

શ્રી

મહાકાલ

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪ માઘ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. વર્ષા (મક) ૪

“મુખ મચલ જ્ઞાનવિના નથી, છે જ્ઞાનમાં સહ ઉત્તતિ.”

—વિશ્વવંશ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

પ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ-વડોદરા

તરફથી

ભદ્રાવાદ-૧, “સત્યવિજય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં આ સાંકળચંદ હરિલાલે આવી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સાંપિક કુશાળમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૦-૦ વધેના આદેશમાં જ.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રથા.

વિસ્તાર.

૧ પદસમૂહ.

૧ સર્વત્ર મંગલસ્વરૂપ તત્ત્વતુ વિલોકન કરનાર વૃત્તિના વચનો (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૮૧
૨-પ્રજામાં સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ થવાં પ્રશુપ્રાર્થના. (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૯૯
૩ સપ્તેમ અભિનંદન. (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૯૯

૨ શ્રીમાનુ વિધિવંદ્ય (ઇ. ઇ.) પ્રણીત લેખો.

૧ સતી સ્વચ્છા (નાટ્યપરિષે)	૯૨
------------------------------	----

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા, બ્રહ્મભીર્માસા. (કણ્વીયા)	૮૫
૨ ઉત્તમિ પ્રાપ્ત કરવાતું સરલ સાધન. (કણ્વીયા.)	૮૯

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ આન્તર મનના અદ્ભુત અભાસરો. (કણ્વીયા)	૯૩
---------------------------------------	----

૫ ધર્મ.

૧ ધૈર્યધર્મના ઉદ્ધવાસ્તમયના કારણો. (નર્મદ.)	૮૮
---	----

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૯૭
૨ સાઈ અને ધર્મ સાઈ. (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૧૦૨
૩ શ્રીકૃષ્ણસાધકઅધિકારિવર્મના મટ્ટાસવા	૧૦૦
૪ શ્રી વિધિવંદ્યમરજોક્તસવ.	૧૦૩

શ્રીમહાકાલ.

૪૫ (પુસ્તક) ૨૪—માઘ કૃત્તિકા ૨૪ સવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (બંક) ૪.

॥ ૐ શ્રી ॥

સર્વત્ર મંગલસ્વરૂપ તત્ત્વનું વિલોકન કરનાર
રૂત્તિનાં વચનો.

પદ. (હરિ રંગ જે લાગ્યો તે લાગ્યો, એ લય.)

હું તો મહામંગલ ત્યાં ત્યાં લાગું;

અહીં મંગલનું અન્નવાળું;

હું તો

બાપી રક્ષાં આ વિધિવિધે, આંદોલન મંગલકારી;

વાતાવરણવિધે ચદી, નેહ, મહામંગલની સ્વારી;

હું તો

શુભને સુંદરતાની જેમાં, મર્યાદા ન જણાતી,

મહા ગૌરવવાળી એ સ્વારી, મુજ પ્રાંગણથી ભાતી;

હું તો

સુખસંપત્તિની ત્યાં ભેટો, યાત્રી રેલઠેલા,

મંગલમય તતુએ ઓઢ્ય, મહા-આનંદ જરૂરેથી શેલાં;

હું તો

એ સ્વારીમાં બજતાં મુજમાં, મંગલની ધત્ત ભજે,

મુજ ગનમધુકર મસ્ત જાને સુગી, મંગલકુશુલપરજે,

હું તો

હું મધ્યે ને મંગલ ભારી, આસપાસ લહું બાપુ;

યામના કોઈ કદે મંગલની, (તેને) ભાગે તેટલું આપું;

હું તો

મંગલમાં હું નિવાસ કરું ને, મંગલમાં જઈ આપું,

મંગલને હું મોકલું ત્યાં ત્યાં, મંગલને હું વધાવું; હું તો

હું તો

સતી સુવર્ણા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૫૩ થી.)

રથેન—(રવગત) બસ ! આ મુવજીઆગળ દુનીયાની બધી સ્ત્રીઓ રદ છે. આપણે મોટી રાજાની કન્યાને પરણી લાવ્યા છીએ, અને રાણી કરીને બેસાડી છે, પણ આના આગળ તે પાણી ભરે છે.

ગુરુ—પુત્રીઓ ! જુઓ, સમજણ પડી ? નિશાનવિના બીજું કંઈ જ દષ્ટિએ ન દેખાય, ત્યારે જ નિશાન સિદ્ધ થયું ગણાય. દષ્ટિ લક્ષ્યઉપર એકાગ્ર થયા વિના તમે લેલંપને કેવી રીતે વીધી શકત ?

ચારુલોચના—ગુરુ ! આની આંટીધુંટી કાઢીને અમારી પરીક્ષા કરો છો તે અમે તો ગભરાઈ જઈએ છીએ, કંઈ સરળ રીતે પરીક્ષા કરો તો કુશળતા બતાવાય પણ ખરેખર.

ગુરુ—જહેન ! આંટીધુંટીવિના ખરી કસોટી નીકળતી નથી. હો આ બીજું નિશાન સાધો. (નોકરને) અત્યા પેલું લીંબુ લાવ. (તે લાવીને આપે છે એટલે) તું બેસ અહિં. (તેને બેસાડીને તેના મથા ઉપર લીંબુ ગોઠવે છે પછી) સાંભળો પુત્રીઓ ! હવે આ લીંબુને એવી રીતે વીધી નાંખો કે માણસને જરા પણ ધર્મ થાય નહિ ને લીંબુ વીધાય.

મંદુસા—આપણાથી તો બા આણું જોખમનું કામ નહિ થાય.

ભદ્રા—ના કે જહેન ! માણસને વાળી બેસે તો નકામી કાળી ટીક્કી આવે.

મનોરમા—ગુરુજી તો જરૂર આવાં ને આવાં જ અટપટાં નિશાન મારવાનાં આજે બોળી શક્યાં છે.

ગુલશા—મુવજીને નિશાન મારવું હોય તો માટે, આપણે તો બા મારવાનાં નથી.

ગુરુ—જેમ પુત્રીઓ ! કોઈ અજમાવનું નથી ?

ચારુલોચના—ગુરુ ! લાવો દુઃ અજમાવું.

નોકર—એ જહેન ! મારી આંખ જાગવજે, નહિ તો આપણે તો બેચ બોઈ બેસીશું. (ચારુલોચના તાકીને તીર મારે છે, અને તીર આડું જાય છે.)

ગુરુ—કંઈ ફિર નહિ. (મુવજીને) ચાલ મુવજી ! તું અજમાવે છે ?

મુવજી—જેવી ગુરુજીની આજ્ઞા. (તાકીને મારે છે, અને લીંબુ વીધ છે. સર્વ સુખીઓ આશ્ચર્ય પામે છે.)

ગુરુ—ચાત્રાચ ! ચાત્રાચ !

રથેન—(રવગત) આણે તો લીંબુએ વીધ્યું ને બેચાંબેચું આપણું જુલ્યએ વીધી નાંખ્યું. આપણી પ્રિયા થવાને તો આ જ લાગે છે. એની સાથે લગ્ન કર્યા વિના જીવને જંપ વગરનો નથી.

ગુરુ—પુત્રીઓ ! પેણા હરને લેખડનો વરાદ જોયો ! એની આંખો નેહ, કેવી મંદાયો છે ! હવે અહિં જ્યાં રહી એની જમણી આંખ વીધી નાંખો.

મંદુસા—અપી બદા ! ચાર તીર ને વીધી નાંખ.

ભદ્રા—તું જ વીધને. ઘેર મોટી બઝાઈઓ મારતીતી, ને હવે કેમ ચલી તું માર ને લોકો તું માર, કરવા બેઠી છું ?

મંજુલા—આ વરાહ ફરતો ન હોય તો હમણાં વીધી નાંખું, પણ રડ્યો ચકર-ચકર ફરે છે, તે શે વીધ્યો બપ ?

ચિનીતા—ચાલ બહેન સુવર્ણા ! ચાલ. તું જ કરી બતાવ. અમારામાં તો કોઈની હિમ્મત ચાલે એમ નથી. આ ચારેલોચનાબહેન વળી હામ બીડે તો બીડે.

ચારુલોચના—ગુરુ ! આવું આપે શીખવું તું ક્યારે, જે આજે પુછે છે ?

ગુરુ—બહેન ! આ નિશાન નથી શીખવું, પણ બીજાં નિશાન શીખવ્યાં છે, તેથી શુદ્ધિના ઉપયોગ કરે તેને આ નિશાન પણ મારતાં આવડે (સુવર્ણાને) સુવર્ણા ! તુંથી આ નિશાન તોડી શકાયે કે ?

સુવર્ણા—ગુરુજીની કૃપા હશે તો ચાલ શકશે.

ગુરુ—ચાલ તારે યોગ શર. (સુવર્ણા પ્રથમ પોતાની ઉભા રહેવાની જગાથી વરાહ સુધીની જગા તીરથી માપી લુએ છે. પછી બીજી બાજુએ તેટલી જ જગા તીરવડે માપી પોતાની ઉભા રહેવાની જગાથી ત્યાં તીર નાંખે છે.)

ચારુલોચના—અરે સુવર્ણા ! તું આ શું કરે છે ? તીર વરાહને મારવાને બદલે આમ ક્યાં નાંખે છે ?

સુવર્ણા—વરાહ ફરતો છે, માટે હું પહેલાં વરાહસુધી તીરને પહોંચવાના કેટલો વખત લાગશે તે મનમાં માપી જોઉં છું. હવે વરાહની આંખ નજરે પડે તે વખતે જ જો હું તીર માફ તો તેટલી વારમાં તો વરાહ ફરી જવાથી આંખને તીર ન વાગનાં બીજી જગ્યાએ વાગે, માટે પહેલાં વરાહને એક આંટા ફરતાં કેટલી વાર થાય છે તે નક્કી કરી બીજાં આંટા ફરશે ત્યારે તેટલો વખત બાદ કરી તીર મારીશ, જેથી બરાબર તેની આંખમાં વાગશે.

ગુરુ—શાશ્વત, સુવર્ણા ! ખુબ શુદ્ધિ પહોંચાડી. તું જરૂર આંખને વીધશે. (સુવર્ણા તે પ્રમાણે ફરે છે, અને આંખ વીધે છે. બધી કન્યાઓ આશ્ચર્ય પામે છે.)

રથેન—(સ્વગત) હવે હું શું કરું, અને કેવા ઉપાયે આ સુવર્ણાને મારી શકી જનાવી હઉં ?

ગુરુ—ચાલો, હવે આ ધર્તુર્વિદ્યની છેલ્લી પરીક્ષા કરી લઈએ. અને પછી બીજાં શસ્ત્રોમાં તમારી કુશળતા જોઈએ. (સેવકને) અલ્યા લાવ પેલું નાળીયેર. (તે આપે છે, પછી કન્યાઓને) આ નાળીયેરને, આવો, હું પેલા કુવામાં નાંખું છું. હવે કુવામાં ઉતર્યા વિના બાણ મારીને આ નાળીયેરને કુવામાંથી કાઢી આવો.

ઉદ્ધાસિતા—હાપ, હાપ, ગુરુજી તો ચાંડા થયા છે. રડ્યું તીરથી તે નાળીયેર કુવામાં ઉતર્યા વિના ઉપર આવ્યા !

મનોરમા—ગુરુજી ! અમારી મસ્કરી કરો છે કે સાચેસાચું કહો છે ?

ગુરુ—બહેન ! મસ્કરી છે કે સાચેસાચું તે હમણાં જ જણાશે. કેમ સુવર્ણા ! તીરથી આ નાળીયેર કુવામાંથી નીકળી શકશે કે નહિ ?

સુવર્ણી—ગુરુ ! આપની કૃપાથી નીકળી ચકરો.

ઉદ્ધાસિતા—અલી લો ! આ તો કાઢવાનું હા કહે છે. તે શી રીતે એ કાઢી ચકરો ?

ચારુલોચના—સુવર્ણી ! તું શી રીતે તીર મારી નાળીયેર કાઢી ચકરીશ ?

સુવર્ણી—જાહેના ! સાંભળો. પ્રથમ નાળીયેરને તીર મારે તે તીરના માથા ઉપર બીલું તીર મારે, તેના માથાઉપર બીલું, એમ બન્નાં સુધી તીર ફવાના માથા સુધી આવે ત્યાં સુધી મારે, તો પછી અંદર ઉતર્યા વિના તરત કાઢી લેવાય.

ઉદ્ધાસિતા—આહો ! એમ તો અમેય કાઢીએ.

ગુરુ—સશુર. સુવર્ણી ! હવે તુંજ કાઢ. કળ બતાવી દીધા પછી તમે બધાં કાઢો એમાં નવાઈ નથી. (સુવર્ણી તે પ્રમાણે કરી નાળીયેર કાઢી બતાવે છે.)

ગુરુ—(અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક) શાબાશ ! ધન્ય છે. ચાલો, હવે બીજાં સસ્ત્રીમાં તમારી કુશળતા જોઈએ. (તેને મારેના સાહિત્યની યોજના કરવા તરફ ચિત્ત આપે છે),

રથેન—(સ્વગત) હવે મારું મન કશું કરતું નથી. આવી કુશળતા અને સુંદરતાની ભૂતિને મારા વિના બીજાં પરણી જાય ! એ બનવાનું જ નથી. ચાલ, નીચે જઈને હમણાં જ મારો વિચાર સુવર્ણીને જણાવી દઉં. એ સુંદર છે તો આપણે ક્યાં જોણા છીએ. મારું સુંદર રૂપ જોઈને એ જરૂર મારા ઉપર મોહિત થઈ જવાની અને હું રાજા છું એટલે તો એ મને પગે લાગીને કબૂલ કરવાની.

(એકદમ દોડતો દોડતો નીચે આવે છે, અને કાટ કુદીને કન્યાઓના વચમાં યઈને બન્નાં સુવર્ણી છે ત્યાં જઈને તેનો હાથ પકડીને)

રથેન—પણ સુવર્ણી ! પ્રિય સુવર્ણી ! આજે મારો નિશ્ચય ઘડ્યો ગયો છે. હું તને રાજા બોલો દત્તો. ને મારા મનમાં ઘાટ પડ્યા કરતો દત્તો. પણ હવે મારો પાકો નિશ્ચય થયો છે. બોલ અટ બોલ, હું કહું તે તું કબૂલ કરીશ ?

સુવર્ણી—(તેનો હાથ ઊંઘાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં) ગુરુ ! આ શું ! ચારુલોચના જાહેન ! તમારા સમક્ષ આ પ્રમાણે મારું અપમાન !

રથેન ! અરે અપમાન અપમાન શું કરે છે ? તને તો હું મોટામાં મોટું માન આપવા ધારું છું. મારી સાથે લગ્ન કર, મારી રાણી થા, અને જો, પછી તને માન મળે છે કે અપમાન ?

ચારુલોચના—(એકદમ આડી રથેનનો હાથ ઊંઘાવી તેનો નિરસકાર કરતાં) અરે બેવફા ! તારું મનજી હંકાણું છે કે નહિ ? આ તું શું બોલે છે તેવું તને લાગે છે કે નહિ ?

ગુરુ—ઉરવિક્રમમહારાજના પુત્ર આપનું આ આચરણ બહુ જ અધર્મિત છે. મારો અનર્થ થયો.

રથેન—પ્રેમા ! તમે વગર સમજીયું વચમાં બોલ બોલ નહિ કરો. (ચારુલોચનાને) જાહેન ! જો તું મને છોડતો જોવાની ઇચ્છા રાખતી હોય તો ગમે તેમ કરીને તું સુવર્ણી સાથે મારું લગ્ન કરાવી આપ. એના કહેલા વિવાદ દોષ કરવાનું એના બાપને સમજાવ; અને સુવર્ણી તો મોટી વહેલી મને કબૂલ કરવાની જ. (સુવર્ણીને) કેમ વદાલી સુવર્ણી ! તું મારી સાથે લગ્ન નહિ કરે ? વિચાર કર, હું ભેટકાને રાજા છું. તું મારી રાણી થા, પછી જો તને કેવી માન્ય કરાવું છું તે.

સુવર્ણ—(કોઠથી) શુરભ ! મારાથી આ સહન થતું નથી હું ઘેર જવાની આત્મા લઉં છું. (પોતાની સખીઓને) સખીઓ ! ચાલો, આવો છે કે નહિ ? (સુવર્ણ તથા અન્ય સખીઓ જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૮૫ થી.)

અસમ્ભવસ્તુ સતોઽનુપપત્તેઃ ॥૧॥

સૂત્રાર્થ—સદૃષ બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ નથી કેમકે એ અનુપપન્ન છે.

આકાશ અને વાયુનો જન્મ અસંભાવ્યમાન છતાં જેમ એ બેની ઉત્પત્તિ શ્રુતિમાં છે, તેથી એમની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મની પણ કોઈ કારણમાંથી ઉત્પત્તિ થાય એવું બાન કોઈને યદ્ય શકે તેમ છે. તેમ જ આકાશાદિ સર્વ વિકાર છે છતાં એ વિકારમાંથી ધતર તેજસ્ આદિ વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ બ્રહ્મ પણ વિકારરૂપ હોય અને તેમાંથી આકાશાદિની ઉત્પત્તિ યદ્ય શકે. તાત્પર્ય કે “બ્રહ્મની કોઈ કારણમાંથી ઉત્પત્તિ થવી નોંધએ, કેમકે બ્રહ્મ આકાશવત્ કારણ છે” એ અનુમાન રવંજાતોસિ ચિશ્વતોમુષ્ઠઃ એ ઉત્પત્તિ શ્રુતિને બદલ આપનાર છે તેથી એ જન્મશ્રુતિ ધતર અનાદિત્વાદિ કહેનાર શ્રુતિ કરતાં અધિક બળવાન છે. અનાદિ કોઈ કારણ નહિ લેવામાં આવે તો અનવરથા આવશે એ ભય પણ રાખવા જેવો નથી. કેમકે બીજાંકુરવત્ અનાદિત્વની ઉત્પત્તિ કરી શકાય છે, તેથી જેમ એક દીપમાંથી અન્ય દીપ પ્રકટ થાય છે તેમ એક બ્રહ્મમાંથી અન્ય બ્રહ્મ યદ્ય શકે. તેથી બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ શ્રુતિને અનુસરી અનાદિ શ્રુતિનો અર્થ કરવો. એ પ્રમાણે પૂર્વ પક્ષ ગ્રામ યતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે બ્રહ્મ સદૃષ છે અને એની કોઈ પણ કારણમાંથી ઉત્પત્તિ થતી હશે એવી આશંકા કરવી ધટતી નથી. કારણ કે બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ કેવલ અનુપપન્ન છે, ઉપપત્તિશૂન્ય છે. “બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ યદ્ય શકે તેમ નથી કેમકે નરવિધાયુવત્ બ્રહ્મતું કારણ કોઈ છે નહિ જેની જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનું કારણ હોય છે. ધટતી ઉત્પત્તિ થાય છે તો ત્યાં ધટતું કારણ મૂલિકા અથવા કપાલ વિદ્યમાન છે.”—આ પ્રકારનું અનુપપત્તિરેકિઅનુમાન બ્રહ્મની ઉત્પત્તિનો નિવેધ સાધે છે. ને બ્રહ્મની પણ ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો કારણ વિના કાર્ય થાય છે એ વાદ સ્વીકારવાનો પ્રસંગ આવે એ બાધકતકે પણ પ્રસ્તુત અનુમાનને દૂર છે. તેથી આ રીતના બાધકતકથી ઉપેક્ષિત અનુમાનથી અનાદિ શ્રુતિઓ સમર્થિત થયેલી છે માટે એ શ્રુતિ જ વધારે બળવાન છે અને એને અનુસરી જન્મશ્રુતિનો અર્થ કરવાનો રહે છે. આ પ્રકારનું સિદ્ધાન્તીતું વચન છે. એ કથનમાં બ્રહ્મની ઉત્પત્તિમાં કોઈ કારણ નથી એ હેતુ છે અને તે સ્પષ્ટ છે. કેમકે ને કોઈ કારણ હોય તો તે કેવા પ્રકારનું ? કાં તો એ કારણ સામાન્યસન્માત્ર હોય અથવા (૨) કોઈ સન્માત્ર વિશેષ હોય અથવા તો (૩) અસ્ત હોય. ત્યાં બ્રહ્મ સન્માત્ર છે, સામાન્ય સન્માત્ર રૂપ છે અને એ જ

ઉત્પત્તિ સામાન્ય સન્માનમાંથી ધર્મ શકે નહિ. કેમકે જે એની વચ્ચે કોઈ પણ અતિશય નથી (એદ નથી) તે એની વચ્ચે કાર્યકારણભાવ હોતો નથી. મૃત્તિકા કરતાં ઘટમાં વિશેષ છે તેથી મૃત્તિકા ઘટની ઉત્પત્તિનું કારણ ધર્મ શકે છે. સન્માન સામાન્ય કાર્ય અને કારણ પણ સન્માન સામાન્ય એ કદાપિ બને તેમ નથી. તેથી પ્રથમ પદ્ય અનુપપન્ન છે. સામાન્ય સન્માન ધાતુનું કારણ કોઈ સદ્વિશેષ હોય એ પણ અધટિત છે. ત્યાં ત્યાં નેઈએ છીએ ત્યાં ત્યાં સામાન્યમાંથી વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે, વિશેષમાંથી સામાન્ય થતાં નથી. મૃદાદિ સામાન્યરૂપ છે તેમાંથી ઘટાદિ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટાદિ વિશેષમાંથી મૃદાદિ સામાન્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેથી સદ્વિશેષમાંથી સામાન્યસન્માનની ઉત્પત્તિ લેવામાં દૃષ્ટિ વિપરીત જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દ્વિતીય કોટિ અનુપપન્ન છે. અસત્ તે નિઃકારક જ છે અને તેમાંથી કદાપિ સદ્ગતી ઉત્પત્તિ યદ્ય શક્યતી નથી. શ્રુતિ પોતે જ કથમલત્તઃ સજ્જાયેત અસત્ત્વ માંથી સત્ કેવી રીતે થાય, ન થાય એમ અસત્ કારણનો નિરેષ કરે છે. તેથી આ રીતે બન્ને રીતે ધાતુનું કારણ અસંભવિત કરે છે. શ્રુતિ રૂપરૂપે કહે છે કે મ કારણે કરણાધિર્વા ન ચાહ્ય કશ્ચિજ્જનિતા ન ચાધિષ્ઠ્ય એ અર્થ તે સર્વના કારણરૂપ છે, સર્વ કારણ ને અધિષ્ઠિત છે, એની ઉત્પત્તિ કરનાર અને એનો અધિષ્ઠિત કોઈ નથી, અને એમ કહી બધને ઉત્પન્ન કરનારનો નિરેષ કારણથી કહે છે. પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે આકાશ અને વાયુની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ જાણ પણ કારણ હોવાથી એની ઉત્પત્તિ થાય એ અસત્ય છે. કારણ કે આકાશ તથા વાયુ વિશેષવાળા છે અને એની ઉત્પત્તિ શ્રુતિમિદ્ધ છે ત્યારે અત્ત સન્માન છે અને એની ઉત્પત્તિ કોઈ સ્થળે કહી નથી કેમકે ઉપર જુનાનું તેમ અસંભવિત છે માટે આકાશાદિ અને બધની વચ્ચે મોટું વેપર્ય છે, વળી પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું આકાશાદિ વિકારમાંથી તેજસ્વ્યાદિ વિકારોની ઉત્પત્તિ થતી ખાય છે તેથી આકાશાદિ વિકાર જે બધમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે બધે પણ વિકારરૂપ હોયું જોઈએ. આ કથન પણ અસંભવ છે. કારણ કે એ પ્રમાણે તો સર્વ કારણ વિકારરૂપ હરશે અર્થાત્ કારણરૂપ જ હરશે અને તેથી કોઈ પણ મત કારણ રહેશે નહિ. મત કારણ કોઈ પણ ન સ્વીકારવામાં આવે તો અનવરથાની પ્રાપ્તિ થશે. એ અનવરથા બીજાંકુરની અનવરથા માત્રક પ્રામાણિક નથી તેથી દેશરૂપ છે. એ દેશ દર દેશ કોઈ પણ મત કારણ, મત પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરશે નેઈએ અને જે સર્વના મત કારણ રૂપ છે તે જ અમારું જાનનત્વ છે. તેથી સર્વથા બધની ઉત્પત્તિ અસંભવિત છે.

આ પ્રમાણે બધની ઉત્પત્તિ અને અનાદિત્વ કહેનાર શ્રુતિઓના વિરોધનો પરિહાર કરી શ્રી સુતાર દ્વારા અન્ય શ્રુતિઓના વિરોધનો પરિહાર કરે છે.

તેમોઝમ્લયા વાદ ॥ ૧૦ ॥

સ્વાર્થઃ—તેજસ્વ વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે શ્રુતિ એમ કહે છે.

મતઃ—આમાંથી કિંદરે માનવિષ્ણુ અથવા વાયુમાંથી.

હારોજ્ય શ્રુતિ કહે છે કે તત્તેમોઝમ્લય-પરમાત્માએ તેજસ્વને ઉત્પન્ન કર્યું અને તૈત્તિ- રીત શ્રુતિ કહે છે કે વાયોરિષ્ઠઃ-વાયુમાંથી તેજસ્વ ઉત્પન્ન થયું. ત્યાં એ બે શ્રુતિનો વિરોધ છે કે નહિ એ સંદેહ છે. સામાન્યમાંથી સામાન્યની ઉત્પત્તિ થવાનો અસંભવ છે એમ પૂર્વ

સિદ્ધ કર્યું પણ અહિં તો તેજસ્વી અપેક્ષાએ વાયુ તથા બ્રહ્મ બંને સામાન્ય છે અને તેજસ્વિશેષરૂપ છે. તેથી તેજસ્વી બંનેમાંથી ઉત્પત્તિ થતી સંભવે છે અર્થાત્ બંને શ્રુતિ તુલ્ય બ્રહ્મવાળી છે માટે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એ પૂર્વપક્ષ છે. એકદેશિમત આ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેજસ્વી બ્રહ્મમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. કારણ કે સદેવં એ પ્રકારે ઉપક્રમ કરી તે સદૃષ પરમાત્માએ તેજસ્ને સ્થળે એવું શ્રુતિ ઉપદેશ કરે છે. વળી સર્વની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાંથી થતી હોય તો જ બ્રહ્મ સર્વના કારણરૂપ હોવાથી બ્રહ્મરૂપ એક તત્ત્વના વિજ્ઞાનથી સર્વનું વિજ્ઞાન થઈ જવું સંભવે અર્થાત્ એક વિજ્ઞાનથી. સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા શ્રુતિમાં જે ભાર ઘઈ કહેવામાં આવી છે તેની ઉપપત્તિ માટે તેજસ્વી ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાંથી લેવી ઉચિત છે. તજ્જલાન્ એ શ્રુતિ સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે, બ્રહ્મમાં રિચતિ કરી રહ્યા છે અને બ્રહ્મમાં લીન થાય છે એમ સર્વ પદાર્થની સવિશેષે બ્રહ્મમાંથી ઉત્પત્તિ વર્ણવે છે. પ્રતસ્માજ્જાયતે પ્રાણઃ એમાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થયા-કાયાદિ ઉપક્રમ કરી અન્ય શ્રુતિ સર્વે બ્રહ્મજન્ય છે એમ સવિશેષે ઉપદેશ છે. તેતિરીયોપનિષદ્માં પણ સતપસ્તપ્ત્વા इदं सर्वमसृजत यदिदं किं च-તેણે ઈક્ષ્ણુરૂપ તપશ્ચરણ કરી આ સધળું જ છે તે સર્વને ઉત્પન્ન કર્યું-એમ સર્વની બ્રહ્મમાંથી સામાન્ય રીતે ઉત્પત્તિ કરી છે. વળી કાર્યમાત્ર કલ્પિત છે અને કલ્પિતનું અધિષ્ઠાન કલ્પિત વસ્તુ થઈ શકતી નથી પણ સત્ય વસ્તુ જ હોવી જોઈએ તેથી વાયુ કલ્પિત હોવાથી તેજસ્વરૂપ કલ્પિત વસ્તુનું અધિષ્ઠાન ન હોય પણ બ્રહ્મ જ સત્ય વસ્તુ હોવાથી તેજસ્વરૂપ કલ્પિત વસ્તુનું અધિષ્ઠાન થઈ શકે છે. તેથી વાયોરન્નિઃ એ વાક્યમાં વાયોઃ એમાં જે પંચમી વિભક્તિ વાપરી છે તેના અર્થ અપાદાન ન કરતાં ક્રમરૂપ અર્થ કરવો એટલે વાયુની સૃષ્ટિ કર્યા પછી પરમાત્માએ તેજસ્વી સૃષ્ટિ કરી એવો અર્થ લેવો. આ રીતનો એકદેશિ સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે. એ પણ અહિં પૂર્વપક્ષમાં જ છે.

આ રીતનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત ત્રી સૂત્રકારે કયો છે. તેજસ્ વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે કેમકે વાયોરન્નિઃ એ શ્રુતિ એમ સ્પષ્ટપણે કહે છે. જે બ્રહ્મમાંથી સાક્ષાત્ તેજસ્વી ઉત્પત્તિ થતી હોય અને વચ્ચે વાયુનું વ્યવધાન આવતું હોય અર્થાત્ બ્રહ્મમાંથી વાયુ અને વાયુમાંથી તેજસ્ એમ ન હોય તો આ વાયોરન્નિઃ એ શ્રુતિનો અર્થ બાધિત થઈ જાય છે એક દેશીએ કહ્યું કે પંચમીનો બાધ નહિ થાય, કારણ કે પંચમીનો અર્થ ક્રમ લેવો, પણ એ ચોખ્ખું નથી. કારણ કે આ પ્રકરણમાં તસ્માદ્વા પતસ્માદારમન આકાશઃ સંમૂતઃ તે આ પરમાત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું. એ વાક્ય પરંપરામાં વાયોરન્નિઃ આવે છે. ત્યાં જ્ઞાત્મનઃ એ પંચમી અપાદાનવાચક છે એ નિર્વિવાદ છે, આકાશથી વાયુ થયો એમાં પણ પંચમી અપાદાનવાચક છે તો પછી વાયોરન્નિઃ એ વાક્યમાં વાયુની પંચમી તે અકરમાત્ર ક્રમાર્થક કેવી રીતે લેવાય? પંચમી જેની પાછળ લગાડી છે તે ઉત્પત્તિ કારણ છે એવું આ પ્રકરણ છે તો એ પ્રકરણમાં વાયુની પાછળ લગાડેલી પંચમી પણ વાયુને ઉત્પત્તિ કારણ જ રચાયે છે. વળી એથી આગળ પણ પૃથિવ્યા ઓવધયઃ પૃથિવીમાંથી એલધિ થાય છે એમ પંચમી અપાદાનાર્થક છે તો ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર બંનેમાં જ્યારે પંચમીનો એક અપાદાનરૂપ અર્થ વિવક્ષિત છે એ નિર્વિવાદપણે જણાય છે તો મધ્યે આ એક જ વાક્યમાં એ અર્થ બદલી ક્રમરૂપ અર્થ અકરમાત્ર લેવો એ શ્રુતિનો બાધ જ કરવાનું કામ છે. કલ્પિત પદાર્થ અધિષ્ઠાન ન થઈ

શકે પણ પરિણામી થઈ શકે છે તેથી વાચુ ને તેજસ્વનું પરિણામી ઉપાદાન લેવામાં ફાઇ
આધ નથી. તેથી વાયોરુદ્ધિઃ એમાંની પંચમી તે અપાદાનાર્થક છે એ જણાય છે.

વળી એકદેશિએ જે ક્રમરૂપ અર્થ કયો કે વાચુથી પછી અગ્નિ થયો તો એમાં
“ પછી ” એવો કોઈ પણ ક્રમવાચક શબ્દ અથવા તેનો અર્થ જે ક્રમ તે કદપણ પડે છે.
આવો કોઈ શબ્દ કહી તે શબ્દરૂપ ઉપપદનાં યોગે પંચમી લેવી તેના કરતાં પંચમીનો
કારકાર્થ જે અપાદાન તે કદાચ જ છે તે લેવો રપટ રીતે અધિક ઉચિત છે. ઉપપદ્યોગે
યતી વિભક્તિ એ સાપેક્ષ છે અને કારક વિભક્તિ નિરપેક્ષ છે. સાપેક્ષ કરતાં નિરપેક્ષ
અધિક બલવાન હોય છે. તેથી આ રીતે પણ પંચમીનો અર્થ અપાદાન લેવાનું જ
યોગ્ય હરે છે.

(અપૂર્ણ.)

વૌદ્ધધર્મનાં ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

આપણી આર્યબુમિતી વિવદશણતા તેની ધર્મપ્રવણતા ગણાય છે. ઐતિહાસિક વિચારકો
જણાવે છે કે પૂર્વ ધર્મભાવનાનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે, અને પશ્ચિમ અબ્યુદયનું. અર્થાત્ ઐદિક
સમયનું પ્રભવસ્થાન છે. બ્રાહ્મણોનો વૈદિકધર્મ, તેના ઉપર થયેલા મુધારાશ્વ બૌદ્ધધર્મ, અને
અર્વાચીન પૌરાણિક હિંદુધર્મ—આપણા હિંદુસ્થાનમાં જન્મ પામ્યા છે. પારસીઓનો ઝેરો
ઝેરદાસ્તીયન ધર્મ, ચીન અને જાપાનમાં પ્રચલિત કૌન્ફુશીઅન અને તેઓની ધર્મભાવના
ઇઝરાએલની ધર્મભાવના, ખ્રીસ્તીધર્મ, અને છેવટે મુસ્લમાની ધર્મ—આ સર્વનાં પ્રભવ-
સ્થાન એશીઆખંડમાં રહેલાં છે. પશ્ચિમમાં નવીન ધર્મભાવનાની જન્મતિ થઈ નથી. ત્યાં
પૂર્વનો ખ્રીસ્તીધર્મ સર્વત્ર પ્રસરેલો છે, પરંતુ ત્યાંના વસનારાનો મોટો ભાગ સાચી ધર્મભા-
વનાથી બીજાથેલો નથી. ઐદિક મુખ્ય અને તેનાં સાધનો તેમના જીવનનાં પ્રધાન લક્ષ-
સ્થાન છે, અને ધર્મ માત્ર શીણપદ બોગવે છે.

ધર્મભાવનાની સફળતા મનુષ્યજીવનના ઉન્નત વિકાસમાં રહેલી છે. જે ધર્મભાવના
વડે મનુષ્યનો શારીર, માનસ, અને આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય તે ધર્મભાવના તે મનુષ્યમાં
ચરિતાર્થ થયેલી મનાય છે. ત્યાં આવો વિકાસ થતો નથી ત્યાં કાં તો તે મનુષ્ય તે ધર્મભાવના
નો અનધિકારી છે, અથવા તે ધર્મભાવનામાં અંતરય દોષ છે એવું અનુમાન થઈ શકે છે.
તત્કાલ શાકત ધર્મ તેમાં રહેલા-રહસ્યને જાદ કરીએ તો મનુષ્યજીવનની અવનતિ કરનાર
હોવાથી અનિષ્ટ મનાય છે. તેથી રીતે જુન પિયાયની ભાવનાવાળો ધર્મ જીવનની ઉન્નતિ
સાધનાર નહિ હોવાથી ચિંતાચાર નિરૂદ્ધ હોવાથી આદર કરવા યોગ્ય મનાવો નથી. આ પ્રકારની
ધર્મભાવનાની ટુટોપાદેવના અથવા કઈ ભાવના ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને કઈ યદ્યુ કરવા
યોગ્ય છે એનો વિવેક આપણા હિંદુધર્મના વિચારકોએ સારી રીતે કયો છે, અને તેથી
સનાતન વૈદિક ધર્મના સધળા યજ્ઞાદિ અંશોનો આપણા ધર્મપ્રવર્તકોએ સ્વીકાર કયો
નથી. વૈદિક કામમાં રાગમૃદુ, અજ્ઞમેધ, અધમેધ વિગેરે યજ્ઞ પ્રચલિત હતા તે નિર્વિવાદ
છે, પણ મુધેલી ધર્મગતિએ કમઃ ગ્રામ અગ્નિયનો વિવેક કયો, અને છેવટે વેદની અગ્ર-
ભાણિકતા ઉદય થવાનો પ્રસંગ ન આવે, નથા પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલા કુત્રાચારમાં સ્ત્રી.

પૃથ્વી રહેલા જનસમુદાયની ધર્મવૃત્તિમાં એકાએક ફોબ થઈ કેવલ અધર્મવાસના જાગ્રત થવા ન પામે તેટલા સારૂ આપણા વેદધર્મના ત્રી સંકરાર્યાયોદિ સત્સુદારકાએ વેદાદિ શાસ્ત્રને સૂચવત સાધ્યસાધનના પ્રકારક તરીકે રચાયાં, અને જેમ સૂચ્ય પદાર્થો—સારા અથવા નકારા—જેવા રૂપમાં પડ્યા છે તેવા રૂપમાં પ્રકાશિત કરે છે, તેમ વેદાદિશાસ્ત્ર હંવાએ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સાધ્ય અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનોના પ્રકાર કરે છે એવો નિર્ણય થયો. પરંતુ કયાં સાધ્યઅર્થે મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરશે તેનો નિર્ણય તે મનુષ્યની રાગાદિ વાસનાઉપર રાખ્યો. આથી શાસ્ત્ર સાધ્યસાધનના પ્રકારકરૂપે રચાપી ધર્મપ્રવૃત્તિનો આધાર જીવની અંતઃકરણાદિ સામગ્રીઉપર રાખ્યો. આથી ધર્મની જાવના અને ધર્મનો આચાર બિન્ન બિન્ન હોવાનો સંભવ આપણા ધર્મપ્રવર્તકોએ સ્વીકારી વિચાર અને આચારના બેદ્રપ્રતિ સહિષ્ણુના અદ્ભુતરીતે દર્શાવી છે. આથી જ વાસ્તવ હિંદુધર્મના પ્રવર્તકોએ ખ્રીસ્તીધર્મનું પાલન કરનારપ્રતિ ધર્માભીધર્મનું પાલન કરનારપ્રતિ અને ધર્મ સર્વ ધર્મપ્રતિ રાગરૂપ જીવનથી સમભાવ જ પ્રગોષ્યો છે. આ પરધર્મપ્રતિ સહિષ્ણુતા અને સમભાવ હિંદુધર્મનું ખાસ લક્ષણ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. વેદાદિકાલથી આરંભી આજ સુધીમાં આપણી ભૂમિમાં ધર્મનાં ધણું રૂપાન્તરો થયાં છે; પ્રાણુસિકાએ બદલાઈ છે તોપણ હિંદુ ધર્મના સુસ્ત દિમાપતીએ સમરોરવડે પોતાના ધર્મનો વિસ્તાર કર્યો નથી, અને ધર્મ-જાવનાને અધિકારીએ લક્ષમાં રાખી ગમે તેમ ફેલાવા દીધી છે. આથી જો કે કેટલાક ભાગમાં તે જાવના કંટકવાળી થઈ છે, પ્રજાત્વના ઉદયમાં વિદ્ય નાંખનારી થઈ છે, તોપણ તેણે વિગ્રહને, રાજ્યવિદ્યોને, અને તેના પરિણામમાં થતી અનવધિ હાનિને જન્મ આપ્યો નથી. આપણી ભૂમિમાં એક જ ધર્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છોકરો નવીન જાવનાની કલમ લગાડી ધર્મનાં રૂપાન્તરો થયાં છે; અને તે રૂપાન્તરો સ્વતંત્ર ધર્મરૂપે પ્રચલિત થયાં છે, તોપણ તે સર્વ ધર્મો બહુભાવથી એકત્ર રહ્યા છે, અને કાંઈ ધર્મનો દ્વાસ અથવા ક્ષય થયો છે તો તે બાલ વિગ્રહથી અથવા ધર્મોન્ધતાથી નહિ, પરંતુ તે ધર્મનું આંતરમુખ ખપી જવાથી, અથવા કાલપરિવર્તનથી પુરાણ રૂપ નિરુપયોગી થવાથી તે ધર્મ અસ્ત થયો છે, અને પોતાના આત્માને ધર્મના ચરીરમાં પુનર્જન્મ આપી રહ્યો છે.

(અપૂર્ણ.)

ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૫૭ થી.)

સાધનની સિદ્ધિ કરી, અથવા મનનાંદિનું અનુદાન કરી, દૃઢ અપરોક્ષ પ્રભાત્મેક્ય સા-
ક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિ કરી. પછી શું ? એ મહાત્માએ એ જ સ્થિતિમાં પડી રહેવાનું શાસ્ત્ર જ-
ણાવે છે ? ના. જો એ મહાત્માનાં શેષ રહેલાં પ્રારબ્ધ ઉપાધિવાળાં ન હોય, જો એ પ્ર-
ારબ્ધ નિરુપાધિપ્રારબ્ધ હોય અને તેથી વ્યવહારમાં સઘળી અનુદૃશતા હોય તો એ મહાત્મા-
એ આરૂં જીવનુક્રિયામાં સ્થિતિ કરવાનો લક્ષ સ્થાપી તેને માટે વાસનાક્ષય અને મનોજય
માટે ધનવાળાં થવું અને તત્ત્વજ્ઞાનની છટ્ટી તથા સાતળી ભૂમિકાની સિદ્ધિ કરવા વિચારવું.

પણ એ પ્રાપ્તિસ્થિતિમાં પ્રમાદ ધરી પડી ન જ રહેવું. આથી ઉલટું જે સૌપાધિક આરબ્ધ રીત રહેલાં હોય તેપણુ પોતાને દૃઢ અપરોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાન યથું છે એટલેથી પ્રમાદને ન સંવેવો, પણ બીજા જે અધિકારી હોય તેમને એ જ્ઞાનનો વિવિધ યુક્તિથી બાધ કરવો અને સ્વીય સામ્ય વિધત્તે એ ન્યાયે પોતાના સદૃશ ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળા શિષ્યોને કરી મુકવા અર્થાત્ એમને સ્વપક્ષે કર્તવ્ય નહિ રહ્યું તો પરાર્થપ્રવૃત્તિ કરવી, પણ એ પ્રાપ્તિસ્થિતિમાં આલસ્યાદિ ધરી પડી ન રહેવું. તેથી તત્ત્વનિષ્ઠ મહાત્મામાટે પણ શાસ્ત્ર આલસ્ય પ્રમાદાદિને સેવવાનું પસંદ કરતું નથી, તો પ્રાપ્તિસ્થિતિમાં પડી રહેવારૂપ મિથ્યા સંતોષને સાધકો માટે અથવા ઈતર સત્ગુણનામાટે શાસ્ત્ર પસંદ કરે એ કેવલ દુર્ધટ છે.

અહિં વાચકને જિજ્ઞાસા થશે કે જ્યારે આ રીતે ઉત્તતિની તીવ્રચ્છા દોષરૂપ નથી, ત્યારે શાસ્ત્ર સંતોષની પ્રશંસા કરે છે અને અસંતોષને નિન્દે છે તેનું શું તાત્પર્ય છે ? સંતોષ કોને કહેવો અને અસંતોષ કોને કહેવો ? એનું ઉત્તર એ કે મનુષ્યે જે ઉચ્ચ આશય ધાર્યો છે તે ઉચ્ચ આશયની સિદ્ધિમાં જે જે વધાર્યું તથા સ્થિતિ વિપાતક હોય અથવા ઉપયોગી નહિ હોય અને તેથી તે સમયે જે અનાવશ્યક ગણાય તેવાં હોય તેની ન્યૂનાધિક અંશે પ્રાપ્તિ ધર્ષ તો તેટલાથી મનને પ્રસન્નતામાં સ્થાપી રાખવું. તેની ન્યૂનતાથી મનમાં કાલુષ્ય ન થવા દેવું પણ મનનો પ્રસાદ જળવાઈ રહેવો એનું નામ સંતોષ છે અને એથી મનમાં કાલુષ્ય થવા દેવું એનું નામ અસંતોષ છે. ઉદાહરણતરીકે એક વિદ્યાર્થીએ અમુક પરીક્ષા પાસ કરવાનો આશય રાખ્યો. હવે તે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે જે અંશવશિત્તું અધ્યયન આવશ્યક નિર્ણયિત થયું છે તે કરવા એ વિદ્યાર્થીએ પ્રવૃત્ત થવું જ જોઈએ. એમાં જે થયું તે ઠીક છે એમ ધારવું એ પ્રમાદ છે, એ સંતોષ નથી, કારણ કે એના આશયની સિદ્ધિ માટે આ અધ્યયન આવશ્યક સાધન છે. એ અધ્યયનમાટે અમુક પાઠશાળામાં જવું એ પણ એનું કર્તવ્ય છે અને એમાં સેવાની અનપેક્ષતા એ પ્રમાદ વા કાયરપણું છે અને સંતોષ નથી. પણ એ વિદ્યાર્થીને સાદું બોજન મળતું હોય તો એનાથી વધારેની તે સમયે આશા બાંધી મિષ્ટાન્નો માટે રૂઢિ મારવા, મિષ્ટાન્નો જ્યાં થતાં હોય ત્યાં વારંવાર જવું, તેની શોધ કાઢવી અને એની પ્રાપ્તિ માટે સતતોદ્યત થવું એ અસંતોષ છે. કારણ કે એના આશયની સિદ્ધિમાટે જીવનની આવશ્યકતા છે. જીવન ન ટકે તો એ આશય કદાપિ સિદ્ધ ધર્ષ શકે નહિ. જીવનના નિર્વાહ માટે આહારની આવશ્યકતા છે. વળી એ આહાર પચે તેવો અને પોષક હોય એ પણ આવશ્યક છે. પણ એથી બાગળ આહારના અતિશયમાં એ પડે છે તો તેથી ગરિષ્ઠ આહાર એને આલસ્યાદિ ઉપજાવે છે, પ્રસંગે જરૂરની અવ્યવસ્થા કરે છે અને એવી અનેક રીતિએ એને માટે આવશ્યક જે અધ્યયન તેમાં વિધન કરનાર યથ રહે છે. તેથી ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ પકવાનોનો આહાર પ્રાપ્ત કરવો ગમે તેવી રીતે સારો હોય તેપણુ તેની ન્યૂન પ્રાપ્તિ થવાથી એ વિદ્યાર્થીએ પોતાના અંતરને સંતોષ થવા દેવું એ અસંતોષ જ છે. તેની યથાસમય જે પ્રાપ્તિ યથ રહે તેટલાથી પ્રસન્ન રહેવું એ, એ સમય માટે એ વિદ્યાર્થીના પક્ષથી સંતોષ છે. આ જ રીતે એક મનુષ્યે અનર્ગલ ધનની પ્રાપ્તિ કરવાનો આશય સ્થાપ્યો. તો પછી એ આશય જે રીતે, જે વ્યાપારથી, જે નિહિત ઉદ્યમથી સિદ્ધ થાય તેને આદરવો એ એનું કર્તવ્ય હરે છે અને એમાં ઉપેક્ષાશુદ્ધિ ધરવી એ પ્રમાદ છે અને સંતોષ નથી. એથી ઉલટું જે ક્રિયા, વસ્તુ, વ્યતિકર આદિ એ આશયના વિરોધી

છે, અથવા એ આશયસાથે સંબંધવાળી નથી તેની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન આપવું એ કાંતો અનર્થપ્રાપ્તિ ધ્યાન આપવાનું કરે છે અને તેથી એ અપાતું ધ્યાન, એ માટે કરતો યત્ન એના પ્રથમના આશયને સાક્ષાત્ છેદે છે અથવા તો એ ક્રિયા, વસ્તુ વ્યાદિ જે પોતાના આશયમાટે અપેક્ષિત નથી તો અસંબંધ હોવાથી એના પ્રતિ આપેલું ધ્યાન, એને માટે કરતો યત્ન એના મુખ્ય આશયની સિદ્ધિમાં મિથ્યા વિલંબ કરાવનાર યદ્ય રહે છે અને તેથી આમ પરપરાથી એ મુખ્ય આશયને છેદે છે. તેથી આવી સ્થિતિવ્યાદિ માટે ઇચ્છા હોય તોપણ તે ન્યૂનાધિક અંશે જે પ્રાપ્ત થઇ રહે તેમાં અંતરમાં પ્રસન્નતા ધરવી એ સંતોષ છે અને એની ન્યૂનાધિક પ્રાપ્તિથી અંતરને કલુષ થવા દેવું એ એ આશય માટે અસંતોષ છે. આ જ પ્રમાણે સર્વ સ્પર્શે સમગ્ર હેવાનું હોય છે. આથી સ્પષ્ટ થશે કે આશય વિના સંતોષ અથવા અસંતોષનું સ્વરૂપ રચાતું નથી અને પ્રમાદાદિથી એની પૃથક્ કૃતિ પણ થતી નથી.

વેદાન્તાદિ શાસ્ત્રમાં સંતોષના સંબંધમાં ઠોઠ આશયનું સ્પષ્ટ કથન કરેલું નથી એ સત્ય છે. પણ તેનું કારણ તો એ જ છે કે એ સર્વ શાસ્ત્રોમાં જ્યાં અધિકારીના સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યો છે ત્યાં જ તેનો આશય સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલો છે. કેાઇ પણ શાસ્ત્ર અધિકારી-વિના પ્રવૃત્તિને પામ્યું નથી. સર્વ શાસ્ત્ર પોતપોતાના અધિકારીનો નિર્ણય કરી તેને માટે સાધન ફાલ્ગુનું નિર્ણય કરી રહ્યા છે. યોગશાસ્ત્ર યોગનું અનુશાન કરવાની જેને તીવ્ર ઇચ્છા છે તેવાને પોતાનો અધિકારી માની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તેને પ્રજ્ઞા છે કે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ તે યોગ છે. આ પ્રકારે સર્વ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરી દેવાનો જેનો આશય છે તેને માટે એ શાસ્ત્ર જણાવે છે કે જગત્તા ઐહિક પારલૌકિક વિષયોની ન્યૂનાધિક પ્રાપ્તિ થઇ તો તેણે સંતોષ રાખવો. આ સંતોષના સ્વરૂપમાં જગત્તા સર્વ પદાર્થોવિષે સંતોષ રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. પણ તે આ રથાને યોગ્ય છે. કેમકે જગત્તા સર્વ પદાર્થોમાંથી કોઇની પણ પ્રાપ્તિની ઉત્કટ ઇચ્છા થાય છે તો તે સર્વ ચિત્તવૃત્તિનિરોધરૂપ યોગને સિદ્ધ થવા દેતી નથી અને તેથી યોગની વિધાતિકા છે. આથી આ આશયની સિદ્ધિ માટે એ ઉત્કટ ઇચ્છાને અસંતોષ નામ આપી એ શાસ્ત્ર એના નિવેધ કરે તો તે યોગ્ય જ છે. તે જ પ્રમાણે જીવ પ્રભાવૈક્ય સાક્ષાત્કાર થવો, બ્રહ્મ તે હું છું એ પ્રકારનો ૯૮ અપરોક્ષ અનુભવ થવો એનું નામ વેદાન્ત છે અને એ અનુભવની તીવ્ર ઇચ્છા જેને યદ્ય છે તે વેદાન્તનો અધિકારી છે. એ અધિકારી માટે જ્યારે વેદાન્ત કહે કે તારે જગત્તા સર્વ વિષયોમાંથી જે યથાસમય પ્રાપ્ત થઇ રહે તેમાં મનને પ્રસન્ન રાખવું અર્થાત્ સંતોષ ધરવો તો તે યોગ્ય જ છે. કારણ કે જગત્તા વિષયની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો યત્ન કાલક્ષેપ કરનાર છે અને પ્રસંગે વેદાન્તના અધિકારીના મુખ્ય આશયને સાક્ષાત્ પણ વિધાત કરનાર છે. તેથી એ અધિકારીમાટે એ સમય માટે આ રીતે સર્વસામાન્ય સંતોષનું એ શાસ્ત્ર વિધાન કરે તો તેમાં એ શાસ્ત્ર ભૂલ કરતું હોય એમ નથી. પણ એટલા ઉપરથી એવું માની લેવું કે આ પ્રકારના સંતોષનું સર્વ અધિકારીમાટે એ શાસ્ત્રો વિધાન કરે છે એ કેવળ જ ભૂલ ભરેલું છે.

અરે જોતાં તો શાસ્ત્રમાં જે અધિકારી ગણવામાં આવ્યા છે તે કેાઇ વિવ્રમાન વ્યક્તિએ લીધી જ નથી. ભૂમિનીમાં ગિન્દુનું લક્ષણ શું આપવામાં આવે છે ? જેને કંઇ પણ કંઈ નથી, અને જેના કેાઇ પણ અવયવ યદ્ય ચક્તા નથી તે ગિન્દુ છે. લીંટીની થી વ્યાખ્યા

આપવામાં આવે છે ? આવા અનેક બિન્દુથી ચચેલી પહોળાઈ વિનાની લંબાઈ માત્ર તે લીંટી છે. પણ આવા બિન્દુ અથવા આવી લીંટી આખા વિશ્વમાં કોઈ સ્થલે એક પણ વિદ્યમાન છે ? નહિ. જ્યાં બિન્દુ કાઢવામાં આવશે ત્યાં મને તેવા તે સૂક્ષ્મ કાઢવામાં આવે તો પણ તે સાવધળ જ હશે, અને તેને અત્યંત નાતું પણ કદ હશે જ. લીંટી ગમે તેવી સૂક્ષ્મ પાડવામાં આવે તો તેને અતિશય ન્યૂન પણ પહોળાઈ તો હશે જ, તેથી વિદ્યમાન વ્યક્તિરૂપે બિન્દુ અથવા લીંટી એવી કોઈ વસ્તુ નથી જ એમ કહેવામાં લેશ પણ બાધ નથી. ત્યારે શું ભૂગિતિના સિદ્ધાન્તો ગપ છે ? ના, તેમ પણ નથી. એ સિદ્ધાન્તો એટલું જ જણાવે છે કે જો આવા બિન્દુ હોય અને આવી લીંટીઓ હોય તો તેના વડે રચાતાં ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, વર્તુલ આદિમાં અસુક પ્રકારના ધર્મો હોય છે. આટલું જ નહિ પણ વ્યવહારમાં જે બિન્દુ, લીંટીઆદિ ઉપલબ્ધ થાય છે તેમાંથી શેષ રહેલા અંશે દષ્ટિમાંથી ત્યજ દેવામાં આવે અને આ શાસ્ત્રે આપેલી વ્યાખ્યાપ્રમાણે લંબાઈ આદિ ઉપર જ લક્ષ આપવામાં આવે તો ત્યાં પણ અપના સિદ્ધાન્તો એટલા જ સાચા હશે. વળી એટલું અધિક પણ એ શાસ્ત્ર સૂચવે છે કે જેમ જેમ એ શાસ્ત્રમાં આપેલી વ્યાખ્યાપ્રમાણોનાં ત્રિકોણાદિ અધિક અધિક થતાં જાય અથવા કરવામાં આવે તેમ તેમ એ સિદ્ધાન્તોમાં જણાવેલા ધર્મો તેમાં અધિક અધિક ઉપલબ્ધ થતા જાય છે. આ જ ન્યાયે વેદાન્તાદિ શાસ્ત્રોત્તરું પણ નિરીક્ષણ કરવાતું છે. યોગ-શાસ્ત્ર ચિત્તચૃત્તિના નિરોધની તીવ્ર ઇચ્છાવાળાને પોતાનો અધિકારી મળે છે અને વેદાન્તશાસ્ત્ર મુમુક્ષુતાતું પ્રતિપાદન કરતાં, મોક્ષમાત્રની એક જ ઇચ્છા જેને રહેલી છે તે મુમુક્ષુ છે એવું જણાવે છે. પણ એવી કોઈ પણ વિદ્યમાન વ્યક્તિ હોતી જ નથી. દેવ વા મનુષ્ય જે જે વિદ્યમાન છે તેમના સર્વમાં એ એક ઇચ્છાથી અધિક ઇચ્છા જ હોય છે. આ વિશ્વમાં કોઈને એક માત્ર ઇચ્છા હોય એવી વ્યક્તિનો અસંભવ છે એમ કહેવામાં એક પણ અપવાદ મળી આવે તેમ નથી. તેથી એ શાસ્ત્રો જ્યારે વ્યવહારમાં વ્યક્તિપરચે લગાડવામાં આવે ત્યારે એક ઇચ્છાનો અર્થ આપણે એક પ્રધાન ઇચ્છા જ કરવાનો રહે છે. અર્થાત્ તે તે વ્યક્તિમાં અન્ય ગમે તેટલી ઇચ્છા હોય તોપણ તે પ્રધાન ન હોવી જોઈએ, પ્રધાનપદે આ ઇચ્છાને જ રચાવન કરવી જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ જે સમયે વેદાન્તમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય તેટલા સમય તો એ મુમુક્ષુતાની એક જ ઇચ્છા પ્રધાનપદે હોવી જોઈએ. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ વેદાન્તશાસ્ત્ર અધિકારીવાણું યષ્ટ રહે છે. આ સાથે આ શાસ્ત્રમાં જે શ્લ કહેવામાં આવ્યું છે તે શ્લનો શ્રવણાદિ સાધનસાથે અને મુમુક્ષુતા સાથેના સંબંધ એ શાસ્ત્ર દર્શાવે છે. જેમ જેમ એ સાધનોમાં પરિનિષ્ઠા અધિક અધિક થતી જાય છે, જેમ જેમ મુમુક્ષુતારૂપ એક પ્રધાન ઇચ્છા તીવ્રતાવાળી યષ્ટ રહે છે તેમ તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ શ્લ અધિક અધિક વિશદભાવને પામે છે એ પણ એ શાસ્ત્ર એ સંબંધવશાત્ સૂચવે છે. ચિકિત્સાશાસ્ત્રમાં વિવિધ પ્રસંગે આરોગ્યની સિદ્ધિ માટે વિવિધ આહાર વિહારવું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને વિવિધને ત્યજવાવું કહેવામાં આવ્યું છે. પણ એમાંના ધણી ખરા તો તે તે પ્રસંગે જ નિષેધ તથા હેય ગણાય તેમ છે. સર્વદા અને સર્વથા હેય વા ઉપારેય ગણાતાં નથી. આ જ ન્યાય બદ્ધા સર્વ શાસ્ત્રોને અનુલબ્ધમાં ઉતારતાં લક્ષમાં રાખવાનો રહે છે. તેથી સતેષ અને તત્ત્વસાક્ષાત્કારરૂપ અથવા યોગરૂપ શ્લસાથે અસુક પ્રકારનો સંબંધ એ શાસ્ત્રોમાં વર્ણ્યો તો તેટલા ઉપરથી એ શાસ્ત્ર એ બોની વચ્ચે કાપ

દારણીવાળા અથવા ઉપકારોપકારકાવા માત્ર વધુ છે પણ તેથી ઘટત સર્વના સર્વદા તિર-
સ્કાર કરે છે એમ માનવું ઉચિત નથી. ખરું જોતાં તો એ શાસ્ત્રોમાં જે પ્રતિપાદ વા પ્રાપ્ત
છે તેને અનુકૂળ સંતોષવું સ્વરૂપ એ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યું છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે
એ ન્યાયે સર્વ ઉત્તતિના સાધકમાટે વિવિધ પ્રકારે સંતોષવું સેવ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે પણ એ
એ સંતોષને કોઈ પ્રકારની ઉત્તતિની લીધેલા સાથે વિરોધ આવી શકે તેમ નથી. માટે
શાસ્ત્રમાં સંતોષ સેવવાનું કહ્યું છે અને ઉત્તતિની લીધે મંદજા ધરવી અથવા તેને માટે
પ્રયત્નવાળા થવું એ અસંતોષ છે, એ અસંતોષનું કારણ છે એમ કહેનાર મનુષ્યોનાં વચનો
શ્રદ્ધાને પાત્ર ગણાતાં નથી.

(અપૂર્ણ.)

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્તના પૃષ્ઠ ૬૪થી)

એટલું જાણે છે અને કહે છે કે “ એ તો ઉપજત સંગ સ્વભાવ ” સંગીતનિપુણ
મનુષ્યને ગાતાં અથવા વગાડતાં જોવા પછી કેટલુંક જે નિયમસર હોય છે તેના સંબંધમાં
તેમને તમે પૂછશો તો તે સર્વ તે પોતે સમજાવશે અને શીખવશે પણ ખરા. પણ તે
સાથે બીજું કેટલુંક કામ તેઓ એવું કરી જશે કે જોના સંબંધમાં તમે તેમને પૂછશો કે
આ શું ગાયું, કેમ ગાયું, શું વગાડ્યું વગેરે તો તેવું ઉત્તર તેઓ એજ આપશે કે એ હવે
શીખવાનું કામ નથી. અમુક અમુક નિયમો શીખી રહ્યા પછી તો જેમ જેનો સંસ્વભાવ
ઉપજે છે તેમ તે ગાય છે અથવા વગાડે છે. એ કામ શીખવવાની મર્યાદાથી બહારનું છે.
સંગીતનું રહસ્ય ન જાણનાર ઘણીવાર એવું સમજે છે કે આ પ્રકારનું આ મનુષ્યોનું
કહેવું તેમની કૃપણતાને પરિણામ છે, તેઓ શીખવવા નથી માગતા માટે આમ કહે છે.
પણ એ માનવું સદા સત્ય નથી. કોઈ કોઈ ચિકિત્સના સંબંધમાં એવું પણ હશે, જાણી
જોઈને પોતાની મદદતા કાયમ રહે તેટલા માટે જ તેઓ અન્યને બંધુ શીખવતા નહિ દરો,
પણ કેટલુંક તો એવું જ હોય છે કે જે ચિકિત્સાની મર્યાદાને અતિક્રમણ કરીને રહેલું હોય
છે, જે પોતે પોતાની મેળે જ ઉદ્ભવે છે એ પણ સત્ય છે. તેથી સંગીતનો સંબંધ-ઉત્ત-
મ પ્રકારના અપૂર્વ સંગીતનો સંબંધ આંતર મનસાચો છે એ સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે એમ
કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

આમ સંગીત આંતર મનની સત્તાના પ્રજાવરૂપ છે. એટલું જ નહિ પણ આંતરમન
પર અસર કરવા પણ સંગીત જ સમર્થ સાધન છે. પ્રેતાવાદનવિદ્યાના પ્રયોગો તમે જોયા
છે કે નહિ જોયા હોય તો એકવાર જોવામાં આવશે તો ત્યાં જણાશે કે ત્યાં જે મનુષ્યના
શરીરમાં પ્રેતને લાવવામાં આવવાનું કહેવામાં આવે છે તેને બેલાનસરખી સ્થિતિમાં લાવવા,
પ્રેતનું આવાહન થઈ રહે તેવી અનુકૂળ સ્થિતિમાં લાવવા માટે પાશ્વત્ય પ્રજા સંગીતની મદદ
લે છે. એટલે દૂર નહિ જાણી અને આપણી પ્રજામાં જુઓ તો ત્યાં જુવાજીવિના દાખલા
જુઓ. અજણ અને જંગલી જેવી પ્રજામાં કોઈ માંદું પડે છે તો તેવે સમયે ડાખતા બેલા-

વવાનો પ્રચાર હજી એ પ્રગમમાં આવે છે. ગામડાંમાં જીવો પ્રચાર થયો છે પણ શહેરોમાં પણ એ અદૃશ્ય થયો નથી. મોટાં મોટાં શહેરોમાં જીવાં રચેલાં અવશ્ય જ હોય છે, જીવી પ્રગમ હજી ઘણા પ્રમાણમાં વસે છે કે જ્યાં રોગને દૂર કરવા માટે ડાખલા બેસાડવાનો રીવાજ આવે છે. અહિં એક જાતિ હોય છે અને એક તેનો મદદગાર હોય છે તથા એક ભુવો હોય છે. જે જાતિ હોય છે તે ભૂતને બોલાવે છે અને તેના મદદગાર તેમાં મદદ કરનાર થઈ રહે છે તથા જે ભુવો હોય છે તેના શરીરમાં તે ભૂત આવે છે. તેલના મોટા બે કાકડા કરવામાં આવે છે અને જે ભુવો હોય છે તે વારા ફરતી એ બે કાકડા પર પુકે મારી તેને જાલવી નાંખે છે. કાકડા તેલના હોવાથી તે જાલાઈ જતા નથી, જાલાઈ જવા થઈ રહે છે કે તરત પુકે થઈ રહે છે અને જોટલામાં તે પાછા સળગે છે. આમ બે કાકડા ભુવાની બે બાજુએ ધરી રાખવામાં આવે છે અને થોડા સમય સુધી તે એને જાલવવાની ક્રિયા ત્વરાથી વારાફરતી કરતો રહે છે. આ સાથે એક ઠમરા જેવું ચર્મતું વાદ્યન હોય છે તે સારો એક સરખો અવાજ કરતું રહે છે. જાલવવા માટે કરાતા શ્રમથી અને આ ચર્મવાદ્યનના એકસરખા અવાજના શ્રવણથી અલ્પ સમયમાં ભુવાનું બાહ્ય મન રતબ્ધ થઈ જાય છે અને અલ્પ સમયમાં તેનું બાહ્ય મન નિર્વાપાર થઈ જવાથી તે ધ્રુણવા માટે છે. અહિં ભૂત આવે છે કે નહિ એ અન્ય ચર્ચાનો વિષય નથી. પ્રતાવાહન વિદ્યારૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલી વિદ્યાના પ્રયોગોમાં પણ પ્રેતનું આવાહન જ થાય છે એ કહેવાનું અન્ય તાત્પર્ય નથી. એ વિષય હિન્દોદિગ્રમના સંબંધનો છે અને એ પ્રસંગે એની ચર્ચા આવશે. અન્ય વિવક્ષિત તાત્પર્ય એટલું જ છે કે બાહ્ય મનને નિર્વાપાર કરી આંતર મન પર અસર કરવા સંગીત સમયે સાધન છે એ આવા પ્રયોગોથી પણ સહજ સિદ્ધ થઈ શકે છે. એ પ્રયોગ કરનાર એવી પ્રક્રિયા રચાપે છે કે સંગીતને લીધે જે સમાજ એકત્ર થયેલા હોય છે તેમાં શાન્તિ પ્રકટે છે અને તેથી જે ભુવો થયેલા હોય છે તેના પર વિરોધી અસર, ડોષ જાતનો નિષ્કેપ થતો નથી. આ પ્રકારની અસર થવી એ કેટલેક અંશે યુક્ત છે, છતાં મોટી અસર તે આમ પરપરા અસર નથી પણ સંગીતની ભુવાના મનપર—આંતર મનપર જે સાક્ષાત્ અસર થાય છે તે જ છે.

ભુવાજાતિની વાત બાજુ પર રાખીએ, અને જેઓ જાતે અંતર્બુદ્ધિશાને પામે છે તેમના પ્રતિ જ્ઞેષ્ઠ્યે તો એ વર્ગ પણ સંગીતની એ દશા માટે સહાય લેતો જણાય છે. ન નાદ-સદશો લયઃ નાદના જેવો લયનો હેતુ અન્ય નથી એ યોગવચન સર્વત્ર પ્રચલિત છે. સારા સ્વરવાણું અને લાલિત્યથી ગવાણું મદ આપ્યા સમાજને એકદમ રતબ્ધ કરી દે છે. જે અસર મોટા યુક્તિયુક્ત બાખ્યાનોથી કરવી કઠિન પડે છે તેવી સુસ્વરથી ગેય થતા પદ્યને સહજમાં થાય છે. આ સર્વ શોને લીધે? સંગીતની આંતર મનપર થતી અસરને લીધે જ. અંતરાત્માની સર્વ સમજ શકે તેવી બાધા તે સંગીત છે અને તે આ બાલવૃદ્ધ સર્વને એક સરખી રીતે અસર કરનાર છે. નાનું બાલક જેની ઇન્દ્રિયો નિકાસને પામી શકી નથી, જે બાધા બેઠી થકતું નથી, તે પણ હાલરડાના શ્રવણથી નિદ્રાવય થઈ રહે છે તે શોને લીધે? આ સંગીતની આંતર મનપર થતી અસરને લીધે જ. રાગ અને ગ્રામ્ય મનુષ્ય સર્વના પર સંગીત અસર કરી શકે છે તેનું કારણ એ જ છે કે એનો સંબંધ આંતર મનસાથે છે. પ્રેમના આવેશ સંગીતવડે પ્રકટ થઈ શકે છે, પ્રેમનો આવેશ પ્રકટ થાય છે. તારે એ આવેશ

પેનાનું સ્વરૂપ કાવ્યમાં પ્રકટ કરવા તત્પર થઈ રહે છે. યુદ્ધ માટેનું વીરત્વ સંગીતવડે પ્રકટ થાય છે. વીરત્વના આવેશમાં આવેલા મનુષ્ય પોતાના આવેશને સ્વભાવથી જ સંગીત દ્વારા પ્રકટ કરી દે છે, ભક્તિની ઉત્પત્તિ સંગીતવડે થઈ શકે છે અને ભક્તિમાં મસ્ત થયેલા ભક્ત પોતાના હૃદયને સંગીતદ્વારા પોતાના ભાવ જણાવે છે એ કાને અગ્રાત છે ? તેથી વિષયો, યર તથા ભક્ત સર્વના પર સંગીત સામ્રાજ્ય ભોગવી રહ્યું છે. આનું કારણ એક જ છે કે એના આંતર મનસાથે જ નિકટનો સંબંધ છે. ન્યારે બીજી કલાઓ આંતરભાવનાં બાહ્ય ચિહ્નોને પ્રકટ કરે છે ત્યારે સંગીત એ આંતરભાવને પ્રકટ કરી શકે છે, છતાં એના નિયમો તે ગણિતના નિયમોની માફક જ નિયંત્રિત થયેલા છે અને અસ્તવ્યસ્ત નથી. આ રીતે સંગીત આંતર મનની સાથે જ નિકટનો સંબંધ ધરાવનાર છે અને તેથી એ વિષયમાં નિષ્ણાત મનુષ્યો એ અત્ર કહેવામાં આવતા દ્વિતીયવર્ગના ઉદાહરણો છે.

• • તૃતીય વર્ગમાં કાલકલ્પન કરવાની શક્તિ છે. આંતર મનમાં આ શક્તિ અતુરચુત રહેલી છે અને એ શક્તિ આંતર મનમાં જ છે અને બાહ્ય મનસાથે સંબંધવાળી નથી. બાહ્યમન કાળની કલ્પના કદાપિ કરી શકતું નથી. જ્યાં બાહ્ય મન એ કલ્પના કરતું જણાય છે ત્યાં આંતર મનની સદાયથી જ એ કરતું જણાય છે એ અનુપદ રખાઈ થશે. બાહ્ય મન બાહ્ય જગતને જાણવામાં સાધન છે પણ બાહ્ય મનને બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન ધવામાં થું સાધન છે ? એ સાધન તે બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છે. ચક્ષુ, ત્વન્, શ્રોત્ર, રસના અને ઘ્રાણ એ પાંચ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છે અને એ દ્વારા જ બાહ્ય મનને જ્ઞાન થાય છે. એમાંથી કેાઈ પણ ઇન્દ્રિય વિક્સ થઈ રહે છે તો તે ઇન્દ્રિયના વિષયનું બાહ્ય મનને જ્ઞાન મળું નથી, ચક્ષુ વિક્સતાને પામે છે તો પદ્મી ચક્ષુના વિષયરૂપ રૂપ, આકૃતિ વગેરે બાહ્ય મનના જાણવામાં આવી શકતાં નથી. શ્રોત્ર વિક્સતાને પામે છે તો તે સમયથી જ બાહ્ય ચબ્દોનું જ્ઞાન થતું અટકી જાય છે. આ જ પ્રમાણે ગંધાદિ વિષય માટે પણ છે. તેથી બાહ્ય મને બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન યવામાં આ પાંચ ઇન્દ્રિયો જ સાધનરૂપ છે. એ પાંચ ઇન્દ્રિયની સદાય સિવાય, બાહ્ય જગતનું બાહ્ય મનને જ્ઞાન થઈ શકે તેમ નથી. આ નિયમપ્રમાણે કાલકલ્પનાને તપાસીએ. બાહ્ય મનને કેટલો સમય થયો એ જાણવામાં ક્યારે આવે છે કે ન્યારે બાહ્ય કેાઈ સાધન એને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે. તારાની આકાશમાં અમુક રિયતિ ચક્ષુવડે જોઈ તે ઉપરથી સમયનું બાહ્ય મન અનુમાન કરે છે, અથવા તો ધડીવાલ, રેલીની શીશી ઈલાદિ કેાઈ બાહ્ય સાધનવડે સમયનું એ મન અનુમાન કરે છે. પણ આંતર મનમાં સમયની કલ્પના કરવાની શક્તિ સદૃજ હોય છે, અને તેથી આનાં દાષ પણ બાહ્ય સાધનની અપેક્ષા રાખ્યા વિના એ કલ્પના આંતર મન કરી શકે છે. એ શક્તિ મનુષ્યમાં જ છે એટલું જ નહિ પણ તિર્થંક વર્ગના પ્રાણીઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. ખાન, અધ, મિલાડા આદિ સર્વમાં એ શક્તિ જોતાં આશ્ચર્ય થયા વિના રહે તેમ નથી. પ્રો. હુડસનના એક મિત્રે અમેરિકાના અભિજ્ઞાનના રેટ્ટસમાં મોટું વાવેનર કુર્ડુ હતું અને ત્યાં ધણી અવ્યરોને કામે લગાડ્યા હતા. એ અવ્યરોને નિયમસર રવિવારે વિશ્રામ આપવામાં આવતો હતો. અઠવાડીયાના છ દિવસ એમને કામે જોડવામાં આવતા અને સાતમે દિવસ એમને વિશ્રાન્તિનો દિવસ હતો. આનો પરિણામ એ આવ્યો હતો કે રવિવાર સિવાયના છ દિવસોમાં એ પંથુઓ તરત કાશુમાં રહેતા અને જે કામમાં એમને વાપરવામાં આવતા તે

કામમાં તરત જો નેડાતા. પણ કોઈવાર રવિવારને દિવસે મુસાફરી જેવા કોઈ કાર્યમાં જો પશુમાંથી કોઈને વાપરવાનો યોગ આવતો તો તે કામમાં જો પશુને નેડતાં તે મોટું તોફાન કરતું અને મહાકષ્ટે જ કાણમાં રહેતું. અમુક દિવસે રવિવાર છે, અથવા અમુક સમયે જ દિવસ વ્યતીત થયા છે અને આજે સાતમો વિશ્રાન્તિનો દિવસ છે એવું જો પશુ કેવી રીતે જાણતા ? મનુષ્યો પણ અનેક પ્રસંગે વાર જૂઠી જાય છે અને પંચાંગ આદિ સાધનોની મદદવડે અથવા બીજા કોઈ વ્યતિકરતું પશ્ચાત્ત અવલોકન કરી વારનું જ્ઞાન કરે છે; તેથી બાહ્ય સાધનવડે જ બાહ્ય મનને વારનું જ્ઞાન થાય છે જો સિદ્ધ છે. પણ આવું કોઈ પણ સાધન આ પશુમાં અવકાશવાળું નથી. તેથી રવિવારનું, વિશ્રાન્તિના દિવસનું અથવા જ દિવસો વ્યતીત થયાનું જ્ઞાન જે અહિં આ પશુઓને થતું તે સમયકલના તેમનું આંતર મન જ કરતું હતું જો માન્યા સિવાય અન્ય ઉપપત્તિ આપી શકાતી નથી.

એક કુતરાને માટે એવો વ્યતિકર પ્રસિદ્ધ થયો છે કે એક અગ્રેજ ગૃહસ્થને ત્યાં એક કુતરો પાળેલો હતો. એ ગૃહસ્થને ત્યાં અઠવાડીયાના સાતે દિવસોમાં મોજાનનો સમય અમુક એક જ નિર્ણય કરાયેલો હતો. અને તે સમયે જો કુતરાને પણ ખાવાનું નાખવામાં આવતું હતું. જો ગૃહસ્થને એક પુત્ર હતો અને તેનું લગ્ન થયું ત્યાર પછી એના પિતાના સ્થાનથી ત્રણ માહાસને છેડે સ્વતંત્ર ગૃહ રાખી જો છોકરાએ રહેવા માંડ્યું. જો છોકરાના ગૃહમાં પણ મોજાનનો સમય એના પિતાના ગૃહમાં રાખેલો હતો તે જ રાખવામાં આવ્યો. પણ રવિવારને દિવસે માત્ર જો સમયથી બે કલાક મોડો સમય રાખવામાં આવ્યો. કોઈ પ્રસંગે જો કુતરાના જાણવામાં જો વાત આવી ગઈ. અને તેથી રવિવારને દિવસે જો કુતરો બને ગૃહના આહારનો સાજ લેવા ચુકતો નહોતો. બીજે દિવસે તો જો ગૃહસ્થને ત્યાં મોજાન સમયે જો એને ખાવા આપવામાં આવતું તે ખાઈને ત્યાં રહેતો. પણ જ્યાં રવિવારનો દિવસ આવ્યો કે તે દિવસે તો ઘેર ખાઈ લઈ તરત જ ત્યાંથી પેલા પુત્રને પુર દોરી જતો અને ત્યાં જતો ત્યાર પછી ત્યાં મોજાનનો સમય થતો એટલે ત્યાં પણ એને ખાવાનું મળતું. અહિં પણ આજે રવિવાર છે અથવા જ દિવસ જેટલો સમય થઈ ગયો છે જો જ્ઞાન જો કુતરાને થવામાં કોઈ પંચાંગ આદિ સાધન નહોતું, પણ જો આંતર મનના બળથી જ એટલા સમયની કલના કરી શકતો.

એક ગૃહસ્થના કુટુંબમાં એક કુતરો પાળવામાં આવ્યો હતો. પ્રાતઃકાલે સર્વને, અમુક કલાકે જગાડવાનું કામ જો કુતરો પોતે કરતો અને તે સમયે સર્વે ઉઠતું જોઈએ એટલો એને આગ્રહ બધાયો હતો. મધ્યાહને જરાજર બાર કલાકે સમય થતો ત્યારે જો કુતરો ધડીઆળ વગેરે કોઈ પણ સાધન વિના જાણી જણાવતો કે ઘોડાને આહાર આપવાનો સમય થયો છે, અને ત્યારે જો ઘોડાને ખાવા પીવાનું આપવામાં આવતું ત્યારે જ જો કુતરાને જ પ વળતો. ત્રણ વાગે જો કુતરો જો કુટુંબની ગૃહીણીને જણાવતો કે પાકશાળામાં જવાનો સમય થયો છે. આ આદિ વિવિધ કાર્યો જરાજર સમયસર, પાંચ મિનિટ જેટલો પણ ફેર પડ્યા વિના જો કુતરો પ્રતિદિન કરતો અને જો કરવામાં એને કોઈપણ બાહ્ય સાધનની અપેક્ષા નહોતી, પણ બાહ્ય સાધનો વિના જ, આંતર મનના બળથી જ આ પ્રમાણે જૂલ વિના સમયકલના કરતો હતો.

(અપૂર્વ.)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—મહાકાલના ગ્રાહકોની સંખ્યામાં દિન પ્રતિદિન વધારો થતો જાય છે, એ જાણી મહાકાલપ્રતિ અનુરાગ ધરાવનાર સંજ્ઞાને અવશ્ય આનંદ થશે. જેટલા વેગથી હાલ તેની વૃદ્ધિ થતી જાય છે એટલો વેગ થોડો સમય કાપમ રહે તો ચારથી પાંચ હજાર ગ્રાહક થવાં એ સહજ વાર્તા છે. અનેક સંજ્ઞાનો તેને માટે સંકેતો પ્રપ્ત થઈ છે, અને બીજા અનેક મનુષ્યો તે માટે પ્રયત્નશીલ થતા જાય છે. દિવસે દિવસે પ્રપ્ત કરવાની અભિલાષાવાળા મનુષ્યો વધતા જાય છે, અને તેથી મહાકાલનો પ્રચાર અધિક થશે એ નિઃસંશય છે.

—આશુદેમાં સાધક બધું શ્રી મણિલાલ, તેમ જ શ્રી જોડાલાલ તે માટે બહુ સંતોષ-જનક પ્રવાસ કરે છે. સુબંધમાં તેમ જ વિવિધ રથો ફરીને શ્રી મહાદેવલાલ પણ સ્તુત્ય પ્રજ્ઞાન સેવે છે. ભાવનગરમાં શ્રી મણિલાલે પણ તે માટે યત્નશીલ છે. કામરેજમાં શ્રી છગનલાલ, ઉમરેકમાં શ્રી હીરાલાલ એ સર્વ આગ્રહપૂર્વક પ્રવાસને સેવે છે. એ વિના પણ બીજા અનેક સંજ્ઞાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે ચાર ગ્રાહકો કરનારની ધણી સંખ્યા છે. આ સર્વ સંતોષજનક છે. હજી તેઓના આરંભ છે. ક્રમે ક્રમે તેઓ વધારે સારું કાર્ય થવાની આશા રાખે છે.

—સદ્વિદ્યાની દિશા સૂચવતી એ સદ્વિદ્યાનું જ્ઞાન કરાવવાનું પ્રથમ પગથીયું છે, અને તેથી તેટલો પણ યત્ન સંવતાર ઇતરપ્રતિ સદ્વિદ્યાનું જ્ઞાન કરે છે એમ ગણાય છે. એક રૂપેથી આપવા કરતાં એક રૂપેથી કેમ કમાવો તેનું જ્ઞાન આપવું એ વધારે ઉત્તમ મનાય છે. કારણ કે એક રૂપેથી આપવાથી તે વપરાઈ જતાં તે મનુષ્ય પુનઃ રૂપેયાવિનાનો થઈ રહે છે, અને રૂપેથી મેળવવાનું જ્ઞાન આપવાથી બધારે તેને જોઈએ સારે તે રૂપેથી મેળવી લે છે. તેમ કાંઈ એક વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવવા કરતાં વસ્તુમાત્રનું જ્ઞાન જેવડે યથા શકે તેવી સદ્વિદ્યાપ્રતિ મનુષ્યને વાળવાથી તે અનેક જ્ઞાનને પામી શકે છે. આથી જોઈ મનુષ્યનું વારતવહિત સાધવું છે, તેણે તે મનુષ્યને જે સદ્વિદ્યા નવીન નવીન જ્ઞાનને પ્રકટાવ્યા કરતી હોય તે માર્ગમાં સ્થાપવો એ જ કર્તવ્ય છે.

—શ્રી મહાકાલના સ્વરૂપસંસ્થિત તંત્રીશ્રીના પુણ્ય સ્મરણરૂપે જે એક સંમેલન થનાર છે, તે વૈશાખ શુકલ પૂર્ણિમા (તા. ૧-૫-૧૯૧૨) બુધવારથી વૈશાખ કૃષ્ણ અષ્ટમી (તા. ૯-૫-૧૯૧૨) ગુરુવારસુધી વડોદરામાં શ્રી હટેજીયા પાલન કરવાનું નિર્ણયિત થયું છે, જે સંબંધી સચિરતર હકીકત આ અંકમાં છેવટના ભાગમાં આપવામાં આવી છે. તે પ્રસંગે તેઓશ્રીના ઉપકારસ્મરણનિમિત્ત 'શુ' શુ' કરવાનું છે તે પ્રકટ કરવામાં આવશે. આ સંમેલનમાં એક વિશાલ ક્ષેત્ર રાક્ષામાં આપ્યું છે, અને ત્યાં તેની યોજના કરવામાં આવશે. ભવિષ્યમાં તેઓશ્રીના સ્મારકમાં જે વિવિધ શાખાઓ ખોલવાની છે તેનું સ્વરૂપમાં દિગ્દર્શન કરાવનાર કેટલીક યોજના તેના વ્યવસ્થાપકો કરવા પારે છે. આ ઉપરાંત તેઓશ્રીના સ્મારકના આશયોનું પ્રેક્ષકને લાગે થવા સંભવ છે.

—સંજ્ઞાનો ! આ સંમેલનમાં ભાગ લેવા આપને કાંઈ ગમે તેટલા ગ્રેમપૂર્વક કહો, પરંતુ તેના કરતાં જેના નિમિત્ત તે થનાર છે તેમનાપ્રતિને આપનો વિશુદ્ધ ભાવ વિશેષ પ્રમાણમાં હોવાનો અને તે ગ્રેમ આપને તેપ્રતિ આકર્ષી આસ્વાદિના નહિ જ રહે એમ હોવાથી

પ્રતરે તેને માટે આપને આમંત્રણ કરવું એ એક સાદસ જ છે. આપનું પોતાનું અંતઃકરણ જ તેને માટે તૃપ્ત છે, તો આપ આપના પોતાના જ આમંત્રણને સ્વીકારી તેનો લાભ લેશે એવી નિશા છે.

—ઉક્ત સમાચાર દૂરદેશસ્થિત સન્નજનોને સત્વર પહેંચે એ આશયથી મહાકાલના આ અંકનાં ત્રણ જ ફોર્મ કાઢી શક્યાં છે. લવિષ્યના આંકમાં અવશિષ્ટ ફોર્મ વધારી દેવામાં આવશે. મહાકાલના વાચકોને તેની વિગતે યતી પ્રસિદ્ધિથી અસંતોષ થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઇષ્ટદેવજી તો થોડા સમય પછી તેનો અવશિષ્ટ પ્રકટવાનું કારણ નહિ રહે.

—સ્વરૂપસંસ્થિત તંત્રીશ્રીના સ્મારકના એક અંગરૂપે પુસ્તકશાળા કાઢવામાં આવવાની છે. તેઓશ્રીપ્રતિ અનુરાગ ધરાવનાર કોઈ સન્નજન પોતાનાં રચેલાં પુસ્તકો અથવા પોતાના તરફથી કોઈ ઉત્તમ ગ્રંથો ઉપહારરૂપે તેમાં મોકલી આપશે તો આભારસંહિત તેનો સ્વીકાર થશે. તથા તે પુસ્તકો વગેરે ઉક્ત સમેલન પહેલાં મળશે તો તે સમેલનપ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. એક સન્નજન પોતાની લગિનીના મુલ લગનપ્રસંગે એ પુસ્તકશાળાને અગીયાર રૂપિયાનાં પુસ્તકો તેના વ્યવસ્થાપકોને ઉત્તમ જીલ્લાય તે પુસ્તકો લઈ તેમાં ઉપહારરૂપે અર્પવા ઇચ્છા દર્શાવી છે. તે પુસ્તકો સમેલન પ્રસંગે મંગાવી પુસ્તકશાળામાં સ્થાપવામાં આવશે. જે કોઈ સન્નજન રૂપિયા મોકલશે તો તેનાં યોગ્ય પુસ્તકો વ્યવસ્થાપકો દ્વારા લેવામાં આવશે. ‘બળતું’ ધર કૃષ્ણાર્ણણ’ ના ન્યાયે ધરમાં જગા રોકતાં અને નિરુપયોગી તથા છુટ્ટ થયેલા ગ્રંથોને આ તરફ વિદાય કરવાનો શ્રમ લેવા અગત્યસરનું નથી.

—કોઇને આપવાના તેમ જ ધરમાં જે ગ્રંથો રાખ્યા તે બંને તેટલા સ્વચ્છ, નવા અને સુંદર રાખ્યા. જેતાં જ તેને લેવાની જ્ઞાતિ થાય, જે મિનીટ વાંચવું હોય તો આર મિનીટ વાંચવા જ્ઞાતિ થાય, એવી ઉત્તમ રીતે તેને રાખેલ. ફોટોમાં તુટેલાં, ગમે તેવી અવ્યવસ્થાવાળાં પુસ્તકો આપણને કે કોઇને જેવા કે વાંચવા સ્વાભાવિક રીતે ઉમળકો આવતો નથી. તેવું બાલરૂપ જ એવું હોવું જોઈએ કે જ્યાં જોનારનું તેના તરફ આકર્ષણ થાય, વિદ્યાનો જેને અપૂર્વ મોહ નથી તેવાને મૂળ તો પુસ્તક વાંચવું જ અરચિત્ત હોય તેમાં ઉપરનો દેખાવ જ અરાખ હોય તો પછી તેના તરફ તે લક્ષ્ય પળ ન વાળે એ સ્વાભાવિક છે. આથી આકર્ષણ થાય તેવું બાલરૂપ પણ રાખવું એ ઉત્તમ છે.

—વિદ્યાનું દાન જે પ્રકારે થાય છે. એક વાણિજ્ય અને બીજું સદ્ગ્રંથના અર્પણપર. કેટલાકથી પ્રથમ દાન આપવું કહિનું છે, પણ દ્વિતીય દાન તો સર્વને મલક છે. પ્રથમનું દાન શ્રવણ કરનારને જ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા દ્વિતીય દાન જેના જેના હાથમાં તે સદ્ગ્રંથ આવે છે તે સર્વને લાભ કરે છે. અત્પ્રચલિતતાના પશુ આ દ્વિતીય પ્રકારનું દાન અર્પણ કરી શકે છે.

—ઉક્ત પુસ્તકશાળામાં કોઈ સન્નજનને કોઈ ગ્રંથ અર્પણ કરવા જ્ઞાતિ થાય તો પ્રથમથી તે સન્નજન મહાકાલના વ્યવસ્થાપકને તે ગ્રંથનું નામ જણાવવા કૃપા કરશે, તો કદાપિ તે ગ્રંથ પુસ્તકશાળામાં આવી ગયો હોય તો તેને અગ્ને જીજ્ઞે ગ્રંથ અર્પવાનું સુગમ થઈ પડે; એમ યત્નથી પુસ્તકશાળામાં નવીન ગ્રંથોની શ્રદ્ધિ થાતી.

—આ પુસ્તકશાળાના બીજાં પશુ ઉક્ત સ્મારકનાં અંગો છે, જેનો પ્રમુખને ઇચ્છશે તો ઉત્તમ લાભ લઈ શકશે.

પ્રજામાં સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ થવા પ્રભુપ્રાર્થના.*

પદ. ૧ (અજ્ઞ શી આ ઉપવનની ખડાર, એ લય)

પ્રભુ ! પામે અબ્યુદય સાહિત્ય;

ખડું એનું હિત કરાવે પ્રતીત;—

સાહિત્યની છાએ આગળ વહે, જ્ઞાનતથો સિંધુ નિત્ય;—

તેમાંથી નીપજજે રૂડાં, અનુભવ મોતી અમિત;—

લહરીરૂપે જ્યાં ત્યાં વિસ્તરજે, વિદ્યા કલા સંગીત;—

એ સિંધુના બલપ્રદ સમીરે, સગલ બનો માનવચિત્ત;—

પામે પ્રજા સાહિત્યે માનસ,—બલ આદોગ્ય ને વિત્ત;—

સાહિત્યસેવા છે, જ્ઞાન સ્વરૂપ આપ કરુણાપ્રાપ્તિની રીત;—

તેના ઉદ્યાર્થે સઉમાં ઉઠો, આગ્રહ અપરિમિત;—

સપ્રેમ અભિનંદન.

પદ. ૨. (શીવતિ મુખે ગોપાળ. એ લય.)

અભિનંદન દઉં આજ, હૃદયથી, અભિનંદન દઉં આજ.

વાગીશ્વરીકેરી વીણાના, સર્વ છે સુંદર તાર,

જ્ઞાનધ્વનિ કરજે જેમાંથી, થાય મુખનો રણુકાર;—

મંજુલ ને વિધવિધ ભાવાત્મક, મનમતિ કેળવનાર;

તત્ત્વપ્રદેશપ્રતિ આકર્ષે, દો એવા સુવિચાર;—

ઐક્યસહિત સ્વરને સાધી જો, વાગશે એ તંતુવાદ,

જનમંડલને જીવનદાતા, તેનો થશે દિવ્ય નાદ;—

હિંદતણા હીરાઓ ! સર્વે, પ્રકટાવો નિજ રૂપ,

જ્ઞાનપ્રભાએ દેશ સકલ આ, કરજો સૂર્યસ્વરૂપ;—

ભારતવરુનાં મધુરાં ફૂલ છે, તૃપ્તિરૂપ. શુભ્યુક્ત,

પ્રસરાવી નિજ સુગુણ પ્રજાને, કરો હુધાથી મુક્ત;—

અભિનંદન દેતાં અંતરમાં, આનંદ વાપે આજ,

આયોજિતિની મોટી ઉંડી, આશા છે તમમાં જ;—

* વડોદરામાં ચતુર્થે ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ ભરવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગે આવેલા સાક્ષારરત્નોને શ્રેયસ્સાધકવર્ગિતમ્થી શ્રી નૃસિંહાચર્યમાં નિમંત્રણ થયું હતું. તે પ્રસંગે શ્રીઉપેન્દ્રચિરામન તથા શ્રીમુનાશ્ચેતનચિત્રાનીમાંથી કેટલાંક ઉદ્ધૃત કૃતિઓની એક સુંદર એપડી પ્રકટ કરવામાં આવી હતી. તેમાં આ બે કૃતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

મનુષ્યોનો જન્મ થતો હતો. અનેક સાક્ષર-વિદ્વાન-તેમ જ ઉચ્ચ અધિકારને પ્રાપ્ત પુરથો પણ અવેકાશ લઇને આવતા હતા, તથા વ્યાખ્યાન અને કીર્તનથી પોતાનો સંતોષ દર્શાવતા હતા.

પ્રથમ દિવસે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને ઉત્સવના પ્રારંભનિમિત્ત વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. દિલીપ દિવસે પાંડિત કૃતેહચંદ કમુરચંદ ભાવને 'જીવનના ત્રણ આશયો, અને તેને કેવી રીતે સિદ્ધ કરવા, એ વિષય ઉપર પોતાની ઉત્કૃષ્ટ વક્તૃત્વશક્તિસાદિત મનોરંજક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તૃતીય દિવસે વિદ્વાર શ્રીયુત જેઠાસનદાસ જેઠાભાઈ કંણીયાએ 'ગૃહસ્થાશ્રમની શ્રેષ્ઠતા' એ વિષય ઉપર અત્યંત ઉંડા, ગંભીર અને નવીન વિચારોને દર્શાવનાર તથા પોતાના જ્ઞાન સામર્થ્યનું અદ્ભુત પ્રકાશન કરનાર અને શાસ્ત્રીય વિચારથી પરિપૂર્ણ છતાં સર્વથી સુગમપણે ગ્રહણ ધરણ કરી શકાય એવું અપૂર્વ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેમનું આ વ્યાખ્યાન આજર્ણ્યત તેમણે આપેલાં વ્યાખ્યાનમાં શિરામણિરૂપ હતું. શ્રોતાઓ તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા હતા.

ચોથે પાંચમે અને છઠ્ઠે દિવસે વિવિધ અગ્રણી સાધકોને આગવુંક પ્રતિજ્ઞા આપી પડવાથી ન આપી શકવાને લીધે 'ઉત્તિતું સાધન' 'આપણે શેની જરૂર છે' 'આપણું બસ અને તેની શુદ્ધિના ઉપાયો' એ વિષયો ઉપર ત્રણ દિવસ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને વ્યાખ્યાન આપ્યાં હતાં. તેમાં સામાન્ય અધિકારિને તથા ઉચ્ચ અધિકારિને એમ ઉભયને આચારમાં મૂકી શકાય એવાં વિવિધ સરળ અને ગહન સાધનો દર્શાવવામાં આવ્યાથી સામાન્ય અને ઉચ્ચ સર્વ અધિકારિઓને તે મહા ઉપયોગી થઇ પડ્યાં હતાં અને સર્વની સ્તુતિપાત્ર થઇ રહ્યાં હતાં.

વ્યાખ્યાનના અંતમાં કીર્તનો ગાવામાં આવતાં હતાં. વિવિધ સુદર લયનાં ઉચ્ચ ભાવનાવાળાં પદો જ્યારે અંતરના ભાવપૂર્વક એકાદ્ય ચિત્તે સંગાત્મક ગાતાં હતાં ત્યારે શ્રોતાનાં ચિત્ત પણ કોઇ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં સહસા આવી વસી ત્યાંના ઉચ્ચ અનુભવને અનુભવતાં હોય એમ થઇ રહેતું હતું. 'અભિનંદન'નું દિલીપ પદ અનુષ્ઠ કરતાં પ્રત્યેક સાધકના મુખપર પ્રકૃષ્ણતાનું ભાન થઇ આવતું હતું. નિર્મળ હૃદયોન્નિત બધું શ્રી ચીમનલાલદાસ સુરનેદથી જ્યારે દશમું કીર્તન ગાતાં ત્યારે પ્રત્યેક સાધકનું અંતઃકરણ કોઇ ઉચ્ચ ભૂમિકાનું અવલંબન કરતું હોય એમ જણાતું હતું. બધું શ્રીમણિલાલદાસ જ્યારે ૧૪ મું પદ વિનોદકારક ભાવથી જ્યારે ગાતાં ત્યારે શ્રોતા આનંદજ્વળને પ્રસન્નતામાં નિમગ્ન કરતા હતા, સમગ્ર સંગાત્મકલયે જ્યારે ૨૨મું તથા ૨૩ મું પદ ગાતાં હતાં ત્યારે તેના મધુર લયથી અને સર્વના સંમિશ્રિત સ્વરના ઘેરિયે આજો મંકડ ગાઇ રહેતો હતો. ૨૨મું ૧૬ શ્રોતાને વિચારમગ્ન કરતું. જ્યારે ૨૩ મું ૧૬ તરવના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ઘટિને સ્થાપી દેતું હતું. ત્યાર પછીની સર્વ પદો પણ પોતાના ભાવને અનુકૂળ અસર શ્રોતાઓના અંતઃકરણમાં પ્રકટાવતાં હતાં. જ્યારે ૧૭ મું ૧૬ ગાવામાં આવતું હતું ત્યારે તેની છાયામાં સર્વનાં ચિત્ત તદ્દરૂપ થઇ આત્મતત્ત્વનો તેટલો કાલ તો સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યાં હોય એવું સર્વને ભાન થતું. તે કાળની શાંતિ, સર્વની લક્ષણાદિત અનાયાસ અંતઃમુખ થઇ તરવના અનુસંધાનવાળો થવાની સ્થિતિ, એ સર્વ કોઇ અદ્ભુત ભાવને પ્રકટાવતો હતો. સર્વ પદો સુરસપ્ણે ગાવામાં આયાં હતાં. બધું જગન્નાથ તથા એાજાનાં પદો અયોનકૂલ ભાવને પ્રકટાવવામાં વિજ્યી થયાં હતાં. તેમાં અલંકારાદિક પણ અર્થને અનુકૂલ તથા મનોરમ છે. કમથી તેઓની

પદ્મચર્યાનામાં જે કુશલતા વધતી જાય છે તે બહુ સંતોષજનક છે. એ કીર્તનાનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે. ઉત્તરમાં જ તેનો ધણો ઉપાદ્યયવાથી એક માસમાં જ તેની દ્વિતીય આવૃત્તિ છઠ્ઠાવામાં આવી છે. એ પુસ્તક સમયના અભાવને લીધે એક જ દિવસમાં જાને થમ લઇને તથા વિવિધ પ્રતિફલતા વેળેને લક્ષ્મીવિલાસ પ્રેક્ષના ચેનેજર રા. છાટાસાહે તેપાર કરી આપ્યું હતું. ધણો થોડો સમય હોવા છતાં પણ કાળજીથી કામ કરીને પુસ્તકની સ્વચ્છતા વગેરે બહુ સારી રીતે જાળવી રાખી હતી, એ સર્વ પણ અધિક સંતોષજનક છે.

આ પ્રકારે વિવિધ સાધનાથી સારિત્વ જનની પોતાનામાં વૃદ્ધિને કરતા તથા આવા મુયોગ પુનઃ સત્વર પ્રાપ્ત થાય એ અભિલાષાને અંતરમાં આદરપણે સેવતા સાતમે દિવસે સર્વ સાધકો કષ્ટરમચ્છુસદ્ પોતપોતાને રથને નિવત્યાં હતા.

સારું અને ઘણું સારું.

કંઈ કંઈ વાંચવું તે સારું છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધાંતને દર્શાવનારા કોઈ એક સદ્મથનું નિત્ય થોડો કાલ ઉંડા ચિંતનપૂર્વક પરિચીક્ષન કરવું એ ઘણું સારું છે.

સારાને સારું કહેવું અને ખોટાને ખોટું કહેવું એ સારું છે, પણ સારાને સારું કહેવું અને ઉપરથી જેખાતા નકારાતા મર્શ પ્રદેશમાં રહેલા સારાને જોઈને શુદ્ધ તથા સત્ય ભાવપૂર્વક તેને પણ સારું કહેવું અને તે રૂપે માનવું એ ઘણું સારું છે.

જાહેરપ્રતિ જાહેરયમ—શક્તાપ્રતિ શક્તા વાપરવી એ સારું છે, પણ તેનાપ્રતિ ક્ષમા-ભાવપૂર્વક દૈવી પ્રેમના પ્રવાહ વહેવડાવવો એ ઘણું સારું છે.

જોઈને જોધ આપવો એ સારું છે, પણ જોઈના કાર્યમાં તે આગળ વેગથી વધે એવો ઉત્સાહ આપવો એ ઘણું સારું છે.

જોઈને અમુક સંભારો વર્તવા કહેવું એ સારું છે, પણ તેની સાથે પોતે તેના કરતાં પણ ઉંચા સંભારોમાં વહે છે એ જતાવવું એ ઘણું સારું છે.

આખો દિવસ નવરા ન બેસી રહેતાં કામ કરવું એ સારું છે, પણ દિવસમાં અમુક સમય ચરીર, મન અને આત્માની પૂર્ણ વિશ્રાંતિ સેવી એ ઘણું સારું છે.

નિત્ય ઉંચી ઉંચી જાતના વિચારો કરવા એ સારું છે, પણ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રસ-જનને સેવવી એ ઘણું સારું છે.

જોઈને પણ પેસાવળો જોઈ તેને શ્રીમાન કહેવો એ સારું છે, પણ જેણે સંભારોમાં ધણો પેસો વાપર્યો હોય તેને શ્રીમન્ કહેવો એ ઘણું સારું છે.

જે મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશ્વાસપન્ન છે, તેને યાનવાન કહેવો એ સારું છે, પણ જેણે થોડો પણ ઉચ્ચ યાનને અનુભવ મેળવ્યો છે તેને યાનવાન કહેવો એ ઘણું સારું છે.

શુદ્ધિને વિકાસ કરનારી વાતોથી કરવી એ સારું છે, પણ ઉત્તમ પ્રકારના આનંદને પ્રકટાવનારી વાતો કરવી એ ઘણું સારું છે.

પુત્ર અને પુત્રીને જંગવળી આપવી એ સારું છે, પણ જન્મથી જ ઉત્તમ પુત્ર અને પુત્રીને પ્રકટાવનાર પત્નીને જંગવળી આપવી એ ઘણું સારું છે.

ઉત્તમ, રસગ્ધ શોભીતા રથાનમાં રહેવું એ સારું છે, પણ રસગ્ધ દવાવાળાં પ્રુથ્વા મેદાનોમાં કે રક્ષની પટાનીએ રહેવું એ ઘણું સારું છે.

• રોગીએ કુશળ ડૉક્ટરના સંગમાં રહેવું એ સારું છે, પણ તેણે નિયમના જ્ઞાનપૂર્વક કંઈત (Nature) ના પડખામાં ભરાવું એ ધણું સારું છે.

સુંદર વસ્ત્રોથી શરીરને શોભાવું કરવું એ સારું છે, મણુ કસરત કરીને તેને બળવાન; પુષ્ટ અને સુંદર કરવું એ ધણું સારું છે.

નિત્ય નિયમપ્રમાણે બે વખત જમવું એ સારું છે, પણ પ્રસંગે પ્રસંગે એક એ ઉપવાસ એવી કાઢવા એ ધણું સારું છે.

હિતમ બોધ શ્રવણ કરવો એ સારું છે, પણ નિત્ય થોડો વખત પણ ઉંચા ભાવવાળાં ભક્તિ વગેરેનાં કીર્તનો ગાવાં એ ધણું સારું છે.

હિતમ પ્રકારનાં નાટક જ્ઞેવાં એ સારું છે, મણુ સર્વોત્તમ જીવનવાળા મનુષ્યતરીકે આ જગતમાં 'પાદ' લેવો એ ધણું સારું છે.

શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવ.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યનું પુણ્યનામ કેવલ શ્રેયસાધક વર્ગને જ વિદિત છે એમનથી, મરણ ગુર્જર પ્રજના શુદ્ધિમાન્ પુરુષોના મોટા ભાગને તે સુવિદિત છે. શ્રેયસાધકવર્ગના પુરુષો તરફથી જે ઉચ્ચ ભાવ તેઓએ પ્રાપ્ત કર્યો હતો તેવો જ અને પ્રસંગે તેથી પણ અધિક મહદ્ભાવ ઇતર ઉદારીન સંજ્ઞાઓના અંતઃકરણમાં પણ તેમને માટે વિરાજિત હતો અને અઘાપિ કમથી તે વૃદ્ધિ પામતો રહ્યો છે. તેવાના પુણ્ય તત્ત્વના વિશીર્ણુભાવ પછી, જે અતંત કૃષ્ટ ઉપકાર આ જૂમિમાં રહી તેઓથીએ કરેલા હતા તેના મત્કિંમિત્ પ્રતિદાનરૂપે તથા તેમના શ્રેયસ્કર રમરણઅર્થે અનેક સુત જનોની શુભેચ્છાથી ઇશ્વરાનુગ્રહવડે શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવ નામક સંમેલન કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. તેનું પાસન શ્રી ઇન્ડિયાની વડોદરામાં વૈશાખ શુક્લપૂર્ણિમાથી (તા. ૧-૫-૧૯૧૨) બુધવારથી વૈશાખ કૃષ્ણ ચતુર્થી (તા. ૫-૫-૧૯૧૨) રવિવારપર્યંત યશે. ત્યાર પછી જેના આવ ઉત્પાદક શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્ય હતા, અને સાધનોને સાધનસિદ્ધિમાં જેણે મહાન્ વૃદ્ધિ કરી છે, એવો

શ્રી સાધનસમારંભ

(ચતુર્દશ મહોત્સવ.)

નામક ઉત્સવ તેઓથીના રમરણનિમિત્ત સવિશેષપણે વૈશાખ કૃષ્ણ પંચમી (તા. ૧-૫-૧૯૧૨) સોમવારથી વૈશાખ કૃષ્ણ અષ્ટમી (તા. ૮-૫-૧૯૧૨) ગુરવારપર્યંત (ચાર દિવસ) પાસન કરવામાં આવશે. સાધનની વૃદ્ધિ અને તદ્દ્વારા પ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિ એ જ જેમનું પ્રધાન કર્તવ્ય, બોધ તથા લક્ષ્યરૂપ હતું તેવા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યથી પ્રરથાપિત હિત, સમારંભનો ઉત્સવ તેઓના જ રમરણરૂપે તેમના સ્વરૂપસંસ્થિતિના વર્તમાન વર્ષમાં જ પાસન કરવો હિચિન જણ્યો છે. સાધનસમારંભની અનુક્રમ સંખ્યામાં તે ચૌદમો સમારંભ

ગણારો, અને શ્રી ટ્રેયરસાધકઅધિકારિવર્ગના ઉત્સવક્રમમાં તે ૯૦ મો ઉત્સવ લેખારો. સદ-
કારિપણથી પ્રધાનપણે સન્નિયાને સધાવતો ઉક્તઉત્સવ સન્નિયાની મૂર્તિરૂપ શ્રીમાન વિદ્યવંધ-
પ્રતિ નિવાપાંગલિનિમિત્ત પાલિત થશે, એ તેઓપ્રતિ અધ્યાત્મપ્રેમ ધરનાર સન્નિયાને
અધિક સંતોષકાર થઇ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

શ્રીમાન વિદ્યવંધપ્રતિ વિવિધ ઉદ્દૃષ્ટ ભાવપૂર્વક અતુરાગને ધરાવનાર સન્નિયાવડે
તેઓશ્રીના ઉપકારસ્મરણનિમિત્ત જે સમારક થનાર છે તેવું સ્વરૂપ આ સંમેલનપ્રસંગે વિ-
દિત કરવામાં આવશે. તેથી તેઓપ્રતિ પ્રેમભાષ દર્શાવનાર સર્વ સન્નિયાને તથા સર્વ
ટ્રેયરસાધક બધુઓને તે પ્રસંગનો લાભ લેવા સપ્રેમ વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

ઉક્ત ઉભય ઉત્સવમાં પાલન કરવાના નિયમો નીચેપ્રમાણે છે:—

૧ પ્રત્યેક દિવસના ભોજનનુપર્યનિમિત્ત આઠ આના લેવામાં આવશે. જેટલા દિવસ તે-
માં ભાગ લેવા ઇચ્છા હોય તેટલા દિવસનું દ્રવ્ય વૈશાખ શુક્લ દશમ પૂર્વે મોકલી આપ-
વાથી તેટલા દિવસનું અનુમતિપત્ર મોકલી આપવામાં આવશે. કયા કયા દિવસ આવવાનું
થશે તે સ્પષ્ટપણે જણાવવા કૃપા કરવી. હરાવેલી મુદત પહેલાં દ્રવ્ય નહિ મોકલનારને પાછળ-
થી નિત્યના બાર આનાપ્રમાણે દ્રવ્ય આપવું પડશે. દ્રવ્ય ભર્માં છતાં કાંઈ કારણથી તેમાં
ભાગ ન લઈ શકનારને દ્રવ્ય પાછું આપવામાં આવશે નહિ.

૨ મુચાનું 'ગિજાનું', જળપાત્ર, સંધ્યાપૂર્ણનો સામન તથા આસન વગેરે સાથે લેતા
આવવું. તાપને લીધે છત્રીની અગત્ય હોવાની જોયી તે પણ સાથે રાખવી.

૩ મી ઉપેન્દ્રગિરામૃત,, શ્રી મુખાસ્રોતમ્વિની વગેરે કીર્તનનાં પુસ્તકો સામાજિક કી-
ર્તન ગાતી વખતે ઉપયોગી થઇ પડે માટે પ્રત્યેકે તે પુસ્તકો સાથે રાખવાં.

૪ પોતાનાં પહેરવાનાં તથા વાપરવાનાં વસ્ત્રો અને પદાર્થોની સ્વચ્છતા-
માટે સવિશેષ ધાનજી રાખવી.

૫ કોઈને ઉત્સવનિમિત્તના કાર્યમાં સદાચ્છ કરવાનો ઉત્સાહ હોય તો તેમણે પોતાનું
અનુમતિપત્ર મંગાવતી વખતે તે ઇચ્છા જણાવવાથી 'સદાચક મંડલ'માં તેમનું નામ દાખલ
કરવામાં આવશે. તેમણે મંગળવાર (તા. ૩૦-૪-૧૨) સવારમુધીમાં વડોદરામાં શ્રીનૃ-
સિંહાશ્રમમાં આવી જવું જોઈશે.

૬ સાધનસમારંભમાં પાલન કરવાના નિયમોનો આ ઉત્સવના પાલનને અંગે સમા-
વેશ થયેલો સમજવો.

જાણે અને તેમ જલદીથી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવા કૃપા કરવી.
પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો:

મોહનલાલ દલમુખરામ
શ્રી વિદ્યવંધસ્મરણોત્સવ વ્યવસ્થાપક
શ્રીનૃસિંહાશ્રમ
વડોદરા.

હવે તો રેવતને સુખજ થયું ફક્ત જુજ કોપી શીલીક છે.

વહેલો તે પહેલો.—પાછળથી પરતાણું પડ્યો.

દરેક આણસને હંમેશાં પાસે રાખવા લાયક વિદ્યાને થી વખણાવેલ લોક પ્રિય.

કાયદાનો શિક્ષક.

યાને ફોજદારી, રેવન્યુ અને દિવાની કાયદાનું જુથ.

કે જેની એક વર્ષમાન પંદરશો કોપી પછી ગમ છે. હવે જુજ કોપી શીલીક છે તેમાં હોવાની, ફોજદારી, અને રેવન્યુ (મુદકી) તમામ કાયદાઓ આવી ગય છે. જ્યાં જે કાયદામાં પ્રતિષ્ઠા અને અનુભવી વિદ્વાન અમલદારો આ મુજબના ઉચ્ચ ગમિયાઓ ધરાવે છે જે રૂ. ૩૦૦ ખર્ચે ન જો તે માત્ર ૩૫ નીજ ગિમતે જાતવાના અવે છે તપરો જાણવાની દરેક માણસની પ્રજ્ઞ છે, કાયદાનું અજ્ઞાન એ દુષ્ટિની ગાળે અપાયા જેવું છે અને આ પુસ્તકથી દરેક માણસ તમામ કાયદાનું જ્ઞાન મેળવી શક છે જુન જુન કાયદા અને તે આ પુસ્તકમાં આવેલા તમામ જુગ ખરીદના ગમ તો ઘણું ખર્ચ માથે તેમ છે અને જ્યાં તેમાં જુજસતી બાધાન કેટલાક કાયદા તો મળતા પણ નથી જેથી કરીને આ પુસ્તક ઘણીજ નજીક ગિમતમાં અમુલ્ય કામ બનવે છે, તેના નિચે પ્રમાણે કાયદાઓ છે જ્યાં તેની પ્રશંસા પ્રજામાં કેવી થઈ છે તે જાણવા માટે ફક્ત જુજ પ્રગટા પત્રો આ નીચે જાપેતા છે તેથી પુસ્તકની લોક પ્રિયતા તથા ઉપયોગીતા સહજ જાણવામાં આવશે.

સુખર્ષ ગવર્નમેન્ટના ઓરીઅન્ડલ ટ્રાન્સલેટર મે. ખાનખાહાદુર સૈયદ રામમુદીન સૈયદમીયા ફોજદારી સાહિબ લખે છે કે—(અંગરજનું જાપાતર) તમારું પુસ્તક નામે કાયદાનો શિક્ષક ઘણીજ ઉપયોગી છે મ્હન લાગે છે કે તે લોક પ્રિય થઈ પડશે, તેની જુજસતી બાધા પણ સાદી અને સમજાય તેવી મરસ છે, અને તેના ઘણા ઉપયોગી કાયદાઓનો મમાવેશ કરેલો છે. મે. હીસીકટ ડેપુટી કલેક્ટર પલ્લ (હાલ અમદાવાદ મ્યુનીસીપાલિટીના ચીફ એડીસન મા. મે. રા. બા. તમિલારાકર દવગર રહેતા બી. એ. લખે છે કે—(અંગરજ ઉપરથી) મી. જેઠાવાલ ફક્ત કાયદાનો શિક્ષક એ નામનું પુસ્તક કે જેના કાયદાઓ અને રૂબાતા સમાવેશ છે તે તમામ ખાનગી મરકારી ને કરોત ઘણીજ ઉપયોગી છે તેમાં અલાર સુચના સુધરા વપાર, દાખલ કરેલા છે, તેના સમગ્રો ટાઈપો અને બાધથી વખાણવા લાયક છે અને ખાતો છે કે આપણા હાનના જવાનના જુજસતી જાણવાના જુદિશાળી વર્ગની તે લાગ્યા વખતની ખોટ પુરી પાડશે.

અમદાવાદથી મે. લક્ષ્મીલાલ કે. હવે પારીસર ચોટ લા લખે છે કે—કાયદાનો શિક્ષક એ નામનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે. તમામ કાયદાઓનું જ્ઞાન મેળવવાનું આ પુસ્તક ખાસ લખ્યું છે. તેમાં ફોજદારી રેવન્યુ તથા દિવાની જ્યાં હવે કાયદાનો સમગ્રજ તેવી બાધામાં મમાવેશ કરી આ પુસ્તક બહાર પાડી લાગ્યા વખતની ખોટ મી. જેઠાવાલે પુરી પાડી છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ થઈ છે. દરેક માણસે તે હંમેશા પાસે ગમવું જ જોઈએ.

મે. હીસીકટ હીપેટી કલેક્ટર પલ્લ હાલ સુરતના સીટી મેજિસ્ટ્રેટ મે. રા. બા. હુમૈયદ નરવરજ દાંત્રિયે બી. એ લખે છે કે—કાયદાનો શિક્ષક એ નામનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું લખી જણાવવાન આનંદ માથે છે કે એ પુસ્તક બહાર પાડી આપે એક લોકહિતાર્થ મર્મ બન્યો છે. કાયદાના અજ્ઞાનને દુઃસ્વાસ્થ્ય સરજ અને કિંમત ઉપર નજર રહેતા સુલભ સાધન તો તમેજ પ્રથમ પુર પાડ્યું છે ખરી મહેનત, આગ્રહ અને હાંસ જુદિશી કાયદાનો શિક્ષક એ નામથી જોજખાનું આશ્રિત તમે ઘણીજ જુજ કિમતે જનસમુદ્ધાની લેવા માટે રજુ કરી ચકયા છે તે માટે તમને ધન્યવાદ થઈ છે. દરેક વેર તેનો અવતાર હોવો જોઈએ.

પાંકાનેરના દિવાન મે. રા. બા. તાથાલાર્થ અવિચારાસ દેશાઈ લખે છે કે—‘કાયદાનો શિક્ષક’ એ નામનું પુસ્તક મેં જોયું તથા વાંચ્યું છે તે પુસ્તકમાં નાના મોટા હવે

પદાઝોના નમાવેશ કર્યો છે. આ પુસ્તક દરેક માણસને હંમેશાં પાસે રાખવા લાયક અને ઉપયોગી છે. ડાહ્યુ તેના સમાવેશ કરેલા કાષ્ઠાઝોની વારંવાર દરેક માણસને જરૂર પડે છે અને જરૂર આ પુસ્તક પુરી પાડે છે. ફેદલાક કાષ્ઠાની સુજરાતી પ્રતે જરૂર વખતે મેળવવામાં હતી મુશ્કેલી આ પુસ્તકથી દૂર થાય છે. સ. જોડાલાલનો પ્રયાસ રહુતી પાત્ર છે સંપ્રદેશો કાઢાનો સમૃદ્ધ લોતા કિંમત જીવ છે.

ગુપ્તથી હાઈકોર્ટ વડીલ બી-પ્રદેશ-ચંદ્રશેખર દિવાનજી, એમ. એ. એલ. એલ. મેલ. બી. લખે છે કે, સરકાર પ્રસ્તામાં તમે એ 'ધણા' થમથી ફાજદારી, રેવન્યુ, દિવાની તથા ક્ષાલક પરચુરણ કાયદાનો સંબંધ એક જ હાથથી શ્રમિક કર્યો છે. અને તે ધણીજ જુજ કિમનાં ત્વંતના પ્રજા વર્ગનાં જીવનશૈલીને લાભ આપવાનું બીજું કડક છે એ ધણી આતંકવાક થા ઉત્તેજનને લાયક છે. ફાજદારી દિવાની તથા આજમારી વિગેરે કોરોના વડીલ, કારકુન, ખુપ્તવાર વર્ગ વગેરેને એ હપ્તોગી થઈ પડ્યો. એટલુજ નહિ પણ સામાન્ય પ્રજાજનોને તે તાના હકો તથા પરંતેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ગી થોડે ખર્ચે સાદા લાભ આપી શકશે. મારે રૂક માણસે ખરીદવું જ નેમએ એવું આઠ ધારવું થાય છે

અમદાવાદઃ સરકારી વહીલ એ. હરીલાલ દેશાઈભાઈ, દેશાઈ બી. એ. એલ.
બી, લખે છે કે, 'કાપડાનો સિદ્ધ' ને તપાસી જોયો છે. કાપડાનાં શુદ્ધતાતે ભાષાતરે: ઉપર-
ની કસેલું આ એકીકરણ બહાર પ્રગટને વ્યવહારમાં ધણું ઉપયોગી થશે. એવી મારી ખાત્રી
કે. હાવા પ્રસતકની ખોટ હતી, તે તમે પુરી પાડી છે. ખોટ તોને ધન્યવાદ મટે છે.

તેમાં નિચે પ્રમાણે ૯૫ કાયદાઓનો સમાવેશ થયો છે.

દેવદારી વિષયને લગતા કાયદાઓ-૧ દીર્ઘાનુ પ્રાસીબર મેઠ, (દેવદારી કામ ચલાવવાની રીત બાબતનો કાયદો) હરિઅન પીનલકોડ, (હિંદુસ્તાનનો દેવદારી કાયદો), ઝાંઝ માળગોના આશ્રય સ્થાન બાબતનો એક્ટ, દૂતકાની સીધા દરવાજા બાબતનો એક્ટ, લુગારનો એક્ટ બોહરદોડીકાન એક્ટ, (હાનેગારનો સ્વાધિન કરવા બાબતનો એક્ટ) મુબાઇનો આબ-કારી એક્ટ, અશીષુ બાબતનો એક્ટ, ચીઝ બાબતનો એક્ટ, દારીગર અને ગણુર બાબતનો એક્ટ, રહેવેનો એક્ટ, દેકરરી એક્ટ, ટેલીઆફ બાબતનો એક્ટ (તારનો કાયદો), પોસ્ટ બોફી-સોનો એક્ટ, પોસ્ટની રૂલ, સેલિંગ્સ બેંકની રૂલ, ગ્રેરી જજીસી બાબતનો એક્ટ, ગામ્બોરી સમા બ્લડાવવા બાબતનો એક્ટ, નાટકના બેલ બાબતનો એક્ટ નિધિનિરૂપ એક્ટ, (જમીનમાંથી ધન જરૂ તે લાંનનો કાયદો), બોમ્બ એક્ટ (બારી-ચનારા પદાધી બાબતનો એક્ટ), દબા એક્ટ (ટોરોના અલિફનશુ બાબતનો એક્ટ), વિલેજ પોલીસ એક્ટ, ડીલીટર પોલીસ એ-ક્ટ વિગેરે

રેવન્યુ (નુસડી) તથા સન્વર્ધના વિષયોને લગતા કાયદાઓ—લેન્ડ રેવન્યુ ડેટ (જમીન મહેસુલનો કાયદો), લેન્ડ રેવન્યુ ડેટ ઇ. ૧૧૭ ઉપર થયેલી રજ, લેન્ડ રેવન્યુ ડેટ ઇ. ૨૧૪ ઉપર થયેલી રજ, રોકર્ડ ઓફ રાઇટ્સ એક્ટ, રેટર્ડ ઓફ રાઇટ્સ એક્ટ, ઉપર થયેલી રજ, જમીન ઉપરનું હકનું ખત્ત તૈયાર કરીને રાજવા બાજુની ગમજુતી, તાલુકાના ન-જના, આમના નન્દા, આમલતાદારોની ટોર્ટોનો એક્ટ, સંકેત ઇન્સપેક્ટરોનો રજ, માપણીની સ-જુતી, ઓરીજનલ તથા રીવીઝન નરવેની રજો વિગેરે.

दिवानी विधाने लगता अथवा—सीरीस प्रोसीक्यूट (नवी) (दिवानी काम-
नवाववाणी रीत आणतो काय), वास्मानु सरीरीशिट वेवानो जेष्ठ, सरीरी-रि वत तथा
मिलकतना वरी नीमवा पाणतने जेष्ठ, डाई जोर पोरेस जेष्ठ, दक्षिण रीतीस जेभीकलयर
जेष्ठ (भंडुतने काय) रमाथेडा डो जेष्ठ, वास्मानु सरीरीशिट आप्पा पाणतने जेष्ठ,
दोडू विधवाणी पुनर्जन आनतने जेष्ठ, गांग भाणुमणी माघ मिलकतनी संवांग करवा पाणतने
जेष्ठ, जम्मू सडीना लज तथा नय्यक पाणतने जेष्ठ, वसिधननासुं कपो सिपाय भरनार
तस्तीजोना वारसा पाणतने जेष्ठ, डाई री जेष्ठ दिंडुस्तानो पुनवानो जेष्ठ, डाईनां मम-
आवा पाणतने जेष्ठ, हमारो जेष्ठ, मेडुरेसन जेष्ठ, (हातावेन नोंधवा पाणतने जेष्ठ)
वहेमय करवा पाणतने जेष्ठ, हाज्जर प्रोपरी जेष्ठ, (मिलकत तथाद्वि करी आप्पा
पाणतने जेष्ठ) मुदीपीयन वेल्मी जेष्ठ, सीरीस डोटोना जेष्ठ, प्रोपेट तथा वरीवट
नवाववाणी भरनार आप्पापाणतने जेष्ठ नावरीना जेष्ठ, मुहो पाणतने जेष्ठ, वारसातो

જોરસદ્દી હાલકોટ વડીલ મી. ધનાભાઈ નં-સીમાઈ પટેલ. મરમપુર યાજ્ઞદાર મી. રણુભાઈ વસનજી અને તે સિવાય ધણી સજ્જનોના પણ આ પુસ્તકના સંપાદકમાં અતિ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આવેલા છે—પુસ્તકનો દરેક માણુમ લાભ લે તેટલા માટે તેની કિંમત ધણી સજ્જનોના કહેવાથી ધણીજ થોડી રાખી છે. જે મંગળવી ખાતી કરો. કિં. માત્ર રૂ. ૫) પોષ્ટ ૦-૭-૦ હવે જુન કાંપી સીલીક છે.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

મુ. આણંદ મામલતદાર કોટ—જી. ખેડા. (ગુજરાત.)

તેયાર થાય છે. અધ્યાત્મિક નોવેલ યોગ્ય વખતમાં બહાર પડશે.

ચંદ્ર ચરિત્ર ભાગ ૧ લા.

આ પુસ્તક એક નોવેલ છે. નોવેલનો ધણાખરા માણુસને શોખ હોય છે અને 'ધાર્મિક' પ્રયોગ વાંચવાનો તેમને કંઈયે ઉપજે છે તેથી આ જન્મમાં પોતાનું ખર્ચ કર્તવ્ય શું છે તેનાથી અજાણ રહી વ્યવહારમાં રમ્યા પમ્યા રહી સ્વછંદે વર્તી ધર્મસજ્જ થાય છે. અને તેથીજ આ પુસ્તકમાં નોવેલના રૂપમાં વેલન્ટના આધ્યાત્મિક વિષયો મહાપુરોના જીવન ગતિમાં સદિત એવી રીતે કાખલ કરેલા છે કે જે વાચકાથી દરેક માણુસને અસર કરી તેને સુધારાના રસ્તા ઉપર લાવી પોતાના દર્શન તથા પ્રાપ્ત્યનું જ્ઞાન આપી ધર્મિક બનાવી અખંડ સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે.

વળી પોતાની વ્યવહારિક તથા પરમાર્થિક ઉત્તિ આજ જન્મમાં સર્વોત્તમ રીતે દેવી રીતે કરવી ? સ્વછંદે અને પ્રમાણિકપણે વર્તે ગથી કેવું કેવું દુઃખ પડે છે તેમાંથી સ્વધર્મ વલેગનું જ્ઞાન દેવી રીતે થાય છે. અને તેનું ફળ કેવું મળે છે તેના આશ્વેદન ચિતાર આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. કે જે દરેક માણુમના દષ્ટાંતરૂપ યજ્ઞ તેનો સત્તર સુધારો કરી શકશે. કિં. ૧-૮-૦ આગાઈ થનાર આદક પાસેથી માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ નિચેને સ્વયે નામ નોંધાવે.

જેઠાલાલ ડી. દવે. મામલતદાર કોટ—મુ. આણંદ. જી. ખેડા. (ગુજરાત.)

રૂ. ૨૫ ખર્ચનાં ન મળે તે પુસ્તક મત્ર રૂ. ૧-૮-૦ માંજ તેયાર છે. બીજી આવૃત્તી ખપી જવા આવી છે. વહેલો તે વહેલો પાછળથી પરતાવું પડશે.

સરવૈ રેવન્યુ અને ફોજદારી કાયદાનું જુથ.

આ પુસ્તકમાં હડીચન પીનલેઝની કલમો, ક્રીમીનલ કોડ, કીમીકલ પોલીસ એક્ટ, વિશેજ પોસિમ એક્ટ, હાયા એક્ટ, લેન્ડ રેવન્યુ કોડ તે વગર યથેચી રજા, મામલતદાર કોર્ટ એક્ટ રેઈઝ ઓફ રાઇટમ એક્ટ, મીડીઓ એક્ટ, જતન એક્ટ વિગેરે ૨૦ કાયદાઓનો ગમખં વંશ કર્યો છે. દરેક માણુમે દરમિયા પામે રાખવા લાયક અને ઘણું જ ઉપયોગી છે. જેમાં મંજૂરમાં સેક્ટો ક્રીમીનલ ગર્લેશીક્ટ મળ્યાં છે એવન્યુ કીપર્ટમેન્ટની પરીક્ષા આપવા જનાર તવાડી તથા દરેક સરકારી નોકરોને તો ખામ ઉપયોગી છે. રજા જુન સરકારીક્ટ વાંચે.

રેવાકાંઠાના મે. ડી. આ. પાંડીટીકલ એક્ટ સાહેબ રા. બા. કેરાવલાલ ગીર-ધરલાલ ત્રિવેદી લખે છે કે:—જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ તેયાર કરેલા કાયદાનો સિદ્ધાંત તથા સરવૈ રેવન્યુ અને ફોજદારી કાયદાનું જુથ એ બંને પુસ્તક મેં જોયાં. તે બંને પુસ્તકો જેટલાં સરકારી નોકરીમાં આગળ વધવાની ઉમે રાખનારને અગવડની છે; તેટલાંજ અંગ્રેજી ભાષાથી અજાણ મુખવાસને તેમજ કોર્ટો સાથે નિરૂપત કરવાના સ્થાનિકારો, ધીરધાર દરનાર

અને શાહકારો અને ખેડૂતોને પણ અગત્યનાં છે. જુનું કિંમતમાં ઉપયોગી કાયદાઓનો એવો મોટો સરૂદ શુભસતી બાધમાં બહાર પાડી શી. નેહાલાલે પ્રજાની જે સેવા બજાવી છે, તે માટે તેમને ધન્યવાદ થઈ છે.

મે. રા. બા. નર્મદાશંકર કેવશંકર મહેતા શી. એ. ડી.બી.કેટ ડીપેટીકલેક્ટર પણ હાલ અમદાવાદ મ્યુનિસિપલિટીના ચીફ ઓફીસર સાહેબ બહાદુર લખે છે કે:—આ પુસ્તકની ખીજ આદતિ નીકળેલી જોષ ધણો આનંદ થયો છે. અને આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા હવે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે તેમા સંદેહ નથી.

આ સિવાય ધણા અભિપ્રાયો સ્વયં સંકેતથી આપી ચકયા નથી.

પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ પો. રૂ. ૦-૩-૦ નેહાલાલ કેવશંકર દવે ઠે. મામલતદાર ફાઈ યુ. આર્જુન હલ્લે ખેડ. (ગુજરાત)

વહેલો તેજ પહેલો ખપી જવા આવી છે.

વૈદ યાને વૈદક. ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તક હાલમાંજ બહાર પડ્યું છે છતાં તે એકદમ યોગ્ય વખતમાં ખપી જવા આવ્યું છે તેજ તેની શોકપ્રિયતા અને હૃદયતા સિદ્ધ કરી બતાવે છે.

આ પુસ્તકમાં તમામ રોગ અને તેનાં ઔષધી આપવામાં આવ્યાં છે આ ઔષધી અકરીર વનસ્પતિમયી રી રીતે બનાવવાં તે તથા કષ્ટ દવા કષ્ટ કષ્ટ રોગ ખટાડે છે તે તથા દવા કષ્ટ કષ્ટ વનસ્પતિની કેવી રીતે બનાવવી તે દરેક સમજી શકે તે પ્રમાણે શુભસતી બાધમાં ચરક, સુશ્રુત, વાગબટ વગેરે ગ્રંથોમાં લખવામાં આવ્યું છે તેમા દરેક વનસ્પતિ બાને તેના સરૂદ, ખરડી દિકરતાની અને શુભસતી નામો અને તેના ઉપયોગ તથા તેથી થતા રોગ મોટે છે. તે આપવામાં આવ્યું છે તમારે દેશ યાનું હોય, જે તમારે દવાખાનાનાં ખીજ ચુક; વર્ષા ન હોય. તેજ દવાખાનું કાઢવું હોય તો આ પુસ્તક મંગાવો અને ખાખી કરો. આ પુસ્તકમાં આપેલી દવા વેપરી તો પણ હજારો રૂપિયા કમાઈ ચકરી કાઢ્યું આપેલી દવાઓ અકમિર છે. આ પુસ્તકનો દરેક માણસ જુજ કિંમતમાં લાભ લઈ શકે તેટલા મોટે તેની મહેનત અને ખર્ચ તથા કઠ સાચું ન બેનાં પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ. ૦-૮-૦ પો. રૂ. ૦-૩-૦ દરેક પુસ્તક મંગાવનારને રૂ. ૪ અને એક પુસ્તક મફત.

તૈયાર થાય છે-વૈદ યાને વૈદક ખીજ ભાગ.

તાઈદે નામ નેધાવે-તેમાં પણ દરેક રોગ અને તેના ઉપાયો તથા દરેક ધાતુ તથા વિપત્તિ શોધન કરી બાંધે બનાવવાની રીત, તથા તેની બનતી માનાઓ, શુદ્ધિઓ, અવલોકો તથા અમરો વિગેરે બનાવવાના પ્રયોગો આપવામાં આવ્યા છે. આ અથ જરા રિતારથી લખવામાં આવશે. કી. રૂ. ૦-૮-૦ અગાઉ ચનાર કાઢક પાસે ૦-૬-૦.

સને ૧૯૧૮ ની સાલનું પંચાંગ તૈયાર છે. કી. રૂ. ૦-૧-૦ મામલતદાર વેપારીને રૂ. ૪ ના નંગ ૧૦૦ મળશે. તેમાં લોગલિય વિગેરેની યુક્તિ ખાદિની છે.

નેહાલાલ ડી. દવે.

રે. મામલતદાર ફાઈ યુ. આર્જુન હલ્લે ખેડ. શુભસતી.

દરેક માણસને ઉપયોગી.

દુઃખમાંથી બચાવનાર, ધંધો, પ્રતાપનાર અને વિદ્યાન તથા ભવિષ્યવેત્તામાં અપાવનાર, વળી બ્રાહ્મણોને તો હજારો રૂપિયા મેળવી આપનાર બોલિય શાસ્ત્રમાં નિપુણ અને વિદ્યાન બનાવનાર, તથા પ્રતિષ્ઠા વધારાવનાર.

ભવિષ્યવેત્તા અને ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા.

નામનું પુસ્તક પહેલવહેલુજ બદાર પડ્યું છે, તેની ઉપયોગીતા તો એટલી બધી થઈ ગઈ છે, કે તે ખપી જવા પણ આવ્યું છે, અને હવે થોડીજ કાંપી શીલીક છે માટે તાકીદે મંગાવી લેવો કે પાછળથી પડતાં પડે નહિ.

તમારે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની હકીકત જાણવી હોય, બોટોસ અને 'અગમ આર્મનાર' ભવિષ્યવેત્તા બનવું હોય; કાળ, દુકાળ, અનાજના ભાવ, વરસાદ વરસાદે કે કેમ ? દરેક માણસની જાણના સુખ દુઃખનો અહેવાલ, ક્યો ક્યો કરવાથી કાપડો થાય વિગેરે હકીકત આગળથી જાણતાં શીખવું હોય 'બોલિયશાસ્ત્ર' શાસ્ત્રિકશાસ્ત્ર, સ્વરોધપશાસ્ત્ર અને રમણશાસ્ત્રમાં નિપુણ બનવું હોય તોજ આ પુસ્તક મંગાવો.

અગો દરેક માણસને તેમજ દરેક બ્રાહ્મણને તો ખાસ આ પુસ્તક પોતાની પાસે રાખવાં 'સમામજ્ય' કરીએ છીએ કારણ કે જે માણસ આ પુસ્તક પાસે રાખશે તે પોતાના ઉપર ભવિષ્યમાં પાત્રી પડનાર દુઃખથી બચશે અને બીજાને બચાવશે કારણ આ પુસ્તક ઉપરથી કોઈપણ વખતે પોતાના ઉપર કે બીજાના ઉપર આવી પડનાર સંકટોને તે આગળથી જાણી શકશે અને તેથી દુઃખોના આગળથી ઉપાયો કરી તેથી બેઠશે અને જાણી જશે અને સામાને બચાવશે. અનાજ વિગેરેના ભાવ પણ આગળથી જાણી શકશે.

આ પુસ્તકનાં ૪૯ પ્રકરણ છે અને તેમાં શું શું સમાવેશ કર્યો છે તે આ નિચે પ્રકરણનાર આપવામાં આવ્યું છે જે વાંચી ખાત્રી કરશો.

ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યામાં શું શું આવે છે ?

પ્રકરણ ૧ છું—ઉદેશ—પ્રકરણ ૨ છું—સંવત્સર, સંવત, રાહ, રાત્રી, અધિક માસ, ઉપસપણ, દક્ષિણાવત, માસ, પક્ષ, નિષિ, વાર, રાશી, ગ્રહ, નક્ષત્ર યોગ, કરણ, અને ચંદ્ર, જોવાની રીત તથા નામ પાડવાની રીત. પ્રકરણ ૩ છું—ક્યાં ક્યાં કામ કરી કયા વખતે કરવાં કે જે સિદ્ધ પાપ, વાર, નક્ષત્ર, પંચક, યોગ કરણ, બદા, વિધિ, સિંદરથ વર્ષ, સુર શુક્રો, અગત, ચોખડીવા, ૨૪ હોદાઓ, અને તેમાં કરવાનાં કામ, લગ્ન તથા નવ પંચક જોવાની રીત તથા તેમાં કરવાનાં કામ. પ્રકરણ ૪ થું—પરમાગ જવા વિગે મહુરત, ચંદ્રની દિશા, કાળની દિશા, વારગુગ યોગિનીની દિશા, પુષ્ટ તથા ઓના ઘાત, ચંદ્ર, શુક્ર અપશુક્ર, નક્ષત્ર યુગ, કાળ રાત્રી અને નારા જોવાની રીત, પ્રકરણ ૫ થું—મહોના કાળ આગમ—સારા નડતા દરેક ગ્રહોં અને તેનું કાળ, પ્રકરણ ૬ થું—પોતાની આગમ—નાની મોટી પોતાની જોવાની રીત અને તેનું તથા તેના પાયાનું કાળ. પ્રકરણ ૭ થું—આગમ મહોનું કાળ. પ્રકરણ ૮ થું—દિન દસા

જેવાની રીત અને તેનું ફળ, પ્રકરણ ૯ મું—મહા દયા જેવાની રીત અને મહા દયા તથા તેની અતર દયા કેટકેટલા વર્ષની તથા તેનું ફળ, પ્રકરણ ૧૦ મું—મહુરત જેવાની રીત નવાં વસ્ત્ર પહેરવાનું, દેવ પ્રતિષ્ઠા કરવાનું, ધર પાપવાનું, ખાતવું મોઢા મુકવાનું પાચણું મુકવાનું, વાસ્તુ કરવાનું ધરમાં ખેસવાનું, વાવ કુવા ખોદવાનું, ખેડવા જવાનું, ખોસાડ ખાગનું, વેપાર કરવાનું, પશુ લેવા વેચવાનું, રતુયાત્રા જીતે રનાનનું, ગર્ભાધાનનું, સીમ તટનું, સ્ત્રાવડી જીતે રનાન કરાવવાનું, બળકેનું નામ તાલવાનું બાળકને પારથામાં ચલાવવાનું, બાળકને અન્ન જમાવવાનું, બાધા વતારવાનું વિદ્યાબ્યાસ કરાવવાનું, અને જનોઈ દેવાનું મહુરત, પ્રકરણ ૧૧ મું—સગન મહુરત જોતી વખત નડતા દોષો તથા લગ્ન કુંડળી જેવાની રીત, સ્યેનું બળ, સુરતું બળ, સિંહસ્થ વર્ષ, લતા દોષ, રિક્તા તિથી, સનિવાર ખત દોષ, કુલિ દોષ, વેર વિચાર, શામિત દોષ દંબા તિથી, અને લગનકુંડળી જેવાની રીત; લગનનું મહુરત, પુનર્વિવાહ (નાતર) કરવાનું મહુરત, દાસ પુત્ર લેવાનું મહુરત, જોડ માસમાં લગ્ન કરવા ખાતત, સર્ગ તથા સુના દોષ મંજળના દોષ અને કન્યા સાસરે વગાવવાનું મહુરત; પ્રકરણ ૧૨ મું—લોહણ દેખી, મારી લેણું દેખી, મામીરીત મુલ્ય અને પ્રીતિ પદાદક, દિર્ઘા દયા, નવ પચક, બારે રાસીવાળાના આઠ વર્ગો ઉપરથી લેણુંદેખી જેવાની રીત, વર્ણ જેવાની રીત, બારે રાસીનાં બીજા નામ ઉપરથી લેણું દેખી જેવાની રીત, તારાનગ વિચાર, નક્ષત્ર ઉપરથી ચોની જેવાની રીત, જન્મ નક્ષત્ર ઉપરથી ગણુ જેવાની રીત, અને નક્ષત્ર ઉપરથી લેણુંદેખી જેવાની રીત પ્રકરણ ૧૩ મું—ચોરાવળી ચીજ મળશે કે કેમ તે જેવાની રીત. તે નક્ષત્ર તથા લગ્ન ઉપરથી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૧૪ મું—અમુક ધારેનું દામ ક્યારે મિલકે તે જેવાની રીત. પ્રકરણ ૧૫ મું—અમુક માસ, તિથી, વાર, નક્ષત્ર, રતુ ચક્ર અને લગ્નમાં જન્મ થયો હોયતો તે કહેનું શુદ્ધ શુદ્ધ ફળ જેવાની રીત પ્રકરણ ૧૬ મું—અડો તથા રાસીઓ શુભા શુભ જેવાની રીત—દરેક અડ કટલી સુલત સંધી મોઢ રાસીમાં રહે છે, કયો અડ કહ રાસીનો રક્ષમિ છે, અડોના શુભ શુભ તથા પાપઅઘ, ઉદય અને અસ્તતા અડો, અડની જાતિ, અડોના રૂપ, અડોના રંગ, રાસીઓના રંગ તથા આધાર, અડોના સ્વરૂપ, ઉચ્ચનિચ તથા નચ્ચીમહો જેવાની રીત, અને અડોના રચામણિક શત્રુતા તથા મિત્રતા જેવાની રીત અડોની નેત્રી જેવાની રીત, પ્રકરણ ૧૭ મું—જન્મકુંડળી બનાવવાની રીત જન્મકુંડળી બનાવવાની રીત જન્મકુંડળીના દરેક ભાવમાં શું શું ફળ જેવામાં આવે છે, હોરા કુંડળી, દંડકુંડળી, સંમમાંસકુંડળી, નવમાસ કુંડળી, દાદસાંસ કુંડળી, અને ત્રિયસ કુંડળી બનાવવાની રીત. પ્રકરણ ૧૮ મું—જન્મોત્તરીમા આવતી કુંડળીઓ જેવાની રીત જન્મકુંડળી જેવાની રીત ૧ લો ભાવ ૨ જે ભાવ અને જે રીતે બારેભાવોમાં આવેલા અડો, રાસી, રાસીના સ્વામિ, અને અડોની ડેહિતુ ફળ. વિસ્તાર સહિત જેવાની રીત, પ્રકરણ ૧૯ મું—મારે ભાવોનું મિશ્ર-ફળ, ભાવોદય, રામપણું, બધિયાનું, રોગ, ઓનું સુખ, ભાષ બેનનું સુખ, અને પુત્રનું સુખ જેવાની રીત બરિભાવનું સામાન્યજ્ઞ. પ્રકરણ ૨૦ મું—મારે ભાવમાં આવેલા અડોની અડો ઉપરની ડેહિતુ ફળ જેવાની રીત પ્રકરણ ૨૧ મું—જીવોની જન્મકુંડળી જેવાની રીત, ખતિનું સુખ, પોતાનું સુખ, નિધવાપણું, સ્ત્રી કુવારી રોશે કે કેમ । નિષકન્યા દોષવાળી, વ્યભિ-ચારીણી થવા વિરે, સ્વામિલાગ કરવા વિરે, કપડી રોગી અને પ્રવળ્યાધોમ ખાતત, સત્ય થવા વિરે અને જીવનું સામાન્ય સુખ દુઃખ જેવાની રીત પ્રકરણ ૨૨ મું—હોરાકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૩ મું. દંડકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૪ મું—સંમમાંસ કુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૫ મું—નવમાંસ કુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૬ મું—દાદસાંસકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૭ મું—ત્રીસાંસકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૮ મું—જોધાન બાળનું, કયા-

રજોદર્શનમાં સ્ત્રી મર્ગ ધારણ કરે તે બાબત, મર્મ રહ્યો છે કે નહિ તે બાબત, સ્ત્રીપુરુષના મુલ્ય બાબત, રહેશે મર્મ નાશ પામશે કે કેમ તે બાબત, આત્મ, પિતા, કામ તથા માસીના રૂબ બાબત, મર્મવંતી સ્ત્રીને પુત્ર પુત્રી કે નપુંસક જન્મશે ને બાબત, એકથી વધારે બાળક જન્મે તે બાબત, બાળક હાથ, પગ તથા માંથો વગરનું જન્મે તે બાબત, બાળક પાંગળું, ડાંગળું, મુંઝું, અંધશું અને વધારે અંગવાળું જન્મે તે બાબત પ્રકરણ ૨૬ મું—જન્મ વખતે, અધારે હતું કે અંતરજીવ હતું તે બાબત જન્મ વખતે હીચા કયા હતો સ્ત્રીકાનું બારણું કઈ દિશાએ હતું તે બાબત સુતિકાનું ધર બીજાનું તથા ડોકણું બાબત ઉપસુતિકા જેવા બાબત જન્મ થવાનાં ડોકણું બાબત, સાપથી વર્તિગાપલા બાળકનો જન્મ થવા બાબત, પિતા જન્મ વખતે ઘેર હતો કે નહિ તે બાબત, બળિઆરથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળક બાબત, માતાએ ત્યજી દીધેલા બાળક બાબત, જન્મ પામનાર બાળકની સ્વરૂપ પ્રકૃતિ નિમે, પ્રકરણ ૨૭ મું—સંજયોગ અને તેનું રૂબ, સંજયોગનું રૂબ ક્યારે ગમે. પ્રકરણ ૨૮ મું—નાભસંયોગ અને તેનું રૂબ. પ્રકરણ ૨૯ મું—પ્રવળ્યા (વેરામી થવાના) યોગો પ્રકરણ ૩૦ મું—અધ્યયોગ બાબત—સુનકાશિયોગ અને તેનું રૂબ, પ્રકરણ ૩૧ મું—બાળકના રીટ (મુઠા) યોગ બાબત. રીટયોગથી બાળક ક્યારે મરણ પામે રીટમંગ બાબત, પ્રકરણ ૩૨ મું—આયુષ્ય જેવા બાબત પ્રકરણ ૩૩ મું—નિર્બીણ બાબત—મરણ ક્યારે કયા નિમિત્તે, કેવી રીતે, કેવી જગ્યાએ થશે તથા મરણ પછી કેવી ગતિ થશે તથા દેના લોકમાંથી આ લોકમાં તેનો જન્મ થયો છે તે બાબત. પ્રકરણ ૩૪ મું—સામુદ્રિકશાસ્ત્ર—હાથ પગ વિગેરે અવયવો ઉપર આવેલી રેખાઓ વિગેરે ચિહ્નો ઉપરથી દરેક પુરુષ તથા સ્ત્રીનું સુખ, દુઃખ તથા આયુષ્ય જેવા બાબત. પ્રકરણ ૩૫ મું—વરસાદ કેવો થશે તે જોવા બાબત, અનાજના ભાવ અમુક વરસે અમુક માસમાં કેવો રહેશે તે બાબત. સુદાગ પડશે કે દુદાગ પડશે તે જોવા બાબત. પ્રકરણ ૩૬ મું—સ્વગાદ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે નાસિકાના સ્વર ઉપરથી ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળની હકીકત જાણવા વિષે પ્રકરણ ૩૭ મું—રમણશાસ્ત્ર ઉપરથી પ્રવેશો જોવાની રીત. ૧ મારી ધારેલી છબ્બા પુરી થશે કે કેમ ? અમુક કામમાં જરા મંજશે કે કેમ ? બાળક કંધામાં લાગ થશે કે કેમ ? પરદેશ જવામાં કાપડો ધરો કે કેમ ? પરદેશ ગયેલો માણસ પાછો આવશે કે કેમ ? અમુક માણસની ચેરીએ ગયેલી કે બોલાઇ નયેલી મિલકત પાછી મળશે કે કેમ ? પોતાનો મિત્ર કે બાળીદાર પોતાની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તશે કે કેમ ? મુસાફરી કરી પરદેશ કે કેમ ? અમુક માણસ અમુક માણસને આદે છે કે કેમ ? અમુક માણસનું અમુક સ્ત્રી સાથે ગાયબ અમુક સ્ત્રીનું અમુક પુત્ર સાથે લગ્ન કરવાથી સફળ થશે કે કેમ ? અમુક સ્ત્રીને અથવા પુરુષને કયા પ્રકારનો વર અથવા સ્ત્રી મળશે ? અમુક સ્ત્રીનું હોંકરો થશે કે હોંકરી, અમુક રાખી માણસને મરણ કે કેમ ? અમુક માણસ કેદમાંથી છુટશે કે કેમ ? આજીવન અમુક માણસને લાભ થશે કે કેમ ? અમુક માણસને આવેલા રૂબનું રૂં રૂબ મળશે ? આવીને સોળ પ્રવેશોના રમણશાસ્ત્ર આધારે જવાબ જોવાની રીત આ જવાબ દેશેનાં બનજા પડે છે.

આ પુસ્તકનો દરેક માણસ લાભ લે તેટલા ગાંઠે પુસ્તકના કદ, કાગળ, બાઇ-ડીંગ અને પુસ્તક બનાવવામાં થયેલી તન, મન-બળે ધનની મહેનત તથા અર્થ સાધું ન જોતાં આન હોમત રૂ. ૨-૦-૦ રાખી છે. પા. ૦-૦-૦ જી. પાકું સોનેરી પુકું. બહા ઝેલક રાખા.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

મોગલનદાર કોટ—

મુ. આજીવન. જી. ખેડ. મુજબત.

Shri Satyanarayan P. Press, Printer Motilal Kothiwala.

Near Pinnas Raju—Ahmedabad.

તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઓઇલ વાપરો.

જેથી વાળ ધણા લાંબા સુંદર ચળકતા, નરમ થઈને મગજને ઠંડક આપી માથાનો બોલ વગેરે દૂર કરી એકદમ દેરશર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વધીરો, શીલીસ્ટીટો તેમ જ મગ જમારીનું કામ કરનારને ધણું જ ઉપયોગી છે. માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત અજમાવ્યાથી ખાતરી થશે.

દી મત ૧ બોટલીનો રૂ. ૧-૦-૦.

૨ બોટલીનો રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પ્રી. ખર્ચે જુદો.

દીલબહાર

ગુલશન

હું ૨ ઓ ઇ લ.

હું ૨ ઓ ઇ લ.

આ તેલોમાં પણ કામીનીયા ઓઇલના જેવા જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાખેલી છે. તદ્વાત ફક્ત સુમધીમાં જ છે. જુદી જુદી જાતની મધુર જ છે. કાં. દરેક શરીર એકનો રૂ. ૧-૦-૦ દોષપણ જાતનો નમુનો બા આનાની ટીકીત મોકલવાથી મફત.

કામીનીયા, દીલબહાર, ગુલશન, એ સબ્બે કાપડા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ છે. બદારગામ માટે પ્રમોશીક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે હિપર લાએલા તેલોનાં નામ જરાબર વાંચી તે માટે ખાતરી કરી પંછી જ ખરીદવું. કારણ કે નકલી અનેક ચીજો બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. માટે જરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાતરી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાસ બવામણ છે. બનાવનારા—કામીનીયા પરફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—એચો દંડીવન ડગ એન્ડ કોમ્પેક્સ કંપની—મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—જી. લક્ષ્મી. અમદાવાદી પોળ સામે—વડોદરા.

જુરક મળવાનું ઠેકાણું—ટામસન કંપની દવાખાના તેમ જ દરેક નં

તના હાલદેરાના પ્રીરકીપણે તૈયાર કરી આપનાર. કાલ્યાણેની પેરટ સામે—મુંબઈ.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમિલન.

- ૧ આંતર શાંતિમાં લીન યવા સાધકાને સુચોષ (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ... ૧૦૫
- ૨ સર્વ પ્રસંગમાં ઇષ્ટશ્રીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ધાર (શ્રી વિશ્વવંધ.) ૧૧૨

૨ શ્રીમાન્ વિશ્વવંધપ્રણીત લેખ.

- ૧ સતી સુવર્ણા (નાટ્યરૂપે) ૧૦૬

૩ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ સદ્વિચારરૂપી. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ૧૧૫

૪ માનવશાસ્ત્ર.

- ૧ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કર્ષો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો (કશિયા) ૧૦૮

૫ ધર્મ.

- ૧ જોદ્ધધર્મના ઉદ્ધારસ્તમયનાં કારણો (નર્મદ.) ૧૧૩

૬ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ૧૧૭
- ૪ શ્રી વિશ્વવંધરભરણેત્સવનો કાર્યક્રમ. ૧૧૮

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—ફાલ્ગુન કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. વર્ષન (બંક) ૫.

॥ ૐ શ્રી ॥

આંતર શાંતિમાં લીન થવા સાધકોને સુવોધ.

પદ. (અંતર ૩, અહાહા, એ લય.)

અંતરની, શાંતિમાં, વીરા થઈ રહીએ તલ્લીન,
 માયુ' સુખ નથી જેનાવિણ, જે છે જીવનકેરી ખીણુ રે; અંતરની.
 આનંદમય તેને વિશ્વ આ, જે છે, શાંતિ ધરવામાં પ્રવીણુ,
 એકસ્વરે જેની સ્તુતિ કરે પ્રજો, પ્રાચીન અર્વાચીન રે; અંતરની.
 પ્રતિફલતામાંહિ પણ આ શાંતિ, ધૈર્ય દેતી અવિચ્છિન્ન,
 વિરહતણે હેતુ પણ તેનું અંતર, કરી શકતો નહિ ખિન્ન રે; અંતરની.
 અખંડ સ્થિરતા યતાં જેમાં કદીએ, ઉપજે ન હોસ મલિન,
 પ્રસાદમય ચિત્ત રહેતું નિરંતર, યાતાં શાંતિમાં વિલીન રે; અંતરની.
 વિશ્વતણાં દેવી સામર્થ્યો, છે જેને આધીન,
 સહજે હસ્તક તે કરી લેતો, યાતો જે તેઅભિન્ન રે; અંતરની.
 શાંતિથી પૂર્ણ છે નેત્ર ને વાણી, તે જ છે આવો કુલીન,
 માધુર્યદય તેને જણ્યો નિશ્ચય, શાંતિનું જે ઉંર ચિહ્ન રે; અંતરની.
 મગજ અને જ્ઞાનતંતુએ શાંતિથી, યુષ્ઠિ પામે સંગીન,
 અંતર્દષ્ટિ પ્રકાશિત યાતી, યાતાં શાંતિમાં લીનરે; અંતરની.
 અચલ ખુમારી ચઢે અંતરની, રહે ન કશાથી. દીન,
 તત્ત્વવિષે મસ્ત ખેલે મતિ તેની, જેમ જળમાંહિ મીન રે; અંતરની.
 બ્રહ્મચારી તેહ, આસન જેનું છે, શાંતિરૂપી કૃષ્ણાન્નિન,
 તે જ છે સંન્યાસી જેણે ધર્મ સાચું, શાંતિતણું કોપીન રે; અંતરની.
 દિવ્ય મુગુલુવજો ધરને અલૌકિક, જે તુજને સમીચીન,
 મસ્તકપર તુજ પાપડી રાખજે, શાંતિકર્મું રજીન રે; અંતરની.

સતી સુવર્ણા.

(નાટ્ય-રૂપમાં)

(અનુસંધાન*વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૮૫ થી.)

શ્યેન—મનોહિરામા ! ચિતાપહારિણી ! તું જાણ છે કે શું ? હરો જા. આ બધાની શરમને લીધે તું હમણાં હા કહેતી નથી, પણ મારી ખાતરી છે કે તું મનથી મને જ ચાલ છે.

ગુરુ—શિવ શિવ શિવ શિવ ! મોટા અનર્થ થવા બેઠો છે.

શ્યેન—અનર્થ થાય તો તમે બાણ મારીને અનર્થને ઉડાડી દેજો ને ! કાષ્ટ વાણીયા બકાલની વહુ બનશે તેના કરતાં રાજની રાણી થશે તેમાં (ચાળા પાડીને) મોટો અનર્થ થવા બેઠો છે !

ચારુલોચના—શ્યેન ! તું હવે મહેલમાં જાય છે કે નહિ ? તેં શું ધાર્યું છે ? આ તારી શુદ્ધિ આવી બધ ક્યાંથી ગઈ ?

શ્યેન—બહેન ! તું ગમે તેમ કરીને સુવર્ણા સાથે મારું લગ્ન કરાવી આપ, પછી જો, મારી શુદ્ધિ કેવી તેજસ્વી રહે છે તે !

ચારુલોચના—

આ શું બોલે, અધર્મ વચન, છેક શુભાવી લાજ. (૨)

પ્રવૃદ્ધ શેઠની પુત્રી તે તો, તારે બહેનસમાન,

સ્વધર્મ તારો વિસરી આજે, કેમ બૂલ્યો તું લાન.—

જે ડાળે તું બેઠો તેને, છેદે છે વીર આજ,

કુળને કલક લગાડી નિશ્ચય, બોવાનો તું રાજ.—

(ધીરચેતસુ પ્રધાન તથા નગરશેઠ પ્રવૃદ્ધ શેઠ આવે છે.)

ધીરચેતસુ—ચારુલોચના બહેન ! અહિં આ શો પ્રસંગ બન્યો ? સુવર્ણા ઘેર રહતી રહતી કેમ આવી ? ગુરુજી ! આ કન્યાઓની સત્તાજ્ઞાસશાલામાં શ્યેન મહારાજ શી રીતે આવ્યા ?

ગુરુ—પ્રધાનજી ! એમાં મારી કરી કમ્પર નથી. શ્યેન મહારાજ સુખ્યદારથી ન આવતાં કોટ કુદીને જ અંદર ઉતરી આવ્યા છે.

પ્રવૃદ્ધ—પ્રધાનજી ! મહારાજને જ સ્પષ્ટ કહો પૂછો કે શા માટે એમણે આ પ્રમાણે મારી સુવર્ણાનું અપમાન કર્યું.

શ્યેન—મેં અપમાન ક્યારે કર્યું છે ? મેં તો ઉલટી એના પાણિપ્રદર્શનો માગણી કરી.

પ્રવૃદ્ધ—(અત્યંત કોપથી) પ્રધાનજી ! આ શું બોલે છે ? મારો કોપ મારા વશમાં રહો શકતો નથી. ક્ષત્રિય રાજની વણિકની વિવાહિન કન્યા પામે આ રીતે કોટ કુદીને પાણિ પ્રદર્શની માગણી ! અરે પ્રધાન ! તમે શા માટે મને રોકો છો ? આપણે જ હાથે દુધ પાકને ઉઠેયો આ સર્પરૂપ રાજ આપણા જ હાથને ખચકું ભરવા આવે છે ? અરે ! એના તો એકદમ ઉપાય કરવો જોઈએ.

ધીરચેતસુ—શેઠ ! આપ શાંતિ ધરો, સ્વસ્થ થાઓ, અપિચારથી કંઈલા શ્યેન મહા-

રાજના કૃત્યતરફ ન જુઓ. આપણે એ બાળકતરફ જોવાનું છે કે એમના પિતા આપણા ઘિરછત્ર મહારાજ ઉચ્ચનિઃક્રમતરફ જોવાનું છે ?

પ્રવૃદ્ધ—માટે જ હું ધીરજ ધરી રહ્યા છું. નહિ તો આ સાંભળી મને રાગે ગમે અગ્નિની ઝાળ ઉડી છે.

ધીરચેતસુ—(રથેન) મહારાજ ! આપે સુવર્ણા બહેન સાથે ચત્રાવેલી બધી વર્તણૂક શેઠના જાણવામાં આવી છે. આપનું આ કૃત્ય ઘણું જ અયોગ્ય અને નિંદવાલાયક છે. આપ પ્રવૃદ્ધ શેઠના સામર્થ્યથી અજાણ્યા નથી. મોટા મોટા રાજાઓ પણ એમને વશમાં રહે છે. તેથી આ ક્ષણે જો એ ધારે તો આપને પલ્લટ કરવા સમર્થ છે. માટે શેઠની ક્ષમા માગો, અને પ્રતિજ્ઞા કરો કે સુવર્ણાને હું બહેન સમાન ગણું છું, અને પ્રીતી કાષ્ટ દિવસ પણ એમના વિષે મોટા વિચાર મનમાં નહિ લાવું.

રથેન—(સ્વગત) હું એને બહેન જેવી ગણું ? આકાશ પાતાળ એક થાય તો એ શું થયું ? ગમે તે રીતે પણ હું એને મારી રાણી કરાવિના છોડનાર નથી. પણ હવે આ વખતે આ બે પક્ષોને કુદ્ધામાં હાથ મૂકાવવો જ સારો છે. હજી તો આપણે ત્રણ સત્રાજ ગાદીએ બેઠા છીએ, ને આ દુશ્મરાએના હાથમાં બધી સત્તા છે; તેથી વખતે બહુ કરવા જઈએ તો આપણને ઉડાડી મૂકે. લાવોને પ્રતિજ્ઞા લઈને આ પીઠા હમણા તો ટાળીએ. હા પ્રધાનશ્રી ! મારી બૂધ યદ્ય. શેઠ ! મને માફ કરો. આવેશમાં આવવાથી મને કંઈ જાન ન રહ્યું. આપની પુત્રી સુવર્ણા તો મારે મારી રાણી—અરે ભૂલ્યો—બહેન જેવી છે. (સ્વગત) એમ બહેન કાંઈ કંઈ બહેન થઈ ગઈ !

ધીરચેતસુ—શેઠ ! કેમ થયું સમાધાન હવે ? ચાલો ત્યારે. (બંને જાય છે. રસ્તામાં દ્વારઆગળ) શેઠ ! હવે ગમે તેમ કરીને બહેનનાં ઝટ લગ્ન કરીને એમને સાસરે વિદાય કરી દો. આ મૂર્ખનો ઝાઝો વિશ્વાસ કામનો નથી.

પ્રવૃદ્ધ—હું પણ એ જ વિચારમાં છું. (બંને જાય છે.)

રથેન—બહેન ! તું એ પણ જા હવે. હું ઘોડી વારમાં આણું છું. (ચારુલાયના જાય છે) (ગુરુને) ડેસાશ્રી ! તમે પણ હવે સીધાવો. (ગુરુ પણ જાય છે.) (નોકરને) અથા ! તમે તો આ રાજાના જ નોકરો છો, નહિ વાર ?

મુખ્ય નોકર—હા મહારાજ.

રથેન—અથા, તમારામાંથી કોણ હોંશીવાર છે ? મારું ધાર્યું કરી આપે એવો કાણ છે ? મુહિર નામનો એક નોકર—અનન્યતા ! દુક્રમ કહે તો સેવક હાજર છે.

રથેન—તું શું કામ કરીશ ?

મુહિર—ઘણીની જે ધારણા છે તે.

રથેન—મારી શી ધારણા છે ?

મુહિર—મહારાજ ! આપણા મનમાં જે માણસ રમી રહ્યું છે તેને ગમે તેમ કરીને લાવીને આપને દત્તારી કરવું.

રથેન—હા, હોંશીવાર છે ખરો. ચાલ ત્યારે તારી હોંશીવારી પતાવ. તને આજથી જ મોંઘે ગ્રામ મંત્રી બનાવું છું.

મુહિર—ઘણી ખમા, અનન્યતાને ઘણી ખમા.

(સર્વ જાય છે.)

(અપણું.)

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૯૬ થી.)

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રાણીઓમાં સમયનું કલન કરી શકવાની શક્તિ પ્રસિદ્ધિપણે જણાઈ છે. એ શક્તિનો પૂર્ણ અમલ સાધારણ નિદ્રામાં તથા ઘોતનવશાત્ આણેલી અર્ધનિદ્રા (હિપ્નોસિસ) માં આપણે જોઈ શકીએ છીએ. રાત્રિએ સુતાના સમયે મનુષ્ય એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી સુઈ જાય છે, કે મારે રાત્રિએ અમુક કલાકે ઉઠવું છે તો એ સંકલ્પને લીધે એ મનુષ્ય બરાબર એટલે જ સમયે જાગત યથ રહે છે. એમ. જી. ફ્રેસ નામનો ફ્રાન્સનો પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવિચારક પોતાના સંબંધમાં જણાવે છે કે “ મારામાં આ શક્તિ પૂર્ણ અંશમાં હોય એમ મને લાગે છે, પણ હું બાહ્ય સાધનપર જરા પણ આધાર રાખું છું ત્યારે એ શક્તિ જતી રહે છે. રાત્રે જ્યારે જ્યારે અમુક વખતે ઉઠવાનો નિશ્ચય કરી હું નિદ્રાવશ થાઉં છું ત્યારે બરાબર તે જ સમયે હું જાગત થાઉં છું, પણ તે સાથે મને ઉઠાડવાનું પણ હું કોઈને સોંપું છું તો ત્યારે પછી મારું મન મને જાગત કરતું નથી. જ્યારે બીજા કોઈને એ કાર્ય સાથે સોંપવામાં આવે છે ત્યારે મારું મન ધડીઆળનાં અવાજ શ્રવણ કરવાનું અથવા એવી રીતે સમયનો ખ્યાલ કરવાનું કામ કરતું બંધ થઈ જાય છે. પણ જ્યારે બીજા કોઈને એ કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હોતું નથી, ત્યારે મનને એ કામ કરવાની ફરજ પડે છે ” વગેરે. અહિં ધડીઆળના ટકોરા શ્રવણ કરી મન જગાડે છે એવું જે માનવું થયું છે તે સત્ય નથી. કારણ કે જ્યાં કોઈ પણ ધડીઆળ રાખવામાં આવી હોતી નથી ત્યાં પણ આ પ્રયોગ આવી જ રીતે સફળ થઈ રહે છે અને તે સાથે વિશ્વ પ્રાણીવર્ગમાં પણ આ પ્રકારે સમયકલ્પના કરવાની શક્તિ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેથી સમયકલ્પના કરવાની શક્તિ આંતર મનનું સામર્થ્ય છે અને તે બાહ્ય સાધનપર આધાર રાખતી નથી.

આ ગૃહસ્થનો અનુભવ છે કે બીજા કોઈને ઉઠાડવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય છે ત્યારે પછી મન બરાબર સમયે એને જગાડતું નથી, એ અતિ ઉપયોગી છે. એ સ્પષ્ટ કરીને જણાવે છે કે જ્યારે એક તરફથી એવો સંકલ્પ કરવામાં આવે છે કે મારા મને મને જગાડવો ત્યારે એ સંકલ્પના બલમાં તથા એ મનના સામર્થ્યમાં અચ્છા જણાવનાર એથી વિરોધી બ્યવસ્થા કરવી કે અમુકે મને જગાડવો એ હાનિકર છે. શ્રદ્ધાનું બલ કેટલું છે તથા શ્રદ્ધા એ લગભગીના કરતાં પ્રભુ કેટલું સુકોમલ તરુ છે કે આમ જરા વિરોધ આવતાં એ તરુ પોતાનું ફક્ત આપતું નથી ? આંતર મનના સામર્થ્યમાં અચ્છા જરા પણ અંશે દરવામાં આવે છે તો આંતર મન પછી પોતાનું કાર્ય કરતું નથી. જેમ પરમાત્મા પોતાના સાચા શ્રદ્ધાસંપન્ન ભક્તને જ પોતાનું સર્વસ્વ આપે છે, અને પરમાત્મામાં જરા પણ અચ્છા ધરનાર સાચા ફલથી વિમુખ થઈ રહે છે, તેમ પરમાત્માના અંશરૂપ, વિશ્રૂતિરૂપ આ આંતર મન પણ એ સાધનની જ મુખ્યપણે અપેક્ષા રાખે છે. આંતર મનના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસરૂપ શ્રદ્ધા ધરવામાં આવે છે તો એ શ્રદ્ધા ધરનારના ઘસરૂપ એ મન યથ રહે

છે, પણ એ વિશ્વાસરૂપ શ્રદ્ધામાં જરા પણ કચાચ આવી જાય છે તો આંતર મન તત્કાલ જ વિમુખ્ત થઈ જાય છે. આ સારો સત્ય નિયમ લક્ષમાં ન રાખવાથી અનેક પ્રકારના લાભોની પ્રાપ્તિ થવાનો યોગ આવેલો જતો રહે છે. આંતર મનના સામર્થ્યનો વ્યવહારમાં કેવી કેવી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે છે, એ આગળ જણાવવામાં આવશે ત્યાં આ નિયમ સદા લક્ષમાં ઠાટરી રાખવાજોવો છે. અનેક મનુષ્યો આંતર મનના સામર્થ્યની વાતો વાંચે છે અને પછી તે પ્રમાણે એક અખતરાતરીકે એના પ્રયોગ કરવા જાય છે અને તેમાં પોતાને નિષ્ફળતા મળેથી ભેદ આંતર મનની વાત સાચી નથી, સંકલ્પજળની વાત ગપ છે, આંદોષનની પ્રક્રિયા ખોટી છે, કલ્યાદિ નાદાન આગકને શીભે તેવી રીતે બોલી ઉઠે છે. આંતર મન પોતાના સામર્થ્યમાં લેશ પણ અશ્રદ્ધાને સહન કરનાર નથી તેથી અખતરાતરીકે એના સામર્થ્યનો યથાર્થ પ્રયોગ થઈ શકતો જ નથી. અખતરાતરીકે પ્રયોગ કરવો એનો અર્થ જ એ છે કે લેશ પણ શ્રદ્ધાવિના અથવા તો શ્રદ્ધાકરતાં અશ્રદ્ધાના વિશેષ અંશોથી પ્રયોગ કરવો જેમ દ્વિધાકૃત કુટુંબ લાગેો સમય પોતાનું નિર્વહણ કરવું નથી, તેમ આ રીતે શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા એ બે પત્નીવડે દ્વિધાકૃત આંતર મન પોતાનું પૌરપલ્લ તથા અથવા તિરોધાન કરી, પંદવનો વેપ કાઢી રહે છે. તેથી અનેક વ્યતિકરોથી ભ્યાગ આંતર મનના સામર્થ્યનો દંડ નિઘય થાય ત્યારે જ મનુષ્યે એના સામર્થ્યનો પ્રયોગ કરી જોવો વિશેષ અનુકૂળ છે. એ રીતે પ્રયોગ કરી જોનાર વિજયી થઈ રહે છે.

દ્વિધોદિગ્ગમવડે જે મનુષ્યોને અર્ધજાગૃતમાં અથવા અર્ધ સુષુપ્તિમાં રથાપવામાં આવે છે તેમનામાં ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે આ સમયક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય સ્પષ્ટ રીતે પૂર્ણ અંશે જણાઈ આવે છે. ગ્રા. ધર્મહીમ જણાવે છે કે ‘ નિદ્રામાં ચાલનાર મનુષ્યની પાસે એ નિદ્રામાં એનું વચન લેવામાં આવે છે કે ‘ હું અમુક દિવસે અને અમુક કલાકે તમને મળીશ ’ તો એ દિવસે એ કલાકે એ અવસ્થા મળવા આવે છે. અગર જે એની જાગૃત દશામાં એ વચનનું એને લેશ પણ સ્મરણ હોતું નથી. મેં એક મનુષ્યને મને પાછા તેરમે દિવસે મળવાનું આપી રીતે વચન લીધું હતું. તેણે આપી દશામાં કબૂલ કર્યું હતું કે હું તેરમે દિવસે દશ કલાકે તમને મળીશ એ જાગૃત થયો ત્યારે એને આ વાતનો લેશ પણ ખ્યાલ રહ્યો નહોતો. એ મનુષ્ય લગભગ બે માઇલ જેટલે દૂર રહેતો હતો. ગારમે દિવસે આપી રાત્રિ એ ક્ષાન્ત્રીમાં શામ કરતો રહ્યો હતો, તેરમે દિવસે પ્રાતઃકાલે ૭ કલાકે નિદ્રા લેવા ગયો અને નવ વાગ્યા એટલે ‘ મારે અમુકને મળવાને હોરિપટલમાં જવું છે ’ એવા વિચાર સંહિત એ એકદમ જાગી ઉઠ્યો, અનેતરત બે માઇલ જેટલું અંતર ચાલીને એ મને મળવા આવ્યો. આગલે દિવસે તમને મળવા આવવાનો વિચાર મને લેશ પણ નહોતો, તમને મળવા આવવાનું છે એ મારા ખ્યાલમાં પૂર્વે નહોતું એવું મને એણે જણાવતાં કહ્યું કે મારા મનમાં એકાએક જ મળવા આવવાનો વિચાર થઈ આવ્યો અને તે પ્રમાણે હું આવ્યો છું. ’

જેમણે અર્ધજાગૃતરૂપ દ્વિધોદિગ્ગમના પ્રયોગો કર્યા છે તેઓ સારીરીતે જાણે છે કે પાત્રને એ સમયે એવું કહેવામાં આવે છે કે ‘ તું અમુક વખતે જાગૃત થશે ’ તો તે જગ્યા પર તે જ વખતે જાગૃત થાય છે. ફેર પડે છે તો કવચિત જ પાંચ મિનિટનો ફેર પડે છે.

તું દશ મિનિટ નિદ્રાવશ થા, તું પંદર મિનિટ નિદ્રાવશ થા. એ પ્રકારે પાત્રને કહેવામાં આવે છે તો તે અનુક્રમે દશ મિનિટ અને પંદર મિનિટ પછી તરત જ જાગતું થઈ જાય છે. આ પ્રયોગ કરનારમાં આ વ્યતિકર એટલો બધો સુપ્રસિદ્ધ છે કે એ સંબંધમાં આ સ્થળે અધિક વિસ્તારની અપેક્ષા રહેતી નથી.

આ પ્રમાણે સમયકલ્પનાની શક્તિનો અમલ આ દશામાં સારી રીતે જોવામાં આવે છે. જાગૃતમાં લેશ પણ જ્ઞાન નહિ હતાં જે મનુષ્ય તેરમે દિવસે એકાએક મળવા બાજ્યો અને કાષ્ઠ પણ રીતે તેરમા દિવસનું જ્ઞાન તો હોતું જ જોઈએ. પ્રથમ સમાગમ થવાને બાર દિવસ વ્યતીત થઈ ગયા છે એવું જ્ઞાન એને કાષ્ઠ પણ રીતે થતું જ જોઈએ. પણ બાહ્ય મનને એ જ્ઞાન નહોતું એ એના પોતાના કથનથી પ્રસિદ્ધ છે. તેથી બાર દિવસ જેટલા સમયનું કલન આંતર મને જ કયું છે. દ્વિતીયોદયમાં અમુક સમયની નિદ્રા થઈ છે તેથી મારે જાગતું થતું છે એ પ્રકારે જ્ઞાન બાહ્યમનમાં હોતું નથી કારણ કે તે બાહ્ય મન નિદ્રાવશ થયેલું છે. જે દશામાં પાત્રને જોવાન રહે છે તે સ્પષ્ટપણે એના આંતર મનનું જ હોતું જોઈએ.

આ વ્યતિકરો તથા અર્થાઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે કેટલાંક કાર્યો—વ્યતિકરો એવા હોય છે કે જેને હિતમ પ્રકારે કરવા માટે, જેનો પૂર્ણ અંશે આવિષ્કાર થવા માટે બાહ્ય મનની કેળવણીની અપેક્ષા રહે છે, અને કેટલાંક કાર્યો અર્થાત્ વ્યતિકરો એવા હોય છે કે જેના પૂર્ણપણે આવિષ્કારને અર્થે બાહ્ય મનની કેળવણીની લેશ પણ અપેક્ષા રહેતી નથી, પણ જેમાં બાહ્ય મનના વ્યાપારો પ્રસંગે વિરોધી પણ થઈ રહે છે. અન્ય રૂપમાં કહીએ તો આ દ્વિતીય પ્રકારના વ્યતિકરોને પૂર્ણ અંશે આવિષ્કાર કરવાનું સામર્થ્ય બાહ્ય મનમાં નહિ હોતાં આંતર મનમાં જ હોય છે. કુદરતના નિયમોનું અદ્યક્ષ કરવાનું સામર્થ્ય આ રીતે આંતર મનનું હોય છે, એ સામર્થ્ય આંતર મનમાં જ રહેલું હોય છે અને બાહ્ય મનને એમાં સંબંધ હોતો નથી. એ કુદરતના સ્વભાવસિદ્ધ નિયમોમાં ગણિતના નિયમો આવે છે અને એ સંબંધમાં આપણે જોઈ ગયા કે એ નિયમોનું આંતર મન સ્વભાવથી અદ્યક્ષ કરી શકે છે અને બાહ્ય મનની મદદની એને અપેક્ષા રહેતી નથી. આ જ રીતે સ્વરાના સંવાદનું અર્થાત્ સંગીતનું અને એના નિયમોનું અદ્યક્ષ પણ આંતર મન સ્વસામર્થ્ય વડે સહજ જ કરી શકે છે, તથા એમાં બાહ્ય શિક્ષણની અપેક્ષા રહેતી નથી. વર્ણના (રંગના) સંવાદના નિયમો પણ આ વર્ગમાં જ દાખલ થાય છે. કયા કયા રંગોનું મિશ્રણ કેવા કેવા પ્રકારે કરવામાં આવે છે તો કેવો રંગ જીવન થાય છે એ જ્ઞાનમાટે બાહ્ય શિક્ષણની અપેક્ષા રહે છે. માટે અમુક જાણવાળો વર્ણ જીવન કરવો છે તો તે માટે કયા શુદ્ધ તથા વિકૃત વર્ણોનું અદ્યક્ષ કરવું તથા તેમને કયા પ્રમાણમાં મિશ્રિત કરવા એ જ્ઞાન માટે શિક્ષણની અપેક્ષા રહે છે. પણ અમુક સ્થળે કઈ જાણવાળો વર્ણ મુકવો, તેની પાછે કયો વર્ણ બરાબર શોભશે ક્યાંદિ પરસ્પરના સંવાદનું જ્ઞાન, તથા કઈ જાણ કેટલે અંશે લેવાથી બિંબમદ્ય પ્રતિબિંબ-પ્રતિમા થઈ રહેશે, એ જ્ઞાન આંતર મન જ કરાવી શકે છે અને એમાં એ મનને બાહ્ય મનના વિશ્લેષની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ સર્વ નિયમો અનેક ઉદાહરણોથી એટલે બધે અંશે સ્થાપિત થઈ ગયા છે કે એ સંબંધમાં હવે વિસ્તારની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ શું જણાવે છે ? એ સર્વ એ જ જણાવે છે કે જેનાં બાહ્યમાદક

અનુમાનની અપેક્ષા રહેતી નથી, પણ જે વ્યાપ્તિપ્રયોગ્ય અનુમિતિઓ છે તેમાં આંતર મનનું સામ્રાજ્ય છે; બાહ્ય મન જ્યારે વ્યાપ્તિપ્રયોગ્ય અનુમાનની અત્યંત ધીમી અને મહાકષ્ટવાળી પદ્ધતિથી એક સિદ્ધાન્ત જાણી શકે છે ત્યારે જે તે સિદ્ધાન્ત વ્યાપ્તિપ્રયોગ્ય અનુમાનની પદ્ધતિથી આવી શકે તેવો હેતુ છે તો આંતર મન તત્કાલ એ સિદ્ધાન્તને એ રીતે ગ્રહણ કરી શકે છે.

આપણે બુદ્ધિવિભવમાટે મોટા અભિપ્રાયો બાંધેલા છે. જે તે પ્રકારે બુદ્ધિનો વિકાસ કરવો અને બુદ્ધિને ખીલવવો એ લક્ષ્યસ્થાન હાલ રાખી રહ્યા છીએ. સર્વ પ્રાણોની દિશા બુદ્ધિની વ્યાપ્તિને ગ્રહણ કરવાની શક્તિના ઉન્મેષમાટે રાખી બેઠા છીએ. તેમ જ બીજા પક્ષે મનુષ્યને માટે આપણે એવું જ અભિમાન ધારણ કરી રહ્યા છીએ. મનુષ્યનો આત્મા સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવા સમર્થ છે એમ માની આપણે વિકસિત થઈએ છીએ. આ પ્રકારના સંસ્તેગમાં મનુષ્યનું આંતર મન વ્યાપ્તિગ્રાહક અનુમાન કરવા સમર્થ નથી, અને વ્યાપ્તિપ્રયોગ્ય અનુમાનોમાં એને બાહ્ય મનની અપેક્ષા નથી એ સિદ્ધાન્ત આવી પ્રાપ્ત થયેલો જોઈ આપણને ગ્લાનિજેપુ પ્રસંગે થાય છે. પણ એમ થવામાં ભૂલ આપણી જ છે. આ સિદ્ધાન્તને લીધે કોઈ પણ પ્રકારની ગ્લાનિને વશ થવા કારણ નથી. સહજ વિચાર કરતાં આ સિદ્ધાન્ત મનુષ્યના અભિમાનને ત્રોડી નાંખી તેને નીચું મુખ કરાવનાર નથી એ સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રથમ તો આપણે અહિં જે બે મનો કલાં છે તે સંબંધમાં આરંભમાં જ સૂચવી ગયા છીએ કે એ બે બિન્ન બિન્ન વ્યક્તિ છે એમ માનવા મનાવવાનો આગ્રહ નથી. મનને એક જ વસ્તુરૂપે, એક જ વ્યક્તિરૂપે માનવામાં આવે અને તેની આ પ્રમાણે બે બિન્ન બિન્ન, વિલક્ષણ વિલક્ષણ વ્યાપાર કરવાની શક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો તેમાં લેશ પણ બાધ અચર્યવામાં આવતા વ્યતિકરોથી થતો નથી. પાશ્ચાત્ય પ્રજા મસ્તિષ્કને, મસ્તિષ્કમાં રહેલા કેટલાક પુત્રને અથવા કેન્દ્રને મન માને છે. તેમનાજ મતપ્રમાણે એ મનથી અતિરિક્ત આંતર મન અવશ્ય માનવાની જરૂર રહે છે. પણ આપણી હારતતર્વની પ્રજાનાં શાસ્ત્રો મનને મસ્તિષ્કરૂપ કદાપિ સ્વીકારતાં નથી. માનસ વિદ્યાના પ્રેશમાં જેમણે વિચાર કર્યો છે, જોવાં આપણાં બે શાસ્ત્રો પ્રધાન છે. સાંખ્યયોગ, અને વેદાન્ત. સાંખ્ય તથા યોગશાસ્ત્રપ્રમાણે મન અથવા બુદ્ધિ તત્ત્વ એ પ્રકૃતિનું અધિકાર્ય છે, અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, સર્વત્ર પ્રસરી રહેલું છે અને સર્વનું ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે, તેથી એ શાસ્ત્રપ્રમાણે ભૌતિક વિકારરૂપ મસ્તિષ્ક એ મન અથવા બુદ્ધિ છે જ નહિ પણ માત્ર મન અથવા બુદ્ધિની કલા સ્ટુટ થવાનું દાર છે, અને તે પણ અનિવાર્ય દાર નથી; એ દારવિના પણ બુદ્ધિતત્ત્વ પોતાના વ્યાપારો કરી શકે છે. તેથી એ શાસ્ત્રપ્રમાણે એ બુદ્ધિતત્ત્વમાં આ પ્રકારની એ શક્તિનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તોપણ મનમાં અમુક સામર્થ્ય નથી, મનનો વિકાસ વ્યર્થ છે ઇત્યાદિ કહેવાપણું રહેતું નથી. . .

સર્વ પ્રસંગમાં ઇષ્ટશ્રીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (ચાહે માનો કે ન માનો, હું તમારી થઈ ચુકી, એ લખ.)

ચાહે પાળો કે ન પાળો, હું તમારો થઈ રહ્યો.

પાળો (કે) ટાળો—હું તમારો થઈ રહ્યા.

વિપદસમય પ્રભુ વિદારો, અથવા નાંખો લમણો ભારો;

ત્યજું ન પડડયા પાલો; પાળો ટાળો,—હું તમારો—

આપો કુબેરની સંપત્તિ, અથવા ખાવાને દો ન રતી;

આલ્યો તે કર આલ્યો; પાળો ટાળો. હું તમારો

આપ ભલે પ્રભુ સ્વધર્મ ચુકો, સ્વતંત્રને બાંધન ન રહ્યું કે;

(નહિ તો) કેમ દાસ પ્રભુજો; પાળો ટાળો હું તમારો

આપને અનુકૂળ થઈને રહેવું, મુખ હુઃખ જે કંઈદો તે સહેવું;

મનનો ત્યજી ઉકાળો; પાળો ટાળો. હું તમારો

પતંગને દીપક પાળે પણ, દીપક પ્રેમ ન તેહ ત્યજે કશું;

પ્રેમ ન ત્યજું કદી આજો; પાળો ટાળો. હું તમારો

ઉપેન્દ્ર પ્રભુ થઈ રહ્યો તમારો, અન્યે પ્રેમ ન આ ઠરનારો;

ભાળો ભલે ન ભાળો; પાળો ટાળો. હું તમારો

બૌદ્ધ ધર્મનાં ઉદયારતમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૮૯ થી.)

આ પ્રકારના ઉદય અને અસ્તતું હિંદુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ બૌદ્ધ ધર્મ છે. લગભગ સાતમા સૈકામાં આ ધર્મ પોતાની જન્મભૂમિમાં નિદાન પામ્યો વર્ષાનું જીવન મોગલી હીન થયો. અને હાલ તે બ્રહ્મદેશ, ચીન વગેરે દેશોમાં નવીન રૂપમાં જીવે છે. જેમ ઘણું જૂનું વડું વૃક્ષ વડાધાત્રીથી વિસ્તાર પામતું જાય છે, અને મૂળતું થડ કાળે કરી સૂકાઈ નાશ પામે છે તેમ આ શાક્યસિંહ—જૌનમવડે સ્થાપેલો ધર્મ હિંદુસ્થાનના કેન્દ્રસ્થાનથી નિવૃત્ત થયો, અને નેપાલ, લંકા, બ્રહ્મદેશ વગેરે પ્રાન્તભૂમિઉપર વડવાઈની પેઠે અઘાપિ વિદ્યમાન રહ્યો છે. જેઓએ હિંદુસ્થાનના પ્રાચીન ઇતિહાસપ્રતિ દષ્ટિ નાંખી નથી, જેઓ મહાત્રમથી જૂના સીકા, પ્રાચીન ખડેરા, અને પરદેશના પ્રવાસીઓએ આપેલી હકીકતો ઉપરથી હિંદુસ્થાનમાં ઇસવીસનના પહેલાંના પાંચમા સૈકાથી આરંભી ઇસવીસન પછીના સાતમા સૈકાસુધીના સમયમાં પ્રચલિત ધર્મસ્થિતિનું સ્વરૂપ ચિતરી શક્યા નથી, તેઓ આ બૌદ્ધ ધર્મ હિંદુસ્થાનની પ્રજાના મોટા ભાગઉપર કેવી ઉંડી અસર કરી છે તેનો ખરો ખ્યાલ લાવી શકે તેમ નથી. આવાંચીન સમયમાં ચાલતા હિંદુધર્મના અનુયાયીઓ એમ માને છે કે આ બૌદ્ધધર્મ વેદધર્મના વિરોધરૂપે એક મનુષ્યે સ્થાપેલો ધર્મ હતો અને તે વેદવિરુદ્ધ હોવાથી શિષ્ટજનોએ સ્વીકારવાયોગ્ય નથી. હિંદુધર્મપ્રતિ અભિરુચિ ઉપજાવ કરવા સારું હિંદુધર્મના પ્રવર્તકો, શ્રીજિણના અવતારતરીકે જનમંડલે મહાત્મા જૌતમજીને સ્વીકાર્યા છતાં, તેમને પાખંડમત પ્રવર્તકતરીકે વર્ણવે છે, અને તેમ કરવામાં પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીજિણના સાચા સ્વરૂપને હીનાપમા આપે છે. જાણી જોઇને અવળે માર્ગે અજ્ઞાનનાર મનુષ્યનું કૃત્ય નિંદ્ર ગણાય, તો સર્વાન્તર્યામી પ્રજુ જીવેને અનર્થગામી કરવા જન્મ ધરે એ શી રીતે સંભવે ? વસ્તુસ્થિતિ તેવી નથી. સર્વાન્તર્યામી પ્રજુએ શ્રીજૌતમમાં આવિર્ભાવ પામી જે તે કાલના ધર્મનું શુદ્ધ આસ્ત્રિય અને હિપરેશ જગત્કરે અમુકરુણુ કરું તેલી અસર જનસમુદાયના હૃદયઉપર ઉંડી થવાથી પૌરાણિક હિંદુધર્મે શ્રીજીને ઇશ્વરાવતારનું ૫૬ આપ્યું, અને તે વસ્તુતઃ સાચું છે. એ ધર્મના પ્રાચીન વિચારો વેદકાલીન ઉપનિષદના પ્રધાન સિદ્ધાન્તોથી તેમ અર્વાચીન પૌરાણિક હિંદુધર્મના વેદાન્તરૂપ સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તોથી વિરોધી નથી. ધર્મોના અને સંપ્રદાયોના સાચા અભ્યાસકરે સૈવસંપ્રદાય અને વૈષ્ણવસંપ્રદાયવચ્ચે જેટલો અંતરાય છે તેટલો અંતરાય ઔપનિષદ સિદ્ધાન્ત અને બૌદ્ધધર્મનું જે સ્વરૂપે શ્રીજૌતમે પ્રતિપાદન કર્યું હતું તે બેવચ્ચે જણાતું નથી. વેદને પ્રમાણુમૂળ માનનાર અર્વાચીન સૈવસંપ્રદાય, વૈષ્ણવસંપ્રદાય, તથા શાક્યસંપ્રદાય વેદમાંથી પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ વિચારો જેટલા દર્શાવી શકે તેના કસ્ટાં સોગણી વધારે અનુકૂલતા શ્રીજૌતમના વિચારો ઉપનિષદસાથે દર્શાવી શકે તેમ છે. વેદના કર્મકાંડની વિકટગળમાં ફસાયેલા, શરીરના તમામ તપને મોક્ષનું કાર માનનારા બ્રાહ્મણો જ તે દારવી કુચી કચળે રાખનારાં છે, અને ઇતર પ્રજા ધર્મનું સાત સ્વરૂપ બંધી શકતી નથી એવું દર્શાવનારા મનુષ્યો હતા, ત્યારે સાચી ધર્મવૃત્તિવાળા આ એક રાજપુત્રને પ્રચલિત ધર્મથી અસંતોષ થયો અને આંતર અન્વેષણ અને ધ્યાનના પરિપાકમાં પોતાને જે સત્ય નિર્ણયો સુધી પોતા તેલે નિર્ણયપણે પ્રકાશ કર્યો.

બોદધર્મનું સાચું રહસ્ય ગૌતમશુદ્ધના નિર્દોષ ચાંતણવનમાં રહેલું છે. તેમનું જીવન જ તેમના સિદ્ધાન્તોનું આદર્શ છે, અને તે જીવન જોટલો તેમના સિદ્ધાન્તસંબંધી પ્રકાશ આપે છે તેટલો પ્રકાશ બોદધર્મનું સાદિત્ય અથવા વાક્ય આપી શકતું નથી. બોદધર્મના મહાપાનનું સાદિત્ય ઉત્પન્ન ગૌતમશુદ્ધના વિચારોનું વિદ્યુતરૂપ પ્રકટ કરે છે. આથી ત્રીગૌતમ શુદ્ધના ભૌતિક જીવનનું દુર્લભ વર્ણન અરથાને નદિ ગણાય.

દાસ જેને દક્ષિણ બીરાર કહે છે તે ભાગનું પ્રાચીન નામ મગધ હતું. સોનપુ નદીની બંને બાજુએ અને ગંગા નદીની દક્ષિણે આ રાજ્યનું કેન્દ્રસ્થાન હતું. ગંગાની ઉત્તરે સીમ્બલી નામની બજારના જાત વસતી હતી. ઈસવીસન પૂર્વે ૭૮૩ સાલમાં મગધ રાજ્ય વિસ્તાર અને બજારના યત્ન આપ્યું હતું. ગંગાની દક્ષિણે રાજગૃહ (રાજધાની કુંગેરા નજીક) મગધ રાજ્યાધિપતિ બિંબીસારની રાજધાનીનું નગર હતું; અને ઉત્તરે સીમ્બલીનું વૈશાલી રાજ્ય નગર હતું. પૂર્વ દિશામાં જ બીરાર અથવા અંગ દેશની મર્યાદા હતી, અને તેની રાજધાની અંબા નગરી હતી વાપચ કોણમાં પ્રાચીન કૌસલ રાજ્યની મર્યાદા હતી; અને તેની રાજધાની તે સમયમાં અયોધ્યા અથવા સાકેતથી ખસેડી શ્રાવસ્તીમાં લાવવામાં આવી હતી. આ કૌસલ દેશનો અધિપતિ આ સમયમાં પ્રસેનજીત હતો. કાશીનો દેશ તે સમયમાં કૌશલ રાજ્યાધિપતિના તાત્કાલિક હોતો અને ત્યાં પ્રસેનજીતનું રથપેશા સુખાનો અધિકાર હતો. આ કૌસલદેશની પૂર્વદિશામાં રૈલિષ્ઠી નદીના બે તટવિષય શાલ્ય અને કૌસીયન નામના ક્ષત્રિયોની જાતિઓ વસતી હતી; અને મગધ રાજ્યાધિપતિ તથા કૌસલ રાજ્યાધિપતિની પરસ્પર દરિદ્રાઈને લીધે આ બે જાતિઓ કંઈક સ્વનંત્રતાને યોગ્યની હતી. શાલ્યોની રાજધાની કપિલવસ્તુ હતી, અને ત્યાંના રાજા શુદ્ધોદન હતા. તે કૌસીયન જાતિના રાજાની બે દીકરીઓ સાર્થે પરણેલી હતો. શુદ્ધોદનની બંને રાણીમાંથી કામ્બે સંતાન ધણી વર્ણસુધી યશું નહિ; અને શાલ્યના નાના રાજ્યને વારસા વિના કોય પામવાનો પ્રયત્ન ઉભો થયો હતો. આખરે મોટી રાણીને ગર્ભ રહ્યો, અને પ્રયત્ન વિના સમય પડેલાં તે પોતાના પીઅર તરફ જવા નીકળી. પણ ત્યાં પહોંચતા પડેલાં લુંગિની નામની સુંદર વારિકામાં તેને પુત્ર પ્રસવ થયો. આ અને દીકરાને કપિલવસ્તુમાં પાછાં લાવવામાં આયાં, ત્યાં માનો સાન દિવસમાં દાગ થયો, અને પુત્રનું રક્ષણ તેની સાવકી મા જે મરનાર રાણીની જ જેદેન હતી તેને દાણે થવા લાગ્યું.

આ પુત્રના જન્મસંબંધમાં આદ્યર્ષદારક વાતો ચાલતી આવી છે. નાસક સૂત્રમાં નીચેની આખ્યાયિકા છે.

અસિત ઋષિ દેવોને ધણી પ્રસન્ન જોઈ પૂજારી લાગ્યા કે આપ શાથી આટલા બધા આનંદમાં છો તેમને ઉત્તર આપ્યું કે નરજન બોધિસત્ત જીવોના ઉદ્ધારસાર લુંગિનીમાં શાલ્યો ને ત્યાં જન્મ્યા છે. આ ઉપરથી ઋષિ ત્યાં ગયા, અને તમ સુવર્ણ જોયા સુંદર બાલકને જોઈ પ્રસન્ન થયા; અને તેમને બલિવિચારણી કહી કે આ બાળક પરમ જુદભાવને પામશે, અને તે શુદ્ધ ધર્મ અને સમાચારનું સ્થાપન કરશે, અને તે સર્વને પ્રસારશે.

આ બાલક શાલ્યોમાં જન્મ્યો નેથી તેને શાલ્યસિંહ કહેના: કુટુંબની અંદર ગૌતમ હતો, અને તેનું નામ સિદ્ધાર્થ પાડવામાં આવ્યું હતું; અને જ્યારથી તેણે ધર્મનું અંગુદરણ કરી પોતાનો આનંદન પ્રકટ કર્યો ત્યારથી તેનું નામ જુદતરીકે પ્રસિદ્ધ થયું.

અરઠ વર્ષની ઉંમરે આ રાત્ર્યુત્તરનું યશોધરા અથવા સુભદ્રા નામની કન્યાસાથે લગ્ન થયું. જે કે હાલિય ધર્મપ્રમાણે ધનુર્વિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કરવામાં પ્રમાદ દર્શાવવાથી જોમના વડીલ સગાઓ અસંતુષ્ટ રહેતા તો પણ યુદ્ધના અજમાયશી પ્રસંગે શાક્યસિંહે પોતાનું પરાક્રમ સારીરીતે દર્શાવી આપ્યું.

લગ્ન પછી દસવર્ષે ગૌતમે યુદ્ધ અને સ્ત્રીને ત્યાગ કરી ધર્મ અને તત્ત્વવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા નિર્ણય કર્યો. મનુષ્ય જાતિનાં પાપ અને દુઃખોને અવલોક્તી તેના મનઉપર ઉઠી લાગણી થઈ હતી, અને ખીલ ખાણુએ ધન અને વેલવના મદતું મિથ્યાપણું તેણે અનુભવ્યું હતું. ધન અને વેલવથી જે શાંતિનું પદ પ્રાપ્ત નથી થતું તેવા પદની પ્રાપ્તિઅર્થે તેના મનમાં ગંભીર હતાસા ઉત્પન્ન થઈ, અને રાજસુખમાં ઉછર્યા છતાં દુઃખી પ્રજ્ઞના સુખને માર્ગે જોધવા તેને આતુરતા થઈ. એક જરાજર્જરિત માણસને જોઈ, એક અત્યંત માંદા માણસને જોઈ, એક સડતા રાખને જોઈ, અને એક સન્નિદ્રાવાળા વનીને જોઈ તેને સંસાર—ત્યાગનું મન થઈ આવ્યું—એવું જે કહેવામાં આવે છે તેમાં સર્વાંશ સત્ય નથી. તેના મનમાં ઘણા સમયથી ધન તથા વેલવથી થતી વંચના, સંસારનાં સુખોનું હાણિકપણું અને પ્રજ્ઞનાં પાપ અને દુઃખો જ એ સર્વ સત્યરૂપ થયાં હતાં, અને તે દૂર કરવા અને શાંધત સુખને ઉપાંચ જોધવા વિરાગના આવેશમાં તેણે સંસારનો ત્યાગ કરેલો હોવા જોઈએ, અને તેમાં ઉપરના પ્રસંગો નિમિત્ત અને સહકારી થયા હોવા જોઈએ. સંસારત્યાગના વિચારો જ્યારે બદ્ધમૂલ થયા તે અરસામાં તેની સ્ત્રીને પુત્ર પ્રસવ થયો. જ્યારે શાક્ય વંશમાં અને કુપિત્ર-વસ્ત્રમાં પુત્ર પ્રસવથી આનંદધોળ થતો હતો ત્યારે આ વિરાગી અને વિચારશીલ હૃદયમાં આ નવીન બંધનથી ખેદ થવા લાગ્યો.

(અપૂર્ણ)

સદ્ધિચારરત્નો.

જ્યારે તમે કોઈ પણ પ્રકારના વિચાર કરો છો ત્યારે તમારા વાસ્તવ જીવનના આત્માને જોડલા આધિક અંશમાં અનુભવ કરો છો, અર્થાત્ તમારા વિચારના મૂલ સામર્થ્યનું જોડલા પ્રમાણમાં ઉઠાણથી જાન કરો છો, તેટલા વધારે પ્રમાણમાં તમે તમારા વિચારોમાં બધા અથવા સામર્થ્યને પ્રકટાવો છો. કેમકે મનના ઉપરના પ્રદેશમાં રહીને તેમ જ કેવળ મનની સાહાય્ય લઈને સેવેલા વિચાર યથાર્થ બધથી પૂર્ણ હોતા નથી. કારણ કે યથાર્થ બધ તે કેવળ આત્મામાં છે, અને તેની સાથે ગાઢ સંબંધમાં અમાનવાથી જ તેનું બધ આપણામાં આધિષ્ઠારને પામે છે.

*

*

*

*

મનની તંગ અવસ્થા રાખવાથી અથવા જેના તેના તરફ અહણ કરવાના ભાવથી રહિતપણે રાખેલી અક્રૂર રિતિથી કંઈ વિચારનું વાસ્તવ બળ પ્રદતું નથી, પરંતુ આપણા અત્યંત ઉઠાણના પ્રદેશમાં નૈસર્ગિક રીતે આશતી આધ્યાત્મિક ક્રિયાપ્રતિ મનને નિરંતર અભિમુખ રાખવાથી જ પ્રકટે છે. બ્રહ્મકારથી અથવા અતીવ આચરથી માત્ર ઉપર

ચોટીયા કરેલી ક્રિયા કંઈ બચવાનું મનને ઉપજાવતી નથી. બચવાનું મન એ એક બધ અથવા સામર્થ્ય છે, કારણ કે જે કંઈ અંતરમાં રહેલું અભ્યાસ છે તેને તે બહાર પ્રકાશિત કરે છે.

* * * *

કોઈના તરફ વિરોધભૂતિ અથવા અહિતકર ભૂતિ રાખવાથી કોઈ જાતના બળને તમે મેળવી શકતા નથી. જગતની સાથે અવિરોધપણે રહે, જે જગતમાં જે કંઈ સર્વોત્કૃષ્ટ છે તેનો પ્રકટ અનુભવ કરવો હોય તો વિરોધ એ ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુને નિકટ આવવા દેતો નથી, બ્યારે અવિરોધ ઉત્કૃષ્ટવિના બીજી કોઈ વસ્તુને નિકટ આવવા દેતો નથી.

* * * *

તમારા પોતાનામાં શ્રદ્ધાવાળા-વિશ્વાસવાળા-થાઓ, પરંતુ તમારા પોતાના અમુક અંશમાં જ થાઓ એમ નહિ. તમારા અંતરમાં જે કંઈ રહેલું છે તે સર્વપ્રતિઅખંડ લક્ષ આપો, અને તે સર્વમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને રથાપો. છોડામાં વિશ્વાસ સ્થાપવાનો નથી, ગર્ભભાગમાં રથાપો અને પછી તે વિશ્વાસના ઉત્તમ ફલને તમે જોશો.

* * * *

ધ્યાનનું એક મહાન રહસ્ય એ છે કે સુખનું જ્ઞાન કરવું. દુઃખનું જ્ઞાન ઘસારો કરનાર છે, સુખનું જ્ઞાન પોષણ કરનાર છે. અને પોષક વસ્તુ જ ધ્યાનનું રક્ષણ કરનાર હોય છે એ કહેવાની જરૂર નથી. આત્માના આનંદના અનુભવમાં નિરંતર અને તેટલા વિશેષ કાળ રહે, અને પછી પૃથ્વીઉપર જે તેટલાં વર્ષ કાઢશો તોપણ તમે ધ્યાનપૂર્ણ જ રહી શકશો. કારણ તમે ધ્યાનના મૂળસાથે સંબંધમાં આવો છો.

* * * *

વિચાર, આચાર અને ઉચાર (વાણી) એ સર્વમાંથી નિપેધક ભાવનાનો પરિભાગ કરો. કલેશની કશી જરૂર નથી. તમારા શબ્દોક્ષાપમાંથી તેને નિરંતરને માટે દેશનિકાલ દેજો. એવું કહેવાની પણ કાંઈ આવશ્યકતા નથી કે તમે દિલગીર છો. કહેવાને માટે કંઈક બીજું સાફ જ શોધી કાઢો કે જે સંબંધમાં આવનાર પ્રયોગનું કંઈ પણ દિલ જ કરે. તે જ પ્રમાણે ટીલા નિશ્ચયવાળી ' હું ' અમુક કરવા ધારું છું, કામ ચલું તો કહિન છે, પણ થઈ જાય તો ઠીક ' એવી વાણી વધવાની પ્રણ જરૂર નથી. કહો કે તમારાથી જે કંઈ સર્વોત્કૃષ્ટ થશે તે તમે કરશો. અને એથી વિશેષ તો એ છે કે ' હું ' જે ધારું છું ' તે અવસ્ય કરીશ ' એ પ્રકારે નિરભિમાનપણે સત્યાગ્રહને સુચવતા વદો. સંશય કરતાં આશા-શુભાશા-એ વધારે સારી છે. પરંતુ જે તમારે પરિણામને સિદ્ધ કરવો હોય તો બચવાનું શ્રદ્ધાબુક્ત દંડ આગ્રહબસની જરૂર છે.

* * * *

બ્યારે આપણે વિશ્વની વિશાલતાનું ચિંતન કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે રાસાત્મિક રીતે સર્વદા એમ અનુમાન કરીએ છીએ કે આખરે મનુષ્ય એ એક અલ્પતા હવ. અથવા એક નિઃસત્ત્વ પરમાણુ છે. પરંતુ તેમ નથી. સત્ત્વ એ છે કે વિશ્વની વિશાલતા મનુષ્યવડે જ છે. વિશ્વમાંથી મનુષ્યને ઉપાડી લો, અને પછી જુઓ તો તે સધળું આત્મ સંકુચિત જગ્યાશે. વિશ્વમાં મનુષ્યને શ્રીષ્ઠ જ વિશાલતા પ્રકટે છે. મનુષ્યનું શરીર કદાપિ નાનું છે,

પરંતુ મનથી તે વિશ્વકરતાં પણ અનંતશુંએ અધિક વિશાસ છે. એ મનના બલને મેળવવું એ જ કામ છે. કેવલ વિશ્વની વિશાસતા જોઈ મુગ્ધ બની સ્તબ્ધ-સરખા થઇ રહેનાર મનુષ્યની મતિ વિશ્વકરતાં વિશેષ એવી પોતાનામાં જ રહેલી શક્તિ છે તેના તરફ વળતી નથી. વિશ્વની વિશાસતા જુઓ, પણ તેની સાથે તમારી કેવળ ક્ષુદ્રતા જોવા જરૂર નથી. તમારી સર્વથી વિશેષતા પ્રકટે એવો પ્રયાસ કરો, અને તમને જાણ્યો કે પાપાણ્યમાં, ધાતુમાં, વનસ્પતિમાં, પશુમાં કે કશામાં જે કંઈ અદ્ભુત વિશાસતા રહેલી છે, તેના કરતાં તમારી વિશાસતા અધિક છે. તેમની વિશાસતાનું માપ નિકળી શકે છે, તમારી વિશાસતાનું માપ નીકળે એમ નથી, કારણ કે તમારો અર્થાંતર પ્રદેશ અનંત અને અપાર છે.

—:—

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—શ્રી વિશ્વવંદરભરણોત્સવનો કાર્યક્રમ જાણવામાં આવે તો થોડા દિવસ આવનારને કયા દિવસોમાં આવવું એ નિર્ણય કરવો સુગમ પડે તેથી તેના વ્યવસ્થાપકોએ તેના કાર્યક્રમનો નિર્ણય કર્યો હોવાથી તેની પ્રસિદ્ધિમાટે આ અંક તાત્કાળ કાઢ્યો છે, અને તેથી તેનાં માન બે જ ફોર્મ કાઢવામાં આવ્યાં છે. બાકીનાં ફોર્મ ભવિષ્યના અંકોમાં વધારી આપવામાં આવશે.

—ઉક્ત ઉત્સવના કાર્યક્રમને બંને તેડો આનંદજનક, નૂતનતાવાળો, આકર્ષક અને સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ લાભને પ્રકટાવનાર થાય એ પ્રકારે કરવાનો બનતો પ્રયત્ન તેના વ્યવસ્થાપકોએ કર્યો છે, એ વિશેષ સંતોષજનક છે. નવીન અને આકર્ષક વસ્તુમાં શક્તિ સરળપણે પહોંચાઈ છે અને તેમાં જે કંઈ ઉત્તમ હોય છે તેને તે સુગમપણે આકર્ષી શકે છે. આથી નવીનતા-સહ આકર્ષણ થાય તેવી કોઈ યોજના કોઈ ઉત્તમ કાર્યમાં કરવામાં આવે તો તે કાર્યના હેતુની સફળતા વિશેષ અંશે થઈ શકે છે.

—જેમ એક સુંદર શરીરવાળી વ્યક્તિ સુંદર વસ્ત્રાભૂષણથી સજ્જ થાય છે, ત્યારે અધિક દેહીયમાન અને રમણીય જણાય છે, તેવી રીતે કોઈ ઉત્તમ તત્ત્વને તેનું બાહ્ય પરિવેષન પણ ઉત્તમ પ્રકારનું આપવામાં આવે છે તો તેના મૂલ્યમાં અધિક વૃદ્ધિ થાય છે અને ગ્રાહકમાં તે વિષયને ગ્રહણ કરવાની અધિક અભિરુચિ પ્રકટે છે.

—ફરતી પદાર્થો તથા તેના વિવિધ વ્યતિકરો નિહાળો. તેમાં રમણીયતા અથવા સૌન્દર્યનું લક્ષણ સર્વથી ઉપર તરતું જણાયો. અને તે એક જ પ્રકારનું નહિ, પરંતુ વિવિધ પ્રકારનું અને સમયે બદલાયા કરતું જણાયો. અને તેમ થવાથી તે સર્વને અધિક પ્રિય થઈ પડે છે. સુંદર વિવિધ વર્ણનાં પુષ્પો, વિવિધ અદ્ભુત રંગના વાદળો અને તેના આકારો, વિવિધ પર્વો; તેનાં ઉચાં નીચાં વિલક્ષણ પ્રકારની આકૃતિવાળાં શૃંગો, અદ્ભુત પ્રકારની વિવિધ રીતે ઉગી, ઉછરી નીકળેલી નૈસર્ગિક વનસ્પતિઓ—એ સર્વમાં રહેલી અપૂર્વતા જોણે જોઈ દરેક તેને એમ સ્પષ્ટ જણાયાવિના નહિ રહ્યું હોય કે તેના પ્રતિ મનુષ્યનું સ્વાભાવિક રીતે જ આકર્ષણ થાય છે, અને તેમ થતાં તેમાં જે કંઈ ઉત્તમ રહેલું હોય છે તેના તેને લાભ મળે છે.

—આથી ઉત્તમ સારસ્વ વસ્તુને, તેના બાહ્ય પરિવેષનને સુંદરતા તથા અપૂર્વતાથી યુક્ત કરવું એ ગર્ભમાં રહેલી તે ઉત્તમસ્વ વસ્તુનો અધિક વિકાસ અને વિસ્તાર કરવાતુલ્ય છે. અને તેમ થવાથી તેના લાભ ધણાનાં અતંકરણ લઈ શકે છે. અવશ્ય, ગર્ભ લાગમાં રહેલી વસ્તુ ઉત્તમ હોવી જોઈએ. તે વિનાનો કેવલ બાહ્ય આડંબર મનુષ્યનું વારંવાર ક્ષિત સાધતો

નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ ઘણી વખતે હાનિ કરે છે. જેમ કેાઢ વસ્તુઉપર મારવા-ઉગા-મેલો હાથ તેને નથી વાગતો અને વીંછેટાઇ જાય છે, તેમ બાહ્યરૂપ ઉત્તમ પ્રકારનું જોઇને કંઈ ઉત્તમ તત્ત્વ હશે એમ ધારી તેમાં વેગપૂર્વક તથા બલસહિત પ્રવેશી શક્તિ પછીથી તેમાં તત્ત્વરૂપ કશું નથી જણાતું ત્યારે તે તેની ધારણામાં નિર્મૂલ થવાથી શ્રમિત થાય છે, અને એવા નિર્મૂલ શ્રમ તે શક્તિને હાનિ કરે છે. કારણ કે જે બલપૂર્વક તેમાં તેનો પ્રવેશ થયો હોય છે તે બલના બદલાતરીકે તેને કશું ન મળતું હોવાથી એ શક્તિ અવલંબનરહિત થઇ રહે છે. અને તેથી તેને જે પોષણ મળતું જોઈએ તે ન મળતાં તેના બળને કેવળ વ્યય જ થાય છે. માટે કેવળ ઉપરનો જ રમણીય આકર્ષક વાસ્તવ હિતને સાધતો નથી. પરંતુ જ્યારે કંઈ તત્ત્વરૂપ વસ્તુઉપર ઉત્તમ પ્રકારનું બાહ્ય પરિવેશન સ્વવામાં આવે છે ત્યારે જ તે ખરું હિત કરે છે. તે વખતે એ પરિવેશન મનુષ્યની મતિમાં તે વસ્તુમાં રહેલા તત્ત્વના હાલને અધિક સ્પષ્ટપણે પ્રકાશિત કરે છે તથા તેની અસર અંતઃકરણમાં દીર્ઘકીર્તિ રહે એવા કારણને પ્રકટાવે છે.

—પ્રિય સન્નતો ! તમે મહાકાવ્યથી દીર્ઘ કાલથી પરિચિત છો. શ્રીમાન વિશ્વવંદના લેખોના વાચનદ્વારા તમે તેમના અંતઃકરણપર્યંત પહોંચ્યા છો. તેઓના અંતરનું વિશાલ સ્વરૂપ તમારી દષ્ટિથી અગોચર રહે એ સંભવિત નથી. તેમાં શી અદ્ભુતતા હતી તે તમારાથી હવે અનુભવી નથી. તમારું નિર્મલ અને સદ્વિવેકી હૃદય તેમના વિચારોથી કષ્ટક અંશમાં ઉત્તમ પોષણને પામી બિર્ધગામી થયું હશે જ. તો તેના એક ઉત્કૃષ્ટ કાર્યના રમણરૂપે તેમના નિમિત્ત પરિપાકન યનાર ઉક્ત ઉત્સવમાં તમારું આગમન અવશ્ય તમારા હૃદયને સચિત્ત કરે થઇ પડશે જ. તેમ જ તમારું અંતઃકરણ તે માટે ઉત્સુક હશે જ. તેથી એ યોગ્ય ઉત્સુકતાને તમે પોષણ આપશો અને તેમાં પ્રવેશવા નિશ્ચય રાખશો.

—ઉક્ત ઉત્સવની રચના અને યોજનાનું અંતર્ગત સ્વરૂપ રમણીય થતું જણાય છે. ખાસ એ ઉત્સવઅર્થે નિર્ણયિત કરાયેલા વિશાલ ક્ષેત્રમાં તે નિમિત્તનો કાર્યારંભ થઈ ચૂક્યો છે. ગત સાધનસમારંભના ઉત્સવઉપર વિવિધ સાધકોની જાણવામાં આવેલી ઈચ્છાથી મનુષ્યોના સમુદાય પણ અધિક થાય એમ છે. ગયા મહાકાવ્યની સૂચના જોતાં જ મનુષ્યો તરફથી અનુભૂતિપત્રની માગણી આવવા માંડી છે.

—કોઇને ખાસ કોઇ વિદિત પદાર્થની આવશ્યકતા હશે તો તેને તે પ્રાપ્ત કરાવી આપવાની પણ તેના વ્યવસ્થાપકોએ યોજના રાખી છે, એમ તેઓએ પ્રકટ કરેલી આ સાથેની તે ઉત્સવના સૂચની ઉપરથી જણાય છે.

—તેનો કાર્યક્રમ પણ મોહક છે. કંઈ કંઈ નવીનતા તેમાં આવેલી જણાય છે. અને આશા રાખવામાં આવે છે કે તેના લાભ લેનાર સર્વને તે હિતકર જ થશે. વિવિધ એયસાધકોએ તે નિમિત્ત પરિચય કરવાનું ઉત્સાહપૂર્વક સ્વીકાર્યું છે અને તે તેઓને શોભાવે છે.

—શ્રીમાન વિશ્વવંદના વિચારોએ જેમ તમને લાભ જણાવ્યો છે, તેમ તેઓના જે જે ભય અને હિંસ્ર આશયો હતા, તે આશયોની સિદ્ધિઅર્થે આ ઉત્સવથી આરંભી જે પ્રવૃત્તિ યનાર છે, તે પણ તમને તેટલા જ લાભને પ્રાપ્ત કરાવે એમાં કશો સંશય નથી. અને તેથી તેમાં તમારું આગમન સપ્રયોજન અને આવશ્યક ગણાય એ સ્વાભાવિક છે.

—ઉક્ત ઉત્સવમાં આનંદપૂર્વક પ્રવેશ કરીને શ્રીમાન વિશ્વવંદપ્રતિના આપના શુભ લાવનું નિર્દર્શન કરાવો તથા તદ્દ્વારા આધક હિતને પ્રાપ્ત થાઓ.

શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવનો કાર્યક્રમ.

ઈશ્વરાનુગ્રહથી શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવનું પાત્રન શુધવાર તા. ૧-૫-૧૯૧૨ થી શરૂવાર તા. ૬-૫-૧૯૧૨ સુધી વડોદરામાં તે નિમિત્ત ખાસ નિશ્ચિત કરાયેલા ઓવિશ્વવંદ્યોપવન નામક વિશાલ સ્થાનમાં થશે. તે સ્થાન શ્રીનૃસિંહાશ્રમની નિકટ હોવાથી આવનાર સગ્ગનોએ પ્રથમ શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પધારવા કૃપા કરવી. ત્યાંથી યોગ્ય સમયે શ્રીવિશ્વવંદ્યોપવનમાં તેડી જવામાં આવશે.

શુધવાર તા. ૧-૫-૧૯૧૨ ના મધ્યાહ્નોત્તર પાંચ વાગ્યાથી ઉક્ત ઉત્સવનો આરંભ થશે. જેથી તે પૂર્વે આવી જવું. તેમાં પ્રતિદિન પાલન કરવાનો કાર્યક્રમ નીચેપ્રમાણે છે. શુધવારે શ્રીવિશ્વવંદ્યોપવનમાં સાયંકાલે ૭ વાગે પ્રવેશ થશે. (તે પૂર્વે શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં અથવા અનુકૂલ સ્થાને સ્નાનાદિ ક્રિયા પરવારી લેવી) છથી સાત વાગતા સુધીમાં પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સામન મૂકીને રહેવાની સગવડ કરી લેવી.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન.—

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન.

૯-૪૫ થી ભોજન

શુક્રવાર—પ્રભાતે પાંચ વાગે ઉડી દંતધાવન વગેરે ક્રિયા કરી સવા ૭ વાગે વ્યાયામ શાલામાં આવવું. સવા ૭ થી સાતપર્યંત ઇન્ડિયન વ્યાયામ કરવો. સાત થી સાઝસાત સુધીમાં સ્નાન આદિથી પરવારી લેઈ સાઝ સાતે સંયમશાલામાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાં સાઝ સાતથી દશ વાગતાસુધી પ્રત્યેક સાંધે પોતપોતાને પ્રાણ જપ, પ્રાણશ્યામ, ધારણ, જ્ઞાન વગેરે સંયમની ક્રિયાઓ કરવી. ત્યાર પછી વિનયપુરસ્કાર પૂજન આદિ સક્રિયા કરી આરતી પુષ્પાંજલિ ચતાંસુધી પોતાના સ્થાને બેસી રહેવું. (આટલો ક્રમ નિત્યનો નિયમિત જણવો.)

અગીયાર વાગતાં ભોજન.

સાયંકાલે ૭ થી સાતસુધીમાં સ્નાન સપ્થા વગેરેથી પરવારી લેવું.

સાતથી આઠસુધી—કીડન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ રતવન

૯-૩૦ થી ૧૦-૩૦ કીર્તન.

શુક્રવાર—આરતી સુધીના ક્રમ પછી અગીયાર વાગે ભોજન.

૭ થી સાતસુધી કીડન.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન.

શ્રીયુત્તરે દેવેશ્વરે કપુરચંદ લાલન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન.

શનિવાર—આરતીસુધીના ક્રમ પછી સાંજે સાત વાગે ભોજન. સાઝઆડથી દશ વાગતા સુધી 'વિનોદજનક વાર્તા.' આરતી.

રવિવાર—આરતી પછી અગીયાર વાગે ભોજન.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન—

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન

સોમવાર—આરતી પછી ઉપાહાર સાથેકાલે ૭ થી સાત વિહાર.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન—

શ્રીયુત જેઠીસનદાસ જે. કણીઆ.

૯ થી શ્રી વિશ્વવલ્લભચરમરણુ.

પદ્યાત પ્રસાદ.

મંગળવાર—આરતીસુધીના ક્રમ પછી. રાત્રિના આઠથી કીર્તનપરિક્રમણુ.

સાડા ત્રણ ભોજન તથા આરતી.

બુધવાર— આરતી પછી અગીઆર વાગે ભોજન. સાયંકાલે, ૬ થી ૭ વિહાર.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન.

ગુરુવાર—આરતી પછી ભોજન. સાયંકાલે હિતસવની સમાપ્તિ.

નિત્યના કાર્યક્રમનું ઉપરપ્રમાણે સામાન્ય સ્વરૂપ છે. તેમાં બીજા કેટલાક કાર્યક્રમની શ્રદ્ધિ થવા સંભવ છે.

નિત્ય સાયંકાલે પ્રસન્નતાજનક વિવિધ પ્રકારનું નિર્દોષ કીડન રાખવામાં આવશે.

રાત્રિવારે 'વિનોદજનક વાર્તા'ના કાર્યક્રમમાં જે કોઈ સભ્ય તથા નિર્દોષ પ્રસન્નતાને ઉપગ્રસ્તનાર સર્વથી વધારે સારી વાર્તા કહેશે તેને પારિતોષિક (પ્રતિભા) આપવામાં આવશે.

તે જ પ્રમાણે બીજાં પણ વિવિધ પ્રકારનાં પારિતોષિક વિવિધ હેતુનિર્મિત કાઢવામાં આવનાર છે.

બપોરના સમયનો જૂદો જૂદો કાર્યક્રમ નિત્ય પ્રકટ કરવામાં આવશે.

કોઈને જરૂર જણાતાં વિહિત આસ્થિક વસ્તુમાટે તૃપ્તિસદ્નના વ્યવસ્થાપકને પૂર્વથી જણાવવામાં આવશે તો તે ઘટિત ખર્ચથી તેની વ્યવસ્થા કરી આપશે.

સાધકોને નિત્યક્રમમાં ઉપયોગી પદાર્થોનું એક નાનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવશે. તે જ પ્રમાણે શ્રેયસ્સાધકવર્ગના શ્રીમંડલતરફથી કેટલાક પદાર્થોનું એક નાનું પ્રદર્શન ભરશે. કોઈ શ્રેયસ્સાધક ભગિની પોતાના હાથનું 'અનાવેલું' શુભલુકામ, ભરતકામ અથવા તેનું કોઈ પણ કામ મંગળવાર તા. ૩૦-૪-૧૯૧૨ સુધીમાં મોકલી આપશે તો તેને સ્ત્રીવિભાગમાં મૂકવામાં આવશે.

શ્રીમાન વિશ્વવલ્લભચરમરણુ એક વિભાગરૂપે જે પુસ્તકશાળા કાઢવાની છે તેમાં કોઈ સજ્જન કોઈ સદ્ગ્રંથ અર્પવા હચ્છતા હોય તો તેઓ હિતસવપ્રસંગે આવે તે સમયે જ્ઞાપે લાવવા કૃપા કરશે, તો તેને તે પુસ્તકશાળામાં સ્થાપવામાં આવશે.

ઉક્તા સ્મારકના વિવિધ વિભાગોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે, તથા કેટલાક વિભાગોને તે સમયથી પ્રારંભ કરવામાં આવશે.

વિવિધકાર્યો નાનું સમદરયાન પણ કરવામાં આવશે.

કાર્યક્રમનું વિશેષ સ્વરૂપ હજી રચાતું હોવા છતાં તેનું કઈક સ્વરૂપ લક્ષમાં આવે તેને માટે તેમાંની કેટલીક બાબતોનું ઉપર ચર્ચન કરવામાં આવ્યું છે.

હવે 'ભોજનખર્ચ'નું કંઈ મોકલનારે 'શ્રી વિશ્વવલ્લભચરમરણુ'ના વ્યવસ્થાપક-શ્રી 'શ્રીમંદાશ્રમ વડોદરા' એ પ્રકારના સરનામાથી મનિબાઈર વગેરે મોકલવું.

મોહનલાલ દસગુપ્તરામ. વ્યવસ્થાપક

શ્રી વિશ્વવલ્લભચરમરણુના.

નમુના મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઓઈલ વાપરો.

જેથી વાળ ધણી લાંબા સુંદર ચળકતા, નરમ
થઈને મગજને ઠંડક આપી-માથાનો ખોડો વગેરે
દૂર કરી એકદમ ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ,
સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વધીલા, શાલીલીટરો તેમજ મન-
જમારીનું કામ કરનારને પણ જ ઉપયોગી છે.
માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી
વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત
અંગમાળ્યાથી ખાત્રી કરો.

કીંમત ૧ પાટલીના રૂ. ૧-૦-૦.

૩ પાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ જુદો.

દીલખહાર

ગુલશન

હું ૨ ઓ ઇ લ.

હું ૨ ઓ ઇ લ.

આ તેલોમાં-પણ કામીનીયા ઓઈલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે.
તદાન્તઃ ફક્ત સુગંધીમાં જ છે. જુદી જુદી જાતની મધુર જ છે. કી. દરેક શીશી એકનો
રૂ. ૧-૦-૦-૦ કાષ્ઠપણ જાતને નમુના બાં આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મેલત.

કામીનીયા, દીલખહાર, ગુલશન, એ ચબ્બો કાપણ મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજી-
સ્ટર કરાવેલ છે. બહારગામ માટે પ્રમાણીક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેલોનાં નામ જગાંબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી
જે ખરીદવું. કારણ કે નકલી અનેક ચીજો બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો
સંભવનરૂ છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ ધ્યાનીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા
અમારી ખાસ બલામણ છે. બનાવનારા-કામીનીયા પરકશુમરી કંપની-મુંબઈ.

એજન્ટો-એંગ્લો-ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની-મુંબઈ.
વડોદરાના એજન્ટ-શ. લક્ષ્મી. અમદાવાદી પોળ સામે-વડોદરા.
જુલક મળવાનું ઠેકાણું-ટોમસન કંપની. દવાવાળા તેમજ દરેક જાતના ડાક્ટરોના
પ્રોત્સાહનથી તેવાર કરી આપનાર. કાલજાદેરી પેસ્ટ સામે-મુંબઈ.

જાબરૂ આકર્ષણ.

મોહીત થયેલી પ્રજા.

આ લાલ ફરીથી આપવામાં આવશે નહિ.

અમારે ત્યાં નાના ફોટા ઉપરથી અતિ મુદ્દર મોટી જામીઓ બનાવવામાં આવે છે. જેના રત્ન રત્નવાદા, ચોક્કસ એવરેટ, શ્રીમાનો અને વિદ્વાનોએ એટલા બધાં વખાણ કર્યા છે કે અમે તેનાં વધુ વખાણ કરવા ગેરવાજબી માનીએ છીએ આ જામીઓ ઉપરાંત અમે હાલમાં Sepia સેપીયા પ્રાચીન રગતી બહુ જ આકર્ષણીય જામીઓ બનાવવા માંડી છે. જેની અસલ કીમત રૂ ૪૦) થાય છે પણ હાલમાં માત્ર ઘોડાજ વખત એ જામી માત્ર રૂ. ૧૨) લઈ પાડી આપીશું. એ જામી ૧૬ ઇંચ પહોળી અને ૨૦ ઇંચ લાંબી બને છે તે દરેક જામી દુધર કામતો ખરેખરો નમુનો બને છે. તમારો અગર તમારા ડોઇ રેનેલિનો ફોટો રૂ ૧૨ સાથે મોકલો અને અમે નમુના મુજબ કામ નહિ થાય તો પૂરેપૂરા પૈસા પાછા આપીશું.

સાંજવર્તમાનના માલિક છું હવે છે ૨ ફુ લખવાને ધરો ખુશી છું કે મારા કુટુંબમાં ૫ જેવી મોટી જામી તમે પરમેનન્ટ પ્રોમાઈડ બદલની બનાવી આપી છે તે ધણી સફાઈ ભરી અને ઉત્તમ રીતની બનાવેલી છે અને જે કોઈને આવું કામ જોઈતું હોય તેને ફુ કાલામણુ ૬૩૫૯

આરડરનાં પરા નાણાં અગાઉથી લઈ લીધે

એનસારજોફાટ કુપની.

હાલના બીલડીંગ, કાલકાઢેવી, ચીનાઈપ્રકરના ઉપર પહેલે માળે-મુબઈ

શ્રી મહાકાલ

કવિ (પુસ્તક) ૨૪ સ્તોત્ર, વૈશાલ, રાયપુર ૦૧૪ સંપત્ ૧૯૬૮, દર્શન (મુક) ૬૭૮

“ તારા અંતર ખડિર વિસ્તર્યુ ભર્યુ આ, તારા હાં તે તું ન જોતો;
જોવાતું જોતું ત્યજીને તું સર્વદા, અંતરમાં મન જોતો. ”

—વિશ્વવર્ધ.

પ્રસિદ્ધ કવિનાર

શ્રેયસ્સાધક અધિકારિવર્ગ—વડોદરા

તરફથી

અમદાવાદ—શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. સાકળચંદ દત્તિયાલે બાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું

વાર્ષિક સવાળમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૦-૦ વર્ષના આરંભમાં જ.

આવૃત્તી આષાઢિ પૂર્ણિમાના ઉત્સવસંબંધી સૂચના.

શ્રી ક્રેપરસાધકઅધિકારિયજેનો આવૃત્તી આષાઢ માસનો મહોત્સવ દ્વિતીય આષાઢ માસની પૂર્ણિમા (તા. ૨૯ જુલાઈ) સોમવાર) ને દિવસે વડોદરા, શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પાલન કરવામાં આવશે. ઉત્સવની જરાબર વ્યવસ્થા રહેવામાટે નીચેના નિયમો રચવામાં આવ્યા છે:—

- ૧ ક્રેપરસાધકવર્ગનો આ ઉત્સવ દેવાથી આ વર્ષમાં પ્રવેશોક્તિ પુરોગને જ તેમાં ભાગ લેવાને અધિકાર છે. એમ દેવાથી જેમણે આ વર્ગની દીક્ષા (initiation) લીધી નથી, તેઓની આશ્રમમાં જવરયા કરવામાં નહિ આવે.
- ૨ ક્રેપરસાધકોને ઉત્સવમાં ભાગ લેવામાટે અનુમતિપત્ર (pass) આપવામાં આવશે.
- ૩ પ્રત્યેક ક્રેપરસાધક પોતાનું અનુમતિપત્ર આષાઢ શુદ્ધ ૧૦ સંધીમાં પોરટેજ માટે અધી આનાની ટીપીટ મોકલી મંગાવી લેવું. ત્યાર પછી અનુમતિપત્રના આઠ આના આપવા પડશે.
- ૪ જે કુટુંબમાંથી જેટલાં સ્ત્રી પુરુષો ઉત્સવમાં આવનાર હોય તે સર્વનાં નામ અમ સખી જગજીવી તેમનાં અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવા-પરંતુ કુટુંબમાં જેઓ ક્રેપરસાધક દશે તેમનાં જ અનુમતિપત્ર મંગશે. પુત્ર ક્રેપરસાધક હોય પણ પિતા ન હોય અથવા ભાઈ ન હોય અથવા દાસ કે મામા ન હોય તેમનાં અનુમતિપત્ર મંગશે નહિ. નાની ઉમરનાં બાળકોને આ નિયમ સાચું પડતો નથી.
- ૫ જેમને પોતાના મિત્રો, અથવા કુટુંબીઓ અથવા સંબંધીઓ, જેઓ ક્રેપરસાધક ન હોય તેમને ઉત્સવમાં તેડી લાવવા હોય તેમણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે આઠ આના મોકલવાથી તેમને શુદ્ધ અનુમતિપત્ર આપવામાં આવશે. નોકરોને માટે પણ પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં.
- ૬ અનુમતિપત્ર જે સમયે માગવામાં આવે તે સમયે જતાવવું પડશે. ઘેર બૂધી જનર અથવા બાઈ નાંખનારે ફરી પૈસા આપી ખરીદવું પડશે. સ્ત્રીઓએ અને બાળકોએ પણ અનુમતિપત્ર જતાવવાં પડશે.
- ૭ ઉત્સવમાં આવનાર પ્રત્યેક સ્ત્રીનું બીજનું નામ જગજાત્ર સાથે લેવા આવવું. અવધી તે નહિ મળે.
- ૮ મહાદાસ, પ્રવચન, બ્રજ, સખા વગરનાં માલો તેમ જ અરુને ખરીદનાર પુરુષો ક્રેપરસાધકઅધિકારિયજેમાં પ્રવેશોક્તિ રજૂના નથી; તેથી તે પુરુષોએ ઉત્સવમાં આવવાની હજીબ દલાં પેમા બૂરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવું.

જગજાત્ર મંગાવનાર મહેતા.

C/o જગજાત્ર, મહાદાસ, વડોદરા.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ પ્રતિદૂતમાં પદ્ય પ્રસન્ન રહેવા પ્રબોધ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૨
૨ ઇશ્વરવિદ્યુતી પ્રતિનાં ગેયપ્રલુકત વચ્ચે. (વીશ્વવંદ.)	૧૬
૩ કતોવ્યને વર્તમાન કાલમાં સાધવું જ યોગ્ય છે. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૭
૪ હૃદયમાં અનાયાસ થયેલા આત્મચોરોતિના પ્રકાશનો અનુભવ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૭		
૫ દિવ્ય દર્શનનું પ્રકાશન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૦
૬ ઇશ્વરવિદ્યુતી પ્રતિના ઈશ્વરપ્રતિ નમ પ્રાર્થના. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૨

૨ શ્રીમાનુ વિશ્વવંદપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણ. (નાટ્યરૂપે)	૧૦૨
-----------------------------	----	-----	-----	-----	-----

૩ તત્ત્વચિંતાર.

વિસ્તાર

૧ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરળ સાધન. (કણીયા.)	૧૦૧
૨ પ્રત્યેક. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૩
૩ ધ્યાનનું અર્થ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૪
૪ સામર્થ્યજનક વિચારો-પ્રથમ, દ્વિતીય તથા તૃતીય વિચાર (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૬૦, ૧૬૪, ૧૬૬			
૫ અદ્યતન અથવા અદ્યતીર્થના. (કણીયા.)	૧૭
૬ મર્યાદા. (કણીયા.)	૧૮
૭ દંષ્ટીના કાલમાં કહેવાનાં સૂત્રો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૦
૮ સર્વશિરોમણિ થકી. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૧

૪ માનવ શાસ્ત્ર.

૧ નિર્ગુણ વિધિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૩
૨ કેટલીક વિવેકસૂચક રૂપ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૪
૩ માનવ સમાપન અથવા યાવનને સ્થિત રાખવાનો ઉપાય (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૫			

૪ માનસ પ્રયોગો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	૧૮૫
૫ આંતર મન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૦૨
૬ માનસ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પ્રાર્થનાનું અવલોકન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	૨૧૦

ધર્મ.

૧ બોદ ધર્મના ઉદ્ધારનમયનાં કારણો. (નર્મદ.)	૧૩૦
---	-----	-----	-----	-----

વિદ્યા

૧ પૂર્ણ આરોગ્યપુત્ર મો વર્તુ આપુ ભોગવવાનો ઉપાય. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૭૦
૨ નવીન કલસાજીંદુ રચવાને માટે શું મદદ કરવું ? (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૨૮

આરોગ્ય.

૧ ઉત્તમ આરોગ્યમાટે ઉત્તમ નિયમો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૪૫
--	-----	-----	-----

પ્રકીર્ણ.

૧ રૂઢિપદની શોધ કરનાર મંદમ કરી. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	૧૭૫
૨ પનપતિ ઘાંઘેર. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૮૪
૩ એડિસનના જીવનનાં આરોગ્યસૂત્ર. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૯૩
૪ મનુષ્યના સ્તરીરમાંથી શું કિરણો નીકળે છે ? (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૦૭
૫ વાંદરાં બોલી શકે છે ? (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૧૭
૬ ૧૯૧૧ ની સાલમાં અમેરિકામાં વિવિધ પ્રકારે અપાયેલું ધર્મદાન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૦૮		
૭ હાથી જતા નદિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	૨૨૧
૮ વજ અને ઉંચાઈની સાથે સ્તરીરના વજનનું પ્રમાણ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૨૫
૯ આશ્વિનકારક રમરજીવનિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૨૬
૧૦ ૨૫ વર્તુ મૌન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૨૭
૧૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૩૫
૧૨ મી વિપવંસમઃજ્યેષ્ઠ.	૨૩૨
૧૩ પ્રકીર્ણ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૩૬

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—ચૈત્ર કૃત્તવ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (મંક) ૬.

॥ ઓ શ્રી ॥

પ્રતિકૂલમાં પણ પ્રસન્ન રહેવા પ્રવોધ.

પદ. (હું) ભજન કરીશ હરિનું—એ ભવ.)

તું કરને અખંડિત સ્મિત, સદા આમંદે દે, તું
 ભલે જુએ વિપરીત દષ્ટિએ, સ્મિત કરને તું વારેવારે; કરને;
 અનુદા હોય પ્રસંગ તેપર, સ્મિત કરવું સહજ છે,
 પ્રતિદેશપર પણ કરવું સ્મિત એ, જાણ તારી કરજ છે;
 પુકે મારવાથી અગ્નિપરની રાખ જેમ ઉડી જતી,
 સ્મિત સેવવાથી દુષ્ણી આ વિપત્તિ જરી ન ટકતી; તું
 તુજ ભવનકેશ પંથમાં સ્મિતસહિત નિત્ય રહે બધો,
 છો કદ દુઃખ વિપદતણા, મહાભાર હોય હૃદય થયો;
 વિષસમુ વિદ્ય પીવું પડે તો, પીશ નામુખ કહવું કરી,
 પીતાં પીતાં પણ બદનથી, લેને કરી તું સ્મિત જરી; તું
 નિજ ભવનયાત્રાને મળે, કોઈ દુઃખી યાત્રાણુ તને,
 (તું) યાત્રાતણું દુઃખો ન કે, (જો) આવે કદી તારીકને;
 ઉદગાર દુઃખના જાણ કંટક, પંથમાં યાત્રાતણા,
 સ્મિત જાણને હોય પાથર્યો, જાણે કુચુમ માર્ગે ઘણાં; તું
 જે કાર્યે હોય કરી શક્યો તે પર તું સ્મિત વરસાવને,
 ન કરી શક્યો જે હોય તેને પણ સ્મિતથી નવરાવને;

પ્રવૃત્તિથી જો ઘમિત હો તો શાંતિ લે તું પૂરેપૂરી,
 નિવૃત્તિની શય્યાઉપર તુજ સ્થિતની ચાદર પાથરી; તું
 દેખાય છે દુઃખકંટકો, તુજ દૃષ્ટિસમીપ અમાપ જે,
 પણ જાણ તેની મધ્ય સુંદર સુખદ એક શુભાષ છે;
 ઉભરાય કદી આંસુ અચાનક, જોઈ મહા દુઃખધાવને,
 (એ) આંસુતણાં જળમાંથી પણ, તુજ હસિત નયન જણાવજે; તું

સતી સુવર્ણા.

[નારાયણ રૂપમાં]

(અતુસધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૦૭ થી.)

સ્થલ—મુદિરનું પર.

પાત્રો—મુદિર, જાલક (મુદિરનો મુખ્ય મસલતીયો), લલિતિદુવ, વિચિત્રસુ, દુર્ગત, પ્રનારક, દૌષ્ટ્ય, વિદ્યારક, વ્યક્તીક, વિદ્યધા, કલ્યા, મુદિરના સદાયક—મુદિરે પોતાનું કામ કરવા માટેના માણસો, પાછળથી મુદિરની સ્ત્રી ચતુરા.

મુદિર—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત)

મારો પૂરો પડેલો હવે ચઢતો પાસો,

સાચ્ય ખૂલ્યું થયો ઘેર લક્ષ્મીવાસો;

મોજ મલતમાં રથેન શુભતાન રહેશે, આપણને દેશે અધિકાર ખાસો; મારો

જંદા બનશે હવે આચા રાજ, મોજો ઉડાવીને ચઢ્યું તાજ,

મોટા મોટાની સુકાવીશું માજ, દુર્દમનને દેખાડશું તમાસો; મારો

ધોરા હાથી ને જાગીઓ દોડાવશું, શુભકાના નાચ હમેશાં કરાવશું,

અત્તર શુભાષ પાન પટ્ટી ચાવશું, સખીશું તહેનાતમાં દાસી દાસો; મારો

જાલક—(પ્રવેશ કરીને) એ સાહેબ ! પરમાં છે કે ? આપના દુકમપ્રમાણે આ બધાને તેડી આવ્યો છું.

મુદિર—અરે આવો આવો જાલક ! તમારી જ પાટ જોતો જંદા છું ને. જોડાવો, બધાને અંદર બોલાવો.

જાલક—(જૂમ પાડીને) એ આવો બધાં અંદર આવો. (લલિતિદુવ, વિચિત્રસુ, દુર્ગત, પ્રનારક, દૌષ્ટ્ય, વિદ્યારક, વ્યક્તીક, વિદ્યધા, કલ્યા પ્રવેશ કરે છે.) સાહેબ, આ બધાં માણસોને નવો રાવ કરી આવ્યાં છે.

મુદિર—આ બધાં માણસો દોંઝાવાર છે કેની ? ખરું કામ પાર ઉતારે એવા જ જોઈને આવ્યાં છે ને !

લલિતિદુવ—સાહેબ, કામ આંખી જુઓ, પછી જોઈને અમારી દોંઝીવારી.

સુહિર—બહુ સાર, ત્યારે જાવક ! આપણી ધારણાપ્રમાણે આ સર્વને કામની વહેંચણી કરી દો.

જાલક—ત્યારે સાંભળો. જો દૌષ્ટ્ય ! તારે આ વિદગ્ધા, કલ્પા, દુર્વૃત્ત, પ્રતારક અને વ્યલીકને લઈને હિંદુલકાપુરી જવું, અને ત્યાં વિજયત શેઠના ઘરમાં આ બેને તો દાસીઓતરીકે રખાવી દેવી. આ દુર્વૃત્ત અને પ્રતારકને પણ શેઠની હજીરમાં નોકરીએ રખાવવા. અને આ વ્યલીકને શેઠના વેઢાને ત્યાં લાવવા વિચાર્યા નરીકે મૂકવો.

દૌષ્ટ્ય—બહુ સાફ બાપજી !

સુહિર—જુઓ, તમારે ચારેએ શેઠ શેઠાણીની ખુબ મરજી ઉઠાવીને તેમના તમારા પર પાકો ભરેસો બેસડાવી દેવો. અને (વ્યલીકને) અસ્યા છોકરા ! તારે પણ વેદબાવાની એવી તો સેવા કરવી કે તેનો પણ તારાપર પાકો વિશ્વાસ બેસી જાય.

વ્યલીક—અરે જુઓ તો ખરા, વેદબાવાને પાણી પાણી કરી નાંખું.

સુહિર—પછી જો ! શેઠાણીને ઓસડ આપવાનો કોઈ દહાડો લાગ આવે તો લે આ ધીસી, આમાંથી એક વાલ જોડવું ઓસડ શેઠાણીના ખાવામાં આવે તેમ કરજે. સમજ્યો કે ?

વ્યલીક—અરે એતો ગમે તેમાં ભેળવીને ખવડાવી દેવાનો.

સુહિર—જો ! એ ખવડાવીશ તે દહાડે શેઠાણીને ત્રણ પહોર જ્યારી ઉંઘ આવશે, માટે તે રાતે આ જાલકને ખખર આપજે કે ઓસડ ખવડાવ્યું છે, એટલે પછી એને કરવાનું એ કરશે.

વ્યલીક—સાફ સાહેબ.

જાલક—અને અહીં તમારે બે જણીઓએ સુવર્ણને ખુબ ઘેન ચઢે એટલે પાછશે ખારણે તેને જીંઘીને લઈ આવવી. અને દુર્વૃત્ત અને પ્રતારક ! તમારે બેએ પાછલાં ખારણીની કુચીઓનાં ઠેકાણાં જાણી રાખવાં, તે આ દાસીઓ કહે ત્યારે ઉઠાડી આપવાં, તથા બીજી જે મદદ એ માગે તે આપવી.

દુર્વૃત્ત—અરે તમે આવોને એ બાબત લેવા, પછી જુઓને ઘડીના છૂટા બાગમાં તમને લાવીને ગોંધીએ છીએ કે નહિ.

જાલક—ચાલો, આ તો હવે પત્તું. હવે વિડારક તારે શું કરવું તે સાંભળ.

વિડારક—કહો બાપજી.

જાલક—જો ! આપણે એ બાબત આનો ભેરડાનાં રસ્તે જવાને દરવાજે કાઢવો નથી, પણ બીજે આડે દરવાજે કાઢવો છે, માટે તું ભેરડાના દરવાગના દરવાગને ખુબ પેસા આપીને ફેડજે અને તેને એવું શીખવજે કે કોઈ પુછગાજ કરવું આવે તો કહે, કે આનો હમણું જ આ રસ્તે ગયો. અને પશિમના દરવાજે આનો કહાડવાના છીએ ત્યાંના દરવાગને કોઈ પુછવું આવે તો એવું કહેવાનું શીખવજે કે આ રસ્તેથી તો કોઈ ગયું નથી. આમ સુવર્ણ ખવડાવીશું એટલે પછી પાછળ કોઈ પુછગાજ કરવું આવે તો છો ટીચાયા કરે. કેમ તારાથી એ બનશે કે નહિ ?

વિડારક—પેસા મનમાન્યા ખરચવાના કહો છો ને પછી કેમ નહિ બને સાહેબ !

જાલક—હવે લવનિગદ્ગલ ! તારે એ બાબત લાવવાનો જો આપણે આડખટો રસ્તો નહીં ક્યો છે, તેમાં ગાળે ગાળે મુકામની મોહણ કરી દેવી, અને તેમાં મુકામે મુકામે આનો

ઉંચકનાર નવાં માણસોની તથા ખાવાપીવાની બધી વસ્તુઓનો બદોખસ્ત રાખવો.

લલલિંગલલ્ય—અહુ સાફ, આપણ ! અજ ધડી કરી દઉં.

નલક—હવે વિચેતસુ ! જા ! તારે આપણો વનયાત્રાનો મહેલ તૈયાર રાખવો. તેમાં સઘળી મોજ શોખની વસ્તુઓ તૈયાર રાખવી કે પછી એ ખાઈ તથા શ્યેન મહારાજ ત્યાં મેર્ગ થાય ત્યારે કરી કમીના ના રહે.

વિચેતસુ—ચંતા ન કરશો સાહેબ ! એવાં કામમાં તો મારો આગો જન્મારો ગયો છે.

મુહિર—નલક ! આ બધાને તો કામ બરાબર સોંપાયું. હવે તમે પણ આ ઉત્પલકા જનારની સાથે આજે જ જાઓ, અને બધા કામની દેખરેખ રાખો, અને આપણો બધો ઘાટ બંધ બેઠો જણાય કે સવાર મોકલી અને ખજર કઢાવો એટલે હું આપણાં મહારાણીની શિબિકા લઇને જંગલને ૩૦૦ સૈનિકાસાથે મોકલી દઉં.

નલક—હું તો સાહેબ ! કાલે નીકળવા ધારતો હતો, પણ આપનો હુકમ છે તો આજે જ નીકળું.

મુહિર—કેમ આજે નીકળતાં કંઈ અડચણ છે ?

નલક—અડચણ તો કંઈ નથી. પણ આ તખ્તીયતને આજ સવારથી જરા બાદી જણાય છે તે ચેન પડતું નથી. તેથી કશું કાલે મટે એટલે જઉં.

મુહિર—ઓહો ! બાદી થઈ છે ? ત્યારે ક્યારના બોલતા રો નથી ? જાઓ મારા ભાઈ ! બધી ક્ષ્યાં ગઈ એ ખુસલાની મા ! જરા દેવતા આપી જા, ચલમ ભરવી છે, આ જાલકની બાદી ઉઝડીએ.

ચતુરા—(અંદરથી) એ લાવી. (દેવતા લાવે છે, અને મુકીને બાણુએ ઉભી રહે છે.)

મુહિર—અમ્મા તમારામાંથી લો, એક જણ ભરી આપો.

પ્રતારક—અરે લાવોને આપણ, હું ભરી દઉં. (ભરીને) લો આપણ !

મુહિર—તો નલક ! મારો સપાટો એટલે વાયુ હડી જાય ને તખ્તીયત ચાક થઈ જાય.

નલક—(લેતા) ચલમ તો આજ પાંચ છ વાર પીધી છે, પણ હજી પેટનો ડબ્બો કંઈ બેસતો નથી.

પ્રતારક—અરે આપણ ! તમારું તો ચોરાઈ બતતના વાયુ તોડે છે. અમે તો આપણ જડ છીએ, પણ મોઢા મોટા પુરસ્થી તમારું કવિત દલિલ્યું છે તે કદુહું. દાભજો આપણ.

કવિત,

ભુખકેં લગાડે જાદી પેટકી લગાડે જટ,
મુદ્ધિકેં જગીડે કાઠે બ્યાધિ તનકે સઠ;
મિલજકેં મુચ રખે, દિલગીરી દૂર નખે,
મઈબિન ઠોન ચખે, મુધા પૃથ્વીકી લહુ;
કયા કયા કરૂં તારીફ મેં, તેરી હે તમાકુદેવી !
તેરી તો હે બલિહારી અધિક મેં કયા કહુ;
ખાઈ નહિ, પીની નહિ, પ્રેમસેં ન મુંઝી જિને,
એસે પાણકેં મેં કણુ મઈ ના રંડી કહુ.

મુહિર—અરે રંગ છે ર પ્રતારક ! તે તો ખુબ કરી. તમાકુની તો ચાર લહેજત છે. ગંમે એવા જીવ ઉદાસમાં હોય ને જે દમ માર્યા કે તખીયત બદલાવ. દસ્ત તો એનાથી એવો સાફ આવે છે કે જાણે કાનમાં જ કંથું.

અતુર—(જે પડખે રહી સાંભળતી હતી તે) જાહો ! તમાકુમાં તો ખુબ ફાયદા જણાતા દેખું તો. આ બે દહાડાથી મને પણ ખાધું પચતું નથી, તે લાવને હું પણ આ પેલી ચલમ ભરી બે સપાટા મારી લઉં. (બીજી પડેલી ચલમ ભરે છે.)

જાલક—આ દમ માર્યા પણ પેટનો ધુમકાટ હજી નરમ પડ્યો નહિ હો.

મુહિર—કેમ બીજી ભરીએ ? અલ્યા ભરો ફરી.

જાલક—ના ના હવે તો જવા દો. બહુ વાર યઈ છે. પાછા આજે આ લોકોને જવાની તૈયારી કરવી છે. મને જરા ડીક જણાશે તો સાંજે તીસરા પહેરે નીકળી પડીશ. ચાલો, ત્યારે ઉઠો બધા.

મુહિર—જાઓ ત્યારે કામ હોંસીઆરીથી કરજો હોં.

જાલક—ફકર કરશો નહિ.

(સર્વે જાય છે.)

(અપૂર્ણ,)

ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૬૩ થી.)

હવે જે ઉન્નતિ આપણે કહી છે કે જેનું સરલ સાધન એ વિચારના વિષયરૂપે સીધું છે તે ઉન્નતિ એક પ્રકારની નથી. બ્યવહારદષ્ટિથી એ ઉન્નતિ નાના પ્રકારની હોય છે. મનુષ્ય બ્યવહારકક્ષામાં જેતાં જેમ કેવલ શરીરરૂપ નથી, તેમ કેવલ આત્મારૂપ, પરમાત્મારૂપ પણ નથી. મનુષ્ય એ આત્મા, મન, શરીર અને શરીરના બાહ્ય પદાર્થો એ સર્વરૂપ છે, કારણ કે એનાં સુખદુઃખમાં એ સર્વને અંશ આપે છે. શરીર વ્યક્તિતાનું ધારક છે તેમ મનની શક્તિ આ શિથિલ થઈ રહે છે અને બાહ્ય જગત સુંદર, આનંદપ્રદ હોય છતાં દુઃખરૂપ લાગે છે; મનની વ્યક્તિતા હોય તો શરીર સચકત છતાં નિર્જીવ થયેલું લાગે છે અને બાહ્ય જગત પણ દાઢ કરતા અંગારાજેષુ જણાય છે. શરીર અને મન એ બને ઉન્નત થયેલાં હોય છે, શરીર નિરાગી હોય અને મનની શક્તિ વિદ્યસિત હોય છે અને અધ્યાત્મપ્રસાદની સિદ્ધિ હોય છે તો સર્વ જગત આનંદમય લાગે છે. પોતે સુખી છતાં સમીપરથ સર્વ દુઃખી અને રોગી હોય છે તો એ પોતાનું સુખ અનુભવતું નથી પણ અન્યનાં દુઃખમાં અંખવાણું જ થઈ રહે છે. તેથી બ્યવહારપક્ષે શરીર, મન આદિ સર્વની ઉન્નતિ સાધવાના વિષયરૂપ છે અને એમાંથી ગમે તે ઉન્નતિની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટ થવી એ તે તે ઉન્નતિને સધાવનાર પ્રથમ સાધન છે. જે વ્યક્તિમાં જે પ્રકારની ઉન્નતિની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે તે વ્યક્તિ તે ઉન્નતિ માટે અધિકારવાળી છે એમ કુદરત પોતે જ સૂચવે છે. એ ઇચ્છાને કુદરત યા માટે ઉદ્ય કરે છે અથવા યવા દે છે ? એટલા માટે જ થોડે એ વ્યક્તિ એ ઇચ્છાથી પ્રેરાર્થ પ્રવનશીલ થઈ પોતાની એ ઉન્નતિ સાધે. આ નિયમપ્રમાણે કાંઈ મનુષ્યને સૈન્યો જેવાને શરીરને નીરાગ

અને દૃઢ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને રસેશ્વરવાદી આદિને-શરીરને અગર અને અમર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને આશ્રૂ ધનના ઉપાર્જન કરી યજ્ઞ યાગાદિ કરવાની અને ઇષ્ટાપૂર્ત કર્મ કરવાની ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને મનના આશ્ચર્યકર વિકાસ કરી માનસબળમાં પ્રથમ પંકિતવાળા થવાની ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને એ સર્વને બાળુ પર રાખી અધ્યાત્મપ્રસાદની સિદ્ધિ તત્કાલ કરી લેવાની ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને વેદાન્તશ્રવણાદિ કરી લઘુ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રથમ સિદ્ધિ કરી લેવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે. આ શિવાય અન્ય અસંખ્ય અવાન્તર ઇચ્છાઓ તીવ્ર વેગથી તે તે મનુષ્યને પ્રકટે છે. આ સર્વ વિદિત અર્થમાટેની તીવ્ર ઇચ્છા વિવિધ ઇચ્છા વિવિધ પ્રકારની ઉત્પત્તિને સાધનાર છે અને એ માટે એ તીવ્ર ઇચ્છાવાળો પ્રયત્ન કરે તો તેમાં તે કાષ્ઠ પણ રીતે દોષવાનું કરતો નથી, પણ એથી ઉલટું એ તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટાવી એનામાં રહેલા એના અંતર્યામી પરમાત્મા અને એ પ્રકારની ઉત્પત્તિ માટે જ પ્રયત્ન કરવાનું સૂચવી રહ્યા છે.

આદિ દેહલાક એવો પ્રશ્ન કરશે કે આ પ્રકારે વિવિધ તીવ્ર ઇચ્છાઓ મનુષ્યોને પ્રકટે છે એ સાચી વાત છે. પણ શું મનુષ્યોએ એ તીવ્ર ઇચ્છાને વશ થવું? એક મનુષ્યને ધનપ્રાપ્તિ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ તો શું એ મનુષ્યે એને માટે પ્રયત્ન કરવો? અને એના કરતાં પરમાર્થસિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો વધારે સારો નથી? ધનની પ્રાપ્તિ માટે તીવ્ર ઇચ્છા ધરી પ્રયત્ન કરનારના કરતાં ધન સંપ્રાપ્તિની સામાન્ય ઇચ્છા ધરનાર અને પરમાર્થમાં પણ સામાન્ય પ્રયત્ન કરનાર ઉચ્ચ અધિકારવાળો નથી! એક મનુષ્યે પરમાર્થ માટે પ્રયત્ન કર્યું અને એ પ્રયત્નની પૂર્ણ સિદ્ધિ તેને થઈ નથી તેટલામાં તેને ગૃહસ્થાશ્રમના સ્વીકારની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ તો શું એ ઇચ્છાને તેણે વશ થઈ જવું? શું એ વશ થવું તેને પરમાર્થથી ભટ્ટ કરનાર નહિ થઈ રહે? એક મનુષ્ય શરીરની નીરોગતા આદિની સિદ્ધિ માટે તીવ્ર ઇચ્છાવાળો હોય તો શું એ ઇચ્છા અને સદા માટે દેહાત્યાગાસ દૃઢ કરશે નહિ અને તેથી એ તીવ્ર ઇચ્છાને લીધે એ મનુષ્ય સદા માટે મોટી હાનિનું પાત્ર થતો નથી! અને જો થઈ રહે છે તો પછી તીવ્ર ઇચ્છા એ તે તે મનુષ્યને તેના અંતર્યામીનું આહ્વાન છે એવું ક્યાં રહ્યું? આ આદિ અનેક પ્રશ્નો આ સ્થલે થવાનો સંભવ છે, શિન્ન શિન્ન વ્યક્તિની શિન્ન શિન્ન મતિને અનુસરી આવા પ્રશ્નો આ સંબંધમાં નાનાવિષય થઈ શકે છે, માત્ર દિગ્દર્શન થવાં અર્થે જ અનુ આટલાનો ઉલ્લેખ છે.

આ પ્રશ્નોના સંબંધમાં પ્રયત્ન જણાવવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે આ પ્રશ્નો કરનાર ધણા, ખરા આવા અસંખ્ય પ્રશ્નો પોતાને માટે ન કરતાં અન્યના સંબંધમાં જ કરનાર હોય છે. અને આવી તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે તો મારે તેનો અમલ કરવો કે નહિ એ પ્રકારે વિચાર ન કરનાં, અમુક મનુષ્ય આવી તીવ્ર ઇચ્છાવાળો છે તેથી એ ભટ્ટ થાય છે, ઈલાદિ અન્યની ટીકા કરવા માટે અથવા અન્યનું દિંત સાધવામાં પોતાના પરદુઃખભંજન વિક્રમાદિત્વ સ્વરૂપને પ્રકટ કરવામાં આ પ્રકારે વિચારો કરે છે, અને આવી શંકાઓ કાઢે છે. સર્વ સમજના આ જ પ્રકારે કરે છે એવું કહેવાનો ભાવ નથી. પણ આવી શંકાઓ કરનારમાં દેહલાક આ પંકિતના પણ દોષ હોય એવું જ વિવક્ષિત છે. અન્ય દેહલાક પોતાના સંબંધમાં પણ આવી શંકાઓ ઉદારી છે અને તે સંબંધે નિર્ણય કરવા

આપુરતાવાળા હોય છે. આ બે વર્ગમાં પ્રથમ પ્રકારે વિચાર કરવા જે પ્રવૃત્ત યાચ છે તેના કરતાં દ્વિતીય પ્રકારે વિચાર કરવા જે પ્રવૃત્ત યાચ છે ને હિમ્મત અધિકારવાળા છે, એટલું તો સર્વથા સ્પષ્ટ જ છે. પ્રથમ પ્રકારે વિચાર કરનાર જ્યારે પોતાનો કાલક્ષેપ કરી અન્યની કુચલી કરાવતું યોગ્ય ધારે છે અને એટલી નવરાજવાળા છે ત્યારે આ દ્વિતીય પ્રકારે વિચાર કરનાર પોતાને સુધારવાની ઇચ્છાવાળા છે, જે યોગ્ય હોય તે કરવું એ પ્રકારની શુભેચ્છાવાળા છે. અને આ બેમાં શાસ્ત્ર તથા લોકદષ્ટિ ઉકાય આ દ્વિતીય પ્રકારને જ ચઢી આપો. ગણી પ્રશસ છે અને પ્રથમને નવરા, નિંદક આદિ સંજ્ઞા આપી નિંદે છે. તેથી સર્વને જે શંકા થાય તે શંકા થવા દેવામાં વાંધા નથી, પણ સુચનું કર્તવ્ય શુભદષ્ટિ રાખી શંકા કરવાનું છે અને એ દષ્ટિને અવલંબી સમાધાન મેળવવાનું છે એનું વિરમરણ કરવાનું રહેતું નથી.

અહિં પ્રથમ શંકા એ યદ્ય છે કે શું મનુષ્યે તીવ્રેષ્ઠાને વશ થવું? ખરું જોતાં અધિક વિચાર કરવામાં આવશે તો આ શંકાને અધિક અવકાશ રહેતો નથી. તીવ્રેષ્ઠા ઉપર જજીવ્યું તેમકાનું નામ છે? જ્યારે એક મનુષ્યને ભોજનની તીવ્રેષ્ઠા થાય છે ત્યારે તેનું મન ભોજન, ભોજન જ જમ્યા કરે છે, ભોજનથી અનિરિકત બાપાર તેને રચતો જ નથી, અર્થાત્ આતું યાય ત્યારે જ તેને ભોજનની તીવ્રેષ્ઠા થઈ છે એમ જજીવ્યું એવું શાસ્ત્ર જજીવે છે. તો આ પ્રકારની ગમે તે ઇચ્છા તીવ્રવાળી યદ્ય તો યથા પછી એને વશ વર્તવાના પ્રશ્ન જ રહેતો નથી, જોને એવી તીવ્ર ઇચ્છા યદ્ય હોય છે તે તો તે કાર્યમાં પોતાની પ્રેરે જ પ્રવૃત્ત થાય છે અને કોઈ તેને તે વિપયથી વારે છે તો તે કોઈના વાચો રહેતો જ નથી, તે ઉપદેશની ભૂમિકાનું અનિકમણ કરી ગયો છે. માટે કોઈને પણ તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટ થઈ છે તો પછી તે સમયે તો આ પ્રશ્ન તેને પોતાના સંજંધમાં કદાપિ સ્ફુરતો નથી, અને પીળા પણ તેને અટકાવવા તે સમયે પ્રયત્ન કરે છે તે તીવ્ર ઇચ્છાના સ્વરૂપનું પોતાનું અત્તાન જ સૂચવે છે. એ તીવ્ર ઇચ્છા જ્યાં સુધી પ્રકટ થઈ નથી, અર્થાત્ ઇચ્છાએ એટલી તીવ્રતા ધરી નથી ત્યાં સુધી જ એ પ્રશ્ન સાવકાજ રહે છે કે અમુકની તીવ્ર ઇચ્છા થવા દેવી કે નહિ? આશમાં અમુક વિપયની ઇચ્છા વારંવાર સુચાં કરે છે અને તે તીવ્ર વેગ ધારણ કરે તેમ છે તો તેને એ વેગ ધરવા દેવો કે છોડતાં જ એને રોકી દેવા પ્રયત્ન કરવો એ પ્રશ્ન યોગ્ય રીતે યાય તેમ છે. પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન કોઈ સુચને સોધવા જવું પડે તેમ નથી. કથો વિપય કોને માટે વિહિત છે અને કોને માટે કયે સમયે નિષિદ્ધ છે એ વાર્તાનું સ્પષ્ટીકરણ શાસ્ત્રેએ કમર કસીને ક્યારનું કરી દીધું છે, તેથી એમાં જે સમયે જે વિપય નિષિદ્ધ ગણાયો હોય તેના પ્રતિ યતી ઇચ્છાને તે સમયે રોકવી અને તે ઇચ્છાને તીવ્રતા ધરવા ન દેવી એ સર્વ સુખેચ્છકનું કર્તવ્ય છે. પણ જે વિપય જોને માટે નિષિદ્ધ નથી, તે વિપય પ્રતિ જે સમયે તીવ્ર ઇચ્છા થાય તે સમયે એ તીવ્રેષ્ઠા તે ઇચ્છાવાનું મનુષ્યના અંતરસ્તમ પ્રદેશમાં રહેલા અંતરાત્માનો ઘોષ છે, એ અંતરાત્મા એ મનુષ્યને એ ઇચ્છાદ્વારા પોતાની હિનતિ સાધવાનું કહે છે એમ ગણવામાં લેય પણ બાધ નથી. ખરું જોતાં તો જે જે ઇચ્છા હોઈ છે તે સર્વ આત્મપ્રદેશને ઘોષ જ છે, અને તેથી અંતરમાંની કોઈ પણ તીવ્ર વેગવાળી ઇચ્છાને અનુસરવામાં બાધ નથી. પણ આપણી વર્તમાન સ્થિતિ એવી શુદ્ધ રહી નથી, જ્યારે જ્યારે કુધાની લાગણી યાય ત્યારે તે ભોજનની સારીમાં જરૂરીઆત જજીવે

છે અને એ ઇચ્છા વિશુદ્ધ છે. પણ તે ક્યાં સુધી કે ત્યાં સુધી એ ઇચ્છાને સ્વભાવિક રહેવા દેવામાં આવી હોય છે ત્યાં સુધી. પણ પક્ષીઆદિ સર્વ પ્રાણીઓ એવી ઇચ્છાને અનુસરી જ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એ પ્રવૃત્તિ એમનું હિત કરનારી સદા યત્ન રહે છે. પણ મનુષ્યે પોતાના બાહ્ય મનને સાત્તાત્વપદ આપ્યું છે અને તેથી આત્માના રાજ્યની શુદ્ધિ રહેવા દીધી નથી. જે આત્માની ભૂમિકા છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આંતર મનની ભૂમિકા છે ત્યાં બાહ્ય મને પોતાનો પગ પેસારે કર્યો છે. જો ખરી ક્ષુધા લાગે ત્યારે જ ખાવું, અને જો વડે ક્ષુધા મટે તો જ અને તેટલું જ ખાવું એવો મૂલ શુદ્ધ ઇચ્છાને અનુસરી મનુષ્યે નિયમ પાળ્યો હોત તો ક્ષુધાની લાગણી બોજનની તીવ્ર ઇચ્છા એને સદા કર્તવ્ય સ્વયં જ યત્ન રહે અને એ તીવ્ર ઇચ્છા યથા મઠી, મારે એને અનુસરવી કે નહિ એવો એવો પ્રશ્ન યાત જ નહિ. પણ જ્યારે એ નિયમને માલન કરવામાં નથી આવ્યો, ક્ષુધાશાન્તિ ઉપરાંત જિજ્ઞાસવાદ એવામાં આવ્યો છે, જરૂર ત્યાં આહારની ના કહે ત્યાં પણ વિવિધ બાહ્ય પદાર્થના સેવનવડે જરૂરને મિથ્યા ઉત્તેજિત કરવાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, સંક્ષેપમાં જ્યાં જરૂરની રાજ્યમર્યાદામાં રસનેન્દ્રિય અને લોકાયર હુમલો કર્યો છે અને તે પણ અલ્પ સમય નહિ પણ ઘણા દીર્ઘ સમયસુધી હુમલો કર્યો છે, એટલું જ નહિ પણ એવો હુમલો કરનાર રસનેન્દ્રિયવાળા પૂર્વજોના સંસ્કારો ગર્ભમાંથી જ મનુષ્યોને પ્રાપ્ત યત્ન રહ્યા છે, ત્યાં પક્ષી ઇચ્છા યથા પક્ષી પણ તેમાં વિવેક કરવાની ફરજ મનુષ્યને માથે આવી પડી છે, મનુષ્યે પોતાની આવી વિવિધ કૃતિ કરી એ ફરજને પોતાને માથે બેઠારી લીધી છે, અને શુદ્ધ ઇચ્છાશુદ્ધ પોતાનો સાચો નિમકહલાલ વળાવો યોગ્ય છે. ત્યારે જ એ ઇચ્છાના વિષયની શુદ્ધિ માટે શાસ્ત્રની મદદ લેવાની જરૂર પડે છે. જેમનાં બાહ્ય મને એ પ્રકારની સ્થિતિ આણી નથી અથવા એવી સ્થિતિ આવી હોય તો તેને પ્રયત્નવડે સુધારવામાં આવી છે અને અંતરાત્માનું મૂલ રાજ્ય જેમનાંમાં સ્થાપન યત્ન થયું છે તેમને, મને અમુક ઇચ્છા યત્ન તો મારે તેમ કરવું કે નહિ-એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. તેમને માટે શાસ્ત્રના વિધિવિધેષ નિરવકાશ છે. પણ જ્યાં સુધી તેમને માટે એ મૂલ સ્થિતિ અપ્રાપ્ત રહી છે ત્યાં સુધી તેમને માટે આ પ્રશ્નનું એ નિરાકરણ યત્ન રહે છે કે જો તે ઇચ્છાનો વિષય તે સમયે તેને માટે નિષિદ્ધ હોય તો તેણે એ ઇચ્છાનો વેગ શમાવવા યત્ન કરવો ઉચિત છે અને જો નિષિદ્ધ નથી હોતો તો એ ઇચ્છા તીવ્રરૂપતા ધરવા વેગ ધરી રહી હોય તો તેમ કરતાં તેને નહિ અટકાવતાં એ ઇચ્છા અંતરાત્માના પ્રદેશમાંથી ઉઠી છે એમ નિશ્ચય બાણી તત્પ્રયુક્ત યત્ન કરવો યત્ન છે.

હવે બીજો પ્રશ્ન અધિકારના તારતમ્યનો રહે છે. એક મનુષ્ય ધનપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો યત્ન ધનને માટે પ્રયત્ન કરે છે તો એ મનુષ્યે એમ ન કરતાં પરમાર્થ સિદ્ધિ માટે અધિક પ્રયત્નવાળા યત્ન રહેવું અને ધનની તીવ્ર ઇચ્છાને દબાવી દેવી એમ કરવામાં એનો અધિકાર વધતો નથી અથવા એમ કરનાર ઉંચા અધિકારવાળો નથી? સાધક શું કરવું? કોઈ સાધકમાં ધનની, શરીરના આરોગ્યની અથવા એવા લૌકિક વિષયરૂપ ગણાતા પદાર્થની તીવ્ર ઇચ્છા યત્ન તો તેણે એને વશ થવું કે એ તપણે પરમાર્થના સાધનોમાં જ પ્રવેશ કરવો? પરમાર્થને સાધવો અને આવી તીવ્ર ઇચ્છાને ધારણ કરતો સાધક શું ઉચ્ચતર અધિકારવાળો નથી?

આ આદિ પ્રશ્ન આ સંબંધમાં કોઈ કોઈને યાત તેમ છે. પણ એ પ્રશ્ન કરનાર શાન્ત ચિત્તાથી વિચાર કરશે તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન એને પોતાને જ સદા યત્ન રહે છે.

વિવેકી મનુષ્યો, અનુભવી મનુષ્યો આવા દેખાવ અથવા કૃતિઉપરથી અધિકારનું અનુમાન કરવું ભૂલ ભરેલું જ સમજે છે. જેમણે કર્મસંસ્કારના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરી નિર્ણયો બાંધ્યા છે, તેમનો અનુભવ છે કે કર્મણાં ગદ્ગદા ગતિઃ—કર્મની ગતિ અત્યંત ગદ્ગદ છે, અર્થાત્ કર્મસંસ્કારની ગતિના પારને મનુષ્ય પહોં શકે તેમ નથી. આજે એક મનુષ્ય હૃદય-હૃડોતો નાસ્તિક તંમને જણાય છે, વ્યાખ્યાનમુખિકાપરથી નાસ્તિકતાનાં લાપણો મર્મનાપૂર્વક કરતો જણાય છે, તથા ઈશ્વરના સંબંધમાં લેશ પણ સંસ્કાર રિનાનો પ્રતીત થાય છે તે અલ્પ સમયપછી આશ્ચર્ય આસ્તિક થઈ ગયેલો પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને તેની નાસ્તિકતાનો લોપ યવામાં કારણ શોધીએ છીએ તો અત્યંત અલ્પ, ક્ષુદ્ર કારણ જ આપણને જડી આવે છે, તે એટલે સુધી કે એ કારણનો વિચાર કરતાં અને તે સાથે ઐનાથી થયેલો એ પુરુષમાં ફેરફાર સરખાવતાં આપણે કબૂલ કરવું પડે છે કે આ કારણ તે વારતવ કારણ હોવું ઘટવું નથી, પણ માત્ર મિથ્યા નિમિત્તરૂપ થઈ રહેલું જ કારણ છે અને આ વ્યતિકરણ ખરું કારણ આપણા અજ્ઞાનપટમાં જ રહેલું છે. આજે એક મનુષ્યને આક્રમતત્વસંબંધી વાતો તમે કરવા જાઓ છો તો જેમ બીલકોને કવીનાઇન ખાતાં કંટાળો આવે છે તેમ એ મનુષ્ય તેવો કંટાળો ખતાવે છે અને “ મને આવી વાતો યત્ન કરવાનો અવકાશ નથી, એવા જન્મકામાં હું પડવા માગતો નથી,” ઈત્યાદિ વચનો તમને યત્ન કરાવે છે. તે મનુષ્યને થોડા સમય પછી તમે અવયોકો છો તોતે ઉપનિષદનાં પૃથ એ પોતાના હસ્તમાંથી ક્ષણભર વેગળાં મુકતો નથી. આ શું દર્શાવે છે ? એ એ જ દર્શાવે છે કે જેમ આજે એક મનુષ્યમાં પિતાની પ્રધાનતા હોય છે અને તેથી પિતાને અનુકૂલ આચ્છન્ન આદિ પદાર્થો તેને રચે છે અને પછી અમુક વય થતાં એ પ્રધાનતા મટી કંકની અથવા વાતની પ્રધાનતા થાય છે ત્યારે એ પૂર્વના પ્રિય પદાર્થો કેવલ અકારા થઈ રહે છે અને પૂર્વે અગ્રિયવત્ ભાસતા પદાર્થો પ્રિયરૂપ થઈ રહેલા જણાય છે, તેમ મનુષ્યોમાં પણ સંસ્કારોના યર ને યર ઉપશ્ચ આવે છે. જેમ ભૂમિને ખોદતાં અમુક અંતર થતાં એક સ્તર (યર) નજરે આવે છે અને પછી આગળ જવામાં આવે છે, તો એ સ્તરથી વિલક્ષણ ખીલું સ્તર જ જણાય છે, વળી આગળ જતાં તૃતીય સ્તર જણાય છે, તેમ મનુષ્યના જીવનમાં પણ કર્મસંસ્કારોનાં સ્તરો ક્રમે ક્રમે ઉપર ઉપર ચાલ્યા આવે છે. તેથી આજે એક પ્રકારનું સ્તર ઉપર તરી આવેલું હોય છે તેથી તે મનુષ્ય એ સ્તરને અનુરૂપ સર્વ ક્રિયાઓ, સર્વ આચારો અને સર્વ વિચારો ઝૂવે છે, એ સ્તરનો અંત આવી રહે છે એટલે અન્ય સ્તર ઉપર તરી આવે છે. એ દ્વિતીય સ્તર તે પ્રથમને અનુસરતું જ હોય છે, પ્રથમના પ્રકારનું જ હોય છે એવે નિયમ નથી. તેથી એ સ્તર ઉપર તરી આવતાં એ મનુષ્યનું જીવન કેવલ જ બદલાઈ જાય છે. એ સ્તર જે પ્રથમના સ્તરથી અત્યંત વિલક્ષણ હોય છે તો બાલ જ્ઞેનારને એવું જ જણાય છે કે આ તો પૂર્વનો મનુષ્ય જ નહિ, પણ કોઈ અન્ય મનુષ્ય જ થઈ રહ્યો છે. અને છે પણ તેમ જ એ મનુષ્યને પેદાને પણ જે અત્યંત વિલક્ષણ જીવનનો જ અનુભવ થાય છે. પુનઃ તૃતીય સ્તર પણ આ જ નિયમથી ઉપડી આવે છે. એ આવતાં એનું સામાન્ય થઈ રહે છે, અને તે સમયે એ મનુષ્ય એ તૃતીય સ્તરને અનુસરતું સમગ્ર જીવન ગાળે છે. એ તૃતીય સ્તર જે પ્રથમને અથવા દ્વિતીયને મળતું સ્તર હોય છે તો તેના પ્રમાણમાં તત્પ્રયુક્ત જીવનમાં પણ સાદરય જણાય છે, અને પૂર્વનાં અને સ્તરથી વિલક્ષણ જે હોય છે તો એવું તૃતીય જીવન, તૃતીય જન્મ થઈ રહે છે. ઘણા મનુષ્યો અમુક વયસુધી નાસ્તિકજીવા જણાય છે, અને પછી એક.

દમ આસ્તિક અને તે પણ દદ આસ્તિક થયેલા જણાય છે. અમુક વયસુધી સારા આચારને નહિ ચેપન કરનાર, વર્ણભેદાદિને ન પાળનાર અલ્પ સંખ્યામાં જ વર્ણુનો ખોટો હીમામતી યથ રહે છે. પરદ્રોહ કરવામાં સર્વેશ્વ સ્વીકારનાર અમુક વય યતાં પરોપકારમાં જ તત્પર રહેતો જણાય છે. આવા અનેક ઉદાહરણો સર્વના અનુભવમાં આવેલાં હોય છે. આપણા લોક સામાન્ય રીતે કહે છે કે અમુક અહની દશા બેડી અથવા ઉતરી તેથી આ ફેરફાર યથ ગયો છે. એ સર્વમાં આ કર્મના સંસ્કારોના સ્તરનો આવિર્ભાવ તથા તિરોભાવ જ કારણ છે.

(અપૂર્ણ)

વૌદ્ધધર્મના ઉદયાસ્તમયના કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૧૫ થી.)

તે એક રાત્રિએ પોતાના અંતઃપુરમાં ગયો. પવિત્ર અને સાધ્વી યશોધરા પુષ્પોથી વિંટળાયેલી સૂતી હતી; બાણમાં સુતેલા બાલકના મંસ્તકઉપર તેનો સુકુમાર હાથ આવી રહેલો હતો; અને દીપકનો મંદ પ્રકાશ તેના વદનની શુભતાને પ્રગ્નુરિત કરતો હતો. સંસારનો ત્યાગ કરવાના આદેશવાળા આ મહાત્માને પુત્રને એકવાર લેવાનું મન થયું, પણ તેમ કરવામાં સાધ્વી યશોધરા જાગશે અને તેની ક્રોધાળ વાણી અને મધુર વાચના તેના મનના દંડ નિશ્ચયને ઝગાવશે એમ ધારી તે પાછો હટ્યો, અને સ્નેહભ્રમમાંથી હટક્યો. તે મંથ રાત્રિની ગભીર ક્ષણે તેણે પોતાના રાજવૈભવ અને પદવીનાં, પોતાની ક્ષાત્રકીર્તિનાં, પોતાની સાધ્વી, પત્નીના અને નિર્દોષ તથા સુકુમાર બાલકના પ્રેમના બંધનના સર્વાંશ ત્યાગ કર્યો; અને એક નિર્ધન અને નિર્વાસન વિદ્યાબ્યાસકતરીકે બહાર નીકળ્યો; તેના વિશ્વાસુનો નોકર છત્રાએ તેની સાથે જવા વિનંતિ કરી, પણ તેને તેણે ના કહી, અને પાછો વાળ્યો, અને પોતે એકલો રાજગૃહતરફ ગયો.

રાજધરના હુગેદાની તળેટીમાં આવેલા આ મગધરાજ્યની રાજ્યધાનીના નગરમાં તેને શાંતિ ન મળી. કેટલાક બ્રાહ્મણ બિશુકો આ પર્વતની ગુફાઓમાં તત્તચિંતન અને યોગાભ્યાસ કરનાર રહેતા હતા; અને રાજનગરમાંથી બિહ્વા લાવી ઉદરપોષણ કરતા હતા. તેમાંના અલાર અને ઉદ્રક નામના બ્રહ્મર્ષિપાસે આ રાજર્ષિએ સધળા બ્રાહ્મણધર્મના વિચાર અને આચારનો અભ્યાસ કર્યો. તેના મનનું સર્વાંશ સમાધાન આ અભ્યાસથી થયું નહિ. તેથી શારીર તપથી અને કષ્ટથી 'સત્યપ્રકરણ' યતો હશે એમ સમજી છુદ્ધગયાના હાલના મંદિરપાસે ઉરુવેલાના જંગલમાં તે રહ્યો. ત્યાં તેણે પાંચ શિષ્યોસહિત ૭ વર્ષ ગાળ્યાં, અને તે સમયમાં તેણે બારે તપ કર્યું. આ કષ્ટવ્રતથી તેની કીર્તિ સામાન્ય પ્રજામાં ઘણી પ્રસરી, પણ જાતમના અંતરાત્માને આ તપથી શાંતિ યથ નહિ. એક દિવસ તે આવા કષ્ટવ્રતથી શિથિલ યથ ધરણીઉપર પડ્યો, અને તેના પાંચ શિષ્યો એમ ધારવા લાગ્યાં કે તે મરી ગયો. પરંતુ તે હિયાન પામ્યો, અને ત્યારપછી તેણે મરીરનાં કષ્ટવ્રત મૂકી દીધાં. તેના શિષ્યો જે તેના હાર્દને સમજતા ન હતા તેઓએ તેના પ્રતિની પ્રીતિ અને પૂજ્યતા કષ્ટવ્રતનો ત્યાગ થયા પછી છોડી દીધી, અને તેઓ ફારી તરફ જતા રહ્યા.

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણધર્મના અભ્યાસનાં બીજ જેના અંતઃકરણમાં પડ્યાં હતા, અને જેણે મરીસ્તપવટે તિતિશાધર્મ સાધ્યો હતો એવા આ રાજર્ષિ વનમાં રવડના હતા. નિરંજના

નામની નદીના તટઉપર તે દિવસ ગાળતા હતા, અને ગામડાની એકસુખતા નામની પાછળ ક્ષિપ્ત આપતી તે પાછળ પિંચપચ્છનીયે તરત્વિંતન કરતા હતા. આ સમયમાં માર અથવા કામદેવતરફથી તેને ધણા વ્યામોહના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા, અને તેને નિશ્ચયથી ચક્ષિત કરવા ધણા પ્રયત્નો થયાની આખ્યાયિકાઓ આવે છે. આ આખ્યાયિકાઓનું પ્રતિનિધિ જિસસ કાઈસ્તના જીવનકાળનાં જન્મ છે, અને ત્યાં મારને સ્થાને સેતાન આવે છે. આ વેશવાળી ધર્મવૃત્તિમાં સંસારસુખની વાસનાને જન્મ આપનાર સ્વયંભૂ કામ અથવા માર અથવા સેતાન ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરી ધાર્મિક મનુષ્યના હૃદયમાં વસ્તુપ્રણોધ થવામાં વિધન નાખે છે એનું આ આખ્યાયિકામાં કવિકલ્પિત ચિત્ર છે. ઘણા સમય સુધી તે સમાધિમાં રહ્યા, અને તે ઉત્થાનદશામાં તેમના હૃદયપટઉપર પોતાના જીવનના પૂર્વ પ્રસંગો તરી આવ્યા વિધન કરવા લાગ્યા. તેને એમ થવા લાગ્યું કે અમથી પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યા નિષ્ફળ નિવડી; તપથી મિથ્યા કષ્ટ વેઠ્યું; તેના શિષ્યોએ તેને ત્વજ દીધા—આથી શુદ્ધતાગ કરી પોતે શું કમાયો? તારે શું તેણે પોતાના સુખી શુદ્ધતરફ પાછા જવું? શું તેણે પોતાની સાધ્વી સ્ત્રીની મારી માગી પોતાના છ વર્ષના કુમારને આલિંગન દઈ, તથા પોતાના પિતા અને પ્રજાને સતોષ આપી સંસારની ઘટમાળમાં પડવું? ઈલાદિ વિચારોનું ટુમુક સુદ તેની મનોભૂમિઉપર થયું. આ દેવાસુર સંગ્રામના પરિણામમાં તેને છેવટે વિજય મળ્યો, તેના સદેહો નિવૃત્ત થયા અને સમાહિત દશાના પરિપાકમાં તેને સત્યનો પ્રકાશ થયો અને તેના હૃદયકાચમાંથી સર્વ વાદળો વિખરાઈ ગયાં. વિદ્યા અને કષ્ટતત્વડે જે મળ્યું નહતું તેવું શું સત્ય પ્રકાશિત થયું, શું નવું જ્ઞાન તેને સ્પર્ધુ કે જોથી તે બુદ્ધભાવને પામ્યા? આ પ્રશ્નનું ઉત્તર સમય ઐશ્વર્યસિદ્ધાન્તના સારભૂત બે શબ્દોમાં સમાયેલું છે. આત્મ-સંયમ અને સર્વાત્મપ્રેમ. આ બે નિર્ણયોમાં બુદ્ધધર્મનું સર્વસ્વ છે. આ નિર્ણયો કંઈ નવીન ન હતા, ઉપનિષદોનો તે ગંભીર સિદ્ધાન્ત હતો, પણ મહાત્મા ગૌતમના ધાર્મિક હૃદયમાં તે પ્રકાશિત થઈ તેના આચારમાં સર્વોચ્ચ ઉત્તરો અને તેથી સર્વભૂતાનુકંપા એ બુદ્ધનો નવીન આલોપ હતો એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. આ વિશ્વમાં કંઈ નવીન નથી, પણ જે વિમારભૂમિકામાં હોય તેને આચારભૂમિકામાં લાવવાનું માન વિલક્ષણ અધિકારીને જ મળે છે અને તેના ગાનને પાત્ર આ રાજર્ષિ થયા અને પરિણામે બ્રાહ્મણોએ તેમને ઈશ્વરાવતાર માન્યા.

વસ્તુનું વ્યર્થ સ્વરૂપ જાણી પરમશાન્તિને પામનાર મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધના વિદ્યાગુરુ અક્ષર આ સમયે ગુજરી ગયેલા હતા; અને તેથી તેઓ ગોતાના પ્રથમના પાંચ શિષ્યોને સ્વાનુભવનો લાભ આપવા કાશી ગયા. આજીવક નામના સાધુવર્ગના ઉપક નામના સાધુનો મેળાપ રસ્તામાં થયો. ગૌતમની પ્રચાન્ત મુખમુદ્રા જોઈ તેણે પૂછ્યું:—આપની મુખ-મુદ્રા ધણી ગંભીર જણાય છે; આપનો દેહ દેદીપ્યમાન જણાય છે; કયા પદની સિદ્ધિઅર્થે આપે ત્યાગ કર્યો છે? આપના ગુરુ કોણ છે? અને આપ કયા સિદ્ધાન્તને માનો છો? ગૌતમે ઉત્તર આપ્યું કે તેમનો કોઈ ગુરુ નથી; માત્ર અંતઃકરણની સર્વ વાસનાનો લય કરી તેણે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું છે; અને તે આ વિશ્વના અધારામાં શાશ્વત જ્યોતિને પ્રકટ કરવા કાશી-પ્રતિ જાય છે. ઉપક આ શબ્દોના સ્ફર્યને સમજી શક્યો નહિ, અને થોડી વાતચિત કરી ચાલ્યો ગયો. (જુઓ મહાવગ્ ૩—૧)

કાશીમાં સાંધાકાલે તે મૃગવનમાં પહોંચ્યા, અને પોતાના પ્રથમના શિષ્યોને પોતાના નવા નિશ્ચયો જણાવ્યા:—

“ પ્રિય ભિક્ષુઓ ! જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે તેમણે એ પ્રકારની અતિમાત્ર રિય-નિનો ત્યાગ કરવો:—

(૧) નિષ્ક્રમ્ય અને પરિણામે અનર્થ કરનાર વિવિધવાસનાતું અખંડ મેનન કરવું નહિ અને (૨) તેવી જ રીતે નિષ્ક્રમ્ય શરીરને દુઃખ આપનાર કષ્ટનત કરવાં નહિ.

પ્રિય ભિક્ષુઓ ! વિવિધવાસનામાં રંગી પગી રહેવું, અને કષ્ટનત કરવાં—આ બેં કાટિ-વચ્ચેનો મધ્યમ માર્ગ છે. જે માર્ગ તથાગતને જણાયો છે. આ માર્ગે પ્રવાણ કરનારને મં-નની શાન્તિ મળે છે, સત્ય જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, અને પરિણામે નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ સરલ માર્ગતું જ્ઞાન કરાવ્યા પછી જોતમે તેમને દુઃખ; દુઃખતું કારણ; દુઃખનારા; અને દુઃખનાશનો ઉપાય એ ચાર સિદ્ધાન્તોતું જ્ઞાન કરાવ્યું. વાચકને અત્ર જણાવવું જોઈએ કે આ નિશ્ચયો પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મના સાંખ્યદર્શનના પ્રણેતા કૃષિક મુનિના દ્વારા જેમણે હેંચ, હેંચહેંચ, હાન અને હાનોપાય એ ચાર શબ્દોમાં વર્ણવ્યા છે. આ ચાર સિદ્ધાન્તોપૈકી દુઃખનાશના ઉપાય તરીકે જોતમે અષ્ટવિધ સાધનો વર્ણવ્યાં. આ સાધનો નીચે મુજબ છે:—

૧ વચાર્થ શ્રદ્ધા.

૨ શુભેચ્છા.

૩ સત્ય વાણી.

૪ સદાચાર અથવા સદ્વર્તન.

૫ ન્યાયોપાર્જિત અર્થ.

૬ સાત્રપલ.

૭ મુનિચારણા.

૮ સમ્યગ્ ધ્યાન.

આ અષ્ટવિધ સાધનતું ચક્ર કાશીમાં મૃગદાયના ઉપવનમાં જોતમે પ્રથમ ચલાવ્યું, અને આદ્યોત કર્યો. આ સદ્ધર્મના ચક્રની ગતિને, કેષ પશુ બ્રાહ્મણ અથવા શ્રમણ, કાષ્ઠપશુ દેવ, પછી તે બ્રહ્મા હોય અથવા માર, હોય તોપણ પાછી ફેરવી શકે તેમ નથી.

આ પ્રથમ પ્રયોગ જેમને મળ્યો હતો તે પાંચ શિષ્યો છુદ્ધના સંઘમાં પ્રથમ જાણ્યા ત્યાર પછી કાશીનો એક ધનિક અથવા શેડીઆનો દોકડો યશ નામનો હતો તે વિરક્ત યજ્ઞ છુદ્ધસાથે ગોપા યજ્ઞા વિવિધમુખમાં ઉછરેલા આ જોશમાં એક પ્રાનકાલે સુતેલી વારાંગના-ઓના શરીરની વચ્ચેની અને વાઘોની દુર્દશા જોઈ છુદ્ધના પ્રયોગના સંસ્કારો જામતા, યથા અને તે વિરક્ત થયો; અને છુદ્ધને ચરણ થયો. જોતમે કહ્યું “ પ્રિય યજ્ઞ, અહીં દુઃખ નથી; ભય નથી, શાન્ત યજ્ઞ સ્થર યા.” તેને સત્યધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. અને તેની અસર એટલી યજ્ઞ કે યજ્ઞના માત્રાપ પશુ ગૃહસ્થદશામાં રહી છુદ્ધના શિષ્ય યથા, અને યજ્ઞ પોતે ભિક્ષુસં-ઘમાં દાખલ થયો.

(અપૂર્ણ.)

નિદ્રાનો વિધિ.

ઘણી વખતે એવું બને છે કે રાત્રે સુતા જતાં-પહેલાં આપણે જેવા પ્રકારની શરીરની સ્થિતિવાળા હોઈએ છીએ તેના કરતાં છ કે આઠ કલાક જેટલી લાંબી ઉંઘ લેવા છતાં સવારમાં ઉઠીએ છીએ ત્યારે વધારે થાકેલા વધારે બ્યથ્ર અને વધારે પ્રમાણમાં આપણા મનમાં ગમે તે બાબતોમાં કંટાળો ઉપજ્યા કરતો હોય એવા પ્રકારની સ્થિતિવાળા યદ્યપે છીએ. ઉંઘ સ્વનથી પૂર્ણ હોય છે, વચ્ચે વચ્ચે વખતે અર્ધ જગત્તેવી સ્થિતિમાં પણ અચાનક આવી જઈએ છીએ. સ્વૃક્ષ જગત્તા કોઈ પણ અંશની સાથે રહીને જ જાણે આપણે ઉંઘતા હોઈએ અને તેથી નિદ્રાના સમયમાં પણ જગત્તી સાથે જાણે આપણે સંબંધવાળા જ છીએ એવું વારંવાર ભાન યદ્ય આવે છે. નિદ્રા એ કાંઈ ખીછ સૃષ્ટિ છે અને તેમાં આપણે પૂર્ણપણે પ્રવેશીએ છીએ, અને જ્યારથી પ્રવેશીએ છીએ ત્યારથી તેમાંથી કંઈ પણ આપણે મેળવ્યા જ કરીએ છીએ તથા તેમાં પ્રવેશવું તે કંઈ પણ મેળવવાને માટે જ છે, એવા ભાનપૂર્વક આપણે નિદ્રાધીન યદ્ય રાક્તા નથી. દિવસમાં જેમ વિવિધ કાર્યો કરતા હોઈએ છીએ તેમ નિદ્રા એ પણ એક કાર્ય જ જાણે કરતા હોઈએ એમ આપણને લાગ્યા કરે છે. અને તેથી સવારમાં ઉઠતાં શરીરમાં વિવિધ પ્રકારની વિશેષતા જણાવી નેછએ તે ન જણાતાં ઉલટી અસ્વસ્થતાઅને દુર્જલતા જણાય છે.

એથી ઉલટું કેટલીક વખતે માત્ર થોડા કલાકની નિદ્રા ખીજ આખા દિવસમાં કામ કરવાના બળને આપે છે, અને સવારમાં ઉઠતાં જ શરીર અને મનમાં કંઈ વિશેષ બળ તથા સ્વાસ્થ્ય આવ્યું હોય એવું ભાન કરાવે છે.

ઉત્તમ પ્રકારના માનસ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ કરવા માટે અયોગ્ય પ્રકારની અવ્યવસ્થિત નિદ્રાને કેવી રીતે ત્યાગ કરવો અને યોગ્ય પ્રકારની નિદ્રા કે જે ખીજ દિવસનું આપણા કામ કરવામાં નવીન બળને પ્રકટાવી આપે છે તે કેવી રીતે લેવી એ કાર્યને કરનાર મનુષ્યોએ જાણવું અગત્યનું છે.

ઉત્તમ નિદ્રા ન આપવામાં શારીરિક અને નૈતિક એ જે પ્રકારની મનુષ્યની સ્થિતિઉપર મુખ્ય આધાર રહેલો છે. ખરાબ નિદ્રા આવવાનું સામાન્ય કારણ તો અતિશય ખાણું એ છે, અને તેમાં પણ નિદ્રા લેવા પૂર્વના છેલ્લા ત્રણ ચાર કલાક કે જ્યારે કશું જ ખાણું ન નેછએ તેમાં ઘણા પ્રમાણમાં કે ભારે ભોજન લેવાથી અસ્વસ્થ નિદ્રાને આપણે મૂઠું આમંત્રણ કરીએ છીએ.

તમે તમારા ખોરાકને પચાવી શકો અને સ્વસ્થ નિદ્રા પણ લાઇ શકો એ બંને સાથે સાથે કદાપિ બનતું નથી. એ બંને બાબતે એક ખીજથી વિરુદ્ધ છે, અને એ બંને ક્રિયા કરનાર અવયવો એક ખીજસાથે હળીમળીને તે બંને કાર્યો સાથે કરી શકતા નથી. કારણ કે એ બંને કાર્ય કરનાર કરણો એક ખીજથી વિરુદ્ધ છે. જ્યારે તમે નિદ્રા લો છો ત્યારે સારી રીતે પચાવી શકતા નથી. અને જ્યારે સારી રીતે પચવાનું કાર્ય ચાલે છે, ત્યારે સારી નિદ્રા આવી શકતી નથી. કદાચ કે જે તત્ત્વ શરીરમાં નિદ્રા આણે છે તેની જ જરૂર અનન પચાવવામાં પણ રહી છે, અને તેથી તે બંનેમાં વહેંચાઈ જવાથી બંને કાર્યો ઉત્તમ પ્રકારે સાથે યદ્ય શકતાં નથી.

તેથી પૂણું અને નરીન બદલ અપનારી નિમ્ન આપનાર પ્રથમ સહાયક કાર્ય ખાલી જરૂર કરે છે. પરંતુ ધણા મનુષ્યો એમ માને છે અને કહે છે કે ત્યારે તેઓ ભુખ્યા હોઈ છે ત્યારે તેમને સારી ઉંઘ નથી આવતી.

પણ જો તેઓ થોડાં અકવારીયાં ભુખ્યા પેટે મુઠ જવાનો અભ્યાસ પાડે તો પછી તેમને જણશે કે એવા ભુખ્યા પેટે મુઠા જતાં તેઓ સવારમાં ઉઠે છે ત્યારે તેઓ ભુખ્યા હોતા નથી અને તે વખતે તેઓ ખુશીથી ચાર પાંચ કલાક સતત કામ કરવાના જગવાળા હોય છે. આ ઉપરથી એ સદજ જણાય એમ છે કે રાતની લાગેલી ભુખ એ ખરી ભુખ ન હતી, પણ અમુક સમયે આહારને મદદ કરવાના પડી ગયેલા અભ્યાસને લીધે તેને મદદ કરનાર અવધવાની મિથ્યા કુદાકુદ હતી. કારણ જો ખરી ભુખ લાગી હોય તો પછી તે કંમે કંમે જેમ સમય જાય તેમ વધતી જ જોઈએ. અને એ જ ખરી ભુખનું સ્વરૂપ છે. પણ તેમ જ્યાં નથી થતું ત્યાં એક જ હેતુ હોય છે અને તે એ કે ખરી ભુખનો અભાવ. સવારમાં દય અગીઆર વાગે જમવામાં આવે અને સાંજે ૭ સાત વાગે જમવામાં આવે તો પછી તેવા મનુષ્યોને સમજશે કે તેથી રાત્રે ધણી સારી ઉંઘ આવે છે અને રાત્રિએ નવ કે દસ વાગતાં તેઓ મુઠ જાય છે તો સવારે ચાર કે પાંચ વાગતાં તેઓ સારી રીતે ઉઠી શકે છે, અને ત્યારથી તેઓ કામ કરવા માંડે છે. કેવળ ભુખ્યા મુઠ રહેવું એવા કંઈ કહેવાનો ભાવ નથી, પરંતુ ખરી ભુખ લાગ્યા વિના જમવું એ લાલકારક નથી.

એવા કેટલાક રમઝ, આપણા વગેરે હોય છે કે જે નિદ્રામાં ખસેલ કરે છે, અને તેમાંના કેટલાક તો જાગે ખોરાક હોય તેવી રીતે નિષ્ક્રિય પડે. મનુષ્યો વાપરે છે; જેવાં કે ચઢા, કોશી, ચૌકાસેટ, કોકો વગેરે.

જો તમે તેનો જ માત્ર સમૂહ ત્યાગ કરો અને પછી એક દિવસ તેને ઉપયોગ કરો તો તમને સમજશે કે રમઝ અને ગાદ નિદ્રાને અટકાવવામાં તે કેટલું આશ્ચર્યકારક કામ કરે છે. જેમને એમાંથી કાઢી વસ્તુના અભ્યાસ નથી તેવાને એ આપણા અને તરત તે મનુષ્ય બીજા દિવસે ઉંઘની ફરિઆદ કરતો જણાયો.

તે જ પ્રમાણે અમુક પ્રકારનો માંસાહાર પણ તેવી જ વિધિયા કરતો જણાયો. ઈંડા, પનીર વગેરે પદાર્થો પણ સ્વસ્થ નિદ્રામાં વિક્ષેપક છે.

અને જેઓએ વાસ્તવ માદ નિદ્રાનો સ્વાદ લીધો નથી, તેઓ ખરું જોતાં નિદ્રાના મુખ સંબંધિ કશું જ જાણતા નથી. પરંતુ સર્વોત્તમ નિદ્રા કેવળ ગરિષ્ઠ આહાર, ઔષધ, ચઢા, કોશી, કોકો, દારૂ, તમાકુ, બીટી, જાગ ગાંજી કે એવી વસ્તુના ત્યાગ કરવાથી જ આવે છે એમ નથી; જો કે સારી નિદ્રા આવવાનાં સાધનોમાં એ સર્વનો ત્યાગ એક પ્રથમ સાધન રૂપ ગણી શકાય.

ઉપરના વિરોધી પદાર્થોના ત્યાગસિદ્ધિ તથા સાદા નિષ્ક્રિય આહારના મદદથી પછી ઉત્તમ નિદ્રા માવવા માટે બીજાં ઉપાયો કરવાનું પ્રતિ વાગતી જોઈએ. નિદ્રાપ્રકારને સિદ્ધ કરવા માટે તેની આધ્યાત્મિક કિષ્ક્રિય પછી દરિ વાગતી જોઈએ.

રમઝમાં રાખો કે જો તમે કાંઈ માદક પદાર્થ કે ઔષધ લીધું હોતું નથી, તેમ તમારા જરૂરે કાંઈ બારે ખોરાકથી અવ્યવસ્થિત યજ્ઞ અપચાનું રૂપ પકડતું નથી તો નિદ્રાને સમય એ અધિક ઉચ્ચ પ્રદેશના સ્થાનોની સહાયે સંબંધમાં આવવા માટે એક ઉત્તમ

સમય છે, કે જે ને તમે તેની સાથે વિદિત પ્રકારે સંબંધમાં આવોછો તો તે તમને દરેક પ્રકારે ઉત્તમ શિક્ષણ, ઉત્તમ બળ, ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય અથવા સુખ, અને ઉત્તમ આશ્રય આપે છે. અને એ જ નિદ્રાનું અપૂર્વ ફલ છે.

નિદ્રાને ધાર્મિક ક્રિયાના વિભાગરૂપે જાણો. નિદ્રામાં જે કાંઈ મેળવ્યું હોય છે, તેનો તમારી જાગૃત દશામાં તમે ઉપયોગ કરો છો. નિદ્રા એ વિવિધ પ્રકારના બળને મેળવવાનો સમય છે. કોઈ પણ પ્રકારનું બળ શરીર, મન કે આત્માની તમે અવસ્થામાં મળતું નથી, પણ તેની સ્વસ્થ શિથિલ અવસ્થામાં મળે છે. અને વિધિપૂર્વક નિદ્રા લેવામાં આવે છે તો એ ત્રણેની નિદ્રામાં સ્વાસ્થ્યવાળી શિથિલતા થાય છે.

નિદ્રાના સમયમાં સર્વોત્તમ બળ તથા સર્વોત્તમ સર્વોના સામર્થ્યને આકર્ષવાને અનંતે તેવી ઉત્તમ સૃષ્ટિસાથે સંબંધમાં આવવાને માટે, નિદ્રા લેવાની શરૂઆતના થોડા જાગૃત દશાના સમયમાં તમારા વિચારો તથા તમારી વૃત્તિઓઉપર તમારે અત્યંત સાવધ રહેવાની જરૂર છે.

કોઈ પણ પ્રકારના દુર્બલ તથા અશુદ્ધ વિચારોનો લેશ પણ આદર કરવો જોઈએ નહિ. ત્યારે તમે નિદ્રા લો છો ત્યારે કાંતો તમે એક ઉચ્ચ સૃષ્ટિમાં ચડો છો કાંતો એક નિ-કૃષ્ટ ભૂમિકામાં પડો છો.

અને એ તો કેવલ તમારી જ ઇચ્છા ઉપર છે કે નિદ્રાના સમયમાં તમારે દેવોના સહ-વાસમાં આવવું કે દાનવના. નિદ્રા બંનેનો સહવાસ તમને કરાવી શકે એમ છે. દેવી સાથે તમને અદ્ભુત રહસ્ય કરાવશે, વિવિધ દેવી બળ આપશે, અને દાનવો અથવા મહિન સાથે તમારી કલ્પનાશક્તિને અશુદ્ધ વિકારોના વિચારોથી જાગૃત કરશે.

સ્મરણમાં રાખો કે મનુષ્યજીવન એ એક બૃહદ્ અથવા વિશાલ જીવનનો નાનો ભાગ છે. એ વાર્તાનો જો આપણે નિદ્રામાં નિકૃષ્ટ ભૂમિકામાં પડવાને બદલે ઉચ્ચ સત્વસાથે સંબંધમાં આવીએ છીએ તો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

જીવનના જેમ વિશાલ પ્રદેશનો મનુષ્યને અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ તેનામાં વિશેષ બળ વજોરેના આવિર્ભાવ થાય છે. અને નિદ્રાના આરંભપૂર્વે જો આંતર મનને એ વિશાલ પ્રદેશપ્રતિ ગતિમાન કરી મૂક્યું હોય છે તો નિદ્રાના સમયમાં તે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધવિના એ પ્રદેશમાંથી જલને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આંતર મનઉપર કોઈ પણ પ્રકારના ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડવા, ઉચ્ચ ઉદ્દેશની-કલ્પના ઉચ્ચ ભાવોની છાપ પાડવી એ કાર્ય મનુષ્ય-નું છે, અને તેને માટે નિદ્રા લેતા પહેલાં થોડો સમય કલ્પડવો જોઈએ.

ત્યારે સૂવાને માટે જાણો ત્યારે પ્રથમ તમારા ઈશ્વરનું-અંતરાત્માનું સ્મરણ કરજો. નિદ્રામાં તમને તે પોતાના અદ્ભુત સામર્થ્યવાળા પ્રદેશમાં રથાપે એ પ્રકારનું તેમને આદ-વાન કરજો. નિદ્રામાં તે તમારો સંગ કરે અને તમે તેમનો કરો એ પ્રકારની તેમને પ્રાર્થના કરજો.

દોષોથી દૂર કરી નિર્દોષતાનો તમારામાં ઉદય કરવા પ્રયત્ન કરજો. તેમને તમારું નિશ્ચયવચન કરજો કે આવની કાંઈ તમે વધારે ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરશો. તમારાથી અને તેટલા સર્વોત્તમ પ્રેમવટે તે કાલે ઈશ્વરપ્રતિ જોજો, તમારાથી અને તે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રેમવચનો તેમને આજી કરાવજો, તમારાથી અને તેવા તેમના સર્વોત્તમ શુભ

આજે અને તમારી શ્રુતિને અત્યંત પ્રીતિકર થાય એવું તેમનું સ્વરૂપ દર્શી તેનું ધ્યાન કરજો. તમારી પાસે જ તે છે એમ જાણો. અને : તમારું મન એ સ્વરૂપને અને તેટલા સત્યરૂપે જાણે અને તેની ઉડી છાયા તેનામાં સ્થપાઈ રહે એવી રીતે તેમનું રમરણ ચિંતન તથા ધ્યાન કરજો. તમને તે કરવામાં વધારે અને વધારે આનંદ આવે એવી રીતે કરજો. એકાએક તે સ્વરૂપ સંપૂર્ણ અંશે તમને પ્રકટ થાય અથવા તેના થોડા અંશ પણ પ્રકટ થાય તો તદ્દાશુ જ તમારું મન તેને આજીબી શકે એવી તેની દૃઢ છાપ તમારા મનમાં પડે એવું ધ્યાન કરજો. એ ધ્યાનનું અર્થ ફક્ત નિદાના સમયમાં તમને પ્રાપ્ત થશે.

પછી પ્રસન્નતાપૂર્વક ગાયે પડખે સુઈ રહેવું. જેને કાંઈ હૃદયની કે એવી વ્યથા હોય તેણે જમણે પડખે સુવું વધારે સારું છે. નિદાના આસનનો સર્વોત્તમ નિયમ એ છે કે જેને જે અત્યંત સુખરૂપ લાગે તથા વધારે ફાવતું જણાય તેવી રીતે સુવું. પછી અત્યંત મૃદુપણે અને દીર્ઘ શ્વાસ પ્રશ્વાસ લેવા.

શ્વાસ લેતી વખતે તમારા શરીરમાં યદને જ્ઞાન તથા સામર્થ્યમય પ્રવાહ કોઈ અગમ્ય તત્ત્વપ્રદેશમાંથી વહી આવે છે એવી ધારણા કરજો. તત્ત્વપ્રદેશની કલ્પના કરવા જરૂર નથી. અનંત જ્ઞાન સામર્થ્યમય સૂક્ષ્મપ્રદેશ છે અને તેમાંથી તમારા શરીરમાં-પગથી માથાસુધી તે પ્રવાહ પ્રસરી રહે છે એ પ્રકારે અને તેટલા સત્ત્વ રીતે જાણો. પણ આ કરવામાં એ શ્વાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે મનને લેશ પણ તંગ કરવાનું નથી. કારણ એ નિદાનું ચિરોષી છે.

તે જ પ્રમાણે શ્વાસ પાછો કાઢતી વખતે જે કાંઈ નકાસું છે તે નીકળી જાય છે એ જાવને પ્રકટાવજો. પણ આપણામાં શું શું નકાસું છે, એની વંચાવળી રમરણમાં લાવશો નહિ. શ્વાસ પાછો કાઢતાં છેક પગમાંથી શરીર વગેરેમાંનું તમામ નિરુપયોગી દ્રવ્ય જતું રહે છે એ પ્રકારનું શ્વાસ પાછો કાઢવારૂપ ક્રિયાનું ફલ છે, એટલું જ માત્ર તમારે લક્ષ્ય રાખવાનું છે.

આ પ્રકારે જ્ઞાનસામર્થ્યમય પ્રવાહ કે જે શરીર તથા મનની અત્યંત શુદ્ધિ કરે છે તેની થોડી ઘણી ધારણા કરીને, તમને જે કાંઈ ઇષ્ટમંત્ર પ્રાપ્ત હોય તો તેના જે વિભાગ કરીને અર્ધો શ્વાસ લેતાં અને અર્ધો પાછો કાઢતાં એમ બોલીને શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરજો. એ મંત્ર ઈશ્વરના સ્તવનરૂપે હોય છે, તેથી ઈશ્વરાભિમુખ શ્રુતિ રાખી તેમને પ્રાર્થના કરતા હો તેમ જાણજો. દર્શાવે તરીકે નમઃ દિવાય એ મંત્ર લઈએ તો શ્વાસ લેતાં નમઃ એ શબ્દોઆર તેના ભાવપૂર્વક કરવો અને દિવાય એ શબ્દ એ જ પ્રકારે શ્વાસ પાછો કાઢતાં કરવો. શબ્દોઆર માનસિક જ કરવા.

મંત્ર જેમને પ્રાપ્ત નથી અથવા તેની અર્થલક્ષણામાં જેની મતિ પ્રવેશ નથી કરી શકતી તેમણે પોતાની તીવ્ર ઇચ્છાના વિષયનું એક ટુકું વાક્ય રચવું અને તેના જે વિભાગ કરી શ્વાસ લેતાં મુક્તિ બોલવું. દર્શાવેતરીકે આ વાક્ય લેા. " પ્રભો ! જ્ઞાન આપો. " તો તેમાં શ્વાસ લેતાં 'પ્રભો' શબ્દ બોલવો અને પાછો કાઢતાં 'જ્ઞાન આપો' એ બોલવું.

આ પ્રકારે જે ઇષ્ટ હોય તેની ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવી. અને તે એક જ ઇષ્ટહૃદયે તમારા વિચારો તથા તમારી માનસિક શક્તિઓને એકાગ્ર કરજો. અને તે તમને અવશ્ય મળે એવી ભાવપૂર્વક પ્રાર્થના કરજો.

આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરના બધાં સુધી નિદાવશ થાઓ ત્યાં સુધી બીજા તમામ વિચાર-જ્ઞાને, ઇષ્ટહૃદયોને, કલ્પનાઓને દેશવરો દેજો. પ્રસન્નનાના, આનંદના, શિવા કોઈ વિચાર દશા-પિ પ્રકટે તો ચિંતા નથી. જનના સુધી પેલા પ્રાર્થનાના ભાવમાં જ રમજો.

. આમ થશે તો પછી તમારી નિદ્રા ધણા ઉંચા ફળને આપનારી થશે. અને રાત્રિમાં જે જ્ઞાન તમે પ્રાપ્ત થ્યું હશે તેના ઉપયોગ કરતા રહેશો તો દિવસ પણ ધણા ઉંચા ફળને પ્રકટાવનાર થઇ રહેશે.

જે કંઈ જ્ઞાનનો પ્રકાશ તમારામાં પ્રકટતો જાય તેના પૂર્ણ પ્રકારે તમે ઉપયોગ કરતા રહેશો, તો તમને આગળ અને આગળ આવવાનો માર્ગ ધણો સુગમ જણાશે.

અને આ પ્રમાણે નિદ્રા લઈ જ્યારે તમે જાગો ત્યારે એ રાત્રિએ તમને શું શું આપ્યું છે તેનું પ્રાતઃકાળમાં સ્મરણ કરવાનો પ્રયાસ કરજો. તમને જે કંઈ મળ્યું હશે તે બધું પુનઃ સ્મરણમાં આણવું એ કહિન જણાશે. અને કદાપિ તે તમે સ્મરણમાં નહિ લાવી શકો તોપણ જે કંઈ જ્ઞાન તમને અંતરથી પ્રાપ્ત થયું હશે તેને તમે આચારમાં મૂકી શકવાને સમર્થ તો થશો. સૂતી વખતે આંતર મનઉપર પાડેલી છાપ નિષ્કળ નીવડતી જ નથી, તે રાત્રિમાં તમને કંઈ પણ પાછું આપે છે; કદાચ આરંભમાં તે એટલા પ્રમાણમાં નથી હોતું કે ખીજે દિવસે સવારમાં તેનું તમને પ્રવક્ષ જ્ઞાન થાય. પરંતુ તેનું જ્ઞાન થવાની રીતિત પણ સમય જતાં આવે છે. તોપણ તે ન આવે ત્યાં સુધી પણ તેની સદૃશ અસર તો પ્રકટેલી જ હોય છે, અને તેમાં જે જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું હોય છે તેનો ઉપયોગ પણ તમે કરી શકો છો.

કેટલાક મહિના આ પ્રકારે રાત્રિએ પ્રાર્થના કર્યાવિના સુતું જ નહિ એવા નિશ્ચયપૂર્વક તે કિયાને કરતા તેટલો કાળ ગાળો છો, તો તમારા જીવનમાં કોઈ વિકલ્પણ શ્રેષ્ઠ થતો તમે અનુભવો છો.

આમ થતાં સુવું-નિદ્રા લેવી એ તમારે માટે એક ધાર્મિક કિયાર્થે ગણાશે.

આ પ્રકારે નિદ્રા લઇ, તમને નિત્ય જે સમયે ઉઠવાનો અભ્યાસ હોય તેના કરતાં કોઈ વખત એકાએક ધણા વહેલા ઉઠી જશો તો તરત જાગત થજો. ઈશ્વરે રાત્રિમાં જે જ્ઞાનની અંકુરો તમારામાં ઉગાડ્યાં છે તેને માટે તેમનો ઉપકાર માનજો-પછી ભલે તે ક્યાં છે તે તમને સ્પષ્ટ ન હોય-અને તત્કાળ પથારીનો ત્યાગ કરી કરવા યોગ્ય કાર્ય-પ્રતિ લક્ષ્ય દેજો.

એમ કરતાં તમને કંટાળો આવવાજોઈ લાગે, ત્યારે તત્કાળ તમારી તે વૃત્તિને તાણે થઇ આડા થવાનો પ્રયાસ ન કરશો, પણ તમારા કામમાં આપ્રદ્યપૂર્વક વળગી રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરજો.

આ પ્રમાણે કરવાથી રાત્રિમાં અધવચ ગમે ત્યારે જાગી ગયાવિના લાંબી નિદ્રા લેવાના અભ્યાસને કેળવશો, અને પૂર્ણ આનંદસદિત જાગત થઇને આવશ્યકવિન્યા પ્રાસકર્તવ્યપ્રતિ તત્કાળ લક્ષ્ય દેવાના જાગવાળા તથા અભ્યાસવાળા થશો.

ધણાના મીઠાજ સવારે ઉઠતાં ઠંડાણે હોતા નથી, ઉઠ્યા પછી કેટલીક વારે ઠંડાણે આવે છે. ધણા ઉંઘમાંથી ઉઠે છે તે ધુનાં પુવાં જેવાં થઇ ગયેલા જણાય છે, કેટલાક બાધા નિલાડાગેવા જાણે કંઈ જંગલમાંથી, પકડી આણ્યા હોય એવા વિલક્ષણ મુખવાળા ઉઠી વખતે હેય છે. આ અધાતું કારણ તેમની અવ્યવસ્થિત નિદ્રા છે. નિદ્રાવખતે આંતર મનને અમુક વ્યાપારમાં જોડવાનું સાધન જેઓ નિદ્રાની શરૂઆતથી કરી મુકે છે, તેમની ઉઠી વખતની રીતિનું જ્ઞાન, પ્રસન્નનાજનક, જલધન, આગ્ય અને ઉત્સાહવાળી હોય છે.

સર્વોત્તમ નિદ્રા માટે મધ્ય રાત્રિપહેલાંના સમય છે. વિકારોને પ્રકટાવનાર તેમ જ બીજાં જ્યેષ્ઠ જાતનાં ચિત્તને હોલ પમાડનાર સ્વપ્ન માટે લાગે મધ્ય રાત્રિપછી જ આવે છે. એને માટે કારણ પણ સ્પષ્ટ જ છે. સૂર્યાસ્ત પછી મધ્ય રાત્રિસુધી સૂર્યતત્ત્વના બળનો અમુક અંશ, પૃથ્વી કે જે આપણી અને સૂર્યની વચ્ચે છે તેનાં વધતા જતા-વધતા જતા-પડમાં ધકેલે આપણાપ્રતિ આવે છે. આ અદૃશ્ય બળનો પ્રવાહ મધ્ય રાત્રિસુધી ઝોઝો અને ઝોઝા પ્રમાણમાં આપણા તરફ આવવો જાય છે; અને મધ્ય રાત્રિપછી પુનઃ વધવા માંડે છે.

આ વધતા જતા બળના પ્રવાહસમયે વિશ્રાંતિ લેવા કરતાં ધટતા જતા પ્રવાહ વખતે વિશ્રાંતિ લેવી એ વધારે સુગમ છે. કારણ કે એ બળ જ્ઞાનતત્ત્વોને દિવામાં-નેડવામાં વિશેષ સહાયકે હોય છે.

તેથી જ્ઞે ઉત્તમ પ્રકારની માનસશક્તિને તમારે પ્રાપ્ત થવું હોય, તો મધ્યરાત્રિ પછી જોમ બને તેમ ઝોઝાં ઉઠવું. બપોરે મધ્યાહ્નપછી તરત એક બે કલાક સુતું એ પણ ઠીક છે; અને મધ્યરાત્રિ પૂર્વે ત્રણ ચાર કલાક નિદ્રા લેવી એ ઉત્તમ છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં પ્રથમ પ્રાતઃકાળે બાહ્યમુદતે ઉઠવાનું કહ્યું છે, એ પણ આ જ ઉદ્દેશને સૂચવે છે.

ભોજનનો સમય સુવા પહેલાં અને તેટલો વહેલો રાખવો, અને દિવસે પણ મધ્યાહ્ન પૂર્વે થોડો સમય પહેલાં ભોજન લેવું.

જેથી વધારે વખત જમનાર મનુષ્ય ખરી રીતે બહુ ઉત્તમ નિદ્રા લઈ શકેતો નથી. જરા મોટી વયના મનુષ્યને માટે એક વખત ભોજન એ વધારે સારું છે. અને તેટલાથી તે ઉત્તમ પ્રકારે કામ કરી શકે છે. જે મનુષ્ય એક વખત જોમ છે તેણે આખા દિવસમાં બે વખત નિદ્રા લેવી એ લાભકારક છે. પણ તે મધ્યરાત્રિથી તે મધ્યાહ્ન સુધીના વખત શિવાયના સમયમાં લેવાથી જ્ઞેધ્ય.

આ પ્રકારે નિદ્રા લેવાથી થોડા વખતમાં ખરાબ સ્વપ્ન વગેરે કે જે મનુષ્યના જીવન-બળને ક્ષીણ કરે છે તે ઝોઝાં થવા માંડે છે, પછી સ્વપ્ન વિશેષ આધ્યાત્મિક આવતાં જાય છે, અને તેમાંથી તમે જીવનના જ્ઞાનને પુસ્તકો કરતાં વધારે પ્રમાણમાં મેળવી શકો છો.

જ્ઞે આ વિધિને તમે આચારમાં ચૂકવા છુટતા હો તો તેમાં ખતથી દૃઢ વળગી રહ્યા વિના કળી તકાળ આશાને બાંધી લેતા નહિ. ઉત્તમ નિદ્રાના ઘણા કાળમાં જે કંઈ મળ્યું હોય છે, તે ઘણી વખતે એક કલાક જેટલી ખરાબ ઉંઘ તેનો ક્ષય કરી નાંખે છે.

જે મનુષ્ય પોતાની નિદ્રામાં દેવી સત્યાથી ચિદ્રાજીને પામવાની છુટા રાખતો હોય તેણે પોતાના સ્વામિત્વના સઘળા સમયમાં એક દેવતુલ્ય વર્તવા પ્રયત્ન કરવો જ્ઞેધ્ય.

સ્વપ્નમાં અસાવધપણે યઈ જતી કેઈ કુકૃતિ આપણને પૂર્ણ અને ઉત્તમતા અર્પતી નિદ્રાને ભોગવવાના બળને બગાડી મૂકે છે.

પાનિત્રય એ ઉત્તમ જીવનને ભોગવવાને માટે એક આવશ્યક અંગ છે, અને તેની લગભગ પછીના સમયમાં-ગૃહસ્થજીવનમાં-પણ ખરી અગત્ય છે. કારણ તેવું પાનિત્રય પાગનાર માતાપિતા જ નિરોગ અને દૈવીસંપત્તિસમન્વિત પ્રાણને ઉપજાવી શકે છે.

આવી રીતે નિદ્રા લેવાનો વિધિ છે. એ વિધિપુસ્તકર આતનાર નિદ્રાજેવી ઉપરથી સામાન્યસરળી જળુની દિવામાંથી અર્ધ કળને પામી શકે છે નિદ્રા ગોચ વિધિપૂર્વક લેવામાં

આવે છે તો સમાધિની કેટલેક અંશે ગરજ સારે છે. બળને માટે બૂમ પાડનાર અને બળ-પ્રાપ્તિ માટે સમયના અભાવનું કારણ દર્શાવનારને આથી બીજું કંઈ સુગમ અને અનુકૂળ સાધન મળી આવે એમ છે !

મતભેદ.

કાંઈ પણ વસ્તુનું નિરાકરણ ન થયું હોય, કાંઈ પણ વસ્તુનો તોડ ન નીકળતો હોય અને કાંઈ પણ વસ્તુનું સમાધાન ન થયું હોય તો તે વસ્તુ જગતમાં સ્વાભાવિક-કુદરતી-છે. એમ માની લેવામાં આવે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તે સ્વાભાવિક હોતી નથી. વિશ્વમાં તેના નિરાકરણ વા સમાધાનના હેતુઓ હોય જ છે, અને જો તેને છુદ્ધિપૂર્વકે શોધી કઢાડવામાં આવે છે તો તે મળી આવે છે. ઘણી વખતે અમુક તો સ્વાભાવિક છે એવા નિર્ણય બાંધીને મનુષ્યો તે બામત ગમે તો દુઃખરૂપ હોય તોપણ તેની નિરૂત્તિના માર્ગને શોધતા નથી. તેઓ એમ જ માનતા હોય છે કે જે કંઈ સ્વાભાવિક છે તેની નિરૂત્તિનું જગતમાં કાંઈ સાધન જ નથી. આમ માનવામાં કારણ તે સત્ય જ છે તેથી તેઓ એમ માને છે એવું કંઈ નથી, પરંતુ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી તથા આરંભમાં જણાતા કઠિનતાવાળા પ્રયોગોથી તેમણે એ નિશ્ચય કર્યો હોતો નથી, તેથી કરીને માત્ર ઉપર ઉપરના વિચારનો આધાર લેતા હોવાને લીધે જ તેઓ એમ માને છે.

આવા ઉપર ઉપરના વિચારોથી જોના સિદ્ધાંતોનો ખોટી રીતે નિર્ણય કરાયો છે એવા અનેક વિષયોમાં 'મતભેદ' એ પણ એક વિષય છે. 'મતભેદ' હોયો એ સ્વાભાવિક છે, મતભેદનો કાંઈ ઉપાય નથી ' એ વગેરે તે સંબંધના નિશ્ચયો ભગભગ સર્વ મનુષ્યોમાં સત્યરૂપે મનાઈને પ્રવર્તતા જણાય છે. મતભેદ ટળી શકે છે કે કેમ, તેને કેવી રીતે ટાળવો, એવું કંઈ જાણ છે કે જ્યાં મતભેદને અવકાશ નથી એ વગેરે સૂક્ષ્મ વિચારો કરી જોમણે એના પથારી ઉતરને નથી મેળવ્યા ત્યાં સુધી તેઓ એમ જ માને છે કે મતભેદ એ સ્વાભાવિક હોવાથી તે ઠાકમાંથી કાંઈ કાઢે ટળતો નથી.

મતભેદ ક્યારે પડે છે કે જ્યારે આપણા અંતઃકરણમાં તે વિષયના પરસ્પરતા નિર્ણયના તારતમ્યને કાઢી તેમાંથી સમાધાનને પામવાનું બળ નથી હોતું. જેમને એ વિવેકશુદ્ધિ છે, તેમને કશાંથી મતભેદ નથી હોતો એટલું જ નહિ, પરંતુ સમસર્વજન અવિરોધ જ સાત્તાજ્યને ભોગવે છે એવું તેઓ માને છે અને અનુભવે છે.

મતભેદ અનેક કાળથી પરસ્પર ગ્રેમથી યુધ્ધાયેલાં અંતઃકરણને કાણમાં જૂઠાં કરે છે, દીર્ઘ કાળથી એકરૂપે ગણાયેલા અને યાવ જગત્તન એકરૂપે રહેવાને નિર્ણય કરાયેલાં મનુષ્યોમાં જોમ ભેદ પાડી દે છે, નિરંતર ગ્રેમનું આસ્વાદન કરતા અને સર્વાંશે એક બીજાને અનુકૂલરૂપે ગણાયેલા મનુષ્યોમાં એક બીજાને જાણે સ્વપ્નમાં પણ યોગપાણી ન હોય એવા પ્રકારના કટા પાડી દે છે, તમે તે અમે અને અમે તે તમે એ પ્રકારનું જ્યાં સર્વ વિચારવર્તનમાં પરસ્પરને માનવું હોઈ એકવ બંધાયું હોય છે ત્યાં એ જ મતભેદ તમે તે તમે અને અમે તે અમે એ પ્રકારના કેવલ વિરુદ્ધ બાવને પ્રકટાવે છે, એ જ મતભેદ બંધુમાંથી બંધુપણને કહાડી લે છે, મિત્રમાંથી મિત્રતાને છાંતી લે છે, શિક્ષકમાંથી શિક્ષકભાવને

અને શિષ્યમાંથી શિષ્યભાવને, પતિમાંથી પતિભાવને અને સ્ત્રીમાંથી સ્ત્રીભાવને—અને સ્વસ્થમાં કદીએ તો જે કંઈ કાળથી ચાલ્યો આવ્યો હોય છે અને જે ઉત્તરોત્તર વધારે અને વધારે હદ થતો જતો હોય છે, અને જે પરસ્પરના સ્થૂંચ સંબંધના અવધિપર્યંત અને પછી પરસ્પરના સુદૃઢ સંબંધમાં પણ જે અખંડ શક્તિને પામતો જામત રહેવો સંભવ છે એ ભાવ હૃદયોવા મતમેદથી સદાને માટે એક બીજાના અંતઃકરણને જૂઠાં પાડી નજ યથા ગાય છે.

અનેક મનુષ્યોના ઉત્તમ પ્રકારે આલસ્યા વ્યવહાર એ મતમેદને લીધે અધવચઅટકી પડ્યા છે, અનેક મનુષ્યો કેટલાક દિનને મદણ કરતા એ જ મતમેદને લીધે અટકી ગયા છે, રૂઢી રીતે પરસ્પર મળીને પોતાનું, પોતાના લાગતા વળગતાઓનું અને દેશનું જે સમર્થ કંથાણ સંધારાને મળી પડ્યા હોય છે તેમાં એ જ મતમેદ ક્ષણમાં તેઓને એક બીજાથી વિરુદ્ધ કરી મૂકે છે, આત્મકથાણને સિદ્ધ કરવા એકાદ યોગ્ય મનુષ્યો પણ એ જ મતમેદને લીધે પોતાના પરમ ક્રેયોમાર્ગમાં ભટ્ટ ચડી એક બીજાના દેશ અને છે. બાપારમાં, ઉદ્યોગમાં, અભ્યાસમાં, સમાજમાં, સત્તાઓમાં, રાજ્યમાં અને સ્વસ્થમાં કરીએ તો સર્વમાં એક બીજાને વિરોધ થવામાં અને બન્ને પક્ષને સમર્થ દાનિઓ ભોગવવામાં હેતુરૂપ ગણીએ તો આ એક મતમેદ હોય છે.

આ રીતે અનેકને દાનિ કરનાર એ મતમેદની નિરૂત્તિનો ઉપાય શું છુદ્ધિમત્તાએ શોધવો પડતો નથી? કથાવધિ ધન મેળવવા માટે, ઉત્તમ રાજ્યપ્રતિષ્ઠા મેળવવા માટે, મહાન વિદ્યા મેળવવા માટે અને એ વિના એથી બીજી અનેક બાબતોને સિદ્ધ કરવા માટે મનુષ્ય અધામ પરિશ્રમ કરે છે, તો જેનાથી વિરોધ પ્રકારના સુખનો નાશ થવાનો સંભવ રહે છે એવા આ મતમેદને નિરૂત્ત કરવાને શું મનુષ્યોએ ધનપ્રાપ્તિ કરતાં કે પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ કરતાં કે વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરતાં કદાપિ વધારે શ્રમ કરવો પડે તોપણ શું તે કરવો જરૂરનો નથી?

મનુષ્ય કોઈની નિરૂત્તિ માટે યત્ન કરે, દેશની નિરૂત્તિ માટે, ભયની, ચિંતાની, કસેટની, દાનિની, દુર્ગન્નસંગની, બાધિની અને એથી અનેક બાબતોની નિરૂત્તિ માટે યત્ન કરે છે, તો શું તેણે આ મતમેદ નિરૂત્તિ માટે યત્ન કરવો આવશ્યક નથી? શું કોઈ ભય શોક વગેરે કરતાં મતમેદ એટલી દાનિ કરે છે? નહિ જ. અને તેમ છતાં મનુષ્યો કૌપાદિક વિચારોનો વ્યવ કરવા વિરોધ પ્રવાસ કરે છે અને બીજી બાજુ મતમેદજેવા સમર્થ દાનિ કરનાર વિચારને પોતાનામાં અખંડ પ્રવર્તનો અને શક્તિ પામતો જોતાં છતાં તેની નિરૂત્તિ માટે નથી કોઈ સાધન શોધતા કે નથી કશો યત્ન કરતા. શું કોઈનો જય કરી શકાય છે અને મતમેદનો નથી? કરી શકાશે શું ભય ચિંતા વગેરેનો કરી શકાય છે અને મતમેદનો નથી કાળો?

અનેક દીર્ઘ વિચારોથી અને ધણી કાળના લાંબા પરિચયથી બાંધેલા કોઈ નિશ્ચયો અથવા સંબંધોપર એક કણનો મતમેદ શું પાળી ફરતી દે? અવશ્ય નહિ: પરંતુ તેમ જ અને છે. અને તેથી તે સંબંધિ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અંતઃકરણનો અધિકાર જ્ઞેષ્ઠ વિચારી યોગ્ય દાનથી એ મતમેદને દૂર કરવાની જરૂર છે. આપણું અંતઃકરણ એવા મતમેદથી એકાએક મૌન ન પામી હોય એ માટે અનેક યત્નો કરવાની જરૂર છે.

મતમેદ કંઈ અનાદિ વસ્તુ નથી અને તેથી યત્ન કરનાર અવશ્ય તેની નિરૂત્તિ કરી

શકે એમ છે, પણ જે મનુષ્ય તે મટી શકતો જ નથી એમ માની બેઠો હોય તે તેને શી ગીતે ટાળવાને યત્ન કરે ? પરંતુ જેમને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત છે અને કોઈ પણ પ્રતિફલતાને નિવૃત્ત કરવાનો વિશ્વમાં માર્ગ દોષ જ છે અને મનુષ્ય ધારે છે તો તે માર્ગેકરી તે અવસ્થા તેને નિવૃત્ત કરે છે એવો જેનો હિત નિશ્ચય હોય છે તેણે તે માર્ગે વિશ્વ-વંતુ થાય છે.

આથી પ્રથમ તમારે એ નિશ્ચય કરવાની જરૂર છે કે બીજાના અંતઃકરણમાં રહેલો મતભેદ તમે કદાપિ નિવૃત્ત નહિ કરો, પણ તમારા પોતાનામાંથી તો તે અવસ્થા નિવૃત્ત કરી શકશો જ, અને તે નિવૃત્ત કરવો એ તમારા પોતાના હાથમાં છે. મતભેદ મનુષ્યના આંતરગુણ કરતાં ચટ્ટીપાતો નથી અને તેથી મનુષ્ય જ્યાં આંતરગુણ વાપરે છે ત્યાં મત-ભેદને રહેવાનું બની શકતું નથી.

વળી મતભેદ એ જડ વિચાર છે, અને તેથી તેના સામે જે હવંત વિચાર અથવા ચૈતન્યમય વિચાર પ્રેરવામાં આવે છે તો તે જડ વિચારને તોડી નાંખે છે. અને કેવલ મનુષ્ય જ હવંત વિચાર કરી શકે એમ છે, તેથી જો તેણે મતભેદ નિવૃત્ત કરવો હોય તો મતભેદના કારણપ્રતિ હવંત વિચારની ધારા ચત્તારવી જોઈએ.

મતભેદને નિવૃત્ત કરનાર કારણ આપણા અંતરમાં રહેલું છે. અને તે શોધીને જો તેના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો મતભેદને જોગળી જતાં ક્ષણ વાર પણ વિશ્વ થતો નથી.

મતભેદ એ શું છે ? સામાન્ય મનુષ્યના વિચારો ન સહન થવાથી અંતરમાં ઉપજતો જે ક્ષોભ અથવા વિગ્રાહ એ મતભેદ છે. આ મતભેદ પ્રકટયામાં કારણ અંતરનું અભિમાન છે. એ જ્યાં સુધી વિગ્રાહ છે ત્યાં સુધી મતભેદના ધણા પ્રસંગ આવે છે.

ધણા મનુષ્યો એમ માને છે કે મતભેદ સ્પષ્ટપણે દર્શાવવો એ નિખાત્તસ અંતઃકરણને અને આંતર બળને સૂચવે છે. સામે ગમે તેવો મનુષ્ય હોય પણ તેને આપણો કોઈ બાજુ તમાં મતભેદ હોય તો તે બેધડકપણે કહેવો અને સ્પષ્ટવત્ત્વ ધણા જાણે છે અને એમ કહીને તેઓએ જાણે ધણું મોટું બાહોશીલર્થ કામ કર્યું હોય એમ ધારી અંતરમાં પ્રસન્ન થાય છે. અર્થાત્ સ્વસ્થમાં પોતાના મતભેદને જ્યાં ત્યાં દર્શાવવો એ એક મોટામાં મોટો સદ્ગુણ છે અને તેને આપણે ધારણ કર્યો છે એમ માને છે.

પણ આ ખટ નથી. મતભેદને બહાર દર્શાવવો એ કંઈ અંતઃકરણનું બળ નથી પણ દુર્બળતા છે. અંતઃકરણનું ખટ બળ તો એ જ છે કે જે પોતાને અને અન્યને હિત કરનાર વિચાર હોય તેને પ્રકટાવવા અને તે શિવાય બીજા વિચારોને પોતાના અંતરમાં દાટી રાખી ત્યાં જ હિત વિચારરૂપ અગ્નિમાં તેને લસ્ટીજૂત કરી દેવા. પોતાના દુઃખને જેનાતેના આગળ રક્તાર મનુષ્ય જેમ અંતઃકરણનો દુર્બલ મનાય છે, તેમ જેના તેના આગળ પોતાના મતભેદને દર્શાવનાર મનુષ્ય પણ અંતઃકરણનો દુર્બલ જ મનાય છે.

મતભેદ એ કંઈ શુભ શુચી નથી, અને જે જગતમાં શુભ શુચીને પ્રકટાવે છે તે જ યથાર્થ બલવાન અને ઉચ્ચ અંતઃકરણવાળો કહેવાય છે. મતભેદ એ એક પ્રકારનો વિરોધ જ છે, અને શું વિરોધને જ્યાં ત્યાં દેખાડી આપવો એ હૃદયનું બળ છે ? જેમ દુર્બળ

અંતઃકરણમાં ધરીએ ધરીએ સહજ કારણથી ક્રોધ, ક્ષોભ, વિકળતા, યાંકા વગેરે પ્રકટે છે તેમ મનમેદ પણ પ્રકટે છે, અને તેથી ક્રોધઆદિ વિકાર બ્યારે ત્યારે બહાર પ્રકટાવવા એ જેમ અંતઃકરણની દુર્ગતતા છે તેમ જેના તેનાથી અને જ્યાં ત્યાં મતમેદનું કથન કરવું એ પણ અંતઃકરણની દુર્ગતતાવિના બીજું કશું જ નથી.

જેની તેની નિંદા કરવી, મોંમાંથી ગમે ત્યારે અસાવધપણે અપરાધો જોડવા એ વગેરે લક્ષણો જેમ દુર્ગંજ તથા નિરંકુશ અંતઃકરણના મનાય છે, તેમ જ્યાં જરૂર નથી ત્યાં પણ 'દેશાજ્ઞાથી મારે મતમેદ છે' એમ કહે કહે કરવું અને જ્યારે ત્યારે સહજ સહજ વાતમાં 'એ બાળકમાં મારે તમારી સાથે મતમેદ છે' એ વગેરે વચનો કાઢતી સાથે વાત કરનાં જોડવાં એ લક્ષણ પણ અંતઃકરણની દુર્ગતતાનું જ છે. એ કંઈ ખરા જોડાવાનો સ્વભાવ નથી.

તમે જો અને સદૃશ્યરૂપે સમગ્ર તમારા અંતઃકરણમાં ધારણ કરી રાખ્યો, હોય તો આજથી તેને ટાળવાનો પ્રયાસ કરજો. જેના તેના આગળ મતમેદને દર્શાવવો એને 'અ-દર્શયોક્તિ' સ્વભાવ સમગ્ર તેને વધારવાનો યત્ન કરવા હો તો આ ક્ષણથી જ ચાલકજો. અ-વિરોધ દર્શાવવો હોય તો જ જોડાવો. મતમેદ એ જ્યારે અવિરોધ નથી ત્યારે જોડવાની કરી જ જરૂર નથી.

જેમ જેમ મનુષ્ય મનમેદની વાત કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેના વિરોધ વધતો જાય છે અને એ ઉપરથી સમગ્રય છે કે એ કંઈ શુભ લક્ષણ નથી. જગતમાં જેની તેની સાથે મનમેદ દર્શાવનાર પ્રયંસા તથા પ્રીતિને પાત્ર યતો નથી, પણ અવિરોધ તથા અનુકૂળતા દર્શાવનાર જ અનેકની પ્રયંસા તથા પ્રીતિપાત્ર થાય છે, અને તેથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે મતમેદ એ કેવળ સર્ગ સદૃશ્ય નથી. મનમેદ જેને પછાતી સાથે અને ઘણી બાજુઓમાં હોય છે તેના અંતઃકરણમાં જોડી તો નિરંતર ક્રોધ, વિકળતા, પરિતાપ અને અસંતોષ જ પ્રવર્તે તો હોય છે. આનંદ, શાન્તિ, શાંતિ વગેરે તો તેના હૃદયમાંથી દેશવટાને પામ્યા હોય છે. સ-રિવારમાં ગિરિની અથવા અંતર્ધુખના એ તે મનુષ્યના વિરોધી બની રહ્યાં હોય છે. રોહન-ચન, પ્રેમાલાપ, આનંદશર્તા એ તેમને ઓળો પણ ઉતરતાં નથી. પ્રપ્રન્ન મુખ, રોહનમય હાલિ, નિરોધ દાસ, એક બીજાને મળવા માટે અંતરમાં પ્રકટતો નૈસર્ગિક પ્રેમનો ઉમંગો એ વગેરેની સાથે તેને બારમો શંક હોય છે.

અને આ બધું શું કશું છે ? એ જ કે અંતઃકરણની દુર્ગતતા-અવનયનની ન્યૂનતા. શું જેને પણ મનમેદ હોય છે તેનામાં અવનયનની ન્યૂનતા થાય છે ? અવરય. અવનયનનો પ્રભાવ મનુષ્યમાં ત્યારે જ વધે છે અને વધે છે રહે છે કે જ્યારે તેને પ્રકટાવનાર કારણને મ-નુષ્ય અટકાવી દેતો નથી. વિરોધ એ અવનયનને અટકાવનાર છે. અવનયનનો જે અવિરોધ (Expression) છે તે અવિરોધ છે, અને તેથી તે જ્યાં પ્રકટાવાય છે ત્યાં જ તેની શક્તિ થાય છે. વળી અવનયન પ્રેમને આકર્ષણથી આપણા અવનયનની શક્તિ થાય છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ એ અવનયનને વધારનાર છે, અને તે જ્યાં અટકે છે ત્યાં અવનયન પણ પ્રકટવું અટકે છે. તમજામાં વહેતો અવનયનના જ્યાં તમે વિરોધી મનુષ્યને જુઓ છો કે તરત પ્રકટ્યો બધ થાય છે, તેમ પ્રેમને પ્રકટાવનાર જે અવનયન છે તે, તે કાળે સંકાયને પામે છે. અને

તેથી જીવનગ્ધના રોધ થાય છે. અત્યંત આનંદથી અવિરોધપણે જ્યાં તમે બીજાને મળો છો કે તત્કાળ તમારાં શુદ્ધ દ્રવ્યો તેના શુદ્ધ દ્રવ્યસાથે સંપર્કમાં આવે છે, અને તેથી બનેને અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્યને તેના કોષ અત્યંત પ્રિયસંપ્રાપ્તિ મળે છે તો તત્કાળ તેનામાં જે અપૂર્વ આનંદ પ્રકટે છે અને જીવનગ્ધની વૃદ્ધિ થયેલી જણાય છે તેના હેતુ આ જ છે. આથી મતભેદ એ જીવનગ્ધક્રિય પર પ્રભુપણે અત્યંત હાનિકારક અસર કરે છે. અને તેમ થવાથી તેનું અંતઃકરણ દિવસે દિવસે દુર્બલ પડતું જાય છે, અને તેથી પૂર્વે વિરોધી વિકારો પોતાનામાં પ્રવેશતા હોય તેને પ્રવેશતા અટકાવવાનું જે બળ તેનામાં હતું તે હવે ન રહેવાથી હાનિકારક અનેક વિકારો તે અંતઃકરણમાં પ્રવેશે છે. અને પછી તેને કોષી દ્રેષી, આસુરી, ગન્ધ અને ભયંકર કરી મૂકે છે.

મતભેદને મટાડવો હોય તો તેણે બનતા સુધી કાંઈને પોતાના વિરોધીભાવ બતાવવો નહિ. કેમકે એક વખત જ્યાં પ્રકટ થયો પછી તે કદાપિ મટતો નથી. જે આપણે આપણો મતભેદ બહાર પાડી દીધો નથી હોતો તો કાંઈ કાળે આપણને તે અયોગ્ય જણાય છે તો બહુ સુગમપણે તેને દેરવી શકીએ છીએ, પણ જ્યાં એક વખત તે બહાર પાડી દીધો પછી એ બાબતમાં આપણી બુલ સમજાય તોપણ તે દેરવી શકતો નથી. કેમકે પછીથી તે વિચાર ફેરવવાને માટે વિશેષ હૃદયબળની જરૂર હોય છે. અને તે જેને ઘણાની સાથે મતભેદ થયા હોય છે તેનામાં હોઈ શકતું નથી. કેમકે તે નથી હોતું તેથી જ મતભેદ વધવાનો સંભવ આવશે હોય છે.

આ મતભેદને છુદ્ધિમાન પુરતે જેમ બને તેમ પોતાનામાંથી સત્ત્વ ટાળવાને ઉદ્ધત રહેવું જોઈએ. જેમણે વિશેષ ઉન્નતિને સાધવી છે, જેમણે વિશેષ આકર્ષક બળને પોતાનામાં પ્રકટાવવું છે, અને જેમણે પોતાના અંતઃકરણને વિશેષ શુદ્ધ, તેજસ્વી અને વિશાલ કરવું છે, તેમણે આ મતભેદના પોતાનામાંથી શીઘ્ર વિનાશ કરવો જોઈએ.

મનુષ્ય જ્યાં સુધી સંશયવિપર્યયાત્મક બુદ્ધિના પ્રદેશમાં રમ્યા કરે છે, અને તેની સહાયથી જ વિચારો કરીને જે તે નિષ્ફળી બાંધે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્યનામાં મતભેદ અવશ્ય જન્મી રહે છે. શંકા પ્રતિશંકાની બુદ્ધિનું જ્યાં સામાન્ય છે. ત્યાં મતભેદનું અસ્તિત્વ છે. મનુષ્યોમાં મતભેદ પ્રકટાવનાર એ સંશયવિપર્યયાત્મક બુદ્ધિ જ છે.

અને એ પ્રદેશ એ જ કંઈ મનુષ્યને ચિંતન કરવાનો પ્રદેશ નથી. ચિંતન કરવાના અનેક આંતર પ્રદેશમાં આ તો અત્યંત રચુલ પ્રદેશ છે. ત્યાં વિરોધ છે, મતભેદ છે, અસહિષ્ણુતા છે. એમાં અને એમાં રમનાર મનુષ્ય નિરંતર તેને અનુદ્રેષ નિશ્ચયોને જ ધારણ કરી કંકે છે. તેમાં રમણ કરનારમાં પોતાનાથી વિરોધી વિચારપ્રતિ અગ્રણ્ય કરવાનું બળ બિલકુલ હોતું નથી. અને તેથી તત્કાળ તે અંતઃકરણ મતભેદના રંગમાં ઝળકાણાઈ જાય છે.

પરંતુ જે મનુષ્ય એ સંશયવિપર્યયાત્મક બુદ્ધિના પારના પ્રદેશને પહોંચે છે અને ત્યાં સ્થિત થઈ વિચારી જાય છે તો મતભેદજેવો વ્યતિકર જ તેની દૃષ્ટિએ આવતો નથી. મતભેદ એથી કાંઈ વસ્તુ જ તેના લક્ષમાં ઉતરતી નથી. મતભેદને ત્યાં પહેંચવાનું સામર્થ્ય જ રહેતું નથી. એ પ્રદેશ તે સત્ત્વ દ્રવ્યના પ્રદેશોનો આરંભક પ્રદેશ છે. ત્યાં અવિરોધ, નિશં

કતા, સહનશીલતા અને એવા અનેક સત્વ દ્રવ્યથી પોષાતા તથા પ્રકટતાં સદ્ગુણો છે. તેમાં અંગકોળાનાર અંતઃકરણ મતભેદથી શી રીતે સ્પર્શાયેલું રહે ? ત્યાં શાંતિ, સ્થિરતા, પ્રેમ, ઉપકારભાવના તથા ઉચ્ચપ્રતિ લક્ષ રહેવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે અને તેથી રંગાનાર અંતઃકરણ સ્વ ક્રમસં પુનઃ મતભેદના જળથી કદી સ્પર્શાયું નથી. બલે બીજાના હુમરા વિરોધી વિચારોની વચ્ચે તે રહેવા છતાં પણ નિર્લેપ જ રહે છે.

બંધુઓ ! આ પ્રદેશમાં આવો, અને પછી તમે મતભેદ એ સ્વાભાવિક છે એવા ઉદ્ગાર કદાપિ કાઢી શકશો નહિ, ત્યાં સ્થિર થયા પછી મતભેદ દર્શાવવો એ અંતઃકરણનાં નિખાલસપણાને તથા અંતઃકરણના બલને સૂચવે છે એમ કદી કહી શકશો નહિ. ત્યાં આવ્યા પછી તમને સમગ્રશે કે રજ્જેનિકારથી પ્રકટતા મતભેદ કરતાં સત્વગુણથી પ્રકટતાં આ અવિરોધમાં જ ખરું બસ છે, અને અવિરોધને બધાં ત્યાં પ્રસારવો એમાં જ અંતઃકરણનું સામર્થ્ય અને વારસવ નિખાલસપણું રહેલું છે.

આ રમણીય અને શાંત પ્રદેશ અંતઃકરણના ઉપરના પગનીનીચેના ભાગમાં રહેલો છે. સંઘર્ષી મનુષ્ય ત્યાં જ્યારે આવે છે ત્યારે તે કાંઈ જડ સૃષ્ટિને છાડી ચૈતન્યમય સૃષ્ટિમાં આવ્યો હોય તેવું તેને લાગે થાય છે. ત્યાં તેને જીવનની વિપુલતા જણાય છે. મનુષ્યમાં વસ્તુતઃ શું સામર્થ્ય છે તેવું તેને ત્યાં લાગે થાય છે, અને તે કાંઈ તેને જણાય છે કે આ પ્રદેશમાં આવ્યા પૂર્વે મનુષ્યે પોતાને ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયેલ માને છે, એ જાણી છે, ઉન્નતિના પ્રદેશ તો આ જ છે. અને જે મનુષ્યે આ પ્રદેશને બધાં સુધી જાયો નથી ત્યાં સુધી તેણે મનુષ્યજન્મ પાળી કયું જ સુખ ભોગયું નથી. આ પ્રદેશમાં આવ્યા પૂર્વેનું સુખ, સુખ નથી પણ સુખની છાયામાત્ર છે, અને તે દુઃખ—વિવિધ દુઃખથી મેચિત છે, કેવલ સુખ તો આ સ્થાને જ છે.

મતભેદને પ્રકટવાનો બધાં સંલેપ જણાય કે તકાળ આ પ્રદેશમાં આવી જાઓ. પૂર્વના મતભેદવાળાના સંઘર્ષમાં આવવાનો પ્રસંગ આવતાં આ પ્રદેશમાં સ્થિત થઈને તેમની સાથે સંઘર્ષમાં આવજો, અને પછી તમને મતભેદનું રમણસરણું રહેલું કદિન થઈ પડશે.

આ સત્વદ્રવ્યવાળા પ્રદેશને શુદ્ધિસદિન જે મનુષ્ય વિચારો કરે છે તેમાં તેને ક્યાંદિ પણ વિરોધનું લાગે થતું નથી, કશાથી પણ તેને મતભેદ પડતો નથી. સ્થૂલ શુદ્ધિના પારના પ્રદેશમાં આવો અને તમને ચમત્કાર થયેલો જણાશે. તમારી પાસેની વસ્તુ ખોવાઈ ગયેલી લાગશે. તમે ખોળવા છતાં તેને મેળવી શકશો નહિ, અને તે કઈ ? મતભેદ.

પ્રવેશો, બંધુઓ ! તે પ્રદેશમાં પ્રવેશો. સાચું સુખ મેળવવાની ખાતર, પરમૈશ્વરનું તમારાંમાં પ્રકટીકરણ કરવાની ખાતર, દેવી જ્ઞાન મેળવનારતરીકે એક જવસંત દર્શાવવાની ખાતર, તમારા બંધુઓના, તમારા સ્નેહીઓના, તમામને અનુસરનારોના અને હેવટે તમારા પોતાના પરમ દિવસે અર્થે પ્રવેશો.

ઉત્તમ આરોગ્ય માટે ઉત્તમ નિયમો.

ઉત્તમ આરોગ્યને માટે કેવલ આયુષ્ય વગેરે રચૂલ ઉપચારો જ છે, એમ કંઈ નથી, પરંતુ તેની સાથે માનસ ઉપચારો પણ છે. તેનું જ્યારે વિધિથી પાલન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે પ્રાપ્ત વ્યાધિને હટાવે છે એટલું જ નહિ, પણ એવા રચાથી આરોગ્યને ઉપગમે છે કે જેમાં પુનઃ એકાએક રોગ થવાનો સંભવ અવતો નથી. શરીરની સાથે જ્યારે મનનું મિશ્રણ થાય છે ત્યારે વ્યાધિ અત્યંત વૃદ્ધિને પામે છે, અને તેથી વ્યાધિના સમૂહ નાશને માટે કેવળ રચૂલ ઉપચારો જ કરવા એ યોગ્ય નથી. શરીરમાં વ્યાધિનું જ્ઞાન પ્રકટાવનાર મન છે, અને તે જો દુર્ગંધ હોય છે તો શરીરમાં સદૃજ કંઈ થાય છે તો તે મન તેનું મોઢું સ્વરૂપ કલ્પી લે છે, અને વધારે દુઃખનું જ્ઞાન કરાવે છે. એથી ઉત્પન્ન મન જો ભ્રમવાન હોય છે તો મહાન સરખા વ્યાધિનું સ્વરૂપ પણ અત્યંત પ્રગટ પ્રમાણમાં જણાવા લેતું નથી અને તેથી તેનું દુઃખ વા કટ બહુ ન્યૂન પ્રમાણમાં જણાય છે. આથી મનના ઉપર લક્ષ રાખી જે મનુષ્ય રોગ મટાડવા પ્રયત્ન કરે છે તે રચાથી વિજયને મેળવે છે. તેથી વ્યાધિને મટાડનાર, વ્યાધિ પ્રકટવાનાં નવાં કારણોને ઉપગતાં અટકાવનાર, તથા આરોગ્યને ચિરકાલ અને વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રકટાવનાર જે જે માનસ સિદ્ધિ નિયમો છે તે આ છે:—

*

*

*

*

મનના, ચારિત્ર્ય અથવા જીવનના અને સ્વત્વ (આપણું પોતાપણું)ના સક્રિય અથવા બહવાન શુભોને કેળવો. જે શુભો આપણામાં ટાટાટપ થઈને પડ્યા રહેતા હોય તેવા નહિ પરંતુ આપણને કોઈ કાર્ય કરવામાં અપૂર્વ બલથી આગળ દોરતા હોય-આપણા દિતમાં તથા આપણા સુખમાં શક્તિ કરનાર પ્રયત્નોમાં જે આપણને આગ્રહથી જોડી રાખતા હોય, તેવા નવીન નવીન પ્રયત્નોમાં આપણને વારંવાર લઈ જઈને રથાપતા હોય અને અન્ય આ ગળ આપણને એક હાંકટ મનુષ્યરૂપે જળકારી મૂકતા હોય તે સક્રિય શુભો છે. એવા શુભો જો કેળવવામાં આવે છે, તો સામર્થ્યની અત્યંત વૃદ્ધિ થાય છે.

*

*

*

*

જ્યારે તમારા માર્ગમાં તમને કંઈ વિધિ કે હરકતજેવું જણાય તો તેના ઉપર તમારું બહવાન તથા આગ્રહયુક્ત સ્વામિત્વ રથાપજો, અને વિધિ કરનાર હોય એવું જણાતું તે, તેને તમારે સ્વાધીન કરી તમને અનુકૂલ થાય અથવા તમારા માર્ગમાં આગળ વધવામાં તે તમારા સેવકરૂપ થઈ તમને સહાય કરે એવું કરજો. આ બનવું સંભવિત છે, માત્ર તેને તે પ્રમાણે પસંદી નાંખનાર કુશલ મનુષ્ય જોઈએ.

*

*

*

*

જો તમારે ઉત્તમ આરોગ્યવાળા રહેવું હોય તો તમારી પોતાની સાથે અને આખા જગતની સાથે સહૃદય શાંતિથી રહેજો. દેટલાક મનુષ્યો બોળ સર્વસાથે શાંતિથી રહી શકે છે, પણ પોતાની જગતની સાથે શાંતિથી રહી શકતા નથી. પરંતુ એ અંતરની અસાંતિ જ મનુષ્યને આરોગ્ય મેળવવામાં પ્રતિબંધરૂપ હોય છે.

*

મારા મનમાં એવું જાન રાખજો કે તેની સ્થિતિ જતી રહેવાના કારણોને તમે ઉપગ્રવો છો, અને તે યમાર્થ રીતે જતી જ રહે છે.

સર્વ સમય તમને પોતાને સારાપણાનું જ જાન થાય એ પ્રકારની દૃષ્ટિ રાખ્યા કરજો. અને જ્યારે તમને કંઈ સારું જણાય તો તે જાનને તમારા અંતરના ઉંડાણથી ગમતું રાખજો—જેમ બને તેમ તે જાનને અત્યંત ઉંડાણમાં ઉતારતા જાઓ. અંતરના ઉંડાણમાં પ્રકટેલી લાગણીઓ હમેશાં આંતર મનમાં પ્રવેશ કરે છે, અને જેમ વધારે સારી લાગણીઓ અથવા જાવના આપજો આંતર મનમાં દઃ કરીએ છીએ તેમ તે વધારે લાભકારક થાય છે.

તમારા શરીરમાં કોઈ પણ પ્રતિદૃશ સ્થિતિ પ્રકટે તેના કરતાં તમે વધારે બઘવાનું છે એ વાતો દૃઢપણે માનજો. આ વાતો વારંવાર વિચારપૂર્વક તમારા અંતરમાં સ્થાપજો અને તમારામાં રહેલા વધારે બલના પ્રદેશમાં એ રીતે વારંવાર આવીને વધારે પૂર્ણ રીતે સ્થિત થવાનું લક્ષ રાખ્યા કરજો.

આરોગ્ય એ સ્વાભાવિક છે—કુદરતી છે—એ પ્રકારના નિશ્ચયમાં નિરંતર રહ્યા કરજો. તેમ જ આખા જીવનપર્યંત પૂર્ણ આરોગ્યમાં રહેવું એ સ્વાભાવિક છે અને તમારા શરીરમાં પ્રત્યેક પરમાણુમાટે કુદરત હમેશાં પૂર્ણ આરોગ્ય ઉપગ્રવે છે એ પ્રકારના નિશ્ચયને પણ નિયમ ધારણ કરી રાખજો.

તમારી નિશ્ચિતની ક્ષણોને તમારે પોતાને માટે સારી, બઘવાનું અને દૃઢ નિશ્ચયવાળી જાવના કરવામાં ગણજો, અને જાણજો કે એ પ્રકારની સઘળી જાવનાઓ આપણા આંતર મનમાં વચાતાં ઉત્તમ બીજાં છે કે જે તેમના સરખા ઉત્તમ ક્રીડાને લાવિષ્યમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી આપનાર છે.

તમારા શરીરમાં જે કંઈ પ્રતિદૃશ સ્થિતિ ઉપજતી લાગે તે ક્ષણિક છે એમ જાણજો, અને તેમને સ્થાયી રહેવાને માટે તેમનામાં કશી જ સત્તા નથી અને તમે ધારો તે વખતે તેને બદલે આરોગ્યવાળી અને બઘવાનું સ્થિતિને ઉપગ્રવિને તે પ્રતિદૃશ સ્થિતિને ટાળી નાંખવાને તમે નિયમ સમર્થ છો એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખજો.

શાંત, એકરાગવાળી અને પરમ નિશ્ચિત એવી મનની સ્થિતિસાથે સર્વ સમયે સર્વ કામમાં અને સર્વ પ્રસંગોમાં વર્તજો, અને જાણજો કે મનની આવી સ્થિતિ તમારા શરીરને તેમાં રહેલા જીવનજલની વૃદ્ધિ કરવામાં અને તે સઘળા બળને ટકાવી રાખવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે.

પૂર્ણ આરોગ્ય મેળવવાને માટે અને તેને ટકાવવાને માટે દૃઢ નિશ્ચય કરો. પૂર્ણ

આરોગ્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાઉપર તમારા સમગ્ર લક્ષને એકાગ્ર કરજો, અને નિશ્ચયપૂર્વક મોનને કે તમે ધારણું કરી કમથી અવસ્થા સિદ્ધ કરશો.

* * *

તમારા શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં જીવન, આરોગ્ય અને પુષ્કલતા અથવા પુષ્ટિ જોઈ એ તેટલા પ્રમાણમાં રહેલાં છે એ પ્રકારનું જ્ઞાન થવાને માટે તમને, પોતાને યોગ્ય રીતે કેળવો, અને તે જ્ઞાન એટલું ઉડું અને એટલું સત્યતાવાળું કરો કે તમારા શરીરના પ્રત્યેક વિભાગમાંથી આરોગ્ય અને જીવન ઉભરાઈ આવે છે તેવું તમને પ્રત્યક્ષ જણાય—અનુભવ થાય.

(અપૂર્ણ.)

ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

સરકારી નોકરીમાંથી ઉપરામ પામેલા એક વયોગ્રસ્થ ગૃહસ્થ નિવૃત્તિમાં જીવન ગાળતા હતા. તેમને કોઈ પૂછતું કે ‘હાલ આપ શું કરો છો ?’ તો તેઓ ઉત્તર આપતા કે ‘ઘણો ખર્ચ વખત તો મારો ધ્યાનમાં જાય છે. હાલ તો મોટે ભાગે ધ્યાનરથ વૃત્તિ રાખું છું.’ મનથી તેઓ સર્વોત્તમ ધ્યાન કરે છે એમ માનતા, અને એ ક્રિયા એક અત્યંત મહત્વવાળી છે અને તે પોતે તેને કરે છે એ ખીજને દર્શાવવામાં બહુ પ્રસન્નતા ધરતા હતા. એક વખત એક મનુષ્યની સાથે તેમનો મેળાપ થતાં વાતચીતના પ્રસંગમાં તેમણે પૂર્વોક્ત જ્ઞાનનો ઉત્તર આપ્યો. પેલા મનુષ્યે પૂછ્યું, ‘ધ્યાનમાં આપને શું જણાય છે ? જે વખતમાં આ પુરુષનો પૈલા ગૃહસ્થને મેળાપ થયો તે વખતે તેઓ ડોકોરના મંદિરમાં કંઈક મકાનનો લાગ પોતાના તરફથી કરાવતા હતા. પૈલા પુરુષના પ્રશ્નને ઉત્તર આપતાં તેમણે કહ્યું, “આ આખી મીચીને ધ્યાનમાં બેસું છું એટલે થોડી વાર પછી ડોકોરનાથજીનું મંદિર દેખાય છે, અને પાસેના લાગતું ચણવાનું કામ જાણે ચાલી રહ્યું છે, એક તરફ કુંભાર ઈંટો ભરીને ગઈડાં લાવતો જાય છે, એક તરફ મજુરો આરો કરીને તગારાં ભરતા જાય છે, કડીયાઓ જાણે પોતાનું ચણતર કામ ચલાવ્યા જાય છે, કોઈ કંઈ કરે છે, કોઈ કંઈ કરે છે એમ બધું જણાય છે. !’

ઘણા મનુષ્યો ધ્યાનનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ સમજતા હોય છે. ઇંટનું ધ્યાન કરવા બેસે છે, અને પછી ખીજ વિચારમાં ચડી જતાં જે કંઈ કલ્પનાથી તેમની દષ્ટિએ આવે છે તે બધાને ધ્યાનમાં ઠોકી બેસાડે છે.

પરંતુ ધ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ તેવું નથી. એક કોય વસ્તુની જ પ્રતીતિ થવા કરવી એનું નામ ધ્યાન છે. અને તે કોયમાં જેવા શુદ્ધ આરોપવામાં આવ્યા હોય તેવા શુદ્ધ સહિત્ત જ્યારે કોયનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે યથાર્થ ધ્યાન થયું એમ ગણાય છે.

અનેક મનુષ્યો ધ્યાનમાં કોયનું સ્થૂલ સ્વરૂપ જ કલ્પતા હોય છે, અને તેની ઓખી થવી તેને તેઓ ધ્યાનની સિદ્ધિ માને છે. પરંતુ તે પણ યથાર્થ નથી. કોયના શુદ્ધમાં જ્યારે વૃત્તિ પરાવાય અને તે શુદ્ધમય જ્યારે યદ્ય રહેવાય ત્યારે યથાર્થ ધ્યાનની સિદ્ધિ થઈ એમ કહેવાય છે.

તમે કલોકોના કલોકોના કલોકો આંખો મીચી કે જપની માળા ફેરવતા બેસી રહો,

પણુ જે ધ્યેયના શુભમાં તમારી ચિત્તવૃત્તિ તદાકરતાને નથી પામતી તો ગમે તેટલો કાળ જવા છતાં પણ અતે તમે તેંતમે અને ધ્યેય તે ધ્યેય જ રહો છો.

ધ્યેય અને તમે અભેદભાવને ક્યારે પામો છો કે ન્યારે તમારો ધ્યેયના સ્વરૂપસાથે—ધ્યેયના શુભ ધર્મસાથે—સંબંધ થાય છે. એની સાથે ન્યારે તમે જોડાઓ છો ત્યારે તે તે શુભધર્મો તમારામાં સંક્રાન્ત થાય છે—તમારામાં ઉતરી આવવા માંડે છે, શુભાગ કે મેઘરાના પુષ્પને જેવામાત્રથી તેનો ખરો અનુભવ તમને થતો નથી પણ ન્યારે તેનો શુભ જે સુવાસ તેના સંબંધમાં આવે છે ત્યારે તેના ફળરૂપે સુવાસ, મગજની શાંતિ વગેરેનું જે કંઈ ભાન થવું જોઈએ તે થાય છે, તેમ ધ્યેયના પણ શુભધર્મો સાથે ન્યારે તમે યથાર્થ સંબંધમાં આવો છો ત્યારે તમારામાં તે શુભધર્મોનો અવિચ્છાદ થાય છે, અને તેમ થતાં તમને ધ્યેયની પ્રતીતિનું વાસ્તવ ફલ મળે છે.

ધ્યાનનું યથાર્થ ફલ મેળવવું હોય તો ધ્યાનમાં ધ્યેયને સર્વોદ્કૃષ્ટ શુભથી યુક્ત જોડો. જેમ જેમ અધિક ઉચ્ચ શુભોનું તેમાં આરોપણ કરશો—ધ્યેયના ઉદ્કૃષ્ટ સ્વરૂપને જેમ અને તેમ વધારે લક્ષમાં આણીતા જશો, તેમ તેમ ધ્યાનનું હાર્દ તમારા લક્ષમાં આવશે અને તેના દિવ્ય ફલનો તમને અનુભવ થશે.

ઈશ્વર પ્રેમસ્વરૂપ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, આનંદસ્વરૂપ છે, એમ ઉપરચોટીયા વિચારો કરીને એકી ન રહો, પણ તેનો વિશેષ વિસ્તારથી વિચાર કરો. પ્રેમના સ્વરૂપનું ઉંડું ચંતન કરો અને પછી તે લક્ષણમાં વૃત્તિને લીન કરો. એ પ્રેમમય તમારા ધ્યેય છે અને તેવા ધ્યેયનું તમે ધ્યાન કરો છો એ ભાવને જૂલતા નહિ. અદ્ભુત પ્રેમમય એ તમારા ધ્યેય છે, અદ્ભુત જ્ઞાનમય એ તમારા ધ્યેય છે, અદ્ભુત શાંતિમય એ તમારા ધ્યેય છે, અદ્ભુત સુખમય, અદ્ભુત ઐશ્વર્યમય, અદ્ભુત સૌન્દર્યમય, અદ્ભુત આનંદમય, અદ્ભુત યતનમય, અદ્ભુત સત્યમય, અદ્ભુત ચિન્મય એ ત્રણે શુભ વા લક્ષણથી યુક્ત તમારા ધ્યેય છે એ વાતો લક્ષમાં રાખજો અને તેવા લક્ષણથી યુક્ત એવા ધ્યેયનું ધ્યાન કરજો.

ધ્યેયના આ પ્રકારના શુભોનું ચિંતન કરતા પરિણામે ન્યાં ન્યાં તે તે શુભો થોડા કે અધિક અંશમાં રહેલા હોય ત્યાં તતકાલ તમને તે જણાઈ આવે એવી રીતનું થાય ત્યારે જાણજો કે તમારું ધ્યાન યથાર્થ પ્રકારનું થયું છે. કેવલ હૃદમાં જ એ લક્ષણો જણાય ત્યાં સુધી પૂર્ણપણે ધ્યાનની સિદ્ધિ થયેલી ન માનશો.

અને ધ્યાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ એ જ પ્રકારનું છે. ધ્યેયના શુભધર્મોનો એક અંશ સરખો ગમે તેવા સ્થાનમાં હોય સાંધી પણ તે તમારી દૃષ્ટિએ તરી આવે તો જ તે ધ્યાનની વાસ્તવ સિદ્ધિ છે. જગતપ્રતિ દૃષ્ટિ કરો, કોઈ દુષ્ટ, દુર્જન, રોગી, વિપત્તિ કે એવા પ્રકારનો મનુષ્ય જણાય, પરંતુ તેના હૃદયના શુભ પડમાં એક પણ એવા શુભનો અંશ જણાય કે જે તમારા ધ્યેયના શુભને મળતો હોય, અને તે જણાતાં જ તમારું તેના પ્રતિ અસંત પ્રેમથી ધાવન થાય—જોગ સર્વ દેવ વિસરી જતાં તે સહજ સરખા શુભને જોતાં પણ તેના પ્રતિ વેગથી. તમારું ચિત્ત પ્રેમસંકિત દોડે તો સમજજો કે તમારા ધ્યાનની સિદ્ધિ થઈ છે.

જડમાં કે ચેતનમાં ન્યાં કંઈ ધ્યેયના શુભનો અંશ સરખો જણાય ત્યાં તમારો અંતરનો શુદ્ધ ભાવ ઉભારાઈ આવે, તે વસ્તુ જોતાં તમે ધ્યેયને જ જુઓ છો એવું ભાન થઈ

આવે તો જાણુને કે તમને ધ્યાનની સિદ્ધિ યદ્ય છે, કેમકે એ જ ધ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ છે. તમારા વિરોધીપ્રતિ દષ્ટિ જાણ કે તમારું અહિન કરનારપ્રતિ દષ્ટિ જાણ પરતુ જો તમે વધાર્યું ધ્યાન કર્યું હશે તો ધ્યેયનો કોઈ શુભ તેમાં જણાતાં તત્કાળ તમે વિરોધને ભૂલી જશો. તમને તેણે કરેલાં અહિતત્વું ચિરમરણુ થશે અને તમે તેને પ્રેમપૂર્વક જાળીને દેશો. અને એ જ ધ્યાનની સિદ્ધિ છે, કેમકે ધ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ એ છે.

ગમે તે દૂર દેશમાં કે વિપત્તિમાં કે રોગીની સ્થિતિમાં કે દરિદ્રાવસ્થામાં કે જંગલમાં કે કેદખાનામાં કે ગમે તેવી સ્થિતિ ના પ્રસંગમાં તમારો અતિપરિચિત મિત્ર તમને મળે તો શું તમે તેને નહિ જાળખો અને શું તમારો તેના તરફ પ્રેમભાવ નહિ પ્રકટે ? અવશ્ય પ્રકટશે. તે જ પ્રમાણે જે જે શુભો દંધ કાળથી તમારા ધ્યાનના સમયમાં સાથે રહી તમારા મિત્ર બન્યા છે તે ગમે તો કોઈ દરિદ્રીમાં કે પાપીમાં કે દુર્જનમાં કે શત્રુમાં કે અપરિચિતમાં કે તમારી નિંદા કરનારમાં કે લોભીમાં કે ક્રોધીમાં કે દુર્જનમાં કે કોઈ પણ પ્રકારના મનુષ્યમાં પ્રકટ કે અપ્રકટપણે વધારે અથવા થોડા અંશમાં પણ જણાઈ આવે તો શું તમે તેને નહિ નેઈ શકો અથવા નહિ જાળખી શકો ? જો તમે 'શુભના ચિંતનપૂર્વક ધ્યેયનું' ધ્યાન કર્યું હશે તો એક દાનમાં તે જાળખી શકશો. અને જાળખ્યા પછી શું તમે તેના પ્રતિ અલ્પ કરી શકશો એમ તમને લાગે છે ? કદાપિ નહિ. તત્કાળ તમે તે જોતાં જ તેના ઉપર મોહ પામવાના. કારણ કે તમારા ધ્યેયનું જ સ્વરૂપ થોડા અથવા અધિક અંશમાં ત્યાં પ્રકટ થયું છે અને તેથી તેના પ્રતિ પ્રેમ પ્રસારતાં તમને અટકાવ્યા છતાં પણ કેવી રીતે અટકવાતા ! નરસિંહ મહેતાની સાથે મામેરા વખતે નરસિંહ મહેતાના ધ્યેય જુદો વેપ લઈ આવ્યા હતા, અને નરસિંહ મહેતાને એ વાત કોઈને ન કહેવી એવી સાવધાનતા આપી હતી તે છતાં પ્રેમના આવેશમાં શું તેઓ તે વાત ભૂલી જઈ પોતાના ધ્યેય અન્યને જાળખાઈ આવે એવું જોક્ષી બેસતા ન હતા ? અંતરનો ઉમળકો એવો જ હોય છે અને તે ધ્યાનની સિદ્ધિ છે, કેમકે ધ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ એ જ છે.

ધ્યેયના શુભોને ધ્યેયમાં જ જોઈને બેસી ન રહો, પણ સમસર્વત્ર જોવાના અભ્યારી થાઓ. ધ્યેય જેમ સમસર્વત્ર છે તેમ તેમના શુભ પણ સમસર્વત્ર છે, અને તેથી સમસર્વત્રમાંથી તેને જ શોધી કાઢવાનો પ્રયાસ કરો. જ્યાં સહજસરખો ધ્યેયનો શુભ જુઓ કે તરત તે શુભનાં યશોગાન કરો અને તેના પ્રતિ પ્રેમ દર્શાવો.

કોઈ નવી વસ્તુ લઈ તમારી પાસે આવે છે તો તમે તેનાં વખાણુ કરો છો અને તે જોઈને પ્રસન્ન થાઓ છો તો જે તમને તમારા ધ્યેયના શુભ બતાવે છે તેના પ્રતિ વિરોધ બતાવે એ શું તમારા સરખા ધ્યાનનું લક્ષણ છે ? તમારા મિત્રની કે તમારા પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યની કોઈ તમને છપી બતાવે છે તો તમે તેના પ્રતિ કેવા પ્રસન્ન થાઓ છો ? અને તમારા ધ્યેયના શુભધર્મની પ્રતિમારૂપ કોઈ મનુષ્ય તમારા સંપુર્ણ આવે તો તેને તમે શત્રુ-ગુપ્ત કે દ્રેષી મનુષ્ય માની શકશો ? જો તમે સાચા ધ્યાની હશો તો અવશ્ય નહિ. કેમકે ધ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ એવું નથી.

તમને જેની અગત્ય છે અને જેને તમે શોધી છો એવી તમારી જોવાયલી વસ્તુ તમને મેળવી આપે તો તેના પ્રતિ તમને પ્રેમ પ્રકટે છે તો જે શુભને પ્રત્યક્ષ કરવા તમે

અત્યંત પરિશ્રમ કરો છો તે શુભ જો કોઈ તમને તેના પોતાનામાં દેખાડી આપે તો શું તમે તેના પ્રતિ અભાવ અને ઉપેક્ષા દર્શાવશો ? નહિ. જ.

ધ્યાનકાને ધ્યેયપ્રતિ શુભના ભાનપૂર્વક વૃત્તિને ઐકાગ્ર કરો અને બાકીના સમયે બધાં ત્યાંથી તે જ શુભને શોધવા વૃત્તિને ફેરવ્યા કરો. કોઈપણ મનુષ્યસાથે તમારી વૃત્તિને સંબંધ કરો તો તે તમારા ધ્યેયના શુભને જોવા માટે જ કરો. સામા. મનુષ્યને પોતાનામાં અમુક શુભ છે એવું ભાન હોય કે ન હોય, પણ તમે જો તેનામાં જુઓ, તો તરત તે શુભને પ્રહણ કરજો અને તેના પ્રતિ અત્યંત ભાવથી વર્તજો. સર્વમાં કંઈ કંઈ શુભ રહેલા જ છે, માત્ર તમારે તેને શોધી કાઢવાના છે. શોધી અને તે શુભને ધારણ કરો. આમ કરવાથી તમે બહુમુખ વૃત્તિમાં પણ બધાં ત્યાં ધ્યેયને જ જોતા રહેશો. અને ધ્યેયથી જ અનુસંધાનવાળા રહેશો. અને એ જ ધ્યાનનું ખડું સ્વરૂપ છે.

કેટલીક વિલક્ષણ ટેવો.

૧—અમુક પ્રકારના સંયોગમાં અમુક પ્રકારની રિચિત્રિમાંથી જે કંઈ અનુભવો આપણે મેળવીએ છીએ, તે મોટે ભાગે અમુક પ્રકારના સ્વભાવને લીધે અથવા અમુક પ્રકારની પડી ગયેલી ટેવોને લીધે હોય છે, અને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય એ જ જો આપણું લક્ષ્ય હોય તો તેને સિદ્ધ કરવાને માટે તે અવરોધ ત્યજી જોઈએ.

૨—બહુ ધણી બાજુમાં અમુક આમ થવું જ જોઈએ અને એમ થવું જો સ્વાભાવિક છે એવું આપણે માનીએ છીએ, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી હોતું. આપણે એવી ટેવ પાડી દીધી છે કે જેના પરિણામમાં અમુક પ્રસંગ બને છે અથવા અમુક પ્રકારના અનુભવ આપણને થાય છે. એ થવાનું બીજા કુદરતમાં રહેલું નથી હોતું પણ આપણી કંપનામાં હોય છે અને તેથી જો કંપનામાંથી એવા ભાંતિજનક બીજાંકોને આપણે કારી નાખીએ છીએ તો પછી તે ક્યારેકથી પણ ઉગતાં નથી. અને તેથી તે ઉગવાથી જે હાનિનો અનુભવ મનુષ્યને કરવાનો રહે છે તે પછી રહેતો નથી.

૩—દિવસનું કામ કરીને સાંજ પડ્યે ચાકવાનું ભાન થવું એ ધણીઓના પ્રસંગમાં એક ખાલી પડી ગયેલી ટેવચિત્રા બીજું કશું જ નથી હોતું. અને તે આંતર મનને કેળવીને શરીર તથા મન દિવસના બીજા સમયની જે કામ કર્યો પછી સાંજના પણ તેવું જ સુરસાવાળું અને વીર્યવાન રહે એ પ્રકારે કરી શકાય છે અને એ હાનિકારક ટેવને સુધારી શકાય છે. ઉપરની ટેવથી કેટલા મનુષ્યોના કેટલા કલાકો નકામા ચાલ્યા જાય છે એનો જો દિસાગ ગણવામાં આવે તો એક મનુષ્યજીવનમાંથી લગભગ ચતુર્થાંશ તેવો નીકળે.

૪—હવામાં અમુક પ્રકારના ફેરફારથી અમુક પ્રકારની અસર થવી એ પણ એક પડી ગયેલી ટેવ છે અને તે બહુ અગવડભરી છે તે ટેવ ત્યાજી પરિચિત્ત કરતાં પોતાને વધારે બક્ષવાનું કરવાની ટેવને કેળવવાથી—પોતાના મનને એ પ્રકારના વક્ષણવાળું કરવાથી—તે ટેવ બદલી શકાય છે, મનુષ્યને કયે સમયે કેવે સ્થાને રહેવું પડશે એ નહીં નથી હોતું તેમ કંઈ કાનુમાં કંઈ કામ કરવાનું આવશે એ પણ અનિશ્ચિત હોય છે તેથી પ્રત્યેક કાનુ અને

તેમાં એકાએક પ્રકટી આવતા ફેરફારોને લાંબા મનુષ્ય જો તેની અસરમાં દોરવાય છે તો તેની જીવનમાં તે તેને એક મોટા વિલક્ષણરૂપે યદ્ય પડે છે. ઋતુઆદિ બહાર પ્રકટતા ફેરફારો ઉપર મનુષ્ય જો પોતાનું સ્વામિત્વ રચાવે છે તો તેનાથી તેને કશી હાનિ કે પ્રતિકૂલતા અથવા અગત્ય જણાતી નથી.

૪—અમુક પ્રકારનો આહાર કે જોને તમે પથ ન ગણતા હો. અને જો ખાવામાં તમને અનુકૂલ ન જણાતો હોય તે કોઈ પ્રસંગે ખાવાથી જો અવ્યવસ્થા અથવા પ્રતિકૂલતા લાગે છે એ લગભગ દરેક મનુષ્યની બધાં જ ગમેલી ટેવસિવાય બીજું કશું જ હોતું નથી. આવી બાજુ-તોમાં, જ્યાં તેવો ખોરાક સંસાધાત્મક ભાવસહિત જઠરમાં પડે છે કે દરેક વખતે, અંતરૂની એક જતિ સામે બળવો ઉદાયે છે. આ આંતર મનનું જ એક પ્રકારનું વલણ છે અને તેથી પરિણામે બાધિ પ્રકટે છે. પણ આવો બાધિ જો કદા ખાવામાં આવ્યું છે તેથી પ્રકટતો નથી, પણ આપણા અંતરના સામે વિરોધ થવો એ જ તે બાધિને ઉપજવામાં કારણુ-રૂપ છે. આ ટેવને દૂર કરવાને માટે તમારી આંતર વૃત્તિને તે ખોરાકમાં રુચિ ઉપજાવવાને અને તેની ઇચ્છા કરવાને તથા તેને અત્યંત સંતોષથી ગ્રહણ કરવાને ફેળવો. તમારા આંતરને તેની તરફ એવી રીતે દોરો કે જેથી તેમાં તે રુચિને તથા પથજાવને ઉપજાવે. આ સ્થાને આપણે રમરણમાં રાખવું જોઈએ કે દરેક મનુષ્યનું જઠર જો જાતનો ખોરાક લેવા ઇચ્છે તે પ્રત્યેક પૌષ્ટિક ખોરાકના પ્રત્યેક પરમાણુને પોતાનામાં પચાવી દેવાને પૂર્ણ શક્તિમાન છે. આમ હોવાથી અંતરૂની યથાર્થ રચિતેટલી ખોરાક લેવો અને પછી તેના ધિંતનથી દૂર રહેવું, એ આ વિષયની અયોગ્ય ટેવને દાખવા છે.

૫—બારે કંઈ આપણી ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ અને અથવા આપણે ધાર્યું હોય તેમ સર્વોંશે ન બને ત્યારે તેથી અહિક લાગવું અને આપણા સમગ્ર શરીર તથા મનમાં અસ્વસ્થતાનું જાન થવું એ એક એવા પ્રકારની ટેવ છે કે જે ધીમેધીમે અને ગ્રમગ્રમ સર્વોત્તમ આદિગ્યને અને મૃદુ તથા મોહક સ્વભાવને મોટા ધોકા પહોંચાડે છે. પણ તે ગમે તેમ બને તોપણ તેના તરફ સહિય અને મનનું સખલ વલણ રાખવાથી અને તે ઉત્તમ જ છે એમ મનમાં દૃઢ સ્થાપી રાખવાથી તે ટેવ દૂર કરી શકાય છે. પ્રતિકૂલ પ્રસંગ આવતાં 'તે કેમ જ આવે, એથી મારું ધાર્યું નહિ થાય, હવે મને હાનિ થશે' એવા દુર્બલતાળા વિચારો વારંવાર કરીને જો મનને હાનિના જાનની ટેવ પાડી દીધી હોય છે, તો તેથી એ પ્રસંગથી હાનિના સંભવ આવે છે, પણ 'મને વિષમાં કોઈ પણ સ્થિતિ હાલ કરવાને સમર્થ નથી, તેમ કોઈ પણ સત્તા મને હાનિ કરવાને નિર્માણુ યથેલી નથી' એ વિચાર દૃઢપણે મનમાં કાયમને માટે સ્થાપી રાખવામાં આવે છે, તો પછી કશાથી હાનિનો સંભવ આવતો નથી, અને ઉક્ત હાનિના અનુમાનની પડેલી ટેવ પણ જતી રહે છે.

૬—અમુક ઋતુમાં અમુક દોષ અમવા બાધિનો પ્રકોપ થાય છે એમ માનવાથી થતી તે તે પ્રકારની અસર, એ પણ ટેવ સિવાય બીજું કશું જ નથી, આ સ્થળે આપણે એ જાણવું જોઈએ કે પ્રત્યેક પ્રતિકૂલ ટેવ એ આંતર વૃત્તિને વિપરીત માર્ગમાં દોરવા જવાના પરિણામ વિના બીજું કશું જ નથી, અને તેથી તેને નક્કી બહારી નાંખવી જોઈએ.

૭—તમને જો જાનના સંજોગોનો પરિચય નથી એમાં સ્વપાપજા તમે તમને લાગે ન વખતે તમને સંજોગનું અથવા પ્રતિકૂલતાનું જાન થવું, એ જૂની ટેવોની સાથે અત્યંત વળગી-રહેવું જેથી મવા વિચારો અથવા ટેવની સાથે તકાળી ન જોડાઈ જવાય એ પ્રકારના કંઈ

કાળથી તમારા મનહિપર પાડેલા સંસ્કારનો પરિણામ છે. પરંતુ મુક્ત અથવા સ્વતંત્ર પુરુષ આવી બાહ્ય સ્થિતિથી કદી સપડાયેલા રહેતો નથી, અને બલવાન મનુષ્ય પ્રત્યેક સ્થિતિને પોતાના ધારેલા કાર્યમાં ઉપયોગી કરી લેવાને શક્તિમાન હોય છે. તેવો મનુષ્ય આવી ટેવ પડવા દેતો નથી, પણ ગમે તે સંજોગોમાં આવવા છતાં તે સ્વતંત્ર અને તે સંજોગોને અધીન ન રહેતાં તેમને વશ વર્તીવનાર જ યથા રહે છે.

૮—વ્યવહારના રીત રીવાજોનો મોટો ભાગ કે જેનાથી જનસમાજ સપડાઈ ગયેલો હોય છે, તે સર્વનો પણ આમાં જ સમાવેશ થાય છે. તે સઘળી પૂર્વથી ઉતરતી આવતી ટેવો છે, અને ઘણી બાબતોમાં તે વિશેષ સુખ અને અધિક ઉચ્ચ પ્રાપ્તિઓની આડે આવનાર જ હોય છે. તેનો જય પણ મનુષ્યના જ હાથમાં છે.

૯—શરીરની અમુક પ્રકારની સ્થિતિથી કેટલાંક દુઃખો ઉત્પન્ન થવા—જેમકે બીના પગ યવાથી ચરદી લાગવી—ઘટા ઘેસી જવો, સજેખમ થવો વગેરે—એ જેમને એ પ્રકારનો અનુભવ થયો છે તેમની એ વાત શ્રવણ કરીને જ એ નિર્ણય પોતાને માટે કરી લેવાનો જેમને સ્વભાવ હોય છે તેમને તેવો અનુભવ થવો એ તેમણે વિના કારણ પાડેલી ટેવનો જ પરિણામ છે. જો કે બીના પગ એ શરીરને અમુક વખતે હાનિ કરે, તોપણ એ એક એવી ટેવ છે કે જે ઘણી વખત હાનિને ઉપજાવી આપે છે. એ જ પ્રમાણે બીજી પણ એવી સેંકડો બાબતો છે કે જેની ટેવ પાડનાથી પરિણામે ધારેલી અસર પ્રકટે છે. ઘણી વખતે આપણે અમુકથી અમુક થાય છે અને અમુક વળી બીજીથી જ થાય છે એ પ્રકારના નિર્ણય કરવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય છે. ખડું જોતાં અમુકમાંથી અમુક ઉપજવું એ જવલ્લે સોમાંથી એકમાં જ બન્યું હોય છે, અને તેમાં પણ ઘણી વખત તો અમુક બનવામાં જેને કારણરૂપ ગણી દૂષિત ઠેરવવામાં આવે છે એ ખરું કારણ નથી હોતું પણ કોઈ બીજું જ હોય છે, તેમ છતાં દૃઢ પણે અમુક પ્રકારે માનવાની પડી ગયેલી ટેવ ગમે તે કારણથી અમુક બને છે તો પણ તેમાં પોતે નિર્ણય કરેલા કારણને જ હેતુરૂપ માને છે.

૧૦—કેટલાક પ્રસંગોમાં અને અમુક પ્રકારના સંજોગોમાં આપણને અમુક પ્રકારના કેટલાક અનુભવો થાય છે, કારણ કે એ પ્રકારના અનુભવો ઉપજાવવાની, ત્યારે ત્યારે આપણે તે તે પ્રકારના સંજોગોમાં આવીએ છીએ, ત્યારે ત્યારે ટેવ પડી ગઈ હોય છે; જો કે ખરું જોતાં તે તે સંજોગો તેવા પ્રકારના પરિણામને અથવા અનુભવને ઉપજાવવાને માટે અસમર્થ જ હોય છે. જે માર્ગથી આ પ્રમાણે બને છે તે આ છે: અમુક સંજોગ અથવા બનાવ, આપણામાં રહેલી ટેવનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચે છે, અને અમુક સંજોગથી અમુક બને એમ માનનારો ટેવ અથવા આપણી એ પ્રકારની વૃત્તિ તેવા તેવા પ્રસંગો અથવા સંજોગોમાં તેવા જ પ્રકારના પરિણામને પ્રકટાવે છે. જો આપણે ધારીએ તો તે જ પ્રસંગો અથવા સંજોગોથી હાલ જે અનુભવ થાય છે તેથી કેવળ વિરોધી અનુભવ પણ મેળવી શકીએ.

૧૧—મનુષ્યજીવન વિવિધાણુ પ્રકારની અનેક ટેવોથી ભરપૂર છે. ખડું જોતાં, લગભગ નેવું ટકા આપણી ક્રિયાઓ અને વિચારો ટેવને લીધે અથવા ટેવના પરોક્ષ પરિણામને લીધે જ હોય છે. પરંતુ મનુષ્ય કંઈ ટેવને અધીન પ્રાણીનિવો યથા રહેવાનો સમ્મયેલો નથી. તે પ્રત્યેક સ્થિતિમાંથી જેવું ઉપજાવવા ધારે તેવું ઉપજાવી શકવાને, તેમાંથી જેવા વિચાર અને અનુભવ ઉપજાવવો હોય તેવા ઉપજાવવાને અને ગમે તે પ્રસંગને સર્વોત્તમ પરિણામ આપણનાર કરવાને સમર્થ હોવો જોઈએ. વર્તમાન સમયને માટે શું સર્વોત્તમ છે તે જાણીને તે પ્રમાણે

કરવાને માટે તે સમર્થ હોવો જોઈએ, પછી ગમે તો અમુક ક્રિયા કરવાથી અમુક પરિણામ પૂર્વે કોઈને આપ્યો હતો કે નહિ તેના દાખલો હોય કે ન હોય. તેમ જ જૂત કાળમાં તેની કાંઈ ટેવથી અથવા પોતાની શક્તિના કોઈ પ્રકારના વલણથી જે કંઈ પ્રતિકૂળ અનુભવ થયા હોય તેના તરફ જોયા વિના વર્તમાન ક્ષણ જોવી બનાવવા ધારે અને વર્તમાન પ્રસંગનું કળ જોવા રૂપમાં પ્રકટાવવા ધારે તેવું કરી શકવાને પણ મનુષ્ય સમર્થ હોવો જ જોઈએ. અર્થાત્ મનુષ્ય સર્વ કાળે સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ. તેના પોતાના કે બીજાના વિચારો કે ક્રિયાઓ બંધન કરનાર ન હોવી જોઈએ. બીજાને કોઈ પ્રતિકૂળ અસર ઉપજાવે તેવી રીતિ અથવા પોતાને આ ક્ષણપર્યંત પ્રતિકૂળ અસર ઉપજાવનાર પ્રસંગ વા ક્રિયામાંથી પણ તે ધારે તેવું અનુકૂળ શ્લ ઉપજાવવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. મનુષ્યમાત્રમાં તે શક્તિ હોય છે, પણ તેના તે રૂપે ઉપયોગ ન થવાથી એ શક્તિ હિંમત રૂળને ઉપજાવે છે.

૧૨—પ્રત્યેક જાતની ટેવમાંથી મુક્તતા મેળવવાને માટે યોગ્ય વિધિ એ છે કે આપણી ઈચ્છાની શક્તિને એવા પ્રકારની ઇચ્છા કરવાને કેળવવી કે જે પોતાના જીવનની પ્રત્યેક શાખામાં વધારે લાભ અને વધારે પ્રગતિ અથવા ઉન્નતિ કરનારી વસ્તુઓ માટે જે સાવધાનપણે નિર્ણય કરાયો હોય તે વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જ તે વળેલી રહે. દુકામાં જે વધારે અને વધારે મહાન વસ્તુને આપનાર હોય તેવી સઘળી ક્રિયાઓ કરવાને અને તેવા થવાને આપણી ઇચ્છા રાખ્યા કરવી, અને આ પ્રકારની ઇચ્છા સિદ્ધ કરવાને માટે પૂર્વનાં કોઈ પણ બંધનોના વિચારને અવકાશ આપ્યા વિના, પણ વર્તમાન સમયમાં આપણે ધારેલા કાર્યને જે વધારે શક્તિમત્ત કરનાર ક્રિયા હોય તેને અખંડ સાધતા આગળ અને આગળ વધતા રહેવું. અને આ સ્થળે એ સ્મરણમાં રાખવું સાહે છે કે જેને આપણે શારીરિક કે માનસિક બંધન ગણીએ છીએ તે મોટે ભાગે ટેવના જ વિપર્યય-પરિણામ રૂપ છે. આપણે અમુક જેટલા જ થવાની અથવા અમુક જેટલું જ કરી શકવાની આપણને ટેવ પાડી છે, જ્યારે ખરી વાત એ જો કે આપણામાં રહેલાં સામર્થ્યો અમર્યાદ છે, અને આપણામાં ઉતરી આવેલી શક્તિઓ અસંખ્ય છે. આથી સ્વતંત્ર થવાને માટે અને પુરવ ત્વના કે સ્થિતિના પૂર્ણ વિકસિત રૂપમાં પ્રકટવાને માટે આપણે જીવનના જૂના દરિયાઈદુને આપણામાંથી સર્વ અંશે કાઢી નાંખવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક રીતે અને પ્રત્યેક બાબતમાં અત્યંત વિશાલ તથા ભવ્યતાવાળા નવીન વિચારોથી મુક્ત દરિયાઈદુને ધારણ કરીને આપણને પોતાને નવજીવનમય કરવાના માર્ગમાં વેગથી વધવું જોઈએ. અને આપણામાં વધી રહેલા અનેક કૃત્રિમ નિયમો અને ટેવોના સમૂહ કે જેને અજાનથી આપણે આપણને હિત કરનારરૂપે અથવા આપણાથી તે ન ત્યજી શકાય એવા બલવાનરૂપે જાણ્યા છે તેમને દૂર કરવા એ આપણને કઠિન જણાય તેમ નથી. કારણ કે તેમાંના ઘણા તો જ્યાં આપણે હવે તેને સ્વીકારવાના નથી એવું દૃઢપણે નિશ્ચય કરીએ છીએ કે તરત તેઓ નિર્બળ થઈ જાય છે અને તે જ ક્ષણથી આપણામાંથી પલાયન કરવા માંડે છે. આને માટે એક મુખ્ય નિશ્ચય જે આપણે ધારણ કરવાનો છે તે આ છે. હું સદા શુદ્ધિને પામતાં લક્ષ્યાર્થ-દુને ધારણ કરીને મને પ્રત્યેક દિવસ વધારે અને વધારે નવજીવનમય કરતો જાહેશ.

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪ ૪૬ થી.)

પ્રકરણ ૧૨.

પ્રગતિ, પ્રાપ્તવ્ય અને સિદ્ધિને અર્થે જીવન ગાળો.

નિરાંતર પ્રગતિમય જીવનમાં રહેવું એ વિશેષ અને વિશેષ જીવનના જાગ્રત પ્રદેશમાં પ્રવેશવું એ છે, અને જીવનની અખંડિત વૃદ્ધિ એ યૌવનને સ્થિર રાખવામાં મુખ્ય પાયાવ્ય છે.

ન્યાં સુધી જીવનની વૃદ્ધિ છે ત્યાં સુધી મનુષ્યશરીરમાં અવસ્થા જેવી કોઈ વસ્તુનાં પાંચાં થવાં એ સંભવિત નથી, કારણ કે શરીર ત્યારે જ જન્મેલું થવા માટે છે કે ત્યારે તેમાં જીવનના ક્ષયનો આરંભ થાય છે.

જીવનનો ક્ષય અનેક કારણો ગણીને શાય છે. દુઃકામાં મન અને શરીરના પ્રત્યેક નિયમનો હાંગ મનુષ્યજીવનના સામર્થ્યને ઘટાડે છે, પરંતુ જીવનની અખંડિત વૃદ્ધિનું વાસ્તવ્ય રહસ્ય એ છે કે મનુષ્યે અપરોક્ષપણે-સાક્ષાત્ રીતે-અખંડિત પ્રગતિને અર્થે જીવન ગાળવું જોઈએ. થોડો સમય પ્રગતિમાટે મનુષ્ય યાત્ર કરે અને થોડો સમય અંધી પ્રતિકૂળ યાત્ર કરે, તેમ કેટલીક ક્રિયા પ્રગતિને સિદ્ધ કરાવનારી કરે અને કેટલીક પ્રગતિને અટકાવનારી ક્રિયા કરે તો તે જીવન અખંડિત પ્રગતિને અર્થે ગાળવું ગણાવું નથી. અને તેવું જીવન સ્થાયી યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત રહેતું નથી.

અધિક અને અધિક જીવનમાં મનુષ્યની અવિચ્છિન્ન પ્રગતિ માત્ર યૌવનને સ્થાયી રાખશે એટલું જ નહિ, પણ તેની સાથે આયુષ્યની પણ વૃદ્ધિ કરશે. એના હેતુ એ જ છે કે આયુષ્યનું દીર્ઘકરણ-લંબાવું-તે શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં જીવનનો જેટલા પ્રમાણમાં જોઈ શકી રાખવામાં આવે છે અને જેટલા પ્રમાણમાં તેને મળ્યા કરે છે તેના ઉપર જ આધાર રાખી રહ્યું છે.

મનુષ્યશરીરના પ્રત્યેક પરમાણુને જીવનગળથી અવિચ્છિન્નપણે લાપ્ત કરવું એ તે શરીરને જેવા રૂપમાં તે રચાયું છે તેવા રૂપમાં તેને કાયમ રાખનાર છે. કેમકે ન્યાં જીવનની પુષ્કલતા હોય છે ત્યાં મૃત્યુનું પ્રદંટવું સંભવિત નથી; અને આ જીવનની પુષ્કલતા ન્યાં સુધી મનુષ્ય વિશેષ અને વિશેષ જીવનમાં પ્રગતિમાન થયા કરે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્યને તે મળ્યા જ કરે છે.

વિશેષ અને વિશેષ જીવનમાં અવિચ્છિન્નપણે પ્રગતિ સાધવાને માટે મુખ્ય વાર્તા એ છે કે આગળ વધવાના સાક્ષાત્ ઉદ્દેશને અર્થે જ જીવવું; દાલમાં જે કંઈ પ્રત્યક્ષ છે તેના કરતાં આપણા દર્શિમંદુનો પ્રત્યેક વિષય વધારે વિચાર્ય અને વધારે મદાન થતો રહેતો હોવો

જોઈએ, અને શરીરમાં થતી પ્રત્યેક ક્રિયામાં તેના સામર્થ્યના પ્રમાણમાં મદદરૂપતા, વિસ્તારતા અને બિંધનમત્ત હોવું જોઈએ.

પ્રાપ્તિ અને સિદ્ધિના સમયમાં કોઈ નિયત ઉદ્દેશથી જીવન ગાળવું એ આવશ્યક છે, કેમકે માત્ર વધારે હિંમત પ્રાપ્તિ અને મહાન સિદ્ધિને લક્ષ્ય હોય છે તે જ અવિચ્છિન્ન પ્રગતિને વધારી શકાય છે. તેથી મહાન યવાની અને વિશેષ હિંમત વસ્તુ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી, જોણે પોતાનાં જીવનને અખંડ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેણે પોતાના જીવનના અણુ અણુને જાગ્રત્ કરવાની આવશ્યકતા છે.

મહાન યવાની અને હિંમત વસ્તુ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા એવી તીવ્ર હોવી જોઈએ કે જે પ્રત્યેક અણુમાં તે કોઈથી ન અટકાવી શકાય એવા વેગ અથવા બળનો અનુભવ કરાવે, અને તે પોતાના કામમાં કદાપિ અટકી પડવી ન જોઈએ. મન જોણે પોતે ક્રિયાના, વૃદ્ધિના, પ્રાપ્તિના અને સિદ્ધિના જીવનમાં જ અખંડ રહે છે એવા પ્રકારનું તેણે ચિત્ત રચવું જોઈએ, અને ભવિષ્યમાં એવા સચેતન અથવા ક્રિયાત્મક જીવનમાંથી નિવૃત્ત યવાનો વિચારને કદાપિ અવકાશ આપવો ન જોઈએ.

ભવિષ્ય એ ભવિષ્યને જ સોંપી રાખવું જોઈએ. તેને વર્તમાનની સાથે મિશ્રિત કરવાની કશી જ જરૂર નથી. વર્તમાન સમયમાં ક્રિયાત્મક જીવન ગાળવું—ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કરવાવાળું જીવન ગાળવું—અને પ્રત્યેક વર્તમાન ક્ષણે એ જ પ્રકારના ક્રિયાત્મક જીવનને ગાળવાનું ચાહુ રાખવું એ જ આપણા સમગ્ર ધ્યાનને એકાગ્ર યવાનો વિષય હોવો જોઈએ. વિશેષ હિંમત ક્રિયાત્મક જીવન કેવી રીતે ચાલે એ જ આપણા ચિત્તના ચિંતનનો વિષય હોવો જોઈએ, અને આપણું લક્ષ્ય તથા કૃતિ પણ એમાં જ સ્પષ્ટપણે યથા રહેલાં હોવાં જોઈએ. આવા ક્રિયાત્મક જીવનમાંથી નિવૃત્ત યવાનો વિચાર એ નિર્જીવનાત્મક અથવા જડતાનો વિચાર છે, અને મન બપોરે તેના વિચાર કરવા માટે છે ત્યારે વૃદ્ધિ પામવું જીવન વિનાશ પામે છે—આપણાથી છૂટું થાય છે.

ન્યાયે મનુષ્ય વૃદ્ધિ પામતા જીવનથી છૂટો થાય છે ત્યારે તે વૃદ્ધાવસ્થાને પામવાનો આરંભ કરે છે, પણ એથી ઉલટું જો તે આગળ વધવાનું—ક્રિયાત્મક જીવનમાં આગળ વધવાનું જરૂરી રાખે છે તો તેને વૃદ્ધાવસ્થા આવવાનો સંભવ આવતો નથી. આ વૃદ્ધિ, મનુષ્યના સર્વ અંશમાં જાગ્રત્ રહેવી જોઈએ અને શરીરને પૂર્ણરૂપે ‘કરવું’ તથા મનનો વિકાસ કરવો એ જ તેનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

આ મન વૃદ્ધિને જાગ્રત્ અથવા તેના વિકાસ કરવાને માટે વૃદ્ધિ પામતા સંપૂર્ણ જીવનમાં રસપૂર્વક જોડાયેલું તથા સંખલવાળું હોવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક વૃદ્ધિ, પ્રગતિ અને ઉન્નતિની સાથે તેણે હૃદયથી જોડાઈ કાર્ય કરવું જોઈએ.

જ્યારે આ પ્રકારનું હૃદયપૂર્વક સહકારિત્વ (જોડાઈને કામ કરવું તે) પોતાના અસ્તિત્વના એક વિભાગરૂપ થઈ રહે છે ત્યારે પ્રગતિના આત્માનો શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં અનુભવ થાય છે, અને જ્યારે પ્રત્યેક અણુને પ્રગતિનો અનુભવ થાય છે ત્યારે તે પ્રત્યેક અણુ પ્રગતિમાન થવા માટે છે.

શરીરના પ્રત્યેક અણુની પ્રગતિ, તેના પ્રત્યેક ભાગ, પ્રત્યેક શક્તિ અને તેના આત્મ

જીવનના પ્રત્યેક શુણ્ણને જાતજાત કરે છે, પરંતુ એટલું ખરું કે જાની શક્તિ એવા પ્રત્યેક સુધારાને સિદ્ધ કરવાને માટે મન રચનાત્મક રીતે (જનાવવાની શક્તિના જ્ઞાનપૂર્વક) કાર્ય કરતું હોયું જોઈએ. અને શરીરની, મનની અને આત્માની પ્રત્યેક વસ્તુ અથવા તે સઘળાનો સર્વ પ્રદેશ જ્યાંસુધી અખંડિતપણે સુધરતો જાય છે, ત્યાં સુધી અવસ્થાનું દર્શન થતું નથી.

અવસ્થાનું જ્ઞાન નિર્જીવનપણીની તથા અવનતિની સાથે અભેદ સંબંધવાળું છે, તેથી જ્યાં સુધી મનુષ્ય ક્રિયા અને પ્રગતિથી સર્વોચ્ચ પૂર્ણ રહે છે ત્યાં સુધી તે વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો નથી—તે યૌવનપૂર્ણ રહેવાનું જારી રાખે છે.

મનુષ્યના સંપૂર્ણ અંશમાં સાશ્વત પ્રગતિને જાતજાત રાખવાથી મનુષ્યના સંપૂર્ણ અંશમાં સ્થાયી યૌવન રહે છે.

મનુષ્યના વ્યક્તિગત જીવનની સાથે જોડવામાં આવેલી સાશ્વત પ્રગતિનો ખરો અર્થ તે એવી જાતની સ્થિતિ છે કે જેમાં પ્રત્યેક પરમાણુ, પ્રત્યેક ક્રિયાત્મક બળ, પ્રત્યેક વિભાગ, પ્રત્યેક શક્તિ, પ્રત્યેક શુદ્ધિ, પ્રત્યેક સામર્થ્ય—અને હુંકામાં કહીએ તો મનુષ્યમાં રહેલી પ્રત્યેક જીવનવાળી વસ્તુઓ—નિરંતર પોતાના જીવન, કૃતિ અને ઉદ્દેશને સુધાર્યા જ કરે છે.

સાશ્વત પ્રગતિના નિયમને અનુસરવાને માટે મનુષ્યશરીરમાં રહેલી પ્રત્યેક વસ્તુએ વધારે સારી રીતે ક્રિયા કરવાના ઉદ્દેશથી વર્તન કરવું જોઈએ, અને એ તો ખુલ્લું જ છે કે જે પોતાની ક્રિયાના જીવન, સામર્થ્ય અને કાર્ય સિદ્ધ કરવાની ઢલને દુર્મેષાં સુધાર્યા કરે છે તેનું કશું બગડતું નથી, તેનું કશું અર્જુ થતું નથી કે તેના કાષ્ટ પશુ પ્રકારથી ક્ષય થતો નથી.

વધારે ઉચ્ચ ક્રિયા કરવાના ઉદ્દેશથી વર્તવું એ વધારે ઉચ્ચ થવા ખરાબર છે. જો વિકાસના આદિ નિયમને સદાપ્ય કરવા તુલ્ય છે, અને જ્યાં સંદોહિત વિકાસ છે, ત્યાં અવસ્થા વૃદ્ધાવસ્થા અશક્ય છે.

મનના વિકાસમાં અનુભવનો વિસ્તાર, શુદ્ધિની વિશાલતા, માણસ સામર્થ્યની પરિશુદ્ધિ અને માનસશક્તિની નિપુણતાનો સમાવેશ થાય છે. શરીરના વિકાસમાં તેના બાહ્યરૂપની પૂર્ણતા, રચૂલ ધન્દિયની શુદ્ધિ, મુખમુદ્રાની ભવ્યતા તથા પ્રતાપમાં વૃદ્ધિ, પરમાણુઓની જાતિમાં સુધારો, વિવિધ ભાગની કાર્ય કરવામાં અધિક કુશલતાની વિશેષતા અને મનના પંત્ર-તરીકેના મનુષ્યનો સુધારો—એટલાની ગણના કરવામાં આવે છે.

શરીર તથા મનના વિકાસના આ બેદો, મનુષ્યને તેનું જીવન સાક્ષાત્પણે અને જ્ઞાનપૂર્વક પ્રગતિના ઉદ્દેશને માટે ગળાય એવી રીતે કેળવવાથી વિશેષ દૃઢપણે પહેાંચે છે. મનુષ્યશરીરના વિવિધ તત્ત્વો અને સામર્થ્યો, આંતર જ્ઞાન (Consciousness)ની ક્રિયાવદે નિયંત્રણને પામે છે, તેથી જ્યારે આપણું જાતજાત જીવન તેના સમગ્ર જીવનને અવિચ્છિન્ન પ્રગતિની ક્રિયામાં સમર્પે છે ત્યારે શરીરમાંનું સર્વસ્વ એ જ પ્રમાણે વર્તે છે. સામાન્ય રીતે સમગ્ર શરીર અને તેના સઘળા ભાગ પ્રગતિને પામવા માટે છે અને અખંડ પ્રગતિમાન થવું એ અખંડ યુવાન રહેવું એ છે.

મનુષ્યજીવનને નિરંતર આગળ વધવાના ઉદ્દેશને માટે જીવવું એ પ્રકારની કેળવણી

આપવામાં મુખ્ય અગત્યનું એ છે કે શરીરના સઘળા બળને તેનું નવીકરણ કરવાના અને તેના વિકાસ કરવાના વિધિની વૃદ્ધિ કરવામાં અંતરૂની જામત ઇચ્છાને સ્થાપવી. શરીરનું માત્ર નવીકરણ કરવું એટલું જ પૂરતું નથી, પણ નવીકરણ થયા પછી પ્રત્યેક ક્ષણે તે શરીરને ઇન્નતિમાં વધારે અને વધારે પૂર્ણ કરતા રહેવાની જરૂર છે.

જ્યારે વિકાસ કરવાનો વિધિ અને નવીકરણ કરવાનો વિધિ એ બંને પૂર્ણ રીતે જોડાયેલાં હોય છે, ત્યારે મનુષ્ય યુવાવસ્થામય રહી શકે છે, અને શરીરની વધારે અને વધારે ઉચ્ચ રિયલિટી પર તે યૌવનમય જીવનનો જ આનંદકાર કર્યો કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે યથાર્થ રીતે જીવવા યોગ્ય કેવું જીવન છે તેનો તેને અનુભવ થાય છે—જે જીવન યથાર્થ ઉપભોગને યોગ્ય ગણાય છે તેવું તેનું જીવન થઈ રહે છે. આયુ જીવન કલ્પના કરી શકાય એવા પ્રત્યેક કારણોમાંથી ધારેલા લાભને મેળવતું રહે છે, અને યૌવનના સ્થાપીપણાને લીધે તે મનુષ્યને નિત્ય વધતા જતા પ્રમાણ સહિત સઘળા લાભને ભોગવવાનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે,

વિકાસ કરવાના વિધિ અને નવીકરણ કરવાના વિધિને વધારવાને માટે શરીરના સઘળા બળને કામે લગાડવાની ઇચ્છા, એ વિધિના અસ્તિત્વનું અખંડપણે હૃદયપૂર્વક જ્ઞાન કરાવીને સ્થાપી શકાય છે, અને આ બે વિધિની વૃદ્ધિએ મનુષ્યને તેના દલિખિંદુમાં જે માત્ર અપૂર્વ લક્ષ્ય અથવા ધારણા હોય છે તેને તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

મન એવી રીતે રચાયું છે કે જે તેની દલિખિંદુમાં નિત્ય રહસ્યરૂપે સ્થપાઈ ગયેલું છે તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છાને તે સ્વભાવથી જ વધાર્યો કરે છે, અને એ સત્ય રહસ્ય જોના ઉપર જીવનનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે એના એક નિયમરૂપ છે એમ જ્યારે તેને જણાય છે ત્યારે ધણા થોડા સમયમાં જ અત્યંત પ્રયત્નપણે તે ઇચ્છા તીવ્ર વિકાસને—વૃદ્ધિને—પામે છે.

અવિચ્છિન્નપણે પ્રગતિને પામવું એ જીવનનો ઉદ્દેશ છે, અને તેથી જે કંઈ યોગ્ય લક્ષ્ય હોય તેના હાર્દરૂપે આ ઉદ્દેશને હમેશાં જાણવો એ, જીવનમાં જે નિયમો કે જેને આપણી દલિખાં હોય તેવા લક્ષ્યને પામવાનું સામર્થ્ય હોય છે તે નિયમો સાથે મનને એકરૂપ કરવા જીવન છે, અને જ્યારે તે સામર્થ્યની સાથે મનને સંખંધવાળું કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સામર્થ્ય જે કંઈ કરે છે તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છાને તે મન તત્કાળ ધારણ કરે છે.

અને તેથી એ સિદ્ધ છે કે જ્યારે મનને પ્રગતિના નિયમની સાથે પૂર્ણ સંખંધવાળું કરવામાં આવે છે કે જે નિયમઉપર આ વિશ્વ રચાયું છે, ત્યારે આ નિયમ જે કંઈ કરવાને ઇચ્છે છે તે કરવાની ઇચ્છા તેનામાં વિકાસ પામતી જાય છે, અને તે કાળે મનની પ્રધાન ઇચ્છા પ્રગતિમાન-અવિચ્છિન્નપણે પ્રગતિમાન-યુવાની કંપના થઈ શકે એવી સર્વ રીતે પ્રગતિજ્ઞાન થવાની જ રહેવાની.

આગળ વધવાના વેગને વધારવામાં શરીરના સઘળા બળને યોગ્યવાદી પછી તે એક સ્વભાવરૂપ થઈ જાય છે. મનુષ્ય વધારે જીવન ભોગવવાને માટે જીવે છે, અને તેથી પણ વધારે જીવન ભોગવવાની આશા રાખે છે કે જેથી વધારે ઉચ્ચ પ્રાપ્ત્ય અને વધારે મહાન સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય.

જ્યારે મનને આ પ્રકારની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પૂર્વે જે જે ઇચ્છાઓ લક્ષ્યરૂપે રહી

હતી તેની જ માત્ર સિદ્ધિ થવાથી તેને સંતોષ થતો નથી. તેવા મનને અમુક વસ્તુઓ મળવાથી સંતોષ થતો નથી, પણ વધારે અને વધારે મહાન વસ્તુપ્રતિ જીવનની અર્પણ પ્રગતિથી જ તેને સંતોષ થાય છે. આણું મન આનંદમાત્રું શિરામણિ જે આગળ વધવારૂપ ક્રિયા છે તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે હાલ પ્રાપ્ત હોય તેનાથી જ સંતોષ માની બેસી રહેવું એ મનના એક અથવા સઘળા ભાગમાં નિર્જીવનપણીને-જડતાને-ઉપગમનનાર કારણ છે. અને જ્યારે ક્રિયા અને વિકાસ કાયદેપર જાય છે કે તત્કાળ વૃદ્ધાવસ્થાનો આરંભ થાય છે.

ચૌવનને સ્થાયી રાખવાને માટે, અધિક વિશાલ, અધિક મહાન અને અધિક ઉચ્ચ પ્રતિ અર્પણ પ્રગતિમાન થવાની ક્રિયામાં જ મને સંતોષ, તૃપ્તિ અને આનંદને માનવાં જોઈએ. જ્યારે મન આગળ વધતું હોય ત્યારે જ તે સંતુષ્ટ રહે એ પ્રકારનું તેને કેળવવું જોઈએ, અને જે મનને જીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશની સાથે એકરૂપ કર્યું છે તેણે પ્રત્યેક મન આગળ ગતિમાન થતું કદાપિ અટકવાનું નહિ.

હાલ જે કંઈ આપણી પાસે છે તેમાંથી સર્વોત્તમ હિત અને સર્વોત્તમ આનંદ પામવાને માટે આપણે હાલ જ આગળ વધવાની જરૂર છે. ગમે તો 'આણું' વિશ્વ ઉત્પન્ન કરે એટલી સંપત્તિથી યુક્ત હોય તોપણ નિર્જીવન અર્થાત્ જડજેવું મન કશાનો ઉપભોગ કરી શકતું નથી અને કશાને પોતાનું કરી શકતું નથી. એ એક વધતું જતું મન જ છે કે જે જીવનની સંપત્તિને પોતાની કરી લે છે; અને જેને તેણે પોતાનું કરી લીધેલું હોય છે, તેમાંથી જ તે આનંદને મેળવી શકે છે.

ઉછરતું અથવા વિકાસ પામતું મન એ જ પ્રગતિમાન મન છે, તેથી હાલ જ સંતુષ્ટ અને સૂખી ચવાને માટે હાલ જ પ્રગતિમાન થવાની જરૂર છે. અને પ્રગતિમાન થવાનું કાયમ રાખવું એ જ ચૌવનને કાયમ રાખવું છે.

(અપૂર્ણ.)

સામર્થ્યજનક વિચારો.

(પ્રથમ વિચાર.)

ધણા તમને એમ કહેતા હશે કે 'લાઈ ! આવેલી અનુકૂળતાને સાધી લેવામાં પ્રમાદ કરશો નહિ. એ કંઈ ધરીએ ધરીએ મળી આવી મળતી નથી અને તેથી જ તેને જવા દે છે. તેઓ હાથમાં આવેલી મોટી સંપત્તિને ગુમાવી બેસે છે.' પરંતુ હું તમને કહું છું કે આવી મળેલી પ્રતિકૂળતાને જરા પણ જવા દેતા નહિ. ઈશ્વરે જગતમાં અનુકૂળતા ઘણી મૂકી છે, પણ પ્રતિકૂળતા બહુ ઓછી મૂકેલી છે. અને તે ખરું છે. અત્યંત મૂલ્યવાળી વસ્તુઓ હમેશાં ઓછી જ હોય છે. જગતમાં પથરા ધણા છે, રત્નો ઓછાં છે. પણ તે કોની દૃષ્ટિએ ? જેને રત્નની પરીક્ષા છે તેને. પ્રતિકૂળતા અમૂલ્ય છે, પણ તે કોની દૃષ્ટિએ ? તેના મૂલ્યના માતાની દૃષ્ટિએ. પરંતુ તેને જવા દેશો નહિ. જે મનુષ્ય તેને ગુમાવે છે તે તે એક એવા હિતને ખુણે છે કે જે ખીળ કશાથી પણ મળી

શકે એમ નથી. પ્રતિફળતાના પૃથક ભાગમાં એવી એક અનર્ગળ સંપત્તિના શશિ હોય છે કે જે બીજા કોઈ પણ રથજે રહેલા નથી.

હોડાંવાળું નારીયેળ હોય છે તેને શું તમે કચ્છે? બહુ દૂંધી દો હો? બદામના ઉપરના કઠણ પડને જોઈ તેને લાકડું ધારી શું તમે કાઢી નાંખો છો? સીસીની અંદર ભરેલા પદાર્થને ન જોતાં ઉપરથી તેને કાચ ધારી એ કંઈ ખાવાનું નથી એમ માની શું તેને નાંખી દો છો? અને તે જો નથી નાંખી દેતા તો પ્રતિફળતાને શા માટે કાઢી નાંખી નોંધ્યે—જતી કરવી નોંધ્યે?

નારીયેળમાં કંઈ કેવળ હોડાં જ નથી. હોડાં ધારીને પ્રયેક તેને દૂંધી દીધું હોત તો આજ કોપરું કાલે ખાધું હોત? અને કોપરાને જે એક વિશેષ સ્વાદ હોય છે તેને શું મનુષ્યોએ બીજા કોઈ પણ માર્ગેથી મેળવ્યો હોત? બદામને લાકડું ધારી પ્રયેક તેને કાઢી નાંખી હોત તો બદામના અદ્ભુત મધુર સ્વાદથી આજ કોની સ્વાદેન્દ્રિય તૃપ્ત થઈ હોત? અને તેના સ્વાદ બીજા કશામાંથી મળત? નહિ જ. કોપરાને સ્વાદ કોપરું ખાવાથી અને બદામને સ્વાદ બદામ ખાવાથી જ લાગ્યો છે. તેમ પ્રતિફળતા ઉપરથી હાનિ કરનાર અથવા સુખને ન આપનાર લાગે છે પણ ખરું જોતાં તેમ નથી, અને જે પ્રતિફળતામાંથી સુખ ઉપજે છે તેવું બીજા કોઈ પણ માર્ગેથી નથી ઉપજતું એ પણ તેટલું જ સિદ્ધ છે. પ્રતિફળતાને યોગ્ય ઉપયોગ કરી તેના ઉપરથી દેખાતા વિપરીત સ્વરૂપને જો કોઈ પક્ષી ન નાંખ્યું હોત તો આજ જગતની દૃષ્ટિએ જે અનેક મદાન સુખો, મોટી શોધો, ઉંચી ઉંચી વિદ્યાઓ, અપૂર્વ વેલવો વગેરે આવે છે તે શું કોઈ પણ બીજી રીતે અસ્તિત્વમાં આવી શક્યા હોત? નહિ જ.

જે મદાન પુરોષો યથા છે તે પ્રતિફળ સ્થિતિમાંથી થયા છે, જે અદ્ભુત પ્રતિભાતું પ્રકાશન યથુ છે તે પ્રતિફળતામાંથી યથુ છે, જે અનર્ગળ લક્ષી આવી છે તે પ્રતિફળતામાંથી આવી છે, અનેક મનુષ્યને ઐક્યિક સમર્થ કાર્યો—આખા જગતને હાજુભર હયમયાવી મૂકે કે હાજુભર ડોહાવી મૂકે કે હાજુભર વિચારમાં મૂકી દે,—તેવાં કાર્યો પ્રતિફળતાના જ છેલ્લા પ્રદેશમાંથી પ્રકટ્યાં છે.

પ્રતિફળતાને આરંભક પ્રદેશ જરા ગુચ્છાગ્રભરેલો છે પણ તેની ઉગ્રાઈના પ્રદેશો કોઈ વિવિધ પ્રકારની અદ્ભુતતાથી જ ભરેલા છે. એ પ્રદેશમાં જે મનુષ્ય પહોંચે છે તે મનુષ્યને પ્રતિફળતા જાણાવે જણાય છે. તેને નારીયેળનાં હોડાં જણાતાં નથી પણ અંદરના ગોળો જણાય છે, તેને બદામનું ઉપરનું લાકડાનું પડ જણાતું નથી. પણ મીઠું જણાય છે.

જેમ અધિક ગાઢ પ્રતિફળતા હોય છે તેમ તેના ઉગ્રાઈના પ્રદેશોમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય રહેલું હોય છે, જેમ સમુદ્રના મધ્યમાં તેની ત્રિકટતા અત્યંત હોય છે, ધોર રાત્રિના મધ્ય સમયમાં તેની ગંભીરતા અત્યંત હોય છે તેમ ગાઢ પ્રતિફળતાના સમયમાં તેનાં જે કોંઈ ભાવો રહેલા છે તે પૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલી રહ્યા હોય છે. અને આવી ગાઢ પ્રતિફળતાના સમયમાંથી જે કંઈ મળી આવે છે તે શું બીજા કોઈ પણ રીતે મળી આવવું સંભવિત છે?

અને શું આવી ગાઢ પ્રતિફળતાની કટોકટીની પ્રતિફળતાની હાલો મનુષ્યોને ધડીચે. અને પકડે આવે છે? નહિ જ. એવી તે નસી નથી. તે કવચિત્ અને વિરલ જ આવે

છે. કારણ કે તેમાં કંઈક અપૂર્વત્વ રહેલું છે. તેમાં એવું બળ એવું સુખ, એવી ઉન્નતિ એવા પ્રકાશ અને એવું જ્ઞાન રહ્યું છે કે જે બીજા કશામાં નથી, અને તેનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરનારને જ તે પ્રાપ્ત થાય છે.

અને તે સઘળું તેમાં અત્યંત સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરનારને પ્રાપ્ત થાય જ છે. પ્રતિફલતા એ સઘળું આપવાને માટે જ આવી હોય છે. પરંતુ તે સઘળું તમને ત્યારે જ આપે છે કે જ્યારે તમે તેનું સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરો છો.

પણ મનુષ્યોથી તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ નથી થતું, તેના ઉંડાણના ભાગમાં પહોંચવાની તેની હિમત ચાલતી નથી. રખેને મને વધારે દુઃખ થશે એવા વિચારથી મનુષ્ય પ્રતિકૂળતાથી આઘો અને આઘો લાડકીને લાખ્યા કરતો હોય છે. તેના ઉપરથી મોટા માટલા જેવડા ફડકડતા ડોળા જોઈને મનુષ્ય ચરચરી ઉઠે છે. ભયથી તે કંપી ઉઠે છે.

પણ તેમ ચરચરવાની કે કંપવાની કશી જ જરૂર નથી. તેનું ઉપરનું રૂપ હાનિકારક જ હોય છે. પણ અંતરનું સ્વરૂપ અત્યંત હિતકારક છે. અને તેથી જ મનુષ્ય પરિશ્રમ કરે છે તે તેને મેળવે છે. કુદરતનો નિયમ છે કે જે મનુષ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન કરે છે તેને સર્વોત્કૃષ્ટ લાભ મળે છે. અને પ્રતિફલતાના ગર્ભભાગમાં ઉતરવાસરખો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન બીજા કોઈ જ નથી.

મનુષ્ય સુખને ઇચ્છે છે ત્યારે તેણે તેને પ્રાપ્ત થતા એક પણ પ્રસંગને વ્યર્થ શા માટે ગ્રામી દેવો જોઈએ ? પ્રત્યેક પ્રસંગ તથા કૃતિ જે ફલને ઉપજાવે છે. સુખ અને દુઃખ, તેથી જ મનુષ્ય પ્રાપ્તપ્રસંગનો સુખ ઉપજે એવી રીતે ઉપયોગ નથી કરી લેતો તેને તેમાંથી દુઃખ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે છે. પ્રતિફલતા ક્યારે સુખને નથી પ્રકટાવતી અને દુઃખને પ્રકટાવે છે કે જ્યારે તેના સુખસાધકપણે ઉપયોગ નથી કરવામાં આવતો.

મનુષ્ય જેટલા પ્રસંગમાંથી સુખને નથી ઉપજાવી લેતો તેટલા પ્રસંગ તેના આયુષ્યને ફીણ કરનાર થઈ પડે છે, અને તેથી જ પ્રતિફલતા એ મનુષ્યના આયુષ્યલક્ષને હાથ કરનાર ગણાય છે. કારણ કે તેમાંથી તે સુખને નથી ઉપજાવી લેતો. પરંતુ તેમાંથી પણ તે સુખને પ્રાપ્ત કરી લે છે તો તે પ્રતિફલતા તેના આયુષ્યલક્ષની વૃદ્ધિ જ કરે છે.

આવેલી પ્રતિકૂળતાને જોઈ એજે ગ્રામી દે છે તેજો મોટામાં મોટા લાભને ખુણે છે. કેમકે મોટામાં મોટો લાભ પ્રતિકૂળતાના પડનીચે છુપાયેલો છે.

જ્યારે જ્યારે કોઈ અનાયાર પ્રતિકૂળતા આવી મળે ત્યારે-ત્યારે ખરા અંતઃકરણપૂર્વક માનજો કે કોઈ મોટો લાભ થવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. પણ તેમ માનીને ખેસી રહેતા તકિડે એમ ન જાણે કે ઝાડઉપર ઉગેલી કળી કાલે જેમ ખીલેલા પુષ્પરૂપે આપોઆપ થઈ રહે છે, તેમ તે તમને તેની મેળે જ સુખ ઉપજાવનાર થશે. પ્રતિકૂળતા એ કળી નથી પણ બીજક છે, તેને ઉગાડીને તમારે છોડ કરવાનો છે, અને પછી તેઉપર કળી આણવાની છે. માટે પ્રયત્ન કરો. પ્રતિકૂળતાના બીજકને એવા ઉત્તમ સ્થાનમાં વાલો-તેને એવા સંજોગોમાં મૂકો કે તે ઉગી નીકળે.

અમુક પ્રકારના વિચારની મધ્યમાં પ્રતિકૂળતાને રથાપી દેવી એટલું જ તમંજે કરવું છે. તે ત્યાંથી છટકીને બીજા ગમે તેવા વિચારની મધ્યમાં જતી ન રહે એવી તેના

ઉપર દેખે એ રાખવાની છે. કેમકે જો અનુકૂળ સંજોગોમાં તે સ્થિત રહે છે તો જ વાસ્તવ હાંસને તે પ્રકાટાવે છે.

કોઈ પણ પ્રકારની પ્રતિકૂલતાથી તમારે ડરવાનું હોય પણ પ્રયોજન નથી, કોઈ તમને પ્રેમપૂર્વક સુંદર વસ્તુ ભેટ આપવાને આવે તેનાથી તમારે ડરવાનું હોય ? પ્રતિકૂલતા તમને કંઈ પણ સુંદર વસ્તુ આપવાને આવે છે. એનામાં સૈન્દર્ભ રહેલું છે. ઈશ્વર સર્વમાં છે અને તેથી પ્રતિકૂલતામાં પણ છે, અને ઈશ્વર સુંદર વસ્તુરૂપ હેવાથી પ્રતિકૂલતામાં સુંદર વસ્તુઓ રહેલી છે. પરંતુ પ્રતિકૂલતાના જે ગર્ભપ્રદેશમાં ઈશ્વર રહેલા છે ત્યાં સુધી પહોંચવું નોંધવું.

પ્રતિકૂલતાના પ્રસંગે અકળાવું એ તેના ઉપર અયોગ્ય પ્રકારના પદને વધારે અને વધારે ચકાવવાજેવું છે. પણ જ્યાં સુધી 'પ્રતિકૂલતા એ હાનિ કરતાર છે' એ વિચારની મધ્યમાં તેને સ્થાપી રાખી હોય છે ત્યાં સુધી અકળાવું એ સ્વાભાવિક છે. અને જ્યાં સુધી તેના ઉપર અકળામણ થાય છે ત્યાં સુધી તે વધારે હાનિ પણ કરે છે.

આથી 'પ્રતિકૂલતા એ હાનિ કરતાર છે' એ વિચારની મધ્યમાં પ્રતિકૂલતાને સ્થાપો. તમારા અંતઃકરણમાં જે વિભાગ છે કે જેમાંથી જે જાતના વિચારો તમને થાય છે. એક વિભાગ એવો છે કે જેમાં હમેશાં નિવેધનું જ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે, અને બીજો વિચાર એવો છે કે જેમાં વિધિ સામ્રાજ્યને ભોગવે છે. જ્યાં નિવેધ સામ્રાજ્ય ભોગવે છે તે વિભાગ અથવા તે પ્રદેશમાં 'અમુક તો થાય એવું' નથી, અમુક કરીએ તો હાનિ થાય, અમુક કરવું એ તો આપણી શક્તિની બહારની વાત છે' એવા વિચારો—અસામર્થ્યના વિચારો—આપ્યા કરતા હોય છે, અને જ્યાં વિધિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે ત્યાં 'અમુક કાર્ય થશે જ, કોઈ પણ ઉપાયે કરીને આ કામ કરવું, પ્રત્યેક કામ યોગ્ય પ્રકારે કરીએ છીએ' તો તેમાંથી હાનિ જ મળે છે, અને હાનિ મળે એવું પ્રત્યેક કાર્ય મનુષ્ય કરી શકે છે, કોઈ પણ કાર્ય અશક્ય નથી, કોઈ પણ કાર્યમાંથી હાનિને મેળવવો એ મનુષ્યના હાથમાં છે, સર્વ પ્રકારનું સુખ મેળવવું એ મનુષ્યની સ્વાધીન વાર્તા છે' આ વગેરે શક્તિ અથવા સામર્થ્યના વિચારો પ્રત્યક્ષપણે ચાલતા હોય છે.

જ્યારે પ્રતિકૂલતાને 'નિવેધાત્મક' વિચારવડે વિચારવામાં આવે છે ત્યારે તે હાનિ કરે છે, પણ જ્યારે તે જ પ્રતિકૂલતા 'વિધિઆત્મક' પ્રદેશના વિચારવડે વિચારવામાં આવે છે, ત્યારે હાનિને પ્રકટાવે છે.

પ્રતિકૂલતાને હમેશાં તમારા અંતઃકરણના વિધિઆત્મક વિભાગમાં સ્થાપો અને પછી જુઓ કે તેમાંથી હાનિને મેળવવાના માર્ગ તમને કેવી અદ્ભુત રીતે જડી આવે છે. પ્રતિકૂલતામાં પણ દિત કરવાનું જે કંઈ અપૂર્વ જળ રહેલું છે તેનું સ્વરૂપ તે કાળે તમને સ્પષ્ટ થઈ આવે છે. અને તદનુસાર વર્તવાથી તમને પ્રતિકૂલતામાંથી દિત તથા સુખચિન્તા શ્રીજી કશું જ નથી મળતું.

પ્રતિકૂલતાના અનુકૂલપણે વિચાર કરો.

પ્રતિકૂલતા માગી મળતી નથી, તેમ ધડી ધડી આવતી નથી. જ્યારે આવે છે ત્યારે તે તમારી વૈરિણી થઈને આવતી નથી, તમને દુઃખમાં નાંખવા એવો પ્રતિકૂલતાનો વિચાર

હોતો નથી પણ તે તમારો પોતાનો ધરનો જ હોય છે. તમારે ઘેર કોઈ મળવા આવે તો તેને તમારો ધરના ડામરથી તેનું મોં કાળું કરી પછી તે આવનાર મનુષ્ય કાળમુખો છે એમ કહેવું એમાં શું તમારી શોભા છે ? અને એ જો શોભા નથી તો મુખ આવવાના ઉદ્દેશથી તમારી પાસે આવતી પ્રતિજ્ઞતાને તમારા વિચારોવડે કરીને દુઃખને આવનાર માની તેને દુઃખદાયિની કહેવી એમાં શું તમારી શોભા છે ?

દૃષ્ટાંતોનો અવધિ નથી કે જે વડે પ્રતિજ્ઞતા એ મહાન દુઃખને પ્રકટાવનાર છે એ વાર્તા સિદ્ધ કરી શકાય. તમે પોતે જ તમારા બ્યતીત જીવન પ્રતિ જોશો તો તમને જણાશે કે પ્રતિજ્ઞતાએ તમને અનેક સમયે લાલ કયો છે.

પ્રતિજ્ઞતાને હાથ પકડી લાવવા જરૂર નથી, પણ અનાયાસ જે આવી મળે તે પ્રતિ લેશ પણ અલાવ ન બતાવતાં તેમાંથી કેવી રીતે લાલને મેળવી લેવો તેના પહેલી તક વિચાર કરજો, કારણ એ અદ્વયજાળ જ રહેનાર હોય છે. ખરેખરી પ્રતિજ્ઞતા લાંબો કાળ કદી ટકતી જ નથી.

એક મનુષ્યે કાલજ્ઞાનો હીરો બનાવ્યો અને એક મનુષ્યે સીંધરાની ખાંડ બનાવી તો તમારે પ્રતિજ્ઞતામાંથી અનુજ્ઞતા અથવા લાલ શા માટે ન બનાવવો !

(દ્વિતીય વિચાર.)

કેટલાક કહે છે કે જે હાથ, જે પગ, જે આંખવાળો મનુષ્ય છે. હું કહું છું હજાર શીર્ષ, હજાર હાથ, હજાર પગ, હજાર આંખવાળો મનુષ્ય છે, અને તેથી તે અદ્વય શક્તિમાન નથી, પણ અનેકશક્તિમાન છે, અદ્વયજ્ઞાનવાળો નથી પણ અનંત જ્ઞાનવાળો છે, અદ્વય કાર્ય કરનાર નથી પણ અનદ્વય કાર્ય કરનાર છે.

હાથની અંદર જે દ્વિવાશકિત છે, તે મનુષ્યના પ્રત્યેક પુટ (Cell)માં છે, અને તેથી તે અનેક હાથવાળો છે. મનુષ્યના નેત્રમાં જે આકર્ષક શક્તિ છે, તે તેના પ્રત્યેક પુટમાં છે, અને તેથી તે અનેક ચક્ષુવાળો છે. મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં જે વિચારશક્તિ છે તે તેના સર્વ પુટમાં છે અને તેથી તે હજારો શીર્ષવાળો છે. અને આ પ્રકારે હાથ મનુષ્ય જે સામર્થ્યથી યુક્ત છે તેના કરતાં હજારો ગુણાધિક સામર્થ્ય તેનામાં છે.

પ્રત્યેક પુટને સર્વ અવયવો છે. હાથ, પગ, માથું વગેરે સઘળું જ છે. હાથ, પગ, માથું વગેરેમાં જે જે શક્તિઓ છે તે સઘળી શક્તિઓ પ્રત્યેક પુટમાં છે; અને તેથી મનુષ્ય સહસ્રશીર્ષ, સહસ્રહાથ, સહસ્રગાદુ વગેરે છે.

ત્યારે એ બધું સામર્થ્ય પ્રતીત કેમ થતું નથી ? કારણ કે મનુષ્યે પોતાના એ હજારો હાથને કાપી નાંખ્યા છે, હજારો ચક્ષુને ફોડી નાંખ્યાં છે, હજારો મસ્તકને ઊંદ કરી નાંખ્યો છે. અને તેથી અનંતસામર્થ્યસંપન્ન મનુષ્ય આજ અદ્વયસામર્થ્યસંપન્ન પણ કદી થકોતો નથી.

જેઓ પોતાના પુટને ફેળવવા સંબંધી લક્ષ આપે છે અને પ્રયોગો કરે છે તેમને જણાય છે કે મનુષ્યોના પુટમાં અત્યંત સામર્થ્ય છે. સર્વ પુટમાં સામર્થ્ય છે, પરંતુ મનુષ્ય સર્વ પુટનો ઉપયોગ કરતો નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે એક મનુષ્યમાં લક્ષાવધિ

પુટ હોય છે, પરંતુ હાલ મનુષ્ય ભાગ્યે જ એથી ત્રણ હાથ પુટનો ઉપયોગ કરે છે. ખાદીનાં પુટ સુષુમ અવસ્થામાં પડ્યાં જ રહે છે; જો પ્રત્યેક પુટનો મનુષ્ય ઉપયોગ કરતો હોય તો આજે તેના સામર્થ્યનો અવધિ ન હોય.

કાર્ય કરનાર જે સમર્થ હાથમાં રહ્યું છે તે પ્રત્યેક પુટમાં રહ્યું છે, જોવાતું જે સામર્થ્ય આંખમાં રહ્યું છે તે પ્રત્યેક પુટમાં રહ્યું છે. અને એ પ્રમાણે સર્વ સામર્થ્ય સર્વ પુટમાં છે. પરંતુ તેના તે સામર્થ્યનો વિકાસ નથી કરવામાં આવતો તો તે કાંઈ પણ સામર્થ્યને બહાર દર્શાવી શકતું નથી.

મનુષ્ય પગલું જોઈ શકે એમ છે અને કાનરહે સુંઘી શકે એમ છે, પરંતુ તે ક્યારે કે ક્યારે પગનાં પુટમાં રહેલા જોવાના સામર્થ્યને અને કાનના પુટમાં રહેલા સુંઘાના સામર્થ્યને બહાર કાઢ્યું હોય છે ત્યારે.

• મનુષ્ય પોતાના હાથને કામ કરતો જોઈ, પોતાના મગજને વિચારતું જોઈ, પોતાના પગને ચાલતો જોઈ, પોતાની આંખને જોતી જોઈ એમ ધારે છે કે તેના આંખો હાથ ! કામ કરે છે, તેનું સંબંધ મગજ વિચાર કરે છે, તેના આંખો પગ ચાલે છે, તેની આંખો આંખ જુએ છે પણ ખરું જોતાં તેમ નથી. હાથનો ધણો થોડો ભાગ જ કામ કરે છે, મગજનો ધણો થોડો ભાગ જ વિચાર કરે છે, પગનો ધણો થોડો ભાગ જ ચાલે છે અને આંખનો ધણો થોડો ભાગ જ જુએ છે.

મનુષ્યના પ્રત્યેક અવયવનાં પુષ્કળ પુરો જિલકુલ નિરુપમીની પેઠે પડમાં રહ્યાં હોય છે. તેમાં સંબંધ સામર્થ્ય હોવા છતાં સામર્થ્યહીન થઈને નિરુપેક્ષવત્ થઈ પડ્યાં હોય છે. એ બધાં પુરો જો કાર્ય કરવા માટે તો મનુષ્ય જે ધારે તે અને જેટલું ધારે તેટલું શકી શકે.

પ્રત્યેક કાર્ય કરવામાં પ્રત્યેક જાતનાં પુટ વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં વધનાં જન્ય એમ કરો. મગજમાં હમીરો જાતના વિચાર કરવાતું સામર્થ્ય રહ્યું છે, પણ તેના પુટને ન કેળવ્યાં હોવાથી હાલ મનુષ્યો ગણ્યા અને ગાંધ્યા જાતના વિચાર કરી શકે છે. જરા કંઈ નથી બાળત આવે છે કે તરત તેઓ બચી શકે છે કે અમારું મગજ એમાં ખુપતું નથી, અમને એ સમજતું નથી. હાથથી કંઈ કામ કરવાતું હોય છે તોપણ ધણા જોતી ઉઠે છે કે અમારાથી ચાર કે પાંચ કલાક હાથથી કામ થઈ શકતું નથી-પગથી અમુક ગાઉથી વધારે ચાલી શકાતું નથી વગેરે. એના હેતુ એ જ છે કે દ્વાય અને પગનાં સંબંધ પુરો કામ કરવામાં જોડાયાં નથી. નહિ તો એક મનુષ્ય અમુક કલાક દ્વાય કે પગથી કામ કરે અને બીજો ન કરે તેનું અન્ય કર્યું કારણ નથી.

ચારીરના પ્રત્યેક પુટને કામ કરવા માટે જાગૃત કરો, ખૂણે ખાચરે જ્યાં ભરાઈ બેઠાં હોય ત્યાંથી શોષી શોષીને તેમનામાં જાગૃતિ પ્રકટાવો. અને પછી જુઓ કે તમે જ સદસ-શીર્ષો, સદસાક્ષ અને સદસજાતુ છો કે નહિ.

મગજનાં અધિક પુટને કેળવવાને માટે અને પ્રત્યેક પુટમાં રહેલી વિવિધ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાને માટે તેને વિવિધ પ્રકારના વિચારોમાં જોડો. જુદાં જુદાં ચાંચો, પુરાણની જુદી જુદી કથાઓનાં રહસ્યો, જુદી જુદી વિવાદો, જુદાં જુદાં વિચારો. જુદાં જુદાં કાવ્યો

વગેરેના વિચારો મગજમાંથી કરવો. આરંભમાં તે શ્રમ આપનાર લાગશે પણ પુટો જેમ જેમ કેળવવામાં જશે તેમ તેમ તે અત્યંત સરળપણે વિચાર કરતાં થશે. શુદ્ધિનાં, તર્કશક્તિનાં, પ્રતિભાનાં, જ્ઞાનશક્તિનાં એમ સર્વનાં પુટને તેને તેને અનુકૂળ વિષય આપી તેમાં જાગ્રત કરો.

વિવિધ પ્રકારની જૂદી જૂદી જાતની કસરત કરવાથી હાથ, વગેરેનાં ધણાં પુટો કેળવાય છે. જે કે પાંચ જાતની કસરતથી ત્યારે અમુક પ્રમાણમાં પુટ કેળવાય છે, ત્યારે જૂદી જૂદી જાતની કસરત કરવાથી વધારે પ્રમાણમાં પુટ કેળવાય છે.

આ પ્રકારે ત્યારે શરીરના સઘળાં વિભાગનાં સર્વ પુટો કેળવાય છે ત્યારે મનુષ્ય અમવાદ સામર્થ્યસંપન્ન થાય છે. તે વખતે તેને જે હાથ હોતા નથી પણ હજારો હાથ હોય છે, જે પગ હોતા નથી પણ હજારો પગ હોય છે, એક માથું હોતું નથી પણ હજારો મસ્તક હોય છે. હજારો હાથ સ્પર્શરૂપે પ્રત્યક્ષ થતા નથી પણ જે હાથની અંદર રહીને પોતાનું જળ તે જે હાથવડે બહાર કઢાડે છે, એક મસ્તકની અંદર રહીને બીજા મસ્તકો પોતાનાં સામર્થ્યનો આવિષ્કાર કરે છે.

ત્યારે હાથે કરીને શા માટે તમારાં હજારો મસ્તકોનો અને હસ્તનો ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ ? શા માટે હાથે કરીને અલ્પસામર્થ્યવાળા રહેવું જોઈએ ?

જેટલાં પુટો ઉપયોગમાં આવતાં નથી તેટલાં જડજેવાં થઈને પડ્યાં રહે છે અને તે નિત્ય મૃત્યુને ઘોલાવ્યા કરે છે. જે પુટ ઉપયોગમાં આવે છે તે હમેશાં જીવનમય રહે છે. જીવનજળ તેમનામાં નિત્ય ક્રિયા કરતું રહે છે અને જડજેવાં પુટોમાં નિશ્ચેદ થઈને પડ્યાં રહે છે જ્યાં ગતિ હોય છે ત્યાં જીવનજળ સારી રીતે ક્રિયા કરી શકે છે. જીવનજળમાં રહેલું સામર્થ્ય આ પુટોદ્વારા જ બહાર પ્રકાશમાં આવે છે. અને તેથી એ પુટો જેમ ક્રિયાવાન રહે તેમ વધારે લાભ થાય છે.

અલ્પશક્તિવાળા રહેવાની કસી જ જરૂર નથી. તમારામાં રહેલાં સમગ્ર પુટોને જાગ્રત કરો અને આજે જે સ્થાને અલ્પ શક્તિને જુઓછો તે જ સ્થાને વિશાલ શક્તિને જોશો તપ્તેન્દ્રિયાજીવેતે.. અલ્પશક્તિમાન ગણો છો તેને જ મહાશક્તિમાન જોશો.

અને તેથી તે અનેક ચુક્રિયામાં જેમ અને તેમ વધારે પુટ ઉપયોગી થાય તેવું કરો. વિપુટમાં છે અને તેથી તે રૂઝીઝીઝીપર ચડો. શ્રદ્ધાના, પ્રેમના, નિશ્ચયના, અનંતતાના, જ્ઞાન-યુક્ત છે તેના કરતાં હજારોમાં મગજનાં પુષ્કળ પુટને ચોક્કસ. વિવિધ વિજ્ઞાઓમાં પણ તેમનો પ્રત્યેક પુટને સર્વ વ્યવહારોને જાગ્રત કરી મૂકો. તે જ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની શારીરિક માથું વગેરેમાં જે જે શક્તિઓ અવયવોનાં પુટોને પણ ગતિમાન કરી મૂકો.

પ્ય સહસ્રશીર્ષી, સહસ્રાક્ષ, સહસ્રોપયોગમાં આવતાં જશે, તેમ તેમ તમને તમારામાં વધારે ત્યારે એ બધું સામર્થ્ય પ્રત્યક્ષ અને જળનો જેમ જેમ વધારે આવિર્ભાવિ થતો જશે, તેમ હાથને કાપી નાંખ્યા છે, હજારો જ્ઞાનની તથા સામર્થ્યની શક્તિઓ હશે તે વિકાસને નાંખ્યો છે. અને તેથી અનંતસામર્થ્યી એટલે તમે સમગ્ર વિકાસને પામવાં એ છે.

કની શકોતો નથી. જેનવાનું છે ? કશું જ નહિ.

જેઓ પોતાના પુટને કેળવવા સંબંધે તે બલનો સર્વોદ્દેશ્ય ઉપયોગ કરીને અનંતસામ-જળાય છે કે મનુષ્યોના પુટમાં અત્યંત જ અને સહસ્રશીર્ષી પુરુષ બની રહ્યાં. પ્ય સર્વ પુટનો ઉપયોગ કરતો નથી. વિષ્ટ

(તૃતીય વિચાર.)

કોઈ તમને પૂછતું હશે કે કે તમારા શરીરમાં અનાદત ચક્ર ક્યાં છે, કોઈ પૂછતું હશે મણિપૂરક ચક્ર ક્યાં છે, કોઈ મૂછતું હશે હૃદયકમલ ક્યાં છે, કોઈ પૂછતું હશે સુપુમ્બા નાડી ક્યાં છે, કોઈ પૂછતું હશે કુંડલિની ક્યાં છે, પણ હું તે પૂછતો નથી. એ અના કરતાં પણ ઘણું તમારામાં વિવિધ સ્થાનમાં છે. પરંતુ હું પૂછું તે એ છે કે તમે ક્યાં છો ?

ઉપર ગણાવ્યું તે અને તેના કરતાં બીજું અત્યંત ઉત્તમ તમારામાં છે, પણ તમે જો તેમનામાં નથી તો પછી એ બધું તમને શા કામનું ? તમારામાં આંખ છે, રાત્રિ પડે છે, ઉંઘ આવે છે અને જ્યારે તમે તેનામાં નથી હોતા તો એ આંખ ગમે તેવી અમુલ્ય હોય તોપણ તે કાળે તે તમને શા કામની ? તમારામાં સૂર્યતત્ત્વ છે, ચંદ્રતત્ત્વ છે, શિવ-તત્ત્વ છે પણ જો તમે તેમાં નથી તો તે શા ઉપયોગનું ? તમારામાં મગજ છે, તેમાં વિચાર-શક્તિ છે, તેમાં ઉત્તમ ગ્રહણધારણશક્તિ છે, તેમાં સારાસારવિવેક છે, તેમાં પ્રતિભા છે, તેમાં તર્કશક્તિ છે, પણ જો તમે તેનામાં નથી તો તે શા કામનું ? તમારામાં હૃદય છે, તેમાં અહમ્તું બધું રહેલું છે, તેમાં ભક્તિનું બધું છે, તેમાં પ્રેમ છે, તેમાં સત્ય છે વગેરે ઘણું છે પણ જો તમે તેનામાં નથી તો તે તમારે શા અર્થનું ? તમારામાં મૂર્દસ્થાન છે, તેમાં શુદ્ધ વર્ણનું સદ્ગુણસ્વરૂપ છે, તેમાં સમ્યક્દર્શનસ્વરૂપ પરમાત્મા સર્વેશ્વરસંપન્નપણે વિરાજિત છે, પણ તમે જો તેમનામાં નથી તો તે તમને શા હેતુનું ?

લંકામાં સૌનું છે પણ આપણે જો લંકામાં નથી તો તે સૌનું આપણને શા ઉપયોગનું ? દિમાલય પર્વતઉપર લોહાનું સૌનું કરે એવી વનસ્પતિ છે પણ આપણે દિમાલય-ઉપર નથી તો તે આપણે શા કામની ? મહાભક્તેશ્વરમાં કે સીમકામાં અત્યંત શીતલ હવા છે, પણ આપણે તેમાં નથી તો તે આપણને શા કામની ?

પરંતુ ઘણા મનુષ્ય આવું જાણીને જ રાજી રહે છે. રાજી રહે છે એટલું જ નહિ પણ તેથી અભિમાનવાળા રહે છે. પરંતુ તે તેના વાસ્તવ હિતને સાધનાર નથી.

તમારામાં સઘળું સર્વોત્તમ છે અને તેમ છતાં તમે નિષ્કૃષ્ટ રહો છો એનું શું કારણ ? કારણ એ જ કે તમે તે સર્વોત્તમમાં નથી. ઘરમાં અચ્છિત ધન હોય પણ તેને ન પાપરનાર જેમ નિત્યનો દરિદ્રી રહે છે, તેમ તમારામાં સર્વતત્ત્વ સર્વશક્તિમત્ત્વ કે જે કહો તે બધું છે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા તમે તેનામાં જંબ રહેતા નથી તો તે ખડું જોતાં સમજું નકામું છે.

તમારે સુખ, જ્ઞાન, અંશર્થ, સમૃદ્ધિ વગેરે જોઈએ છે તો તમારે તેની નિકટ રહેવું જોઈએ. એ સઘળાનું કારણ તમારામાં જ છે અને તેથી તે તમને મળ્યું હોતું જ જોઈએ, પણ જો ન મળ્યું હોય તો તેનો હેતુ એ જ છે કે તમે તેના કારણમાં નથી.

તમે ભયથી કંપો છો, શોકથી શિથિલ થાઓ છો, ક્રોધથી તપી જાઓ છો, મોહથી હણાઈ જાઓ છો, દરિદ્રતાથી દીન બની જાઓ છો, કવેશથી કાવર બાઓ છો, વ્યાધિથી વિકલ થાઓ છો-આ બધું તમને નથી જોઈતું છતાં પ્રાપ્ત છે, આથી શંકા થાય છે કે તમે ક્યાં છો ?

તમારી કૃતિ તથા સ્થિતિ તેનો તત્કાળ ઉત્તર આપે છે કે તમે અજ્ઞાનમાં અને જીવનમાં છો. કારણ કે ભય, શોક, ક્રોધ વગેરે સઘળું થતું એ જીવનને લીધે જ માપ છે.

ત્યારે શું એ આપું આશ્વર્જનક છે કે ને તમારે જોઈએ તે સધણું મળે એવું તમારા પોતાનામાં છે છતાં તમે ત્યાં ન રહેતાં બીજે રહો છો ! અને એ એથી પણ વધારે આશ્વર્જનક એ પણ નથી કે તમે જીવતવા રહેતાં છતાં તેનાથી ઉલટા પ્રદેશની વસ્તુઓની જ ઇચ્છા ક્યાં કરો છો ?

પ્રિય ભાઈ ! તમારા મનથી તમને નિત્ય પૂછ્યા કરો કે ‘હું ક્યાં છું’ અને તેનો ઉત્તર તમને એમ મળે કે તમે ભયમાં, શોકમાં, દરિદ્રતામાં, હાનિમાં, મૃત્યુમાં, વ્યાધિમાં અને દીનતામાં છો તો તદ્દકાળ તમારે સમજવું કે તમે જીવતવા પ્રદેશમાં છો.

શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે ‘હું ક્યાં છું’ એ પ્રશ્ન મનુષ્યે હમેશા પોતાને પૂછવા કરવો. આનું કારણ પણ એ જ છે કે તેનો જે ઉત્તર તેને મળે તે ઉપરથી તે જીવતવા પ્રદેશમાં છે કે તેથી પાર ગયો છે તેનું તદ્દકાળ તેને સ્મરણ થાય.

હવે તમને વાળ કતરાવતાં નચ્ચુચંદ કાકાએ પૂછ્યું, અલ્પા, મારા વાળ કેવા છે-ધાળા કે કાળા ? હવેમે જવાબ દીધો, કાકા ! હમણા જ તમારા બોળામાં પડશે તેં જોઈ લેજો એટલે જણાશે.

આ જ પ્રકારે તમે ક્યાં છો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ તમને મળવો કઠિન નથી. જેવા અનુભવને તમે પામતા હો તેવી સ્થિતિમાં તમે છો.

હલકા પ્રદેશમાં ક્ષુદ્ર વિચારમાં પ્રવેશવાનું તમને લેશ પણ પ્રયોજન નથી. વિચારનો, ચિંતનનો, ક્રિયાનો અને ઉચ્ચારનો પરમ ઉચ્ચ પ્રદેશ તમારામાં જ છે, અને તેમાં રમણ કરવાની તમને પૂર્ણ સત્તા છે.

તમે સુખના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ તમને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, વિદ્યાના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ વિદ્યા, સંપત્તિના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ સંપત્તિ અને ઐશ્વર્યના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. દુઃખાદિ પણ તમને તેના પ્રદેશમાં ગયા વિના મળતું નથી.

અને એ પ્રદેશ તે આત્માનો પ્રદેશ છે. ત્યાં શું છે, અને તેમાં કેવી રીતે સ્થિર થવું એ મહાકાલના વાચકોએ શું કાંઈ નવીન જણાવેવું છે ?

નોંધ.

શીદ ધારે ભય વીર ! ભયનાશક કારણ તુંમાં,
જો છે સ્કંધે ચીર, તો શીદ બીજે શોધવું.
ચિંતા લહે શીદ વીર ! તે હણવા બલ છે તુંમાં,
જો છે નિકટે ક્ષીર, તો પછી જો કાં શોધવી.
રૂઝ ન વિયોગે વીર ! સંયોગનું બલ છે તુંમાં,
જો છે હસ્તે તીર, (તો) ભાષામાં શીદ જોગવું.
વિકારે ન ડર વીર ! વિકારનાશક બલ તુંમાં,
હસ્ત વિધે જો નીર, તો શીદ તૃપ્તિ રહે વૃથા.

ઇષ્ટવિરહિણી વૃત્તિનાં રોષપ્રયુક્ત વચનો.

પદ. (હું તો પ્રેમની ભેગણ પિયુને રોષવા આવી, એ લય.)

ભેઈ ભેઈ વાટ ગઈ યાકી, પ્રીતમ હજી ના ગૃહે આવી,
 ના ગૃહે આવી, ન સંદેશા કશા કહાવ્યા; પ્રીતમ હજી
 પ્રિયતમઅર્થ ત્રત કરી કરી કોમળ શરીર સૂકાવ્યાં,
 પ્રભુઉર તોય શાથી જાણું ના દુર્ગળ અમે ભાવ્યાં; પ્રીતમ હજી
 વાચકઆદિ જપવડે સ્મરી સ્મરી મુખ હૃદય દુઃખાવ્યાં,
 કહ્યું બધિર પ્રીતમને હજી ક્વનિ મંત્રના ના'વ્યા, પ્રીતમ હજી
 ઉણાશુભ્રવાહે પસન તનુનાં સકળ નવડાવ્યાં,
 કરુણા આણી પણ પ્રભુ હૃદયમંદિર ઉઝા ના વાગ્યા; પ્રીતમ હજી
 'રીઝતા કોઈ ઉપાયે' પૂછ્યું, ઉત્તર—પણ ન સંભળાવ્યા,
 વાણી અનંત પણ વદતાં અમોપ્રતિ બન્યા મુનિભાવા; પ્રીતમ હજી
 બાલ્ય વીત્યું, વીત્યું ચૈવન આ વાર્ધક્ય માંડ્યું વીતાવા,
 (પણ) પતિએ દષ્ટિ કરી ના ગૃહપ્રતિ ક્યાં દુઃખ કહું હાવાં; પ્રીતમ હજી
 ઓને પ્રીતમને કરુણાબિધ કહી, જગ ભેસતું ગાવા,
 મુજને પૂછે તો કહી દઉં ન ભ્રમશો કોઈ ભરમાવ્યા; પ્રીતમ હજી
 સર્વે પાતુ શોપઈ રહ્યાં અગ્નિ ત્યાં લગી તાવ્યાં,
 કરુણાસિંધુ કહી શકું કેમ, ગાત્રી પ્રાણ ભે જાવા; પ્રીતમ હજી
 આવણું હોય તો આવે લલે, ફરી જઉં ન બોલીવા,
 તનમન ભરમ કરી આપીશ પિયુને અંગ શોભાવા; પ્રીતમ હજી

—વિશ્વવંચ.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ:૬૭ થી.)

પ્રથમ વિશ્રાંતિ—કે જે આરોગ્ય અને બળનું એક જ મૂળ છે—મનુષ્ય શરીરરૂપી પાત્રને પ્રપૂર્ણ રીતે ભરી દેનાર છે. અને બીજું યોગ્ય વ્યય. આ યથાર્થ નિયમ અને સિદ્ધ વચન છે. અને જેણે શતાયુ થવું છે તેણે તેનું ગ્રહણ કરવું જ જોઈએ.

કલાકાના કલાકો, દિવસોના દિવસો, અઠવાડિયાનાં અઠવાડિયાઓ, મહિનાના મહિનાઓ, વર્ષોનાં વર્ષો, અર્થાતપણે, અને ઘણી વખતે હફિષર્સાંત પરિશ્રમ લઈને, શરીરના અને મગજના મર્મસ્થાનો કામ કામ અને કામ કર્યા જ કરે છે. પછી માનવચત્ર ઘસાઇ જાય અને ધૂરી જાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? તે વખતે મનુષ્યો ૩૦ વર્ષના સર્ધિમાં અથવા થોડાં વધારે વર્ષમાં મૃત્યુવરા થાય છે કે જેને ૧૦૦ વર્ષ જીવવાને માટે સજવામાં આવ્યા હતા.

વિશ્રાંતિ—અંતરના મર્મસ્થાનોને, મગજને, જ્ઞાનતંતુઓને, સ્નાયુ અથવા પિંડીઓને સર્વને વિશ્રાંતિની જરૂર છે.

જીવનસામર્થ્ય નિરુપયોગીપણે સ્વચ્છંદપણે અને અત્યાહારને લીધે વિષેરાઇ જાય છે. દિવસમાં ત્રણ ત્રણ કે તેથી વધુ વધારે વખત ખાવું અને તે પછી વર્ષોનાં વર્ષો સુધી એ અત્યાહાર જ છે. ભલે પછી તે અત્યાહારી ગમે તેવા પ્રકારનો કે ગમે તે રીતે ખોરાક લેતો હોય.

જે મનુષ્યે ૧૦૦ વર્ષને પ્રાપ્ત થવું છે તેણે તેના શરીરના અંદરના પરિશ્રમને ઓછો કરી દેવો જોઈએ, એક વખત ભોજન કરનાર નિત્યનો ઉપવાસી જ ગણાય છે. પરમાર્થપ્રાયશ્ચ મનુષ્યમાટે એક વખત ભોજન જ એક ગણ્યું છે, વ્યવહાર સેવનાર માટે એ વખત ભોજન યોગ્ય મનાયું છે અને ત્રણ વખત ભોજન જનાવરને માટે ઘટિત ગણાયું છે.—અને સાચીય વિચારથી પણ આને યોગ્ય ગણ્યું છે.

ગમે તે ખાવું એ કુદરતને અપમાન આપવા જેવું છે, પરંતુ અત્યાહાર એ તો ઈશ્વરને અપમાન આપવા તુલ્ય છે. જમવાનો યોગ્ય વખત થાય ત્યારે જોઈએ તે જમો, અને તેને માટે સર્વોત્તમ સમય સાંજના ચાર-પાંચ વાગ્યાનો છે કે જ્યારે બધા કામથી નિવૃત્ત થઈ શરીર તથા મનને યોગ્યથી નિવૃત્ત કર્યું હોય અને ફરી પાછો તરત કોઈ ભારે જોગે તે બંને ઉપર લાદવાનો ન હોય. પરંતુ એ લક્ષમાં રાખજો કે જે તમે જમો છો તેની તમને જરૂર હોવી જોઈએ.

જડખાના અવયવોનો ઉપયોગ કરીને—પુષ્કળ ચાવીને—મગજ ને ખચાવજો.

ઈશ્વર સર્વવંદે પરિપક્વ યૌવનો ઉત્કૃષ્ટ આહાર તમને જમવામાટે આપે છે.

જ્યારે મહેનતવગર અત્યંત સ્વાદિષ્ટ અને રસિકર આહાર તમને મળે છે ત્યારે ખોરાક તૈયાર કરવાની મહેનત શા માટે કરવી ?

લ્યુપ્, ફોરનેરો, ઇટાલીનો એક સરદાર અને તેના જ બીજા અનેક મનુષ્યો સાચીય પદ્ધતિથી આહાર લઈને અને જે બળનું મૂળ કે જે મગજમાં રહેલું છે તેના મિથ્યા કાય કર્યા વિના શતાયુ થયા છે.

. ને તેણે આપણે જે જાણીએ છીએ તે જ્વરણ હોત તો તેથી પણ દીર્ઘર્ષ થવાને તે ભાગ્યશાળી થાત.

કંઈ મગજનું સંઘર્ષ જળ અશાસ્ત્રીય પદ્ધતિપૂર્વક લીધેલા આહારની પચનક્રિયામાં જ વપરાત જાય છે એમ નથી.

મનુષ્ય ચિંતા કરે છે અને તે જળના ઝરાને ખાતી કરી નાંખે છે, તિરસ્કારને ઉપજાવી ને પણ ખાતી કરી નાંખે છે અને એ જ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના જૂઠ્ઠાભરેલા વિચારો કરીને ઈશ્વરદત્ત સામર્થ્યનો હાથ કરી નાંખે છે.

અપૂર્ણ પ્રકારના આરોગ્યમાટે ધણું અને કિન્ન કિન્ન કારણો હોય છે. નિરાશા, ધિક્કાર, હિંદ્રેગ, ભય, ક્રોધ,—અને એવી જ એવોચ પ્રકારના આવેશની પ્રગ્ન-ભયંકર હાનિને પ્રકટાવનાર છે. એ બધાં છિદ્રો છે કે જે વાટે જીવનજલ વેદી જાય છે. અને શરીરને શુષ્ક, જંદા પણ નિક્રિયા થતાં તેમાં પ્રસાવી દે તેવું અને મરણતોલ કરી મૂકે છે.

જેમણે શતાયુ યવું છે તેમણે આવેશનાં આ છિદ્રોવિપર બહુ કાળજી રાખવાની છે.

*

*

*

*

જેમણે દીર્ઘાયુ યવું છે તેમણે નીચેના વિચારો લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે.

વૈદ્યો કે રોગીઓમાંથી કોઈએ હજી આરોગ્યને આપનાર શુભ કાષ્ઠ જગાએ અથવા કોષ્ઠ વસ્તુમાં રહેલો છે એ વિચાર અથવા ભાવને તિલાંજલિ આપી નથી. તેનું રહસ્ય ઓળી કાઢવું એ એક અગત્યનો રાય છે. દર્શાવતરીકે અનુભવ અને અન્વેષણ બતાવે છે કે સ્ટ્રીકનાઇન (Strychnine) દુર્બલ મનુષ્યોમાં સ્નાયુઓનું બલ ઉપજાવવામાં એક ઉપયોગી સાધન છે અને તેમ છતાં આપણે સર્વ જાણીએ છીએ કે સ્નાયુઓનો મોટા (Muscular spasms) આણીને મૃત્યુ પ્રકટાવવામાં તે સમર્થ ઉપાય છે. ડીજીટલીસ (Digitalis) જે કે પશુને માટે હાલ હલ વિષ છે, તોપણ હૃદય અને મૂત્રપિંડ (Kidney) ને વધારાનું બળ અને જીરવો આપે છે. અને કલોમલ (Calomel) તો તેના પરિણામથી પ્રસિદ્ધ જ છે.

પોષ્ટિક અને શિથિલ કરનાર (Relaxing) જે ઉપચારો છે તે, બેના બેદ લક્ષમાં લેવા જોવા છે. એક ઉગ્ર છે અને બીજો અત્યંત સૌમ્ય છે. એક શરીરમાં સ્ફુર્તિને તથા વ્યયને વધારે છે અને બીજો ઘટાડે છે, એટલે એક ઉપચાર બળની આરંભમાં શ્રદ્ધિ બતાવી તેની પશ્ચાત્ત અસર (Reaction) માં બળને આપું કરી દે છે, ત્યારે દ્વિતીય ઉપચાર જીવન-તરતરને વધારે છે, સામર્થ્યને એકદું કરે છે અને બળની અખંડ પ્રદિને પૂરી પાડે છે. પ્રથમનો ઉપચાર તે જે અદ્ય કાળની જાગ્રતિને લાવે છે તેનો નિમાવ-કર્તા કરવાને માટે તેનું સેવન કરનારને પોતાને બધીન રાખે છે, ત્યારે બીજો ઉપચાર તેનું સેવન કરનારને એવો સ્વતંત્ર રાખે છે કે તેને વચ્ચે વચ્ચે અટકાવવાથી અર્પાત તે શિથિલ કરનાર સાધનોને પાળાં ખેંચી લેવાથી અને પુનઃ કામ કરવાથી ઉલટી તેના બળની અધિક શ્રદ્ધિ થાય છે.

આ પ્રકારે આ ઉપચારોના ઉત્તેજિત કરવાના સ્વભાવનો વિચાર કરતાં, આરોગ્યમેળવવાના નિમિત્તથી મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આતીતકનો, તેમની ઈન્દ્રિયોનો અગવળાટ કરવામાં લાલસે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ! જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો ઉત્તેજક વસ્તુની ઇચ્છા જ કરતા હોય છે. ના-

દયગ્રસ્તો, સરતોનાં મેઘાનો, સરકસી એ વગેરે આના પ્રમાણમાં સરખાવતાં કંઈક નિર્દોષ ઉ-
ત્તેજ્ય વસ્તુ છે, તોપણ ઉત્તેજ્ય ઉપચારો જે લાગ્ય પ્રક્ટાયે છે, તેના કરતાં એ વસ્તુના
ભોગ્ય થઈ રહેલા મનુષ્યોને એ પણ કંઈ જાણ લક્ષ્યાવતાર હોતા નથી. જે જે તેણે ઉ-
ત્તેજ્યને કરનાર પ્રકારો દોષ છે ખરી તે જાહેરના દોષ કે વ્યવહારના દોષ કે વિષયવિહારના
દોષ-અમે તે દોષ તોપણ તેના ઉપાસકો જાનતાં દોષ જ છે. એક વખત જે દરદી થાય
છે તે હમેશના દરદી રહે છે, એક વખત જે ભોગ્ય થઈ રહે છે તે હમેશને માટે ભોગ-
્ય થાય છે.

*

*

*

*

આ પદ્ધતિનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે જે સામર્થ્ય આ શરીરની રચના કરી છે તે
એક જ સામર્થ્ય તેમાં આરોગ્ય પ્રક્ટાવવાને સમર્થ છે. કાંઈ મનુષ્યે કાંઈ યંત્ર જનાનું દોષ
અને તેમાં કંઈ સુધારો કરવો દોષ તો વધારે સારું એ છે કે તે મનુષ્યપાસે જ જે યંત્ર
લઈ જવું, અને તેમાં પણ જો તે યંત્ર અત્યંત નાણુક અને યગવાગમરેણું દોષ તો તો
અવગણીને તેની પાસે લઈ જવું એ જ વધારે સારું છે. જીવનચાલું અને મર્મરચાન-
યુક્ત આ શરીરચંદ્રને જો તેના જનાવતાર પાસે જ કંઈ જવામાં આવે તો તેના કરતાં બીજું
શું અમન્યું જણાય ? આ રથનો આ પ્રશ્ન થાય છે—આ મર્મરચાના કાણે રથમાં ? તેના
રચનારનું મર્મ તે નામ દો પાણું મુદો એ છે કે જે સામર્થ્ય તે અવયવોને રચે છે તે સા-
મર્થ્ય જે તેણે જનાનું છે તેને રચણ કરવાને માટે નિરંતર તેની અંદર જ રહેલું છે, અને
જો કારણકર જનાવેલી વસ્તુને વિખેરી નાંખતામાં આવે છે તો શરીર મૃત્યુવશ થાય છે.
જે સામર્થ્ય આ વિષય સમ્યું છે તે સામર્થ્ય તેનો નિર્વાહ કરવા માટે અને તેની વૃદ્ધિ કર-
વાને માટે વિષમાં જ રહે છે તેથી જે સામર્થ્ય જીવંત શરીર દર્શુ છે તે તેનો નિર્વાહ કર-
વાને, તેને પૂર્ણ કરવાને, તેને આરોગ્ય આપવાને, તેને સુધારવાને અને તેમાં જળ પ્રક્ટાવવાને
તે શરીરમાં જ રહે છે.

*

*

*

*

‘ યનાયુ થવાને માટે માટે શું કરવું ? ’

પૂર્ણ આરોગ્ય મેળવવાને માટે અથવા યનાયુ થવાને માટે કોઈ કાંઈ પણ વસ્તુ નથી
કે જે મનુષ્ય કરી શકે.

આરોગ્ય મેળવવાને માટે મનુષ્યે કશું જ કરવાની જરૂર નથી. જે સામર્થ્ય તેને અજો
છે તે એક જ સામર્થ્ય તેને આરોગ્ય આપે છે. અને એ તે જ સામર્થ્ય છે કે જે મનુ-
ષ્યને યનાયુ કરી શકે છે.

યોગ્ય વિચારને અને યાત્રીય વિષમને અનુકૂળ રીતે જો મનુષ્ય કરે તો તેને એક જ
કરવાનું છે કે પોતાના શરીરના જીવનજળના રાગને દરેક માર્ગેથી અટકાવવું અને જાળીને
પાણું મેળવી લેવું. (કુર્મીય વધને-શરીરને અને મનને દેવલ વિધાનિ આપીને અર્થાત
દિવિય કરીને)

દરેક જાળમાં—વસ્તુવિધામાં, રમત રમતમાં, રમતમાં—પણ તે શરીરનું દોષ કે
જનનું, પણ સર્વમાં વધી જતા આરોગ્ય અને જળના દિશા અર્થને અટકાવે—અને
વિધાનિ લે.

અપૂર્ણ આરોગ્યના હેતુઓને દૂર કરવાને માટે મનુષ્યે આરોગ્યના સંચયસહિત રહેવું જોઈએ અને તેના ક્ષયજનક વધારે દોષો ન કરવા જોઈએ એ માત્ર અગત્યનું છે એટલું જ નહિ, પણ અભિવ્યક્તિય-હૃદયવા યોગ્ય-છે. આરોગ્યનું જ્ઞાન થય તે રીતે અને દોષ કરતા જીવવું એ માત્ર પોતાના જીવનઅંગને લખતૂટપણે ઉઠાવવા શિવાય બીજું કશું જ નથી. વિશ્રાંતિ લેવી કે બળને પાછું મેળવવું-ઈશ્વરપ્રતિ પાછા વળવું-અભિમુખ થવું-એ વ્યાપ્તિ વગેરેના કારણને દુર્ભવ કરે છે એટલું જ નહિ પણ તે આરોગ્યને આપે છે.

વ્યાધિના કાળજીને શોધ શોધ કરવાની ટેવ એ ઘણી વખતે વ્યાધિને અખંડ કાલમ રાખનાર બળદષ્ઠ થઈ પડે છે. મનુષ્યો પોતાના વ્યાધિના હેતુને જાણવાને માટે કામ કર્યા કરે છે-તે હેતુને નિવૃત્ત કરવાને માટે કામ કર્યા કરે છે, અને તેથી વ્યાધિને સ્થાયી કરે છે.

‘શું આ ખરું નથી ? તમારા પોતાના અનુભવઉપર જ એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું મોંપવામાં આવે છે.

આપણામાંના કેટલા બધા મનુષ્યો ‘કુદરતને મદદ કરવામાં’ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે ! જ્યારે જ્યારે તમે માંદા છો એવું જણાવનાર જ્ઞાન તમને થયું કે તમે ઔષધના ઉપચાર કર્યાં. ખરું કે નહિ ? ઔષધના ઉપચાર પૂરા થયા, તેમાં નિષ્ફળ થતાં પછી તમે કુદરત તરફ વળ્યા-તમે આરોગ્યશાસ્ત્રના સર્વરીતિ ઉપાસક બન્યા-ખરું કે નહિ ? તમારા મિત્રો કંઈ એ શિખામણની વાતો કહેવા આવ્યા તો તેમના એ પાત્તતરફ તમે ધુરંધરીયા કરવા લાગ્યા-ખરું કે નહિ ? શરીરશાસ્ત્રની અને માનસશાસ્ત્રની અનેક વાતોઉપર તમે કંકળી ઉઠ્યા-ખરું કે નહિ ?

આ પ્રશ્નજો તમે માનેશા કુદરતી માર્ગમાં ચાલીને તમે વ્યાધિના કારણને સ્થિર રહેવામાં મદદ કરી છે, અને ઉત્તેજન આપ્યું છે-ખરું કે નહિ ? ઉપરઉપરથી વિચાર કરતાં તમે નકારમાં ઉત્તર આપવા લાગ્યાશો, પણ સુદૃઢ વિચાર કરતાં તમારા પૂર્વના એ વિચારનો તમારા ગંભીર મતરૂપે નિર્ણય કયો દશે, તોપણ તમારે તે દેરવવા પડશે.

*

*

*

પૂર્ણ આરોગ્યને તથા સ્વસ્થ જીવન સિદ્ધ કરવાને મનુષ્યે કશું જ કરવાની જરૂર નથી. તે ઉપાસક તથા આરોગ્યજનક બળને સાહાય્ય આપવાને માટે ગમે તે કરી શકે. પૂર્ણ આરોગ્યસહિત શાંતજીવી થવાને માટે મનુષ્યે બાહ્ય સ્થિતિનો તથા કારણોનો નિષેધ કરવો જોઈએ. આરોગ્યના મૂળતરીકે તેમને ગણવાની જરૂર નથી. સામર્થ્યના મૂળ-ઉપર કેવળ આધાર રાખવાની જરૂર છે. કેવળ કોઈ પણ સ્થૂલ પદાર્થમાં તેવું સામર્થ્ય નથી. માત્ર સે શિથિલ થવામાં, શાંત થવામાં અથવા પ્રયુદ્ધ-નાન્ન થવામાં અથવા બળને પાછું મેળવી લેવામાં અથવા વિશ્રાંતિમાં તે મદદ કરનાર હોય અર્થાત તેવી સ્થિતિને પ્રકટવામાં જે સહાયમૂલ થતું હોય.

સઘળી બાહ્ય કુદરત એ જીવન અને આરોગ્યની એવી સ્થિતિવિશેષ છે કે જે મનુષ્યને અસ્તિત્વમાં, સમિત અથવા જ્ઞાનમાં, વ્યથના હેતુઓને દર્શાવવામાં અને પ્રગતિ થવાના કારણને દર્શાવવામાં સહાયક છે.

મનુષ્ય સર્જનસામર્થ્ય તથા આરોગ્યવ્રતને મદદ કરી શકે એમ માનવું એ એક મોટી ખૂલ છે.

સર્જક તથા આરોગ્યજનક તરવો સ્વતંત્ર છે, અને તેમને કોઈના સાહાય્યની અપેક્ષા નથી.

દોહડાઓ મનુષ્ય આરોગ્યના કામમાં રૂબરૂ નાંખવા સિવાય ખીણું શું કરી એમ છે ?

જે કંઈ જ્ઞાન મનુષ્યે આજીવન મેળવ્યું છે અને જીવિષ્યમાં અનંત કાળમાં તે મેળવી શકે એમ છે તે શું જોણે સધળી વસ્તુઓ સંગ્રહ છે અને તે સર્વને જે આરોગ્ય આપ્યા કરે છે તેના અનંત અને અપાર જ્ઞાનની સાથે કોઈ પણ રીતે સરખાવી શકાય એમ છે ? શું તેના પ્રમાણમાં મનુષ્યજ્ઞાન અને અનુભવ અત્યંત હિંદુસ્થાન તથા સામાન્ય નથી ?

મનુષ્ય કંઈ પણ સર્વોત્તમ ફરી શકે તો એ કહે એમ છે કે એ બાબતનું ચિંતન છોડી દેવું-જેમ અને તેમ પૂર્ણ રીતે પોતાપણને ભૂસી નાંખવું. તે પોતાના સ્નાયુઓના કાર્પને અટકાવી શકે, તેના શરીરનું અને તેના મગજનું કાર્ય અટકાવી શકે, દિવસમાં એક વખત બોજન લઈને તે પોતાના શરીરના અંતરંગ કાર્યને પણ અટકાવી શકે અને એથી વધારે સારું, કુદરત તેને કહે કે ' જા, હવે કામ કર, ' ત્યાં સુધી તે પૂર્ણપણે વિશ્રાંતિ લીધા કરે-તે વિશ્રાંતિને પૂર્ણ અને સર્વાંશે ઉપજાવી શકે-અનુભવી શકે-એથી વિશેષ શું કરે ? અને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ એ પોતાના અંદરને પૂર્ણપણે વિશ્વાસવા વિના ખીણું શું છે ?

*

*

*

*

આપણે ગમે તો ઉડાઉ પણ ઇશ્વરના પુત્ર છીએ, અને તેથી જો સમજીને ઇશ્વરપ્રતિ અભિમુખ થઈએ છીએ, અને આતુરતાથી પ્રાર્થના કરીને આરોગ્યજનક સામર્થ્યને યાચીએ છીએ તો સૌ વર્ષ ગાળી શકાય એવું બળ મેળવી શકીએ છીએ.

• પરંતુ આપણી અભિમુખતા પૂર્ણ અને સત્ય નિષ્ઠાવાળી હોવી જોઈએ-આપણી શ્રદ્ધા અપૂર્વ અને પરમ હોવી જોઈએ.

એ પ્રકારે આપણે સત્ય ભાવથી ઇશ્વરાભિમુખ થઈએ છીએ તો આપણને કૃતકૃત્ય કરનાર પ્રભુનું પરમ પુનિત વચન શ્રવણ કરીએ છીએ કે મહં ત્વા સર્વ પાત્કેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ.

જેઓ આ મંથને પ્રીતિથી વાંચે છે તથા તેના અર્થતાત્પર્યને શ્રદ્ધાપૂર્વક અંતઃકરણમાં ધારણ કરી તદ્દનુસાર વર્તવા ઉદ્યમ થાય છે, તેના પ્રતિ ભગવતિ શ્રુતિનું, વરદાન હો કે શક્તિ જીવ.

इति.

કર્તવ્યને વર્તમાન ક્ષણમાં જ સાધવું યોગ્ય છે.

પદ. (વહાલ ધરીને વજનમાં, વિનોદે વિચરીએ હો, એ લેમ.)

કાલ છોડીને કરવું આજ તો કરીએ હો હ,
આજ છોડીને કરવું હાલ આચરીએ હો હ,
કોણે દીઠી કાલ, મધ્યે, આડો ઘણો કાળ,
એ કાળને શીઠ મિથ્યા ખોધ, કાલની વાટ બોધ,
આજ કાં દઇએ ધોધ હ;—

કરી રૂઠાં કાજ, કરીએ સફળ તો આજ,
એ આજને સાર્થક કરી લઇએ, આજમાં પૂર્ણ રહીએ,
કાલને ભૂલી જઇએ હ;—

આજ અને હાલ, એ છે આપણો ધનમાલ,
એ માલને હસ્તક કરી લેવો, ઉછીતો ન કોઇને દેવો,
પાછો એ ન આવે એવો હ;—

સાધી લે જે આજ, તેને મળે સુખરાજ્ય,
એ રાજ્યમાં સામર્થ્ય ઘણું છે, પનોતું જેનું આંગણું છે,
સાધો એ મુજ માંગણું છે હ;—

રેડીયમની શોધ કરનાર મેડમ કરી.

જન્મતને જાણવામાં આવેલી વિજ્ઞાનવિદ્ સ્ત્રીઓમાં મેડમ કરી એ એક અત્યંત સમર્થ વિજ્ઞાનવિદ્ સ્ત્રી છે. તેના અથાગ પરિશ્રમમાં, દરિદ્રાવસ્થામાં અને આત્મબોધમાં ગાળેલાં વર્ષોના પરિણામરૂપે તેની ' રેડીયમ ' ની શોધ હતી.

પૌત્રાંડમાં જન્મ પામીને, સાધારણ પગારવાળા રસાયણશાસ્ત્રના શિક્ષકની પુત્રીરૂપે થઇ બાપપણથી જ તેની માતાને તે ખોઈ બેઠેલી હોવાથી, જ્યારે તેની વયનાં પીઠાં બાળકો રમકડાંથી રમતાં હતાં ત્યારે આ છોકરી ' ટેસ્ટટ્યુબ ' (રાસાયણિક પદાર્થોના પ્રયોગ કરવાની કાયતી નળી) થી કામ કરતી હતી.

તેના પિતાને જેટલું આરક્ત હતું તેટલું બધું તેણે શાખી લીધું. પૌરસો યુનીવર્સિટીમાં વિવિધ શુભાઓમાં તેણે અભ્યાસ કર્યો, દેશસંક્રાંતિની અર્પણે જ્યોતિ તેનામાં જન્મત થઇ અને પોતાના દેશની સેવા કરવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો અને તેના પરિણામે તે એક પ્રવાસિની થઇ રહી. તેના ઘણા થોડા પગારમાંથી પણ તેણે કંઇક બચાવ કરવા મોકલ્યો. કેમકે તેણે તેના રસાયણશાસ્ત્રના અભ્યાસને આગળ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

એ વર્ષપછી તે પેરિસના એક નાના માળીયાદિપર પોતાનો દેખાવ આપે છે. એ માળીયાંની દવા એવી તો થંડી હતી કે તેના આરજીઆગળ સીસીમાં ભરીને દુધ મૂકવામાં

આવડું તો તે જગી જડું હતું ! તે એટલો જાણે જોરાક લેતી હતી કે પૈરિસજેવા ખરુઆ-
ળુ દેશમાં તે માત્ર નિત્ય પાંચ આના જોરાકમાં ખરચતી.

તેને પુસ્તકોની અગત્ય હતી, અને પુસ્તકો જો તેને અગત્યતાં પણ વધારે કિંમતી હતાં.
તેની આતુરતા, તેની તીવ્ર એકાગ્રતા, અને તેને જ્ઞાનમાટેની અત્યંત જિજ્ઞાસાએ બીજાઓ-
નું ધ્યાન તેણે પોતાની તરફ ખેંચ્યું. એક યુવાન ગ્રોફિસરના હાથનીએ તેને કામ કરવાની
યોજના થઈ. તેઓ જનએ સરખી રીતે કામ કર્યું, અને છેવટે ગ્રોફિસર કરી (Curie)
એ તેની સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. તે તરત વૉરસો લાગી ગઈ અને ગ્રોફિસરને
પત્ર લખ્યો કે તેણે પોતાના હૃદયને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (Science) ના અભ્યાસમાં સમર્પિ-
ત્વ કરવાનો કંઈ કાળથી નિશ્ચય કરી દીધો છે. ગ્રોફિસરે તેને ખાતરી આપી કે આપણે જા-
ને સાથે તે કામ કરીશું અને તે માત્ર પોતાંડમાટે નહિ, પણ આખા જગતને માટે. અને
તેમ યવાથી પંદર સ્વિસપછી તેઓનું લગ્ન થયું.

નિરાશાવાળી અને નિર્ધન સ્થિતિમાં તેઓએ વર્ષોપરંત કામ કર્યું. ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં
મૈડમ કરીએ એકદા થઈ ગયેલા કચરાને છૂટો પાડતાં જે એક પદાર્થ મેળવવા પામી તે
પદાર્થને તેણે તેના પતિને ખતાવ્યો. તેના પતિએ પોતાના પ્રયોજોને અટકાવી દીધા અને
પોતાની પત્નીના પ્રયોગને મદદ કરવા લાગ્યો. તેઓએ સાથે યત્ન કરીને એક ગ્રામ (Gram)
જેટલો તે પદાર્થ છૂટો પાડ્યો કે જે અંધારામાં ચળકવા લાગ્યો અને જોઈ શકાતો થઈ જાય તે
થડો પડ્યાવિના તે એક સરખી ઉજ્જ્વળતા આપવા લાગ્યો.

રેડિયમ શોધી કાઢવામાં આવ્યું !

જ્યારે એ શોધના સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયા ત્યારે આખું જગત તેના બદલો આપવાની
હિતાવળ કરી રહ્યું. ' નોબેલ ' નું ધનામ તેમને આપવામાં આવ્યું. આદિ અને છઠ્ઠાઓના
તેમનાઉપર વર્ષાદ વર્ષાવા લાગ્યો. પૈસા કે જેની તેમને પૂર્વે તંગી પડતી હતી તે હવે
તેમના જ થઈ રહ્યા.

ગ્રા. કરીનું એક ભારે ગાદીનીએ આવી જવાથી ઇ. સ. ૧૯૦૬માં દેહાવસાન થયું.
એમ માનવામાં આવ્યું કે આ દાનિયી તેની પત્ની વિજ્ઞાનના જગતમાંથી અદૃશ્ય થશે પણ
અંતરને દહણ કરી તેણે એકલીએ પુનઃ પ્રયોગશાલામાં પ્રવેશ કર્યો, અને આંધ્યાવરથામાં
જે તેના નિર્ણય હતો-તેના પ્રતિષ્ઠાત્ર ગ્રાંજાંની સેવા કરવાનો જે ખ્યાલ તેને હતો-તેની વિ-
શેષ અંશમાં સિદ્ધિને જોતી-આખા જગતની સેવાને હાથ તે વિવિધ વ્યાખ્યાનો આપી-
ને અને લેખો લખીને કરે છે.

અંતરની તીવ્ર ઇચ્છાથી દરેકો નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, અને જામે તેવા કદમાં પણ
જાતીય સ્વત્વ જાળવી રાખવાથી નિરાશામાંથી પણ સિદ્ધિનો ઉદય થાય છે, એ સિદ્ધાંતને, મે-
ડમ કરીએ જેમ રેડિયમ શોધી કાઢ્યું તેમ જ આપણે તેના હૃદયમાંથી શોધી કાઢીએ
એમ નથી !

જે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાને માટે તે તીવ્ર હતી તે ઇચ્છા, ખત, આતુરતા, પ્રયત્ન, ધૈર્ય,
વંશોન્નયોના અત્યંત પ્રયાસ, નિરાશા તથા યત્નનો બદલો મળવાની વખતે તેના તરફ અપૂર્વ
દાનિ જાળવી રાખવી એ આદિ ગુણોથી મનુષ્ય દારે છે તે જ પરિણામને ઉપજાવી શકે
શકે છે તેના આ જ્વલંત દર્શાવ નથી તો બીજું શું ?

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—વૈશાખ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (બેઠક) ૭.

॥ ૐ શ્રી ॥

હૃદયમાં અનાયાસ થયેલા આત્મજ્યોતિના

પ્રકાશનો અનુભવ.

પદ. (વદાલા વળવાવસાથે લાગી રે લગતીમાં, એ લય.)

સહજે અગમ્ય જ્યોત બાગી રે, હૃદયમાં,

જેઈ હું આ શો ! પ્રકાશ.

જ્ઞાનઐશ્વર્યવાળી, પ્રભામય એ દ્યુતિથી,

છવાઈ રહું આ આકાશ;

અળહળ કરતી અળકે, અગમગ અળકે;

સહજે૦

ખીજ જ્યોતિ તો તેમાં, પરતાં અવનને હરતી,

આ તો દે અવન અવિનાશ;

અળહળ૦

ધૂત કે ન તેલ જેમાં, પૂરવા ન કાંઈ જોઈએ,

આપે પ્રકટીને દે ઉજાશ;

અળહળ૦

એ છે વળી સૂક્ષ્મસરખી, એના વિષુ પણ ના જોડે,

ખાલી હું ક્યાંહિ અવકાશ;

અળહળ૦

જેને ગણું મોટું મોટું, જોઈ થયેલો તેનો,

સર્વનો એમાં, હું મમાસ;

અળહળ૦

(એ) સ્થિર છતાં જોઈ હું હું, એના ઐશ્વર્યકેરા,

અબકારા મારે શ્વાસોશ્વાસ;

અળહળ૦

આશ્ચર્યચકિત હું થાઉં, જાણીને જગની લીલા,

એ તો મારી ન્યોતિનો વિલાસ;

અળહળ૦

ન્યોતિર્મય આપે હું હું, અનુભવ (એ) ઉઠતાં રે,

શિવ હું, તનુ આ કેલાસ.

અળહળ૦

—:૦:—

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૯ ૮૮ થી.)

તત્ત્વજો ૬ સૂત્રત—પરમાત્માએ તેજસ્ સન્ધ્યુએવી જે શ્રુતિ સામે આપવામાં આવે છે તેની સાથે આદિ વિરોધ નથી. કારણ કે પ્રથમ તો એ શ્રુતિમાં સદૃષ બ્રહ્મ સદ્યા-રૂપે કહ્યું છે અને ઉપાદાનરૂપે કહ્યું નથી. ચહુસ્યામ૦ એ શ્રુતિમાં પરમાત્મા જ સર્વ રૂપ યથા છે અને તેથી સર્વ પરમાત્માથી અનન્ય છે તેથી કાર્યસાધેનો અભેદ તથા ઈક્ષણરૂપ ક્ષિંગવશાત્ બ્રહ્મનું ઉપાદાનપણું સિદ્ધ છે એમ જો કહેવામાં આવે તો ત્યાં ક્ષિંગકરતાં શ્રુતિ અધિક બળવાન છે એ ન્યાય લાગે છે. સાક્ષાત્ શ્રુતિ વાણને તેજસ્નું ઉપાદાન કહે છે તેથી એ શ્રુતિની સામે ક્ષિંગનું બલ ચાલે તેમ નથી અને વળી તેજસ્ બ્રહ્મનું સાક્ષાત્ કાર્ય નહિ હોય પણ વાયુદ્વારા કાર્ય હોય તોપણ પરમાત્માનું કાર્ય કહી શકાય તેમ છે. તેથી એ શ્રુતિની, કાર્યભેદ આદિ ક્ષિંગની એ રીતે પણ ઉપપત્તિ યઈ શકે છે. માટે એ શ્રુતિસાથે વાયુમાંથી તેજસ્ની ઉત્પત્તિ લેવામાં વિરોધ નથી. બ્રહ્મતરવે આકાશ તથા વાયુની સૃષ્ટિ કરી અને વાયુરૂપ થયેલા પરમાત્મામાંથી તેજસ્ થયું એમ કહેવામાં તેજસ્ બ્રહ્મ-જન્ય પણ યઈ શકે છે. તસ્યાઃ જૂતં તસ્યા વૃદ્ધિ તસ્યા આમિક્ષા-એ ધેનુમાંથી શૂત એટલે ઉપ્પન્ન દુધ, એ ધેનુમાંથી દધિ અને એ ધેનુમાંથી આમિક્ષા યાય છે. આ શ્રુતિમાં જેમ દુધ, દધિ અને આમિક્ષા સર્વ ધેનુમાંથી યાય છે એમ કહ્યું છે છતાં વસ્તુતઃ દુધમાંથી દધિ અને દુધ-માંથી આમિક્ષા યાય છે. તત્કર્મ્ય જેમ દુધ, દધિ અને આમિક્ષા એમાં પૂર્વ પૂર્વ સાક્ષાત્ ઉપા-દાન છતાં આ શ્રુતિમાં સાક્ષાત્ અને પરંપરા ઉપાદાન લઈ ધેનુને જ ઉપાદાન કહેવામાં આવે છે તેમ પ્રવૃત્તમાં પણ પરમાત્મા પરંપરા ઉપાદાન હોય છતાં તેમાંથી તેજસ્ યાય છે એમ કહેવામાં બાંધ નથી. બ્રહ્મ પોતે આકાશરૂપે યઈ રહે છે, વાયુરૂપે યઈ રહે છે ઇત્યાદિ પ્રકારે વિકારરૂપે રિયત યાય છે એ તદાત્માનં સ્વયમકુદ્ધત એ શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે. તેથી વાયુરૂપાપન્ન બ્રહ્મમાંથી તેજસ્ થયું એમ લેવામાં બને શ્રુતિ સમન્વિત યઈ જાય છે. ભગવદ્ગીતામાં પણ શુદ્ધિજ્ઞાનમસંમોહ-શુદ્ધિતાન, અસંમોહ-ઇત્યાદિ ઉપક્રમ કરી કહ્યું છે કે મવાન્તિ માયામૂ-તાનાં મન્ત પચ પૃથગ્વિદ્યાઃ—પદાર્થોના બિન્ન બિન્ન રિકારો મારામાં જ યાય છે શુદ્ધિઆદિ પદાર્થો પોતાના કારણરૂપ અંતઃકરણાદિમાંથી ઉત્પન્ન યાય છે એ પ્રવક્તા છે છતાં સર્વ પદાર્થો સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી બ્રહ્મમાંથી થયેલા છે, તેથી ઉપરનું ગીતાવચન

સંજ્ઞાત છે. તે પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં પણ સમગ્રાય છે. તેથી આ સર્વ વિચારથી વાયુ તેજસુનું સાક્ષાત્ ઉપાદાન છે એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રુતિઓ ક્રમવિના જ સંશ્લિષ્ટ પ્રતિપાદન કરે છે અર્થાત્ જેમાં ઉત્પત્તિ થતા પદાર્થોનું ક્રમવિના જ કથન કરવામાં આવ્યું છે તે શ્રુતિઓનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કેમ કે ગમે તે અન્ય શ્રુતિવશાત્ સિદ્ધ થતો ક્રમ લેવામાં આવે તો તેથી પણ એ શ્રુતિની ઉપપત્તિ થઈ શકે છે, અને જે શ્રુતિમાં સાક્ષાત્ ક્રમ કહ્યો છે તેની ઉપપત્તિ તે ક્રમ લીધા વિના થતી નથી. એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિદ્વામાં પણ તેજસુને વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થતું લેવામાં બાધ આવતો નથી કેમકે પરંપરાથી તેજસ્ પણ બ્રહ્મનું જ કાર્ય છે. તેથી સર્વથા સંદિગ્ધ શ્રુતિઓનો અર્થ ઉત્પત્તિ થાય છે માટે તેમાં લેશ પણ વિરોધ નથી.

આ પ્રમાણે તેજસુની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરી હવે એ જ ન્યાયનો અતિરેશ જલના સંજ્ઞામાં શ્રીસૂત્રકાર કરે છે.

આપઃ ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અપ (જલ) તેજસુમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે શ્રુતિ એમ કહે છે.

આ સૂત્રમાં સ્વતઃ તથા હિ આદિ એટલાં પદોની પૂર્વ સૂત્રમાંથી અનુવર્તિત થાય છે. અ. હીં પણ તદ્વપોડસૃજત-તેણે જલને સંજ્ઞા. ઘર્મણેરાપઃ-તેજસમાંથી જલ ઉત્પન્ન થયું એમ બે પ્રકારની શ્રુતિ છે અને એમાં ગયા સૂત્રની માફક જ પૂર્વપક્ષ, એકદેશિ મત અને સિદ્ધાન્ત કારણ છે. જલના સંજ્ઞામાં એક અધિક શંકા એ આવે છે કે લૌકિક અગ્નિ જલનો દાહ કરે છે તેથી જલ અગ્નિદાહ હોવાથી એની ઉત્પત્તિ તેજસ્ અર્થાત્ અગ્નિથી નહિ હોય એ શંકાનો પરિહાર પણ આ અતિરેશ સૂત્રથી થાય છે. શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે અગ્નિથી જલ થાય છે એમ કહે છે એટલે એમાં સંશય સંભવતો નથી. પ્રત્યક્ષકરતાં શ્રુતિ બધવાનું છે, વળી લૌકિક અગ્નિ (તેજસુ) એ નિષ્કૃત (પચીકૃત) તેજસ્ છે અને લૌકિક (લોકદૃષ્ટ) જલ તે પણ પચીકૃત જલ છે. એ બેમાં જલ અગ્નિદાહ દેખાય છે પણ એ નિયમ સદૃશ (અપચીકૃત) જલમાં છે એવું માનવા કારણ નથી. એથી ઉલટું શ્રુતિ અપચીકૃત અગ્નિમાંથી અપચીકૃત જલ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહે છે તેથી ત્યાં અગ્નિદાહાત્ત નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રસંગમાં પાંચ ભૂતોની ઉત્પત્તિ શ્રીસૂત્રકાર વર્ણવે છે. તેમાં પૃથિવીની ઉત્પત્તિ કહેતાં પૂર્વે જલમાંથી પૃથિવી થાય છે માટે જલને તેજસ્ અને પૃથિવીની વચ્ચે મૂક્યું છે. હવે પૃથિવી જલમાંથી થાય છે એ કહી પંચભૂતોની ઉત્પત્તિ પૂર્ણ કરે છે.

પૃથિવ્યધિકારરુપશબ્દાન્તરેભ્યઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પ્રકરણ, રૂપ તથા અન્ય શ્રુતિ એ ત્રણ હેતુથી નિર્ણય થાય છે કે અન્ન સબ્દ પૃથિવીના બોધક છે.

શ્રીછાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે તા આપ યેક્ષન્તઃ વહ્નયઃ સ્યામ પ્રજાયેમહીતિ. તા અન્નમસૃજન્ત. ૬. ૨. ઠ. ૧. તે જલે ઇક્ષણ કયું કે અમે બહુરૂપ થઇએ અને એમ ઇક્ષણ કરી તેણે અન્નને સંજ્ઞા. આ નિયમવાક્યમાં સંશય થાય છે કે અહિં અન્ન શબ્દથી શું અર્થ કરવું ? મીઠિ, યવ આદિ ભક્ષ્ય પદાર્થ કે આદનાદિ પક્વ અન્નનું અર્થ કરવું કે પૃથિવીનું અર્થ કરવું ? ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થયો કે મીઠિયવાદિ કોઈ પ્રકારના અપ-

કેવ કે પકવ-અન્નનું એથી ગ્રહણ કરવું કેમકે અન્ન શબ્દ લોકમાં એ અર્થમાં રૂઢ થયેલો છે. આ પ્રકરણમાં વાક્યરોપમાં વળી જણાવ્યું છે કે તસ્માદ્વચ્ચ ક્વ ચ ન વર્ષતિ તદેવ મૂયિષ્ઠં વચ્ચં મવતિ । ત્યાં કોઈ પ્રદેશમાં વૃષ્ટિ થાય છે ત્યાં અન્ન વધારે થાય છે. અહિં વૃષ્ટિ થવાથી પૃથિવી કંઈ વધતી નથી. પૃથિવી તો જે છે તે જ રહે છે. પણ વૃષ્ટિ થવાથી વધારે થનાર અન્ન તે નીહિતવાદિ છે. માટે રૂઢિ તથા વાક્યરોપથી અત્રનો અર્થ નીહિતવાદિ વિવક્ષિત હોય એમ જણાય છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે અહિં-નો અન્નશબ્દ પૃથિવીનો યોગ્ય છે, અહિં અન્નશબ્દથી જલમાંથી ઉત્પન્ન થનાર પૃથિવીની જ વિવક્ષા છે. એ સિદ્ધાન્ત સાચી ક્યો એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીસૂત્રકાર ત્રણ હેતુ દર્શાવે છે. પ્રથમ તો અધિકાર એટલે પ્રકરણ, અહિં તેણે તેજસ્ને સ્વચ્છું, તેણે જલને સ્વચ્છું એ આદિ વાક્યો મહાશૂતની સૃષ્ટિનાં પ્રતિપાદક છે તેથી મહાશૂતની સૃષ્ટિનું આ પ્રકરણ પ્રસ્તુત કર્યું છે, તેમાં જલસુધીની સૃષ્ટિ કહેવાઈ ગઈ છે. હવે ક્રમપ્રાપ્ત પૃથિવીની સૃષ્ટિ છે. તેનું ઉલ્લંઘન કરી કારણવિના નીહિતવાદિનો પરિગ્રહ કરવો અન્યાય છે અર્થાત્ પ્રકરણથી બાધિત છે. બીજો હેતુ ૩૫ છે, અહિં વાક્યરોપમાં જે રૂપનું કયન કર્યું છે તે પૃથિવીને અનુચ્છ છે. વાક્યરોપમાં કહ્યું છે કે યત્કારણં તદ્દગ્ધય જે કૃષ્ણરૂપ છે તે અન્નનું છે. નીહિતવાદિ પદાર્થો તથા પકવ એવાનાદિ અન્ન નિષ્ક્રમે કરીને કૃષ્ણ (કાળા) હોતા નથી. યદ્યપિ પૃથિવીનાં ક્ષેત્રો (ખેતરો) પણ દુષ્કના જેવાં સ્વેત તથા અંગારાજેવાં રોહિત પ્રસંગે હોય છે તથા પિ પૃથિવી પોતે સ્વભાવથી અને બદ્ધચણે કૃષ્ણ જ દેખાય છે તેથી પૃથિવીનું રૂપ ધણે ભાગે કૃષ્ણ છે અને સ્વેત નથી તેમ રોહિત પણ નથી. પૌરાણિકો પણ સા જ દુષ્કા ઝાસા કહી રાત્રિને પૃથિવીની છાયા વર્ણવી પૃથિવીના રૂપને કૃષ્ણ કહે છે. તેથી વાક્યરોપમાં કહેલું કૃષ્ણ રૂપ પૃથિવીને અનુચ્છ હોવાથી અહિં પૃથિવીનો પરિગ્રહ કરવામાં સાધક હેતુ થાય છે. તૃતીય હેતુ તે શુદ્ધ-તર છે. તેતિરીય ઉપનિષદમાં સમાન પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે અદ્વિત્યઃ પૃથિવી—જલમાંથી પૃથિવી ઉત્પન્ન થાય છે. બૃહદારણ્યકમાં કહ્યું છે કે તદ્વદપાં શર આસીત્ તત્સમહન્યત સા પૃથિવ્યમવત્ જલમાંનો શરભાગ ધનીભાવને પામ્યો અને પૃથિવીરૂપ થયો. તેથી આ જને સમાન પ્રકરણવાળી શ્રુતિમાં જલમાંથી ઉત્પન્ન થનારી પૃથિવી કહી છે અને અહિંથી જલમાંથી-ઉત્પન્ન થનાર અન્ન કહ્યું છે તેથી એ અન્ન તે પૃથિવિ જ હોવું ઘટે છે. શ્રુતિ, ત્રિંગ, વાક્ય, પ્રકરણ, સ્થાન અને સમાખ્યા એ છ પ્રમાણમાં ઉત્તરોત્તર દુર્બલ છે તેથી રૂઢિકરતાં સ્થાન અધિક બલવાન છે. નીહિતવાદિ અન્ન જલમાંથી સાક્ષાત્ થતું નથી પણ પૃથિવીમાંથી થાય છે એ તેતિરીય શ્રુતિ—પૃથિવ્યા ઓષઘયઃ ઓષઘમ્વોડન્નમ્ પૃથિવીમાંથી ઓષધિ થાય છે અને ઓષધિમાંથી અન્ન થાય છે-પદ્ય પછે કહે છે.

આ પ્રમાણે પ્રકરણ, વર્ણરૂપ ત્રિંગ અને શુદ્ધ-તર એ ત્રણ હેતુ પૃથિવીના ગ્રહણ કરવામાં વિષમાન છે તો પછી અહિં અન્ન શબ્દને નીહિતવાદિની પ્રતિપત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ! નીહિતવાદિ અર્થમાં અત્રની દર્શાવેલી રૂઢિ તેનો પ્રકરણ, ત્રિંગ અને સ્થાનથી બાધ થઈ જાય છે. વૃષ્ટિ થતાં અન્ન વધે છે એ વાક્યરોપ જે પૂર્વપક્ષીએ દર્શાવ્યો ત્યાં નીહિતવાદિ

અન્નનું ભલે ગ્રહણ થાય તોપણ એ અન્ન પાર્થિવ છે તેથી જલમાંથી ઉત્પન્ન થનાર જે અન્ન તે પૃથિવી છે એ અર્થનું જ એ સૂચન કરે છે. તેથી સર્વ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે અહિં અન્ન શબ્દવડે પૃથિવીનું ગ્રહણ કરવાનું છે; અર્થાત્ મહાભૂતની ઉત્પત્તિમાં જલમાંથી પૃથિવી ઉત્પન્ન થાય છે એ સિદ્ધ છે અને એમાં શ્રુતિની વિપ્રતિપત્તિ નથી.

હવે આ મહાભૂતની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં એક પ્રશ્ન અન્ય ઉઠે છે તેના સંબંધમાં શ્રીસૂત્રકાર હવે સિદ્ધાન્ત કરે છે.

તદભિધ્યાનાદેવ તુત્તલ્લિક્ષ્ણત સઃ ॥ ૧૨ ॥

મૂળાર્થઃ—પરમેશ્વર પોતે તે તે રૂપે રહીને ધક્કણ કરી તે તે ભૂતને સર્જે છે કેમકે પરમેશ્વર સર્વનિયન્તા છે એમ શ્રુતિ કહે છે.

અહિં પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ આકાશાદિ ભૂતો પોતે જ પોતાના વિકારને સર્જે છે કે પરમેશ્વર આકાશાદિ ભૂતરૂપે રહીને ધક્કણ કરી વાયુઆદિ વિકારને સર્જે છે ? આ સંશય ચતાં પૂર્વ પક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે એ ભૂતો પોતે જ પોતાના વિકારને સર્જે છે, કારણ કે આકાશાદ વાયુઃ વાયોરગ્નિઃ—આકાશમાંથી વાયુ થાય છે, વાયુમાંથી તેજસ્ થાય છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં સ્વતંત્રપણે જ વાયુ આદિની સૃષ્ટિ વર્ણવી છે. દ્વિતીયાધ્યાયના દ્વિતીય પાદના આરંભના અધિકરણમાં જે અચેતન છે તેની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ યદ્ય શકની નથી એ સ્થાપન કર્યું છે તેથી આકાશાદિ ભૂતો સ્વતંત્રપણે વાયુ આદિનાં ઉપાદાન યદ્ય શકે, તેમ નથી, તેમ જે અચેતન છે તે સ્વતંત્રપણે કર્તા પણ યદ્ય શકે તેમ નથી, તોપણ તત્ત્વેજ દેશત, તા આપ દેશન્ત—તે તેજસે ધક્કણ કર્યું, તે જલે ધક્કણ કર્યું ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં તેજસ્ આદિને ધક્કણ કરનાર ચેતન વર્ણવ્યાં છે. તાત્પર્ય કે જેમ મનુષ્યાદિ શબ્દો માત્ર તે અચેતન દેહમાં વાચક નહિ ચતાં તે તે દેહાભિમાની જીવોનાં વાચક થાય છે તેમ આકાશાદ વાયુઃ—આકાશમાંથી વાયુ થાય છે ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં આકાશાદિ શબ્દોવડે આકાશાદિ ભૂતના અભિમાની દેવોનું ગ્રહણ કરીને એ દેવે વાયુની સૃષ્ટિ કરી ઇત્યાદિ અર્થ દેવો શોભે છે. આમ યજુર્થી એ દેવો ચેતન હોવાથી એમાં કર્તૃત્વનો સંભવ છે અને તેથી ઉક્ત શ્રુતિમાં નિરપેક્ષ નિમિત્તત્વ પંચમીનો અર્થ દેવો. આ પ્રમાણે અર્થ કરીને પૂર્વપક્ષોને મૂલ્ય કહેવાનું એ છે કે જેમ આ શ્રુતિનો આવો અર્થ થાય છે તેમ અન્ય શ્રુતિ કહે છે કે તદાત્માને સ્વયમકુરુત—પરમાત્માએ પોતાના વિકારને પોતેજ સંભાળ્યા. આ શ્રુતિમાં સ્વયમ્ પદ વાપર્યું છે. એનો શો અર્થ છે ? એનો અર્થ એ છે કે અન્ય દ્રાઢની પણ અપેક્ષા વિના. તેથી આ શ્રુતિ બ્રહ્મને આકાશાદિ સર્વના સ્વતંત્ર કર્તા, અન્ય નિરપેક્ષ કર્તા જણાવે છે. તૈથી આ, અને પ્રકારની શ્રુતિનો વિરોધ હોવાથી ઉત્પત્તિના વિષયમાં શ્રુતિનું પ્રામાણ્ય નથી અને તેથી ભૂતાદિની ઉત્પત્તિનો નિર્ણય શ્રુતિથી ન કરતાં શુક્રિયો કરવો અથવા સાંખ્યાદિ સ્મૃતિને અધારે કરવો.

આ પ્રમાણે પૂર્વ પક્ષ પ્રાપ્ત ચતાં એકદેશિ સિદ્ધાન્ત આ પ્રમાણે છે કે જેમ આકાશાદિરૂપ થયેલું બ્રહ્મનત્ત્વ સર્વનું ઉપાદાન કારણ છે તેમ આકાશાદિના અભિમાની દેવરૂપ જે જીવો તે રૂપોને પામેલું બ્રહ્મનત્ત્વ સર્વના કર્તારૂપ છે. તેથી પરમેશ્વર પરંપરાથી સર્વના મુદ્રા છે માટે

પરમેશ્વરને કર્તા વર્ણવનાર શ્રુતિસાથે જીજ્ઞાશુનિનો અવિરોધ થઇ રહે છે. સ્વયમ્ પદ વાપર્યું છે તે અન્ય ઈશ્વરનો નિરાસ કરે છે, અને જીવભાવની અપેક્ષાનો નિરાસ કરતું નથી.

આ રીતે પૂર્વપક્ષ તથા એકદેશીનો સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે આકાશમાંથી વાયુ થયો ક્ષપાદિ વાક્યમાં આકાશાદિ પદનો મુખ્યાર્થ બાધિત થતો નથી અને તેથી એ પદોની દેવરૂપ અર્થમાં હક્ષણ કરવી અનુચિત છે અને પંચમી વિભક્તિનો ૩૬ અર્થ પ્રકૃતિત્વ છે માટે તે જ અર્થ એ વાક્યમાં લેવો જોઈએ. તેથી અચેતન જે આકાશાદિ જૂનો તે અચેતન હોવાથી કર્તા જ થઈ શકે તેમ નથી તો પછી ઈશ્વરથી અનપેક્ષ કર્તા હોય એ તો કેવળ અસંભવ છે. યદ્યપિ તે તે જૂતના અભિમાની જે દેવો તે ચેતન હોવાથી કર્તા સંભવે છે પણ શ્રુતિ એ સર્વ દેવોને ઈશ્વરના નિયમ પ્રબોધ છે તેથી એ ચેતન છતાં એમનું સ્વાતંત્ર્ય નથી અને તે તે જૂતો તો અચેતન હોવાથી જીલકુર્લ જ સ્વતંત્ર નથી, તેથી પરમેશ્વર જ તે તે આકાશાદિ જૂતરૂપે યદ્ય રહીને હક્ષણ કરે છે અને વાયુ આદિ વિકારને સંગે છે. કારણ કે શ્રુતિ કહે છે કે યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્ પૃથિવ્યા અન્તરો યં પૃથિવી ન ઘેદ યસ્ય પૃથિવી શરીરં યઃ પૃથિવીયમન્તરો યમયતિ-જે પૃથિવીમાં રહીને પૃથિવીના અન્તર છે, જેને પૃથિવી બાજુની નથી, જેનું પૃથિવી શરીર છે, જે પૃથિવીના અંતરરૂપ હોઈને પૃથિવીનું નિયમન કરે છે, ઈત્યાદિ આ આદિ શ્રુતિઓ બ્રહ્મથી અધિષ્ઠિત આકાશાદિ જૂતોની પ્રવૃત્તિ જણાવે છે, તેથી યદ્યપિ તે તે અચેતન જૂતરૂપે અવસ્થિત બ્રહ્મ તે તે વિહારનું ઉપાધન છે તથાપિ તે તે જીવરૂપે રહીને ઈશ્વર કર્તા નથી, પણ તે તે જૂતમાં અંતર્ધર્માભિરૂપે અવસ્થિત પરમેશ્વર સાક્ષાત્ જ સર્વના કર્તા છે. આમ હોવાથી જ સોડકામયત યદુ સ્યાં પ્રજાયેય-પરમાત્માએ હક્ષણ કર્યું કે હું બહુરૂપ. યાદિ એ પ્રકારે બ્રહ્મનો પ્રભાવ કરી સત્ત્વ રજ્જ્વા ભવત્ તદાત્માનં સ્વયમકુરત-તે બ્રહ્મ તત્ત્વ સદૃષ અને તદ્દૃષ યદ્ય રહ્યું અને પોતે જ પોતાના સ્વરૂપને સજી રહ્યું એમ કહી એ બ્રહ્મતત્ત્વને જ શ્રુતિ સર્વાભિરૂપે વર્ણવે છે અને તેથી બ્રહ્મનું જ સાક્ષાત્ કર્તૃત્વ રચાયે છે.

પૂર્વપક્ષમાં કહ્યું હતું કે અપ તથા તેજસ્ એ બંનેએ હક્ષણ કર્યું એવું શ્રુતિ કહે છે, તે સાચું છે. પણ એ હક્ષણ યવાનું કારણ એ છે કે એ જૂતોમાં પરમાત્માનો જ આવેશ થયેલો છે. નાન્યોતોસ્તિ, દ્રષ્ટા-બ્રહ્મથી અતિરિક્ત દર્શક દ્રષ્ટા નથી એ શ્રુતિ અન્ય હક્ષણકર્તાનો કંઈસ્વથી જ પ્રતિષેધ કરી રહી છે. વળી તદૈક્ષત એ શ્રુતિમાં તત્ પદ વાપર્યું છે અને તે પ્રત્યુત્તરે પરમર્શ કરે છે અને પ્રત્યુત્તર બ્રહ્મ છે તેથી એ શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે બ્રહ્મને હક્ષણકર્તા રચાયે છે. તેથી જૂનોનું ઈશિનૃત નથી પણ એ પરમાત્માનું જ છે માટે પરમાત્મા જ સાક્ષાત્ સર્વના સજી છે એ સિદ્ધ થાય છે.

ધનપતિ દેવકેશ્વર.

અમેરિકાના ધનપતિ જૉન. ડી. દેવકેશ્વરને પાશ્ચાત્ય દેશસાથે સંબંધ ધરાવનાર કોણ નથી ઓળખતું ? અમેરિકાની પૃથ્વી તેને ત્યાં જીવનપર વાગતી ભૂગળને લીધે રણ-કાર કરી રહી છે. અમેરિકાની પૃથ્વીનું ટેકું પણ બાજુ 'હું દેવકેશ્વરને બાજુ છું,' એમ કહેવાને તકની રહ્યું છે.

આ રૉકફેલરના પ્રકાશથી આજ કાલ લગભગ મનુષ્યમાનનાં ગૃહ પ્રકાશિત થઈ રહે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ અનેક દેશનાં અનેક કારખાનાંમાં જો તે આવીને બેસતો નથી તો તે કારખાનાંમાં પ્રાણ આવતા નથી. તે ચાલતાં નથી. કેમ ? કેમકે બધાં જ કારખાનાંનો પ્રાણ રૉકફેલર છે.

અને તે કેવી રીતે ? દેશે દેશમાં ધાસતેલને પહોંચાડનારી અત્યંત સમર્થ ' રૉકફેલર ' કંપની ' નો તે મુખ્ય છે. અને તેથી જ તે દેશમાં વ્યાપ્તિમાં કલા પ્રમાણે ધૈર્ય જોમ કર્યું હતું કે ' Let there be Light '. (' પ્રકાશ થાઓ ') અને જોમ (And there was light) પ્રકાશ થયો તે જ પ્રમાણે તેને માટે પણ કહેવાય છે કે એ જો કહે કે Let there be light (પ્રકાશ થાઓ) તો ગમે ત્યાં ગમે તેટલો પ્રકાશ થઈ શકે જોમ છે. જો કે તે માત્ર સ્વૃક્ષ પ્રકાશ પ્રકટાવી શકે છે

આ રૉકફેલરે જ જગતને વ્યાપાર કેમ કરવો એ ખરી રીતે બતાવી આપ્યું છે. અને વ્યાપાર કરીને તેમાંથી ધારેલી મુરત કેમ બર લાવવી એ તેણે જ શીખવ્યું છે. તેની એ ' રૉકફેલર કંપની ' એ જગતને તેણે આજ સુધી જોયેલા કોઈ પણ ઉત્તમ દર્શાવકરતાં વધારે પ્રમાણમાં બેરબાશ કામ કેમ કરવું, ચાલકપણું એ શું છે અને તે કેવું હોયું જોઈએ એ જોવાત્તમ રીતે અને મોટામાં મોટા નિદર્શનરૂપ થઈને બતાવી આપ્યું છે. એ કંપની. મોટામાં મોટો વ્યાપાર કેમ થાય અને તે સર્વોત્તમ પ્રકારે અર્થને સિદ્ધ કરનાર શી રીતે થાય તેના દર્શાવતી ખોટ તે આજ જગતને પૂરી પાડે છે. રાજ્યને અને પ્રજાને બંનેને ધાસતેલ આપીને તે ઉભયને ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે એટલું જ નહિ પણ તેણે જનસમુદાયના વ્યવહારઉપર એટલી બધી સત્તા જમાવી દીધી છે કે એક પક્ષે કહીએ તો મનુષ્યના મોટા સમુદાયને તેણે પોતાને અધીન કરી લીધા છે. અને તેમ કરવામાં તેની વ્યાપાર ખેડવાની કુશળતા એ એક કારણ છે. તેણે દૂર દેશાવરપર્યંત એવો તો વ્યાપાર જમાવી દીધો છે કે જ્યાં કરીને તેના માલનો દુનિયાને છોડે પણ ઉપયોગ હોય. અને મનુષ્ય તેનો ઉપયોગ કરવો શરુ કર્યો પછી ભાગ્યે જ તેને છોડી શકે છે.

વ્યાપાર તો એ જ જાતનો ખીજી કંપનીઓ પણ કરે છે, પરંતુ આની વ્યાપાર કરવાની કુશળતાથી તો અવધિ છે ! તે ધણો નિયત નફો ખમ્ય છે. તેના વ્યાપારમાં અમુકથી વધારે નફો ખાવાની સખ્ત મનાઈ છે ! અને તેમ છતાં આજે તે એટલું કમાય છે તેટલું હિંદુસ્થાનનું કોઈ મોટું રાજ્ય તો શું પણ તેવાં અનેક રાજ્યોને એકઠાં કરીએ તોપણ તેટલી આવકવાળાં તે નહિ થવાનાં.

આજે રૉકફેલર ધાસતેલમાંથી ધુમાડાને કાઢી નાખવામાં વિજયી થશે ત્યારે તે જગતના ઉપર એક મોટો ઉપકારક ગણાયો.

કેટલાં વિદ્યાર્થીને તેણે સાહાય્ય આપી વિદ્યાર્થીઓને જે તેણે લાલ આપ્યો છે એ લાભની કિમતી આંકી જાય એમ નથી. વિદ્યાર્થીનાં જીવન શક્તિને, વિશાસતાને અને વિદ્યાની સમૃદ્ધિને પામી ઉત્તમ માર્ગગામી થાય તો તેવી રૉકફેલરની કૃતિના હિતનું માપ શી રીતે નીકળે !

વિદ્યાલયો બંધાવવામાં, તેને નીલાવવામાં તેમ જ બીજાં અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરવામાં તેણે આજ સુધીમાં ૫૦૦૦૦૦૦૦-પચાસ કરોડ રૂપૈયા ઉપરાંત રકમ વાપરી નાંખી છે.

તેણે આજ સુધીમાં શું શું સાધ્યું છે તેના તે કદી વિચાર કરતો નથી-તે વિચાર કરવાનો તેને અવકાશ મળતો નથી. તેના અતંકરણને જે દુઃખ દે છે તેનો જ તે વિચાર કરે છે. જગત્ કવી રીતે ઉદ્વેગ રિથિતિને પામે એ વિચાર તેની મીતિનો વિષય છે. કાંઈની ખરાબ સ્થિતિ જોઈને તેને જે દુઃખ થાય છે તેની નિવૃત્તિ માટે જ તે વિચાર કરે છે.

તેની વાર્ષિક ઉપજ-આર્થિકશક્તિ વ્યાપારી-સમર્થ વ્યાપારી બંધુઓ ! તમે શું ધારો છો ? તમે કરોડપતિ હશે, તો તમારી તે મિલકતનો કેટલામો દિરમો તેની વાર્ષિક આવક છે એમ અનુમાન કરવાનું તમે સાદસ કરશો ? હું નથી ધારતો કે તમે ૬૦ કે ૭૦ ચોમાસાં વીતાવી જે કરોડ રૂપૈયા એકઠા કર્યા છે તેટલા બધાને જ તેની એક વર્ષની આવક તરીકે કહેવાને દિમ્મત કરી શકતા હો. પરંતુ સાંભળો, હૈયે હાથ દબાવે સાંભળો, તેની વાર્ષિક ઉપજ ૨૦૦૦૦૦૦૦૦, વિશ કરોડ રૂપૈયાની છે !

કાંઈ અપરાધ માટે કાર્ટ તરફથી તેના દંડ થયો. કેટલો ? કંઈ ઝાઝો નથી. બે ઉપર માત્ર ૦૦૦૦૦૦ મીડાં. વિશ લાખ રૂપૈયા ! આ દંડ થવાની હકીકત કહેવાને તેની પાસે તેના કલાર્ક આવ્યો તે વખતે તે રૈફરેલર ગોશ્વની રમત રમતો હતો. તેને આ દંડની રકમ સાંભળીને કેટલાં હડબડીયાં આવ્યાં હશે એમ તમને લાગે છે ? આ હકીકત કહેવાથી તેની રમતમાં બંગ પડ્યો અને તેથી તેના કલાર્કને ચીડાઈને જવાબ આપ્યો, મૂર્ખા ! જતો રહે અદિથી. તેના પૈસા બંધી દે. મને મારી રમતમાં બંગ પાડવા શા માટે આવ્યો ?

જેના બે રૂપૈયા કેડમાંથી છોડીને આપતી વખતે ડાબી કેડમાં રૂપૈયા હોય છે તો જમણી કેડબણી હાથ વળે છે તે મનુષ્યોને આ સાંભળી કેવી જાતનાં શીત આવશે ! !

તે કહે છે કે મને માત્ર ૫૭ મનુષ્યોનાં નામ યાદ છે કે જેને મેં કરોડપતિ કર્યા છે ! એ વિના બોળ છે. પણ મને તેમનાં નામ યાદ રહેવાં સુશકેલ છે. પેદીધર મહેતાગીરી કરનાર મનુષ્યને પાંચ રૂપૈયા વધારે આપતાં જેના જીવઉપર આવે છે અને તું લાયક નથી એવું જેને સડીરીકેટ કંઈ ધધારે રૂપૈયા આપવા પડે તેને માટે જે આપે છે તેવા ધનાઢ્યો ! આકાશ પાતાળ જેવડું પહોળું મેં કરીને શું જુઓ છો ! દીવાળીને દહાડે વહાણમાં પાંચ પતાસાં આપી કે એક ચઢાતો રેવાલો પાછો રાજ કરી તેમાં પોતાને મોટા ઉદારની પૂંછડી માનનાર તથા રોઢ કહેવડવનારાં મનુષ્યોને ધનવાન કહેવા કે ગરીબ ! નાકરને પાંચ રૂપૈયા આપવામાં 'તું' લાયક નથી' કે તમે લાયક નથી ?

રૈફરેલરની જે સ્થાવર જંગમ મિલકતો છે તેની કિંમત કાઢવાને માટે કેટલાક મનુષ્યોએ ૭ મહિના એક સરખી સખત મહેનત લીધી, તોપણ તેઓ તેના અડસટો સરખો કાઢી શક્યા નહિ !

તેમ જ તેની રોઢ મિલકતમાં કેટલા યત્ન છે તેને ગણવાને એક મહિના બરાબર થયો છતાં તે ગણાઈ શકી નથી !

આટલી સંપત્તિ છતાં આશીસમાં ને એક કલાકના જેવી મહેનત કરે છે. બરાબર નવે આવી સાંજરે સાડા પાંચે આશીસમાંથી ધૂંટા થાય છે.

નિવૃત્તિપરાયણ જીવનની વગર સમન્વે દિમાયતી કરનાર મનુષ્યને રોકફેલરનો આટ આટલા પૈસા છતાં ગદાવૈતર કરવાના સ્વભાવનો ડોળ આ શ્રતાંકરતા કેવડો વધારે મોટો લાગતો હશે !

માનસ પ્રયોગો.

નીચેના ઉપાયોને માનસ ઉપાય કહેવામાં આવે છે. અને તે એટલા સરલ તથા અસરકારક છે કે તે પ્રત્યેકથી ફલીભૂત રીતે સાધી શકાય છે.

૧

ન્યારે પચનક્રિયા મંદ પડી ગયેલી લાગે ત્યારે જરૂરના પ્રદેશમાં સઘળા ભાગમાં સારી રીતે રક્તાભિસરણની વૃદ્ધિ થાય એ પ્રમાણે કરો. આ કરવાને માટે તમારા ધ્યાનને એ પ્રદેશમાં વાળો, અને ન્યાં તમારું ધ્યાન વધુ છે તે તરફ લોહીની ગતિને વધારવાની તીવ્ર અને અશુભ ઇચ્છાને પ્રકટાવો.

૨

ન્યારે તાદ વાતી હોય કે શરીરઉપર શીતલતા લાગતી હોય ત્યારે શરીરના ઉપરના ભાગમાં અને શરીરના સઘળા ભાગમાં લોહીની ગતિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરો. એ પ્રકારે થાય એવી માત્ર ઇચ્છા તેને માટે બસ છે; માત્ર તેનું અર્થત ઉંડાણથી બાન થવું નોંધવું અને એ ક્રિયામાં શ્રદ્ધા હોવી નોંધવું. ન્યારે શરીરના ઉપરના પડમાં લોહીની ગતિ વધે છે ત્યારે ત્વચાની છિદ્રા ખુલ્લા થાય છે. આ પ્રમાણે શરીરમાંનો કચરો કે જેથી તેને પૂરાં જવાનો બધે રાખવામાં આવે છે તેને તે ક્રિયા શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાંખે છે.

૩

માથું દુઃખતું હોય તેને મટાડવાને માટે આ બે સાદા પ્રયોગો છે. પ્રથમ શાંતપણે, અને ગાદપણે પગના વિચાર કરવા-પગમાં વૃત્તિને રચાવવી. અને તેની સાથે એ ઇચ્છા જામત કરવી કે પગતરફ લોહીના ધસારો થાય. આ ઇચ્છા મસ્તકમાં આવતા લોહીના વધારાના પ્રમાણને ત્યાંથી અટકાવી પગતરફ લઈ જશે કે જે તે દુઃખ નિવૃત્ત કરવાને માટે ખાસ આવશ્યક છે. બીજો પ્રયોગ મગજના મધ્યમિંદુમાં ધ્યાનને રચાવવાનો છે. તેની સાથે એ ઇચ્છા રાખવાની છે કે મગજનું સઘળું બળ તે મધ્યમિંદુપ્રતિ ધસડાઈ આવે. આને માટે મગજના મધ્યમિંદુમાં ધ્યાનને એકાગ્ર કરો, અને પછી મગજનાં સૂક્ષ્મ દ્રવ્યો અથવા સામર્થ્યો તે મધ્યમિંદુમાં આવતાં હોય એ પ્રકારનું બાન કરો. એ દ્રવ્યો અથવા સામર્થ્યો તમારી ઇચ્છાનુસાર ગતિ કરતાં હોય એવી કલ્પના કરો, અને તેની સાથે જે પરિણામ લાવવો છે તે પરિણામ આવવો જાય છે એવા પ્રકારનું બાન કરવાનો યત્ન કરો. તેમાં જેમ જેમ તમે વિજય મેળવતા જાઓ છો તેમ તેમ મગજના પ્રત્યેક ભાગમાં સમતોલપાણું મેળવતા જાઓ છો, અને તેથી એકઠા થઈ ગયેલા-ગપી ગયેલા-ભાગો ખૂટી પડી જાય છે.

૪

શરીરના કોઈ પણ ભાગની વેદના અર્થવાં દુઃખ તે ભાગમાં પૂર્ણ રીતે લોહીતું પ્રસારણ કરવાથી-લોહીને વહેવડાવવાથી-મટાડી શકાય છે. અને તે કરવાને માટે માત્ર તેવી ઇચ્છા કરવી એ બસ છે-માત્ર તે ઇચ્છા અંતરની અર્થત ઉંડાણવાળી હોવી જોઈએ.

૫

ન્યારે (તમને) પ્રકૃતિને અનુકૂલ ન જણાતું હોય ત્યારે દશ કે વિશ મિનીટ પૂર્ણ શાંત થઈ રહો, અને તમારા શરીર તથા મનની માઠ અર્થાત્ ઉંડાણવાળી સ્થિતિમાં શાંતિ થવાની લક્ષણ કરો. એટલે શરીરના ઉપરની ભાગથી તે અંદરના આંતર મનના અર્થત ઉંડાણવાળા ભાગના સર્વ પ્રદેશમાં શાંતિનું લાભ કરો. આ તમારા શરીરના પ્રત્યેક વિભાગમાં સરખાપણાને સમાનતાને ઉપજાવશે અને ન્યારે કુદરતને કેટલાક વખત માટે પૂર્ણ સરખાપણું અથવા એકરાગપણું આપવામાં આવે છે ત્યારે લગભગ બધી ત્રાસદાયક પીડા શમી જાય છે.

૬

ન્યારે તમે તમને જોઈએ તેવા પ્રકૃત ન લાગતા હો ત્યારે બલવાન અનુકૂલ ભાવનાને કરજો. માનસિક રીતે કલા કરજો કે તમને જેવા થવું છે તેવા તમે છો, અને જેવા પ્રકારના અનુભવ તમારે કરવો છે તેવો જ અનુભવ દાલ કરો છો. જે કંઈ થોડો સમય તમને તેવા વખતે મળ્યો હોય તે સમયની પ્રત્યેક ક્ષણે તમને પોતાને આ પ્રકારની ભાવના આપ્યા કરજો, અને તેમ કરવાથી તમે કુદરતને એટલી બધી મદદ કરશો કે તમારા શરીરમાંથી સઘળા પ્રકારના અર્થિકપણાનું લાભ પૂર્ણપણે નિવૃત્ત થઈ જશે. કુદરત તમારા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં પૂર્ણ એકરાગ ઉપજાવવાને માટે અખંડ પ્રયત્ન કરી રહી છે, અને જો તેને પૂરતી મદદ કરવામાં આવે છે તો તેવું આરોગ્ય દરેક પ્રસંગે તેવું અને તેવું જળવાઈ રહે છે; અને બલવાન હિતમ ભાવના કુદરતમાં આ સામર્થ્યનો અવશ્ય વધારો કરે છે.

૭

આરોગ્યને પ્રકટાવનાર સાધનોમાં શ્રદ્ધાનું મહત્વ અર્થત છે એ વાતી ન્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે શ્રદ્ધા મનનો નિશ્ચયપૂર્વક વિશ્વાસ કરે છે, અને તેથી કરીને શરીરને જૂના પથમાંથી કાઢીને નવાપથમાં અને હિતમતામાં લાવે છે ત્યારે તે તરફળ સમગ્ર જન્ય એમ છે. શ્રદ્ધા હમેશાં વધારે હિતમપ્રતિ પહેલી હોય છે, કેમકે જે હિતમ નથી તે પ્રતિપદાર્થ શ્રદ્ધા થવી એ સંભવિત નથી. તેથી શ્રદ્ધા જેમ મલવાન હોય છે તેમ ઘણી ત્વરા અને વેગ પૂર્વક આપણે જીવનસામર્થ્યમાં તથા શરીર અને મનની વધારે સારી અને આરોગ્યમય સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

૮

ન્યારે તમે દયાઈ ગયેલા-સુંકુચિત થઈ ગયેલા તમને લાગતા હો, ત્યારે તમારી કદપનામાં આવી શકે એવા સર્વોત્કૃષ્ટ સમૃદ્ધિમય, અર્થત સૌંદર્યમય અને જીવનમાં લક્ષ્યરૂપે જે બધું સ્થિતિને તમે રચાવી શકો તેવી સ્થિતિના ચિત્રને તમારા માનસ પ્રદેશમાં રચજો. આમ કરવાથી તમે તમારા મનમાં વધારે ઉચ્ચતાને, વધારે સારાપણાને અને વધારે આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરો છો, અને ન્યારે મન પૂર્ણ રીતે પુષ્ટ થવું હોય છે ત્યારે તમને તમારા સર્વ અંશમાં સંપૂર્ણ સર્જ લાગે છે.

૯

જ્યારે તમને કટાણાતું લાન થાય ત્યારે પૂર્ણ શાંત થઈને તમારી કટપનામાં એક અત્યંત પ્રશાંત અને વિશ્રાંતિજનક દેખાવતું ચિત્ર કલ્પીને તે તરફ તમારા સમગ્ર ધ્યાનને સ્થાપજો. આ તમને પૂર્ણ વિશ્રાંતિવાળી સ્થિતિમાં આવવામાં સહાયક થશે, અને તમે શરીર તથા મનના બંધથી ઉતારાતા થઈ પૂર્ણ વિશ્રાંતિના અનુભવને પામશો.

૧૦

જ્યારે તમને એવો અનુભવ થવા લાગે કે તમારું બળ ક્ષીણ થતું જાય છે અને તમે થાકી ગયા છો, અને તેથી કરીને તમારું કરવાનું કામ તમારે અટકાવવું જોઈએ એમ તમને લાગે ત્યારે બલવાન આગ્રહવાળી અને તીવ્ર લાગણીવાળી ભાવના કરજો કે તમે બલવાન છો અને એ ભાવનાને એવી બલવતી રીતે કંટાળે કે તમારા શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં નવું બળ આવેલું તમને અનુભવાય. આમ કરવાથી તમારા શરીરમાં વધારે બળનું આવાહન કરી શકશો અને કાંઈ પણ પ્રકારની અગત્યના તમે સાથે સાથે ખીળી શકા કલકા કામ કરવાનું પૂર્ણ રાખી શકશો.

૧૧

કાંઈપણ પ્રકારની તમને અકળામણ થતી જણાય અથવા કાંઈ બાબત મુઝાવાજેલું લાગે ત્યારે પૂર્ણ શાંત અને સ્થિરતાવાળી સ્થિતિમાં આવો, અને શાંત તથા અક્ષોભપણી ભાવના કેળ. આ ભાવના તમારા અંતરના ઉડાણના શ્વનમાં પૂર્ણ સ્વાસ્થ્યને પ્રકટાવીને કરો. આ પ્રકારે તમે તમારા ક્ષય થતા બળને અટકાવો છો કે જે ઘણું અગત્યનું છે. જેટલાં દુઃખો બળના ક્ષયના સાક્ષાત્ હેતુને લીધે પ્રકટ થાય છે અને જે માનસિક ગભરાટને લીધે ઉપજ્યાં હોય છે તે આથી યમી જાય છે. આ સ્થાને એ લક્ષમાં રાખવું સાચું છે કે જ્યાં સુધી શરીરમાં શ્વનતત્ત્વ અથવા શરીરરક્ત બલની જોડાઈ પ્રમાણમાં આવક હોય છે ત્યાં સુધી શરીરમાં કાંઈ પણ વિક્ષિપ્ત પોતાનો પગપેસારો કરી શકતી નથી, તેમ જ માનસિક મુઝાવણ થવાનું કારણ પણ એ બલનો વધારે પ્રમાણમાં ક્ષય થવો એ જ હોવાથી આપણે તેવી માનસ સ્થિતિઓને પણ, લલે પછી તે ગમે તેવા કારણને લઈને પ્રકટે તોપણ, ત્યજવાનું લક્ષ રાખવું જોઈએ.

૧૨

નાદિમત અથવા અધર્મને પ્રાપ્ત થવાજેલું તમને લાગે તો એ વિચારને તમારામાં આગ્રહથી ઉપરિચિત કરો કે જે કંઈ તમારામાં છે તે સધળાને તમે કામે લગાડો અને તેને જોડાઈ તેટલો સમય આપો તો જે કંઈ સિદ્ધ કરવું હોય તે અથવા અધર્મ કે એવું જ જે કંઈ અતિશય હોય તે સર્વોચ્ચ ત્યજ શકાય છે.

૧૩

શરીર અથવા મનથી તમે શ્રમિત થઈ ગયેલા લાગો તો તેનો સ્વીકાર કરતા નહિ માત્ર તમને પોતાને એટલું જણાવો કે એક રાત્રિની સારી નિદ્રા તમને, તમે પૂર્વે હતા તેવા બલવાન, જાગ્રત અને સ્ફુર્તિવાળા કરી મૂકે છે, અને તમને જણાશે કે એમ થાય જ છે.

૧૪

ગમે તેવું બને વા ગમે તે કારણ હોય તોપણ એકરાગપૂર્વક રહેવાનો આગ્રહ રાખો,

અને તમારા પોતાના પ્રત્યેક સદ્ગુણ તંત્રસાથેનાં એકબીજા અનુભવ કરવાનો પ્રયાસ કરો. એવી એકાવાણી રીતિ બળને એકત્ર કરે છે અને તમારા શરીરમાં જેમ જેમ તમે બળનો વધારો કરો છો તેમ તેમ તેને આરોગ્યમાં રચાવવાનું કાર્ય કુદરતને અત્યંત સરળ પડે છે.

૧૫

શરીરનાં સદ્ગુણ તત્ત્વોઉપર તમારા લક્ષ્યને ઝેચવું એ જ બળ અવરંધ કાર્ય કરે છે અને ફળને ઉપજાવે છે તે બળને ક્રિયામાં પ્રકટ થતું હોય છે, અને તે બળ જ્યારે ક્રિયામાં હોય છે ત્યારે જ વિરુદ્ધ ચાલતું હોય છે અને હાનિકારક હોય છે તેનો નાશ કરે છે. શાંત યાત્રા, અને જો સદ્ગુણ તથા ઉચ્ચ અસલાખી જીવન, દરેક પુટમાં પ્રવેશીને, પ્રકાશવડે જેમ અધાર નિવૃત્ત થાય છે તેમ શરીરના સ્વભાવ ભાગમાંથી વિરોધ અને વ્યાધિને નિવૃત્ત કરે છે તેમ, તમારા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં પ્રશાંતપણે વલ્લા કરે છે એ પ્રકારના ચિત્રને રચો.

૧૬

જ્યારે પ્રકૃતિને પૂર્ણ સ્વસ્થતા ન લાગતી હોય ત્યારે હમેશાં યોગ્ય જમો, અને વિશેષ પ્રમાણમાં નિદ્રા લો. વળી તેવા વખતે તમારા ધ્યાનને જે કંઈ અસુલભ, આરોગ્યજનક તથા બલવાન છે તેમાં વાળીને શરીર અને મનથી શાંત રહ્યા કરો.

૧૭

જ્યારે જ્યારે તમારું શરીર તમને શરીરઆદ કરે કે હવે તે વધારે કામ કરી શકતું નથી ત્યારે તમારા મનને એ વાત પ્રકટ કરવાતરફ વાળો કે તમારા શરીરવડે શું કરી શકાય એમ છે તેની કોઈ હદ નથી. આ બલવાન વિચારથી તમારા શરીરના પ્રત્યેક પુટને સતેજ કરો અને તમે તમારા શરીરને ફરીથી બલથી ભરાયેલું જોશો, કે જેથી કરીને જીવન અને બળનો નવો પરવાનો તમને પ્રાપ્ત થવાથી તમે તમારા કામમાં આગળ વધશો.

૧૮

પાત્યનિષ્ઠાની સામાન્ય નિષ્ઠાને નિવૃત્ત કરવાનું માટે નિયમિતરીતે નેદ્રઅથવા તેટલા પશ્ચાત્તાપના જમો, અથવા તમારા નિદ્રાના આદરને યોગ્ય વખતે માટે બરાબર અર્થ કરીનાં એ અને એમ છે. રીતે ચાલો. પ્રસન્ન અને સતેજી રહો. મનની શિથિલ (દુર્બલતા-વિનાશ) રીતિમાં રહો. શ્રદ્ધા ધવી એવાના પ્રદેશમાં લોકી શ્રદ્ધાતિને પ્રધારો. રજાસિતપણે અને નિશ્ચિત ભાવપૂર્વક ભાવપૂર્વક આપણે જીવનસાધણ પૂર્ણ તથા શરીર અને મનની વધપૂર્ણ પચનપચાના ચિત્રને રચો રીતિમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

નોંધાય રીતે જુઓ અને પાચન પરશો નહિ. વલોપાતીયાવેગ

૮

જ્યારે તમે દયામય ગમેલા-સુદૃઢિત થઈ ગયેલા તમને લાગતા કે ભાગવા. તમને કહો કે તે નામાં આવી શકે એવા સર્વોત્કૃષ્ટ સમૃદ્ધિમય, અત્યંત સૌંદર્યમય અને ઉત્પારે સુખપૂર્વક જમો, બાંધે રીતિને તમે રચાવી શકો તેવી રીતિના ચિત્રને તમારા માનસ પ્રદેશમાં રચાના સમય કરવાથી તમે તમારા મનમાં વધારે ઉચ્ચતાને, વધારે સારાપણને અને વધારે આરોગ્યથી થોડું નુકસાન કરો છો, અને જ્યારે મન પૂર્ણ રીતે પુટ થયું હોય છે ત્યારે તમને તમારા સર્વ અં માત્ર સંપૂર્ણ સદ્ગુણો છે.

૧૯

સામાન્ય મગજ સામાન્ય પ્રકારના શરીરને ઉત્પન્ન કરવાના સ્વભાવવાળું છે, અને ઉચ્ચ પ્રકારનું મગજ ઉત્તમ પ્રકારના શરીરને બનાવવાના સામર્થ્યવાળું છે; તથા પોષક વિચારો ઉત્તમ જાતિના મગજને રચે છે.

૨૦

રમરણમાં રાખવાની મોટી વાત એ છે કે શરીરના આરોગ્યનાં કુદરતી બળ બ્યારે આપણે આરોગ્યના વિચારો કરીએ છીએ અને નિશ્ચયપૂર્વક આરોગ્યની જ તીવ્ર આતુરતા પ્રકટાવેલી રાખીએ છીએ ત્યારે હમેશાં વધ્યાં જ કરે છે.

મર્યાદા.

કુદરતનું નિરીક્ષણ કરી તદ્દતુસાર વર્તન રાખનારને કુદરતનો અભ્યાસ જો કંઈ પણ સ્પષ્ટ-પણે શીખવે છે તો તે પાક મર્યાદાનો જ છે. સર્વ કથોમાં મર્યાદા રાખવાની ખાસ જરૂર છે એ બોધ કુદરતનું આપાતતઃ અવલોકન પણ આપે છે. જ્યાં જ્યાં આપણે દૃષ્ટિ ફેરવી જોઈએ છીએ ત્યાં સર્વ મહાન્ પદાર્થો મર્યાદાનો ભગ નહિ કરતા જ દેખાય છે, પણ સદા મર્યાદાનું પાલન કરનાર યજ્ઞ રહ્યા હોય છે. સમુદ્ર જો પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તો આખી પૃથ્વીને, તે ઉપર રહેલી સકળ વસતિસહ પોતાના જલમાં નિમગ્ન કરી દઈ શકે છે. પણ પ્રજ્વલસમયશિવાય સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરતો નથી. નદીઓ જલના ક્ષુદ્ર પ્રવાહ છે છતાં તે પણ પ્રાયશઃ પોતાની મર્યાદામાં જ વહન કર્યાં કરે છે પ્રસંગ-વશાત્ એ ક્ષુદ્ર જલસમૂહો પોતાની મર્યાદાને ક્ષુદ્ર હોવાથી ઉલ્લંઘન છે ત્યારે કેલ આવવા વગેરેથી કેટલી હાનિ યાવે છે તે સુચિત્ત છે. બૃહદો પોતાની મર્યાદા ત્યજ આકાશમાં ઉડી ગમે ત્યાં પડતો દુતા ત્યાં જગત્તા હિતને માટે છંદ્રે એમની પાંખ કાપી નાંખી એમને સદામાટે મર્યાદામાં સ્થાપન કરી દીધા છે એ પુરાણપ્રમિદ છે. પૃથ્વી, શુક્ર, બુધ, મંગલ આદિ ગ્રહ, ઉપગ્રહ તથા સૂર્ય પોતપોતાની મર્યાદામાં વહન કરતા જાય છે. એ મર્યાદાનું અતિક્રમણ કોઈ પણ કરે છે તો તત્કાલ જ ને ગમે તેની સાથે અથડાય છે અને તેના ચૂરચૂરા યજ્ઞ જાય છે અર્થાત્ તે વિનાશને પામે છે, અને તેથી આપણને સૂચવે છે કે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ વિનાશકર છે ત્યારે મર્યાદામાં રહેવું એ જ સુખકર માર્ગ છે. આ વગેરે આકાશાન્નિ તત્ત્વો, રિવિધ લોકો, ગોત્રો આદિ સર્વપ્રતિ જોતાં મર્યાદામાં રહેવું એ જ સુખકર માર્ગ જણાશે.

સમષ્ટિ મહાન્ પદાર્થો ત્યજ અષ્ટિ પદાર્થોપ્રતિ જોઈએ છીએ તો ત્યાં મનુષ્યનાં શરીરો રાદિ પદાર્થો એ જ બોધ દેવાવે છે. શરીરના અવયવો પોતપોતાની મર્યાદામાં રહે છે ત્યાં સુધી જ શરીરનું આરોગ્ય સચવાય છે. જો કણે એક પણ અવયવ મોટો યજ્ઞ પોતાની મર્યાદાને ત્યજે છે કે તરત જ સર્વ અવયવો દોહાલને પામે છે, શરીરમાં મોટો રજુસંગ્રામ મચે છે, આરોગ્યને રથાને વ્યાધિ યજ્ઞ રહે છે અને સુખને રથાને વેદનાનો અનુભવ થવા યોગ આવે છે. આ જ નિયમ શરીરના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ મુદ્દસુધી આવી રહ્યો છે, તેથી આ કુદરતનો ખેત્ર આપણને મર્યાદામાં રહેવાનું જ સૂચવે છે.

એ કુદ્દ્યોમાં એક કુદ્દ્યમાં સ્ત્રી, પતિ, પિતા, પુત્ર આદિ સર્વ સંબંધીઓ પોતપોતાની મર્યાદામાં રહી વર્તે છે અને બીજા કુદ્દ્યમાં સર્વ અમે સ્વતંત્ર છીએ એમ

માની એક ખીખતી મર્પાદાનું પાલન ન કરતાં ઉલ્લંઘન કરવામાં જ માન સમજે છે. આવા બે કુટુંબની રિથિનિયો સરખાવો, એમાં શું જણાય છે ? ખીખ પ્રકારના કુટુંબમાં સંપ કદાપિ રહેતો નથી, એકની વિપત્તિએ અન્ય સાહાધ્યભૂત થતો નથી પણ પ્રસંગે એકની વિપત્તિને અન્ય સંબંધી પોતાની સંપત્તિ માને છે, પરસ્પરમાંથી શુદ્ધ પ્રેમનું અસ્તિત્વ જનું રહે છે, મનુષ્યપ્રજાએ મહા યત્ને જે સામાજિક સ્થિતિનું બંધારણ રચ્યું છે અને તેથી જે લાભને પ્રાપ્ત કર્યા છે તે સર્વ આ કુટુંબ ગુમાવી ગયું છે. અને પરિણામે સ્વવિભક્ત થઈ તિરોધાનને પામી જાય છે. ત્યારે પરસ્પરમાં માન અને પ્રેમશુદ્ધિ રાખી મર્પાદામાં રહેનાર કુટુંબ સદા સંપવાળું, સંપત્તિવાળું, સુખવાળું, આનંદોદયિમાં રમણ કરનાર, જાતિ આદિમાં દુર્ભેદ દુર્ગંધ થઈ રહે છે અને પોતાના સદ્ભાવને તથા ધનલ યશસ્વીર્તિને નિત્યરૂપે સ્થાપે છે.

રાજ્યનીતિમાં નિષ્ણાત પુરુષો શત્રુનો પરજય કરવા સર્વોત્તમ ઉપાય બેદને સૂચવે છે. શત્રુના રાજ્યમાં, રાજ તથા પ્રજાવચ્ચે, રાજ તથા મંત્રીવચ્ચે અને મંત્રી તથા પ્રજાવચ્ચે બેદ પડવો એ સરલમાં સરલ ઉપાય વિજયની પ્રાપ્તિનો છે. બેદ એ શું છે ? મર્પાદાનું ઉલ્લંઘન. રાજ તથા પ્રજાની વચ્ચે જે મર્પાદા બાધિલી છે તે મર્પાદાનું રાજ્યે તથા પ્રજાએ ઉલ્લંઘન કરવું, રાજની મર્પાદામાં પ્રજાએ પ્રવેશ કરવો, પ્રજાની મર્પાદામાં રાજ્યે પ્રવેશ કરવો એ બેદનું સાધન હોવાથી બેદરૂપ છે. તેથી મર્પાદાનું ઉલ્લંઘન કરવાનું શિક્ષણ શત્રુને જ આપવા જેવું રાજનીતિ ગણે છે.

નીતિશાસ્ત્રના પાશ્વત્ય કર્તા એરિસ્ટોટલ પોતાના નીતિશાસ્ત્રના અંશમાં શુશોની મર્પાદાનું પાલન થઈ રહેવું તેને જ સદ્ગુણ નામ આપે છે અને એ મર્પાદાનું ઉલ્લંઘન થવું એનું નામ જ દુર્ગુણ છે એમ જણાવે છે. મર્પાદામાં રહી ધનનો અપ કરવાનો સ્વભાવ એ ઉદારપણારૂપ સદ્ગુણ છે ત્યારે મર્પાદાની બહાર જઈ ધનનો વ્યય કરવો એ ઉડાઉપણું છે, અને ખીજ તરફથી મર્પાદાની બહાર જતા રહેવું એ કૃષણપણું છે. ભય તથા દુઃખને સહન કરવાનું, એની સામે થવાનું સામર્થ્ય, ને હિંમત અથવા ધૈર્યરૂપ સદ્ગુણ છે, ત્યારે એની બંને તરફથી મર્પાદાનું ઉલ્લંઘન કરી જવું એ દુર્ગુણ જ છે. એક તરફથી ઉલ્લંઘન કરવાથી સાદસત્વ ધાય છે, અને ખીજ તરફથી હોયકારાપણું આવે છે. યોગ્ય વિચાર કરી સાવધાનતાથી પ્રવ્રત થવું એ સદ્ગુણ છે, ત્યારે ઉચ્છંખળ થઈ જવું એ તથા ભયમાં ને ભયમાં જ સાવધાનતાને નામે કર્તવ્યપરાધુષ્યતા થવી એ બંને દુર્ગુણ છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ એ સ્તુત્ય છે અને ઉભય પાર્શ્વની મર્પાદાએ મોહ તથા નિષ્કુરતા અથવા ક્રૂરતા બેઠેલાં છે. ગમે તે એકનું અનિકમણ થતાં સદ્ગુણને બદલે દુર્ગુણમાં પર્યવસાન થઈ રહે છે.

આ નિયમો સર્વ સદ્ગુણોમાટે પ્રવર્તે છે અને તેથી એ નીતિશાસ્ત્રના કર્તા બે દુર્ગુણના મધ્યમાં રહેલો તે સદ્ગુણ છે એવી સદ્ગુણની વ્યાખ્યા બાધે છે. તાત્પર્ય કે અમુક મર્પાદાઓ રહેલો જ્યારે સદ્ગુણ છે ત્યારે એ મર્પાદાનું બંને તરફથી ઉલ્લંઘન કરવાનો સ્વભાવ તે દુર્ગુણ છે.

નવીન માનસશાસ્ત્ર એવા સિદ્ધાન્ત સ્થાપે છે કે જે વસ્તુની આપણને અભિજ્ઞાના હોય છે તેનું ચિત્ર સદા આપણી દષ્ટિઆગળ સ્થાપવું એ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. પણ અદિ પણ કથી વસ્તુની કેળે ક્યારે અભિજ્ઞાના સેવથી એ વિચારવાનું હોય છે. જે મનુષ્યની પાસે માત્ર પચિ રૂપીઆ જ છે તે દૈકેદરના ધનની અભિજ્ઞાના રાખે છે તો અભિજ્ઞાના રાખવામાં દોષ નથી. ઉચ્ચ અભિજ્ઞાના સદા સ્તુતિપાત્ર છે. ક્વચિત્ત એ મનુષ્યને

એટલું ધન કાષ્ટ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત પણ થઈ રહે છે એ પણ સત્ય છે. પણ સાધારણ રીતે એવું બનતું નથી. ત્યારે સદૃશ મનુષ્યો એમાં નિષ્ફળ થાય છે ત્યારે કાષ્ટ વિરલ એક જ એ પ્રમાણે ધનની પ્રાપ્તિને પામે છે. સાધારણ રીતે તો એવું જ બને છે કે આટલું ધન અભિલાષિત કરવાથી એને માટે અભિલાષા માન કરી બેસી રહેવાતું હોતું નથી પણ એ અભિલાષાને અનુસરી પ્રયત્ન કરવાનું વિદ્યમાન રહે છે. કાષ્ટ કાષ્ટ મનુષ્ય એવું સમજે છે કે ઈર્ષિયત વસ્તુ મને મળી છે અથવા મળે છે એટલી ભાવના કરવી એમાં જ ફલફલ્યતા છે. પણ નવીન માનસશાસ્ત્ર એટલો સિદ્ધાન્ત સ્થાપન કરતું નથી. અભિલાષા ધરવી એને પ્રથમતું અતિ આવશ્યક પગલું એ શાસ્ત્ર સ્થાપે છે, પણ તે સાથે એને અનુસરીને પ્રયત્ન કર્યા કરવાનું બીજું પગલું પણ એ જ સ્થાપે છે જે વિસ્મરણ કરવાતું હોતું નથી. આથી આવા અપૂરૂ ધનની પ્રાપ્તિમાટે આ પાંચ રૂપીઆવાળો મનુષ્ય પ્રયત્ન કરવા આવે છે. ત્યારે તે પ્રયત્નમાં એ નિષ્ફળ જાય છે અને એનો પરિણામ એ આવે છે કે એને અશ્રદ્ધા થાય છે અને માનસ ચિત્ર સ્થાપન કરવાનું આવશ્યક સાધન પણ એ અશ્રદ્ધાથી ત્યજ દે છે, અને તેથી તે ઉલ્લાસપ્રદ થઈ રહે છે. એના કરતાં એ પાંચ રૂપીઆવાળો મનુષ્ય પ્રથમ દશની કે શતની અભિલાષા રાખે છે તો એને માટેનો યત્ન એ કરી શકે છે અને તેમાં વિજયો થાય છે એટલે એનો ઉત્સાહ વધે છે અને તેથી પછી અભિલાષાની મર્યાદા તમા પ્રયત્નની મર્યાદા જુદીગત થતાં રહે છે અને તેથી પરિણામે એક સમય એવો આવે છે કે રૌકેશરતના ધનને એ જ મનુષ્ય પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. તેથી આ સિદ્ધાન્તાનુસાર ધન કરનારને પણ મર્યાદાનું પાલન કરવું આવશ્યક છે.

મર્યાદાના પાલનની આપણી પ્રજાને ખાસ જરૂર છે, કારણ કે આપણી પ્રાપ્ત મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરી જવાનો જાણે સદૃજ સ્વભાવ હોય તેવું જણાય છે. સંગીતમાં સર્વ જાણે છે કે મૂળ રાગનો પાયો તે કુવપદ અથવા અસ્તાઈ છે અને એનો વિસ્તાર તે અંતરો છે. એમાં તાન જે લેવાની હોય છે તે શોભા માટે છે. પણ જેમ સ્ત્રીશરીરને સુરમ્ય બનાવવા માટે તેને અલંકાર ધારણ કરાવવામાં આવે છે અને તેમાં એટલા અલંકાર તે શરીરપર ખડકવામાં આવે કે જેથી તે શરીરનું દર્શન જ થતું બધ થઈ જાય તો અહિં પ્રયોજેલું સાધન કળવેડે વચિત થઈ રહે છે, તેમ દાહનો સંગાત્વર્ગ તાન એટલે સુધી લેતો જણાય છે કે શ્રવણ કરનારને તાન માત્રના જ સ્વરો કાને પડે છે અને યુક્ત પાયો જે અસ્તાઈ વગર તેનું તો સ્વંન જ થઈ રહે છે. આ પ્રકારે મર્યાદા ત્યજને તાનની તૈયારીવાળાને આપણી પ્રજા પ્રમતપ્રકિત આપી દે છે. બાણ કવિએ રચેલી કાદંબરીની કથા વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે. કાવ્યના અદ્ભુત પ્રયોગમાં પ્રથમ પદિતએ એ મુકાય તેમ છે: બંધની દદતાઅર્થે એમાં સમાસો આવે એ શોભા આપનાર છે પણ એમાં એટલા લાંબા સમાસો અને એટલાં લાંબાં વાક્યો આવે છે કે પચાશ ષષ્ઠ વાંચનારને વાંચી રહ્યા પછી પોતે ક્યાં છે તે જ સમજાતું નથી વિસ્તારની પણ મર્યાદા હોય છે અને એ મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરવાથી જ આવા ઉત્તમ ગ્રંથમાટે પણ Indian wilderness હિંદુસ્તાનનું જંગલ—એવો અભિપ્રાય શ્રવણ કરવાનો આપણે યોગ્ય આવે છે. સદૃશતાના સંજઘમાં પણ આણું અમાર્યાદપણું જોવામાં આવે છે. સ્મરણ રાખવા માટે વિસ્તારનો સંકોપ થાય એ ઇષ્ટ છે અને તેમાટે સ્મરણનો પ્રયત્ન છે. પણ એ સૂત્રોમાં સદૃશતા આણવાની હરીદાષ્ટી વા અમર્યાદ અભિલાષાથી એટલે સુધી આપણા ગ્રંથકરો ગયા છે કે એ સૂત્રા ટીકાનિના તો કેવલ દુર્બોધ જ થઈ રહ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ કિષ્કિન્ન ટીકાકાર અને ભાષ્યકાર એ સૂત્રને અવગળી પોતાના

મનમાનતા સિદ્ધાન્તોના પ્રચાર કરવા સમર્થ થઈ રહ્યા છે. શું સુદમતાનું આ ફળ ઇષ્ટ છે ? નહિ જ. તેથી આ આદિ સર્વ દિશાઓમાં જોતાં એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ હોય તો તે અધિક નથી કે આપણી પ્રજામાં મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરી જવાનો સ્વભાવ સહજ જેવો થઈ રહ્યો છે. બીજી પ્રજામાં આવું નથી થતું એમ કહેવાનો ભાવ નથી, પણ આપણી પ્રજામાં આ દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું છે એ નિર્ણયવાદ છે એટલું જ વિવક્ષિત છે. તેથી સર્વ કાંચોમાં મર્યાદા રાખવી અને એવી મર્યાદા ક્યાં સુધીની છે તેના નિર્ણય કરી રાખવો એ સુચનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આપું પ્રકૃતિદ્રવ્ય અનંત જેવું વિસારી રહ્યું છે જતાં શાસ્ત્ર કહે છે કે એ મર્યાદાવાળું છે, પરમાત્માના એક અંશરૂપ જ છે, તો પછી એ પ્રકૃતિ દશાને અવલંબન કરી કરવામાં આવતા વ્યવહારો મર્યાદા ત્યજે અને સુખપર્યવસાયી થઈ રહે એ અસંભવ છે.

આ નિયમનો અપવાદ જોઈએ તો તે એક જ છે. સર્વ સાધારણ નિયમોના કાર્ષ્ણિક ડાહ્ય રથળે અપવાદ રહે છે અને એ અપવાદ એ ઉત્સાહને સિદ્ધ કરનાર થઈ રહે છે એ નિયમ અદિ પણ લાગે છે. સર્વ ગુણો, વ્યવહારો વગેરેમાં સુદ મનુષ્યે સમીચીન મર્યાદા રાખવી ઇષ્ટ છે એનો અપવાદ એક જ છે અને તે ભક્તિ છે; ભક્તિરૂપ પ્રેમ એ એક જ એવી વસ્તુ છે કે જેમાં મર્યાદા કલંકરૂપ છે અને અમર્યાદપણું જ શુભચરૂપ છે, એટલું જ નહિ પણ અમર્યાદશાને પામેલા પ્રેમ જ ભક્તિ થઈ રહે છે. જ્યાં સુધી પ્રેમને મર્યાદા રહેલી છે ત્યાં સુધી તે ભક્તિ નથી. સા પરાનુક્તિરોચ્છરે પરમાત્મામાં અમર્યાદ અનુરક્તિ તે ભક્તિ છે. એમ ભક્તિનું સ્થાપન કરતાં શ્રીશંકરે મુનિએ અમર્યાદપણાને પામેલા પ્રેમને જ ભક્તિસંસાર આપી છે. મર્યાદા અને ભક્તિ એ બેને સહજ વિરોધ છે. જ્યાં એ પ્રેમ હોય છે ત્યાં બીજું હોતું નથી.

આ એક જ અપવાદ મર્યાદા રાખવાના સંબંધમાં જણાય છે પણ તે પણ વિચાર કરતાં મર્યાદા રાખવાના ઉત્સર્ગને સારી રીતે સ્થાપન કરે છે. જે વ્યવહારો તથા ગુણોમાં મર્યાદા હોવાનો અથવા રાખવાનો સિદ્ધાન્ત અદિ સ્થાપન કર્યો છે તે સર્વ મર્યાદાવાળી પ્રકૃતિના સંબંધવાળા છે. ભક્તિનું આલંબન પરમાત્મા છે તે અમર્યાદ સ્વરૂપ છે અને મર્યાદાવાળી પ્રકૃતિ નથી. પ્રાકૃત વ્યવહારોમાં મર્યાદા રાખવાનું કારણ એ છે કે એ મર્યાદા રાખનારને સુખનો ભોક્તા થવાનું છે અને પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખવાનું છે. એથી ઉલટું જે અનન્ય સાચો ભક્ત થઈ માગે છે એણે પોતાના અહંનો વિલય કરવાનો ઇષ્ટ ગણ્યો છે અને પોતે સુખનો અથવા આનંદનો ભોક્તા માત્ર નહિ થઈ રહેતાં પોતે સુખસ્વરૂપ અથવા આનંદસ્વરૂપ થઈ રહેવાનું લક્ષ્ય સ્થાપ્યું છે. તેથી ઇતર સર્વ વ્યવહારોનું આલંબન તથા ફલભક્તિના આલંબન તથા ફલકરતાં મહા વિલક્ષણતાવાળું છે. માટે એ સર્વમાં મર્યાદા ઇષ્ટ હોય અને ભક્તિમાં મર્યાદારહિતપણું ઇષ્ટ હોય એ બે બિચિત્ર હરે છે. આશ્ચર્ય છે કે જ્યારે આ પ્રકારની વસ્તુરચિત છે ત્યારે આપણી પ્રજાએ આપણે એથી વિપરીત જ રાખી રહીએ છીએ; ભક્તિમાં બને તેમ સંકોચ અને મર્યાદાને સેવાએ છીએ અને બીજા સર્વ વ્યવહારો વગેરેમાં મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરતાં જરાપણુ વિલંબ લગાડતા નથી. તેથી સાર એ જ નીકળે છે કે સુદ મનુષ્યે ભક્તિમાં અમર્યાદપણું થવા દેવું અને સાધનું યોગ્ય છે અને એથી અતિરિક્ત સર્વ વ્યવહારોમાં મર્યાદાનું પાલન કરવું જ યોગ્ય છે.

• એડિસનના જીવનનાં આરોગ્યસૂત્ર.

વર્ષો પૂર્વે હાલના પ્રસિદ્ધ અધુર્વ કવચક (શોષક) ટોમસ, એ. એડિસનના વૃદ્ધ પ્રપિતાના હાથમાં એક પુસ્તક અચાનક આવ્યું. તે એક ઇટાલીના ઉમરાવ લોર્ડવિક્ટો કોર્ને રોનામના પુરપની વાર્તાનું હતું, કે જેને માટે તેના કુટુંબ વૈદ્યોએ તેની ચાળિસ વર્ષની વયે એમ કહ્યું હતું કે તે હવે થોડા દિવસ જીવે. આજથી ૩૪૦ વર્ષે પૂર્વે તે પુરુષ યશ ગયો કે જે વખતે ઇટાલિયનોના જીવનમાં ખાવા પીવાનું કાર્ણ એક પ્રધાન કાર્યરૂપ યર્થ પડ્યું હતું. તેઓને તે શિવાય ખીલું કશું સ્વજન જ ન હતું. ખાવા પીવાના કાર્યને કેવી રીતે ઉત્તમ કરવું એ જ તે સમયના મનુષ્યના ચિંતનના પ્રધાન વિષય હતો. અને આ ઉમરાવ પણ એમ જ માનતો કે તેના શરીરનો આવી ખરાબ સ્થિતિ થવામાં ખાવા પીવાનો અમર્યાદ આત્મક જ હેતુરૂપ છે. તેણે તેના ખાવા પીવાના ક્રમમાં ફેરફાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેના જીવનને ફેરવીને પેલા વૈદ્યાને પ્રત્યક્ષ દર્શાવે બતાવવાનું તેણે ધાર્યું. આહારસંબધમાં કેટલાક પ્રયોગો પછી તે તેના નિયમના આહારને ઘટાડી ઘટાડીને માત્ર બાર સોલિડ (Solid) બ્રોશકઉપર આગ્યો. પછી તેણે તેના ઘરમાં ખુદ્દી હવા આવળ થવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને પોતે તે ખુદ્દી હવામાં જોમ અને તેમ વધારે વખત રહેવાનું અને તમામ ચિંતા તથા કાંઈ પણ વસ્તુ મેળવવા માટેની તાકાવેલી ઊંડી દેવાનું નહીં કર્યું.

આ પ્રકારના આરોગ્યના સુખ્ય પાશરૂપ સિદ્ધાંતોને આચારમાં મૂકીને તેણે તેના જીવન-ને આરોગ્યને ઇચ્છનાર મનુષ્યે કેવું જીવન ગાળવું તેના એક નિર્દેશનરૂપ બનાવ્યું. આરોગ્ય તેને પુનઃ પ્રાપ્ત થયું. તેની ૮૩ વર્ષની વયે તેની પ્રકૃતિ સુધારવાને તેણે શું કર્યું હતું અને તે વિધિ સિદ્ધ કરવામાં તેણે કેવો ઉલ્લસ કર્યો હતો એ બધી હકીકતનું પુસ્તક રચીને જ. ગત સમક્ષ મુકયું. આ વખતે તેનું આરોગ્ય સુચાવરધામાં તેણે અયોગ્ય ખાનપાનથી બચાવ્યું તે પૂર્વે જેવું હતું, તેવું યશ રહ્યું અને ૮૩ વર્ષની વયે તેણે પ્રીતી પોતાના બળનો સુખનો અને એટલી ઓટી વધને લીધે જે કંઈ વિદિયા ઉપજવી નેઇએ તે વિનાના પોતાના જીવનની હકીકત જણાવતો વૃત્તાંત બહાર પાડ્યો. ૯૧ વર્ષની વયે પુનઃ પોતાની હકીકત પ્રસિદ્ધ કરી અને ૯૫ વર્ષની વયે તેમાં પોતાના આરોગ્યપ્રાપ્તિના અનુભવોને વર્ણવતો વિશેષ વૃત્તાંત ઉમેર્યો કે જે આજે પણ આરોગ્યને ઇચ્છનાર મનુષ્યો વાંચી તેમાંથી લાભ પામી શકે એમ છે. ૫૮ વર્ષ પૂર્ણ આરોગ્યમાં પીતાવીને-તેને માટે વૈદ્યોએ નિર્ણયિત કરેલા અવસાનના કાળને પીતાવીને-વૈદ્યોનાં જીવન પણ તેમાં વહી ગયાં-એવા દીર્ઘ સમયપર્યંત સુખપર્યંત જીવન ગાળીને તે ૯૮ વર્ષની વયે મરણ પામ્યો.

આ ઇટાલીના ઉમરાવની વિચારવંત અને વિલક્ષણતાવાળી હકીકત વાંચીને વર્તમાન એડિસનના વૃદ્ધપ્રપિતાને એટલી તો અસર થઈ કે તેણે કોર્નેરોના સિદ્ધાંતપ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને વર્ષો સુધી તે પ્રમાણે જીવન ગાળ્યું, અને ૧૦૨ વર્ષની વયે તે મૃત્યુવશ થયો.

એડિસનના વૃદ્ધ પ્રપિતાના આરોગ્યને જાળવીને દીર્ઘાયુષ્ સોગવવાનો દર્શાવે સ્વાસ્થ્ય-વિક રીતે જ તેના પુત્રથી-હાલના એડિસનના પ્રપિતાથી-મૂલી જવાયો નહિ. તે પણ તે જ પ્રમાણે અનુસરવા લાગ્યો અને ૧૦૩ વર્ષની વયે દેહાવસાનને પામ્યો.

પ્રપિતાને આ દર્શાવે તેના પુત્રેના જીવનઉપર અધુર્વ અસર કરી ગયો. તેને સાત પુત્રો હતા તેઓ સઘળા કોર્નેરોના બોધને અનુસરતા હતા અને તેમના પિતા તથા પ્રપિતા-

ના દર્શનો પણ તેમને તેની સાથે વિશેષ સાદાપણાનું યથા હતા. અને એ સાતે પુત્રોએ ૯૦ થી વધારે વર્ષનું જીવન લોગ્યું. આ પુત્રોમાંના એક એમ્યુઅલ એડિસન—વર્તમાન પ્રસિદ્ધ કલ્પક (Inventor) એડિસનનો પિતા હતો. તે ખાસ પીવાના વ્યવહારમાં અને તેના નિત્યના જીવન ગાળવાના વ્યવહારમાં તેના પિતાના પગને પગને ચાલ્યો અને કશા પણ દેખીતા બાધવિના ૬૫ વર્ષની વયે ગતપ્રાણ થયો. તેને કોઈ પ્રકારનું શારીરિક કષ્ટ નહતું ન હતું. નૈસર્ગિક રીતે જ જાણે તેના જીવનને અંત આણ્યો હતો.

આ પ્રકારે ૪૬ પ્રપિતા, પ્રપિતા, પિતા અને છ કાકાના આરોગ્ય પાળવાના નિયમના અને દીર્ઘ આયુષના સંસ્કાર વર્તમાન દેશમાં. એ. એડિસનમાં ઉતરી આવ્યા. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ' જે તેના વડાઓને માટે લાભકારક હતું તે જ તેને પોતાને માટે પણ લાભકારક હતું ' અને તેણે પણ તે જ પ્રકારે જીવન ગાળવાનો નિર્ણય કર્યો. આ પ્રકારના આચારથી તેણે એ પરિણામ આપ્યો છે કે તે અપૂર્વ કલ્પક પોતાની આજ ૬૫ વર્ષની વયે, પૂર્ણ બસવાન આરોગ્યને અનુભવે છે. તેની પાસે ગણના છે કે તે ૬૫ વર્ષમાં ચાર વખત મોઢિ પડ્યો છે. તેને ત્રણ કે ચાર વખત માથું દુઃખ્યું છે અને એક વખત દસ વર્ષની વયની અંદર, કે પછી આજથી એ ત્રણ વર્ષો પર એક વખત સદૃશ સંગ્રામ થયું હતું. તેને એક વખત મધ્યમાયુના બાધવિતરીકે કહેવાતા કાનના બહેરાપણાની સદૃશ અસર થઈ હતી, પણ તે માત્ર એ કે ત્રણ આવાડીયાની અંદર શોષી ગઈ હતી. આ ૧૯૦૮માં થયું હતું, ત્યાર પછી તે પૂર્ણ આરોગ્યમય અને પુકળ કામ કરનાર રૂપે થઈ રહ્યો છે.

દરેકને પ્રશ્ન થશે કે આવી શોક્ષ ગણના કરવાનો તેનો કોવો શો આશ્ચર્યકારક રીવાજ દર્શો ? પણ એમાં આશ્ચર્યજેવું કશું નથી. જેમનું મગજ અમુક પ્રકારથી રચાયું હોય છે તેમને એવી જાતના અભ્યાસ સંભાવસિક જેવા જ હોય છે. વર્ષો વીતવા છતાં અમુક વિદ્યા સરીરને જણાવી જોઈએ એવું માનનારાઓના સિકાંતમાં જેટલું સત્ય છે તેવું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરવાને માટે અને તેમને સમગ્રાણ અને અનુભવપૂર્વક જણાવી આપવાને એડિસનજેવા સમર્થ કલ્પકને મન એથી ગણના રાખવી એ જુદા જ છે. એ તેની એક રમતની ક્રિયા છે. વિદ્યા યવાનો કારણોનો તેના ઉપરથી સદૃશ નિર્ણય કરી શકાના હોવાથી પણ તે ધણને અગત્યનું કાર્ય લાગે છે. આરોગ્યના સાદા નિયમોથી જેવું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેના એના ઉપરથી સદૃશ નિર્ણય થઈ શકે છે.

પરંતુ કેટલાક તો તેમ માનતા જ નથી. શરીરના વ્યાધિ અને દુઃખો તેવું દશ દશ ઉપગ્રાહન ખાવાથી, અયોગ્ય પેર પદાર્થના વ્યસનથી, અને અમુક હવાથી યામ છે એ વાતોને માનવાને ધણા તો તૈયાર જ નથી હોતા. પરંતુ પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં કહેવાય છે કે ' મનુષ્ય પોતાની કબર પોતાના હાંતવડે જ ખોદે છે ' એ વાતો યથાર્થ છે. એ વાતોમાં જેટલું સત્ય છે તેટલું ખીમમાં નથી જ.

એડિસનની અને તેના પૂર્વજની પ્રતિ આરોગ્યમય રહેવામાં મુખ્ય કારણ તેઓના મિનાદાર જ છે, અને તે બાળનમાં તેની મુખ્ય દલીલ આ પ્રકારની છે; એડિસન કહે છે કે ' શરીર એ એક યંત્રનો ભાગ જ છે, અને પ્રત્યેક અનુભવી પુરુષ જાણે છે કે યંત્રથી સાત કામ ફેરી રીતે કરવું અને તેની સાથે તેને ધસાણામાંથી કેવી રીતે બચાવવું એ વાતો દરેક જાણતી જોઈએ. દરેક જે તમારી પાસે એ ' હાસપાવર 'નું એન્જન હોય, અને તેને ચલાવવાને પુરતા બળવાળું ઓઈલર હોય, તો કાંઈ પણ કામ એન્જનીયર જે તેને આ :

‘હોર્સપાવર’ની તેના કામમાં જરૂર હોય તો તેના બાઇલરને ખૂણું પ્રમાણથી તે કદાપિ સજાગીવી દેવાનો નહિ. જો ‘તે તેમ કરે છે તો મોટો વહેલો પણ તે બીડીના સળીયાની બળીને બાળી મૂકે છે. પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આ પ્રકારે જ કરી રહ્યા હોય છે. સો ‘હોર્સપાવર’ ને જોઇતું બજતણુ તે શરીરમાં બાળે છે અને આઠ હોર્સપાવરજેટલું તેની પાસેથી કામ લે છે. પણ તે બાઇલરગુમાડાથી ભરાઇ જાય, શરીરની શિયાઓ ગંદાઇ જાય તો તેમાં કશું આશ્ચર્યજેલું છે? બીડીના છુમાડાના ગોટે-ગોટથી મગજે લોહી ચઢીજવા જેવા વ્યાધિને પ્રકટાવીને, શરીરનું અર્ધ આયુષ્ય થયું હોય એટલામાં જ તેને તેઓ પૂરું કરી નાંખે છે એમ શું આશ્ચર્યજેલું છે?”

ક્ષણભર વિચાર કરો કે હિતમ શક્તિસંપન્ન અને ઉપયોગી મનુષ્યો ૫૦ કે ૬૦ વર્ષની વય કે જે તેમણે આજ સુધી કરેલા વિવિધ પ્રકારના શ્રમના અનુભવને પ્રકટાવી અનેકનું હિત થાય એવા માર્ગને-વિચારને દર્શાવવાને યોગ્ય ગણાય, તેમ જ આજ સુધી તેમ કરેલા શ્રમના ફળરૂપે સુખ, શાંતિ, આનંદ અને સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવાનો તેમનો ખરો સમય આવ્યો ગણાય તે જ વખતે તેઓ મરણને શરણુ થાય, એ વિચારશું હૃદયઉપર આઘાત કરે તેવો નથી?

આ ગંદાઇ ગયેલી -કચરાયી રાધાઈ ગયેલી- શિરાઓ, તે કચરાના ચરથી જામી ગયેલી બાઇલરની નસિકાઓ જેવી છે. માનવશ્રમમાં આવી રીધતિને રક્તવાહિની સૂક્ષ્મ શિરાઓનું પૂરાઇ જવું કદાચ ઈચ્છે. અને તે થવું સહજ છે કે જેના પરિણામમાં મગજઉપર લોહી ચઢી જવાનો વ્યાધિ પ્રકટે છે.

આ દલીલ-અને તે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કળ્લ કરે તેવી દલીલથી-એડિસન પોતાનો આહાર વળન કરીને લે છે. તે દિવસમાં ત્રણ વખત ત્રણથી ચાર ઓસ ઓ-રાક લે છે. એટલે જમવાની દરેક વખતે એક સફરજન, એક નાનો બટાકો અને એ બિ-સ્કીટ જેટલા વળનનો-લાગભગ ત્રણ અધાળા આહાર તે લે છે.

આ દરેક વખતના જમવામાં જમવાની વસ્તુઓમાં કંઈ કંઈ અવારનવાર ફરતું હોય છે, જેમ સાદો ઓરાક હોય છે તેમ તેને વધારે પસંદ પડે છે. દર્દાત તરીકે, તેની પ્રીતિ પાત્ર વસ્તુઓ પુરી અને દુધ છે. એડિસનની સ્ત્રી કહે છે કે તેના પતિના આહારના પદાર્થોના સંબંધમાં કોઈ ચુસ્ત નિયમ નથી. તેને પસંદ પડે અથવા રચિ થાય તે જમે છે, પણ અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં. તે માને છે કે જમવામાં છુધાની રમિના પદાર્થો જમવા એ વધારે સાફ છે. તેના નાસ્તામાં એક નાનો ટુકડો માંસ, થોડી શેકેલી રેટલી (ટેસ્ટ) અને એક પ્યાસો દોઢી-તેમાં ત્રણ ભાગ દુધ જરા મેલાઇ, એક ચમચો ખાંડ અને બાકીની કાશી-એટલું સાધારણ રીતે હોય છે. બીજી વખતના જમવામાં માંસનો એક ટુકડો અને થોડી શેકેલી રેટલી, અને ત્રીજી બેળજનમાં કચિત્ સેરવો (Soup) લે છે. લીલું ધાન્ય પણ તેને પસંદ છે. કોઈ વખતે મીઠાઈ પણ લે છે. કે જે તેની પ્રીતિનો વિષય છે. કોઈ વખતે તે બે કે ત્રણ જમવાના સમયને છોડી દૃષ્ટને વટાણાની મીજબાની તે પોતાને આપે છે.

ઘણી વખત તે એક અકવાડીયા સુધી લાગલાગટ ત્રણ વખત એક માછલી, રેટલી અને ચકા જ જમવામાં લે છે. દોઢીની પેટે તેની ચઢા પણ ઘણી જ નરમ બનાવવામાં આવે છે. તેના આહારમાં નિર્વાહને કરનાર પદાર્થતરીકે રેટલી હોય છે. ફળ અને શાક ભાજ તે કચિત્ લે છે. એકાદ વખત જમવામાં સફરજનનો ઉપયોગ કરે છે. ઘણી વખત તે ચકા કે દોઢીવિના માત્ર એક પ્યાસા દુધથી જ ચકાવે છે. એડિસનની સ્ત્રી કહે છે

તે જમવામાં તરંગી મનુષ્ય છે, પણ તે અત્યંત અસ્પાદારી છે. વખતે તે એકલી રાટલીથી જ ચલાવે છે. આઈસીમ તે ખાતો નથી. તેમ ઈંડાં પણ તેને લાવતાં નથી અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતો નથી. ઈંડાં સમય જમવાના ત્રણે વખત રાટલી અને ચઢાઉપર જ ચલાવે છે. તેને સોનેરી ફર્મા અને નારંગીના ચોખ છે. અંદર અને ખજૂર પણ કંઈક પ્રમાણમાં તેને આવે છે. ઈંડાં વાર તબેલા બરાકાના જ થોડા કકડા જમે છે. બદામ વગેરે (Nuts) ને તેને કદી કંદાજો નથી આવતો. રૂટલીક વખત તો તેનું જ ભોજન કરી લે છે. તેને ત્યારે જુખ લાગી હોય છે ત્યારે તે જમે છે અને તે માને છે કે તમામ સારો ખોરાક મનુષ્યે પોતાની ઇચ્છાસાર જમવો, પણ હમેશાં નિયમિત પ્રમાણમાં. તે કહે છે કે ગમે તે વસ્તુના બે કે ત્રણ આસ લો તો તે કદપિ નડતી નથી. એડિસન શું જમે છે તે માટે આટલું બસ છે.

તેના જમવામાં એક મુખ્ય બાજન એ છે કે તે ચાવવામાં હમેશાં સાવધ હોય છે. ગમે તે ખોરાક હોય તોપણ તેના પ્રત્યેક આસને તે સારી પેટે આવે છે, તેથી તે જે કંઈ જમે છે તે સવળા અન્નના પ્રત્યેક પરમાણુમાં રહેલા પોષક તત્ત્વના સવળા ભાગનો તેને પૂર્ણ લાભ મળે છે. તેના પીવાના પદાર્થમાં મુખ્ય દુધ છે. જમતી વખતે પણ સાથે સાથે તે ઈંડાં ઈંડાં વખત દુધ લે છે, અને તે જમતાં જમતાં ઘણું જ ધીમેથી ગ્રોમાં મગજાતીને પીએ છે.

એડિસનના આદારનું સુદૃઢ નિરીક્ષણ ક્યાં પછી તેની નિદ્રાના વિવિધતા વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. નિસકલ ઉંઘવિના ચોરિયો કલાક કામ કામ કરવા સંબંધમાં તેને માટે ઘણી જગ્યા સખરામાં આવ્યું છે. એડિસનપાસેથી જ જણાયેલી તે સંબંધી દૃષ્ટિકોણ આ પ્રકારની છે. નેપોલિયનની પેટે, ત્યારે તેને કંઈ પણ ખાસ કાર્ય કરવાનું હોય છે ત્યારે તે કદાપિ ઉંઘતી દરકાર કરતો નથી. એક વખત તે ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ અખંડ જાગતો રહ્યો, એમ જાણી તેનાથી કંઈ તેને દાનિયનું જણાયું નહિ. તે કહે છે કે ઉઘના ઝાઝાપણને લીધે ઈંડાં મનુષ્યને કદી દાર્દન થવાનું તેણે જાણ્યું નથી. તે કહે છે કે જરા નિર્ણયથી જ મનારાઓ (1) સારી ઉઘ શું છે તે જાણવા જ નથી. તેઓ ધારે છે કે આપણે આક કલાક પચાસીમાં પડ્યા રહેવું જોઈએ, તેમાં ત્રણ કલાક આજોડતા-પાસાં ધસતા-અને સ્વપ્ન વગેરેની વિધિનિ બોજવાના જાણી પણ પડ્યા રહેવું અને જાણીના પાંચ કલાક ઉઘવું. આમાં ખરું જોતાં તેઓને ચારેક કલાકની સ્વસ્થ નિદ્રા આવતી હોય છે. અને તેટલી જ નિદ્રા એડિસનને-તેમ જ-તેની ઓને-પૂરતી થઈ રહે છે, અને તેઓ તેટલી જ નિદ્રા લે છે. કદાચ જોખને લીધે કાળના અજ્ઞાસને લીધે કે તેના જ ઈંડાં હેતુથી તેમાં થોડા કલાક વધારવા પડે છે, પણ એ તો અનુભવસિદ્ધ વાતો છે કે જો મનુષ્ય નિર્ધારિત અને થોડા આદારઉપર રહે છે તો તેને શાંત અને જલદ નિદ્રા આવે છે, અને ત્યારે મનુષ્યો સાધારણ રીતે ક્ષતિમાં નોટલા સવળની જરૂર રહે છે તેના કરતાં ઝાઝા સમવળી જરૂર રહે છે, અને તેટલાથી અગત્ય જગત્તર રહે છે. એ એક નિયમ સ્થાપી શકાય એવો છે કે જેમને બહુ ઉઘવા જોઈએ છે, તેના મનુષ્યો વધારે પ્રમાણમાં જમવાના હોય છે. જેમના પ્રમિદ પીર છત્રમ આજીવી જે દબર વર્કિંગર એ વાત જાણ્યો હતો કે જો તે થોડું ખાવ તો તેને નિદ્રા પણ ઝાઝા સમય લેવી પડે અને તે વધારે કામ કરી શકે.

થોડા પ્રમાણની નિદ્રા તેના એકસાને માટે જ પૂરતી છે એમ કંઈ નથી, પણ જીવનકાળે માટે પણ પૂરતી છે તે બતાવવાને એડિસને પોતાની પ્રયોગશાલામાં એક પ્રયોગ

કર્ષો હતા. એક વખતે તેની પ્રયોગશાળામાં કોઈ કામને માટે સારા સારા સો મનુષ્યો રા-
કાયા હતા. આ મનુષ્યોની ટોળી કંઈ ખાસ અગત્યના યાંત્રિક અને વિદ્યુતના પ્રયોગો કરતી
હતી, અને છ મહિના સુધી તેઓ પ્રયોગશાળામાંથી લાગ્યા વખત બહાર જતા ન હતા. તે-
ઓ હમેશાં એડિસનની દૃષ્ટિનીચે જ રહેલા હતા. તે સધળા મનુષ્યોની અનુમતિથી, તેમનું
આરોગ્ય જળવાય અને તેમનું કામ ઉત્તમ રીતે થાય તેવી રીતે વર્તવામાં તેમણે કેટલો વ-
ખત ઉધવાની અગત્ય છે, એના પ્રયોગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. તેણે તેમના આહારઉપર,
સુવાના વખતઉપર દેખરેખ રાખી, કે જે તેઓ પ્રયોગશાળામાં સુધ રહેતા ત્યારે સુગમ-
પણે કરી શકાય એવું હતું તેઓ ચોવિશ કલાકનાં માત્ર ચાર કલાક નિદ્રા લેતા અને તેમ
જતાં તેમને કામ તો સારી રીતે કરવાનું હતું. એડિસન કહે છે કે જો મહિનાને અંતે,
જ્યારે તેમણે તે પ્રયોગ શરૂ કર્યો તેના કરતાં તેઓ વધારે આરોગ્યવાળા હતા, અને હજી
પણ તેઓ કહે છે કે પ્રયોગો ચાલતી વખતે નેમને જોવું સારું લાગતું હતું અને જોવા વખત
મળતો હતો તેવું સારું પછીથી તેમને લાગતું નથી અને તેવો સમય પણ તેમને મળતો નથી.

એડિસનનો સર્વોત્તમ નિયમ એ છે કે જ્યારે તેને જરા પણ અફિઝ લાગે છે, ત્યારે
તે બિનકસ જમના નથી. તે કહે છે કે મારા પિતાને જ્યારે ઠીક નહોતું લાગતું ત્યારે તેઓ
ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર દિવસ કશું પણ જમ્યા વિના ચલાવતા હતા, અને મારી માતાનો ધણો
આશ્રદ થાય તોપણ એક કશુસરખો પણ તે લેતા નહિ એ મને સ્મરણમાં છે.

એડિસન ન્યાં બાળપણમાં ઉછેરાયો હતો તે ગામના મનુષ્યોને પણ એવી જ ટેવ હ-
તી કે મંદવાડના વખતમાં કંઈ જ ન જમવું. તે કહે છે એવા તો એકલા કહેવાના કેળવા-
યલા જ મનુષ્યો છે કે જે મંદા હોય છે ત્યારે પણ ખા ખા કરે છે. મનુષ્યને
જો તેના સંબંધીઓતરફથી ધણો આશ્રદ કરવામાં નથી આવતો અને લલચાવવામાં
નથી આવતો, તેમ જ કેટલાક અભ્યુસમણ ડોક્ટરો કે જોયો એમ જ જાણતા હોય છે કે
ખાવાથી જ શરીરમાં બળ આવે છે અને તેથી જો આ દરદી મિલકુસ નહિ ખાય તો તેનું
શરીરજળ છેક ઘટી નબ નિર્બળ બની જશે એવા બયથી જો દરદીને વધારે આશ્રદ કરે છે
તો જ તે મનુષ્ય વધારે જમી છે. અને નહિ તો કશું જ નથી ખાતો. કોર્નેલો કહે છે કે
મોળમા સેકામાં પણ દરદીઓને નજાગાઇ ન આવે માટે ખવડાવવાના ડોક્ટરનો રિવાજ હતો.
કોર્નેલોને તેની ૧૮ વર્ષની વયે તેના ડોક્ટરેએ તેને ખોરાકમાં વધારો કરવાનું કહ્યું હતું,
એવું જણાવીને કે આટલા થોડા ખોરાકથી વૃદ્ધાવસ્થા નીલી શકશે નહિ, તેને ટેકા મળવા
તરીકે કંઈક વધારે આહારની જરૂર છે.

આ પ્રકારનો વિચાર હાલ પણ સંમત મનાય છે કે વૃદ્ધ મનુષ્યોને પોષણને માટે કં-
ઈક વધારે આહારની જરૂર છે. આ જુલ થવાનો હેતુ એ છે કે તેમને એવી બ્રાંતિ હોય છે
કે ખાનપાન તેની મેળે જ પોષણને ઉપજતી આપે છે અને મનુષ્ય લલચાઈને ગમે તે
ખાય છે તો તે તેને પચી જાય છે અને પુષ્ટિ આપે છે. આ માનવુ જુલભરેલું છે, અને
તેમાં પણ વૃદ્ધાવસ્થાવાળા મનુષ્યને માટે તો હાનિકારક જ છે જેટલો આહાર આપણને
પચે છે અને શરીરમાં તેનો એકરસ થઈ જાય છે તેટલો જ આહાર આપણને પુષ્ટિ આપે
છે અને બચતું બાન કરાવે છે.

શરીરમાં એકરસ ન થતાર આહાર અપચી પાચનશક્તિઉપર એક મોટા ભારકપ
છે જેટલું જ નહિ પણ તે જ પ્રમાણે તે લખંકર પણ છે. તે હૃદય અને મૂત્રાશયમાં ક્ષોભ
ઉપજાવે છે તેના વધારે ધમારો પડે છે અને આખા શરીરને તે અન્યવસ્થ કરી મૂકે છે.
અને ખાસ કરીને જેની પાચનશક્તિ તેમના શરીરની પિંડીઓની પેઠે શિથિલ થઈ ગઈ છે,

તેવા ૨૬ મનુષ્યોને માટે તો એ વાસ્તવ જ છે. વળે યનાં યુવાવસ્થામાં તેઓ જેટલું કામ કરતા હતા તેના કરતાં હવે તેમને કામ ઓછું કરવાનું હોય છે, અને તેથી તેમને અવરધાની રીતે યવાની સાથે ઓછા આદારની-ઓછા પોષણની જરૂર હોય છે. પરંતુ ન યવાથી તે આદાર વિગરે પણ મનુષ્ય હવેનને દાનિ કરે છે એના પ્રસંગે જગતમાં કંઈ યોગ્યતા નથી.

આથી યુવાવસ્થામાં જે આદાર તેઓ લેતા તેના કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં મનુષ્યોએ અધ્યાદારી અને વધારે દક્ષતા ઓછાકે લેતા યવું જોઈએ. કોનેકે આ જાણુદો હતો પણ દક્ષતા ન મળતી ત્યારે એવા વિચારથી તેણે પોતાનો આશય છોડીને નિત્ય નવતાકે આદાર લેવાનો વધારો કર્યો જેનો પરિણામ એ આપ્યો કે પંદર દહાકામાં તે સ્વપ્ન તાવથી મોટો પડ્યો અને પીગતરો તથા દુર્બળ બની ગયો. પુનઃ નિવર્તિત આદાર ઉપર આવવાથી નિરાશ અને બચ્ચને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા.

આખા દિવસમાં કામ કરવાની જાગૃતમાં એડિસને ૩૫ વર્ષિયુધી દિવસમાં વિશાલ વિશાલ કામ કર્યું છે ! અને તેના એ અનુભવમાં તે પોતાને આરોગ્યમય અને જીવવાનું સાગે છે. આ અનુભવજેતું સાગે છે, પણ ત્યાં મુખી આગ્રહપૂર્વક નિવર્તિત રીતે રાહી તેઓ પ્રયોગ ન કરી જોઈએ ત્યાં મુખી આપણે તે અરોગ્ય માનવું કે કહેવું એ જુલમ કર્યું છે. દામ તે ઓછું કામ કરે છે એમ કહે છે અને તે દિવસમાં માત્ર ૧૫ કલાક જ ! ૧૫ વર્ષની વયે ૧૫ કલાક નિત્ય કામ કરવું એ શું સામાન્ય છે ? યજ્ઞ વૃદ્ધ માણસો આર કે ૭ કલાક કામ કરતાં તો તેઓએ યવું કામ કર્યું એમ માને છે, અને એથી તો વધારે યાવ જ નહિ એમ જ માની ગયે છે.

એડિસનના સરીરનું વજન ૧૭૫ પાઉન્ડથી ૧૭૮ પાઉન્ડની વચ્ચે રહે છે. તે કહે છે કે જે માસની અંદર તેનું વજન ૧૮૫ પાઉન્ડ મુખી તે વધારી રાકે છે. તેણે એક વખત આપ્રકારે કર્યું હતું પણ તેમ યનાં તેને ઘડીએ ઘડીએ આગ્રહ યવાને ઝોડા-ગાદી તકીઓ ઓગળાં પડ્યાં હતાં, તેથી તેણે નિર્જીવ કર્યો કે મનુષ્યના સરીરના જોઈએ તેટલા વજનમાં રહીને કામ કરવું એ વધારે સાધ છે. ઉપર કોણ તેટલા આદારથી પણ ઘડી જઈને તે પોતાના સરીરને ૧૬૫ પાઉન્ડ જેટલું ઓછું કરી રાકે છે અને પણ તે સામકારક માનવો નથી. પ્રોફેસર ઓલકરે કર્યું હતું કે સરીરમાં અરબીનો એક શેર વજનજેટલો વધારો એ સરીરમાં સુદમ રોગ (capillaries) નો એક માદ્ય જેટલો વધારો છે ! હવે અરબીવાળા સ્વપ્ન મનુષ્યો દુર્બલ, તદ્વચે દર ઉપરાંત કામ કરવાવાળા અને જતા કામ કરતાં યાદી જતાના અજ્ઞાસવાળા હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય છે ! પ્રયેક મનુષ્યે પોતાના સરીરના વજનમાટે દરેકમાં ખાતર રાખવું જોઈએ. (કદલી વયમાં સરીરનું વજન કેટલું હોયું જોઈએ તેના પ્રમાણનું કોઈકે આ અંકમાં એક જુદા વિગરે આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં જોઈ લેવું.)

એડિસન અને તેની સ્ત્રીએ પોતાના જ્ઞાન કરવાના ઓછામાં ઓછા યોગ્ય દિવસો પોતાના સરીરનું યોગ્યવજન લીધા કરે છે. અને નિવર્તિતવજન રાખવાની કાગજ રાખ્યા કરે છે. કોનેકે માની સ્ત્રીની પેઠે એડિસનનાં પત્નીએ પણ પોતાના પતિના નિવર્તિત અનુસરી તેની સત્વતાને સિદ્ધ કરી બતાવી છે. તે પણ એડિસનના જેવું જ હવેન માને છે, અને પોતાના સ્ત્રીને જ તથા જગને માટે તે પ્રસિદ્ધ છે.

એડિસન કહે છે કે, " જો સ્ત્રીએ ખાતરીપૂર્વક તથા પ્રમાણસદિત એમ કહે-

વાર્ષિક આવે કે કુમાર અવસ્થામાં જેવું તમારું મોઢક રૂપ અને આકર્ષક સૌન્દર્ય હતું તેવું જ રૂપ અને સૌન્દર્ય જે તમે નિયમિત આહાર લેતાં થશો તો જીવનના અવધિપર્વત ટકશે, તો આપણા યોગ્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાની તકરારનો મોટો ભાગે અંત આવી જવાનો. અને એમાં શંકાસરખું કશું જ નથી. એમ થવું શક્ય છે.

છેલ્લું એડિસન કૉન્ટ્રોલના છેલ્લા નિયમનું પણ પાલન કરે છે અને તે એ કે ચિંતા ન કરતી. હમણાં તે યુરોપમાં પ્રવાસ કરીને પાછો આવ્યો છે. જતાં પૂર્વે એક મનુષ્યને તેણે કહ્યું હતું કે આ નિયંત્રિતના સમયમાં મને ચિંતા કરવાનો અવકાશ મળશે ! એનો જવાબ એ જ હતો કે તેને ચિંતા કરવાનો અવકાશ પણ મળતો ન હતો. ચિંતાનાં બે મુખ્ય કારણો—પ્રમાદ અને વ્યાધિ અથવા શરીરની દુર્જલતા—હોય છે. મનુષ્યો જે એડિસનના દૃષ્ટાંત જોઈને હમેશા કામમાં જ યોગ્યતા રહે અને જે તેને કર્તવ્ય છે તેને સિદ્ધ કર્યાં કરે, અને વધારે ક્યુમ કેવી રીતે થાય તેના જે માગે એડિસન દર્શાવ્યા તે માગેથી ચાલ્યા કરે કે જે વડે તે પોતે જ આજ અત્યંત કાર્ય કરવાને સમર્થ થઈ રહ્યો છે, તો આજે જે ચિંતાઓ અનેક મનુષ્યોનાં પ્રમાણિત જીવનના તેજને હણીને નિરનેજ કરી દીધાં છે અને અનેકને ધાર્ય સમય આપ્યા પહેલાં જ તનમનથી જદ્દ કરી દીધા છે, તે કદાપિ કરી શકે નહિ.

પ્રેસિડેન્ટ ઇલિયટે કહ્યું છે કે મનુષ્યનું પ્રાપ્ત સંતોષોને ઉપયોગી કરી લેવાનું સામર્થ્ય તેને વિશ્વમાં એક નાવકરૂપે બનાવે છે. નિઃસંતોષ પોતાની પરિસ્થિતિ અથવા સંતોષોઉપર પૂર્ણ સ્વામિત્વને સ્થાપવાથી—કે જેમાં તેના શરીર અને મનનો પણ સમાવેશ થાય છે—તેનાથી એડિસન આજે જગતમાં અત્યંત સમર્થ ગણાતા યુરોપમાં અમૂલ્યરૂપે વિરાજવાને સમર્થ થયો છે.

એડિસન આજે પણ તેના અંતર બળમાં અને કાર્ય કરવાની આનુરતા તથા તીવ્રતામાં એક કુચાન પુરુષસરખો જ છે તે કહે છે કે તેને કદાપિ કંટાળો આવતો નથી. તે જે કાંઈ ધારે છે તે જ કાંઈ ઉઘી જાય છે, અને પાછો તાજે યમને ઉઠીને પોતાને કામે વળગે છે. તે કહે છે કે તેના નાના બાળકે અત્યાહારસંબંધી ઘરમાં ચાકતી વાતો સાંભળી છે અને પરિણામ એ આવ્યો છે કે તે તેના પિતાકરતાં પણ ઓછું જાણે છે. તે અત્યંત તેજસ્વી શુદ્ધિવાળો અને ચપળ બાળક છે, અને તેના પ્રમાણમાં ગમે તે પ્રકારનો શ્રમ કરવો હોય છે તો તેમાં તે પાછો પડતો નથી.

એડિસનને મગજા ગયેલો એક મનુષ્ય કહે છે કે તે અપૂર્વ કદરૂક તે મળવાને માટે મેકાઉપરથી ઉતરી તે એટલી વખતે બે પગથીયાં સાથે સાથે અને તે પણ અત્યંત ઝડપથી ઉતરતા લાગ્યો, અને વાત કરતાં વચમાં કાંઈ વસ્તુની તેને જરૂર પડી તે મેકાઉપર હોવાથી તકાજ તે ઉઠ્યો અને એક માળકની પેટ બે બે પગથીયાં કુદતો કુતો જોત-જોતામાં મેકાઉપર ચઢી ગયો. તરત જ એ રીતે પાછો નીચે આવ્યો અને તે વખતે પણ તેને શ્વાસ ચડ્યો હોય કે એવું કશું જ ન હતું. તે પોતાને હજી ધણી વર્ષ જીવે રહેવાને ધારે છે તેવો જ પ્રસન્ન, ઉત્સાહી અને ઉદ્યોગી તે હાય રહે છે.

વાચો ! એડિસનને કૉન્ટ્રોલો તેના જદ્દ પ્રપિતા, પ્રપિતા, પિતા અને છ કાકા એટલા મળીને દસ મનુષ્યોના તેના જીવનને ઉન્નત કરવામાં દૃષ્ટાંત હતો. તમારી પાસે તે દસ ઉપરાંત એડિસનનો પોતાનો મળી અગિયાર દૃષ્ટાંત પ્રાપ્ત છે. તો પછી તેના સરખા તમે પણ બહુતાન અને સમર્થ કાર્ય કરનાર થાઓ એવા પ્રકારની તમારા માટે આશા રાખું તો તેમાં તમે મને નિષ્ક્રાંતા શા માટે આપશો ?

૬ પતીના કાનમાં કહેવાનાં સૂત્રો-

૧

પરસ્પરમાં કદાપિ તકો લક્ષ્યીને કચેરા કરશે નહિ. એક બીજાનાં કારણોને તોડી પાડ્યા ખાતર કદી પણ કોઈ વિષયને આરંભ કરશે નહિ. આ વાત કદાપિ જૂઠી જવાય તો એટલું યાદ રાખજો કે જેમાંથી એક કદાપિ કાઢેલો કાઢી લઈવા લેવાર થાય તો બીજાએ મુનિઆવા થઈ જવું. ગૃહસ્થાવસ્થામાં એવા મુનિઆવા થનાં પાપ લાગવાની શાસ્ત્ર એખી ના કહે છે. માટે તેની ચિંતા કરશે નહિ ! લક્ષતાં લક્ષતાં જેમાંથી જે વહેલું મુખબંધ કરશે તેના જય થયો એમ સમજજો. કુટુંબકલહની એ જ ખૂબી છે. બીજાસાથે કલહ કરવામાં જેમ બીજાને ખોસતો અટકાવે છે તે જિત્વો એમ ધણા માને છે, પણ કુટુંબકલહમાં તો ખરી વાત એ છે કે જેણે જિતવું હોય તેણે પોતાનું જોતવું પહેલું બંધ કરવું. વધારે ખોસનારને થોડી વારમાં જ લગ્ન ઉપજે છે અને પશ્ચાત્તાપ થવો શરૂ થાય છે. કુટુંબકલહ લગ્નરત્નેકને હ નિ પહેંચાડે છે એટલું જ નહિ, પણ હવનને ફીણ કરનાર ઠારણુને તે રચે છે. પરસ્પરનો રત્નેહતંત્ર એક બીજાના હવનનું વસ વણે છે, ત્યારે પરસ્પરનો વિષાદ અથવા કલહતંત્ર એક બીજાની મરણશય્યાની આદર વણે છે.

૨

પરસ્પર અત્યંત સરળપણે રહો. આ પ્રસન્નતા તથા મુખજનક કારણુને તમારામાં પ્રકટાવે છે. અને એ મુખજનક કારણ એક અમોઘ શસ્ત્ર છે કે જે ઉભયેની વિપત્તિ-માત્રને વિહારવા સમર્થ છે. એ મુખજનક કારણ ઉભયમાં આદોષ્ય પ્રકટાવવામાં મદાકાલના વચનજેતું સિદ્ધ છે. તમારા સ્વભાવને મુખાર્પીવના તમે એ મુખજનક કારણના લાભને પામી શકતાં નથી. મુખવાદી સ્ત્રી અને મુખવાદી પુરુષનું મુખ બ્રહ્માસ્ત્રાવિત્રીસરણુ છે. આ મુખજનક કારણને વધારણું હોય તો જેમ જેમ તમે વૃદ્ધ થતાં જાઓ તેમ તેમ પરસ્પર અધિક અધિક પ્રેમને પ્રકટાવતા જાઓ. મુખાવસ્થાની પ્રાપ્તિનું તે સમર્થ સૂત્ર છે,

૩

આદારને પ્રમાણથી મદાય કરો. ધણો આદાર તમારણુની શક્તિ કરે છે એ આપણા નિશ્ચયને શાસ્ત્ર ક્યાં નથી કબજ કરવું કે આપણે તેને હોડવાને યત્ન કરવો ? અને તમે-મણે કાનામાં શુદ્ધ પ્રેમ ઉપગત્તો છે કે તમારે તેની પંચાત કરવી ? થોડી પણ અન્ન-ઉપર રચિ રહે એવી રીતે જીવો ઉડા જવું અને એકાદ મનુષ્યની પણ ભુખ ભાગે એટલું થોડું અન્ન પણ નિશ્ચ વધારે સંધજો અને ભુખ્યાને તે આપજો. ગૃહસ્થાવસ્થાનું મુખ દીર્ઘ કાળ ભોગવવું હોય તો આને એક સમર્થ ત્રણપે આચરજો. ગૃહસ્થાવસ્થાનો એ ધર્મ જેમને ખચર છે, અને કોઈ પણ ભુખ્યો આવે તેને કંઈ પણ આપવાનું જેના ઘરમાં નેવાર છે તે ઘરમાં મુખસંપત્તિ નિવાસ કરે છે. અને એવું જ ઘર જો તમારું હોય તો મુખસંપત્તિને બીજે જવાની શા માટે જરૂર પડે ?

૪

તમારે ઉભયને આખા દિવસનું કંઈ પણ કામ હોવું જોઈએ. પરસ્પરને કલહ થવામાં કારણ એક બીજાને કશો ધંધો ન ચાલ્યો એ જ છે. અને તેથી રોદ તથા એક બીજાની ઉપયોગિતા વધારવાને માટે બંનેએ કાર્યમાં યોગ્યતા રહેવું જોઈએ. તેમાં કેટલાંક કામે ઉભય સ્વનિયમજે નો કરે જ છે. પણ તેની સાથે દિવસમાં કેટલાંક કામ બંનેએ સાથે

રહીને કરવાં અને તે પણ શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ત્રણે શુભિકાઉપર સાથે સાથે થોડાં કાર્યો પણ કરવાં. કોઇ કોઈ વખત સાથે જમો, સાથે રમો, સાથે ફરો, સાથે ધર સ્વચ્છ કરો, સાથે વાંચો, સાથે ગાઓ, સાથે હસો, સાથે જપ કરો, સાથે પ્રાણાયામ કરો, સાથે સંયમ કરો, અને સાથે ઇશ્વરસ્તુતિ કરો. ઉત્તમ જોવાનાં રથળ સાથે જમીને જી-ઓ અને વિવિધ પદાર્થોની, વિવિધ સ્થિતિની, વિવિધ રથળની, વિવિધ વિચારની અને વિવિ-ધ અનુભવની ઉચ્ચ વાર્તાઓ સાથે જ કરો. પુરુષની કોઇ વાર્તામાં પ્રિય બહેન ! તમને સમ-જણુ ન પડે તોપણ બને તેટલી પ્રસન્નતાથી અને રસપૂર્વક તે સાંભળો અને સ્ત્રી નિર્મા-લ્યસરખી કોઇ વાત પ્રસન્ન ચિત્તથી કહે તો પ્રિય બંધુ ! તેને તોડી ન નાખતાં રસપૂર્વક શ્રવણુ કરો. પરસ્પર સાથે એકમત થઇને કરાતા કોઈ પણ કાર્યમાં પરસ્પર-માંથી નીકળતું પ્રેમનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય એવું તો અપૂર્વ પોષણને, પામે છે કે તેનું વાતાવરણ રચાતાં તેમાં ઇશ્વરનાં સઘળાં સામર્થ્યો પ્રકટ થાય છે.

૫. જન એક બીજાને માટે કાર્ય કરો. તમારા કાર્યથી તમારા પતિની અનુકૂલતામાં અ-ત્યંત વૃદ્ધિ થાય અને તમારા કાર્યથી તમારાં પ્રિયતમાની અનુકૂલતામાં વૃદ્ધિ થાય એવી રી-તનાં થોડાં પણ નિત્ય કાર્ય કરો. બહેન ! તમને કસરત કરતાં ન આવડે તો અડચણુ નથી, પતિને કસરતનો સામન ગોઠવી આપો, તમને લખતાં ન આવડે તો દરકત નથી, પતિના લખવાના રથાનને સ્વચ્છ કરી આપો. એકવાર તેમની પાસેથી લખવાના રથાને સૂ-દેશ પદાર્થોની કેમ વ્યવસ્થા કરવી તે જણી લઇ તે પ્રમાણે નિત્ય સમયસર વ્યવસ્થિત કરી આપો. તમને જપકે સંયમ કરતાં ન આવડે તો કંઈ ચિંતા નહિ, પતિના સંયમ-ના રથાનને નિર્મલ કરી આપો, સંધ્યા પૂજના સાહિત્યને ગોઠવી આપો, ચંદન ઘસી આપો, દીપકને પ્રકટારી આપો, ઘૂપ કરી આપો. એ બધાની કાળજીથી પતિને નિરંતર મુક્ત રાખો. પતિને ક્યાં વસ્ત્ર કપારે પહેરવા જોઇશે તે તમને ન સમજાય તો કરી દરકત નથી, તેમનાં મેઘાં વસ્ત્રને એક જગાએ એકઠાં કરી તેને ધોવડાવવાની વ્યવસ્થા કરો. તે જ પ્રમાણે બ-ધુઓ ! તમે પણ પતિનાં કાર્યોમાં સાહાય્ય કરો. ઉભયનું સહકારિત્વ ઉભયનાં જીવ-નને એક કરતું હોવાથી ઉભયમાં પૂર્ણતા પ્રકટે છે, અને પૂર્ણતાના સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં છે ?

૬.

જેમ જેમ વયમાં વધતાં જાયો તેમ તેમ તમારા વિશુદ્ધ પ્રેમને પણ વધવા જ દેજો. અને તે તમારી વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવશે. પ્રેમનું ન્યૂન યતુ એ કંઈ કોઈના વાર્ધક્યને શો-ભારૂપ નથી. પ્રેમના પ્રદેશમાં જેમ જેમ વિશુદ્ધતાનું નિર્મળ તત્ત્વ લાગે છે તેમ તેમ તે સમગ્ર સુખ અને સમગ્ર ઉન્નતિને ઉપજાવે છે. એક બીજાથી કદાપિ જૂનાં થવાની જરૂર નથી. વિશ્વમાં નવીનતા એ જ આકર્ષક વસ્તુ છે, અને તે નવીનતાને પરસ્પરમાં નિત્ય જોવા કરજો. પ્રેમ એ એવી વિશાલ વસ્તુ છે કે જેમાં અનંત નવીનતા છે. સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવડે બને જોડકી નવીનતા પ્રકટાવજો અને તેનો અનુભવ લેતા જજો. નવીનતાવાળો પ્રેમ નવીન શરીરબળ, નવીન શુદ્ધિબળ, નવીન ધર્મબળ, નવીન મનોબળ અને નવીન કર્તવ્યબળ પ્રકટાવે છે. બંધુઓ ! નવીનતાયુક્ત પ્રેમથી તમારા મનને સમગ્ર વિદુ-ભય રાખજો, અને પ્રિય બહેનો ! તમે પણ એ જ રમરણમાં રાખજો કે,

યુગ, વર્ષો, મહિના, વહી, —જય રાતને દિન,
પિયુષી જૂનાં ના યતાં, નિત્ય નવીન નવીન.

અંતર મન.

વર્તમાન સમયમાં વિજ્ઞાનવિદ્યા અને માનસ પ્રદેશના શોધકો અનેક અમાનુષી અને અસામાન્ય સૃષ્ટિઓમાં પ્રવેશ કરતા જાય છે, અને તેમના અન્વેષણમાં (શોધમાં) તેઓને એટલા અધ્યાત્મિક વ્યતિકરો જણાતા જાય છે કે તેઓ એમ માને છે કે આ યુગ તે અત્યંત યુગ ગણાતા યોગ્ય છે. પરંતુ એ સધળા અત્યંતશોધમાં, આંતર મન એ બીજા સર્વોચ્ચ નિર્વિવાદપણે એક અત્યંતરૂપ મનાયું છે. નિઃસંશય, વિજ્ઞાનની તે એક અત્યંતરૂપ ભૂમિ છે, કલ્પનાની તે એક અત્યંતરૂપ છે, મનુષ્યના વિચારની તે એક સુવર્ણખાણ છે, અને સમગ્ર માનસ રાજ્યની તે બહુભાવમય છે. ખરું જોતાં અત્યંત માનસ શાસ્ત્રનો આદિ અને અંત આંતર મનમાં જ છે. તેથી જીવન, મન, વિચાર, ઇચ્છા, સંકલ્પશક્તિ, તર્કશક્તિ, શુદ્ધિ, પ્રતિભા, વગેરે સંબંધમાં કંઈ પણ જાણવાને માટે આપણે આંતર મનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અને મનુષ્યજીવનને આગળ વધારવામાં કોઈ પણ રથને એક પણ પગલું મૂકીએ તે પહેલાં આપણે આ આંતર મનના પ્રવેશનું અન્વેષણ કરવું જોઈએ.

આંતર મન એ અમર્યાદ શક્યતાની-વિચારની, ક્રિયાની, શુદ્ધિની, પ્રાપ્તિની, સિદ્ધિની એ સર્વ શાખાઓની શક્યતાની-માનસ સૃષ્ટિ છે. અને તેથી એ આંતર વિષયનું જ્ઞાન એ બધી શક્યતા આપણામાં રહેલી છે એ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ આચારના પ્રદેશમાં એ બધી શક્યતાનો કેવી રીતે વિકાસ થાય અને કેવી રીતે તેના ઉપયોગ કરી શકાય એ પણ તે વર્ણવે છે. આંતર મનને વ્યર્થ રીતે જાણવું એ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે એવા સર્વ પ્રાપ્તિ અને સિદ્ધિના રહસ્યને જાણવા બરાબર છે, અને કોઈ પણ મનુષ્યને રથમાં પડે નહિ કલ્પાયતા એવા મનુષ્યવિકાસના પ્રત્યેક અત્યંતરૂપના દ્વારને ઉદાઘાટી દે છે. અને એવા દ્વારો અત્યંતરૂપ છે કે જે આપણા દાહના વિચારનું બળ અને આંતર દષ્ટિ નેત્ર જાણી શકતા સમર્થ નથી, તેમ જ અત્યંત ઉચ્ચ કલ્પનાની સંકલ્પ દષ્ટિ પણ તેમનામાં જે સામર્થ્ય સંપત્તિ અને અપૂર્વતા રહેલા છે તે સદિત તેમને જાણી શકે સમર્થ શકવાને સમર્થ નથી. ખરું જોતાં-સત્ય કહીએ તો-એ આંતર મનના સ્વરૂપને યોગ્ય ન્યાય આપવા માટે અથવા તેનું માદાભ્ય જાણવા માટે કોઈ પણ સમર્થ જડી શકે એવો નથી.

દરિયા કે કોઈ સત્ય વાનમાં કોઈ મદા મનોવ્યવસ્થાના પુરપતા સામર્થ્યનું જે કંઈ વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય તેના કરતાં પણ આંતર મન વધારે ગ્રામ સામર્થ્યને ધારણ કરી રહ્યું છે. દંતકથાઓમાં કે પુરાણોમાં દેવાદિકના અમાનુષી સામર્થ્યનું જે કંઈ વર્ણન કરવામાં આવે છે તે મનુષ્યના મનમાં ગુપ્ત રહેલા આ આંતર મનના સામર્થ્ય-આગળ જાંખું પડી જાય છે. તેથી મનુષ્ય-પ્રત્યેક મનુષ્ય-એક મદદાર્થકારક સત્તા કરતાં કોઈ પણ રીતે ન્યૂન નથી. અને મનુષ્ય પોતાને એ જ પ્રકારના માનનાં શીખવું જોઈએ. ખરું જોતાં જ્યાં સુધી તેણે તે પોતાને માનવો નથી ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય પોતાના પ્રતિ વ્યર્થ શુદ્ધિ ના વ્યર્થ જાણવાને યોગ્ય જણાવે નથી. તેથી મનુષ્યને આજ સુધીમાં તેના પોતાના વિષે જે કંઈ દંતરભાવ હોય તેને સર્વ રીતે પ્રતિકાર કરવો જોઈએ. આંતર મનનો અવ્યાસ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં એક નવન મનુષ્યને-એક અદ્ભુત મનુષ્યને-અત્યંતરૂપને-એક દેવને-પ્રદાને છે.

આંતર મન એ મનુષ્યના મનની પ્રત્યેક સક્તિ અને શુદ્ધિના અંતર્ગત પાવા-રૂપ છે, અને આંતર મનના પ્રત્યેક વિભાગનું સામર્થ્ય અમર્યાદ હોવાથી એ દેખીતું જ છે

કે પ્રત્યેક શક્તિ અને બુદ્ધિ મૂળ અખડિતપણે સામર્થ્ય અને અશેષગ્રહણધારણુન જમા વધારી શકાય એમ છે આ પ્રકારે મનુષ્ય પ્રત્યેક દિશામાં અનવધિપણે વૃદ્ધિ પામી શકે એમ અને પૂર્ણ થઈ શકે એમ છે, એ સિદ્ધાંત સ્થાપી શકાય છે જ્યારે આપણે કાંઈ પણ શક્તિના મૂળમાં સામર્થ્ય અને વેગની વૃદ્ધિ કરવાનું શીખીએ છીએ, ત્યારે તે શક્તિ બાહ્ય વા રચીને અસરમાં પણ આપણે સામર્થ્ય અને વેગને નિઃશયપૂર્વક વધારી શકીએ છીએ અને આત્મ મનમાં આ વૃદ્ધિ અખડિતપણે ચાનું રાખી શકાતી હોનાથી આપણે અનિરત બનને, અનૈતિક બુદ્ધિને અને પ્રતિભાને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ કે જે સર્વથી સિદ્ધ કરી શકાય એમ છે તે જ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક શાખામાં અપ્રતિમ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ, અને તે પણ સર્વથી પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે કારણ કે આપણે રમરણુમાં રાખવું જોઈએ કે મનુષ્યમાં જે કંઈ આવિષ્કારને પામ્યું છે અથવા પામી શકાય એવું છે તે સંપ્રજાનું મૂળ આત્મ મનમાં રહેલું છે, અને પ્રત્યેક આત્મ નિયમનું મૂળ મર્યાદા અથવા અંતરદિત હોય છે

આત્મ મન એ એક અવધિરહિત માનસ સ્રોતસ્ છે એમ સારી રીતે કહી શકાય એવું છે, કે જેમાંથી મનુષ્યમાં જે કંઈ પૂર્વપ્રાપ્ત છે તેને કાંઈ પણ રીતે આપણે બહાર કાઢી શકીએ એમ છે માનવપ્રકૃતિમાં જે કાંઈ કાંઈ પણ વિકાસને પામી શકે કે આરિકાર કરી શકે એવું જો કાંઈ પણ હોય તો તે આત્મ મનમાં રહેલું છે, અને તેથી જ્યારે આ પણે આ વિશાળ સ્રોતસ્માંથી તેમાં જે કંઈ છે તેને બહાર કાઢવાની કળાને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ તો જો આપણે તેના યથાર્થ જીવનમાં ઉપયોગ કરતા માગીએ તો જે કંઈ આપણે જોઈએ છીએ તેના તેમાંથી હાન જ આવિષ્કાર કરી શકીએ એમ છે આ પ્રમાણે જો આપણે આપણે આગળ વૃદ્ધિ પામવાને તરફ હોઈએ છીએ તો કાંઈ પણ ક્ષણે આપણે આગળ વૃદ્ધિ ગત થતા પગલું ભરી શકીએ છીએ એ આ ઉપરથી સદૃશ સમજી શકાય એમ છે આ વૃદ્ધિગત થવાના પ્રત્યેક પગલામાં જે કંઈ આપણને જરૂર છે, તે આત્મ મનમાં રહેલું છે અને જે કંઈ આપણને જોઈએ છે અથવા જેની આપણને ઇચ્છા છે તેને આત્મ પ્રદેશમાંથી કાઢી શકવાની કળાને પણ આપણે શીખી શકીએ એમ છે

કંઈ કાળથી વિજ્ઞાત છે.

બુદ્ધિમાન પુરુષોને આ આત્મ મન કંઈ કાળથી જાણીતું છે, અને તેના સામર્થ્યને પ્રત્યેક મનુષ્યવડે-અને તેમાં પણ જેમણે જેમણે મહાન કાર્યો કર્યા છે અને વિશેષ સિદ્ધિ ને પ્રાપ્ત કરી છે તેમના વડે- જાણીને કે અભણપણે નિત્ય ઉપયોગ થતો રહ્યો હોય જ છે પરંતુ તેની સાચી રીતે વ્યાખ્યા કરી શકાઈ નથી તેને સારી રીતે વર્ણવી શકાય નથી, તેમ તેને યોગ્ય પ્રકારે સમજી શકાય નથી, અને હાન છેલ્લા છેલ્લા સમયમાં જ તેને નામ પણ આપવામાં આવ્યું કે કંટલાકને આત્મ શબ્દમાં વિશેષ લાગે છે કેમકે તેના અર્થ નીચે અથવા ઉપવિધિ કરનાર ભાન (consciousness) ની નીચેના પ્રદેશ એવો થાય છે પરંતુ આ વિશાળ માનસસૃષ્ટિને જેમ જેમ આપણે વિશેષ અભ્યાસ કરતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણને આત્મ એ શબ્દ યોગ્ય જ છે એની કેવળ ખાતરી થતી જાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ બુદ્ધિપૂર્વક યોગ્ય શકાય એવો તે એક જ શબ્દ છે તેથી એ શબ્દથી તેને મારે વ્યવહાર કરી શકવામાં વિરોધસરખું નથી વિરોધના સામે આપણે કહીશું કે તેથી તેના યથાર્થ ભાવ સમજ્યા નથી જ્ઞાનની સૃષ્ટિમાં, જે કંઈ આત્મ ભાનમાં ઉપવિધિ કરનાર ભાનની નીચેના પ્રદેશમાં પણ ઉપયોગી રહેલું છે તેટલું જ જગત્ અથવા માણસ ભાનમાં ભાનની

ઉપરના પ્રદેશમાં ઉપયોગીપણું છે. પ્રત્યેક વસ્તુ તેના સ્થાનમાં યોગ્ય છે. વધાર્થ રીતે તેમાં ઉચું કે નીચું-ઉપરનું કે નીચેનું-દશું જ નથી, કેમકે જે કંઈ સત્ય છે તે અનન્યતા-મિદ્ધ છે. તે કંઈ અસત્ય હતું નથી. ઉપરના ધુમટ કે હાથરા કરતાં નીચેના પાયો કંઈ ઝાંઝો ઉપયોગી નથી. અને કાંઈ પણ વસ્તુનું મજા, પછી તે આપેલા-નિર્ણયિત કરેલા-ખિંદુ-થી ઉપર હોય કે નીચે, તોપણ જેની રીતે તે મૂળમાંથી પ્રકટનું કાંઈ પણ સામર્થ્ય, આ-વિચાર, અસૈદ્ધિક શુદ્ધિ કે મનુષ્યત્વનો કાંઈ પણ અંશ અત્યંત મૂલ્યવાન અને તેના આત્મા-રૂપ ગણાય છે, તેમ તે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન અને આત્મારૂપ ગણાય છે, તેમ તે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન અને તાત્પર્યરૂપ છે. આ પ્રકારે વિચાર કરીને સામાન્ય રીતે અથવા વ્યવ-હારને અર્થે જે કંઈ 'ઉચ્ચ' છે તે 'નીચા' કરતાં વધારે મહાન છે એ વિચારને દૂર કરવો જોઈએ. મનુષ્યના કલ્યાણમાં અને પ્રગતિમાં અને ઉપયોગી છે. અને જે આવા તા-ત્પર્યરૂપ હોવામાં ઉપયોગી અથવા આરવક છે તે એક મહાન વસ્તુવિના બીજું કંઈ હોવાનું સંભવતું નથી.

આ અર્વાચીન માનસ શાસ્ત્રવે જ આંતર મનનું પુનઃ શોધન કરાયું છે-ફરીથી ગ્રાંથી કરાયું છે, અને આજના વિજ્ઞાનમાં તેને યોગ્ય સ્થાન પણ તેના વડે જ આપાયું છે, અને જે કે દલ ધજાને તે અગમ્ય સરખું છે, તોપણ વિજ્ઞાને આ વિજ્ઞાન માનસ-પ્રદેશ ઉપર પોતાનો પ્રકાશ નાંખતા માંડ્યો છે તેથી તે અગમ્યસરખી વસ્તુના રહસ્યનું પણ મોટે ભા-ગે પ્રકાશન થયું એ નિસંશય છે. તેમ જ જે સત્ય વાર્તાએ આજ સુધી જગત સમક્ષ જે કંઈ મૂક્યું છે તેના કરતાં મનુષ્યને હિત અને પ્રગતિના માર્ગમાં આચારમાં મૂકી શકાય એવી અનેક જામતો આ વાર્તા આપી શકશે. તેથી આપણે જે અત્યુત્તર સસપૂર્વક અને ઉ-ત્સાહપૂર્વક આ આંતર મનના અભ્યાસપાછળ મૂકીએ છીએ તો આપણે કેવા કેવા લા-ભને પ્રાપ્ત કરી શકીશું તે કહી શકાતું નથી. કારણ કે જ્યારે આપણે આંતર મનના સા-માર્થ્ય અને શક્તિને જાણત જાણ તથા શુદ્ધિપૂર્વક સૂચના આપતાં અથવા અમુક પ્ર-જ્ઞાનિકામાં દેવરતા સીખીએ છીએ, ત્યારે આપણે એવા પરિણામો અનુભવને પામીએ છીએ કે જે કેવલ અસામાન્ય કરતાં કાંઈ પણ રીતે ન્યૂન હોતા નથી, અર્થાત્ તે પરમ દેવી હોય છે. આંતર મનને શુદ્ધિપૂર્વક સૂચના આપ્યા પછી આપણે તેમાંથી ગમે તેની આશા કરીએ પછી તે ગમે તો ગમે તેવું ચમત્કારિક હોય તોપણ તે સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે આવા સમર્થ માનસપ્રદેશને કંઈ પણ ખદાર કાઢવું એ તેને મહાયમભારરૂપ લાસનું જ નથી.

આંતર મન શું છે.

આંતર મનને કાંઈ ૨૧૯ રૂપમાં કે નિપત પદ્ધતિમાં વર્ણવવું એ અશક્ય સરખું છે, કે મને તે અત્યંત મશ્કરિત છે. સામાન્યતા, વિજ્ઞાન અને શક્તિવાનના આવા વિચારો દોષને સ-માવેશ કરી શકે એવી એક પૂર્ણ વ્યાખ્યા જની શકે એમ નથી. એક વ્યાખ્યામાં તે સ-વળાને સમાવેશ થઈ શકે એમ નથી. તેમ પાંચ પચિસ વ્યાખ્યાઓ પણ તેના પૂર્ણ સ્વર-ૂપને કથન કરવા પૂર્ણ કે સમર્થ નથી તેથી તે આંતર મનનો અભ્યાસ કરવાને તથા તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને એક માર્ગ એ જ છે કે અને તેટલા માર્ગથી-દરિદ્રિય-નીની અનેક શિવાઈનિયમોને અભ્યાસ કરવો.

આંતર મનના અભ્યાસના અર્થમાં તેનાં સામાન્ય અને નિમ્નનાં શરોને સામાન્ય રીતે તપાસવાં એ સ્વાભાવિક રીતે જ તેના પ્રથમ પગથીવારે ગણાય એમ છે. અને તેમાં

જેવી સાથે આપણે દેવદા ગયા છીએ અને જે આપણને જાણીતા છે તેવાં ઘણા ખર્ચાં તેા તેમાંથી મળી આવશે તેમાંનાં અત્યંત અગત્યનાં આ છે

૧ આંતર મન શરીરના અને મનના પ્રત્યેક અંગેનિહક (ઇન્ડિવિડ્યુઅલ) વ્યાપારો- ન પ્રકટ કરે છે અને તેને નિયમમાં રાખે છે આવા કાર્યો જેવા કે રક્તાભિસરણ, શ્વસન ક્રિયા, પચનક્રિયા, આહાર વગેરેનું ઉપાતર થવું તે, પરિપાકન ક્રિયા, શારીરિક ક્ષય તથા તેનું પુન નીકરણ થવું, અને સ્વપ્નમાં કંઈકે તો શરીરની પ્રત્યેક કુદરતી ક્રિયા કે જે તેની મેળેજ થતી જણાય છે, તે સઘળી ક્રિયા આંતર મનને પ્રકટ થાય છે અને તેના વડે તેના નિર્વાહ અથવા પવહાન ચાલે છે એ એક આંતર મન જ છે કે જે તમારા શરીરની સ હાલ લે છે, અને તમારા શારીરિક વ્યાપારમાં કુદરતાના સઘળા નિયમોને પણ તે જ પ્ર વર્તાવે છે અને આમ કરવામાં ઉત્તરેગતર પ્રકટતી પ્રજ્ઞમાં શરીરની જે જે જરૂરીયા તો ઉદ્ભવી છે તે સબધમાં તેણે જાતે મન પામેથી જે સૂચનાઓ અને દિશાને પ્રાપ્ત કરી છે તેદનુમાર તે ને જે આંતર મનના કોઈ એક જ મુખ્ય કાર્યનો નિર્ણય કરવામાં આ વી નથી, તેમ જ તેની શક્તિને કોઈ અમુક વ્યાપારમાં જ મર્યાદિત કરવામાં આવી નથી શરીરને કોઈ ની જરૂરીયાતોની અગત્ય પડે છે, તો તે આંતર મન તેની સહાન લે છે અને જ્યાં શરીરના વિવિધ ભાગોને તથા તેના નૈસર્ગિક દેખાવને પૂર્ણ કરવાનો સમય આવે છે, ત્યારે તે આંતર મન આપણી સૂચનાને અદ્વરશ પાળના માટે તત્પર થઈ રહે છે આમ હોવાથી આ વિભાગનો અભ્યાસ અથવા આપણા વિવિધ અભ્યાસનો આ વિભાગ આપણને અધિક રસિક થઈ પડે છે અને ઘણા મનુષ્યો શરીરની પૂર્ણ રચનાને અને તેના પૂર્ણ સામર્થ્યને પ્રકટ કરવાને માટે જે કંઈ પગના ભરવા પડે તે ભરવા તેઓ તૈયાર હોવાથી આપણે આ વિષયમાં તે સબધી પૂર્ણ ઉડા ઉતરીશું

૨ આંતર મન સઘળી પૈતૃક (વંશના પૂર્વ પુરુષોમાંથી ઉતરી આવતી) સ્થિતિઓને અને સમગ્ર પૂર્વચારિત્રને (વંશમાંથી-માપ દાદામાંથી ઉતરી આવતાં ગુણુ રવલાન વગે રેને) પિતામાંથી જાનકમાં પ્રગટાવે છે પરંપરાથી ઉતરી આવતા તે ગુણુઓનાવાદિ ધર્મો એ આંતર મનના જ હોય છે, અને આંતર મનમાં તેના પોતાના તરીકે કશું જ નિર્ણીત વા દહ કરેલું ન હોવાથી, પરંતુ દરેક જાનનામાં તેના સુધારો વધારો અને ઉપાતર કરવામાં આવે તો તેને તે ગ્રહણ કરતું હોવાથી, આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે આપણને વશપરંપરાથી કંઈ પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેની ગહારાવું એ કેવું કેવળ નિષ્પ્રયોજન છે ! કારણ કે ખરી વા ત એ છે કે આપણા શરીરમાં જે કંઈ પરંપરાથી ઉતરી આવતી પ્રતિકૂલ વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેને સર્વાંશે મદની નાખવાને આપણે સમર્થ છીએ એટલું જ નહિ પણ પરંપરાથી જે અતુલ સ્થિતિ આપણને મળી હોય તેમાં પણ આપણે વધારે સાંગે સુધારો વધારો કરી શકીએ છીએ આપણને પ્રાપ્ત પૂર્વચારિત્રના સમઘર્મો પણ તે જ પ્રમાણે છે. કોઈ વૈજ્ઞાના, જાતિના દેશના કે કુટુંબના ખાસ લક્ષણો અથવા સ્વભાવો હોય છે તે પણ આ તર મન વડે બદલાઈ જાય છે અને આંતર મનનો દરેક અંશ અથવા ભાગ ઉપાતર કરવા ના અને સુધારવાના સ્વભાવવાળો હોવાથી દરેક મનુષ્યના તેના આંતર મનને પ્રશુદ્ધ દિશા એ દોરવાથી જે રચના અથવા લક્ષણને તે પોતાનામાં સિદ્ધ કરવા કે વધારવા નથી માગ તો તે સર્વાં લક્ષણ અથવા સ્વભાવને (સમગ્ર ચારિત્ર્યને) તે દૂર કરી શકવા સમર્થ થાય છે અને આ સબધમાં આપણે એ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે વિવિધ પ્રાચીન જાતિઓ, પ્રજાઓ અથવા કુટુંબો વશપરંપરાથી ઉતરી આવતા એના એ જ ગુણોના તથા વિશેષતાને

આવિષ્કાર કર્યા કરવાનું પોતાનામાંથી બહાર પ્રકટાવ્યા કરવાનું જરૂરી રાખે છે તેનું કારણ એ જ છે કે તેઓ પૂર્વચારિત્રને છે એમને એમ રહેવા દે છે અને તેને અને તેને પ્રગટવા પ્રકટવા કરવા દે છે. તેઓ પરંપરાથી ઉતરી આવના ભાવોને બદલવાનો કે સુધારવાનો જરા પણ પ્રયાસ કરતા નથી અને તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આંતર મનને કંઈ નવીન અને કંઈ વધારે સાફ પ્રકટાવવાને કેવી રીતે કેળવવું અથવા તેને કેવી રીતે દોરવું તે બાબત નથી. આંતર મનના આ કાર્યનું પૂર્ણ જ્ઞાન તમને નવીન પ્રકારની જાતના જતાવવાને શક્તિમાન કરશે, અને તેથી કરીને તમારી પ્રજા તેના પૂર્વજો કરતાં કેવળ જુદી જાતની અને વધારે ઉચી જાતની થશે. અને તેના કરતાં વિશેષમાં, તમે તમારામાં બીજાં દશ કે વિશ વર્ષમાં એવા મોટા આશ્ચર્યકારક ફેરફારો કરી શકશો કે તમે જે વંશથી ઉતરી આવેલા છો તેનાથી તદ્દન ભિન્ન પડી જશો અને ત્યારે તમામ પ્રજા પ્રગતિને ઇચ્છી રહી છે તેવા હાલના સમયમાં એ સંબંધના વિચાર ખરેખર અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે.

૪ આંતર મન એ અભ્યાસ અથવા ટેવનું, ચારિત્ર્યનું, વર્તનનું અને દ્વિતીય સ્વભાવનું મૂળ છે. દ્વિતીય સ્વભાવ જેને આપણે કહીએ તેનો છીએ તેનો અર્થ એ છે કે આંતર મનની સ્વાભાવિક ક્રિયાશક્તિના વર્તમાન સમયમાં એક કામના વિચારરૂપ થઈ રહેલી વિવિધ ક્રિયા શક્તિઓનો સમૂહ. તેને પણ આંતર મનની બીજી ક્રિયા શક્તિઓની ધંદો, દૂર કરી શકાય છે અથવા બદલી શકાય છે. ત્યારે આપણે કેટલાંક કામો, તે દ્વિતીય સ્વભાવરૂપ છે એમ જાણીને કરીએ છીએ, તે તેનો અર્થ એ થાય છે, કે આપણે જાણતાં અથવા અજાણતાં પણ ત્યારે અમુક સંસ્તેગો અને અથવા અમુક પ્રકારનાં જોનન પ્રકટે ત્યારે આંતર મનને તેવી તેવી ક્રિયાઓ કરવામાં આપણને તપર કરવાની પહેલેથી સૂચના આપી રાખી હોય છે. અને 'અભ્યાસ અથવા ટેવ' 'ચારિત્ર્ય', 'વર્તન' એ બધાનો દ્વિતીય સ્વભાવ જેવો અર્થ ખરું જોતાં થાય છે. તે સ્વર્ગમાં આંતર મનમાં જડામૂળ ધાલીને રહ્યાં છે. તે બધા જેવા હોય છે તેવાને તેવા જ રહે છે. કેમકે આંતર મનને કેટલાંક વર્ષો અને વંશોથી મળેલી કેળવણીને લીધે તે જેવા છે તેવાને તેના રાખવાને દોરવી રાખ્યું હોય છે, અને તેઓ જેવા છે તેવાને તેવા રહેવાનું જરૂરી જ રાખે છે-એટલે કે તમારો હાથ જેવો સ્વભાવ અને ચારિત્ર્ય હોય છે તેવાને તેવા તે રહે છે કે ત્યાં સુધી તમે તમારા આંતર મનના અમુક ભાગને બદલ્યા વગરનો રહેવા દો છો. પરંતુ જે દિવસથી તે ભાગને બદલવાનું કે સુધારવાનું શરૂ કરો છો ત્યારથી જ તમારો સ્વભાવ અને ચારિત્ર્ય પણ તે જ પ્રમાણે બદલાતા અને સુધરવા માંડે છે. જો તમારું અમુક જ પ્રકારનું ચારિત્ર્ય રચાયું હોયતો તેનું કારણ એ છે કે તમારું આંતર મન તે જ પ્રકારે વર્તવાના વસણવાળું હોય છે. અને પ્રત્યેક આંતર ક્રિયા એક ટકાનેથી છે. ત્યાં સુધી તેને ટકાવવા અને ઉછેરવા દેવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તે તેનું જ રહે છે. તેનો દેખાવ એવો ને એવો જ હોય છે, તેનો સ્વભાવ પણ તેનો તે જ રહે છે, અને હતામાં વળવું વગેરે તેનું વર્તન એ પણ તેનું ને તેનું જ હોય છે. પરંતુ તમે તે જાણને કાઢીને તેની જગાએ તમારી મનપસંદગીનું ટકા વાલી શકો એમ છે. તેથી કોઈએ ખરાબ સ્વભાવ કે દુર્ગત અથવા વિદારી ચારિત્ર્યને રાખવાની કશી જ જરૂર નથી. તેમ જ એક પણ પ્રતિજ્ઞા ધરાવેને ધારણ કરવાનું પણ કશું જ કારણ નથી. આ પ્રકારે આ બાબતમાં તેમ જ બીજી સઘળી બાબતમાં આંતર મન પૂર્ણ રીતે બદલી શકાય છે.

મનુષ્યના શરીરમાંથી શું કિરણો નીકળે છે ?

છેત્નામાં છે ની શોધ મનુષ્યના શરીરમાંથી એક પ્રકારના કિરણો હમેશા બહાર નીકળ્યા જ કરે છે એ સબધી છે ગેઝન કિરણોની પેઠે મનુષ્યશરીરમાંથી પણ બહાર કિરણો નીકળીને કેાઈ ઘન પદાર્થમાં પથ તે પ્રવેશી શકે છે જેમાં આરપાર ન હોવા છતાં અથવા આરપાર જવાનો માર્ગ દેખીતો માર્ગ ન હોય તેવા સ્થૂળ પદાર્થમાં પણ તે કિરણો પ્રવેશી જાય છે આ શોધ કરનાર ફ્રેન્ચ લશ્કરનો અમનદાર મેજર ડી. આંગેટ (Major d'Angot) છે તે કાગળઉપર ઝાપેલા અલારની છામને છમી પાડવાના ઝય (Photographic plate) ઉપર હિતારવામાં નિજથી થયો છે તેમાં સૂર્યના પ્રકાશને બદલે મનુષ્યના શરીરમાંથી નીકળતા કિરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે

આંગેટનો આ પ્રયોગ એક અધારી આંગ્રીમાં કરવામાં આવ્યો હતો, કેળ્યા એક છાપેના કાગળઉપર કનમથી કેટલીક નિશાનીઓ કરવામાં આવી હતી, તે કાગળને માહક તકતી (Sensitive plate) ના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તે સત્રગાને એક મજબૂત બ્રાઉન પેપરથી વીરાર્ધ દેવામાં આયુ, અને તેને પાછું એક પાકીટમાં મૂકવામાં આવ્યું અને તેના ઉપર ચોકસપણે સીન કરી દેવામાં આવી

તે જ પ્રમાણે એક બીજી તકતી તૈયાર કરવામાં આવી અને તે બંને તકતીઓને આ શોધ કરનાર પુરપતી બે બાજુએ સામસામે મૂકવામાં આવી, અને તે તેણે બે કવાક સુધી બનાવર શરીરની બંને બાજુની સામે રાખી મૂકી

બપોરે તે મીન કરેલા પાકીટો એ અધારી આંગ્રીમાં હોડવામાં આવ્યા ત્યારે તે તકતીઓએ પોનાનામાં ડાપને પ્રહણ કરેલી હતી એમ તકતીઉપર ઝાપેના કાગળઉપર જે ચોમ્ડીઓનેવી નિશાની શાહીથી કરવામાં આવી હતી તેની ડાપ પડી હતી, અને બીજી તકતીઉપર તેવી ચોકડીની નિશાની સાથે કાગળમાં જે કંઈ ઝાપેલું હતું તે બધાની પૂજી ડાપ પડી હતી

આ તપ્તીમાં વિચિત્ર બામત એ હતી કે બ્યારે ઝાપેના અક્ષરો સદેત રગમાં પડ્યા ત્યારે શાહીથી કેલી નિશાનીઓ કાગળ રગમાં ઉડી આ પ્રમાણે એક જ તકતીએ સાથે સાથે ઘન અને નકણ (Positive and negative) બંને પ્રકારના પરિણામને ઉપજાવ્યા

શરીરમાંથી વહેતું આગરૂ અથવા દ્રવ્ય બપોરે આવા સ્થૂળ પદાર્થઉપર આવી સમત અચર કરે છે, તારે તે દ્રવ્ય બીજા મનુષ્યને ધારેલી અસર કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ? અને તેથી સપુરપતુ ચરણામૃત, પાલ્મેવન તેમના દાચની સ્પર્શ કરેલી પ્રસાની વગેરે મનુષ્યને અપૂર્વ લાભ આપે અને તેના આતર મનને નિરૂત કરે એ શાસ્ત્રનિર્ણીત સત્યને આથી ક્યા વધારે બનવાનું પ્રમાણુની જરૂર છે ? શાસ્ત્રપ્રતિ, તે તો કલ્પન છે એ લાવથી બેનારને શું તેમના એ લાવને બલવવાનો સમય ઘણો નડક નથી આવી પહોંચો ?

વાંદરાં બોલી શકે છે ?

આપણા શાસ્ત્રમાં કયુ છે કે પૂને પર્વતને પાખ હતી, પશુઓને વાયા હતી વગેરે, તે ઉપર હાના અધવિસારી પુરમે અમાનદગિયી જુએ છે, પણ વર્તમાન સમય એવો છે કે જેમાં તેમના એ બૂનમંદા વિચારને પાઝ એથી લેવાનો યોગ આવે છે

ડૉ વિનિયમ હૅન્ડર્સ ડ્રનેસ, પેનૂમી-વેનીવાની સુનીવર્સીગીના ડૉ કાર્ન વિટમેરની

સાથે મર્યા કરતાં એ પ્રથમ કરવામાં આવ્યો કે વાંદરાને દંડમાં સ્વર કાઢવાના અવધો, છુદ્ધિ, સાંભળવાની અને જોવાની સક્તિ છે તે પછી તેને વાત કરતાં શીખવી સારું કે નહિ. ત્યાર પછી થોડા મદિનાપછી બોરનીચીમાં મુસાફરી કરતાં એક સુંદર ઉરાંગ ઉરાંગ જનના વાંદરાને તેણે લીધું, જેની સાથે ચીપે-ગ્રી જનનું એક બચ્ચું હતું. વચ્ચે કોઈ કોઈ વખતે લાંબા સમયને માટે પાંડાની સાથે ત્રણ વર્ષથી ડૉ. ફ્રેન્કેને બાળકની પેઠે આ વાંદરાએ પાળીને શિશુજી આપવા માંડ્યું છે, અને આજે તેઓ કેટલાંક આશ્ચર્યકાર પ્રયોગો કરવાને સક્તિમાન થયાં છે, કે જેમાં શિશુમણિ સમતકાર એ છે કે તેઓ કેટલાંક રંગો બોલવાની સક્તિ ધરાવે છે. આ બે નાનાં પ્રાણી આજે ત્રણ ચંદ્રોનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે, તેમજે અંકગણિતના પડેલા પાંડો અને અક્ષરોનો અવ્યાય કરી છે, અને તે જ સાથે મનુષ્યોના ધણી જનના દાવઆવ કરે છે. તેના શિશુજી માટે ખાસ કાળજી લેવામાં આવે છે.

૧૯૧૧ ની સાલમાં અમેરીકામાં વિવિધ પ્રકારે વપરાયેલું ધર્મદાન.

તેમ સાક્ષમાં અમેરીકામાં ઉદારપણે, આનુકૂળપૂર્વક અને લગભગ બેપરવાશથી પુરુષો પેંડા આપવામાં આવ્યા છે.

સાબો અને કોટો ફેપા જનના નિમિત્તે વડેચવામાં આવ્યા છે, મુરંજીના રસની નીચી કાળાઓ, રાખાનાઓ, દોસલો, સંમદરધાનો અને વિનાનની શોધ કરનાર સંસ્થાઓ ઉદાહરણ અર્થ છે.

૭૬૨૨૫, ૪૫૫, બ્યાપિ, દરિના, અજાન અને માનવદોષના નિવારણ માટે પ્રતિષ્ઠા કરનાર મનુષ્યોને ૮૦૦,૦૦૦,૦૦૦ એંગ્રા કરોડરૂપાં વધારે ફેપા ગ્રંથ સાક્ષમાં જ દક્ષિણ કરવામાં આવ્યા છે !

‘ સુમનસ્વામી ’ અથવા ‘ ધર્મોદાન ’ જેને કરવામાં આવે છે એવો ધર્મો સમર્થ બાપાની જેમ. એ. પેરન તે તરફ ચાલતા વ્હાલ્ટ પેરે ‘ નામના બાપિસામે પોતાના પેસનું મોટું રાજ ચાલી તેને નાથ કરવા સમર્થજીમાં ઉતરી પડ્યો છે. તેમ જ શવના બાપિની સામે પણ તેણે પેસાની ગોળીનો જ્વરો મારો ચલાવ્યો છે.

વિષ સાખ ઉપરાંત ફેપાનું રાજ વચ્ચેનાની શોધમાટે કરવામાં આવ્યું છે. એક લક્ષ્યવિધિ પૂરે પ્રાપ્ત થઈને સત્તાવડે દુરુપયોગ થતો હોય તો તેની સામે ધરનું શરૂ કરવાને માટે એક મોટું ગણન ખાંચી આવ્યું છે.

નૈઋતિક ઉપચારથી બ્યાપિ નિરત કરવાનો મન કરનાર શાખાને તેની આરોગ્યને આપનારી કાર્યને ન્યુ યૉર્કમાં સંસ્થા સ્થાપવા માટે વિષ સાખ ઉપરાંત ફેપા એક ધનાયે આપ્યા છે. નૈઋતિકના જ બ્યાપિની વિરતિના ઉપચાર કરવા તરફ બાંધા લેખનું આજ રાજ અજન લગ્ન બેચાળું છે, અને બર્મિન્ગમાં બ્યાપિને નિવારનાં તે જ એક સમર્થ સંપત્તિ ધરે કરવા ૨૮ નિર્જીવિત તેઓ આવતા મળે છે.

બીજા લક્ષ્યવિધિ ફેપા દેરોમાં અને વિચારોમાં આપીને તેમાંથી ધાર્મિક, નૈતિક તથા વિવિધ વિદ્યા મંજૂરીના જાનને પ્રકાશમાં આવવાના અર્થને રહ કરા છે.

પ્રાપ્ત થઈને અર્થે વિદ્યે કોઈ ઉપરાંત ફેપા રવા કરા માટે વડેનું તેને વિચાર કરી રવા કરા !

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—જેષ્ઠ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (અંક) ૮.

॥ ૐ શ્રી ॥

દિવ્ય દર્શનનું પ્રકાશન.

૫૬. (સપ્તિ ! સ્વપ્નમહિં મનમોહનને, એ લખ.)

સુજ વાત ચમત્કૃતિની શી કહું, જેતું સુખ હું મનમાંહિ લહું,
ઉરથી અતિ હું મલકાઈ રહું, શે ચમત્કૃતિનો આનંદ અહા !
હું અચાનક રાત્રિમાં જાગી ગયો, શશિ સુંદર નભમાં ઉદય થયો,
સ્વપ્રકાશ ગુહે સુજનાંખી રહ્યો, વળી સાથ સમીર સુગંધ અહા !
તે પ્રકાશે શયનગૃહ છાઈ રહ્યું, તેની મધ્યે સુંદર રૂપ લહ્યું,
જેતું સૌમ્ય સ્વરૂપ ન જાય કહ્યું, (જેતું) હીસતું અંધાર અનંત અહા !
કોઈ દેવતાએ હૃત એહ હતો, સ્વર્ણાક્ષરથી એ કંઈ લખતો,
પૂછ્યું મેં, વિધિ એ શું હતો કરતો, તે વચો કરતાં રિમતમંદ અહા !
પ્રભુને બહુ પ્રેમથી જે ચહાતા, પ્રભુલક્ષિતસરે જે સદા નહાતા,
લખું નામ હું તેનાં હે બ્રાંતા ! છે ધન્ય તૈ સુકૃતિવંત અહા !
હૃતને આતુર થઈ કહ્યું મેં, તુજ અંધે નામ લખ્યું સુજ તે ?
સંજ્ઞાથી નકાર એ સૂચવીને, કરતો નિજ અંધ એ બંધ અહા !
કહ્યું મેં તવ નમ્ર અધિક થઈ, પ્રભુલક્ષિતતણા ચહાનાર મહિં,
લખજે સુજ નામ દયા ધરી કંઈ, કહી ઠીક, ગયો એ મહંત અહા !
ખીલ રાત્રિવિપે ફરી એ આંચો, એણે અંધ મને એ બતલાવ્યો,
હતાં, પ્રભુને જેહ અધિક લાગ્યો, તેનાં નામ તેમાં પુણ્યવંત અહા !
બતલાવી પ્રથમ તેમાંહિ મને—સુજ નામ, કહે પ્રભુ કાવે તને,
'સુજને તું પ્રિય અધિક અને, રહેશે તુજ નામ જીવંત અહા !

માનસ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પ્રાર્થનાનું અવલોકન.

મનુષ્યની જાનાવસ્થામાં એક એવું સ્થાન છે કે જ્યાં મનુષ્યનું વ્યક્તિગત મન, વિષય વ્યાપી અથવા સમર્થિત મનસાથે મળે છે અને તે શુભ સ્થાનમાં પ્રવેશવું એ પ્રાર્થના છે. આ રૂપે પ્રાર્થના કરવી એ શરીરના અસ્તિત્વમાટે જેમ શ્વસનક્રિયા કરવી એ આગત્યનું છે, તેમ ધર્માર્થ અથવા સત્ય અસ્તિત્વમાટે તેટલું જ અગત્યનું છે. અને જગતમાં એવો એક પણ મનુષ્ય નથી કે જે આ રૂપમાં એક પણ દિવસ પ્રાર્થના કરતો ન હોય. એટલું જ નહિ પરંતુ તે દિવસમાં ઘણી વખત કરતો હોય છે.

વ્યક્તિગત જીવન એ પૂર્ણ અથવા અર્ધ જીવનમાંથી પ્રકટે છે અને આગળ વધતું રહે છે. અને તેથી વ્યક્તિગત જીવનવાળા મનુષ્યે પોતાના અસ્તિત્વને આ અર્ધ જીવનની સાથે વારંવાર સંબંધમાં આવ્યા વિના સ્થિર રાખવું એ અશક્ય છે. તેથી મનુષ્ય એવી રીતે રચાયો છે કે તે સ્વાભાવી જ આ શુભ સ્થાનમાં પ્રવેશે છે કે જ્યાં તે પરમ વસ્તુની સાથે મળે છે, જે કે તે મહાન વિધિ અથવા ક્રિયાને તે હમેશાં યાત્રા રહેતો હોતો નથી.

તોપણ, જ્યારે મનુષ્ય જે તે પૂર્વે સ્વાભાવિક રીતે અને અજાતપણે કરતો હતો તે જ્યારે આગળ વધીને જ્ઞાનસંહિત અને શુદ્ધિપૂર્વક કરે છે ત્યારે તે અધિકતર લાભને પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્માર્થ રીતે જોતાં તે ત્યારે જ ધારણે સમયે ધારણાં કાર્યો વા ઇચ્છાને સિદ્ધ કરે છે. અજાત ક્રિયા હમેશાં મર્યાદાવાળી હોય છે અને મનુષ્યમાં તે એટલા માટે જ પ્રકટે છે કે પોતાના જીવનને પોતાને દસ્તગત કરવા માટે તે પૂર્ણપણે વિકાસને પામે અને જ્ઞાનપૂર્વક સ્વતંત્ર પ્રયત્ન કરીને ઉત્તમતામાં ચઢીને સ્વાભાવિક રીતે જ આગળ વૃદ્ધિને પામે.

મનુષ્યમાં જ્યારે કોઈ પણ વિષયમાટે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા આરંભાય છે ત્યારે તે વિષય મર્યાદિત પ્રદેશમાંથી અમર્યાદ પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે, અને તેથી પછી તે વિષયનો શુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી તેમાંથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે કંઈ સિદ્ધિને તે પ્રકટાવે છે તેનો અવધિ હોતો નથી.

પ્રાર્થનાના વિષયમાં પણ આ જ સત્ય રહેલું છે. મનુષ્ય અર્ધજાતની સાથે વારંવાર સંબંધમાં આવવાને માટે સમર્થ છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્ય નિઃશ્વરે પ્રકારે કરે છે, પછી ગમે તો તેનું પોતાનું મન અર્ધજાતના અસ્તિત્વને માનનાર હોય કે ન હોય. પરંતુ આ પ્રાર્થના અથવા આપણા અંતરત્મ પ્રદેશમાં યાત્રાતો વિધિ જ્યાં સુધી અજાતપણે ચાલે છે, ત્યાં સુધી તે ગણ્યા ગાંઠ્યા પરિણામને પ્રકટાવે છે; મનુષ્યજીવન અદ્ય રહે છે, શુદ્ધિનું સામર્થ્ય પણ દુર્બલ અને ઉપરજાલું રહે છે, અને મનુષ્યને પોતાના જાતીય અસ્તિત્વ ઉપર માત્ર નિર્ધાર જેવું જ સ્વાધિન સ્થાપણ હોય છે.

જે કંઈ અર્ધજાત છે તેણે મનુષ્યને પ્રત્યેક જમિકાઉપર કામ કરવાને પૂરતું બળ આપેલું છે, તેમ જ જે કંઈ તેણે મેળવ્યું છે તેનો કંઈ નહિતો અમુક અંશમાં પણ તેનો ઉપયોગ કરવાનો અધિકાર પણ તેને મળ્યો જ આપેલો છે. પરંતુ જે કંઈ તેણે મેળવ્યું છે તેનો પૂર્ણ રીતે, જ્ઞાનપૂર્વક તથા શુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરે છે ત્યારે જ તે એક સામાન્ય અસ્તિત્વમાંથી અરીને ધર્માર્થ-નાસ્તવ-મનુષ્યરૂપે જીવન ગાળવાનો આરંભ કરે છે. અને

અમ્મ પરિણામ પ્રકટાવવાને માટે જ્ઞાનપૂર્વક અર્જાડિન પ્રાર્થના અનિવાર્ય અગત્યની હોય છે. અજ્ઞાતપણે અથવા સહજ સ્વભાવે થતી પ્રાર્થના કે જે જીવનના એક વિકાગનેા અત્યંત આવશ્યક વિધિ છે, તેવી પ્રાર્થના, મનુષ્યના વ્યક્તિગત મનને અનંત મનસાથે સંબંધમાં આણે છે, અને એ પ્રમાણે કરીને વ્યક્તિગત મનના અસ્તિત્વને સ્થાયી કરે છે. આથી તે વધારે કરી શકતી નથી. પણ જો મનુષ્યજીવનની પૂર્ણતાને અને અમર્યાદ તરતની જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાપ્તિને ઇચ્છે તો તેણે જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. એટલે કે જે કંઈ પરમ છે તેના જીવનના અભિલાષમાં તેણે જ્ઞાનપૂર્વક ચડવું જોઈએ.

પ્રાર્થનાની અવસ્થા જ્ઞાનના અથવા ઉપલબ્ધિ કરનાર જ્ઞાનના ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં આ તમાને સ્થાપે છે એ તે યુક્ત સ્થાન છે કે જ્યાં મનુષ્ય ધૈર્યને જનોાગન મળે છે. અને આ ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવું એ સામર્થ્ય, યોગ્યતા અને જીવનના સૌન્દર્યની જે કોઈ વૃદ્ધિ કરે છે, તેની વિશેષ અને વિશેષ પ્રાપ્તિ કરવી—તેના વધારે અને વધારે તાબામાં આવવું એ છે.

જ્યારે આત્મા ઉન્નત થાય છે ત્યારે સમગ્ર મનુષ્યશરીર નવીન જીવન અને સામર્થ્યથી વિભાસ્ય છે, મનની અને શરીરનેા અગ્રેક ભાગ અધિક બલવાન થાય છે અને અગ્રેક પરમાણુ વધારે સૂક્ષ્મ, વધારે વિશુદ્ધ અને અસ્તિત્વની વધારે પૂર્ણ રિયતિપ્રતિ આકર્ષાય છે. મનુષ્ય નૂતન સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે, અને નૂતન સૃષ્ટિના પૂર્ણ અર્થને વહન કરતી તે સૃષ્ટિ છે.

જ્ઞાનપૂર્વક કરેલી પ્રાર્થના મનને પરમ સામર્થ્યના એટલા ગાઢ સંબંધમાં મૂકે છે કે તેને તે સામર્થ્યનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે. અને જ્યારે મનને પરમ સામર્થ્યનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે ત્યારે મહાધારણશક્તિમાં, બલમાં અને કાર્ષણિકમાં ધારી વૃદ્ધિ કરી શકાય છે. જેમ મન પરમ વસ્તુની સાથે ગાઢ સંબંધમાં રહે છે તેમ તે મન વધારે બુદ્ધિ અથવા ગુરુ બનવું બાય છે. જ્યારે આત્મા શિખરે રિયત હોય છે ત્યારે પ્રતિભાશક્તિ કાર્ય કરે છે અને ત્યારે જ જે કંઈ અમાનુષી હોય છે તે સિદ્ધ થાય છે.

મનને નિરંતર સર્વોત્તમમાં રહેવાને માટે ઉપલબ્ધિ કરનાર જ્ઞાન શિરોસ્થાને વિરાજવું જોઈએ. કારણ તે એક શિરોસ્થાન જ છે કે જ્યાં વાસ્તવ જીવન, વાસ્તવ બળ, વાસ્તવ મુક્તિ, વાસ્તવ સુખ, વાસ્તવ ઐક્ય તથા વાસ્તવ એકતા અથવા ચુરતા મળી આવે છે. અને એ શિરોસ્થાનઉપર જવાનો અત્યંત સરલ માર્ગ તે આ જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

મનુષ્યના અને તેની ક્રિયાના જે મુખ્ય વિરોધી તે મનની દુર્બલતા અને ભય એ બે છે. પરંતુ સતત પ્રાર્થનાવાડે તે બંનેનો સર્વોચ્ચ હાથ થાય છે. જે મન પ્રાર્થનાના આત્મામાં રહે છે તે કદાપિ દુર્બલ થવું કે અદલાઈ જવું નથી. તે કદાપિ અધિકાર કે શિથિલતા કે જ્યાં દોષો અને નિષ્ફલતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે તેમાં નીચે ઉતરી આવવું નથી તેમજ આણું મન કેશાને પણ ભય ધરવું નથી કેમકે જે મન પરમ સત્તાના ચૈતન્યમાં દાલે છે જ્ઞાને છે અને પોતાના અસ્તિત્વને અનુભવે છે તેને કશાથી ભયનો ભાસ થતો નથી.

આ સત્ય હોવાને લીધે પ્રાર્થનાનું મૂલ્ય અતુલ છે અને કોઈ પણ મનુષ્ય તેનું ગમે તેવું મંતવ્ય હોય તોપણ એ બાજતમાં અલક્ષ કરી શકે એમ નથી. પ્રાર્થનાવિના જીવનું એ જીવનને અત્યંત ન્યૂન પ્રમાણમાં ભોગવવું એ છે, એ આજી પ્રમાણમાં જીવવા સરખું છે, કારણ કે આપણે મહત્તર વસ્તુને સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફલ નીવડીએ છીએ.

ગમે તે કર્તવ્યવિપર મનુષ્ય હોય તોપણ જો તેણે અત્યંત સમર્થ અને ક્ષેત્ર પરિચ્છા-
મને પ્રાપ્ત થવું હોય તો પ્રાર્થના એ તેને માટે અનિવાર્ય અગત્યની છે. એવું કારણ એ છે
કે પ્રાર્થના એ મનને દુર્બલતામાંથી બલમાં, વ્યાધિમાંથી આરોગ્યમાં, ગજારાટમાંથી એકરાયમાં,
અધકારમાંથી પ્રકાશમાં અને મર્યાદાપણમાંથી અમર્યાદપણમાં લઇ જાય છે. પ્રાર્થનામય
અવસ્થા મનુષ્યમાં રહેલાં તમામ તત્ત્વોને તેમની સામાન્ય સ્થિતિમાંથી વધારે સિદ્ધિના પ્રદેશ-
માં-યથાર્થ ઉચ્ચતરતામાં અને તેના મૂલ્યમાં ઉન્નત કરે છે. અને જે સામર્થ્ય આ બધું કરે
છે તેની કાંઈ મનુષ્ય વિપેક્ષા કરી શકતું નથી.

મનુષ્ય જ્યારે વિપત્તિના મધ્યમાં રચાયેલો હોય છે ત્યારે તેને જાણીશે કે પ્રાર્થના તેને
તેમાંથી મુક્ત કરી શકે એમ છે. કારણ કે મનુષ્યને પ્રાર્થના એવા સામર્થ્યપ્રતિ લાઇ જાય છે
કે જે સંદોહિત ઐક્ય અને મુક્તવત્ત્વ કાપે ક્યાં કરતું હોય છે. જ્યારે મનુષ્યને એવું સામર્થ્ય
આપવામાં આવે છે કે જે સઘળી વસ્તુને અનુકૂળ કરી દે છે ત્યારે સઘળું અનુકૂળ યવામાં
છે. અને તેવું સામર્થ્ય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય શિખરવિપર જવાનાં ડગ-
લાં ભરતો હોય છે.

પ્રાર્થનાની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવો એટલો કંઈ અત્યંત તત્ત્વ કે ઇશ્વરપાસે આ-
પણને જેની જરૂર છે અને આપણે જે ઇચ્છીએ છીએ તેને માત્ર માગ્યા કરવું એમ કંઈ
નથી. એનો અર્થ એ છે કે હિંચે ચઢવું અને અત્યંત તત્ત્વ અથવા પરમાત્માની સાથે ર-
હેવું, અને તેથી કરીને આપણને પોતાને એવી સ્થિતિમાં મૂકવા કે જ્યાં જેની આપણે યા-
ચના કરી હોય તે આપણને સાક્ષાત્ રીતે આપી મળે. આ સંબંધમાં આપણે રમરણમાં
રાખવું જોઈએ કે ઇશ્વરપાસે યાચવાની ક્રિયા એ પ્રાર્થનાનો માત્ર અર્થ ભાગ છે અને
ઇશ્વરસાથે જોડાવાની ક્રિયા એ પ્રાર્થનાનો ખીજો અર્થ ભાગ છે.

મનુષ્યોને મોટો ભાગ માત્ર માગતો હોય છે, દુરાગ્રહ કરતો હોય છે કે યાચના કરતો
હોય છે. જ્યારે તે પ્રાર્થના કરતો હોય છે ત્યારે તે અત્યંત તત્ત્વના ચૈતન્યમાં પ્રવેશતો નથી,
તેથી તેની પ્રાર્થના એ પ્રાર્થના નથી અને તેથી કરીને તે સ્વીકારાતી પણ નથી. જીવનના અ-
ધઃ પ્રદેશમાં નીચે અને નીચે પડ્યા રહેવું, અને પછી કાંઈ દૂરના ઇશ્વરને યાચના કરવી એ
કંઈ પ્રાર્થના નથી. પ્રાર્થના કરવી એટલે જીર્ણ ભૂમિકાવિપર ચઢવું અને જે જીર્ણ પ્રદેશ-
માં વિરાજિત છે તેના પરમાત્માસાથે મન અને આત્માથી જોડાવું અને ત્યાં જેની આપ-
ણને અગત્ય કે અભિલાષા હોય તેને પ્રાપ્ત કરવું એ જ વાસ્તવ પ્રાર્થના છે.

જ્યારે આપણે જીર્ણસ્થિત હોઈએ છીએ ત્યારે જાણીએ છીએ કે જેની આપણે
માગણી કરીશું તે મળશે, કેમકે જે આપણા અધિકારનું છે તે ત્યાં આપોઆપ આપી
પ્રત્યક્ષ થાય છે; આપણને લાગે છે કે જેની આપણે જરૂર અને ઇચ્છા છે તે સઘળું આ-
પણને સ્વારત્ન એ મળ્યું હોય છે. અને આ હિંચ સૌંદર્યમાં જ એવું કંઈ રહેલું છે કે જે ય-
થાર્થ શ્રદ્ધાને બાધે છે-કે જે શ્રદ્ધા સઘળી વસ્તુને સંલગ્નિત કરે છે.

અત્યંત અથવા પરમ તત્ત્વ સર્વત્ર હોવાથી તે વિશ્વવ્યાપી છે, અને તેથી તે એક કે-
શાનચિન્ન કે એક વ્યક્તિરૂપ હોતું નથી. પરંતુ તે પરમતત્ત્વ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેવું પોતાનું
પણ લાગે છે, અને તેથી એક વ્યક્તિસાથે જેમ આપણે કંઈ વાત કરી શકીએ, તેમ
તેની સાથે પણ વાત કરી શકીએ એમ છે. બેદ માત્ર એટલો જ છે કે પરમ તત્ત્વ સર્વ

વસ્તુમાં રહેલું છે અને તેમાં સર્વ સામર્થ્ય, સર્વ જ્ઞાન, સર્વ શક્તિ તથા સમગ્ર પ્રેમ રહેલાં છે.

કોઈ પણ વસ્તુ, પછી તે મનુષ્ય હો કે પાપાણુ, પણ તેના કેવળ જડ પ્રદેશને અવલંબીને કરેલી પ્રાર્થના એ નિરુપયોગી સરખી છે. જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુના જીવંત પ્રદેશને સાથે રાખીને-તેના સ્વરૂપ સામર્થ્યના વિચારપૂર્વક તેને લક્ષીને, પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ફલપ્રાપ્તિ યાચ છે. અને જે કેવળ અવ્યક્ત છે તેવી જ પ્રાર્થના કરવી અને જે અવ્યક્તાના જ એક વિભાગરૂપ છે તેના વ્યક્તિગત સામર્થ્ય કે ઈશ્વરત્વની પ્રાર્થના ન કરવી એ એક ભ્રાંતિચિન્તા બીજીનું કારણ જ નથી. અને કોઈ નિરાશું તથા અમૂર્ત તત્ત્વ છે અને તેની સાથે આપણું સંબંધ છે એવા એક ક્ષતરક્ષિત ધોનનને સ્વીકારીને-તેનાથી ન્યારા અને ન્યારા રહીને-નેને એક તરફ વધારે અને વધારે ઉંચે ચઢાવીને અને, પોતાને બીજી તરફ હલકી અને હલકી સ્થિતિમાં આણીને, અર્થાત્ દિવસે દિવસે પરસ્પરમાં અધિક બેઠને ઉપભવીને-તેની પ્રાર્થના કરવી એ પોતાના જ્ઞાનસામર્થ્યના અસ્તિત્વને પોતાનાથી ધૂંટું પાડી દેવા સરખું છે. મનને પોતાના સંભાવ અસ્તિત્વ સામે જ વિરોધી સંસ્કારો પાડવા સરખું તે છે. મનુષ્ય એ ઈશ્વરની પ્રતિમા છે એ પ્રકારના મનને સંસ્કાર પાડવા. હવે જો એમ માનીએ કે ઈશ્વર કોઈ અમૂર્ત કે અવ્યક્ત તત્ત્વ છે અને બીજું કશું જ નથી તો તે ઉપરથી એ નિર્ણય યાચ છે કે મનુષ્ય પણ અમૂર્ત અથવા અવ્યક્ત તત્ત્વ છે, અને તેથી શક્તિ, વિદ્યા કે સ્વચ્છવનના લાભવાળા કે શક્તિવાળા તે નથી.

આ નિર્ણય આપણે જે કંઈ જાણીએ છીએ તેનો વિરોધી છે. તેની સાથે આવા વિચારોથી જે મન પોપાવા કરે છે તે ધણી વખત વ્યથા અને એવું તો મંદમતિ યદ્ જાય છે કે તે પછી કોઈ પણ ક્રિયાના પ્રદેશમાં જે કંઈ વારંવાર સત્ય રહેલું છે તેને જાણી શકતું નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય જ્ઞાનયુક્ત અથવા જાગૃત્ દશાવાળો છે અને જો મનુષ્ય ઈશ્વરની પ્રતિમારૂપ છે તો તે ઈશ્વર પણ જ્ઞાનમય અથવા જ્ઞાનમય હોવા ઘટે છે પણ કોઈ જડરૂપ વસ્તુ નથી. અને તેથી મનુષ્ય જેવા વ્યાપાર કરે છે તેવા પ્રકારના વ્યાપાર ઈશ્વર પણ કરવા ધારે તો કરી શકે એમ છે. તે સર્વજ્ઞ અને સર્વવ્યાપી પણ હોઈ શકે છે, તેમ એક વ્યક્તિરૂપ પણ અમુક અંશે હોઈ શકે છે. અનંતરૂપે હોવાને લીધે ઈશ્વર નિશ્ચિના પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના પોતાના રૂપ તે પ્રતીત યાય છે અને તે અનુભવવડે નિર્ણય કરી શકાય છે. અને તેથી કરીને આપણે અનંત તત્ત્વ અથવા પરમાત્માસાથે એકરૂપતાને પામી શકીએ છીએ કે જે પ્રાર્થનાવડે જ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

આ ગૂઢ વિચારનો જ્ઞાન એ છે કે કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે ઈશ્વર મનુષ્યથી દૂર છે. તે નિરંજન નિગઢાર અમૂર્ત કે કેવળ તત્ત્વરૂપ છે. અને તેને પામવું એ શરીરરૂપ મનુષ્યથી બને એમ નથી. તેના સાક્ષાત્કાર કે તેમાં એકરૂપતા, મનુષ્ય જ્યારે શરીરથી છૂટી યાય છે ત્યારે જ કરી શકે અને જ્યાં સુધી તે શરીરરૂપ જિવાધિને ધારણ કરી રાખે છે ત્યાં સુધી તેને ઈશ્વર પ્રાપ્ત થતા નથી કે મુક્તિ મળતી નથી પરંતુ તેણે કરવું જ નથી. ઈશ્વર મનુષ્યથી દૂર નથી, મનુષ્યને તે સદા કાળ અજાય રહે એમ નથી, મનુષ્યની પાસે આવતાં કે તેને દૃષ્ટિગોચર થતાં તે લક્ષ્ય ઉઠે તેમ નથી. મનુષ્ય પોતાના શરીરમાં રહીને તે ઈશ્વરના અનુભવ કરે છે- શરીરના રૂપ પ્રદેશમાં પણ તે ઈશ્વરતત્ત્વને કાળે કરીને નિહાળી શકે

અને તેથી શરીરના અંતપછી મળનાર ઈશ્વરમાટે મનુષ્યે પ્રાર્થના કરવાની નથી પણ શરીરમાં રહ્યા છતાં પણ મનુષ્યને જે ઈશ્વર મળે છે તેને માટે તેણે પ્રાર્થના કરવાની છે.

અને આ ભાવ જો દૃઢ હોય છે તો જ મનુષ્ય યથાર્થ પ્રાર્થના કરી શકે છે. યથાર્થ પ્રાર્થનાનો અવધિ આનતાં જે સ્થળે અને જે સ્થિતિમાં મનુષ્ય હોય ત્યાં જ ઈશ્વર તેને આવી મળે છે, પછી તે સંતુષ્ટરૂપે તથા મુક્તિમાન રૂપે ઈશ્વરને જોતો હોય છે તો તેવે રૂપે તેને ત્યાં પ્રતીત થાય છે અને તત્ત્વરૂપે જોતો હોય છે તો તે રૂપે ત્યાં સાક્ષાત્કારને પામે છે—તેનો તે જ ક્ષણે તેને અનુભવ થાય છે અને તેથી પ્રાર્થના શરીર પડ્યા પછી ફળ આપે માટે કરવાની નથી પણ શરીરમાં રહેતાં રહેતાં જ મનુષ્યને ધાર્યો ફળનો પ્રાપ્તિ થાય તેને માટે તેણે પ્રાર્થના કરવાની છે.

ફળની પ્રતીતિના કાળમાં અગત્યના વાપણ કરનાર પ્રાર્થના નથી. પ્રાર્થનાનો અવધિ ફળના પ્રદેશમાં જ રહ્યો છે અને તેથી તે અવધિઆળખ આવનાર મનુષ્ય તત્કાળ ફળને અનુભવે છે. અને પ્રાર્થનાની એ જ અપૂર્વતા છે. બીજી બધી ક્રિયા ફળને વિલંબે પ્રકટાવે છે, બ્યારે પ્રાર્થના ફળને તત્કાલ પ્રકટાવે છે. પ્રાર્થનાના સમયે મનની અત્યંત તીવ્રતા થાય છે, અને તે તીવ્રતા એવી વસ્તુની સામે જોડાયેલી હોય છે કે જે તરત ફળને ઉપજાવે. આપનાર છે.

ઈશ્વરને સખારૂપે મનુષ્ય પ્રાર્થે છે તો તેને સખારૂપે પ્રતીત થાય છે ને આપણા મિત્રોમાં પરમ મિત્રરૂપે રહે છે. તે સદાકાળના સાથી થઈ રહે છે. તે પ્રાણીકરતાં પણ નિકટ જણાય છે અને કોઈ અવ્યવસ્થિતતાં પણ વધારે સત્ય અથવા પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રતીત થાય છે. અને આ નિકટતાનો જેમ જેમ આપણે વધારે પૂર્ણપણે અનુભવ કરતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણે પ્રાર્થના જલદી ફલીમૂત થાય છે.

પ્રાર્થનાની અવસ્થામાં પ્રવેશવું અથવા પ્રાર્થનામય સ્થિતિમાં રહેવું તે આ સ્થૂલ જગત્થી ઉન્નત યદને ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં પ્રવેશવું એ છે. આથી જીવનવું સર્વસ્વ વધારે સારારૂપે બદલાવું જાય છે, ચારિત્ર્ય સમયે યત્ન જાય છે, મન વિશેષ પ્રકાશમય, સ્વભાવ અત્યંત સુંદર અને સ્વતઃ અત્યંત વિશુદ્ધ તથા પ્રનામમય થતાં જાય છે. સમગ્ર જીવનવું દૃષ્ટિબિંદુ વધારે વિશાળ, વધારે સ્પષ્ટ, વધારે નિર્મલ અને વધારે ભુદ્ધિગમ્ય યત્ન જાય છે. અને તેમ યવાથી સર્વ વસ્તુનું ઉચ્ચતર જ્ઞાન તેની પાછળ ચાલ્યું જ આવે છે.

નિષ્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં શરીરની અનેક પ્રકારની દુર્બલતાને પાત્ર આપણે હોઈએ છીએ. પણ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આવતાં આપણે આત્માની ઉચ્ચશક્તિસમન્વિત યર્ષ બસવાન બની રહીએ છીએ અને તેથી આપણે જ્યાં ત્યાં સહજમાં લાક્ષણિક વશ વર્તતા કે જે કંઈ શુદ્ધ-સરખું છે તેને અધીન થઈ જતા કે સન્નિશ્ચયથી બદલ થતા કે અદ્યતિત કાર્ય કરતા આપણે થતા નથી; અને યથાર્થ પ્રાર્થનાની અવસ્થામાં આવવું એ બીજું કંઈ જ નથી, પણ આવી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આવવું એ જ છે.

માનસસંદિગ્ધી નિષ્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં આપણે ક્રોધ, ભય, ચિંતા તિરસ્કાર, મનનાં યુદ્ધો અને દાનિકારક તથા અપયસરખી બીજી અનેક જાતની માનસ સ્થિતિમાં આવી પડવાનો ધણો સંભવ હોય છે, પરંતુ તે પ્રમાણે આત્માની સંદિગ્ધી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં બનતું નથી. જ્યાં સગી આપણે તેવી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં—સિખરઉપર—રહીએ છીએ ત્યાં સુધી આપણે જીવનમાં ભય, ક્રોધ, ચિંતા કે બીજી મનની પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાં પ્રવેશવાવગર અન્ય પ્રકારની સ્થિતિમાં રહી શકીએ છીએ. અને વાસ્તવ પ્રાર્થના આ સિખરઉપર ચઢવાનો સાક્ષાત્

માર્ગ હોવાથી, પ્રાર્થનાનું મૂલ્ય અત્યંત વધી જાય છે.

મનની નિકટ અને ઉત્કૃષ્ટ શૂંભિકામાં રહેવામાં બેઠે એટલો મારો છે કે ત્યારે મનુષ્ય એકમાધી બીજામાં જાય છે ત્યારે તે તદ્દન અદ્વિતીય જાય છે, તે એક નવીન મનુષ્ય જ બની રહે છે.

પ્રાર્થનાની સ્થિતિમાં મનુષ્યનું સઘળું બળ ઉચ્ચ કાર્યો કરવામાં એકાગ્ર થયું હોય છે. એટલે તે યોગ્યપ્રતિ, મહાનપ્રતિ તથા લક્ષ્યપ્રતિ વળ્યું હોય છે, અને પરિણામે જીવનને માટે ઉચ્ચ સ્થિતિઓને રચતું હોય છે. આપું જીવન ગુણનામાં હમેશાં ચઢી જાય છે અને તેણે બાંધેલા લક્ષ્યને-ઉચ્ચગ્રાહને-ને સત્વર પ્રાપ્ત થાય છે.

આજે મનુષ્યની સ્થિતિ કે આસપાસના સંયોગો ગમે તે પ્રકારના હોય તોપણ યથાર્થ પ્રાર્થનાના ઉપયોગે કરીને તે સઘળી સ્થિતિઓને કાયમને માટે વધારે સારી કરી શકે છે. પ્રાર્થનાના જીવનમાં જળણું એ જીવનનાં સઘળાં તત્ત્વોને મુક્તિ, સ્વાતંત્ર્ય, ઉચ્ચતર બધ, નવીન પ્રસંગો (તક), વધારે સારી સ્થિતિઓ, અને સઘળી વસ્તુના સર્વોત્તમપણાને પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયામાં યોજવાં એ છે. અને એ જીવનનાં તત્ત્વો જે કંઈ મેળવવા કે ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરે છે, તે મેળવી કે ઉત્પન્ન કરી જ શકે છે, વાસ્તવ પ્રાર્થનાનું ફક્ત મળ્યા-વિના રહેતું જ નથી.

પ્રાર્થનાના બધથી કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ સ્થિતિમાં રહીને તે પોતાને માટે કાર્ય કરી શકે છે, અને તેની દૃષ્ટિમાં જે લક્ષ્ય તેણે બાંધ્યું હોય છે સંપૂર્ણતે તે ચઢે છે. કેમકે જે સામર્થ્ય પ્રાર્થનામાં રહીને કાર્ય કરે છે તે પરમ સામર્થ્ય હોય છે. યથાર્થ પ્રાર્થનામાં આપણે તે પરમસાથે અભિન્ન થઈએ છીએ, અને તેથી સર્વશક્તિમાન બની રહીએ છીએ.

આની યથાર્થ પ્રાર્થના દિરસમાં બને તેટલી વખત પણ વારંવાર કરો. થોડી ઘણુ અવકાશ મળે તો હરકત નહિ પણ તેને આ પ્રાર્થનામાં યોજો. કેમકે થોડી ઘણુ એ થોડો સમય જ છે, અને પ્રાર્થનામાં વપરાતો થોડો સમય પણ અપૂર્વ હિત કરે છે-કંઈ નહિ તો થોડી પ્રતિજ્ઞતાને તો તે નિષ્પત્ત કરે જ છે.

પ્રાર્થનામય અંતઃકરણનું વાતાવરણ-દિવ્ય હોય છે. અને તેથી વાતાવરણ વિશ્વમાં જે કંઈ ઉપજતી શકે એમ છે, તેમાંથી સર્વોત્કૃષ્ટ ત્યાં પ્રકટ થાય છે, કારણ કે તે વાતાવરણ દિવ્ય-અસૌકિક છે.

પ્રાર્થનાના દરિયાગા ક્ષેત્રમાં મન મતિને અખંડ રમ્યા કરવા દો. ત્યાં વહેતા ઈશ્વર-તત્ત્વના વાયુથી તેને પ્રસન્ન અને પુષ્ટ થવા દો ઈશ્વરની થોડી થોડી ગ્રાંપી કરીને પણ તેમને પ્રભુમય થવા દો અને જેમ જેમ તેમની પ્રભુમયતા વધતી જશે તેમ તેમ તેઓ પ્રભુત્વ સર્વ સામર્થ્યથી જ્ઞાનપ્રેત બની રહેશે. પ્રાર્થનામય મન અને તે જ્યાં પ્રભુના સામર્થ્યથી યુક્ત થયું ત્યાં પછી સુખ, પ્રસન્નતા, અને અપરિમિત તૃપ્તિવિના બીજું શું હોય ?

શ્રેયસ્સાધક અધિકારી વગેરેના આવતા આપાદી પૂર્ણિમાના ઉત્સવ-સંબંધીની પુણંઉપરની સૂચના અવલોકની,

સર્વશિરોમણિ શક્તિ.

તમારામાં અપૂર્વ તર્કશક્તિ કે વાદવિવાદ કરવાની શક્તિ કે સમાધાન કરવાની શક્તિ કે પ્રશ્ન કરવાની શક્તિ કે કોઈને નિરુત્તર કરવાની શક્તિ કે કોઈને જ્ઞાન આપવાની કે વિદ્યા શીખવવાની શક્તિ કે અલૌકિક ધૃતિની કે પ્રતિભાની શક્તિ કે ઝોળી અનેક શક્તિઓ હશે, પણ જો કોઈને સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉત્સાહ આપવાની શક્તિ તમારામાં નહિ હોય તો બીજી અનેક શક્તિઓ હોવા છતાં પણ તમે અન્યની ઉન્નતિ સાધી શકવાના નહિ.

ઉન્નતિને ઉત્સાહની સાથે જોવો સંબંધ છે તેવો બીજા કશા સાથે નથી. ઉન્નતિને સંધાવનાર એક ઉત્સાહ જ છે.

ઉત્સાહ જનક શબ્દોનાં આદોષનો જડજોવા મનુષ્યમાં પણ કર્તવ્યધૃતિને જાગ્રત કરે છે. તે કેવલ મગજને કે સામાન્ય જ્ઞાનતુઓને સ્પર્શ કરીને અટકતાં નથી, પણ જ્યાં ક્રિયાશક્તિ રહેલી છે ત્યાં પર્યંત પહોંચી તેને અચકા છે, અને તે પ્રદેશમાં ક્ષોભ પ્રકટાવે છે. અને તેમ યતાં એ ક્રિયાશક્તિ મનુષ્યમાં રહેલાં કાર્ય કરનાર સાધનોને જાગ્રત કરી તેમને કર્તવ્યમાં યોજે છે. કર્તવ્યમાં યોજે છે, એટલું જ નહિ પણ કાર્ય કરવામાં જ્યાં કંઈ વિઘ્ન આવે છે, ત્યાં તે તત્કાલ યોજનાના વિશાલ ક્ષેત્રમાં ફરી વળે છે અને તે વિઘ્નને અટકાવવાની યોજનાને શોધી કાઢે છે. આ યોજના મને તેવી નહિન હોય છે, તોપણ તે સિદ્ધ કરે છે, અને જે કરવાનું હોય છે તે સિદ્ધ કરે છે ત્યારે જ તે અટકે છે.

ઉત્સાહનાં આદોષનો હૃદયપર્યંત પ્રવેશે છે. ક્રિયાશક્તિ એ ઈશ્વરની જ શક્તિ હોવાથી ઈશ્વરનું સ્થાન જે હૃદયપ્રદેશ ત્યાં જ ક્રિયાશક્તિની પણ સ્થિતિ છે. ઈશ્વરનું મુખ્ય લક્ષણ જે પ્રેમ તે એ સ્થાનમાં અખંડ પ્રવર્તતો હોય છે; અને તેથી પ્રેમપૂર્વક અપાપક્ષે ઉત્સાહ ત્યાં પર્યંત પોતાનાં આદોષનો લઈ જઈ શકે છે. અને કેવલ પ્રેમપૂર્વક અપાપક્ષે ઉત્સાહનાં આદોષનો જ ત્યાં પહોંચી ક્રિયાશક્તિ સાથે સ્પર્શ કરી શકે છે, માત્ર મહોડોળી ઉપર ઉપરથી ઝોલેલા ઉત્સાહવચનનાં આદોષનો નહિ એ ખાસ સ્મરણમાં રાખવાનું છે.

આ પ્રકારે હૃદયપ્રદેશ કે જેમાં સામર્થ્યનો પ્રાણ રહેલો છે તે પ્રદેશમાં ઉત્સાહનાં આદોષન આવતાં તે પ્રાણ તત્કાલ ક્રિયાશક્તિને મળે છે, અને તેવી પ્રાણયુક્ત ક્રિયાશક્તિ યોજનાના પ્રદેશમાં જઈને તત્કાલ તેને અનુકૂલ યોજનામાં પ્રવેશે છે, અને તેમ યતાં જે કંઈ સિદ્ધ કરવું છે તે તત્કાલ સિદ્ધ થવાનો યોગ આવે છે.

ઉત્સાહનું ઉત્પત્તિસ્થાન આત્મા છે. કારણ કે આત્માનો નવીન નવીન સજવાનો અને તે પણ ઉત્તમ પ્રકારે સજવાનો સિદ્ધ સંદેશ હોય છે. અને ઉત્સાહવિના કંઈ પણ કરવાનો સંદેશ ઉઠતો નથી, તેથી આત્મામાંથી ઉઠતા એ ઉત્સાહને પ્રત્યેક મનુષ્યે નિત્ય વધારી લેવો જોઈએ. વધારી લેવો જોઈએ એટલું જ નહિ પણ તેને બીજા મનુષ્યમાં પ્રેરવો જોઈએ.

મનુષ્ય જેમ જેમ આત્માના જ્ઞાનથી વિમુખ થતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાં ઉત્સાહ પ્રકટવો બંધ પડે છે. આત્મામાંથી ઉત્સાહ અથવા જાગ્રતિનું તેને સ્પુરણ તો યાય છે પણ તેને તે પ્રદેશ ફરી શકતો નથી, કેમકે તેના પ્રતિ તે અભિમુખ નથી. અને તેમ

યત્રાં તે કાઠ પશુ કાર્ય કરવામાં અસંભવવિના બીજ કશાને જોતો નથી. અને તેનું કારણ એ જ છે કે જે સંભવને જણાવનાર છે, જે બલની પ્રતીતિ કરાવનાર છે તે આત્માથી તે મનુષ્ય દૂર રહે છે. આવા મનુષ્યને તમે આત્મામાંથી પ્રકટાવેલા ઉત્સાહને આપો. તેની તેને જરૂર હોય છે.

તમામે આપેલા ઉત્સાહ પુનઃ તે મનુષ્યને પુનઃ તેના આત્માપ્રતિ લાઇ જાય છે. તમારા ઉત્સાહથી તેને કામ કરવાની અપૂર્વ શક્તિ જાગૃત્ થાય છે, અને તે યતાં તે કાર્ય કરી રીતે સિદ્ધ કરવું તે તેને શોધવું પડે છે, અને તેમ યતાં તેને આત્માશ્રયી થવાની ફરજ પડે છે. આથી સામર્થ્યનો નવાં પ્રાણ શહેલો છે તે પ્રદેશમાં તેની શોધકશક્તિ પ્રવેશે છે, તેમાંથી ક્રિયાશક્તિ જાગૃત્ થાય છે, અને તે ક્રિયાશક્તિ યોજનાના પ્રદેશમાં જઈ એવી અપૂર્વ યોજના શોધી લે છે કે જેથી તેણે ધારેલું કાર્ય સફળ થાય છે.

તમે કાઠને અધીન કરવા માટે દ્રવ્ય ખરચીને યાક્યા હો, તેની શુશ્રૂષા કરીને યાક્યા હો, તેને કાઠ જાતની મદદ કરીને યાક્યા હો, તેનાં કામે કરી આપીને યાક્યા હો, તેને વિવિધ બોધ આપીને યાક્યા હો, તેમ જ કાઠને ગ્રેમ મેળવવાને માટે તેને જોઈતી વસ્તુ આપીને, તેનાં દુઃખો દૂર કરીને, તેને માટે અનેક જોખમો વહેરીને, તેના આગળ ખાજગનાઓને સંતુષ્ટ રાખીને, પ્રસંગે ઉલટા તેના કંઠાર શબ્દો કે કોંઈનાં વચનો શ્રવણ કરીને અને સ્વપ્નમાં જે કંઈ તમારાથી અને તે સપ્નમાં, મમે તેટલું કષ્ટ વેડવા છતાં પણ કરીને યાક્યા હો તો તેથી નિરાશ થશો નહિ. કારણ તમારે નિરાશ થવાનો પ્રસંગ હવે પડી ગયો છે. કારણ કે આજ સુધી તમે કરેલી ઉપરની તેમ જ તેની જાતની ક્રિયા તમને ધારેલા ફળને આપવાને સમર્થ નથી. પરંતુ હવે તમે એવી કળાને મેળવો છો કે જે કદી નિષ્ફળ નામ એમ નથી.

અને તે તેને તેના કાર્યોમાં ઉત્સાહ આપવો, કાર્ય ન કરતો હોય તો તેને ઉત્સાહ આપીને તેની પાસે કાર્ય કરવાની શક્તિને જાગૃત્ કરવી એ છે. આ કાર્ય જે તમે થયાર્ય રીતે કરો છો તો તે મનુષ્ય તમને અવશ્ય અધીન થાય છે, અને તમે મમે તેવાના ગ્રેમને આકર્ષો શકો છો.

એમ થવાનું કારણ ? કારણ એ જ કે તમે તે મનુષ્યને ગ્રેમના પ્રદેશમાં સ્થાપી દો છો. તે પછી જ્યાં ત્યાં ગ્રેમને જ જુએ છે અને તેથી તમારા પ્રતિ તે ગ્રેમને જ પ્રાર્તાવે છે.

પરંતુ આ વિષયમાં ગંભીર સાવધાનતા રાખવાતી છે તે એ છે કે તમે જે ઉત્સાહ આપો તે તમારો ન હોવો જોઈએ પણ તમારા આત્માનો હોવો જોઈએ. જ્યાં સુધી તમે તમારો ઉત્સાહ આપો છો ત્યાં સુધી તેનામાં જે અસર થવી જોઈએ તે થતી નથી. અને આજ સુધી તમે કાઠ જગ્યાએ તે આપી પણ જોયો હશે, અને તેમાં નિષ્ફળ પણ થયા હશે. આરંભમાં નહિ તો લાંબે સમયે પણ તમે નિષ્ફળતાને પ્રાપ્ત કરી દરો. એનું કારણ અન્ય નથી પણ એ જ છે કે તેમને તમે તમારો ઉત્સાહ આપ્યો છે, પણ તમારા આત્માનો આપ્યો નથી.

તમારા ઉત્સાહમાં અને તમારા આત્માના ઉત્સાહમાં બહુ ભેદ છે. તમારો જ્યારે કૃત્રિમ હોય છે, ત્યારે તમારા આત્માનો નૈમર્ગિક અથવા સ્વયં હોય છે. માત્ર તેને સાચું જા-

ગાડવા ખાતર તમે કાઢને બે કે ચાર સારાં ઉત્સાહનાં વાક્યો કહો છો તો તે તમારા ઉત્સાહનાં વાક્યો છે, અને તે કશા સ્થાયીભાવને પ્રકટાવતાં નથી. તમે જેવી રીતે ઉપર ઉપરથી કહો છો તેવી જ ઉપર ઉપરની તેને તેથી અસર થાય છે, અને તેમ થતાં જ કંઈ તેના ફળરૂપે સામા મનુષ્યમાંથી પ્રકટવું જોઈએ તે પ્રકટવું નથી.

આત્મ કારણ એ છે કે જે કંઈ આત્મામાંથી ઉઠે છે, તે જ આત્માને સ્પર્શ કરી શકે છે. અને તમારા ઉપર ઉપરના મિથ્યા વખાણુના કે એવા જ ઉત્સાહજનક શબ્દો તમારા આત્માના સ્પર્શને પામીને ઉઠેલા ન હોવાથી સામા મનુષ્યના હૃદયમાં ઉઠી અસર કરતા નથી. તમને આનો અનુભવ થયો જ હશે. કોઈ તમારી પાછળ તમારે માટે ગમે તેમ કહેવું હોય અને તમારી સમક્ષ આવીને કેવળ તમને સારું લગાડવા માટે તમારા કાર્જનાં વખાણુ કરે કે તમને લગતી કોઈ પણ આત્મતી સ્તુતિ કરે તો તેથી શું તમને સાચો—સ્થાયી-ઉત્સાહ પ્રકટ્યો છે ? નહિ જ. અને તે જ પ્રમાણે તમે પણ કોઈને મદોહાડના-તમારા-અચાર-ઉત્સાહજનક શબ્દો કહો છો ત્યારે તેને પણ તે કાર્જસિદ્ધિ કરનાર થતા નથી. તેનો આત્મા તે વચનો સાથે જોડાતો નથી.

કોઈ પણ મનુષ્યને જ્યારે તમારા આત્મામાંથી ઉઠેલા ઉત્સાહવચનો શ્રવણ કરાવે છે, ત્યારે તે વચનોમાં રહેલો આત્મા, શ્રવણ કરનારના આત્માસાથે તત્કાળ જોડાય છે, અને તેમ થતાં તેમાંથી ધાર્ણ કરવાનું અર્થ મળે છે. જે સાચા જાવથી, તમારું હૃદય જેને કબ્જ કરવું હોય, તમારામાંથી જે આવેશપૂર્વક સ્વતઃ ભાવે ઉઠી આવતા હોય તેને તમે આત્માના વચનરૂપે જાણો. એવા વચનો શ્રવણ કરનારના હૃદયને જ સાક્ષાત્ અસર કરે છે. અને તેમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ પ્રકટાવે છે. અને તે જ સ્વાર્થ આત્માનો ઉત્સાહ છે.

આવે ઉત્સાહ દુઃખી મનુષ્યને સુખરવરૂપ, દીન મનુષ્યને મરત, લપ્તલીતને નિર્ભીત, મિતાતુદને નિર્મિત, અદ્યક્ષિતમાનને અનંતશક્તિમાન, વ્યાધિમસ્તને નિરામય, મરણ પામવાની તૈમરીવાળાને પુનર્જીવ દેનાર, નિરવગ્નીને ઉગ્ધી અને કલેશવાળાને પ્રસન્ન કરી મૂકે છે. ઉન્નતિમાવને, પ્રાપ્તિમાવને, તૃપ્તિમાવને તથા ન્યૂનતામાવને નિવૃત્ત કરે છે. સ્વદયમાં હંસ જે કંઈ કરે છે તે જ તેમનો ઉત્સાહ કરે છે.

જગત્માં સામર્થ્યનો, વિશુદ્ધ પ્રજ્ઞાનો, ઉચ્ચ ઉદ્યમનો, અનર્ગળ સંપત્તિનો, દિવ્ય જ્ઞાનનો, અગાધ પ્રવલ્લનો, અપૂર્વ મુખનો, પરમ શાંતિનો, લૌકિકપારલૌકિક વિદ્યાઓનો અને પ્રાપ્તિમાવને કંઈ દુઃખ પડ્યો નથી. તે સધળું અનંત પ્રમાણમાં વિશ્વમાં વિદ્યમાન જ છે. તેમ બુદ્ધિમાન, આત્મી, સદાચારી, ઉન્નતિને ઇચ્છનાર, લભ્ય આશયવાળા, ઉદાર રતિવાળા, જાનેન્દ્ર કે એવા સદશક્તિસંપન્ન પુરોનો-જેમનામાં આ અને આવી અનેક શક્તિઓ શુભપણે અમાપ પ્રમાણમાં રહી છે એવા પુરોનો-પણ કંઈ અભાવ થઈ ગયો નથી.

પરંતુ જે અભાવ છે તે આ અકામાના ઉત્સાહનો છે. મનુષ્યો પોતાનો ઉત્સાહ આપે છે, પણ પોતાના આત્માને ઉત્સાહ આપતા નથી. અને તેથી ભાલેલા અગ્નિની પેઠે મનુષ્યમાં રહેલાં અનેક સામર્થ્યો અને અને આગ અદ્યક્ષ સરખાં થઈ રહ્યાં છે.

તોપણ સમય નિકટ આવતો જાય છે કે જેમાં એ સધળાં સામર્થ્યો એક રૂળના

પત્ન્યાથી જેમ ખીજું નીકળે છે તેમ મનુષ્યમાંથી નીકળશે. જ્યને જે સત્વર કાઢવાં હોય તો આ ઈશ્વરને ઉત્સાહ-તમારા આત્માનો ઉત્સાહ-આંમાં આં અને જેને તેને આપો. દારૂ ભરેલી તૈયાર તોપ જેમ જામગરી ચાંપતાં જ મોટા ભાગકાને કરે છે, તેમ મનુષ્યો પણ આ આત્માનો ઉત્સાહને પામતાં જ અદ્ભુત સામર્થ્યો પ્રકટ કરવા માંડશે.

મનુષ્યમાત્રને આત્માનો ઉત્સાહ એ તૃપ્તિને શીતલ જલસમાન છે. મનુષ્યો તેની જ વાટ જોયા કરે છે. કોઈનામાં અપૂર્વ ભક્તિજન્ય છે, કોઈમાં અપૂર્વ યોગજન્ય છે, કોઈમાં અપૂર્વ પ્રતિભાશક્તિ છે, કોઈમાં અપૂર્વ અલૌકિક બુદ્ધિ છે, કોઈમાં અપૂર્વ કલાકૌશલ્ય છે, કોઈમાં અપૂર્વ શૈક્ષણબુદ્ધિ છે, કોઈમાં અપૂર્વ ધન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ છે. સઘળું છે, પણ તે સઘળા ભંડારને ઉઘાડનાર કુચી નથી.

તમે તે કુચી મેળવશો અને સર્વના અપૂર્વ સાંમર્થ્યમય ભંડારને ખુલ્લા કરી આપશો ? કુચી કે છે જ છે. તેનો ઉપયોગ કરો. તે જેમ અનેકતા સામર્થ્યના ભંડારને ઉઘારી આપવા સમર્થ છે, તેમ તમારા પોતાના ભંડારને ઉઘાડવાને માટે પણ તે તેટલી જ સમર્થ છે. બીજાઓમાં સામર્થ્યના ભંડારો છે અને તમે ખાલી ખાં છો એમ નથી. તમારા ભંડાર પણ ભરાયા પૂર્ણ છે અને તેની કુચી પણ એ જ છે.

ઈશ્વરનો-આત્માનો-ઉત્સાહ તમારામાં જાગ્રત કરો. આપું જગત્ ભરે તમને ઉત્સાહ ન આપે છતાં તમારા આત્માનો ઉત્સાહ એવો તો જાગ્રત કરો કે બીજા કોઈના ઉત્સાહને શ્રવણ કરવાની તમને દરકાર જ ન રહે. શા માટે બીજાના ઉત્સાહની વહાણ વાપ ને વાટ જોવી પડે ? શું તમારો આત્મા નષ્ટ થઇ ગયો છે ! અને જે આત્મા નષ્ટ નથી થયો તો તેનો ઉત્સાહ મેળવવામાં શા માટે વિલંબ કરવો ? જૂના દર્શાતની શું મારે આ રથને પુનરુક્તિ કરવાની અગત્ય છે કે ધરમાં અનર્ગળ દ્રવ્ય હોવા છતાં શા માટે તેને ન જોઈને દરિદ્ર રહેવું ?

આપણે માટે અને ઇનરને માટે આત્માનો ઉત્સાહ પ્રકટાવવાનો એક જ માર્ગ છે. નિત્ય આત્માપાસે જઈને 'હું શું કરું' 'હું શું કરું' એ પ્રશ્નનો આધોષ કર્યા કરો. 'મારે કંઈ પણ કરવું છે તો મારે શું કરવું' એ પ્રશ્ન વારંવાર આત્માને પૂછ્યા કરો. તેનો ઉત્તર તમને મળશે. તમે તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ન શ્રવણ કરી શકો તો મુઝાશો નહિ. આત્મા જાણી જોઈને જ તેવા અસ્પષ્ટ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરે છે. બાલકના અસ્પષ્ટ શબ્દો કોને પ્રિય નથી લાગતા ? અને તેને શ્રવણ કરવા વારંવાર કોણ નથી લલચાવું ? તે જ નિયમને અનુસરીને પોતાના શબ્દો વારંવાર શ્રવણ કરવાને મનુષ્ય લલચાવે અને એ નિમિત્તે વારંવાર મનુષ્ય પોતાના સંબંધમાં આવે એવી ઇચ્છાથી જ આત્મા આરંભમાં અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારને કરે છે.

અને તેથી મુઝાવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. એ અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારથી આનંદ પામે, તેમાં મુગ્ધ થાઓ, અને તેને પુનઃ પુનઃ શ્રવણ કરવાને લલચાઓ. આરંભમાં બાલકના શબ્દો સમગ્રતા નથી તેથી કંઈ તેના પિતા અકળાવે નથી, પણ ગિજાસાપૂરક તે કાલ્પા અને અસ્પષ્ટ શબ્દોના ભાર જાણવા ઇચ્છે છે. એક વાર નથી સમગ્રતા તો તે બાળક પાસેથી તે પ્રથમ-શું બોલ્યો હતો તે પુનઃ જોવાવા ઇચ્છે છે, અને તે એ વાર, પાંચ વાર, દશ વાર

બોલાવે છે.—નિવિધ યુક્ત પ્રયુક્ત કરીને, જે જાગૃત બોલણું નથી, તે બોલાવે છે—અને જ્યારે તે સંજોગો બાવ સમજે છે ત્યારે જ તેને અપૂર્વ આનંદ અને સતિષ થાય છે.

આત્માને સ્વર થયેલ કરવામાં પણ તેમ જ છે. તે આપણું તેના પ્રતિ અધિક આસરેલું થવાને માટે આપણે અધિક લક્ષ દોરાવાને માટે અત્યંત અસ્પષ્ટ શબ્દમાં બોલે છે. આપણું તે થયેલ કરવાની આતુરતા હોય છે તે આપણે તેમને પુનઃ પૂછીએ છીએ, એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર પૂછીએ છીએ, અને જાણકની પેઠે તે અસ્પષ્ટ બોલ્યા કરે છે. તેમજ તે વખતે આપણે તેમના સંજોગો બાવ સારી રીતે મદદ કરી શકીએ છીએ.

આપી આત્માના અસ્પષ્ટ શબ્દને થયેલ કરે તે અકળાશે નહિ. એમ જાણીને કે તે અસ્પષ્ટ શબ્દ કરે છે તે તમને વધારે સમજાવવાને માટે જ, અને આમ જાણીને એવી રહેશે નહિ. પુનઃ તે શબ્દ થયેલ કરવા લાગ્યાપણીને જાણત કરે. અને તેમ કરીને તમે પૂછેલા 'કુ' શું કાર્ય કરે' એ પ્રશ્નના ઉત્તરને મેળવજો. ઉત્તર મેળવીને તે કાર્ય કરે. કાંઈ પણ રીતે તે કાર્ય કરવું જ એવો નિશ્ચય રાખજો. પ્રશ્નને તે કાર્ય કરવાનું કહ્યું છે એ વિચાર જ તમારા સરખા ભક્તિમાનને અપૂર્વ ઉત્સાદ પ્રકટાવવા બધ છે. અને એ પ્રકારે ઉત્સાદ પ્રકટનાં તમે તે કાર્ય અવરોધ સિદ્ધ કરી શકશો.

આ પ્રકારે તમારામાંથી ઉત્સાદ જાણત કરે અને તે ઉત્સાદને સ્વર્ગમાં પ્રેરી સર્વના મુખસામર્થ્યગારની અર્થલા ઉપાદી લે.

કાંઈના સામાન્યસરખા પણ સામાન્યને જોનાં તેને તત્કાલ ઉત્સાદજનક વચન કહે, અને તે આત્માના ઉત્સાદવચને કહે. તેણે આખા અવતારમાં આજ સારું કાર્ય કર્યું હોય તે 'આરંભ મોટો થયો ને આટલું કાર્ય' એમાં તે શું મોટું થયું' એમ વિચારીને તેને ઉત્સાદ આપના અટકો નહિ. એવો ઉત્સાદ આપો કે જેથી તેનું અને તેથી સારું બીજું કાર્ય કરવાને તે નંપર થાય. તેમ જ કાંઈએ અનેક સારાં કાર્યોના આરંભ કર્યો હોય અને તેમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો હોય, અને તેમ છતાં તે પુનઃ કાંઈ નવીન શુભ કાર્યને આરંભ કરે તે 'આટલાટલાં કામો કર્યા પણ એકમાં કાંઈ નહિ, અને આમાં હવે શું થાય છે તે જોઈએ છીએ, આરંભજરૂર તો થયો છે પણ હું સુધી તેને નીત્રાવે ત્યારે આપણે તે તેને ખરો જાણીએ. હમણાં આપણે તેને કંઈ વખાણીએ અખાણીએ નહિ, 'આવા વિચાર કરીને તેના સ્તુત્ય પદ્યમાટે તેને ઉત્સાદ આપનાં અટકતા નહિ. કારણે જો તે કાર્ય પડતું મેકે, પણ આજે નો તે એ કાર્ય કરે તો હોવાથી ખરા ઉત્સાદને પાવ છે એમ જાણીને ઉત્સાદ આપજો. અને શું તમે એમ જાણો છો કે તમારા આત્માને ઉત્સાદ તેને કારણે તે કાર્યથી નિરત કરશે કે કશાપિ નહિ જો તમે તેવાને તેવો ઉત્સાદ આપ્યા કરના રહેશો તો તે મનુષ્ય પોતાના કાર્યમાંથી કદી અટકવાને નથી. મનુષ્ય અટકી પડે છે, તેનું કારણ જ એ છે કે તેને ખરા ઉત્સાદ કે જે તેના આત્માને પેલા કાર્ય કરવામાં જામત કરે તે મળે નથી. તમે તે આપો અને કાર્યમાં નખાવી દોળી જેમ ચાલવાની નથી તેમ તે કદી અટકવાને નથી.

કાંઈ મનુષ્ય કાર્ય કરે તો હોય તેને જ ઉત્સાદ અધિક કાર્ય કરવાને પ્રેરે છે એમ કહે નથી. તે વિના બીજું પણ એક કાર્ય તે કરે છે. અને તે એ છે કે જે મનુષ્ય કહ્યું જ નથી કરે તેને ઉત્સાદ કંઈ પણ કરવાને પ્રેરે છે. આથી તમારા ઉત્સાદને કાર્ય કરનાર પ્રતિ

જામેરવો એવું કાંઈ નથી. એ જ ઉત્સાહયુક્ત વચનો કહ્યું જ કામ ન કરનારને એવા પ્રકારે કહેા કે તે કાર્ય કરવાને મચે જ. 'તમારામાં અમુક કાર્ય કરવાની શક્તિ છે, તમે જો ધારશો તો અવશ્ય અમુક કરી જ શકશો, તમારાં સામાન્ય કાર્યોઉપરથી મને જણાય છે કે અમુક પ્રકારનાં મોટાં કાર્યો તમે ધણી જ ઉત્તમ રીતે કરી શકો એમ છે, હું જોતો આવું છું કે અમુક પ્રકારનાં તમારાં કાર્યો દિવસે દિવસે ઉત્તમ અને ઉત્તમ થતાં આવે છે, અને હજી પણ તેને તમે સર્વોત્કૃષ્ટપણે કરી શકો એમ છે.' આવા ભાવનાં વચનો કંઈ પણ કાર્ય ન કરનારને જો સાચા મનથી—આત્માના ઉત્સાહથી—કહેશો તો તમને થોડા જ સમયમાં ખાતરી થશે કે તમારા શબ્દોમાં કોઈ ભૂલ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય એવા નથી કે જે સાચા ઉત્સાહના શબ્દોઆગળ મ્હાત ન થાય, અને તે શબ્દોની તેના ઉપર અસર ન થાય.

ઉત્સાહ આવી અત્યંતરિક વસ્તુ છે. અને તમને તે પ્રાપ્ત છે, જો આમ જ છે તો પછી તેજો ધૂટથી ઉપયોગ કરવામાં શા માટે વિલંબ કરવો ?

એ એક ઉત્સાહશક્તિ જ છે કે જે સર્વ શક્તિઓના મુકુટરૂપ છે. અને સર્વશક્તિમાનને પણ અધીન વર્તાવનારી છે. આવી શક્તિને વિકાસ કરી ન્યાં દુર્બલતા અને અકર્તવ્યપરાયણતાને લીધે દુઃખ અને નિકૃષ્ટતા પ્રવર્તી રહ્યાં છે, ત્યાં આ ઉત્સાહવડે બલ અને કર્તવ્યપરાયણતાને જાગૃત કરી મુખ, હિંદુષ્ટતા અને સંપત્તિની રેલઊંલ કરી મનુષ્યને સાચા હિતના પડેલા દુકાળની નિવૃત્તિ કરે.

હાથી જતા નહિ.

ગમે ત્યાં હાથી જશે નહિ જે વિદ્યાર્થીને આખો એક પાઠ કરવાનો હોય છે, તે વિદ્યાર્થી એ પાઠમાં લીટીએ લીટીએ કે ચારે ચાર શબ્દે પૂર્ણવિરામ આવે છે તો ત્યાં શું તે અટકી પડે છે ? નહિ જ. કેમકે તેને આખો પાઠ પૂરો કરવાનો હોય છે. અથવા મોટા 'પેરેઆફ' ન્યાં પૂરા થાય છે અને ખીન્ને ચરુ થાય છે ત્યાં પણ શું તે વિદ્યાર્થી અટકે છે ? નહિ જ. કારણ કે તેને આખો પાઠ પૂરો કરવાનો હોય છે. ત્યારે તે ક્યાં અટકે છે ? ન્યાં પાઠ પૂરો થાય છે, ન્યાં પાઠ પૂરા થયા ના વિર્ણરૂપ—આવી અવધિને જણાવનારી લીટી દોરવામાં આવી છે ત્યાં જ્યારે તે વિદ્યાર્થી આવે છે ત્યારે જ તે પાઠ વાંચવાના કાર્યથી અટકે છે, અને ત્યારે જ તે બેસી જાય છે.

તમાના કર્તવ્યમાં તે જ પ્રમાણે ન્યાં ત્યાં બેસી જશે નહિ. જરા કામ કર્યું કે અટક્યા, વળી ખીલું કાર્ય જરા કર્યું કે અટક્યા, ત્યાં વળી ત્રીલું કાર્ય જરા કર્યું કે અટક્યા, એમ અટકણીયા ટુંટું પેઠે ન્યાં ત્યાં અટકી પડશે—બેસી જશે નહિ.

ક્રિયામાત્રીની સિદ્ધિ તેમાં થતી પ્રવૃત્તિની સરળતાઉપર રહેલી છે. સરળપણે જે ક્રિયા ધર્મા કરે છે તે સત્વર સિદ્ધ થાય છે. વચ્ચે વચ્ચે અટકી જવાથી જે જે સાધનોને તે ક્રિયા કરવામાં ઉપયોગ થતો હોય છે, તે સાધનોને ધડીએ ધડીએ વિસ્ત્રેષ થાય છે. મગજ, શુદ્ધિ, મન, ઇન્દ્રિયો વગેરે સાધનોમાં, જે ચાત્રની ક્રિયાને ધડીએ ધડીએ અટકાવવામાં આવે છે તો ક્ષેત્ર પ્રકટે છે. જેમ ચાત્રની ઘોડાગાડીને ધડી ધડી અટકાવવાથી આંચકો આવે છે, તેમ શરીર કે મન કોઈની પંજુ ચાત્રની ક્રિયાને વારે ધડીએ અટકાવવાથી તેમાં ઉપયોગમાં

આવતાં મગજ, હૃદયો વગેરેને વારંવાર ધક્કા પહેંચે છે. અને તેમ થવાથી તે વધારે ત્રા-
મિત થાય છે જેથી તેવી ક્રિયા સત્તર સિદ્ધ થતી નથી.

મગજ, મન વગેરેને જો સરળપણે ચાલવા દઈએ છીએ તો તે સારી રીતે ચાલે
છે, અને ક્રિયાસિદ્ધિને કરે છે. પરંતુ મનુષ્યો ચાલતી ક્રિયામાંથી, સતત ચાલતા એક પ્રકારના
વિચારમાંથી વારંવાર અટકી પડે છે, અને મગજ વગેરેને વધારે ધસારે પાડે છે. કાંઈ
ક્રિયા કરતાં સર્વ કરણોમાં જે વ્યવસ્થાથી ક્ષેત્ર કે પ્રકંપ થયો જોઈએ તે જ્યારે અટકી
અટકીને ક્રિયા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે વ્યવસ્થાસર થતો નથી પણ અવ્યવસ્થિતપણે
થાય છે અને તેમ થવું એ બીજું કંઈ જ નથી પણ જળનો વધારે ક્ષય છે.

મગજનાં, મનનાં કે કોઈ કરણનાં જ્યાં જોટલાં જોઈએ તેટલાં જ આદિસને ત્યાં થ-
ઈને પછી તે ક્રિયા અટકાવવામાં આવે છે તો તેનાથી તે કરણોનું બળ ઘટતું નથી. કેમકે તેટલા
પૂરતો તે એ કરણોનો ઉપયોગ જ હોય છે અને જે વસ્તુ ઉપયોગપૂરતી વપરાય છે તેમાં
તેટલો ધસારો થતો નથી કે જેટલો વિનાપ્રયોજને નિર્થકપણે વપરાવાથી થાય છે. થોડા
ઉપયોગપૂરતો જે ધસારો થાય છે તેમાં વપરાતું બળ તે ક્રિયામાંથી જ તેને પાછું મળી
આવે છે. વ્યવસ્થાપકસત્તાનો ક્રમ જ એ પ્રકારનો છે.

નિર્હેતુક ધસારો બળને પાછું પ્રકટાવી શકતો નથી. અને ચાલતી ક્રિયામાંથી વારંવાર
અટકવું અને પાછા જોડાવું એ તે ક્રિયામાં વ્યાપાર કરનાર સઘળાં સામગ્રી વા સાધનોનો
નિર્હેતુક ધસારો છે. અને તેથી ક્રિયાને વારંવાર અટકાવો નહિ.

જીમી લેનાર યંત્ર (કેમેરા) ના સામે કાચમાં હાથ ધરીએ, કાચમાં પગ ધરીએ, કાચ
માં મોં ધરીએ તો તેમાં ધરાવ્યર જીમી પડતી નથી પણ જેમાં જીમી પડે છે એ કાચમાં
આડા અવળા ધાર્યાં જ પડે છે અને એ કાચ બગડે છે, અને જેવી સરળ તથા સર્વોચ્ચ
જીમી પડતી જોઈએ તેવી પડતી નથી. તેમ અવ્યવસ્થપણે ધરી ધરી અટકીને કરાતી ક્રિયા-
થી તેની આંતર મનમાં જેવી વ્યવસ્થાથી છાપ પડતી જોઈએ તેવી પડતી નથી અને તેથી
આંતર મન બગડે છે. પ્રત્યેક ક્રિયાની અસર આંતરમન ગ્રહણ કરે છે, અને જેવી ક્રિયા થાય
છે તેવી અસર તે ગ્રહણ કરે છે. ક્રિયા જો અવ્યવસ્થિતપણે થાય છે તો તેવી અસરને તે આં-
તર મન લે છે, અને તેમ થવાથી ક્રિયાની જેવી પૂર્ણ છાપ પડતી જોઈએ તેવી પડે છે. અને
આમ થાય છે તો જ આંતર મનમાં પડેલી તેની છાપની અસર પુનઃ તે મન સારી રીતે
પ્રકટાવી શકે છે અને જ્યારે તેમ નથી થતું ત્યારે આંતર મનમાં પ્રકટાવેલો ક્ષેત્ર અથવા
પ્રકંપ તેની પશ્ચાદ્ અસરમાં લોહા ન પ્રકટાવતાં હાનિ જ પ્રકટાવે છે.

મન પણ જ્યારે નિયમિત માર્ગમાં જોડાયેલું રહે છે ત્યારે તે વિશેષ ફળને ઉપજાવે
છે. અને એ નિયમિત માર્ગમાં ત્યારે જ જોડાયેલું રહે છે કે જ્યારે તેના પ્રત્યેક ક્રિયામાં થોડા
ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મનને જ્યારે એક ક્રિયામાંથી અધવચ્ચે બીજી ક્રિયામાં અને બી-
જીમાંથી ત્રીજીમાં લઈ જવામાં આવે છે ત્યારે તેના ચંચળ સ્વભાવને વધારે પોષણ મળે છે
અને તેને ગમે ત્યારે ગમે તે માર્ગમાં જવાનો વધારે અવકાશ પડે છે. અને તેમ થતાં તેના
વિશેષ ક્ષય થાય છે. તે મન નિર્જાળ, નિશ્ચયહિન, અટક, ઉપરચોડીયા સંકલ્પને કરનાર
અને કોઈ ઉપયોગી વસ્તુનું પણ રચાવીપણે ગ્રહણ ન કરનાર થઈ જાય છે. આવું મન કોઈ
પણ ઉચ્ચ લક્ષ્યને ગ્રહણ કરી શકતું નથી.

• અનેક દિવાળીમાં મનુષ્યને વારેવારે અટકી પડવાના—બેગી જવાના—પ્રસંગો આવે છે, પણ ત્યાં જે સાવધ થઈ બેસી જતો નથી તે તે આગળ ચાલવા માંડે છે, અને બીજા ભાગની મર્યાદામાં પ્રવેશ કરી જાય છે. અને જો બેસી જાય છે, તો તે ત્યાં જ અટકી પડે છે.

તમે ઘણી વખત આત્માના સ્વરને શ્રવણ કરો છો. પણ તે પ્રમાણે કરતાં પહેલાં વચ્ચે જ અટકી પડો છો. સાંભળ્યા પછી કર્તવ્યતા પ્રદેશમાં આવતાં વચ્ચે અટકી જવાનું મન થાય છે, અને તેમ થાય છે તો જે આગળ પ્રજ્ઞ મળવાનું હોય છે તે અટકી પડે છે, માટે તે રથજો ઠપ્પી જતા નહિ. કારણેના આરંભ કર્યા પછી તેમાં કંઈ કંઈ પ્રતિકૂળતા જણાતા માંડે છે, કોઈ વખત ઘણો વિચાર કરવા છતાં આગળ શું કરવું તે સૂજતું નથી. પણ ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. યત્ન કરતાં ત્યાંથી આગળ જઈ શકો એમ છે. આગળ કર્તવ્ય સૂજે છે અને તે તમે કરવા માંડો છો. એવામાં જે નિષમધી તમે કામ કરો છો તેમાં કંઈ વિધન આવે છે, તમને તે સમયે બીજું કંઈ કરવાનું મન થઈ આવે છે. આ અટકી પડવાની જગા છે. ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એમ થાય છે કે અમુકની આમાં મને સાહાય મળશે તો હું વધારે સારું કાર્ય કરીશ, અથવા અમુક કોઈ પુસ્તક વાંચી જવાનું થાય તો પછી આ મારું કાર્ય વધારે મારું થાય આ વિચાર પણ અટકી પડવાની જગા છે, પણ ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી ચાલતાં જે કાર્ય તમે કરતા હો છો તેના કરતાં કોઈ વધારે સારું કાર્ય કરવાનું સ્પુરી આવે છે. અને તે કયું હોય તો સારું એમ થાય છે. પરંતુ જાણ્યો કે આ પણ અટકી પડવાની જગા છે. માટે ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી આગળ વધતાં જે કાર્ય કરો છો તેમાં કયું ફલ નથી એવું દર્શાવનાર વિવિધ વિચારો તેમને સ્પુરે છે, અને તે પણ અટકી પડવાની એક જગા છે, માટે ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. આવી અટકી પડવાની પ્રત્યેક જગાને ઓળખીને ત્યાં ન અટકી પડતાં આગળને આગળ વધો છો તો પરિણામે ત્યાં તમારે પહોંચવું છે તેને પ્રાપ્ત થાઓ છો.

પ્રાનઃકાન્નમાં અમુક સમયે કસરત કરવાનું તમે રાખ્યું હોય છે. થોડો વખત જાય છે કે તમને થાય છે કે કસરત સાંજના કરૂં અને આયારે જપ કરૂં તો ઠીક. પણ આ અટકી પડવાની જગા છે, અને તે એક એવો ખાંડો છે કે જ્યાં પડ્યા પછી આ કે તે કોઈ કાર્ય થતું નથી, માટે ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

ચોપડીઓના કખાટને તમે સ્વચ્છ કરવા માંડો છો, થોડું સાફ કરો છો. એટલામાં તેમાંનું કોઈ પુસ્તક તમારા હાથમાં આવે છે, અને તે વાંચવા શ્રુતિ થાય છે. અને તેને તમે જોવા માંડો છો, સાફ કરવાનું કામ તેને ઢંકણે રહે છે. અને થોડી વાર તે બેઠું મૂકી દો છો ત્યાં બીજું જોવાનું મન થાય છે. કખાટ સ્વચ્છ કરવાના લીધેલા કાર્યમાં આ બધી અટકી પડવાની જગા છે, માટે ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

કંઈ લખવા બેસા હો ત્યાં વચ્ચે ચઢા પીવાનું મન થવું, એ એક અટકી પડવાની જગા છે ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી વધતાં તમે લખતા હો છો ત્યાં એક અઠવાડીક પત્ર તેના નિયમ પ્રમાણે કોઈ તમને આપી જાય છે, આ બીજી અટકી પડવાની જગા છે. અને જોવાનું તમને મન થાય છે. પણ ત્યાં ઠપ્પી જતાં નહિ. એટલામાં એક કવિતાની કડી તમને સ્પુરી આવે છે, અને તે લખવાની શ્રુતિ થાય છે. પણ એ અટકવાની જગાએ પણ બેગી જતા નહિ. સ્પુરેલી કડી જુલી જવાય એમ લાગે તો એક કાગળઉપર

બધી લાઇ તેનો આગળ વિચાર ન કરતાં તમારા લખવાના કાર્યમાં જોડાજો. આમ કરતાં કોઇ સંજ્ઞાનો નિર્ણય કરવાની તમને જરૂર પડે છે. તેને માટે તમે કોઇ જુઓ છો. પણ તે જોયા પછી આગળ પાછળ બીજા થોડા સંજ્ઞા જોવાનું મન થાય છે, પરંતુ એ જગાએ પણ ઠંભી જતા નહિ. ત્યાંથી વધતાં તમારા લેખમાં કોઇ પ્રમાણ મૂકવાની જરૂર પડે છે અને તેનો માટે તમે કોઇ પુસ્તક જુઓ છો, પ્રમાણ શોધી કાઢો છો, પણ તેની સાથે તે પુસ્તકને જરા આમ તેમ ફેરવવાનું મન થાય છે, અને પાછી તમને અટકી પડવાની પ્રાપ્ત થાય છે તો પણ ત્યાં ઠંભી જતા નહિ.

આવાં પ્રત્યેક કાર્યોમાં અટકી પડવાનાં ટૂંકાણું આવે છે. જ્ય કરતાં પ્રાણાયામ કરવાનું મન થઈ આવે છે, પ્રાણાયામ કરતાં તત્ત્વચિંતન કરવાની વૃત્તિ પ્રકટે છે, તત્ત્વચિંતન કરતાં સાંત્વિયન કરવાનું રુચી આવે છે, સાંત્વિયન કરતાં કીર્તન કરવાનો વેગ પ્રકટી આવે છે, કીર્તન કરતાં નિઃસ્વરૂપ થવાની ક્રિયા કરવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે. આ બધાં અટકી પડવાનાં સ્થાનો છે, ત્યાં ઠંભી જતા નહિ.

કોઇ વખત વૃત્તિને હૃદયમાં અંતર્મુખ કરવી એ નિશ્ચય સર્વોદ્દેશ લાગે છે અને તે તમે કરો છો ત્યાં તમને એમ થાય છે કે તેને પ્રાણમાં સ્થિર કરું, તે કરતાં વળી એમ થાય છે કે તેને ત્રિદૃષ્ટિમાં સ્થિર કરું, તે કરતાં વળી એમ રુચે છે કે ચુરની પ્રતિમાનું પ્યાન ધરું, તે કરતાં એમ લાગે છે કે સમસર્વત્ર ચૈતન્યતત્ત્વ સભર બધું છે તેની બાવના કરું, તેમ કરતાં વળી એવી વૃત્તિ થાય છે કે ત્રાટક કરું, પરંતુ આ બધી અટકી પડવાની જગાઓ છે, ત્યાં ઠંભી જતા નહિ.

એક વખત એમ નિર્ણય થાય છે કે ચુરનું વચન એ જ સ્વીકારવા યોગ્ય અને દિત્ત કર છે. એ નિર્ણય કરીને તદ્દનુસાર જ્યાં વર્તન થવા માંડે છે કે એમ થાય છે કે આત્માના રૂપરશ્મિને માનવું એ સાચું છે, તેમ કરતાં વળી એમ થાય છે કે સાત્ત્વાત્માને માથે ચઢાવવી એ વધારે સાચું છે. તેમ કરતાં વળી એમ લાગે છે કે આપણા પોતાના વિચારઉપર જ ચાલવું એ સહિયી સાચું છે, તેમ કરતાં પુનઃ એમ થાય છે કે અમુક મિત્રનું કહેવું—માનવું—એ વધારે યોગ્ય છે, તે માનવા જતાં વળી એમ જણાય છે કે આવી બાબતમાં તો કોઇ ત્રાહિત—ઉદાસીન—સન્નિહનની સલાહ લેવી એ વધારે યોગ્ય છે. આ બધાં અટકી પડવાનાં ટૂંકાણું છે, પણ ત્યાં ઠંભી જતા નહિ.

આવી રીતે સર્વ બાબતોમાં વચ્ચે અટકી પડવાની જગાઓ આવે છે, પણ ત્યાં ઠંભી જતા નહિ. તેમ કરવાથી મનને વિદ્વંસ થવાની ટેવ પડે છે, અને નિશ્ચયજનની ન્યૂનતા થતી જાય છે.

મનપાસે સરળપણે કાર્ય કરાવે. આમ ઘડી ઘડી અને જ્યાં તેમાં અટકવું એ મનની એક સરખી ચાક્ષતી ગતિનો—સરળતાનો—ભંગ કરનાર છે. અને તેથી તેમાં વાંપરાતાં તમારાં શારીરિક તથા માનસ સાધનોને ધણા ઘસારા પડે છે અને તેથી જ્યાં સુધી એક કાર્ય પરિપૂર્ણ ન કરી રહો ત્યાં સુધી વચ્ચેને વચ્ચે ઠંભી જતા નહિ.

વય અને ઉંચાઈની સાથે શરીરના વજનનું પ્રમાણ.

કેટલી ઉંચાઈમાં કદ કદ વયવાળા મનુષ્યના શરીરનું આરોગ્યસાક્ષના નિયમથી કેટલું વજન હોવું જોઈએ તેનું પ્રમાણ આ પ્રમાણ છે.—

પાંચ શીટ ઉંચાઈના મનુષ્યનું વજન.

પાર્થિ.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૦
૨૫ થી ૨૯ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૫
૩૦ થી ૩૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૮
૩૫ થી ૩૯ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૧
૪૦ થી ૪૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૩
૪૦ વર્ષની ઉપર.	૧૩૪

પાંચ શીટ કરતાં વધારે ઉંચા અને પાંચ શીટ ત્રણ ઇંચ કરતાં નીચ મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૭
૪૫ વર્ષની વયથી ઉપર.	૧૪૫

બાકીનાનું ઉપરના વજનના પ્રમાણથી વધારી લેવું.

પાંચ શીટ ત્રણ ઇંચના અને પાંચ શીટ પાંચ ઇંચ કરતાં નીચા મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૪
૪૫ વર્ષની વય.	૧૪૭

પાંચ શીટ પાંચ ઇંચથી પાંચ શીટ સાત ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૮
૪૫ વર્ષની વય.	૧૫૧

પાંચ શીટ સાત ઇંચથી પાંચ શીટ દશ ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૫૦ ધીમે ધીમે વધતાં જતાં
૪૫ વર્ષની વય.	૧૬૫

પાંચ શીટ દશ ઇંચથી ૭ શીટની અંદરના મનુષ્ય વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૬૦ ધીમે ધીમે વધતાં જતાં
૪૫ વર્ષની વય.	૧૭૫

૭ શીટ અને ૭ શીટ બે ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૭૦ ધીમે ધીમે વધતાં જતાં
૪૫ વર્ષની વય.	૧૮૦

૭ શીટ બે ઇંચથી ૭ શીટ ત્રણ ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૮૦ પ્રથમ જણાવેલા પ્રમાણથી વધતાં
૪૫ વર્ષની વય.	૨૦૫

ઉપરનું પ્રમાણ પુરુષના શરીરનું જોઈએ તેટલા (Normal) વજનનું છે. ૪૫ થી ૫૦ વર્ષના સ્ત્રીશરીરનું વજન પુરુષશરીર કરતાં ઓછું હોવું જોઈએ. એનાથી ઉપરની વ.

યમાં પુરુષકરતાં જીવું શરીર વધારે વજનવાળું થવું સંભવિત છે. એ એક ધ્યાનમાં રાખવું કે મનુષ્યના આરોગ્યની સામાન્ય સ્થિતિ એ સારી હોય તો ઉપરના વજનના માપ કરતાં ૨૦ પાઉન્ડ જાણું કે વધતું વજન થાય તો તે અયોગ્ય છે અથવા અપ્રમાણ (abnormal) છે એમ જાણવું નહિ.

આશ્ચર્યકારક સ્મરણશક્તિ.

આપણી ઇન્દ્રિયો મગજનાં પુટઆગળ હાલતાં ચાલતાં ચિત્રોને અવાર નવાર પસાર કર્યા કરે છે. પ્રસંગે પ્રસંગે લાવી લાવીને પાછાં ખસેડી દે છે-કે જેનું આપણા જ્ઞાન (Consciousness) ના પડદાઉપર તત્કાલ જ ચિત્ર-છાયા-સરખું પડી રહે છે. એ જ્ઞાનને આપણે ઉપલબ્ધિ કરનાર-કોઇ પણ જાગૃતને ફરી ફરી તાજ કરનાર-વસ્તુરૂપે ગણીશું. એ જ્ઞાનને ઉપલબ્ધિ કરનાર ઇન્દ્રિય અથવા ઉપલબ્ધિ કરનાર સામર્થ્ય કહી શકાય. એ ઉપલબ્ધિ કરનાર સામર્થ્યના પડદાઉપરથી જ પેલા વિવિધ પ્રસંગની છાયાઓ-ચિત્રો-પસાર થઇ જાય છે, પણ મગજનાં પુટઆગળથી તે કંઇ પસાર થતાં નથી. ત્યાં તે એક ભીંત-ઉપર જેમ ચિત્ર ચિતરી રાખ્યું હોય તેમ ચિત્રિત થઈ રહે છે. કે જ્યાંથી આપણી ઇચ્છા, તેને પુનઃ આપણી ઉપલબ્ધિ કરનાર ઇન્દ્રિય આગળ રજુ કરી દે છે, અને એ જ સ્મરણશક્તિ છે.

આ સ્મરણશક્તિ જેની તીવ્ર હોય છે એટલે તે ધારે ત્યારે પેલા ચિત્રને પોતાના જ્ઞાન-આગળ લાવી શકે, તે મનુષ્ય ધણા સામર્થ્યને પ્રાપ્ત થાય છે એ જાણીતું જ છે. પૂર્વે સોજરાજની સલામાં એવા મનુષ્યો હતા કે કોઇ એક જ વખત નવો શ્લોક જોલે તો તે તેઓને તત્કાલ સ્મરણમાં રહી જતો અને તેને જોડી જતાવતા. કોઈ એ વખત એક જ શ્લોક સાંભળતાં તેને જોડી જતાવતા વગેરે. એ વાત ધણાને અસંભવિત લાગવાજેવી છે. અને હાલ મનુષ્યોનો એવો સ્વભાવ પડી ગયો છે કે જે કંઇ વાત તેમના માન્યામાં ન આવે તેને કલ્પિતમાં ગણી કાઢવી અને તે જ પ્રમાણે ઉપરની વાતને ધણાઓ કલ્પિત-કલ્પનાનો એક ઘોડો-માને છે. પરંતુ તેમ નથી. જગતમાં તેવાં સામર્થ્ય હોય છે અને તેના દર્શાવે પણ મળી આવે છે.

મોઝાર્ટ નામના ૧૪ વર્ષના જાળકન્યા કેળવણિક્ષા કરને દેવળમાં ગવાતું એક કીર્તન એક દિવસ સાંભળ્યું. એ કીર્તન ઉતારી લેવાની તે દેવળના અધ્યક્ષોની મનાઇ હતી. મોઝાર્ટના મગજને તે કીર્તનના સ્વરોનાં ચિત્રો તેના ઓરડામાં તે જોડા હતા તે વખતે ઉપલબ્ધિ થયા લાગ્યાં. આવી મળતો લાગ્યાં. તે પુનઃ સ્મરણમાં આપ્યાં અને તેના શબ્દો કાગળઉપર ઉતારી લેવામાં આપ્યાં. અને બીજો દિવસે સ્વરસહિત પોતાના મિત્રોમાં તેણે તેના સુરને પોતાની સારંગીમાં ઉતારીને તે કીર્તન ગાયું. આ અવશ્ય કરીને આપું જેમ ચક્રિત થઇ ગયું અને તે દિવસથી જગતમાં મોટા ગણાતા ગાયકોમાં મોટા ગાયો તે ગણાયો.

સેમ્યુઅલ યેરલે, ૨૫ વર્ષના વયે સમય વીલા પછી તેણે તેની પૂર્વાવસ્થામાં ગીતો-ગીત લખેલા ૩૦૦ ઉપરાંત પાનાંને તે તેની સ્મરણશક્તિને લઈને મહોડે કડકડાટ જોડી

મથો. તેણે કશું કે તે પોતાની માનસ દૃષ્ટિમાં આજથી વિશવર્ષ પૂર્વના જ સમયને હાથ જોડેના-અનુભવનો-હોય એમ તેને લાગતું હતું.

વૈનઙ્યુમેઃ એક મહિના સુધી દરરોજ નવાં અને નવાં ગાયનેા વગાડ્યા કરતો હતો. એક પણ ગાયન શ્રી વગાડતો નહિ, તેમ તે કશા પણ આધારવિના સ્મરણશક્તિમાંથી જ ઉપસ્થિત કરતો હતો.

એવું કહેવાય છે કે પ્રસિદ્ધ કવિ મિલ્ટન, હોમર અને ટોમસ બોમિંગ્ટન મૈકાલે પુસ્તકમાં જોવા વિના લગભગ આખાં જ મહોડે ગોઠી જતો. જ્યારે તે નાનો હતો ત્યારે એક સાંગના તેણે રજાટનું ' લે આશ ધી લારટ મિન્ડ્રૂઝ' આખું પુસ્તક મહોડે કરી દીધું હતું.

મેકાલેએ એક વખત એવું કશું હતું કે જો કોઈ અનર્થનો અમલકારણે ' પિલગ્રિમ્સ પ્રોગ્રેસ ' અને ' પેરેડાઇઝ લોસ્ટ ' એ બે પુસ્તકોનો જગતમાંથી સમૂદાય નાશ થાય તો તે બંનેને પોતાની સ્મરણશક્તિથી પુનઃ ઉપસ્થિત કરવાનું તે માથે લે છે.

આપણામાં પણ એકાદ વખત સદૃઢ અવસોડવામાં આવેલા મથો કૃતલાકને મુખપાક થઈ ગયેલાના દૃષ્ટિ મળી આવે છે.

જ્યારે કૃતલાક મનુષ્યો આ પ્રકારે જે કંઈ એક વાર સાંભળવામાં આવ્યું હોય તેને સ્મરણમાં રાખી શકે છે ત્યારે કૃતલાક મનુષ્યોને તેમની અગત્યની અને નાની સરખી બાજતો પણ સ્મરણમાં નથી રહેતી તેનું શું કારણ ? એ મનુષ્યને સ્મરણ રાખવાના આશ્રદઉપર રહેલું છે. જ્યારે મનુષ્યમાં મન એ જ કર્તા હતાં વસ્તુરૂપે છે ત્યારે તે જ સ્મરણ રાખવાની ટેવ પાડ્યા કરે તો તેને ભૂલી જવાનું બીજું કોઈ કારણ નથી. વ્યતીત પ્રસંગો, કોઈનાં નામ, કોઈનાં પ્રમાણો વગેરેને સ્મરણમાં લાવવાનો નિત્ય થોડો સમય કાઢીને અભ્યાસ પાડે મનુષ્યના મોટા ભાગને ત્રિવ સ્મરણશક્તિ હોય છે, અને જે તેને અત્યંત અગત્ય છે, તે તેને સ્મરણમાં પણ રહે છે. પરંતુ તે સ્મરણશક્તિને વિવિધ પ્રયોગોથી સતેજ રાખવી જોઈએ.

૨૫ વર્ષનું મૌન.

મેસવિલ (Maysville) ગામમાં હુપ રોઝર નામનો મનુષ્ય પોતાની સ્ત્રીમાટે એક મકાનમાં રહેતો હતો તે મનુષ્ય પોતાની સ્ત્રીમાથે એક જ ઘરમાં રહેતો હોવા છતાં પશ્ચિમ વર્ષાસુધી કેવળ મૌન ધારણ કરીને તે રહ્યો હતો. મૌન રાખવાનું કારણ જાણવામાં આવ્યું નથી. પશ્ચિમ વર્ષે તેણે મૌન ઇડ્યું અને તે જ દરેણે તેણે પ્રાચ્ય લગ્નો.

તેની સ્ત્રીમાથે આ વર્ષના જન્મનુઆરી માસના છેલ્લા રવિવારે વિશક્રિપર્ગત તે પહેલ વહેલો જ જન્મના બેટો જન્મતાં જન્મતાં તે સ્ત્રીએ, કોશીનો ખાને પીવો છે એમ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું, ' મને લાગે છે કે હું પીરા ' અને એ બોલવાની સાથે જ તે ખુશી ઉપરથી ઢળી પડ્યો, અને એકાએક હૃદયમાં વેદના થઈ આવતાં મરણ પામ્યો.

ઇષ્ટવિરહિણી વૃત્તિની રૂઝપ્રતિ નમ્ર વિજ્ઞાપિ.

પદ. (શામળીઆણ, કરજે મારી વહાર રે, એ લય.)
 કામણુગારા કોડીલા સુજ કંથરે,
 કંઈ વહાલ આણી વહાલા વહેલા વિદેશથી આવજો છ.
 હું અખળા નવ જાણું તમારા પંથરે,
 જ્યાંથી ત્યાંથી પનોતાં પગલાં ઘરમાં લાવજો છ.
 હસે મને પોયણી પેલી, હસે પેલી વૃક્ષની વેલી,
 હસે નદી સિંધુમાં રેલી, કહું કોને (જે) વીતે વીતેલી,
 હૈયાહાર હૃદયશુ' લેઈ સુજને હસાવજો છ;—
 (તમે) રસિક કરુણાવાન, છે એવું (મેં) સખિને કહ્યું,
 મારી મર્મતું ગાણુ, પૂછે તુજ કરુણાહુ ક્યાં,
 કહે કરી હાંસી રે, 'ગયા હશે કારી' રે,
 વિયોગની બીજી સમેટો, હવે મને દૂર ન ફેટેટો,
 કદી હોય દેશ છેટો, હોયે વાર થાતાં ભેટો;
 કંઈ મનગમતા ને મીઠા સંદેશ કહાવજો છ;—
 ત્યજશે મારો હાથ, 'પ્રાણ' પછી કે નહિ કહે,
 પ્રાણવિનાના નાથ, થાવું શું તમને ગમે ?
 શાને ના'વો રે, હજી શીદ તાવો રે,
 પ્રભુ સઘ મળશો આવી, સખિને અંશુટો હલાવી,
 કહીશ કંથ આવો તું લાવી ? મારા મનની હોંસ પૂરાવી,
 મારી સખિઓના સુખમાં, આંગળી નાથ ! ઘલાવજો છ;—

નવીન કલલર્ચિંદુ રચવાને માટે શું ગ્રહણ કરવું.

મનુષ્યશરીર એ પોતાની મેળે નવીનરૂપે યનાર અને પોતાની મેળે આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરી લેનાર યંત્ર અથવા વસ્તુ છે. કાંઈ પણ વખતે કંઈ પણ ઉપચારની અગત્ય રહે છે તો તે માત્ર જે તત્ત્વોનું તે બનેલું છે તે તત્ત્વો તેને પૂરાં પાડવા એટલો જ છે. જ્યારે આ તત્ત્વો યોગ્ય સમયે, યોગ્ય પ્રમાણમાં અને ગનના નિયમિતમક લાવપૂર્વક—અનુકૂલ લાવપૂર્વક—અથવા રચનાત્મક લાવપૂર્વક પૂરાં પાડવામાં આવે છે, તો વ્યાધિવાળી અને આત્મવાળી સુક્ષ્મ શિરાઓ (Tissues)નું નવીકરણ કરીને શરીર પોતાની મેળે જ તેને નિરામય કરે છે જ્યારે વ્યાધિ કાયમ અને કાયમ રહે છે ત્યારે આપણે જાણવું જોઈએ કે ક્યાં તો આપણા માનસ વ્યાપાર રચનાત્મક લાવપૂર્વક નથી, જ્યારે આત્મવાળી શિરાઓ પુનઃ નવીનરૂપે બાંધવાને માટે જે તત્ત્વો છે તે તેનામાં પૂરતાં નથી.

૧ સંન્યાસી યવા, જેથી પાંચ વજનનો સંભવ નથી.

• શરીરને રચાવામાં જે તત્ત્વો છે તે આ છે જળનો ભાગ $\frac{1}{2}$, સકરણુ દ્રવ્ય, (Organic matter) જે અકરણુ (Inorganic) દ્રવ્ય જે જળ દેગે જગાએ મળી આવે છે, અને તેની શરીરને જગ પડતા મનુષ્ય તેને ગમે ત્યાંથી પૂર પાડી શકે છે તેમાં એટલું જ અગત્યનું છે કે જ્યારે તમને તમા વાળી હોય ત્યારે જ ન પીવું તેમ સમજવું આધાર પણ એટલા બધા પ્રમાણમાં રહેવો છે કે તે મેળવવાને માટે પણ કદિનસરનું નથી પૂરું. રૂપના શરીરને બાધવાને માટે જોઈતા પદાર્થો નિત્યના જોગબાધી મળી આવે છે ખાવાના પદાર્થોમાં ઘણી જાનના પદાર્થો સામગ્રી ખવા એ વધારે પોષણને આપનાર છે એમ માનવું જૂનજરેલું છે, તેમ ઘણી વખતે જઠરમાં કપન કરનાર યદ પડે છે શરીરના પોષણને માટે કંઈ સામટા ઘણા પદાર્થો ખાવાની અગત્ય નથી સરકરણુ દ્રવ્યને પુર પાડવાને માટે ઘણે એ એક પૂરતી વસ્તુ છે, અને તેના આધાર શરીરમાં તે દ્રવ્ય પ્રકટાવવાને માટે જમ છે અમરણુ દારો અને જળની સાથે મનુષ્ય કેવળ ઘડિની રોટની કે એવા કાંઈ પદાર્થો પર સારી રીતે પોષણને પામી પોતાનો નીભાવ કરી શકે એમ છે તે જ પ્રમાણે એખાને આધાર એ પણ એ પૌષ્ટિક આધાર છે તે જ પ્રમાણે જવનો લોટ તેમ બીજા પણ ઘણા પદાર્થો પૌષ્ટિક આધારરૂપે ચાલે એમ છે તમારા આધારનો $\frac{1}{2}$ ભાગ તો તમે ગમે તેને વેરથી અથવા ગમે ત્યાંથી મુખપૂરકે મેળવી શકો એમ છે ગમે ત્યાં તમે હો તોપણ તમારા શરીરના પોષણ માટે $\frac{1}{2}$ આધાર તો જ્યાંથી ત્યાંથી તમને પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે વિવિધ પ્રકારના આધારના પદાર્થોમાટે આકાશપાતાળ ધુમી વગર કશું જ જરૂર નથી, અને ઘણી જાતની ખાવાની વસ્તુઓથી જ વાસ્તવ પોષણ મળે છે અને મનુષ્યશરીરને તેની ખાસ અગત્ય જ છે એમ માનવું એ એક બ્રાંતિ છે—આધારસમઘની શાખામાં વિશેષ વિચાર ન કરીને જ એ પરિણામ છે સાદા સમીન જોરાક કે જેના ઉપર દેશના અનેક મનુષ્યો કંઈ કાળથી છાન ગાળના આ ૧૧ છે અને ગાળે છે તેના કરતા બીજે કાંઈ વધારે સામે કે ‘સાલ્બી’ આધાર નથી બટાકા, રોટલી અથવા ઘઉંના તેવા જ પદાર્થો, વટાણા અથવા તેવી જ જાતની શીંગો, ટ્રાપીજ, કાંઠા, એખા વગેરે પદાર્થો માંદા કે સાજા પ્રેક ને માટે આશયક આધારમાં આવે તેવા છે, માત્ર તેના યોગ વખતે યોગ પ્રમાણમાં અને મનના યોગ વા અનુકૂળ ભાવપૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઈએ જ્ઞે લોહીમાં અકરણુ કનનિદુ કે દારો વિષમાન હોય છે કે જેથી કરીને શરીરને બધવાની રાસાયણિક દ્રિય તેમાં ચાલ્યા કરે તો ઉપરના આધારો તેને માટે પૂરતા અને યોગ છે આધારના પદાર્થોના સબધમાં આ કનનિદુના દારો (cell-contents) જે વડે શરીરને મળ્યા કરે તેના વિચાર એક અત્યંત આવશ્યક વિચાર છે અને તે યાજ શરીરના આધારસમઘના વિચારો પૂર્ણ થાય છે

કનનિદુને રચનાર અકરણુ દારો સુનો, લોહ, સોડીયમ, મેગ્નેશીયમ અને પોટાશીયમ છે તે પણ એક પદાર્થ આધારના પાર્થો જ છે કેમકે શરીરની વિવિધ ધિરાણોને રચનામાં તે ઉપયોગી હોય છે અને તે આધારના પાર્થો કનના પણ વધારે અગત્યના છે કારણ કે તે કનનિદુને રચનામાં બધવાનું રાસાયણિક તત્ત્વો છે તેના વિના જગ કે સકરણુ તત્ત્વો નિર્જીવ અને નકામાસરખા છે તે તત્ત્વો જ્યાં મુખી નથી ત્યાં મુખી કનનિદુ (Cells) રચાઈ શકના નથી. તમારો આધાર, હાડકાને રચનાર પાર્થો જેવા કે ‘એલ્યુમીન’ તથા ‘કેલ્શિયમ’

થી ગમે તેટલો પૂરું હોય, પણ જો 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ'ની ન્યૂનતા હોય છે તો હાડકાનું એક પણ કક્ષત્રમિંદુ રચાતું નથી. એથી આગળ, જો અકસ્માતે 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ' (યુનાનાં તત્ત્વો) ખૂટતું હોય છે, તો શરીરમાં એલ્યુમિનમ નિર્જીવ અને નિરુપયોગી સરખું થઇને પડે છે. અને જ્યારે મૂર્ચ્ચિક તેને બહાર કાઢી નાંખે છે ત્યારે ત્યાં પ્રકટતાં વિવિધ વ્યાધિનાં ચિહ્નો પ્રતીત થાય છે. શરીરમાં એલ્યુમિનમનો વધારો થાય છે ત્યારે જ તેના વ્યાધિ પ્રકટે છે એમ કહેવામાં આવે છે, પણ ખરું જોતાં 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ' ની તેમાં ન્યૂનતા હોવાને લીધે તે થતા હોય છે. જો શરીરમાં અકસ્માતે ક્ષાર પૂરતા પ્રમાણમાં હોય છે તો એલ્યુમિનમને શરીરમાં પચી જાય છે. તેથી, શરીરની અમ્લમયી સ્થિતિ (acid-conditions) માં ખરી પીઠા અમ્લમય થવાને વધારો હોય છે એ કંઈ નથી, પણ અકસ્માતે ક્ષાર-ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમની ન્યૂનતા એ જ છે. તેથી આહારમાં અમ્લ (ખાટા) પદાર્થોને ન ખાવા એ કંઈ ખાસ આવશ્યક નથી, પણ કરવાનું છે તે એ જ છે કે કક્ષત્રમિંદુ મોટેના આવશ્યક ક્ષારોને પૂરા પાડવા, અને તેમ થવાથી અમ્લત્વ ઓગળીને તેના યોગ્ય ઉપયોગમાં કામમાં આવી જશે.

થણા લાંબા વખતથી થવા કરતા પછમાં, હિંદો પડી જવામાં, ચાંદાં વગેરે લાંબાં કાળ પહોંચવા વગેરેમાં કોઈ જાંતુ અથવા લોહીમાં કોઈ જાંતુ ઝેર થાય છે એમ કંઈ નથી; તે માત્ર શરીરમાં ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ ચૂનાનું તત્ત્વ ઓછું છે. એ જ બતાવી આપે છે જો નકામી વસ્તુને શરીરમાંથી કઢાડી નાંખવામાં અને નિર્જીવ ધર્મ ગણેલી પેશીઓને બદલાવ કરવામાં તે એક અગત્યની વસ્તુ છે. આ ક્ષારને શરીરમાં પૂરો પાડો અને તેમાંનું નિઃસ્રવ દ્રવ્ય તેના યોગ્ય માર્ગે કરીને નીકળી જશે, અને ચાંદાં, હિંદો વગેરે રૂઝાઈ જશે. ગર્ભપતન થતું, નસોતું કુલી જવું, અને તેની જ ખીંછ પીઠાઓ થવ મારું હોતું, કોઈ પણ મનુષ્ય સમજી શકે એમ છે કે તંતુઓને જે સંકેત વિકાસ થાય છે તેનું શિષિત ધર્મ જવું એ પ્રમાણે ન થવું એ છે. ચિરાંતો, એક હાડકાને બીજા હાડકા સાથે સાંધનાર તંતુઓ, રનાયુતી પેશીઓ વગેરે પોતાનામાં જોડાયે તે પ્રમાણેના સંકેતવિકાસને જ્યાં સુધી ધારણ કરી રાખે છે ત્યાં સુધી તેવાં દોષ પ્રકારનાં દુઃખો થતાં સંભવિત નથી. આહારના સકરણ પદાર્થને સંકેત વિકાસ કરનાર તંતુરૂપે રચવામાં 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ' મુખ્ય વસ્તુરૂપે છે. અને એ ક્ષાર અખંડપણે મળ્યા કરવાથી અને તેની સાથે યોગ્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાથી તથા યોગ્ય વિચારને સેવવાથી એ બધા દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે.

આર્પન ફોસ્ફેટ (લોહ વગેરેનાં પરમાણુઓ) લોહીમાં ઓક્સિજનને પૂરું પાડે છે. જ્યારે તેમાં ન્યૂનતા થાય છે, ત્યારે જીવનનાં લગભગ સઘનાં કાર્યો બંધ પડી જાય છે, અને તરતનાં તથા વરમ (સોજો) આવવાનાં ચિહ્નો પ્રતીત થાય છે. 'ફોસ્ફેટ ઓફ પોટાશીયમ' રક્તમાં રહેલા એક જાતના સ્વેદ દ્રવ્ય (Fibrin) ને બનાવવામાં કાર્ય કરે છે, અને જે જો વ્યાધિઓ ધરૂં સદેન સ્ત્રોમદ્રવ્યને લીધે પ્રકટે છે એ તેમાં તેની ન્યૂનતા સૂચવે છે. તૈલી તરવોને શરીરમાં એકરસ કરી દેવાને માટે 'ફોસ્ફેટ ઓફ પોટાશીયમ' એ મુખ્ય છે, અને તેની ન્યૂનતા એ કેટલાક પ્રકારના સંધિવાને કરવામાં હેતુરૂપ હોય છે, તેમ બીજા કેટલાક ઉપાધિ પણ પ્રકટાવે છે. ત્વચાની શુષ્કતા, માથામાં ખોટાં વગેરે થવું, બીજાં બાહ્યનાં એ બધું તૈલી તરતનું શરીરમાં યોગ્ય પાચન નથી થવું એ દર્શાવનાર તેમ જ

‘પોટાશીયમ સલ્ફેટ’ની પણ ન્યૂનતાને તે દર્શાવનાર છે.

મગજ અને જ્ઞાનતંત્રુઓ ‘ફેરફેટ ઓક્સિડ પોટાશીયમ’ના કાર્યથી રચાય છે અને ‘ફેરફેટ ઓક્સિડ મેગ્નેશીયમ’ સામાન્ય આહારના પદાર્થોમાંથી મળી આવતા સકરણુ તત્વોઉપર અસર કરે છે. દરેક પ્રકારના જ્ઞાનતંત્રુની દુર્બલતા અથવા કંપ, નિદ્રા ન આવવી, મગજની વિષમ સ્થિતિ, આંકડી, જઠરાઈ જવું, શ્વ થવું, અને એવી જાનનાં ઘણાં સામાન્ય દરદી આ રાસાયણિક તત્વોની ન્યૂનતાને લીધે જ થાય છે.

આગળ વિશેષ હિંડા ઉત્પાદિના પણ વાચકને સ્પષ્ટ થશે કે અકરણુ ક્ષારો શરીરમાં આરોગ્યને પ્રકટાવવામાં કેવી રીતે ઉપયોગી છે એ વાતો કે જે એક વિદ્યા (Science) જ છે અને શરીરને નિરામય કરવાના રાસાયણિક શાસ્ત્રઉપર રચાય છે, તે આ પદ્ધતિ છે. તમારા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ વ્યાધિગ્રસ્ત થયો હોય, તો તે માત્ર નવીન કલ્પનિદુ રચવાની નિરૂત્થાપક શકે છે. અને એ રચવાની સામગ્રી જે પૂરી પાડવામાં આવે છે તો કુદરત બાકીનું કાર્ય કરી લે છે. અને શરીરમાં પ્રકટતાં ચિદ્વેદ આપણને લેશ પણ ભૂલવિના તેમાં ક્યો ક્ષાર ખૂટે છે તે કહી આપે એમ છે. જે એલ્યુમિનિયમ, મનના એકરસ થવામાં જે કોઈ વિશેષ હોય છે તો આપણે જાણીએ છીએ કે ‘ફેરફેટ ઓક્સિડ લાઇમ’ની જરૂર છે, જે કોઈ જ્ઞાનતંત્રુમાં વિશેષ હોય છે તો તેમાં ફેરફેટ ઓક્સિડ પોટાશીયમ અને મેગ્નેશીયમની અગત્ય હોય છે, જે પેશીના સક્રિય વિકાસમાં કોઈ ગરબડ હોય છે તો ‘ફોસ્ફોરસ ઓક્સિડ લાઇમ’ની અગત્યને તે દર્શાવે છે વગેરે. તેની પદ્ધતિ એક ખુશા પુસ્તક જેવી છે કે જે શરીર રચવાની ક્રિયા આલ્પ કરે તેને માટે કયું તત્વ આપવું જોઈએ તે નિશ્ચયપૂર્વક જણાવે છે.

હવે એ ખૂટતાં તત્વો કેવા રીતે પૂરાં પાડવાં એ પ્રશ્ન જ અવશિષ્ટ રહે છે. અને તેને માટે આહારમાં વિવિધ ઘટાડો વધારો કરવાનું રહે છે. જે જે તત્વ ખૂટતાં જણાતાં હોય તે તત્વો જેમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય તે તત્વોવાળા પદાર્થો આહારમાં લેવાવાથી એ તત્વની ખોટ પૂરી પડે છે. અને કુશલ વેલની સલાહ આ માટે જ લેવાની છે કે આપણામાં કયું તત્વ ખૂટે છે. તેનો તે નિર્ણય કરી આપે, અને તે તત્વ કયા પદાર્થમાં જ કયા કુદરતી પદાર્થમાં જ વધારે પ્રમાણમાં રહ્યું છે તે સૂચવે. આ સૂચનાપ્રમાણે ચાલવાથી કોઈ જાતના તીવ્ર કે દુર્લભ અભ્યુગમતા રમડા પીધા વિના સહજ અને સરળ ઉપાયે કરીને આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

બાયોકેમિસ્ટ્રી અથવા જીવનરસાયણશાસ્ત્ર પણ આ જ પદ્ધતિઉપર રચવામાં આવ્યું અને તેના ક્ષારો આ પ્રકારના કારણોને લઇને વિશેષ લાભકારક તથા તાત્કાલિક અસર કરનાર થઈ પડે છે.

સામાન્ય સારો આહાર ગ્રહણ કરો, અને તેમાં જે તમને અત્યંત રુચિઅનુકૂળ હોય તે લો, પરંતુ તે ગોંધ પ્રમાણમાં, ગોંધ સમયે, પૂર્ણ અતીને, અને મનને રચનાત્મક-અનુકૂળ ભાવ રાખીને તે લેજો. અને જે તમારા શરીરમાં જેમની આરોગ્યપ્રવર્તકશક્તિ નવીન કલ્પનિદુ રચવાને માટે હશે તો તમારા આંગળેને રચાથી રહેવામાં કયો પ્રતિબંધ નહોતો નહિ.

શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવ.

તથા

શ્રી ચતુર્દશ સાધનસમાર્ભ.

મહાકાલના માથ તથા કાલ્યુન માસના અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવનું વડોદરામાં વૈશાખ શુક્લપૂર્ણિમાથી વૈશાખ કૃષ્ણ ચતુર્થીપર્યંત પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમના અનંત ઉપકાર એપરસાધકો તથા ઇતર ઉદારીન સજ્જનોની રચૂલ તથા આતર દષ્ટિને પ્રત્યક્ષ હતા અને છે તેવા ઉપકારના સિદ્ધરૂપ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સ્મરણરૂપ ઉત્સવમાં અનેક એપરસાધકો તથા ઇતર સજ્જનોએ હૃદયના વિશુદ્ધભાવથી ભાગ લીધા હતા.

પૂર્વથી જણાવેલા કાર્યક્રમપ્રમાણે સર્વ યથાવિધિ યથા કર્યું હતું. ઉત્સવમાં પ્રવેશેલા સર્વ સજ્જનો તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેતા હતા. શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સ્મરણરૂપે ઇશ્વરેન્દ્રથી ભવિષ્યમાં જે જે જનહિતકર યોજનાઓ થનાર છે તેને અર્થે જે ખાસ સ્થાન લેવામાં આવ્યું છે, તેમાં જ આ ઉત્સવનું પાલન થયું હતું. તે એક વિશાલ ક્ષેત્ર છે. ઇશ્વરેન્દ્ર તો તેના ચિત્રસહિત તેવું અધિક વર્ણુત શ્રી વિશ્વવંદ્યના સ્મરણરૂપે મહાકાલના જે એક વિશેષ અંક નીકળવાના છે તેમાં આપવામાં આવશે, જેથી તે અત્ર આપવામાં આવ્યું નથી.

એ સ્થાનમાં આવનાર સજ્જનોને નિવાસ કરવા માટે તથા અન્ય વિવિધ ઉપયોગમાટે વડોદરા રાજ્યના કાર્યદક્ષ ખાનગી કારભારી શ્રીમાન સંપતરાવ ગાયકવાડે આ ઉત્સવના હેતુને વિચારીને રાજ્યના તંત્રીઓ તેમ જ ખીન્ને ઉપયોગી સામાન આપેલા હોવાથી તે સ્થાન અપૂર્વ શૌભાયમાન બની રહ્યું હતું. અત્યંત વિશાલ સ્થાનમાં છૂટા છૂટા તંત્રીઓ નાંખી દેવામાં આવ્યા હતા. ધ્વજ વાવટા પણ વિવિધ રંગના સ્થાને સ્થાને ફરફી રહ્યા હતા. સાયંકાલે નિહારઅર્થે ઝાડનાં નાનાં કુંડારંડે એક સુંદર ખીન્ને બનાવી દેવામાં આવતો હતો અને તેમાં ઉત્સવમાં ભાગ લેનાર તથા ઇતર આવનાર સજ્જનો આનંદ લેતા હતા. આ સ્થાન ઉત્તમ પ્રકાશથી જ્યારે રાત્રિએ ઝળહળી રહેતું ત્યારે તે અત્યંત રમ્ય દેખાતું હોય સર્વને આકર્ષક લાગતું અને બહારથી આવનાર ઘણા પુરુષોની પણ તેમાં રાત્રિના ખાર વાગતા સુધી બેસીને આનંદવાર્તા કરતા છતાં પણ સમય થયે ત્યાંથી ઉઠીને જતાં વૃત્તિ પુનઃત્યાં થોડો વખત પણ અધિક ગાળવાને દોરાતી. પ્રસંગે ધર્મોદ્દાનમાંથી નીકળતા વેદધ્વનિથી તે સ્થળ ગાજી રહેતું, તો પ્રસંગે સારાભાવનાં મધુર પદોની રેકડે વાગવાથી તેના સુંદર ધ્વનિથી તે ઇવાઈ રહેતું, તો પ્રસંગે ત્યાં બેઠેલા સજ્જનોના નિર્દોષ આનંદમાં ઉપજતા પ્રીતિકર હાસ્યરવથી તે ઉભરાઈ જતું હતું.

સાયંકાલે વ્યાખ્યાન તથા કીર્તનને ક્રમ પણ આ જ ખુલા સ્થાનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. વ્યાખ્યાનમાં લગભગ ૫૦૦ મનુષ્યો તથા ૧૦૦ ઉપરાંત સ્ત્રીઓ ભાગ લેતાં હતાં, એક દિવસ વડોદરા રાજ્યના મુખ્ય અધિકારિમંડળે પણ વ્યાખ્યાન વગેરેમાં ભાગ લીધો હતો. પ્રકાશમાન દીપકોની મધ્યે વ્યાખ્યાનમાટે ખુલા સ્થાનમાં જ વ્યવસ્થા થતી હતી. જલને સારી રીતે છંટકાવ કરીને તેમ સ્વચ્છ કરીને તથા ઝાડનાં કુંડાને સ્થાપીને જમીનને સુંદર કરવામાં આવતી હતી. ઝાડની ઘટાસરખી બનાવીને તેમાં વ્યાખ્યાતા તથા કીર્તન કરનારોઓ માટે અ-

ત્યંત રમણીય લાગતું ઉચ્ચાસન (Pulpit) રચવામાં આવતું હતું. તેમાં શ્રેયસ્સાધકવર્ગના સદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમત્સિંહાચાર્યજીની તથા સાધકવર્ગના મુકુટરૂપ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યની દેહીધમાન્ પ્રતિમા સ્થાપવામાં આવતી હતી. વ્યાખાતાના સંમુખ કેટલોક છેટે સ્ત્રીઓને માટે મર્યાદાપૂર્વક બેસી શકાય એવું સ્વતંત્ર સ્થાન રાખવામાં આવ્યું હતું; તથા તેની મધ્યમાં ઝાઝની કુંડાંથી નાનું ઉપવન રચવામાં આવતું હતું. તથા તેની આસપાસ શ્રોતાઓને બેસવાને માટે ખુરશીઓ મૂકાતી હતી ત્રીજા ઝગતુ હોવા છતાં તે સાયંકાલનો સમય હોઈ મંદ મંદ શીતલ વાયુના વહેવાને લીધે ત્યાં-તે ઝગતું લેશ પણ ભાન થતું ન હતું. શ્રવણ કરનાર સર્વને એ ખુલા સ્થાનથી અપૂર્વ આનંદ થતો તથા પ્રકૃતિને બહુ અનુકૂળ જણાતું. પૂર્વથી જણાવેલા કાર્યક્રમાનુસાર પ્રથમ દિવસે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનું ઉક્ત ઉત્સવના હેતુઓને તથા જેના નિમિત્ત તેવું પાલન થયું હતું એવા વંદસ્વરૂપ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યના સામર્થ્યસ્વરૂપ તથા તેમના ઉપકારનું રમરણ કરાવતું ઉદ્ઘાટક વ્યાખ્યાન (Opening Speech) થયું હતું. શુક્રવારે પંડિત શ્રી કૃતેહચંદ કપૂરચંદ લાલનનું 'શ્રેયસ્ ક્યાં છે' એ વિષયઉપર ઐદ વિચાર તથા રમણીય શૈલિથી વ્યાખ્યાન થયું હતું.

સનિવારે રાત્રે ઉપર જણાવેલા મનોહર સ્થાનમાં 'વિનોદજનક વાર્તા'ના કાર્યક્રમ માટે સર્વનું સંમેલન થયું હતું. અનેક સંજ્ઞાઓએ આનંદજનક વિવિધ વાર્તાઓ કરી હતી. અને તેથી સર્વ શ્રોતાને આનંદપૂર્વક નિર્દોષ પ્રસન્નતાનું ભાન થયું હતું. તેમાં શ્રીમત્ સુરેશ્વર ભગવાને જે વાર્તા કહી હતી તે તેઓજીના વય પ્રમાણાદિથી વિચાર કરતાં આશ્ચર્યકારક તથા સર્વથી અધિક આકર્ષક હતી. અને સર્વાનુભવે તે નિમિત્તના પારિતોષિકને તે જ થોડાજ દિવસ પછી પારિતોષિક સાધકવર્ગમાંથી કોઈ પણ પુરુષને આપવાને માટે અને એ પ્રકારથી તેમને ઉત્તેજન મળે એવા આશયથી કાઢવામાં આવ્યું હતું તેથી તથા પારિતોષિકને લાસ કોઈ ધત્તર સંજ્ઞાનને મળે એવી શ્રીમત્ સુરેશ્વર ભગવાને ઇચ્છા દર્શાવવાથી પ્રથમ પારિતોષિક કૃષ્ણશાસ્ત્રી ઇંદારકરને, દ્વિતીય રા. અમ્બાલાલ નરસિંહલાલને તથા તૃતીય રા. સુનીલાલ વિશ્વેશ્વરને એમ આપવામાં આવ્યાં હતાં. અને તેથી સર્વ કોઈ પ્રસન્ન થયા હતા. મનુષ્ય ધારે છે તો કોઈના ઉપર આશ્રિત ક્યાં વિના, કોઈના દોષનું કથન ક્યાં વિના, કોઈની નિંદા કે કોઈને અપ્રસન્ન ક્યાં વિના નિર્દોષ આનંદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવું નિદર્શન કરાવવાને અર્થે ઉક્ત કાર્યક્રમનો ઉપક્રમ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે સર્વને સદ્ગુણ થયો પ્રતીત થતો હતો.

તે જ દિવસે રાત્રે સર્વ સાધકોએ મળીને શ્રી ઇશ્ટની આરતી ઉતારી હતી. ૧૦૦ વ્યાસનીઓ સંઘે પ્રકટાવીને પ્રત્યેક જે ક્ષેત્રે શાંતિપૂર્વક એક સ્વરથી આરતી બોલવા માંડી તે સમયે એક અઘૌઠાકિસરખો દેખાવ દૃષ્ટિએ આવતો હતો, અર્ધચંદ્રાકાર સળગા બેલા રહ્યા હતા અને એક સાથે હાથમાં પકડેલી આરાત્રિકને વૃત્તિ ઇશ્વરરૂપમાં સ્થાપીને યથાવિધિ ઉતારતા હતા અને તે સાથે સમય પણ એ ક્ષિપાને એવો અનુકૂળ હતો કે જેથી શાંતિ તથા સાત્વિકતાનું સર્વને ઉત્તમ રીતે ભાન થયું હતું. અને સર્વને તે એક અત્યંત આકર્ષક કાર્યક્રમ જણાયો હતો.

રવિવારે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનું 'મનુષ્યજીવનની વિશેષતા'ના સંબંધમાં વ્યાખ્યાન હતું, તથા સોમવારે શ્રીયુત્ત જેટ્ટીસનલોસ કણીઆનું 'આસ્થાવલોકન' એ વિષયઉપર અ.

પૂર્વે વ્યાખ્યાન થયું હતું. તે તેમની અદ્ભુત વિદ્વતાની તથા અસામાન્ય જ્ઞાનની આત્મા અંતઃકરણ ઉપર અલૌકિક છાપ પાડતું તેમજ વ્યાખ્યાતાના બોધમય અંતઃકરણની અભ્યુત્થાન જ્ઞાન કરાવનાર યથ પડયું હતું. શાસ્ત્ર, અનુભવ તથા વિદ્વજ્ઞોના પ્રમાણપૂર્વક જ્યારે તેમણે વ્યાખ્યાનના વિષયનું સ્વરૂપ આત્માના હૃદયઆગળ રચ્યું અને હિતમ તર્ક તથા વિચારશ્રેણીની સંકલનાપૂર્વક જ્યારે તેના વિસ્તાર તથા વિવેચન કરી તેના બાવને અધિક વ્યક્ત કર્યો ત્યારે બુદ્ધિમાન આત્મવર્ગ આશ્ચર્યચકિત થઈ રહ્યો હતો.

મંગલવારે, પ્રથમ શ્રી વિશ્વવંશોપકારરત્નજીના કાર્યક્રમ સોમવારે ન બની શકવાથી રાખ્યો હતો. તેમાં પણ તેઓશ્રીના વિવિધ પ્રકારે શુભાનુવાદ ગવાયા હતા. સર્વનાં અંતઃકરણ ઝંથી અત્યંત દ્રવીભૂત થયાં હતાં. અને તે નિમિત્ત સવિશેષ રચવામાં આવેલાં કીર્તનો તેમાં રહેલા બાવપૂર્વક જ્યારે ગવાયાં હતાં ત્યારે આત્માનાં હૃદયને તેના બાવ સ્પર્શ થતાં તેઓ સજ્જનનેત્ર થયા હતા.

ત્યાર પછી 'કીર્તન પરિક્રમણ'ના કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. એક ખુલા સ્થાનમાં બધા સભ્યોએ ઉભા ઉભા ફરતાં ફરતાં તે નિમિત્તને માટે રચવામાં આવેલાં કીર્તનો વિવિધ વાદ્યસહિત આનંદ તથા ઉત્સાહપૂર્વક ગાયાં હતાં.

શુધવારે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનું ઉત્સાહના સ્વરૂપને કથન કરનાર અંતિમ વ્યાખ્યાન થયું હતું.

આ પ્રસંગના અંગે 'મહિલાકલામંદિર' નામનું સ્ત્રીઓએ બરેલા શુદ્ધ પદાર્થોની કારીગીરીવાળું એક સુંદર પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રત્યેક જ્ઞાનરાત્રી અત્યંત પ્રસંસાપાત્ર યથ રહ્યું હતું. એકાદ માસ જેટલા થોડા સમયમાં માત્ર બે ત્રણ એવરસાધક ભાગિનીવડે જે કાર્ય થયું હતું તે અત્યંત આશ્ચર્યજનક હતું. એ પ્રદર્શનની પ્રત્યેક વસ્તુ આકર્ષક, શોભાયુક્ત તથા ઉપયોગી હતી. તેમ તે વસ્તુઓનું મૂલ્ય ધણું જોણું રાખવામાં આવ્યું હતું. અનેક પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ વારંવાર તેને જોવા જતાં હતાં અને પ્રસન્નતા દર્શાવતાં હતાં. બહારથી પણ જે જે પુરુષો આવતા તે પણ તેને જોઈને તેની કારીગીરીનાં ધણાં વખાણ કરતા હતા.

તે વિના સાધકબંધુ શ્રી જગન્નાથે વિવિધ પ્રકારની શુદ્ધ સ્વાક્ષત્રી માળા, તેમજ પૂજના વિવિધ સાહિત્યો આદિ પણ પ્રદર્શનના એક વિભાગરૂપે રાખ્યાં હતા, તેમ જ શ્રી સુનીલાલ ઝોઝાએ સુંદર જાતનાં કેલેન્ડરો વગેરે પણ પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યાં હતાં. એક વિભાગ સાધકબંધુ શ્રી માણેકલાલ જરીવાળાએ વિવિધ જાતનાં મૂલ્યવાન તથા મોઢક રેશમી કસબી વસ્ત્રો તેમ જ ઇતર પદાર્થો પણ પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતા. તે ઉપરાંત ઉક્ત ઉત્સવ જેના અગ્રાંત પ્રયાસના પરિણામરૂપ હતો, તથા આ વર્ગના વિવિધ ઉત્સવોની બહિરંગ વ્યવસ્થામાં સર્વેદા અધ્યાગ પરિશ્રમને સત્ત્વે તેને સર્વોત્કૃષ્ટ કરવાને જે નિરંતર ઉત્સાહી છે એવા પ્રિય બંધુ શ્રી 'ડાહ્યાભાઈ' પોતાના હાથથી ચીતરેલાં વિવિધ પ્રકારનાં ઝૂંછંગ તેમ જ ચિત્રો પણ પ્રદર્શનના એક વિભાગમાં ગોઠવ્યાં હતાં અને તેનાપ્રતિ સર્વ જ્ઞાનરાત્રી એકસરખું આકર્ષણ યથ રહ્યું હતું. તે અત્યંત ઉચ્ચ ક્લા (art) વાળાં તથા બહુ મનોહર હતાં; તેઓ એ કાર્યમાં એક અત્યંત નિષ્ણાત પુરુષ છે. અને પોતાનું કાર્ય એવી કુશલતા તથા બુદ્ધિપૂર્વક કરે છે કે તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય સર્વને અધિક પ્રીતિકર, રચિકર તથા આકર્ષક થઈ સર્વની સ્તુતિના પાત્રરૂપ થઈ રહે છે. યુરોપીઅન વગેરે પણ તેમના કાર્યને જોતાં બહુ મોઢ પામે છે તથા પ્રશંસાના ઉદ્ગાર કાઢે છે.

આ પ્રદર્શન બતાવવાને માટે આ રાજ્યના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર સુત્ર શ્રીયુત છત્રનાથ ઠાકોરદાસ મોદીએ પ્રદર્શનને જોઈ પ્રસન્નતા બતાવી, વડોદરા ગામની શાળાઓમાંથી કન્યાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓને માટે તે જોવાને ખાસ હુકમ કઢાડ્યો હતો, અને તેથી હિસવપત્રી થોડા દિવસ એ પ્રદર્શનને લખાવડું પડ્યું હતું અને તે વખતે પુષ્કળ પ્રમાણમાં કન્યાઓ તથા બાળકો જોવા આવતાં હતાં અને ત્યાંના વિશાળ સ્થાનમાં પ્રસન્નતાપૂર્વક રમતાં હતાં. પ્રદર્શનથી પ્રસન્ન થઈ મરાઠી શાળાના હેડ મિસ્ટ્રેસ સા. કાદીમાઈ હેરલીકર પણ પોતાની શાળાની ઔશિક્ષક તેમજ ઇતર શાળાઓની ઔશિક્ષક વગેરેને પ્રસંગોપાત તેડી લાવી તેને બતાવવામાં હિસાબપૂર્વક ભાગ લેતાં હતાં.

આ હિસવમાટે ખાસ રચવામાં આવેલાં કાર્તનોનું એક સુંદર પુસ્તક છપાયું છે. તેમાં શ્રીમાન વિશ્વંલની પ્રતિમા છે. તે તથા બીજા પ્રસંગાનુસાર રચાયેલાં પદોના ધ્વજા કામળો પોરટો સાથે ૦—૩—૦—પણુ આને મહાકાલના વ્યવસ્થાપકઉપર લખવાથી મળી શકશે, તે પદો આજમુંથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં પદોકરતાં કોઈ વિવક્ષણતાવાળાં છે અને બહુ આકર્ષક છે.

જેમણે જેમણે આ હિસવમાં ભાગ લીધો હતો તેઓ 'જે આ વખત ન આવ્યા હોત તો મોટા લાભને ચુમાવત' એ પ્રકારના ઉદ્દગાર કાઢતાં પોતાની સંતોષવશ્તિને પ્રદર્શિત કરતા હતા. આ પ્રકારે વિવિધ રીતે લાભને પ્રાપ્ત કરી, સ્વાતંત્ર્યના સ્થાને પ્રાપ્ત થના, 'સુખદ પ્રતીત થયેલો કાળ જણાયો પણ નહિ' એમ મનથી ઉડતા ભાવને દર્શાવતા ચરુવારે સર્વ સજ્જનો સ્વસ્થાનપ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયા.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

સંખ્યાનંધ પત્રોનો વર્ષાદ મહાકાલના વ્યવસ્થાપકઉપર આજ કાલ વર્ષા રહ્યો 'મહાકાલ' નીકળે છે કે કેમ, હવે તે નિયમિત નીકળનાર છે કે કેમ, મહાકાલ રચનામાં હસ્ય થશે કે માનસ પ્રદેશમાં જ તેનું દર્શન કરી લેવું. મહાકાલ આ વિષ્ણુ, પણ ના સ્વરૂપસંસ્થિત તત્ત્વો સાથે અજોડભાવને પામી ગયું, મહાકાલ તે માયું. જે આદ્ય પહેલાંના જેવું અમૂલ્ય નીકળશે કે તેને આજ કાલનાં બીજા પરબીડીને પુષ્કળ તો પડેનો વાં વાશે, મહાકાલની કંઈ કાળથી ચાલતી આવતી નિયમિતતા કે 'વૈશાખમાં કે શુ? આવી આવી વાક્યો અનેક પત્રોમાં દ્રષ્ટિ પડે છે.

કોઈ સૌમ્ય ભાવથી લખે છે તો કોઈ પરશુરામના ધનુર્વતથી મન તેને માટે બહુ સ્વર કાઢી લખે છે; કોઈ કૃષ્ણની વાંસળીજેવા રમ્ય સ્વરૂપ જ નથી, પણ અમે તે હિસાબ પ્રકટાવવાની સાથે મહાકાલના વ્યવસ્થાપકને તેમજ મહાકાલમાંથી પૂર્વપત્ર સ્થાન દારકાની માગાને અખડાવાથી નીકળતા કંઈ જોવા તેમાં અમે કરી જ ભૂલ ખાતા કોઈ વિવેકપૂર્વક લખે છે તો કોઈ એક ધાને બે દરીતે ચાલતી ચોં એમ છે, અમા-

ખાને એક જ પ્રકારનું સૂચન કરે છે. કોઇ મર્યાદાપૂર્વક લખે છે તો કોઇ મસ્ત સ્થિતિમાં આવીને અદ્ભુત ગર્જના કરી લખે છે.

એક સુઘ આ પ્રકારે પત્ર લખે છે. “ દિલ્લીગીરીસાથે લખવું ” પડે છે કે એવરસાધક ના દીપકરૂપ શ્રીમાન્ ભારતર સાહેબ સ્વરૂપાવસ્થાનમાં સ્થિત થતાં પાછળ ગાડરીયો પ્રવાહ જ (શેમાં-સ્વરૂપાવસ્થામાં સ્થિત થવામાં !) આવે છે. મહાકાવ્યનાં પણ નિયમિત દર્શન દૂર થયાં છે. ને પ્રાતઃકાળે તો પ્રથમથી જ અવ્યવસ્થિત છે. લેખોમાં તો એકઠાતાનાં બાજુમાં કુટુંબ છે ને કૃતિ પર ભારમૂઠી ખીમ્બોની ટીકા કરે છે, પરંતુ તમારી તદ્દનીરે (શું કોઈ રાત્રી લેવાની ?) હવે ધીમે ધીમે ખુલ્લી થતી જાય છે, તેનું આ જ દર્શાવે છે. X X આવી ધમાલ તમારા સાધકો વેઠે, કારણ તે વાડામાં બંધાયેલા છે, પરંતુ અન્ય ઉદાસી પુરણો તો વખત આવે સાચી વાત કહેવાના જ. પણ વ્યવસ્થાથી મુક્ત થયેલી તમારી સંસ્થાને આથી કોઈ પ્રકારે ચાનક લાગી તેની આંખ ઊઘડે તેમ લાગતું નથી. ખેર, તેમાં તમારું જ જાય છે. વૈશાખ-માસમાં નીકળનારો ખાસ અંક પણ ખસી ગયો, તમારા ભગવાનની વાણી મિથ્યા પડી તો પછી એલાઓની તો વાત શી ! આટલું કડવું લખતાં ગેરવ્યવસ્થા વિરમે તો આનંદ, નહિ તો લખ્યું ન લખ્યું બરાબર ”

— ઉક્ત સુઘની વાતાં યથાર્થ છે. શ્રીમાન્ ભારતર સાહેબની સ્વરૂપસંસ્થિતિ થતાં મહાકાવ્યનાં દર્શન દૂર થયાં છે. પરંતુ જેની પાસે દહીં તૈયાર છે તે તત્કાલ તેને આપી શકે એમ છે. અને તેણે ઉક્ત મહાપુરુષપાસે હતું. પુનઃ દહીં આપનારને દુધ ગરમ કરી તેને જમાવી પછી આપવાનું છે. કલાકે કલાકે દુધને હલાવી જોઈ દહીં થયું કે કેમ તે દહીં થવાની કિંયાને જાણનાર મનુષ્ય કરી જોતો નથી. પરંતુ અમુક સમય ધીરથી તેની વાટ જુએ છે, તેમ જ કોઈ મહાકાવ્યની કરવા યોગ્ય સમગ્ર વ્યવસ્થા તથા ધનર વિવિધ વ્યવસ્થાના સ્વરૂપને જાણનાર છે, તેમને આ વિલંબથી આશ્ચર્ય થતું નથી. પૂર્વે જે સઘળું વ્યવસ્થાપૂર્વક આપ્યું હતું તેમાં વ્યવસ્થાના આત્મારૂપ વસ્તુનું અદર્શન થવાથી તેને પુનઃ મૂળરૂપમાં આણતાં કેટલી કઠિનતા હોય છે તે જાણનારને આ આરંભક અવ્યવસ્થાથી વ્યામોહ થતો નથી. પૂર્વે આ દહીંને બનાવનાર જાણે છે કે અમુક સમય પછી તે અવશ્ય બનશે તેથી તેનામાં તો થી માટે હોય છે. કોઈ વિકલ મનુષ્ય દહીં તૈયાર થયા પૂર્વે વારંવાર ઉદ્ધરાણી કરવા આવે તો જ ધનર પૂરનાર મનુષ્ય તેને ધીર સેવવાવિના ખીજું શું કહે ?

પરિણામરૂપે હતા, ૧ ! એ તો ખરું જ છે કે ‘ આવી ધમાલ અમારા સાધકો જ વેઠે. સરળતા પરિશ્રમને સેવીને તેને એ વગેરે માટે તો આખું જગત તૈયાર છે. અમૃતપાન કરવા તો દેવ અને લાલચે પોતાના હાથેયર છે. પણ હાલાકુલ માટે તો રીકર જ તેને સહન કરનાર જાણે છે. એક વિભાગમાં ગોઠવ્યાં હી નૃસિંહનો વાતસત્યમય વરદ દસ્ત છે તે જ ‘ ધમાલ ’ને સહન રહ્યું હતું. તે અત્યંત ઉચ્ચ માર્ગમાં ધમાલ ન સહન કરવી પડે કે જેમાં ધમાલ ન હોય એક અત્યંત નિષ્ણાત પુરુષ છે જ લેવા જવાનો ધમાલ વિનાનો સરળ માર્ગ દર્શો, અને તેથી કે તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય સચને આધિપને તેથી તેવા અનુભવરહિત પુરુષ ધમાલ ન સહન કરે પાતરૂપ યદ્ય રહે છે. યુરોપીઅન વગેરે લેવાનો જ ભાજપાલો છે, પણ જેને અમૃતવલીસરખી પ્રણાસના ઉદ્ધાર કાઢે છે. માર્ગ ધમાલયુક્ત લાગે છે. તે જાણે છે કે આપણે

લેવોની વસ્તુ મહાત્મ છે, અને ધમાલની અધિકતા એ તે મહાત્મ વસ્તુના માર્ગમાં હોવી જ ધટે છે, તેથી તેના પુરુષ તેના અવ્યવસ્થિત રહે છે, અને તે તે જોમ અધિક ધમાલ જુઓ છે તેમ પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે તે સમજે છે કે ઉપાધિ સહન કરવામાં જ બળની વૃદ્ધિ થાય છે. ધમાલ એ કાપર થઈ જગત્પ્રી બહુકન્ઠ મનુષ્ય માટે નથી, અને તેવાને તે અસહ જ હોય છે.

—‘સરકસ’ના વાડામાં બધાવણા પશુથી મનુષ્ય વધારે ચકિત થાય છે કે શરીરથી શરીરથી સ્વતંત્રતાનું મિથ્યાઅભિમાન ધારણ કરી ફરનાર આત્મી વધારે ચકિત થાય છે? ‘સરકસ’ના વાડાનું કુતરું પણ જે ચમત્કારિક કાર્ય કરી જગતને આશ્ચર્યમય કરે છે તે મગજમાં સ્વતંત્રતાની ખુમારી રાખી છાપરાને છાપરાં કુદી જતાર અને નિર્જીવ પ્રવૃત્તિ સેવનાર મકેટ કરી શકે એમ છે? વાધસરખું ઈન્મત પ્રાણી પણ પોતાના જન્મસિદ્ધ પૈરભાવ તથા વિવિધ દાનિકર સ્વભાવને છોડી મનુષ્યને મિત્રરૂપ તથા પ્રીતિ ઉપજાવે તેવું ક્યારે થઈ રહે છે કે જ્યારે તે ‘સરકસ’ના વાડામાં બધાય છે ત્યારે; અને તે જ વાધતું મૂલ્ય અધિક છે. પિંજરામાં પૂરાપણે હોવા છતાં મનુષ્ય સિંદ્રથી ભય પામે છે કે સ્વતંત્ર વિહાર કરનાર ચકલીથી ભય પામે છે? વાડામાં બધાયણા જ જેમ એક પશુસરખું પણ પોતાના દાનિકારક સ્વભાવને ત્યજે છે અને અદ્ભુત સામર્થ્યને મેળવી જગતને પોતાની તરફ આકર્ષે છે તેમ જે મનુષ્ય તેને યોગ્ય વાડામાં બધાય છે તેજ તેના જીવતરૂપ દાનિકારક સ્વભાવને છોડી પોતાનામાં પરમાત્મતત્ત્વને પ્રકાશિત કરી જગતને આશ્ચર્યચકિત કરે છે.

—‘ભગવાનની વાણી પણ મિથ્યા પડવાની’ ક્ષાંતિ પામર મનુષ્યોને આજે જ થાય છે એવું નથી કૃષ્ણને ઘેરથી નીકળતાં સુદામાને પણ એમ જ થયું હતું. પરંતુ ઘેર આવતાં-યથાર્થ સમય પ્રાપ્ત થતાં સુદામાને પોતાની ક્ષાંતિમાટે લગ્ન ઉત્પન્ન થઈ હતી. અર્જુનને પણ યુદ્ધમાં અનેક સમયે ‘ભગવાનની વાણી મિથ્યા’ પડવાની ક્ષાંતિ થઈ હતી, પણ સમય આવ્યે તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ હતી. ભગવાનની વાણીની પ્રકટ સાત્તાની કાંપી જ્યારે યથાર્થ સમય આવે છે, ત્યારે જ થાય છે, અને તેથી યથાર્થ સમયને ન જાણનાર કણે કણે બાકુલ થઈ મિથ્યા પોતાનામાં અપદ્ધાને પ્રકટાવવાના બીજું કશું કરતા નથી. અર્જુન અને સુદામાસરખાને ભગવાનની વાણીમાં ક્ષાંતિ થઈ છે તો બીજાને થાય એમાં શું આશ્ચર્ય?

—ધણા મનુષ્યોને રમારકનો અંક વૈદ્યાખ મદિયામાં નીકળવાનો હતો એમ ક્ષાંતિ છે, પણ પૂર્વના અકાંત પુનઃ અવલોકન કરશે તો તેને જણાશે કે વૈદ્યાખ માસ સુધીમાં જે ગ્રાહક યશે તેને તે અંક મળવાનો હક રહેશે એવા ભાવનું લખાયું છે. અને તે કશિરેખા તો હવે પછી પ્રકટ થનાર જ છે. આથી કાંઈએ એવી ક્ષાંતિમાં પડવાનું નથી કે ‘વૈદ્યાખમાં નીકળનારે ખાસ અંક ખસી ગયો!

—એક સજ્જન આ પ્રકારે લખે છે: “મહાકાલ હજી નથી મળતું તેથી મન તેને માટે બહુ તણસી રહ્યું છે. ધણા કહે છે કે હવે મહાકાલ નિયમિત નીકળનાર જ નથી, પણ અમે તે નથી માનતા. મહાકાલના માન્યવર વ્યવસ્થાપકના દેહવિલય પછી મહાકાલમાંથી પૂર્વવત્ જ્ઞાન મેળવનારી આશા અમે તમાગ બધા તરફથી રાખીએ તો તેમાં અમે કરી જ ભૂલ ખાતા નથી, એમ અમે માનીએ છીએ. તમે મહાકાલ સારી રીતે ચકાવી શકો એમ છો, અમા-

રાથી મહાકાળનાં આજ સુધીના ઉપકારો જાણતા નથી. આવા સમયમાં મહાકાળનીં ખોટ પડી એ વિચારથી અમને આંખમાં આંસુ આવે છે તો તેને તમે શું નહિ કહો ? મહાકાળ અમારો પ્રાણ છે તે અમને આપો અને જીવાડો. ખીન્ન કમો છોડી ઉત્સાહને ધારણ કરી અમારા ખાતર મહાકાલ અમને જલદી બતાવો. ”

—આ એક ખીજે પત્ર છે, જેમાં પૂર્વના પત્રનું જ કર્તવ્ય સ્પષ્ટ છે. પહેલા પત્રના વિચારપ્રમાણે કદાચ આ પત્ર ‘વખત આવે સાચી વાત’ કહેનાર નહિ ગણાય. પરંતુ જેને કાન છે તેને તો તે કહી શકે છે જ. તે ઉત્સાહ પ્રકટાવીને મહાકાલના લેખકને કર્તવ્ય-શીલ થવા સૂચવે છે ત્યારે કેટલાક તેથી વિરુદ્ધ ફિતિથી પણ એ જ હેતુને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

—આવા જૂદા જૂદા ભાવના સંકેતો કાગળો આવ્યા છે. આથી શું અમને અસંતોષ થાય એમ છે ? લેશ પણ નહિ. કોઇ દુકાનદારે નવો ઉત્તમ માલ ખતાવી બેઠાર કાઢ્યો હોય અને થોડા વખતમાં તે ખપી જતાં પછી તે માલ માટે દુકાનદારને ગ્રાહકો તરફથી વારંવાર ઉદ્ધારણી આવે અને અનેક મનુષ્યો તેને ત્યાં ધક્કા ખાઈ પેલો માલ નીકળ્યો કે કેમ એમ વારંવાર આવીને પૂછે તો તેથી તે દુકાનદારને માહું લાગે કે અસંતોષ થાય ? નહિ જ. તે જ પ્રમાણે મહાકાલના ગ્રાહકો ગમે તો ઠપકાના રૂપે કે ખીજ રીતે પત્રો લખી પૂછાવે તો તેથી તેના વ્યવસ્થાપકને લેશ પણ અસંતોષ થાય એમ નથી. ઉલટું આ ઉપરથી સહજ સમજાય છે કે કેવલ સત્વરવૃત્તિવાળાને મહાકાલ રુચિકર છે એમ નથી પણ રક્તપ્રધાન અંતઃકરણને પણ તે તેટલું જ રુચિકારક છે, અને તે તેના વ્યવસ્થાપકને અધિક ઉત્સાહવર્ધક છે.

—મહાકાલનું મૂલ્ય તેના વિલંબે જ સમજાયું છે. અનેક ‘પેપરો’ નો જ્યારે તેના ગ્રાહકો ભાવે નથી પૂછતતાં ત્યારે મહાકાલ માટે તેઓ તલપાપક થઈ રહે છે. —આ ક્ષણે જ આજની દપાલ આવી છે અને તેમાં એક પારસી મુદ્રસ્થનો એક સુંદર પત્ર છે. તેઓ લખે છે કે ‘કેટલાક મહિના વહી ગયા છતાં આપના માસિક મહાકાલનું સ્વરૂપ જોયું નથી. * * * જે ઉત્સાહથી હું ગ્રાહક થયો છું, તે મારો ઉત્સાહ હવે સુરણ થશે કે કેમ એ સંશય જ છે. ગરીબ ખિચારો છોટું ! —આમતાનનો દાતા—મારે નસીબે અદસ્ય થયો છે. પરંતુ તે છવતો જ છે એમ હું સમજું છું.’ પ્રિય સર્જન ! તમારા હૃદયનો નિર્મળ ભાવ સફલ થાઓ. તમારો શુભ સંકલ્પ તમારી વૃત્તિમાં જાગૃત રાખજો અને તેવું શુભ પ્રજ્ઞ પરમાત્મા તમને આપશે.

—ઠપકાના રૂપમાં પત્ર આવે કે ખીજ કોઇ રૂપમાં આવે, પણ તે ઉત્સાહજનક છે. સર્વના અંતઃકરણમાં મહાકાલ માટે અપૂર્વ જાગ છે એ તે પ્રત્યેક પત્ર બતાવી આપે છે અને તેથી તે સર્વ સમાનપણે આવકારદાયક છે. અને તદર્થે અપજાર માનવામાં આવે છે.

—જ્યારે કોઇપણ વિષયમાં અસ્તવ્યસ્તતા થાય છે, ત્યારે આરંભમાં આંખ જ બંને છે, અને એ નિયમને જાણનાર અનેક સર્જનો દલિપરત ધૈર્વ ધરી રહ્યા છે. કવચિત મૃદુરમરણથી તેઓ વ્યવસ્થાપકને પોતાના કર્તવ્યપ્રતિ જાગૃત કરતા રહ્યા છે. પરંતુ હવે તેમને અસંતોષ પામવાનું કારણ નથી.

—ધણા ગણશે કે જે મોટો રમારકનો અંક કાઢવાનો હતો, તે જ આ અંક હશે, પણ તેમ નથી. ચૈત્ર, વૈશાખ તથા જ્યેષ્ઠના આ ત્રણ અંગો છે, તથા માધ અને કાશ્યપના અં

ક્રમાં જે ઓછાં ફોર્મ આપનામાં આપ્યાં હતાં, તે તથા ફોર્મનો પણ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેથી આ અંક ૧૫ ફોર્મનો થયો છે.

—આ અંકથી ચાલુ માસ સુધીના અંકો આવી જાય છે; હવે આપાદનો અંક નિયમિત રીતે નીકળશે.

—મહાકાલ સંબંધી વ્યવસ્થા અધિક અને અધિક પ્રકારે ગોઠવાતી જાય છે. તેના લેખોમાં પણ ઉત્કૃષ્ટતા આણવા તેના લેખકો અટકત થયા છે. અને જો કંઈ પણ ઉત્કૃષ્ટતા આવશે તો તેના યશ લેખકોને નથી પણ વાચકોને છે. વાચકો જેવું આકર્ષણ કરે છે તેવું તે પામતા હોવાથી જો તેઓ સારું પાત્રી શકતા હોય તો તેમની આકર્ષકશક્તિ જ તેને માટે યશપાત્ર છે.

—આવતા અંકથી મહાકાલના બાબ સ્વરૂપમાં પણ શ્રેષ્ઠાર થવાનો સંભવ છે. અને એમ આશા રહે છે કે તે વાચકને અધિક મોહક જણાશે.

—મહાકાલના થયેલા વિશ્લેષમાટે તેના વ્યવસ્થાપકને ન્યૂન અસંતોષ છે, એમ કંઈ નથી, તેવું નિયમિતપણે જળવાઈ રહે એ તેની તીવ્ર ઇચ્છા છે. અને ભવિષ્યમાં ઈશ્વરના અનુમદથી તેની તે ઇચ્છા સિદ્ધ કરવા અવસ્ય મત્તરીક રહેશે.

—પ્રાતઃકાલ તથા ચમઈડના અંકો પણ હવે સત્તર પ્રસિદ્ધ થશે. તેના લેખકો પણ તે જ કાર્યમાં આજકાલ આગ્રહથી જોડાયેલા રહ્યા છે.

—આવતા અંકથી મહાકાલની વિરુદ્ધ વ્યવસ્થા વાચકોની દૃષ્ટિએ આવનાર હોવાથી તેવું પુનઃ પુનઃ કથન અનાવસ્યક છે. પરમાત્મા તે ઈ પિસતાર્ય સિદ્ધ કરે.

પ્રકીર્ણ.

ગ્રેકફેલર કે જેની ફેટલીક હરીકત પૂર્વે જણાવી છે તેમ માટે એવું કહેવાય છે કે જો તે આવાને આત્મ બીજાં બાર વર્ષે જીવન ભોગવશે તો જગદ્ગતી દૃષ્ટિમાં તે એક જ શક્ત્યુષ્મા (૧૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦)નો ધનપતિ ગણાશે. તે ૫૧ બેક અને ટ્રસ્ટ કંપનીઓનો વ્યવહાર ચલાવે છે, અર્ધ રેલ્વેના રસ્તાનો તે અધિપતિ છે, જગતમાટે પોલાદની ધાતુથી કિમત, તે જ નક્કો કરી શકે છે, અર્થાત્ તેના સમગ્ર વ્યાપારનો અધિષ્ઠાતા તે છે, ૧૫૦૦૦૦૦ (પંદરલાખ) મનુષ્ય પાસે કામ લઈ તેમને પગાર આપે છે, અને તે હપ્તે રાંત ધાસતેલના વ્યાપારનું તો તે સર્વસ્વ જ છે.

જૂનામાં જૂની જીવતી વસ્તુ.

અત્યંત જૂનામાં જૂની જીવતી વસ્તુતરીકે મેક્સિકોના વનસ્પતિ શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે

શેપલટેપે (chapultepec) નું 'સાઇપ્રસ' (cypress) નું ઝાડ છે. તેનું થડ પરીધ અ-
થવા ઘેરાવામાં ૧૧૮ ફીટ છે, અને તેના ઉપર કરેલાં કેટલાંક ચિહ્નોવડે એ લોકો એનું
નક્કી કરે છે કે તે લગભગ ૬,૨૦૦ વર્ષનું છે.

કોઇ પણ બે પક્ષીઓ એક સરખી રીતે ઉડતાં નથી. તેમની ઉડવાની રીતનો આધાર
તેમની પાંખની કુમાસઉપર (1) નડાઇ પાતળાઇ ઉપર, તેના આકારના ધાટીઉપર, તેનાં
પીછાં અને તેની પૂછડીઉપર રહેલા છે.

દુનિયામાં એક વર્ષમાં વપરાતા પોસ્ટ કાર્ડની સંખ્યા અતિશય છે. જર્મની ૧, ૧૬૧,
૦૦૦,૦૦૦ કાર્ડો, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ૭૬૦,૫૦૦,૦૦૦ કાર્ડો, અને ગ્રેટ બ્રિટન ૬૧૩,૦૦૦,
૦૦૦ કાર્ડો એક વર્ષમાં વાપરે છે. કાગળો વાપરવામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ બધા કરતાં ચઢી
નળ છે. ન્યૂ યૉર્કમાં ૧૯૦૩ની સાલ સુધીમાં એકંદર ૪,૧૦૯,૦૦૦,૦૦૦ કાગળો પોસ્ટ
કરવામાં આપ્યા હતા !

દુનિયામાં ઉંડામાં ઉંડા કુવા જે ગણાય છે, તેમાંનાં કેટલાકની ઉંડાઇનું માપ આ
છે: બર્મિંગ્હામની પાસે આવેલા સ્પેરનબર્ગમાં એક કુવો છે જેની ઉંડાઈ ૪૧૬૦ ફીટ છે,
કે જે દુનિયામાં ઉંડામાં ઉંડો કુવો કહેવાય છે. હંગરીમાં આવેલા પેસ્થ (Pesth)માં
એક કુવો ૨,૧૮૨ ફીટ ઉંડાઇનો છે. પેરિસના લા શેપલમાં ૨૬૫૦ ફીટ ઉંડાઇનો છે. મિંક-
નની પાસેના ન્યુસલવર્કમાં ૨૨૮૮ ફીટનો, ફ્રાન્સના પેસીમાં ૨૦૦૦ ફીટનો, પેરિસમાં ગ્રીને
લમાં ૧૭૯૮ ફીટનો અને બાવેરીયાના-ફિસિનબર્ગમાં ૧૭૮૭ ફીટ ઉંડાઇનો કુવો છે.

યુરોપીઅન નામનું પક્ષી કે જેને ઉત્તરનું જૂરા કહેવું પક્ષી કહેવામાં આવે છે તે
એક રાતમાં અટક્યા વગર એટલ આફ્રીકાથી જર્મન સમુદ્રના ૧૬૬૦ માઇલના અંતરની
નવ કલાકમાં મુસાફરી કરી શકે છે. કુદરતમાં રહેલા બળને કાળુ પહેાંચી વળે એમ છે.

લંડનની નાદારીની કોર્ટમાં લહેણદારની મજેલી એક સભામાં એવું કહેવામાં આવ્યું
હતું કે એક સ્વૈન સીના કાપડીયાને ૧૦,૦૦૦ દેવાદાર હતા ! અદિના વ્યાપારીઓએ હવે
ગભરાવાનું કારણ નથી !

ચીનના કેટલાક ભાગમાં જે કોઇ મનુષ્ય તેના લહેણદારનું દેવું નથી ભરી શકતો તો
લહેણદાર તેના ઘરનું એક બારણું કદાડીને લઇ નળ છે, અને આમ કરવાથી તેઓ એમ
માને છે કે તેના ઘરમાં જૂત ગ્રેન કે એવું કોઇ સત્ત્વ પેસી તેને હેરાન કરશે.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—આપાટ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત ૧૯૬૮. વર્ષાન (અંક) ૯.

॥ ૐ શ્રી ॥

મને શાથી આશ્ચર્ય નથી થતું અને શાથી થાય છે.

પદ. (શુદ્ધ પ્રેમ જણાતા હોય તે જાણે, એ જાણ.)

આશ્ચર્ય મને, થાય ન કોઈ રીતિથી.

વિશ્વ સમગ્ર આ ચાલતું, જોઈ પછુ, થાય ન આશ્ચર્ય પ્રતીતિ;

જાણું જે એના સિદ્ધ નિયમવડે, ચાલે બધું પ્રકૃતિથી; ^૧—

આશ્ચર્ય થાય નહિ અદ્વર રહેલી, આકાશકેરી સ્થિતિથી;

આશ્ચર્ય જોતાં ન, સાધનવિના થતી, સૂર્યાદિકેરી ગતિથી.—

આશ્ચર્ય ના મને ઉપજે કદાપિ, દેવાદિકેરી કૃતિથી;

આશ્ચર્ય ઉપજે ન જોતાં આ કોઈની, સ્તંભ, ક્ષતિ, ^૨ કે પ્રગતિથી. ^૩—

આશ્ચર્ય આ બધું નવ ઉપજાવે પછુ, આશ્ચર્ય ઉપજે વૃત્તિથી;

ત્યારે હું જોઈ મિથ્યા દોષો જણાતા, બીજાના, સારી મતિથી. ^૪—

આશ્ચર્ય મને, થાય છે એવી રીતિથી.

આશ્ચર્ય થાય જોતાં ગુરુની સમીપે, શિષ્યોની ખોટી પ્રણતિથી; ^૫

આશ્ચર્ય સાચા સદ્ગુરુ મળ્યા છતાં, સુધરે ન તેની સંજ્ઞાતિથી.—

આશ્ચર્ય થાય મહદ્, કારણવિના પછુ, કોઈ કોઈની સંમતિથી;

બીજાના વ્યવહારે મુંઝવું માથું ધાલનાર, નિજધર્મદ્રોહિ થતિથી. —

આશ્ચર્ય થાય નહિ, થયેલી ક્રિયાથી, કશ્વપની પત્ની દીતિથી;

આશ્ચર્ય થાય મને, ભક્ત કાવતાં છતાં, ખૂટીતો જે જગની ભીતિથી.—

આશ્ચર્ય થાય જોઈ શ્રદ્ધાળુ કેરી, શ્રદ્ધા જતી જગપતિથી;

આશ્ચર્ય ! જો શિરે સદ્ગુરુ ઉપેન્ન છતાં, સાધક તરે ન સંસૃતિથી. ^૬—

૧ જ્ઞાન. ૨ ક્ષય. ૩ વધવું. ૪ સારી બુદ્ધિવાળા પુરોધા. ૫ સાદાજી નમસ્કાર. ૬ સંસારથી.

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય દૃષ્યમાં]

(અતુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૨૫ થી.)

મુહિર—(બધાના ગયા પછી તેની સ્ત્રી ચતુરાને) ક્યાં ગઈ રાંડ ! અલી ત્યાં બેઠી બેઠી શું કરે છે ?

ચતુરા—આ રહી, એમ જરા વારમાં પેલા મીયાં ફાંકે પુત્રી પેટ પુત્ર પુત્ર કરે છે !

મુહિર—પણ હવે આમ મરની, ખૂણામાં બેઠી બેઠી કરે છે શું ?

ચતુરા—હવે જરા ધીરજ ધરોને. આ ચલમને તૈયાર કરીને આવું છું.

મુહિર—રાંડ ! ચલમ તારા કયા બાપને પાવાને કરે છે ?

ચતુરા—બાપ વળી અહિં બીજા કોણ છે જ ? આ જરા મારે પીવીતી તે ભાંધું.

મુહિર—અરે રાંડ કમળત, ગધેડી ! હવે છેક ફાટી કે શું ? ચલમ પીવા ક્યારથી શીખી વળી ?

ચતુરા—કેમ, ચલમ પીએ તે ગધેડી, કમળતને ફાટી ગણાય કે ? ત્યારે તમે પણ રોજ આ બીડીઓ ને ચલમો પુકા છે તે કમળત, ગધેડાં ને ફાટ્યામાં ખરા કે નહિ ?

મુહિર—અરે આ હેવાન ! મરદ ચલમ પીએ તેમાં શું ? પણ ચારત જતે ચલમ કેવી પીવી, પેલી ભંગડીની પેટ જો રાંડ ચલમ પીવા બેઠી છે !

ચતુરા—બાપડી ચલમ પીએ તે તો ભંગડી ને ભાઈસાહેબ પીએ તે તો મોટા દોલત જાણ. કેમ ? તમારું મોટું સોનાનું બનાવેલું ને અમારું ચામડાનું કેમ ?

મુહિર—કાં, રાંડ માર બાવાની યઈ છે ! સીધી વાત નથી કરતી ને આડું આડું જ બાહે છે, પેલી વધુડીની પેટ !

ચતુરા—આડું તે તમે બાહે છે કે હું ? જવાબ નથી દેવાતો ત્યારે આમ મોતનાં પ્રાંશ શું મારો છે ? લોને સીધી વાત કરીએ. કહો શું કહો છે ?

મુહિર—કહે શું ? આ એ જ કે બાપડી જાતથી ચલમ ન પીવાય.

ચતુરા—પણ આ પેટમાં જરા બાદી જણાય છે ને બે દહાડાથી ઝાડો સાફ આવતો નથી, ને આખું શરીર મતાલાં નાંખે છે, તોએ ચલમ ન પીઈ ? આ હમણાં તમે બધા કેતાંતા કે તમારું પીવાથી તો પેટની બાદી મરી જાય છે, ખુણાસાથી દસ્ત યાય છે, અને સુરતી હિડી જાય છે, અને આ હું બાદી મટાડવા જરા ચલમ પીઈ છું, તેમાં આ ધમ-પછાડા શાના કરવા બેઠા છો ? એમાં તે શું હું ખોટું કામ કરવા બેઠી છું જ ?

મુહિર—ખોટું તે વળી એક વાર કે લાખ વાર ! રાંડ, બાદી થઈ હોય તો સુંક ને અજમો ફાંક, ને દસ્ત સાફ ન ઉતરતો હોય તો નવટોકે દીવેલ હોજરામાં રેડ, પણ રાંડ ! ચલમ કેવી પીવી !

ચતુરા—ત્યારે તમે જ સુંક ને અજમો ફાંકોને ! ને રોજ વાંધું વાય ને દીવેલ હોજરામાં રેડોને ! પોતે બાદી મટાડવાને તમારું પીએ ને અમે પીએ ત્યારે તો તે ખોટું છે કહી અમને દીવેલ પાડું છે ને સુંક ફાંવવી છે, તે હું તો મરી જઈ તોએ દીવેલ પીનાર નથી. કહેનાર કહી સુખા.

મુહિર—દીવેલ ન પીએ તો જહાનમમે જા, પણ યાદ રાખ રાંડ, જો ચલમ પીધી છે તો હાડકાં ખોખરાં કરી નાંખ્યાવિના રહેનાર નથી.

ચતુરા—પણ તમાકુથી બાદી મટલી હોય ને દસ્ત સાફ જાણે કે કાનમાં કંઈ એમ ઉતરતો હોય તો એ મારે તમાકુ ન પીવી તેનું કંઈ કારણ કહેશે ?

મુહિર—પણ અરે મૂરખ ! તમાકુથી બાદી મટે છે, અને છાંડો સાફ ઉતરે છે એવું તને કંઈ કાયા સાળાએ ?

ચતુરા—કેમ વળી ફરી ગયા ? તમે જ હમણાં કેતાંતાને. ને આ તમાકુ પીનાર બધા જ એ પરમાણે કેતાંતાને.

મુહિર—કાકુ એના આપતું કરમ સાળાઓએ ! બધા કહે છે તે પોતાના વ્યસન ઉપર હકપીછોડો કરવા. મોટી ડાહી ડાહી વાતો કરે છે ને એટલું સમજતી નથી રાંડ ! હું કહે જુજને ! જો તમાકુથી દસ્ત સાફ ઉતરતો હોય ને બાદી મટલી હોય ત્યારે તમાકુ પીનારાઓ સાળાઓ શું કરવા વેદોને ત્યાં ધજા ખાય ને પોતાનાં ભેરાં છોકરાં માંદાં પડે ત્યારે દવાદારમાં શું કરવા પૈસા ખરચે ! પણ એ બધી કહેવાની વાતો ! પહેલી એક બે દહાડા પીએ ત્યારે જરા ફાયદાજેવું જણાવે, પણ પછી ધૂળ ને ધમાસ !

ચતુરા—ત્યારે ફાયદો નથી જણાતો તોય શી રોજ આ પૈસામાં દેવતા મૂકો છો ? આ તમાકુથી તમારા દાંત તો કાળા પડી ગયા ! ને મોહું રાત દહાડો નયું કેટલું ગંધાય છે ? ને તલપ આવી હોય ને તમાકુ પીવા ન મળે તો કામ ધધા સૂજતો નથી ને ધુંવા પુવા થઈ જાય છે, તો એ ગંધાનું પૂજનું પકડ્યું તે પકડ્યું જ !

મુહિર—અરે મૂરખી ! તમાકુથી તે વળી દાંત કાળા પડી જતા હશે !

ચતુરા—કાળા તે વળી આજના ! આ તમારી સાફ જરા જુઓને ! આ તો ઉત્તમી ફટકોળેવી છે નહિ ! આ આને ચાર દહાડા ધૂમાડો અડ્યો તો આવી મસોનાળેવી થઈ ગઈ, તો આ તમારા દાંત, આ ગળુ, આ છાની, આ નાક, એ બધામાં રોજ ધૂમાડાના ગોરોગોટા વરસોનાં વરસો બરો ને કાળાં પડ્યા વિના રહેશે, કેમ ? જાતીએ કાળી ચાંદી તો પડી હશે.

મુહિર—તારા આપતું કરમ પંડુ હશે. અજીવ તો મળે નહિ ને મોટી ડાહી ડાહી વાતો કરવા બેઠી છું.

ચતુરા—તમાકુ પીવાથી તમારી અજીવ ઉડી ગઈ છે, તે આ ચોખી દીવાળેવી વાત મળે ઉતરતી નથી. ચલમે ને ખીડીએ કુંડી કુંડીને આ શરીર નયું ખરામ ખરતા તો કરી નાંખ્યું ! મારે કંઈ જણસ કરાવતી હોય તો તે વખત તો પૈસા મળતા નથી ને રોજ આ પૈસાખર તમાકુને નામે પૂજો તો મૂકો છો !

મુહિર—આસ જો, હવે, બજાડાટ મૂકી દે. આ રથેન મહારાજનું ધાયું કામ કરી આપું એટલે પછી મોજા ઉડાવજેને.

ચતુરા—હા, પણ તમે તમાકુ કુંકવાનું છોડશો નહિ ને ! એથી જ સરગે જશો હાં.

મુહિર—ફોજ્યા કર માયું બેઠી બેઠી, હું તો કામ છે તે જાઉં છું. (જાય છે.)

ચતુરા—(ગાય છે.)

બુદ્ધિ જગડે, શરીર જગડે, પૈસા યામ ખુવાર,

તમાકુ તોય ન છોડે, કેવા લોક ગમાર.

ખીડીઓ પુકે ને ચલમ પુકે ને હુકો પી યાય હેરાન;

આયુષ્ય જનન, કરે હેવાન, બૂલીને લાન, યતા યેગ્ગર.

તમાકુ૦

સાતે ધાતુ શરીરની જગડે ને લોહીમાં વ્યાપે ઝેર;

પહેલી આવે હેર, પછી પલુ કેર, કરી વાળે વેર, વ્યસન આ અગર.

તમાકુ૦

રોગી દુર્બલ આછી અક્ષતની વ્યસનીની સંગતિ યાય;

પીએ ને ખાય, સુધે જે સદાય, આ દુનીયામાંજ ખાતા દુઃખમાર.

તમાકુ૦

(નય છે.)

(અપૂર્ણ.)

વૌદ્ધ ધર્મના ઉદયસ્તમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૭૨ થી)

કાશીમાં આવ્યા પછી પાંચ માસમાં ગૌતમના સાઠ અનુયાયીઓ થયા તેમને એક દિવસે યોજાવી તેમણે કહ્યું:—પ્રિય ભિક્ષુઓ ! ધણાના મુખ અને કંથાણુઅર્થે, જીવોની અનુકંપા ધારણ કરી સર્વ દિશામાં તમે જાઓ. એક દિશામાં બે જશો નહિ. જ્યાં જાઓ ત્યાં આદિ, મધ્ય, અંતમાં રમણીય, શબ્દમાં અને તાત્પર્યમાં એક રસ આ પવિત્ર સિદ્ધાન્તને પ્રયોધા: અને પરમયાવન અને કૃતકૃત્યતાના જીવનનો દૃષ્ટાન્ત આપો. ” (મહાવર્ગ ૧. ૧૧-૧)

ગૌતમના આ અનુયાયીઓએ ધર્મપ્રસારણનો જેવો પવિત્ર આવેશ ધારણ કર્યો હતો તેવો આવેશ પછીના કોઇપણ ધર્મના પ્રસારકોએ ધારણ કર્યો નથી. ગૌતમ ઉસવેલા-તરફ ગયા, અને યથા કાશીમાં રહ્યો, અને અન્ય સિંચ્યો ધર્મપ્રસારણસાર સર્વ દિશામાં વિખરાઇ ગયા.

ઉસવેલામાં કાશ્યપ વંશના ત્રણ ભાઈઓ જેઓ અગ્નિહોત્રી હતા: અને જેઓની કીર્તિ તત્ત્વચિંતકતરીકે સારી ફેલાયેલી હતી તેમને પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ કરવા મોટા ભાઈએ જટા કાઢી નાંખી. અને અગ્નિહોત્રનાં પાત્રો નદીમાં નાંખ્યાં, અને યુદ્ધ પાસેથી પ્રવાળ્યા અને ઉપસંપદા દીક્ષા લીધી. નિરંજનનદીઆગળ તેના નાના ભાઈઓએ દીક્ષા લીધી. (મહાવર્ગ ૨-૧૫-૨૦)

કાશ્યપ ખેડુઓના આ ધર્મપરિવર્તનથી જનસમાજઉપર મોટી અસર થઈ. હવે શિષ્યસંઘસદિન ગૌતમ રાજગૃહનરફ ગયા. જિજ્ઞાસાર રાજા કેટલાક વ્યાધિયુ અને વૈશ્ય ગૃહસ્થોસાથે છુદ્ધના દર્શનાર્થે ગયા. રાજાને કાશ્યપને ત્યાં જોઇ વિચાર થયો કે કાશ્યપે છુદ્ધને યતધર્મમાં આપ્યો કે છુદ્ધ કાશ્યપને ત્યાગધર્મમાં આપ્યો. કાશ્યપે રાજાને: કહ્યું કે તેને છુદ્ધના આદેશથી શાંતિ મળી છે, અને મનુષ્યાગદિઉપરની તેની પ્રીતિ ઉડી ગઈ છે. રાજાને ઉંડી અસર થઈ અને પોતે ગૌતમને શરણુ થયો અને ખીજે દિવસે છુદ્ધને શિક્ષા

અર્થે નિમંત્રણ કર્યું. રાજ્યે વેલુવનમાં આશ્રમ આપ્યો. ત્યાં થોડો સમય તથાગન રહ્યા. આ સ્થળે સારીપુત્ર અને મૌદ્ગલ્યાન નામના સુપ્રસિદ્ધ અનુયાયીઓ થયા.

ગૌતમ છુદ્ધની દિનચર્યાનું નીચેમુજબ વર્ણન કરવામાં આવે છે:—

પ્રાતઃકાળે બાહ્ય મુહૂર્ત શિષ્યોસહિત છુદ્ધ પહેલા ઉઠે છે. ધ્યાનાદિ નિત્યકર્મ કરે છે, અને પછી ભિક્ષાઅર્થે ગામમાં જાય છે. જે સમયમાં તેમની દિવ્યકીર્તિ સર્વભાગમાં પ્રસરી હતી, અને જ્યારે તેમનું નામ પ્રાતઃસ્મરણીય ગણાતું અને રાજ્યે જ્યારે તેમને સાદાગ કરતા ત્યારે પણ આ મહાત્મા ભિક્ષાપાત્ર લઈ ઘેર ઘેર જૌન સેવી, નિમ્ન મુખે, શરતા અને જે કંઈ પાત્રમાં પડે તે લઈ પાછા આવતા.

તે સમયના આ મહાપુરુષ આ પ્રમાણે ભિક્ષુકતરીકે જીવન ગાળી પોતાના પવિત્ર તાના અને ભૂતાતુકંપાના વિચારો પ્રકટ કરી વિશ્વમાં શાંતિ પ્રસારતા હતા. આ પ્રશાન્તપદ ગ્રામ દરવાજા અધિકાર ગૌતમે સ્વીકૃતિને પણ આપ્યો. ડૉ. આલ્ફનબર્ગ કહે છે કે આ સમયમાં હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રીઓને જગદ્ગવનહારમાં સ્વતંત્રતા હતી. પક્ષાનો નિયમ ન હતો. સ્ત્રીઓ જનસમુદાયની વિદ્યામય પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતી હતી; અને તેના પુરાવો. હિંદુ-સ્થાનના ઐતિહાસિક કાળો છે.

ગૌતમની કીર્તિ તેમના વતનસુધી પ્રસરી હતી, અને તેમના પિતાએ મરતા પહેલાં એકવાર પુનઃર્જન યાપ એવી ઇચ્છા જણાવી હતી. ગૌતમ પિતાની ઇચ્છાનુસાર કપિલ-વસ્તુ ગયા; પણ ગામમાં ન જતાં ઉપવનમાં રહ્યા. તેમના પિતા અને સગાંઓ ત્યાં ગયા. બીજે દિવસે ભિક્ષુકતરીકે આ પ્રથમના રાજપુત્ર ગામમાં ભિક્ષા માગવા આવ્યા. પિતાને આ પ્રવૃત્તિ ક્ષાત્ર ધર્મને ઉચિત ન લાગી; પણ ગૌતમે કહ્યું કે તમે રાજવંશી છો, અને હું પ્રત્યેક છુદ્ધના વંશનો છું. રાજ્યે તેમને મહેલવરર આપ્યા. ત્યાં સર્વ સગાં મળ્યા; પણ માનભરી ક્ષત્રિયાણી યશોધરાએ કહેવડાવ્યું કે મારામાં કંઈપણ કિંમત હશે તો તે પોતે જ મારે મંદિરે આવશે, અને હું તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરીશ. ગૌતમ આ વાક્યને શરણ થયા. અને માત્ર એ શિષ્યસહિત યશોધરાને ત્યાં ગયા. જ્યારે યશોધરાએ પોતાના પતિને ભિક્ષુકના વેશમાં દીઠા ત્યારે તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તે તેમને પગે પડી અને ચરણ ઝાલી તેણે હૃદયને પ્રુદ્ધ કર્યું. પરંતુ પોતાના અને પતિના જીવનની દિશાનો મોટો ભેદ જોઈ સાવધ થઈ ઉભી થઈ અને આંધે રહી. છુદ્ધના પ્રશાન્ત આદેશનું તેણે શ્રવણ કર્યું. અને છેવટે ભિક્ષુકની સંસ્થા સ્થાપી ત્યારે છુદ્ધે યશોધરાને પ્રથમ દીક્ષા આપી. પરંતુ આ પ્રસંગ થતાં સુધી યશોધરા ધરઆગળ રહી અને પુત્ર રાહુલ પિતાસાથે ભિક્ષુકતરીકે સંઘમાં ભળ્યો.

ગૌતમના પિતાને પૌત્રની પણ પ્રવ્રજ્યા થયેલી જોઈ સંતાપ થયો; અને તેના પરિણામમાં ગૌતમે એવો નિયમ રચાવ્યો કે માત્રાપત્રી સંમતિવિના ભિક્ષુસંઘમાં કોઈને દાખલ કરવો નહિ.

“અનુવર્ગ—નું” અવલોકન કરતાં જણાય છે કે રાજગૃહ પાછા શરતા અનુમિયા નામના ગામ આગળ ગૌતમ થોડા દિવસ રહ્યા; તે દરમિયાન શાક્ય રાજ ભદ્ર, અનુરુદ્ધ, આનંદ, ભય, કિમ્બલ, કેવલ્લ અને ઉપાલિ નામના હજાર ભિક્ષુ સંઘમાં દાખલ થયા. આ સમયે શિષ્યો સમાજના યદીઆતા અને ઉતરતા સંજ્ઞાના અનુષ્ઠા હતા. એક શ્રીમાન રાજ્ય અને

એક ગરીબ હજમ હતો. સાતિના બેઢવિના ગૌતમ યુદ્ધ સર્વને સર્વોત્તમ પ્રીતિથી. શરણ આપતા. ગરીબાઇનાં સહભાવિ જેવાં દુઃખી છે તેવા અતુલ ધનના પણ સંદભાવિ સંતાપો છે. જ્યાં વિવેકશુદ્ધિ નથી, જ્યાં સાચો વૈરાગ્ય નથી ત્યાં ધનવડે સુખ નથી. શાક્યરાજા બંદે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી યુદ્ધશરણ લીધું, ત્યારે ઉપાધિત્યાગથી જે સંતાપ યાચો તેનું વર્ણન તે નીચેપ્રમાણે કરે છે:—

ભગવન, જ્યારે હું રાજા હતો ત્યારે મારા મંદિરના બહાર અને અંદરના ભાગમાં પહેરેગિર હતા, એટલું જ નહિ પણ મારા નગર અને દેશના પણ રક્ષકો હતા; તોપણ મને ભય રહેતો, હું ચિંતાતુર રહેતો, અવિશ્વાસ હતો. હવે જો કે હું જંગલમાં એકલો ફરું છું, અથવા કોઈ વૃક્ષતલે પડી રહું છું તોપણ મને ચિંતા અથવા ભય નથી. હું આત્મસંપન્ન, નિર્લંધ, અને યુગવત્ નિર્દોષ અને પ્રસન્ન થયો છું. ”

(અપૂર્ણ);

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૧૧ થી.)

વેદાન્ત શાસ્ત્રપ્રમાણે મન લૌકિક છે, મનને લૌકિક માન્યું છે પણ તેમાં પણ સ્થૂળ ભૂતના વિકારરૂપ નહિ સ્વીકારતાં જે અપચીકૃત સૂક્ષ્મ ભૂતો છે તેના વિકારરૂપે સ્વીકાર્યું છે. અને મસ્તિષ્ક તો સ્પષ્ટપણે પચીકૃત સ્થૂળ ભૂતોનું કાર્ય છે. તેથી જ શાસ્ત્રપ્રમાણે પણ મન અથવા અંતઃકરણ મસ્તિષ્કથી પૃથક્ છે અને મસ્તિષ્કથી સ્વતંત્રપણે વ્યાપારવાણું થઈ શકે છે. તેથી સર્વ સામર્થ્યો જ મનમાં જ રહેલાં છે અને તેથી જોમાં આ પ્રકારની બે વિલક્ષણ શક્તિઓ જોવામાં આવે, આ પ્રકારે જોના સામર્થ્યોની બે દિશામાં બેદ સ્થાપવામાં આવે તો તે સાથે જ શાસ્ત્રને લેશ પણ વિરોધ નથી, અને મનુષ્યને જોમાં જ્ઞાનિ પામવા-જેવું લેશ પણ રહેતું નથી.

આ વિચાર એક બાલુપર હાલ મુકાએ અને બે મનને જ સ્વીકારીએ, એક મન-આજ મન તે મસ્તિષ્ક છે એમ સ્વીકારીએ અને આંતર મન તે ખરે મનુષ્ય છે, મનુષ્યનો આત્મા છે એમ લૌકિક દષ્ટિપ્રમાણે સ્વીકારીએ; તોપણ મનુષ્યને આ સિદ્ધાન્તને લીધે જ્ઞાનિ થવાજેવું પ્રાપ્ત થતું નથી. આત્મારૂપ જે આંતર મન છે તે વ્યાપ્તિઆદ્યઅનુમાન કરી શકતું નથી એમ કહેવામાં જોની શક્તિનું એક રીતે અર્પણીકરણ થાય છે એ સાચું છે પણ વિશેષ વિચારથી એ જોની સ્તુતિમાં જ પર્યવસાન પામી રહે છે. એ આત્મારૂપ આંતર મન પરમાત્માના અંશરૂપ છે અને તેથી પરમાત્માના સામર્થ્યની જોમાં છાયા પ્રાપ્ત થાય છે. પરમાત્મા સર્વજ છે. સર્વજ વ્યક્તિનું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું હોય છે ? સર્વજ વ્યક્તિનું જ્ઞાન વ્યાપ્તિઆદ્ય અનુમિતિરૂપ કદાપિ હોઈ શકતું નથી. અમુકમાં શું સત્ય છે એ જાણવાની ઇચ્છા થતાં, આપણને તેનું જ્ઞાન થતું નથી તેથી આપણે જોમાં શોધ કરવા વ્યાપ્ત થઈએ છીએ, ત્રિવિધ દષ્ટાન્તો ભેગા કરીએ છીએ, તેમને સરખાવીએ છીએ અને તેમાંથી મહાકષ્ટે કોઈ

જે ધર્મોનું સાદૃશ્ય નિર્ણય કરીએ છીએ. એ નિર્ણય થતા પછી એક ધર્મ તથા બીજા ધર્મની સાથે અવિનાશાય સંબંધ રહેલો છે કે નહિ તેની અન્વેષણા કરીએ છીએ. એ સંબંધ આગંતુક છે એમ જણાવનાર કોઈ હેતુ આપણને પ્રાપ્ત થતો નથી તો પછી એ સંબંધ સ્વાભાવિક છે એમ નિર્ણય કરીએ છીએ; અગર જો આ નિર્ણયની સત્યતા આપણા તે સમયના જ્ઞાનપર જ રહે છે અને તેથી આપણું જ્ઞાન શ્રદ્ધિ પામતાં એકવાર જેને સ્વાભાવિક સંબંધરૂપે આપણે સ્વીકારેલો હોય છે તે ઘણીવાર આપાધિક સંબંધરૂપે આપણને જણાઈ રહે છે. અને સ્વાભાવિક નિર્ણય થતાં પછી એક ધર્મ અન્યનો ગ્રાપક છે એમ નિશ્ચય બાંધીએ છીએ. આ પ્રકારની પદ્ધતિ સર્વેષ વ્યક્તિમાં હોવાનો અસંભવ છે. જે સર્વેષ છે તેને જ્ઞાન સહજ જ હોય છે. જ્ઞાન સહજ જ થતું હોય તો જ તે વ્યક્તિ સર્વેષ કહી શકાય છે અને દીર્ઘ સમય અજ્ઞાનમાં રહી જેને સત્યની આમ પ્રયત્નપૂર્વક શોધ કરવી પડે છે તે વ્યક્તિ કદાપિ સર્વેષ કહી શકાતી નથી. તેથી સહજ સમગ્રાય છે કે પરમાત્માનું જે જે જ્ઞાન થાય છે તે કદાપિ વ્યાપ્તિગ્રાહકઅનુમાનપદ્ધતિથી થતું નથી. માટે આ આંતર મન જે આત્મારૂપ હોવાથી પરમાત્માના અંશરૂપ છે તેને વ્યાપ્તિગ્રાહકઅનુમાનપદ્ધતિથી જ્ઞાન થતું નથી એમ કહેવામાં અથવા સિદ્ધ થવામાં એ મનનું ગૌણત્વ આવતું નથી, પણ જો કંઈ પણ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે એ મનનું પરમાત્મા સાથે એ અંશમાં સાદૃશ્ય જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આંતર મન અર્થાત આપણે વ્યાપ્તિ સ્થાપન કરી શકતા નથી એમ કહેવામાં આત્માની નિંદા નથી, પણ સ્તુતિ જ પર્વવસિત થઈ રહે છે તેથી એ સિદ્ધાન્ત આનંદકર નથી, પણ પરમાત્માસાથે સંનિઃકૃષ્ટવને સ્થાપન કરનાર હોવાથી હર્ષનો હેતુ જ થઈ રહેલો ઘટે છે.

બાહ્ય મન આંતર મનના કરતાં પરમાત્માથી વિપ્રકૃષ્ટ છે, આપણા આત્મારૂપ નથી, પણ આત્માના સાધનરૂપ છે, તેથી એ મનને જ વ્યાપ્તિનું સ્થાપન કરવાની અગત્ય રહે છે. જીવનું એક યોનિમાંથી બીજી યોગિમાં જવું થાય છે ત્યારે જીવ બાહ્ય મનને જ્યાંનું લાં રહેવા દે છે અને માત્ર આંતર મનને જ સાથે લઈ તે અન્ય યોનિમાં જાય છે. આખા સંસારજીમાં આપ્રમાણે એક બાહ્ય મનનો વારંવાર ત્યાગ અને નવા બાહ્ય મનનું અહણુ થયાં કરે છે. ત્યારે આંતરમન જીવની સાથે સંપરિવ્રજત થઈ વહેતું રહે છે. આ સ્થિતિ હોવાથી બાહ્ય મનની કલા જે જે ઉદ્ભવે છે તે, તે તે પ્રાપ્ત પ્રસંગમાં “અહ” ના જીવનને અર્થે, અહરૂચ જીવના સુખપૂર્વક નિર્વાહને અર્થે ઉદ્ભવે છે. આપણને આ વિશ્વમાં જે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું આવશ્યક છે, આત્મ દિમનું આપણ છે, અતિશયિથી અમુક દાનિ થાય છે, અનાશયિથી અમુક દાનિ થાય છે, એ જોને અટકાવવા અમુક સમર્થ ઉપાયો છે, અમુક પ્રકારનું સેવન નિરામયતા સાથે છે ત્યારે અમુક પદાર્થોનું સેવન રોગપ્રદ છે, અમુક રાત્ર્યસંસ્થા અમુક સમયમાટે યોગ્ય છે અને અમુક અયોગ્ય છે, અમુક પ્રકારનું શૂદ્ર સુખપ્રદ છે અને એથી વિરોધી દાનિકર છે, કલ્યાદિ સર્વજ્ઞાન આપણને પ્રાપ્ત કરવું જે આવશ્યક છે તે સર્વ આપણા સુખપૂર્વક પ્રવાસની સિદ્ધિઅર્થે છે. આથી એ આવશ્યકતાના પરિણામરૂપે બાહ્ય મનની આપણને પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ આવશ્યકતા પૂરી પાડવા પૂરતી શક્તિઓ બાહ્ય મનમાં વિકસે છે તથા એની અગત્ય પણ છે. આથી આ સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન વ્યાપ્તિગ્રાહક અનુમાનથી થતું હોવાથી એ શક્તિ બાહ્ય મનમાં આવી રહેલી છે. જ્યારે જીવની ઉત્ક્રાન્તિ

યાય છે અથવા જે યોનિમાં આ પ્રકારના જ્ઞાનની અપેક્ષા નથી ત્યાં આ પ્રકારના બાહ્ય મનની શક્તિની અગત્ય રહેતી નથી. તેથી ત્યાં સર્વ વ્યવહારનો નિર્વાહ કેવળ આંતરમનવડે જ યાય છે. તાત્પર્ય કે જે આવશ્યકતાના પરિણામરૂપે બાહ્ય મનનું મહત્ત્વ છે, તેની જ સિદ્ધિને અર્થે બાહ્ય મનની અનુમાન કરવાની શક્તિ છે અને તે પૂરતી જ એ શક્તિની સ્તુતિ છે. એ આવશ્યકતા ત્યાં નથી ત્યાં એ શક્તિની અપેક્ષા રહેતી નથી અને તેથી એ શક્તિ આંતર મનમાં ન હોય તો તેથી મનુષ્યે જરા પણ નીચું જોવાપણું રહેતું નથી.

મનુષ્યની સ્તુતિ જ્ઞાનના વિસ્તારથી બાહ્ય મનના વિકાસથી, બાહ્ય મનની પ્રસ્તુત અનુમાનશક્તિથી યાય છે. આપણે સર્વ એ શક્તિને તથા એ મનને વખાણી રહ્યા છીએ. પણ તેનું કારણ એ જ છે કે આપણે હાલના વ્યવહારમાં એની અપેક્ષા રહે છે પણ તેટલા ઉપરથી એમ કદાપિ સિદ્ધ થતું નથી કે જ્યાં એ શક્તિની અપેક્ષા રહેતી નથી ત્યાં પણ એ શક્તિના વખાણ કરવાનાં છે અથવા જે વ્યક્તિમાં એ શક્તિ નથી તે આંતર મનરૂપ વ્યક્તિને તેટલા માટે ગણ્ય ગણવાની છે. સાચું સામાન્ય આંતર મનનું જ છે કેમકે આપણાથી અત્યંત નિકટ છે, એ જ્યને જીવ બનાવનાર છે અને બાહ્ય મન તો માત્ર એક બાહ્ય સાધન છે. વ્યવહાર ચલાવવામાં, આપણે સ્પષ્ટ જોખણે છીએ કે, આપણે હલકા ભારે, નાનાં ઘોડા, ઉચ્ચતીચ, અનેક પદાર્થોની અપેક્ષા રહે છે; આહારને માટે દુધ, શર્કરા, નવનીત, દુગ્ધ આદિની અપેક્ષા રહે છે તેમ હસ્તપાદ શુદ્ધિ કરવા મૃતિકાની જરૂર પણ રહે છે. બંને વર્ગમાંથી એક વર્ગ બીજા વર્ગનું કાર્ય કરી શકે તેમ નથી. ધૂત કે દુગ્ધથી હસ્તપાદાદિની શુદ્ધિ સંધાની નથી, તેમ મૃતિકાથી શરીરસંસ્કૃત્ય થતું નથી. માટે બંને પદાર્થ પોતા પોતાના વ્યાપારને અર્થે અપેક્ષિત છે અને તેથી બંને સારા છે. એમાં જેમ એમ ગણવું કે ધૂત આદિ શુદ્ધિ કરી શકવા અસમર્થ હોવાથી વ્યર્થ છે અથવા મૃતિકા આહારમાટે નિરુપયોગી હોવાથી વ્યર્થ છે—એ જૂઝ છે, તેમ આંતરમન અને બાહ્યમન પોતપોતાના વ્યાપારને પોતાની શ્રમિકાપર રદી કર્યાં જાય છે, તેમાં આંતરમન વ્યાપિમાહક અનુમિતિ ન કરી શકે માટે ઉતરતી પકિતનું યદ્ય રહે છે અથવા બાહ્ય મન સતત જીવની સાથે ન રહેનાર હોવાથી સર્વથા નિરુપયોગી છે એમ ગણવું એ પણ કેવળ જૂઝભરેલું છે. તેથી સર્વ રીતે વિચાર કરતાં આંતરમનની શક્તિનું જે એક પ્રકારે મર્યાદીકરણ અથવા જણાવવામાં આવ્યું છે તે એની નિષ્કૃષ્ટતા સ્થાપવા અસમર્થ છે પણ વિશેષ વિચારથી એની સ્તુતિમાં જ પર્યવસાન પામે છે અને તે સાથે બાહ્ય મનની વ્યર્થતા અથવા નિરુપયોગિતા કદાપિ સિદ્ધ થતી નથી તાત્પર્ય કે જે આવશ્યકતાએ બાહ્ય મનને જન્મ આપ્યો છે તે આવશ્યકતા જતી રહે, સ્થૂણ શરીરનો ત્યાગ થયે બાહ્ય મનની અપેક્ષા રહેતી નથી, તેથી માનુષ ચક્રુથી અંગેષ રહેલો અંતરાય ખરી ગયે સત્ત્વ પોતાની મેળે આંતર મનને જણાય છે. એકંદિય તિ જ્યારે પ્રાપ્ત યાય છે ત્યારે જીવાન્મા અર્થાત્ આંતર મન પોતાના વ્યાપારને શરીર પ્રતિબંધથી અશોભિત રહી શકે છે અને સ્વરૂપ પોતાના ધામમાં પ્રકાશનું રહી, સર્વ સત્યના મૂલમૂલ ચૈતન્યસ્વરૂપ અંતરમનમાંથી જ સર્વ સત્યને સ્વસામર્થ્યવડે, વ્યાપિમયો બધા અનુમાનની સહાયવિના તત્કાલ જ જાણે છે, ક્રાંતિમર્યાદા પ્રજ્ઞા, દ્રષ્ટૃદ્રવ્યોપરક્ત ચિત્તં સર્વાર્થમ્—છવાદિ યોગચયની સત્યતાનો અનુભવ કરી રહે છે.

વિરોધી ઘોતનની અસર.

આ પ્રમાણે આંતર મનની એક શક્તિ અથવા એક મર્મોદાનો આપણે વિચાર કર્યો. હવે એની બીજી શક્તિ અથવા બીજી મર્મોદા એ છે કે મન તકરારને, વિરોધને, પ્રતિપક્ષને સહન કરતું નથી. પૂર્વે આ સંબંધમાં સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પણ આ શક્તિ અથવા મર્મોદા એટલી તો ઉપયોગની છે કે આંતર મનના નિરુપણમાં એના વિસ્તારની અપેક્ષા રહે છે. અનેક બાંધકારો જેનું સંતોષકારક સમાધાન આજસુધી આપવામાં આવ્યું નથી તેનું આ ચર્ચાને લીધે સારી રીતે સમાધાન થઈ શકે છે, તેની બરાબર ઉપપત્તિ આ મર્મોદાથી થઈ શકે છે. એટલું જ નહિ પણ આંતર મનના સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરનારને આ નિયમ ખાસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર રહે છે. એ નિયમના અજાણથી, અથવા ઉપેક્ષાથી અનેકવાર મોટા મોટા ધન પણ પ્રલરહિત થઈ ગયા છે અને જાય છે. આંતર મન ઘોતનને અધીન છે એ સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચુકું છે. પણ તેમાં જ્યારે બે વિરોધી ઘોતન થાય છે ત્યારે એ મન તે બંનેને અધીન થઈ રહે છે એ નિયમ પણ એનાથી જ સિદ્ધ થાય છે. તકરાર, સંશય, અશ્રદ્ધા, શ્રદ્ધામાં જરા પણ ખામી, વિરોધ પ્રતિપક્ષ ઈલાદિ સર્વ વિરોધી ઘોતન છે. આરોગ્યની પ્રાપ્તિ માટે આંતર મન આરોગ્યની ભાવના કરવા માટે છે ત્યારે ખુણે ખોણે પણ એમાં એવો સંશય થાય કે આ ભાવનાથી મને આરોગ્યની સિદ્ધિ થશે કે નહિ તો એ સંશય એ આંતરનું વિરોધી ઘોતન છે અને તેથી એ ભાવનારૂપ કરાતા ઘોતનને તરત અન્યથા કરી દે છે. પરમાત્માપ્રતિ શ્રદ્ધા રાખી પ્રવૃત્ત થનાર મનુષ્યને તેમાં જરા પણ અશ્રદ્ધા થાય છે તો શ્રદ્ધા પ્રયુક્ત પ્રવૃત્તિ આંતર મનમાં જે ફળ પ્રકટાવી શકે તે સર્જને આ અશ્રદ્ધાને અંકુર તરત બાંધ કરી દે છે. જેમ લગ્નમણીનું તરુ તેને છેડવામાં આવે છે—તેને સહજ રૂપરૂપાવ કરવામાં આવે છે કે તત્કાળ પોતાનાં પાતરાને એ સંકુચી દે છે, તે જ પ્રમાણે આંતર મન એકવાર એક પ્રવાહ આવે છે તો પછી તે પ્રવાહથી વિરોધી પ્રવાહને જરા પણ સહન કરી શકતું નથી. વિરોધી પ્રવાહનો ગંધમાત્ર પણ એવા પ્રથમના પ્રવાહનાં દારને તત્કાલ બંધ કરી દેવા સમર્થ છે. અહો ! પરમાત્માની કૃતિનો સુદૃઢ દષ્ટિથી વિચાર કરનાર કોણ ચકિત થઈ જાય રહે તેમ છે. એક તરફથી પરમાત્માયે સર્વ અર્થને સાધી શકે એવું આંતર મન મનુષ્યમાં રચાયું છે ત્યારે એ મનના અદ્ભુત સામર્થ્યનો અધિકારી દુરુપયોગ ન કરી દે તે માટે એનો એવો વિલક્ષણ સ્વભાવ પણ પરમાત્માયે સાથે સાથે જ રચ્યો છે કે વિરોધી ઘોતન થતાં એનાં સામર્થ્યનો વિકાસ થવાની પેરી તરત બંધ થઈ જાય છે. જે અનધિકારી મનુષ્યો હોય છે તેમનામાં શ્રદ્ધાનો અભાવ અથવા શ્રદ્ધાની ખામી એ પ્રથમ લક્ષણ વિલક્ષણ રહે છે, અને એ જ આંતર મનનો ગેરલાભ લેતાં રક્ષણ કરનાર દારપાત્ર છે. આ જ હેતુથી આપણા ઋષિમુનિપ્રણીત સર્વ સત્ત્વશાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધાને ઉત્તમોત્તમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે અને એને સંપત્તિ કહી છે. જેમ અમૃત ધન એ મનુષ્યની સંપત્તિ છે તેમ અશ્રદ્ધા એ પણ ઉત્તમ સાધકની સંપત્તિ છે. જેમ ધનવિનાનો મનુષ્ય બેચારમાં સંપત્તિહીન ગણાય છે અને રંક અથવા નિર્ધનમાં ખપે છે, તેમ શ્રદ્ધાવિનાનો સાધક પણ એવો જ રંક અથવા દરિદ્ર ગણાય છે. આ હેતુથી જ બેચાર પરમાર્થ સર્વના સાધક શ્રદ્ધાને પ્રથમ સર કરવી જોઈએ છે. સંશયાત્મા ચિત્તદયાતી-

સંશય રાખનાર, અથવા કરનાર પ્રાપ્ત્ય ફલથી રહિત રહેવારૂપ વિનાશને પામે છે, કારણ કે સંશય એ અથવા છે અર્થાત્ જે ફળ માટે જે સાધનો કર્તવ્ય છે તે સાધનોના અનુદાનમાં અપેક્ષિત આંતર પ્રવૃત્તિના વેગને રખલન કરનાર પ્રતિપક્ષી ઘોતન છે. આંતર મન કાર્ષણ્ય પ્રકારના પ્રતિપક્ષી ઘોતનને જરા પણ સહન કરી શકતા અસમર્થ છે, એ એનો નિજ સ્વભાવ છે.

આ નિયમ વિવિધ વ્યતિકરોની કેવી રીતે ઉપપત્તિ કરે છે તથા આપણને આંતર મનના સંબંધમાં તે વ્યતિકરોથી શું જોધ આપે છે તે જોઈએ. પ્રથમ તો જેઓએ હિપનોટિઝમના પ્રયોગો વારંવાર કર્યા છે તેમના અવલોકવામાં એવું વારંવાર આવ્યું છે કે કોઈ પણ પાત્રને તેની ઇચ્છા ઉપરાંત હિપનોટિઝમ કરી શકાતું નથી. કદાચ કરી શકાય છે તો તેમાં કદ ઘણું પડે છે. આટલું જ નહિ પણ એ પાત્રને શંકાશીલ સમાજની અંદર હિપનોટિઝમ કરવું હોય છે તો તે સમયે પણ એટલું જ કદ પડે છે. અને ઘણે પ્રસંગે એ પ્રયોગો વિજયી થતા નથી. ખાસ કરીને જો એ સમાજના ગૃહસ્થો પ્રસિદ્ધપણે શંકાશીલ યાત્રયેલા હોય છે અર્થાત્ પોતાનું શંકાશીલતાત્વ તે સમયે પ્રસિદ્ધ કરે છે ત્યારે એ કદ અધિક થઈ રહે છે. એ પણ સારી રીતે યાત્રયેલું છે કે જ્યારે પાત્ર વિશદ નિદ્રામાં હોય છે ત્યારે કોઈ પણ એની સાથે તકરારમાં ઉતરે છે, એની સાથે દલીલ કરવાનો યત્ન કરે છે અથવા એ મનુષ્ય ઢોંગ કરે છે અને પ્રમાણિક પણે વર્તે તો નથી એવો આરોપ કરે છે ત્યારે એ પ્રયોગોનો સંતોષકારક પરિણામ આવતો નથી. આ પ્રકારની પદ્ધતિ અથવા રિયલિટીના પરિણામ એ જ આવે છે કે તે પાત્રના મનમાં ખેદ થાય છે અને અદ્ય સમયમાં જ એ જાગ્રત થઈ રહે છે. હિપનોટિઝમના ઉચ્ચ વ્યતિકરોમાં આવો પરિણામ વળી આથી પણ અધિક જણાય છે. દૂરદર્શન, વિચારસંક્રાન્તિ, મનોવાચન આદિ વ્યતિકરોની સિદ્ધિ કદાપિ શંકાશીલ સમાજની સમક્ષ થતી નથી. પશ્ચિમના વૌશ્વિંગ્ડન ઇરવિંગ પ્રિશપ અને મી. લેબુશેઅરની વચ્ચેનો વાદ સર્વને એ દેશમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. જાહેર સભાઓમાં તથા ખાનગીમાં મી. પ્રિશપ પોતાની આશ્ચર્યકારક શક્તિના પ્રયોગો કરી બતાવતો હતો; મી. જાના વિચારોને વાંચી શકવાનું પોતાનું સામર્થ્ય છે એ શતશઃ એ ગૃહસ્થે પ્રયોગો પડે સિદ્ધ કરી આવ્યું હતું. બંધ કરી સીલ કરેલા કવરની અંદર રાખેલાં પત્રોમાં શું લખ્યું છે તે સખત કસોટીપૂર્વક એણે અનેકવાર કહ્યું હતું અને તે પણ અનેક વિચક્ષણ, શુદ્ધિ-શાળી તથા પ્રમાણિક ગૃહસ્થોના, સમાજમાં આ પ્રકારે એની ખ્યાતિ સર્વત્ર પ્રસરી હતી તે સમયમાં મી. લેબુશેઅર નામના ગૃહસ્થે પોતાના પત્રમાં જાહેર લખાણ કર્યું કે મી. પ્રિશપથી સર્વ છેતરાયા છે. મી. પ્રિશપે દર્શાવેલા પ્રયોગો 'હમખગ' છે અને તેમાં કંઈ પણ માલ નથી તથા એના પર જરા પણ વજન રાખવાનું નથી. આ પ્રકારે પોતે ખરા અતઃકરણથી નિશ્ચયપૂર્વક માને છે એ સિદ્ધ કરવા એ ગૃહસ્થે એક જાહેર ખજાર પોતાના પત્રમાં બહાર પાડી કે મેં એક સીલ કરેલા કવરમાં ઘણી મોટી રકમની ઇંગ્લેન્ડની બેન્કની નોટ મુકી છે અને જો મી. પ્રિશપમાં અર્ધ સામર્થ્ય હોય અને એ નોટનો નખર એ સાચો જણાવે તો એ નોટ એને આપી દેવા હું તૈયાર છું. આ પ્રકારની જાહેરખબર બહાર પડતાં મી. પ્રિશપની પ્રતિજ્ઞા સંશયવૃત્તાપર ચઢી. મી. પ્રિશપે ઘણીવાર એ નોટનો

મંબર કહેવા પ્રયત્ન કર્યો પણ અમથી કોઈ પણ વાર સાચો નંબર વાંચી શકવા એ વિજયી થયો નહિ. હવે આ પ્રકારનો પ્રયોગ મી ધિરે આ પ્રસંગની પૂર્વે હજારોવાર ફોફમંદીથી કર્યો હતો અને આ પ્રસંગ થઈ ગયા પછી પણ એવા પ્રયોગ અનેકવાર એણે કરી અતાજ્યા હતા. પણ આ સીઝ કરેલા કવરમાં મુકેલી નોટનો સાચો નંબર એ કદાપિ કરી શક્યો નહિ.

(અપૂર્ણ.)

પરસ્પરમાં કેવી રીતે વાતો કરવી.

“ ગમે તેવી જાતની વાતો કરવી એ હાનિકારક છે, એમ તમે કહો છો. સંસારમાં રહ્યા, અને કોઈના મંદવાડની વાત તો કહે ન કરશો, જનતુલપર ત્રાહ ત્રાહ વર્તાવી રહેલા કુબ્જાળની વાત તો કહે ન કરશો, આજ દાલ કોઈ કોઈ જગાએ આશ્રતા કોલેશનેવા રોગીની કે ખરાબ દવા પાણીની વાત તો કહે ન કરશો, કોઈના દોષ કે અવગુણ દેખાય તો તેની વાત તો કહે ના કરશો, કોઈના પરસંસારની વાત તો કહે ન કરશો, ગામમાં ઉડતી ચાર અફવાઓ જરા નીરાંતે બેસી સમજીએ, તો કહે તે પણ નહિ, ત્યાર પછી ત્યાર જણાએ મળીને અમારે વાત શી વાત કરવી ? મને તો એમ લાગે છે કે પછી તો કોઈ વાત રસપૂર્વક, યથા શક્તિની જ નહિ. અને કોઈએ કશું બોલવું જ નહિ તો પછી શરૂ ? ”

અંદાજ

મહાકાશના વાચકોને તો આવો પ્રશ્ન પૂછતો જોઈ આવર્થ થશે. પરંતુ જે મનુષ્ય પૂછે છે તે નિખાલસ મનનો છે. તે માને છે કે સંસારમાં રહીને જીવનમાં જનસમાજને હાનિ રસપૂર્વક કહેવાતી વાતો તે કોઈના મંદવાડની, કોઈના દોષોની, કોઈની દરિદ્ર કે એવી જ જાતની રિપ્તિની વાતો હોઈ શકે છે. અને જો તેવી જાતની વાતો કહેવામાં નથી આવતી તો પરસ્પરનો વાત કરવાનો રસ જતો રહે છે અને કરો આનંદ પડતો નથી. તેમ જ જીજ્ઞા કોઈ ઘેર આવી ચડે તો તેની સાથે શી વાતો કરવી અને પોતાના મિત્ર-મંડળનો કેવી રીતે સંકાર કરવો અને તેમને કેવી રીતે પ્રસન્ન કરવા, અને તેની સાથે નવીન વિચારશ્રેણીને પણ પકડી રહેવાય એમ કેવી વાતો કરવી એ બાબતમાં તેમને શંકા પ્રતીત થાય છે.

જો તે મનુષ્ય જ આવી શંકા કરનાર એક અપવાદૈષ હોય તો તો આપણે તેની શંકાને આ રથાને અર્થવાતી કે તે પ્રશ્નના ઉત્તરને હંતરસમક્ષ આપવાની કરી જ અગત્ય ન રહત, પરંતુ આવો પ્રશ્ન તેને એકલાને જ નથી થતો. મનુષ્યના મોટા ભાગને તેમની નિત્યની વાતોમાંથી ઉપર જણાવેલા અથોગ્ય પ્રસંગોની વાતોને ટાળી દેવાનું કહે, અને મનુષ્યનો મોટો ભાગ ભાગ્યે જ જાણી શકશે કે હવે ખીજી શી વાત કરવી, તેઓને અત્યંત અકળામણ થવાની, અને એવું કારણ એ જ છે કે આપણને આપણે મૂળથી જ કોઈની હાલતી બાલુ જોવાની ટેવ પડી છે. એવી ને એવી વાતો સમજાતાં સમજાતાં આપણે હિંમત છીએ અને એમાં જ આપણી રસરસિ આજર્થ્યન કેળવાતી આત્રી છે.

ધણ જ ઘોડા મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેઓ હિંમતી જાતની, સ્મૃતાયકતા ઉભયવું

દિન કરનારી, મૂલ્યવની, ઉદ્યમે વિદ્યાગ કરનારી, મનુષ્યને ઉત્તમ પ્રદેશમાં સ્થાપનારી, અત્યંત દરજ્જાને પોષણ આપનારી તથા સર્વની નિર્દોષ અને સારી બાબતને જ દેખાડનારી વાતો રસપૂર્વક કરી શકે છે. તેઓ કાંઈને સર્વોચ્ચ નિર્દોષ કેવી રીતે જોવા, અને સર્વતુ સર્વોચ્ચ શુભ થી રીતે વિચારવું તથા કહેવું એ જાણતા હોતા નથી. અને સંદર્ભમાં બનતી અનેક અવનવી અને જુદાવાળી તથા રસવાળી બાજતોઉપર તેમણે સક્ષ આપેલો હોતો નથી જેથી તેવી નિર્દોષ વાતોને 'જરા નીરાતે બેસી' કહેવાની અથવા નિત્યની સામાન્ય વાતોરૂપે તેવા કાંઈ જુદાવાળા વિષયને ચર્ચવાની તેમને કશી જ ગતાગમ હોતી નથી.

સવારમાં ઉઠીને ચાર આમની સાંભળી, ચાર તેમની સાંભળીને જમવા બેસે તો જ તેમનાથી જમાવ અને પચે, અને આખા દહાડામાં પણ તેવી ને તેવી વાતો જ્યારે જરાવાર સાંભળે ત્યારે તેમનાથી રાત્રે ઉંઘાવ એવી ધણા મનુષ્યોની પ્રકૃતિ પડી ગઈ હોય છે. આવી વાતોનું સ્વરૂપ જેવું શ્રી ભામિનીમૂલ્યશ્રીની આડ કથાના પ્રસંગોમાં આપેલું છે તેવું ઉત્તમ બીજે કોષ રચાયે નથી. શ્રી અને પુરોગામાં જ્યાં ત્યાં આ જ ઉપર પ્રશ્નકારે જણાવી એવી જ વાતો થવા કરતી હોય છે.

આપણને જેની જરૂર છે તે એક નવીન દૃષ્ટિનિંદુ અથવા નવીન વિષય છે. આપણે કાંઈના પણ જીવનની દુર્ગંથ અને અપૂર્ણ બાબતોની જ ચર્ચા કરવામાં એવા તો રેવાઈ ગયા હોઈએ છીએ કે આપણાં મન કંઈ પણ બીજા બાજનને તત્કાલ મદલ કરી શકતાં જ નથી. કાંઈના મંદવાડની કે કાંઈના દુઃખની વાતો કરવી એ પ્રકારની રેવ જ બંધાઈ ગઈ હોય છે, અને મનને તેવો સંદર્ભ પણ વિષય મળતાં કે બીજું કંઈ પણ કારણ જડી આવતાં મનુષ્ય તે પડી ગયેલી રેવમાં આવી ભરાય છે. પરંતુ આપણું મન બદલી શકાય એવું હોય છે, અને આ બાજતમાં તો મનને અવરય બદલવું જ જોઈએ.

રસ ઉપજે એવી સાબો વસ્તુઓ આપણી આગળ પાછળ રહેલી છે કે જે જાતે અ-રાજ નથી, તેમ આપણામાં કાંઈ ખરાજ વસ્તુનું કાંઈ પ્રકારે હોતન ઉપજાવતી હોતી નથી. અને તેમાંની અત્યંત રસને ઉપજાવે એવી એક જુદી પામવાની વાત છે. આપણે જુદાના સંબંધમાં-કાંઈ પણ વસ્તુના વધવા સંબંધમાં-વાતો કરી શકીએ એમ છે. પછી તે જુદા ગમે તો એક બાલકમાં કે ઉપવનમાં કે વૃક્ષમાં કે ક્ષેત્રમાં કે નગરમાં કે મનુષ્યના મનમાં ગમે ત્યાં હોય. પરંતુ તેના સંબંધમાં-તે સર્વની ઉન્નતિસંબંધમાં, આપણે પરસ્પર મળીને વાતો કરી શકીએ એમ છે. પરંતુ દરમુધી આપણે આ જુદાના સંબંધમાં કંઈ પણ અ-શમાં કાંઈ સાથે કદી પણ વાંચ સ્વીકૃતિ હોતી નથી. જો આપણે પરસ્પર તેની વાતો કરવાનો આરંભ કરીશું તો એ ત્રિયમાંથી આપણી વાતોમાં દબારો પ્રસંગો ચર્ચવાયોગ્ય મળી આવશે, કે જેમાંના અનેક પ્રસંગો ગમે તેવા કથનાના તરંગો દોઢાવવા કરતાં વધારે રસ-મય અને લાભકારક થઈ પડશે. અને અરે ! તેવી વાતો મનને કેવું સુંદર દેવીસંપ-તિમય બનાવે !

હાલ તો આપણે જેના તેના દાખની જ વાતો કરીએ છીએ. કાંઈ પણ વસ્તુ જોતાં તે કેવી રીતે જુદા પામતી હશે તેના વિચાર તમને જાગે જ કરચિત્ત આવશે. હશે, પણ તેના નાશના-તે કેવી રીતે નાશ પામે તેના વિચારો તમને વારંવાર આવી ગયા હશે. કાંઈની જુદા કેમ કરવી એ કાંઈ તમને પૂછે તો તેના ઉત્તર નહિ આપી શકો, પણ તેના નાશનો

વિધિ તમારે જિજ્ઞાસે જ હશે. એક સુગરીએ જ્યારે ચોમાસામાં એક વાંદરા ઘર ન હોવાને લીધે તહાડમાં વરસાદમાં બીજાને કકડતો હતો, ત્યારે તેને, પોતે બીજા ઋતુમાં આજીવનથી કાળ ન ગાળતાં મહેનત કરીને કેવું ધર બાધું હતું અને તેને લીધે તે કેવી સુખમાં રહેતો હતો એ તેણે તે વાંદરાને કહ્યું. એ ઉપરથી તે યોગદાને બોલ્યો કે રંગ ! તું મારા સરખા પડિતની સાથે વાદવિવાદ કરે છે ? તું જાણે છે કે તારા જેવું ધર ઘંઘનેડાસમ-ચોંસ્મિ સમર્થોગૃહમંજને-અધિવાને માટે તો હું અસમર્થ છું-મને આંધતાં તો નથી આનક-તું-પણ હું એ તારા ધરને ભાંગી નાંખતા તો સમર્થ છું જ.

આ પ્રકારે આપણે પણ કોઈની વૃદ્ધિને તો જાણતા નથી, પણ તેના નાશને તો અ-શેષવિશેષસહ જાણીએ છીએ ! અને એવું નામ જ ક્ષયની વાતો જાણવી એ છે. આમ હોવાથી હાલ પરિણામ એ આવ્યો છે કે આપણે આપણા શરીરના ક્ષયની જેટલી વાતો, જેટલાં પ્રમાણો-અને જેટલી રીતો જાણીએ છીએ તેટલી શરીરની વૃદ્ધિની જાણતા નથી. અને આમ હોવાથી આપણું શરીર પણ ક્ષયને જ પામવાના વધારે અને વધારે અજા-સવાળું થતું જાય છે.

જો આપણે સર્વની વૃદ્ધિની વાતોને, તેનાં સાચીય પ્રમાણોને તથા તેની રીત અથવા વિધિને જાણીએ છીએ તો તેની સાહાય્યવડે કંમે કરીને આપણા શરીરની વૃદ્ધિનાં પણ સમગ્ર સાધનોને આપણે જાણી શકીએ છીએ. કેમકે વૃક્ષની, જંતુની અને એ રિના સર્વ વૃદ્ધિ પામતી વસ્તુની વધવાની રીત જેવી જ મનુષ્યની વધવાની રીત પણ હોય છે. અને તેથી વૃદ્ધિની વાતો ક્યાં કરવાને જો આપણે નિશ્ચય રાખીએ છીએ તો કાળે કરી આપણું મન તે વિષયમાં કેળવાતાં મનુષ્યજનની વૃદ્ધિના રહસ્યને આપણામાં ધ્રુવાની શકીએ છીએ, અને તેમ થતાં-સહજ વાનો કરતાં કરતાં-કુદરતના એક મેટા સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરીએ છી-એ. અહો ! વૃદ્ધિની સામાન્ય વાતો પણ પરિણામે કેવા અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રકટાવતા સમર્થ થાય છે !

જીવિવાળી અને સત્કારના કાર્યને શોભાવનારી અત્યંત ત્રિશાલ ક્ષેત્રવાળી બીજા જાતની વાન તે અધિકતર શક્યતાની-વધારે અને વધારે પ્રાપ્ત થવાના સંભવની છે. એ અધિકતર શક્યતા શાની ? દુઃખની ? નહિ. પરંતુ મનુષ્યમાં ગુણપણે જે સામર્થ્યો રહ્યાં છે તે બહાર પ્રકટાવવાની, કુદરતનાં વિવિધ રહસ્યવતું પ્રકાશન કરવાની, અને તે જ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુમાં જે ગુણપણે કંઈ કંઈ અદ્ભુત રહ્યું છે તેને પ્રકાશમાં લાવવાની-મનુષ્યમનિને ગમ્ય કરવાની એ શક્યતાસંમધી વાનો છે. એ વાનાના પ્રસંગોમાં એક એવી અનંત સંપત્તિ જાન મેળવી-એ છીએ કે જેમાં સવળું અનવધિ પ્રમાણમાં રહેલું છે, કે જેની એક દિનારને જ મનુ-ષ્યે હજીસુધી મહણ કરી છે.

અશક્યતાસંબધી આજસુધીમાં આપણે ઘણું જ્ઞાન-જે તેને જ્ઞાન કહી શકાતું હોય તો-મેળવ્યું છે ખરું જોતાં તો આપણને તેટલું અજ્ઞાન જ મળ્યું છે. જગતમાં શું શું અ-શક્ય છે તે ગણાવવા બેસતાં મનુષ્ય ‘ અશક્યતાસહસ્રનામાવસિ ’ બનાવી શકે છે, અને તેથી એ થાય છે કે કદાચીવાની જેટ મનુષ્યે વણેલી એ અશક્યતાની જગમાં તે પોને જ પ્રસાદ પડે છે. સાપ, વીંછી, મકાડા, કાઠીઆ વગેરેથી લેરેલા એક કાઠારમાં તમે રહેવાનું પસંદ કરશો કે અશક્યતાની સંપત્તિમાં ? જીવિમાન હોય તો પ્રથમના કાઠારને જ પસંદ કરશો. કેમકે

અશક્યતાની સહિ એના કરતાં અધિક ઉંડાણથી તમને દંશ દે છે. એ સહિની વિષમી હવા તમારાં ગાંઠભાવના સત્ત્વને ચુસી લે છે, અને તેમાં એવું દુઃસ્વભાવ ભરે છે કે જે તમને સમર્થ દાનિ ઉપજાવી પરિણામે વિનાશને સધાવી આપે છે.

શક્યતાની જ ન્યારે વાતો કરવા મંડિા છે ત્યારે તમે અનાયાસ રીતે શક્યતાના વિધિને જાણી શકો છો. અને તે વખતે તમને સમજાય છે કે જે વસ્તુમાં આજીવ્યંત તમે સુદૃઢધિ ધારણ કરી હતી, જેને તમે નકામાસરખી ગણતા હતા તે વસ્તુમાં કંઈ અદ્ભુત સામર્થ્ય મેળવી આપવાની શક્યતા રહી હોય છે. આથી તમારી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ અને શોધક થાય છે, અને તે થતાં તમને કોઈ સાધારણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં તેમાંથી અપૂર્વ શક્યતાને તમે શોધી શકો છો. પ્રત્યેક વસ્તુમાં અપૂર્વ શક્યતા રહેલી છે અને તે ન્યારે દર્શિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ સમજાય છે, અને તે કાલે તેમાં અહોભાવ પ્રકટે છે.

આમ થતાં આ જ સહિ તમને એવા રૂપે ભાસે છે કે જ્યાં તમે હાથ નાંખો છો ત્યાંથી સિદ્ધિને જ પામો છો. સ્થલે સ્થલે કલ્પતરુ અને સ્પર્શમણિ તમને દર્શિએ આવે છે. અશક્યતા અજાણતા જતાં તેની સાથે સુખની, ઉન્નતિની, શાંતિની તથા સિદ્ધિની જગતમાં ન્યૂતનતા છે એ ભાવ પણ તેની સાથે અજાણતા જાય છે.

અશક્યતાની સહિતું સીમાક્ષંધન કરો. શક્યતા એ જ વ્યર્થ અજાણતાથી તેનું જ વાતોમાં કથન કરો. અશક્યતાના અવગુણ કે કશું ગાવાની અગત્ય નથી. શક્યતાની જ વાતો કરો, અને તમને કદી ખુદે નહિ એવો મોટો એક વાતોનો વિષય મળશે.

સધનાઓમાં એક અપૂર્વ રસને ઉપજાવે એવી વાત તે જીવનનું નવીન દર્શિનિંદુ કરવું એ પણ છે. આજસુધી જે જૂના દર્શિનિંદુને લઇને વાતો કરતા હતા, તે બદલીને નવીન દર્શિનિંદુને ધારણ કરી તેને અતુલ્ય જે તમે વાતો કરો છો, તો તે પણ વાતો કરવાનો એક અખૂટ સમુદ્ર છે. જીવનને જે નવીન દર્શિથી જોવાનું છે તે દર્શિ એમ કહે કે દોષોની, વ્યાધિની, ઉપાધિની વાતો કરવી એ સાફ નથી, તો તત્કાલ જ છે, તેના તરફ જતા અટકા, અને વાણીને જીવનપ્રતિ જે નવીન દર્શિથી જોવામાં આવે છે તેને અતુલ્ય વાતો કરો. આ પ્રકારે કરવું એ તમને એક અપરિચિત કિયારપે લાગશે. એ એવી ક્રિયા છે કે જે ધણાં અંતઃકરણો હજીસુધી તેમ કરવાનાં અગત્યથી થયાં નથી. પણ જેમ જેમ અને જેટલી ત્વરાથી આપણે તત્સંબંધી વિચાર કરવાનો યત્ન કરીએ છીએ તેમ તેમ અને તેટલી ત્વરાથી આપણે આરોગ્ય, શાંતિ તથા મુક્તત્વને સિદ્ધ કરી કરાવી શકીએ છીએ.

જૂની રીતથી વાતો કરવામાં, વિચાર એ જાડુ અગત્યનો ન હતો. ઠાઠના રોગની, ઠાઠની ચોરીની, ઠાઠની નિંદાની, ઠાઠની ટીકાની અને એવી જ વાતો કરવામાં શા મોટા વિચારની જરૂર પડે એવું હતું! પરંતુ આ નવીન દર્શિથી વાતો કરવામાં સૂક્ષ્મ વિચારની આવશ્યકતા છે. લગભગ દરેક મનુષ્ય પોતાની સ્મરણશક્તિને તથા મગજની તેજસ્વિતાને કેટલાક સમય પછી કેમ જૂલતા તથા ત્યજતા જાય છે તેનું એક કારણ આપણને અહિં સમજાય છે. જે તમે સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કરતા તો સમય જતાં તમારા મગજના પુટા શુષ્ક થઇ જાય છે, અને તમારું મન પછી ઠાઠને કશા પણ ઉપયોગનું રહેતું નથી.

પ્રાત્યિત કરવામાં આ નવીન પ્રકારના માર્ગે આલવાયી તમે મગજનાં, પુટોને તાજાં

અને અખંડ તેજસ્વી રાખી રાકે છે. જેથી તમારું મન ૨૫ વર્ષે જેવું છે તેવું જ ૯૫ વર્ષે પણ ચપળ અને સ્મરણશક્તિયુક્ત રહેવાનું. અને તેની સાથે જો પ્રતિવર્ષે તમે માનસ-બલ વિકાસ પામે એવી કોઇ શાખામાં યોગ્યપદ્ધતિ રહેશે તો તમે અધિકતર સામર્થ્ય, અધિકતર ગ્રહણધારણશક્તિ તથા અધિકતર તેજસ્વિતાને ગમે તેટલાં વર્ષો વીતવા છતાં પણ જેવી ને તેવી જ રાખી રહેશો-કેલટો વધારો કરી શકશો.

વાતો કરવાના આ નવા વિચારના માર્ગમાં પાલન કરવાનો સઠિથી પ્રથમ સિદ્ધાંત આ છે કે પ્રત્યેક વસ્તુને નવીન વિચારથી જોવી. અર્થાત્ પ્રત્યેકમાં કંઈ મૂલ્ય છે અને પ્રત્યેક મનુષ્ય કંઈ પણ ઉપયોગી કાર્ય કરવા માટે જ જીવે છે, તેથી તેના પ્રતિ દોષશુદ્ધિ ન ધરતાં દિતશુદ્ધિ, જ રાખ્યા કરવી. જૂઠું દરિયું દુર્ગંજતા, અપૂર્ણતા, અને અવદિતપણાને ન્યાં ત્યાં દેખાડી આપવું હતું ત્યારે નૂતન દરિયું બળ, અકૌશલિક શુદ્ધિ, ગુણ અને મૂલ્યને જ ત્યાં ત્યાં અખંડિતપણે જોવું હોય છે.

જેની આપણે વાંછના કરીએ છીએ, તે આપણને દમરો પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે કંઈ આપણને મળે છે તેનો આપણે વિવિધ વાતો કહેવામાં ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે. અને તેથી કોઇ પણ પ્રકારની વાત કરવા માટે પછી યોગ્ય વિષયની પસંદગી કરવામાં આપણને જરા પણ અડચણ પડવાની નહિ. વાતોના વિષયો અનંત યશે, એને તેમાં વિવિધતા (Variety) પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉપજવી શકાશે. આવી વારતવ સહિને કયાંદિ અવધિ નથી. અને જેમ જેમ આપણે તેમાં વધારે ઉડા ઉતરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ તે બાબતની આપણને વધારે ખાતરી થતી જાય છે.

આ સંબંધમાં એ સૂચના અસ્થાને નહિ ગણાય કે પ્રત્યેક મનુષ્યે આવા નવીન પ્રકારના વિચારને રીવતું, દર્શાવતું તથા તે પ્રમાણે વર્તવામાં ઉત્સાહી રહેવું એવું એક પોતાનું મિત્રમંડળ સ્થાપવું. આવા પ્રયત્નની અસર અદ્ભુત-અસામાન્ય-થતી જણાશે.

પ્રિય સંદ્રો—! આવા નવીન વિચારમાર્ગમાં રચપાઓ અને તમારી મુશ્કેલી દૂર યશે. તમને કદી ખૂટે નહિ તેટલાં વાર્તાના વિષયો પ્રાપ્ત યશે, અને તે પ્રત્યેક વિષય તેની ચર્ચા કરનારની ઉન્નતિને જ સાધશે.

ઉત્તમ આરોગ્ય માટે ઉત્તમ નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૪૯ થી.)

તમારા મનમાં રમી રહેલું જે લક્ષ્યરૂપ જીવન છે તેના સૂક્ષ્મ સંબંધમાં આવીને તે જીવનનો અનુભવ કરે. તેમાં રહેલાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો પરમ પવિત્ર-નિર્મલ અને પરમ આરોગ્યમય હોય છે. તેથી એ તત્ત્વોનો આપણા સરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં આવિષ્કાર કરવો એ સરીર અને મનના પ્રદેશમાં આરોગ્યઆનુની રક્તિઓને પ્રવેશાદેવા સરખું છે.

*

*

*

*

સર્વ સમયે ઉન્નત દશામાં સ્વામિત્વની સ્થિતિમાં-રહેવાનું જારી રાખે. અંતરથી જાણે

કે તમે યથાર્થ મનુષ્ય છો-શરીર તથા મનના સ્વામિ છો. તમે આવા સ્વામી છો એ પ્રકારનું દૃઢ જ્ઞાન રહે તેવી રીતે તમને પોતે કેળવ્યા કરો, તમારા સ્વામિત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન કરીને તમારાં પ્રત્યેક કાર્ય તમે જ તેના પૂર્ણ અથવા સ્વતઃ અધિષ્ઠાતા છો એમ જાણી કરવાનો આરંભ કરો.

*

*

*

*

આરોગ્યને વિચારતાં શીખો. પ્રત્યેક વિચારમાં આરોગ્યના સ્વરૂપને રમીડો. આરોગ્ય એ શું છે તેનું યથાવત જ્ઞાન તમારા પ્રત્યેક વિચારને આપે, અને તમારા પ્રત્યેક વિચાર તથા જે માનસ સ્થિતિને તમે રાખી રહ્યા હોય તેમાં આરોગ્યના પૂર્વ સ્વરૂપની દૃઢ છાપ પાડે. તમને પોતાને પૂર્ણ નિરામય સ્થિતિયુક્ત વિચારજ્ઞે. તમે પોતે બ્રહ્મવાન છો અને આરોગ્ય તથા બલને ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ પ્રાપ્ત કરતા જાઓ છો એવા પ્રકારે તમે તમને પોતાને જાણજો.

*

*

*

*

તમારી પોતાની કષ્ટનામાં તમે તમને નિરામય જાણો. જ્યારે તમે તમારા સંબંધી કંઈ વિચાર કરો ત્યારે તમે પોતે સર્વાંશે નિરામય અને બ્રહ્મવાન છો એ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય એવી તમારા મનની દૃષ્ટિને કેળવી રાખજો, તમારા પોતાના સંબંધના એવા લક્ષ્યના ચિત્રને, તમને પોતાને બને તેટલી સ્પષ્ટ રીતે અને સરળપણે સમજવજો. તમે પોતે બ્રહ્મસા તે ચિત્રને સર્વ રીતે રચી શકો એમ કરજો. અને દિવસમાં ઘણો સમય અત્યંત આનંદપૂર્વક તે સ્થિતિમાં રહેજો.

*

*

*

*

જ્યારે જ્યારે તમને વ્યથાનું, વ્યાધિનું તથા અસ્વસ્થતાનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તમારા મનમાં રચી શકો તેવા શબ્દના અને એકરાગના ઉચ્ચતમ અને એક વિચારપ્રતિ બ્રહ્મપણે તમારું ધ્યાન દોરવજો. એ પ્રયત્ન ઉંડાણથી તથા શુદ્ધ હૃદયપૂર્વક કરજો. અને જાણજો કે જે ક્ષણે તમારા મનમાં વધારે સારા ફેરફાર કરો છો તે જ ક્ષણથી તમારા શરીરમાં પણ વધારે સારા ફેરફારને તમે અનુભવી શકો છો.

*

*

*

*

જ્યારે મને દુર્બલતા તથા અજીર્ણતાની વૃત્તિ પ્રકટતી જણાય, તો એ અનુભવનો વધારો સ્વીકાર કરતાં તત્કાળ અટકજો. તમે જાણો છો કે તમારા શરીર તથા મન ઉભય સંબંધી ઉઠતી વિવિધ વિરોધી વૃત્તિને દબાવી શકો એમ છો ? તમારું તે બંને ઉપર સ્વામિત્વ છે. તો પછી તમારા મનપ્રતિ લક્ષ્ય વાળો, તમારા ધ્યાનને આરોગ્યની, પ્રસન્નતાની, શાંતિની તથા એકરાગની સ્થિતિનો અનુભવ કરવાતરફ દોરો. એ લક્ષ્યરૂપ સ્થિતિઓમાં વધારે અને વધારે પૂરુંપણે પ્રવેશવાને માટે અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા જાગ્રત કરો. એમ થતાં તમે વિરોધી વૃત્તિઓને દબાવી દેવાની સાથે અનુકૂળ સ્થિતિને અનુભવી શકશો.

*

*

*

*

તમે બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં અથવા મનથી ગમે તેવા સ્થુનિવાળા હો, પરંતુ અંતરના ઉંડાણમાં એક ગાઢપ્રચાંતિને જાગરી રાખજો. આ વિવિધ પ્રકારની યત્ની અસ્વસ્થતા, સંઘર્ષો યાક, જ્ઞાનતંતુઓની શિથિલતા અને જળને વિપરીત માર્ગે થતો વ્યય-સંઘર્ષાને આગળ વધતો અટકાવશે તથા જે દશે તેને નિરૂત્ત કરશે. અને એ એવી કળા છે કે જે બાહ્ય

સ્ફુર્તિને તથા તે જ સાથે આંતર પ્રશંતિને એકી વખતે જળવી રાખવાનો વારંવાર યત્ન કરવાથી સહજમાં કેળવી શકાય છે. સાચા જેને ઇંતરેકો ઘડિનીના કંઠે છે અર્થાત્ આંતરમાં એક પ્રશંતસ્વરૂપે રહેતું અને તે છતાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં નાનાવિધ કાર્યો કરવા, એ સ્થિતિને કેળવવાની અગત્ય છે.

* * * *

કેટલાક એવા પ્રસંગો હોય છે કે જ્યારે કેવલ નિરપૃહતા બતાવવી એ તે પ્રસંગને માટે સર્વોત્તમ ડહાપણુ ગણાય છે. તમને એવા પ્રસંગો વા સંજોગો પ્રાપ્ત થાય કે જેમાં તમારે લક્ષ આપવાની લેશ પણ અગત્ય ન હોય અર્થાત્ તમારે ધ્યાન દેવાને યોગ્ય ન હોય ત્યારે તે પ્રતિ કેવલ નિરપૃહ રહેજો, અને જેમાં તમારા લક્ષની ખાસ અપેક્ષા હોય તેવા તરફ તમારું ધ્યાન વાળજો. આ પ્રમાણે જે કંઈ યોગ્ય છે તેને રચવાથી જે કંઈ અયોગ્ય છે તેને તમે તોડી પાડો છો. કેમકે જે તમે તે પ્રતિ લક્ષ નથી આપતા તો તે તુટી જ જાય છે. અયોગ્ય પ્રસંગપ્રતિ દર્શાવેલી નિરપૃહતા અવશ્ય યોગ્યને ઊપજાવે છે.

* * * *

જ્યારે જ્યારે તમને અશક્તિ કે બાધિનાં ચિહ્નો તમારામાં પ્રકટતાં જણાય, ત્યારે આ બે વિચારમાં તમારું સંપૂર્ણ મન રચાવજો: જે વાસ્તવ પુરુષ છે તે નિરામયસ્વરૂપ છે; હું તેવો વાસ્તવ પુરુષ છું. અને પછી આ વિચારોની સત્યતાનો અનુભવ કરવામાં, તેને પ્રત્યક્ષ કરવામાં, આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં તથા આ વિચારોના સામર્થ્યનો નિર્ણય કરવામાં તમારા મન તથા આત્માને સંપૂર્ણ યત્ન કરવા દેજો. તમારામાં રહેલા ઉત્તમ અંશે એકતાને ધારણ કરતા જણાશે, અને સઘળી પ્રતિકૂલ સ્થિતિઓ નિરૂપત થઈ જશે.

* * * *

તમે નિરામય નથી એમ જેને તેને કહીને તમને ધોતારને કદાપિ અનુમતિ આપશો નહિ. જે તમારા શરીરમાં કંઈ અવ્યવસ્થાજેવું લાગે, તો તે સંબંધી કદાચને કશું જ કહેશો નહિ. તમે ધોતે પણ તે વાતોને કબૂલ કરતા નહિ. માત્ર એ વાતોપ્રતિ વારંવાર ધ્યાન રાખજો કે વાસ્તવ પુરુષ નિરંતર નિરામય હોય છે, અને તમે તેવા વાસ્તવ પુરુષ છો. આ પ્રકારે કરવાથી અવ્યવસ્થા ફીણ થતી જશે અને પૂર્ણ નિરામયતા ક્રમે ક્રમે પ્રકટતી જશે.

* * * *

કેાઈ પણ બાબતમાટે કદી પણ ફરીવાર ક્યાં કરશો નહિ. ફરીવાર કરવી અથવા અસંતોષ બતાવવો એ મનની સ્થિતિને તથા તેના બળને એવાં કાર્યમાં મૂકવા સરખું છે કે જે તમને પુષ્ટિકારક નથી. તમારે એ જાણવતું જાણી નથી કે કેવલ આહાર જ પુષ્ટિ આપે છે એમ નથી, પરંતુ માનસ બળ તથા વિચાર પણ પુષ્ટિને આપે છે. જ્યારે કંઈ અનુકૂલ ન બનતું હોય તો તેને અનુકૂલ કરવાપ્રતિ મનને વેગ આપો, પણ મનને અસંતોષ સેવવાની કે તેની વિરુદ્ધ થવાની સ્થિતિમાં કદી પણ સ્થપાશો નહિ. દરપણે માનજો કે તમે વાસ્તવ પુરુષ છો કે જેમાં સઘળું નિરામય જ છે, અને તેથી પ્રત્યેક સ્થિતિમાં અને પ્રત્યેક બાબતમાં તમે નિરામયતા ઊપજાવી શકો એમ છે.

* * * *

તમારા શરીરમાં આરોગ્ય, એકરાગ, શાંતિ, સ્વચ્ચતા તથા બળ નિત્યની વસ્તુરૂપે છે એમ નિરંતર નિશ્ચય રાખજો. જ્યારે તેના અભાવ જણાય, ત્યારે તે અભાવ પામ્યાં હોય છે એમ કંઈ નથી, કેમકે તેના કદાપિ અભાવ થતો નથી. તે તમારામાં સંપૂર્ણ સામર્થ્યસહિત નિરંતર વિદ્યમાન જ છે. કેટલીક વખતે તેમનો પૂર્ણ આવિષ્કાર કરવામાં આવતો નથી, અને તેનું કારણ એ જ છે કે તમે તમારી પોતાની સાથે પૂર્ણ એકરાગ-એકધવાળા- નથી. યોગ વિચારવડે અને યોગ્ય દેહનિર્માદવડે આ એકધને પાછું લાવવા યત્ન કરો, અને આરોગ્ય તથા પુષ્ટિની ઉપર કહેલી સઘળી વસ્તુઓ તમારામાં તત્કાળ આવિષ્કારને પામવા માંડશે.

*

*

*

*

નિરંતર મનની સુખજનક સ્થિતિમાં રહો. હૃદયમાં પ્રસન્નતા સેવો અને તેના તમારા પૂર્ણ હૃદયથી અનુભવ કરો. હૃદયને થોડા અંશથી પ્રસન્નતાવાળું કરવું એ મનુષ્યની એક બાલુની મૂળ ધોળી કરેલી અને એક બાલુ ઢાળી રાખવા સરખું છે. એથી તમે જગતમાં પ્રસન્નતાની જીવંતભૂતિ છો કે અપ્રસન્નતાનું મડદું છો એ કોઈથી નહીં થઈ શકતું નથી. અને તેથી જેમને નિત્ય પ્રસન્ન રહેવાનો સ્વભાવ છે તે પણ તમારી સાથે પૂર્ણપણે બળીતાં નથી, અને જે અપ્રસન્ન છે તે પણ તમારો સંગ કરી શકતા નથી. કારણ તેઓ વળી કવચિત્ કવચિત્ તમને પ્રસન્ન જુએ છે. આથી નિત્ય પ્રસન્ન રહો. તમારા જીવનની પૂર્વ દિશામાં રહો. પ્રસન્નતા એ પૂર્વ દિશા છે, અને ત્યાં જ હૃદય છે. સર્વ વસ્તુની પ્રકાશમય બાલુને જ જોજો, અને તેના જ વિચાર કરજો. પ્રત્યેક વસ્તુપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખો તે તેની પ્રકાશમયતા જોવાને માટે જ નાંખજો, અને પ્રતિદિન એ પ્રકાશને વિશેષ અને વિશેષ પ્રમાણમાં જોવાની જિજ્ઞાસાને તીવ્ર કર્યાં કરજો. સર્વ વસ્તુની ઉત્તમતા એ તેની પ્રકાશમય બાલુ છે. પ્રત્યેક સમયે તમારા હૃદયને પ્રસન્નતાનું ગાન કરવા દેજો, અને તમારા આત્માને પ્રસન્નતાની શોધ કર્યાં કરવાનું શીખવજો. અને જેમ જેમ તમે અધિક પ્રસન્ન રહેતા જશો તેમ તેમ આરોગ્ય અને સામર્થ્ય તમારા મન, શરીર તથા બીજા સર્વ અંશમાં અળકી રહેશે.

*

*

*

*

પ્રત્યેકમાં—પછી તે કોઈ વસ્તુ હોય કે મનુષ્ય— પરંતુ તે સર્વમાં આરોગ્ય, જીવન તથા સામર્થ્યને જુઓ. જો કોઈ સ્થાને તમે વ્યાધિને ઉપર તરનો જુઓ, તો તે સર્વના વારતાં વ જીવનના મૂળભાગમાં જે પૂર્ણ આરોગ્ય રહ્યું છે તેના અત્યંત ઉંડાણથી વિચાર કરજો. તે પૂર્ણ આરોગ્ય નિત્ય વૃદ્ધિ પામતાં જતા કંઈ જણાય-આવિષ્કારને પામે-એવી દૃઢ આશા રાખ્યા કરજો. જેને જેને તમે મળો તે સર્વમાં જે કંઈ સારું જુઓ તેની એક નોંધ રાખો તેમ જ તે ધ્યાનમાં રાખો અને તે સર્વ ધરને જણાવો, તથા તમારામાં પ્રકટ કરી બતાવવાનો અભ્યાસ પાડો. અને જ્યારે જ્યારે સમય મળે ત્યારે ત્યારે પ્રત્યેક સમયે જે કંઈ સારું જોનામાં જોયું હોય તે તેને તથા અન્યને કહેવામાં કરો. સંક્રાંત્ય રાખશો નહિ.

*

*

*

*

મનની ઉત્તમ ભૂમિદિ ઉપર રહેજો. શરીર તથા મનથી પર તમે છો એવું પ્રકટ કરતા રહેજો. શરીર તથા મનઉપર તમારું પૂર્ણ સ્થાભિત્વ છે, અને તમારા જીવનબળ તથા સામર્થ્યના સમગ્ર અંશોનો તમારા શરીર તથા મનના પ્રતિપરમાણ્યમાંથી આવિષ્કાર કરો છે

એ પ્રકારનું નિત્ય બાન રાખ્યા કરજો તમે વિચાર તથા જીવનના ઉત્તમ અને અધિકતર સૂક્ષ્મ વાતાવરણમાં રહો છો એમ વિચારજો, કે જ્યાં મુક્તત્વ પૂર્ણ અંશમાં પ્રસરી રહ્યું છે, જ્યાં સામર્થ્ય અનવધિ પ્રમાણમાં રેલાઈ રહ્યું છે અને જ્યાં સર્વ, સર્વદા શુભ જ છે.

*

*

*

*

પુષ્ટિકરક વાતાવરણમાં માનસિક રીતે રહેજો. મનને એ વાતાવરણમાંથી અખંડ પુષ્ટિને મદદથી ક્યાં કરવા દેજો. કોઈની સાથે ધોટા કાઢી લકડવું કે એકને ઠોકાણે ચાર વાતો સંભળાવવી એ લક્ષણ મનની પુષ્ટિને સૂચવતું નથી, પણ દુર્ઝળતાને સૂચવે છે. તમારા મનને શાંતિમાં તથા વ્યવસ્થામાં રાખજો. કોઈ પણ જાતના વિલેપ અથવા કલહથી મનને નિત્ય મુક્ત રાખજો. મનને શુભતા, સત્યતા, બલતા, પૂર્ણતાના સૌન્દર્યોના અને લક્ષરૂપ વસ્તુના વિચારોથી પૂર્ણપણે ભર્યું અને ભર્યું રાખજો. અને જેટલો સમય મળે તેટલો સમય વધારે અને વધારે પ્રમાણથી વારંવાર મનને એ વિચારોમાં સ્થાપ્યા કરવામાં અધિક અધિક રસ તથા આનંદ ઉત્સાહ લેતા રહેજો.

*

*

*

*

જે પદ્ધતિ તમે આરોગ્ય અને બળની પ્રાપ્તિમાટે યોજતા હો તે પદ્ધતિમાં પૂર્ણ નિશ્વાસ રાખજો. અંતરમાં નિશ્વસ માનો કે જે પરિણામ પ્રકટાવવો તમે ધારો છો તે જે પદ્ધતિથી તમે ચાલો છો તેથી અવશ્ય પ્રકટશે. તમારા પોતાનામાં, આત્મમાટે જે વિચારો તમે સેવો છો તેમાં અને આરોગ્ય પ્રકટાવવા માટે તમે જે કંઈ કરો છો તેમાં અસંકુચિત શ્રદ્ધાને સ્થાપજો. તમારા પોતાનામાં જે કંઈ શુભ છે તેમાં તથા તમારી આસપાસ જે કંઈ શુભ પ્રસરી તથા પ્રવર્તી રહ્યું છે તેમાં અને તમે જે ઉચ્ચ સત્તાના આગ્રયમાં અથવા મર્યાદામાં રહો છો, હરો છો, રૂંદો છો, વિવિધ વ્યવહાર કરો છો તથા તમારા જીવનના અસ્તિત્વને જુઓ છો, તે સર્વમાં અમર્યાદ શ્રદ્ધાને સ્થાપજો.

*

*

*

*

તમે હિંમતવા હો તેવા સારા રૂપમાં લાવવાને માટે કોઈ વસ્તુનું રૂપાંતર થતું ન જણાય અર્થાત્ જે વસ્તુ તમારે જેવી જોઈએ તેવી ન થતી લાગે અથવા પ્રતિકૂળ અને પ્રતિકૂળ જ રહે તો જાણજો કે તમારામાં જ્યારે શુભની અધિક અને સ્થાયી વૃદ્ધિ થશે ત્યારે તે પ્રતિકૂળ અવશ્ય જતું રહેશે. આમ હોવાથી તમારા કર્તવ્યપ્રતિ જ તમારી સકલ્પશક્તિને સ્થાપો. જાણજો કે આ ચઢતી ભરતીને તમે તમારા લાભમાં વાળી શકો એમ છે. બલવાન અને આશ્રી બનો. જે કંઈ મૂલ્યવાન ક્રિયા તમે જાણતા હો તેપ્રતિ તમારું સર્વસ્વ વાળો તમારમાં જે કંઈ અત્યંત મૂલ્યવાન રહ્યું છે તે સર્વને અત્યંત મૂલ્યવાન ક્રિયામાં યોજો, અને તમારામાં રહેલા મૂલ્યવાનો અન્ય મૂલ્યવાન ક્રિયાને સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગ કરો. પરમાત્મતત્ત્વ કે જે અત્યંત સામર્થ્યસંપન્ન છે તેની સાથે તમે સંયુક્ત છો અને તેનાથી પૂર્ણ છો એ જાન તમને અનુભવપૂર્વક જો ક્રિયા કરાવે એમ છે તેમાં તમારા વિચારને, ધર્મને તથા સંકલ્પને સ્થાપો. તેના જ વિચાર એવો, તે માટે જ ધર્મ કરો અને સમગ્ર કર્તવ્યના લક્ષરૂપ આ નિર્ણયને જાણો અને જે આવા સામર્થ્યસાથે રહીને કાર્ય કરે છે તેને સધળું સિદ્ધ થાય છે એ પરમ સત્યનું અંતરમાં અખંડ જાન એવો કરો. આમ ધર્તા શરીર

તથા મનુષ્ય આરોગ્ય, પુષ્ટિ, વૃદ્ધિ, અને તેમાં જે કંઈ પ્રકટાવણું હશે તે સમગ્ર અર્થર્થને તમારા પોતાનામાં સિદ્ધ થયેલું અનુભવશે.

*

*

*

*

આરોગ્યપ્રાપ્તિમાટે જેમણે આ શ્રેણીના કદાચિ વિચાર કર્યો નથી, તેમને આના સત્ય-નું જ્ઞાન ન થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ મહાકાલના વાચકોને તે સત્ય જ પ્રતીત થાય એમ છે. જેમણે દીર્ઘ સુવિચારવડે ચિંતન કર્યું છે તેમને તો એ સ્પષ્ટ જ છે કે વ્યાધિમાત્રના હેતુ અંતરમાં છે અને તેથી ત્યાં ઉપચાર કરતાં શરીરના વ્યાધિ નિવૃત્ત થવાની સાથે શાશ્વત આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવું સંભવિત માત્ર નથી પણ સિદ્ધ છે. આગ્રહપૂર્વક નિરામયતાને માટે ઉક્ત પદ્ધતિ સ્વીકારો, અને વ્યાધિનું અજળપણું તમારે માટે નિર્ણયિત થયું જાણજો.

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવનને પ્રાપ્તકરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી.)

પ્રકરણ ૧૪.

તમારા કર્તવ્યમાં પ્રેમશુદ્ધિ સ્થાપો અને જાણો કે જ્યાં સુધી તમે કામમાં પ્રેમ રાખશો ત્યાં સુધી કામ કરી શકશો.

શરીરને જીવનતત્ત્વ પુષ્કળ પ્રમાણમાં પૂરું પાડવું એ યૌવનને સ્થાયી રાખવામાં એક મહત્વની ખાજત છે, અને મનુષ્ય જે કંઈ કરે તે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક કરે અર્થાત્ પોતાના કાર્યપ્રતિ પ્રેમને સમર્પણ કરવો એના જેવી જીવનને જાગ્રત્ કરનારી ખીજ કોઈ પણ ક્રિયા નથી. વળી પ્રેમ એ જીવનનાં સુદૃઢ તત્ત્વોને જાગ્રત્ કરનાર છે, કે જે તત્ત્વો મનુષ્યનામાં નવીનતા, શુભિર્તિ, દૃઢતા, ચપલતા, ઉત્સાહ, બલ અને યૌવન અવશ્ય કરીને પ્રકટાવે છે.

કાર્ય કરવું એટલે આપણા સત્ત્વ અથવા બલને આવિષ્કાર કરવો તે છે. અને તે કાર્ય પ્રતિ પ્રેમ ધરવો એ જે સત્ત્વ અથવા બલ આવિષ્કારને પામે છે તેમાં પ્રાણ મૂકવાતુલ્ય છે. જ્યારે આ સત્ત્વ પ્રાણમય થાય છે અર્થાત્ તેમાં ચેતન્ય પ્રકટે છે, ત્યારે તે સત્ત્વ અથવા બલ માત્ર યંત્રરૂપ રહેતું નથી, અર્થાત્ નિષ્ક્રિય કે જડસરખું રહેતું નથી. અને શારીરિક તથા માનસિક બલને જડરૂપ થવું અથવા નિષ્ક્રિયસરખું પડી રહેતું અટકાવવું એ અત્યંત અગત્યનું છે.

જ્યારે, બલ અથવા શરીરમાં આપેલી ક્રિયા એક યંત્રરૂપે કાર્ય કરે છે અર્થાત્ એ બલ વા ક્રિયાથી જ્યારે યંત્રવત્ કાર્ય થયા કરે છે ત્યારે તે થોડા જ સમયમાં ખૂટી જાય છે અને શરીરને જજીરો ધસારો પાડે છે; પરંતુ જ્યારે એ જ બલને પ્રાણયુક્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે કાર્ય કરવાની સાથે તે પોતાના સામર્થ્યને શુષ્કિત કરે છે-વધારે છે, અને તેમ કરીને શરીરમાં તે જીવન, સામર્થ્ય તથા સત્ત્વની વૃદ્ધિ કરે છે.

• શરીરને ધસારો પહોંચાડવો એટલે શરીરમાં જે બેઝઅંચે તેટલું જીવનબલ છે, તેમાં ઘટાડો કરવો એ છે; અને આ ધસારો જો વારંવાર થયા કરે છે તો જીવનનો સામાન્ય પ્રમાણનો જથ્થો જે તેનામાં થયા કરતો હોય છે તે, શરીરની વિવિધ સ્વાભાવિક વા કુદરતી રીતે થતી ક્રિયાને પૂરો પડી શકતો નથી, અને તેથી નવીકરણ પામવાનો જે વિધિ આપણામાં સ્વાભાવિક રીતે ચાલ્યા કરે છે તેને ચોક્કાના કાર્યને પૂર્ણ રીતે ચલાવવાને બેઝઅંચા પ્રમાણમાં બળ રહેતું નથી. પરિણામ એ આવે છે કે જુદાવસ્થાનો આરંભ થવા માંડે છે કેમકે શરીરમાં જુદા થવાની ક્રિયા હંમેશાં તારથી જ શરૂ થવા માંડે છે કે જ્યારથી તેના જીવનબલનો ક્ષય થતો રહે છે.

જેમને યૌવનપૂર્ણ રહેવાની ઇચ્છા છે તેમણે કંટાળાને કદી તેમનામાં અવકાશ આપવો નહિ. અને જો તેઓ કંટાળી જવાનો વિચાર નથી કરતા તો તેમને કંટાળાનું કદી ભાન થતું નથી. તેમ જ જો તેઓ કંટાળવાની વાતને કદાપિ ટાળને કહેતા નથી અને તેવી ટાળની વાતને મનથી સંભળતા નથી અને ચોક્કાના કાર્યમાં પ્રેમ દર્શાવવામાં કદાપિ નિષ્ફળ નથી થતા તો તેમને કોઈ પણ બાબતમાં કંટાળાનું ભાન નથી થતું.

કંટાળો આવવો એ કંઈ કુદરતી કે સ્વાભાવિક નથી. શરીરના બળની, યંત્રવત્ થતી ક્રિયાને હીધે ઉત્પન્ન થતી તે એક અસ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. તથાપિ આ યંત્રવત્ થતી ક્રિયા, મનુષ્ય જે કાર્યમાં યોગ્ય હોય તે કાર્યપ્રતિ બલવાન પ્રેમને સેવવાથી પૂર્ણપણે અદશ થાય છે.

અનેક મનુષ્યો રમવામાં કદાપિ કંટાળતા નથી, પણ કામથી હંમેશાં કંટાળે છે એ. નું કારણ એક જ છે કે તેઓને રમતતરફ પ્રેમ હોય છે અને કાર્યપ્રતિ પ્રેમ હોતો નથી પણ અભાવ હોય છે. કેટલાએ મનુષ્યો આખો દિવસ પાનાં, સોગટાબાજ કે એવી રમતો રમ્યા જ કરે છે, છતાં થાકતા કે કંટાળતા નથી, જ્યારે તે જ મનુષ્યો જો કે ચાર કલાક કામ કરતાં તો કેવળ યાદી ગયાની ખૂંસો પાડે છે. અને જે જે ચાર કલાક કામ તેઓ કરે છે, તે પણ મહા મહેનતે અને વચ્ચે અટકી અટકીને; જ્યારે રમત તેઓ અખંડપણે ચલાવ્યા કરતા હોય છે, કામ કરતું એ તેમની યંત્રવત્ ક્રિયા છે, અને રમતું એ તેમની પ્રાણુ-મય ક્રિયા છે. અને તેથી પ્રથમની ક્રિયા શ્રમ લાવે છે અને બીજી ક્રિયા શ્રમની નિવૃત્તિ કરે છે. છતાં રમતઉત્તરથી પણ જો તેની પ્રીતિ ઉડી નય છે તો થોડા જ વખતમાં તે પણ તેને શ્રમ જ પ્રકટાવે છે. તે જ પ્રમાણે કાર્ય કરતું એ પણ જો પ્રેમસહિત કરવામાં આવે છે તો કદાપિ યંત્રવત્-જડવત્ થતું નથી. અને જેમ આપણે રમતતરફ પ્રેમ રાખીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે કાર્યપ્રતિ પ્રેમ રાખવો એ પણ શક્ય જ છે.

શરીરની યંત્રવત્ થતી ક્રિયામાં-કેવલ શ્રમને જ અવલંબીને થતી ક્રિયામાં-એક એવા પ્રકારનો સ્વભાવ હોય છે કે જે પુટમાંથી જીવનબલને લઇ લે છે; અને જ્યારે પુટ જીવન-બલથી રહિત થાય છે ત્યારે તે સઘળાં શુષ્ક થવાં, દુર્બલ થવાં, સ્થાન થવાં, કઠિન થવાં તથા હાડકાળેવાં જડ થવા માંડે છે. પરંતુ જો યૌવનને ટકાવતું છે તો આ દ્રવ્ય પુટને અસ્થિસદૃશ થવાની ક્રિયાને અટકાવવી બેઝઅંચે. તેથી જે કંઈ એ પ્રકારની સ્થિતિને કરનાર ક્રિયા વા વિચાર છે તેને શરીરમાંથી સંપૂર્ણ રીતે દૂર કરવાં બેઝઅંચે. (અપૂર્ણ.)

આર્થિક આરોગ્ય.

અગત્યની શોધ:—નવીન માનસ શાસ્ત્રના હિદયે અનેક નવીન શોધો કરાવી છે. સંખ્યાબંધ અગત્યની શોધાતું માનસ શાસ્ત્ર એ મૂળ યષ્ટ રહ્યું છે. અને જો કે તેમાંની પ્રત્યેક અત્યંત ઉપયોગી છે, છતાં તેમાંની કેટલીક તો અનિવાર્ય ઉપયોગી* હોઈ અદ્વિતીયરૂપે પ્રકટ થઈ છે. તેમાંની એક પણ આર્થિક આરોગ્યના જેટલી ઉપયોગી નથી કે જે પ્રત્યેક સામાન્ય મનના મનુષ્યથી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને સર્વને તે શક્ય અથવા હસ્તગત થાય એમ છે, એ વાર્તાને જણાવે છે. આ શોધના નિધમાનુસાર* દરિદ્રતા એ મનની, અમુક અવસ્થાને લીધે થતો એક પ્રકારનો વ્યાધિ છે. અને જ્યારે તે વ્યાધિ છે, ત્યારે તેની ચિકિત્સા કરવી અને યોગ્ય ઔષધ વા ઉપાય શોધી કાઢવો એ જ અગત્યનું છે.

સિદ્ધાંત:—આ નવીન શોધનો અંતર્ગત સિદ્ધાંત એ છે કે પ્રત્યેક યથાધટિત (Normal) મનને એક અથવા વિવિધ શાખાઓમાં આગળ વધવાની તથા તેમાંથી કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ છે. હવે પ્રત્યેક પરિણામી પ્રજા અથવા સર્વમાંથી જે કંઈ ઉલટ ઉપજી ઉત્પન્ન થતી હોય તેને માટે હમેશાં માગણી થયા જ કરતી હોય છે. પ્રત્યેક મન, પોતાની પરિણામી સંપત્તિ વા ઉપજનાં, તે ઉપજના પ્રમાણમાં તેને બદલે કંઈ મૂલ્ય, સદ્ગુણ, જ્ઞાન વા કોઈ યોગ્ય પ્રકારનો બદલો લઈ, વાપરી શકે છે. પ્રત્યેક મનમાં ઉત્પન્ન કરવાની અથવા ઉપજના સામર્થ્યને વધારવાની તથા હિંચ પ્રકારનું કરવાની કળા રહેલી છે, તેથી આર્થિક આરોગ્યની પણ પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ કરવી અર્થાત્ અધિક ધનને પ્રાપ્ત કરવું એ તેને શક્ય છે. આ સંબંધમાં પ્રથમ તથા મુખ્ય અગત્યની બાબત એ છે કે પ્રત્યેક મન, તેને સુધાર્યા પછી, મનુષ્યને પોતાના નિર્વોહ તથા આવશ્યક વ્યવહારમાટે જોઈએ તેટલું ધન ઉત્પન્ન કરી આપી શકે છે અને જ્યારે મનુષ્યને તેની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવામાં આવે છે, ત્યારે તેની આર્થિક આરોગ્યની સ્થિતિ જળવાઈ રહે છે. અને એ તો પ્રત્યેક મનુષ્યના અધિકારની વાત છે કે તેણે નિરંતર ઉપજ આપતા સામર્થ્યને વધાર્યો કરવું, કે જેથી કરીને માત્ર તેના આવશ્યક વ્યવહારનું જ નિર્વોહણ થાય એટલું જ નહિ પણ જીવનની સત્સંપત્તિમય સ્થિતિને તે ભોગવી શકે તેમ જ જીવનની ઇતર સર્વ ક્ષેત્રમાં પણ તે સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શકે. અર્થાત્ જીવનને વધારે ઉત્કૃષ્ટ કરવામાં જેટલું ધન જોઈએ તે પણ મળી રહે એમ કરવું એ તેના અધિકારની વાત છે.

પ્રસંગો અથવા તક:—પ્રત્યેક યથાધટિત મનને અમુક પ્રમાણમાં પોતાનું સામર્થ્ય વધારવાનું બળ છે, એ વાર્તા વિશ્વસિદ્ધ છે. સર્વ ક્ષેત્ર તેના સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ પ્રથમ એ છે કે પ્રત્યેક મનને તેના ઉત્પન્ન કરનાર-ઉપજ આપનાર-સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવાની

તુક અથવા પ્રસંગ મળે છે કે કેમ. કેટલીક વખતે એમ લાગે છે કે જાણે જોઈએ તેવી તક મનુષ્યને મળતી નથી, પરંતુ આ સ્થાને આપણે એક બીજી અગત્યની નવી શોધની લગે. લગ આવી જઈએ છીએ. અને તે એ છે કે, પ્રત્યેક યથાધિક્ષિત મનમાં યોગ્ય વા આપ. સ્પષ્ટ તકને શોધી કે મેળવી લેવાનું સામર્થ્ય છે. એટલું જ નહિ પણ જરૂરીઆતના પ્રમાણમાં કંઈ મેળવી લેવાને માટે, નવી તક વા પ્રસંગ ઉત્પન્ન કરી લેવાનું—ઉપગતી લેવાનું પણ તેનામાં સામર્થ્ય છે. તેથી આર્થિક આરોગ્ય મેળવવાના બે મુખ્ય સુદ્ધ વા સાધને છે. એક જગતમાં જેનું ઉપજી શકે અથવા જગત જેને માટે કંઈ આપી શકે તેવું ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય અને બીજું તે સામર્થ્યના ઉપયોગ કરવાની તક એ ઉભય પ્રત્યેક યથાધિક્ષિત મનને પ્રાપ્ત છે. અને સર્વ યથાધિક્ષિત મન આર્થિક આરોગ્યમાં શા માટે ઉત્તમ પ્રકારનાં હોતાં નથી એનું કારણ એ જ છે કે આ બે મુખ્ય સાધનો વા સામર્થ્યોના પૂર્ણ રીતે તથા યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરી શકાયો નથી—એટલે શકાયો નથી.

રહસ્ય:—આર્થિક આરોગ્યના રહસ્યનો ઉપયોગ કરવામાં તથા મુખ્ય વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. પ્રથમ એ છે કે ઉત્પન્ન કરવાની અથવા ઉપજ કરવાની જે શક્તિ આપણામાં છે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં—તેને યોગ્ય સ્થાને લગાડતાં શીખવું. બીજું એ છે કે સર્વોત્તમ પ્રસંગને શોધી કઢાડતાં શીખવું કે જેમાં પ્રથમના સાધનનો—સામર્થ્યનો—ઉપયોગ કરી શકાય. અને ત્રીજું જેમ જેમ આપણામાં શક્તિ અને સુધારો થતો જાય તેમ તેમ તેને જરૂર પડતી વિવિધ ઉત્તમ તક અથવા પ્રસંગોને તથા ઉપગતી લેતાં શીખવું. જ્યારે આપણે પ્રથમની બે બાબતો શીખીએ છીએ ત્યારે આપણું આર્થિક આરોગ્ય સારું થાય છે. ત્યારે આપણને વર્તમાન સમયમાં જેની જેની અગત્ય છે તેને સારી રીતે પૂરી પાડવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ. પણ જ્યારે આપણે એ બે બાબતને ઉત્તમ પ્રકારે શીખીને ત્રીજી બાબતને પણ સર્વાંશે વા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે શીખીએ છીએ ત્યારે આપણે આપણી વધતી જતી જરૂરીઆતોને પણ પૂરા પડતા જઈએ છીએ. તે કાળે આપણે પુષ્કલતાના, અખંડ વૃદ્ધિના તથા સ્થાયી સમૃદ્ધિના માર્ગમાં અથવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશીએ છીએ.

દરિદ્રતાનું કારણ:—દરિદ્રતાનું ખરું કારણ કેટલીક અમુક પ્રકારની મનની અનિયમિતતામાં રહેલું જણાય છે. અર્થાત જે સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત છે તેના અમુક પ્રકારે દુરુપયોગ કરવો, અથવા મનની કેટલીક વ્યવસ્થિતિ થવી અને તેવી સ્થિતિસહિત કાર્યો થવાં, અથવા આપણી શુદ્ધિ વા શક્તિને ઉપયોગ કરવામાં અથવા તેનો આવિષ્કાર કરવામાં કોઈ પ્રકારની અણુઆવડત વા ખામી હોવી—આવી વિવિધ અનિયમિતતા વા અવ્યવસ્થા દરિદ્રતાને પ્રકટાવેલી રાખે છે. સ્વલ્પમાં, જે સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ થવું અથવા તેનો દુરુપયોગ કરવો એ દરિદ્રતાને પ્રકટવાનું મૂળ કારણ છે. આ બાબત ઉપરથી બે અગત્યના પ્રશ્નો ઉભા થાય છે: પ્રથમ—જે સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો ઉપયોગ કરતાં આપણે શા માટે નિષ્ફળ નીવડીએ છીએ? અને દ્વિતીય—એ સામર્થ્યોના કોઈ પણ કાળે આપણે દુરુપયોગ શામાટે કરીએ છીએ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા માટે માનસ આરોગ્ય અત્યંત નૈતિક આગેજ્યના ઉપયોગસંબંધી સૂક્ષ્મ પરીક્ષા કરવી જોઈએ. કારણ કે એ માનસ શક્તિએ અને નૈતિક શુભોના આરોગ્યની ન્યૂનતા સૂચવે છે કે જે આવી

માનસ અવસ્થા ઉપજાવે છે કે જેને આપણે દરિદ્રતાના કારણરૂપે માનીએ છીએ.

મનનું આરોગ્ય:—મનની સધળી શક્તિઓમાં આરોગ્યવાળી ક્રિયાઓ પ્રકટાવાને માટે મનની આવી સ્થિતિઓનો પરિભાગ કરવો જરૂરનો થઈ પડશે, અને તે જ્યાં કે ચિંતા, ભય, નિરાશા, નિરુત્સાહ, ખિન્નતા, દુઃખ, વ્યગ્રતાવાળી આતુરતા, ક્રોધ, તિરસ્કાર, સંશય, નિવેધ વગેરે. આવી સ્થિતિઓને નિવૃત્ત કરવાને માટે યોગ્ય માર્ગ એ જ છે કે તેના વિરોધી ચુલોને તથા પદ્ધતિને ડેળવવાં કે જેને માટે વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે. તેની પ્રાપ્તિના માર્ગનું સ્વરૂપ પણ કથન કરાઈ ગયું છે.

અગત્યની બાબત:—ઉપજ કરાવનારાં જે સામર્થ્યો આપણને પ્રાપ્ત છે તેના ઉપયોગ કરવામાં આપણી તમામ શક્તિઓનો પૂર્ણ તથા યોગ્ય ઉપયોગ થવો જોઈએ. પરંતુ જ્યાં સુધી મનમાં ઉપર ગણાવી તેવી પ્રતિકૂલ વા વિરુદ્ધ સ્થિતિ કે અવસ્થા છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ શક્તિ પોતાનું સર્વોત્તમ કાર્ય કરી શકવાની નહિ. આવી સ્થિતિની સર્વેશી નિવૃત્તિ કરવી અને મનને દૃઢ હિતાવહ તથા સજલ સ્થિતિયુક્ત કરવું એ આર્થિક આરોગ્યની પ્રાપ્તિમાં પ્રથમની અને અત્યંત અગત્યની બાબત છે.

નૈતિક આરોગ્ય:—નૈતિક આરોગ્ય એ આર્થિક આરોગ્યમાટે ઉપયોગનું છે એ પ્રથમ સ્પષ્ટ થતું નથી, પણ જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે અયોગ્ય વિચારની તથા અયોગ્ય ક્રિયાની અસર મનની શક્તિઓ તથા તેનાં સામર્થ્યોઉપર થાય છે, ત્યારે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે નૈતિક આરોગ્યની સા માટે અગત્ય છે. આપણી સૂક્ષ્મ શુદ્ધિના પૂર્ણ તથા અસરકારક ઉપયોગ કરવાને માટે આપણામાં શરીર અને મનના બંધની પુષ્કલતા હોવી જોઈએ. પ્રત્યેક અનીતિમય કાર્ય સર્વ પ્રકારના બળનો હાથ કરવાના સ્વભાવવાળું હોય છે, તેથી નીતિના આરોગ્યની આવશ્યકતા સહજ રચાપી શકાય એમ છે.

દુર્બલતા અથવા નિવેધવોતન:—મનની દુર્બલ અથવા નિવેધવોતન કરનારી સ્થિતિ મનના અનારોગ્યથી અથવા નૈતિક અનારોગ્યથી અથવા એ ઉભયના અનારોગ્યથી પ્રકટી શકે. છતાં એ મૂળનો વિચાર બાજુએ મૂકીએ તોપણ તે દુર્બેશાં આર્થિક અનારોગ્યને તો પ્રકટાવે જ છે, અને એનું કારણ એ છે કે તેવી દુર્બલ સ્થિતિ મનના થના પૂર્ણ ઉપયોગને અટકાવે છે. અને ઉપજ કરાવી આપનાર જે કંઈ સામર્થ્ય આપણામાં છે તેનો યથાર્થ અને અસર કરે એવા પ્રકારે ઉપયોગ કરવામાં મનનો પૂર્ણ અંશે ઉપયોગ એ અત્યંત અગત્યનો છે. તેથી જો ઉત્તમ પ્રકારના આર્થિક આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરીને તેને જાળવી રાખવું હોય તો મનની દુર્બલતાવાળી અથવા નિવેધવોતન કરનારી સ્થિતિને દૂર કરવી જોઈએ. આ દુર્બલતા નિવૃત્ત કરવાને નીચેની બાબતોને લક્ષમાં રાખવાની અને તેના ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે:—

૧. કેટલાકના મનમાં આવું દુર્બલતાનું લક્ષણ અથવા સ્થિતિ તેમના સ્વભાવરૂપ અથવા સ્વભાવના એક વિભાગરૂપ થઈ રહ્યું હોય છે, એટલે કે તેમનામાંના કંઈ ઉત્તમ પ્રકારના મોટા ભાગને અપ્રકટ રાખવાનો અથવા તેને આગળ ન પાડવાનો અભ્યાસ હોય છે. તેમના સર્વોત્તમ સામર્થ્યને તેઓ અવશેષમાં રાખી મૂકે છે, અને માત્ર મનને અથવા પોતાને તેમાંના યોગ્ય ભાગનો જ આત્મિકાર કરવાને આપે છે. તેથી આવા મનુષ્યોના આંતરમનને શરીરથી રચવું જોઈએ. અને મનની પૂર્ણ તથા સમગ્ર ક્રિયાને ઉપયોગની જગાએ યોગ્યવાને માટે

આંતર મનને કેળવવું જોઈએ. આનો આરંભ કરવા માટે, તમારા આંતર મનને જે કંઈ તમારામાં છે તેનો પૂર્ણ અને સખલ અથવા વિધિદોત્તર કરે એ પ્રકારનો આવિષ્કાર થવાને માટે થોડો પ્રત્યેક દિવસમાં વારંવાર થોડી થોડી ક્ષણ આંતર મનને આ સૂચના આપી તે પ્રતિ વાળો, અને તેના પરિણામ અથવા ફળની ઉંડાણથી ધ્યાન સેવ્યા કરો.

૨. દુર્બલતા થવાનું ગમે તે કારણ હોય તોપણ પ્રત્યેક વિચાર તથા કૃતિમાં સખલ અથવા વિધિદોત્તર કરનાર થવાને માટે સવિશેષ યત્ન કરો. એટલે કે જે કંઈ વિચાર તમે કરો તથા જે કંઈ ક્રિયા કરો તે પ્રત્યેકમાં, જે કંઈ તમારામાં છે તે સઘળાનો આ-વિષ્કાર કરવાનું ધ્યાનમાં રાખો. આ શાખામાં કરેલા અર્ખંડ અને સજાત પ્રયત્ન, વધારે સારા અને કદાચ થોડા દિવસ બેટલા જ સમયમાં, આશ્ચર્યકારક ફેરફાર ઉત્પન્ન કરશે.

૩. ટેટલાક મનુષ્યોમાં દુર્બલતા અથવા નિવેધદોત્તર માટે ભાગે અસાવધતા તથા અલક્ષ વા બેયરવાદને લીધે પ્રકટે છે અને કાયમ રહે છે. તેથી એવા પ્રસંગોમાં જે કંઈ બનવું હોય તેમાં પૂર્ણ રસ ઉપગમવાનો અર્ખંડ પ્રવાસ કરવાથી જ તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે. રવંપમ, તમે જે કંઈ કરો અથવા વિચારો તે સર્વમાં પૂર્ણ રસ પ્રકટાવવાના ઉદ્દેશને ધારણ કરજો, અને તે કયો તથા વિચારોમાં જે રસવૃત્તિ તમે પ્રકટાવો તેમાં તમારા પૂર્ણ મન તથા આત્માને સમર્પી દેવાનો નિશ્ચય કરજો. આવો રસ પ્રકટાવવામાં સાદાપણ તથા થવાને માટે, તમારા આગળ જે કંઈ આવે અથવા જેમાં તમારું ધ્યાન દોરવામાં આવે તે સર્વમાં જે અત્યંત રસ ઉપગમવાના બાબત હોય તેને શોધી કાઢવાને પ્રયત્ન કરજો.

૪. સખલ અથવા વિધિદોત્તર થવાના પ્રત્યેક પ્રયત્નમાં આત્મશ્રદ્ધાને નિયતના વિચાર તથા જીવનના એક વિભાગરૂપે કરવાની ટેવ પાડો. એટલે તમારા જીવનમાં, તમારા વિચારમાં તથા તમારા કાર્યમાં તમારા સમગ્ર અંશને જોડી દો. તમારાથી વિરુદ્ધ કંઈપણ તમારામાં થવા ન દો. તમને કંઈપણ ઉત્તમ કરવાની કે વિચારવાની વૃત્તિ થઈ તો 'તે આપણાથી નહિ થાય' એવી અશ્રદ્ધા અથવા એવા વિચારને અવકાશ આપીને તમારામાં ઉઠેલા મૂલ રહસ્ય અથવા વિચારથી તમે અલગ ન પડો. પણ તે મૂલના વિચારમાં તમારા આત્માને જોડો. તેને માટે કરનારી ક્રિયામાં પણ તમારા આત્માને જોડીને ક્રિયા કરો. તમારામાં રહેલા પ્રત્યેક બળને, સખલ અથવા વિધિદોત્તર થવાને માટે અને તેમાં દોરાવા તથા આગળ વધવાને અર્થે તમારી સંકલ્પશક્તિનો ઉપયોગ કરો. અને તમારા શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુને પોને એક સખલ અથવા વિધિદોત્તર બળરૂપ થવાને માટે જાગ્રત કરવાનો યત્ન સેવો. આ પ્રકારનો વિવિધ શાખાનો પ્રયત્ન, મન તથા સપૂર્ણ મનુષ્યવમાં સખલ અથવા વિધિદોત્તર અસર તત્કાલ પ્રકટાવશે અને સખલ અથવા વિધિદોત્તર અસર વા ક્રિયાનો અર્થ એ છે કે મારામાં જે કંઈ ઉપજ કરનાર સામર્થ્ય છે તેનો પૂર્ણ અને અસર કરે જ એવો ઉપયોગ થવો.

(અપૂર્ણ.)

પુઠાઉપરની સૂચનાતરફ ધ્યાન આપવા વિવેકી વાચકોએ કૃપા કરવી.

દૃઢ કલ્પનાશક્તિનાં કેટલાંક આશ્ચર્યજનક સત્યો.

કલ્પના કરો કે તમે બળપૂર્વક શારીરિક વ્યાયામ કરો છો અને રક્તાભિસરણ અથવા લોહીના ફરવાની ગતિ તમારા આખા શરીરમાં વધેલી જણાશે.

કલ્પના કરો કે તમે સરત બાંધીને દોડો છો, તો તમારા પગમાં રક્તાભિસરણ એવા વેગથી વધશે કે તમારી મગજની નસો તેનાથી તસતસતી થયેલી તમને જણાઈ આવશે. પગ પછુ તે જ પ્રમાણે ઉંચુ થશે. જો પહેલાં હંડા હશે તો.

કલ્પના કરો કે તમે હાથવડે કોઈ ભારી વજનને ઉંચેકો છો, તો તમારા હાથની પિં. ટીઆ વધવા માંડશે અને શરીરનું સામાન્ય બળ પછુ એકંદર વધશે.

કલ્પના કરો કે તમે કોઈ અત્યંત સચ્ચિત્ર તથા સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમો છો, અને પાચન ક્રિયામાં વહેતા બ્લકર રસો તે તે અવયવોમાંથી નીકળવા માંડશે.

કલ્પના કરો કે જાણે આવતી કાલનો દિ. વસ થયો છે અને જાણે આખો દિવસ આજ તમે ઉપવાસ કરો છો. તમે થોડા જ સમ. થમાં ભુખ્યા થશો, અને તમારું જઠર જે થોડા વખત પહેલાં તમે જમ્યા હશે તેના ઉપર બસવાન કાણુ મેળવશે અને તેને પચા. વી દેશે. જો તમને એમ લાગતું હોય કે તમે જે જમો છો તે પચતું નથી. તો આ ઉપાય

એવો છે કે જે સાં ચમકાર જ કરે છે.

કલ્પના કરો કે તમે ગરમ પાણીમાં પગ. ને બોળી રાખ્યા છે, અને થોડા જ સમયમાં તમારા પગમાં ગરમાવો આવેલો જણાશે.

અથારે તમે નિર્વાતપૂર્વક સૂવા જાઓ ત્યારે કલ્પના કરજો કે તમે દૂરથી આવતા કોઈ મધુર સંગીતમય ધ્વનિને શ્રવણ કરો છો, અને લગભગ તરત જ તમે નિદ્રાવશ થઈ જશો.

જમવાનો સમય થાય અને કુધા ન લાગી હોય તો એક આવાડીયાસુધી ઉપવાસ કર્યા હોય તો કેવું લાગે તેની યથાર્થ કલ્પના કરો. તમને જોઈતી કુધા તે સમયે પ્રકટશે.

કલ્પના કરો કે તમે ન્યાં એક પાંદડું સરખું પછુ હાલતું નથી એવા એક શાંત અવસ્થામાં છો. ક્યથિત કોઈ પક્ષીના શ્રદુસ્વર દૂરથી આવી કર્ણને અત્યંત પ્રિય થઈ પડે છે, એમ કલ્પના કરજો. અને તેમ કરતાં કોઈ ઘોંઘાટવાળા સ્થળમાં હશે, તો પછુ ત્યાં પૂર્ણ શાંતિ તથા સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ કરશો.

કલ્પના કરો કે તમારા શરીરના કોઈ અચુક ભાગની કસરત કરો છો, અને તેમ કરવાથી અંદરની કસરત કરવાથી જે બળ તે અવયવમાં આવતું જોઈએ તે જ બળ તે ભાગમાં આવશે. પછુ પછી જો તેના થોડા બળ થતો નથી તો તે બધું બળ મિથ્યા વહી

જાણ છે. તેથી જે કાર્ય તમારે નથી કરવું તે કાર્યની મિથ્યા કલ્પના કરવી એ ગાયને દોડીને આનને પાવાગ્રેષુ છે. કેમકે તે માત્ર અળગો ક્ષય જ કરનાર છે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમે પૂર્ણ નિરામય છો અને તમારા શરીરના સઘળા વિભાગો વા અવયવો જાણે નિરામય છે એ પ્રકારે વધારે અને વધારે પ્રમાણથી વર્તવાનો આરંભ કરો. કદાપિ તેમાં વ્યાધિ હશે તોપણ તે વ્યાધિના ધર્મને ત્યાગ કરશે. અને બ્યારે તેણી સારાની પેઠે જ કામ કરવાનું જરૂરી રાખશે ત્યારે જે કંઈ અવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત હશે તેને પણ નિવારવામાં તે વિશ્વસી થશે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમે બલવાન છો, અને પૂર્વે જે પ્રકારના જાળનો તમને અનુભવ નથી થયો તેવું બળ તમારામાં પ્રકટેલું જણાશે. કલ્પના કરો કે તમે બલવાન, પુરુષાર્થી તથા સશક્ત છો, અને તમારા શરીરની શક્તિઓ બળ, પુરુષત્વ તથા સત્ત્વને અપેક્ષે-પ્રકટાવશે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમારું મન અત્યંત તેજસ્વી છે, અને તે અધિક અને અધિક તેજસ્વી થાય છે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમારા મનમાં અપૂર્વ અદ્ભુતધારણુશક્તિનું સામર્થ્ય છે, અને તે એ પ્રકારના સામર્થ્યને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં બતાવતું જશે. પૂર્વકરતાં હાથ તમે અત્યંત કામ કરો છો એમ કલ્પો, અને પૂર્વકરતાં તમે તમને અધિક કામ કરી શકવાના સામર્થ્યવાળા જોશો.

જે દિવ્ય અંતઃકરણો અથવા વિશાલ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો કે જોને, તમે જે કાર્ય કરવાને આતુર તથા હૃદયવાન છો, તે કાર્ય કરવાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય અને પ્રત્યક્ષ બલ છે, તેણી કેવું કાર્ય કરતા હશે તેની કલ્પના કરો, અને તમારામાં તે સામર્થ્યનો વિકાસ થશે. આ એક મહાન રહસ્ય છે. ખરૂં જોતાં જે આપણા લક્ષ્યરૂપે છે તે પ્રતિ જવાનો આ એક રાજ-માર્ગ છે; જે કે આ રૂપમાં કલ્પનાનો ઉપયોગ અત્યંત તીવ્ર, અસરકારક, ઉદાજીવાળો તથા અખંડિત હોવો જોઈએ.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—મહાકાવતું સુંદર મુખપૃષ્ઠ જોઈને હું ધારું છું કે તમને સંતોષ થયો હશે એ ચિત્તને કાઢનાર ઐયરસાધક બધું શ્રીકાશીભાષ છે. એમનો એ એક નિશ્ચય છે કે હમેશાં આપણામાંથી સર્વોત્તમનો આવિષ્કાર કરવો. આવણે કરવાનું શ્રેષ્ઠ પણ કાર્ય આપણાથી બને તેટલી સારામાં સારી રીતે કરવું. અને આ નિશ્ચયને તેણી તેમના પ્રત્યેક કાર્યમાં દૃઢ રાખતા હોવાથી એ નિશ્ચયનો શુભ આજ તેમને સિદ્ધસ્થલાવરૂપ થઈ રહ્યો છે. ઉતાવળમાં કે સમાન્યસરખું કાર્ય તે કરે છે તોપણ તેમાં તેમના આ સિદ્ધાંતને પાળે છે, અને તેને બને તેટલું ઉત્તમ કરવા યત્ન સેવે છે.

—આવો સદ્ગુણ શું કરી શકે એમ છે ? તે હમેશાં આપણામાં સામર્થ્યના જેટલા અંશે હોય છે તે પ્રત્યેકમાંથી સર્વોત્તમને જ બહાર પ્રકટાવે છે. કોઈ પણ કાર્ય બને તેટલું સાદું કરવાથી એ પરિણામ આવે છે કે બીજી વખતે તેના કરતાં વધારે સાદું કાર્ય કરવાનું બળ આપણામાં પ્રકટે છે. ઉત્તમતાનો અવધિ નથી. આત્મસ્વરૂપ એ ઉત્તમ વસ્તુ છે, અને તે

પોતાની અનવધિ ઉત્તમતાને જ્યાં ત્યાં પ્રકાશમાં આજીવાને તત્પર છે. અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં એ આત્મસ્વરૂપ તે વસ્તુને યોગ્ય ઉત્તમતાને અનંત પ્રમાણમાં પ્રકટાવવા સમર્થ છે.

—ધણા માને છે કે અમુક બાબતમાં અમુક પ્રમાણમાં જ્યાં મહત્ત્વ એટલે પછી એથી વધારે એ બાબતમાં વૃદ્ધિ યદ શકતી નથી. પરંતુ ખરૂં જોતાં તેમ નથી. મનુષ્ય ધારે છે તો કોઈ પણ વિષયમાં તે અસામાન્ય પ્રગતિને અતાવી શકે છે. અને આજનો સમય તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપ છે. કોઈ પણ મનુષ્યે એક આશ્ચર્યકારક શોધ દહાડી, તો ત્યાં તે અટકી પડતો નથી. મનુષ્યો જાણે છે કે હવે હવે યદ યદ. એથી વિશેષ હિંમત પ્રકારનું કંઈ પણ એ વિષયમાં નીકળે એમ નથી. પરંતુ એ વિચાર તેના પૂરો થયો નથી હોતો એટલામાં તે જીએ છે કે એ જ વિષયમાં વળી કંઈ વધારે આશ્ચર્યજનક શોધ યદ છે—પ્રગતિ સધાઈ છે.

—આમ હોવાથી પ્રત્યેક કાર્ય ઉત્તમ રીતે કરો. અને તેટલી ઉત્તમતા લાવવાને માટે તમારાં સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ કરો. સામાન્ય કાર્ય કરીને અથવા કોઈ મોટું કાર્ય કરીને સૂતોય માની કદી બેસી રહેશો નહિ. તેમ કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કરી એથી વધારે ઉત્તમ હવે કર્યું ન થાય એમ ધારીને ત્યાં અટકી પડશો નહિ. ઉત્તમતાનો અવધિ નથી એ સત્ય અને પ્રગતિ-પ્રોત્સાહક સિદ્ધાંતને નિરંતર મનમાં ઉપરિચિત રાખજો. અને એ સિદ્ધાંતનું તમારી પ્રત્યેક કૃતિવડે રચાવન કરી અતાવો.

—વળી બહુ શ્રીકાલાભાષમાં બીજો એ એક સ્વભાવ છે કે તે હમેશાં અપ્રત્યક્ષ શાંતિથી કામ કરે છે. અને તેમ છતાં 'તીન દહાડે અટાઈ કાસ' જેવું કંઈ કામ કરતા નથી. અત્યંત સ્ફુર્તિપૂર્વક તથા ધણા જ થોડા સમયમાં તે પોતાનું કાર્ય કરે છે. નેત્રમાં, વાણીમાં કે મનમાં લેશ પણ ક્ષોભ કે વિકળતાનો ભાવ તે ઉપજાવતા નથી. અત્યંત સરળપણે અને બહારની કશી પણ ધમાધમ કર્યા વિના (Silently) તે પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય છે.

—ઉત્તમ કાર્ય કરનારમાં આ શુભુની ખાસ જરૂર છે. ધણા માણસો સદૃજ કાર્યમાં પારવગરના વિકળ બની જાય છે. તેમની આંખો, વાણી વગેરેમાં અનેક વિકળતાના ભાવો તેઓ કાણે કાણે દર્શાવી આપે છે. 'વખત થોડો છે, અને કેમ કામ પૂરું થશે' એમ ચંટે થોડે તે આવાં કામ યતાં હશે, 'જ્યારે ને ત્યારે થોડા વખતમાં સારું કામ કરવું' એ તે કેમ અને આવા ઉદ્ગારો અનેક મનુષ્યો પોતાના કાર્યમાં કાઢે છે, અને ક્ષોભને પ્રકટાવ્યા જ કરે છે. પરંતુ એ વાત સત્ય માનજો કે સર્વોત્તમ કાર્ય અક્ષોભ અવસ્થા—મન, વાણી, ક્રિયાએ સર્વની અક્ષોભ અવસ્થામાં જ થાય છે. કારણ કે અક્ષોભ અવસ્થા જ સર્વોત્તમને બહાર આણી શકે છે.

—સર્વોત્તમ અત્યંત પ્રદેશમાં રહ્યું છે અને તેથી તેને બહાર આણવામાં વચ્ચે જેમ અને તેમ ઝાઝા વ્યવધાન હોવાં જોઈએ. હવે જો આપણે વિકળતા, મુઝવણ, ચિંતા, કાર્ય થશે કે નહિ એમ શંકા વગેરેને વારંવાર પ્રકટાવ્યા કરીએ છીએ તો એ બધાં સર્વોત્તમને બહાર પ્રકટવામાં વચ્ચે વિઘ્ન કરનાર યદ પડે છે, અને તેથી તે બધાને જેમ અને તેમ દૂર કરવાં એ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. જેમ ઉડતા પુવારાઉપર આપણે હાથ ધરીએ કે વચ્ચે વચ્ચે કંઈ કંઈ અડચણ કરનાર વસ્તુને આડવા કરીએ તો તે પુવારો હિંચે અને હિંચે ઉડતો નથી તેમ ઉપર કલાં તેવાં કારણો જો આપણે વારંવાર આપણા મનમાં ઉપજાવ્યા કરીએ છીએ,

તેા અંતરના ઉડાણમાં રહેલા ' સર્વોત્તમનો બાહ્ય પ્રદેશમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે આનિષ્કાર કરી શકતા નથી.

—અત્યંત અવિકળપણે કાર્ય કરે. થોડા સમયમાં કાર્ય કરવાનું હોય તોપણ વિકળ થવાની કશી જ જરૂર નથી. વિકળતા એ એવો દીપક છે કે જે કાર્ય કરવાના બળરૂપ સરવના તેજને જ સુસ્થા કરે છે. અને તેથી તેવો મનુષ્ય કશું જ બળશુના કે વખાણુના જેવું કાર્ય કરી શકતો નથી. તમારે સર્વોત્તમ કાર્ય કરવું છે તો સર્વોત્તમ યાંત્રિ, સર્વોત્તમ અદ્વિતીય, મનની સર્વોત્તમ સરળતા, ચિત્તની સર્વોત્તમ સ્થિરતા અને વાણીમાં સર્વોત્તમ સૌમ્ય બાવને પ્રકટાવેલા રાખો; અને તમને થોડા જ સમયમાં જણાશે કે પૂર્વે તમે જેટલું કાર્ય વિવિધ પ્રકારની બ્યથતાસહિત કરતા હતા, તેના કરતાં અત્યંત યુક્તિબદ્ધ અને ઉત્તમ કાર્ય હવે તમે કરી શકો છો.

—વળી એ બધુંમાં એક બીજા યુક્તિ એ છે કે તે પોતાના પ્રયેક કાર્યમાં અપૂર્વતા (Originality) લાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. તેમનો આ યુક્તિ તેમના કાર્યોપ્રતિ ધણા મનુષ્યોનું આકર્ષણ કરી શકે છે.

—અને સર્વમાં એમ જ છે. અપૂર્વતા એ એક જ વસ્તુ છે કે જેના પ્રતિ મનુષ્યમાત્રનું ધ્યાન એકાગ્ર છે. જેનામાં જેને અપૂર્વતા લાગી તેના પ્રતિ તેનું અવશ્ય આકર્ષણ થવાનું. આ નિયમ સાક્ષર કે નિરક્ષર સર્વપ્રતિ સમાનપણે પ્રવર્તે છે. અને તેથી તે કાર્ય સર્વને જ પ્રિય થઈ પડે છે કે જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની અપૂર્વતા હોય છે.

—અપૂર્વતા એ આત્માનો એક નવીન આનિષ્કાર છે. અને તેથી તેમાં પ્રત્યેકની અભિરચી યાય એ સ્વાભાવિક છે. જે મનુષ્યની અપૂર્વતા શોધી કઢાડવામાં અધિક શુદ્ધિ પહેંચે છે, તે મનુષ્ય ઘણો સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવાળો યાય છે. કારણ કે વારતવ અપૂર્વતા કોઈ પણ પદાર્થ વા નિયમમાં બહુ સૂક્ષ્મપણે રહેલી હોય છે. અને તેથી તે શોધી કાઢનારની અત્યંત સૂક્ષ્મ શક્તિઓ વિશેષ અંશમાં જાગ્રત્ યાય છે.

—કોઈ પણ વસ્તુ જુઓ તો તેમાં અપૂર્વતા શી છે, એ પ્રથમ શોધવાનો યત્ન કરજો. તેનો ઉપયોગ કરવામાં પણ અપૂર્વતા કેવી રીતે લવાય તેને વિચાર કરજો. પ્રત્યેક બાબતમાં અપૂર્વતા લાવવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમે જે જે કાર્ય કરો તેમાં કંઈ પણ અપૂર્વતા લાવવી એ ઉદ્દેશને બૂઝશો નહિ. ભલે પછી ન આવે તો ચિંતા કરશો નહિ કદાપિ અપૂર્વતા નહિ આવે તોપણ એટલું તો થશે જ કે તમે તમારાથી બનતું સર્વોત્તમ કાર્ય કરવાના અને તેમ થતાં કંમે કંમે અપૂર્વતાને અવશ્ય પ્રકટાવવાના.

—કારણ કે પ્રત્યેકમાં અપૂર્વતા રહેલી છે. અને તે સારે જ પ્રકારે છે કે જ્યારે સર્વોત્તમ કાર્ય યાય છે. અપૂર્વતાને અવધિ નથી. અને તેથી તે કેટલા અંશમાં વૃદ્ધિ પામી શકે એ કહી શકાતું નથી. જેમ જેમ સામર્થ્ય વધતું જાય છે, તેમ તેમ સર્વોત્તમ કાર્ય યાય છે, અને સર્વોત્તમ કાર્ય થવાની સાથે જ અપૂર્વતા પ્રકટતી જાય છે. એક સર્વોત્તમ કાર્યના અવધિમાં પ્રકટતી અપૂર્વતા, બીજા એવી ચઢીવાતી અપૂર્વતાવાળા કાર્યને કરવાનું આપણામાં સ્પુરણ છે.

—આવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના સિદ્ધાંતને અનુસરીને કાર્ય કરનારાઓનો પરમાત્મા વિજય કરો.

—મહાકાવળના એક 'દ્વાર્મ' જેટલા દિલાયને 'શ્રીસિદ્ધેશ્વર' માં શેઠવામાં આવતો હતો.

તે નામને રથાને અનેકની ઇચ્છાથી તેટલા વિભાગને હવેથી 'શ્રીવિશ્વવંદ્ય' એ સંજ્ઞા આપવામાં આવશે. શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય નામ મહાકાલસાથે એવું અભેદભાવને પામી ગયું છે કે એક સત્જનના લખવા પ્રમાણે 'તે એક પર્યાયરૂપ ગણાવા યોગ્ય છે.' એ વધાર્થ છે અને તેથી મહાકાલસાથે તેઓથીની એ સંજ્ઞા સંયુક્ત રહે તો સારું, એવી અનેકની યોગ્ય ઇચ્છા થવાથી હવેથી 'સિદ્ધેશ્વરને બદલે એ પુણ્ય નામનો વ્યવહાર કરવામાં આવશે. શ્રીસિદ્ધેશ્વરમાં આવતા કેટલાક અપૂર્ણ લેખોને તેમાં ઉપક્રમ કરવામાં આવશે તથા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય સંબંધના પણ વિવિધ પ્રસંગો તેમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે. તેઓથીના પુણ્ય રમરણરૂપે ભવિષ્યમાં જે જે પ્રગટિ થશે તેવું પણ કંઈ સ્વરૂપ તેમાં પ્રકટશે.

—આ અંકથી તે 'ફાર્મ' ની શ્રદ્ધિ કરવામાં આવી છે. પ્રત્યેક માસ તે પ્રકટશે જ એવું બંધન નથી તેમ છતાં બનતા સુધી તે આવ્યા કરશે. આશા છે કે આ યોજનાથી વાચક-વર્ગ સંતુષ્ટ થશે.

—આ અંકના મુખપૃષ્ઠઉપર જોતાં જણાશે કે એક બાજુએ જ્યારે આ અંકમાં આવેલા મુખ્ય વિષયોનો ક્રમ છે, ત્યારે બીજી બાજુએ આવતા અંકમાં આવનાર કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય વિષયોનો ક્રમ છે. માત્ર એટલા જ વિષય આવતા અંકમાં આવશે એમ નથી, પરંતુ તેમાં પ્રકટ થનાર વિવિધ વિષયોમાંના તે કેટલાક છે. આ યોજના પણ વાચકને સંતોષજનક થશે એવી આશા છે.

—અધિક આનંદજનક એ છે કે મહાકાલના લેખકો તેને વધારે ઉપયોગી, વધારે આકર્ષક, વધારે રચિતર તથા વધારે સત્ત્વવાળું કરવાને જાગ્રત છે અને ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક થતા જાય છે, તેની સાથે તેના વાચકો પણ મહાકાલને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું કરવાની અનેક સૂચનાઓ કરી રહ્યા છે. આજ એક સત્જન લખી જણાવે છે કે, "X X વળી બીજી અરજ એ છે કે જો હિંદના મહાન કવિઓએ આલેખેલા મતુષ્યજીવનમાંથી કોઈ અમુક ભાગ લઈ નીતિ તથા સદાચરણના દષ્ટાંતરૂપે સુન્દર રંગ ચઢાવી આપણા પત્રમાં આલેખાય તો બહુ આનંદ આવે. કારણ કે મહાકાલની કલમમાં આર મિહાશ છે, અને તે મિહાશમાં મધને મેળાય થશે. "

—પ્રિય સત્જન ! તમારી ઇચ્છા સ્તુત્ય છે. મહાકાલસંબંધી તમારો દર્શાવેલો વિચાર તેના યોગ્યકોને ઉત્સાહવર્ધક તથા અધિક અધિક ઉચ્ચ કર્તવ્યમાં પ્રેરક છે. મહાકાલ મુખ્યત્વે કરીને આચરણીય અથવા વ્યવહારોપયોગી (practical) વિચારોને દર્શાવે છે. મતુષ્યના જીવનના પ્રત્યેક કાર્યમાં તેની ઉન્નતિ થાય એવા પ્રકારના વિચારો જણાવવા એ તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અને એ ઉદ્દેશાનુસાર લેખો માટે ભાગે તેમાં આવે છે. પરંતુ વિષયની વિવિધતા હોવી એ પણ મહાકાલનો ઉદ્દેશ જ હોવાથી અનુકૂલતાએ ઘટતર પ્રકારના પણ વિવિધ લેખો પ્રકટ થશે જ.

—અવલોકનને માટે કેટલાક સત્જનોએ જે જે અંથે મોકલ્યા છે, તેવું અવલોકન આવતા અંકથી આપવામાં આવશે. રથવ્રતકાચને લીધે આ સમયે તે આપી શકાયું નથી.

—જેઓ ધૈર્યથી મહાકાલને અવલખી રહેશે તેમને જાણવાયોગ્ય અનેક વાર્તાઓ જણાવામાં આવશે. કંઈક ધૈર્યની અપેક્ષા છે, અને તે તેના વાચકોમાં અપૂર્વ પ્રકારની હોવાથી ઈશ્વરેચ્છાથી ક્રમે ક્રમે તેઓ અધિક અને અધિક સંતુષ્ટ થતા જશે જ.

વિશ્વવંચસમો વૌદ્ધા વિશ્વવંચો હિ કેવલમ્ ।

॥ ૐ શ્રી ॥

હૃદયનું આહ્વાન.

૫૬. (બોલો મારા પ્રેમી પાપટી બોલ બોલો, એ લય.)

આવો આવો આવો હે વિશ્વવંચ ! આવો,

આવો, આવો, હૃદય બોલાવે.

લાવો સ'ગે લાવો, નૃસિંહ નાથ લાવો;

લાવો, લાવો, આત્મા તેડાવે.

સૂર્યમાં પ્રકાશરૂપે છો રહ્યા પ્રકાશી,

ચંદ્રમાંહિ ચમકી રહી આપની પ્રભા શી !

આપસત્તા થઈને ગતિ, વિશ્વ આ ડોલાવે; આવો૦

અંતરમાં ભાનરૂપે આપ પ્રતીત ધાતા,

જીવનરૂપ રહીને આપ સર્વમાં સોહાતા,

નિકટ છો સદાય એમ હૃદય તો સ્પુસાવે; આવો૦

શુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ જોવા વૃત્તિ યાત્રી,

પ્રેમભક્ત બની રહેવાને મતિ ચહાતી,

પ્રેમભૂતિ આપ વિના કોણ તે બતાવે; આવો૦

સ્નેહનો આનંદ પૂર્ણ માણવાને કાળે,

સ્નેહી હૃદય આશ્વસ્ય આમંત્રે આજે;

પ્રકટ ન તો ગુપ્તપણે સંગી બનો હાવે; આવો૦

શ્રીવિશ્વવંદની વાગ્વીણાનો મધુર રણકાર.

ૐ શાંતિ ! પરમ શાંતિ !

પ્રસન્નતાપૂર્વક જય જય.

અબ્યુદયનો અવધિ ક્યાં છે ? ન્યાં પરમાત્મતત્ત્વનો અવધિ છે ત્યાં.

સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં છે ? ન્યાં પરમાત્મતત્ત્વનો અવધિ છે ત્યાં.

જીવનનો અવધિ ક્યાં છે ? ન્યાં પરમાત્મતત્ત્વનો અવધિ છે ત્યાં.

જ્યારે તેનો અવધિ નથી, ત્યારે આપણુ ઉભયના સંબંધનો પણ અવધિ નથી. આપણો સંબંધ શેમાં છે ? અબ્યુદયના અનંત વિસ્તૃતપ્રદેશમાં, સામર્થ્યના અનંત અવધિ ચિત્સ્વરૂપ દ્રવ્યમાં, જીવનના અમેષ રસાણુમાં.

આ રથાનોમાં જે તમે છો તો ત્યાં જ હું છું. અને તો પછી ઉભયના સંબંધમાં રખાલન ક્યાં ?

જેને અબ્યુદયપ્રાપ્તિનો માર્ગ નથી, જેનો સામર્થ્યસિદ્ધિનો લક્ષ્ય નથી, જેનું જીવનરસાણુવમાં અબ્યંતર અને અબ્યંતર નિમજ્જન નથી, તેમની સાથે ભૂતકાલમાં મારો સંબંધ થયો નથી, વર્તમાનમાં છે નહિ, તથા ભવિષ્યમાં ચનાર નથી.

પરંતુ એ સર્વ જેમને છે તેમની સાથે મારો ત્રિકાલાગ્રાધિત સંબંધ છે.

વિયોગ અથવા સંબંધરહિત થવું એ તેની જ દૃષ્ટિમાં છે કે જેની દૃષ્ટિ ઉન્મુખ નથી. જેમનું માનસ રમણ પ્રથમ પરિમાણમાં જ હોય છે તેમની દૃષ્ટિએ વિયોગ જણાય છે. દ્વિતીય તથા તૃતીય પરિમાણમાં જેમનું માનસ રમણ છે તેમની દૃષ્ટિનાં અર્ધ પડળ ઝડુટ છે અને અર્ધ ઉન્મીલિત છે. તેમને વિયોગનો નિતાન્ત નિશ્ચય નથી. ક્ષણમાં સંયોગ, ક્ષણમાં વિયોગ એ ઉભયની તેમને કલ્પના છે. સંયોગવિયોગની મધ્યમાં તેમની રિયલિટી છે. અને ઉભય બાનનો તેમને સ્પર્શ હોય છે.

પરંતુ ચતુર્થ પરિમાણમાં જેમનું માનસ રમણ છે, તેમને સંયોગ અથવા સંબંધ એ જ કેવલ નિશ્ચય વસ્તુરૂપ છે. તેમનામાં ધૃતર વસ્તુનો પ્રાંતિમાત્ર પણ અવકાશ નથી. અને અબ્યુદય, સામર્થ્ય તથા જીવનના પ્રદેશોના જે પધિક છે, જેઓ અખંડિતપણે તેમાં પંથ કાપે છે, તેમનું માનસ રમણ ચતુર્થ પરિમાણમાં છે. અને તેમને 'સર્વ' 'હરતામલકવત્' છે. સંબંધ—સર્વનો સંબંધ—તેમને પ્રાપ્ત છે.

જેમનું એ પ્રદેશમાં રમણ છે તેમને જ આ પરમ સત્ય સ્પષ્ટ છે.

તમને વિશ્વાસ ગણીને આજ જણાવું છું કે મારા અંતર્વામીસ્વરૂપ સદ્ગુરુશ્રીના શરણુને પ્રાપ્ત થતાં પ્રથમ જ મારો એ બાવ બધાયો કે મારા સદ્ગુરુશ્રીના સ્વરૂપમાં મારું સમગ્ર અભિમાન વિલાવવું. મારા છટ્ટાત્રીએ પરમ અનુગ્રહ કરી, જે ક્ષણે મેં મારી આ ઈચ્છાને નિવેદન કરી તે જ ક્ષણે પોતાના વરદ કરને મારા પર રથાંખી મને પદ્મસાર વર્તવા કંઈક અઘ્ય સાધનના પ્રયોગસિદ્ધિ સરિમત અનુગ્રાહન આપ્યું.*

સરખાવો: * સદ્ગુરુએ મુજને કહ્યું, પ્રભુ તુજથી નથી ભિન્ન,

તું તે ઈશ્વરરૂપ છે, ઈશ્વરને તું અભિન્ન.

ગુરુપ્રણાધિત સાધને, પછી મેં સાધ્યો સ્નેહ,

અલ્પ શ્રમે, અનુગ્રહ થયો. અઘ્ય શાષ્ટે જેલ.

મુજ હૃદયે સદ્ગુરુ દીક્ષ મુજ આત્માથી અભિન્ન,

‘. તે ક્ષણથી આગળથી’ત હું મારા એ સાધનને સાધતો આવ્યો છું. અને ઉત્તરોત્તર તેમાં ત્રિજનને અનુભવું છું. અને આજીવનથી જીવદશિને જે કુષ્કર જણાય તેવાં વચનો મેં પ્રસંગોપાત વિચાર્યા છે, તે આ સ્થિતિનો જે કંઈ અનુભવ પ્રાપ્ત છે તેમાં આરૂઢ થઈને, તેને હૃદયીને ઉચ્ચારેલાં છે, અને જાનિમાં પણ તેવાં જો પ્રાપ્ત સ્પુરણ થશે તો તે અનુભવને અનુરૂપ હોવાથી તેમાં ‘ હું ’ શબ્દે કરીને જે કંઈ જણાવું તે મારા. મર્યાદિત સાંપાદિક સ્વરૂપને લક્ષીને સમજીશો નહિ મારા સદ્ગુરુશ્રીના વાસ્તવ અનુગ્રહથી ‘ હું ’ શબ્દે કરી જીવવાદત્ત અહને મેં કરી અવકાશ આપ્યો નથી, કારણ તે નહિવત્ છે. સદ્ગુરુશ્રીના જે વાસ્તવ અનુગ્રહ મારા પ્રતિ ન હોત તો સામાન્ય જનો જેને ધૂલતા ગણે તેવાં વચનો વાદવાનું મને કદી બલ પ્રાપ્ત થયું ન હોત. અને તેથી મારો એ જીવન નિઘષ છે કે સદ્ગુરુશ્રીના વાસ્તવ અનુગ્રહ એ જ જીવેલાં પરમ દેવત છે.

તમે બૃહદ્ છો, હું બૃહદ્ છું. પૂર્વે તમે અને હું આપણને જેવાં બન્ધ કલ્પતા હતા તેના કરતાં પણ અધિક બન્ધ છીએ.

મેં અનુભવ્યું ન હવું કે તમારામાં કે મારામાં આવી દેવી અપૂર્વતા છે. અહો ! એ દિવ્યતા આમાપ છે ! એ અપૂર્વતા અકથ્ય છે !

વર્તમાન સમયમાં હું જ્યાં છું ત્યાં બંધનમાત્રથી મુક્ત છું, તમે જ્યાં છો ત્યાં બંધનમાત્રથી મુક્ત છો.

કરિષત બદતા મારી પણ છૂટી છે, અને તમારી પણ છૂટી છે. ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં તમારું પણ ગમન છે, મારું પણ ગમન છે. ત્યાં તમારો મારી સાથે અભેદસંબંધ છે, મારો તમારી સાથે અભેદસંબંધ છે.

હું મારો નેતા છું, તમે તમારો નેતા છો.

જેનો મારે આધાર છે તેના જ તમારે આધાર છે. જેને હું ધારણ કરું છું તેને જ તમે ધારણ કરી રહ્યા છો.

ભારે આમ છે ત્યારે આપણે સંબંધ અભેદ છે, એ નિર્ણયિત છે.

ત્યાં આપણા સંબંધનું આપણને પ્રત્યક્ષ ભાન થાય એમ છે, એવા અબ્યુદયના, સાર્થકના તથા જીવનના રમણીય પ્રદેશમાં આવો. મને એ અનુભવ કરવા જે શક્તિ પ્રાપ્ત છે, તે જ શક્તિ તમને પણ પ્રાપ્ત છે.

આવો, તારે આપણે આપણી શક્તિઓનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરીએ. આપણા ઉભય કારણ પ્રદેશરૂપ અત્યંત પરિમાણમાં પ્રવેશીએ તથા ઉભય, ઉભયના હરતને ગ્રીહતા, ઉભય, ઉભયની દૃષ્ટિથી, ઉભયને અનુરાગ દર્શાવતા, ઉભયના યોગક્ષેમને વધારતા, પરમતત્ત્વરૂપ આપણે પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરીએ. બધુંઆં હું ત્યાં જ છું, નિકટ છું, તમે અવસ્થ આવો.

પ્રસન્નતાપૂર્વક જન્ય જન્ય.

‘તેથી’ મેં મુજ હું પણ, કલ્પિત ને પરિચિન્ન.
‘હું’ ઈશ્વર’ એ ગુરુતણી, સમન્વેષ બોધ વચાર્ય,
મુજ પ્રભુપદને ભેટીને, થયો હું સંધ કુતાર્ય.
ભણીને તે દિવસથી, મુજ જીવનઆધાર,
હું પણ વિસરી, દરિયે, વહું યદ્દ એકાકાર.

(શ્રીમુખાર્જુનપ્રવચન—દ્વિતીય કલ્પાલ.)

પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ.

‘રે આપણે આત્માના અંતસ્તમ તથા ઉચ્ચતમ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ ત્યારે ત્યાં આપણે શાંતિની, પ્રસન્નતાની, પ્રકાશની, સૌન્દર્યની કે જે ખીણ વિઘ્નમાનતાને ધરાવતી અનેક સૃષ્ટિઓ છે તેના કરતાં સિન્ન-તાવાળી એક અદ્ભુત સૃષ્ટિનું દર્શન કરીએ છીએ. અને તે એક એવી સૃષ્ટિ છે કે ન્યાં જે કંઈ છે તે સઘળું શુભ છે. આ અદ્ભુત તથા

દિવ્ય સૃષ્ટિ, પ્રત્યેક સમયના તથા પ્રત્યેક દેશના યથાર્થ જ્ઞાતા વા અનુભવી એવા મહાપુરુષોવડે

‘પરમાત્માને ગુપ્ત પ્રદેશ’ એ નામથી વર્ણવે છે અથવા ક્યન ત્યાં સઘળું શુભ છે. કશંક છે. અને વિશ્વમાં જે કંઈ વાસ્તવ સત્ય છે તે આ જ છે.

તે ગુપ્ત પ્રદેશ છે એ એટલા જ માટે કે ન્યારે તમે તે સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરો છો ત્યારે ખીલ સર્વથી તમે જૂદા પડી જાઓ છો. તમે વિધિનિષેધમાનથી મુક્ત થઈ જાઓ છો, સર્ગાતિ વિર્જાતિ સ્વગત આદિ બેદથી રહિત બનેા છો. કર્તૃત્વમાનથી નિવૃત્ત થાઓ છો; માત્ર પરમાત્માસાથે તમે સંબંધવાળા થાઓ છો, અને તેમની અલૌકિક દૃષ્ટિસમીપ દેવલ તમે જ હો છો. અને તેથી એ અવશ્ય સિદ્ધ છે કે ન્યારે તમે તે સૃષ્ટિમાં હો છો, ત્યારે તમે એવા સ્થાનમાં હો છો કે ન્યાં સઘળું શુભ છે. અને તે પ્રદેશના અનુભવનું ક્યન કરતાં શ્રીમાન વિશ્વવંદ વડે છે કે,

‘મારું સુખ ન કહું જાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદમાં.’

આ ગુપ્ત પ્રદેશનું અસ્તિત્વ ધણાને જાણીતું નથી પરંતુ તે એવું કંઈક છે તથા સર્વના એવા તો સંબંધવાળું છે કે જેથી સમગ્ર જગતે તેને જાણવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે જાણવું જોઈએ કે આપણી પોતાની અધ્યાત્મમર્યાદાના અંત્ય ભાગમાં એક સ્થાને એવો પ્રદેશ છે કે ન્યાં આ જગતમાં પ્રાપ્ત થતાં જીવનનાં દુઃખો કદાપિ પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, જગતના વિષમ અનુભવોની ન્યાં છાયાસરખી નથી તથા જીવનના સ્વરૂપનું ન્યાં પગલું સરખું નથી. પરંતુ તે પ્રદેશ એવો છે કે ન્યાં આપણે હાથ, આંજો અથવા ધારીએ ત્યારે પ્રવેશી શકીએ એમ છે. અને વિશેષમાં તે ઉત્તર દિશામાં આપણે લગભગ અખંડિતપણે રહેવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ છે. અને તે પ્રમાણે કરીને આપણા આત્માનું પૂર્ણ મુક્તત્વ હાથ આપણે પામી શકીએ એવું છે. અને જે શાંતિ આ લૌકિક જ્ઞાન તથા અલૌકિક જ્ઞાનકરતાં પણ અધિક છે તેનાં આખા જીવનમાં આપણે અનુભવ કરી શકીએ એમ છે.

આ ગુપ્ત પ્રદેશ તે આપણામાં પરમાત્માને નિવાસ કરવાનું સ્થાન છે. આપણા પોતા-

મા જ અસ્તિત્વમાં તે એક જ્યેની પ્રકાશમયી સૃષ્ટિ છે કે જ્યાં આપણે પ્રવેશીને પરમાત્માને જ્ઞાતોમત આલિંગન આપી શકીએ એમ છે. તે આત્મસાક્ષાત્કારની પરમ ઉન્નત સ્થિતિ છે કે જેમાં આપણને અનુભવથી સમજાય છે કે પરમાત્મા આપણા પ્રાચુર્યતાં પણ નિકટ છે તથા આપણા શરીરકરતાં પણ વધારે સમીપ છે. તે જીવનમાત્રની એકતાનું જ્ઞાન કરાવનાર આંતર બાન છે કે જેને આપણા પરમ મનમાં ઉપરિચિત્ત કરી કહી શકીએ છીએ કે ત્વમેવાહમ-પ્રભો ! આપ તે જ હું છું. તે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિનું ગગનચુખી શિખર છે કે જ્યાં આપણે પ્રથમ સમયે જ-આપણી પોતાની દૃષ્ટિથી-અનન્યભાવે તે પરમાત્માનું ચિંતન કરનારને અભિસુકત એવું યોગક્ષેમ કે જે તેમણે ત્યાં અનંત પ્રમાણથી ભરી રાખ્યું છે, તેને જોઈએ છીએ, અહોભાવને પામીએ છીએ, જીવોપ્રતિ તેમની નિસ્તીમ દયા જોઈ ઉદયના આવેશથી સજ્જનનેત્રે તે નિહાળીએ છીએ, તે આપણામાં જ રહેલું સ્થાન છે કે જ્યાં નિરંતર પરમાત્મદેવ પોતાની એશ્વર્યવિભૂતિસદ્ વિરાજિત છે.

અહો ! કેટલો નિકટ અને કેટલા સામર્થ્યમય પરમાત્માનો યુક્ત પ્રદેશ !

આ યુક્ત પ્રદેશ તે એવો પ્રદેશ નથી કે જે ફરવા જતાં ચાલતાં ચાવતાં આપણી ચર્ચા કરવાના વિષયરૂપ ગણાય અથવા તે એવો પ્રદેશ નથી કે જેનું થોડી ફાણ અવકાશ મળતાં વિવેચન કરી શકાય, અથવા જરા જરામાં વિચારી શકાય. એ એવો પ્રદેશ નથી કે ગમે ત્યારે જરા આંખ મીચી કે ટપ તેમાં પ્રવેશી શકીએ. એ એવો પ્રદેશ નથી કે જ્યારે બધાં કામો કરી યાકપા હોઈએ અથવા કશું ન સૂઝવું હોય ત્યારે ‘લાવો જરા જોઈ આવીએ’ એમ ધારી સહજમાં જોઈ શકાય. તેમ એ એવો પણ પ્રદેશ નથી કે જે કેવલ જિજ્ઞાસાને અવશંભી, ‘લાવો તો ખરા આ બધા કહે છે તો એ પ્રદેશ કેવો છે એ તો જરા જોઈ લઈએ’ એમ વિચારતાં સહજમાં તેમાં પ્રવેશી શકીએ. અને તેમ જતાં એક સમય આવે છે કે જ્યારે તે આવો જ લાગે છે.

તે એક એવો પ્રદેશ છે કે જેના સંબંધી વાર્તા, આપણે ત્યારે જ કરી શકીએ છીએ કે જ્યારે આપણો અભિમાની તે પ્રદેશના રંગથી રંગાઈ કેવલ શિખરઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી રહ્યો હોય છે, કે જે શિખરપ્રતિ દૃષ્ટિ જ્યારે આપણને પરમાત્માની અગત્ય પડે ત્યારે જ કરી શકીએ છીએ. અને સર્વ શ્રદ્ધાનું તથા વિચારવંત પુરોષને પ્રતિદિવસ પ્રત્યેક ફાણ ઈશ્વરની અગત્ય પડે છે, કારણ કે એ સમજ છે કે ઈશ્વરવિના એક ફાણ પણ પૂર્ણ થઈ શકતી નથી અને એક ઘટિકા પણ એવી હોઈ શકતી નથી કે જેનામાં ઉચ્ચતમ તથા સર્વોચ્ચ પણ તે વિના ખીણ કાઢી રીતે પ્રકટે. અર્થાત્ જો ઈશ્વર તેની સાથે ભળે છે તો જ તે પળ તથા ઘટિકા સાર્થક મનાય છે. જ્યારે પ્રત્યેક ફાણના જીવનમાં પરમાત્માને ભેળવવામાં આવે છે, પ્રત્યેક ઘટિકાની સ્પૃશ્ન ગતિમાં અર્થાત્ તેમાં ચતી સર્વ ક્રિયામાં પરમાત્માને ભેળવવામાં આવે છે, ત્યારે જ આપણે કહી શકીએ છીએ કે જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે આપણી નિકટ આવ્યું છે, અને સર્વથી મહાન્ શુભનો આજે આપણને સાક્ષાત્કાર થયો છે.

સુભગ

સુભગ જગને આ ઉન્નત ભૂમિકાના અસ્તિત્વને જાણવું જોઈએ, કારણ કે તે એક જ ઉન્નત સુકૃતવતું અને ચાંતિતું પરમ સ્થાન છે. જ્યારે આપણે આ ભૂમિકામાં આવીએ છીએ, ત્યારે આપણે પૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈ રહીએ છીએ. તે કાળે આપણે મહાન્ સત્ય વ્યાધિનો દોશ પણ અનુભવ કરતા નથી, કેમકે ત્યાં વ્યાધિ કદાપિ પ્રવેશી શકતો જ નથી. આપણે ખીજા પણ કોઈ બાલ ઉપાધિથી તે કાલે કલુષિત થતા નથી. અથવા કોઈ પણ વસ્તુનું જડું આવડું અર્થાત્ હાનિ વા લાભ

એ આપણને તે કાળે લેણ પણ ફોલ ઉપજાવી શકે એમ હોયું નથી. કેમકે આપણે ત્યાં છીએ કે જ્યાં સર્વ અને સર્વત્ર શુભ છે. જે કંઈ ક્ષીણુ થાય છે, જે કંઈ અશાન્ત છે, જે કંઈ અપૂર્ણ છે, જે કંઈ ખોટું છે તે સર્વથી આપણે અતીત છીએ—તેના કરતાં અત્યંત ઉચ્ચ પ્રદેશે છીએ. આપણે તે રથને છીએ કે જ્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુ છે, પરમાત્મા છે, અને એ ગુપ્ત પ્રદેશમાં જ્યારે આપણે તેમની સાથે હોઈએ છીએ, હોવાનો અનુભવ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે સત્યપ્રતિષ્ઠા યમને શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના અનુભવવચનસાથે ભગતા યમને કહીએ છીએ કે,

“ ઐશ્વર્યપ્રભવ યિતિ જાણી, ઈશ્વર થયાં આજ ”

અને આપણા અભિમાનીસહિત તે પરમ અદ્ભુત મનોહર સૃષ્ટિમાં રિચત થયું એટલું જ માત્ર તેમાં સારું છે એમ કંઈ નથી. આપણી બાજુ તથા આંતર સૃષ્ટિના સંબંધમાં પણ તે તેટલું જ ઉત્તમ છે. અને આ રથને આપણે એક મહાન્ રહસ્યને જાણવું જોઈએ. અને તે એ છે કે જ્યાં સઘળું શુભ છે ત્યાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ ત્યારે આપણને લગતી સઘળી વસ્તુઓને શુભમય કરવાના કારણને રચીએ છીએ. અને તે માત્ર આત્મપ્રદેશમાં નહિ પરંતુ શરીર તથા મનના પ્રદેશમાં પણ. તેણું જ પ્રકટ કરીએ છીએ. જ્યાં કોઈ દુઃખ કદી આવી શકે એવા રથાનમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ ત્યારે આપણે દુઃખને સર્વમાંથી—શરીર, મન તથા આત્માના સર્વ પ્રદેશમાંથી—દૂર કરીએ છીએ. એ સર્વમાંથી દુઃખમાત્રને દૂર થવાના કારણને આપણે રચીએ છીએ. જ્યાં નિરંતર પૂર્ણ મુક્તત્વ છે એવા રથાનમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ, ત્યારે આપણે તે જ સમયથી આપણને સંબંધ કરીને રહેલાં તમામ દુઃખો તથા હાનિથી પણ આપણે પૂર્ણ મુક્તત્વને પામીએ છીએ. જ્યાં સઘળું નિર્મલ અને પૂર્ણ છે, તેમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે સઘળી વસ્તુને, પછી તે શરીરની મનની કે આત્માની ગમે તેની હો, પણ તેને તે જ ક્ષણથી નિર્મલ તથા પૂર્ણ થવાના કારણને રચીએ છીએ. કેમકે સત્ય વાતાં એ છે કે આપણી સૃષ્ટિમાં જેવા આપણે છીએ તેવી જ સર્વ વસ્તુ થવાના કારણને આપણે ઉપજાવીને પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. તેથી જ્યારે આપણે ગુપ્ત પ્રદેશમાં આવીએ છીએ ત્યારે આપણી સૃષ્ટિનો તમામ ઉપાધિ શુભરૂપ થઈ રહે છે. કારણ કે એ પ્રદેશમાં સર્વદા સઘળું શુભ જ હોય છે.

તેથી પરમાત્માના ઉચ્ચતમ તથા અત્યંતમ પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું કાર્ય કરતાં શીખવું એ સર્વને માટે કેટલું અગત્યનું છે તે આ ઉપરથી સહજ સમજાય છે. અને જ્યારે ઇચ્છા પ્રકટે અથવા અગત્ય જણાય ત્યારે આ ગુપ્ત પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું જ્ઞાન જે સર્વને પ્રપ્ત થાય તે જગત્માં કેવો આશ્ચર્યજનક તથા અભીપ્સિત ફેરફાર થઈ જાય ! તેનો દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિ અર્થે એ જ થવાનો કે દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદની સર્વને પ્રાપ્તિ થવી. આથી બીજું શું જોઈએ ! વેદાંતશાસ્ત્રના અખર સિદ્ધાંત

નો અપૂર્વ જ્યોત્ષ્ણ થવાનો તથા તે સિદ્ધાંતના અનુભવની અનુપમ આલ્લાહક છત્રછાયાની જે જગત્ પરમ નિશ્ચિંત, પરમ નિર્ભય, પરમ ઉન્નત, પરમ પુણ્યરૂપ તથા પરમઅર્થને સિદ્ધ કરનાર થઈ રહેવાનું. મુખનો અખર ભાનુ પ્રકાશી નીકળવાનો અને પ્રત્યેક શુભાસાવાન પુણ્યપુર

ધેનું જગત્તા હિતને માટે જે તીવ્ર અભિલાષાવાળી વૃત્તિ આજીવન રહેતી આવી છે, તે તે મતી ઇચ્છા સાથેક થવાની. અને આવેા પણ પ્રસંગ આવશે અને પુણ્યવાન પુરુષોત્તી ઇચ્છા સંકલ્પસિદ્ધ થશે. પરંતુ તે માત્ર આપણી બાહ્ય સ્થિતિ વા બાહ્ય પરિવેષ્ટનને જ પુનઃ પુનઃ કરવાના વલ્લથી કંઈ આવે તેમ નથી. તે ત્યારે જ આવી શકે એમ છે કે જ્યારે આપણે અંતરના ગુણ પ્રદેશને જાણવાનું શીખીએ છીએ, તેમ જ જ્યારે આપણે તેમાં પ્રવેશ કરવાનું શીખીએ છીએ કે જ્યાં સધળું શુભ જ છે.

પરંતુ આપણે ભવિષ્યના વિચારોઉપર જ માત્ર ધ્યાન દોરવીશું નહિ, પરંતુ દાહ વર્તમાન સમયમાં વધારે અને વધારે પૂર્ણતાથી આપણા અંતરના ગૌરવપૂર્ણ ગુણ પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું જ્ઞાન મેળવવાને માટે આપણે શુ સિદ્ધ કરવું જોઈએ તેના પણ વિચાર કરીશું. આ ગુણ પ્રદેશમાં કે જ્યાં સર્વદા સધળું જ શુભ છે એ વાતો જાણીને આપણે બીજું એ જાણવું જોઈએ કે જે ક્ષણે આપણે માટે એ પ્રદેશમાં દ્વાર ખુલશે તે જ ક્ષણથી પ્રત્યેક કષ્ટ, પ્રત્યેક વિપત્તિ, પ્રત્યેક પ્રતિકૂળતા, પ્રત્યેક દુઃખ, પ્રત્યેક વિષમ સ્થિતિ તથા વિરોધમાત્રથી આપણે મુક્ત થઈશું તે જ ક્ષણથી પરમ સુખને અનુભવ કરીશું. અને જેમ જેમ એ પ્રદેશના અભ્યંતરમાં આપણે પ્રવેશતા જઈશું અને શાંતિ તથા પ્રકાશ વા જ્ઞાનની તે સહિમાં જ્યાં આપણને પૂર્ણ પણે જોઈશું ત્યારથી જાણીએ કે આપણે સધળી વસ્તુઓમાં પૂર્ણ સ્વતંત્ર છીએ. એ વસ્તુમાંની કોઈ પણ આપણને લેશ પણ અલિપ્ત કરી શકશે નહિ. તે કાળે આપણે કોઈ પણ બાબતમાટે ચિંતાતુર રહેવાના નહિ. કારણ કે આપણે ત્યાં છીએ કે જ્યાં સધળું સર્વદા શુભ જ છે. અને જ્યાં સધળું શુભ છે ત્યાં રહેવું એટલે બીજું કંઈ જ નથી પણ પ્રત્યેક વસ્તુને વધારે અને વધારે સારી થયા કરવાના કારણને રચવું એ જ છે.

(અપૂર્ણ.)

જલવિન્દુ.

મિંદુ ! તારી અગાધતાને ધન્ય છે. સિંધુમાં અને તમારામાં શો ફેર છે ? તું જ ન હોત તો જગતમાં સિંધુનું અસ્તિત્વ કેવી રીતે હોત ? મિંદુ ખરું જોતાં સિંધુ નથી પણ મિંદુ જ છે અનન્ત મિંદુ છે. પરંતુ તેથી સિંધુકરતાં તારું માહાત્મ્ય ધટતું નથી. સિંધુ એ બીજું કશું જ નથી પણ તારું વર્ધિત થવું એ જ છે. .

પરંતુ તારી અનૈકિકતાને આજ કાણ જાણનાર છે ! કેમકે તું સર્વોત્તી નિકટ છે, સર્વના અતિ પરિચયના વિષયરૂપ છે. તેમ છતાં તારા ઉપાસકોની દૃષ્ટિથી તું ગુપ્ત નથી

મનુષ્યો પૃથ્વીના તલની, ઉત્તર ધ્રુવની, મંજલ લોહની અને એના બીજા દૂરના દેશોની આજ કાલ શોધા ચલાવી રહ્યા છે. સૂર્ય, વિષુવત, રાસાયનિક પદાર્થો, રેડીયમ વગેરે ધાતુઓનું સંશોધન કરી રહ્યા છે, મગજના ઉપરના વિભાગનું, મનની અનંત શક્તિઓનું, આંતર મનના અદ્ભુત સામર્થ્યનું, પદ તથા સક્ષમ ઇન્દ્રિયનું, પ્રતિભાશક્તિનું, આંતર વિજ્ઞાનશક્તિનું રહસ્ય જાણવા અપ્રતિમ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. પણ તું કે જે એ સર્વકરતાં પરમ અમર નિરૂપ તથા જ્ઞાતવ્યરૂપ છે, તેના પ્રતિ આજે દૃષ્ટિ પણ ડાની છે ?

પરંતુ તે ન હોય એ પણ વાસ્તવિક છે. સૂરને રચવા કોની શુદ્ધિ પહોંચી હતી? અગ્નિને રચવા કોની મતિએ વિચાર્યું હતું? વાયુને રચવો એવો વિચાર સરખો પણ કોને થયો હતો? અને તે થયું નથી તો તને રચવું-તારામાં જે શુભ બળ રહેલું છે તેનો અનુભવ થાય એવા પ્રકારની તારી રચના કરવી એ પણ કોને સૂઝે એમ છે ?

તારી શોધ કરવી એ માનવ શક્તિની બહાર છે. મનુષ્યના મનની કે મગજની શક્તિઓ સ્વતંત્રપણે તારા વાસ્તવ સ્વરૂપને જાણે એ સંભવિત નથી, કારણ તું તેમના વિષયરૂપ નથી. તારા સામર્થ્યનો તકશક્તિ પણ પ્રકાશ કરી શકે એમ નથી. શાંત્રી તારા સ્વરૂપને યથાવત કરી શકે તેમ નથી. કારણ તું તેમના વિષયરૂપ નથી.

તારું સામર્થ્ય તો એ એક જ જાણી શકે છે કે જેના ઉપર પરમાત્માનો સાચો અનુગ્રહ છે. કારણ કે પરમાત્માશુદ્ધિના જ વિષયરૂપ તું છે.

અને જેમણે પરમાત્માશુદ્ધિને પ્રકટાવી છે તેઓ તારા વિચાર કરતાં વિશ્વમાનવ જ્ઞાન બહી જાય છે, તારા પ્રભાવને જેતાં સ્તબ્ધ થઈ રહે છે, તારા સ્વરૂપસામર્થ્યનો કોઈ કોઈ રથાને થયેલો આવિષ્કાર તેમને મુગ્ધ કરી મૂકે છે.

આજ પૃથ્વીતલઉપર તારું સામાન્ય પ્રવર્તે છે. જગતમાં પોણા ભાગ ન્યારે તું છે ત્યારે માત્ર પા ભાગ પૃથ્વી છે. વનસ્પતિસૃષ્ટિમાં પણ તેમ જ છે. પરંતુ આટલેથી તારું સામાન્ય અટકવું નથી. મનુષ્યશરીરમાં પણ તેનો પોણા ભાગ તું જ છે. આ તારું વ્યાપક પણું જ તારા શુભ બળને સૂચવે છે. કુદરત અજ્ઞાન નથી. અને જે તારી જરૂર ન હત તો આટલા બધા પ્રમાણમાં તને સ્થાપન જ નહિ.

કુદરતે જ એ પ્રમાણે કરીને તને જગતના જીવનરૂપ ગણ્યું છે, તો તેને મનુષ્ય કે દેવ કોણ અન્યાયા કરવા સમર્થ છે ? શોધકો તથા વિચારકો પણ એ નિર્ણયઉપર આવ્યા છે કે સૃષ્ટિમાં જીવનજલ અનંત છે. અને તે એટલા જ માટે કે તું અનંત છે. વળી તેઓ કહે છે કે સર્વમાં જીવનજલ છે, અને તેનો આવિષ્કાર-પ્રકાશ-યષ્ટ શકે છે. આ પણ એટલા જ માટે કે તું સર્વમાં છે, સર્વસાથે તારો સંબંધ થાય એમ છે અને તેમ થતાં સર્વમાં જીવન પ્રકટે એમ છે.

ન્યાં ન્યાં જીવનકલા પ્રકટવાનાં સાધનો તથા સામર્થ્યો છે, ત્યાં અવસ્થ તારો નિવાસ છે. પછી તે પશુસૃષ્ટિ, વનસ્પતિસૃષ્ટિ હો કે મનુષ્યસૃષ્ટિ હો. કોઈને પણ જીવન અર્પવામાં અત્યંત શુભમાં શુભ કાર્ય તું કરે છે. અને તેથી તારો તે તે સ્થાને અત્યંત સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સામર્થ્યરૂપે નિવાસ છે. જીવનને ભોગવનાર જ ન્યારે તને જેઈ જાણી શકતા નથી તો ધંતર તો તું જ જાણે !

આવી અગમ્ય વાર્તા પરમાત્માનો અનુગ્રહ થયા વિના કેવી રીતે જાણી શકાય ? પરમાત્માને ઘળોરળીયાન મહત્તો મહોયાન (અણ્થી પણ અણ અર્થાત્ અત્યંત સૂક્ષ્મ અને મહત્ત્વી પણ મહત્) કલા છે, પરંતુ ન્યારે જીવનજગતા પ્રકાશરૂપે તારું સ્વરૂપ જેવું છે ત્યારે તે અણ્થી પણ અણ જણાય છે, અને ન્યારે તેનું કાર્ય-જીવનજગતે થતા વ્યાપારો-જેવું છે ત્યારે અર્થાત્ તારી કલા ન્યારે જીવનજગતરૂપે પ્રકટી વિવિધ ક્રિયા કરે છે ત્યારે-એમ જ જણાય છે કે વિશ્વમાં તું મહત્ત્વી પણ મહત્ છે. તે કણે રપટ જ્ઞાન થાય છે કે તું પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે.

૧ ઇતર તરવો પણ જ્યારે તારાથી મિશ્રિત થાય છે ત્યારે જે અદ્ભુતતા પ્રકટે છે એના ચાતા તો વિરત જ છે. પૃથ્વીતરવસાથે જ્યારે તારો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે તુ તારી એક યોગાનો અધિક પ્રકાશ કરે છે, તુ તેને પણ જીવનમય કરે છે પછી તમે હિલય જ્યારે અગ્નિતત્ત્વસાથે ભળો છો ત્યારે ત્યાં તુ એક તારી વિલક્ષણ કળાનો પ્રકાશ કરે છે અને પછી, જ્યારે તમે સઘળા વાયુરૂપ યાજ્ઞો છો ત્યારે તમારા સામર્થ્યનો અવધિ રહેતો નથી એ સયોગી તત્ત્વ અનંત બળ તથા જીવનના આરૂપરૂપ યજ્ઞ રહે છે અને એ પછી જ્યાં જ્યાં અવકાશ છે ત્યાં ત્યાં પ્રસરે છે ત્યારે સમગ્ર જીવન અને જીવનનો અગાધ વારિધિ બને છે સર્વત્ર વ્યાપ કરતાવાળું તારૂં આ કાળનું સ્વરૂપજળ અહો ! કેવા સામર્થ્યવાળું, કેવી શક્તિવાળું, કેવી અનૌકિકતાવાળું અને કેવા ગૌરવવાળું હોય છે તે હું કહી શકું તેમ નથી અનુભવદષ્ટિવિના તેને જોઈ જાણી શકવા ઇતર કંઈ જ સાવન નથી.

પરમાત્મશુદ્ધિવિના તારા આવા સ્વરૂપને કોણ કળી શકે એમ છે !

જ્યારે પ્રભુની પ્રયોગશાળામાં તારા ઉપર વિવિધ પ્રયોગો થાય છે, અને જ્યારે ત્યાં તારી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર તથા સૂક્ષ્મતમ કળા કરવામાં આવે છે તે કાળે વિદ્યુત પણ તારી તે જોમય પ્રભાઆગળ ઝાંખી પડી જાય છે તુ તે કાળે દિવ્ય આત્મિયરૂપ થાય છે આ પ્રભુની પ્રયોગશાળા કઈ ? મનુષ્યશરીરવિના ઇતર તો કઈ હોઈ શકે ?

પ્રભુની પ્રયોગશાળામાં પ્રભુ પ્રયોગ કરે છે અને તે કાળે પ્રભુ તારામાં પોતાની પ્રભુતા અર્પે છે તુ પ્રભુરૂપ યજ્ઞ રહે છે—નારાયણસ્વરૂપ યજ્ઞ રહે છે.

તારા આવા સ્વરૂપમાં જ ઈશ્વર મસ્થાવતાર ધરે છે અને વિવિધ લીલા કરે છે.

કહે છે કે આ વિશાલ વિશ્વનું લઘુરૂપ (Miniature) તે મનુષ્ય છે જે આ સત્ય છે તો વિશ્વમાં જે અનંત લીલા થાય છે તેનું પણ લઘુસ્વરૂપ શું મનુષ્યને અનુભવગમ્ય ન થાય ?

તારૂં સ્થૂળ રૂપ એ જ કંઈ તારૂં વાસ્તવ સ્વરૂપ નથી એ તો ઉપાધિમાત્ર છે પરંતુ તેના ગર્ભભાગમાં જ ઉક્ત અનૌકિક સચાચુક્ત તુ છે તેમ છતાં તારા ઉપાધિસહિત પણ જે કાળે તું કર્તવ્યપરાયણ થાય છે, તે કાળે તારી ચમત્કૃતિનો અવધિ રહેતો નથી.

તારા આવા અને અદ્વિતીય સ્વરૂપને કોણે જાણ્યું ? એક ભગીરથે કે જેણે તને પ્રવાહરૂપ કરી સ્વર્ગથી ઉતાર્યું અને તે કાળે પણ તે તારા પ્રભાવને અદ્ભુત રીતે દર્શાવ્યો. પૃથ્વીથી તારૂં નળ ધારણ કરી શકાય નહિ સાક્ષાત્ મહાદેવને પ્રકટપુ પડ્યું પરંતુ ત્યાં પણ તું એક અગમ્ય ચમત્કાર કરવા સુક્યું નહિ. અને તે એ જ કે શિવના મસ્તકમાંથી એક પ્રવાહ રૂપે નીકળતાં એ જ પૃથ્વીવડે તુ ધારણ કરી શકાય અને તેનાથી તે શું કર્યું ? સગરના સાઠ હજાર મૃત પુત્રોને જીવન-દિવ્ય જીવન-આપ્યું !

પરંતુ આ કંઈ તારૂં પરમ આશ્ચર્ય નથી ઈશ્વરની રચૂન સૃષ્ટિમાં જ તે આ કાર્ય કર્યું છે પરંતુ પ્રભુની પ્રયોગશાળા એ વિના બીજી નહીં છે શરીર સૃષ્ટિ, માનસ સૃષ્ટિ તથા આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ આ ત્રણેમાં જ્યારે આ પ્રકટે તારા પ્રયોગો પ્રભુ કરે છે ત્યારે એ ત્રણે કેવળ જીવન જીવન અને જીવનમય યજ્ઞ રહે છે તારૂં રચૂન તત્ત્વ શરીર અથવા રચૂન

સૃષ્ટિમાં પ્રભુ વાપરે છે, તારું માનસં તત્ત્વ, પ્રભુ માનસ સૃષ્ટિમાં વાપરે છે અને તારું આધ્યાત્મિક તત્ત્વ પ્રભુ પોતાની આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિની પ્રયોગશાલામાં વાપરે છે.

વિશ્વમાં તું એ રૂપે ત્યાં ત્યાં પ્રતિત થાય છે. એક મિટ જલરૂપે તથા ક્ષારમય જલરૂપે. તારાં ઉભય રૂપો અદ્વિતીય છે. મિટરૂપરૂડે તું જગતનું પોપણુ કરે છે અર્થાત્ તેમાં વિપ્લુતત્ત્વને ધારણુ કરે છે. અને સમુદ્રના આકારથી પ્રકટતા તારા ક્ષારમય તત્ત્વરૂપે તું જગતના અશુદ્ધ તત્ત્વનો ક્ષય કરે છે. અને તેમ હોવાથી શિવતત્ત્વને તેમાં ધારણુ કરે છે. તારા ઉભય અંશ એ રીતે વસ્તુતઃ જીવનનો જ પ્રકાશ કરે છે. જે રૂપે સરળપણે તથા સત્ત્વર જીવનતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય એ રીતે તું જે તે રૂપને પ્રયોજે છે.

તારું આવું સામર્થ્ય અમને શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? અમે અમારી સમગ્ર સૃષ્ટિઓમાં તારા આવા દિવ્ય રૂપને ફરી રીતે પ્રકટાવી શકીએ ? આનો ઉત્તર કોણુ આપે એમ છે ? આ સાધનનો ઉપદેશ કોણુ કરી શકે એમ છે ? તારા જે જ્ઞાતા હોય તે જ.

પ્રિય મિત્ર ! તારું આટલું સ્થૂલ રૂપ અમે જાણુ છું, એ જે અમારા સદ્ગુરુશ્રીની કૃપા છે તે જ કૃપા તારા સામર્થ્યને પ્રકટાવવાનું સાધન પણુ શું અમને દર્શાવવા કૃપા નહિ કરે ? અવસ્થ કરશે. અરે કરી છે, અમારી દૃષ્ટિ જ તે પ્રતિ વળી નધી. પરંતુ હવે તે પ્રકટ થાય છે.

આ સાધનનો માર્ગ દર્શાવતા ઇંદ્રશ્રીનૃસિંહાચાર્યજી પોતાની મંજુલ વાણીમાં ઉત્તર આપી રહ્યા છે કે,

‘ મારું ને તારું એવી હદ ન જેમાં રે, એવું હરિચરુપદ ચઢાજે રે,

અમર્ષાદ આ પ્રેમ વધારી તે, મહામગ્નહર જળમાં નહાજે રે; ”

સમગ્ર મલને નિવારનાર આ જલમાં સ્નાન કેવી રીતે થાય ? માત્ર અમર્ષાદ પ્રેમને વધારનારૂં જ. એ દિવ્ય પ્રેમ આ જલનું દર્શન કરાવે છે, -તેમાં નિમજ્જન પણુ કરાવે છે. ત્યાં દિવ્ય પ્રેમનો ઉદય નથી તે સરીર, મન કે અધ્યાત્મપ્રદેશ વા આત્મા કદી આવા ઉન્નતજલ જલમાં સ્નાન કરી શકતે નથી. પ્રેમનો અનવધિ પ્રમાણમાં ઉદય કરે, અને તત્કાલ આ જનિમૃતિહર જલમાં તમે કુદડા મારશો વિશુદ્ધ પ્રેમ એ જ દિવ્ય જલથી આપણને સંરક્ષિત કરનાર છે.

આ જલને જ્ઞાનજલ કહો, / રમ્યજલ કહો, જીવનજલ કહો, આત્મજલ કહો, ગમે તે કહો પણુ વસ્તુ એકની એક છે, અને તે તમારામાં છે. કેમકે તમારામાં પરમાત્મા છે, પ્રભુની તમે પ્રયોગશાળા છો. પ્રયોગશાળામાં આવું અદ્ભુત તત્ત્વ પ્રભુ નહિ રાખે, તો ખતર ક્યા સ્થાનમાં રાખશે ? તમારામાં રહેલા પ્રભુના સ્થાનમાં તે જુઓ, કેટલું અનવધિ પ્રમાણમાં છે ? દિવ્ય પ્રેમ જાગ્રત કરો. પ્રેમમય યજ્ઞ રહો, અને તે જલમાં પડી અમૃત તત્ત્વ થાઓ.

આ જલ તે આત્મનરત કે બીજું કંઈ ? ત્રિચારો.

નમુનો મગાવી ખાતી છે

તમારા વાળમાટે

કામીનીયા ઓઇલ વાપરો.

જેથી વાળ પેલા લાગા, સુંદર, ચળકતા, નરમ
 થઇને મગજને હડક આપી માથાનો ઝોડા વગેરે
 દૂર કરી એકદમ સારો ફેરફાર છે જે વિદ્યાર્થીણી,
 સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વખીરો, સોનીમીટરો તેમ જ મગ
 જમારીનું કામ કરનારને ઘણું જ ઉપયોગી છે.
 માથામા તાલ પડી વાળ ખરી નજીક અટકાવી
 વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે એક વખત
 અજમાવાવી ખાતી થશે

મિત્ર ૧ બાટલીનો ૩ ૧-૦-૦

બાટલીના ૨ ૨-૧૦-૦

વી પી ખર્ચ જુદો

દીલબહાર

હું ૨ ઓ ૪ લ.

આ તેલોમાં પશુ કામીનીયા ઓઇલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નીચેની છે
 તદ્દવાત ફક્ત મુગધીમાં જ છે તે જુદી જુદી જાતની મધુર જ છે કિ દરેક સ્ત્રીશી એકનો
 ૧-૦-૦-૦ કોષ્ટકથી જાતનો નમુનો બા આનાની દીકરી મોકલવાથી મફત

કામીનીયા, દીલબહાર, ગુલશન, એ સખ્તો કાયદા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે ૨૭
 ૨૨૨ કરાવેલા છે બદારગામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો કોઈએ છે

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેના તેનાનાં નામ બરાબર વાંચો તે માટે ખાતી કરી પડી
 જ ખરી નુ મરજી કે નમની અનેક સ્ત્રીઓ બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો
 ખોલ રહે છે માટે બરાબર ગુલશન ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાતી કરીને જ વાપરવા
 અમારી ખાસ લનામણ છે બનાવનારા—કામીનીયા પદ્મકુમરી કપની—સુબધ

એજન્ટો—એજન્ટો હાંડીપલ કુમ એન્ડ કેમીકલ કપની—સુબધ.

વડોદરાના એજન્ટ—૦ સર્વિસ અમદાવાદી પોળસામે—વડોદરા

જુદક મળવાનું દેકાણું—રોમરલ કપની દવાવાળા તેમ જ દરેક જાતના ડાકટરોના
 પ્રોફીસરો તમારો મી આપના મનગારેની પોળસામે—સુબધ.

ગુલશન

હું ૨ ઓ ૪ લ.

મહાકાલનો શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મારક અંક.

આ અંક સગર્ભા દાદરો પૂછે, સુદર વિષયોથી ભરેલો આર્થિક ચિન્તોથી મોહિતો દર કાળ તથા સુદર પુરા વગેરેથી આર્થિક યશ અને તેમ થનાથી તેનો બંધોગો ફેલાયો થઈ શકાય છે. મહાકાલના પ્રત્યેક આદરને તે બેટ આપનામાં આવનાર છે અને તે રૂપ જોવા મોહક તથા વિષયો એવા ઉત્તમ અને આનંદ ઉપજાવે તેવા આશરે કે થી પ્રત્યેક આદર તે અંક આંદામાં આંદો દશ વખત વાચી, એટલું જ નહિ પણ તા એક પણ રોહી કે સ્વપ્નમાં તે બતાવ્યા વિના રહેશે નહિ અને તે નતુન પણ એ ને એમ માત્ર જોઈને અટકશે નહિ, પણ આદિથી અત સુધી પૂરેપૂરો વાંચી આમ વાંચી તે અંકને ધાર્યા કરતાં પણ ઘણો ફેલાવો થશે વ્યારથી તે અંક કલાકવાનો છે એવું પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, ત્યારથી આજ સુધીમાં તેની માગણીના સંદર્ભ કામગીરી આંતરિક અને આંતરિક બંધ છે આ એક જ દારણ તે દેવથી પ્રસિદ્ધિ પામશે એ કહેવાને બદલે મહાકાલનો આદરવિના બીજાએ પણ તે અંક વેચાતો આપવામાં આવશે કેમકે તે બીજો, સર્વાંગી વિચારને કેળવનાર વિષયોથી ભરપૂર એક અંક જ થવાનો.

૧૦૦૦૦-દશ દળર ઉપરાંત મનુષ્યોના આનંદને એ અંક આવી જનાર હોવાથી તે મોટો પોતાની દ્રોષ પણ પ્રગટની જાહેરખબર આપવી દશે તેને માટે તે એક ચિંતામણી જેવા યજ્ઞ પદાર્થ મહાકાલ ગુજરાતથી બદારના યજ્ઞ દેશોસુધી પહોંચેલું છે અને તેથી તમારી જાહેરખબરની પ્રસિદ્ધિ ક્યાં ક્યાં નહિ થાય એ કંઈ કહી શકાતું નથી તેમ જ તેના આવ પણ પ્રમાણમાં ઘણા આંદા રાખેલા છે જેથી પ્રતિજ્ઞાના વધારા કરારીને તમારી જાહેરાત વધારવી હોય તો આ વિના બીજું તક ભાગ્યે જ મળશે.

ભાવ—એક આખા પાનાના ૨૦ રૂપિયા, અર્ધા પાનાના ૧૨ રૂપિયા તથા પા બાંધે પાના માત્ર ૬ રૂપિયા છે.

જોમો પોતાની જાહેર ખબર આપવી હોય તેમજ તે પ્રમાણેના રૂપિયા નીચેના સંજ્ઞાને મોકલી આપવા, તથા હાપવાની જાહેરખબર પણ સાથે જ મોકલી આપવી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

વડોદરા.

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

વંધકોશ

અને

નવે ટાલવાનાં સરલ રૂપાં.

૧૯૮૨-૮૩ પાંચમું વર્ષ

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રીમદ્વિશ્વવંદ્યસ્મારક મહાકાલ-તરફથી શ્રી સત્યજિતરાવ ની દેવ પ્રેમ
—એમચંદ્રાદ.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

વિસ્તાર.

૨ પ્રભા.

૧ પદ્યસંબંધ.

૧ રેહોપવને હમેલી આનતેશ્વરપ્રભાવસ્થાન ચિત્રિયેલીને કાષ્ઠ અણુજી નથી	૨૪૧
(શ્રી વિશ્વવંધ)	૨૪૧
૨ અગમ્ય વર્ણન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૪૪
૩ ક્ષત્રસ્વરૂપાભિજ્ઞ તત્ત્વસ્ય શ્રી વિશ્વવંધપ્રતિ સરોઠ પ્રણામજલિ. (શ્રી ઉપેન્દ્રારજ)	૨૪૪

૨. શ્રીમાન વિશ્વવંધપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા, (નાટ્ય રૂપે.)	૨૪૨
--------------------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ અદૃશ્ય દષ્ટિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૪૦
૨ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાજી સરળ સાધન. (કૃષ્ણીચ.)	૨૪૫
૩ પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૭૭
૪ શ્રી વિશ્વવંધની વાણીશ્યાનો મધુર રચનાર. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૭૫
૫ પ્રકાશન અથવા અદામીમાસા. (કૃષ્ણીચ.)	૨૫૦

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ નૈમર્ગિક જીવન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૫૫
૨ આર્થિક આરોગ્ય. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૬૬
૩ માનસ શાસ્ત્રના મૂલાક્ષરો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૬૦

૫ ધર્મ.

૧ બોદ્ધ ધર્મના ઉદ્દાસ્તમયની કારણો. (નર્મક.)	૨૪૮
---	-----	-----	-----	-----	-----

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ શ્રેયસ્કાંધક અધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.	૨૭૨
૨ પ્રાચીન ઇતિહાસ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૭૬

શ્રી સાધનસમારંભ કુંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાદ સમુદ્ધાની

૧. ચુતીસાલ પ્રેમાનંદ જીવી. પોતાની પત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત.
૨. દસપતરામ નાયજી. પોતાના પિતાની સદ્ગતિ નિમિત્ત.
- અથવા વિષવા. જાણ. પોતાના શ્રેયનિમિત્ત
૩. નગેશ્વર દુર્લભરામ દીક્ષિત-ગી. જીવનચંદ્રમણીની સદ્ગતિનિમિત્ત
૪. જગન્નાથ પીનાગર શ્રી. ૬. આસ્તર. કવેરજીજી જીજીવાર (પોતાના શ્રેયનિમિત્ત)

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—આવળ કૃષ્ણ ૦ ૧૪ સંવત્ ૧૯૬૮.—દર્શન (બંક) ૧૦.

॥ ૐ શ્રી ॥

દેહોપવને ઉગેલી અનંતૈશ્વર્યપ્રભવસ્થાન ચિતિવેલીને
કોઈ જાણતું નથી.

પદ. (હારિ ગોરી ચાલો ન હારો અગ્રેથી, એ લલ)

હારે કોઈ જાણે ન દેહે ઉગેલી, ચિતિવેલી,
દિવ્ય તેજના તારે ઘડેલી હશે શું, વિધિએ અલખેલી,—
કામધેનુ નમાલી, નમાલી, નમાલી,
શુભો સુરતરુના ન ગાઓ,
સ્પર્શમણિને ન મિથ્યા ચદાવો, કોઈથી ન વેલી સરખાવો,
કાં જે ચિતિવેલીના સુરતરુઆદિ કુસુમો મનને સમજાવો,
ખીબ ફળ એથી ભારે, અસંખ્ય થાય, સિદ્ધાદિ ગાય,
કેમ દેખાય,—અવથી હીંઠતો નયન સી ચી જે, જાણે ન૦

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપમાં]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૪૪ થી.)

પ્રવેશ ૩.

પાત્રો—રાજા શ્યેન, મુદિર, તથા પ્રધાન ધીરજીતસ.

સ્થળ—શ્યેનનો ખાનગી સભામંડપ.

શ્યેન—(સ્વગત) પ્રધાન ધીરજીતસ નકમું મારું માથું ખાઈ જાય છે. પ્રજાનું રહી રીતે રક્ષણ કરવું, તથા તેની આજ્ઞાદી વધે એવા ઠિપાચી કરવા એ જ રાજાનો ધર્મ છે, એવો મને તે વારંવાર બોલ કરે છે. ત્યારે તો રાજા પ્રજાનો નોકર જ થયો કેની ? શોકના સુખની બધી કાળજી ચાકરો રાખે છે તેમ હું પણ પ્રજાને સુખી કરવાની રાત દહાડો કાળજી રાખું, એટલે મારામાં ને ચાકરમાં ફેર શો ? ચાકર તો એક જ ધણીનો નોકર, અને હું તો આખી પ્રજાનો ચાકર થયો ! પ્રધાનની તો, ધરડો થયો એટલે અકબંધ છે. રાજાને ચાકરપણું કરવું. હોત તો તેનો રાજાને ત્યાં જન્મ જ શાને થાત ? આ મહેલો, ખાનપાન વગેરે વૈભવો, ખાગ બગીચા વગેરે સુખો છોડી દેવાં, અને પ્રજાના સુખે સુખ અને દુઃખે દુઃખ માનવું કેમ ? વાહ ! પ્રધાનજી વાહ ! ખડુ સારો ઉપદેશ ! પોતે ધરડાં થયા અને સંસારના કામથી નકામા થયા એટલે મારા જેવા લુલાનને પણ સુખવિલાસ ન લેવા, દેવા કેમ ? એ વાત બનવાની જ નથી. 'કાળજી દુખલે ધ્યા', તો કહે સારા ચહેરુથી દિકરાં, તે પ્રમાણે ભલે પ્રધાનજી બધાની દિકરો રાખ્યા કરે, પણ હું રાજા, ભેરંડા નગરીનો અધિપતિ શ્યેન, શું એમ કરું ? કદી નહિ. પણ અરે ! મારો વિશ્વાસ સલાહકાર મુદિર હજી કેમ ન આવ્યો ? (ઓટી) છે રે કાંઈ હાજર !

હલ્હુરીઓ—(આવીને) જી મહારાજ, શી આજ્ઞા ?

શ્યેન—જે ને હજી મુદિર કેમ ન આવ્યો.

હલ્હુરીઓ—તપાસ કરું છું મહારાજ (જાય છે.)

શ્યેન—(સ્વગત ગાય છે.)

હું રાજા અધિપતિ સમજાને, સુખ ભોગવવા જન્મ્યો છું,

બીજાનાં દુઃખથી જળવા શું, રાજાજાદીપર બેઠા છું ?

ખાણું પીણું સુખ ભોગવવું, અમન ચમનમાં ફરવું છે,

ગમત ઉડાવી તે જ ખરી છે, કાલ ઉડીને મરવું છે.

હલ્હુરીઓ—(આવીને) મહારાજ ! મુદિરજી પધારે છે.

શ્યેન—(પ્રસન્નતા જણાવતાં) ભલે આવવા દે. (મુદિર નમન કરતો પ્રવેશે છે તેને) અરે મુદિર ! હવે મારી કામના પૂર્ણ થવામાં જે વિલાંબ થાય છે, તે હું સહન કરી શકતો નથી. આ કામનાથી મારું અંતઃકરણ ધ્રુવધ્રુવની લાટીની જેમ રાત્રિવિષ્ણુ ધીખ્યા કરે છે, મને આ રાજ્ય, વિવિધ પ્રકારના વૈભવ કે કથાથી સુખ થતું નથી. રાત્રે ઉંઘસરખી પણ આવતી નથી. ખાનપાન કે કશું રુચતું નથી. તે મનોહારિણી મર્તિના વિયોગથી બળે હું

કેંકળતા લોકાના રસમાં પડ્યો હોય, એમ અર્થકે તપ્પા કરું છું. તેથી હવે તો ગમે તેમ કરીને પણ મારી ઇચ્છાને હું જલદી પૂર્ણ કર

મુહિર—મહારાજ ! આપની ઇચ્છા પૂર્ણ થવામાં હવે ઝાઝો વિલંબ નથી. આપે જેમ આટલા દિવસ કાઢ્યા તેમ વળી એક બે દિવસ કૃપા કરી કાઢી નાંખો. ઉતારણા સો બહાર, ધીરા સો ગભીર. આપ જાણો જ છો કે આ કામ કંઈ સહેલું નથી જળથી કરવાનું નથી, પણ કળથી કરવાનું છે. ઉતારણ કરવાથી કામ કથળી જાય એમ છે આપના મનમતા માણસનો મેળાપ કરી આપ્યા વિના, હું પણ જાણે આ ધાન ખાઉં છું તે ધૂળ ખાઉં છું, એમ માનું છું.

હજુરીઓ—(આવીને) મહારાજ ! પ્રધાનજી પધારે છે.

રયેન—(સ્વગત) આ પાપ વળી અત્યારે ક્યાંથી આવ્યું ? (હજુરીઆને) ખરે ! પ્રધાનને કહે કે હમણાં હું બહુ જરૂરના કામમાં છું, તેથી બીજી વખત આવજો.

હજુરીઓ—બહુ સાર, મહારાજ ! નિવેદન કરું છું. (જાય છે.)

રયેન—ખરે મુહિર ! આ પ્રધાન અત્યારે અહિં આવ્યો તે એના જણવામાં આપણી ધારણા કંઈ આવી છે કે શું ? હું બહુ સાચેતીથી કામ કરે છે કે નહિ ?

મુહિર—મહારાજ ! પ્રધાનના કે કામના જણવામાં જરા પણ ન આવે એની સાચેતીથી કામ લેવા માગ્યું છે. એમ છતાં આપણે કંઈ છુપી પેરનીમાં છીએ, એવી વાત આ બેચાર દિવસથી નગરીમાં ચર્ચાય છે ખરી.

હજુરીઓ—(આવીને) મહારાજ ! પ્રધાનજી તો કહે છે કે મારે હમણાં જ મળ્યા-વિના ચાલે તેમ નથી. માટે આઠા મળવી જોઈએ

રયેન—(મુહિરને) કેમ મુહિર ! આ લખનું કેમ કરવું ?

મુહિર—મહારાજ ! હો ને આવે. એ તે કંઈ વાધ છે કે કોણ તે આપ આટલા બધા કરે છો ! ગમે તેટલો તોય પણ આપનો નોકર. આપના પિતાએ મરણવખતે એને મોટો કરી ધાપ્યો છે, એટલે એ ચઢી વાગ્યો છે, પણ હવે કંઈ આપ નાના બાલક નથી કે એની શેઠમાં આટલા બધા અંજલું પડે.

રયેન—ના ના, એમ તો કંઈ નહિ, પણ નાની ઉંમરમાં હું એના તાબામાં રહ્યો, એટલે એની મર્યાદા આજ સુધી મેં ઉઘાડી નથી તેથી જરા સંકેત પડે છે. બાકી મનમાં હું એનાથી જરા પણ બહીતો નથી. (હજુરીઆને) હશે, ભવે આવરા દે. (હજુરીઓ નમન કરીને જાય છે, અને ધીરચેતસ પ્રવેશ કરે છે.)

ધીરચેતસ—(નમન કરીને મુહિરને રયેન પાસે જોડીને સ્વગત) ખરે ! રાજા આ કૃષ્ણ સાથે અત્યારે કંઈ મસક્કત કરતા બેઠા છે, એટલે લોકોમાં ચાલતી વાત કંઈક સાચી તો ખરી જ. હશે હમણાં જ જણાશે. (પ્રગટ) હે પ્રભુપતિ ! આપ આપના આ ખાનગી મંત્રીસાથે પ્રગટના કલ્યાણના વિચાર કરતા બેઠા છો કે કંઈ બીજા વિચાર ચાલે છે ?

રયેન—તમે જે કામ માટે આવ્યા હો તે જ કહેવો. આડી અવળી પંચાન તમારે શા માટે કરી પડે છે ?

ધીરચેતસ—(સ્વગત) આજ સુધી મારી મર્યાદા મૂકીને આ રાજા આવતો ન હતો, પણ આજે તોજાઈ વાપરે છે, માટે વાત વધી છે ખરી. હશે, પણ આપણે આપણી ફરજ

હોડવી નથી. (પ્રકાશ) મહારાજ ! રાજાઓનો ધર્મ, પોતાની પ્રજાના સુખનો જ રાત્રિ દિવસ વિચાર કરવાનો છે. એ વિના બીજા વિચાર રાજાઓને કરવાના હોતા જ નથી. રાજા-એ પ્રજાને સુખી જોઈને પોતાને સુખી ગણવાનું છે. અને પ્રજાને દુઃખી જોઈને પોતાને દુઃખી માનવાનું છે. આમ હોવાથી મારું આપને પૂછવું કંઈ આડીઅવળી વાતોનું નથી, પણ આપના સ્વધર્મનું અને સુખનું જ છે.

રથેન્—હું મારા ધર્મપ્રમાણે નથી ચાલતો એમ માનવાનું તમારે શું કારણ છે ?

ધીરચેતસ—કારણ આપના વિચાર જણાવતાં આપ સંકાય પામો છે. જો પ્રજાના કલ્યાણના જ વિચાર કરતા આપ બેઠા છો તો તે મને જણાવતાં આપને શો વાંધો છે ?

રથેન્—અમા જ વિચાર કંઈ તમને જણાવવાને હું બંધાયેલો નથી. મારા ખાનગી વિચારો જણાવવાનો તમને શો દર છે ?

ધીરચેતસ—મહારાજ ! આપના ખાનગી વિચાર જણાવવાને હું ઇચ્છતો નથી. પણ ત્યારે આપના ખાનગી વિચારમાં પ્રજાનું સુખ દુઃખ રહ્યું હોય ત્યારે તે જણાવવાનો મારો ધર્મ છે. આગકાલ ઠંડાણે ઠંડાણે પ્રજામાં એવી વાતો ચાલતી સંભળાય છે કે આપ ગ્રામ રીતે કાંઈ અનાચારનું કામ કરવા ઇચ્છો છો. અને તેને માટે મંદમતિ, અધમ અને દુષ્ટ મનુષ્યોના સલાહપ્રમાણે ખોટાં પગલાં ભર્યાં છે, અને બરો છો, આનો પરિણામ બહુ જ ભયંકર આવવાનો સંભવ છે, માટે હું આપને પૂછું છું કે આ વાત સાચી છે કે નહીં ?

મુદિર—(સ્વગત) અચ્ચા ! હું અધમ, દુષ્ટ અને મંદમતિ, કેમ ? પણ માલ રાખજો કે લાગ આપે તારું કાલજી કાઢી નાખ્યાવિના હોડનાર નથી.

રથેન્—હું સ્વતંત્ર છું, રાજા છું. ધાર્યું કરવાને સમર્થ છું. કોઇ પણ કામ મારી મરજીપ્રમાણે મારે શા માટે ન કરવું ? લોકોના તો સ્વભાવ જ છે કે રાંભવિરુદ્ધ વાતો દોષેલાં ચલાવવી, પણ તેથી કરી જોઈને શું મારે મારા સુખનો ઉપાય ન કરવો ? ને ભયંકર પરિણામ આવી આવીને શો આવવાનો છે ! આપણામાં તે ટાળવાનું ક્યાં બળ નથી ! માટે પ્રધાન ! તમે જોદ્ધિ કર રહો.

ધીરચેતસ—આ જ નાખિનાથ છે, અને હું આ રાજ્યનો સેવક છું. મારે આપને વિનયથી કહું છું કે કોઇ શુદ્ધિમાન પુરુષ પોતાના ધર્મ વગર કારણે અગ્નિ મૂકે નહિ, મહોન્મત દાધીની પેઠે સ્નાન કરીને કાલ્પ ચોળે નહિ, પોતાને જ દાધે પોતાના શરતથી પોતાનું માથું કાપે નહિ, અને આપ તો આ બધું પોતાની મેળે જ કરવા તૈયાર થયા છો. માટે મારે આપને જરૂર ચેનાપના જોઈએ છે કે આપ કામ કરવા પહેલાં યોગ્ય અયોગ્યનો વિચાર કરો. અપદર્શિ મરણ જગતર છે, માટે આપે બહુ સંભાળથી ચાલવું જોઈએ. જો સીકોમાં ચાલતી વાન સાચી દશે, તો આપનું ધારણું કામ બહુ ધિક્કારવા લાગે છે. આપના રાજ્યના સર્વ પ્રવૃદ્ધ શેઠ આપને પિતા બરાબર છે, અને એમની પુત્રાં મુલ્યુ આપને બહેન ચારીત્રીયના બરાબર છે. તેમના તરફ જોડી શુદ્ધિ કરવી એ મહાપાપ છે. આપે તેમને સ્વાધીન કરવા વિચાર રાખ્યો છે, એ વાન જો સાચી દશે તો આ ભેરંગાનગરી થોડા વખતમાં દરજોને ચરવાના વગમજોની થશે, લોહીની નદીઓ વહેશે, અને આપના કુખનો નાશ થશે.

મુદિર—(સ્વગત) એનું નવોદ નવ, બધી ખાનગી મેળવી લાગ્યો જણાય છે.

(અર્થ.)

ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૦ થી.)

આ પ્રકારની સ્થિતિ સર્વ ક્ષુદ્રતા અનુભવતા ગાયર થાય છે. તે એ સ્થિતિમાં અધિ-
કારનું સાચું અનુમાન કેવી રીતે સદા થઇ શકે ? એક પ્રકારના કર્મસ્તરોના આવિર્ભાવથી
ન્યારે એક મનુષ્ય અમુક આચારવિશેષ તથા પ્રવૃત્તિવિશેષ સેવે છે ત્યારે તે આચાર અને
પ્રવૃત્તિની નિકૃષ્ટતા તથા ઉત્કૃષ્ટતાઉપરથી તે પુરુષને નિકૃષ્ટ તથા ઉત્કૃષ્ટ અધિકાર અનુમાન
કરવામાં આવે તો તે અનુમાન ક્ષણવારમાં મિથ્યા થઇ રહે છે. પ્રદહની દયા બદલાતાં અથવા
કર્મસ્તરોનો આવિર્ભાવ તિરાહાવ થતાં જેને આપણે નિકૃષ્ટ ગણી રહ્યા હોઇએ છીએ તે
અતિઉત્કૃષ્ટ પક્ષિમાં આવી રહેલા હોય છે અને જેને આજે આપણે ઉત્કૃષ્ટ ગણી રહ્યા
છીએ તે અધમતાને પામી રહે છે. તેથી બે પ્રકારનાં આપણા અનુમાનો અસત્ય થઇ રહે છે.
જેમ મોટા બાપારને કરનાર કોઇ મનુષ્યની આજથી ધનસંપત્તિઉપરથી તે સદામાટે ધનવાન છે
અથવા નિર્ધન છે એવું અનુમાન કેઇ સૂઝ કરતો નથી તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ અમુક સમયની પ્રવૃત્તિ-
ઉપરથી પુરંપના સદા કોસમાટે આ અધિકારનું અનુમાન થઇ શકતું નથી. પ્રાતઃકાલ થતા
પૂર્વે થોડા સમય પહેલાં ઘોર અધિકાર હોય છે અને તેથી તે અધિકાર સદાકાલ રહેનાર છે
એવું ધારનારને તત્કાલ ઈશ્વ પામનાર અરણ્ય તથા સૂર્યભગવાન હશે છે, તેમ સંચિત-
રૂપે રહેલાં અર્થોત્ત અર્થસમયમાં વેગ પામી પ્રવૃત્ત થનાર પ્રારબ્ધ કર્મોને ન જાણનાર અ-
ધિકારના સંબંધમાં આવું કોઇ પણ અનુમાન કરે તો તેને પણ કર્મપ્રવર્તકસત્તા તેવી જ
રીતે હશે છે. એક સમયે અથવા બે સમયે સ.ય ભાષણ કરનાથી જેમ કોઇ મનુષ્ય સત્ય-
વાદી કહી શકતો નથી તેમ સભાસમયની અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઉપરથી તે પ્રવૃત્તિ કર-
નારનો અમુકજ અધિકાર છે એ નિર્ણય થઇ શકતો નથી.

આ પ્રસંગમાં સમીચીન હોવાથી ત્રીવિધુનવિગ્રહી ખર્જમાં વર્ણન કરાયેલું શ્રીભક્ત-
નું આખ્યાન આ સ્થળે નિર્દર્શનરૂપ ધરીએ છીએ. એ અપૂર્વ મંથ જેમણે વાંચ્યો છે
તેમના જાણવામાં તેમની વૃત્તિમાં આ અતિમગ્નેહર તથા સંપ્રિતા અનેક નિયમોને હસ્તા-
કમળવત જણાવનાર રસિક આખ્યાન રમણ કયાંવિના રહે તેમ નથી. જેમણે એ આખ્યાન
વાંચ્યું નથી તેમને પ્રસ્તુત અર્થને શુદ્ધિમાં સારીરીતે આરદ થવા અર્થે એ વાંચવાની
ભલામણ કરવામાં આવે છે ભક્તસેનની આરંભકસ્થિતિ તથા પાછળની સ્થિતિની અરખા-
મણી કરો. જેવું નામ તથા સ્થાન અને કૃત્ર ઇલાદિ કંઈ પણ જાન નથી તેની એક સ્ત્રીની
સૌખ્યમાં, સૂયમ દૃષ્ટિથી જોનારની નજરમાં રૂપ માત્રથી મોહિત થઇ એ પુરુષ તીકલે છે.
પૌતાના ક્ષત્રિય ધર્મને થોડા સમય બાલુપર મુકે છે, અનેક મહા નરપતિથી પ્રમાધાયા
જતાં એ સ્ત્રીના મોહને એ ત્યજ દેતો નથી, સક્ષિપમાં પોતાનું સર્વ પ્રાપ્ત કર્તવ્ય ત્યજ ના-
નાવિધ કટને સહન કરતો એ પુરુષ એ સ્ત્રીની ઝંખના કરતો ચારે દિશામાં બ્રમણ કરે
છે. હાલની પ્રજામાં વિપ્લવપટ પુરુષો અનેક હશે જતાં આવું કંઈ સહન કરનાર, રાજ-
પુત્ર જતાં ધર્મજ્ઞાનને તથા નીતિના યોધને પામ્યા જતાં, ક્ષત્રીન જતાં અને કુક્ષીન માતા-
પિતાની વિવશાનતા જતાં આ પ્રકારે કલેશભારને બેહોરી લેનાર આ સમયે પણ કોઇ હોય.

તો તે વિરજન દશે. આ સમયે એક મહાત્માની યુદ્ધ આગળ એ ભ્રમણ કરતો આવે છે અને ત્યાં પક્ષીવચ્ચે થયેલો વાતાવૃત્ત એ મહાત્મા એને શ્રવણ કરાવે છે અને તે ઉપરથી એ ભદ્રસેન તે દિશામાં પ્રયાણ કરી અન્તે પોતાની ધારેલી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પાછા વળતાં તે મહાત્માની યુદ્ધ આગળ આવે છે અને મહાત્માની જિજ્ઞાસાથી પોતાનો સર્વ જ્ઞાન ત્યજી દે છે, અને પછી પોતાને રથાને જાય છે. ત્યાં પણ વિપવસુભનિદ્રામાં જ ફેટ-લોક સમય ગાળે છે અને રાત્ર્યતંત્રનાં કાર્યોની ઉપેક્ષા કરે છે. પિતા તરફથી પુત્ર-વેલ્લ પતાં રાજકર્તવ્યમાં જામત્ થાય છે અને સમય જતાં મહા અવધૂતની દશામાં આવી જાય છે અને દેવયોગે ચાલતાં ચાલતાં અજાનમાજ પેલા યુદ્ધવાળા મહાત્માની સમીપ જ આવી રિથતિ થાય છે. એ મહાત્મા એને વિવિધ પ્રકારે પૂછે છે, આરદ દશામાં થયેલા ભદ્રસેન એ પ્રશ્નોને શ્રવણ કરતા નથી, મહાત્મા વિવિધ પ્રયત્ન એને જામત્ કરવા કરે છે અને પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા અન્તે બલાતકારે શ્રી ભદ્રસેનને પોતાના યાજ્ઞગના જ્ઞાનમાં જોડે છે.

અર્થે ભદ્રસેનના અધિકાર સંબંધમાં કેવું અનુમાન થઈ શકે છે? જ્યારે એ સ્ત્રીની શોધમાં ભ્રમણ કરતો હતો ત્યારે એને માટે પ્રજ્ઞાર્થ અધિકારનું અનુમાન કરવા બેસે તો એને ઉંચી ભૂમિકામાં રથાપે કે નીચી? સાધારણ સર્વ મનુષ્યો એક અવાજે કહેશે કે એને, તથા યુદ્ધવાળા મહાત્માનો અધિકાર સરખાવાય તેવો નથી; ક્યાં એની વિપવસુપટ-રિથતિરૂપ નીચી ભૂમિકા અને ક્યાં પેલા મહાત્માના માદાત્મ્યરૂપ ઉચ્ચ ભૂમિકા! પણ આપણે સ્પષ્ટપણે અર્થે જોઈએ છીએ કે આ પ્રકારની રિથતિ છતાં, ભદ્રસેનનો જ અધિકાર ઉંચો હશે છે. શ્રી ભદ્રસેન જ આરદ દશામાં પ્રવેશી રહે છે ત્યારે પેલા મહાત્મા તો ત્યાંના ત્યાંજ રિથત થઈ રહ્યો છે. શ્રીભદ્રસેને લક્ષ્યાવધિ યોજનનું અંતર કાપ્યું છે ત્યારે પેલા મહાત્માએ એકવાર જેટલો પંથ પણ કાપ્યો નથી. ચાળીશ પચાસ વર્ષની જે જિજ્ઞાસાશક્તિ, જે ઉત્કંઠા તે તેવીને તેવીજ કાપમ રદી છે. તેથી ભદ્રસેનની પ્રથમની પ્રતિઉપરથી કરવામાં આવ્યું અધિકાર સંબંધનું અનુમાન કેવલ અસંભવ હશે છે. આજ નિયમ સર્વત્ર લાગુ પડે છે.

અર્થે જોતાં તો સુદૃઢદૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો ભદ્રસેનની આરંભક રિથતિમાં પણ એના ઉચ્ચ અધિકારનો લક્ષ આલુનાર ચિન્હ વિદ્યમાન હતું. જે સાધારણ રિથતિના, સામાન્ય પંક્તિના મનુષ્યો છે તેઓ કુપ્રમાં તથા દદીમાં બનેમાં પણ રાખી ચાલનાર હોય છે. આજે પરમાર્થસાધકોમાંના ધણીખરાને આપણે જોઈએ તો તેઓ પરમાર્થનું સાધન કરનાર હોવા ઉપરાંત અમુક મર્જામાં વ્યવહારનું સાધન પણ કરનાર હોય છે; પ્રસંગે પરમાર્થના સાધનનો વ્યવહારની સિદ્ધિમાટે ત્યાગ કરે છે અને પ્રસંગે પરમાર્થની સિદ્ધિ માટે સામાન્ય વ્યવહારલાભનો પણ ત્યાગ કરે છે. એમની દૃષ્ટિમાં પ્રસંગે પરમાર્થ વ્યવહારના અંગરૂપ-નો-પરૂપ થાય છે અને પરમાર્થ અંગી અથવા શીથી થાય છે તો અન્ય કોણે વ્યવહાર જ અંગ-જૂત, શેરૂપ પરમાર્થ થઈ જાય છે એ વ્યવહાર અંગી અથવા શીથી થઈ જાય છે. વ્યવહાર તથા પરમાર્થ એ બેમાંથી એકને સદા માટે પ્રધાનપદ તેઓ આપી શકતા નથી, પણ જન્ય જ્ઞાનવાળા જ જાણે રહે છે અને અર્થે સાધયમામિ વેદ-પાતયમામિ-કતિ અર્થે

કષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવી અને કતિા દેહ પાડવો અર્થાત્ દેહ પડે તોપણ અમુક અર્થની સિદ્ધિ કરવી એ પ્રકારે આરૂઢ નિશ્ચય કરી તેને નિર્વહણ કરવાના દૃઢ હૃદયસર્વાંગા એ હોવા નથી. આને લીધે તેમનું દ્વિધા પ્રવૃત્ત યતું અંતર કોઈ પણ નિશ્ચિત આલંબન નહિ હોતાં બનેમાંથી કોઈની પણ સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિને પામી શકતું નથી. આથી વિપરીત સ્થિતિ શ્રીભદ્ર-સેનમાં આરંભથી જ હતી. સ્ત્રીની ધમ્મ યથા તો તેમાં પણ જે પ્રયત્નો એમણે કર્યા છે તેમાં આવું અપૂર્વ હૃદયસ પ્રયત્ન યથા રહે છે. આ હૃદયસના પ્રતાપે જ, જ્યારે સ્ત્રીને ત્વજ પરમાર્થનો વિષય એમના ચિત્તે ગ્રહણ કર્યો ત્યારે પરમાર્થની પણ એમને તેવીજ અને તેટલીજ સરલતાથી સિદ્ધિ યથા શકી છે. તેથી અધિકારનો આધાર ખડું ભેતાં તો આહૃદયસ ઉપર રહે છે અને પ્રવૃત્તિના વિષય ઉપર હોતો નથી. તેથી આરંભક દશામાં પણ ભદ્રસેનનો અધિકાર આ નિયમે તો ઊંચોજ હતો. છતાં વ્યવહારના સાધકનો અધિકાર ગૌણ હોય છે. અમુક મનુષ્ય વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત યાય છે તેટલા ઉપરથી જ પરમાર્થને ઊન્નતિન આપે સાધનાર મનુષ્ય કરતાં તે ઉતરતી પંક્તિનો છે એવું અનુમાન કરવામાં આવે તો એવું અનુમાન યથા શક્યું નથી. એ અનુમાન સાચું નથી એ આપણને આ ભદ્રસેનનું આખ્યાન દૃઢપણે પ્રમાણ છે.

અધિકારનો નિર્ણય વસ્તુતઃ તો જીવોથી યથા થકે તેમ જ નથી, જીવોને સંસ્કારોનો સાક્ષાત્કાર હોતો નથી. જે સંસ્કારો પોતાનું કાર્ય પ્રગટાવી રહ્યા છે તે સંસ્કારોનું જ્ઞાન એ કાર્ય ઉપરથી જ જીવોને યાય છે પણ હવે ખબી કરા સંસ્કારો ઉદય પામવાના છે એવું સ્વેચ્છ પણ જ્ઞાન જીવોને હોયું નથી. અધિકાર એ અમુક પાંચ દિવસની સ્થિતિ નથી, પણ તે તે વ્યક્તિનું આખું જીવન છે. તેથી અધિકારનો વાસ્તવ નિર્ણય તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તમા તેમના પદને પામેલા મહાત્મા જ કરી શકે છે. એ મહાત્માનો જેમનાપર અનુગ્રહ હોય છે તે પુરુષ વર્તમાનકાલે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, દરિદ્ર હોય કે ધનવાન હોય, સામ્ય હોય કે નિરામ્ય હોય, અને ગમે તેવી જ્ઞાતિને વર્તમાન કાલે સેવનર હોય, આખો દિવસ સ્મરણી લાઇ જપ કરતો હોય કે આખો દિવસ કોઈ વ્યવસાયમાં ફસેલો પ્રતીત થતો હોય, ભોક્ સંમત આચારને સેવન કરનાર હોય કે તેનું ન પાલન કરનાર હોય, તોપણ તેનો અધિકાર ઉંચો જ છે, અને જે પુરુષ દિવસનો ધણોભાગ પરમાર્થચિંતનમાં ગાળતો હોય, વેદાન્ત શિવાય બીજી વાતને પણ નહિ કરતો હોય વગેરે તોપણ આત્મા મહાત્માના અનુગ્રહથી રહિત હોય તો તેનો અધિકાર ગૌણ છે એ વિવેકાને સદા જ સિદ્ધ છે. મહાત્માનો અનુગ્રહ એ એકજ ચિન્હ એવું છે કે જે નિરુપવાદપણે અધિકારનો નિર્ણય કરાવી શકે છે. એ અનુગ્રહ જે આપણને કોઈવિધે જાણ્યો નથી એટલે કે અમુક વ્યક્તિ પર એવો અનુગ્રહ છે કે નહિ એ આપણે જાણતા નથી તો જેવે સમયે તે વ્યક્તિની તાત્કાલિક પ્રવૃત્તિઆદિ ઉપરથી આપણે આપણા જીવનમાવને વચ યથા આપણા સંતોષની ખાતર ગમે તે અનુમાન કરીએ તે સ્વાભાવિક છે; પણ તે અનુમાન અસત્ય કરવાના પણ તેટલા જ સંભવ છે એ પણ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે, એ આપણે નિરંમરજ કરવું ધટવું નથી.

વૌદ્ધ ધર્મનાં ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૪૬ થી.)

આ સાત સિધ્ધોમાં આનંદ ગૌતમના પરમ વિશ્વાસ અને પ્રીતિનો પાત્ર હતો, અનુસવ પરમતત્ત્વચિંતક થયો હતો અને ઉપાસિ જોકે ગરીબ હજમ હતો તોપણ સ્ત્રિનયપીટકમાં તેનું નામ વારંવાર આવે છે અને તેથી તથાગતની પરમ અનુકંપાનો પાત્ર જણાય છે. દરેક સંસ્કારમાં દોષવાળી વ્યક્તિ દોષ છે તેમ આ ત્રિમુક્તિમાં દેવદત્ત કૃતપ્તી નિવડ્યો હતો. તેણે મગધરાજ બિંબિસારને મારી નાંખવા રાજપુત્ર અન્નતથ્યનુને ઉશ્કેર્યાનું કહેવામાં આવે છે, અને ગૌતમના પ્રાણુ લેવા પ્રવૃત્ત થયાંનો તેના ઉપર આરોપ છે.

રાજગૃહમાં બીજી વર્ષા ગાળ્યા પછી ગૌતમ ધ્યાનરતી ગયા. ત્યાં પ્રસેનગિત રાજાએ જોતરન નામનું ઉપવન તેમને અર્પણ કર્યું. ત્યાં તથાગતે લોકભાષામાં ઉપદેશ કર્યો. ત્રીજી વર્ષા રાજગૃહમાં ગાળી, ચોથી વર્ષા ગંગા ઓળંગી વૈશાલીમાં ગાળી, ત્યાંથી શાક્ય અને કૌશીલ્ય જાતના લોકોની રોદિણી નદીની દરબાજાતના જથ્થાનો તેમણે શાન્તિથી અંત અપયો, અને પછી કપિલવસ્તુમાં ગયા, અને પોતાના સત્તાઈ વર્ષના વૃદ્ધપિતાનાં મરણપ્રસંગે શાન્તિનું દાન કરવા દાગર દત્તા. પિતાના દેહાવસાનપછી તેમનાં સાવકી માતૃથી પ્રભુપતિ ગૌતમીને સંસાર બંધન ન હતું; અને સાધ્વી ધરોધરાનો વેરાબ પરિપક્વ થયો. માતૃથી અને પત્નીના અધિકારની પરીક્ષા કરી ગૌતમે તેમને પ્રવ્રત્ત્યાદીક્ષા આપી. સ્ત્રીઓને પ્રવ્રત્ત્યા ધર્મમાં દાખલ કરવા સંબંધમાં આનંદને યંકા હતી તેનું સમાધાન ગૌતમે કર્યું કે ત્યાં અધિકાર છે ત્યાં નિર્ભયસિદ્ધિમાં વળ્યોને અથવા જાતિનો પ્રતિજ્ઞ નથી. પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મના સંન્યાસ આશ્રમમાં સ્ત્રીઓને અપવાદરૂપે અધિકાર હતો એમ યોગી યાત્રવલ્ક્ય અને મૈત્રેયીના ઉપાખ્યાનથી જણાય છે, તથા ગાંધી વાચકનવીનાં દર્શાવેલો ઉપનિષદમાં જગદે છે આથી આ ત્રિમુક્તીની સંસ્થા બુદ્ધધર્મમાં પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મની ઊંચા રૂપે આવી હતી.

છઠી વર્ષા કૌશાલીમાં ગાળ્યા પછી રાજગૃહ પાછા ફર્યા અને બિંબિસારનાં રાણી દેમાને પ્રવ્રત્ત્યાની દીક્ષા આપી. બુદ્ધભાવ પ્રાપ્ત થયા પછી અગ્નીઆરમાં વર્ષમાં ગૌતમે ભારદાજ નામના બ્રાહ્મણને પ્રવ્રત્ત્યા આપી ત્રિમુક્તિમાં દાખલ કર્યો. બારમા વર્ષમાં પોતાના પુત્ર રોદકને મહારાદુષ યુવનો ઉપદેશ કર્યો. અને જ્યારે તેની વય વીસ વર્ષની થઈ ત્યારપછી તેને ત્રિમુક્તિમાં દાખલ કર્યો. પોતાના સગા ભ્રાતૃકને તેમણે ઉપદેશ આપ્યો. આ ભ્રાતૃકને શુદ્ધોદનના સ્વર્ભવાસ પછી રાજપદ પ્રાપ્ત થયું હતું. ગૌતમના સસરા મુપ્રજ્ઞને ગૌતમના ચારિત્રની તથા ઉપદેશની અસર થઈ નહિ, અને તે પામર જીવની પેઠે મુગ્ધરી ગયો ત્યારપછી મરજુલ્યા ઉપર પડેલી સ્ત્રીમતી નામની વેશવાને, તથા પોતાની દીકરીને અન્નજુષ્ણાથી મારી નાંખનાર એક વલુકરને, તથા અંગુલિમાલ નામના એક લુટારાને તેમણે અનુકંપા દર્શાવી શાન્તિ આપી; અને જંગમાં હસાયેલા મૃગને મારવા તૈયાર થયેલા એક પારશીને તેમણે દિંસામાંથી દગાધર્મમાં અપયો. આ પ્રમાણે પચીસ વર્ષનુંથી ગંગાના પવિત્ર પ્રદેશમાં ગૌતમે સ્વાર્થ ત્યાગી તરિકે ફરી જૂનમાત્રને અન્નપદાન આપ્યાં કર્યું; ગરીબોને

પવિત્ર જીવનનું જ્ઞાન કરાવું; અધર્મજનિતા મનુષ્યો અને ઉન્નતો જન્મારને નિર્દોષ જીવનનું મુખ્ય દેવું છે તે જણાવું, અને તેમને સુમાર્ગગામી બનાવ્યા. તેમના સર્વભલાવચાળા પવિત્ર જીવનમાં આચાર અને વિચાર સમજાવ્યા ગયાથેલા છે, અને તેથી તેમના વિરુદ્ધ ચારિત્ર્યની અને ભ્રમ્ય આકૃતિની અસર પ્રજામાં ઘણી ઉઠી યહ, અને બ્રાહ્મણોએ પણ તેમની પૂજાના સ્વીકારી, ક્ષત્રિયો અને રાજપૂતોએ આ ધર્મસુધારકને માન આપ્યું, અને એથી વર્ણની દીર્ઘ વયે જ્યાં ગૌતમ નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે આ ધર્મસુધારણાને હિંદુસ્થાનમાં સા. રો પ્રસાર થયો હતો.

નિર્વાણ પામવાના સમયે તેમના પૌત્ર સમકાલીન વ્યક્તિઓ ઘણી વિદ્વાદ ગઈ હતી, અને આ પરમવૃદ્ધ મહાત્મા પોતાના શિષ્યોના પુત્ર, પૌત્ર તથા પ્રપૌત્રોને ઉપદેશથી રાતિ આપતા હતા. તેમના ઘણા આગમિત્રો ગુજરી ગયા હતા, અને માત્ર આનંદ નામના શિષ્ય તેમની સેવા દેહાવસાન પર્વત ઉઠાવતા રહ્યા હતા. પ્રાણીમાત્રના અંતર્ગત અમેદને લક્ષમાં લઈ આ સિદ્ધાર્થ પ્રીતિથી અપાયેલી નિર્દોષ શિક્ષાને સ્વીકારતા, અને અવ્યપાસિકા નામની વેસ્થાએ આપેલી શિક્ષાને રાગની શિક્ષા કરતાં પ્રથમ સ્વીકારી પોતાની અનુકંપાનું નિદર્શન આપતા હતા.

પરમ નિર્વાણ પામતા પહેલાં મહાત્મા શુદ્ધ બૌદ્ધધર્મના અનુયાયીઓ મનુષ્યલોક અને દેવલોકમાં ચાર વર્ણના છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું હતું. મનુષ્યોમાં ક્ષત્રિયો, બ્રાહ્મણો, ગૃહીઓ અને શ્રામણ અથવા ત્યાગીઓ અને દેવલોકમાં તેવીસ કોટિ દેવ, ચાર અથવા કામ, અને પ્રજા આ અજ્ઞર્ણ પ્રમોદ માર્ગના અધિકારી ગણ્યા. આ વિકાગવ્યવસ્થાથી પણ જણાશે કે બૌદ્ધધર્મ બ્રાહ્મણધર્મથી તદ્દન નિરાળો ધર્મ નથી, પરંતુ તે સમયના પ્રચલિત બ્રાહ્મણ ધર્મની સુધારણામાત્ર છે.

ફેટાગાર આગળ પોતાના સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય પ્રતિપાદન કરી તેને આચારમાં મૂકવા તેમણે પ્રમોદ ક્યો; અને ધર્મનું આચરણ, ધ્યાન, અને ઉપદેશ એ ત્રણ વિધિવડે પોતાના ધર્મને પ્રસાર કરવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે એમ સમજાવ્યું.

હેવટે પાવા નામના ગામમાં એક યોનીની શિક્ષા લીધી તેમાં રોટલી તથા લાત સાથે સૂકે માંસ હતું, અને તે માંસભોજન ગૌતમશુદ્ધને પથ આપ્યું નહિ, અને તેમની શરીરપ્રકૃતિ બગડી આવી. તેમને મરડો થયો, પરંતુ આત્મસંપન્ન આ મહાપુરુષે શારીરવેદનાની અવગણના કરી શિક્ષા આપનારના ઉપર દોષને દોષ અથવા દ્રેષ કરવો નહિ એવું પોતાના શિષ્યોને જણાવ્યું, અને સાતી પ્રીતિથી અપાયેલી તે શિક્ષાનું તેને શાશ્વત સાક્ષર મગશે એમ દયાભાવથી બોલ્યા.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૧૮૪ થી.)

આ પ્રમાણે આ અવાન્તર પ્રસંગનું કથન કરી, હવે ઉત્પત્તિક્રમ પ્રસ્તુત હતો તે પૂર્ણ થતાં એ ભૂતોનો લય કેવી રીતે થાય છે, એમના લયનો ક્રમ કેવો છે તે હવે શ્રી સૂત્ર-કાર વિચારે છે.

વિપર્યયેણ તુ ક્રમો ત ઉપપદ્યતે ચ ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—ઉત્પત્તિના ક્રમથી વિપરીત ક્રમ પ્રલયનો છે કેમકે એજ ઉપપન્ન છે.

પંચ ભૂતોની ઉત્પત્તિના ક્રમનો વિચાર યદ્ય યથા. હવે આ સૂત્રમાં અવ્યયનો એટલે પ્રલયનો ક્રમ વિચારવામાં આવે છે. ત્યાં ત્રણ પક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રલય ક્રમચિના, અનિયત ક્રમવડે થાય છે એ એક પક્ષ છે. ઉત્પત્તિનો જે ક્રમ તેજ પ્રલયનો ક્રમ છે એ બીજો પક્ષ અને ઉત્પત્તિનો જે ક્રમ તેથી વિપરીત ક્રમવડે પ્રલયમાત્ર છે એ ત્રીજો પક્ષ છે. ત્યાં એ ત્રણમાંથી કેાનું ગ્રહણ કરવું એ સંશય છે. એ સંશય થતાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે યતો વા ઇમાને ભૂતાનિ૦ એ શ્રુતિમાં આકાશાદિ સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય બ્રહ્મને અધીન વર્ણુઓ છે અને ત્યાં કોઇ પ્રકારનો ક્રમ કહો નથી પણ આકાશાદિ સર્વ સામાન્યરૂપે બ્રહ્મમાંથી થાય છે એટલુંજ જણાવ્યું છે તેથી ભૂતોનો પ્રલય અનિયમે થાય છે. ત્યારે આ શ્રુતિમાં સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ સામાન્યરૂપે કહી છે છતાં ઉત્પત્તિનો ક્રમ બીજી શ્રુતિઓથી નિર્ણય થયો છે ત્યારે પ્રલય અહિં સામાન્યપણે કહો હોય છતાં એમાં પણ કોઇ ક્રમ હોવો જોઇએ. અને અન્ય ક્રમ કોઇ શ્રુત નથી તેથી ઉત્પત્તિનો જે ક્રમ તેજ પ્રલયનો ક્રમ લેવો એ દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

એ જે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે એ બંને પૂર્વપક્ષ અયોગ્ય છે. યતો વા૦ એ શ્રુતિમાં સામાન્યપણે ભૂતોની ઉત્પત્તિ, બ્રહ્મમાંથી કહી છે છતાં છતર શ્રુતિપ્રમાણે ભૂતોની ઉત્પત્તિનો ક્રમ નિયત યદ્ય રહે છે. તેજ પ્રમાણે ભૂતોનો સામાન્યપણે પ્રલય એ શ્રુતિમાં કહો હોય તો પણ જેમ ઉત્પત્તિનો ક્રમ હોય છે તેમ પ્રલયનો ક્રમ અવસ્થા હોવાજ જોઇએ. તેથી અનિયત ક્રમનો પૂર્વપક્ષ અસત્ય હરે છે. શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિનો ક્રમ કહો છે તેટલા ઉપરથી તેજ પ્રલયનો પણ ક્રમ લેવો એ માનવા કારણ નથી. લોકમાં આપણે જોઇએ છીએ જે ક્રમવડે મનુષ્ય ઉપર ચઢે છે તે ક્રમથી વિપરીત ક્રમવડે જ નીચે ઊતરે છે. આરોહમાં જે પગથીયું પ્રથમ આવે છે તે પગથીયું અપરોહમાં છેલ્લું આવે છે, વળી કારણનો નાશ થયા પછી કાર્યની ક્ષણભર પણ સ્થિતિ રહેવાનો સંભવ નથી. જલ જે જાતિની હવાથી બને છે. એ જે હવાના અણુઓનું પૃથક્કરણ થઇ જાય તે પછી જલનો અણુ ક્ષણભર પણ સ્થિતિ કરી રહે એ અસંભવ છે. એક પેટી કાઢની બનાવેલી છે તો કાઢનો નાશ થાય અને પછી પેટીનું અસ્તિત્વ રહે એ અસંભવ છે. જે ઉત્પત્તિનો ક્રમ તેજ પ્રલયનો ક્રમ લેવામાં આવે તો જલમાંથી પૃથ્વી થાય છે માટે જલનો પ્રલય પ્રથમ થાય અને પૃથિવીનો પ્રલય પછી થાય એમ લેવું જોઇએ અર્થાત કારણનો નાશ પ્રથમ થાય, ત્યારપછી કાર્ય-સ્થિતિ કરીને રહે અને કાર્યનો નાશ ત્યાર પછી

યાય એમ લેવું જોઈએ કે જે અમુકલેખિન છે. વળી લોકમાં દષ્ટન છે કે ઘટશરાવાદિ મૂતિ-
કામાંથી યાપ છે અને જ્યારે એ ઘટશરાવાદિનો નાશ થાય છે ત્યારે એ મૂતિકારૂપ જ યથા
રહે છે; જલમાંથી હિમકરકાદિ ઉત્પન્ન થાય છે અને હિમકરકાદિનો નાશ થાય છે ત્યારે
હિમકરકાદિ જલરૂપ જ યથા રહે છે; તેથી કાર્યનું કારણાકાર યથા રહેવું એજ કાર્યનો પ્રત્યય
છે. (શ્રી સૂત્રકારે આ અધ્યાયના અનન્યતાધિકરણમાં આ હેતુથી-અનેના અમેદ સિદ્ધ કર્યો
છે.) તેથી ઉત્પત્તિનો ક્રમ તેજ પ્રત્યયનો ક્રમ લેવાય તેમ નથી, પણ ઉત્પત્તિક્રમથી વિપરીત
ક્રમ તેજ પ્રત્યયક્રમ લેવો ઉચિત છે કારણ કે એવું લોકમાં જણાય છે, એજ સિદ્ધાન્ત
ઉપપન્ન છે અને ઐતિહાસિકરણનું અનન્યત્વ તે એથી જ નિર્વહણને પામે છે. માટે
જલમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી પૃથિવી રિપતિકાળનું અતિક્રમણ કરી જઈ પ્રત્યયકાળને પ્રાપ્ત થતાં
જલમાં જ લયને પામે છે અર્થાત્ જલરૂપ યથા રહે છે, તેજસ્માંથી ઉત્પન્ન થયેલું જલ
પ્રત્યયકાલે તેજસ્રૂપ યથા રહે છે, વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું તેજસ્ પ્રત્યયકાળે વાયુરૂપ યથા
રહે છે અને આકાશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો વાયુ પ્રત્યયકાળે આકાશરૂપ યથા રહે છે અને એ
પ્રકારે ક્રમબદ્ધ સૂક્ષ્મનો સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતરનો સૂક્ષ્મતમમા પ્રત્યય થતાં થતાં સર્વ કાર્ય-
ળત પરિણામે બ્રહ્માકાર યથા રહે છે. પોતાના સાક્ષાત્ કારણનું ઉત્સાધન કરી એ કારણના
કારણમાં કાર્યનો સાક્ષાત્ પ્રત્યય યથા શક્યો નથી. તેથી આ પ્રકારે સાધકે કાર્યનો કારણમાં
લય ચિન્તવનાં ચિન્તવતાં પરિણામે બ્રહ્મમાં સર્વના લયનું ચિન્તન કરી એકાગ્રચિત્ત થવું
એજ આ ક્રમલય ચિન્તનનો આશય છે યુક્તિથી આ પ્રકારે ઉત્પત્તિ ક્રમથી વિપરીત
પ્રત્યયક્રમ છે એમ સિદ્ધ થાય છે એટલું જ નહિ પણ જગત્પ્રતિષ્ઠા કેવળે પૃથિવ્યાપ્તુ
પ્રલીયતે । જ્યોતિષ્યાપ પ્રલીયન્તે જ્યોતિર્વાયૌ પ્રલીયતે—છત્યાદિ સ્મૃતિમાં સર્વના
આધારરૂપ પૃથિવી જલમાં લયને પામે છે, જલ તેજસ્માં, તેજસ્ વાયુમાં, વાયુ વ્યોમમાં
અને વ્યોમ અવ્યક્તમાં લયને પામે છે છત્યાદિ સ્મૃતિમાં પણ એમજ સ્થાપન કરેલું છે.
તેથી ઉત્પત્તિક્રમ યદાપિ શ્રુત છે પણ તે ઉત્પત્તિના સંનિધમાંજ શ્રુત છે અને પ્રત્યયમાટે એ
ક્રમ અયોગ્ય હોવાથી પ્રત્યય એ ક્રમની આકાશ રાખતો નથી, કાર્ય વિભાજન રહે અને કાર-
ણનો લય થાય એ અમુક્ત છે. કાર્યનો લય થાય ત્યારે કાર્યની કારણરૂપે રિપતિ થાય છે
એ મુદ્દાદિ વિષયમાં દષ્ટ છે તેથી આ સર્વ હેતુઓને લઈને ઉત્પત્તિના ક્રમથી વિપરીત ક્રમજ
પ્રત્યયનો છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રકારે જુલોની ઉત્પત્તિ, પ્રત્યય તથા તેના ક્રમનું ચિન્તન થયું. હવે બુદ્ધિ અને
મનસ્ શ્રુતિસ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે. એમની ઉત્પત્તિઆદિ કેવી રીતે થાય છે તેનું શ્રીસૂત્રકાર
ચિન્તન કરે છે.

અન્તરા વિજ્ઞાનમનસી ક્રમેણ તત્તિલજ્ઞાદિતિ ચેન્નાવિશેષાત્ ॥ ૧૬ ॥

સુતાર્થ—(આત્મા અને જુલોની) મધ્યે બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય તથા મનસ્નો પાઠ છે તેથી
ઉત્પત્તિવાક્યમાં એ પાઠ હોવાથી આત્માથી બુદ્ધિઆદિની ઉત્પત્તિ થાય છે (અને તેથી આત્માથી
આકાશ થાય છે એ આદિક્રમનો ભંગ થાય છે) એમ કહો તો તે અયોગ્ય છે કારણ કે
એ પાઠથી આકાશાદિના ક્રમમાં કોઈ રીતે બેદ યથા શક્યો નથી.

વિજ્ઞાન મનસી—એટલે વિજ્ઞાન અને મનસ્. ત્યાં વિજ્ઞાયતે જ્ઞાનેન ઇતિ. વિજ્ઞાનમ-
જ્ઞેના વડે જ્ઞાન થાય છે તે વિજ્ઞાન-એ ઉત્પત્તિથી વિજ્ઞાનશબ્દ વડે ઇન્દ્રિય તથા બુદ્ધિ એ
બેનું મંદણ કરાય છે અથવા ઇન્દ્રિયસહિત બુદ્ધિનું મંદણ કરાય છે.

આ સૂત્રમાં ચેત્ સુધીનાં પદોથી પૂર્વપક્ષનું કથન કરી અવિશેષાત્ પદવડે હેતુ
આપી એ પૂર્વપક્ષનું ખંડન કરી સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કર્યું છે. અત્યારસુધી એવું કહેવામાં
આવ્યું છે કે આકાશાદિ જૂતોની ઉત્પત્તિ આત્મામાંથી ક્રમપ્રમાણે થાય છે અને એ
ઉત્પત્તિના વિપરીત ક્રમવડે એ જૂતોનો પ્રલય થાય છે; તથા આત્માથી પછીના પદાર્થો
ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મા સુધી પ્રલય થાય છે અર્થાત્ આત્માની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય યતાં
નથી, પણ ઉત્પત્તિનો ક્રમ આત્માથી (આત્માને છોડી પછી) શરૂ થાય છે, અને પ્રલયનો
અવધિ આત્મામાં છે. દ્વિતીય શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ તથા મનસ્સુ કથન કરવામાં
આવ્યું છે. બુદ્ધિનું સારાર્થે વિદિ મનઃ પ્રમદ્દમેય ચ ઇન્દ્રિયાણિ હયાનાદુઃ બુદ્ધિને સારથિ
જાણુ અને મનને પ્રમદ્ જાણુ તથા ઇન્દ્રિયોને અધ્યયને કહેવામાં આવે છે—એ શ્રુતિમાં
બુદ્ધિ, મનસ્ તથા ઇન્દ્રિયોનો સદ્ભાર દર્શાવ્યો છે, સ્મૃતિ પણ કહે છે કે મનસસ્તુ પરા
પુચ્ચિયોં પુદ્ગેઃ પરતસ્તુ સઃ । ધોત્રાદીર્નાન્દ્રિયાણ્યન્યે-મનસસી પર બુદ્ધિ છે, બુદ્ધિથી પર
તે તે છે, ક્રોનાદિ ઇન્દ્રિયો છે વગેરે. તેથી સ્મૃતિ તથા શ્રુતિમાં મનસ્સુ તથા ઇન્દ્રિય સહિત, બુદ્ધિનો
સદ્ભાવ પ્રસિદ્ધ છે. વેદાન્ત સર્વ પદાર્થને જ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્વીકારે છે તથા જ્ઞાનમાં જ લય
પામનાર માને છે માટે આ વિજ્ઞાન અને મનસ્સી ઉત્પત્તિનો ક્રમ પણ મધ્યે ગ્રાહ્ય રહેવો જોઈ-
એ, ત્યાં આર્યવણ (મુખ્યક્રમ) ઉપનિષદમાં ઉત્પત્તિ પ્રકરણમાં આત્મા અને આકાશાદિ જૂતોના
મધ્યે વિજ્ઞાન તથા મનસ્સો પાઠ કર્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે પરતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણો મત્રઃ
સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ ચં વાયુજ્યોતિરાપઃ પૃથિવી વિશ્વસ્ય ધારિણી-આ આત્મામાંથી પ્રાણ,
મનસ્, સર્વ ઇન્દ્રિયો, આકાશ, વાયુ, તેજસ, જલ અને સર્વને ધારણ કરનાર પૃથિવી ઉત્પન્ન
થાય છે. તેથી આવાક્રમમાં કહેલા ક્રમપ્રમાણે આત્મામાંથી પ્રથમ પ્રાણ, મનસ્ અને ઇન્દ્રિયોની
ઉત્પત્તિ થાય છે અને પછી આકાશાદિ જૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ લેવું જોઈએ કેમકે આ
પત્તપત્તિ વાક્ય છે, અને તેમ લેવામાં આવે તો આત્મામાંથી આકાશાદિની ઉત્પત્તિ પ્રથમ
થાય છે એ ક્રમ ને સ્થાપન કર્યો તેના જગ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ તિતીરિયશ્રુતિ તથા
મુખ્યક્રમનું આ સંબંધમાં વિરોધ હોવાથી જ્ઞાનમાં સમ-વપતી સિદ્ધિ થતી નથી.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષી કહે તો શ્રીસૂત્રકાર કહે છે કે એ સાચું નથી, મુખ્યક્રમમાં આવેલો
પાઠ જૂતોઉત્પત્તિ ક્રમમાં ભેદ કરી શકતો નથી. કારણ કે મનસ્, બુદ્ધિઆદિ લોભિક પદાર્થ
છે-સૂત્રમ જૂતોનાં કારણ પદાર્થ છે-તેથી જૂતોની ઉત્પત્તિ થયા પછીજ એમની ઉત્પત્તિ થઈ
શકે અર્થાત્ એમની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય કહેવાનું પ્રાપ્ત થતું નથી, જૂતોની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયનું
પ્રતિપાદન કરવું એટલે તે વડે જ એમની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય કહેવાઈ જાય છે. તેથી એની
ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયનો અન્ય મધ્યવર્તી ક્રમ સોધવાનું રહેતું નથી. એ સર્વ લોભિક છે, એ શ્રુતિ
પ્રેરે જ જણાયે છે. શ્રુતિ કહે છે કે સદ્ગમયં દિ સોમ્ય મન આપોમયઃ પ્રાણ-
સ્તેજોમયી યાદુ-મન અમના નિકારણ છે, પ્રાણ જસના નિકારણ છે, વાણી તેજસના

વિકારરૂપ છે. ઇત્યાદિ. આ શ્રુતિઓમાં મન અન્નમય છે ઇત્યાદિ કહ્યું છે ત્યાં 'મય' અથવા શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કહીએ તો 'મયદ્' પ્રત્યય જે લગાડવામાં આવ્યો છે, તેના વિકાર અને પ્રાચુર્ય એવા બે અર્થ થાય છે. પણ મનસ્ આદિ કરણો વિકૃત છે અને તેથી કાર્યરૂપ છે એ સિદ્ધ છે. તેથી એવું કારણ શું છે એ આકાંક્ષા થતાં 'અન્નમય' શ્રુતિ કહેવાઈ છે તેથી એ આકાંક્ષિત થઈને સમર્પણ કરનાર વિકારરૂપ અર્થ છે માટે મયદ્નો અર્થ વિકાર લેવો ઘટે છે. એ છોડી જે પ્રાચુર્યરૂપ અર્થ લેવામાં આવે તો શ્રુતિ અનાકાંક્ષિત અર્થને જણાવનાર થવાથી અપ્રાસંગિક દરે છે. વળી તેજસ્, જલ અને અનનુ પ્રાશન થતાં વાદ પ્રાણ અને મનસ્વી વૃદ્ધિ થાય છે એમ સ્પષ્ટપણે શ્રુતિ જણાવે છે અને એમ કહી તેજસ્ આદિના વિકારરૂપ એ કરણો છે એ દલાવે છે તેથી મયદ્નો અર્થ વિકાર જ લેવો ઉચિત દરે છે. અથવા તો સ્થૂળભૂતરૂપ તેજસ્આદિ પદાર્થો તેને અધીન વાણીઆદિની વૃદ્ધિ હોય છે એમ શ્રુતિ જણાવે છે અને એ વૃદ્ધિરૂપ વિકાર-મયદ્નો અર્થ છે. આમ લેવાથી એ કારણો ભૂતવિકારરૂપ સિદ્ધ થઈ શકે છે. કેમકે પૃથિવ્યાદિ ભૂતથી દેહની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી દેહ ભૌતિક છે તેમ એજ સ્થૂળભૂતાદિવડે ઇન્દ્રિયાદિ કરણોની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી એ કરણો પણ એજ કારણથી ભૌતિક છે. તેથી મનસ્, બુદ્ધિઆદિ ભૌતિક હોવાથી એનાં ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય પૃથક્ કહેવાની અપેક્ષા રહેતી નથી. એ સાચુ છે કે શ્રુતિમાં કવચિત્ ભૂતોનો તથા કરણોનો પૃથક્ નિર્દેશ કરેલો છે. પણ એ બેદવડે કરાતો નિર્દેશ બ્રહ્મણુપરિવાળકન્યાયે ગણી, શકાય તેમ છે અને તેથી એ કરણોના ભૌતિકત્વનો વિષાતક નથી.

આમ છતાં પ્રોટિવાદને અંગીકાર કરી ઇન્દ્રિય ભૌતિક નથી એવું લક્ષ્યે તોપણ મુણ્ડકશ્રુતિમાં, કહેલાં કરણોને લીધે ભૂતોની ઉત્પત્તિનો ક્રમ ભગ યતો નથી. કારણ કે કાં તો પ્રથમ કરણ ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી આકાશાદિ ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે અથવા પ્રથમ આકાશાદિ ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી મનસ્ આદિ કરણો ઉત્પન્ન થાય છે એ બંને માંથી ગમે તે રીતે સ્વીકાર કરવામાં આવે તો પણ આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી તેજસ્ ઇત્યાદિ ભૂતોત્પત્તિના ક્રમનો આધ થતો નથી.

વળી મુણ્ડકશ્રુતિમાં પ્રાણ, મનસ્, ઇન્દ્રિયો ઇત્યાદિ પાદક્રમમાત્ર છે. એમાં એવું કહ્યું નથી કે, પરમાત્મામાંથી પ્રથમ પ્રાણ થાય છે, પછી પ્રાણમાંથી મનસ્ થાય છે ઇત્યાદિ પણ પરમાત્મામાંથી અમુક પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે એટલુંજ માન કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી એ વાક્યથી કરણો તથા ભૂતોના ઉત્પત્તિક્રમનું અહણુ થઈ શકતું નથી. આમ હોવાથી જ-અર્થે પાદક્રમમાત્ર જ હોવાથી-ઉત્પત્તિક્રમ અન્ય શ્રુતિ ભૂદો જ જણાવે છે. શ્રુતિ કહે છે કે પ્રજાપતિર્વાં રુદ્રમગ્ન આસિત્વ સ આત્માનમૈક્ષત સ મનોઽસૃજત તન્મન આસિત્વ તદાત્માનમૈક્ષત તદ્વાચમસૃજત-આ સ્થૂળ વિષય તે ઉત્પત્તિપૂર્વે સૂક્ષ્મ પ્રજાપતિ રૂપ હતું. અર્થાત્ સૂક્ષ્મભૂતરૂપ પ્રજાપતિનો સર્ગ પ્રથમ હતો. તેણે પોતાનું ઇક્ષણુ કયું અને મનસ્વી સૃષ્ટિ કરી અને તેથી મનસ્ થયું પછી મનસ્રૂપ પદાર્થો ઇક્ષણુ કયું અને વાકનું સર્જન થયું-વગેરે. આ શ્રુતિમાં સ્પષ્ટપણે ભૂતોનો સર્ગ પ્રથમ કહેલો છે અને ત્યાર પછી તેમાંથી કરણોનો, સર્ગ કહેવામાં આવ્યો છે. તેથી સર્વથા મુણ્ડકશ્રુતિના વાક્યથી ભૂતોની ઉત્પત્તિના ક્રમનો ભંગ થઈ શકતો નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે તત્ત્વમસિ એ મહાવાક્યનાં તત્ અને ત્વમ્ એ બે બે પદો તેમાંનું પ્રથમ ઇશ્વરવાચક જે તત્ત્વ પદ તેના અર્થના સોધન કરવામાટે અત્યારમુખી બ્રૂતોત્પત્તિ તથા તેના ક્રમ વગેરેની શ્રીસૂત્રકારે મીમાંસા કરી. હવે ત્વમ્—એણું જે જીવવાચક દ્વિતીય પદ છે તેના અર્થની પરિશુદ્ધિ કરવા અર્થાત્ જીવશ્રુતિનો અવિરોધ સ્થાપન કરવા આ પાદનાં અવશિષ્ટ સૂત્રો રચવામાં આવ્યાં છે. ત્યાં ઉત્પત્તિપ્રલયનું પ્રકરણ ચાલે છે અને તેમાં બ્રૂતોની ઉત્પત્તિઆદિ તથા કરણોની ઉત્પત્તિઆદિ કહેવામાં છે તેથી જીવોની પણ ઉત્પત્તિ હશે એમ શંકા થાય છે. એ શંકાને દૂર કરવા શ્રીસૂત્રકાર અધિકરણ રચે છે.

(અપૂર્ણ)

અગમ્ય વર્ણન.

પદ. (નાવમે' નદીમાં કુળી જાય, એ લય.)

મૂઠીમાં મારી, વિશ્વ માય,
કોઈએ અજળ કૃતિ ન્યાણો; મુઠીમાં
વિશ્વતણી કહેવાતી ચમત્કૃતિ જોઈ આશ્ચર્ય ન થાય,
કાં જે મુજ દૈાકિક સત્તાના, એ તો ખેલ ભગાય; મૂઠીમાં
ગગનચુખિ મહાલય જોઈ તેથી, ચક્રિત ન હુંથી થવાય,
આધારે ટકી રહેતું એમાં, છે આશ્ચર્ય ન કાંય; મૂઠીમાં
પાયા જેના આકાશે ને, છાપડું ભૂતલમાંદા,
અદ્ધર જેની સીધી એણું, ઘર તો હુંથી ચણાય; મૂઠીમાં
તારતણાં યંત્રો જોઈ મારું, ચિત્ત ન બહુ હરખાય,
અગમ્યમાં પણ યંત્રવિના, હુંથી શબ્દો કહેવાય; મૂઠીમાં
જ્યોતિઠેરા પ્રકાશમાં મુજને ન વિશેષ જણાય,
જ્યોતિવિષ્ણુ પણ પ્રકાશ જ્યાં ત્યાં, હુંથી ઉપજવાય; મૂઠીમાં
ધરિપર વિશ્વતણી ગતિ જોઈ, મન ન અધિક મલકાય,
કાં જે એનીં ધરિ, પણ અંતે, ધારણ હુંથી કરાય; મૂઠીમાં
પોણું કે ઘન દ્રવ્ય જોઈને, મારું ન મન ઉલસાય,
પોણું કે ઘન જે નથી એવામાં હું રહું સદાય; મૂઠીમાં
સૃષ્ટિનો વૃદ્ધિક્રમ અચરજ, ઉપજાવે ન જરાય,
એક વિના પણ અનેક જ્યારે, હુંથી ઉપજવાય; મૂઠીમાં
મુજ સત્તાની અગમ્ય લીલા, વિશ્વવિષે ન લહાય,
જેથી કહેતો અવશ્ય મુજને, આ જગનો સમુદાય; મૂઠીમાં

નૈસર્ગિક જીવન.

સારી રીતે અને સરસ રીતે કેવા પ્રકારે આત્મનું અથવા વ્યવહાર કરવો એ પ્રથમ સં-
બંધી વિચાર કરતાં 'નૈસર્ગિક જીવન' ના જે લાભ વા અર્થેનું વહન થાય છે તે પ્રતિ
અલક્ષ કરવા જેવું નથી. કારણ કે જ્યારે આરોગ્યના વિષયમાં સમજી કહેવા યોગ્ય થયે
પછી પણ છેવટે આપણે એ નિર્ણયક્રમ પર જ આવીએ છીએ કે 'આરોગ્યનું' ખર્ચ રહસ્ય તો
કેવળ એ જ છે કે—નિસર્ગ અથવા કુદરતની સાથે એક રાગ રાખીને જીવન ચલાવવું. આ
પ્રકારનું જીવન શારીરિક તથા માનસિક બંને હોષ શકે છે, અને તેથી આપણે કુદરતની
સાથે શરીર તથા મન બંને રીતે અથવા બંનેથી એકરાગયુક્ત—એકચત્રાળા—રહેવું જોઈએ.
આ એકરાગને વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરવાને અને તેની જ સાથે નૈસર્ગિક જીવનના નિયમોને
શુભ રીતે પાલન કરવાને માટે નીચેના સિદ્ધાંતો પ્રત્યેક મનુષ્યને ઉપયોગી-જણાશે:—

વિચારસિદ્ધિ આરોગ્ય—પૂર્ણ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા તથા જાળવી રાખવાને માટે
કુદરતના નિયમાનુસાર રહેવું એ એક અગત્યની વસ્તુ છે. સ્વસ્થતા, નૈસર્ગિક જીવનના સિ-
દ્ધાંતોને આચારમાં મૂકવાને તથા કુદરતના નિયમાનુસાર જીવન ગાળવાને આપણા સમગ્ર જીવન,
વિચાર તથા વર્તનથી કોઈ આરોગ્યની પદ્ધતિને અનુસરવું એ અગત્યનું છે. એવી પદ્ધતિ
પૂર્ણ રૂપમાં કરવાને માટે નીચેના ચાર મુખ્ય મુદ્દાઓ ઉપર તે રચાવી જોઈએ:

પ્રથમ, તે અત્યંત સરળ હોવી જોઈએ. આરોગ્યજનક પદ્ધતિ એવી લાંબી હોવી ન
જોઈએ કે જે આચારમાં મૂકનારને તેમાં લાગે સમય જવાને લીધે અશક્ય જેવી થઈ પડે.
જેનો અભ્યાસ કરતાં મનુષ્ય કંટાળે અને એટલે અવકાશ પણ નિત્ય ન મળે એવી તે પ-
દ્ધતિ ન જોઈએ. તેથી તે પદ્ધતિ એવી સરળ હોવાની જરૂર છે કે કોઈ પણ મનુષ્યથી તે
નિત્ય કરી શકાય.

દ્વિતીય, તે અસરકારક હોવી જોઈએ. એટલે તે એવી પદ્ધતિ હોવી જોઈએ કે જે આં-
ચારમાં ઉપયોગી થઈ પડે. કેવળ મનઃકથિત અથવા આચરી ન શકાય (Theoretical)
અથવા અમુકથી આચારમાં મૂકી શકાય અને અમુકથી ન મૂકી શકાય એવી તે પદ્ધતિ
ન જોઈએ. જે મનુષ્યો તેને પૂર્ણ રીતે અને અદ્વાપૂર્વક આચારમાં મૂકે તેમને તે અત્યંત
રચિતર, પ્રસન્નતાજનક તથા પ્રિય થઈ પડવી જોઈએ.

ત્રીતીય, તે શારીરિક જીવનના પૂર્ણ અંગને લક્ષી હોવી જોઈએ. એટલે કુદરતના જે
જે નિયમો સ્થૂળ શરીરનાં સંબંધને લાગુ પડે છે તેની બધી બાબતો તેમાં આવી જવી
જોઈએ એટલે તેના અર્થો નિશ્ચિત તેમાં સમાવેશ થવો જોઈએ. તેમ જ તે પ્રત્યેક મનુષ્યને
શરીર સંબંધના માર્ગમાં યોગ્ય રીતે દોરનાર તથા શરીરની સંભાળ રાખી રહે તેવી હોવી
જોઈએ, જે આપણે એમ માનીએ કે જે આપણે યોગ્ય વિચારો કરીએ તો પછી શરીરના
નિયમોનો લાભ કરીએ અથવા તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરીએ તો આપણે, તો એ વિચાર યોગ્ય નથી.
કેમકે શરીરના પોતાના કેટલાક સવિશેષ નિયમો હોય છે.

ચતુર્થ, તે પદ્ધતિ મનુષ્યના માનસ જીવનના સંબંધમાં પણ પૂર્ણ અશુદ્ધિ હોવી જોઈએ. અસર કરે એવી કાર્ષણ્ય પદ્ધતિ, મનના નિયમોપરિતિ અલક્ષ્ય કરતી હોય એ સંબંધિત નથી. આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં, શારીરિક નિયમોને પાલન કરવા એ જોઈએ અગત્યનું છે, તેટલું જ માનસ નિયમો પાળવા એ પણ અગત્યનું છે. તેથી જે આરોગ્યજનક પદ્ધતિ કેવળ શારીરિક નિયમોપર રચવામાં આવી હોય છે અને આજ સુધીમાં યથેચ્છા આરોગ્ય શાસ્ત્રની અનેક પદ્ધતિઓ જોઈએ તેવા સંતોષ ન આપનાર યદ્યપિ તેનું કારણ એ છે કે તે બધી પદ્ધતિઓ મોટે ભાગે શારીરિક સંબંધને લગતી—કેવળ શરીરના જ નિયમોને દર્શાવતી હોય છે, અને મનના નિયમોને તેમાંથી લગભગ સ્વર્ણે કાઢી નાંખવામાં આવ્યા હોય છે, અને શરીરોપર મનની જે અસર થાય છે તે સંબંધી વિચાર કરીને તેને મોટે કશા નિયમો તેમાં સ્થાપવામાં નથી આવ્યા હોતા. તેથી આરોગ્યસંબંધી વિચારસિદ્ધિ પદ્ધતિ શારીરિક તેમ જ માનસિક ઉદ્ધવના નિયમને દર્શાવનાર હોવી જોઈએ. અને તે નિયમો એવા નિયત હોવા જોઈએ કે જેવડે કુદરતના સઘળા નિયમોને અત્યંત સરળ પડે અને અત્યંત અસર કરે એવા પ્રકારથી થોડું શકાય—તેનું ઉત્તમ રીતે પાલન કરી શકાય.

મુખ્ય બાબતો—આરોગ્યશાસ્ત્રની પૂર્ણ પદ્ધતિ રચવામાં એવી અનેક બાબતો છે કે જેનો વિચાર કરવો જોઈએ. અને કુદરતના નિયમો કે જે દરેક બાબતોમાં જે કંઈ કરવું હોય તે આપણે કરી શકીએ એવું આપણને બળ આપે તેને આચારમાં મૂકી શકાય એવી દરેક રીત તેમાં દર્શાવવી જોઈએ. આ બાબતોમાં અત્યંત અગત્યની, બાબતોના આપણે આ સ્થાને વિચાર કરીશું. અને પ્રથમ એ જણાવવું જોઈએ કે અત્યંત જૂનીજૂની બાબતોના ઉપયોગને માટે જે જે રીતિઓ આપવામાં આવી છે તેને લઈને બીજી બાબતોની જે જે રીતિઓ છે તેની સાથે જો જોડીશું તો આપણી આ પદ્ધતિ એવી થશે કે જે પૂર્ણ તેમ જ અસરકારક થવાની. અર્થાત્ તેમાંની એક જ બાબતને આચારમાં મૂકવી તેના કરતાં દરેક બાબત સાથે સાથે આચારમાં મૂકવી એ વિશેષ યોગ્ય છે. આવી પદ્ધતિના ઉપયોગ નૈસર્ગિક જીવનને બનશે અને નૈસર્ગિક જીવન અખંડ આરોગ્યપ્રતિ લઈ જતાં હોવાથી આ ક્રિયા કરવામાં જે આપણે ઉદ્દેશ છે, તે સિદ્ધ થવાનો.

પોષણ—આ બધી બાબતોમાં આપણું પ્રથમ ધ્યાન એટલેનાર પોષણનો વિષય થાય છે. અને એ વિષયને પ્રથમ મૂકવાનું કારણ આપણને સદૈવ સમગ્ર છે કે જ્યારે આપણે એ વાર્તા જાણીએ છીએ જે માનવજીવનના વ્યાધિને મોટે ભાગે સાક્ષાત્કારીતે કે પરોક્ષરીતે પણ પચનશક્તિની અસ્વાભાવિક રીતિ યતાં જ પ્રકટે છે. શું ખાવું અને કેવી રીતે ખાવું એ, તેથી કરીને અગત્યનાં પ્રશ્નો યદ્યપિ પડે છે. પરંતુ આપણને જણાશે કે નીચેના નિયમો, પદ્ધતિઓ તથા સિદ્ધાંતો, અત્યંત ઉપરના પ્રશ્નો સંતોષકારક ઉત્તર આપે એમ છે, અને તેનીજ સાથે આરોગ્યની વિચારસિદ્ધિ પદ્ધતિસાથે પણ પૂર્ણ રીતે મળી જાય એમ છે.

પ્રથમ—શરીરને એવો આહાર આપવો જોઈએ કે જેમાં યથાર્થ પોષણ આપવાનું સાંભર્યું રહ્યું છે, અને જે પદાર્થો આ વિષયમાં ન્યૂનાધિકતાવાળા હોય તે પદાર્થો ખાવામાંથી ભજવા જોઈએ. ટુંકામાં, આપણે એવો ખોરાક પસંદ કરવો જોઈએ કે જે વધારે પ્રમાણમાં પોષણને આપનાર હોય, અને એમાં હંમેશાં એ લક્ષ્ય રાખવો કે તે આહારના પ્રમાણ કરતાં તેના ઘણામાં વિશેષ પોષક અંશો હોવા જોઈએ. શેર વચ્ચેના ખોરાકમાં જેટલું પૌષ્ટિકત્વ હોય તેના

કરતાં જે પદાર્થમાં પાંચેર વજનમાં તેટલું જ પૌષ્ટિકત્વ રહ્યું હોય તો તે આજા પ્રમાણ-
વાળો આહાર 'નૈર્મલા'માં વિશેષ પસંદ કરવા યોગ્ય છે. કયા પદાર્થો પૌષ્ટિક છે અને કયા
નથી એ જાણવું એ અનુભવવડે બહુ સરળપણે નક્કી કરી શકાય એમ છે. તેમ જ આ-
હારના નિર્ણયને જાણવાનાર અનેક તદ્દવિષયક વિદ્વાનોના ગ્રંથોના આધારથી પણ તેના નિર્ણય
કરી શકાય છે, તોપણ આ બાબતમાં તેમની જ ઉપર ભ્રૂણ આધાર ન રાખવો એ વધારે
સારું છે. કેમકે દરેક મનુષ્ય પોતાને કયો આહાર વધારે પુષ્ટિને આપનાર છે એ વધારે સારી
રીતે, યત્ન કરતાં, જાણી શકે એમ છે.

દ્વિતીય—નિયમિતતાનું પાલન કરો. ધણું જમો નહિ તેમ ધણું થોડું પણ જમો નહિ.
એ અને પ્રકારની ટેવ એક બીજાના જેવી જ હાનિકારક છે. નિયમિતતા કેને કહેવી એના નિર્ણય
કરવામાં પણ તમારે તમારા પોતાના જ અનુભવનો વધારે આધાર લેવો એ જ તમને વિશેષ
અગત્યનું જણાશે. જો કે તે સંબંધી ઘણા નિયમો હોય છે કે જે તમને આ બાબતમાં વિશેષ
ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. એ સંબંધી નિયમોમાં અત્યંત અગત્યનો નિયમ એ છે કે જે
ઘણે તમને તમે પૂરું જમી રહ્યા છો એમ લાગે કે તરત જ અટકવું. જ્યારે તમને પૂર્ણ
તૃપ્તિનું ભાન થાય ત્યારે જાણીને કે તમે તે વખતે ધણું જ જમ્યા છો. પૂર્ણ તૃપ્તિવાળું જઠર
એ દરેક રીતે દૃઢઉપરાંત ઠંસાયેલું જઠર છે. આ નિયમને કરો જ અપવાદ નથી. જો કે આ
નિયમ સ્વીકારવાથી ઠાંધના જમવાના આનંદ લેશ પણ અશે છીનવી લેવાતો નથી.
કેમકે એ નિયમ ભોજનના આનંદને છીનવી લેવા માટે રચ્યો નથી. પણ તે આનંદમાં નિ-
ત્ય વૃદ્ધિ થવા માટે જ રચ્યો છે. ખરી વાત છે કે જો તમે તૃપ્ત થઈને અથવા 'હાંસીની-
સીને' ચાળી ઉપરથી ઉઠો છો તો તે તમારી તૃપ્તિ અથવા સંતોષ લાગ્યા કાળ રહેવાનાં
નહિ. કેમકે પછીથી દિવસના ભાગમાં તમને સારું લાગવાનું નહિ. ગીદડ જેવા થઈને, ગાયક-
વાડી કચેરીના પહેલાના વખતના અઢી મણીઆ તણીઆની પેઠે જ્યાં પડ્યા ત્યાં પડ્યા જ
રહેવાનું મન થવાનું. અને એ બધા સમય પડ્યા રહેવા છતાં, પાસાં ધસવા છતાં કે પેટપર
હાથ ફેરવ્યા કરવા છતાં સંતોષજનક થઈ પડવો નથી એનો તમને અનુભવ થયો હશે જ.
પરંતુ પૂર્ણ તૃપ્ત થવા પહેલાં જ જો તમે ચાળીઉપરથી ઉઠી જાઓ છો, તો એ તમારા
ભોજનથી તમને પૂર્ણ તૃપ્તિ વા સંતોષનું અવશ્ય ભાન થાય છે. અને તે ઘણા લાંબા સમય-
સંબંધી થાય છે. ઉઠતાં ઉઠતાં તમને સહજ આંકિં લાગે છે, પણ જ્યાં થોડો સમય વીતે છે
કે પછી આખો દિવસ તમને સારું જ લાગે છે, અને એ બધા સમય તૃપ્તિના ઉત્તમ પરિ-
ણામોના તમને અનુભવ થાય છે. બીજો અગત્યનો નિયમ એ છે કે તમારી ભોજનની
દ્રષ્ટાને સમતોલ અથવા જેટલાપ્રમાણમાં ઘટે એટલા જ પ્રમાણમાં (Normal) કરતાં
કેળવવી નેહીએ, અને આ સંબંધમાં એ અગત્યનું છે કે જે વસ્તુઓ પાચનક્રિયામાં મિથ્યા
ખજાજાત કરતી હોય, મનને ધડીએ ધડીએ વચખાં મરાવતી હોય, મિથ્યા તલપ આણતી
હોય તેવી વસ્તુઓના ત્યાગ કરવો.

તૃતીય—પ્રત્યેક આસ (કોળીયો) ને સારી રીતે ચાવવાનું રમરણમાં રાખો. 'ખર' જોતાં
પ્રત્યેક આસને જ્યાં સુધી તેના સ્વાદ જણાય ત્યાં સુધી સારી રીતે ચાવવાનું જારી રાખવું
એ બહુ આનંદજનક ટેવ છે. આ ટેવ, પાચનક્રિયાને માટે આહારને સર્વોત્તમ યોગ્યતાવાળો
કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તે અત્યાહારને અટકાવવામાં બહુ ચોક્કસ અસર કરનારો

પ્રયોગ છે. જો તમે બરોબર ચાવવાનું શરૂ કરો છો તો તમે કદાપિ હૃદ ઉપરાંત જમી શકતા નથી. કેમકે જ્યારે જઠરને ફક્ત સુચરિત-સારી રીતે ચવાવેલા આહાર મળે છે, ત્યારે જઠરની સઘળી સ્થિતિ સ્વાભાવિક-અવસ્થિત-યથ જાય છે, અને પચનક્રિયામાં પણ નિયમિતતા આવી જાય છે. અને સ્વાભાવિક સ્થિતિનો અર્થ સ્વાભાવિક અથવા કુદરતી ઇચ્છા એ થાય છે; એટલે એવી ઇચ્છા કે જે અગત્યનું છે તે જ માગે-અને એ વિના બીજું કશું જ નહિ. જઠર જો એકદમ ગળી ગયેલા આહારથી ભરી દેવામાં આવે છે તો અસ્વાભાવિક સ્થિતિ પ્રકટે છે, કે જે પોતાની અસ્વાભાવિક ઇચ્છાને પ્રકટાવે છે કે જે તમ અથવા પૂર્ણ ક્યારે થાય છે એનું કશું ઠેકાણું જ નથી હોતું.

ચતુર્થ—પ્રસન્નતાથી ભોજન જમો. જમવાની ક્રિયાને એક આનંદજનક ક્રિયાની પેઠે ઊજવો, અને ભોજનશાળામાં મનની પ્રદુષ્વતા તથા પ્રસન્નતાને જાળવો. જમતી વખતે પ્રત્યેક ગંભીર, ગૂઢ અથવા ગહન વિચારોને કરવાના છોડી દેજો. જમતી વખતે જેમ અને તેમ મનવડે સર્વ બંધનથી છૂટા રહેવાનો નિશ્ચય કરો, સુખમય સરળ તંબા બારરહિત યાત્રા, અને જેમ અને તેમ જોણ વિચારો કરો. અર્થાત્ મનજને જે બારરૂપ થાય અથવા તેને તંગ કરે એવા વિચારો ન સેવશો. એવા વિચારથી ભોજનશાળામાં જાઓ કે ત્યાં જેટલો સમય ગાળવાનો હોય તેટલા સમયની પ્રત્યેક ક્ષણ પૂર્ણ આનંદપૂર્વક ગાળવાની છે. થોડા સમય પછી તો એ પ્રકારે કરવું એ તમને અભ્યાસરૂપ વા દેવરૂપ થઈ જશે અને જમવાના સમયે મનને ધારેલી સ્થિતિમાં રાખવાનું તમને અત્યંત સરળ જણાશે. અને પછી તો જમવા પૂર્વની ક્ષણ સુધી તમારી પાસે ગમે તેવા ગંભીર વિચાર હશે અને તમે તેમાં અત્યંત ઉંડાણથી જોડાયા હશો, પણ જ્યાં જમવાનો સમય થવાની ખબર મળશે કે તરત જ મનની અદ્ય બારવાળી સ્થિતિ થઈ જશે, અને પ્રસન્ન સ્થિતિમાં આવી જશો.

પંચમ—તમારી કદમનાને એ વખતે જમવાના સમયની વચ્ચે ભુખ પ્રકટાવવા માટે જામત થવાની કદી અનુમતિ આપશો નહિ. કારણ કે તે પચનક્રિયામાં વપરાતા રસોને નકામા વહેવડાવી દેશે અને તેથી વખતે તેમને કશું કરવાનું ન હોવાથી પરિણામ એ જ આવવાનો કે એ મૂલ્યવતી વસ્તુનો મિથ્યા વ્યય થવાનો. શરીરનાં સઘળાં દ્રવ્યો તથા બળને તેના યોગ્ય ઉપયોગને માટે સંગ્રહ કરી રાખવાં એ વિચારને કદી જોઈ એસશો નહિ. અને તેથી આપણી કદમનાને ગમે તે પ્રકારનું ચિત્ત રચવાને કદાપિ છૂટ આપશો નહિ. આરોગ્ય જાળવવાને માટે આપણે ક્ષણે અટકાવવો જોઈએ, અને એ ક્ષણ અટકાવવાને માટે જેનો આપણે કંઈ ઉપયોગ છે તેને જ પ્રકટ પ્રકટાવવું જોઈએ. પછી તે શરીરપ્રદેશ, માનસપ્રદેશ કે મસ્તિષ્ક પ્રદેશ કે ગમે તે પ્રદેશ હોય. જ્યારે તેમની પાસે કંઈ લાભકારક કરાવવું હોય ત્યારે જ આપણે આપણામાં રહેલી કાંઈ પણ વસ્તુને ક્રિયામાં મૂકવી.

ષષ્ઠ—પચનક્રિયાના સામુ ને સામું વારંવાર ધ્યાન આપ્યા કરશો નહિ. તમારા અંગત મનને ઘડીએ ને પલકે તેમાં વાળવાની કશી જ જરૂર નથી. પાચનક્રિયા એ આંતરપ્રદેશનો વિધિ છે અને આપણી સમસ્તિનિષાળી (Normal) અવસ્થામાં જામત મનમાં કશું પણ ડખલ નથી થતું તો તે મહુ જ સરળ તથા ઉત્તમ રીતે ચાલે છે. તેથી તમારા પાચન કરનાર અવયવોમાં શું ચાલે છે અથવા તમારા શરીરના બીજા અવયવોમાં શું ચાલે છે તે-

મિતંત કરવાની કશી જ જરૂર નથી. એ જાધી બાજતો કુદરતને સોંપી દે, અને આ સ્થાને એ સ્મૃતિમાં લાવે કે જ્યારે આપણા શરીરના અવયવો પોતાના અસ્તિત્વના વિચારને આપણામાં નથી ઉપગમતા ત્યારે આપણાં તે(શારીરિક અવયવો) સર્વોત્તમ સ્થિતિમાં છે. કેમકે જ્યારે તેમાં કંઈક ખગાડ થાય છે ત્યારે જ તેનું આપણને સ્મરણ થાય છે. માથું દુઃખે છે ત્યારે જ માથાનું, આંખ દુઃખે છે ત્યારે જ આંખનું, કાન દુઃખે છે ત્યારે જ કાનનું અને એ પ્રમાણે સર્વ અવયવોનું જ્યારે તેમાં કંઈ અવ્યવસ્થા થાય છે ત્યારે જ સ્મરણ થાય છે. સ્વદેખમાં, લગતગ શરીરમાં ચાલતી સઘળી ક્રિયાપ્રતિપૂર્ણ અજાણ રહેતું એમાં જ શરીરના પૂર્ણ અરોગ્યનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. એ એ જ સાબીત કરે છે કે મનનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ એ છે કે તેનો ધડીએ ધડીએ લેશ પણ ઉપયોગ ન કરવો.

સમ્પ્રત—તમારે શું ખાવું એના જેમ જને તેમ જોઈ વિચાર કરજો. તમારાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય એવા કોઈ વધારેમાં વધારે પૌષ્ટિક તેમ જ સચિદ્ર પદાર્થનો નિર્ણય કરજો. અને પછી નક્કી કરો કે એ બધા પદાર્થોમાંથી ગમે તે પદાર્થ ખાવો. એ જાણી રાખજો તથા નક્કી માનજો કે તમે ગમે તે જમો તોપણ કશી દરકત નથી. પછી તમારે માટે જે સર્વોત્તમ હોય તે જમો. ફાણું તો વાલકું પડે છે અને ‘અમુક તો ગરમ પડે છે’ એવી કોઈ પણ બાબતમાં પછી ક્યપચ ક્યાં કરશો નહિ. ‘આ તો મારી પ્રકૃતિને અનુકૂલ નથી અને આ તો મને સદૃઢ’ કે પચતું નથી’ એમ જ્યાં ત્યાં કહેવાની કે મનથી વિચારવાની લેશ પણ જરૂર નથી. અનુકૂલ ન જણાય તો તે વસ્તુને ખાવી છોડી દે, તેને ખાણુએ મૂકો, પણ તેનો ધડીએ ધડીએ વિચાર કર કર ન કરશો. ધડીએ ધડીએ અમુક મને નથી અનુકૂલ આવતું એમ કહ્યા કરવું એ તમારા શરીરમાં માનસ પીડાને અથવા મનની અવ્યવસ્થાને કરનાર છે, અને તેવી અવ્યવસ્થા આપણને આરોગ્યપ્રતિ જવા દેતી નથી. શું ખાવું તેને માટે હૃદયપરોત ચોક્કસ થયો નહિ, અને અમુક તો ન જ ખાવું એવો મનથી અત્યંત દુરાગ્રહ બાધી રાખ્યો નહિ. જેઓ પોતે શું ખાવું, તેને માટે બહુ જ ચોક્કસીવાળા હોય છે તેઓ નિત્યના અજીવનિકારી હોય છે, કારણ કે તેના આગળ જે મૂકવામાં આવ્યું હોય છે તેનો નિર્ણય કરવામાં મનથી તેની સાથે લડવામાં જ બધો બળને ક્ષય કરી નાંખે છે. અને જ્યાં સુધી મન સર્વ વસ્તુસાથે સત્તાહસપેમાર્થું રહેતું નથી અને જ્યાં સુધી બધી વસ્તુસાથે એક-રાગવાળું થઈ હળીમળીને ચાલતું નથી ત્યાં સુધી ઉત્તમ પ્રકારની પચતક્રિયા ઉત્પન્ન થવી એ અસંભવિત છે.

(અપૂર્ણ.)

અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ.

એક કૂવાને પાણીની જરૂર પડી. તેને લાગ્યું કે હવે જે પાણી મારામાં નહિ રહે તો મારું જીવન ટકશે નહિ. ત્યાં હું શુષ્ક યદ્યપ્ત કે પછી કોઈ મારા સાથું પણ જોનાર નથી, કે મારી દરકાર પણ રાખનાર નથી. મારા બીજા લાભચો જળથી ભરેલા રહે અને હું ન રહું એ કેમ ચાલે ? મારે પાણીવાળા થવું જ જોઈએ. જળ એ જ મારું બળ તથા જીવન છે, અને તે વિનાનો હું થઈ તો પછી મારાથી ટકાય જ નહિ, માટે કોઈ ઉપાયે કરી મારે જળવાળા થવું જ જોઈએ.

આમ વિચારીને પછી તેણે જળ આવવાનાં દ્વારને જોળવા માંડ્યાં. પોતાનાં ખુણા-જોયરામાં બધે જોઈ વળ્યો. ક્યાંદિથી પાણી આવતું જણાયું નહિ. એટલામાં રાત પડી ત્યાં કોઈ જગાએથી ક્વચિત્ નહિવત્ જળનું ઝરણુ આવતું આસપાસથી જણાયું. તેણે જાણ્યું કે હવે વધી નથી. જળને આવવાનું સ્થાન જડ્યું છે, એટલે કરી પીકર નથી. આ ખુણા-જોયરાથી સેરે છૂરીને આપ્યા કરશે એટલે પછી અડચણ નથી. આમ વિચાર કરી ખુણે જોયરેથી જરી જરી આવતા ઝરણુને જળનો પૂરતો જથ્થો માની તે કુવો નીરતિ બેઠો. તેણે જાણ્યું હવે હું ભરાયા કરીશ એટલે પછી મારે જળની કરી જરૂર નહિ રહે. આમ કરતાં પ્રભાત થયું. વટેમાર્ગીઓ પોતાને પંથે વહેવા લાગ્યા. જે તે કૂવાઆગળ યજ્ઞને જાય તે ત્યાં અટકે, ખભેથી દોરી લોટો ઉતારી કુવામાં ડ્રાસે, પાણી કહાડી દંતધાવન વગેરે કરે, પીવાય તેટલું પીએ, સ્નાન વગેરેમાં વાપરે અને ચાલ્યા જાય. એટલામાં ત્યાં નિકટના નગરની નારીઓ મરતકે સુવર્ણકલશજોવાં બેઠાં મુકીને જલ ભરવા નીકળી પડેલી તે પણ કૂપ આગળ આવી પહોંચી. હસતી જાય, ખેલતી જાય, એક બીજીથી વાતો કરતી જાય, અને જે આવે તે પોતાનો ધંડો કૂવામાં ડ્રાસે અને જલ ભરી ભરીને ચાલવા લાગે.

થોડો વખત થયો નથી ત્યાં કૂવાનું જલ ખુટ્યું. જે આવે તે જોઈએ તેટલું પાણી લેતું જાય, અને તેથી જરા વારમાં જ કૂવાને પાણીના ટોટા પડ્યા. તેણે વિચાર્યું, આ તો ભૂલ થઈ. રાત્રિએ પાણીનાં ઝરણુ જોઈ ધાર્યું કે હવે તો જોઈએ તેટલું જળ આવશે, પણ કંઈ આગ્યું નહિ. ત્યારે હવે પાણી ક્યાં શોધું ? આવું સાધન તેને કશું જડ્યું નહિ. ઉપર જુએ, આમતેમ જુએ, પોતાના આખા લાગમાં તે શોધે, પણ પાણી ક્યાંદિથી ન મળે. એમ કરતાં થોડા દિવસ ગયા ત્યાં ચોમાસાના દિવસ આગ્યા. તેમાં એક દિવસ તે ઈચ્છું જોઈને પાણીના વિચાર કરતો બેઠો હતો. ‘અરે ! હવે પાણી ક્યાંથી લાવું ! હવે તો દીપે ગણાય એટલું પાણી મારામાં રહ્યું છે. મારું નામ કૂવો અને મારામાં જળ નહિ ! નામ સૂર્ય અને તેમાં પ્રકાશ નહિ ! એ કેમ બને ! મારે પાણી લાવવું જ જોઈએ. અરે ! પાણી માટે મેં કેટકેટલી મહેનત કરી ! ખુણે ખાચરે બધે જોગી વળ્યો. આગળ પાછળ આધેસુધી પૃથ્વીમાં નજર નાંખી. બધે તપાસ કરી પણ કંઈ જ ન મળ્યું !

આમ વિચાર કરતાં તેની દૃષ્ટિ ઉપર ગઈ. આકાશમાં જોયું. આકાશ ધનધોર હતું તે

સાચું જોઇને તે બોલ્યો, અબ ! તું મારામાં જળ રેડ, તારી પાસે પુઠ્ઠળ જળ છે. મારે જળની જરૂર છે, અને તારે જળને રેડી દેવું છે, માટે મને તું આપ. ખરેખર ! તારામાં જ જળ છે. અરે ! હું આટલા વખત સુધી બૂલ્યો. તારી પાસે જે આબો હોત તો તે મને જરૂર જળ આપેયું હોત. પણ મેં બીજે બધે તપાસ કરી, એ ભૂલ કરી. થનાર સધું. હવે તું વર્ષ અને મને ભરી દે. આમ વિચારે છે, ત્યાં વર્ષાદ પડ્યો. અને ફૂલો ભરાવા લાગ્યો. ફૂલો પ્રસન્ન થયો. તેણે વિચાર્યું, હાથ, હવે નીરાંત થઈ. જેમણે તેટલું જળ મળ્યું. હવે કશો વાંધો નથી. એમ વિચારી પોતે અખુટ જળતું રચાન શોધી કાઢ્યું, તેથી રાજી થતો, મનથી પોતાને બુદ્ધિમાન માનતો. દિવસો કાઢવા લાગ્યો. વર્ષાદ અવારનવાર પડતો અને પાણી ભરાતું. એમ થતાં કેટલો કાળ જતાં વર્ષાદ બંધ પડ્યો. ફુવામાંનાં ભરાયલાં જળ ખુટવા માંડ્યાં.

અને પાણી ફૂવાને એની એ ચિંતા થઇ જળના ટોટા પડ્યા, અને તે પાછો મુંઝાયો. હવે શું કરવું ? વિચારવા લાગ્યો કે અરે ! મેંધની સાહાય્ય પણ ન મળી. એને ઘેર પણ મારે જેમણે એટલુંજ પાણી ન મળ્યું. પણ હવે શું કરું ? બધે શોધી વળ્યો. પણ કાંઈ જગા પાણી આપે તેવી નથી. લાવ, આજ તો મારા બીજા લાભગ્યો (ફૂવા) શી રીતે પાણી મેળવે છે, તે જોઇ આવું. એમ વિચાર કરી તે બીજા કુવાઉપર તપાસ કરવા ગયો. ત્યાં જુએ ત્યાં પોતાના જેવી જ બીજા બધાની દશા હતી. જે તે પાણીની ખૂંચ પાડ્યા જ કરતા હતા. કાંઈ વર્ષાદ આછો પડ્યો એમ બૂમ પાડતા, તો કાંઈ પાણીની આવક ફુની-યામાંથી ખુરી ગઇ એમ બોલતા. આ બધું જોતો આપણો ફૂલો નિરાશ થતો, અને તેની સાથે બીજાની પણ તેના જેવી જ દશા છે એથી એકપક્ષે સંતોષ માનતા આગળ ચાલ્યો જતો હતો.

ત્યાં આધિથી તેને કંઈક અવાજ આપ્યો અને તે સુ સુ કરતો ફોસનો અવાજ હતો, એમ તરત તેણે જાળખી કહાડ્યું. ત્યાં જઈને જુએ છે તો એક કુવાઉપર બાર ફોસ મંડાયેલા, અને બંને બાજુથી પાણીના ઘોંઘા વહ્યા જતા હતા. આ જોઇને તે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો, અને વિચારવા લાગ્યો, આ બાપરે ! આ ફૂવામાં આટલું બધું પાણી ! બાર બાર ફોસ તેને બહાર કહાડવા ખેંચી રહ્યા છે, તોય જરાએ તે નમ્યું આપતો નથી ! લાવ એને પૂછું તો ખરો કે આટલાટલું પાણી તે લાગ્યો ક્યાંથી.

આમ વિચારીને તે મોટા ફૂવાને તેણે પૂછ્યું, ભાઈ ! આ હું તો ધણીએ મહેનત કરી થાકું છું પણ જરાએ પાણી નથી પામતો, અને તારામાંથી તો આ આટલાટલું પાણી કહાડે છે તોએ તું નથી યાકતો એ શું ? આ લોકો ક્યારથી તારું પાણી કહાડવા લાગ્યા છે ? પેલા મોટા ફૂવાએ કહ્યું, ભાઈ ! મેં એનો હીસાબ રાખ્યો નથી. સવારથી માંડીને રાત્રી સુધી આમ ખેંચ્યા જ કરે છે. પણ આ તો શું પણ આથી કાંઈ બમણું પાણી રોજ ખેંચે તોપણ મારામાંથી તે ખુટે એમ નથી.

આ સાંભળીને તો પેલા ફૂવાતું મોં પહોળું થઇ ગયું, અને ગભરાતો બોલ્યો, હેં આ તમે કહો છો શું ? એટલેટલું પાણી તમે ક્યાંથી મેળવ્યું ? તમારે ત્યાં સાત સમુદ્ર આપ્યા કે બાર મેંધ ટુટી પડ્યા કે નવસેં નવાણું નદીઓ વળી કે થયું શું ?

આ થવણું કરીને હસતાં હસતાં પેલા ફૂવાએ કહ્યું, ભાઈ ! એમાંનું કંઈ થયું નથી.

ઐતલું જ નહિ પણ જે વર્ષાદથી તેઓ પોપણ પામે છે, તેવું પણ મને પોપણ મળ્યું નથી. અને તેમ છતાં હાથનીયા જેવા વર્ષમાં કંઈક નદીઓ લાંબી પહોળી થઈને દુનીયાના ઉપર ગર્વપૂર્વક ચાલી રહી હતી, તે બધી અટકી પડી, છતાં મારું જળ ખુટ્યું નથી. કંઈક તળાવો સંકાપ ગયાં, પણ હું તે વખતે પણ આવોજ હતો અને હાલ પણ આવો જ છું.

આ શ્રવણ કરતાં તો પેલા કૂવાનું હૈયું હાથ ન રહેતું હોય એમ લાગ્યું તેને, વધારે અને વધારે આશ્ચર્ય થતું ગયું, અને તે સાથે તેણે અત્યંત આતુરતાથી પૂછ્યું, તો ભાઈ ! તું મને નહિ કહે કે આટલુંબધું પાણી તેં શી રીતે મેળવ્યું ?

મોટા કૂવાએ કહ્યું, કહીશ, શા માટે નહિ ? તારું જે એથી સ્કું થતું હોય તો હું ખુશીથી કહીશ. પણ મારી વાત તું માનીશ ? મને લાગે છે કે તારા માન્યમાં નહિ આવે, અને આવશે તોપણ તેમ તું ભાગ્યે જ કરીશ.

આ શ્રવણ કરી પેલો નાનો કૂપ બોલ્યો, હાથ કંકણને આરસીની શી જરૂર છે કેન્યાં હું તને પ્રત્યક્ષ જોઉં છું. તારામાંથી નીકળતા આટલા પાણીને જોઉં છું અને તોએ તું અખૂટ જણાય છે એ પણ જોઉં છું, તો પછી ન માનવાની વાત જ ક્યાં રહી ? પણ મેં સાંભળ્યું છે કે કોઈ પરાપકારી મહાત્માઓ પ્રસંગે લોકોના હિતને માટે કંઈ મંત્રણી ભરમ કૂવામાં નાંખે છે તો તેવી ભરમ તારામાં કોણે નાંખી ?

આ સાંભળતાં મોટા કૂપ વધારે હસતાં હસતાં બોલ્યો, ભાઈ રે ! મારામાં તો કોઈ ભરમ પણ નથી નાંખી કે કોઈએ મંત્રણું પાણી પણ નથી છાંટ્યું. કોઈએ મને આશીર્વાદો નથી આપ્યા કે કોઈએ કંઈ કામચુદમણે નથી કર્યું. પણ શ્રવણ કર મેં જે જળ મેળવ્યું છે તે અદૃશમાં દષ્ટિ કરવાથી મેળવ્યું છે.

હે ! અદૃશમાં દષ્ટિ કરવાથી ? ધૂમાડામાં બાચકા બરવાથી ? આકાશપુષ્પને તોડી લાવવાથી ? સસલાના શીંગડાવડે બોલવાથી આટલું પાણી મળ્યું તેમાં ગર્વિત થઈ તારે ત્યાં આવેલાનું હાસ્ય શું કરે છે ! શું મને તું ઐતલો બધો બેનકેફ ધારે છે કે આવી નવગી વાત કરી તેને મારી પાસે સત્ય મનાવી તું મારું હાસ્ય કરી રાજ થઈશ ? અને તેમ છતાં હું તે નહિ સમજું ? બલે, આજ તારો હાસ્ય કરવાનો, અભિમાન ધરવાનો દહાડો છે તે કરી લે. મોટા કૂપનું આશ્ચર્યકારક વચન સાંભળી અતિશયેષ આવેલા કૂપે કહ્યું.

મોટા કૂવા બોલ્યો, અરે ભાઈ ! તું આ શું બોલે છે ! તું મારો બંધુ છે. તેવું હું હાસ્ય કરું ! અને એવું હાસ્ય કરી ગર્વિત થવાની જેની વૃત્તિ છે તેને આટલું જળ મળ્યું કદી જાણ્યું છે. ! બૂલ ન કર, સંશય ન ધર, હું સત્ય જ કહું છું કે મેં અદૃશમાં દષ્ટિ કરવાથી જ આ જળ મેળવ્યું છે.

નાના કૂવાએ કહ્યું ભાઈ ! તારી પાસે જળ પ્રત્યક્ષ છે ઐતલે તેને પ્રકટવામાં જે કર-થું તું જણાવીશ તે મારે કબૂલ કરવું પડશે. કારણ કે એવો નિયમ છે કે જેણે કળાસિદ્ધિ મેળવી છે તેના કથનમાં કોઈથી વિરોધ ધરી શકાતો નથી. અને તેમ છતાં મારું મન તે માનવું નથી. કૃપા કરીને તું મને તેને કંઈ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવીશ ?

મોટા કૂપે કહ્યું, ભાઈ ! નિરાશ ન થા. અવિશ્વાસ ન રાખ. સંકો ન સેવ. હું સત્ય જ કહું છું. અને તેની તને ખાતરી પણ કરી બતાવું છું. પણ તું અદૃશમાં દષ્ટિ કરવી એટલે સમજ્યો ?

કેટલું, વંતરીની સાધનાથી કે કાષ્ઠ માંખાથી રાક્ષસથી કે કાષ્ઠ બીજાં મેક્ષાં સાધનાથી કે—

અકળામણના અવધિને પામતાં નાના કૂપે કહ્યું. હવે એ કેકે અટકાવવું છે કે હું જઈ ? મેં જાણ્યું કે તે જે અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ નાંખીને જળ આણ્યું છે તે વિના બીજાં કાષ્ઠ પેણું માર્ગે તે આવે એમ નથી હવે થયું ? પણ મુદની વાતે જે કહેવાની હોય તે કંઈ દેને.

મોટા કૂપે ગંભીરપણે કહ્યું, તો શ્રવણ કર. જે જે મેં પ્રયોગો તને ગણાવ્યા હતાં એમાં મેં દૃષ્ટિ નાંખી હતી. પેણું મને જણાયું છે કે તે બધું નિષ્ફળ છે. અને એ પણું મેં જાણ્યું કે જે વંરતું મારે ભેગતી હતી તે બીજું કાષ્ઠ જહારની વસ્તુમાં ન હતી. આથી મેં અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ નાંખવાના નિશ્ચય કર્યો. મેં જણ્યું તો મારી નીચે-મારા મૂળમાં-પૃથ્વી હતી. આ પૃથ્વીનું પદ મને જહારહિતે જણાયું. ઉપરથી જોતાં જહારને અને એ પૃથ્વીતલને કંઈ જ સંબંધ ન હોય એમ લાગ્યું. પરંતુ મેં તેના અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ સ્થાપી, અને તેના ઉંડાણમાં અને ઉંડાણમાં હું ગયો. જેમ જેમ જતો ગયો તેમ તેમ એ પૃથ્વીતલ ઘટ્ટ અને ઘટ્ટ આવતું ગયું, પરંતુ મેં હિંમત છોડી નહિ. અને આમ કરતાં મેં પાતાલપર્વતના દૃષ્ટ પ્રદેશ બોધો. અને જે ક્ષણે મેં એ બોધો કે તે જ ક્ષણે તેની પાછળ રહેલા અદૃષ્ટ પ્રદેશમાંથી મને અદૃષ્ટ તો અદ્ભુત પ્રમાણમાં જળ મળ્યું કે આજ વર્ષો થયાં હું પૂર્ણરૂપે રહ્યું છું. જેને જેટલું જળ જોઈએ છે, તેટલું જળ મારામાંથી લીધા કરે છે, અને તેમ જતાં હું તેટલો અને તેટલો પૂર્ણ રહ્યું છું. થોડાવર્ષપૂર્વે જહારા ગંભીર દુષ્કળવખતે બંધારે નદીનાં, જાણ, બીજા કૂવાઓ વગેરે બધું સુકાઈ ગયું ત્યારે પણ હું હાલ છું તેવો ન તેવો રહ્યો તો. તે સમયે મારામાંથી આજ કરતાં અત્યંત પ્રમાણમાં જળ લેવાયું, ઘોઘાંથી બંધાઈ ટકાં નવાં નવાં સાધનાએ કરીને મારામાંથી પાણી લેવા માંડ્યું, અને દરેક કાંમમાં પાડેલા આ, તોપણ હું કેવું ! હું આજ જેવો જળથી ભરપૂર છું, તેવો જ તે કાળે પેણું રહ્યો હતો.

આ શ્રવણ કરીને પેલો કૂપ અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો. અને તેમાં પણ મીઠો સ્થાને ન જોતાં પેતાનામાં જ રહેલા અદૃષ્ટમાંથી તેને આ મળ્યું એ જાણ્યું ત્યારે તેના આશ્ચર્યનો અવધિ ન રહ્યો.

તેણે કહ્યું, ખરેખર, તારું આ કાર્ય બહુ અદ્ભુત છે.

આગળ તે બોલવા જતો હતો ત્યાં પેલા કૂપે કહ્યું, તને મારાં વચનો માત્ર શ્રવણ કર. (તે કહેતા હતા) જે દારેથી મેં અદૃષ્ટમાંથી જળ મેળવ્યું તે દારને હું મારામાં જોડી દેવા બોલ્યો. પેતાની પૃથ્વીતલના ભાગને દર્શાવવા માંડ્યું. પેણું ત્યાં જોઈએ કરે ! અને એવું હાસ્ય કર્યું તો તેથી તેમાં પૂર્ણ જોઈ શકાયું નહિ. પરંતુ તેની પાછળથી જ આ જળ મેળવ્યું છે.

નાના કૂવાએ કહ્યું ભાઈ ! તારી પ્રસન્ન થયો. મોટા કૂપે જે રહસ્ય જતાવ્યું તે નિશ્ચિત થયું હું જણાવીશ તે મારે કબૂલ કરવું પેતાને સ્થાને આવવા નીકળ્યો. નીકળતાં નીકળતાં મેળવી છે તેના કથનમાં કાષ્ઠથી વિરોધ હતું કરીય, તારા અદૃષ્ટમાં ઉંડી અને ઉંડી દૃષ્ટિ માનવું નથી. કૂપા કરીને હું મને તેને કંઈ તો મારી પેટે હું પણ અંગાધ જળને પામીશ. મોટા કૂપે કહ્યું, ભાઈ ! નિરાશ ન થા ! વિદ્યા નહીં, અનેક અસંભવો જણાયે, ક્ષણે ક્ષણે કંઈ છું. અને તેની તને ખાતરી પણ કરી શકે. આ ધૈર્યનું અને શક્તિનું કામ છે. પણ પછે પછે પેણું તે તરફ જરા પણ લક્ષ ન આપીશ.

અને ખીછ ખાસ એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે થોડે ઊંડે હિતમાં પછી તને જળ આવતું જણાયો, પણ ત્યાંથી જો તું અટકીશ તો તને જળ મળશે પણ તે મારા જેટલું અનર્થજન નહિ મળે, તેથી જો તારે અટકવા પૂર્ણ પ્રમાણમાં જોઈતું હોય તો એ જળ આગળ ન અટકતાં ઊડે. જજો અને કેવળ અદૃશની મર્યાદામાં પહોંચી જજો. જા, અદૃશનું સામર્થ્ય તને અનુકૂળ થાયો !

રૂપ પ્રસન્ન ચિત્તવડે પોતાને સ્થાને ગયો. જમન તાત્કાળ તેણે પોતાના અદૃશમાં દષ્ટિ સ્થાપી. જેમ જેમ તે તેના તળને ભેદનો ગયો, તેમ તેમ તેને કંઈ કંઈ અનુભવ થવા લાગ્યો. કંઈ કાંચનાં પડ તો કંઈ રેતીનાં પડ તો કંઈ મરડીયાનાં પડ તો કંઈ ચીકણી માટીનાં પડ, તો કંઈ ગોરમટીનાં પડ એમ કંઈ કંઈ પડ આવતાં ગયાં. તથા મધ્યે મધ્યે જળના પણ પુષ્કળ પ્રવાહો આવતા ગયા. તે આશ્ચર્યચકિત થતો ગયો. તેને તે જોઈને અટકી, પડવાની ઘણી શ્ચિ થઈ, પણ પુનઃ ધૈર્ય ધરીને પૂર્ણતમ થવાને માટે ઊડે હિતરતો ગયો.

આજે હવે તે શું છે ? તે ખાતાળી રૂપ ઘર્ષ રહ્યો છે. અદૃશમાં તેની દષ્ટિ સ્થપાઇ ગઇ છે, અસંખ્ય મનુષ્યો તેના આજ લાક્ષણિક રહ્યા છે. તેને જળનો અભાવ કે દુષ્કાળ-સરખો સ્વાદ પણ કદપતનામાં આવતો નથી. તમારે જોઈતું હોય તેટલું જળ તેમાંથી લેજો, તે ના નહિ પાડે, અને તેમ છતાં કોઇ હેતુથી ના જેવું કહે તો માફ નામ દેજો ! અને કહેજો કે તેનાં વખાણ મેં કર્યાં છે ! અને એમ થતાં તે જરૂર તમને જળ આપશે. કારણ કે યોગ્ય પ્રયત્ન કરેને નથી રચતી !

પરંતુ માનવરૂપ ! તું જાણે છે કે તું પણ અદૃશમાં દષ્ટિ સ્થાપવાથી તારે જે પ્રકારનું જળ જોઈએ છે, તે પ્રકારનું જળ મેળવી શકે છે ?

તમને પણ અદૃશ પ્રાપ્ત છે. તમને પણ દષ્ટિ પ્રાપ્ત છે, અદૃશમાં તે દષ્ટિ સ્થાપો અને જે જોઈએ તે ગ્રહણ કરો. કાં, સ્થાપશોને ?

આરોગ્ય, ઐશ્વર્ય, મનની દિવ્ય શક્તિ, સુખ, ધારેલી કાર્યસિદ્ધિ, અધ્યાત્મમજા તથા તમારે જે કાંઈ જોઈએ છે તે પ્રાપ્ત ન થવામાં તમે તેને માટે યોગ્ય નથી અને તેથી તે તમને નથી મળતું એમ કંઈ નથી, પરંતુ તે મેળવવાને તમે અદૃશમાં દષ્ટિ સ્થાપી નથી એ જ કારણ છે.

દષ્ટ એ હિતપાદક બળ નથી, દષ્ટનું સ્થાન સર્જન સામર્થ્યમય નથી, એ તો વ્યય કરવાનું સ્થાન છે. અને ત્યાં હિતવન્ન કરનાર બળ છે, ત્યાં જ સર્વ વસ્તુ રહેલી છે. મનુષ્યો દષ્ટમાંથી તેને પ્રાપ્ત કરવા વક્ષર્માં મારે છે, પાણીને જણી અંદરથી માખણ કાઢવા મથે છે, કાજને પીકીને તેજ કાઢવા ધારે છે !

અદૃશ એ તમારો અવ્યત્તર પ્રદેશ છે. અને ત્યાં જો તમે દષ્ટિ સ્થાપો છો તો પછી કંઈ પણ અઘોષિક પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમારે ખીજે કરો જ કાંઈ મારવાની જરૂર નથી. અને ખીજે કાંઈ મારવાથી કશું મળનાર કે વળનાર પણ નથી.

અદૃશમાં દષ્ટિ કેમ સ્થાપવી એ તમને અજ્ઞાતું નથી. વિવિધ સાધનો તમને પ્રાપ્ત છે, તેના ઉપયોગ કરો.

પૂર્વના અનંત સામર્થ્યસંપન્ન મહાપુરુષોનાં ચરિત જુઓ. એમને અનંત સામર્થ્ય શાક્ષી મળ્યું છે? કેવળ અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ સ્થાપવાથી જ.

દૃશ્યમાં કંઈ કાળથી તમે દૃષ્ટિ સ્થાપી છે, છતાં એ દૃષ્ટિનું બળ ઓછું યવાશિવાય ખીજું શું ફળ મળ્યું છે ?

અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ સ્થાપો, અને ત્યાંથી સઘળું પ્રાપ્ત થશે. મધ્યે અનેક મોહક સામર્થ્યો પ્રાપ્ત થાય તો તેથી લુપ્ત થઈ ત્યાં જ 'ઝઠે દારૂ' કરશે નહિ. જે અનર્ગળ સંપત્તિ જોઈતી હોય તો વાસ્તવ અદૃશ્યના પ્રદેશમાં પ્રવેશો.

અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ સ્થાપવાની કળ તમને શ્રીકૃષ્ણદેવદર્શાવી છે. તમે ત્યાં દૃષ્ટિ સ્થાપો, જુઓ, તે પણ ત્યાં વિદ્યમાન છે. તમને જે જોઈએ છે, તે અનંત પ્રમાણમાં આપવા ત્યાં સૌતસાહ સ્થિત છે. તમને આપવાને અલૌકિક સામર્થ્યસંપત્તિથી ભરેલા દરતવડે તેઓ ત્યાં તમારી ત્રાટ જૂઠું રહ્યા છે. હાથ લંબાવો, મહશ્વ કરો. આજપર્યંત તે સંપત્તિની પ્રાપ્તિની સાધન શ્રેણીને જ આપી રહ્યા હતા, તે આજે તમને તે સંપત્તિનો સાક્ષાત્કાર કરાવી આપવા તૈયાર છે. સુભાગી માનવરાત ! લે લઈ લે, તારાથી લેવાય તેટલું.

આર્થિક આરોગ્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૬૫ થી.)

બળની ગતિ:—આર્થિક આરોગ્ય બળની રાખવાને માટે આપણી શક્તિઓનો એવી રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે જેથી જળની અવશ્ય કરીને પ્રતીતિ થાય. તે જ પ્રમાણે તેમાં જે જે બળને આપણે લગાડીએ તે સઘળાં બળ યોગ્ય માર્ગમાં સ્થપાવાં જોઈએ, અને કોઈ પણ પ્રસંગમાં બળનો યતો દુરુપયોગ અટકાવવો જ જોઈએ. આ સ્થળે એ બાબતો વિશેષ અગત્યની જણાય એમ છે: પ્રથમ એ, કે અત્યંત હિચ્ચતમ અને અત્યંત પૂર્ણતમ એકામતાને કરવી જોઈએ, અને બીજું અયોગ્ય, અસ્વાભાવિક તથા અસંગઢ ઇચ્છાઓને પ્રકટાવનાર હેતુઓનો નાશ કરવો. ટુંકમાં આપણે એવી વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાને ફળવવી જોઈએ કે જેને સિદ્ધ કરવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા આપણા અંતરમાં પ્રકટી હોય અને તેવી સઘળી ઇચ્છાઓ, એવી તો તીવ્ર કરવી જોઈએ કે જેથી તે આપણા અંતરમાં અખંડિતપણે નિરંતર બળત રહે જે કંઈ તમારે કરવું છે, તે કરવાની તમારામાં એવી તો અસાધારણ ઇચ્છા પ્રકટે છે કે જે ઇચ્છા તમારા પ્રત્યેક સામર્થ્ય અને પ્રત્યેક શક્તિને બળત તથા ઉત્તેજિત કરી મૂકે અને તેમ કરીને તે બધાનું લક્ષ્ય તમારી ઇચ્છામાં સ્થપાય, અર્થાત્ તમારું પ્રત્યેક સામર્થ્ય અને પ્રત્યેક શક્તિ તમારી ઇચ્છામાં જ આવીને એકાગ્ર થાય, અને બીજી કોઈ પણ ઇચ્છાઓ કે તૃણોઓ તમારા મનમાં એટલા વેગથી ન ઉઠવા કરે, તો તમારાં સઘળાં સામર્થ્યો અને શક્તિઓ તમારી તે ઇચ્છાઓને સિદ્ધ કરાવનાર હેતુઓપ્રતિ જ વળેલાં અને વળેલાં રહેવાનાં, અને તે જ કાર્ય કરવામાં વેગ ધરવાનાં. એટલે કે જે કંઈ ઉદ્દેશ તમારા 'દૃષ્ટિમિત્ર'માં સ્થપાય છે તેના તરફ જ તમારું સઘળું બળ પૂર્ણપણે અને જળને પ્રકટાવે એવી રીતે કાર્ય કરવાનું, અને તેમ થતાં બળનો દુર્વ્યય અથવા વિખરાવ એ અટકી પડવાનું.

નિમ્નલઃ—એ કહેલું નિમ્નગ્રેજનસરખું છે, કે કેમ પણ પ્રકારનું અનિયમિતપણું પાછી તે સ્વભાવ વગેરેમાં હોય કે ક્રિયા આદિમાં હોય પરંતુ તે કેવલ બ્રહ્માના ક્ષય કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે બળને અયોગ્ય માર્ગમાં વાળે છે. તેથી જો આપણે આર્થિક આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવું છે તો આગ્રહપૂર્વક નિમ્ન અથવા શરીર મનાદિના વ્યાપારની નિયમિતતાને પાળવી જોઈએ. નિમ્નલઃ વા અસંયમ બળને શા માટે વ્યય કરે છે તે એ ઉપરથી જણાય એમ છે કે શરીર તથા મનનાં પ્રત્યેક નિમ્નલઃ વગરનાં કાર્યો મનના નિયમ અથવા માનસ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. એટલે કે તેનાં કાર્યો રચનાત્મક (Constructive) નથી, અને વિધાતક હોવાથી તેઓ બ્રહ્માના નાશ કરવાના જ સ્વભાવવાળાં હોય છે. અને આ નિમ્નલઃ વા અસંયમ બળને અયોગ્ય માર્ગમાં શા માટે વાળે છે એ એ ઉપરથી જણાઈ આવે એમ છે કે નિમ્નલઃવિનાનાં પ્રત્યેક કાર્યો અયોગ્ય અને અસ્વાભાવિક હજીએને પ્રદર્શાવે છે અને પ્રત્યેક અધર્મિત વા અસ્વાભાવિક હજી હનિકારક માર્ગમાં બળને દોરી જાય છે.

કાર્યસાધકતા અર્થાત્ કાર્યો સિદ્ધ કરવાની શક્તિ:—આર્થિક આરોગ્યના સંબંધમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આ કાર્યસાધકતાની બાબત અત્યંત અગત્યની તથા ઉપયોગી છે, અને તેથી વિરુદ્ધ રિયતિ એ પણ તેટલી જ વ્યસરકારક છે. એટલે કે આર્થિક વ્યાધિ અર્થાત્ દરિદ્રતાનું મુખ્ય કારણ એ શક્તિના અભાવવાળી નિયતિ રિયતિ એ જ છે. આવી કાર્યને ન સિદ્ધ કરી શકવાની દસા પ્રાપ્ત રહેવામાં અનેક હેતુઓ હોય છે, અને તે બહુ ગુપ્તવાડાભરેલા હોય છે તેથી એક જ ક્રિયા કે અમુક જ વિચારની શ્રેણી તેની નિશ્ચિતતા ઉપાયમાટે નિર્ણય કરી શકાય એમ નથી. પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ તેના ઉપાધને શોધી કઢાડે એમ છે, અને તેમ કરીને સારી રીતની આર્થિક આરોગ્યવાળી રિયતિને પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. કાર્યસાધકતાના અભાવના હેતુઓને શોધી કઢાડવામાં અને વધારે તથા પૂર્ણ રૂપમાં કાર્ય સાધકતાની શક્તિને પ્રાપ્ત કરવાના સર્વોત્તમ ઉપાયો શોધી કઢાડવામાં નીચેની પદ્ધતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે:

૧ તમારા મનમાં અને વ્યક્તિત્વમાં જે કંઈ છે તેમાંનું કેટલું વપરાય છે અને કેટલું હજી કેવળ ગુપ્ત પડી રહ્યું છે તે જાણવાના આગ્રહપૂર્વક તમારા મન-અને વ્યક્તિત્વનું અર્થાત્ તમારા પોતપણાનું નિરીક્ષણ કરો.

૨ જે કંઈ શક્તિઓ અને સામર્થ્યોનો હાથ તમે ઉપયોગ કરો છો તે શક્તિઓ તથા સામર્થ્યો હાલના કરતાં પણ અત્યંત લાભ આપે એવી રીતે તેને યોગ્ય શકાય એમ છે કે કેમ એ શોધી કઢાડવાની દષ્ટિપૂર્વક તેનું નિરીક્ષણ કરો.

૩ તમારા મનની કંઈ કંઈ રિયતિઓ તમને લાભકારક, સુખસાધક તથા હિતાવહ છે અને કંઈ કંઈ નથી એ શોધી કઢાડવાના આશયથી તમારા મનનું નિરીક્ષણ કરો.

૪ તમારા મનની સામાન્ય નિરામયતાનું અને તમારી સધળી માનસ શક્તિઓની સામાન્ય નિરામયતાનું નિરીક્ષણ કરો.

૫ તમારી નૈતિક નિરામયતાની પરીક્ષા કરો. કંઈ કંઈ હજીએ, મનોવાસનાઓ, રિયતિઓ, સ્વભાવો તથા અભ્યાસો તમને પ્રાપ્ત છે કે જે તમારા બળને દુરુપયોગ કે ક્ષય કરે છે, અથવા તમારામાં જે કંઈ છે તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવામાં વચ્ચે વિધન કરનાર રૂપે મેણે કાણુ થઈ પડે છે તેનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

૬ આનંદ વિવિધ પ્રકારથી તમારી પોતાની પરીક્ષા કરવાથી તમારી વર્તમાન સ્થિતિ-સંબંધી જ્ઞાન અર્થાત તમારી પ્રકૃતિમાં શું સારું છે અને શું ખોટું છે એ જાળખી 'કલા-કલાની શક્તિ' પૂર્ણ રીતે વિકાસને પામશે; એટલે કે તમારામાં કાર્યસાધકત્વને જન્ય કરનાર કલા હેતુઓ છે, અને તેના નાશ કરનાર ક્યાં કારણો છે, એ તમે ધ્યાન રાખી શકશો.

૭ પછી બીજું કાર્ય એ છે કે જે જે બાજતો કાર્યને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ (Efficiency) નો વિકાસ કરવામાં વિરોધ વા અટકાવ કરતી હોય તેવી તમામ બાજતોને દરેક સાંખ્યામાંથી જાળખી જાળખીને દૂર કરવી અને આ પ્રકારના, માનસિક અને નૈતિક આચરણને સિદ્ધ કરનારાં નિશ્ચિત સાધનોના ઉપયોગ કરવાથી સાધી શકાય છે.

૮ માનસિક અને નૈતિક આચરણને રચવાનો બ્યારે આરંભ થઇ જાય છે ત્યારે પછી વિચારની અને ક્રિયાની પ્રત્યેક શાખામાં કાર્યસાધકત્વને જન્ય કરવાનો સાક્ષાત્ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે. અને આ દિશામાં મુખ્ય કર્તવ્ય એ છે કે પ્રત્યેક વિચાર તથા ક્રિયાને ઉત્તમ પ્રકારે કાર્યસિદ્ધ કરવાને માટે જન્ય થાય તેને સારું તેના પ્રતિ તમારી સંકલ્પશક્તિને પ્રેરવી. તમે ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય સિદ્ધ કરનાર પુરુષ થાઓ તે પૂર્વે તમારે ઉત્તમ પ્રકારના કાર્યસાધક પુરુષરૂપે યવાની દૃષ્ટિને જન્ય કરવી જોઇએ. અને એ પ્રકારની 'દૃષ્ટિ' જો અખંડ અને આગ્રહવાળી હોય છે તો તે જ મનુષ્યના મોટા ભાગમાં પચિસથી પચાસ ટકા કાર્ય સાધકત્વને પ્રકટાવે છે. અર્થાત્ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની કક્ષાને પ્રાપ્ત કરવામાં, એવી કક્ષાત મને પ્રાપ્ત થવી જ જોઇએ એવી તીવ્ર અને જન્ય દૃષ્ટિ રાખ્યા કરવાની જરૂર છે.

૯ હજી વધારે પ્રમાણમાં કાર્યસાધકત્વને જન્ય કરવાને માટે મનની સધળી શક્તિઓ અને સામર્થ્યોના રચનાત્મક (Constructive) વિધિથી ઉપયોગ થવો જોઇએ, અને તે પ્રકારે ઉપયોગ કરવાને માટે તેનું ધરિત જ્ઞાન કરવું જોઇએ. પ્રત્યેક વિચાર તથા પ્રત્યેક ક્રિયાને એવા પ્રકારે કેળવવાં જોઇએ કે જે ધારેલાં પરિણામો ઉત્પન્ન કરી શકે. આપણને પ્રાપ્ત ઉત્પાદક સામર્થ્યોના પૂર્ણ ઉપયોગ કરતાં શીખવું જોઇએ, અને જે કંઈ કાર્ય આપણે સિદ્ધ કરવાને ધાર્યું હોય તે સિદ્ધ કરનાર જે કંઈ વિનયન, અભ્યાસ વા કળા હોય તેને પ્રાપ્ત કરી લેવી જોઇએ. આ જો કે આપણને વિચારના વિવિધ ક્ષેત્રો પ્રતિ લક્ષ દોરાવે છે, કે જેનો અભ્યાસ જૂદી જૂદી રીતે કરી શકાય એમ છે, પરંતુ અહિં આ કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે આર્થિક આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવામાં અને તેને ટકાવી રાખવામાં જે પદ્ધતિ વા સિદ્ધાંત વગેરે અનુકૂળ ન હોય તેને આપણમાં પ્રવેશતા અટકાવવા.

(અપૂર્ણ.)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—આપાદ માસના મહાકાલના મુખપૃષ્ઠથી ધણાએ સંતોષવચનો ઉચ્ચાર્યાં છે. તે આકર્ષક તથા મોહક છે એમ ધણાને જણાયું છે, અને તેથી તેના વ્યવસ્થાપકોને સંતોષ પ્રતીત થાય છે. ધણી ત્વરાથી તે કાર્ય કરવું પડેલું હોવાથી તેમાં કંઈ કંઈ દોષ છે, તેમ જતાં તે મુદ્દારી શકાય એવા છે, અને તેમ થતાં તે વિશેષ સુંદર લાગશે.

—‘શ્રી વિશ્વવંદ્ય’ના વિભાગ પશુ અનેકને બહુ સંતોષજનક લાગ્યો છે. તેમાં આવેલા વિષયોથી પશુ કેટલાકે સંતોષ દર્શાવ્યો છે. અને તે નિર્પક્ષિત રીતે આપ્યા કરે તો સારું એવી છાંછા દર્શાવી છે. તેમના આ સંતોષ લેખક તથા વ્યવસ્થાપકને ઉત્સાહજનક છે.

—પરંતુ કદાચ એક બે અંકસુધી તેમને અસંતોષ ઉપજાવવો પડે એવો સંભવ છે. મહાકાલના ‘સ્મારક’ અંકની તૈયારી થવા માંડી છે, અને તેમાં વિશેષ સમય જતાનો હોવાથી કદાપિ એક કે બે અંક તે વિભાગ લખી શકશે નહિ, એમ લાગે છે. એમ યાવ તો વિવેકી વાચકો તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરશે એવી આશા છે.

—એક સુપ્રસિદ્ધ માસિકના તંત્રી લખે છે કે, “મહાકાલના અંકો સહજ દૃષ્ટિ કરતાં સ્વરૂપમાં લગભગ પરલોકવાસી શ્રી છાંટાલાલભાઈની સ્વીકારેલી શ્રેણીને અનુસરે છે અને તેમાં કાર્તિક અમિનવ પ્રકાર અને પ્રસાદનાં કિરણોનું દર્શન યાવ છે, તે નિઃસંશય આનંદજનક છે. આપનાં કેટલાંક કાવ્યો અને લેખ મેં વાંચી જોયાં અને તેને માટે આપને સત્કાર: અભિનંદન થતે છે.”

—પ્રિય સન્મન! આપના શુદ્ધ હૃદયથી દર્શાવેલા વિચારો ઉત્સાહપૂર્વક કર્તવ્યમાં અધિક વેગ આપે છે. આપે દર્શાવેલાં સંતોષવચનો આપના અંતઃકરણનો ઉદારભાવ દર્શાવે છે. મહાકાલપ્રતિ આપસરના ઉદારીન સન્મનનો આવો જાવ તેના ગૌરવમાં અધિકતા અર્પે છે.

—દિવ્યમૂર્તિ નામના નવીન પુસ્તકની જાહેરખબર તમે આ અંકમાં વાંચીશો. એ પુસ્તક શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સ્મરણરૂપે પ્રસિદ્ધ કરી તેની સઘળી ઉપજ શ્રી વિશ્વવંદ્ય સ્મારકમાં અર્પણ કરવામાં આવી છે. તેની કિંમત રૂ ૧-૦-૦૦ તથા પોસ્ટેજ ૦-૧-૦૦ છે.

—તમને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે તેને પ્રકટ થવાના પહેલા જ અઠવાડિયામાં તેની ૨૦૦૦ નકલો ખપી ગઈ છે. અને ત્યાર પછી પશુ પુણ્ડળ ખપતી ગઈ છે. જે ઉદ્દેશને લઈને તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે, તેને લીધે તેના ઘણા સારા પ્રસાર યાવ છે.

—અનેક શ્રેયસ્કાંધક બહુઓ તેનો પ્રસાર કરવા લાગી ગયા છે. કોઈએ દશ, કોઈએ પચીસ, કોઈએ પચાસ કોઈએ સો એમ તે પુસ્તકો ધઈને તેનો ઉત્સાહપૂર્વક પ્રચાર કરવા પ્રયાસ કરે છે. અને તેઓ કહે છે કે બહુ સ્વલ્પ આપાસે તેનો પ્રચાર થઈ શકે છે. એક સન્મને ૧૫૦ નકલ ખપાવી છે તથા અન્ય એક સન્મને બે જ દિવસમાં ૨૫૦ નકલો ખપાવી દીધી છે.

—આ ઉપરથી સમજાશે કે તેનો ઘણો સારો પ્રસાર થઈ શકશે. જેમ જેમ તે ગ્રંથ વાંચતા ગઈ છે, તેમ તેમ અનેક મનુષ્યો તેના પ્રીતિપૂર્વક પ્રસાર કરવા ઉત્સાહી યાવ છે.

—તે પુસ્તક એક રસિક વાર્તાના રૂપમાં છે. અને વાંચનારને તે આકર્ષક જણાવાવિના રહે તેમ નથી. તેની સાથે મનુષ્યને ઉન્નતિના સરળ માર્ગને તે દર્શાવે છે. અને તેના વિધિ ક્રમપૂર્વક તેમાં જણાવેલાં હોવાથી વાચકને પોતાની ઉન્નતિમાં તે ઉપાયોગી થઈ પડે એમ છે.

—તેની જ સાથે તે ગ્રંથના દ્વારના ઉદ્દેશ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો હોવાથી અનેક મનુષ્યો તે લેવામાં ઉદારભાવ ધરે છે. પ્રિય વાચકો! તમે પશુ તે ગ્રંથ વાંચી જોશો અને ત્યારે તમને સમજાશે કે તેને માટે ખરચેલા એક રૂપિયો નફામાં નથી ગયો.

—તેની જ સાથે તે પુસ્તકનો અધિક પ્રમાણ કરવા કોઈ પણ સમજન તત્પર થશે તો ઉક્ત સમારક કાર્યના પ્રવર્તકો ઉપકાર માનશે.

—મદાકાશના આદકોને બેટ આપવાના સમારક અંદની પણ તૈયારી થવા માંડી છે. બનતી ત્વરાથી તૈયાર થયે આદકોના દરનમાં સ્થાપવામાં આવશે. એ નિમિત્તના કાર્યને લીધે આ અંક પણ સદૃશ વિલગિત દેખાયો છે. તે અંક અવશ્ય સમરપૂર્ણરૂપ યથા રહેશે. તેનું બહારનું રૂપ પણ આકર્ષક તથા અસરકારક થશે, પરંતુ તેની સાથે તેના આંતર સ્વરૂપને પણ ઉત્તમ કરવા તેટલો જ લક્ષ્ય રાખવામાં આવશે. અંક બોધક યવાની સાથે વાતો વગેરેથી રસિક પણ થશે, અને તેથી અનેકને તે રુચિકર યથા પડવા સંભવ છે.

—અજ્ઞ સૂંધી મદાકાશના આદક ન થયા હો તો હવે પણ થને. આ આખા વર્ષના આદકોને તે બેટ આપવામાં આવનાર છે, અને તે બેટ પ્રાપ્ત થયાથી તમને જાણશે કે મદાકાશના આદક થવામાં તમે કોઈ પણ રીતે જૂઠા કરી નથી.

—દમણા યોગ વખતથી એક ‘પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર’ નીકળ્યો છે, તે તમારા જાણવામાં દશે જ. તે પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર મૂળે અંગ્રેજીમાં આ પ્રકારનો છે; Oh, Lord I implore Thee to bless all mankind and keep us from all evil and bring us to dwell with Thee.”

This prayer is to go all over the world. Copy it and see what happens. It was said in good old times that all who wrote it were delivered from some great calamity, and that those who passed by it would meet with great misfortune. Those who write this within two days and send it to nine friends would on the fourth day receive some good news.

Do not write your name, write the date you receive and the date you dispatch.

Received.

Dispatched.

—આનો લાવ આ પ્રકારનો. છે:—“ પ્રભો ! પ્રાણી માત્રપ્રતિ અનુમદ કરવાને હું આપને દીનપત્રે પ્રાર્થના કરું છું. તથા અદિનમાત્રથી અમને નિરત કરી આપના સારૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવો. ”

આ પ્રાર્થના આખા જગત્પર પ્રસરવાની છે. તેની નકલો કરો અને પાંચ થી પંચાસ આવે છે તે લુખિયા પુગાનના કાંઈમાં એવું કરવામાં આવતું કે જે જે મનુષ્યો આ પ્રાર્થનાને લખતા તેઓ કેટલાક મદાન દુઃખના ઉપદ્રવમાંથી મુક્ત થતા, અને જેઓ તેના તરફ અસહ્ય દરના તેમને દાનિના પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થતા. પત્ર પઢેલ્યા પછી જેઓ જે વિવ્રતની અંદર લખીને પોતાના નવ મિત્રોને મોકલી આપશે, તેઓ એકે તિરશે કંઈ શુભ સમાચારને જાણશે.

મોકલનારનું નામ લખવું નહિ. માત્ર પોતાને પહોંચ્યાની તારીખ અને પોતે લખ્યો હોય તે દિવસની તારીખ એટલું જ લખવું.

પહોંચ્યાની તારીખ.

મોકલ્યાની તારીખ.

—આ પ્રકારનો પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર અનેક મનુષ્યોની વચ્ચે ચાલુ થયો છે. મને પણ તેવાં સંખ્યાબંધ પત્રો મળ્યાં છે. તેઓ સર્વેએ દર્શાવેલી આ શુભ જાવનાનિમિત્ત તેમના પ્રતિ પણ એ જ જાવને વૃત્તિમાં પ્રકટાવું છું.

—એક સંજ્ઞન તે સંજ્ઞી લખે છે કે આવી ઉંચી જાતના વિચારો જ્યાં ત્યાં પ્રસારવાથી ઉત્તમ આદિજન પ્રકટી વાતાવરણની ઉત્તમ શુદ્ધિ કરે છે. એ સંજ્ઞી મહાકાલમાં વિપવરૂપે લખશે પ્રિય સંજ્ઞન ! મહાકાલના વાચકોને હવે એ વિચાર નવીન જાણવાસરખો નથી. વિચારનાં આદિજનો અને તેની અસર સંજ્ઞી જે કંઈ લખાણ મહાકાલે કર્યું છે, તેટલું ઇતરંગકાષ્ટ પણ શુભરાત્રી માસિકે કર્યું નથી. એ સંજ્ઞના વિચારોને પ્રગમમદ્દા અધિક પ્રમાણમાં મૂકનાર એયરસાઈકર્ગનું સાહિત્ય જ છે. જેથી તેને જેમણે વાંચ્યું છે, તેને હવે તે સંજ્ઞી નવીન જાણવાસરખું કંઈ જ નથી.

—પ્રાર્થનામય વિચારનાં આદિજનો યોગ્ય જાવપૂર્વક જ્યાં ત્યાં પ્રસારમાં આવે છે તો તે કેટલાક લાભને કરે છે. પરંતુ જે પ્રાર્થનામય અંતઃકરણથી તે વિચાર નથી પ્રસારવામાં આવતો તો તેનો જોષ્ટએ તેવો લાભ નથી પ્રકટતો. આદિજનોની સૂક્ષ્મતા પ્રકટાવનાર અને તે વડે વાતાવરણમાં ઉચ્ચ ફેરફાર કરનાર અંતઃકરણનો જાવ છે, અને તેથી તે જાવ જેમ સત્ય અને દૃઢ હોય છે તેમ તે અધિકાધિક લાભને પ્રકટાવે છે.

—અંતઃકરણના જાવની વિશુદ્ધતા હોવામાં અંતઃકરણની ભય, શંકા તથા અહિત થવાના સંશયથી રહિત અવસ્થા હોવાની વિશેષ અગત્ય છે. ઉક્ત પ્રાર્થનાના પત્રવ્યવહારમાં એક જાવ એવો છે કે આ પત્રવ્યવહારપ્રતિ જેના તરફથી ઉપેક્ષા કરવામાં આવશે તેને દાનિ ગ્રાહ થશે. આ જાવને ખાતર જ આ પત્રવ્યવહાર સેવવામાં આવે તો તેથી તેનાં આદિજનો મિશ્રિત જાવવાળાં પ્રકટવાનો સંભવ રહે છે. કેટલાક પત્રોમાં એ જાવનું વાક્ય કાઢી નાંખીને પણ લખવામાં આવ્યું હોય છે. અને તે પત્ર વાચકોને શંકિત કરે તેમ ન હોવાથી તે વિશેષ લાભકારક ધર્મ પડે તેમ છે. જે કે એવા વચનથી કેટલાક ન કરતા હોય તોપણ પત્રવ્યવહારનો મુખ્ય હેતુ કેવલ શુભનાં આદિજનો પ્રવર્તાવવા કરતાં, પોતાને તે પત્રવ્યવહાર ન કરવાથી દાનિ ઉપજવાની શંકા એ હોવાનો. અને તેથી તેટલા જ ખાતર કરવામાં આવેલો પત્રવ્યવહાર અત્યંત વિશુદ્ધ આદિજનો ન ઉપજવતાં, શંકામિશ્રિત અંતઃકરણમાંથી તે જાવ હિતો હોવાથી કંઈક બિન પ્રકારનાં આદિજનો પ્રકટાવે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી જેમણે એ પત્રવ્યવહાર કરવો છે તેમણે શકિત જાવપૂર્વક એ કામ ન કરતાં પ્રાર્થનાનાં આદિજનો જ્યાં ત્યાં પ્રસારવાના વિશુદ્ધ જાવનાથી તે કાર્ય કરવાની અગત્ય છે.

—એકદંરે આ પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કંઈક અંશમાં પણ સામને કરનાર છે એ તો નિઃસંશય જ છે.

શ્રી શ્રેયસાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

શ્રી શ્રેયસાધકઅધિકારિ વર્ગના પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર આષાઢી પૂર્ણિમાનો મહોત્સવ વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં આષાઢ-દશમી પૂર્ણિમા-સોમવારે-ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે પાત્રન થયો હતો. વિવિધ રથાનેથી લગભગ ૮૦૦ શ્રેયસાધક ઓપુરુષો તથા ઉદારસીન સજ્જનોએ તેમાં ઉત્સાહપૂર્વકે ભાગ લીધો હતો. પ્રાતઃકાલે નવ વાગ્યાથી સર્વ શ્રેયસાધક બધુઆ એ વર્ગના સદ્ગુરુ તથા આચાર્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના પૂજનનો આરંભ કર્યો હતો. ક્રમપૂર્વકે પૂજન કરનાર સાધકો પૂજન કર્યે જતા હતા, ત્યારે પૂજન કરી રહેલા સાધકો, કેટલાક સાધક બંધુવડે ગવાતા કીર્તનને શ્રવણ કરતા હતા. આ સમયે શ્રીમાન વિશ્વવંદનું અદર્શન અનેક સાધકોને અસહસરખું જણાતું હતું. તેઓશ્રીની એક રથે રથાપેલી પ્રતિમાપ્રતિ પૂજ્યભાવથી જોતા અનેક સાધકો પ્રસંગે પ્રસંગે સજ્જ નેત્ર થઈ રહેતા હતા. અનેક સાધકો પરસ્પર મળીને તેઓશ્રીના અદર્શનના દારણ સંતોષના ઉદ્ગારો કાઢીને પરસ્પરના હૃદયભારને ખાલી કરતા હતા. શ્રીમાન વિશ્વવંદના અદર્શન છતાં પણ ઉત્સવની સમગ્ર વ્યવસ્થા પૂર્વવત જોવાથી એક પક્ષથી જ્યારે સર્વને સંતોષ પ્રતીત થતો ત્યારે અનેક ઉત્સવોમાં જોનાં અમૃત વચનોને શ્રવણ કરવાનો અનુપમ લાભ સર્વને પ્રાપ્ત થતો એ લાભના નિકેતનરૂપ વસ્તુનો આજ અભાવ અનેકને વિરહવ્યાકુલ કરી દેતો. સર્વ બધુઆ તેઓશ્રીનું માનસ સ્મરણપૂજન કરી અંતરથી ગલપૂર્વક સંતોષને સેવતા હતા.

પૂજનનો વિધિ સમાપ્ત થતાં આસ્તી, પુષ્પાંજલિ આદિ યથાવિધિ કરવામાં આવ્યું હતું, અને ત્યાર પછી ભોજનક્રમની વ્યવસ્થા હતી.

મધ્યાહ્નનાતર ત્રણ વાગે 'શ્રી વિશ્વવંદનસ્મરણસંમિલન' ભસ્ત્રામાં આવ્યું હતું. તે પ્રસંગને અનુસાર શ્રીમાન વિશ્વવંદનશ્રી વિવિધ કથનને જણાવી તેઓશ્રીના સ્મારકને ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિનું કરવામાટે પ્રત્યેક સાધકએ ઉત્સાહ ધરવો જોઈએ, અને તે સ્મારક એ બીજું કંઈ નથી પણ અનેક ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ તથા કાર્યો કે જે શ્રીમાન વિશ્વવંદના ઉદ્દેશરૂપ હતા તેને આચારમાં સૂઝી ચકાસ એ પ્રકારની ચોખ્ખા જ છે, તેમાં સદાપદ થતું જોઈએ. એ વગેરે સૂચવવામાં આવ્યું હતું. અને એ સ્મારકના કાર્યનો આજથી આરંભ થાય છે, એ સૂચવી શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના તે સ્મારકને જ અર્પણ કરાયેલા શ્રી વિવ્યમૂર્તિ નામના ઉત્તમ ગ્રંથને પ્રકટ કરવામાં આવ્યો હતો. અને એ ગ્રંથની સમગ્રી આવક એ સ્મારકમાં વપરાશે, એ પ્રકારનું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું.

સાંપડાએ ૭ વાગ્યા પછી વિદ્વાર શ્રીયુત નમોદાશંકર દેવશંકર મહેતાએ 'દિ-દુર્લભમાં ગુરુભક્તિનું સ્થાન' એ વિષયઉપર અત્યંત વિદ્વાતપૂર્ણ રમણીય ભાષા તથા રસિક દૃષ્ટિ અને અનુભવ કથનથી પૂર્ણ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેમાં 'મનુષ્યની વાસ્તવ ઉત્તર્કિમાં ગુરુભક્તિ એ જ પ્રધાન હેતુ છે અને તે અનન્ય ભાવથી યવી જોઈએ, અને તેમ યતાં છવદષ્ટિને ધરત અનેક જ્ઞાન, સામર્થ્ય વગેરેએ કરીને પણ જે અગમ્ય રહે છે, તે ગુરુભક્તિથી સદાજમાં સ્પષ્ટ થાય છે' એ વગેરે અપૂર્વ વિચારો, વિવિધ કારણો વગેરેથી જણાવ્યા હતા, અને તેથી શ્રીનૃવર્ગ અત્યંત પ્રસન્ન થયો હતો. તેમની વાણીનો અસંશયિત પ્રવાહ એવી તો અ-

લૌકિક રીતિથી વહેતો હતો કે જે અવ્યક્ત કરનારના હૃદયઉપર ઉંડી છાપ પાડી તેમાં સત્ય સિદ્ધિતોને દૃઢપણે સ્થાપી દેતો.

ત્યાર પછી રાત્રિએ આ હિસાબનિમિત્ત સ્વપ્નામાં આવેલાં મુંદર પદો કે જે ૨૭ મી સદુપદેશ ઐણીમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે તે વિવિધ વાત્તવ્યપૂર્વક મધુર સ્વરથી વિવિધ ઐયરસાધકોવડે ગાવામાં આગ્યાં હતાં. જ્ય જ્યના ઘોષપૂર્વક જ્યાં પ્રથમ પદ ગાવાનો આરંભ થયો કે તત્કાલ સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી તથા વાતાવરણમાં અદ્ભુત પ્રકારની અસર જામી ગઈ. અને પ્રત્યેક શ્રોતાને તે પદ સંગાતાના મધુર કંઠને લીધે અપૂર્વ અસરકારક જણાયું. દ્વિતીય પદ પણ સર્વ સંગાતાવડે સાથે ગવાવાથી બહુ આકર્ષક યથા પડ્યું હતું. છઠ્ઠું પદ બધું શ્રી કેશવલાલ તથા મણિલાલના દીર્ઘ અને જંગીર સ્વરથી ગવાતાં અરણ્યમાં જેમ ગોવાળ દીર્ઘ સ્વરથી ગાતા હોય તેવું ભાન કરાવનાર યથા, એ પ્રકારનો સ્વર એ પદના અર્થના ભાવને અનુરૂપ યથા રહેવાથી સર્વને બહુ આનંદજનક લાગ્યું હતું. નવમું પદ સુમત્ર શ્રોતા તથા સંગાતાઓએ મળીને ગાયું હતું. લગભગ ૫૦૦ મનુષ્યો એકી સાથે ગાવા છતાં એક સુર અને તાલથી તે ગવાયું હતું, જેથી સર્વને અત્યંત અસર યથા હતી પદ તેરમું પણ સાદું ગવાયું હતું, ચૈદમું પદ એક બાજકે ગાયું હતું. તેની અવસ્થા જોતાં જે નિર્ભયતાથી, તાલસુરસહિત, સ્પષ્ટપણે અને તેની સાથે મહંતાયુક્ત તેણે તે પદ ગાયું તેથી સર્વ શ્રોતા અત્યંત આનંદમાં આવી ઉત્સાહજનક તાળીઓથી તેને અભિનંદન આપ્યું હતું. પંદરમું પદ બધું મણિલાલે આકર્ષક રીતે ગાયું હતું, અને સર્વ શ્રોતાને એકસરખો સરિમ્ત આનંદ આપ્યો હતો. સાળમું પદ બધું શ્રી ચીમનલાલવડે તે પદના ભાગને અનુસાર અસરથી ગવાયું હતું, કે જે અનેકમાં તેની જ અસર ઉપજાવવા સમર્થ થયું હતું. ૧૯ મું પદ બધું જોતિંદલાલવડે બહુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે અર્થભાવને અનુસાર ગવાતાં સર્વને અત્યંત રુચિકર યથા પડ્યું હતું. અને છેલ્લું પદ સર્વ સંગાતાએ ઉભા થઈને એક સુરથી ગાયું તે વખતે જાણે તે સ્થળના અણુ અણુ તે પદ ગાવામાં પ્રવૃત્ત થયાં હોય એમ લાગ્યું. એ પદના અંતરમાં પુષ્પથી સર્વને વધારીને કીર્તનકમનો જય જયના ઘોષપૂર્વક અવધિ આપ્યો હતો.

ત્યાર પછી હિસાબની સમાપ્તિને સૂચનાર અંતિમ વચનો શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર લગવાને પોતાની મધુર અને હૃદયંગમ દૈશિયી કલાં હતાં તેમાં ઐયરસાધકનો વાસ્તવ વિશાલ અર્થ કહીને તેમાં પોતાને ગણનાર ઐયરસાધકનું શુ કર્તવ્ય છે, તેના ઉત્તમ પ્રકારે રજૂ કર્યો હતો તેમાંનાં અસરકારક વચનોથી શ્રોતાવર્ગ એટલો તો પ્રસન્ન થઈ જતો કે પ્રસંગે પ્રસંગે તાક્ષી તથા જ્યનાદનો સહસા હિચ્ચાર કરી દેતો. આ બ્યાખ્યાનના પરિણામે ઉક્ત હિસાબની સમપ્રતિ જાહેર કરવામાં આવી હતી પશ્ચાત્ત પ્રસન્ન વદનથી સર્વ સાધકો પોતાના ઇષ્ટશ્રીને નમન કરી સ્વસ્થાનપ્રતિ નિવર્ત્યા હતા.

આ હિસાબનિમિત્ત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલી સદુપદેશ ઐણીસખથી નોટીસ આપકના પ્રકાશિત જોવામાં આવશે. તેમાં આવેલી શારદા અને શ્રી કૃષ્ણની વાતો અનેક વાચકોને અત્યંત રસ ઉપજાવવાની સાથે બોધક અને મનોહર જણાઈ છે. અને હિતમ વાચનની ઇચ્છાવાળાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષને તે વાતો વાંચવા ભવામણ કરવામાં આવે છે.

વિશ્વવંદ્યસમો વોદ્ધા વિશ્વવંદ્યોકોહિ કેવલમ્ ।

॥ ૩૬ થી ॥

દ્રષ્ટસ્વરૂપામિત્ત તત્ત્વસ્થ શ્રી વિશ્વવંદ્યપ્રતિ સશોક પ્રણામાંજલિ.

પદ. (પ્રાણુપતિ હે જન્મતપતિરે, પ્રીતે—એ કવ.)

પ્રભુને યજ્ઞ પ્રભુરૂપ છતાં રે, આજે પ્રભુમય થઈ રહ્યા આપ રે,	આજે૦
તેવા અગમ્ય સ્વરૂપને રે, આજે કરીએ સાધાંગ અમાપ રે;	આજે૦
નેત્ર અને લાવનાવિષે રે, અમસાથે જે રહેતા નિત્ય રે;	અમ૦
(તે) હૃન્નભમાંહિ ઉદય થયા રે, આજે જાનીને ચૈતન્યઆદિત્ય રે;	આજે૦
અર્ગચક્ષુથી જોતા હતા રે, આપ સ્થૂલરૂપ અધાપ રે;	આપ૦
આંતર ચક્ષુને લાસતા રે, આજે દિવ્યસ્વરૂપે આપ રે;	આજે૦
વૈષ્ણવીથી યોધ આપતા રે, આજે પરામાં સ્પુરાવતા યોધ રે;	આજે૦
‘મંદિર’માં જેને શોધતા રે, કરીએ મૂર્દામાં તેનો શોધ રે;	કરીએ૦
‘ધાટ’ ઉપર મળતા આવીને રે, હાવે મળશે ત્રિવેણીને ધાટ રે;	હાવે૦
‘મેડા’ને માર્ગે ચઢી જતા રે, (હાવે) ચઢશું જોવા મેરુદંડવાટ રે;	ચઢશું
જેહનું આરોગ્ય પૂછતા રે, ગ્રહીએ તેનાથી આજ આરોગ્ય રે;	ગ્રહીએ૦
તરવાનું કામ લીધું હતું રે, આજે થઈ રહ્યા તારવાયોગ્ય રે;	આજે૦
સંકેત આપો કાં છાનો રે, નથી કોઈને યાતું સ્પષ્ટ રે;	નથી૦
વિરહવિકલ આ લુપકાં રે, માને સર્વસ્વ યશું તેથી નષ્ટ રે;	માને૦
આપ તો નિશ્ચિંત દીસતા રે, કાં જે જાણો અમારું હિત રે;	કાં જે૦
શમશે આ શોક ઝોનો તદા રે, જ્યારે હિત થશે ઝોને પ્રતીત રે;	જ્યારે૦
કૃતધ્નતાના દીડા અમે રે, આપ ઉપકારના છો આગાર રે;	આપ૦
તેથી નિકટ ન આવી શક્યા રે, છેટેથી માની લો નમસ્કાર રે;	છેટેથી૦
લાગ્ય અમારાં ભુંડાં થયાં રે, ત્યાં શો આપને દૃષ્ટિ દોપ રે;	ત્યાં૦
અમને તો આપ સંભારશો રે, માત્ર એટલો અમને સંતોષ રે;	માત્ર૦

શ્રી વિશ્વવંચની વાગ્વીણાનો મધુર રણકાર.

પ્રિયતમ ! જમ જમ.

અને તે પ્રસન્નતાપૂર્વક.

પ્રસન્નતા એ જ તમારું તથા મારું જીવન છે.

પ્રસન્નતા એ જ તમારું તથા મારું સામર્થ્ય છે.

પ્રસન્નતા એ જ તમારે તથા મારે આજ છે.

કારણ ?

કારણ, કે પ્રસન્નતામાં જ જીવન, સામર્થ્ય તથા તમારે અને મારે જે કંઈ હિતુષ્ટ સિદ્ધ કરવું છે તે પ્રકટાવવાનું બળ છે.

કોઈ પણ પ્રાતઃ સિદ્ધ કરવાને માટે ત્રણ વસ્તુની અગત્ય હોય છે, અને તે ત્રણ જ્યારે પૂર્ણ પ્રમાણથી મુક્ત બલવાળાં હોય છે ત્યારે જ તેવડે જે કંઈ સિદ્ધ કરવું હોય છે તે કરી શકાય છે. કેમકે સાધનની રચૂલના એ જ કંઈ તેનો સમગ્ર અંશ નથી. અને જ્યાં સુધી સમગ્ર અંશમુક્ત સાધન પ્રાપ્ત નથી ત્યાં સુધી તે સાધન અપૂર્ણ સ્થિતિવાળું છે, અને તેવું અપૂર્ણ સાધન પૂર્ણતાયુક્ત કળને પ્રકટાવવા અસમર્થ છે.

આથી કેવલ સાધનની પ્રાપ્તિથી મનુષ્યે સતોષ પામવાનો નથી, પરંતુ તેને સાધનરૂપે ગણવામાં જે કંઈ સામગ્રી તેનામાં જોઈએ છે તે સામગ્રીથી પૂર્ણ તે સાધન છે કે કેમ એ પ્રથમ જોવાની અગત્ય છે. અને જો નથી તો તે સાધનને તેના સાધનપણાને યોગ્ય સામગ્રી તેમાં પ્રથમ પ્રકટાવવાની અવશ્યકતા છે. કેમકે તેમ યશાથી તે સાધન તેના દ્વારા જે કંઈ સિદ્ધ કરવું છે, તેને સિદ્ધ કરાવે છે.

પ્રાપ્તિયમાત્ર સિદ્ધ કરવાને માટે ત્રણ વસ્તુ—સાધનની—અપેક્ષા છે. શરીર, મન તથા આત્મા. આ સાધનો જો અપૂર્ણ અંશમાં હોય છે તો તેના વડે જે કંઈ સિદ્ધ કરવું છે તે સંપૂર્ણ અંશે સિદ્ધ થતું નથી, કારણ કે સાધનમાં જેટલા પ્રમાણમાં સામર્થ્ય હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.

પરંતુ શરીર, મન અને આત્મા એ ત્રણ સાધન અપૂર્ણ બલવાળાં છે. એ ત્રણે જો પોતાના બળને સંપૂર્ણ અંશમાં પ્રકટાવે છે તો વિશ્વમાં એવી એક પણ સિદ્ધિ નથી કે જે સિદ્ધ ન થાય. એ ત્રણે સાધનમાં પ્રત્યેકમાં કંઈ સ્વતંત્ર અને વિલક્ષણ બળ રહેલું છે, અને તેથી એ ત્રણે મળીને જ્યારે કાંઈ પણ કર્તવ્યમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેના આશ્ચર્યકારક પરિણામ આવે છે. જગત્માં પ્રકટતી આશ્ચર્યજનક સિદ્ધિઓ આ ત્રણે સાધનના સંયોગી બળના પરિણામરૂપ જ છે.

આ ત્રણ સાધનોના ગર્ભભાગમાં જે અલૅકિક સામર્થ્ય રહેલું છે તે જ્યારે બહાર આવવા માટે છે ત્યારે તે સાધનોવડે ધારેલું કાર્ય થાય છે. એ ત્રણે સાધનના ઉપરના પડમાં રહેલાં સામર્થ્યો બહુ રચૂલ છે, પણ તેની સૂક્ષ્મતા તો એ સાધનોના અંતર્ગત ભાગમાં હોવાથી ત્યાંથી તેને બહાર પ્રકટાવવાની જરૂર છે.

આ ત્રણ સાધનોના ગર્ભ ભાગમાં રહેલાં સામર્થ્યની સૂક્ષ્મ કળાનો પ્રકાશ કરનાર એક જ વસ્તુ છે અને તે પ્રસન્નતા છે. પ્રસન્નતા પ્રત્યેક સાધનમાં નવીન નવીન બળનો આવિષ્કાર કરે છે.

પ્રસન્નતા ત્રણે સાધનને સનેજ કરીને તેના સ્વદ્ધ તથા સૂક્ષ્મ ઉભય પ્રદેશમાંથી બહાર આકર્ષણપૂર્વક પ્રકટીકરણ કરે છે.

પ્રસન્નતાનાં અધિકારી ત્રણે સાધનોના પૃષ્ઠ ભાગપર્ષત પ્રવેશીને તે સાધનોના સમગ્ર બલને બહાર વ્યાપારવાળું કરવા પ્રવૃત્ત કરે છે. અને તેથી પ્રસન્નતા એ અત્યંત સાધનને માટે અત્યંત ઉપયોગી છે.

પ્રસન્નતાવડે જ શરીરબલ, મનોબલ તથા અધ્યાત્મિકબળ પૂર્ણ રીતે પ્રકાશી ઉઠે છે. અને એ ત્રણ સાધનોનાં વ્યાસધી પૂર્ણ અંશમાં સામર્થ્યો પ્રકટી ઉઠવા નથી ત્યાં સુધી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ કદાપિ પ્રાપ્ત થતી નથી.

શરીર, મન અને આત્મા એ ત્રણેમાં પોતપોતાનું કંઈ સર્વોત્તમ સામર્થ્ય છે તેને પ્રસન્નતા તેમાંથી બહાર પ્રકાશમાં આણે છે, જેથી પછી જે કાંઈ સિદ્ધ કરવાનું છે તે સર્વોત્તમ રીતે જ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રસન્નતા શરીરના મૂલ પ્રદેશમાં મનના મૂલ પ્રદેશમાં, અને આત્માના મૂલ પ્રદેશમાં પ્રસરતી હોવાથી ત્યાં જે કંઈ છે તેના સંબંધમાં આવે છે, અને સંબંધમાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ જે કંઈ અત્યંત ઉપયોગનું તથા મહત્વનું છે તેને બહાર આકર્ષી લાવે છે. અને એવું મહત્વનું બહાર આવવાથી તે સાધનો સર્વોત્તમ પ્રજ્વળને જ કરે છે.

પ્રસન્નતા એ બળમાત્રને ઉજાળવા મારતું કરે છે-બળમાં અપૂર્વ વેગને પ્રકટાવે છે, અને તે અપૂર્વ વેગ ગમે તેવા કઠિન કાર્યમાં પણ પ્રવેશી જાય છે. અને તે ત્યાં પ્રવેશીને અટકતું નથી પણ તે કાર્યને સિદ્ધ કરીને જ અટકે છે. કાર્યસિદ્ધિને મુખ્ય આધાર તેના સાધનોને સાધવાના વેગ ઉપર રહેલો છે. જો તેના અદદ કે શિથિલ વેગ હોય છે તો કાર્યસિદ્ધિમાં બહુ જ ઓછો સંભવ હોય છે.

તમને ગમે તેવાં દુર્બલ સાધનો પ્રાપ્ત થશે, તો પણ તમારામાં પ્રસન્નતા ઉપજાવો, અને તે જ સાધનોમાં તમે આશ્ચર્યકારક બળ પ્રકટેલું જોશો.

આમ છે તો પછી શરીરને દુર્બલ જોઈ, મનને શિથિલ જોઈ, આત્માને અપ્રકટ જોઈ મુઝાવાનું શું પ્રયોજન છે ? પ્રસન્નતા એ સર્વને ટાળી દેવા સમર્થ છે.

અધુરો ! પ્રસન્નતામાં મારો નિવાસ છે, તમારો પણ એ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં નિર્વ નિવાસ હો. એ ઇચ્છું છું, અને તેમ થતાં આપણે પરસ્પરનાં પ્રસન્નતાજનક મલકતાં મુખને નિહાળવા સા માટે અસમર્થ થઈશું ?

જ્યાં પ્રસન્નતા છે ત્યાં હું છું અને જો ત્યાં પ્રસન્નતા છે ત્યાં તમે પણ છો તો આપણું ઐક્ય અભેદ છે.

મારા શારીરિક, માનસ તથા અધ્યક્ષ પ્રદેશમાં પ્રસન્નતા છે, અને તમારા શારીરિક, માનસ તથા અધ્યાત્મ પ્રદેશમાં જો પ્રસન્નતા છે તો તમે મારામાં છો અને હું તમારામાં છું. અહો ! આપણા આ ઐક્યને કેવો અદ્ભુત આનંદ !

આપણા આ ઐક્યને અદ્ભુત આનંદ માનસ તમે પણ પ્રસન્નતાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આવો અને હું પણ ત્યાં જ આવું છું-તો આલો, આપણે ઉભય આપણા માર્ગપ્રતિ ગતિવાળા થઈએ.

તો હવે અન્ય શું ? એ જ કે પ્રસન્નતાપૂર્વક જય જય.

પરમાત્માનો ગ્રુમ પ્રદેશ.

(અનુસંધાન વર્ષના ૫૪ ૨૭૭ થી.)

પ્રદેશમાં જે કંઈ શુભ છે તેની જ આપણે ગણના કરીએ છીએ, તેવું જ ચિંતન કરીએ છીએ, કે જે શુભ બહાર પ્રકટવાની સ્થિતિમાં સંભવસર્વન વ્યાપી રહ્યું છે; અર્થાત્ જે શુભ જ્યાં ત્યાં બહાર વિકાસ પામવાને તત્પર થઈ રહ્યું છે તેને જ આપણે ચિંતીએ છીએ. જે કંઈ શુભરૂપ દેખાતું નથી તેની લેશ પણ ગણના આપણે કરતા નથી, કારણ કે સત્ય વાર્તા એ છે કે જ્યારે આપણે આ ગ્રુમ પ્રદેશમાં હોઈએ છીએ ત્યારે એવું કંઈ પણ આપણને જણાતું નથી કે જે શુભરૂપ ન હોય. આપણે વસ્તુમાનને ઉચ્ચ ભાવથી તેની ઉત્તમ બાજુને જોઈએ છીએ. આપણે જે કંઈ યથાર્થ છે તેને જોઈએ છીએ. આપણે તેને જ સર્વદા જોયા કરીએ છીએ કે જેના ઉપર નિરંતર પ્રકાશ છવાઈ રહેલો છે. આપણે પડખાપાને જોતા નથી. તેમ તે આપણે જોતું જોઈએ એ પણ કોઈ આંતરિક નથી, કેમકે પડખાપામાં સત્યરૂપે વા વાસ્તવિક રીતે કંઈ જ વસ્તુ રહેલી નથી, અને તેથી તેના પડખાપા એ કંઈ જ નથી. આ ઉત્તમ પ્રદેશમાં આપણે જે કંઈ સત્ય છે વાસ્તવ છે અને યાચતું છે તેને જોઈએ છીએ. અને જો કે આપણે જ અપૂર્ણતાને જાણતા હોઈએ છીએ તો પણ તે અપૂર્ણરૂપે આપણને કંઈ હાનિ કરતા નથી જ-માત્ર કળીની 'અંદર રહેલું' તે ગુલાબનું પુષ્પ જ છે. જ્યારે આમ છે તો પછી આપણે શા માટે કાંઈ પણ બાબતમાં ચિંતાતુર કે બાકુલ થતું જોઈએ ? શા માટે આપણે એ કળીને ખીલવાસંબધી શંકાશીલ રહેવું જોઈએ અથવા એક વ્યક્તિરૂપ પુષ્પને તેના યોગ્ય સમય આવ્યાપિના તેને ખીલવવાને શા માટે જગતગરૂર્વક યત્ન કરવા જોઈએ ?

જ્યાં સુધી તમે આ ગ્રુમ પ્રદેશમાં નિવાસ કરી રહો છો ત્યાં સુધી તમને જગત્તો ઉપાધિ કે જગત્તા વિચારો અસર કરતા નથી. કેમકે એ ગ્રુમ પ્રદેશમાં જે કંઈ ઉપાધિ છે તે બહુ ઉત્તમ છે, અને ત્યાંના સઘળા વિચારો સત્યની મૂર્તિજેવા જ હોય છે. જે કંઈ દ્વિતીયક છે તેના પૂર્ણ પ્રકાશમાં અથવા તેના પૂર્ણ આલિંગનમાં રહેવાથી, તમે દ્વિતમાં જ વહો છો, જે કંઈ સત્ય છે તેવું જ ચિંતન કરવાથી તમે સત્યમાં રથપાઓ છો. તેથી જગત્તા ઉપાધિ અને વિચારો જ્યાં તમે છો ત્યાં, જેમ પ્રકાશ આગળ અંધકાર રહેતો નથી.

તેમ તે પણ રહેતા નથી. આ પ્રમાણે. જગતનો અજ્ઞાન મનુષ્ય તમારે માટે ગમે તેમ કહે, કરે કે વિચારે, પણ તમે તો શાંતિમાં જ હો છો. અને અહો ! તે કેવી વિશ્રાંતિ. જનક તથા મધુર સાંનિ છે !

ન્યા રે તમારું જીવન શિખર ઉપર-આત્માની અદ્ભુત સંપત્તિના શિખર.

ઉપર સ્થપાયું હોય છે, ત્યારે આ રચૂલ જગતના પ્રાણી પદાર્થના સચોટ વિયોગરૂપ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ તમને લેશ પણ કળાવવાને સમર્થ થતી નથી. તમને મહા-મૂલ્યવાન પદાર્થની પ્રાપ્તિ યદ્ય હોય છે-અગમ્ય સરખી સંપત્તિના સ્વામિ-સર્વથી અદીયાતું. તમું બાન તમારી વૃત્તિમાં કાપત રહ્યા હરતું હોય છે, કે જે સંપ-ત્તિની સાથે સરખાવતાં જગતની તમામ સંપત્તિ એક નિર્જીવ વસ્તુ-તુલ્ય હોય છે. તેમ જ તમે કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય ઉપાધિથી કે રચૂલ પરિવેષનથી કે છતર પ્રાણી પદાર્થની સંકાય કે લોકને પ્રાપ્ત થતા નથી, જે કંઈ શુભ, રમણીય, આનંદ-જનક તથા લક્ષ્યરૂપ છે એવા શુભ પ્રદેશને તમે જાણો છે, અખંડ અસ્તિત્વના મહામનો-હર સ્થાનને તમે પ્રાપ્ત થયા છો, તમે એવી શાંતિ તથા તૃપ્તિને સાધી છે કે જે સર્વ જ્ઞાનથી પણ અદીયાતી હોઈ તમારામાં મહાસાગરની ઉંડાઈ કરતાં પણ અત્યંત ઉંડાં મૂળ ધાલીને રહી હોય છે. તમે એવી તો દિવ્ય ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયા છો કે જેમાં તમારો આત્મા પરમાનંદને સેવતો પ્રસન્નતાપૂર્વક વિહાર કરે છે અને તેથી કદાપિ બાહ્ય પરિવેષન વા બહિરોપાધિ તમારી વૃત્તિઓની કામનાઓ તૃપ્ત થવા દેતી નથી તોપણ તમે અપ્રસન્ન થઈને અવનતિમાં આવી પડતા નથી. જો વિવિધ બાહ્યોપાધિ તમારી ઇન્દ્રિયા તથા વૃત્તિઓને અતુકૂળ યદ્ય પડે છે તો તેથી તમારામાં સ્વાભાવિક પ્રસ-ન્નતા પ્રતીત થાય છે, પરંતુ જો તે તરફાળ અતુકૂળ નથી થઈ જતી, તોપણ તમે કોઈ પ્રકારે અસંતુષ્ટ રહેતા નથી. રચૂલ જગતથી પ્રાપ્ત થતી પ્રસન્નતા કરતાં પણ તમે કંઈ એવું પ્રાપ્ત થયું છે કે જે તમને અખંડ અને નિરતિશય પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત રાખે છે. આ બધું થવાનો હેતુ કે તમે શુભ પ્રદેશને શોધી કહાડ્યો છે-તમે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે-અને હવે તમે પરમાત્માની વિભૂતિરૂપ યર્ષ રહ્યા છો

આ મ છતાં પણ આપણે-એ રમણમાં રાખવું નોંધએ કે જો કે આપણે શાંતિની આવી ઉન્નત સ્થિતિમાં અખંડ રહીએ છીએ-ન્યાં સદ્યું સર્વદા શુભ છે એવા પરમ ઉન્નત પ્રદેશમાં રહીએ છીએ-તોપણ આપણી આગળ પાછળ જે કંઈ છે તેનાથી આપણે ઘેરકાર રહેવું નોંધએ નહિ, તેમ જ બીજાઓને જે કંઈ અગત્યનું છે તેનાપ્રતિ આપણે અવગણના કે અવજન નહિ. અલક્ષ કરવું નોંધએ નહિ. પરમાત્માની સાથેના આ આશ્વર્યજનક સંબંધ આપણને કંઈ અન્ય મનુષ્યોથી વિમુખ કરી દેતો નથી, તેમ જ જગતના દુઃખથી આપણી યથેલી મુક્તિથી, માનવજાતિપ્રતિ સહાય કરવાના આપણા કર્ત-વ્યતી આપણે ઉપેક્ષા કરવાની નથી. સત્ય વાર્તા એ છે કે આપણે ન્યાં ભય, દુઃખ, કલેશાદિ નથી એવા સ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી, અન્યને પણ એ પ્રકારનું મુક્તત્વ પ્રાપ્ત થાય તેને માટે

આપણે પ્રયત્ન કરતાં પણ વધારે લક્ષ આપવું ઘટે છે. બીજાઓની આવશ્યકતા પ્રતિ આપણે વધારે સાવધાન થવું જોઈએ. આપણે એ પ્રકારનાં વિવિધ કષ્ટો તથા ઉપાધિથી રહિત છીએ તે સ્થિતિ કરતાં ચઢીપાતી સ્થિતિમાં છીએ; આપણે તેમનાં જેવાં દુઃખોથી કે ઉપાધિથી દુઃખી થતા નથી, આપણે વધારે ઉન્નત ભૂમિકાનો અનુભવ કરતા હોઈએ છીએ, આપણે એવે સ્થાને રહીએ છીએ કે જ્યાં દુઃખો કદાપિ આવતાં નથી, આપણે દુર્બલતા અને દુઃખતા ગર્ત (ખાડા)માંથી નીકળી આવ્યા છીએ, મુક્તતા અને સામર્થ્યના દિવ્ય શિખરો પર આપણે ચઢ્યા છીએ, અને તેથી હાલ જેઓ બધનમાં છે તેમને સહાય કરવાને માટે આપણે પૂર્વ કરતાં વધારે શક્તિવાળા છીએ. અને તે જ પ્રમાણે શાંતિ અને નિવૃત્તિના એ જ વિશાલ ક્ષેત્રમાં બીજાઓ પણ ચઢે તેને માટે સહાય આપવાની આપણી ઇચ્છા પૂર્વ કરતાં બલવત્તર થાય છે. આ પ્રમાણે કરતાં આપણને જણાય છે કે જ્યારે કાંઈ નવીન પુરુષ પરમ ઉન્નત એવા શ્રુત પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે ત્યારે જગતના તારકરૂપે એક નૂતન વ્યક્તિ પ્રકટ થઈ છે, એવું આપણને અનુભવાય છે.

આ આશ્ચર્યજનક વાર્તાનો વિચાર કરવામાં આ એક મહાન સત્યને આપણે સર્વદા સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે દરેક મનુષ્યમાં આવે એક ઉન્નત પ્રદેશ છે કે જ્યાં સદૃશ સર્વદા શુભ છે. તમારી પોતાની આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિમાં આવે પ્રદેશ છે, અને તેમાં તમે કાંઈ પણ સમયે પ્રવેશ કરી શકો એમ છે. આ માનવ જન્મમાં અને આ પૃથ્વીમાં રહીને પણ એ શાંતિ અને ઉન્નત પ્રદેશનું અસ્તિત્વ મુક્તવના પ્રદેશમાં અખંડ અથવા જ્યારે ધારો ત્યારે રહી શકો એમ છે. એ પ્રદેશમાં કાંઈ પણ પ્રકારનું અશુભ કદાપિ પ્રવેશી શકતું નથી. તેથી ત્યાં આવીને વિશ્રાંતિ લો અને દુઃખો, ઉપાધિ તથા હાનિમાનથી નિવૃત્તિનો અનુભવ કરો. આ દુઃખો વગેરે કંઈ તમારાં પોતાનાં નથી. જ્યાં તેના અભાવ છે ત્યાં જાઓ. એ બધા કરતાં જ્યાં તમે ઉન્નત ગણાઓ ત્યાં આવીને ઠરો. એ બધાં દુઃખોમાંથી હાલ જ છુટા પડો અને જે ક્ષણે તમે તેમને છોડા નમસ્કાર કરો છો કે પછી તેઓ તમારી પાસેથી અળપાઈ જાય છે.

આપણા પોતાના જ અભ્યંતરમાં એક પરમ પવિત્ર સ્થાન છે કે જ્યાં મધુરતાયુક્ત શાંતિ પ્રસરી રહેલી છે, તે અવર્ણનીય આનંદની ભૂમિકા છે, દુઃખો તથા અશુભની સૃષ્ટિ કરતાં તે એટલી બધી ઉન્નત છે કે જ્યાં કેવળ અઘાની ઉત્પલ થતા દુઃખો કદાપિ પોતાનો પ્રહાર કરવાને શક્તિમાન થઈ શકતાં નથી, દીર્ઘ કાળથી જેની આપણે અપેક્ષા રાખ્યા કરીએ છીએ તે જ એ દેવી ભૂમિકા છે. ત્યાં રહેવાનું જ્ઞાન આપણે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સમગ્ર જગતે તે ભૂમિકામાં રહેવાના જ્ઞાનને જાણવું જોઈએ. પછી શાંતિ અને નિષ્કાલ સામાન્ય નિઃસંશયપણે આ જ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટશે, અને દિવ્ય સામાન્યથી, જલથી જેમ સમુદ્ર છવાઈ રહ્યો છે, તેમ આ જગત છવાઈ રહેશે.

માનસ શાસ્ત્રના મૂલાકારો.

(અનુસંધાન ૨૩મા વર્ષના ૫૪ ૪૪૦ થી)

૨.

આચારમાં ઉત્તારી ચકાવ એવા પ્રકારના માનસ શાસ્ત્રના પ્રધાન હેતુ એ છે કે જે કંઈ વિચારો આપણા હિતના છે તે જ મન કરે એ પ્રકારનું તેને જગવડું અને આપણા વિચારો આપણું હિત કરનાર છે કે અહિત કરનાર છે. તેનો નિર્ણય મોટે ભાગે, આપણને નિત્ય પ્રાપ્ત થતા વિવિધ અનુભવો વા પ્રસંગોની સાથે સંબંધમાં આવતાં આપણે કરી રીત થી વિચારો કરીએ છીએ તેના ઉપર રહેલો છે.

*

*

*

*

આમાં આપણા પોતાના શરીર તથા મનમાં જે કંઈ ભાવો તથા સ્થિતિઓ પ્રકટી ઉઠે છે તે એક અત્યંત અગત્યની વસ્તુ છે. કેમકે જે કંઈ અનુભવો આપણા પોતામાંથી ઉઠી આવે છે, તે બહારથી જે કંઈ અનુભવો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તેના કરતાં તે આપણા મનઉપર અત્યંત ઉંડી અસર કરે છે. અને જેની મનઉપર અત્યંત ઉંડી અસર થાય છે તેને અનુકૂલ જે કંઈ વિચારો હોય છે તે વિચારો વિશેષ બલવાનું બને છે.

ત્યારે ત્યારે મનઉપર કોઈ પણ વિચારની અસર થાય છે અથવા કોઈ પણ સ્પુરણની મનઉપર છાપ પડે છે, ત્યારે તે સ્પુરણ વા વિચારને અનુકૂલ જ બીજા વિચારો થાય છે, અને એના પ્રકારના વિચારોની અસર મૂળ સ્પુરણ વા વિચારના સ્વભાવને અનુકૂલ હોય છે. અને તેથી તે વિચાર જે શુભનો હોતો નથી તો તે વિચારોની અસર હાનિકારક નીવડે છે. આ જ હેતુને લીધે જે કોઈ વિચારમાં શુભનું સામર્થ્ય રહેલું નથી એવા એક પણ વેચાર મનમાં પ્રવેશવો ન જોઈએ. પરંતુ આપણા વિચારોનું બળ ઉત્તમ છે કે નહિ તે નિર્ણય કરવાનો આધાર, આપણા શરીરમાં જે કંઈ બને છે તે સંબંધી તથા આપણને આર્ગતુક પ્રાપ્ત થતા પરિવેશનસંબંધી આપણે કરી જતના વિચારો કરીએ છીએ તેના ઉપર રહેલો છે.

*

*

*

*

શરીરમાં ત્યારે કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થતો જણાય કે તત્કાલ આરોગ્યસંબંધી ચિંતન કરવાનો વેગ ધરા. એ જ વિચારો તમારે ઉપયોગના છે, અને એ વિચારો જ તમારે માટેના છે, અને તમને નિરાશ્ય કરવામાં તે કુદરતને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. પરંતુ તેવા સમયે વ્યાધિના વિચારો ઉછટા તમને હાનિ કરનાર થશે, તમારા મંદવાકને વધારી મૂકશે, દુઃખના સળગતા અગ્નિમાં થી હોમશે, અને તમને નિરાશ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવવામાં કુદરતને અનુકૂલ થતી અટકાવશે.

*

*

*

ત્યારે સત્તુ તમારી નજીક હોય ત્યારે તમારા તે સત્તુને તમારું બળ આપવાની કશી જ જરૂર નથી, તમારા મિત્રને—સહાયકને—તે બળ આપે, વ્યવહારોપયોગી માનસ શાસ્ત્રના એ સિદ્ધાંત છે. જેની સ્થિતિનો તમે વિચાર કરો છો તેની સ્થિતિને હમેશાં તમે તમારું બળ આપો છો. વ્યાધિનો વિચાર કરો, અને તમે વ્યાધિના જગમાં વધારો અને દહના કરો છો. તેની જ સાથે આરોગ્યનું બળ દુર્ગંધ ધનું બળ છે. પરંતુ આરોગ્ય-સંબંધી વિચારો કરો અને આરોગ્યના વિચારોનું બળ વધારે દદ બમતું જશે, અને વ્યાધિ ક્રમે ક્રમે વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં નિર્મૂળ થતો જશે અને પરિણામે પૂર્ણ રીતે નિરત થઈ જશે.

*

*

*

(અપૂર્ણ.)

रत्नार—भीमद् उपेन्द्र सगवान्

“વિદ્વાન તેમ જ સામાન્ય શુદ્ધિમાન એકસરખા રસથી તે વણિ છે. અને સર્વ કાર્ય તેની સ્થિતિ કરે છે. વિદ્વાનને તેમાંથી જેટલું જાણવાનું મળી આવે છે, તેટલું જ સામાન્ય શુદ્ધિમાનને પણ તેમાંથી મળી આવે છે. વર્તમાન રસ એવો છે કે વાચતા વાંચતા વાંચનારને એમ થાય છે કે આ પુસ્તક જસદી વચ્ચાવામાટે ચાર આખા હોય તો જેલું સાફ તે વાર્તાના રૂપમાં હોવાની સાથે અનુચ્છેદો ઉત્તરિત ‘પ્રામંય્યમાટે’ કેવા કંઈપી પ્રયત્ન કરવો તેને સ્વયંવતાર તેમાં એક નિસરણી છે.

તમારે ગળી નિચારાને જાણવનેરું પુસ્તક વાંચવું હોય અથવા નિશ્ચિતના સમયે મન
ને આનંદ મળે તેવું પુસ્તક વાંચવું હોય તે તેને મોટેભાગે પુસ્તકો ખરીદવાની કશી જ
જરૂર નથી. કેમકે તે બંને આ પુસ્તકમાં છે. તેથી જ પુસ્તકમાંથી બંનેના સામ મળે
તેવું પુસ્તક સામારે ન તેવું. '

તમે અનેક જાતોમાં નિરાશ થયા હશે. પણ આ પુસ્તક ખરીદીને વાંચીને કદાચ નિરાશ નહિ થાઓ. આ જાતનમાં તમને નિરાશા થશે નો માન છીટી જ છે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી આટલા વિકલ્પે તમારે વાચકોનો કેમ સમય ખોંચે.

‘ધીમાન્ વિશ્વં ધત્તા અનન્ત’ હપકાર જેમને રમણમાં જામ્યું છે તેવા અનેક સંજ્ઞાના કોઈ પચીસ તો કોઈ પચાસ અને કોઈ સો તો કોઈ બસે’ એમ આ પુસ્તકની નકલો લખને તેનો પ્રચાર કરવા મચી પડ્યા છે. અને તેની ખાતરી એક જ છે કે આજ મુધીમાં તેની ૪૦૦૦ નકલો આંતરી ગઈ છે. માત્ર એક જ દુનિયર દલે જાણી રહી છે, અને તે પશ્ચ દલે જહુ જ ચોડા વખતમાં આંધી જશે.

જેઓ તે પુસ્તકો અપાવવા પ્રયાસ કરે છે તેઓ પહેલાં માત્ર પાંચ નકલો પ્રયાસ કરી જોવા ખાતર મુદ્રકોની સહાયતા લેતા. આજ તે જ મનુષ્યોએ પચાસ હજારો પુસ્તકો અપાવી દીધાં છે, અને હજારો મંગાળી જ કરે છે.

જ્યારે આટલો બધો વેગ ચાલ્યો છે ત્યારે તમારે પાછા પડવાની શી જરૂર છે? જો પોસ્ટ ઓફીસ આજે જ તમારો પત્ર લેવા તૈયાર છે તો આજે જ પત્ર લખો અને મંગાળી લો.

મુદ્ર. ૧-૦-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ વડોદરા.

સદુપદેશ શ્રેણી

(સત્તવિંશતિતમ સદુપદેશ)

શ્રી શ્રેયસાધક અધિકારિવર્ગના આપાતો પૂર્ણિયાના ૯૧ મા મહોત્સવપ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે, જેમાં નીચેપ્રમાણે સ્વીકૃતિના વિષયોના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે:-

પુરુષવર્ગના વિષયો.

- ૧ અભ્યાસ. (લોગીલાલ.)
- ૨ શારદા અને શાકૃત્ય. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)
- ૩ વેદાંતપરિભાષાઆખ્યા (કૃષ્ણઆ.)
- ૪ પ્રકટ પરમેશ્વર. (દૌશિકરામ વિ. મહેતા.)
- ૫ આત્મલોકાવન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)
- ૬ ઈશ્વરભાવના. (નર્મદાશંકર દે. મહેતા.),
- ૭ કીર્તનો.

સ્ત્રીવર્ગના વિષયો.

- ૧ પ્રગતિને માટે કલ્પ સાધન સૈવ્ય જી. (પ્ર૦)
- ૨ અધિકારિનાં લક્ષણો. (મુલોચના.),
- ૩ કીર્તનો.

આ માટે ૨૧૦ પૃષ્ઠ પુસ્તક છે. તેમાં શારદા, અને શ્રી કૃષ્ણની વાર્તા ખાસ વાંચવાયોગ્ય છે. તે અત્યંત રસવાળી, સરળ અને ચમત્કારિક છે. આ વાર્તાનું વધારે વિવેચન લખવા કરતાં તેને વાંચી જવાનું આમલકપૂર્વક, કહેવું એ વાંચનારને, માટે વધારે લાભ કરનારું છે.

મુદ્ર. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ.

વડોદરા.

સતી સુવર્ણા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના શ્રાવણ માસના પૃષ્ઠ ૨૪૪ થી.)

શ્યેન—(કોષ કરીને) તમે સેવક છો અને હું તમારો રાજા છું. તમારે મારી સાથે ઢેવી રીતે બોલવું જોઈએ, તેવું તમને જરા પણ જ્ઞાન નથી. તમે મોટા શુદ્ધિમાન બની મને શિખામણ આપવા બેઠા છો પણ હવે કંઈ હું નાનું છોકરું નથી કે મારે દરેક વાતમાં તમારું સાંભળ્યા કરવું.

મુહુરિ—ખરું છે પ્રધાનજી ! હવે કંઈ મહારાજ નાના કીકા નથી કે તમારે તેમને આમ ધમકાવવા પડે.

ધીરચેતસુ—અરે દુષ્ટ ! તું મહારાજની પાસે બેઠો છે એટલે એમ ધારે છે કે તું જે બોલીશ તે ચાલ્યું જશે.

શ્યેન—પ્રધાન ! મારા સાચા સેવકોનું તમે આમ અપમાન કરો છો, તથા નકામા અમારા કામમાં આડા આવો છો તેનો પરિણામ સારો નહિ આવે હોં.

ધીરચેતસુ—આપ અને આપનો આ સાચો સેવક ન્યાયને રસ્તે ચાલશે તો મારે આડે આવવાની કશી જરૂર નથી, પણ અન્યાયને રસ્તે ચાલો છો એમ જણાશે તો હું મારા પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા વિના આપનું ધાર્યું નહિ જ થવા દઉં, એ નહીં માનજો. આપના પિતાએ મરણુવખતે મને આજ્ઞા કરી છે કે હું મિત્ર ધીરચેતસુ ! તું રાજાની અયોગ્ય ઇચ્છા અને અયોગ્ય આજ્ઞા કદી પણ પાળીશ નહિ. મારી પ્રજામાં દોષને અન્યાયથી પીડા થાય તો તું કદી પણ સહન કરીશ નહિ. તેમાં પણ મહાત્માઓને, સદાચરણી પુરુષોને, સ્ત્રીને તેમાં પણ પતિવ્રતાને, બાળકને અને દુઃખીદરિદ્રીને વગર કારણે પીડા થતી હોય તો તું કદાપિ પણ સહન કરીશ નહિ. આવી આપના પિતાની આજ્ઞા હોવાથી કહું છું કે જો આપ અધર્મથી ચાલશે તો હું આપનો નથી એમ જણવું. હું આપનો પ્રધાન નથી પણ શત્રુ છું એમ જણાવું. હું કદી પણ આપના અધર્મને આશ્રય આપનાર નથી. પછી તેમ કરતાં મારા પ્રાણ બચ તો શું થયું ?

શ્યેન—(અપ્રત કોષથી ઉભા થઈને) અરે દુષ્ટ ! આ કાણે જ હું તારું માથું ધડથી જુદું કરત પણ તને વૃદ્ધ જણાવે જવા દઉં છું. મારી ઇચ્છાથી ઉલટા ચાલનાર તમારા જેવાને હું પ્રધાન રાખવા ઇચ્છતો નથી. હાથીના દાંત એકવાર નીકળ્યા તે નીકળ્યા. શું તે કદી પાછા પેદા સાંભળ્યા છે ? કદી ઉપરથી ઘૂસા ઉતરી આવે તો શું થયું ? હું મારી ઇચ્છા કદી ફેરવવાનો નથી. યાદ રાખો, જો મારા ખાનગી કામમાં આડા આવ્યા તો પછી ઢેવા દાસ થાય છે તે !

ધીરચેતસુ—હું અને મારું સર્વસ્વ નાશ પામશે તોપણ હું અધર્મને ચાલનાર નથી. બલાકારે કુલવાનોની કુલમર્યાદા ત્રોડવી એ કાનિયોનો ધર્મ નથી. પોતાની પ્રજાએ રાજાને પોતાનાં છોકરોજિવી જણવાને જાણે તેમના તરફ શુદ્ધિ બગાડવી, અને કુતરાની પેઠે વિપત્તિ થઈ ધર્મમર્યાદાનો લોપ કરવો એ કાનિયોનો ધર્મ નથી, પણ રોચ્યનો છે. હું સ્પષ્ટ કહું છું કે આપની ખોટી આજ્ઞા પૂર્ણ થશે નહિ, પણ અનેકના પ્રાણ લેશે.

શ્યેન—

શાતું ડહાપણુ ખોટું ચલાવે,
 શાની ખોટી બીક જણાવે,
 ક્ષત્રિતણા ધર્મ અમો રાજવંશી જાણું જેવા,
 કયાંથી હોય જાણવામાં વણિફ તમોને તેવા,
 તમે જાણો માત્ર કેવી રીતે પૈસા લેવા દેવા,
 જાણો ન મોહું જતાવો, ચાલ્યા જાણો ન મોહું ખતાવો; શાતું
 હોય નારીરત્ન આ નગરમાંહિ જે જે રમણે,
 તે તે મેળવવા અમો ક્ષત્રિયોએ બાહુબળે;
 બળથી ન મળે ત્યારે મેળવવાં કળે હળે,
 ધર્મ અમારો આવો, જાણો ધર્મ અમારો આવો. શાતું

ધીરચેતસ—

બહુ પરતાવું પડશે આખર,
 જે નહિ માનો આજે નૃપવર !

અનીતિનાં આચરણે કે સુખી થયો નથી ન થશે નર,
 રાવણસરખા રાજવીના હાથ વિચારે દુઃખકર;
 રામતણું સર, બેઠી અંતર, થયું ગ્રાણહર માટે દિતકર,
 શિખ આ સત્વર, માનો માથું છું જોડી કર; બહુ પરતાવું
 કંઈ દિગ્વિજયકશિપુએ જે અનીતિ માંડી અનર્ગળ,
 પાપનો ધોડો ભરાતાં અતે, આવી મળવાની પળ,—
 પાપતણું ફળ, નિજ બાહુબળ, હળને સૌ કળ, યમાં જ નિષ્ફળ,
 દુઃખદવાનળ, વેડીને શોધ્યું યમનું ઘર, બહુ પરતાવું

શ્યેન—(સ્વગત) આ પ્રધાન ડરાબો ડરતો નથી. એને હમણાં ચીડવો કામનો નથી. એને હમણાં તો સમજાવી લેવામાં જ ફાવે છે, કામ પાર પડ્યે પછી એનો ધીર ધીર ઘાટ ધડીયું. (પ્રકાશ) પ્રધાન ! તમે મારા ફાવવાની વાત કહો છો, તે હું સમજું છું પણ માગે સ્વભાવ હકીલો હોવાથી આ વખત તમારું કહેવું મારી શુદ્ધિમાં ઉતરતું નથી. માટે હાલ તો તમે જાણો. હજી તમે ધારો છો તેવો અન્યાયનો પાત્ર મેં કયો નથી. તોપણ તમે આ કહેલી વાતનો હું નિરાંતે વિચાર કરી જોઈશ, અને મારા વિચાર મને ખોટા જણાશે તો પછી હું તે ફેરવીશ.

ધીરચેતસ—(સ્વગત) આ રાજા મને ટાલો પાડવા ઉપરથી આમ બોલે છે, પણ એના મનમાં પાપ હોય એમ જણાય છે. હશે હાલ વધારે વિરોધ વધારવો કામનો નથી, તોપણ હવે ગાફલ રહેવું પણ કામનું નથી. (પ્રકાશ) બહુ સારું, મહારાજ ! ત્યારે હું રજા લઉં છું. (જાય છે.)

મુહિર—હું પણ મહારાજ ! હવે રજા લઉં છું. મારે પાછી પેલી વાતની પેરવી અત્યારે કરવાની છે. આપે વિચાર માંડી તો નથી વાલ્યો કેની ?

શ્યેન—અરે મુહિર ! આમનો સૂર્ય આમ ઉગે તોયે શું થયું ? એ તો મેં પ્રધાનને કુંભારમાં હાથ મૂકાવ્યો છે.

મુદિર—મહારાજ ! મને તો બહુ શીકર પેડી'તી. પણ મને એણે ધમકાવ્યો તેં નિયુ' કે ? આપ મારે માથે ન હો તો એ તો મને અવળી ધાણીએ પીધી નાંખે.

રથેન—અરે જખ મારે છે. તું તારે નિર્ભયપણે કેરતાં હોય તે ક્યેં જા ને, જા, પણ હવે ઝટ કામ સરળ થાય તેમ કર. (મુદિર નમીને જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

બૌદ્ધ ધર્મનાં ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ગ્રાવણ માસના પૃષ્ઠ ૨૪૯ થી.)

નિર્વાણ પામવાના સંધિસમયે પ્રકૃતિમાં ફેલાય થયાનું, આકાશમાંથી પુષ્પવૃદ્ધિ થયાનું, તથા વિલક્ષણ વ્યતિકરો થયાનું બૌદ્ધ ધર્મમાં વર્ણન છે. પરંતુ યથાર્થ છુદ્દના અર્થે તથાગતના મહિમાને આધાર આપ્યા વ્યતિકરોઉપર નથી. પરંતુ જીવોના સાચા ધાર્મિક જીવનઉપર જ છે એમ પોતે ઉચ્ચે આનંદ નામના શિષ્યને કહ્યું હતું:—

પ્રિય આનંદ ! છુદ્ધ અથવા તથાગતપ્રતિની શ્રદ્ધા, ભક્તિ, અને બહુમોન, બાજુ આડબર અથવા વ્યતિકરોથી અકટ થતાં નથી, પરંતુ જે કોઈ ધાર્મિક સ્ત્રી વા પુરુષ, બાઈ અથવા બહેન પોતપોતાનાં નાનાં મોટાં પ્રાપ્તકર્તવ્યો અકનિષ્ઠાથી કરે છે, અને ધર્મોનું સારું પવિત્ર જીવન ગાળે છે તે જ તથાગતના વાસ્તવ મહિમાને અકટ કરે છે. આ માનુષ જતાં અમાનુષ વિચારોમાં જ ધાર્મિક જીવનનું રહસ્ય છે. આપણા ધર્મગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે કે:—

• મંજીત મૂદા મુનેયો લદન્તિ પૂજોપચારાદિ ચાલે ક્રિયામિઃ ।

સૌયં ગિરીશો મજ્જતીતિ મિચ્છા કુતસ્ત્વ મુર્તેરપિ મૌંગલિન્સા ॥

એક કનિષ્ઠે બાળપણના રહસ્યને કાન્યમાં થયી કહ્યું છે કે:—

But thou hast said, the flesh of goat,

The blood of ram, I would not prize,

A contrile heart, an' humblo thought,

Are my accepted sacrifice "

અને આજ જ બાવ મહા પુરુષોએ પ્રત્યેક ધર્મમાં ગણ્યાં છે.

પોતાના દેહના અવસાનસમયે આવેલા સુભદ્રને પણ સત્ય ધર્મના આરેય કરવા છુદ્ધ ચૂક્યા નથી, અને અંતિમ વાક્ય તેઓએ એ ઉચ્ચાર્યું છે કે " કાર્યદ્રવ્યો સંવં કલિક અને વિનાશી છે, અને નિર્વાણસિદ્ધિ અજ્યાસથી મેળવવાની છે. "

જોતમ છુદ્દના સ્થૂલ શરીરના કુશીનગરના મંદિરોએ અગ્નિદાહ કર્યો, અને તેમના અસ્થિસંચયને તેમણે પોતાનાં ધનુષ અને બાણની જાળી કરી તે નીચે રાખ્યા; અને ત્યાં સાત દિવસસુધી ગંધ પુષ્પવડે તેઓએ પૂજા કરી. ત્યાર પછી તે અસ્થિસંચયના આઠ ભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. એક ભાગ મગધરાજા અમલતશત્રુ લઈ ગયા, અને રાજા શૃદ્ધમાં તેના ઉપર રૂપ રચ્યો. વૈશાલિના લીચ્છવીઓએ બીજા ભાગ લીધા. બાકીના ભાગ

કપિલવસ્તુના શાક્ય, અક્ષલકપાના છુલિ, રામચામના કેલીઆ, પાવા અને કુશીનગ-
રના મન્દો, અને વેદીપદ નામના આહણુ ઐત્થના કલ્પનમાં ગયા. પિપ્પલવનના મો-
રીયા રથલની રાખ લંછ ગયા. અને દ્રોણ નામના આહણુ જે ધાતુપાત્રમાં દેહને મૂકી
ખાળ્યો હતો તે પાત્ર લીધું.

આ અસાધારણ ધાર્મિક બલવાળું ભૌતિક જીવન દંસવીસન પૂર્વે ૪૮૭ માં શમી
ગયું, પણ તેને અલૌતિક આત્મા અન્ય શરીરોમાં અને પ્રજામાં અવતાર પામી વિસ્તાર
પામ્યો. જૈનાત્મના નિર્વાણ પછી ધણાં સૈકા સુધી તેમના શરીરની મૂર્તિનું પૂજન થતું ન
હતું; અને આરભમાં વારનવ છુદ્ધ, ધર્મ, અને સંઘ-એ ત્રિપુરીની જાવના જૈનાત્મના ભૌ-
તિક જીવનમાં આચારમાં મુકાઈ હતી. તેની રમરણભક્તિ થયાં કરતી હતી; અને ત્યાર પછી
જાવનાએ મૂર્તિના આસનને સોંપી દાદ્યું. અને તેના પરિણામમાં મહાપાન છુદ્ધધર્મે
જાવ્યું રત્નપો, વિહારો, અને છુદ્ધની લિન્ન લિન્ન મુદ્રાવાળી મૂર્તિઓને આ પૃથ્વીઉપર
વિસ્તારી આ મૂર્તિઓ અને શિષ્ય કામના અવલોકનવડે હિંદુસ્થાનમાંથી લુપ્ત થયેલા આ
કલ્પ ધર્મના પ્રાચીન જીવનની ઝાંખી થઈ રહે છે.

(અપૂર્ણ.)

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના ગ્રાવણુ માસના ૫૪ ૨૫૪ થી.)

અરાચંદ્રવ્યપાથ યસ્તુ સ્યાત્તદ્વપદેશો માત્કસ્તદ્ભાવમાવિત્વાત્ ॥ ૧૬ ॥

સુન્નાર્થ:—(દેવદત્ત જન્મ્યો, દેવદત્ત મરણ પામ્યો છતાંદિ પ્રકારે) જીવનાં ઉત્પત્તિ તથા
પ્રલયનું જે કથન કરવામાં આવે છે તેમાં જન્મમરણ સંચાર જન્મ શરીરવિવિધતાં હોયને
ઉપચારથી જીવને લગાડવામાં આવે છે કારણ કે શરીરના સદ્ભાવ તથા અજાવને જ એ
ચખ્ખો અવલંબન કરી રહેલા છે.

જેમ મનસ્ આદિ કરણોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ જીવોની પણ ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય
થતા હશે કે નહિ એ અંશ છે. ત્યાં દેવદત્ત જન્મ્યો, દેવદત્ત મરણ પામ્યો છતાંદિ લૌકિક
વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તેથી એ વ્યવસ્થાથી જીવ જન્મે છે તથા મરણ પામે છે એવું
જણાય છે. કેવલ લૌકિક કથન નહિ પણ શાસ્ત્ર પણ આ અર્થમાં સંમતિ આપે છે. શાસ્ત્ર-
માં જાતકર્મ આદિ સંસ્કારનું વિધાન કરવામાં આવે છે. હવે જે જીવ જન્મતો જ નહિ હોય
તો જાતકર્મનું વિધાન અર્થ છે. તેથી એ સંસ્કારોની સાર્થકતા પણ જીવની ઉત્પત્તિની અપે-
ક્ષા આપે છે. તેથી જીવને જન્મ તથા પ્રલય હોય છે અને તેથી એ ઉત્પત્તિ આદિથી જીવો-
ત્પત્તિના ક્રમને બાંધ થાય છે અને જીવ જન્મમરણ પામનાર હોવાથી અહાથી શિન્ન છે
તેથી જીવલક્ષણ એકમ અયુક્ત છે. આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ અહિં પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે જીવની ઉત્પત્તિ
થતી નથી. તેમ જીવનો પ્રલય પણ થતો નથી; કારણ કે એમ થતું હોય તો શાસ્ત્રપ્રતિ-
પાદત ફલનો જીવસાધેનો સંબંધ ઉપપન્ન થઈ શકતો નથી. પ્રથમ જાતકર્મસંસ્કાર લઈ-
એ તો ત્યાં જીવના જન્મદિને ઉદ્દેશીને જીવને જન્માન્તરમાં ફળ આપનાર જાતકર્મનું

વિધાન કરવામાં આબુ છે. હવે અહિં પરસ્પર વિરોધ છે. જીવના જન્મોદ્ધાર હોય તો જાત-કર્મનું વિધાન થાય. અને જીવ શરીરસાથે મરણ નહિ પામતો હોય પણ આગળ અસ્તિ-ત્વમાં જ રહેતો હોય તો એ જાતકર્મોદ્ધાર ઉત્તરજન્મમાં મળનાર ફલના સાધનરૂપ થઈ શકે. તેથી આમ જ્યાં ઉદ્દેશ્ય અને વિધેયમાં વિરોધ હોય છે ત્યાં વિધેયને સાચવીને ઉદ્દેશ્યના અર્થમાં શ્લેષ થાય છે એ નિયમ પ્રમાણે જીવ જન્મોદ્ધારમાં વિવિધતા રહે છે માટે જન્મ તથા મરણને પામનાર નથી એ અર્થ જ એ જાતકર્મોદ્ધારના વિધાનનો લેવો ઉચિત છે. આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં વિવિધ કર્મોનું વિધાન કરવામાં આબુ છે તથા વિવિધ કર્મોના નિષેધ કરવામાં આબુ છે કે જેના ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટરૂપ ફલોની પ્રવૃત્તિ ઉત્તર જન્મોમાં જ થઈ શકે છે. તેથી એ જન્મોમાં ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટને પરિહાર જેને યાચ તેવી જીવરૂપ વ્યક્તિ વિવિધતા રહેવી જોઈએ, નહિ તો એ કર્મનું વિધાન નિરર્થક છે. જે જીવ શરીર પડતાં મરણ પામી જતો હોય તો જન્મોદ્ધારમાં એવી વિવિધતા રહેશે નહિ. તેથી શાસ્ત્રીકર્મના ફલોના સંબંધ થવા અર્થાત્ શાસ્ત્રીવિધિનિષેધ નિરર્થક ન થઈ રહે તેટલા માટે જીવની ઉત્પત્તિ તથા પ્રત્યક્ષ નથી એમ માનવું જોઈએ. આટલું જ નહિ પણ શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે જીવોપેતં વાચ કિલેદં મ્રિયતે ન જીવો મ્રિયતે-જીવથી અસંબંધ થયેલું-વિરહિત થયેલું આ શરીર મરે છે પણ જીવ મરણને પામતો નથી.

લોકમાં દેવદત્ત જન્મ્યો, દેવદત્તનું મરણ થયું પ્રત્યાદિ વ્યવસ્થા ચાલે છે, એવું કહેવાય છે એ સત્ય છે. પણ એ કથન જીવના સંબંધમાં ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે. રથાવર જંગમ શરીરની ઉત્પત્તિ થતાં તેમાં વિહાર કરનાર જીવ, ઉત્પન્ન થયો એમ કહેવાય છે અને એ શરીરનું પતન થતાં એમાં પૂર્વે વિહાર કરનાર જીવ મૃત્યુને પામ્યો એમ કહેવાય છે. તેથી રથાવરજંગમશરીરના જન્મ તથા મરણનું પ્રતિપાદન આ કથન મુખ્યપણે કરે છે અને જીવના સંબંધમાં જન્મમરણ તે માત્ર ઉપચારથી છે અને સાચાં નથી. આમ હોવાથી જ જ્યારે શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે અને ત્યારે જ જીવ જન્મ્યો એમ લોક કહે છે અને એ શરીર પડે છે ત્યારે અને ત્યારે જ અમુક મરણને પામ્યો એમ લોક કહે છે. તાત્પર્ય કે શરીરના પ્રાદુર્ભાવ તથા તિરોભાવ થતાં જીવના સંબંધમાં જન્મ અને મરણનો વ્યવસ્થા થતો હોવાથી એ વ્યવસ્થા જાણુ છે અને મુખ્ય નથી. લોકમાં આ પ્રકારે જોવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ સ્વ વાંચ્યં પુણ્યો જાયમાનઃ શરીરમ્મિસંપન્નમાનઃ । સ ઉત્ક્રામન્ મ્રિયમાણઃ-શરીરની પ્રાપ્તિ થતાં આ ચેતન પુરુષ જન્મતો કહેવાય છે અને શરીરને એ ત્યજે છે એટલે એ મરણ પામતો કહેવાય છે એમ દર્શાવનાર શ્રુતિ શરીરનો સંયોગ થવો તે જન્મ છે અને શરીરનો વિયોગ થવો એ મરણ છે એમ જણાવે છે. જાતકર્મોદ્ધારનું વિધાન પણ આમ હોવાથી જીવના જન્મને ઉદ્દેશીને કરવામાં નથી આવતું પણ જીવનો શરીરસાથે સંયોગ થાય છે તે સંયોગરૂપ જન્મને ઉદ્દેશીને કરવામાં આબુ છે, કારણ કે જીવનો જન્મ થવો અસંભવ છે, તેથી લૌકિક વ્યવસ્થા તથા શાસ્ત્રીય સંસ્કાર જીવોનાં જન્મ તથા મરણનાં સાધક નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે દેહને આશ્રયે રહેલા સૂક્ષ્મ ઉત્પત્તિ તથા પ્રત્યક્ષ જીવને લૌકિક વ્યવસ્થાદિ-થી લાગતા નથી એ શ્રી સૂત્રકરે કહ્યું. જેમ આદ્યશાદિની પરમાત્મામાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ જીવોની પણ એવી ઉત્પત્તિ થાય છે કે નહિ એ શ્રુતિઓનો આપાતક વિરોધ જણા-વાથી સંશય થાય છે તેને હવે શ્રીસૂત્રકર દૂર કરે છે.

નાત્માડ્યુતેનિત્યસ્વાદ્ય તત્ત્વ ॥ ૧૭ ॥

સૂત્રાર્થ—જીવભૂત ઈત્યન્ન યતો નથી કારણ કે ઈત્યન્ન પ્રકરણમાં ધણે સ્થળે જીવનું મહત્ત્વ કરવામાં આવ્યું નથી અને શ્રુતિઓ જીવને નિત્ય અજ્ઞ આદિ સ્થાપન કરે છે

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે શરીર તથા ઇન્દ્રિયથી બનેલા પદાર્થો અધ્યક્ષ, તથા કર્મનાં ફલને ભોગવનાર જીવ નામનો કેાષ પદાર્થ છે એ સિદ્ધ છે ત્યાં એ જીવ, જેમ બ્રહ્મમાંથી આકાશાદિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ઈત્યન્ન થાય છે કે બ્રહ્મની માફક ઉત્પત્તિવિનાનો છે એ સંશય થાય છે કારણ કે યથાગ્ને ક્ષુદ્રા વિસ્ફુલિન્ના વ્યુચ્ચરન્તિં જેમ અગ્નિ માંથી સૂક્ષ્મ તનુઓ ઊડે છે તેમ આ પરમાત્મામાંથી સર્વ જીવો ઉદ્ભવે છે એ આદિ શ્રુતિ જીવોની ઉત્પત્તિ વર્ણવે છે ત્યારે સ્વ યપ હહ પ્રવિષ્ટ આનન્દાગ્રમ્ય બ્રજ આત્મા એ પરમાત્મા જ આ શરીરમાં નખથી શિખાસંધી પ્રવેશી રહ્યા છે અર્થાત્ જીવરૂપે પ્રવેશી રહ્યા છે અને એ અજ્ઞ છે, ઉત્પત્તિ વિનાના છે—ધર્માદિ શ્રુતિઓ જીવોને અવિકૃત બ્રહ્મ રૂપ કહી ઉત્પત્તિરહિત જણાવે છે, તેથી શ્રુતિઓનો પરસ્પર વિરોધ જણાનાથી એ સંશય થાય છે.

આ સંશય થતા પૂર્વ પક્ષ આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે જેમ માનવાથી શ્રીતી પ્રતિગાનું નિર્વહણ થાય છે એકસ્મિન્ વિદ્યોતે સર્વામિદં વિદિતમ્ એકનું જ્ઞાન થવાથી સર્વ જણાઈ જાય છે એ આદિ પ્રકારે સર્વ વેદાન્તમાં બ્રહ્મરૂપ એક વસ્તુના, જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થમાત્ર જ્ઞાત થઈ જાય છે જેમ પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે, અને એ પ્રતિષ્ઠા ક્યારે સાચી હોય છે કે ક્યારે સર્વ પદાર્થમાત્ર બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થતા હોય ત્યારે જે જીવ ઉત્પન્ન નહિ થતો હોય તો એ બ્રહ્મનું કાર્ય નહિ હોય અને તેમ થતાં બ્રહ્મના જ્ઞાનથી એનું જ્ઞાન નહિ થાય તેથી એ પ્રતિગાનો ઉપરોધ થાય જીવ એ અવિકૃત પરમાત્મા છે એ રતીકારી સંકાય તેમ નથી, કેમકે જીવ તથા બ્રહ્મ બંનેનાં લક્ષણો ભિન્ન ભિન્ન છે અપહતાત્મા, અશોભ, અજર, સર્વકામ ક્રત્યાદિ પરમાત્માના ધર્મો (લક્ષણો) છે ત્યારે જીવનું સ્વરૂપ એથી વિપરીત છે તેથી જીવ અને પરમાત્મા લક્ષણબેદને લીધે ભિન્ન ભિન્ન છે અને બેદ છતાં જે જીવ અજ્ઞ હોય તો પરમાત્માથી એ ભિન્ન તત્ત્વરૂપ પદાર્થ થયો અને તેમ થતાં એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિગાનો જાણ આવશે વળી જીવ એ વિભક્ત પદાર્થ છે અને જે જે વિભાગવાળો પદાર્થ હોય છે તે સર્વ વિકારી છે એ આપણે આકાશાદિ સ્થળે જોઈએ છીએ તેથી પુણ્ય તથા અપુણ્ય કર્મવાળો, સુખ દુઃખને ભોગવનારો અને પ્રતિશરીર વિભક્ત જીવ પણ આકાશાદિની માફક ઉત્પત્તિવાળો હોવો જોઈએ આટલું જ નહિ પણ યથાગ્ને ક્ષુદ્રા વિસ્ફુલિન્ના વ્યુચ્ચરન્તિં પવમેવાસ્માદાત્મન સર્વે પ્રાણા જેમ અગ્નિમાંથી સૂક્ષ્મ તનુઓ નીકળે છે તેમ આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણાદિ ભોગ્ય પદાર્થમાત્ર ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રકારે સર્વ ભોગ્ય વસ્તુની પરમાત્માથી ઉત્પત્તિ કહી, શ્રુતિ પોતે સર્વ યેતે આત્માતો વ્યુચ્ચરન્તિ આ સર્વ જીવોમાં એમ જ ઉદ્ભવે છે, ધર્માદિ વચનથી ભોક્તારૂપ જીવોની ઉત્પત્તિનું પણ કાસન કહે છે મુણક શ્રુતિ પણ કહે છે કે યથા સુદૈત્પાત્ પાવકાદ્ વિસ્ફુલિન્ના સહજશ પ્રમવન્તે સ્વરૂપાસ્તયાક્ષરાદ્ વિવિધા સોમ્ય માવા પ્રજાયન્તે તત્ર ક્વેવાપિ યન્તિ—જેમ સારી રીતે પ્રદીપ થયેના વાદ્યમાંથી સૂક્ષ્મ તનુઓ સદૃશ સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જ હે સોમ્ય ! અક્ષર બ્રહ્મમાંથી

તેના સમાન વિવિધ પદાર્થો ઉદ્ભવે છે. આ શ્રુતિમાં સ્વરૂપ રાખે વાપર્યો છે, તેના અર્થ સ્વરૂપ, સદૃશ થાય છે, અને જોવા તથા ધ્રુવ જનને ચેતન હોવાથી એ અંશમાં જોવા જ ધ્રુવના સ્વરૂપ ગણાય તેમ છે, તેથી એ પદ્યો આદિ જોવાની વિવક્ષા કરેલી રૂપ છે અને તેથી આ શ્રુતિ અક્ષરમાંથી જોવાની ઉત્પત્તિનું કથન કરે છે, તેથી જોવા ઉત્પત્તિવાળા છે એ અનુમાનથી નહિ પણ શ્રુતિથી પણ સિદ્ધ છે. એ સત્ય છે કે કાંઈ કાંઈ ઉત્પત્તિપ્રકરણનાં વાક્યોમાં ઉત્પન્ન થનાર પદાર્થોમાં જોવાનું નામ ગ્રહણ કરવામાં નથી આવેલું. પણ ત્યાં ન્યાય એ છે કે એક શ્રુતિમાં જેનું ન અવલોકન કરવામાં આવ્યું હોય તેવો અવિરુદ્ધ અર્થ અન્ય ગમે તે શ્રુતિમાં કહ્યો હોય તો તેના ઉપસંહાર કરાય છે અને એ શુદ્ધોપસંહાર ન્યાયરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. તેથી એક જોવામાં આવતું અશ્રવણ તે અન્યત્ર કરેલા અશ્રવણ વારણ કરી શકે તેમ નથી. આમ હોવાથી જેમ તદાત્માનં સ્વયમકુરુત-તેણે પોતાને કયો-એ શ્રુતિની મારફતે, પ્રવેશ શ્રુતિની પણ પરમાત્મા વિદ્યુત યદ શરીરમાં પ્રવેશે છે એવી વ્યાખ્યા કરવી ઉચિત છે. તેથી જોવા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી શ્રી સૂત્રકરે એ સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો કે જોવામાં ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણ કે શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિપ્રકરણમાં જોવાની ઉત્પદ્યમાન પદાર્થોના વર્ણમાં કથન કરેલું નથી. ઉત્પત્તિપ્રકરણ જોવામાં આવશે તો ત્યાં એક નહિ પણ ઘણા ખરા પ્રકરણોમાં જોવાનું નામ લેવામાં નથી આવેલું. પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે એકત્ર પ્રતીત યત્ અશ્રવણ તે અન્યત્ર પ્રતીત અશ્રવણ વારણ નહિ કરે, તે સત્ય છે. પણ તે ક્યારે ? શુદ્ધોપસંહાર ન્યાય સમાપ્ત છે એ સત્ય છે પણ તે ક્યારે ? જ્યારે ઉપસંહાર કરવામાં આવતો અર્થ અવિરુદ્ધ હોય ત્યારે. જ્યાં એકત્ર કરેલું અશ્રવણ વિરુદ્ધ અર્થને જણાવતું હોય ત્યાં તેવો પણ ઉપસંહાર કરવો એવો ન્યાય નથી. જોવાના સંબંધમાં એની ઉત્પત્તિનો સંભાવ જ નથી, કારણ કે સર્વ શ્રુતિઓ જોવાને નિત્ય વગેરે વર્ણવે છે. શ્રુતિ જોવાના સંબંધમાં જણાવે છે કે જોવ નિત્ય છે, જોવ અજ છે (ઉત્પત્તિ વિનાનો છે), જોવ અવિકારી છે, અવિદ્યુત ધ્રુવ જ. જોવરૂપ યદ રહે છે અને જોવ ધ્રુવરૂપ જ છે. નર્જાત્રો પ્રિયતે-જોવ મરણને પામતો નથી; સ વા પપ મહાત્મજ આત્માડજરોડમરોડમૃત્યેડમયો દ્રઘ-આ મહાત્મા આત્મા ઉત્પત્તિ વિનાનો છે, જરા વિનાનો છે, અમર છે, અમૃત છે, બયરહિત છે, યલ છે; ન જાયન્તે પ્રિયતે ઘા વિપદ્યિત્ આત્મા જન્મમરણથી રહિત છે, અજો નિત્યઃ શાશ્વતોડયંપુરાણઃ-એ અજ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, તથા પુરાણ છે; તત્સૃષ્ટા તદેવાનુ પ્રાવિશત્ તેને સહજે પછી પેતે તેમાં પ્રવેશી રહ્યા છે; અતેન જીવેનાત્મનાડનુપ્રવિદ્ય નામરૂપે વ્યાકરણાણિ-આ મારા જીવસ્વરૂપે તેમાં પ્રવેશી હું નામ તથા રૂપનું વ્યાકરણ કરું; સ પપ રૂઢ પ્રવિદ્ય આનંદાત્રેમ્યઃ-તે પરમાત્મા જ આ શરીરમાં નખથી શિખાસુધી પ્રવેશી રહ્યા છે; તત્ત્વમસિ તું તે છે, અહં બ્રહ્માસ્મિ હું બ્રહ્મ છું, અયમાત્મા બ્રહ્મ સઘાનુ મૂ-સર્વનો સાક્ષી આ આત્મા બ્રહ્મ છે;—ધ્રુવાદિ શ્રુતિઓ જોવબ્રહ્મને અબેદ કહે છે, જોવ એ અવિદ્યુત બ્રહ્મ છે એમ જણાવે છે અને જોવને નિત્ય, અજ આદિ કહે છે તેથી જોવની ઉત્પત્તિનો નિષેધ કરનારી છે. માટે ઉત્પત્તિનો જ અસંભવ છે અને તેથી શુદ્ધોપસંહારન્યાય સમાપ્ત તેમ નથી.

(અપૂર્ણ.)

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૧ થી.)

ઇ. સ. ૧૮૩૧ ના વર્ષના ફ્રાન્સના વૈદક ખાતાની રાયલ એકેડેમીતરફથી 'એનિમલ મેગ્નેટિક્ઝમ' (હિપ્નોલિઝમને બદલે પૂર્વે કેટલાક આ નામ વાપરતા હતા) ના વિષયની તપાસ કરવા એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું. એ એકેડેમીમાંના કેટલાક સભ્યમાં સભ્ય વિદ્વાનોને આ કમીશનમાં લીધા હતા અને એ કમીશને ઇ. સ. ૧૮૩૭ સુધી પોતાનું કામ કર્યું અને ત્યાર પછી એ સભ્યમાં પોતાનો રિપોર્ટ બહાર પાડ્યો. એ રિપોર્ટમાં બીજી હકીકતો જાહેર કરી હતી તે સાથે જાણવવામાં આવ્યું હતું કે આ તપાસમાં અમારી ખાત્રી થઈ છે કે 'મેરમેરીઝમનાં' પાત્ર થનાર કેટલાક મનુષ્યોમાં દૂરદર્શન બ્વહિતદર્શનાદિનું સામર્થ્ય હોય છે; આવાં પાત્રોના ચક્ષુ આંજળીવડે દાબી રાખવામાં આવે છે છતાં ખુદી આંખની માફજ એ પદાર્થોના રંગ, પાનાંના આંકડો વગેરે કહી શકે છે તથા પદાર્થોને આજાબી શકે છે તથા પુસ્તકનું ગમે તે પૃષ્ઠ ઉઘાડી એમના આગળ ધરવામાં આવે છે તો તેની પંક્તિઓનું વાચન એ પાત્રો કરી શકે છે. " આ પ્રમાણે રિપોર્ટ બહાર પડતાં કેટલાક વર્તમાન પાત્રો જેમ દાલ પોતાના સ્વભાવાનુસાર સત્યની પાથી તપાસ કાઢ્યા વિના પોતાના સ્વચ્છંદને અનુસરીને તે હકીકતનું રૂપાંતર કરી તેને પ્રકટ કરવા બહાર પડી જાય છે અને જેનું આજેકુળ ચિત્ર શ્રીમદ્દાક્ષલમાં શ્રીયોગિનીના વિષયમાં સર્વની દષ્ટિઆગળ ધરવામાં આવ્યું છે, તેમ તે સમયનાં કેટલાક વર્તમાન પત્રોએ એ રિપોર્ટસભ્યથી ચર્ચા ચલાવી, મી. લેલુશીઅની માફક હમેશની માફક એક રકમ 'અમુક કહી આપે ' તેને માટે હોડમાં ધરી અને તેને લેવાને માટે અનેક પાત્રો કે જેમણે પોતાની એ કામ કરી શકવાની સિદ્ધિ પૂર્વે તેમ જ પછી સર્વને કહી બતાવી છે તેમણે પ્રયત્ન કર્યા છે અને તે પ્રયત્નમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. આવાં ઉદાહરણો અનેક છે છતાં અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવું જ ઉચિત હોવાથી માત્ર આ એ ત્રણ પ્રસંગો જ દર્શાવ્યા છે.

ત્રેતાવાદન વિદ્યાના તથા પ્લેન્ચેટ અને વેગ્નના પ્રયોગો શંકાશીલ મનુષ્યની સમક્ષ કરવામાં આવતાં અનેકવાર, બહુધા, નિષ્ફળ નીવડે છે એ સર્વને સુવિદિત છે. ત્રેતાવાદનના પ્રયોગને જોવા જનાર સર્વનાં જાણવામાં છે કે એ પ્રયોગ કરનાર " અનુદૂલ વાતાવરણ " ની સ્થાવરપક્ષતા તેમના મનપર સારી રીતે પ્રયથથી જ દેસાવે છે અને જ્યારે અનુદૂલ વાતાવરણ હોતું નથી ત્યારે એ પ્રયોગો વિજયી થતા નથી એ પણ તેટલું જ પ્રસિદ્ધ છે. એવું ઘણીવાર બને છે કે મળેલા સમાજમાંથી કોઈ મનુષ્ય જોઈ ઉઠે છે કે હું છું ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રેત આવી શકે તેમ નથી. આવું ત્યાં બોલવામાં આવે છે ત્યાં સંકેતે નેત્રું ટકા નેટલા પ્રયોગો નિષ્ફળ જ યાય છે. એ વિદ્યાની સામે કોઈ પણ દલીલ કરે છે, અને તે કુવાના સંબંધમાં હોય છે ત્યારે વિશેષે કરીને, વિજયનો સંભાવ જોઈ યાય છે, તપાસ કરવા નીમવામાં આવતી કમીટીઓ ઘણીવાર કંઈ પણ આ વિદ્યાઓના ચમત્કાર જોવા પા-

મતી નથી કારણ કે એ આશય તે જીવાને જ્ઞાત થયેલો હોય છે. આ હેતુથી જ્યારે સેન્ટ્રલ કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું ત્યારે તેમાંના ધણા ખરા આરૂઢ વિરોધી અભિપ્રાયવાળા હતા અને એ કમીશન કેવળ નિષ્ફળ જ નીવડ્યું હતું. એ કમીશન પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવે છે કે જ્યારે કોઇ પણ સખત તપાસનો આરંભ કરવામાં આવે છે ત્યારે જીવાની સક્રિયતા પ્રદર્શન કોઇ પણ યથા શક્તિ નથી...તપાસનું નામ પડતાં જ પ્રયોગના વિજયને તિલાંજલિ મળી જાય છે અને જરા પણ શંકા કરતાં પ્રયોગ નિષ્ફળતાનો પરિણામ પકડે છે. અહિં એ જણાવવું આવશ્યક છે કે આ સેન્ટ્રલ કમીશનના ધણા ખરા ગૃહસ્થો વિરોધી અભિપ્રાયવાળા હતા, તથા એ ધાત તે તે જીવાના જીજ્ઞાસામાં હતી એટલું જ નહિ પણ હાં જીજ્ઞાસામાં આવી નહોતી ત્યાં એ કમીશનતરફથી જ જીજ્ઞાસામાં આવી હતી.

અર્થે જગત દશામાં આવી લાપણ કરનાર જીવામાં અને વિશેષ કરીને જેઓ લાપણ કરતી વખતે આંતર મનના પ્રદેશમાં સારી રીતે ઉતરી જઇ લાપણ કરે છે તેમનામાં પણ આ દશા જણાય છે. તેમનું લાપણ ગમે તેટલી છટાથી ચાલતું હોય છે, જે વિષયઉપર લાપણ ચાલતું હોય તે વિષયના સંબંધમાં ગમે તેટલો અભ્યાસ એ વક્તાએ કર્યો હોય છે પણ જે ક્ષણે એની સામે એક પણ દલીલ ધરવામાં આવે છે કે તેજ ક્ષણે તેમની છટા જતી રહે છે અને તે વિષયના સંબંધમાં શું કહેવું તેમને સમજાતું નથી.

આ ઉદાહરણોની સંખ્યા વધારવી હોય તો એવા અનેક પ્રસંગો મળે તેમ છે જ્યાં એમાં પ્રવર્તતા નિયમના જ્ઞાનમાટે હાલ આટલા ઉદાહરણો પૂરતાં છે. એ ઉદાહરણો શું સૂચવે છે, શા નિયમને જણાવે છે, શા સિદ્ધાન્તને રથાર્થ છે, એમાં આપેલા વ્યતિકરોની ઉપપત્તિ શી રીતે થાય છે ? કાર્યકારણભાવનો નિર્ણય કરાવનાર અન્વય તથા વ્યતિકર એવાં બે સાધનો છે. ચત્સરવે ચાત્સત્વમ્—આ હોય છે તો તે હોય છે એ અન્યવનું સ્વરૂપ છે અને ચદમાવે ચદમાવઃ—આ નથી હોતું તો તે નથી હોતું એ વ્યતિકરનું સ્વરૂપ છે. જ્યારે અમુક દશા હોય છે ત્યારે તેની પાછળ અમુક વ્યતિકર નિયમે કરીને થતો જોવામાં આવે છે ત્યારે તે દશા તે વ્યતિકરના કારણરૂપે માનવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાન્ત વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતાના સર્વ પ્રયોગોમાં વાપરે છે. જ્યારે જ્યારે સૌરા તથા એસિડનું મિશ્રણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેની પાછળ ઉભરો અપવાદ વ્યતિકર થતો જોવામાં આવે છે અને તેથી એ મિશ્રણ એ ઉભરારૂપ વ્યતિકરનું કારણ મનાય છે. આ વિજ્ઞાનસિદ્ધ અન્વયપદ્ધતિનો પ્રસ્તુતમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એનાથી અહિં પણ એ જ પ્રમાણે કાર્યકારણભાવનો નિર્ણય કરી શકાય તેમ છે. આ ઉદાહરણો વિસ્પષ્ટરૂપે જણાવે છે કે આંતર મન દ્યોતનને અધીન છે. ગમે તે પ્રકારનું દ્યોતન આંતર મનને યથા રહે છે તો પછી તે દ્યોતન પોતાનું કાર્ય અવસ્થા પ્રકટાવે છે. સંશયગ્રસ્ત સમાજના મધ્યમાં રહેલું પાત્ર થામાટે પ્રયોગમાં નિષ્ફળ જાય છે ? એટલા માટે જ કે એને આંતર દ્યોતન વિરોધી પ્રકારનું યથા ગયું છે. આ લોક મારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા છે; મારે એમને પરીક્ષા આપવાની છે, મારા સામર્થ્યની એમને સિદ્ધિ નથી પણ તેમાં સંશય છે આપું દ્યોતન એ પાત્રને તત્કાલ યથા રહે છે. અને એ દ્યોતનથી એનો આંતર મનની જૂમિકામાં યથાર્થ પ્રવેશ થતો નથી. જેમ જહરાદિ અવ્યવસ્થાવાળો મતુષ્ય નિદ્રા સેવે છે ત્યારે તેને નિદ્રા આવે છે ખરી પણ તે

પર્યર્થ સુધુષિ થતી નથી પણ વિક્ષિપ્ત દશાવાળી નિદ્રા થઈ રહે છે, સ્વપ્નગ્રસ્ત દશા થઈ રહે છે, તેમ આ પ્રકારનું કોઈ પણ ઘોતન થાય છે એટલે પર્યર્થ આંતર મનની ભૂમિકામાં પ્રવેશ ન થતાં વિક્ષિપ્તવાળો પ્રવેશ થાય છે અન્ય સંબંધોમાં કહીએ તો એ ઘોતનને ક્ષીણ આંતર મન અસ્થિર રહે છે અને તેથી જેમ હલનચલનવાળો કાચ જાપાને બરાબર ગ્રહણ કરી શકતો નથી તેમ એ આંતર મન પણ તે તે વસ્તુને અસ્થિરતાને ક્ષીણ ગ્રહણ કરી શકતું નથી. આમ સંશયમાત્ર થવો એ વિરોધી ઘોતનરૂપે પ્રવર્તી રહે છે. જેમ એ પાત્રપર પ્રયોગ કરનાર જે ઘોતન એને આપે છે તેને પાત્રનું આંતર મન ગ્રહણ કરી લે છે તે જ પ્રમાણે એ પાત્રને પોતાને થતું આત્મઘોતન પણ એટલી જ અથવા અધિક તરાથી અને દૃઢતાથી એ ગ્રહણ કરી લે છે, અને તેથી એ પાત્ર આંતર મનની ભૂમિકામાં ન આવી રહેતાં બાહ્ય મનના પ્રદેશમાં-બાહ્યકારિક દશામાં આવી રહે છે. આ જ દેવુથી શાસ્ત્ર અશ્રદ્ધાને નિદે છે, શ્રદ્ધાને સંપત્તિરૂપ ગણે છે અને વિપરીતભાવનાની માફક અસંભાવના તથા સંશયને પણ પર્યર્થસા-નનાં વિરોધી કરી રથાપે છે. હાલના વિદ્યાસંપન્ન પુરુષો અશ્રદ્ધાથી થતી હાનિને જોઈ શ્રદ્ધામાત્રની સામે જે જુટા ઉઠાવે છે તે પ્રગ્નને બીજા પ્રકારની મોટી હાનિમાં આ નિયમથી નાંખે છે. શ્રદ્ધાની સંપત્તિ જોને પ્રાપ્ત થઈ છે તેની શ્રદ્ધા મોટી હોય છે તો તેને સાચ વસ્તુનો બોધ થતાં અપર્યર્થ વસ્તુપ્રતિતિ શ્રદ્ધા જતી રહે છે અને તે સાચ વસ્તુપ્રતિ તેવી જ શ્રદ્ધા એટલે છે. એક મનુષ્ય પાસે કોટપવધિ ધન છે, અને તે ધનનો તે અસદ્વ્યય કરતો જણાય છે તો તેના વડે કરાતો બચ અસત્ છે અને અમુક પ્રકારનો બચ એ સત્ છે એ તેના જાણવામાં-જાણવામાં આવે છે તો એ મનુષ્ય અસત્ બચથી બચી સત્ બચમાં પોતા-નું ધન કદાપિ ખર્ચે છે. પણ તેમ ન કરતાં તેનું સંધનું ધન કોઈ સત્તાધીશ લઈ સમુદ્રમાં ફેંકી દે છે તો તેથી એ સત્તાધીશ એ મનુષ્યને સદામાટે હાનિ કરનાર થઈ રહે છે. આ જ પ્રમાણે શ્રદ્ધાલુ મનુષ્યપાસેથી શ્રદ્ધાસંપત્તિ લઈ લેવાથી તેને નિર્ધન, નિઃકિંચન કરવામાં આવે છે અને તેથી એમ કરનાર એ મનુષ્યને મોટી હાનિ કરે છે. જે મનુષ્યપાસે શ્રદ્ધા નથી, જે સંશયગ્રસ્ત રહે છે તે તો જાતે જ નિઃકિંચન ભિત્તુક છે, અને તેમ હોવાથી જ સંશયપાત્મા ચિન્નદયતિ—સંશયગ્રસ્ત સદા રહેનાર મનુષ્ય વિનાશનો અધિકારી છે એવું શાસ્ત્ર જણાવે છે. સંશય એ વિપર્યયની માફક આંતર મનની ભૂમિકામાં થતા પ્રવેશનો વિ-પાતક છે અને એ આપણે આ સર્વ ઉદાહરણોમાં જોઈએ છે. અને તે એટલે સુધી કે એક મનુષ્યની પાસે એકવાર એક પાત્ર આંતર મનની ભૂમિકામાં પ્રવેશ નથી કરી શકતો તો પછી બ્યારે બ્યારે તે મનુષ્યની હાજરી હોય છે ત્યારે એને તે જ ઘોતન પોતાની મેળે થાય છે અને તેથી તે આંતર મનની ભૂમિકામાં એની હાજરીમાં કોઈવાર પણ પ્રવેશ કરી શકતો નથી. એ વિરોધી મનુષ્યની હાજરી એ પાત્રને વિરોધી ઘોતનરૂપ થઈ રહે છે, અને પ્રયોગ કરનાર એ ઘોતનને પછી બદલાકારવડે પણ કાઢી શકતો નથી.

વિશ્વપ નામના વિચારવાચકનું ઉદાહરણ ઉપર આપી ગયા છીએ તેમાં આ નિયમ બ-રાબર લાગુ પડતો જણાય છે. બંધ કરેલો પત્ર વાંચી શકવાની માનસિક દશા, આંતરમનની ભૂમિએ પોતાની મેળે, પોતાના સ્વઘોતનથી ઉપગમી શકતા હતા. આત્મઘોતનવડે ઉત્પન્ન કરાયેલી એ અર્ધજાગૃતસમ દશા હતી ત્યારે લેશુરોચરનું કવર એના દસ્તમાં ધરવામાં આવ્યું ત્યારે જે દશથી એ આપવામાં આવ્યું હતું—જે એ વાંચી શકે, જે એમાં રાખેલી

એન્કની નોટનો નંબર વાંચી શકે તેને એ રકમ આપી દેવાની છે એ પ્રકારની જે પ્રતિજ્ઞા થી આપવામાં આવ્યું હતું તે હજી જ એની સત્તાનો તિરસ્કાર હતો. ગિરજા એમ કરી ફક નાર નથી જ એ જ ભાવને એ હજી હિપજવે તેમ હતું. બિરજાને ગમે તેમ કરે પણ એની મગદૂર નથી કે એ નંબર વાંચી શકે. એ પ્રકારનું અતિજળવાન તથા દહતાવાળું દોતન એ કવરની સાથે જ વીંટલાયેલું હતું. આ સાથે એ પણ રમરજુમાં રાખવાનું છે કે બિરજાની ખ્યાતિની સિદ્ધિની આ પ્રયોગપર આધાર રાખતી હતી. જે એ વાંચી શકે તો તો ફીક જ છે, પણ નહિ વાંચી શકે તો એ મનુષ્ય ઢોંગી છે અને એનામાં એવી શક્તિ નથી એવું જગજાહેર યાચ તેમ હતું. તેથી રખેને મારાથી એ નંબર ન જાણશે તો મારી સઘળી ખ્યાતિ જતી રહેશે એ પ્રકારનો ભય કે જે આંતર મનને અસ્થિર તથા વિહ્વલ બનાવી દે નાર હતો તે એનામાં તતકાલ જ યાચ જેમ હતું અને તે હિપરના દોતનને અધિક બળ અર્પી રહેતું. જે હનામની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી હતી તે બિરજાના સામર્થ્યનો આનાદર કરનારી હતી એટલું જ નહિ પણ એ જાહેર કરવામાં આવી હતી. વિદ્વાનમાં ગણાતી પ્રજા માત્રમાં એ પ્રતિજ્ઞા જાહેર થઈ હતી. બિરજાની ખ્યાતિ, એના વ્યાપાર, એની આજીવિકા આ રીતે અત્યંત જોખમમાં આવી રહ્યાં હતાં, એના ભવિષ્યમાનનો આધાર એ પ્રયોગના વિજયહિપર રહેા હતો તેથી આ સર્વકાળજી એના અંતરને વિહ્વલ બનાવવા તથા લેણશેખરના દોતનને વિજયી કરવા સમર્થ થયાં હતાં. આ પ્રમાણે હિપર રચાયેલા નિયમપ્રમાણે બિરજાની તે સમયની અસમર્થતા હિપજ થઈ રહે છે. એ વિદ્વાન પુરુષે સદાસત્ય એવા પ્રયોગો કરેલા હતા અને એ પ્રસંગ વ્યતીત થઈ ગયો ત્યારપછી પણ એવા પ્રયોગોનું ફતેહમંદ પ્રદર્શન કર્યું હતું તેથી આ પ્રસંગે એ નિષ્ફળ ગયો તેમાં વિરોધી આમદોતન જ મુખ્ય હેતુરૂપ હતું. અને આ હિપરથી આના પ્રયોગો ક્યારે કરવા તથા કેવી રીતે કરવા એ પણ સમગ્ર છે.

જેમને વિચારવાચન, વિચારસંક્રાન્તિ આદિના પ્રયોગો એવા હોય તેમણે પોતાની હજી જાણ કેવી રીતનાં રાખવાં જોઈએ એ રપટ યાચ છે. આપણે જાણું પૃથક્કરણ જેવું હોય તો જે પ્રયોગશાળામાં એ કરવામાં આવે છે ત્યાં જવું જોઈએ, ત્યાં જે જે કામના વાસણે, વિદ્યુતત્તા યંત્રો વગેરે મુરવામાં આવે છે તે અવલોકવા જોઈએ, હાથજોળન તથા આંકસીજનના ધર્મો જાણવા જોઈએ અને એ જે વાયુઓ હિપન યાચ છે તેને એ ધર્મોવડે તપાસવા જોઈએ. આમ ન કરવામાં આવે અને હું તો આખી મીચીને એમું છું અને જે જાણું પૃથક્કરણ વાયુમાં થતું હોય અથવા કાષ્ટ કરી સકતું હોય તો તે મને બતાવે એવી પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે, એવો નિશ્ચય કરવામાં આવે તો એ માત્ર દુરાગ્રહ છે, એ એ મનુષ્યના અજ્ઞાનને સૂચવે છે, એ પૃથક્કરણ જેવાના એના અનધિકારને જ સૂચવે છે, આ સંબંધમાં કોઈને લેશ પણ સંશય હોય તેમ નથી. આ જ પ્રમાણે વિદ્યુતના પ્રયોગો એવા હોય તો તેમાં પ્રવર્તતા જે જે નિયમો હોય તેનું પાલન કરવું જોઈએ છે; આકાશમાં હિડવાના વિમાનમાં એસવું હોય તો એ સંબંધી જે જે નિયમો કુદરતમાંથી જાણી લીધા હોય છે તે સર્વનું પાલન કરવું પડે છે; જે રાત્રીમાં રહેવું હોય તે ચાલતા કાચદાને સર્વ સુખેચ્છકે માત્ર આપવું પડે છે. સહીષ્ણુમાં કહીએ તો સર્વ વ્યતિકરો માટે નિયમો સ્થાપવામાં આવેલા હોય છે અને એ નિયમોને સંમાન આપવામાં આવે છે તો જ

તે તે વ્યતિકર થઇ શકે છે. આમ છતાં આશ્ચર્ય છે કે આવા વિચારસંક્રમણુ આદિના પ્રયોગોના સંબંધમાં વિદ્વાન પુરુષો પણ બાલિશતાને પ્રકટ કરતા જણાય છે. આ પ્રકારે એ પ્રયોગ કરી બતાવો તો અમે માનીએ, તે પ્રકારે ન કરો તો અમે માનવાના નથી ક્રયાદિ ઉદ્ગારો તેઓ કાઢે છે. અને એમ કહેવામાં એ પ્રયોગો માટેના જે નિયમો તેની કેવલ ઉપેક્ષા કરે છે. જેમ બીજા પ્રયોગો તેના તેના નિયમો યા્ય છે તેમ આ પ્રયોગો પણ એને માટેના જે નિયમો છે તેને સંમાન આપવાથી જ થઇ શકે છે અને એ નિયમથી વિરૂદ્ધપણે થઇ શકતા નથી.

મી. બિશપના સંબંધમાં વળી આ પણ એક વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. એ ગૃહસ્થ વિચારતું વાચન કરતા હતા, અને મને દૂરદર્શનાદિ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું છે ? એવું કહેતા નહોતા. જે મનુષ્યો દૂરદર્શનાદિ સિદ્ધિને પામ્યા હોય છે તેઓ આંતર મનની ભૂમિકામાં ઉતરી રહેતાં દૂરસ્થ પદાર્થને યથાર્થ રીતે જોઇ શકે છે. જેમ સમીપમાં રહેલા સ્થૂલ પદાર્થને આપણે સર્વથા અનુભવી શકીએ છીએ તેમ સૂક્ષ્મ, વ્યવહિત આદિ પદાર્થોના તેમને સાક્ષાત્કાર થઇ રહે છે. તેથી એવી શક્તિવાળા મનુષ્યને ક્વચિત્તે નોટ મુકી આપવામાં આવે છે તો ક્વચિત્તે વ્યવધાન એમને બાધ કરતું નથી, એ વ્યવધાન છતાં જાણે એ વ્યવધાન નહિ હોય તે પ્રમાણે એ મનુષ્યો એ નોટને જોઇ જાય છે. પણ દૂરદર્શનાદિ સિદ્ધિના કરતાં વિચારાવલોકન અથવા વિચારવાચન જૂદી જ શક્તિ છે, એ જૂદો જ પ્રયોગ છે. વિચારવાચન માટે કોઇ પણ વ્યક્તિના મનમાં એ વિચાર થયો જોઇએ, એ પદાર્થનું જ્ઞાન થયું જોઇએ અને તેમ થયું હોય છે તો પછી તે જ્ઞાનવાળાના એ વિચારરૂપ જ્ઞાનનું એ શક્તિવાળો પુરવ વાચન કરી શકે છે. તત્પર્યં કે વિચારવાચનના પ્રયોગમાટે તે તે પદાર્થનું જ્ઞાન કોઇ જાત વ્યક્તિને હોવાની જરૂર છે. મી. બિશપના પ્રસંગમાં એમ હતું એ માનવા કોઇ પણ કારણ નથી. જેટલી હકીકત બહાર આવી છે તેટલા ઉપરથી એવું જણાય છે કે ક્વચિત્તે મુઠ્ઠી નોટનો નંબર કોઇને જ જાત નહોતો. અને જો એમ હોયતો એ સ્વાભાવિક છે કે બિશપ એ નંબર કહેવાને સમર્થ થાય. અને પોતાને થયેલું વિરોધી આત્મઘોતન દૂર મુકીએ તોપણ કોઈના મનમાં જ્ઞાનાત્મક વિચારરૂપે એ નંબર નહોતો તો પછી કોનું વાચન કરવાનું અર્થિ રહે છે ? કોઈનું જ નહિ. તેથી આ હેતુ પણ મિ. બિશપની નિષ્ફળતા થવામાં નિમિત્ત હતો. જો લેબુરેઅરને એ નંબર જાત હોય તો ઉપર જણાવ્યું તેમ વિરોધી આત્મઘોતનને લીધે નિષ્ફળ થવાનો સંભવ છે. તેથી આ રીતે ઉભયથા એ વ્યક્તિકર ઉપપન્ન થાય છે. અને એ જ રીતે વિરોધી આત્મઘોતન જ પ્રધાનપણે ઇતર નિષ્ફળ થયેલા વ્યતિકરોમાં નિમિત્તરૂપ યઇ રહે છે. જ્યાં જ્યાં અનુકૂલ વાતાવરણ હોતું નથી ત્યાં કદાપિ આ પ્રયોગ સફળ થતા નથી તેથી એ પ્રયોગ કરનાર કરાવનારે અનુકૂલ વાતાવરણની પ્રથમ સિદ્ધિ કરવી આવશ્યક છે.

માનસ રસાયન

અથવા

વિનયને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૬૧ થી.)

સુસ્તીપૂર્વક, બેઠકકારીથી, યાત્રિકપણે, નિર્જીવવત્ તથા ન છૂટકે થતી ક્રિયા, શરીરમાં એવા પ્રકારની સ્થિતિને પ્રકટાવે છે કે જે પુટને કઠિનસરખાં બનાવે છે, અને એ પ્રમાણે કરીને તમારામાં અવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તેથી કોઈ પણ મનુષ્ય તેવી સ્થિતિમાં કાર્ય કરી શકે એ સંભવતું નથી. અને તેમ છતાં પણ તેવી જ સ્થિતિઓમાં મનુષ્યનો મોટો ભાગ આજે કામ કરતો હોય છે, જેથી તેના સંસ્કૃતિમાં કામ એ વૃદ્ધ ધવાનો જ વિધિ છે, અને વૃદ્ધાવસ્થા એ જ તેમાંથી ફળરૂપે નીકળે એમ છે એ સહજ કદખી સંકાપ છે.

બીજો કોઈ કહે તે જ પ્રમાણે કરવું—પછી તેમાં આપણી ઇચ્છા હોય કે નહિ, એ કેવલ મહેનતને ઉપગતવનારી અને યત્નવત્ થતી ક્રિયાનું જે ફલ પ્રકટે છે તેવું જ પ્રકટાવનારી હોય છે. અને તેવી ક્રિયા પુટમાંથી જીવનબલને ચૂસી લે છે કે જેથી તે પુટ શુષ્ક થઈ જઈ, કાઠસરખાં કઠિન થઈ રહે છે અને પરિણામે વૃદ્ધાવસ્થા ઉપજાવે છે.

આનો ઉપાય એક જ છે કે મનુષ્ય જે કાર્ય કરતો હોય તે સર્વઉપર તેણે પ્રેમ પ્રકટાવવો. અને જ્યારે તે તેના કાર્યને ચાલે છે ત્યારે તેને જે કંઈ કરવાનું છે તે એક બલા-કારકરૂપે લાક્ષણિક નહિ, પણ તે કાર્ય તેને કરવાની વૃત્તિ જ ધવાની. તેથી કરીને તેને તે કાર્ય સંખપૂર્વક કરી શકાય એવું આવશ્યક બળ પણ પ્રાપ્ત થવાનું. કારણ કે જે કાર્ય પ્રેમપૂર્વક કરવામાં આવે છે તેથી હમેશાં જીવનતત્ત્વ તથા બલની વૃદ્ધિ થયાં જ કરે છે.

જે મનુષ્ય તેના કાર્યમાં પ્રીતિ રાખે છે તે મનુષ્યની ન્યાં સુધી તેના કાર્યઉપર પ્રીતિ રહે છે ત્યાં સુધી કામ કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય પ્રકટે છે, કેમકે કાર્યઉપર પ્રેમ રાખવો એ તે કાર્ય કરવાના બલને નિરંતર વધારવું એ જ છે. આવેલ મનુષ્ય વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે દુર્બલ નહિ ધવાનો અથવા નિવૃત્તિપરાયણતાને પણ નહિ શોધવાનો. તેનું એટલું બહુ મુશ્કેલ વધવાનું કે જગત્ તેને નિવૃત્તિ (કામમાંથી અટકવા પૂરતી) લેવા દેવાને અવકાશ પણ નહિ આપે, તેમ તેને તેમાંથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા પણ પ્રકટવાની નહિ જે મનુષ્ય કર્તવ્યપ્રતિ પ્રેમભાવેને સેવે છે, તેને કાર્ય એ એક આનંદ છે, અને તેના જીવનની વૃદ્ધિ કરનાર એક સમર્થ વસ્તુ છે.

વર્તમાન સમયમાં જગત્ની ઔદ્યોગિક સૃષ્ટિમાં ન્યાં ત્યાં જે યુવાન પુરુષોની અગત્ય જણાય છે, તે અગત્યને તેમના વર્ષની સાથે કશી સંબંધ નથી. જેની અગત્ય છે તે હિતમ મગજ, બલ તથા જીવનતત્ત્વથી ઉભરાતા મનુષ્યો છે. તેઓએ કેટલો કાળ જીવનને જગતમાં ભોગવ્યું છે તે જણવું કંઈ જરૂરનું નથી. જો આને ૧૦ ઉપરાંત વર્ષ થઈ ગયાં છે તેમાંના મોટા ભાગે તેમના મન પુટને દ્રવતારદિત શુષ્કસરખાં થવા લીધાં છે અને તેથી જ

તેઓ 'સાહી ને શુદ્ધિ નાહી'ના જનકથનને પ્રાપ્ત થયા છે, તેવાઓ સમર્થરૂપે પછી મનાતા નથી અને તેથી યુવાન મનુષ્યોની ભૂલો ત્યાંથી માગણી થયા કરે છે. પરંતુ જે કોઈ મનુષ્ય પોતાના શરીરમાંથી પુટને કઠિન કરવાના કારણને નિષ્ણ કરી દેશે તે મનુષ્ય જેમ જેમ વધારે જીવન ભોગવતો જશે તેમ તેમ તે વિશેષ તેજસ્વી, વિશેષ પ્રતાપમય, વિશેષ સામર્થ્યમય તથા જગતને વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે. અને ઔદ્યોગિક સૃષ્ટિ તેની સેવાની અત્યંત અગત્ય તથા આગ્રહ દર્શાવીને માગણી કરશે.

યુવાન રહેવાની કળાને પ્રાપ્ત કરો, અને વર્તમાન સમયના સંભવો અને કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની તકો જતાં રહેતાં જણાય તો અકળાશો નહિ. ભવિષ્યને સમય વર્તમાન સમયકરતાં પણ ધણા ઉત્તમ સંભવો અને પ્રાપ્ત્યની તકોથી ભરેલો છે; તમારે માત્ર યુવાન રહેવાની અગત્ય છે. જેમ તમે વિશેષ જીવન ભોગવશો તેમ આધિક્ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરશો તથા ઉત્તમ સંભવોની વધારે અને વધારે નિકટ આવતા જશો. ભૂલો સુધી શરીર ધોવન અને બલપૂર્ણ રહેવાનું જરૂરી રાખો છે, ત્યાં સુધી તોમાં પ્રકટનું જ્ઞાન અને અનુભવ એ બીજું કશું જ નથી પણ સામર્થ્ય અને ઉત્તમ પ્રદ્યુધારણશક્તિ જ છે; અર્થાત્ તે મનુષ્યને સામર્થ્ય તથા શક્તિ પ્રાપ્ત થયા જ કરે છે.

જે સુસ્થ યુવાવસ્થામાં રહેવાની કળાને પ્રાપ્ત થયો છે તેને ભવિષ્યમાં આગળ અને આગળ આવનારાં વર્ષો એ બીજું કશું જ નથી પણ વધારે અને વધારે પ્રાપ્ત થતી સૂક્ષ્મ ગતિ, અલૌકિક શુદ્ધિ, સામર્થ્ય, શક્તિ, ઉપયોગિતા, યથાર્થ જીવન, યથાર્થ આનંદ અને જગતમાં જે કંઈ વધારે સુંદર અને વધારે મૂલ્યવાન છે તેને પ્રાપ્ત થવું એ જ છે. તેને વર્ષો વધતાં જતાં જોઈ કશો ભય થતો નથી. કેમકે તેને મન વધતું વધતું એટલે કંઈ દુર્બલતા, અવસ્થા અને મિથ્યા આલસ્યનું વધતું એવો અર્થ થતો નથી; પરંતુ તેને બદલે અનુભવથી પૂર્ણ ધોવન, ઉત્તમ સંભવોની સાથે તેને પ્રાપ્ત કરવાનું બળ, મનોરથસંક્ષિપ્ત પ્રાપ્ત્યોની સાથે પ્રાપ્ત્યનો યથાર્થ અનુભવ, પ્રત્યક્ષતાની સાથે ઇચ્છા, જે કંઈ સુંદર અને મૂલ્યવાન છે તેની પ્રાપ્તિસહિત તેનો પ્રેમ અને ઉપભોગના સામર્થ્યસહિત જે શક્તિ આપણને ઉપભોગનો આનંદ ઉપભવી શકે છે તે-આ સધળું છે. અર્થાત્ તે જેમ જેમ વયમાં વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેને લાગે છે કે તેની શક્તિ તથા સામર્થ્ય વધતાં જાય છે, અને તે એકલા જ વધતાં નથી, પણ સાથે સાથે અનેક પ્રકારનાં ફલને આપતાં, વિવિધ જાતની સિદ્ધિઓને ઉપભવતાં, તથા તેને વિચ્ચ સિખરઉપર સ્થાપતાં વધતાં જાય છે.

મોટા ભાગે મનુષ્યને કાર્ય કરવું એ કઠિન લાગે છે, અને તેના હેતુ એ છે કે તેના કામમાં જે જે યત્નો તે કરે છે તે તે યત્નો સત્ત્વ અથવા બળના સામર્થ્યને વધારવાને બદલે સત્ત્વ અથવા બળને જ ખાઈ જનારાં હોય છે. કાર્ય કરવાનો યત્ન એવો હોવો જોઈએ-તેનું વધણું એવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ-કે જે શરીરમાં રહેલી અનેક ગ્રામ શક્તિઓ તથા બળને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં જગાડ કરે. અને એ નહીં તથા સત્ય છે કે આ પ્રકારના યત્નથી જે કાર્ય થાય છે, તે કાર્ય સામાન્ય રીતે જેમ સામર્થ્યના ક્ષય કરે છે, તેમ ન કરતાં ઉલટું શરીરના સામર્થ્યને વધારે છે.

કામ કરવામાં, શરીરની અંદર ગ્રામરૂપે રહેલા બળને પ્રદાર પ્રકટાવવાનું રહસ્ય એક જ છે કે તે કાર્યમાં પ્રેમ પ્રકટાવવો, કામને પ્રેમથી ચલાવવું. પ્રેમની ગતિ, કાર્યની ગતિને

અત્યંત ઉંડાણમાં સ્થાપે છે, અને તેમ કરીને કાર્યની ગતિને મનુષ્યમાં રહેલા અપ્રુટ જીવનના ઉંડાણના ભાગ સાથે-તેના ગંભીર અદેશમાં-સંબંધમાં લાવે છે. તેમ જ પ્રેમની ગતિ, ક્રિયાની ગતિને રચનાત્મક ભાવ આપે છે, અર્થાત્ જે કંઈ કાર્ય આપણે કરવું છે તે કાર્ય જે રીતથી સત્વર પ્રકટ થાય એમ છે તેવી ગતિમાં તેને સ્થાપે છે. પ્રેમનું સામર્થ્ય હમેશાં રચનાત્મક હોય છે, અને તે જેની સાથે સંબંધમાં આવે છે તેને પોતાનું એ સામર્થ્ય આપવાને તે પ્રેમ નિરંતર વેગવાળો હોય છે. તથા તેને રચવાની, તેના વિસ્તાર કરવાની, તેના વિકાસ કરવાની, તેની વૃદ્ધિ કરવાની તથા તેના પૂર્ણ રૂપમાં આવિષ્કાર કરવાની તે પ્રેમને શક્તિ હોય છે.

ક્રિયાનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે કોઈ વસ્તુને રચવી, પરંતુ ક્રિયાની ગતિ, રચનારને પોતાને રચવામાં પણ એક હેતુરૂપ હોય છે. અર્થ જોતાં જ્યારે ક્રિયાની ગતિ પૂર્ણ થાય ત્યારે રચનાત્મક હોય છે ત્યારે તે રચનારને પણ રચે છે, કે જ્યારે તે રચનાર કોઈ બીજી જ વસ્તુને રચવામાં રોકાયેલો હોય છે. અને જ્યારે પોતાના કરવાના કાર્યો પર રચનાર અર્થાત્ મનુષ્ય પ્રેમ કરે છે ત્યારે તેના કાર્યની ગતિ અવરોધ કરીને રચનાત્મક થાય છે.

આથી એ રપટ થાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય પોતાના કાર્યો પર પ્રેમ કરે છે, ત્યારે તે કાર્ય તેના પોતાના વિકાસને દરનાર એક સામર્થ્યરૂપ થઈ રહે છે. અને તેથી તે મનુષ્ય શરીરના ક્ષયને કરવાને બદલે તે તેમાં બલવાન સામર્થ્ય, બલવાન ગ્રહણધારણ શક્તિ અને બલવાન સત્તાતરીકે થઈ પડે છે.

જ્યારે મનુષ્ય શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કાર્ય કરે છે ત્યારે તે કાર્ય તેને વિશેષ બલવાન વિશેષ સમર્થ અને વિશેષ મુદ્દા કરે છે. અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કાર્ય કરવામાં મુખ્ય નિયમ એ છે કે આપણા હૃદય અને આત્માના પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક તે કાર્ય કરવું; બીજો નિયમ એ છે કે સધળા કાર્ય તે કાર્યના કરનારને રચે છે, તેના વિકાસ કરે છે અને તેને બલવાન કરે છે, એ પ્રકારે દૃઢપણે વિચારવું. કોઈ પણ કાર્યમાં, તે કાર્ય આપણા વિકાસમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે અને વિચારપૂર્વક તેમાં જોડાવું એના અર્થ એ છે કે કોઈ પણ વસ્તુને રચવાના ક્રમમાં તેની સાથે સાથે જ શરીરને રચનારી સધળી માનસ શક્તિઓને શરીર રચવામાં વાળવી. અર્થાત્ બીજા જે કંઈ કાર્યો આપણે કરતા હોઈએ તે કાર્યો એવી રીતે કરવા કે જેના ઉપયોગ આપણા શરીરબંધારણમાં ઉપયોગી થઈ પડે, જેથી તે કાર્ય થવાની સાથે આપણા શરીરને દાનિ થવાનો સંભવ ન આવે, પણ ઉલટું તે કાર્ય આપણા શરીરને લાભ જ કરે, અને તેને માટે આપણી માનસ શક્તિઓને આપણા કરવાના સધળા કાર્યમાં યોગ્ય રીતે વાળવી જોઈએ. શરીરની શક્તિઓને જે કાર્ય કરવામાં વાળવામાં આવે છે, તે કાર્ય તે કરી શકે છે, અને જ્યારે આપણે આપણા કરવાના કામો પર પ્રેમભાવ રાખીએ છીએ ત્યારે તે શક્તિઓને અનાયાસ રીતે આપણા શરીર તથા મનના વિકાસ કરવા તરફ આપણે વાળીએ છીએ. અને તે સધળી શક્તિઓ જ્યારે પોતાની સપ્રમાણ (Normal) સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે તે સંપૂર્ણ રીતે રચનાત્મક થઈ રહે છે એ ભાવપૂર્વક જે કંઈ કાર્યમાં તે શક્તિઓને યોગ્ય છીએ તેમાં તે સર્વ રીતે સરસ નીવડે છે.

(અપૂર્ણ.)

નૈસર્ગિક જીવન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના આવૃત્તિ માસના પૃષ્ઠ ૨૫૯ થી.)

નૈસર્ગિકતા—શરીરશાસ્ત્ર અથવા આરોગ્યશાસ્ત્રના ક્ષેત્રે લેખકોએ યોગ્ય નૈસર્ગિકતાની કલાને બહુ ચુચવી નાંખવામાં આવી છે, અને તેથી મનુષ્યોના મોટા ભાગે એને કડાકારૂપે જાણીને આ સુંદર અને ઉપયોગી કલામાં નિષ્ણાત થવાનો નિચાર માંડી વાળ્યો હોય છે. પરંતુ ખરી વાત એ છે કે આ કલા એવી તો મુગમ છે કે એને ઉપયોગ કરવાને માટે એક ક્ષણ પણ તેને માટે ખાસ (Favour) કાઢવી પડે તેવી નથી અને તેમ છતાં મનુષ્ય તેમાં નિષ્ણાત થઈ શકે છે. જે કંઈ કરવાનું છે તે એટલું જ છે કે દરેક શ્વાસ લેતી વખતે રેશ્મનાં પ્રત્યેક પુટને વાયુથી નિપજાવવા જોઈએ, અને એ રીતે તેને પુષ્કળ પ્રમાણમાં તાજી હવા પૂરી પાડવી.

નિષ્ણતા પ્રમાણમાં તાજી હવા પૂરી પાડવાને માટે દરેક મનુષ્યમાં ધરતી બધી જ બારીઓ ઉઘાડી રાખવી અથવા પવનના ન્યાં પુષ્કળ અપાટા આવતા હોય ત્યાં જ પડ્યા રહેવું એવું કંઈ નથી. પુષ્કળ પ્રમાણમાં પવન આવતો હોય તો થોડી બારીઓ ઉઘાડી રહે તો-પણ હાનિ જેવું નથી. ઓરડાના બધા ભાગમાં હવાની અવર જવર નિયમિત રીતે થવા કરે એટલી બારીઓ ઉઘાડી રાખવાની તો ખાસ આવશ્યકતા છે. બહાર ખુલામાંથી આવનાર ને પણ ધરમાં ગભરામણ જેવું ન થાય એટલા પ્રમાણથી તો હવાની તેમાં અવર જવર થવી જ જોઈએ. તાજી હવા મળ્યા કરે તેને માટે આ એક જ કરવાનું છે કે ધરમાં હવાની સારી રીતે અવર જવર થવી જોઈએ, અને એવી ખુલી તાજી હવા ધરમાં આવે છે કે નહિ એ કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ સમયે સદૃજ જાણી શકે એમ છે. આ રથળે એ પણ સ્મરણમાં રાખવું કે ગજરાઈ જવાય એટલી બધી હવા એ પણ જરૂરની નથી. જેમ બીજી બાજતોમાં પણ એકદમ અનિશ્ચયપણું જરૂરનું નથી તેમ આ બાજતમાં પણ તેવું જ છે. કેમકે નિરુપયોગી અનિશ્ચયતા એ લાભકારક નથી.

દરેક શ્વાસ લેતી વખતે રેશ્મનાં દરેક પુટને વાયુથી પૂર્ણ રીતે ભરતાં શીખો. આમાં મુખ્ય બાજત એ છે કે પૂરેપૂરી છાતી ભરીને શ્વાસ લેવો, અને તે સરળપણે લેવો. હમેશાં સીધા-ટટાર સ્થિતિમાં રહેવું. આરંભમાં શ્વાસ લેવાની થોડી સાદી રીતો કે જે આપણે જાણીએ છીએ તે રીતે શ્વાસ લેવા માંડવો કે જેથી કરીને એ સંબંધમાં કંઈ અયોગ્ય ટેવો પડી ગઈ હોય તેને આપણે જ્યારે કરી શકીએ, અને એમ રીતે શ્વાસ લેવાની જે સ્વાભાવિક રીત છે તેને આપણે ઉપજાવી શકીએ. પરંતુ આમાં એક આવશ્યક નિયમ છે તે એ છે કે પૂરેપૂરી છાતી-રેશ્મનાં-ભરીને શ્વાસ લેવાનું લક્ષ્યમાં રાખવું, અને તેમાં પણ આપણે ખુલી હવામાં ફરતા હોઈએ ત્યારે તો એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું, અને તેની

સાથે એ પશુ ધ્યાનમાં રાખવું કે દેવેથી આપણે દરેક વખતે પૂરેપૂરી રીતે અને ખરી રીતે શ્વાસ લેવાનો છે. થોડો વખત સદૃષ્ટપૂર્વક એ દિશા ઠપાં પડી સ્વાભાવિક રીતે જ તમે યોગ્ય પ્રકારથી શ્વાસનક્રિયા કરી શકવાના. તોપણ આ દશાને પૂર્ણ થવામાં આવડવું જ બસ નથી, અને તેથી તેટલું આવડવું એટલે પૂરેપૂરી શ્વાસનવિધિની દક્ષા આપણે જાણી ગયા એમ સમજીને ત્યાં જ અટકી પડવાનું નથી. જ્યારે જ્યારે તમે ખુલ્લી હવામાં હસરત કરો અથવા ત્યાં દીર્ઘ શ્વાસ લેવાની દિશાના વિચારપૂર્વક શ્વાસનવિધિ કરો ત્યારે પૂરેપૂરી ઝાળી ભરીને શ્વાસ લેજો. એટલે તમારાં ફેફસાંને પૂરેપૂરાં ભરવો અને તેને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવો. પરંતુ એ 'સદૃષ્ટમાં રાખવું' કે દરેક શ્વાસ લેવા મુશ્કેલી દિશા સરળ એક સરખી અને ધીમેથી થતી જોઈએ. એકદમ સુરેર કરીને લેવો કે પુરેર કરીને 'ઊડી દેવો' નહિ પણ બંને સરળતાથી અને ધીમેથી કરવાં. દિવસમાં ઘણી વખતે આપણને એવી એક કે બે ક્ષણ પશુ મળે છે કે જેમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આપણે આપણા કામમાંથી મુક્ત થઈએ છીએ અને તેને આપણે આવા યોગ્ય શ્વાસનવિધિ કરવામાટે ઉપયોગમાં લઈ શકીએ એમ છે. અને આવી બંને તેટલી ક્ષણોનો દિવસમાં આ કાર્ય માટે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. બસે સર્વે અંશથી પૂર્ણપણે આપણે આ દશા સિદ્ધ ન કરી હોય તોપણ ઉપર જણાવ્યા તે નિયમને અનુસરીને બંને તેટલી વધારે વખત એ અગત્યની દિશા થતી જોઈએ. એને ઠોઠ પશુ સમયે ઊડી દેવાની જરૂર નથી. નિત્ય કરવાથી તેમાં દિવસે દિવસે મુશ્કેલી જ થતો જાય છે. નિત્ય તમે તેવી દિશા યાપ પશુ તેમાં પ્રતિદિન મુશ્કેલી થયા જ કરે છે.

વ્યાયામ-હસરત-સારીરિક હસરતમાં ઠોઠ અત્યંત મોટા પ્રમાણવાળી પદ્ધતિની જરૂર નથી. ખરું જોતાં અત્યંત પ્રમાણવાળી હસરત સામાન્ય નિયમથી ઊડી દેવાની હોય છે. તેવી જાતની ઘણી ખરી હસરતો દરઉપજાત શ્રમને આપે છે તથા બલાકારથી દિશા કરાવે છે, અને તેવી દિશા સરીરનો ધસારો કરે છે. ઠોઠ પશુ હસરત, જ્યાં સુધી તેની અંદર સરીર તથા મન બંનેના આપણે એકરાગપૂર્વક જોડાયેલા નથી ત્યાં સુધી તે સરીરને રચનારૂપે ઘણું પડે તેમ નથી. ટુંકામાં પ્રત્યેક હસરતમાં તમે અત્યંત રસવાળા હોવા જોઈએ અને ધારેલાં પરિણામને અવશ્ય કરીને પ્રકટાવવાના નિશ્ચયવાળા હોવા જોઈએ.

આ જાતમાં મન એટલો જાગ્રત અગત્યનો ભાગ ભજવે છે કે ઠોઠ પશુ પિંડીઓનો ધારેલો વિદાસ સરીરને ત્રિલકુલ ચાંત પડ્યું રાખવા ઝાંઝા હસરત થઈ કરે છે એવી દૃઢ દક્ષપનામાત્ર કરવાથી પશુ કરી શકાય છે એ સિદ્ધ થઈ સુક્યું છે. પરંતુ આ જાતમાં કેવળ મનવડે ઉપગમવેલાં પરિણામ રચાઈ રહેતો નથી તેમ તે જ પ્રમાણે કેવળ સારીરિક વ્યાયામવડે ઉપગમવેલાં પરિણામ પણ રચાઈ રહેતો નથી. જે હસરત કેવળ સરીરવડે જ યાપ છે અર્થાત્ જેમાં મન જોડેલું રાખવામાં આવતું નથી તે કાં તો ચંચલ થતી દિશા હોય છે અથવા બલાકારથી થતી દિશા હોય છે. અને આવી દિશા જો કે થોડા વખતને માટે સરીરમાં ફૂંચિત વિદાસને બતાવે છે, તોપણ ઉંચે તે દાનિરૂપ થઈ પડે છે.

ખરો માર્ગ એ જ છે કે સરીર અને મન બંનેને જોડીને ચોટી સરળ અને સારી હસરતો કરવી જોઈએ. બીજા કાર્યોમાં કદીએ તો અત્યંત રસથી અને પાનેલા પરિણામની દૃઢ આસા રાખીને, સારીરિક હસરત કરવા માટે, અને જ્યારે તમે સરીરવડે હસરત

કરતા હો ત્યારે કલ્પના કરજો કે મનવડે પણ એ જ પ્રકારની કસરત તમે કરો છો. દર્શાત-રૂપે, તમારા માથાઉપર જ્યારે બંને હાથ ઉંચા કરતા હો અથવા હાથની આંગળીઓ વડે પગના અંગ્રેહો ઘુંટણ વાળ્યા વગર અડકાવાનો યત્ન કરતા હો અથવા માત્ર પગના અંગ્રેહો ઉપર જ તમારા આખા શરીરને ઊંચકતા હો અથવા આવી જ કોઈ પણ જાતની દંડ, બેઠક, મલખમ વગેરે કરતા હો, ત્યારે જેમ તમારા શરીરથી તે ક્રિયા કરો છો તેમ તમારા મનવડે પણ તેવી જ ક્રિયા કરો છો એવી કલ્પના કરજો. અર્થાત્ એવા જ પ્રકારની કસરતનું ચિત્ર રચજો, અને જ્યારે શરીરવડે તમે કસરત કરો ત્યારે તમારા મનઆગળ એ માનસ ચિત્રને કાયમ રાખી રહેજો. આરંભમાં આ બે ક્રિયાનો યોગ કરી શકાતો તમને કદાચ નહિ લાગે, પરંતુ થોડા સમયમાં જ તમે એ કળાને સિદ્ધ કરશો, પણ જ્યારે એ સિદ્ધ કરશો ત્યારે પહેલાં જેટલા લાભને કસરતથી તમે પામતા હતા, તેના કરતાં વધારે લાભ થતો તમને જણાશે.

કસરત માટે કઈ પદ્ધતિ (System) રચીકારવી એ તમારી ઇચ્છાઉપર રાખજો, કેમકે મનની સ્થિતિ, વેગ, વિશ્વાસ તથા લાવનાઉપર કસરતનો મુખ્ય લાભ રહેલો છે. તમને જેની ખાસ જરૂર હોય તેને વધારે પસંદ કરજો, પણ ઘણી જાતની કસરતોનું કંઈ પ્રયોજન નથી. તમારા શરીરના જે જે મુખ્ય અવયવો તથા ખિટીઓ છે તે ક્રિયામાં મુકાય એવી જાતની જે જે કસરતો હોય તે તે કરવાનો તમારો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આને માટે જુદા જુદા પ્રકારની દસ બાર કસરતો કરવાની જરૂર રહે છે. અને તેને જો સવારે તથા સાંજે પંદર પંદર મિનીટ શરીર અને મન બંનેના ઉપયોગ કરીને કરો તો તમને ધારણું ફળ તેટલુંથી પ્રકટનું જણાશે. તેની સાથે વધારામાં ખુદ્દી દવામાં પ્રસંગે પ્રસંગે કસરતો કરો, સૂઈના સહન થાય તેવા પ્રકારમાં કસરતો કરો, અને તેમાં પણ વેગપૂર્વક અને બળથી આલવાની કસરત બહુ લાભજનક છે. તમારા નિત્યના કાર્યરૂપે આ કસરતના કાર્યને ગણો. આ વિચારનું આપણે આગળનાં પૃષ્ઠોમાં વર્ણન કરીશું.

વસ્ત્રવિધાન—કપડાં પહેરવાના સંબંધમાં તેને ધારણ કરવાનો કુદરતી હેતુ કે જે શરીરને વિવિધ પ્રકારની ઋતુની અસર તથા મનિનતાથી રક્ષણ કરવાનો છે તે વિચાર સિવાય એ સંબંધી કંઈ ખાસ કહેવા સરખું રહેતું નથી. વસ્ત્રવિધાનનો ખીન્ને હેતુ કે જે વર્તમાન સમયમાં સુધારણા (Civilization) ના વિકાસની સાથે પ્રકટ્યો છે તે, તેનાથી શરીરને શોભાવવાનો છે. સૌન્દર્યની કદર બહુવાર (Appreciation) ને એક સ્વભાવ કે જે પ્રજાના વિકાસમાં એક અનિવાર્ય અગત્યનો છે તેની સાથે તે કંઈક અંશમાં એકરાખવાળો છે. જે કે તેમાં કેવલ વિદેશીય વસ્ત્ર જ સૌન્દર્યની પેરિસીમાને પામ્યાં છે એવું કંઈ નથી. ઉલટું આપણાં દેશનાં વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો તથા તેને ધારણ કરવાની શૈલિ સૌન્દર્યની દૃષ્ટિથી જોતાં વિદેશીય વસ્ત્રો કરતાં ઘણાં અંશે ઘણી બાબતોમાં ચઢી જાય એમ છે. તોપણ પ્રત્યેક દેશમાં જ દૃષ્ટિથી જે કંઈ સુધારો વધારો વસ્ત્ર તથા તેને પહેરવાની શૈલિમાં થતો જાય છે અને થયો છે તેમાં વસ્ત્રવિધાનના મૂળ અને મુખ્ય હેતુને બાધ આવે અથવા તે હેતુ તદ્દ જ ગોણપણે સચવાય અને કેવળ ઉપરની જ શોભા ખાતર તેનો પ્રચાર ચાલુ રહે અને કેવળ શોભાના હેતુનો વિચાર કરીને જ તેમાં શક્તિ વા ફેરફાર થતા રહે

તો તે ન હજીવા યોગ્ય અને હાનિકારક છે. સર્વોત્તમ પ્રકારની-રિયલિતે અનુસાર-શોખા દેખાય અને તેની સાથે શરીરરસજીવન જે તેના પ્રધાન ઉદ્દેશ તે સારી રીતે સમવાય એ પ્રકારનાં વસ્ત્ર પહેરવાં જોઈએ. એ ઉલ્લેખમાંથી એક પણ હેતુને છોડીને વસ્ત્રવિધાનસંબંધી નિર્ણય આજના દેશકાલને અનુસરીને કરી શકાય તેમ નથી. કેટલાક મનુષ્યો વસ્ત્રોથી પ્રકટ-તા સાન્દર્ભના આશયપ્રતિ કેવળ મીઝેડી દષ્ટિ રાખે છે, એ પણ આજના સમયને અનુસરીને નથી, તેમ કેટલાક પોતાની શૃદ્ધતી ધનાદિની રિયલિ તથા બહારની લૌકિક પદ્ધતી વગેરેની રિયલિતેના વિચાર કર્યા વિના કેવળ શોખ તથા શોખાને માટે દેખાદેખી વસ્ત્રો પહેરે છે તે પણ ભુદ્ધિમાન્દની દષ્ટિથી ઉત્તમ કે માનનીય ગણી શકાતું નથી. પરંતુ રાત્ર્યવ્યવસ્થા એવા પ્રકારની છે કે જેમાં વસ્ત્રની ઉત્તમતાની આજ કાલ વિશેષ અગત્ય જણાય છે, અને તેથી કંઈક અંશમાં પ્રાપ્ત રિસનિકરતાં બહારથી વિશેષ રૂપને દેખાડનાર વસ્ત્રોની કેટલાક પ્રસંગે આવશ્યકતા રહે છે, અને તેથી તેવા આવશ્યકતાવાળો જનસમાજ તેમ કરે તો તેમની એ સહેલુક પ્રવૃત્તિપ્રતિ સહિવેશ્ય એ ઉપેક્ષા કર્તવ્ય છે. પરંતુ હૃદયપરંત હારો અને જેને કંઈ પ્રયોજન નથી તેવાને પણ કેવળ બાહ્ય આડંબરઅર્થે જ દ્રવ્યાદિની હાનિના ભોગે એ માર્ગ અગિયાર કરવો એ ભૂલવિના અન્ય કશું જ નથી. તેમ જ જેમની રિયલિ સારી છે તેમના સારાં વસ્ત્રાદિ ધારણ કરવામાં સંકેત, એ રૂપજીતાવિના અન્ય કશું જ નથી અને તે શરીરવિચાર તથા વ્યવહારવિચાર કરતાં અધર્ષિત છે એ પણ સ્પષ્ટ જ છે.

યોગ્ય પ્રકારે વસ્ત્રવિધાન કરવામાં પ્રથમ નિયમ એ છે કે ઉપર જણાવેલી બે બા-જીના અંત્ય (Extremes) ને ત્યજ દેવા, એટલે ધણાં તેમ જ ધણાં મૂલવવાળાં જરીના વાગા પહેરવાની કશી જરૂર નથી, અથવા બહુ જ થોડાં તેમ બહુ જ ઓછા મૂલ્યનાં ચીથ-રવેલ પહેરવાની પણ કશી જરૂર નથી. એ બે અંત્યમાં કંઈ મદદતા રહી નથી. સાદું કે ધર્મપ્રવર્તક કે ભક્ત થવા માટે ચીથરું જેવાં ખરાબ વસ્ત્ર પહેરવાં એ કેવળ અપોગ્ય છે તેમ રાત્ર્ય કે મહાધનાદ્ય યથા તો વરરાત્ર્ય જેવા બની હતીને એસવું એ પણ તેટલું જ અપોગ્ય છે. ખીંટીઉપર જેમ પાંચ દશ કપડાં બેરતીએ તેમ શરીરઉપર વિના પ્રયો-જન કપડાંનો વધારે ભાર કરવો નહિ કે જેથી વિના ધારણ શરીર બહીમાં પડી 'આરતે તાપે' બહાણું હોય એવું તેને જ્ઞાન યાય. તેમ તાદ, ચરદી વગેરેથી રક્ષણ કરવામાં જે કંઈ કુદરતી રીતે જરૂરનાં છે તેના કરતાં એ.છાં કપડાં પણ પહેરવાં નહિ. દરેક રીતે તમને સુખ ઉપજે એવાં પ્રકારનાં વસ્ત્રો પહેરો, અને એ સુખનો પૂર્ણ રીતે દ્વારો લેવાને તમારા મનને કેળવો. અને આ બાજતમાં મન એવા તો બળવાળું છે કે યદુ વગેરેનો હેતુ હોવા છતાં પણ જો દરેક વખતે પ્રાપ્ત વસ્ત્રોથી સુખને જ ઉપજતી લે એવી રીતનું તેને કેળવું' હોય છે તો બર સિયાગામાં તમે પટેલાં પહેરતા હો તેના કરતાં ત્રીજો ભાગે કપડાં પહેરો અર્થાત અર્ધઉપરાંત ઓછાં કરી નાંખો અને તેમ છતાં પણ એ દેશકાલથી તમને વધારે સુખ ઉપજતું જણાશે. આ વિચારને હજી પણ આગળ દોરો: સિયાગામાં તમે અત્યં-ત કંડા યજ્ઞ જાઓ છો કે ઉનાગામાં તમે અત્યંત ગરમ યજ્ઞ જાઓ છો એ વિચારને સેધ પણ અવકાશ આપો નહિ. હાથથી પણ અસુખીયા થવાનો નિરેવ કોને, અને ઝગતી અગ્નિ પણ તમારા ઉપર યાય છે એ વિચારને પણ અટકાવો.

બર ઉનાગામાં પણ રમીને ચરદી યજ્ઞ જાઓ એ વિચારથી જો ગરમ ગણપડે શખ.

નાર અને ચામડીને અડકાડીને ગરમ ગંજીરુમ પહેરનાર અનેક મનુષ્યો હોય છે. શિયાળામાં કે ચોમાસામાં તો પૂછવું જ શું ? મોખા-દાઢી અને પગે-કાન ઢાંકણી ટાપી અને બને તો તે ઉપર એકાદ ફાળીયાજોડું રીંટાજોડું વસ્ત્ર, પાંચ સાત શરીરને બીચડીને એક ઉપર એક પહેરેલાં વસ્ત્રો અને તે ઉપર બને તો ' ચોવર કોટ ' અને શાવ, અને કંઈ નહિ તો છેવટે ધાગળી—આવા લેવવાળા પશુ ધણી મનુષ્યો હોય છે. આ બધાની ખર્ નેતા કશી જ જરૂર નથી. આટલું છતાં તેઓને શ્વેભ્રમગેરે વિક્રિયા તો ચાલુ જ હોય છે. એ જ જણાવી આપે છે કે શરીરને કે સજેખમને વસ્ત્રો અટકાવતાં નથી, પણ તેને થવાનું કોઈ બીજું જ કારણ છે. આ પ્રકારનું વસ્ત્રવિધાન દાનિ કરનાર છે. તેના મનુષ્યોએ જરા મનોમગ્ન જ વાપરવાનું છે, અને તે વાપરતાં જણાશે કે તેમને આટલાં બધાં વસ્ત્રોની કશી જ જરૂર નથી, હિઠાં વસ્ત્રો તેમને વધારે અડચણ કરનાર થઈ પડે છે.

વસ્ત્રવિધાનમાં વળી અગત્યની બાબત એ એક છે કે શરીરનું સ્વાભાવિક રીતે જે હલનચલન થાય છે તે વસ્ત્રો કોઈ પણ રીતે બાધક કે વિન્ન કરનાર ન થઈ પડવાં જોઈએ, અર્થાત્ શરીરના અવયવોની જે કુદરતી સ્થિતિ છે તેને કોઈ પણ રીતે બદલવી પડે એવાં વસ્ત્રો પહેરવાં નહિ. આ એવી બાબત છે કે જે આપણે ગણવી ઘટે છે, અને જાણીએ પણ છીએ. તેમ છતાં ધણી મનુષ્યો તેનું વિરમરણ કરે છે, મળામાં અડક 'કોલરો' કે જે ગળાને આમ તેમ સરળ રીતે ફરવામાં ઘણી અડચણ કરે છે તેને વિના પ્રયોગજન પણ દેખાદેખી પહેરે છે—પહેરી રાખે છે. કેડે પાટલન ઉપર કમરપટો પણ તંગ કરીને પહેરે છે, ધોતીયું પણ કેટલાક કચકચાવીને પેટે જમરો દાખે પડી રહે એવું પહેરે છે. ગંજીરુમ પણ શરીર તસતસાય એવી રીતનું પહેરે છે. આ બધું લાભ કરનાર નથી. આ બધી બાબતો જો કે નવી નથી, પણને જાણવામાં છે અને તેથી તેના વિસ્તાર ખાસ આવશ્યક નથી, અને તેમ છતાં પણ આખા જીવનમાં જે આરોગ્ય ભાગવી રાખવું હોય તો આ નિયમનું જ્ઞાન અને તેનો આચાર અવશ્ય કરીને કારણ કરવાં જોઈએ એ વાતો જૂલના સરખી પણ નથી. તેથી વસ્ત્રવિધાનમાં એ જ એક નિયમ મુખ્ય હોયો જોઈએ કે શરીરનું યોગ્ય હલનચલન થાય અને તેના રક્ષણમાં પણ ન્યૂનતા કરનાર ન થઈ પડે અને તેની સાથે કુદરતના વાગી દેખાય એવાં વસ્ત્ર પહેરવાં. તેથી વસ્ત્રવિધાનમાં ' ફેશન ' વગેરેને અંગે જે કંઈ ફેરફાર થાય છે તેમાં આ બાબતો શા માટે લક્ષમાં ન લેવી એ સંબંધો કંઈ જ કારણ મળી આવે તેમ નથી. અને તેમ કરવાથી ઉત્તમ વસ્ત્રવિધાનની જે કલા છે તે તેના પૂર્ણ અર્થમાં સાર્થક થાય છે અને આજ પર્વત તેનાથી જે લાભ થયા છે તેના કરતાં વિશેષ લાભ જનક એ જ કલા થઈ પડશે.

આર્થિક આરોગ્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ગ્રાન્ટ માસના ૫૪ ૨૬૮ થી.)

સામર્થ્યસર્જન—મૂળનો સિદ્ધાંત કે પ્રત્યેક સામાન્ય મનુષ્યમાં સામર્થ્યસર્જનની સામર્થ્યને પ્રકટાવવાની અશુભ પ્રમાણમાં યક્તિ રહેલી છે કે જે શક્તિના જે પૂર્ણ રીતે ઉપયોગ લેવામાં આવે તો તે મનુષ્યને પોતાના અસ્તિત્વમાટે-પોતાની આશુવિકાવગેરેને માટે—જે કંઈ જરૂરું છે તે તેને અવશ્ય મેળવી આવે છે, તે સિદ્ધાંતપ્રતિ પાછા વળતાં હરે માત્ર એક જ પ્રશ્ન રહે છે કે આ સર્જનસામર્થ્યના—જે કંઈ જોઈએ તે પ્રકટાવવાનાં બળનો—પૂર્ણ વિકાસ થાય એવી રીતે અને તે ધારેલી અસર પ્રકટાવે એવી રીતે કયા માર્ગે ઉપયોગ કરવો, અર્થાત્ એ સર્જનસામર્થ્યને કેવી રીતે વાપરવું કે જેથી તેનામાં જે કંઈ બળ છે તે સઘળા બળના પ્રકાશપૂર્વક આપણા ધારેલા કામને સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાને માટે આર્થિક આરોગ્ય અર્થાત્ ધન સંબંધી સારી સ્થિતિની પ્રાપ્તિમાં જે કંઈ ઉપયોગી બાજો છે તે સર્વને અત્ર વિચારી જેવી આવશ્યક છે. કેમકે મનના અને વ્યક્તિગત સઘળાં તરવો અથવા ધર્મો, યોગ્ય પ્રકારની અને ધારેલી અસર ઉપજાવે એવા સ્વભાવવાળાં હોવાને લીધે જે કંઈ સર્જનસામર્થ્યો આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો પૂર્ણ અંશે ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે.

આ સંબંધમાં આગળ વિચાર કરતાં તમારે જે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે તમારા સર્જનસામર્થ્યોને અર્થાત્ તમારી શુદ્ધિ આદિ સામર્થ્યોને જેમાં યજ્ઞને અર્થાત્ જે સાધન વા સ્થિતિમાં યજ્ઞને કામ કરવાનું છે તે સાધન વા સ્થિતિતરફથી તેમને પૂર્ણ લાભ મળે, અર્થાત્ તે વિરોધી રૂપે ન થઈ રહે. આ નિમિત્ત જે કંઈ કર્તવ્ય છે તે વિશેષ તથા બીજું છે, અને તેથી માત્ર કોઈ કામ કરવું એટલું જ કર્તવ્ય નથી. એ તો અપૂર્ણ કર્તવ્ય છે. તમારે જે કંઈ સર્વોત્તમ કામ કરવાનું છે તેને નહું કોઈ પણ માનસ કે નૈતિક વિધિ હોય તો તેને દૂર કરવું જોઈએ. અને આ કરવાને માટે તમારા મનના સમગ્ર પ્રવાહને અર્થાત્ તમારા સર્વ મનને તમારા કાર્યમાં યોજવું જોઈએ. તમારાં સામર્થ્ય તથા શુદ્ધિ આદિ સાધનોનો સુવોત્તમ ઉપયોગ કરવામાં જ્યારે કોઈ માનસિક કે નૈતિક ઉપાધિઓ નહતા નથી ત્યારે તમને અવશ્ય કરીને શુભ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે, કે જે પરિણામ તમને જે કંઈ જરૂરીયાતો છે તેને પૂરી પાડે છે. અને જ્યારે તમારામાં જે કંઈ જીવન અને બળ છે તેના પૂર્ણ પ્રવાહને તમારા કાર્યમાં વાળો છો ત્યારે તેનાં શુભ પરિણામો એવા તો રચાયા શકેને પ્રાપ્તતા બધ છે કે પછી તમારા પોતાના નિર્વાહ પૂરવું જ ઉપાર્જન કરી લેવાને તમે સમર્થ થાઓ છો એમ નહિ પણ તમારા જીવનને વિશેષ બચ્ચ કરવાને આરંભ પણ તમે કરી શકો છો અને તેની સાથે તમારી આસ્વાસની પરિસ્થિતિને પણ વિશેષ બચ્ચ અને મુલ્યવતી કરી શકવા સમર્થ થતા બન્યા છો. જેમ જેમ તમે પોતે મુશ્કરતા બન્યા છો તેમ

જ તમારી શુદ્ધિકૃતિ પણ વધારે વિકાસ પામતી જાય છે, અને તમારાં બળને વધારે અને વધારે અસરકારક રીતે ઉપયોગમાં લગાડવાનું શિષ્યો છે, તેમ તેમ આ શુદ્ધિ અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં પ્રકટાવાય છે, અને એવી શક્તિ, આપણા સુધારાના સંભવનો કોઈ પણ અવધિ ન હોવાથી અમર્યાદ પ્રમાણમાં કરી શકાય છે.

સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરનાર જે કંઈ બળ અથવા શુદ્ધિ આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો પૂર્ણ અંશમાં ઉપયોગ કરવામાં મુખ્યવિચાર એ છે કે તે બળને વપરાવાનો કોઈ સુંદર પ્રસંગ આપવો અને એ પ્રસંગમાં આપણામાં જે કંઈ શક્તિ અથવા વીર્ય-સામર્થ્ય-છે તે સર્વસાથે એ બળને કામે લગાડવું. આપણી શક્તિ તથા સામર્થ્યને પૂરેપૂરી રીતે કામે લગાડવાને માટે, જેમ જેમ આપણે આપણા કાર્યમાં આગળ આગળ વધતા જઈએ તેમ તેમ આપણે આપણા જીવનના, વિચારશક્તિના અને કૃતિના તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ અને એ શક્તિને પૂરી પાડવાને માટે આપણા મનના સમગ્ર પ્રદેશમાં માનસિક અને નૈતિક આરોગ્યને પ્રકટાવવું જોઈએ. તેમ જ બીજી શક્તિઓના વિકાસને માટે પણ માનસ અને નૈતિક આરોગ્યને આપણામાં દૃઢપણે ઉપજાવવાની અગત્ય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે બધું આપણે કરીએ છીએ ત્યારે આપણા ઉપાદેક સામર્થ્યનો સંપૂર્ણ અંશે ઉપયોગ કરવા આપણે શક્તિવાળા થઈએ છીએ અને તેથી પછી બીજું કર્તવ્ય એ છે કે આ બળને સર્વોત્તમ રીતે અને અત્યંત અસરકારક રીતે કાર્યમાં લેખવું.

પ્રસંગ અથવા તકની શોધ—અનેક સારી જાતની તક (Opportunities) સામાન્ય સરખા માર્ગોમાંથી પણ શોધ કરવાથી મળી આવે છે. પરંતુ સામાન્ય માર્ગમાં શોધ કરવી એટલું જ તેને માટે પૂરતું નથી. આપણે આપણને પૂર્ણ સુદૃઢ દૃષ્ટિવાળા થતાં કેળવવા જોઈએ, જેથી સર્વ કોઈ જે પ્રસંગ વા તકને જોઈ શકતા હોય તેને જ જોવાને માટે નહિ પણ અનેક મનુષ્યો જેને જોઈ પણ શકતા નથી એવી સુદૃઢ તકના પ્રસંગોને પણ આપણે જોઈ શકીએ. આ પ્રકારના થવાને માટે આપણી ઇન્દ્રિયો વા દૃષ્ટિઓ અધિક તેજસ્વી અને આપણી દૃષ્ટિ અધિક સુદૃઢ થવી જોઈએ. આરંભમાં તમારા મન ઉપર એવી ઉદ્ઘાણી છાંય પાડવી જોઈએ કે તમારે પોતાને માટેની તક તમે પોતે મેળવી શકવાના સામર્થ્યવાળા છો. ક્રમે ક્રમે મન આ વિચારને વધારે અને વધારે દૃઢ રૂપમાં પ્રહણ કરવું જરૂર, અને તેમ થતાં તમારામાં વધારે અને વધારે એવી સુદૃઢ દૃષ્ટિનો વિકાસ થતો જશે કે જે વડે હિતમ તક સહજમાં દેખાઈ આવશે. આની સાથે સુંદર તકના વિશેષ અને વિશેષ વિચાર કરવાના અભ્યાસને પાડો, અને તે વડે કિયાના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં જ્યાં કંઈ સર્વોત્તમ તક રહેલી છે તેને શોધી કઢાડવાનો સવિશેષ પ્રયત્ન કરો.

આમદુરંદે અંતથી અને ઉદ્ઘાણથી વધારે સારી તકને માટે વિચાર કરવાથી મનમાં એવી શક્તિનો ઉદય થાય છે કે જે જ્યારે કંઈ તમે સારી તકને જુઓ કે તદ્દલ તે તેને જાગળી શકે છે. અને તેવી સારી તકને શોધીને મેળવવા માટે ખાસ યત્ન કરવાનો અર્થ એ જ છે કે તે સામર્થ્યને આચારમાં ઉતારી શકાય એવા પ્રકારનું કરવું, કે જેથી હિતમ તોની સૃષ્ટિમાં જે કંઈ તમે જુઓ તેને તમે ધારણ કરી શકો અને વર્તમાન સમયમાં તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકો. અને પ્રત્યેક પ્રસંગમાં પુનઃ પુનઃ અને અત્યંત દૃઢતાથી તમને જે કંઈ શુદ્ધિઆદિ સાધન પ્રાપ્ત છે તેને પૂર્ણ અને ધારી અસર ઉત્પન્નકરે એવા પ્રકારે

કામે લગાડવામાટે જે કંઈ તક અથવા પ્રસંગની તમારે જરૂર છે તેવી સર્વ તકને શોધી કઢાડવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે એવા પ્રકારની તમારા મનઉપર છાપ પાડ્યા જ કરો.

તકને સૂઝે—પ્રત્યેક મનમાં નાનું મોટું કંઈને કંઈ પણ શોધી કઢાડવાનું સામર્થ્ય આપણે જોઈએ છીએ. અર્થાત્ કંઈ નવીન યોગી કઢાડવાની શક્તિ, કાંઈને વધારે સારા રૂપમાં પલટી નાંખવાની શક્તિ, વધારે સારી અને સુધરેલી યોગનાઓને ધડી કઢાડવાની શક્તિ, વધારે સ્થાયી અસરકારક યોગનાઓ ધડવાની શક્તિ વગેરે કંઈ કંઈ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહ્યું છે. અને એ આપણને સર્વને જાણીતું છે કે કોઈ પણ શાખામાં આ પ્રકારની શોધક શુદ્ધિ અથવા શક્તિને કામે લગાડીએ છીએ ત્યારે કોઈ અવનવી તક—સ્ત્રજાય છે—તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ યથું હોય તેના કરતાં વધારે અસરકારક રીતે કંઈ પણ કરવાને માટે માર્ગ યોગ્યતા એ વિચાર, ક્રિયા તમા વિચારના નવા ક્ષેત્રને ઉત્પન્ન કરવાસરખું છે, અને એવું પ્રત્યેક નવું ક્ષેત્ર એ એક નવીન તક જ છે. જ્યારે આ નૂતન ક્ષેત્ર વિવિધ શક્યતા અથવા સંભવોની સંપત્તિવાળું હોય છે, ત્યારે તેમાંથી જે કંઈ નવીન તક આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણમાં અદ્વિતીયસરખી હોય છે, અને એવા નવા ક્ષેત્રમાં જે કોઈ આગળ માર્ગ શોધીને વહે છે તેના બદલે પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં મૂલ્યવાન અને વિશાળ પ્રમાણવાળો હોય છે.

નવીન તક સર્જવાને માટે કર્તવ્યનો સાક્ષાત્ માર્ગ એ છે કે જે કંઈ આપણે કરવાનું હોય તેને નવીન નવીન રીતિથી કરવાના માર્ગને શોધીને તે પ્રમાણે તે કાર્ય નિત્ય કરવું. અને સામાન્યશુદ્ધિસંપન્ન હોય એવો એક પણ મનુષ્ય પોતાના કર્તવ્યના પ્રદેશમાં કંઈક અંશમાં પણ આમ ન કરી શકે એમ હોતું નથી. સર્વ કંઈ વધારે સારી રીતે થઈ શકે છે; અર્થાત્ જે કંઈ હાલ આપણે કરીએ છીએ તે કરવાની વધારે સારી પદ્ધતિ આપણે મેળવી શકીએ એમ હોય છે. પરંતુ કોઈ પણ બાબતમાં આગળ વૃદ્ધિ થાય એવા પ્રકારનો માર્ગ શોધી કઢાડવાને માટે તે સંબંધી કેવી રીતે વિચાર કરવો એ જાણવું અથવા શીખવું અગત્યનું છે. આથી જે કંઈ કામ કરવાનું આવી મળે તે સંબંધી વિચાર કરવાને માટે નિત્ય થોડો સમય માળવાનો નિર્ણય કરો, અને હાલ જે કંઈ કરતા હો તેને માટે પણ વધારે સારા માર્ગો શોધી કઢાડીને તેના અભ્યાસ કરવાને માટે પણ નિત્ય થોડો કાળ માળવાનો નિશ્ચય કરો. જેની સાથે તમે સંબંધમાં આવો તે સર્વને સુધારવાના માર્ગો અને સાધનોપ્રતિ નિરંતર અખંડ દષ્ટિ રાખીને તેને સુધારવાના પ્રયત્નો નિત્ય સેવો.

નિત્ય વિચાર કરવાની ટેવ પાડો, અને તે પણ નિત્યની ટેવપ્રમાણે નહિ, પણ એવી રીતે કે જેથી તમારા મનમાં રહેલાં સઘળાં ઉપાદક સામર્થ્યોને પ્રયત્ન કરવાનું પ્રાપ્ત થાય. મનુષ્યમાં વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય એ એક મોટામાં મોટું સામર્થ્ય છે, પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ તેના થોડા અંશમાં પણ યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરતો નથી. તે સામર્થ્યને પૂર્ણ અંશમાં વાપરવાનો નિશ્ચય કરો. વિવિધ શાખાઓમાં વિકાસ પામવાનો નિત્ય દૃઢ પ્રયાસ કરો. થોડા જ વખતમાં તેનાં શુભ પરિણામો પ્રકટતાં તમને જાણશે, અને વિચારની કળાના શિખરે પહોંચવાના પ્રયત્નમાં જેમ જેમ તમે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થશો, તેમ તેમ તમારું મન વિશાળ થતું જશે, તમારા પોતાનામાં નવીન સામર્થ્યો તમે પ્રકટાવશો, અને જે કંઈ તમે કરશો તેમાં તમે વધારે બલવાન અને ધારેલી અસર પ્રકટાવે એવા પ્રકારના પરિણા-

મને ઉપજાવેશો. સ્વર્ગપદ્મ, તમે એવી જુદી પાપગો અને તમારો વિકાસ એવા થશે કે તમે જગતના કાર્યોમાં એક અધિક વિશાળ પદવીને યોગ્ય થશો, અને તે નિર્મિતની કાર્યો કરવાં એ પણ તમને અત્યંત સુગમ થઈ રહેશે.

તકને સંજ્ઞામાં જે સ્વરૂપ રસુ છે તે એ જ છે કે કંઈક નવીન શોધી કઢાડવા નો હોય તેના કરતાં વધારે સાફ ઉત્પન્ન કરવાને અને વિચાર તથા ક્રિયાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં ઉદયમયજે વધારવાના સાધનો પ્રાપ્ત કરવાનો અર્થ પ્રયત્ન કરવો. હુંકોમાં, જે ધરેડમાં દાહ ચાલ્યા કરતા હો તેમાંથી મુક્ત થઈને કર્તવ્યના નવીન નવીન માર્ગોમાં તમારો મનને વાળવાનું અનુમાન આપો. નવીન અને વધારે મુશ્કેલી માર્ગને શોધી કઢાડો. તમે તે કરી શકો એમ છે. દરેક મનમાં આ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેલું છે, અને તે વડે પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુ તથા સંભવે પુષ્કળ હોય છે. આને જે મનુષ્યને પોતાના સર્જન સામર્થ્યને કામે લગાડવાને તે વર્તમાન સમયમાં અવગણ્ય તો નથી મળી હોતી, તે પણ તેવી તકને સજી શકે એમ છે. અને પ્રત્યેક મનુષ્ય કે જે પોતાનાં સર્જન સામર્થ્યો તથા જુદી આદિને જે જે તોડા ધણો લાભ આપી શકે એમ છે તેમાં પૂર્ણ અંશે કામે લગાડે છે તે હમેશાં શુભ પરિણામોને મેળવે છે. એ શુભ પરિણામો એટલે કે જે પોતાના કલ્યાણ અને પ્રગતિમાં જરૂરનું છે તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થયું સ્વર્ગપદ્મ, તેને હમેશાં ઉત્તમ પ્રકારનું આર્થિક આરોગ્ય પ્રાપ્ત થશે અને તેને જે કંઈ પ્રાપ્ત છે તે નિરંતર વૃદ્ધિને પામ્યા કરશે.

અધ્યાત્મવલ્લભપોષકમંડલપ્રતિ પત્ર-આરંભક જય જય.

જેમના એવરકર યત્નના પરિણામે અમુક અંશમાં આપણે પરસ્પર સંબંધ બાંધ્યો છે એવા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના પુણ્ય રમરણપૂર્વક પ્રિય સન્નજનો ! આરંભમાં જય જય વદીએ છીએ. શ્રેયોજનક અધ્યાત્મવલ્લભપોષક મંડલના અધિશનારૂપ શ્રી વિશ્વવંદની સ્વરૂપ સચિત્પટ્ટી આજે જ પુનઃ પત્રવ્યવહારને આરંભ થાય છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાને દૃષ્ટિ તો આપણા શ્રવણે ચરે છે અને તેમના લેખની શાવી દૃષ્ટિ તો પૂઠોઉપરથી સુકાઈ નથી એટલા અલ્પ સમયમાં તેમનું આ પ્રકારથી રમરણ આપણી જીતિને તેમના ભૌતિક તનુનું ચિત્ર સહસા રચી આપે એ સ્વાભાવિક છે, અને તેમ થનાં અતોક્કિ એવા આત્મજન્ય રનેદ પ્રકટતાં આપણા અંતઃકરણ લૌકિક નિયોગજન્ય આધાતથી પુનઃ કલેશઃ વિવેક થાય એ પશુ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જેમનું જીવન કંઈ કેવલ સ્થૂલ શરીરના અસ્તિત્વમાં જ સમાઈ રહેલું નહતું, પણ માનસ અને આધ્યાત્મિક જીવન એ જ જેમનું વસ્તવ અસ્તિત્વ હતું, તે હ્રિય શરીર અગ્રાપિ અને સદાશય વિવેકીની અને કંઈક ઉદ્ધૃતતાને પ્રાપ્ત દૃષ્ટિને વિદ્યમાનરૂપે હોવાથી આપણા સરખા તેમના સમૂહના તિરોધાનમાં વિકસ રહી તેમનાં ધૃતર ઉભાય તનુઓપ્રતિ અવલોકન રહે એ અસંભવ છે. અને તેથી આજે તેમના દિવ્ય એવા આધ્યાત્મિક તનુને નિદાળતા તેમના રમરણને સાધીને આપણા અધ્યાત્મ-કર્તવ્યપ્રતિ કે જે આપણાદ્વારા સંધાવવાનો શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનો દૃઢ હિંદસ હતો તે પ્રતિ સદા દષ્ટિએ તો તે ઉચિત જ છે.

પ્રિય સન્નજનો ! અધ્યાત્મવલ્લભી પ્રાપ્તિને મુખ્ય હિંદસ સ્વીકારીને આપણે થોડો કાલે પણ નિત્ય જે ક્રિયા કરીએ છીએ તે સંજ્ઞાથી આપણે અનુભવપૂર્વક એ નિર્ણય કરી શક્યાં છીએ કે તે આપણને અનેક પ્રકારની ત્રાજને કરનાર છે. અને બ્યારે તેમ છે ત્યારે એ

પ્રવૃત્તિને જે અધિક ઉત્તમ રૂપથી અધિક આગ્રહપૂર્વક સેવીએ તો તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ લાભને પ્રકટાવે એ સહજ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

આપણામાં ત્રણ પ્રકારની પ્રધાનતાવાળા સંસ્કારો રહ્યા છે. તામસ, રાજસ, તથા સાત્વિક. એ સંસ્કારોને જે આપણે સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરીએ છીએ તો કેવા પ્રકારના સંસ્કારો વર્તમાન સમયમાં આપણામાં પ્રકટલા છે, તેને આપણે સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ. અને તેથી તેવા સમયે જે સંસ્કારની પ્રધાનતા હોય તેને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ જે આપણે સેવીએ છીએ તો તે સંસ્કારની આપણામાં વૃદ્ધિ થાય છે.

અને તેવા પ્રકારના સંસ્કારોની આપણામાં વૃદ્ધિ થવી એટલે શું ? તેવા પ્રકારના આપણે રચાવું—ચલું. અને જેવા પ્રકારના આપણે રચાયા હોય છે છીએ, તેવા પ્રકારના સંસ્કારને આપણે આપણામાંથી બહાર પ્રકટાવીએ છીએ. તેથી આપણે સર્વોત્તમ પ્રકારના ફલને આપણામાંથી ત્યારે જ પ્રકટાવીએ છીએ કે જ્યારે આપણે સર્વોત્તમ સંસ્કારને ગ્રહણ કરીએ છીએ.

સર્વોત્તમ સંસ્કારોને આપણામાં પાડવાને માટે શાસ્ત્રો સાધનોના બોધ આપે છે. અને એ સાધનમાત્રમાં શિરોમણિ તે શુદ્ધ વિચાર છે. શુદ્ધ વિચારનું વ્યર્થ રૂપમાં અને દૃઢ પણે આરાધન થતાં આપણામાં સર્વોત્તમ સામર્થ્ય પ્રકટે છે, કેમકે તે સર્વોત્તમ સામર્થ્યના સંસ્કારને પાડનાર તથા આપણામાં અપ્રકટરૂપે રહેલા સર્વોત્તમ સંસ્કારોને ઉદ્ધવ કરનાર છે.

અને સર્વોત્તમ શુદ્ધ વિચાર તે અધ્યાત્મવિચાર છે. અધ્યાત્મવિચાર અંતરની દુર્બલતા-માત્રને નિવૃત્ત કરી તેમાં બલ—અલૌકિક બલની વૃદ્ધિ કરે છે. અને સર્વોત્તમ બલ એ જ મનુષ્યનું સત્વ છે.

આ શુદ્ધ વિચારનું સ્વરૂપ ‘અધ્યાત્મબલપોષક ગ્રંથમાલા’ ના ‘પ્રથમ અક્ષ’ માં બહુ અદ્ભુત રીતે પ્રતિપાદન થયું છે. આપણે જેમ જેમ શુદ્ધ વિચારની ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ કક્ષામાં સ્થપાતા જઈએ છીએ તેમ તેમ તેમાં જે સૂક્ષ્મ સામર્થ્યો રહેલા છે તેનો અનુભવ આપણે કરી શકીએ છીએ.

સર્વોદ્કૃષ્ટ વિચારનું જે સર્વોદ્કૃષ્ટ સામર્થ્ય છે તે શું છે એ જાણો છો ? મનુષ્ય જેને રાત્રિદિવસ જાગે છે અને જેની તેને અખંડ અગત્ય છે તથા જેનામાં તેની સર્વોત્તમ પ્રીતિ છે, એવું જે જીવન એ જ છે. સર્વોદ્કૃષ્ટ વિચારની ધારને મનુષ્ય જે અખંડ પોતાનામાં પ્રકટાવેલી રાખે છે, તો તે જીવનના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત થાય છે.

બળના, કલેશના, દુઃખના, કોષના, ચિંતાના અને એવા જ શુદ્ધ વિચારોને સેવવાથી શરીર, મન વગેરે કેટલું દુર્બલ-સામર્થ્યહીન-ગરીબ જાય છે તે આપણે જાણીએ છીએ—અનેક પ્રસંગે અનુભવ્યું પણ છે. અને સામર્થ્યહીન થવું એટલે જીવનની ન્યૂનતા થવી—જીવનનો જે બહાર પ્રકાશ થાય છે, તેમાં રોષ થવો—એ છે. અને તેમ થતાં આપણને અનુભવ થાય છે કે પછી કેવલ દુઃખ એ જ આપણો સાથી થઈ રહે છે. આથી જીવનની વૃદ્ધિ થવી, જીવનના અંશોનો ઉપયોગ થવો એ જ આપણે માટે લાભ કરનાર છે. અને તેવી વૃદ્ધિ તથા તેનો ઉપયોગ શુદ્ધ વિચારવડે જ થઈ શકે છે.

ગમે તેવો મનુષ્ય હોય પણ જે તે શુદ્ધ વિચારને સેવે છે તો તે પોતાનામાં જીવનને અધિકાધિક પ્રકટાવી શકે છે. શુદ્ધ વિચારનો મનસાથે સંજોગ કરવાથી એવો એક માનસ પ્રયોગ થાય છે કે જેના પરિણામમાં જીવનનું પ્રકટીકરણ થયા વિના રહેતું નથી. શુદ્ધ વિચારનું મનના સર્વ અંશસાથે જ્યાં અનુદૃઢ રૂપમાં ઘર્ષણ થાય છે કે તેમાંથી એવું એક

સૂક્ષ્મ સાવ વા દ્રવ્ય પ્રકરે છે કે જે આપણામાં રહેલો જીવનો રાશિ છે, તેની સાથે તત્કાલ સંપર્કમાં આવે છે, અને તેમ થઈને તે આપણામાં જીવનનાં વિવિધ અલૌકિક સામર્થ્યોનો આવિષ્કાર કરે છે.

અને જેનામાં જીવનગુણનો પૂર્ણ આવિષ્કાર થાય છે, તેને પછી કોઈ સામર્થ્યની ન્યૂનતા જણાતી નથી. કેમકે જીવનગુણ એ જ સામર્થ્યનો મહા ભંડાર છે. વિપત્તિ, હાનિ, વ્યાધિ, બુદ્ધિની કુંઠિતાવસ્થા, મતિની સારાસારવિવેકરહિત સ્થિતિ એ સર્વનો તે કાલે અભાવ થઈ જાય છે. ચિત્તની કેવલ પ્રસાદમય સ્થિતિ રહ્યા કરે છે, અને સર્વ પ્રસંગથી તે મનુષ્ય પોતાની ઉત્તિને સાધતો સર્વત્ર પોતાની ધારેલી અનુકૂલતાને જ અનુભવતો જાય છે.

આવા અદ્ભુત સામર્થ્યવાળા જીવનના ઉદ્ધનો આધાર શુદ્ધ વિચારઉપર રહેલો છે. આપું શુદ્ધ વિચારરૂપ વિલક્ષણુ બલજનક સાધન તમને પ્રાપ્ત છે અને તેથી જીવનની ઉચ્ચ ક્ષણો અનુભવ કરવો એ તમારા હાથમાં છે.

આ શુદ્ધ વિચારના સ્વરૂપને દર્શાવનાર તથા તે સાધનમાં આપણને સ્થાપનાર આપણું આ 'અધ્યાત્મગુણપોષકમંડલ' છે. જેઓ તે મંડલમાં પ્રવેશી તેની ક્રિયાને નિત્ય સાધે છે તેઓ શુદ્ધ વિચારથી પ્રકટતા બલની નિત્ય પોતાનામાં વિશેષ અને વિશેષ પ્રતીતિ કરતા જાય છે.

અધ્યાત્મગુણપોષકમંડલમાં પ્રવેશનાર ક્રમે કરી સામર્થ્યને પ્રાપ્ત થાય છે અને હેતુ એ જ છે કે પરમ સામર્થ્યરૂપ જે જીવન તેને પ્રકટાવવાના સાધનનો તેમાં પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

વિશ્વમાં આકર્ષકપણુનું મોટામાં મોટું મધ્યમિંદુ તે જીવન છે. સર્વ કાષ્ઠ તેના પ્રતિ જાણનાં અગત્યતાં પણુ નિત્ય આકર્ષાયો કરે છે, કેમકે તે કુદરતી નિયમ છે. કુદરતનો એ એક હેતુ છે કે મનુષ્યની સર્વોદ્દેશ ઉન્નતિ કરવી. અને ત્યાં સુધી મનુષ્યનું સર્વ રીતે વારતવ જીવનપ્રતિ વલણ મળું નથી ત્યાં સુધી તેની સર્વોદ્દેશ ઉન્નતિ થતી નથી અને તેથી કુદરતે મનુષ્યમાત્રના અંતરમાં જીવનની અવંત સૃષ્ટિવાળી એક વૃત્તિને સ્થાપી છે. આ વૃત્તિ નિરંતર જીવનમાં પ્રીતિ ધરનારી છે અને તેને જ ત્યાં ત્યાં પ્રાપ્ત કરવાની સૃષ્ટિવાળી છે.

આ વૃત્તિને યોગ્ય માર્ગમાં પ્રેરવામાં આવે છે તો તે એવી નીમ હોય છે કે જે પોતાના ધારેલા અર્થને બહુ વેગથી સિદ્ધ કરી લે છે. અને એ યોગ્ય માર્ગમાં એને વહેવડાવવી એ જ આ અધ્યાત્મગુણપોષકમંડલની ક્રિયા છે—એ જ તેનો હેતુ છે. અને તેથી જેઓ તેમાં જોડાય છે, તેઓ એવા એક સાધનને પ્રાપ્ત કરે છે કે જેની સિદ્ધિ અપૂર્વ પ્લેને આપનારી હોય છે.

* એ સાધનની વિશેષ વેગપૂર્વક સિદ્ધિ થવાને માટે સદાકારી વિચારગુણની અગત્ય હોવાથી તેનું સ્વરૂપ 'પ્રથમ અક્ષ'માં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. અને તેથી તેમાં પ્રવેશવાથી સદાકારી વિચારગુણની સવિશેષ અસર પ્રત્યેક મનુષ્યથી સ્વતંત્રપણે સધાતા સાધનમાં અધિક અંશે પ્રકટતી હોવાથી તેને અધિકગુણુ લાભ પ્રકટે છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ જીવન એ જ આકર્ષકપણુ મહાન મધ્યમિંદુ છે. અને તેથી જ સાધનો એ જીવનને પ્રકટાવવાનો પ્રયોગ કરે છે એ સાધનો, સાધનપ્રદેશમાં સર્વથી અધિક આકર્ષકપણુનું મધ્યમિંદુ છે. અને એવા સાધનો જ્યાંથી દર્શાવવામાં આવે છે ત્યાં જીવનને

પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળી વૃત્તિનું ત્યાં સ્વભાવથી જ ખિંચાણ રહ્યા કરે છે. અને તેથી જે કોઈ સંસ્થા અથવા સ્થાન આ જીવનના પ્રકાશનાં સાધનને દર્શાવે છે, તેના પ્રતિ અભિમુખ થવું એ મનુષ્યમાત્રનાં કર્તવ્યનું મધ્યસ્થિતું છે.

જ્યાં જીવનનો અધિક અંશ છે તેવી સંસ્થા અથવા સ્થાનોપ્રતિ સર્વ વસ્તુઓ ગુરુત્વાકર્ષણની પ્રેરે વળવાના સ્વભાવવાળી હોય છે. કેમકે જે કંઈ તેને જોઈએ છે તે ત્યાંથી પ્રાપ્ત થશે એમ તેની આંતરની એક શક્તિ જાણે છે.

આ જ નિયમ એક વ્યક્તિસાથેના સંબંધમાં પણ તેના જ સત્યને પ્રાર્થ કરી રહે છે. જે મનુષ્યમાં દિવ્ય જીવન પ્રકાશી રહ્યું છે, તેના પ્રતિ સર્વ કંઈ વળે છે, પછી ભલે તે મનુષ્ય લૌકિક દૃષ્ટિથી ઉચ્ચ જાતિનો હોય કે નીચ જાતિનો હોય. જે ક્ષણે મનુષ્ય પૂર્ણ રીતે જીવનમય બને છે કે તે જ ક્ષણે તેના પ્રતિ સર્વ વસ્તુનું આકર્ષણ થાય છે.

મનુષ્યને આજે જે કંઈ જોઈએ છે તે એ જ વસ્તુ છે. આવા એક સરખો પ્રયાસ કરનાર સંસ્થાનો સમાગમ અને આવાં ઉત્તમ ક્ષત્રે પ્રકટાવનાર સાધનોનો પ્રમાણ, આ જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી જ તેને અખંડિતપણે પ્રેમપૂર્વક સેવે છે તો આજ જે તે અનેક પ્રકારના દુઃખોની બુઝો પાડ્યા કરે છે તેને બદલે તેને નિરંતર આનંદના આધાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રિય સત્જનો ! આપણે જાણીએ છીએ કે ઉક્ત મંડલ આ જ વિચારોને પ્રધાન પણે રચે છે, અને જોઈએ તેના યથાવિધિ સંબંધ સેવે છે તેઓ કેમથી દુઃખના અવધિને જોવાસાથે આનંદ નથા સામર્થ્યની અધિકતાના પોતાનામાં અનુભવ કરે છે.

પ્રિય બધુઓ ! આ મંડલમાં પ્રવેશવાથી કોઈનું બલ તમને પ્રાપ્ત થાય છે એમ કંઈ નથી. તમારું પોતાનું જ બલ તમારામાં વિશેષ અંશથી માત્ર ઉદયને પામે છે, અને તેનો હેતુ સહકારી વિચારબલ છે. તમારામાં વિશેષ ઉત્સાહ ત્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે સપ્રાપ્ત સાધનને કરનાર સત્જનોનો સંબંધ થાય છે.

શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યપ્રસ્થાપિત આ મંડલનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે તમારામાં જે કંઈ અદ્ભુત સામર્થ્ય સ્વભાવસિદ્ધિ રહેલું છે, પરંતુ અદ્યપિ અપ્રકટ છે, તેને પ્રકાશમાં લાવવું. આ સામર્થ્ય તમારા આત્માનું—પરમાત્માનું—જ છે, અને જો તમે અને અમે યત્ન સાધીશું તો એ સામર્થ્યનો આપણે સહજમાં આવિષ્કાર કરીશું.

પ્રિય બધુઓ ! જગત્ યાત્રો. આવા શુભ અવસરપ્રતિ અલક્ષ કરવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના મુખ્ય ઉદ્દેશ જે યોગ્ય સાધનોને સાધીને આપણામાં સર્વોત્કૃષ્ટ જે અધ્યાત્મબલ તેનું પ્રકાશન કરવું એ છે, તે કર્તવ્યમાં જો આપણે અપ્રમાદયુક્ત યત્નને સેવીશું તો શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સંકલ્પના દિયુચિત્ત બલને પ્રાપ્ત થઈ અવસર યત્ન સિદ્ધિને પામીશું. અને તેમ થશે તો શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના વિશ્વહિતેથી ઉદ્દેશની સિદ્ધિની સાથે આપણી કૃતકૃત્યતાની સિદ્ધિને પણ જોઈશું.

પ્રથમ અક્ષમાં જણાવેલી ક્રિયાને નિત્ય ઉત્સાહ તથા વેગપૂર્વક કરજો. તેમાં જે એક વિશેષ લક્ષ રાખવાયોગ્ય વાર્તા છે તેના મધ્યસ્થ તો આવતા અંકમાં વિચાર કરીશું. હાલ તો તમને પ્રાપ્ત સામર્થ્ય તથા જુદીથી સર્વોત્તમ પ્રકારે એ ક્રિયા કરશો.

અને તમે જાણો છો કે પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો બને તોટલો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવાથી યાત-વ્યર્ના નવીન દાર તમને આપોઆપ જડી આવે છે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—અભિપ્રાયમાટે આવેલા અથવા અભિપ્રાય તથા ગયા અકર્માં જણાવ્યા પ્રમાણે ' સ્મર-
ણીય સર્વોત્તમો લેખ સ્વલક્ષ્યકાચને લીધે આ અકર્માં આપી શકાયો નથી.

—ગયા અકર્માં જણાવેલો પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર હજી ચાલુ જ છે. મારા ઉપર તો હજી
તેના પત્રો આવ્યે જ નથી છે. એક સંજ્ઞાન વળી તેની સાથે જણાવે છે કે ' આપના
ભાવનાના સિદ્ધાંતને આવી સ્થળે સ્થળ પ્રસરતી ભાવનાની પદ્ધતિથી ઉત્તેજન મળે એમ
છે. માટે આપના પત્રમાં એ સંબંધી અનુમોદન આપશે.

—પ્રિય સંજ્ઞાન ! આ વર્ગથી પ્રસાર પામતા ભાવનાના સિદ્ધાંતવાળા વિષયોને પુનઃ આપ
અવકાશ લઈ અવલોકી જશે, તો આપને સ્પષ્ટ થશે કે તેમાં જે સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન થયેલું
છે તેને આવા પત્રવ્યવહારસાથે કરી સંબંધ નથી.

—જો કે આલો પત્રવ્યવહાર કોષ કોષને કંઈ કંઈ રૂપથી સદૃશ લાભકારક થઈ પડે,
પણ તે કંઈ ભાવનાના સિદ્ધાંતનું જલવાનપણે સમર્થન કરતો નથી. ભાવનાનો પ્રસાર
કરવામાં જે જે સાધન વા ખસતી અપેક્ષા છે તે સાધનો વા ખસ આ પત્રવ્યવહારનો ઉપ-
ક્રમ કરનાર અને તેને અનુસરનારમાં છે કે કેમ તે જોવાની અગત્ય છે. તેમ જ આ
પ્રકારના પત્રવ્યવહારથી દ્રવ્યાદિના ભોગ પણ અમુક અંશમાં થાય છે તેમ જ પ્રાર્થના એ
મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે છે અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી જે
સ્વભાવથી જ ઉદ્ભવે છે તે તેને તથા ઇતરને અધિક લાભ કરે છે. કેમકે તેના અંતઃકરણમાંથી
પ્રાર્થનામય ભાવને લઈને જે શબ્દો અનાયાસ નીકળે છે તે શબ્દો અધિક જીવનમય હોય
છે. અને તેથી એક જ પ્રાર્થના પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી જીવનમય ભાવ ઉદ્ભવે કે કેમ એ શંકા છે.
—જો તેના આરંભક ઉપક્રમ કરનાર દિવ્ય જલચુકત હોય અને તેનું પોતાનું સર્વિશેષ સા-
મર્થ્ય તે શબ્દોમાં રહ્યું હોય તો તેવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર ઇતર મનુષ્ય કરે તો લાભ થાય.
પરંતુ તે જો નથી હોતું તો તેવા સામાન્ય અંતઃકરણમાંથી ઉદ્ભવે શબ્દો સર્વને તેવા જ
લાભ કરે એ સંભવિત નથી.

—આ વિના બીજા અનેક કારણો છે કે જે આવી પ્રવૃત્તિ કેવલ ભાવનાના સંસ્કારોને
અનુસરીને જ કરવામાં આવી છે કે કેમ એ સદા પ્રકટાવે છે. તેમ છતાં જેનું અંતઃકરણ
આ પ્રવૃત્તિમાં અનુમોદન આપતું હોય તેને તે કંઈક અંશમાં દિતકર છે, તેમ જ એ પત્ર-
વ્યવહાર પ્રાર્થનાવિષયક હોવાથી કેવલ દાનિ જ કરનાર છે એમ કંઈ નથી. પરંતુ જેને
પ્રાર્થનાનો સર્વોત્તમ લાભ લેવો છે તેવા પુરુષ પોતાના અંતઃકરણમાંથી સ્વાભાવિક રીતે
પ્રાર્થનામય જે શબ્દો નીકળે તે વડે પ્રાર્થનાનો ભાવ પોતાનામાં પ્રકટાવેલો રાખે તો તે તેને
વિશેષ લાભજનક થાય એમ છે.

—ભાવનાના સિદ્ધાંતને ઉદ્દેશ્યને આવી પ્રવૃત્તિ કરનારને ' એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારને
દાનિ થશે ' એવા ભાવનું લખવાનું હોતું નથી.

—દિવ્યમૂર્તિની ગયા અકર્માં તમે નોટિસ વાંચી હશે જ. કેટલાક સંજ્ઞાનો ઉત્સાહપૂર્વક
તે પુસ્તક મંગાવે છે, અને તેમના તન્નિમિત્ત થનાર પ્રવૃત્તિને અનુમોદન આપે છે. તમે
એ પુસ્તક ન મંગાવ્યું હોય તો સત્વર મંગાવી લેશો, કારણ ગણ્યા ગણ્યા રહેલા પુસ્તક
કોમાંથી હવે પ્રાંત દિવસ સંખ્યાબંધ ઉપકર્તા જન્મે છે, જેથી થોડા જ વખતમાં તે થઈ
રહેવા સંભવ છે.

—એ પુસ્તક માટે એક સળગન લખે છે કે ‘પુસ્તક’ એવું અલૌકિક છે કે તેના ૧૦૦ રૂપૈયા કિંમત આપીએ તોપણ જાણું છે.’ અન્ય લખે છે કે ‘હજાર રૂપૈયા આપતાં પણ આપું’ પુસ્તક મળે એમ નથી’ જ્યારે મુજબથી એક સળગન ચાર રૂપૈયા ચોકલાવી જ. થાવે છે કે ‘આ પુસ્તક મને ઘણું ઉત્તમ લાગ્યું છે અને તેથી હું તેની ચાર ગણી કિંમત આપું છું.’ મહાશય અને શંખલીના ન્યાય આમાં પણ અવરો છે! છતાં સર્વની વિશુદ્ધ ભાવના અધિક ઉત્સાહજનક છે.

—એક મનુષ્ય પોતાના પ્રપત્નીની કેવી દિવ્ય રીતિને પ્રાપ્ત કરે છે તેના સરળ માર્ગ’ એ પુસ્તકમાં દર્શાવ્યો છે. અને તે માર્ગ એવો છે કે કોઈ પણ મનુષ્યથી સહજમાં આચારમાં મૂકી શકાય. એ વિના મનુષ્યનાં કર્તવ્ય, જ્ઞાતવ્ય તથા પ્રાપ્તવ્ય સ્વરૂપ પણ સરળ શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. જેથી કોઈ પણ મનુષ્ય તેને સહેલાઈથી આચરી શકે એમ છે. એક વખત તે પુસ્તક વાંચી અને તમને સતોષનું ભાન થશે.

—મહાકાલના ‘શ્રી વિશ્વવંદનસ્મારક અંક’ માટે નિત્ય માર્ગશીતા પત્રો આવ્યા કરે છે. પ્રત્યેક સળગનો તેની આતુરતાથી વાટ જુએ છે. કલકત્તાથી એક સળગન લખે છે કે, ‘શ્રી. માનુ વિશ્વવંદનો સ્મારક અંક પ્રકટ થશે એવી ખબર મહાકાલમાં ત્રણ ચાર માસથી દર્શન મળ થાય છે. પણ તેનાં દિવ્ય દર્શન આજપર્યંત પ્રાપ્ત થયાં નથી. જો કે ‘મહાકાલના અધિકારિવાચકોના હૃદયમાં તેઓથી’ સ્મારક દિવ્ય જ્યોતિની પરે દેદીપ્યમાન છે, એ જ્યોતિ અંખડિત છે, અને રહેશે, પણ એ જ્યોતિને પ્રદિપ્ત દીવેલ સ્મારકના દર્શનથી પુરાશે કે જેથી એ જ્યોતિની તેજસ્વીતા અને દિવ્યતામાં ચાર વૃદ્ધિ થશે. એ આશાએ તેનાં દર્શન કરવા હૃદય તલપી રહ્યું છે. આશા છે કે સ્મારકના ઉદ્ભાવકો હવે વિલંબ નહિ કરે”

—આવા પ્રકારના અનેક પત્રો આવે છે, અને તેઓ એ અંક માટે પોતાની તીવ્ર આતુરતા બતાવે છે. પરંતુ હવે ઘણો લખો કાળ તેમણે વાટ જોવાની નથી. મહાકાલના જીવ-સ્થાપકોને ખીળાં એટલાં કામો કરવાનાં હોય છે કે જેમાં આવો વિલંબ નિરુપાયે પણ ધર્ષ જાય છે. તેના લેખકોને કેવલ આ લેખનરૂપ પ્રવૃત્તિ જ નથી. અને તેથી તેઓ ધારેલે સમયે પોતાના લેખો ન આપી શકે એ સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાં તેઓ અતુલ-લતા લઈ આ નિમિત્ત લેખો આપવા પ્રયત્ન થયા છે. અને તેથી હવે થોડા સમયમાં તે પ્રકટ થશે.

—જેમ જેમ સમય જાય છે, અને એ અંક નિમિત્ત જે સાહિત્ય એકઠું થતું જાય છે, તે ઉપરથી સમજાય છે કે તે અંક ધારવાકરતા વિશેષ આકર્ષક થશે. અને વાંચકોને તે વિશેષ સ્વિકારક તથા આનંદજનક થશે. કેટલાંક સુંદર કાવ્યો પણ પ્રકટ થશે, તથા કેટલાંક ચિત્રો પણ નેત્ર તથા વૃત્તિને આનંદ આપે એ પ્રકારનાં થશે. તેવું મુખપૃષ્ઠ પણ જ્યારે સુંદર થવા સંભવ છે.

—તે અંકનું વિશેષ મૂલ્ય તો એ છે કે શ્રેયસ્સાધકવર્ગના સદ્ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના એક અપ્રસિદ્ધ લેખથી તે અંક ધુનિત થશે. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના અપ્રસિદ્ધ લેખના વાચનમાટે જુદામાન પ્રજા આજે નેટલી આતુર છે. તેટલી લાગ્યે જ ખીળ કાઢના લેખ માટે હશે. અને તેવાને પણ પોતાની વૃત્તિને સતોષ પમાડવાનો પ્રસંગ આવશે.

—થોડાક ‘છંદશીલ’ લેખો પણ તેમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે. તેમ જ સરેકૃત કાવ્ય વગેરે

પણ તે અંકમાં પ્રકટ થશે. આના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના લેખથી વાચકોને તે અધિક રસ-વાળો થવા સંભવ છે.

—અર્થવિનાનાં નિરુપણોથી ચિત્રો નહિ, પરંતુ ઉત્તમતાની સાથે ઉત્તમ લાવને પ્રકટાવનારાં તથા બોધક ચિત્રોના તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવશે. કોઈ કોઈ સારા સ્ત્રીઓને પણ તેમાં સ્થાન આપવામાં આવશે.

—અને તેથી સ્ત્રીઓને માટે આ અંક ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે. તેમને જાણવા યોગ્ય વિવિધ બાબનો પણ આમાંથી મળી આવશે. દીપોત્સવીના આનંદજનક દિવસોમાં તેમને નવીન વસ્ત્રાભૂષણ આપો તેની સાથે આ અંક પણ આપશે. તે તમે તેમનું દ્વિગુણ કલ્યાણ કરશે. સ્ત્રીઓના શરીરઉપર વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણ જે શોભા આપશે, તેની સાથે તેમના દસ્તમાં આ અંક આપશે. તે તેમની દિવ્યતાનો તમને કંઈ વિલક્ષણ જ અનુભવ થશે.

—વાર્તાની પણ કેટલીક સંખ્યા તેમાં પ્રકટ થશે કે જે રસ તથા આનંદ ઉપજાવવાની સાથે કેટલાંક સત્યનું પ્રકાશન કરશે. કર્તવ્યના માર્ગને જણાવનાર અને પ્રાપ્ત દુઃખો વગેરેના નાશને દર્શાવનારી તે વાર્તાઓ વાચકોને વિશેષ મોહક થઈ પડશે.

—વિશેષ લેખવાની જરૂર નથી. થોડા સમયમાં તે પ્રસિદ્ધ થનાર હોવાથી તે કાળે સઘળું મચાવત જણાશે. માત્ર વાચકોનું કર્તવ્ય એ જ છે કે પોતાના પ્રીતિપાત્ર મિત્રાદિ સ્નેહીવર્ગને માત્ર આ વર્ષના મહાકાલના આદક થવા કહેવું. જે કોઈ પોતાના મિત્રને આ નિમિત્ત કહેશે તે મિત્ર તે પુરુષનો અવસ્ય મોટો ઉપકાર માનશે.

—આ અંક મોટા ખર્ચે તૈયાર થતો હોવાથી જે કોઈ આ વર્ષના મહાકાલના આદક થશે તેમને એ સહજમાં જણાશે કે તેઓ માત્ર બે રૂપિયામાં પાંચ રૂપિયા જેટલું પ્રાપ્ત કરે છે. માત્ર આદક થાઓ, અને પછી તમને જણાશે કે ધણી મૂલ્યવાળી વસ્તુ પણ સહજમાં કેવી રીતે મળે છે.

—સમય ધણો જ થોડો છે અને તેથી લાંબો વિચાર કરતા જતાં 'વાતમાને વાતમાં લલ્લુ-ભાઈએ ભરૂચ ગામનું' જેવું ન થાય એટલું જ માત્ર લક્ષમાં રાખજો. મહાકાલના આદકો-પૂરતી જ એ અંકની નકલો નીકળનાર હોવાથી પાછળથી તે મગવાનો સંભવ બહુ ઓછો છે. આ અંક મળ્યા પછી તમને આદક થવાને કે કરવાને માત્ર દશથી પંદર દિવસનો જ અવકાશ મળશે, માટે તેટલા વખતમાં આગસ રાખતાં તમારા સન્મિત્રોનું સાચું દિત સાધવામાં તમે એક વિધિ નાંખશો, અને પાછળથી તમારા મિત્રોનો કામમનો કપડો તમારે સાંભળવાનો રહેશે. આથી મિત્રના પૈસા મિત્રઉપર મદદ ઉપકાર કરવો હોય તો વિના વિલંબે તેમને આ બાબત આગ્રહપૂર્વક સૂચવશો.

—તમારાં આલોકોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપવાને તમે શું નિત્ય વિચાર નથી કરતા ? ગમે તેટલું ખર્ચ થાય તોપણ તમારાં આલોકોને નીનિતું, બોધનું અને પોતાના કર્તવ્યનું ઉત્તમ જ્ઞાન થાય તે માટે તમે અર્થડ તપ્તર છો. અને તમે જાણો છો કે જ્ઞાત્યવસ્થા જેવી શિક્ષણ મેળવવાની અને યોગ્ય સંસ્કરણને મદદ કરવાની બીજી એક પણ અવસ્થા નથી. તેથી તેવી અવસ્થામાં તેમને શિક્ષણ આપવાને તેમ જ એ તેવો પ્રયત્ન હોય તોપણ તે કરવાને તૈયાર જ હોવાના.

—પણ તેને માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન પૂછો છો ? પણ શ્રવણ કરો. તમારે હાતર ઉઘમ અને

હંજર કાંઠા હોય છે, તેમાંથી નિવૃત્ત થઈ બાલકોને બાણાવવાં બેસવું એ શું તમારાથી બની શકે એમ છે ? નહિ જ. આખો દિવસ તમારું કામ કરી ચાલીને લોચણેય થયા હોય તમારે બાલકને શિક્ષણ આપે તે પણ 'ધર્મશિક્ષણ' જેવું કદિન શિક્ષણ આપવા તમને કહેવું એ તમારા ઉપર જુદાં યુગરવા શિવાય બીજું કશું જ નથી.

—વળી બાલકને બીજું કાંઈ શિક્ષણ આપે તેના કરતાં તે તેમની મેળે જ રસપૂર્વક ગ્રંથજી કરે એ તેમને વધારે લાભ કરનાર છે. કેમકે તમારી પાસે બાળકો જે શિક્ષણ લે છે એ તમે શીખવો છો. માટે તમારી ખાતર તે શીખવા બેસે છે. ખરું જોતાં તમારા ઉપર તે ઉપકાર જ કરે છે ! અને તેથી તેવી રીતે, બાલકને તમે શીખવતા નથી, પણ બાલકો તમને શીખવે છે. પરંતુ બાલકો જ્યારે પોતાની મેળે જ શિક્ષણ લે છે, ત્યારે તે શિક્ષણ તે પોતાને માટે જ લે છે, અને તે વખતે તે પોતે પોતાને જ શિક્ષક ધાંધે છે. અને તેથી બાલકને તમારા શિક્ષણની જોટલી જરૂર છે તેના કરતાં તેમના સ્વતંત્ર શિક્ષણની તેમને વિશેષ જરૂર છે.

—બાલકો ન્યાં સુધી પોતે જુદો અને પોતાના શિક્ષક જુદો એમ જાણે છે, ત્યાં સુધી પોતાના શિક્ષણનો સંબંધ બાળને તે પોતાના શિક્ષક ઉપર સમજે છે. અને તમે જોયું હશે કે જે બાળકને માટે 'માસ્તર' રાખવામાં આવ્યો હોય છે, તે બાળકોમાંના મોટા ભાગે બહુ આંધું શીખે છે, જ્યારે શિક્ષકગરનાં બાળકો પ્રમાણમાં વધારે શીખે છે. અને તેનાં હેતુ એ જ છે કે તેઓ પોતાના શિક્ષણનો બાળને પોતાને માથે સમજે છે. 'માસ્તર' આવે ત્યારે જ વાંચવું' એમ તેઓ જાણતાં નથી, પણ જે વખત મળે તેમાં આપણે પોતે આપણી મેળે જ વાંચવું એમ સમજે છે. અને તેથી તેવાં બાળકો વિશેષ અર્થમાં સને કરે છે.

—તમારું કર્તવ્ય એક જ છે કે બાળકો માટે શિક્ષક લાવવાની મહેનત કરતાં બાળકો સ્વતંત્રપણે અને તે સાથે શિક્ષણ મેળવે એવી તેમને વ્યવસ્થા કરી આપવી. બાળકોને રમતમાં જોડેલી પ્રીતિ હોય છે તેટલી જ શિક્ષણ ગ્રહણ કરવામાં હોય છે, પંચું બાળકોની પાસે રમતો તૈયાર હોય છે, જ્યારે તેમને સ્વતંત્ર શિક્ષણને માટે રસ પડે એવાં થોડાં સાંધના તેમની આસપાસ પડેલાં દૃષ્ટિએ આવતાં નથી.

—અને બાળકોને આ સ્વભાવ જ છે કે પોતાની આસપાસ જે કંઈ હોય તેનાં ઉપયોગ કરવો. આથી તમારે તેમની પાસે જે કંઈ કરાવવાનું હોય તેનાં સાધનો તેમની આસપાસ પડ્યાં રાખો, અને સ્વભાવથી જ તે સાધનો પ્રતિ બાળકો પોતાનું લક્ષ આપશે. તમારે માત્ર જોવાનું એ જ છે કે બાળકોને રસ પડે અને તેમને આનંદ ધાંધે તેવાં સાધન આપવાં.

—તમારા ઘરમાં બાળકો ધર્મનું જ ગાન કરે, ધર્મ અને યોધની વાતો કરે, ધર્મને અને નીતિને અનુસરે, અને સ્વતંત્રપણે ઉત્તમ માર્ગમાં ચાલે એ શું તમને નથી ગમતું ? 'પણ તેને માટે શું કરવું' એ તમારો પૂર્વનો પ્રશ્ન હજી પણ કાયમ છે. કીક છે, એ પ્રશ્નના ઉત્તરને માટે મહાકાળનો આવતો અંક નીકળે ત્યાં સુધી ધૈર્ય ધરો.

—અને તે સાથે બીજી પણ નવીન અને જાણીતી શોધ એક બાબત જણાવીશ.

વિશ્વવંદસમો થોદા વિશ્વવંદ્યો, હિ કેવલમ્ ।

॥ ૐ શ્રી ॥

પરમાત્મવિભૂતિપ્રતિ આરંભક જયધ્વનિ.

પદ. (પ્રથુ સમ્યક્તિ સુખસાગર છે, એ લય.)

જયજય પરમાત્મવિભૂતિ ! સાધક સહ આરાધતા,
અગમ્ય પટમાંહિ વિરાજ, જગજીવનું હિત સાધતા.

ત્યજી બંધો, આજ રમતા તત્ત્વમાં,
સૂર્યસમા ગગને વિલસી, તિમિર હૃદયનું બાધતા,—

આપ રશ્મિરૂપ સૂત્રનો, મર્દી સજત આધાર,
કરીએ આજ નૃહરિવિધે મનમતિ શ્રેષ્ઠાગર,
આપ પ્રભુરૂપસ્પર્શી પામીએ પ્રભુત્વને;—

મયોદિત છે શક્તિઓ, આ અતરૂની માંલ,
અમર્યાદ તેને થવા, મહીએ આપની સદાપ્ય
રાજીને જીવત્વ આજ, પામીએ વિભુત્વને;—

શ્રી વિશ્વવંદની વાગ્વીણાનો મધુર રણકાર.

પ્રિયતમ ! જય જય.

અને તે અમુદ્યેષ્ઠાપૂર્વક.

અમુદ્યેષ્ઠા એ સર્વની ઇચ્છા છે.

અમુદ્ય એ સર્વનું પ્રાપ્ત્ય છે.

અમુદ્ય એ જ પ્રાણિમાત્રનો ગતિમાર્ગ છે.

અને તે સિદ્ધ થવો સરલ છે.

શા માટે ?

કેમકે કુદરત અને સર્વ રીતે અનુકૂલ છે.

અને કુદરત જેને અનુકૂલ છે તેને સર્વ સુખમ છે. કુદરત જેમાં પોતાના વિવિધ સામર્થ્યોને ભેળવીને કામ કરે છે, તે કામ સત્વર ફલિભૂત થાય છે. અને તેથી આપણી અમુદ્યેષ્ઠામાં કુદરતને જો ભેળવીએ છીએ, તો તે ઇચ્છા બહુ સરળપણે સિદ્ધ થાય છે.

કુદરતનું અગાધ સામર્થ્ય ન્યારે મનુષ્યની ઇચ્છાની સાથે બળે છે ત્યારે અનેક નદીઓ મળતાં જેમ સમુદ્ર થાય છે, તેમ તે મનુષ્યની ઇચ્છા અપાર સામર્થ્યવાળી થઇ રહે છે. અને ઇચ્છા જેમ અધિક સામર્થ્યવાળી થતી જાય છે તેમ તેને સિદ્ધ થવાનો સંભવ મળે. નિકટ આવતો જાય છે, કેમકે ઇચ્છાની તીવ્રતા એ જ તેની સિદ્ધિના હેતુ છે.

ઇચ્છામાત્રમાં અમુદ્યની ઇચ્છા એ એક નિર્દોષ ઇચ્છા છે. એ નિર્દોષ ઇચ્છાને જેમ તીવ્ર કરવામાં આવે છે, તેમ તે અધિક અધિક વેગવતી થાય છે. અને વેગ-અનુકૂલ વેગ-એ એક પ્રકારની વિવ્રુત્તને—બલને—પ્રકટાવે છે. અને એ બલ જ્યાં ત્યાંથી તેને અનુકૂલ સાધનોને આકર્ષી આવે છે.

ઇચ્છાને કેવી રીતે તીવ્ર કરવી એ તમને અંતર્યુ નથી. એકની એક ઇચ્છાને વારં-વાર પ્રકટાવ્યા કરવી. જેમ જેમ અધિક વેગપૂર્વક તેનું ચિંતન કરવામાં આવે છે, તેમ તે વિશેષ તીવ્ર થતી જાય છે.

પરંતુ એ ઇચ્છાને સિદ્ધ થવાનું કાંઈ કરણ ન જણાય તો પછી તે ઇચ્છા નિત્ય તીવ્ર પણે કેવી રીતે થાય ? પ્રિય બહુઓ ! ઇચ્છાને સિદ્ધ કરનાર કારણને જોવાની કશી જ જરૂર નથી. જરૂરની અંદર અન્ન નાખ્યા પછી તે કેવી રીતે પચે છે એ આપણને જણાય છે ! અને તેમ છતાં તે પચે છે, તેમ ઇચ્છાને સિદ્ધ કરનાર કારણ ન જણાય તોપણ તે ઇચ્છાને તીવ્ર અને તીવ્ર કરવાથી સિદ્ધ થાય જ છે. કેમકે તે માનસપ્રયોગ (Mental experiment) છે. એ કેવી રીતે થાય છે તે જોવાની કશી જ જરૂર નથી. ઇચ્છાને તીવ્ર કર્યા પછી તે એક અવા પ્રદેશમાં જતી રહે છે કે જ્યાં કુદરત પોતાનું કામ કરતી હોય છે. અને તેથી ન્યારે તે ત્યાં જાય છે, ત્યારે કુદરત જ તેની સિદ્ધિના હેતુને ગમે ત્યાંથી હિપજવી દે છે.

ઇચ્છા અમુક પ્રમાણપર્યંત તીવ્ર થતાં તે ગમે ત્યાંથી પણ સાધનને પ્રકટાવે છે. મનુષ્યો પ્રથમ સાધનને લુપ્તે છે, અને જો તે અપ્રાપ્ત હોય છે તે ઇચ્છાને દાખી દેવાને પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ એ કંઈ યોગ્ય માર્ગ નથી. નિહિત ઇચ્છા થતાં તેને તીવ્ર કરવાથી તે પોતાને રચક રૂપે પ્રકટવાને માટે દૃઢ સાધનને ગમે ત્યાંથી ભેળવી લે છે. અને તે કાર્ય કુદરત કરે છે.

જેઓ અમુદ્યની ઇચ્છાને પ્રારણ કરી રાખીને તેને તીવ્ર અને તીવ્ર નથી કરતા જતા

તેઓનો કર્તવ્યમાર્ગ બહુ સંકુચિત રહે છે. અને ત્યાં સુધી કર્તવ્યપ્રદેશ વિશાલ થયો નથી ત્યાં સુધી મનુષ્યમાં રહેલી અનેક શક્તિઓ અને અપ્રકટ એવું જે અનંત બળ છે તેનો અવિષ્કાર થતો નથી અને તે ત્યાં સુધી થતો નથી ત્યાં સુધી મનુષ્ય અનંત પ્રમાણમાં સુખને ઉપભવે તથા ભોગવી શકતો નથી.

જ્યાં તેમાંથી સ્થાયી અબ્યુદયને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાને ધારણ કરે. તેની સાથે તે નિમિત્ત જે કંઈ સાધન પ્રાપ્ત હોય તેને સેવે, પરંતુ તે સદ્ગુણરસુ જથ્થાથી તે તેથી ડભવાતું કે તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવાનું કશું જ પ્રયોગન નથી. નાતું હોય તોપણ તે સાધનનો ઉપયોગ કરે. અને તેમ છતાં નાતું સાધન પણ તમને ન જથ્થાથી તો કેવલ એ અબ્યુદય-ચ્છાને વિશુદ્ધ રૂપમાં વિચારવડે તીવ્ર અને તીવ્ર કરે.

પરંતુ મન બે કાર્ય કરે છે અને તેથી એ બે કાર્ય જ્યારે આ નિમિત્ત મન કરે છે ત્યારે તેની સિદ્ધિ થાય છે. એક તો કાંઈ પણ બાબતનો તે વિચાર કરે છે અને બીજું તે બાબતનો અનુભવ લે છે. જે કાર્ય તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, ત્યારે મન તેના ફલનો અનુભવ લે છે. મનના આ બે કાર્ય તેની પાસે કરાવે. અબ્યુદયની ઇચ્છાના કેવલ વિચારો જ તેની પાસે કરાવે નહિ, પણ જેની જાતનો અબ્યુદય તમારે જોઈએ છે, તે અબ્યુદયનું સ્વરૂપ તમારા મનવડે રચાવો અને તેની મધ્યે તેને સ્થિર કરી તેનો માનસ અનુભવ લેવડાવો. આ બે કાર્ય અતિચિન્મયજે જ્યારે તે કરે છે, ત્યારે મનનો પૂર્ણ ઉપયોગ થયો. એમ કહેવાય છે. અને આવી રીતે મનનો સમગ્ર અંશથી ઉપયોગ થતાં તે અબ્યુદયેચ્છાને સફલ થયેલી જુએ છે.

અબ્યુદયેચ્છાને સિદ્ધ કરનાર જે મુખ્ય સાધન તે તમને પ્રાપ્ત છે. તે સાધનનો ઉપયોગ કરવો એ જ માત્ર તમારું કાર્ય છે.

અબ્યુદયેચ્છા આપણામાં શા શા ફેરફાર કરે છે તે જાણો છો? જેવી રીતે દુધથી બે રેલા પાત્રમાં થોડું દહીં નાખે છે તો થોડા સમય પછી બધું દુધ દહીં થઈ જાય છે, તેમ એ અબ્યુદયેચ્છા આપણામાં પ્રકટતાં આપણામાં જે કંઈ બલ અથવા બલને પ્રકટાવનાર સાધનો છે, તે સર્વને અબ્યુદયના માર્ગમાં વાળી દે છે. એટલે શું? એટલે એ જ કે તેનામાં જે જે કાંઈ સર્વોત્તમ સામગ્રી રહેલાં છે તેને બહાર પ્રકટાવે છે. અને એ જ્યારે બહાર પ્રકાશમાં આવે છે, ત્યારે સંપૂર્ણ અબ્યુદય સિદ્ધ થાય છે.

અબ્યુદયેચ્છા અંતરમાંથી દુર્બલતા આદિને દૂર કરે છે. જે કંઈ શક્તિઓ ગુપ્તરૂપે પડી રહી હોય છે તેને જાગ્રત કરે છે. તેની સાથે આગળ વધી યવામાં જે કંઈ વિપ્લવરૂપે હોય છે તેને શોધીને નિષ્કટ કરે છે.

અબ્યુદયેચ્છાથી અણઅણમાત્રને ઉત્તેજિત કરે. તેમ યતાં અણ અણના ગર્ભ ભાગમાં રહેલું બળ પ્રકટ થશે. અબ્યુદય-વિશુદ્ધ અબ્યુદયવિના છત્ર એક પણ ઇચ્છાને પ્રધાનપણે તમારા મનમાં સ્થાપશે નહિ. કેમકે જે ઇચ્છા મનમાં સ્થાપાય છે, તે આપણામાંથી બળના અમુક ભાગને પ્રકટ કરે છે, તેથી તમારા સમગ્ર બળને આ અબ્યુદયેચ્છામાં જ વાળો.

બધુઓ! બગિનીઓ! તમારી દૃષ્ટિને અપ્રકટ તથાપિ મારી દૃષ્ટિને પ્રકટ એવું અદ્ભુત બળ તમારામાં જોઈ છે. અને તે જાગ્રત થતા અર્થે જ મારો આગનો આરંભક સંકર્ષ છે. એ સંકર્ષ તમારામાં પ્રકટાવો. અને સમગ્ર અબ્યુદયને સદ્ગુણ સિદ્ધ કરે.

બધુ-બગિનીઓ! આપણી અબ્યુદયેચ્છાના ફલને પ્રાપ્ત કરવા ઉપર દયાવેદ્યા મારો, આમે તો, આપણે ગમન કરીએ.

પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના શ્રાવણ માસના ૫૪ ૨૭૯ થી)

ને એ પ્રકારે થવું જ જોઈએ. કેમકે દુઃખો અને પ્રતિકૂળતા ત્યાં પર્વત જ વિद्यમાન રહે છે કે જ્યાં પર્વત આપણે તેમને પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ, પ્રકટાગ્યા કરીએ છીએ. પણ જ્યાં દુઃખો કે પ્રતિકૂળતાનો કેવલ અભાવ છે ત્યાં જ્યારે આપણે જઈએ છીએ અને નિવાસ કરીએ છીએ, ત્યારે પછી તે દુઃખો કે પ્રતિકૂળતાને આપણે

એ વખત કે પુનઃ પુનઃ પ્રકટાવતા નથી. આ પ્રમાણે આપણે દુઃખોથી અતીત એવા કોઈ પ્રદેશમાં ચઢ્યા હોઈએ છીએ એટલું જ નહિ પણ જૂનકાલમાં જેનાથી દુઃખોની ઉત્પત્તિ થતી હતી તે કારણો તથા અવસ્થાના અસ્તિત્વનો પણ આપણે ઉઘડેદ કરી નાંખ્યો હોય છે. અધિકાર વા અજ્ઞાનની સહિમાથી આપણે નીકળી ચુક્યા હોઈએ છીએ, અને તેની જ સાથે આપણે એવા પ્રકાશમય પ્રદેશમાં આવી ગયા હોઈએ છીએ કે જ્યાંથી પેલા પૂર્વની અધિકારમય સહિષ્કૃપર પણ આ પ્રદેશમાંના પ્રકાશને નાંખી તેને પણ ઉજાળી મુકીએ છીએ.

.. પરંતુ આ સવળું કેવી રીતે બને ? આપણે એવું શું કરવું જોઈએ કે જેથી સ્વાતંત્ર્યના, શાંતિના તથા આનંદના આદ્ય ગુણ પ્રદેશના માર્ગને સૌથી આપણે શું શું ચક્રીએ ? એ પ્રદેશનાં દ્વાર હરતગત થાય તથા ઉઘડી જાય તે પૂર્વે કરવું જોઈએ. આપણે એવું કયું રહસ્યમય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ ? આપણું આધ્યાત્મિક જલ આ અપૂર્વતાના શિખરને પ્રાપ્ત થવા માટે પુરતું થઈ રહે કે જેના અમલકૃતિમય ૫૪ ભાગમાં પ્રકાશમય સહિ આવી રહેતી છે, તે પૂર્વે આપણે કેવા થવું જોઈએ અથવા શું પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, અથવા કેવું જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ ?

આપણે વિશેષ કરવું જોઈએ. જે આપણે એવા શિખરસ્થાને સર્વદા વિરજિત હોય, અને એથી પણ પર એવા અગમ્ય પ્રદેશમાં કે જ્યાં સવળું સર્વદા મુક્ત છે ત્યાં નિવાસ કરવો હોય તો એક શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો તથા સન્નિધાવાળો મનુષ્ય તેનાથી અત્યંત જ કષ્ટ

કરી શકે તેટલું આપણે કરવું જોઈએ, પરંતુ હાલ, યાનત્રી પ્રકાશની, અને સામર્થ્યની દૈવી ભૂમિકા કે ન્યાં આપણે ઇચ્છાનુસાર ગતિ કરી શકીએ અને ત્યાંથી પણ પર એવા શિખર-ઉપર વિરાજી શકીએ, એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થવાપૂર્વે પણ આપણે આ દારમાં તો પ્રવેશ કરી શકીએ એમ છે, અને આનંદ, શાંતિ, શ્રવંત તથા સુખ કે જે આ પ્રદેશમાં જે દલા પ્રમાણમાં રહેલા છે તેનો અનુભવ કરી શકીએ એમ છે. અને આટલાને માટે જે કંઈ જરૂરનું અને કર્તવ્યરૂપ છે તે એટલું જ છે કે આ પુણ્યતમ પ્રદેશ પ્રવેશના અંતરાત્મામાં જ રહેલો છે એટલું જાણવું.

તમારા આત્માના અવ્યંતર પ્રદેશમાં આ શ્રમ સ્થાન રહેલું છે એ જાણો, અને તમે માર્ગની શોધી કઢાડ્યો છે. પરંતુ તેમાં કરી પણ શંકા હોતી જોઈએ નહિ શંકાની ડાળામાત્ર પણ તેમાં રહેવી જોઈએ નહિ. જો શંકા રહે છે તો એ પૂરેપૂરું જાણવું જણાવું નથી. અને ન્યાં સુધી તે પૂરેપૂરું નથી ત્યાં સુધી માર્ગનું શોધન. જાણવું એ જાણવું નથી. તેથી જાણો કે આવી એક સજ્જિ તમારા પોતાના જ અંતસ્તમ પ્રદેશમાં છે કે ન્યાં સર્વંદ સઘળું શુભ છે, અને તેમ થતાં તમે એવી એક કૃત્રીને પ્રાપ્ત કરો છો કે જે અગમ્ય દારને ઉઘાડી નાંખે છે. પછી તમે કાંઈ પણ સમયે તે સ્થાનનો આગ્રય લઇશ કે છો કે જે સ્થાનમાં દુઃખો કે અતિક્ષણતાનો અંધમાત્ર આવતો નથી, ન્યાં કલેશ કે ઉપાધિ પ્રવેશી શકતા નથી, તથા ન્યાં પાપ તથા આવરણનો ત્રિકાલ અભાવ છે.

આ સુંદર પ્રદેશમાં પ્રવેશતાં અટકાવનાર વિધિરૂપે જે અર્ગલા છે તે માનસિક રિયલિટીની છે, અને તે માનસિક રિયલિટી બીજી કાંઈ જ નહિ પણ આ વાર્તાનું અત્તાન એ જ છે. મનવડે એ પ્રદેશ આપણા પોતાનામાં જ છે, એવો ન્યાં સુધી નિર્ણય નથી થયો ત્યાં સુધી એ પ્રદેશનાં દાર કદો ઉઘાડી શકતાં નથી, તેથી જોયો જાણે છે અને તે પણ અત્યંત ઉંડાણ પૂર્વક અને એવી સારી રીતે કે ત્યાં પછી શંકા હોતી જ નથી—એવી રીતે જોયો જાણે છે, તેમને અર્ગલા (આગળો) રૂપે કહ્યું જ નથી. તેને માર્ગ સ્પષ્ટ છે, દાર તેને માટે નિત્યનાં પ્રદર્શ છે; અને તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર એ પ્રદેશમાં જઈ આવી શકવા સમર્થ છે.

આ મુજબ જાણવા યોગ્ય પ્રથમ અને મુખ્ય સત્ય એ છે કે ન્યારે આપણે જાણવા યોગ્ય જાણીએ છીએ, ત્યારે આપણને સઘળું જ શક્ય થઈ રહે છે. અને આને જ લગતું બીજું એ છે કે હાલ પણ અદ્વાપૂર્વક અને નિરાસક્તિ કહેવું સર્વ કાંઈ શક્ય છે. તથા માનવું કે સર્વ કાંઈ યથાર્થ રીતે શક્ય છે. વિશ્વમાં જો કાંઈ પણ મહાન વિષ્ણ છે તે એક શંકા જ છે. અને આગળના દારને ન ઉઘાડનાર અર્ગલારૂપ એ અત્તાન છે. મનુષ્યમતિને દુર્લભતામાં રાખનાર શંકા અને માનસ અંધકાર અર્થાત્ અત્તાન જ છે, અને તેથી જ મનુષ્યો સંકુચિત અથવા અદ્યપ્રમાદિત રહે છે. આથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને ન્યારે તેનો ત્યાગ થાય છે ત્યારે આજ પવન.

ત કોઈ મનુષ્ય ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયો હોય તેના કરતાં પણ અધિક ઉન્નતિના અને દિવ્યતા-વાળા સિખરે તે મનુષ્ય ચઢી શકે છે. સિદ્ધ પુરુષોનાં વચનો તેને માટે સત્ય ધણ રહે છે, અને મનુષ્યના ભવિષ્યના સક્ષ્યનું જે ચિત્ર તેણે રચ્યું હોય છે, તે તેને સિદ્ધ થયેલું જણાય છે.

આવું ત્યારે જ બને છે કે ત્યારે આપણને એવું જ્ઞાન થાય છે. કે આપણે જે કંઈ જાણવા યોગ્ય છે તે જાણીએ છીએ, અને ત્યારે જ આપણને માર્ગ પણ જડે છે. કારણ કે ત્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે જ પ્રકાશમાં આવીએ છીએ. અને જે પ્રકાશમાં છે તે જ ક્યાં, કેવી રીતે અને ક્યારે જવું એ સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે, તેથી એ જ્ઞાનને ધારણ કરે. કે આપણા પોતાના જ અંતસ્તત્ત્વ પ્રદેશમાં ગુપ્ત એવું એક પરમ ધામ છે કે ન્યાં સર્વદા સધળું શુભ છે, અને પછી તમને આગળનો માર્ગ જણાશે તમને પ્રકાશ આપનાર તે આ પ્રકારનું જ્ઞાન જ છે, અને જેને તેવો પ્રકાશ છે તેને ખીમ કોઈ દોરનારની અગત્ય નથી.

મને તે સ્થાને તમે આજે હો, પરંતુ આ સંદેશને હૃદયમાં ઉતારજો, અને તેને જીવનના એક વિભાગરૂપે કરી રાખજો. કેમકે એ એક સત્ય વાર્તા છે કે મનુષ્ય હાલ પણ મુક્ત બની શકે એમ છે; તેના આત્મપ્રદેશમાં જ એવું એક સ્થાન છે કે ન્યાં આજે અને અખંડ મુક્તિ વલ્લસી રહ્યું છે. અને આ પ્રકારનું જ્ઞાન પામવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય આજે પણ ત્યાં પ્રવેશ કરી શકે એમ છે. આ એક જ વસ્તુ છે કે જે આખા જગતે શાંત્ય-જાણવા યોગ્ય છે. આ એક એવો સંદેશ છે કે આપણે શ્રદ્ધા અને બલપૂર્વક આધોધ કરીને કહેવો જોઈએ. આપણા પોતાનામાં જ એક એવો પ્રદેશ છે કે ન્યાં સર્વદા સધળું શુભ છે, એ એવો ગુપ્ત પ્રદેશ છે કે ન્યાં મનુષ્યમાં પરમાત્મા રહે છે, અને ન્યાં તેમનો આપણાથી સાક્ષાત્કાર કરાય છે; એ એક એવું સ્થાન છે કે ન્યાં પરમાત્મા અને મનુષ્ય આત્મા તથા સદૃષ્ટે પરસ્પર દુળી મળી શકે છે-સંબંધ બાંધી શકે છે, જ્યાં જે કંઈ પરમાત્મામાં રહેલું હોય છે તે સધળું મનુષ્યને અર્પણ કરવામાં આવે છે, ન્યાં આત્મજ્ઞાન અને યશને સંપાદન કરે છે, અને જાણે છે કે મનુષ્ય એ એક દિવ્ય વિભૂતિ છે. અને જે કંઈ દેવી છે, તેને સર્વદા પરમ શાંતિ, પરમ આનંદ તથા પરમ સુકૃત્ય પ્રાપ્ત થવું એ શક્ય જ છે.

આવા સામર્થ્યમય પરમાત્માના ગુપ્ત પ્રદેશમાં જાણ્યો ? સાધનશ્રેણીથી પ્રવેશો. શંકા તથા અજ્ઞાન એ બેને તેના મુખ્ય વિરોધીરૂપે જાણી તેનો તિરસ્કાર કરો, અને જાણતા યોગ્ય જાણીને જે તમારામાં જ છે તથા ન્યાં સધળું સર્વદા શુભ છે એવા પરમાત્માના ગુપ્ત પ્રદેશમાં વિલસી રહો.

માનસ શાસ્ત્રના મૂલાક્ષરો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના શ્રાવણ માસના ૫૯ ૨૮૦ થી.)

ન્યારે પ્રકૃતિ દુર્બલ જણાય ત્યારે જો તમે દુર્બલતાની સ્થિતિનો જ વિચાર કર્યો કરશો, અથવા એ દુર્બલતાની સ્થિતિ ઉપર જ માનસિક રીતે રહ્યા કરશો, અથવા તમે દુર્બલ છો એમ વિચાર્યો કરશો અથવા તમે કેવા દુર્બલ છો અને એ દુર્બલતાનો તમને કેવો અનુભવ થાય છે તે જ જો મુખથી કહ્યા કરશો તો ત્યાં સુધી પ્રકૃતિ વધારે અને વધારે દુર્બલ થતી જશે. પરંતુ જો તમે બલના, જીવનના કે રૂપરતિના વિચારો જ અખંડ કર્યો કરશો અને દુર્બલતા અતિ સંપૂર્ણ અલક્ષ આપ્યા કરશો તો જોડતા બળને પાછું ઉપજાવવામાં તમે કુદરતને સદાય આપશો અને પછી ક્ષણિક કાળ દુર્બલતાનું તમને જ્ઞાન થશે નહિ.

* * * *

જણા મનુષ્યો એવા હોય છે કે જોઈએ એમ કહે છે કે ન્યારે તેમને જે પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે જોઈથી તે જ પ્રકારના વિચારનું ચિંતન કર્યો વિના રહેવાનું નથી. પરંતુ ગમે તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન થાય તોપણ બીજા કોઈ વિચારોની વારંવાર આવના કરીને પેલા વિચારોને આવતા અટકાવે. આવનાના પ્રયોગ કરવાથી તમે તમારા મનને ગમે તે નવીન માર્ગમાં સ્થાપી શકો એમ છે. અને ન્યારે મન કોઈ નવીન અને વધારે સારા માર્ગમાં સ્થાપ્ય છે ત્યારે આપું શરીર પણ તેને જ અનુસરે છે.

* * * *

જાવનાનો સાર્વત્રીય પ્રયોગ એ છે કે જે કંઈ સારી અને યથાર્થ સ્થિતિ છે તે સ્થિતિ તમને પ્રાપ્ત છે એ પ્રકારનું મનથી પુનઃ અને પુનઃ આવર્તન કર્યો કરવું. મનવડે એક ઉપર એક એમ અનેક વખત જોઈએ જ કરવું. અને કદાપિ વર્તમાન સ્થિતિમાં નહિ તોપણ આગામી સ્થિતિમાં તો તે તમને પ્રાપ્ત જ છે—પ્રાપ્ત થનાર જ છે—એ પ્રકારની મનવડે વારંવાર જાવના કરવી. ન્યારે તમારું શરીર દુર્બલ અને વ્યાધિવાળું હોય ત્યારે ‘હું નિરામય સ્વરૂપ છું, હું બલવાન છું’ હું રૂપરતિમય છું’ એ પ્રકારનું તમારા મનથી કહેવું એ તમને વિરુદ્ધ સરખું લાગવાનું, પરંતુ ખરું જોતાં જેમ તમારામાં વ્યાધિની અવસ્થા છે તેમ તમારા શરીરમાં નિરામયતાની અવસ્થા પણ છે. જો વ્યાધિવાળા શરીરમાંથી આરોગ્યનાં તરવો વા સામર્થ્યો કેવળ અગપાછ જતાં હોય તો તે શરીર પછી એક હાથ પણ વધારે જીવી શકે નહિ. ન્યાં સુધી શરીર જીવતું છે ત્યાં સુધી તેમાં આરોગ્યનાં તરવો વા સામર્થ્યો વ્યાધિવાળી અવસ્થાને દૂર કરવાનો યત્ન કરતાં વિદ્યમાન જ હોય છે. તેથી નિર્ણય તમારે જ કરવાનો છે કે કઈ બાજુ તરફ તમારે ઢળી પડવું, કયા વિચારોને તમારે મદદ કરવી. તમારા વિચારોમાં સામર્થ્ય રહેવું છે, જે કંઈ વિચારનું તમે ચિંતન કરો છો તેમાં સામર્થ્ય રહેવું છે. જો તમે વ્યાધિનું અખંડ ચિંતન કરો છો તો તમારા વિચારનું સામર્થ્ય તે વ્યાધિને મદદ

I went all round the circumference and examined the young trees of oranges, asking all the questions that struck me on the moment.

The corner of ranch with 40 acres of navel oranges, with orange trees of green foliage some three feet in height, was inspiring great hopes to the eyes of the visitor. This part of the ranch appeared very promising. The other 40 acres of Valencia trees (which grow slowly) gave also a very pretty view. The remaining 86 acres, planted in 1911, appeared to be very young in growth.

I saw and examined the whole ranch, planted clear to oranges with great care and culture, under the efforts of Mr. Daniels who stays there in a small hut with a little office room to carry on the regular work. He does manual labor on the ranch.

... ..
Then we began the work of seeing the neighbouring ranches and districts. All around in the neighbourhood were appearing groves of oranges, for miles & miles together. Orange cultivation seems to be the staple industry of the whole district, the land being best suited for the seedless oranges of the best kind.

Comparing our ranch with the rest of the district, it was found that ours was the second great grow in size, the first being that of Mr. Merriman, a millionaire possessing about a 1000 acres on the slopes of the high hills. Those slopes of deep green color, in finely developed orange trees, about the size of medium size sour lemon trees of India, proved quite clearly what an enormous industry the orange cultivation is in California.

We saw the piece of 43 acres at orangehurst. This piece is not put out in any special cultivation, it is reserved for the further planting of citrus fruits, possibly grape fruit, after the company will come on a dividend paying basis.

Returning to our place, the evening was spent in discussing the financial condition of the Company and its future prospects. It was found that the Company, according to American laws, can only pay dividend from the net profits and not from the cash or reserve fund.

The dividends are expected to begin on a small scale from 1914 and thence they will be increasing gradually in percentage. From the report of other people, it is made out that as trees grow old they yield increasing profits. The orange tree, once being planted, remains yielding fruit under regular fertilization for more than 40 or 50 years.

It is only in an exceptional case that dividend of 50 % is realized. We went next to visit a lemon grove at Lemon Cove, which is reported as having paid this year, the unusual dividend of 51 %, the tree being more than 10 years old.

We started that evening for Los Angeles, and arrived at this place in the morning. I was taken to the office, where the minute books, ledgers and deeds were shown to me. The books and records of the company were audited by the legal authorities and they bore the signature of certified public accountants.

Then I was taken to visit the legal attorney, Judge Pope, from whom I received the information of the sound financial and legal status of the Company. Many questions were put to him by me and from the standpoint of law, this grand old man explained the laws of stock-companies.

Next day I was taken to visit the ranches at Pomona. 20 acres of Kelsey Plum trees, some three feet in height being nearly two years old, presented a fine appearance. They are expected to yield some profits in 1914. The orange trees seemed to be developing nicely under the cement pipe live system. The big electric pump, drawing water from the well 500 feet deep, irrigates our land and also neighboring fields, charging them current rates. The packing house with the railway line near its footsteps will give a good deal of packing conveniences in the shipping seasons.

Under the advice of Judge Pope, it was arranged to see an old woman, who had some fancied grievances against the company. She having expressed the idea of overvaluing the properties, it seemed necessary to refer to the leading newspaper clippings and

the experienced Bank Managers. From them it was found, that the statements made in the reports of the Company were correct. The newspaper clippings are herewith attached for reference.

On the 22nd of July was held the Annual Meeting of the Company in which the report of last year was put before the Stockholders by the President. Accepting the offer of the President, I expressed some of my views about the business affairs in the meeting. The appointments for the next year being made, the meeting was adjourned. (a copy of the minutes of the meeting is attached herewith.)

The 23rd was spent in preparing minutes and sending sums for corporation taxes.

The Company is chartered in State of Arizona and I have examined the registration certificates of the State of California and of the State of Michigan, both of which are framed and kept in the office at Los Angeles.

I was then introduced to some of the bank officers with whom the Company is dealing in finances.

Yesterday I was again taken to Pomona to see the ranches and especially to have an interview with Mr. Graham, the Manager of the American National Bank of Pomona, Mr. Storrs, the Cashier, Mr. Davie, the Vice President and Mr. Avis, the Postmaster of Pomona. From these persons a very satisfactory report of the Company's financial and legal status was obtained. The growth of orange industry, with its excellent future prospects for California were indicated to me, while some notable examples of actual profits were given me.

* * * * *

In my opinion is on a solid adamantine basis and its investments are quite safe. I cannot be said to exaggerate if I make the statement, that the big exeter reach will be worth the entire capital investment.

Yours obediently

(Sd.) Goverdhan Ishverbhai Patel.

પત્રનો સાવાર્થ.

લોસ એન્જેલીસ,

ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૨,

૨૫ મી જુલાઈ ૧૯૧૨.

પ્રિય શ્રીમત્ જોહીસનદાસભાઈ,

તા. ૧૦ મીએ ન્યુયોર્ક ઉત્તર્યા પછી, તા. ૧૧ મીને દીવસે મિ. ક્રામન્ટ સાથે ચીકાગો જવા હું ગાડીમાં બેઠો; તથા તા. ૧૩ મીને દિવસે સવારમાં ચીકાગો પહોંચ્યો. વધુ સમય ગ્રામાબ્યા વિના તે જ દિવસે સાંજના ફેલીફોર્નિઆ જનારી ટ્રુટ્ટનમાં હું નીકળ્યો. મિ. ક્રામન્ટ ચીકાગોમાં એકલા રહ્યા અને હું ત્રણસે નીકળ્યો. તા. ૧૬ મીને દિવસે બપોરના હું લોસ એન્જેલીસપાસે એક્સ્પ્રેસમાં આવી પહોંચ્યો.

ફેલેન્સ કંપનીના પ્રેસીડન્ટ મી. શુમેકર મને ત્યાં તેડ્યા આવ્યા હતા. અમે ત્યાંથી ન્યું સંધર્ન હોટલમાં ગયા. ત્યાં દશ કલાક એમની સાથે વાર્તા કરી. તેમાં આપણા દિંદના વ્યાપાર સંબંધમાં ચર્ચા કરવામાં આવી અને ત્યાંની (દિંદની) આપણા વ્યાપારની વસ્તુ-સ્થિતિ કહેવામાં આવી.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે અમે ત્યાંથી એક્ઝીટર જવા નીકળ્યા. ત્યાં મી. જેમીસન અમારી વાટ જોતા હતા.

આસપાસના કુંગરાઓની તબેડીમાં આવેલા પ્રદેશમાંના આપણા એક્ઝીટરના વિશાળ ખેતરમાં મને તરત જ લાઇ જવામાં આવ્યો. એ વિશાળ ખેતર ૧૬૬ એકરનું છે, ત્યાં જ મી. સરખા કરેલી છે, વચમાંથી એના બરાબર બે ભાગ કરવામાં આવેલા છે, તથા એમાં પાણી પૂરું પાડવાને માટે પૃથક્ પંપીંગસ્ટેન્ટ છે. ઝાડની ઘટાઓને પાણી પાવાને ચારે તરફ કરેલી સીમેન્ટની ગટર, ખરેખર, ધરીગેશનની આશ્ચર્યકારક ઉત્તમ રીતિ છે.

આ આખા ખેતરમાં હું બધે ફર્યો તથા નારંગીના નાના ઝાડ જોયાં; અને મને તે સમયે સ્ફુરેલા સર્વ પ્રકારના પથ્થ પૂજ્યા હતા.

આ ખેતરનો ૪૦ એકરનો ખૂણો કે જેમાં નેવલ જાતની મારંગીઓ વાવેલી છે, અને જેમાં તેના લીલા પાંદડાંવાળાં વૃક્ષ ત્રણ પુટ ઉચાં થયેલાં છે, તે ખૂણો અત્ર આવાનારને મોટી આશા ઉત્પન્ન કરે એવો છે. આ લાગ ધૂણે જ લાભકારક નીવડશે એમ લાગે છે. બીજા ૪૦ એકર કે જેમાં વેલેન્સીઆ જાતની નારંગીઓ વાવેલી છે તથા જે બહુ ધીમે ઉગે છે તેના દેખાવ પશુ સુંદર છે. આ ખેતરની બાકી રહેલી ૮૬ એકરની જમીનમાં વાવે તર ઇ. સ. ૧૯૧૧માં જ થયું છે; અને તેથી તેમાં ઝાડ ધણાં નાનાં છે.

મેં આ આખું ખેતર તપાસ્યું છે; તેમાં મારંગી વાવેલી છે; એના ઉપર બહુ સારી રીતની ખેતી તથા પ્રયત્ન કરવામાં આવેલા છે. એના ઉપર કાંઈ જાતનો ગીંચો બોળે નથી. આ ખેતરની દેખરેખ વિગેરે મી. ડેનીઅલ્સ રાખે છે તથા એક નાના બંજલામાં રહે છે; ત્યાં એક નાનો ઓશીસનો ચોરડો છે કે જેમાં એ નિયમિત કામ કરે છે. આ ખેતર ઉપર મી. ડેનીઅલ્સ જાત મજૂરી કરે છે.....

પછી અમે આસપાસનાં ખેતરો તથા જમીન જોવા ગયા. આસપાસ સર્વ ખોળુએ માર્બલના માર્બલસુધી નારંગીના ખેતરો જણાય છે. આ આખા પ્રદેશનો પ્રધાન ઉદ્યોગ

નારંગીની ખેતીના હોય એમ જણાય છે, કેમકે આ બી વિનાની ઉત્તમ પ્રકારની નારંગીને માટે આ જમીન સર્વોત્તમ પ્રકારે યોગ્ય છે. આ પ્રદેશનાં બીજાં ખેતરોની સાથે સરખાવતાં મને સંપદ જણાયું કે કદની અંદર આપણું ખેતર બીજા નજરે છે. શ્રી. મેરીમેન કે જે લક્ષાધિપતિ છે અને જેમની એક હજાર એકર જમીન ઉંચી ટેકરીના ઢોળાવઉપર છે તેમણું ખેતર મોટામાં મોટું છે. સારી રીતે ઉગેલાં નારંગીનાં આકાશનાં (કે જે હિંદુસ્તાનમાં મધ્ય-મ કદના ખાટા લીંબુના આડ જેટલા કદમાં હોય છે) આ ઘેરા લીલા રંગનાં ખેતરો કેલી-શૈર્ષીઆમાં આ નારંગીના ફેટલા મોટા ઉદ્યોગ છે તેને સિદ્ધ કરી આપતાં હતાં.

એરેન્જર્સ્ટ આગળના ૪૪ એકરના કડો અમે જાયો. આ ખેતરમાં હાલ કાંઈ ખાસ વાવવામાં આવ્યું નથી. પણ કંપની બાજુ આપતી થશે એવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછી એમાં સાઇટ્રસનાં ઝાડો અને બહુ કરીને ઐર્ષપ ફુટસ વાવવાને માટે આ ખેતર મુકર કરવામાં આવ્યું છે.

સાવકાલે ઘેર આવ્યા પછી કંપનીની પૈસાસંબંધની રિયલિટી તથા એના બવિધ્યતા સંબંધી અમે ચર્ચા કરી. અગ્રના (અમેરિકાના) કાયદાપ્રમાણે કંપનીથી ચોખ્ખા નફા-માંથી જ બાજુ આપી શકાય છે અને રોકક સીલક અથવા રીઝર્વ ફંડમાંથી બાજુ આપી શકાતું નથી.

ઇ. સ. ૧૯૧૪ ની સાલથી બાજુની સરખાત નાની રકમથી થવાની આશા રહે છે; અને પછી ધીમે ધીમે તે દર વધતો જશે. બીજા લોકોના રીપોર્ટથી એમ જણાય છે કે જેમ જેમ ઝાડ મોટાં થાય છે તેમ તેમ તે વધારે લાભ આપતાં જાય છે. એક વાર વાવેલું નારંગીનું ઝાડ તેને નિયમસર ખાતર આદિવડે સંજાળવામાં આવે તો ૪૦—૫૦ થી વધારે વર્ષ ફળ આપે છે.

કાલક જ વાર એટલે કે અપવાદ જેવા પ્રસંગમાં જ ૫૦ ટકા જેટલા નફા મળી શકે છે. બીજા દિવસે અમે 'લેમન કોવ'માં એક લીંબુનું ખેતર જોવા ગયા. આ ખેતરમાં લીંબુના ઝાડ દસ વર્ષ કરતાં મોટાં છે, અને આ લીંબુના ખેતરે આ વર્ષે અપવાદરૂપે જ ૫૧ ટકાનો નફો આપ્યો છે એવું સાંભળ્યું છે.

તે દિવસે સાંજના લૉસ એન્જેલીસ જવા અમે નીકળ્યા તથા ત્યાં પ્રાતઃકાલે આવી પહોંચ્યા. મને ત્યાં ઓપીસમાં લઈ જવામાં આવ્યો તથા ત્યાં કંપનીની મિનિટ્યુક તથા ખાતાવહી તથા ખત દસ્તાવેજો મને જતાવવામાં આવ્યા. કંપનીના હિસાબો કીતાબો કાલેસર સત્તા ધરાવનાર તરફથી ઓડિટ કરવામાં આવેલા છે. તથા તેનાંપર સર્ટીફિકેટ મેળવેલા પબ્લીક એકાઉન્ટન્ટની સહી છે.

પછી મને એન્ટર્પ્રિઝર્સ પોપને મળવા તેડી જવામાં આવ્યો. તેમના તરફથી મને કંપનીની પૈસા સંબંધની મજબૂત પાયાપરની તથા કાયદેસર બધારણવાળી રિયલિટી જણાવવામાં આવી. મેં એમને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા તથા એ દૃઢ અનુભવી પુરુષ મને રોક કંપનીઓના કાયદા સમજાવ્યા.

બીજા દિવસે પોમોનામાં ખેતર જોવા તેડી જવામાં આવ્યો. ત્યાં વીસ એકર જમીનમાં 'કેસ્ટીલુમ' નું વાવેતર છે; તેમાં ફેટલાંક ઝાડ એ વર્ષનાં તથા ત્રણ ફુટ ઉંચાં છે તથા તેના દેખાવ સુંદરલાગે છે. તે ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં થોડો નફો આપશે એવી આશા રાખવા.

માં આવે છે. સીમેન્ટની ગટરથી પાણી પૂરું પાડવાની યોજનાથી નારંગીનાં ઝાડ સારી રીતે ઢીંગતાં હોય એમ લાગે છે. ૫૦૦ ફુટ લંબા કુવામાંથી ઇલેક્ટ્રીસીટીથી ચાલતો પંપીંગમેન્ટ પાણી કાઢે છે. આ વડે આપણા ખેતરને પાણી પમાય છે તથા પાસેનાં ખેતરોને પણ માણુ દર પ્રમાણે પાણી વેચવામાં આવે છે. અત્ર એક પેટ્રોલ ટાંકિસ છે અને તેની પાસે જ રેલ્વે લાઇન છે તેથી માલ મઢાવવાની મોસમમાં પેટ્રોલ કરવાની ઘણી સગવડ રહે છે.

એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને કંપનીસામે કાલ્પનિક ફર્માદ હતી; તેથી જજ પીપની સલાહથી મારે તેની મુલાકાત લેવા વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. મિલકતની કિંમત વધારે આંકવામાં આવી છે એવું એ સ્ત્રીએ જાહેર કર્યું હતું; તેથી મુખ્ય મુખ્ય ન્યુસપેપરોના ફકરા જોવાનું તથા અનુભવી બેન્કના વ્યવસ્થાપકોને મળવાનું આવશ્યક જણાયું. તે દ્વારા એમ જણાય છે કે કં. પનીના રીપોર્ટમાં આપેલા હેવાલ ખરાખર યથાર્થ જ છે. (કાપી લીધેલા ફકરા આ સાથે સંમેલ છે,

તા. ૨૨ મી જુલાઈએ કંપનીની વાર્ષિક સભા મળી હતી; તે સમયે પ્રેસીડેન્ટ રોડક હોલ્ડરોના આગળ બધા વર્ષનો રીપોર્ટ મુક્યો હતો. પ્રેસીડેન્ટની મારાણી રવીકારી મેં પણ એ સભામાં આ વ્યાપાર સંબંધમાં મારા કેટલાક વિચારો દર્શાવ્યા હતા. આવતા વર્ષ માટે નીમણુંકો યોજ રહેથી સભા મૂલતવી રહી હતી. (તે સભામાં યથેલા કામકાજનો હેવાલ આ સાથે છે,*)

મિનિટ લખવામાં તથા ફોરપેરેશનના કર બરવામાં તા. ૨૩ મીનો દિવસ ગયો હતો.

એક્સિઝના રોટમાં કંપનીનું ચાર્ટર્ડ દાખલ થયેલું છે; કેલીશેર્લિઆ તથા મીચીગાન રોટાનાં રજીસ્ટ્રેશન સર્ટિફિકેટ મેં તપાસ્યાં છે; તથા એ સર્ટિફિકેટ ફેમમાં મઢાવી લૉસ એન્જેલીસની કંપનીની આફીસમાં રાખવામાં આવ્યાં છે.

કંપની જે બેન્કો સાથે પૈસાની લેવડ દેવડ કરે છે તે બેન્કોના કેટલાક આફીસરોને મને મેળવવામાં આવ્યો.

ખેતરો જોવા તથા ખાસ કરીને પોમોનાની ધૂી અમેરિકન નેશનલ બેન્કના મેનેજર મી. ગ્રીહામ, કેશીઅર મી. સ્ટોર્સ, વાલ્સ પ્રેસીડેન્ટ મી. ડેવીસ તથા પોર્ટમોરાર મી. એ. વોક્સને મળવા મને પોમોના ગઇ કાલે તેડી જવામાં આવ્યો હતો. આ બધા તરફથી કંપનીની સ્થિતિ પૈસા સંબંધ તથા કાલદા પ્રમાણે ઘણી સંતોષકારક છે એમ ખાતરી થઇ છે. નારંગીના ઉદ્યોગની વૃદ્ધિ તથા કેલીશેર્લિઆ માટેના ઉત્તમ બિઝિનેસ મને જણાવવામાં આવ્યાં; તથા યથેલા નફાના કેટલાક જવલંત દટણિ આપવામાં આવ્યા.....

મારા માનવા પ્રમાણે કંપની વજ જોવા સખ્ત પાશપર છે તથા તેમાં રોકેલા પૈસા કેવળ સહીસલામત છે. એક્ઝીક્યુટિવ વિશાલ ખેતર માત્ર જ બધી રોકાયેલી થાપણુ જેટલી કિંમતનું થશે એમ હું કહું તો તેમાં કાંઈ પણ અતિશયૌકિત કરતો નથી.

(સહી):—ગોવર્ધન ઇન્ધરભાઈ પટેલ.

* જેમને એ જોવા હોય તેમણે વડોદરામાં શ્રીકૃત ઇન્ધરભાઈ છવાભાઈપાસે જઇ વાંચી આવવા સ્વતંત્રતા છે. હાલ આ આખો પત્ર થોડો સમય એમનો પાસે રહેશે.

ધી ફેલેન્ક્સ કંપની.

(લેખક જે. જે. કહ્લીઆ.)

શ્રીમાન વિશ્વવંશ સ્વરૂપસ્ય યથા પછી કેટલાક શેરહોલ્ડરોએ એ કંપનીની સ્થિતિ સંબંધમાં વિવિધ પ્રશ્નો કંપનીની આશીસમાં કર્યા હતા અને તેથી શેરહોલ્ડરોની સગવડ જળવાઈ રહે, એમને નિશ્ચિતી ખબર પ્રમાણમાં વેળાસર મળે તથા કંપનીના વ્યવસ્થાપકોને એકની એક ખબર ધણે સ્થળે લખવાનો બોલો આપ્યો રહે અને એ સમયનો કંપનીના ઉ. ઘોગમાં ઉપયોગ કરવાનો અવકાશ રહે કહ્યાદિ વિચાર કરી કંપનીની ' બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર ' તરફથી તાં. ૩ જુલાઈ ૧૯૧૨ ને રાજ હિંદુસ્તાન ખાતે કંપનીની ' એજન્સી ' સ્થાપવાનો ફરાલ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે:—

LOS ANGELES, CALIFORNIA.

August 3rd, 1912.

At a meeting of the Board of Directors of the Phalanx Company, regularly called and held at the office of the Company, 516 Chamber of commerce, Los Angeles, California, August 3rd 1912, at which the full membership of the Board was present and voting, the following resolutions were adopted:

Resolved: that an Agency of the Phalanx Company be established in India, at Bhavaagar-India, for the following specific purposes:

1st: To furnish the stockholders in India with such information regarding the affairs of the Company, as may be received from the Company for distribution.

2nd: To forward to the office of the Company at Los Angeles California, certificates of stock for *transfer*, and to deliver to the owners thereof, stock-certificates sent from the Company at Los Angeles, after *transfer*.

3rd: To distribute to the stockholders in India, copies of the annual Reports of the Company, sent from the office of the Company at Los Angeles.

4th: To distribute dividende, when forwarded from the office of the Company at Los Angeles, to the stock-holders in India.

Resolved: That Prof. Jekienndas J. Kania, B. A. be ap-

pointed managing agent of the agency of the company in India, and; that Mr. Ishverbhai J. Patel, be appointed Associate of the same; these gentlemen acting in an Honorary capacity.

Witness our hands and the seal of the Phalanx Company this 3rd day of August 1912.

The Phalanx Company.

Seal.

(Sd.) Comly Shoemaker,
President.

(Sd.) Harry A. Jamison,
Secretary.

સાવાઈ.—

લોસ એન્જલીસ ફેલિશિર્નીઆ.

૩ ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨.

ફેલેન્કસ કંપનીની ઓફીસમાં-૫૧૬, ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ, લોસ એન્જલીસ, ફેલિશિર્નીઆમાં, ૩ ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨ ના રોજ એ કંપનીના ડિરેક્ટરોની બોર્ડની મિટિંગ નિયમસર યોજાવવામાં આવી હતી તથા યશ હતી તેમાં બોર્ડના સદસ્યો મેમ્બરો હાજર હતા તથા તેમણે મત આપ્યા હતા, તથા તેમાં આ પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યા છે કે—
(અ) હિંદુસ્તાનમાં લાવનમરમાં ફેલેન્કસ કંપનીની એક 'એજન્સી' ફક્ત નીચેના કાર્યમાટે સ્થાપવી.

- (૧) કંપની તરફથી એ એજન્સીને જાહેર કરવા મળેલી, કંપનીના વ્યાપારાદિ સંબંધની હકીકત હિંદુસ્તાનના શેરહોલ્ડરમાંથી માગે તેને જણાવવી.
- (૨) શેરહોલ્ડર તરફથી જે શેરસરટિફિકેટ ટ્રેન્સફર કરવા (ખીજે નામે ચકાવવા) માટે એ એજન્સીને મોકલી આપવામાં આવે તે ફેલિશિર્નીઆ રેટના લોસ એન્જલીસમાં કંપનીની ઓફીસમાં મોકલી આપવા તથા ટ્રેન્સફર કરી નવા સરટિફિકેટ સદરહુ કંપની તરફથી એજન્સીને મોકલી આપવામાં જ તે તેના માલિકને આપવા.
- (૩) સદરહુ કંપનીની સદરહુ ઓફીસ તરફથી કંપનીના વાર્ષિક ૪૦૦૦૦૦૦ પ્રસિદ્ધ મોકલી આપવામાં આવેથી એ નકલો હિંદુસ્તાનના જે વૈવંશરમારકમાં
- (૪) સદરહુ કંપની તરફથી બ્યારે બ્યાન મોકલી આપવા, વૈવંશરમારકમાં શેરહોલ્ડરમાં તે વહેંચી આપવું.
- (બ) પ્રો. લેકીસનદાસ લે. કણીઆ બી. એ. ને કંપની નિહિ જ રહે, કેમકે તમારી ન્સીના વ્યવસ્થાપક નીમવાનું તથા મી. ઇશ્વરભાઈ કંઈ પુણ્ય દિત થયું છે એમ વાનું, અને આ ઉભય મુદ્દરથે વખરે પમાડેલના આ પુસ્તકને સમ તમે આવશ્ય

(સીલ.)

રમરણમાં જામત છે તેવા અનેક સર્જનો તમ:જસે-એમ: આ પુસ્તકની નકલો સમને તરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

ધી ફેલેન્ક્સ કંપની.

(લેખક બે. બે. કહીઆ.)

શ્રીમાન વિશ્વવંશ સ્વરૂપ યથા પછી કેટલાક શેરહોલ્ડરોએ એ કંપનીની સ્થિતિ-સંબંધમાં વિવિધ પ્રશ્નો કંપનીની ઓફીસમાં કર્યા હતા અને તેથી શેરહોલ્ડરોની સગવડ જળવાઈ રહે, એમને નિષ્ફળી ખબર પ્રમાણમાં વેળાસર મળે તથા કંપનીના વ્યવસ્થાપકોને એકની એક ખબર ધણે સ્થળે લખવાનો બોલો આપ્યો રહે અને એ સમયનો કંપનીના ઉદ્યોગમાં ઉપયોગ કરવાનો અવકાશ રહે હસાદિ વિચાર કરી કંપનીની 'બોર્ડ' આદિ ડિરેક્ટર તરફથી તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૧૨ ને રોજ હિંદુસ્તાન ખાતે કંપનીની 'એજન્સી' સ્થાપવાનો ફરાવ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે:—

LOS ANGELES, CALIFORNIA.

August 3rd, 1912.

At a meeting of the Board of Directors of the Phalanx Company, regularly called and held at the office of the Company, 516 Chamber of commerce, Los Angeles, California, August 3rd 1912, at which the full membership of the Board was present and voting, the following resolutions were adopted:

Resolved: that an Agency of the Phalanx Company be established in India, at Bhavnagar-India, for the following specific purposes:

1st: To furnish the stockholders in India with such information regarding the affairs of the Company, as may be received from the Company for distribution.

2nd: To forward to the office of the Company at Los Angeles California, certificates of stock for *transfer*, and to deliver to the owners thereof, stock-certificates sent from the Company at Los Angeles, after *transfer*.

3rd: To distribute to the stockholders in India, copies of the annual Reports of the Company, sent from the office of the Company at Los Angeles.

4th: To distribute dividends, when forwarded from the office of the Company at Los Angeles, to the stock-holders in India.

Resolved: That Prof. Jekisundas J. Kania, B. A. be

pointed managing agent of the agency of the company in India, and; that Mr. Ishverbhai J. Patel, be appointed Associate of the same; these gentlemen acting in an Honorary capacity.

Witness our hands and the seal of the Phalanx Company this 3rd day of August 1912.

Seal.

The Phalanx Company.
(Sd.) Comby Shoemaker,
President.

(Sd.) Harry A. Jamison,
Secretary.

સાવાધ.—

લેસ એન્જલીસ કૅલિફોર્નિઆ.

૩ ઇ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨.

ફેલેન્ક્સ કંપનીની ઓફીસમાં-૫૧૬, એન્જલ એવેન્યુ કોમર્સ, લેસ એન્જલીસ, કૅલિફોર્નિઆમાં, ૩ ઇ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨ ના રોજ એ કંપનીના ડિરેક્ટરોની બોર્ડની મિટિંગ નિવેશનર બોલાવવામાં આવી હતી તથા જોડાઈ તેમાં બોર્ડના સધળા મેમ્બરો હાજર હતા તથા તેમણે મત આપ્યા હતા, તથ તેમાં આ પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યા છે કે:—
(અ) હિંદુસ્તાનમાં લાવનખરમાં ફેલેન્ક્સ કંપનીની એક 'એજન્સી' ફક્ત નીચેના કાર્યો માટે રચાવવી.

(૧) કંપની તરફથી એ એજન્સીને જાહેર કરવા મળેલી, કંપનીના બાપારાદિ સંબંધની હકીકત હિંદુસ્તાનના શેરહોલ્ડરોમાંથી માગે તેને જણાવવી.

(૨) શેરહોલ્ડર તરફથી જે શેરસરટિફિકેટ ટ્રેન્સફર કરવા (બીજે નામે ચકાવવા) માટે એ એજન્સીને મોકલી આપવામાં આવે તે કૅલિફોર્નિઆ સ્ટેટના લેસ એન્જલીસમાં કંપનીની ઓફીસમાં મોકલી આપવા તથા ટ્રેન્સફર કરી નવા સરટિફિકેટ સદરહુ કંપની તરફથી એજન્સીને મોકલી આપવામાં જાવ તે તેના મુલકને આપવા. તત્કાલ પ્રસિદ્ધ

(૩) સદરહુ કંપનીની સદરહુ ઓફીસ તરફથી કંપનીના વાર્ષિક ૪ મોકલી આપવા માં આવેથી એ નકલો હિંદુસ્તાનના ગૈવેશ્યવંશરમારકમાં

(૪) સદરહુ કંપની તરફથી જ્યારે બાજ મોકલી આપવાનું ધર્મદાન છે એમ જ્યારે શેરહોલ્ડરમાં તે વહેલી આપવું.

(બ) પ્રો. બેકીસનવાસ જે. કણીયા બી. એ, ને કંપનીના નહિ જ રહે, કેમકે તમારી એજન્સીના વ્યવસ્થાપક નીમવાનું તમા મી. ઇશ્વરભાઈ તમારું કંઈ પણ દિલ થયું છે એમ માનવાનું, અને આ ઉપર મુદ્દરે વખરે પમારે

(સીલ)

રમણભાઈ ભામરા છે તેવા અનેક સંજોગો હાથ જોડે એમ આ પુસ્તકની નકલો મળેને આતરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

વિવેચન.

આ સંસ્થાનું નામ 'એનન્સી' રાખવામાં આવ્યું છે તેથી કોઈને એવું માન થાય નવા શેરો ખરાબવા માટે આ હંમે તે એ બંધિમાં પડવાનું નથી. પી. ફેલેન્ડસ કંપની હવે એક પક્ષ નવો શેર કાઢતી નથી અને તેથી આ 'એનન્સી' શેર વેચવાનું કામ કરતી નથી, તેમજ કોઈ શેરહોલ્ડરને પોતાનો શેર વેચવો હોય તો તે કામ પક્ષ 'એનન્સી' નથી. કંપની પોતે કોઈનો શેર ખરીદતી નથી. "શાખા" ને બદલે 'એનન્સી' નામ રાખવામાં આવ્યું છે તે અમેરિકાના કાયદા પ્રમાણે સમગ્રમાટે રાખવામાં આવ્યું છે. 'એનન્સી' શેરના સંબંધમાં ખાત્ર દ્રેન્કર કરાવવાનું જ કામ કરે છે. એનન્સી પોતે નજ દ્રેન્કર કરી શકે તેમ નથી. પક્ષ દ્રેન્કર શેર્મ બજાર ખરીને એનન્સીમાં મોકલી આપવામાં આવેથી એનન્સી કંપનીની આધીસમાં એ શેર્મ મોકલી આપશે તથા ત્યાંથી નવું મધ આવેલું શેરસરટિફિકેટ તેને પાછું સ્વાધીન કરશે.)

એનન્સી પોતાને મળેલી ખર્ચ પ્રમાણે પૂછનાર શેરહોલ્ડરને તે ખર્ચ વળતર પ્રપત્તિથી જણાવશે, છતાં તેટલા ઉપરથી શેરહોલ્ડરને એનન્સીને જ એ ખર્ચ પૂછવી અને અમેરિકા કંપનીને સાક્ષાત્ ન જ પૂછવી એ બંધન પામ થતું નથી; અર્થાત્ કંપનીને સાક્ષાત્ કોઈ પક્ષ ખર્ચ પૂછવી હોય તો તેમાં શેરહોલ્ડરની સ્વતંત્રતા કાયમ જ રહે છે. અને તેટલા ઉપરથી અમુક ખર્ચ એનન્સીએ આપવી જ નોંધવું એવા બંધનથી એનન્સી પક્ષ મુક્ત છે.

કંપની સાથે મિ. આપન્ડને એક શેરહોલ્ડર તરીકેના જ સંબંધ છે. અને શિશ્ન તરીકેના સંબંધ નથી અને તેથી કંપનીના સંબંધની સાક્ષાત્ ખર્ચ પૂછાવનારે એ કંપની પ્રેસિડેન્ટ અથવા સેક્રેટરીને જ પૂછાવવી વધારે ઉચિત છે. કેમકે વ્યવસ્થામાં એ મુદ્દરો હોવાથી કંપનીના સંબંધની ખર્ચ એમના તરફથી જ વધાર્યું મળવાનો સંભવ છે અને એ ખર્ચ tion સરેસર ગણાય તેમ છે.

from the એ 'એનન્સી'માં એક પેસા પક્ષ મોકલવાનો રહેતો નથી અને તેથી એનો 2nd: To લ. પક્ષ હીસાબ એનન્સી રાખતી નથી. geles California, Ca

ver to the owners થીમાં આવે ત્યારે એ પેટ. ને. કમ કંપની તરફથી એનન્સીને pany at Los Angeles, અર્થાત્થી તે શેરહોલ્ડરને (કંપની તરફથી દાવવામાં આ

3rd: To distribute to the પ્રજાનું વ્યાજ એનન્સી તરફથી મળી શકશે. the annual Reports of the Company at Los Angeles, એ. ને. કમીમાં, ભાવનગર, મી 1st લખનારે જે પેટા સરનામું કંપની અંકે

4th: To distribute dividends, of the Company at Los Angeles, 1

Resolved: That Prof. Jokian

दिव्यमूर्ति.

રચનાર—શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર, ભગવાન,

આ એક અત્યંત રસિક વાતોનું પુસ્તક છે અને તે હેમચા ૧૪ અસિક્ક ચયુ' છે. તેની પહેલી આવૃત્તિતરીકે કઢાવેલી ૫૦૦૦ નકલોમાંથી પહેલા '૧' અઠવાડીઆમાં ૨૦૦૦ નકલો ખપી ગઈ છે.

વિદ્વાન તેમ જ સામાન્ય શુદ્ધિમાન એકસરખા રસથી તે વાંચે છે અને સર્વ કોઈ તેની સ્તુતિ કરે છે. વિદ્વાનને તેમાંથી જેટલું જાણવાનું મળી આવે છે. તેટલું જ સામાન્ય શુદ્ધિમાનને પણ તેમાંથી મળી આવે છે. વાતામાં રસ એવો છે કે વચિતા વચિતા વચિના-રને એમ યથા છે કે આ પુસ્તક જલદી વચ્ચાવામાટે ચાર વ્યાખ હોય તો કેલું સાર ! તે વાતાના રૂપમાં હોવાની સાથે મનુષ્યને ઈન્નતિ પામવામાટે કેવા કમથી પ્રયત્ન કરવો તેને સુચવનાર તેમાં એક નિસરણી છે.

પ્રશ્ન : પુસ્તકની સ્તુતિના જે પત્રો આવે છે તેને જોઈ જાણીએ તો ધણાં પાનાં ભરાય એમ છે, પણ વિવેકી વાંચનાર તે પત્રોને વાંચે તેનાં કરતાં એ પુસ્તકને જ વાંચીને પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરે તો શું તે તેને વધારે લાંબ કરનાર નથી ?

તમારે ગૌરી વિચારાને જાણવાનાર પુસ્તક વાંચવું હોય અથવા નિવૃત્તિના સમયે મન
ને આનંદ મળે તેવું પુસ્તક વાંચવું હોય તો તેને અટકે પુસ્તકો ખરીદવાનો કમી જ
હર નથી. કેમકે તે બંને આ પુસ્તકમાં છે. તો પછી જ પુસ્તકમાંથી બંનેના લાભ મળે
તેવું પુસ્તક સામાટે ન લેવું.

આપા પુસ્તકની દરેક ધરમાં જુદા છે. કેમકે દરેક ધરનું દરેક માણસ પોતાની ઉન્નતિને
 હાથે છે. અને તે ઉન્નતિના આગળ જેવી સરળ રીતે આ પુસ્તક બતાવે છે તેવી સરળ રીતે
 માગ્યે જ બીજી કોઈ બતાવતું હશે.

तमे अनेक आत्मतेभा निराश थाया हश्या, एणु आ पुस्तक खरीदने वाचीने कदापि नि
 राश न्हि थार्या. आ आत्मतेभा तजने निराशा थो तो आश आत्मतेभा जे के आ पुस्तक प्रसिद
 थाया पळी आत्मतेभा विद्यमे तभारे वाचवानो हेम समय आठवो.

વિશેષમાં એ છે કે આ પુસ્તકની તસામ, ઉપજ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યમારકમાં આપવામાં આવી છે, અને તેથી આ પુસ્તક ખરીદ્યું, એ એક ધર્મદાન છે એમ ન્યારે તમે જાણો છો ત્યારે તમને તે પુસ્તક સેવાયું મન થયા વિના નહિ જ રહે, કેમકે તમારી ધર્મચિત્તિ અત્યંત જાગ્રત છે. શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યવડે જો તમારું કંઈ પુણ્ય હિત થયું છે એમ તમારી ઇચ્છા માનતી હશે તો તેઓના રમારકનિમિત્તના આ પુસ્તકને લઈ તમે અવસ્ય તે પ્રવૃત્તિને અનુમોદન આપશો.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંશના અનંત ઉપકારજીમને રમરશુભા જાગતુ છે તેવા અનેક સદ્ગુણો
 યથા પચીસ તો દોષ પચાસ અને દોષીસો તો દોષીજનો અમઃ આપુરતકની નકસો કાષ્ટને
 નો મચાર કરવા મુખી પડ્યા છે. અને તેની ખાતરી અંક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

૪૦૦૦ નકલો ચાલી ગઈ છે. માત્ર એક જ દુનિયર હવે બાકી રહી છે, અને તે પણ હવે બહુ જ થોડા વખતમાં ખપી જશે.

જેઓ તે પુસ્તકો ખપાવવા પ્રયાસ કરે છે તેઓ પહેલાં માત્ર પાંચ નકલો પ્રયાસ કરી જોવા ખાતર સુરેશ્ચીથી લઈ ગયા હતા. આજ તે જ મનુષ્યોએ પચાસ ઉપરાંત પુસ્તકો ખપાવી દીધાં છે, અને હજી મંગાવ્યા જ કરે છે.

ત્યારે આટલો બધો વેગ ચાલ્યો છે ત્યારે તમારે પાછા પડવાની શી જરૂર છે ? જો પોરટ આફ્રીસ આજે જ તમારો પત્ર લેવા તૈયાર છે તો આજે જ પત્ર લખો અને મંગાવી લો.

મૂલ્ય-રૂ. ૧-૦-૦ પોરટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ વડોદરા

સદુપદેશ શ્રેણી.

(સત્તર્વિંશતિતમસદુપદેશ.)

શ્રી શ્રેયસાર્ધકઅધિકારિવર્ગના આપાદી પૂર્ણિમાના ૬૧ મા મહોત્સવપ્રસંગે । કરવામાં આવી છે, જેમાં નીચે પ્રમાણે શ્રીપુરુષના વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો પુરુષવર્ગના વિષયો.

- ૧ અભ્યાસ. (લોગીલાલ.)
- ૨ શારદા અને શ્રીકૃષ્ણ (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)
- ૩ વેદાંતપરિભાષાવ્યાખ્યા (કણ્ડીઆ.)
- ૪ પ્રકટ પરમેશ્વર. (કૌશિકરામ વિ. મહેતા.)
- ૫ આત્મઘોષણ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)
- ૬ ઇશ્વરભાવના. (નર્મદાશંકર દે. મહેતા.)
- ૭ કીર્તના.

શ્રી વર્ગના વિષયો

- ૧ પ્રજાતિને માટે કથું સાધન સંબંધ છે. (પ્ર૦)
- ૨ અધિકારિનાં લક્ષણો. (સુલોચના.)
- ૩ કીર્તના.

આ મોટાં ૨૧૦ પૃથક્ પુસ્તક છે. તેમાં શારદા અને શ્રીકૃષ્ણની વાર્તા ખાસ વાંચ્ય થી થોડી છે. તે અત્યંત રસવાળી, સરળ અને ચમત્કારિક છે. આ વાર્તાનું વધારે વિવેચન જાણવા કરતાં તેને વાંચી જવાનું આપ્રહુપૂર્વક કહેવું એ વાંચનારને માટે વધારે લાભ દરનાર છે.

મૂલ્ય. રૂ. ૦-૧૨-૦ પોરટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ વડોદરા

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રકાશ.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસમૂહ.

- ૧ સમસર્વત્ર તત્ત્વસામર્થ્યનું નિર્દેશન તથા પ્રતિષ્ઠાત (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૧૧
૨ જન્મમૃત્યુનો જન્મ કરાવિના મરુતો ને કંઈ નિદ્ર કરે છે તેવર્થે છે (વિદ્યવંદ્ય.) ૩૨૮

૨ શ્રીમાનુ વિદ્યવંદ્યપ્રણીત લેખ.

- ૧ સતી સુચારૂ (નાટ્ય રૂપે) ... ૩૨૨

૩ તત્ત્વચિત્રાર.

- ૧ અવ્યક્ત અથવા અન્યમીપ્રસા. (કણ્ઠીયા.) ... ૩૨૪
૨ હિતિ પ્રમ કન્વાઈ સરથ સાર્વત. (કણ્ઠીયા) ... ૩૩૫
૩ તિયરનરાધિ (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૬
૪ અપ્રમથપોતાકમકપ્રતિ પત્ર (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૭
૫ તમને માત્રી સંવર્ત વપારે લાભ કરતર છે. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૮

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

- ૧ માનસ રસપન અથવા યોગનને પ્રાપ્ત કરાવે ઉપાય. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૭
આરોગ્ય.

- ૧ નેપથિક જ્ઞાન. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૮

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ૩૪૩
૨ અધ્યયનાર—શીશકગાયત્રી દ્વારચરન, દ્યમવીલા, લતા અને બ્રતિના, ... ૩૪૮
કિનોપદેશ, મુદ્રા ભાગરનાં સાચાં મેતી, યોગિની. ...
૩ વર્તમાન વર્ષની સમાપ્તિ. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૪૭
૪ ચતુર્વિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્ત શ્રીમદ્દામણનાં ચુચુગાન તથા
શ્રીમદ્દામણમિત્ર શ્રીદેવ રાવન. ... ૩૪૮

સૂચના.

મહાકાવ્ય પ્રત્યેક માણની વડે ૧૫ ઉપર પ્રકટ ચાર છે, અને તેની આદેશને ને બીજા માણની શુદ્ધિ દ્વયમ મુતીગા મળે છે. આથી જે અદેશને એ અરમામાં અક ન મળે તેમણે થેડા દિવસ વાટ જોઇ અત્ર જજ્ઞાવતું ઠેઠાણ મદદનારે પોતાનું પ્રથમનું ઠેઠાણ જજ્ઞાવત કૃપા કરી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપામાં આપતું નથી

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ્ય, વગેરે.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—આગિત્ત કૃણ્ણ ૦ ૧૪ સંવત્ ૧૯૬૮—દર્શન (બંક) ૧૨.

॥ ॐ શ્રી ॥

સમસર્વત્ર તત્ત્વસામર્થ્યનું નિદર્શન તથા પ્રણિપાત.

પદ. (અગમ સી, આ ઉપવનની બહાર, એ લય)

અહા ! આ, અતુલ શુ' બળ ઉભરાય.
 સ્થળે સ્થળ દિવ્ય પ્રવાહો ભળાય,—
 અગમ્ય કોઈ પ્રદેશથી નિસરી, ચૌદ ભુવનમાં ચો ! ભય,—
 જેતું શાંત જીવનમય ચોળતૂ, અહુ અહુમાં પથરાય,—
 સૌમ્ય પ્રભામય એ સામર્થ્યે, દૃશ્ય સકલ આ છવાય,—
 ગગનથી પૃથ્વીપાર સકલ સ્થલ, રસરૂપ યઈ રેલાય,—
 કરતાં એ બળમાહિ નિમજ્જન, બળતું પ્રતીક થવાય,—
 ગળતા ગળતાં એ બળમાં ન્યાં, પૂર્ણપણે જ ગળાય,—
 મધ્યબિંદુ એ બળતું કરી કરી, (ત્યારે) તેપર શરીર રચાય,—
 અદ્ભુત ભાન થતું તે કાળે, કથન શુ' વાણીથી થાય,—
 સમગ્ર આ બળ નિજ બળ માગી, નમીએ આને પાય,—

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૮૪ થી.)

પ્રવેશ ૪.

સ્થલ—ઉત્પલકાનગરીનો રાજમાર્ગ.

પાત્રો—તપસ્વિની તથા શણી સુનતાની ઘસી.

તપસ્વિની—(પ્રવેશીને સ્વગત) જાહેન ચારુદોયનાની આત્માપ્રભાણે હું ઉત્પલકા નગરીમાં આવી તો ખરી, પણ હવે મારે આ નગરીનાં છ રતને શી રીતે મળવું ? જાહેન ચારુદોયનાએ તો કોઈ ન જાણે તેમ શુભપણે કામ કરવાનું કહ્યું છે; અને તેથી જ મેં આ તપસ્વિનીનો વેપ લીધો છે. આ નગરીનાં છ રતનમાંથી એકને મળીને સદૈશ પહોંચાડું તો પણ કામ ચાલે એવું છે, પણ આટલે લાંબી આવીને છમાંથી એકનાં જ દર્શન કરીને જવું એ ઠીક નથી. દેશદેશાંતરમાં આ ઉત્પલકા નગરીના છ રતની કીર્તિ પ્રસરી રહી છે, અને માટામાંટાએ પણ તેમનાં દર્શનને મારે જાંખી રહ્યા છે. તો મારે આવો લાભ ફરી ફરીને ક્યાં આવનાર છે ? પુરુષને તો આ છ રતનાં દર્શન થવાં કલ્પ છે, પણ હું સ્ત્રી છું, અને તેમાં વળી આ વેપમાં છું, એટલે મને ઘણી અડચણ નહિ પડે. કહેવાય છે કે આ છ રતનો જેમ રૂપમાં, શુભમાં અને વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ છે, તેમ યુદ્ધકામાં પણ બહુ નિપુણ છે, તેમને રણે ચડવાનો હજી પ્રસંગ આવ્યો નથી, પણ સાંભળ્યું છે કે રણમાં સમર્થ યોદ્ધાઓને પણ હારાવે એવું ચાતુર્ય તેમનામાં છે. અરે ! આજે તેમનાં દર્શન કરી હું કુતાર્થ થઈશ. પણ આ તપસ્વિનીનો વેપ કળાઈ ન આવે એવી મારે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. ચાલ ત્યારે, પેલું ભાગન ગાતી ગાતી આ રાજમાર્ગમાં રહે, એટલામાં કોઈ મળી જશે તો આ છ રતની ભાજ પૂછીશ. (ગોઠેથી ગાય છે.)

૫૬.

કોઈ ચેતો રે કોઈ ચેતો,

ચેત્યા નથી તેનો થાવો અંતમાં ફરેતોરે, કોઈ ચેતો,

ભાઈ ! કોઈ ચેતો, જાહેનો ! કોઈ ચેતો;

ગઈ જીવાની ઘડપણ આપ્યું, કાળનગારું એ તો,

મુઠી પકડી પટ્ટી દેશે, નિરાંત ધરી શું રહેતો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ કોઈ ચેતો;—

વહ્યા ઘણા ને તું પણ ચાલ્યો, ભવસાગરમાં વહેતો,

હૈયાકુટા હરિનાવમાં ઠાં નથી બેસી લેતો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ કોઈ ચેતો;—

ભણ લે હરિને ત્યજી બિપચેને બે અચવા ઇચ્છે તો,

ધર્મ સજી લે, અંતકાળ છે, સગી તારો તે તો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ ! કોઈ ચેતો, જાહેનો ! કોઈ ચેતો;—

દાસી—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) આ કોઈ વિરાગી તપસી સ્ત્રી જણાય છે. લાવ એની સાથે વાત કરી જોઈ અને જો ભોજનની ઇચ્છાવાળી હોય તો તેડી જઈ. (પ્રધાન) માણ તમે ક્યાંથી આવો છો, અને શું જોઈએ છે ?

તપસ્વિની—બહેન ! હું ઘણે દુસ્થી આપું છું. પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં ત્યાં ત્યાં પ્રારબ્ધપ્રમાણે વહા કરું છું, બધી ઇચ્છા છૂટી ગયા પછી જ આ વેપ લેવાય છે, તો પછી મારે અમુક વસ્તુ જોઈએ છીએ, એ આ વેપ લીધા પછી બોલવું ધટવું નથી.

દાસી—માણ ! તમારે ભોજનની ઇચ્છા હોય તો મારી સાથે પધારો. દેવી સૂનૃતાના ભવનમાં અતિથિનો હમેશાં સત્કાર થાય છે તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમને તેડી જઈ.

તપસ્વિની—દેવી સૂનૃતા કોણ છે ? અને તમે મને ત્યાં તેડી જશો ?

દાસી—દેવી સનૃતા આ નગરીના મુદ્દિમન રાજાનાં મહારાણી છે. અને હું તેમની મુખ્ય દાસી છું. દેવી સૂનૃતા હમણાં પોતાના ઉગ્રાન (ગંગીયા)માં પોતાની પાંચ સખિઓ-સાથે વાર્તાવિનોદ કરે છે. ત્યાં તમારો સત્કાર થશે.

તપસ્વિની—પાંચ સખિઓ કણ છે ?

દાસી—માણ ! તમે આ નગરીનાં જ મત્તવિષે નથી સાંભળ્યું ? આ ઉત્પલકા નગરીમાં જ સ્ત્રી રત્નો છે. તે આ ત્રિલોકીના બ્રૂપણરૂપ છે. એમના સમાન શુભમાં કે રૂપમાં આ ત્રિશુવનમાં કોઈપણ યુવતી પૂર્વે યથા નથી અને હવે યશો નહિ. રૂપમાં, શુભમાં અને ઉમરમાં સર્વો હોવાથી તેમનો પરસ્પર બારે રોડ છે. જ્યાં શરીર જૂઠું છે; બાકી આત્મા એક છે. અમારાં મહારાણી સૂનૃતાનું નામ તો મેં તમને કહ્યું. રાજાનાં નાનાં બહેન મુવિકાતા, એ આ જ રૂપમાં ખીન્ન છે. ત્રીજાં આ નગરીના નગરશેઠ વિજયંત રોડનાં ધર્મપત્ની સુવર્ણા બહેન છે. ત્રિલોકમાં રૂપશુભમાં એમનો જોર નથી, ચોથાં પ્રધાન સંધિવિચક્ષણનાં પુત્રી મુનીતા છે, એમનું ખીલું નામ સાહસિકી છે. પાંચમાં, રાજપુરોહિત નિષ્કલંકનાં પુત્રી મુરિમતા છે. અને જ્યાં વિજયંત રોડના પ્રિય મિત્ર અને રાજાના આનંદી કારભારી દ્વિમનનાં પુત્રી મુનપના છે. એમનું ખીલું નામ મુનેત્રા પણ છે. લો તમારે હવે પધારશો ? પાછી વાર યશે તો મને ઇપકા મળશે.

તપસ્વિની—બહે, તમારો બહુ આગ્રહ છે, તો ચાલો. (સ્વગત) આપણે તો બાવળું હવું ને વેદે કહ્યું. (પૂર્વતું પદ ગાતી ગાતી જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

આ માસથી મહાકાલનું આ વર્ષ સમાપ્ત થાય છે, તેથી નવીન વર્ષમાં ગ્રાહક રહેવાની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોએ તેનું લલાજમ સત્વર મોકડી આપવા કૃપા કરવી.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૮૮ થી.)

પૂર્વ પક્ષીએ કહ્યું હતું કે જીવ પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન છે અને તેથી વિભક્ત છે અને વિભક્ત હોવાથી આકાશાદિવત્ વિકારરૂપ છે, તે કથન પણ સાચું નથી. જે જે વિભક્ત હોય છે તે વિકાર છે એ સાચું છે પણ ત્યાં વિભક્ત શબ્દથી જે સ્વતઃ વિભક્ત હોય તેનું જ અર્થ કહેવાતું છે અર્થાત્ એ વ્યાપ્તિમાં, આપની ભાષામાં કહીએ તો 'સ્વતઃ' ઉપાધિરૂપ છે. જીવો સ્વતઃ વિભક્ત નથી, કારણ કે શ્રુતિ કહે છે કે एको देवः सर्वं भूतेषु गूढः सर्व-
व्यापी सर्वं भूतान्तरात्मा એક સ્વપ્રકાશ આત્મા સર્વ પ્રાણીઓમાં ગૂઢ ધ્રુવ રહેલા છે, સર્વમાં વ્યાપી રહેલા છે અને સર્વના અન્તરાત્મા છે. તેથી આત્મામાં વારતત્વ ભેદ-વિભાગ-
નથી. પ્રતિશરીર જીવના ભેદની પ્રતીતિ થાય છે પણ મહાકાશ ઘટાકાશ આદિરૂપે જેમ આ-
કાશના ભેદની પ્રતીતિ થાય છે તે ભેદ સ્વતઃ નથી પણ મહા, ઘટઆદિ ઉપાધિને લીધે એ
ભેદ થયેલા છે તેમ જીવાત્મા વસ્તુતઃ તો શ્રુતિ કહે છે તેમ એક અવિભક્ત ચેતન જ છે
જેમાં પ્રતિશરીરમાં પ્રવિષ્ટ શુદ્ધિઆદિ ઉપાધિ છે તે સર્વ પ્રાણીઓના ભિન્ન ભિન્ન છે અને
તેને લીધે જીવાત્માના ભેદની પ્રતીતિ થાય છે. તાત્પર્ય કે જીવોના વિભાગ સ્વતઃ નથી પણ
ઉપાધિપ્રયુક્ત છે. શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે सवाऽयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयः
प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः—આ બહારસ્વરૂપ આત્મા તે વિજ્ઞાનમય છે, મનોમય છે, પ્રાણ-
મય છે, ચક્ષુર્મય છે, શ્રોત્રમય છે. જેનું સ્વરૂપ જ્ઞાતમઃ એ લંબટ મનુષ્ય સ્ત્રીમય છે
એમ ક્યારે કહેવાય છે કે ત્યારે એ મનુષ્ય સ્ત્રીમાં તફાત યદ્યપ્યય છે, સ્ત્રીથી પોતાતું
પૃથક્ અસ્તિત્વ તેને જણાતું નથી ત્યારે. તે જ પ્રમાણે આ શ્રુતિમાં આત્માને વિજ્ઞાનમયઆદિ
કેળા છે તેના હેતુ એ છે કે આત્માતું શુદ્ધિઆદિથી વિવિક્ત સ્વરૂપ એ સમયે અભિવ્યક્ત
થતું નથી, અર્થાત્ આ આત્મા વસ્તુતઃ બહારરૂપ છે અને એ અવિકૃત બહારસ્વરૂપ આત્મા જ
અવિઘાવશાત્ જીવભાવને પામે છે ત્યારે એનું સ્વરૂપ શુદ્ધિઆદિથી વિવિક્તરૂપે અનભિવ્યક્ત
ધ્રુવ રહે છે તેથી એ આત્મા વિજ્ઞાનમયઆદિ થાય છે. આ પ્રમાણે આ શ્રુતિ બહારરૂપ આત્મા
એક જ છે અને તે જ જીવ છે તથા ઉપાધિવશાત્ એ વિજ્ઞાનમયઆદિ થાય છે એમ જણાવે
છે. તેથી જીવાત્મા સ્વતઃ પ્રવિભક્ત નથી પણ ઉપાધિને લીધે જ એમનો વિભાગ હોય છે
માટે જે સ્વતઃ પ્રવિભક્ત છે તે વિકાર છે. એ વ્યાપ્તિમાં જીવો આવી જતા નથી અને
તેથી એ વ્યાપ્તિવડે જીવો વિકારી સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે કાષ્ઠ કાષ્ઠ શ્રુતિમાં જીવોની અગ્નિવિસ્ફુલ્ગિગંધાદિ ઉત્પત્તિ
કહેલી છે, તે સાચું છે. પણ એ ઉત્પત્તિ પણ જીવોની તો અસંભવ જ છે. કેમકે અનેક પ્ર-
માણોથી ઉપર જણાવ્યું તેમ જીવો ઉત્પત્તિ તથા પ્રજયથી રહિત છે, તેથી આ શ્રુતિમાં
ઉત્પત્તિપ્રસંગ તે વસ્તુતઃ જીવના ઉપાધિના છે અને તેને લીધે જીવના ઉપચારથી કહેવાય
છે એમ સેવું જોઈએ. આ જ અર્થ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદનો સંદર્ભ સૂચવે છે. ત્યાં કહ્યું છે
કે ब्रह्मज्ञानघन पवित्रेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येधानुविनश्यति न प्रेत्य संशङ्कस्ति
આ પ્રજ્ઞાનઘન જીવાત્મા આ પવિત્ર શરીરમાંથી હટી તેના અનુવિનાશને પામે છે અને

પછી એને સંજ્ઞા (વિવેક જ્ઞાન) રહેતું નથી. આ જુનિમાં અતુલિનાથ કહેવાથી સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે જીવાત્મા મરણ નથી, પણ શરીરનું મરણ તે જ જીવાત્માનું મરણ ઉપચારથી ગણાય છે. આ જ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા જુનિ આ વાક્યપર સંકેત કરાવે છે કે મા મગવન મોહાન્તમાપીવદન્ત ઘા ગદ્દ ક્ષમ વિજ્ઞાનામિ ન મૈત્ય સંજ્ઞાઽસ્તિ—અગવન પાતવલક્ષ્ય ! તમે મને મોહમાં નાંખી, મરણ મળી સંજ્ઞા નથી એ કહેવાનો ભાવ હું સમજી શકતી નથી. આ પ્રકારે પ્રશ્ન કરાતી શ્રુતિ શ્રી યજુર્વેદકપના મુખે પ્રસ્તુત અર્થને સ્પષ્ટ કરનાં કહે છે કે નવરા બરે અહ મોહે જ્ઞાનવિનાશીલા અરેઽયમાત્માનુચ્છિન્નિધર્મા માત્રા સંસર્ગસ્ત્વસ્ય મઘતિ-મોહ એટલે જ્ઞાનિ યાપ એવું હું કહેતો નથી, આ આત્મા નાથ રહિત છે કેમકે એના વિનાશનો અસંભવ છે, માત્ર એનો ધ્વન્નિષાદિસાથે સંયોગવિયોગ યાપ છે અને તે જ એનાં જન્મમરણ કહેવાય છે. તેથી આમ શ્રુતિ પોતે સ્પષ્ટ કરે છે કે આત્માનાં જન્મમરણ ઉપાધિના જન્મમરણવશાત્ કહેવાય છે અને સ્વતઃ નથી.

જીવાત્મા અક્ષરથી પૃથક્ તત્ત્વ તો એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની શ્રોતિ પ્રતિજ્ઞાનો ઉપરાધ યાપ, પણ ન્તેમ નથી. જીવા મા અવિદ્યુત અક્ષર જ છે. તેથી જીવાત્માની ઉત્પત્તિ નદિ સ્વીકારવાથી શ્રોતી પ્રતિજ્ઞામાં ક્ષેષ પણ બાધ આવતો નથી. જીવ અને અક્ષરનાં લક્ષણો ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે તેથી એનો ભેદ છે એવું પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું તે પણ જ્ઞાનિમાત્ર જ છે. જીવ એ અવિદ્યુત અક્ષર જ છે તેથી જાનેનાં ધર્મો વાસ્તવે એક જ છે, પણ જીવનો જે ઉપાધિ તેના અવિવિકત સ્વરૂપે જીવને ગણવામાં આવે ત્યારે જ એના ધર્મો અક્ષરના ધર્મોથી ભિન્ન થાય છે. પણ એ ભેદ ઉપાધિપ્રયુક્ત છે અને વસ્તુતઃ નથી. તેથી પ્રતીત થતા લક્ષણભેદથી જીવ-અક્ષરનો ભેદ સંજ્ઞાનો નથી. આમ હોવાથી જ અતઃ કુર્વે વિમોક્ષાયૈવ વૃદ્ધિ—એ પ્રકારે મોક્ષોપયોગી તત્ત્વજ્ઞાન કયું છે તે જણાવતાં શ્રુતિ પ્રમુત જે વિજ્ઞાનમયાદિરૂપે કહેવો જીવ તેને જ સર્વ સંસારધર્મથી રહિત કદી પરમાત્મારૂપ ઉપદેશો છે. તેથી જીવાત્માનાં ઉત્પત્તિ અને પ્રલય નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે જીવના સ્વરૂપના એક અંશની પરિશુદ્ધિ કરી દેવે અન્ય અંશની પરિશુદ્ધિ થી સૂતકાર કરે છે:

જ્ઞોડત્ત યવ ॥ ૧૮ ॥

સૂતાર્થ:—જીવ ઉત્પન્ન થતો નથી પણ અવિદ્યુત ગરમાત્મસ્વરૂપ જ છે તેથી જ એ નિત્ય ચૈતન્યવાળો છે.

જીવાત્મા જે ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયથી રહિત છે તેને જ્ઞાન અથવા ચૈતન્ય આગવું છે કે નિત્ય છે એ સંશય થાય છે, કણાગદિના મનને અનુસાર આત્મા સ્વતઃ અચેતન છે અને જ્ઞાન એનો ધર્મ છે તથા તે પણ અનિત્ય છે એવું માને છે તથા કપિલાદિના મનને અનુસરનાર આત્માને નિત્યચેતનપ્રયોગ જણાવે છે. તેથી વાદિવિપ્રતિપત્તિને લીધે સંશય રહે છે કે જીવાત્માને આગવું ચેતન્યપ્રયોગ છે કે નિત્યચેતન્યપ્રયોગ છે. એક શ્રુતિ જ્ઞાતમેવ સ્વાજ્ઞયોતિ—આત્મા જ્ઞાનિસ્વરૂપ છે—એમ કદી આત્માને ચેતન્યસ્વરૂપ કહે છે અર્થાત્

નિત્યચૈતન્યયોગ જણાવે છે, ત્યારે પદ્યંક્ષુઃ—જેનાર તે દશ છે ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ અનિત્ય જ્ઞાનવાળો જીવાત્મા હોય તેમ કહે છે. તેથી આ રીતે શ્રુતિઓમાં વિરોધ જણાતો હોવાથી એ સંશય થાય છે.

ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવાત્માનું ચૈતન્ય આગતુક છે. કારણ કે આત્મા અને મનસૂના સયોગથી એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિ તથા ધટના સયોગથી ઉત્પન્ન થનાર રક્તત્વાદિ ધટનો યુગ્લ જેમ આગતુક, અનિત્ય છે તેમ આત્મા તથા મનસૂના સયોગથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન પણ અનિત્ય જ હોયું ઘટે છે. એ જીવાત્માનું જ્ઞાન નિત્ય હોય તો જે સુખ છે, જે મૂર્છિત છે, જે પ્રદાવિષ્ટ છે તે સર્વનું જ્ઞાન પણ નિત્ય રહેતું જોઈએ. પણ, તેમ નથી. એમને પૂછવામાં આવે છે તો એ સર્વ મનુષ્યો સ્પષ્ટ કહે છે કે અમને કંઈ પણ જ્ઞાન નહોતું. એ જ મનુષ્યો જ્યારે પુનઃ સ્વસ્થ થાય છે ત્યારે એમને જ્ઞાનવાળા આપણે જોઈએ છીએ. તેથી જ્ઞાન કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ નથી હોતું તેથી આગતુક છે અને તેથી અનિત્ય છે. તેથી જીવને સ્વપ્રકાશ અથવા નિત્ય જ્યોતિઃ કહેનાર શ્રુતિનો આધ કરવો.

આ રીતનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂચથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે જીવાત્માનું જ્ઞાન નિત્ય છે. જીવાત્મા નિત્ય ચૈતન છે. શા માટે ? એટલા માટે કે જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી પણ અર્ચિ-કૃત પરમાત્મા જ ઉપાધિના સયોગે જીવભાવને પામેલા છે. પરબ્રહ્મ અથવા પરમાત્માનું નિત્ય ચૈતન્યસ્વરૂપ અસંખ્ય શ્રુતિઓ જણાવે છે. વિજ્ઞાનમાનન્દં પ્રજ્ઞા સર્વ્ય જ્ઞાનમનન્તં પ્રજ્ઞા બનન્તરોડવાદઃ કૃત્સનઃ પ્રજ્ઞાનઘન ઘન-ઈત્યાદિ વિવિધ શ્રુતિઓ પરબ્રહ્મને નિત્ય ચૈતન ઉપદેશ છે. તેથી એ જ પરબ્રહ્મ જો જીવ છે તો જેમ અગ્નિમાં ઉજીવતા તથા પ્રકાશ જીના સ્વરૂપરૂપે સદા રહે છે તેમ જીવમાં પણ નિત્યચૈતન્ય એનું સ્વરૂપ હોવાથી સદા રહેતું જોઈએ. આ રીતે સ્વપ્રકાશ પ્રકાશી અભેદ હોવાથી જીવને નિત્યચૈતન્યયોગ છે એ સિદ્ધ થાય છે. એટલું જ નહિ પણ શ્રુતિઓ સાક્ષાત્ પણ જીવને નિત્યચૈતન જ જણાવે છે. અમુક્તઃ સુતાનન્નિચાકર્ણીતિ—જીવ પોતે સુખ નહિ રહેતાં સુખ થયેલી ઇન્દ્રિયોને અભિ-લક્ષી પ્રકાશતો રહે છે. એ પ્રકરણમાં અયં પુરુષઃ સ્વયંજ્યોતિર્ભવતિ, ન દિ વિજ્ઞાતુર્વિજ્ઞાતેર્વિપરિલોપો વિચ્યતે—આ જીવાત્મા સ્વયંજ્યોતિ છે, વિજ્ઞાતા જીવા-ત્માનું જે ચૈતન્ય તેના કદાપિ હોય યતો નથી—એમ કહી શ્રુતિ જીવાત્માને નિત્યચૈતન સ્પષ્ટપણે જણાવે છે. અથ યો વેદ્દં જિગ્રાણિ હતિ સ માત્મા—આ હું ધ્રાણુદારા નાથ એમ જે જાણે છે તે આત્મા છે—એ રીતે ધ્રાણુદિ સર્વ ઇન્દ્રિયદારા અર્થાં ગંધાદિ જ્ઞાનોનું અનુસંધાન આત્માને થાય છે. તે અનુસંધાનની સિદ્ધિઅર્થે આત્માને જ્ઞાનરૂપ માનવો જોઈએ. આત્મા જ્ઞાનરૂપ હોય તો જ ઇન્દ્રિયદારા ઉદ્ભવતી તથા પ્રસરતી શુદ્ધિની વૃત્તિમાં એ આત્માનું પ્રતિષ્ઠાન થતાં આ પ્રકારનાં જ્ઞાનોનું અનુસંધાન થઈ શકે. તેથી એ અનુસં-ધાન જીવાત્માને નિત્ય જ્ઞાનરૂપ જણાવે છે. અર્થિં શંકા યશો કે જો આત્મા જાતે જ્ઞાનરૂપ છે તો પછી જ્ઞાન નિત્ય સિદ્ધ થયું અને તેથી જ્ઞાન માટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા નહિ રહે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની જરૂરતા દૂરશે. આ શંકા થાય તો તે યોગ્ય નથી. કારણ કે આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે છતાં તે તે ગંધાદિ વિષયના પરિચ્છેદ થવા માટે ઇન્દ્રિયઆદિ સાધનોની અપેક્ષા રહે છે. એ સંબંધમાં વેદાન્તસંમત પ્રક્રિયા એ છે કે ઇન્દ્રિયોમાં કંઈ તો બાસ ગંધાદિ વિષયદારા અથવા આંતર ગ્રેશ્યાદારા પ્રથમ દોષ થાય છે. એ દોષ થતાં શુદ્ધિમાં.

જ્ઞાન યાવ છે. બુદ્ધિમાં જ્ઞાન યત્તથી બુદ્ધિમાંથી વૃત્તિનો ઉદય યાવ છે તથા એ રૂપ અને રાગદ્વેષ એ બે વિષયમાટે જ્યાં તે રૂપી દ્રવ્ય અને રાગદ્વેષ હોય છે ત્યાં એ વૃત્તિ ઇન્દ્રિયદ્વારા જાય છે અને સ્પર્શ, રસ અને ગંધ એ ત્રણ વિષયમાટે ઇન્દ્રિયદ્વારસુધી જ એ વૃત્તિ યાવ છે. જેમ ખીંચામાં રજતાદિનો રસ રેડવામાં આવે અને તે રસ તે બીખાના આકારનો યદ રહે છે તેમ વિષયનું સાંનિધ્ય થતાં આ વૃત્તિ વિષયના આકારવાળી યદ રહે છે. આમ યતાં વિષયવચ્છિન્નચૈતન્ય તથા વૃત્તિઅવચ્છિન્નચૈતન્ય એક થઈ રહે છે. બુદ્ધિ સ્વસ્થ હોવાથી બુદ્ધિની વૃત્તિ ઉઠે છે ત્યારે એ વૃત્તિમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. તેથી એ સમયે વૃત્તિ સારથ્ય થઈ રહે છે. તેથી જ્યારે વિષયાકાર પરિણામને વૃત્તિ પામે છે ત્યારે વિષયવચ્છિન્ન-ચૈતન્ય, વૃત્તિઅવચ્છિન્નચૈતન્ય અને પ્રમાણુચૈતન્ય એ ત્રણેનું એકય યાવ છે અને એનું નામ જ જ્ઞાન છે. તેથી જ્ઞાન એ જીવાત્માના સ્વભાવરૂપ છે જતાં એ જ્ઞાન, જ્ઞાનરૂપે સામાન્ય પ્રકારનું છે. એ જ્ઞાનમાં ગંધ, રૂપ દર્યાદિ કોષ વિષયવિશેષનો પદ્ધતિ હોતો નથી. ગંધ-જ્ઞાન, રાગદ્વેશન ઇત્યાદિ અમુક વિષયનું જ્ઞાન યત્તથામાટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા રહે છે. કેમકે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનો હોય છે તો જ તેના જ્ઞાનદ્વારા વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે અને તે દ્વારાએ વૃત્તિનો નિર્ગમ યદ તે વિષયાકારપરિણામ યદ રહે છે. તેથી જ્ઞાન યત્તથા માટે ઇન્દ્રિયાદિની અપેક્ષા નથી, પણ અમુક વિષયનું જ્ઞાન એ પ્રકારે વિજ્ઞાન યત્તથામાટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા રહે છે. શ્રુતિ પણ ગદ્યાય દ્રાણમ્ ઇત્યાદિ કહી એમ જ જણાવે છે કે ગંધાદિ વિષયવિશેષના પરિણેશમાટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનની અપેક્ષા છે.

પૂર્વપક્ષીએ વળી જણાવ્યું હતું કે જો જ્ઞાન નિત્ય સિદ્ધ હોય તો સુષ્પ્ત, મૂર્છિત-આદિમાં જ્ઞાનનો અભાવ નહિ યવો જોઈએ. એ આક્ષેપનો પરિહાર શ્રુતિએ પોતે જ કરેલો છે. સુષુપ્તના સંખેપમાં શ્રુતિ જણાવે છે કે યદ્વે તન્ન પદ્યતિ પદ્યન્ વૈ તન્ન-પદ્યતિ ન હિ દુર્દુર્લભિર્વિપરિ લોપો વિચરતેઽવિનાશિત્વાત્ ન તુ તદ્વિતીયમસ્તિ તત્તોઽન્યદ્ વિમક્ત યત્ત પદ્યેત્ । સુષ્પ્ત પુરુષ જે જાણતો નથી તે જાણતાં જતાં જાણતો નથી. એટલે કે એનું જ્ઞાન લુપ્ત થયું નથી જતાં એ જાણતો નથી. કારણ કે જ્ઞાતાની જે જ્ઞાતિ છે તે અવિનાશી સ્વભાવવાળી હોવાથી નાશને કદાપિ પામતી નથી. અને તે સમયે પોતાથી વિલક્ષ્ય કોષ દ્વિતીય પદ્યર્થ વિદ્યમાન નથી. આ શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે સુષુપ્તિ-આદિમાં જ્ઞાનનો લોપ યતો નથી પણ જે જ્ઞાનરહિતતા દેખાય છે તે વિષયના અભાવને લીધે નથી. અને જ્ઞાનના અભાવને લીધે નથી. જેમ આકાશમાં બાપી રહેલો પ્રકાશ પ્રકારવના અભાવથી સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ યતો નથી, અને કેર્ત્ત શૂઢ, દાય આદિ આગળ ધરવામાં આવે છે તો સ્પષ્ટ દેખાય છે તેમાં જ્યાં એની અનભિવ્યક્તિ યાવ છે ત્યાં તે યત્તમાં પ્રકાશનો અભાવ હેતુ નથી, પણ પ્રકાશનો અભાવ હેતુ છે, તેમ સુષુપ્તિમાં જ્ઞાન તો વિદ્યમાન જ છે, પણ વિષયના અભાવને લીધે વિજ્ઞાન થતું નથી. તેથી જીવાત્માનું ચૈતન્ય-જ્ઞાન-આગંતુક નથી પણ નિત્ય છે વૈશેષિકાદિવડે અપાતા તર્ક જ્ઞાનના અભાવને સાધવામાટે અપાયેલા હોવાથી શ્રુતિથી બાધિત છે તેથી હેતુભાસરૂપ છે. માટે જીવાત્મા નિત્યચૈતન્યવાળો છે એ સિદ્ધ યાવ છે અને તેથી એનું અહીંકય શ્રુતિ કહે છે તેમાં અયુક્તતા નથી.

(અપૂર્ણ.)

જન્મમૃત્યનો જય કર્યાવિના મનુષ્ય જે કંઈ સિદ્ધ કરે છે તે વ્યર્થ છે.

૫૬૦ (જુલે ભલભલા જુલે રે, એ લય.)

મૂર્ખ તું વૃથા પુલેરે,
ચતુરાઈ પડી બધી તુજ ચુલે, (૨)
હાથી લહી, ભલે ગદલે હુલે, મૂર્ખ તું
હીરા, મોતી, રત્ન, સુવર્ણથી, ભલે ભરે ભંડાર,
મેળવનારો પણ તું જવાનો, બીજા ભોગવનાર, મૂર્ખ તું
હજાર વર્ષ ટકે એવા રચી, મહાલય મન હરખાય,
પણ ક્યાં લગી તું રહીશ તેમાં કાચી તારી કાય, મૂર્ખ
અતિ શ્રમથી વિદ્યા લણી પામ્યો, શાસ્ત્રોનો તું પાર,
પણ બીલશે શું શાસ્ત્રો તારાં, યમદૂતના મંદાર, મૂર્ખ
જે જે તે ક્યું ને તું કરતો, પણ તે તારું દુઃખ,
કેટલું ટાળે તે પ્રતિ તે કહી, કીધું તારું સુખ ? મૂર્ખ
મોઢું માથે મરણતણું દુઃખ, છત્તું નથી તે તેક,
પડસ આજ જમ્યા તેમાં શું સુખ, કાલ પડે જો દેહ, મૂર્ખ
મરણપછી મોટાં સુખની તું ધારે મનમાં આશ,
(પણ) જીવતાં જે યત્ને ન કીધું સુખ, તેમાં શો વિશ્વાસ ? મૂર્ખ
તુજમાં કંઈ છે એવું જેને અવગણતો તું નિત્ય,
મરણતણો તું ચારો તેથી થાતો માન ખચીત, મૂર્ખ
ધાવન બહાર ક્યું પણ તે ના શોધું ભીતર તુજ,
તુજમાં તારો તારક વસતો, જડે પ્રયત્ને જીજ; મૂર્ખ
મરણ મુજે, એ તારક મળતાં, લય સહિ સઘ વિલાય,
જીવને શિવનું પ્રેમકય ચર્ચકર્ષ, અદ્ભુત અનુભવ થાય, મૂર્ખ
અણુ અણુમાં મહા ઉત્સવ પ્રકટે, જ્ય જ્ય દેવો ગાય,
ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાભોગી જન, છાના મન મલકાય, મૂર્ખ

—શ્રી વિશ્વવંચ.

વિચારરત્નરાશિ.

અન્ય જો વસ્તુઓ છે કે જેની આપણુ સર્વને અગત્ય છે, અને જે આપણે સર્વ નિરાંતર જાળીએ છીએ, અને આપણને તે મળી શકે એમ છે. તેમાં પ્રથમ એ છે કે આપણા પોતાનામાં અથવા આપણા પરિવેશન વા આસપાસના સ્થિતિસમુદાયમાં જે કંઈ આપણા સર્વોત્તમ કલ્યાણમાં તથા સર્વોત્તમ સુખમાં વિધાતક વા દાનિ કરનાર છે તેમાંથી મુક્તત્વ, અને બીજું એ છે કે આપણાં કેવલ સત્ય અને હિત્યતમ ભવ્ય આશયો વા લક્ષ્યસ્થાન હોય તેને સિદ્ધ કરાવનાર જે કંઈ છે તેની અખડ પ્રાપ્તિ. હુંકમાં આપણે સર્વ જે કંઈ માગીએ છીએ તે મુક્તત્વ તથા પ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિ એ છે. અથવા વેદાંતશાસ્ત્રના શબ્દોમાં કહીએ તો દુઃખમાત્રની આત્મતિક્ષી નિર્ગતિપૂર્વક પરમાત્મની પ્રાપ્તિ, એ આપણી જાણની તથા અગત્યની વસ્તુઓ છે.

*

*

*

*

મુક્તત્વની પ્રાપ્તિનાં અનેક સાધનો દર્શાવી શકાય, અને એ સર્વ સાધનોને આપણે ધૃતિ ન્યાય આપવો જોઈએ. પરંતુ આપણે પ્રધાન લક્ષ્ય તો તેમાંના સર્વોત્તમ સાધનપ્રતિ જ રચાવવો ઇટે છે, અને એવું સર્વોત્તમ સાધન તે કેવલ શ્રદ્ધા છે. તમારા જીવનમાં અથવા તમારા પોતાના જગતમાં પ્રકટતી અલેક પ્રતિકૂલ સ્થિતિમાંથી મુક્તત્વ મેળવવાને માટે પૂર્ણ અંશથી અને અખડિતપણે શ્રદ્ધાનું સેવન કરો, અને તે સર્વમાંથી મુક્ત થવાના માગને તમે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરશો. અને તે કેવી રીતે અને તેવું કારણ સરળ જ છે.

*

*

*

*

તે જ પ્રમાણે એક અથવા અનેક પ્રકારના પ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિમાટે આચારમાં મુકવા યોગ્ય અનેક સાધનો દર્શાવી શકાય, અને એ સઘળાં સાધનોને ઉપયોગ હોય છે, પરંતુ તેમાં પણ શ્રદ્ધા એ એક સર્વોત્તમ સાધન છે. જે આપણે સર્વ જ્ઞાનની, સામર્થ્યની, પ્રાદ્ય શુદ્ધિની, દિવ્ય પ્રતિભાની અને અલેક પ્રકારની એક વસ્તુની પ્રાપ્તિના રાજમાર્ગને શોધવા યત્ન કરીશું તો આપણે એક જ રથાને આવી મળીશું, અને એ રાજમાર્ગ તે શ્રદ્ધા છે. અને પુનઃ તેવું કારણ પણ બહુ સરળ જ છે.

*

*

*

*

ન્યારે આપણે શ્રદ્ધાનું પૃથકરણ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે તેને મનના એક કાર્ય રૂપે જોઈએ છીએ, અને તે ત્રણ મિત્ર મિત્ર શાખાઓમાં એકી વખતે ક્રિયા કરે છે. મનનું આ કાર્ય પ્રથમ ગાદતર (અધિક ઉદ્વેગવાળા) જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે-તેના ઉપર અસર કરે છે, બીજું વિચારતર જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્રીજું હિત્યતર જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે. તેથી ન્યારે આપણે શ્રદ્ધાનો આનિષ્કાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણે મનને ગાદતર, વિચારતર તથા હિત્યતરમાં પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. અને એ જ પ્રમાણે, આપણા પોતાનામાં ગાદતર વિચારતર તથા હિત્યતર એવાં જે કંઈ સામર્થ્યો તથા શક્તિઓ રહેલી છે તેના ઉપર નિત્ય અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં આપણે સ્વામિત્વ મેળવતા જઈએ છીએ.

*

*

*

*

જ્યારે તમારા પોતાનામાં શ્રદ્ધાનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યારે તમારામાં રહેલાં વિશ્વાસપૂર્ણ તથા હિંમતપૂર્ણ પ્રવેશો જે છે તેમાં તમારું મન અધિક અને અધિક વિશ્વાસપૂર્ણ બને છે, પરિણામ એ આવે છે કે તમે નવીન શક્તિઓને જન્મ આપી શકો છો, જે કંઈક નવું સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ સંભવ છે તેવા અંતરગત પ્રવેશોમાં તમે પ્રવેશો છો, અધિક વિશ્વાસપૂર્ણ માનસ સ્થિતિમાં તમારી વિદ્યાનિષ્ઠાને વિકાસ પામી શકે છે. અને મનમાં તથા આત્મામાં જે હાં હિંમત સામર્થ્યો કે જે મળી આવે, અવશ્ય મહાપુરુષરૂપ બનાવે છે, તેના જ્ઞાનપૂર્ણ અને અધિક પ્રાપ્તિને સાધે છે. પરંતુ આવા ઉદ્ભવ પૂરે એટલા આપનારી શ્રદ્ધા અન્ય જે જોઈએ, આશંકાવાળી હોવી, ભ્રમરૂપ, તેમ, એટલી બધી ઉદાહરણો હોવી જોઈએ કે જે તમારા ગર્ભભાગપર્વત પ્રવેશો, જાય; અને એવી બળવાન હોવી, ભ્રમરૂપ, કે જે તમારા આજીવન, આજીવનમાં અપૂર્વ જાગૃતિ તથા તેમને પ્રકટાવે અને પોતાના સમગ્ર સામર્થ્યપૂર્ણ તથા અન્યરૂપે સ્થિત રહે.

મેળવેના.

*

*

*

*

હજાર વર્ષ પૂર્વે પૃથ્વીપૃથ્વી શ્રદ્ધામાં નિવાસ કરી રહ્યા કે જેથી તમે વધારે મહાન થઈ શકો, પણ કયાં લગી પુરોગમ મેળવી શકો, અને વધારે સિદ્ધ કરી શકો. અને પછી તમે, કૃત્તિ અતિ શ્રમથી વિદ્યા ભણાવશો કે વિચાર કરી શકશો કે ક્રિયા કરી શકશો નહિ. પછી તમારું પણ જીલ્લો શું શાસ્ત્ર તારણોને જ માત્ર કામે લગાડી શકશો કે વાપરી શકશો નહિ, જે જે તે કંઈ ને તું કરતો, પૂર્ણપણે અને હિંમતપૂર્ણ છે તેને પણ જાગૃત કરી શકો-પણ કેટલું દાણે તે પ્રતિ તે કદી, કોઈ તમારા મન તથા આત્મામાંથી અધિકતર જાગૃત થઈ મોટું સાથે મરણપર્યંત દુઃખ, અત્યંત પૂરત જીવનને રચી શકો.

પરંતુ આજ જન્મમાં તેમાં શું સુખ, કાલ

મરણપછી મોટાં સુખની તું ધારે મનમાં અત્યંત ઉદાહરણો જાગે જેથી તમે વિશ્વાસ (પણ) જીવતાં જે યત્ને ન દીધું સુખ, તેમાં શો રહ્યું છે. શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિમાં મોટાં મનને તુજમાં કંઈ છે એવું જેને અવગણતો તું નિત્ય, રોય છે, અને હમેશાં જે કંઈ રહેતો મરણપછી તું ચારો તેથી ચાલો માન ખચીત, તુજો જેમ વિશ્વ સર્વવ્યાપી જાય ધાવન બહાર કંઈ પણ તે ના શોધ્યું સીતર તુજ, વરુણ: શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ જે મે તુજમાં તારો તારક વસતો, જડે પ્રયત્ને તુજ; બ્રહ્મા આકાશ જે છે. મરણ પૂરે, એ તારક મળતાં, લય સહ સદ્ય વિલાય, અવન શિવનું અકય. ચર્ચ કંઈ, અદ્ભુત અનુભવ થાય, અણુ અણુમાં મહા ઉત્સવ પ્રકટે, જય જય હોયો ગાય, ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાભોગી જન, છાના મન મલકાય,

—ઈશ્વરવંદ.

જ્યારે તમને કોઈ પણ વિપત્તિ કે પ્રતિકૂળતાનું જ્ઞાન થાય કે તત્કાલ અદાની પ્રેર-
શમાં અત્યંત વિંદાણી અને સજલપણે પ્રવેશ કરજો, કે જોઈ કરીને તમે સપૂર્ણ મુક્તિ
પ્રતિ સાક્ષાત્ રીતે પ્રવેશી શકો. તમારામાં તે સમયે જે જાળતો થશે. તમારું મન જે
મુક્તિવતું સક્ષ્ય છે તેના વિપર પોતાના સમગ્ર ધ્યાનને એકાગ્ર કરશે અર્થાત્ મુક્તિવરૂપ જે
સક્ષ્યમિંદુ છે તેના પ્રતિ તમારું મન એકાગ્રતાવાળું થશે, અને તેથી અદાની શક્તિને
જાગૃત્-દૃઢ કરવાથી જે કંઈ શક્તિઓ અને તરવો તમારા કૃત્યમાં છે, તે બધાં એ મુક્તિ-
ત્વની પ્રેરિશને મારે જ ચાલુ કરશે. બીજું, શ્રદ્ધાની એ તીવ્ર શક્તિ તમારામાં જે કંઈ સા-
માન્ય, આગળ વધવાનું બંધ અને ધુલિ છે તેને કિંતુજિત કરશે કે જોઈ કરીને તમારી
પોતાની વિપત્તિ કે પ્રતિકૂળતામાંથી નીકળી જવાને તમને જોઈતું બળ મળશે.

*

*

*

*

જે તમે જોઈતા પ્રમાણમાં બળવાન હો છો, અને કેવી રીતે આગળ વધવું એ તમે
સ્પષ્ટ રીતે જોઈ જાણી શકો છો તો તમે કોઈ પણ વિપત્તિને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તેમાં
યોગ્ય ક્રિયા કરીને તમે સપૂર્ણ અંશે વિજયી થઈ શકો છો. અને અદા તમને જોઈતા
પ્રમાણમાં બળવાન કરી શકે એમ છે. અદા જ્યારે વધાર્યું અદા હોય છે ત્યારે તે તમારામાં
રહેલી સધળી સમર્થ અને અકિતિવા નિશ્ચિતશક્તિઓને જાગૃત્ કરીને વેગ આપે છે. વળી
અદા તમારું મન કે જે દુર્બળસરખું થઈ પડ્યું રહ્યું હોય છે તેને જાગૃત્ કરે છે—વેગ
આપે છે, અને વધારે તેજસ્વી કરે છે. જોઈ કરીને તમારે કેવી રીતે આગળ વધવું એ જ
માત્ર વધારે સ્પષ્ટપણે તમે જોઈ જાણી શકવા સમર્થ થાઓ છો. એટલું જ નહિ, પરંતુ
સર્વોત્તમ તથા સારી રીતે સક્ષ્ય થાય એવી યોગ્યતાઓને પણ તમે ધડી શકો છો.

*

*

*

*

તે દીર્ઘકાળપર્યંત પછી વિપત્તિ કે પ્રતિઘટતામાં રહેતો નથી. તે પોતાના મુક્તત્વને સત્વર સાધી લે છે, અને મદ્દતર તથા શુભતર વસ્તુઓના રમણીય પ્રદેશમાં તે પોતાના માર્ગને ચોધી કઢાડે છે. તેને ગમે તેવા સ્થાનમાં જમવાની કશી જ જરૂર રહેતી નથી.

*

*

*

*

જે આપણે મનને વિશેષ બલપ્રદ કરવું હોય, અને સમગ્ર મનને અધિક બલવાન, વિસ્તૃત અને વિશેષ તેજસ્વી કરવું હોય તો અદ્વા એ તેવું એક ગુપ્ત રહસ્ય છે. અદ્વા બંધનને તોડી નાંખે છે, અને નવીન તથા આશ્ચર્યકારક સંદિના માર્ગને ખુલ્લો કરી મૂકે છે. અદ્વા અત્યંત ઉંડાણપર્યંત પ્રવેશે છે અને અખૂટ તથા અમર્યાદ એવી જ અંતરમાં રહેલી સ્વર્ણની ખાણ છે તેવું તે પ્રકાશન કરે છે—તેને તે જણાવી આપે છે. અદ્વા પ્રકાશની પાંખો ઉપર પ્રવાસ કરે છે અને આદ્રમાના સ્ત્રાવપ્રદેશને ખોળી કઢાડે છે.

*

*

*

*

તમારી શુદ્ધિશક્તિમાં અદ્વાને ઉપજાવેા અને એ શક્તિનાં અધિક બલવાન સામર્થ્યો અને શક્યતા (Possibilities) અધિક પ્રમાણમાં જામત ઘશે. અને એ પ્રમાણે તમે કોઈ પણ અથવા પ્રત્યેક દિશામાં અધિકતર ઉચ્ચ એવા પ્રાપ્ત્યના માર્ગને મેળવી શકો છો. અને કોઈ પણ શુદ્ધિશક્તિના સામર્થ્યના અવધિ ન હોવાથી, તમે બલવાન, ગાઢ તથા અખંડ અદ્વાવડે કોઈ પણ સિદ્ધિનો ગમે તેટલા કાલપર્યંત અનુભવ કરી શકો એમ છે. ગમે તેટલા ઉંચે આપણે જઈએ, તોપણ એથી પણ વધારે ઉંચે આપણે જઈ શકીએ એમ છે, અને તેમાં અદ્વા વિશેષ ઉચ્ચ શુદ્ધિ તથા જોષ્ઠતા સામર્થ્યને આપે છે.

*

*

*

*

મનના પ્રત્યેક કાર્પને અધિક ઉંડાણવાળું અર્થાત ગંભીર સામર્થ્યયુક્ત કરવું એ અદ્વાને સ્વભાવ છે. આપણને જે કંઈ શુભ તથા શક્તિ પ્રાપ્ત છે તે પ્રત્યેકનો વિકાસ કરવો. આપણી સમગ્ર પ્રકૃતિ વા સ્વભાવને મૂલ્યવાન સંપત્તિયુક્ત કરવો તથા મનુષ્યત્વમાં, મનમાં અને આત્મામાં જે કંઈ ઉત્તમ હોય તે સઘળાને ઉન્નત કરવું, કે જેથી કરીને આપણે તે ઉચ્ચ-તર તથા સૂક્ષ્મતરનું ગ્રહણ કરી શકીએ, કે જે આપણા અસ્તિત્વને ઉત્તમ, ઉદાત્ત, બલ્ય તથા પ્રતાપમય કરી દે છે, એવું કરવાનો આ અદ્વાનો સ્વભાવ છે.

*

*

*

*

તમારું ગમે તેવું પદ હોય અથવા ગમે તેવી રિયલિટી હોય પણ અદ્વામાં નિરંતર રહ્યા કરજો, કે જેથી કરીને તમારી હૃદયગ્રાંથી સિદ્ધિને પામે તથા તમારા લક્ષ્યમિંદુને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકો. અને તે અદ્વાને પ્રયત્ન બલયુક્ત કરજો. તમારા દષ્ટિમિંદુમાં ગમે તેવું આશ્ચર્યજનક લક્ષ્ય દર્શો તોપણ અદ્વા તમને ત્યાં પહોંચાડશે. તેથી અદ્વા—અડગ, અખંડિત તથા અખદ અદ્વાને પ્રકટાવો, અને સર્વઉપરાંત અદ્વામાં અદ્વાને ધારણ કરો. અર્થાત્ પ્રકારના જે જ એવી દદ. અદ્વાને કાયમ રાખો.

નૈસર્ગિક જીવન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૩૧૧ થી)

સ્થિતિ અથવા અવસ્થા—જે સ્થિતિમાં શરીરને હમેશાં રહેવાની ટેવ પડી ગઇ છે, તે સ્થિતિ પણ એક મહત્વની બાબત છે. શરીર કંઈ કામ ન કરતું હોય અર્થાત્ પડ્યા રહેવાની જે સ્થિતિ—તેટલો જ અર્થ માત્ર ઉપર કહી તે સ્થિતિમાં લેવાનો નથી. પણ જ્યારે શરીર કાર્ય કરવામાં હોય તે વખતની તેની સ્થિતિસંબંધી બાબત તથા વિચારણા એ પણ ઘણું અગત્યનું છે. શરીર વિશ્રાંતિમાં પડતું હોય કે કંઈ કામમાં ન હોય તેવી સ્થિતિ. આ શરીરની બંધનવિનાશી, સરળ અને સીધી સ્થિતિ જળવાઈ રહેવી જોઈએ એ તો એક બાબતની વાત છે. પરંતુ ક્રિયાના સમયમાં પણ શરીરની યોગ્ય પ્રકારની સ્થિતિ હોવી એ ઘણું અગત્યનું છે, એ વાતો નેટલા પ્રમાણથી ચર્ચાવી જોઈએ તેવી રીતે હજી સુધી ચર્ચાઈ નથી.

મનુષ્યનો મોટો ભાગ ચાલતીવખતે પોતાની ગતિમાં બહુ જ ઢીલો અને અસાવધ હોય છે. તે વખતની શરીરની સ્થિતિ બહુ દુષ્કારી ગમેલા જેવી હોય છે, અર્થાત્ છાતી અંદરના ભાગમાં પેસી ગઇ હોય છે, અને હાથ તથા ખીજાં માંત્રોની હલનચલનરૂપ ગતિ અતિશય શિથિલ અર્થાત્ લખડતી અને દમવગરની હોય તેવી થાય છે, અને એક સરખી કે એક તાલબદ્ધ જેને કહીએ તેવી થતી નથી. અને તેથી પરિણામમાં શારીરિક દુર્બલતા, નૈતિક બેદરકારી અને માનસ નિરંકુશતા અથવા બેકાળજી થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં અવસ્થા પ્રકટે છે.

શરીર ક્રિયામાં હોય તે વખતની તેની સ્થિતિ અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને ચાલતી વખતે—સીધી અને પ્રતાપમય હોવી જોઈએ. છાતીનો સીનો આગળ આવેલો હોવો જોઈએ, ખ-બાનો ભાગ પાછળ પડતો રહેવો જોઈએ, હાથનું હલનચલન સરળ અને નિયમિત હોવું જોઈએ, પગનાં હલકાં અને દડ-અડગ-હોવાં જોઈએ, તથા સામાન્ય રીતે આખા શરીરનું હલનચલન શાંતિ, બલ, દૃઢતા, પ્રતાપ તથા બળવાનું દર્શન કરાવનાર થવું જોઈએ. ડુંકા-માં, ચાલો ત્યારે તમારા પોતાનામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેનો આવિષ્કાર કરજો—થવા દે-જો. તે કાળે તમારામાં જે સર્વોત્તમ ગુણો હોય તેનું રમરણચિંતન કરજો, અને પ્રત્યેક પગને તેનો સર્વોત્તમ આવિષ્કાર કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમે જાણે માંદીયા, દુબળા, કંટાળી ગયેલા કે થાકી ગયેલા, તમારા પોતાનાથી જાણે શરમાઈ જતા હો કે તમને પોતાને એક ટુચ્છમાં ટુચ્છ માનતા હો એવી રીતે ચાલશો નહિ. એમ માઇકાંગેલાની પેઠે ચાલવું એ કાંઈ નિરભિમાનતા કે સાધુતાનું લક્ષણ નથી. ઉપરમજાણે વિધિપુરઃસર ચાલવું એ કંઈ ગર્વિષ્-પણાને સૂચવતું નથી. ગર્વિષ્પણાની ચાલવું હસનચલન જુદી જ જાતનું હોય છે અને તે તમે સહજમાં પારખી શકો એમ છે. મનની દુર્બલતાવાળી સ્થિતિને ત્યજી દો, ચાલવાની

ક્રિયાને તમારા મન તથા શરીરની સર્વોત્તમ સ્થિતિને સૂચવનાર એક સુંદર કલારૂપે કરો.

“ તમારા શરીરના બીજી જાતના અથવા બીજા પ્રસંગમાં થતા દહનચક્રનમાં પણ જેમ-
ખંને તેમ આ વિચારને જાગ્રત રાખો. આ જ પ્રકારથી તમારે કાંમે જવું હોય ત્યારે જ્યાં
એને દરેક પ્રસંગમાં તમારા વ્યક્તિપણને—તમારા પોતાપણને, શરીરના પ્રત્યેક દહનચક્રનમાં
સર્વોત્તમ દેખાડવાનો અને સર્વોત્તમ રાખવાનો પ્રયત્ન કરો. એ માટે રાખજો કે ત્યાં સુધી
તમારા પોતાનામાં તમે સર્વોત્તમપણું નથી પ્રકટારતા ત્યાં સુધી તમારા શારીર વ્યાપારમાં
જેને યથાર્થ સર્વોત્તમતા કહેવાય છે તે આવતી નથી અને એના દર્શાત જગતમાં ધણ
જણાઈ આવે એમ છે.

પછી આવા સઘળા શારીરિક દહનચક્રનસાથે જલવાનું અનિર્વેદમય—સુખજનક
તથા સર્વશિરોમણિપણુવાળી એવી માનસિક સ્થિતિને રાખના જાઓ. આનો પરિણામ
એ આવશે કે એકરાગવાળો, ભય, આરોગ્યવાળો, સત્વમય અને જલવાળો એવા પ્રકારનો
તમારા શરીર તથા મનનો આવિષ્કાર રચાણીપણે થતો જશે. તમારા શરીર તથા મનમાં
ઉપર કલા તેવા શુભોની કલા નિત્ય વૃદ્ધિને પામતી જશે. તમે પોતે જળમાં, સર્વ માંગે
તથા રીતભાતે સરખાપણામાં અને ક્રિયામાં વૃદ્ધિને પામતા જશો, અને આવા તમે પોતે
મંદવાડસામે સારી રીતે દ્રશ્ય ત્રીકો શકશો એટલું જ નહિ પણ શરીરમાં માછ પણ કાળે
કંઈ પેંચુ વિક્રિયા પ્રકટે કે તરત જ તેનો જ્ય કરવાને માટે તમારોમાં પૂરતા પ્રમંથિવાણું
બંધ રીલીકમાં રહેશે.

કાર્ય—આપણામાંના ધણ ખરા આપણને પ્રાપ્ત સમયમાંથી આંતરમાં આંતરે એક
તુલીયાઈ સમય કામમાં જાળનાર હોય છે. તેથી આપણી કામ કરવાની યક્તિનો આધાર
આપણી શરીર તથા મન ઉભાપની આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિઉપર વિરોધે કરીને રહેલો છે. ધણ
ખરા મનુષ્યોમાં આ સ્થિતિ આરોગ્યને પ્રકટાવનારી યદ્ય પડતી નથી, કેમકે તે પોતાના કામને
શરીરને રચનાર એક નિત્યની કસરતરૂપે નથી જણતા પણ ઉલટા પોતાના કામને જળને
ફાંપ કરનાર અને થાક લાવનારતરીકે જ જાણે છે. વગેરે તેવાં આંતરિક તથા માન-
સિક સ્થિતિ ત્યારે કામ કરતા હોય છે ત્યારે શરીર તથા મનને નિરાંતરતાનું ભાન કરાવવાને
બંદેશ વિરોધી પ્રકારથી જ વર્તતી હોય છે, અને તેવું કારણ એ છે કે તેણી અજાણે કા-
તિમાં રહેવાનું જાણી રાખતા નથી અને તેમના શરીરના રચ્ય શક્તિ સઘળા જળને પ્રત્યેક
પ્રસંગમાં અનુકૂળપણે તથા હિતજીવિપૂર્વક કામ કરવાને જગ્યાં હોતાં નથી.

કામમાં સંગઠિત સઘળા યત્નો આરોગ્યને નીકાવનાર યદ્ય પડે, અથવા કંઈ નહિ તો
આરોગ્યનો નાશ કરવામાં તો તે ન જ વળે, એવા પ્રકારે કામ કરવામાં મુખ્ય વાનો એ
છે કે સઘળા કામ એક કસરતરૂપ છે એ પ્રકારનો વિચાર મન કાયમ રાખે એવી રીતે
તેને જગવડું. અને આ જાગૃતમાં મનને એ પ્રકારે જગવડામાં જ કંઈ જરૂરું છે તે એ છે
કે તમારા સઘળા કામને એક કસરતરૂપે ગણવાને તમારે આપદપૂર્વક મનને કલા કરું-
મનઉપર એ પ્રકારની જાપ પાડ્યા કરવી. અને અહીં જોતાં અથવા કુદરતી રીતે કામમાં
એક કસરતરૂપ જ છે, તેમ કામ એ તેના પોતાના સ્વભાવથી પણ કસરતરૂપ જ છે. તમારો
પોતાનો સ્વભાવ પણ પછી આ વિચારનું અવલંબન કરતો થશે, અને તમારું શરીર પણ

પોતાની સ્થિતિ અથવા સ્વભાવને એ પ્રકારે બદલાવું જરો. અને એ ત્યાં સુધી બદલાવું જરો કે પછી કાર્ય કરવામાં જે કંઈ ક્રિયા કરવી પડે છે તે શરીરને સુધારનારી જ ક્રિયારૂપ થઈ રહેશે. અને એ જ પ્રકારે શરીરને અનુભવ પણ થતો જરો અને આને જે કામથી કંટાળે છે તે પછી તેને જ પુરૂષ કામ ક્યોવિના ચેત નહિ પડે.

બીજી અગત્યની બાબત એ છે કે શાંતિ અથવા નિશ્ચિંતતાપૂર્વક કામ કરવું, અને શરીર તથા મનને અખંડ એકરાગવાળી સ્થિતિમાં રાખ્યા કરવું. એક શાંત રહે અને બીજું વિકળ થાય કે અને વિકળતાને પામે એ તેની એકરાગવાળી સ્થિતિ નથી, પણ ઉલ્લસ શાંતિમાં રહે એ જ તે ઉલ્લસની એકરાગવાળી સ્થિતિ છે. આ અત્યંત અગત્યનું છે, કેમકે ઉલ્લસના વિગ્રહોને આરાગ્યને હાનિ કરનાર બીજું એક પણ કારણ નથી અને એવું એ ઉલ્લસનું અખંડ એકરાગપણું, એના જેવું આરાગ્યને આપનાર પણ બીજું કોઈ નથી. મુખ્યત્વે કરીને આ, એકરાગવાળાં હળીમળીને કરાતા કાર્યોને માટે એક સત્વરૂપ વસ્તુ છે અને શરીરને વધારેમાં વધારે પ્રમાણુવાળી અસર કરનાર મનની આ પ્રકારની સ્થિતિમાં જ છે. કેમકે તેવી સ્થિતિઓમાં જે કામ થાય છે તે કામ જ શરીરને હિતમ લાભ કરે છે આ જ કારણને લીધે કાર્યમાં વપરાતા શરીર તથા મનના સઘળા વ્યાપારોને આવા એકરાગપણામાં કેળવવા એ અખંડ આરાગ્યપ્રાપ્તિનું એક મહાન રહસ્ય છે.

ત્રીજી અગત્યની બાબત એ છે કે પ્રત્યેક પ્રસંગમાં શરીર તથા મનનાં સઘળાં સામ-થોને રચનાત્મક રીતે કામ કરવાને કેળવવાં જોઈએ એટલે તે સામથો શરીર, મન તેમ જ વિવિધ શક્તિઓના ક્ષય કરે એવી બાબત કામ કરવામાં તેમને કેળવતાં સર્વને રચે—સર્વને જે જોઈએ તે આપનાર થઈ પડે—એવા પ્રકારનું કામ કરતાં કેળવવાં જોઈએ. રચનાત્મક રીતેના અર્થ એ જ છે કે જે કાળે જે બાબત કાર્ય થવું હોય તેમાં તેને અનુકૂળ—તે કાર્યને પોષક—એવી સર્વ પ્રકારની ક્રિયા કરવી. ધારો કે એક સૂક્ષ્મ પ્રકારના તથા નાણુક યંત્રના કામમાં કોઈ મનુષ્ય યોગ્ય છે અને તેને કોઈ પ્રકટે છે. એ દેખીતું જ છે કે જે બળ વા સામથો કોઈ પ્રકટાવવામાં વપરાયા છે તે કંઈ તેના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી રીતે વપરાયાં નથી, પણ ઉલ્લની તેના કામમાં આડે આવનાર રિધ્નરૂપે તે ઘસ પડ્યાં છે, તો તે બળ વા સામથો રચનાત્મક રીતે કાર્ય કરતાં નથી. અથવા ધાગે કે એક ઉચ્છેરાણસો મનુષ્ય લેખ લખવા બેઠો છે. હવે તેના શરીરમાંનું જે બળ તેની ઉચ્છેરાણીમાં વપરાય છે અથવા તે ઉચ્છેરાણીમાં જે કંઈ ધમધમાડ કરીને પોતાના બળનો ક્ષય કરે છે તે બળ તેને જલદી લખવામાં કે સ્વચ્છ વા સ્પષ્ટ કે સરળપણે લખવામાં તેના હાથને કંઈ મદદ કરતું નથી. તેમ જ તેના મનને તે બાબતનું કે સ્પષ્ટપણે વિચાર કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડતું નથી, તો તે બળ રચનાત્મકરીતે વપરાયું ગણાવું નથી ઉચ્છ તે ઉધી રીતે વપરાયું બળ તેના કામમાં એવું તો આડે આવે છે કે તે મનુષ્યમાં લખવાનું જે કોઈ બળ હોય છે તેના પ્રમાણમાં અને તેની જે હિતમ જાતિ વા પ્રકાર હોય છે તેમાં અધો અર્ધ ક્ષયને પ્રકટાવે છે. અને તેથી તેવાં બળ તે રચનાત્મક નથી. તે કરેલા કામનો અને શરીરના આ-રોગ્યનો એમ ઉભયનો નાશ કરનાર હોય છે આવા ઘણાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય એમ છે, પરંતુ રચનાત્મકરીતના અર્થને હવે વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાની અગત્ય નથી.

મનુષ્યશરીરનાં સઘળાં બળને આમ રચનાત્મક રીતે કેળવવામાટે આત્મનિયંત્રણને અધિક પ્રમાણમાં મેળવવાની જરૂર રહે છે. અને તેની સાથે પ્રત્યેક વિચાર અથવા શારીરિક કાર્યમાં આવી રચનાત્મક ક્રિયાને ઉપજાવવાને માટે આંતર મનને પણ કેળવવાની જરૂર છે. આ કરવાના નિધિને પૂર્વે જણાવવામાં આવ્યો છે. તેથી તેની પુનરુક્તિ અત્ર નિરુપયોગી છે, પરંતુ એટલું તો પુનઃ કહેવું આવશ્યક છે કે આખા જીવનપર્યંત, જો આરોગ્યને જાળવી રાખવું હોય તો આપણે શરીર તથા મનનાં સઘળાં સામગ્ર્યોને કેળવવાં જોઈએ.

આનંદજનક વિશ્રાંતિ—નૈસર્ગિક જીવનમાં આનંદજનક વિશ્રાંતિ બહુ અગત્યની છે. કેમકે કુદરતના નિયમો થોડે થોડે સમયે વિચાર તથા ક્રિયાની વિવિધતાની ખાસ અપેક્ષા રાખે છે. તેથી દિવસમાં અમુક સમય તો આનંદને માટે કઢાડવો જ. જે કે તે વખતે સેવાતા સઘળાં આનંદો દિતકર તથા મનની શુદ્ધિને જણાવનાર, શરીરને સુખનું જ્ઞાન કરાવનાર તથા વિચારના એકધને જાળવનાર હોવા જોઈએ. હમેશાં આનંદજનક વિશ્રાંતિ લેવામાં આવું કંઈકામ પસંદ કરજો કે જે તમારા નિત્યના કામથી કેવળ નિરાશું હોય અને તમારા નિત્યના કાર્યમાં શરીર તથા મનનાં જે કોઈ અવશ્યકો ઉપયોગમાં આવતા હોય તેના કરતાં કોઈ જુદા જ અવશ્યકો અથવા વિભાગો આ આનંદજનક વિશ્રાંતિમાં વપરાય. આથી તમે પુનઃ સતત તાગ્ન થઈ જશો, અને તેને લીધે શરીરને અખંડ જીવનજગથી બર્ણુપૂર્ણ રાખવાના યોગ્ય સાધનને તમે નિત્ય પૂર્ણ પાડી શકશો. અને એ તો જાણીતું છે કે ત્યાં સુધી શરીરમાં જીવનજગ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકટવા કરે છે ત્યાં સુધી શરીર અથવા મનમાં વ્યાધિ કે આધિના પગ ટકી શકતો નથી, અને તેથી આરોગ્યને નિરંતર જાળવી રાખવામાટે જીવનજગ જેવી બીજી કોઈ પણ અમૂલ્ય વસ્તુ નથી. રવિધર્મમાં, જે તમે સમગ્ર શરીરને જીવનજગથી અખંડ ભરેલું રાખો છો તો તમે અખંડ નિરામય રહી શકો છો. અને આ જાતમાં અત્યંત મહત્વનું તથા અગત્યનું કર્તવ્ય એ છે કે નિત્ય યોગ્ય પ્રકારની આનંદજનક વિશ્રાંતિ (Recreation) લેવી, કે જેથી કામ કરવાને લીધે ત્યારે ત્યારે શરીરના કોઈપણ ભાગને પ્રુટિની અગત્ય પડે ત્યારે ત્યારે કુદરતને તે પ્રુટિ પૂરી પાડવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે.

(અપૂર્ણ.)

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષેના પૃષ્ઠ ૨૯૬ થી)

ન્યારે આપણું જાન રચનાત્મક હોય છે ત્યારે મનુષ્યશરીર કે જેમાં તે પ્રકટયુ છે તે શરીરઉપર તથા જે મનુષ્યવડે તે બક્ષેના ઉપયોગ છે તે મનુષ્યઉપર એ બળની અવશ્ય કરીને રચનાત્મક અસર થાય છે. એટલે જે મનુષ્ય તે બળના ઉપયોગપૂર્વક કાર્ય કરે છે તે મનુષ્ય તે બળના રચનાત્મક સ્વભાવથી નિરંતર વિકાસને પામ્યા કરે છે. અને કાર્યના ઉપયોગમાં વપરાતું સઘળું બળ ત્યારે જ રચનાત્મક સ્વભાવવાળું થાય છે કે ન્યારે કાર્ય કરનાર પોતાના કાર્યઉપર પૂર્ણ પ્રેમ દર્શાવે છે, અને મનની રચનાત્મક સ્થિતિમાં રહ્યા કરે છે.

જે મનુષ્ય પોતાના કાર્યઉપર પ્રેમ રાખે છે તે પોતાના કામને વધારે સારું પણુ કરી શકે છે. અને તેનું કારણ એ છે કે પ્રેમસઘળા બળને વધારે ઉચ્ચ પ્રકારનું રચનાત્મક સામર્થ્ય આપે છે. જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ તેના ઉપર ન્યારે આપણે પ્રેમ પ્રકટાવીએ છીએ ત્યારે આપણામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેમાં આપણે આનીએ છીએ, અને રજાભાવિક રીતે જ આપણાથી બનતી સર્વોત્તમ રીતે કામ કરીએ છીએ, આપણે જીવનનાં સુદૃઢતમ તત્ત્વોને બહાર લાવીએ છીએ, સુદૃઢતમ ઉત્પાદક સામર્થ્યોને તથા વિચારના સુદૃઢતમ બક્ષને આપણે બહાર પ્રકટાવીએ છીએ. એના પરિણામે જે કંઈ કામ થયું હોય છે તે આપણા વર્તમાન સમયના વિકાસના પ્રમાણમાં જે કંઈ થઈ શકે તેના પ્રમાણમાં સર્વોત્તમ હોય છે.

તેથી જ કાર્ય પ્રાપ્ત હોય તેના ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ રાખવો એ આપણી પોતાની પ્રગતિના એક સાધનરૂપ છે, અને પ્રાપ્તકાર્યપ્રતિભા પ્રેમ યૌવનને પણુ સ્થિર રાખતો હોવાથી, આપણે એક જ સાધનથી યૌવન અને પ્રગતિ એ ઉભયને સાથે સાથે સિદ્ધ કરતા જઈએ છીએ. ખરેખર, આ યુગ્મ બહુ સુખજનક છે.

મહાન પ્રાપ્તિ અને મહાન સિદ્ધિઓના માર્ગ તેમને જ માટે ખુલ્લો છે કે જેઓએ પોતાના કાર્યઉપર પૂર્ણ અનુરાગ દર્શાવ્યો છે, તેને ધિક્કારું નથી કે તેના ઉપર કટાપો કે અણુગમેાસરણો કર્યો નથી. અને જેઓએ આ કળા સિદ્ધ કરી છે તેમના ભવિષ્યમાં સુખ સંપત્તિના મોટા સમુદાય ભર્યોપૂરો હોય છે. ખરું જોતી, ન્યારે ન્યારે મનુષ્ય પોતાના કાર્યઉપર પ્રેમ પ્રકટાવતા—કાર્યને ચઢાતાં—શીએ છે, ત્યારે અખંડ પ્રગતિ અને સ્થાયી શ્રદ્ધના રહસ્યને તે જાણે છે, અને વળી વિશેષમાં અખંડ યૌવનને પણુ તે પામે છે. અખંડ યૌવન પણુ તેનામાં ઉતરી આવે છે.

પ્રાપ્ત કામમાં પ્રીતિ, એ કામમાં જે જડપણે અથવા યંત્રની પેઠે ક્રિયા કરનાર તત્ત્વો છે તેના પૂર્ણ રીતે નાશ કરી દે છે, એ વાત મનુષ્યજીવનની અનેક આમતોમાં એક અત્યંત અગત્યની આમત છે. કેમકે જ્યાં સુધી કામ નિર્જીવત્ત્વ અથવા યંત્રવત્ત્વ થાય છે, ત્યાં સુધી તેમાં કશો કસ આવતો નથી, તે હવકા પ્રકારનું જ થાય છે. યંત્રવત્ત્વ કરાતું કાર્ય પુટમાંથી જીવનમળના નાશ કરે છે અને તેમ કરીને તે પુટને કરમાવી નાંખે છે, શુષ્ક કરી નાંખે છે, કાણુ કરી નાંખે છે, જડ કરી નાંખે છે, અને તેને શૂદ્ધ બનાવી

દે છે. અને તેથી ત્યાં સુધી યંત્રવત્ નિરસપણે કાર્ય થાય છે ત્યાં સુધી યોગન કે પ્રગતિ સિદ્ધ થવાં સંભવિત નથી. અને પ્રત્યેક કાર્ય ગમે તો સારીરિક હો કે માનસિક હો, પણ જેના ઉપર આપણો પ્રેમ નથી, તે કાર્ય યંત્રજેવું અથવા નિર્જીવ જ છે.

શરીરના પ્રત્યેક જગતી ગતિ યંત્રરૂપ અથવા નિર્જીવ થઈ રહે છે, જે તે કાર્ય પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક નથી કરવામાં આવ્યું હોય તો. અને પછી તે કાર્યને ગમે તેવું મનિમાન કહે, તેમ છતાં તે નિર્જીવવત્ જ છે. શરીરમાં યતા પ્રત્યેક કાર્યમાંથી આ નિર્જીવપણાને પૂર્ણ રીતે નિવૃત્ત કરવાને માટે, આપણે જે કંઈ કરીએ તેમાં પ્રેમ ઉપગતતાં શાખવું જોઈએ, અથવા હૃદયથી અને અંતઃકરણપૂર્વક જે કાર્ય આપણે પૂર્ણ રીતે ચઢાતા હોયએ તે જ કરવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

આપણા કામઉપર આપણને પ્રીતિ પ્રકટે તે માટે એ કરવું જોઈએ કે જે કાર્ય આપણા સ્વભાવાદિને અનુરૂપ જણાય તથા દિતકારક હોય તે કરવાનું પસંદ કરવું. કદાપિ તેવું કાર્ય આપણને વર્તમાન ધિયતિમાં પ્રાપ્ત ન હોય તો આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણને જે કંઈ કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપર પ્રેમ કરવાનું આપણે શીખી રાખીએ એમ છે. અને તેથી કોઈ પણ કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં, તેના આરંભ કરતાંપૂર્વે તમારા અંતઃકરણના તથા આત્માના જગપૂર્વક એ ભાવના કરો કે 'આ કામ કરવાનું હું ચાહીશ.'

'હું' મારા કામઉપર પ્રેમ રાખું છું' એવી અખંડ ભાવના ધીમે ધીમે તે કાર્ય ઉપર પ્રજગ પ્રેમને પ્રકટાવશે, પરંતુ એ ભાવના અંતરના ઉંડાણથી થવી જોઈએ. આંતર મનવડે ત્યાં સુધી કોઈ પણ ભાવના ચઢણ કરાઈ નથી, અર્થાત્ તેના સંસ્કાર આંતર મન ઉપર પડ્યા નથી ત્યાં સુધી તેવી કોઈ પણ ભાવનાની, શરીર વગેરેઉપર કદી પણ અસર થતી નથી. અને એ સિદ્ધાંત વિચાર વા ચિંતનનાં સધળાં કાર્યો માટે સત્ય છે.

તમારા કોઈ પ્રીતિપાત્રનું જેમ ચિંતન કરો તેમ તમારા કામને પ્રેમપૂર્વક વિચાર કરવો એ અગ્રણ્ય છે. અને તે પ્રેમ જે ત્રિવિધ આવેશયુક્ત હોય છે, તો લાભ ધણા મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. કોઈ પણ મનુષ્યે 'હું' મારા કામને ચઢાતો નથી' એવું કહેવા કે વિચારવાની જરૂર નથી. તેમ કહેવું કે વિચારવું પણ નહિ. એ પ્રમાણે કરવું એ નિષ્ફલતા અને જઘાવસ્થાને પામવા સરખું છે. આપણને અનુરૂપ ન જણાય એવું કાર્ય જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કેટલોક વખત તેના પ્રતિ પ્રેમ-જલવાન પ્રેમ-પ્રકટાવીને તેને અનુરૂપ કરી લેવું જોઈએ, અને બને તેટલા પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રેમને પ્રકટાવીને પણ અનુરૂપ કરવું જોઈએ. આ કંઈ કલ્પનાનો ગોગો નથી, પરંતુ તે વિજ્ઞાનસાધનાસાર વિચાર છે. અને જે તેને અનુસરે છે તેને તેના લાભ જણાયા વિના રહેતો નથી.

લાભ જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ તેને પૂર્ણ રીતે ચઢાવું એ એક એવા માર્ગમાં જવા સરખું છે કે જે માર્ગેથી જોને આપણે વધારે ચઢાતા હોયએ તેને પ્રાપ્ત થઈએ. જે પ્રાપ્ત થાય તેને બને તેટલો સર્વ રીતે અનુરૂપ થવાનો જે કોઈ યત્ન કરે છે, તે સર્વમાં અનુરૂપ ભાવને પ્રકટાવવાના એવા તો સામર્થ્યને ઉપગત છે કે પછી તેને જે કંઈ અનુરૂપ હોય છે તેને જ તે પોતાના પ્રતિ આવતું લાગે છે, અને જે કંઈ અનુરૂપ હોય છે તેને જ તે આકર્ષે છે. પ્રત્યેક વસ્તુની સાથે, જતણે તે પોતાની જ વસ્તુ છે એમ મૂકીને જે વ્યવહાર કરે છે, તેને યથાર્થ રીતે જે તેની પોતાની વસ્તુ છે તેને જ તે પામે છે. બીજા ક્ષેત્રમાં કહીએ તો જે મનુષ્ય પોતાનામાં પ્રેમનું જે જગ હોય તે સમય જગપૂર્વક પો-

તાના કામને ચલાવ છે—ને કામઉપર એટલા બધા તો વિચાર પ્રેરને જાગત કરે છે—કે જેથી પછી તે એવા કામને પોતાના પ્રતિબ્ધાર્થ છે કે જે તેના પોતાના જેટલા જ વિશાલ મહાન હોય.

આપણી શક્તિને અનુસાર અને વળી તે કેવળ આપણી ઇચ્છાનુકૂળ કાર્યને શોધી કઢાવવામાં ઉપરની વાર્તા એક રહસ્યરૂપ છે. જે કાંઈ નિરંતર પોતાના કાર્યઉપર પ્રેમ રાખે છે તેને તેનું પ્રીતિપાત્ર કાર્ય જ આવી મળ્યા કરે છે. વળી તે નિત્ય આગળ અને આગળ વધતો રહે છે, પ્રગતિને પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને તેની સાથે વિશેષમાં શાશ્વત યોગનને સિદ્ધ કરતો જાય છે. (અપૂર્ણ.)

ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના થાવણ માસના ૫૪ ૨૪૭ થી.)

ઉન્નતિને માટે તીવ્રચ્છા થવી અને ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરવો એમાં જો અધિકારની ન્યૂનતા નિષ્ક્રમ કરીને યર્થ જતી હોત તો આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની જે પ્રવૃત્તિ થઇ છે તે તેવા રૂપમાં કદાપિ થાત નહિ. ગંગા મધુવાના તટઉપર રહી ઉપનિષદની પ્રવૃત્તિ કરી ત્યાર પછી કાંઈ પણ રિવા તથા કલાનું ઝેડાણ ઋષિમુનિઓ કરત નહિ અને તેને માટેના લેખો લખત નહિ, લખ્યા હોત તો તેનો સમ્રદ્ધ કરત નહિ અને ઇતરે લખ્યા હોત તો તેનો અનાદર કરત, પણ તેવું કશું જોવામાં આવતું નથી. ઉપનિષદનું જ્ઞાન થયા પછી અને તેનો પ્રચાર કર્યા પછી વિવિધ લૌકિક વિદ્યાકલાની પ્રવૃત્તિ ઋષિમુનિઓએ જ કરી છે. લેખજ્ઞ-વિદ્યા, ધનુર્વિદ્યા, સંગીતવિદ્યા, નિધિશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર આદિ અસંખ્ય વિદ્યાકલાના લેખો રચાનુભાવથી ઋષિમુનિઓએ લખ્યા છે. ખરું જોતાં તો પામર અથવા વિપરીતો ગુંગાર છે તે ગુંગારભાસ છે અને મહાત્માસાથી પરમાર્થના અભિજ્ઞ શ્રીપુરુષોની રતિ તે જ યથાર્થ ગુંગાર છે. સામાન્ય પ્રજા અનિચ્છની પ્રાપ્તિ થનાં વીધે મુખે રહન કરે છે પણ તે શોભતો શોક નથી, પણ શ્રી રામચંદ્રજી સર્વ પ્રકારે સમર્થ છતાં શ્રીસીતા દેવીના વિયોગથી જે શોક દર્શાવી રહ્યા છે કે જેના ઉદ્ગારના પદ્ધતિ પદ્ધતિ ચોક્કસ પાપાણે પણ રહનને પ્રાપ્ત થયા છે અને વર્જનાં હૃદય પણ ફાટી ગયાં છે તે જ યથાર્થ શોક છે અને તે જ યથાર્થ કષ્ટનું ઉપ-જાવે છે. આ જ પ્રમાણે વ્યાવહારિક ઉન્નતિ, તેને માટેની ઇચ્છા અને તેને માટેના પ્રયત્નો એ પણ પામર, વિપરીત આદિમાં જેટલી રોજા આપે છે, જેટલી રમણીયતાને ધારણ કરે છે તેના કરતાં સદસચુચ્ચ અધિક શોભા તથા રમણીયતા મહાપુરુષો, પરમાર્થના અભિજ્ઞ સાધુ સંદર્ભો અને મુમુક્ષુઓમાં ધારણ કરી રહે છે. સામાન્ય મનુષ્યના અસંકારરૂપ બધારે એ વિદ્યાકલા યર્થ રહે છે ત્યારે આ મહાપુરુષો રચાયવાના લીધે એ વિદ્યાકલાને અસંકારતા અર્થે છે. તેથી ઉત્તરિમાટે કરવામાં આવતો વળ કાંઈ પણ રીતે અધિકારની નિકૃષ્ટતા સૂચવે છે અથવા અધિકારને ગાણ પાડી દે છે એ નિષ્ક્રમ રમણી શકાય તેમ નથી. એથી ઉત્તરું એક કવિ કહે છે કે પુંસ્ત્રવાદપિ પ્રવિચ્છેદ્ મદ્દિ યદ્યઘોડપિ યાયાત્ યદિ પ્રણયને-નમહાનપિ સ્યાત્ । અમુદરેત્તદપિ વિશ્વમિત્તીહશીયં કેનાપિ દિક્ પ્રકદિતા પુરુષો-ત્તમેન । શ્રી પુરુષોત્તમ પદ્માત્માએ આવી દિશા જણાવી છે કે જો વિશ્વનો કાંઈપણ પ્રકાર

ઉદ્ધાર કરવામાં પોતાનું પુરુષત્વ અર્પણ પડે તો તે અર્પણ, અધીગમન કરવું પડે તો તે કરીને, યાચનામાં લઘુતાને સહન કરવી પડે તો તે કરીને પણ તે ઉદ્ધાર સાધવો એ નિયમ-પ્રમાણે ઉન્નતિ સાધવાથી વિષમાં કાંઈ પણ જ્વલિતો લાભ થતો હોય તો તે યુગે અવસ્ય સાધવો જોઈએ અને તેને માટે કંઈ સહન કરવું પડે તો તે સહન કરતાં આંધકા નહિ આવો જોઈએ. આમ જ્યાં પોતાની ઉન્નતિ સાધવામાં ધારો કે એ મનુષ્યને અધિકાર તેટલો સમય ગોણુ થઈ રહે છે તો તેટલાથી પણ શું ? એ મનુષ્યને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ છે અને એ ઇચ્છા જ એને એ પ્રવૃત્તિ કર્યા શિવાય કદાપિ સ્વાસ્થ્ય આપનાર નથી. તેથી તકસારની ખાતર એમ કરવાથી એનો પરમાર્થનો અધિકાર ગોણુ થાય છે, એમ ક્ષણભર સ્વીકારીએ તોપણ એના વાસ્તવ અધિકારની વૃદ્ધિનું સાધન એ પ્રવૃત્તિનું સેવન જ છે તેથી એને માટે તો એ કર્તવ્ય જ હશે છે. તો જ્યારે ઉપર જણાવ્યું તેમ અધિકાર એથી ગોણુ થઈ જાય છે એ સિદ્ધ થતું નથી ત્યારે તે તે તીવ્રેચ્છાવાને તે તે પ્રવૃત્તિનું સેવન ઉચિત છે એ વિશેષતઃ સિદ્ધ થાય છે.

આત્માર સુધીની ચર્ચાથી એ રપટ થતું કે કાંઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિની તીવ્રેચ્છા થાય તો એ બહુધા અંતરાત્માનું સ્પુરણ છે. મનુષ્યે જે આંતર મનને શુદ્ધ રહેવા દીધું હોય તો જેને જે વિષયની તીવ્રેચ્છા થાય તેણે તે વિષયની પ્રાપ્તિમાટે તત્કાલ પ્રયત્ન આરંભવો એ શ્રેયસ્કર જ છે એ જાણી શકાય. પણ એવી સ્થિતિ રહી નથી તેથી તે તે વિષય નિર્વિદ્ધ નથી એટલે નિર્બળ થાય તો પછી તે તીવ્રેચ્છાવાને તેની સિદ્ધિમાટે પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે, અને એ પ્રકારે પ્રયત્ન કરનાર પોતાના અધિકારથી બચે થતો નથી.

હવે એ પ્રશ્ન રહે છે કે તે તે પ્રકારની ઉન્નતિની તીવ્રેચ્છા થતાં તે તે પુરુષ શી વસ્તુ કરવો ? જે વિષયની સિદ્ધિ કરવાની હોય, જે ઉન્નતિ સાધવાની હોય અને જેણે તે માટે પ્રયત્ન કરવાનો, હોય તે સર્વના ઉપર, એક પક્ષે, આ પ્રયત્નના ઉત્તરનો આધાર રહે છે. ધનપ્રાપ્તિની તીવ્રેચ્છા થાય તો તે માટે કરનાર પ્રયત્ન વિદ્યાપ્રાપ્તિમાટે કરાના પ્રયત્નથી ભિન્ન પ્રકારનો હોય છે. શરીરની નીરાશના અને અજરામરતરૂપ ઉન્નતિમાટે અપેક્ષિત યત્ન, તે પ્રતિજ્ઞા અપવા સદાચારરૂપ ઉન્નતિની પ્રાપ્તિમાટેના યત્નથી ભિન્ન પ્રકારનો હોય છે. અમશ્ય ખેડને કરવાનો યત્ન તે વિદ્યાનુષ્ઠાને અપેક્ષિત યત્નથી ભિન્ન પ્રકારનો હોય છે. આમ વિષય, અધિકારી આદિના ભેદથી પ્રયત્નના પ્રકારમાં ભેદ પડે છે અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ઉન્નતિમાટે ભિન્ન ભિન્ન અધિકારીના પ્રયત્નની દિશા જુદી પડે છે. તેથી આ પ્રશ્નનું સવિશેષ ઉત્તર તે તે વ્યક્તિમાટે તે તે સમયોચિત હોય છે. જ્યાં સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિની સિદ્ધિ માટે કરવામાં આવતા પ્રયત્નની સામાન્ય દિશા પણ હોય છે અને તે સર્વસામાન્યદિશા તે જ એ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવાનું સરલ સાધન છે.

મનુષ્યસ્વભાવપ્રતિ આપણે જોઈએ છીએ તો આપણને સદાજ સમજી શકાય છે કે ધણીવાર જે સારી અને સરલ વાત હોય છે તેની ઉપેક્ષા થાય છે. સારી વાત ધણીવાર આપણું જ્ઞાન ખેંચતી નથી અને લક્ષ્યની બહાર જ રહે છે. સાદામાં સવ્ય શમાયેલું છે એ ધણીના જાણવામાં નથી. માર્ગમાં યદને કૂચે કૂચે દબાવે. મનુષ્યો આવા જાણ છે જ્યાં તેમાંથી કાંઈ આપણી દૃષ્ટિને આકર્ષતું નથી, ત્યારે એક વાદીગર વાતજ વગાડેના ચાત્ર છે તો તેના પ્રતિ સર્વનું જ્ઞાન ખેંચાય છે. સુંઝાઈ જેમ ચહેરામાં પ્રથમ જ્ઞાનને રાખીને દ્રામતા અવાજથી નિદ્રા આવતી નથી, એ અવાજ એના કોણપર આપાત કર્યા હશે છે ત્યારે ત્યાંના

અધ્યાસવાળા અપેક્ષા મનુષ્યોને દ્રામના અવાજનું શ્રવણ કરતાં કરતાં જ નિદ્રા આવી જાય છે અને એ ધ્વનિ બધ થાય છે એટલે એક વાર તો તેઓ જાગત ધમ્ જાય છે. જે મનુષ્યોના ધરમાં સાદા દીપક અને તે પશુ ધણી ઝોડી સંખ્યામાં બાળવામાં આવે છે તેને તે દીપકથી એક જરા મોટા દીપક પ્રકટાવવામાં આવે છે ત્યારે અથવા એવા અદ્ય દીપકની પશુ સંખ્યામાં દીપોત્સવી જેવા પ્રસંગે વધારે થાય છે ત્યારે નવીનતા લાગે છે અને તેનું ધ્યાન તેના પ્રતિ ખેંચાય છે. મહાધનાદ્ય પુરુષોને એવા દીપકો અને એટલી સંખ્યામાં જરા પશુ આકર્ષક થતા નથી. તેને ઘેર અનેક મોટા દીપકો ધણી સંખ્યામાં પ્રનિર્દિત રાખવામાં આવે છે તેથી એનાથી મોટા તથા એથી અધિક સંખ્યામાં દીપકો પ્રકટાવવામાં આવે છે ત્યારે જ એ પુરુષની દૃષ્ટિ તેતરફ આકર્ષાય છે. સાદો આદાર નિત્ય લેનાર જરા સારા પ્રધાનનો આદાર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે નિત્ય નાનાવિધ પદ્ધતિને ભોજનપાત્રમાં અવલોકનારને તે જરા પશુ મોહક થતો નથી. આ આદિ અનેક રચયે તપાસનાં રમટ જણાય છે કે ગુણગી નજરબાગળ જે વારંવાર આવી રહે છે તે સાદું મધ રહે છે, રોજનું મધ રહે છે અને તેના પ્રતિ જેની નજર આકર્ષાતી નથી ત્યારે તેથી વિવેકશુ કંઈક જ્યારે આવે છે ત્યારે તે આકર્ષક મધ રહે છે. શારીર શાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે પશુ આ સ્થિતિ વિપન્ન જ જણાય છે. જે જે વસ્તુ જ્ઞાનગોચર થાય છે, જે જે વ્યતિકરનો અનુભવ થાય છે તે સર્વનું જ્ઞાન જ્ઞાનતન્તુદ્વારા મસ્તિષ્કમાં ક્ષોભ થવાથી થાય છે. જે વસ્તુ તથા વ્યતિકર નિરંતરના અનુભવના વિષયરૂપ મધ રહે છે તે, તે જ જ્ઞાનતન્તુમાં અને મસ્તિષ્કના તે જ કેન્દ્રમાં તે જ પ્રકારનો ક્ષોભ કરે છે. આથી જેમ જે ભાગે ધણા મનુષ્યોની આવજ થાય છે તે ભાગે મનુષ્યના પગની પકિતરૂપ ચીનો મધ રહે છે, જે ભાગે શકેટો વહન કરે છે તે ભાગે શકેટના ચક્ષુદિની પકિત અર્થાત્ ધરેડ પડી રહે છે તે જ પ્રમાણે નિરંતરના મધ રહેલા વસ્તુવ્યતિકરો જ્ઞાનતન્તુ તથા મસ્તિષ્કમાં પોનાનો ચીસો પાડી દે છે અને એ ચીસો પડ્યા પછી, જેમ ગરેડ પડ્યા પછી શકેટ ક્ષોભ થવા વિના તે ભાગે વડી શકે છે તેમ, તે વસ્તુવ્યતિકરો પછી અપૂર્વ ક્ષોભને વિપન્ન કરી શકતા નથી અને તેથી તે આપણા ધ્યાનપર આવતા નથી આપણી નજરને આકર્ષી શકતા નથી એ પ્રતિદિવસના ચીત્તામાં આ તરફ અથવા તે તરફનો કેઈ પણ ભેદ યથ છે એટલે તત્કાળ આપણી દૃષ્ટિ તે પ્રતિ જાય છે. કારણ કે એ લિન ચીત્તાની અપેક્ષા રાખનાર વસ્તુવ્યતિકરોને માટે આપણા અંતરમાં ભાગે તૈયાર નથી, પણ એમણે નવો ભાગ કરવો પડે છે. આ કારણથી મોટા ઘોંઘાટમાં નિરંતર રહેનારને તે ઘોંઘાટ બધ થતાં ક્ષોભ થઈ આવે છે અને જ્ઞાન સ્થાનમાં રહેનારને ઘેંઘાટ ક્ષોભ કરનાર થઈ રહે છે, અર્થાત્ એકની એક સ્થિતિ વિલિન પુરુષોને વિલિન અસર વિપન્નવે છે. આ નિયમપ્રમાણે જે પદાર્થ સાદો છે, જે વાન સરલ છે, તે સાદો અથવા સરલ ક્યારે થયેલી હોય છે કે જ્યારે તે, તે તે વ્યક્તિના અનુભવમાં, જ્ઞાનમાં વારંવાર આવી ગયેલી હોય છે ત્યારે જ. પાંચ અને છ અગીઆર થાય છે એ ભણેજ્ઞાની દૃષ્ટિમાં અત્યંત સરલ છે ત્યારે શીખતા બાળકને એ મહા મહેન્ટને જણાય છે, એ જે રકમનો સરવાળો અતિ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. તેથી સાદાપણું અને સરલતા એ પશુ સર્વની દૃષ્ટિમાં સમાન નથી, પણ અપેક્ષિક હોય છે. છતાં જે ધણા ખરા વિવેકી વ્યુત્પન્નના જણવામાં આવી ગયું હોય છે અને તેમના સહવાસથી અન્ય જેના જણવામાં આવી ગયું છે તે તે સર્વની દૃષ્ટિમાં સરલ મધ ગયેલું

ગણાય છે. અને સરસ યદ્ય ગયેલું હોવાથી પછી તેમાંથી ચમત્કૃતિ જતી રહે છે. આ હેતુથી સાદી વાતપ્રતિ મનુષ્યોનું ધરેખરે પ્રસંગ અલક્ષ યદ્ય રહે છે.

આ નિયમને લીધે જ પ્રાપ્તો અભાવ અને અપ્રાપ્તની ઇચ્છા મનુષ્યોમાં ઉદ્ભવ્યા કરતી રહે છે. જે જે મનુષ્યોને જે જે સાધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત છે તે રોગની યદ્ય રહેવાથી, તે પોતાને પ્રાપ્ત યદ્ય રહેવાથી તેના પ્રતિ અંતરનો પ્રવાહ વહેતો નથી, અને જે અપ્રાપ્ત છે તેણે જ્ઞાનતન્ત્ર તથા મસ્તિષ્કમાં ચીસો પાડેલો હોતો નથી તેથી તેના પ્રતિ લક્ષ જતું રહે છે. સુખેચ્છાવાન મનુષ્યે જે જે વસ્તુઓ, જે જે સાધનો પ્રાપ્ત હોય તેમાંથી ચમત્કૃતિનું જ્ઞાન કદાપિ જૂઝવું નહિ જોઈએ, ચમત્કૃતિનું જ્ઞાન ખસી જવા નહિ દેવું જોઈએ. એક પ્રકારના ચમત્કારનું જ્ઞાન કરાવી રાખવું અને તે દેટલોક સમય આલ્યા કરે છે. એ સમય જતાં એ ચમત્કૃતિવાળો અંશ દમેશનો યદ્ય રહેવાથી તેમાં ચમત્કૃતિ રહેતો જતાં ચમત્કૃતિનું તેમાંથી તેને જ્ઞાન જતું રહે છે. તેથી એ સમયનો અવધિ આવે ત્યારપૂર્વે તે પદાર્થમાંથી જોઈ ચમત્કૃતિનો અંશ તેણે શોધી કાઢ્યો જોઈએ. એ અંશ શોધી કાઢવાથી એ અંશ પુનઃ દેટલોક સમય ચમત્કૃતિવાળો લાગે છે અને એ પણ પુનઃ સમય જતાં ચમત્કૃતિની પ્રતીતિ કરાવતો અટકી જાય છે. તેથી તે સમયમાટે તૃતીય અંશ શોધી કાઢવો જોઈએ. આ પ્રમાણે નવા નવા ચમત્કૃતિના અંશ જે મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત પદાર્થમાં શોધી કાઢી શકે છે તે મનુષ્યને પ્રાપ્ત પદાર્થનો અભાવ યતો નથી પણ તેના પર પ્રીતિ રજા કરે છે અને તે સુખજનક યદ્ય રહે છે. જે ક્ષણે એ પદાર્થમાંથી એ મનુષ્યની મતિ ચમત્કૃતિનો અનુભવ કરતી અટકી જાય છે તે જ ક્ષણથી એ પદાર્થપ્રતિ એને અભાવ યદ્ય રહે છે, એ પદાર્થપ્રતિ પ્રીતિ રહેતી નથી, એ પદાર્થ મુખનો જનક રહેતો નથી.

આ આશયની સિદ્ધિમાં કાવ્ય તથા કવિની પ્રતિભા સર્વોપરિ કાર્ય કરનારી છે. દેટલોક મનુષ્યે કાવ્યને નકામું. સમજે છે, કાવ્ય કાવ્યનિક ગણે છે અને વ્યવહારમાં કાવ્યનો ઉપયોગ નથી એવું માને છે. મેંકાણે જેવા સમર્થ પુરુષે પણ એવું કહ્યું છે કે જેમ જેમ સુધારો વધતો જાય છે, તેમ તેમ વિજ્ઞાનની શક્તિ યતી જાય છે પણ સાચું કાવ્ય આણું યાય છે. ઇતિહાસદૃષ્ટિથી તથા વિજ્ઞાન અને કાવ્યના આશયના નિરીક્ષણથી આ કથન સાચું ગણી શકાય તેમ છે, છતાં વ્યવહારમાટે કાવ્ય નિરુપયોગી છે એવું માનવું જુજભરેલું છે એમ સત્યની ખાતર કહેવું જોઈએ. પદ્યપદ્ય લેખ અત્ર કાવ્ય નથી, અમર કોળો 'ભમરા નિર્જરા દેવા' એ આદિ શ્લોક કાવ્ય નથી. "સારી ચોપડીઓ શોભાય" છતાં પદ્યપદ્ય લેખ કાવ્ય નથી. પણ જેમાં કવિની પ્રતિભાની છાપ છે તે જ કાવ્ય છે. સામાન્ય મતિના એટલે કે એ પ્રતિભા લેનામાં ધણી ઉદ્ભવેલી છે તેવી સતિના મનુષ્યની દૃષ્ટિથી જે વસ્તુનું ચમત્કૃતિ જણાતી નથી તે ચમત્કૃતિને જણાવનાર એ પ્રતિભા છે. ગમે તેવો તમારા નિરંતર અનુભવમાં આવતો પદાર્થ કવિને દર્શાવે અને તેની પ્રતિભાવાળી મતિ તમને તે પદાર્થમાં કોઈ પણ ચમત્કૃતિનો અંશ દર્શાવે વિના નહિ રહેશે કે જે અંશ તેમાં રહેલો જતાં-તમારી દૃષ્ટિસીપ જતાં, તમે જોઈ શક્યા નથી. તેથી કાવ્યનો મોટામાં મોટો ઉપયોગ સર્વ વ્યવહારમાં મનુષ્યને હોય છે અને તે એ જ કે સામાન્ય રીતે સર્વદા અનુભવમાં આવતા પદાર્થમાં રહેલા ચમત્કૃતિના અંશનું ઉદ્ઘાટન કરવું. તેથી વિવિધ આદિની શોધ કરવા કાવ્યની અપેક્ષા નહિ હોય, જડ સુખસાધનોની શક્તિ કરવામાં એ અપેક્ષા નહિ હોય

તોપણ પ્રાપ્ત પદાર્થો, પ્રાપ્ત વ્યતિકરો, પ્રાપ્ત સુખસાધનો સુખની ઉત્પત્તિ કરનાર રહ્યા કરે, તેમાંથી પ્રજને ચમત્કૃતિ સદા જણાયા કરે તે માટે કાવ્યનો ઉપયોગ મનુષ્યોને સદા રહે છે. જે પ્રજામાં કાવ્યરૂપ સાહિત્ય નથી તે પ્રજાબહિર્મુખ વૃત્તિવાળી હોય તો, ગમે તેટલાં સાધનો તેને પ્રાપ્ત હોય તોપણ તે સુખી રહી શકતી નથી. તેથી મનુષ્યોના સુખમાં મોટું સાધન કાવ્યરચના પુરું પાડે છે અને તે જો કે સર્વ પદાર્થમાં રહેલા નવીન નવીન ચમત્કૃતિના અંશો દર્શાવી તે પ્રતિ યતા અભાવને અટકાવે છે.

(અપૂર્ણ)

અધ્યાત્મવલપોષકમંડલપ્રતિ પત્ર—તન્મયતા.

સર્વેન બધુઓ ! અધ્યાત્મજળપોષકમંડલની પ્રાતઃકાલની નિત્યની આધ્યાત્મક્રિયામાં જાગૃતિ થવાઅર્થે ગયા અંકમાં લખેલા પત્રથી કેઈકાંઈને સંતોષ પ્રતીત થયો છે, તે જાણી અધિક આનંદ થાય છે. ક્રિયામાત્રમાં અપૂર્વે પણ પ્રકટાવનાર એક જ વસ્તુ છે અને તે તેની યથા-ઘટિત નિયમિતતા છે. પ્રત્યેક ક્રિયાની નિયમિતતા બિન્ને બિન પ્રકારની હોય છે, અને તેથી જે ક્રિયામાટે જે પ્રકારની નિયમિતતા વિદિત મનાઈ છે, તેવી નિયમિતતાપૂર્વક તે ક્રિયા થાય છે તો તે અનાયાસરીતે ફક્તી અધિક સત્વર પ્રતીતિ કરાવે છે.

કુદરતમાં સઘળું નિયમિત હોય છે. નિયમિતપણું એ કુદરતનો પ્રધાન ધર્મ છે. અને તે આપણે ઉપર કહ્યું તેવું જ્યાં જ્યારે જેવું ઘટે તેવું નિયમિતપણું પ્રકટાવતી હોવાથી તે સર્વત્ર વિજયી છે, આથી જ્યારે આપણે આપણી ક્રિયાસાથે નિયમિતતાને ભેળવીએ છીએ ત્યારે તેટલા અંશમાં આપણે કુદરતને અનુકૂળ યદ્યપે છીએ. અને કુદરત એ શું છે ? અગાધ બળનો શાસિ, તેથી જેટલા અંશમાં આપણે કુદરતને અનુકૂળ યદ્યપે છીએ, તેટલા અંશમાં આપણે અગાધ બળના શાસિને જ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

કુદરતમાં અત્યંત જ્ઞાન છે, અને તેથી તેની પ્રત્યેક ક્રિયા જ્ઞાનમય થાય છે. નિયમિતતારૂપ પ્રવૃત્તિ કુદરત સેવતી હોવાથી તેની તે પ્રવૃત્તિ અક્ષય જ્ઞાનમય હોવી ઘટે છે. તે જ પ્રમાણે એ નિયમિતતારૂપ પ્રવૃત્તિને યથાર્થ સમજીને આપણે પણ આપણા આચારમાં મૂકીએ તો આપણા આચારમાં આપણે તેટલું જ્ઞાન પ્રકટાવ્યું-તેટલા જ્ઞાનનો ઉમેરો ક્યો-એમ કહી શકાય. અને જ્ઞાન એ જ વાસ્તવ સામર્થ્ય હોવાથી આપણે આપણી ક્રિયામાં તેટલા સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરી અમે માનીએ તો તે યોગ્ય જ છે.

શરીરમાં નાડી નિયમિત ન ચાલે, હૃદય નિયમિત ન ચાલે, પ્રાણ નિયમિત ન ચાલે તો શી દશા થાય ? એ જ કે જીવનમાંથી મરણમાં બેસવાનો વહેલો સમય આવે. જગત્માં સર્વ નિયમિત રીતે હૃદય ન ચાલે, યસ્ય નિયમિતરીતે પોતાના શ્વેદકોશ નકરે, વર્ષાદ નિયમિત રીતે ન આવે તો શું થાય ? જગત્ની અસ્તોત્પત્તતા. અંદ્ર નિયમિતપણે વનસ્પતીને ન આપે સમુદ્ર નિયમિતપણે ખરાબ હવાને શુદ્ધ રૂપમાં ન કરે તો શી પરિણામ આવે ? એ જ કે વનસ્પતીમાં તથા વાયુમાં અવ્યવસ્થા થાય.

આથી નિયમિતતા-જ્યાં જે પ્રકારની નિયમિતતા-એ અત્યંત અગત્યની છે, આપણી અધ્યાત્મક્રિયામાં આ નિયમિતપણને જોડવાથી તે ક્રિયા વિશેષ બલવતી બને છે. અમુક સમયે

અમુક ક્રિયા કરવાનો જ્યારે અભ્યાસ પડે છે, ત્યારે પછી તે ક્રિયામાં ઉપયોગમાં આવતાં સાધનો, પછી તે સ્થૂલ હો કે સૂક્ષ્મ, પણ તે સર્વેને સમયે જામત્ થાય છે અને તેમ થતાં તે સાધનો વિશેષ ઉત્તમ પ્રકારે પોતપોતાનું કાર્ય રે છે. માટે કોઇ પણ ક્રિયામાં જનતાં સુધી નિયમિતતાનું પાલન એ વધારે હિતકર છે.

આ અધ્યાત્મક્રિયાને અધિક ફલવતી કરનાર સાધનવિષે વિચાર કરવાનું જો આપણે ગયા પત્રમાં જણાવી ગયા છીએ, તે તન્મયતા છે. તન્મયતાનો આપણી ક્રિયાસાથે ગાઢ સંબંધ છે, અને તેની જેમ વૃદ્ધિ થાય છે તેમ આપણી ક્રિયા અધિક બલવતી તથા ફલવતી થાય છે.

આ તન્મયતા એ શું છે ? વૃત્તિની તદ્દરૂપ સ્થિતિ—જે ક્રિયા આપણે કરતા હોઈએ ગમે તો આપણામનને કોઇ અમુક અંશ જ અમુક ક્રિયા કરતો હોય, તેમાં આપણા સમગ્ર અંશોને જોડવા એ તન્મયતા છે. આપણને પ્રાપ્ત સર્વ સાધનોને એક જ ક્રિયાપ્રતિ વાગવાં અને તેમાં જ જોડેલાં રાખવાં એ તન્મયતા છે.

આવી તન્મયતા જ્યારે આપણી આ અધ્યાત્મક્રિયામાં રાખીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી વધારે શું પ્રકટે છે,

કારણ કે તે વખતે પ્રત્યેક સાધનો પોતાના સમગ્ર બળને એક જ કાર્યમાં વાપરતા હોય છે.

કારણ કે પ્રત્યેક સાધનોના વ્યાપારસાથે મળવાથી એક બીજાના બળને સહાય્ય અર્પી સર્વના બળને વધારતાં હોય છે.

કારણ કે એક જ વસ્તુઉપર પ્રત્યેક સાધન પોતાના સંસ્કારને નાંખતાં હોય છે, અને તે એક જ વસ્તુના સંસ્કારને પ્રત્યેક સાધનો પ્રદક્ષુ કરતાં હોય છે,

કારણ કે એક જ વિષયમાં સમગ્ર સાધનોનું બળ વપરાતું હોવાથી કોઇ પણ સાધનના બળનો હાથ યતો નથી,

કારણ કે પ્રત્યેક સાધનો પોતપોતાના શુશ્રુષર્મને અનુસાર લક્ષ્ય વસ્તુમાંથી શુશ્રુષર્મને આકર્ષતાં હોવાથી, લક્ષ્ય વસ્તુના સર્વ શુશ્રુષર્મો પ્રકટ થાય છે, અને સર્વ શુશ્રુષર્મો પ્રકટતાં તે લક્ષ્ય વસ્તુનું સમગ્ર સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે,

કારણ કે પ્રત્યેક સાધનો એક જોડી વસ્તુમાંથી બળ મેળવતાં હોય છે કે જે અનંત બળના સમિશ્રિ હોય છે, અને તેથી સર્વ સાધનો એ બળને પ્રદક્ષુ કરી તેનો સારી રીતે બહાર પ્રકાશ કરી શકે છે,

કારણ કે એક સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુમાંથી સમગ્ર સાધનો બળનો આકર્ષતાં તથા પામતાં હોવાથી પછી પ્રત્યેક સાધનો જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે સમગ્ર ક્રિયાઓ અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની થાય છે, અને તેમ થતાં તે સર્વોત્તમ રીતે પ્રકટાવે છે,

કારણ કે લક્ષ્ય વસ્તુસાથે સાધનોનું ધર્મણ થતાં એક જવા પ્રકારનું વિષ્ણુ સરણ પ્રકટે છે કે જે વિષ્ણુમાત્રને દૂર કરે છે અને જેનો પ્રકાશ સિદ્ધિના માર્ગને દીપ્તિમાન કરી મૂકે છે,

કારણ કે તન્મયતા થતાં લક્ષ્ય વસ્તુસાથે સાધનમાત્રનું એવું અનુસંધાન થાય કે જે મધ્યે કોઇ પણ વિધન કરનાર હેતુ રહેતો નથી.

આ સર્વ કારણોને લીધે યથાર્થ તન્મયતા થતાં આપણી ક્રિયા અધ્યાત્મક્રિયા અપૂર્વ સામર્થ્યને પ્રકટાવનારી થઇ રહે છે.

તમારું શરીર કોઇ બીજું જ અસરનું ભાન કર્યા કરતું હોય, મન કોઇ બીજું જ ચિંતન કરતું હોય, વૃત્તિઓ કોઇ ત્રીજા જ વિષયનું અવલંબન કર્યા કરતી હોય તો તે તન્મયતા નથી. રથુક્ત તથા સૂક્ત સર્વ સાધનોની એક જ વિષયમાં એકાગ્રતા થવી જોઇએ. તમારા પ્રત્યેક સાધનોનો જ્યારે એક જ વિષયને ગ્રહણ કરવારૂપ વ્યાપાર થઇ રહે છે, ત્યારે જ તે યથાર્થ તન્મયતા યથા ગણાય છે.

આત્મી તન્મયતા થતાં લક્ષ્યને પોતાનાં સધર્માં સામર્થ્યોના આલિષ્કાર કરવાનો અવકાશ રહે છે, અને તેથી શારીરિક, માનસ, આધ્યાત્મિક વગેરે સર્વ સામર્થ્યો પ્રકાશને પામે છે.

જેમાં મનુષ્યની યથાર્થ તન્મયતા થાય છે તે સ્વરૂપ તે મનુષ્ય થઇ રહે છે, અને એ સિદ્ધાંત અનેક દષ્ટિર્નિહી—માનસ શાસ્ત્રી, અધ્યાત્મશાસ્ત્રી, કુદરતના અવલોકનથી, શરીર-શાસ્ત્રી-સત્ય મનાય છે. કેમકે તન્મયતા શરીર, મન, આત્મા એ સર્વઉપર ધટિત અસર કરે છે. અને જેમ જેમ સમય જાય છે તેમ તેમ, મનુષ્યોમાં કોઇ મોટામાં મોટો આશ્વપંકટકર શ્રેષ્ઠ કરવાના સાધનરૂપે આ એક જ સાધનને માનસ શાસ્ત્રીઓ, અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રીઓ, વિદ્યાનવાદીઓ વગેરે માનતા જાય છે. એ એક જ સાધનને તેઓ એક સમર્થ સાધનરૂપે ગણે છે, અને તે જ સાધનનું યથાર્થ અનુદાન થતાં રોગી નિરોગી, નિર્ધન ધનવાન, શુદ્ધિહીન શુદ્ધિમાન, જ્ઞાનરહિત જ્ઞાનવાન અને સામર્થ્યરહિત સામર્થ્યવાન થઇ રહે છે.

પ્રિય સત્જનો ! આત્મ અમૃત સાધન આપણને પ્રાપ્ત છે. અતરાત્રાસરૂપી સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યેય વસ્તુ પણ પ્રત્યેકને પ્રાપ્ત છે, તો તેમાં બને તેટલી યથાર્થ તન્મયતા સિદ્ધ કરવી જોઇએ.

કોઈ પણ ક્રિયા કરો, પરંતુ તેને શૂલવાળી કરવી હોય તો તેમાં તન્મયતા પ્રકટાવે. કેમકે તન્મયતાને અને ક્ષણે ગાઢ સંબંધ છે. ધ્યેયનું કેવલ મનવડે જ ચિંતન ન કરો, કેવલ શરીરપ્રદેશમાં જ કોઇ વસ્તુની ભાવના ન કરો, તમારાથી કિંમત એવી કોઇ બીજી વસ્તુમાં જ, તમે તેનાથી જાણ અને જાણ રહીને, વૃત્તિ કે લક્ષણને રથાપો નહિ, પરંતુ શરીર તથા મન અને તમારામાં જે કંઈ છે તે સર્વને સાથે રાખીને—એ સર્વને એકમાં જોડો અને તેનું જ નામ યથાર્થ તન્મયતા છે.

તેનું તમે ચિંતન કરો છો અથવા જેની તમે ભાવના કરો છો, તે તમારા પ્રત્યેક અણુમાં વ્યાપક હોય એમ જાણો. તમારું અણુઅણુ જાણે એક જ પ્રકારનું ચિંતન કરે છે, તમારી ભાવના પ્રત્યેક અણુમાં એક જ ભાવને પ્રકટાવી રહી છે એ પ્રકારનું ભાન કરજો. અને તેનું થતાં, હજારો દારથી જત આવતાં જેમ જસાશય ભરાઈ જાય છે, તેમ તમારે જે કંઈ જોઇએ છે, તે સદૃશમાં અન્યત્ર પ્રમાણથી મળી આવશે.

ધર્મણ ઉપજીતાને પ્રકટાવે છે, ઉપજીતા જીવનને પ્રકટાવે છે અને જીવન એ સામર્થ્ય અથવા જે કંઈ આપણે જોઇએ છે તે જ હોય છે. જ્યારે આપણાં સર્વ સાધનો એક જ ધ્યેયરૂપ વસ્તુનું ચિંતન કરે છે ત્યારે એ ઉલ્લસનું ધર્મણ થાય છે, અને તેમ થતાં ઉપજીતા પ્રકટી તેમાંથી જીવનરૂપ વસ્તુ પ્રકટે છે કે જે સામર્થ્ય અથવા જે કંઈ આપણે જોઇએ છે, તેરૂપ પરિણામે થઇ રહે છે.

તન્મયતાના સંબંધમાં એક વિશેષ એ છે કે તે મનુષ્યને આગળના અને આગળના

પ્રદેશમાં લાઇ જાય છે. જે રથાનમાં તન્મયતા કરી હોય તેમાં તે યથાર્થ સિદ્ધ થતાં એ તન્મયતા એ મનુષ્યને તેનાથી ઉચ્ચ રથાનમાં અનાયાસ રીતે જ રથાવી દે છે. આમ યતાં એક વસ્તુમાં તન્મયતા મનુષ્યને ધૃત વસ્તુના જ્ઞાનને સહસા અપાવે છે, અર્થાત્ આગળના પ્રગતિના માર્ગનું નિર્દેશન કરાવે છે.

પરંતુ આવી ઉત્કૃષ્ટ રૂઢને આપનારી તન્મયતાને શી રીતે સિદ્ધ કરવી ?

એને માટે એક જ વસ્તુની જરૂર છે અને તે ઉચ્ચત્તમ પ્રેમ છે. પ્રેમવિના બીજા કોઇ પણ વસ્તુ તન્મયતાને સિદ્ધ કરાવનાર નથી. જ્યાંપર્યંત આમુક વસ્તુવિષયક પ્રેમ પ્રકટ્યો નથી, ત્યાંપર્યંત તેનું રમરણુદિ કંઇ પણ થતું નથી, અને જે એટલું નથી થતું તો તન્મયતા તો ક્યાંથી જ યાય ? વસ્તુ ગમે તેવી ઉત્તમ હોય પરંતુ તેમાંથી પ્રેમ જતાં તેનું રમરણુસરણું આવતું નથી, અને એથી ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ ગમે તેવી નિષ્કૃષ્ટ હોય પણ તેપ્રતિ પ્રેમ પ્રકટતાં તે વિના અન્ય કોઇ દૃષ્ટિએ કે રમરણુમાં આવતું નથી.

પ્રેમ એ એવી વસ્તુ છે કે જેમાં તે વળે છે તેના અંતરના તથા બહારના કેરળ શુદ્ધ રૂપને જ જુએ છે. અને જેમ જેમ તે શુદ્ધ રૂપને જુએ છે તેમ તેમ તે વસ્તુપ્રતિ પ્રેમ અધિક દૃઢપણે બંધાય છે, અને તેમ યનાં તે વસ્તુનું અનાયાસપણે રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાન થાયે જાય છે. અને આ વાતાં સર્વના અનુભવની છે.

કોઇ પણ વસ્તુનું અધિકાધિક રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાન થવું એ જ તે વસ્તુપ્રતિની તન્મયતા છે. અને એ તન્મયતા પ્રેમથી જ પ્રકટે છે. કેમકે પ્રેમ એક જ રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાનને અધિક પ્રમાણમાં કરાવે છે. જેમ જેમ પ્રેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાનની કલા અત્યંત વેગવાળી થતી રહે છે. અને તે જેમ જેમ અધિક વેગવાળી યાય છે તેમ તન્મયતા અધિક પ્રમાણમાં સંધાય છે. અને જેમ તન્મયતાની અધિકતા તેમ રૂઢપ્રાપ્તિની અધિક નિકટતા.

મનુષ્યેએ રૂઢને માટે જૂમ પાડવાની કશી જરૂર નથી, તેને તમારો રાજ્ય શ્રવણુ કરવાના કાન નથી. તમે તેની પાસે જાઓ અને તેને લઇ લો, તમારી સાથે આવવાને તે તૈયાર છે.

રૂઢ તો તૈયાર છે પણ પ્રેમ ક્યાં છે ? તન્મયતા ક્યાં છે ? આગ્રહ ક્યાં છે ? ખરે-ખરી ઇચ્છા ક્યાં છે ? જે આ બધું છે તો પ્રિય બધું ! રૂઢ તમારી જ પાસે છે. જુઓ, જણાય છે ?

આપણી અધ્યાત્મક્રિયાના રૂઢને તમે ઇચ્છો છો, નહિ વાર ? ખરે, તમારી એ ઇચ્છા હોવી જ જોઈએ. પણ એ ઇચ્છા તમે વધારો, એટલી વધારો, એટલી વધારો કે આપણી ક્રિયાપ્રતિ તમને પ્રેમ પ્રકટયાવિના રહે જ નહિ. જ્યાં સુધી એ પ્રકારનો ક્રિયા કરવાનો પ્રેમ પ્રકટે નહિ ત્યાં સુધી જાણુજે કે તમારી ઇચ્છા કાચી છે. અને તેથી તે ઇચ્છાને જાગ્રત અને જાગ્રત ક્યાં કરજો. તે જાગ્રત યનાં અવસ્થા પ્રેમ પ્રકટશે, અને પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે જે તમને પ્રયત્નમાં દોષાવિના રહેશે જ નહિ.

હર સમુદ્રમાં ઝંપલાવ્યાના, પર્વતના સંગીપરથી પડ્યાના, અગ્નિની જ્વાળામાં હોમાયાના, સ્ત્રી પુત્ર તથા ધનાદિ સમગ્ર ત્વજ દીધાની, શ્રવણ કરતાં હૃદય કંપી હૃદ એવી તિતિક્ષા કર્યાના; પોતાના પ્રાણસમેત સર્વસ્વ દાન આપ્યાના, કમકમાટ ઉપજાવે એવા - ૧૬-

વાળી કેદમાં હાથે કરીને પડ્યાના દૃષ્ટિ આપણે જાણીએ છીએ. એ બધાનું કારણ શું ? કંઈ એક વસ્તુપ્રતિભા અદ્ભુત પ્રેમ-પ્રેમની પરકાશ-એ જ તેમાં કારણ છે. કહે, ત્યારે પ્રેમ શું નથી કરતો ? વિરાગને પણ શું તે નથી ઉપજાવતો ? અવશ્ય ઉપજાવે છે.

બંધુઓ ! આવો પ્રેમ જ્યારે તમારી ક્રિયાપ્રતિ પ્રકટશે કે તેમાં અનાયાસ તન્મયતા થશે, અને તન્મયતા યતાં ફક્ત એ જ તમે અને તમે એ જ ફક્ત એમ ઉભય અભિ-ન્નવત્ થઈ રહેશો.

ક્રિયાપ્રતિ બને તેટલો પ્રેમ જાગ્રત કરો. જ્યારે જ્યારે એ ક્રિયા કરો ત્યારે અપૂર્વ પ્રેમ પ્રકટાવીને કરો. પ્રેમ પ્રકટવાથી જ તન્મયતા અનાયાસરીતે સિદ્ધ થશે, તેમ છતાં બંને તેટલી તન્મયતા સેવો. એ ઉભય સાધનને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારે સાધતાં જે કંઈ તમારે પ્રત્યક્ષ કે અનુભવગમ્ય કરવું છે, તેને કરી શકો એમ છે.

‘પ્રથમ અક્ષ’ને એક વખત પુનઃ અવલોકી જાઓ. અધિક લાગની છત્રા હોય તો તેને ત્રણ વખત પ્રેમપૂર્વક વાંચી જાઓ. અને તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયાનું પુનઃ પ્રીતિપૂર્વક અનુદાન કરાજો. ચિંચિકતા પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેને નિરૂત્ત કરી ઉત્સાહપૂર્વક એ ક્રિયામાં જોડાજો.

પ્રાતઃકાંક્ષા આપણને અસ્થંત પ્રિય એવો શાંત અને રમણીય સમય ! સૂઈને મંદ છતાં સુવર્ણમય ઉગ્મથ, અને તે પણ આખા જગતને જીવન આપેના ! શરીર તથા મનમાં શુદ્ધિ અને નૈસર્ગિક આનંદને ઉપજાવતો પ્રાણુમય શીતલ વાયુ ! કાશાદહરહિત અને જીવનને જાગ્રત તથા શાંતિની વિશ્રાંતિને લીધે પુષ્ટિ વગેરે સામર્થ્યને પ્રકાશમાં લાવતો કેવો જીવંતકાલ ! આ સમયમાં કાર્ય કરવા કેને ઉત્સાહ ન પ્રકટે !

આવા ઉત્તમ સમયે કે જે વખતે કુદરત તમને તમારી ક્રિયામાં ધણી સહાયક થઈ પડે છે, તે સમયે શરીરશુદ્ધિ કરી, થોડો વ્યાયામ (કસરત) સરખું કરી, શરીરના ધર્મણુ-પૂર્વક સ્નાન કરી, શરીરમાં અપૂર્વ જલશુદ્ધિ ઉપજાવી તમે સંયમની ક્રિયાને માટે તત્પર થાઓ, એ કેવું આનંદજનક લાગે !

સ્નાન કરી સ્વચ્છ વસ્ત્રને ધારણ કરીને કથાપત્ર મંત્રપૂર્વક શુભભરમવિલેપિત કરી સંયમઅર્થે તત્પર થાઓ-એ સંયમક્રિયાની કેવી સહાયક પ્રવૃત્તિ ! પછી સ્વચ્છ તથા ધૂપથી સુવાસિત અને ધૂતની દીપજ્યોતિથી રમ્યસરખી થયેલી અને નૈસર્ગિક રીતે જ સંયમ માટે અનુકૂલ થઈ પડે એવી તથા તમારી છંદશૂર્તિથી પવિત્ર થયેલી એવી મોહક સંયમશાલામાં-સંયમસ્થાનમાં-પ્રવેશી તમારા સ્થાનઉપર દૃઢ આસનપૂર્વક બેસો, -અહો ! એ તમારું કેવું અદ્ભુત અને નિર્મલ ચિત્ર ! તમે પોને જ તમને અધિક પવિત્ર થયેલા, કંઈ ઉચ્ચ અધિકારને તથા ઉચ્ચ કર્તવ્યને પ્રાપ્ત થયેલા અને બીજા સમય કરતાં કંઈ ઉચ્ચ પંક્તિમાં સ્થાપાયેલા ભાસો એમ નથી ? અવશ્ય તમને પોતાને જ એ પ્રકારનું જ્ઞાન થવાનું.

આ પ્રકારના થઈને આરંભમાં ‘પ્રથમ અક્ષ’માં દર્શાવેલા ત્રિધિપૂર્વક પ્રાણુવાયમ કરી પછી તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયાને શાંતિ-પરમ શાંતિપૂર્વક કરો, પ્રસન્ન વદનથી અંતર્મુખતાપૂર્વક એ ક્રિયાને સાધો, સ્થિર ચિત્તથી અંતરના ઉત્સાહસહિત એ ક્રિયાને એવો, સાચી શ્રદ્ધાથી અને શુરધૃરના અનુગ્રહની વાયનાપૂર્વક એ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાઓ, જગતને વિસરીને, એ એક જ કર્તવ્ય તમારે કરવાનું છે એમ માનીને તમારા સમગ્ર અંશસહિત એ ક્રિયામાં થોળાઓ-અહો ! સદૃશમાં તમારા અંતઃકરણની કેવી ઉત્તાન અવસ્થાને અનુભવો !

પા કલાક પણ આખા દિવસમાં વારતા શાંતિ, આનંદ, નિરુત્તિ, સુખ-અને અસૌક્યિક-તાને ધ્વંષતા હો તો આ ક્રિયામાં પ્રવેશો. અને યથાર્થ રીતે પ્રવેશતાં દિવસના માત્ર પા કલાક જ અપૂર્વ સુખને પામશો એમ નહિ, પણ દીર્ઘ કાલપર્યંત એ સુખની ખુમારીનો અનુભવ કરશો. કેમ, એ અસૌક્યિક અનુભવ કરવા ઇચ્છા યાવ છે ?

તમારા સંબંધસ્થાનમાં તમે કોઈ ઉપાસ્યપ્રતિમા કે એવું કશું ન રાખતા હો તો કરી ચિંતા નથી. એ સ્થાનમાં તમારા સંબુધ્ધ 'પ્રથમ અક્ષુ'ને સ્થાપન. તે અંથમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ આદોષનો વ્યાપી રહ્યાં છે. અને એની ઉત્તમ અક્ષર તમને ધણી સહાયક થશે.

પ્રિય સજ્જનો ! અધ્યાત્મક્રિયા એ કંઈ સામાન્ય ક્રિયા નથી તેમ નિર્ણયક ક્રિયા નથી. ભોજનની કે શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા જેમ મનુષ્યને આવશ્યક છે તેમ અધ્યાત્મક્રિયા પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને આવશ્યક છે, એ વાત ધણી ઓછા સમજે છે. ઈશ્વરચ્છા તો આગળ ઉપર કોઈ પ્રસંગે તે સંબંધી વિચાર કરીશું.

પરંતુ હાલ તો તન્મયતાને બનતા યત્ને પ્રકટાવતા અને તેને માટે પ્રેમને અપૂર્વ વેગથી જાગૃત કરતા આશ્રદ્યપૂર્વક નિયમિતપણે આ ક્રિયા કરશો, અને ઉત્કૃષ્ટ લાભને પામશો.

આ પત્ર તમને દીપોત્સવીના મન્નદિવસોની સંધિમાં પ્રાપ્ત થશે. અને તેથી તે દિવસોમાં આવેગ પ્રકટાવીને બને તેવી સર્વોત્તમ રીતે આ ક્રિયાને કરશો. એ દિવસો પુણ્યપથ મનાય છે, અને તેમાં આવી સત્ક્રિયા અધિક લાભને પ્રકટાવે એ નિઃશંકાય છે. પ્રીતિપૂર્વક આ ક્રિયાનું અનુદાન કરજો, અને તમને કંઈ પણ અસૌક્યિક લાભ જણાશે. એ શુભ દિવસો તથા ભાવિનું સુખઃ વર્ષ તમને અધ્યાત્મક્રિયામાં અપૂર્વ વેગ આપી સુફલજનક થાઓ એ જ ઇચ્છા છે.

આવનો અર્થાત્ કાર્તિક માસનો અંક પ્રાપ્ત કરીને જોશો. તમને કંઈક વિશેષ જાણવામાં આવશે, કે જે તમને આનંદજનક અને આશ્ચર્યક થઈ પડશે.

અંથસત્કાર.

શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યદ્વાદશસ્તન. (ભાષાંતર તથા વિવેચન કરનાર વેદાંતકવિ રા. રા. હીરાલાલ જાદવરાય છુય—પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુટે—નવું દરવાજા અમદાવાદ, મુલ્ય રૂ. ૧-૮-૦) આ પુસ્તક તેના પ્રસિદ્ધ કરનાર તરફથી પ્રાપ્ત થયું છે. આ અંથમાં શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યના અદ્વૈતસિદ્ધાંતના સ્ત્રોતોનું ભાષાંતર તથા તે ઉપર વિવેચન છે. ભાષાંતરમાં તથા વિવેચનમાં ભાષા સરસતાવાળી છે. અને વિવેચન મૂલ સ્ત્રોતાર્થને અધિક રસપ્રકરમાં તથા તેના ભાવને વિશેષ વિશાલરૂપમાં સ્પુરારવા સમર્થ થાય છે. શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યરચિત વિવિધ અટકાદિનો આ અંથમાં સમાવેશ કર્યો છે. તેથી તેના નિત્ય પઢવને કરવાની ઇચ્છાવાળામાટે આ અંથ તે સ્ત્રોતસિદ્ધાંત તેની ટીકા, વિવેચનસાથે હોવાથી બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. શ્રી શંકરાચાર્યના અદ્વૈતસિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનારા વિવિધ વિચારો તેમાં હોવાથી અનેક મનુષ્યોને નિત્યતા અવલોકનને માટે પણ આ અંથ ઉપયોગી છે. સુમુક્તુજનોને તેમના વિચારોને દૃઢ કરવામાં આવા અંથનું પરિણામ લાભકારક છે. અંથનું પુર્ણ પાકું અને સુસ્થુ પણ સારું છે.

‘દશમ લીલા—(૨મી પ્રસિદ્ધ કરનાર—રા. અણ્ણિયંકર મગનલાલ અમ્યાવી. પાટણુ યુજ્જરાત. મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦) આ અર્થતુ’ વિસ્તૃત નામ ‘શ્રીકૃષ્ણલીલાકથાકાવ્ય અથવા દશમ લીલા’ એવું આપવામાં આવ્યું છે. ૩૦૦ પૃષ્ઠોના તે હોદ્દામદ્ અર્થ છે. તેમાં બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ વિભાગને શ્રી દશમલીલા પૂર્વાર્ધ એવું નામ આપ્યું છે અને દ્વિતીય વિભાગને શ્રી દશમલીલા ઉત્તરાર્ધ એવું નામ આપ્યું છે, પૂર્વાર્ધમાં કંસવધ, કૃષ્ણનો ગુરુકુલનિવાસ તથા બ્રમરગીતાના બોધપૂર્વક ઉદ્ભવને ગોપીના સમાધાનઅર્થે ઋષભમાં મોકલ્યા અને અમરને હસ્તિનાપુર વિદાય કર્યા ત્યાં સુધીના પ્રસંગનું વર્ણન છે. અને ઉત્તરાર્ધમાં વિવિધ પ્રસંગોનું ઘટ્ટું ઘટ્ટું વર્ણન છે ભાગવતના દશમસ્કંધના પ્રસંગોને આ અર્થમાં શાકૃત્વિદ્યોત્તિ વૃત્તમાં જ રચવામાં આવ્યા છે. મૂલ્ય સ્તોત્રોને અનુસરીને જ ભાષાંતર કર્યું છે. અને તેમ જ તેમાં યુજ્જરાતીમાં પણ સારો ભાવ આવ્યો છે. ભાષાંતરસ્તોત્રો નિર્દોષ છે. અને વાંચવા રચિકર થાય એમ છે. ભાષા સંસ્કારી છે, અને મૂળ સ્તોત્રોનાં જ કેટલાક શબ્દો તેમાં રાખ્યા છે. એકંદરે જોતાં લેખકને પરિશ્રમ સાર્યક છે.

લક્ષ્મી અને લલિતા—પ્રથમ ભાગ. (રચનાર. રા. દુનીલાલ વર્ધમાન શાહ. પ્રકાશક મહાદેવ રામચંદ્ર જાગણે. મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦ સુદર હાપસહિત પાકું પુસ્તક) તેના પ્રસિદ્ધ કર્તા તરફથી પ્રાપ્ત થયું છે. આ એક સંસારી નવલકથા છે. અયોગ્ય પ્રકારના સંસર્ગથી મનુષ્યઉપર કેવી અસર થાય છે, અયોગ્ય સીસિક્ષણથી કેવી હાનિ થાય છે, એ એ વગેરે તેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. તેના મુખ્ય નાયકને તેના પિતા એક ધનાઢ્યની પુત્રી કે જે અયોગ્ય સંસર્ગથી ઉત્પન્નલક્ષ્મી છે તેની સાથે લગ્ન કરાવવા ઇચ્છે છે, પણ વ્યવહારને સુધારનારનું સ્ત્રી ન જણાવાથી તે નાયક એ લગ્ન કરવા ના પાડે છે. તેથી પિતાના ક્રોધનું પાત્ર થતાં તે સંપત્તિને ત્યજી ચાલ્યો જાય છે. એક બીજા રાજ્યમાં તે પોતાની વિદ્વાતાના બક્ષથી સારું સન્માન મેળવે છે. અને ત્યાં વિવિધ મનુષ્યોસાથે વિવિધ વિષયના વિચારોના તેના મુખ્યથી લેખકે ઉલ્લેખ કરાવ્યો છે. સંસારના ચિત્રની સાથે કંઈક રાજ્ય-વ્યવહારનાં ચિત્રોનું પણ આ વાર્તામાં સંમેલન કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક પૂર્ણ ન હોવાથી તેના મુખ્ય પ્રતિષાદ્ધ વિષય સ્પષ્ટ થયો નથી, પરંતુ આ પ્રથમ ભાગના વિચારો એકંદરે સારા છે. કાંઈ કાંઈ પ્રસંગ સહજ અતિશયરૂપમાં ચીનચોં હોય એવું જણાય છે, અર્થાત્ સંસારમાં તેના પ્રસંગ અને તોપણ તે અપવાદરૂપ જણાય એવા હોય છે જેથી તેનું ચિત્ર જગતના અમુક ભાગને જ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે, તેમ જતાં જે જે અયોગ્ય બાબતો ઉપર લેખકે કટાક્ષ કર્યો છે તે યોગ્ય પ્રકારના છે. પ્રથમ વિભાગમાં સંસારમાં થતા અયોગ્ય પ્રકારનાં મનુષ્યોનાં વિવિધ ચિત્રો છે આશા છે કે તે પુસ્તકના બાકીના વિભાગોમાં સંસારમાં વહેવાયોગ્ય સરળ વ્યવહારના ચિત્રોને પણ લેખક અવકાશ આપશે, જેથી વાચકને તેનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ સત્વર લક્ષમાં આવે. નિવેશરૂપવસ્તુનું જ પ્રતિષાદ્ધ કરવાથી વિચારવંત મનુષ્યો તો તેનું વિરોધી જે નિષિસ્વરૂપ તે લક્ષમાં લઈ શકે, પરંતુ સામાન્ય વર્ગને તે કંઈક દર્શન પડે છે. તેવાંજોને સંસારમાં ઉત્તમ રીતે કેવી રીતે વહેવું તેનું સરળ રૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું હોય છે તો તે તેને વિશેષ લાભકારક થઈ પડે છે. આ પ્રથમ વિભાગમાં ભાષા અસરકારક છે, કેટલાક વિચારો અપૂર્ણ જતાં ટ્રીલ છે, અને શૈક્ષિ રસિક છે. વાર્તારૂપે આ લેખ રચિકારક થઈ પડે એમ છે. મુખ્ય નાયક અને તેના બંધુના રનેહનું ચિત્ર બહુ સારું આપ્યું છે.

તેના દ્વારા સકર્ષના ક્રમનું નિર્દયન પણ વાયકોને કરાવ્યું હોત તો વાયકોના હૃદયઉપર જે આજે પરિણામે શોકની ઝાળા પ્રસરી રહે છે, અને જે શિથિલ (Passive) બોધને પામવાનો સંભવ રહે છે, તે ન રહેતાં આનંદપૂર્વક તેઓ તે ચરિતને ધારણ કરવામાં વધારે ઉત્સાહી બનત. બાકી જે પ્રસંગથી જે અસર ઉપજતી બેઠીએ તે અસર ઉપજાવવામાં લેખક વિજયી થયા છે એ નિસંશય છે. એ અંશમાં છેવટના ભાગમાં, હાલ આર્યબ્રાહ્મણોના દિલને માટે શું કર્તવ્ય છે તે દર્શાવનારા કેટલાક વિચારો પ્રકટ કર્યા છે. અને તદનુસાર શાખાઓ ઉઘાડવાનું ચિત્ર આપ્યું છે, એ ધણું સારું છે. એ વિચારો પણ પ્રગટનું દિલ સાધનારા છે. આર્યપ્રજનો દિલને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારે સાધતામાં જે મુખ્ય છે તેની લક્ષણો યોગિનીનાં મુખદ્વારા બહુ સારી રીતે કરાવી છે જે અત્ર જણાતી, પરિણામમાં લેખકની જે જે શુભ ભાવનાઓ છે તેને પરમાત્મા સદૃશ કરે એમ ઇચ્છી આ સ્વરૂપ વિવેચનને અટકાવીશું. યોગિનીના વિચાર: " જોડું ન લગાડીશ હોં, કુમારિકા રહીને જીવન ગાળવાનો વિચાર મેં તારો સાંભળ્યો છે, એ પણ ફીક છે. પરંતુ આપણા શાસ્ત્રોમાંના પત્ની અને સતીના ધર્મ મને સર્વદા અપાર્થિવ જ લાગ્યા છે. અને એટલા સારું હું તો પવિત્ર, પ્રેમીશ્ચ દેવતી યદ્ જગત્તી સેવા કરતી એ જ મનુષ્યજીવનની ઉત્તમાવસ્થા માનું છું. તથા દેશની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર જે આત્મત્યાગી, સ્વદેશપ્રેમી પ્રજા, તેનાં પણ જન્મ આપનાર તેજ હોઈ તે હમેશાં વંદનીય છે. "

આ સ્થાને એ જણાવવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે ઉક્ત કથાના લેખક શ્રી રામમોહનરાયને થોડા સમયથી સ્ત્રીવિપ્લોગી આસિક ' સુન્દરીમુખોષનું' તંત્રીપદ પ્રાપ્ત થયું છે. અને ત્યારથી એ પત્ર પોતાની દિશામાં સારી પ્રગતિ કરતું થયું છે. માત્ર વાર્ષિક ૧-૪-૦ ના લગાજનમાં વાયકોને જે સાહિત્ય પૂરું પાડે છે તે તેમના પરિજનનો પરિણામ છે. સુન્દરીમુખોષમાં મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓને ઉપોચાર અને સ્ત્રીઓનું લખાણેલા લેખો આવે છે. અને તેમાં નાની મોટી વાતોનો મોટો ભાગ હોય છે. એ વાતોઓમાં પણ ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે ધણે ભાગે પરિણામે દ્રાવક પ્રસંગનું ચિત્ર જણાય છે, તો પણ સ્ત્રીઓનો એ પ્રવાસ અધિક પ્રચર્ય છે. અને તેઓ આ સકર્ષને જારી રાખશે તો અનેક સ્ત્રીઓ લેખિકા તથા વાયકો ઉભવને એ પત્ર લાલકારક યદ્ પડશે. તેમાંના કોઈ કોઈ સ્ત્રીવેષ સામાન્ય પુરુષલેખોને ટકર મારી જાય એવા હોય છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં સદાયક યદ્ પડે એવા ધણા લેખો, ગ્રંથો. આસિકો, સામાદિકો અને દૈનિકોની જરૂર છે. કાર્તનામાં કોઈ પણ બાજતના સંસ્કાર એકએક પડતા નથી, અને તેથી સ્ત્રીજાતિમાં સત્સંસ્કાર પાડવાને માટે તેમને અનુકૂલ પ્રકારના સાહિત્યની જેમ અધિક જરૂર, તેમ તેમને તે વિશેષ લાલ આવે છે. જે કે કેવલ વાચન એ જ મનુષ્યને સર્વોત્તમ કરનાર છે, એમ કંઈ નથી, ખીન્ન અનેક સાધનોની પણ તેમાં અપેક્ષા છે, પરંતુ તેમાં ઉત્તમ જ્ઞાનને પ્રકટાવનાર સાહિત્ય એ પણ એક મુખ્ય સાધનરૂપ હોવાથી તેની અભિવૃદ્ધિને ઇચ્છવી એ અગોચર નથી જ. આ નિમિત્ત આપકપૂર્વક શુભ પ્રવળ કરનાર ઉક્ત લેખકનો તથા તેમની સાથે સહકારી કાર્ય કરનાર તેમના સમગ્ર જયમંડળનો વિજય ઇચ્છીશું.

જરા અવલોકવા કૃપા કરશો.

મહાકાલના આ અંક વર્તમાન વર્ષનો છેલ્લો અંક છે. આવતા કાલિ-
કથી તે પોતાના પચીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે. વર્તમાન વર્ષ તેના તંત્રીશ્રીની
સ્વરૂપસંસ્થિતિને લીધે અનિયમિતપણે તેના અઠો કાઢી શક્યું છે, તેમ
છતાં તેના ગ્રાહકોની સંખ્યામાં નિત્ય વૃદ્ધિ થતી રહે છે, એ જ તેની અગ-
ત્ય અને લોકોપયોગીપણું સિદ્ધ કરે છે. ખીજા અનેક માસિકોને એક વખત
વાંચી તેને બાબુએ મુકવામાં આવે છે, ત્યારે મહાકાલનું વાચન તેના વાચ-
કો કાયમ તરીકે રાખે છે, અને અનેક પ્રસંગે તેઓ તેને પુનઃ પુનઃ વાંચે છે.
કેમકે તેમાં આવતા લેખો મનુષ્યજીવનને ઉચ્ચ કરનાર વિચારોથી પૂર્ણ હોય
છે. તેમ જ તે મનુષ્યના શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક-સર્વ જીવનને
ઉન્નત કરવાની કલાને દર્શાવે છે. આથી કરીને તેમાં અચૂંતા વિચારો વાચ-
કોને અત્યંત હિતકારક જણાય છે. તેમાં દર્શાવાતા સિદ્ધાંતોનું સર્વ પ્રેમપૂર્વક
પાલન કરે છે.

આ પ્રકારના ઉપયોગી વિચારો માટે મહાકાલના ગ્રાહકોની ઘણા વ-
ખતથી એવી ઇચ્છા હતી કે તેવા વિચારોનું કોઈ પુસ્તક, ગમે તો, મહાકાલને
કદમાં સહજ નાનું કરીને પણ તેના ગ્રાહકોને આપવામાં આવે તો સારું.
તેમની આ ઇચ્છાનુસાર મહાકાલના પચીસમા વર્ષમાં, એક પુસ્તક
તેના પ્રત્યેક ગ્રાહકને ભેટરૂપે આપવામાં આવશે. તેની સાથે મહાકાલનું
હાલ જે કદ છે તેમાં કશો ઘટાડો કરવામાં આવશે નહિ. તે પુસ્તક મનુષ્ય
જીવનને સર્વોત્તમ કરવામાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે, એવા વિચારોને દર્શાવ-
નાર થશે. મહાકાલના વાચકોને તે ગ્રંથના વિચારો કેવા ઉપયોગી થશે એ
કહેવાની કશી જ અગત્ય નથી, કેમકે મહાકાલના વાચનથી તેઓ બાજું છે
કે મહાકાલસરખા સર્વોત્તમ માસિકની ભેટના પુસ્તકમાં સર્વોત્તમ અને અત્યંત
ઉપયોગી જ વિચારો આવવાના અને તેવા ઉપયોગી વિચારો એક સાથે
રહેવાથી વાચકને તે વધારે હિતકારક થઈ પડે એ સ્વાભાવિક જ છે.

આમ થવાથી મહાકાલના વાચકોને વિના ખર્ચે બમણો લાભ થવા-
નો પ્રસંગ આવ્યો છે માટે

સંવત ૧૯૬૬ ના મહાકાલનું વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ-૦-૦ તરફાલ

માફલી આપવા કૃપા કરશો.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—જોતાંજોતાંમાં એક વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયું અને વર્તમાન વર્ષના અંતિમ દિવસો આવી પહોંચ્યા.

—વ્યાપારીઓનો નિયમ છે કે વર્ષના અવધિએ હિસાબ નફી કરી વ્યાપારમાં શો નફો ટોટો આજ્યો તેના નિશ્ચય કરવો. તમે સર્વ એક પ્રકારના વ્યાપારી છો. અને તેથી તમે પણ તમારા વ્યાપારનો હિસાબ કહાડો એ વાસ્તવિક છે.

—પરંતુ તમારે એક વાર્તા લક્ષમાં રાખવાની છે, અને તે એ કે તમારા નફાનો જ માત્ર હિસાબ કહાડવો. અને ભવિષ્યમાં એ નફો વધારે કેવી રીતે તમારે મેળવવો તેના વિચારો કરવા. નુકસાનતરફ જોવાની કશી જ જરૂર નથી. એ એની મેળે જ આપણું યદ્દ જશે.

—દિવસમાં માત્ર ૨૪ કલાક છે, અને જ્યારે તમે ચોવીસ કલાક નફાનો વ્યાપાર કરો છો તો પછી એવો કયો સમય તમને મળશે કે જેમાં તમે ખોટાનો ધધો કરો ? અને નફો કરો તો પછી તમને ખોટાનો સંભવ ક્યાં રહેશે ?

—ખોટાના વિચાર કર કર કરવા કરતાં નફાના ચિંતનમાં પડો, અને તે તમને વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે. ખોટાના વિચાર બહુ બહુ તો તમને ખોટાના રસ્તા વધારે ખુશી રીતે દેખાડી આપશે, પણ તેનામાં તમને એ માર્ગે જતા અટકાવવાનું બળ નથી. એ બળ તો નફાના વિચારો કરવામાં જ છે.

—પણ નફાના કેવળ વિચારો કરીને બેસી રહેશો નહિ. કેવળ વિચારો કરીને બેસી રહેવાથી પણ લાભ થાય છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તેના પ્રકારના વિચારો ન કરી શકો ત્યાં સુધી વિચારની સાથે યત્નને સંયોજો. એક એવા મનુષ્યને હું જાણું છું કે જેણે કેટલાંયે વર્ષોથી પર દાળી-નાળીજેવી દુલકા જાતિને ધણા રૂપેયા ધીરો હતા. હવે જેને રૂપેયા ધીરેલા તે મનુષ્યોનો પતો પણ મળતો નથી, અને મળવાનો સંભવ પણ નથી, છતાં તે મનુષ્ય દર દીવાળીએ નવા ચોપડાઓ કરે છે, અને તેમાં પેલા લોકોને ધીરેલા રૂપેયાનો હિસાબ જણી બાજબી વગર ઉમેરી તેમના ખાતે ઉધારે છે ! જ્યારે ખરું જોતાં તો તેમાંનાં કેટલાંક મનુષ્યો તો જગત્-માંથી પણ ઉધરાઈ ગયા હશે !

—કહો આ હિસાબનો શો લાભ ? અને શું એવા હિસાબ અનેક મનુષ્યો નથી ગણ્યા કરતા ? આવા હિસાબ એ જ પ્રયત્નવિનાશના વિચાર છે. જે મનુષ્યો ક્રિયાવિવિધતા, વિચારવિવિધતા કે આત્મવિવિધતા કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ કેવલ વિચારને એવું છે તેઓ કરી લાભ પામતા નથી.

—પ્રયત્ન કરો, નફાનો પ્રયત્ન કરો, નફાના વિચારો કરો, નફાનું ધ્યાન ધરો અને નફાને સર્વત્ર જુઓ. ટોટાના વિચાર કરવાથી યથેદો કયો ટોટો પાછો વળ્યો છે ? અથવા ટોટાના વિચારથી શું ટોટાને માર્ગે જતા અટકાવાયું છે ? નહિ જ. નફાનો વિચાર કરવાથી જ ખોટાને રસ્તે જતા અટક્યા છે. તમે જો નફાનો યત્ન નથી કરતા તો ખોટાને 'માર્ગે' ગયા વિના રહેતા જ નથી. કેમકે તમે નિરંતર ગતિવાળા છો. રિધર-ગડ-નથી. અને તેથી તમારે એ માર્ગમાંથી કોઈ પણ માર્ગે જવું જ જોઈએ. નફાના વિચારો કરતા અટક્યા કે તમે

ખોટને માર્ગે જાણ્યા જ છે, અને ખોટના વિચારો કરતા અટક્યા કે તમે નફાના માર્ગમાં આવો જ છે. એ વિના ત્રીજી માર્ગ નથી.

—ત્યારે આ વર્ષમાં શો નફો થયો તે વિચારી જોજો. અને તે નફો વધે તેને માટે ચલ અને વિચાર કરજો. ધણી ખોટ ગઈ હોય, તોપણ કરી ચિંતા નથી. નફો એ એવી વસ્તુ છે કે જ્યાં થવા માંગ્યો કે ગમે તેટલી ખોટ હશે તોપણ પૂરી દેશે.

—બીજું એ એક જાણો છો કે પ્રત્યેક વસ્તુમાં દિન અથવા આપણા ચાલતા વિષયના ચક્રોમાં કદીએ તો પ્રત્યેક વ્યાપારમાં કોઈ પણ અંશનો નફો હોય જ છે ? ઉપરથી ગમે તેટલી હાનિ જણાય તેમ છતાં એક અંશમાં પણ તેમાં નફો-દિન-રહેણું છે. એને શોધીને જો તેના જ તમે વિચાર કરો છો તો તે અંશ વિકાસ પામતો જાય છે, અને પરિણામે તે એટલો વિકાસને પામે છે કે હાનિનો ગમે તેટલો વિચાર્ય પ્રદેશ હોય તોપણ તે સમગ્રને ઊર્ધ્વ દે છે.

—તેથી કોઈ ખોટનો વિચાર તમને આવે તો તેથી બાકી ઉદ્દેશો નહિ કે 'હાવાઈ' જવાની બીકને ધરણી નહિ. તરફલ તેમાં રહેલા નફાના અંશને શોધી કહાડો અને તેનું ચિંતન કરો.

—અને તેમ કરવાથી તમારો વ્યાપાર અધિક નફાવાળો થશે, પરંતુ એથી પણ વધારે નફો જોઈતા હોય તો બીજાના ખોટના ધંધાનું પણ ચિંતન કે વિવેચન કરીને નહિ. વસ્તુના તમે અને બીજામાં કરો ભેદ નથી. તમે એ જ બીજા છો, અને બીજા એ જ તમે છો. તમે પૂર્ણ છો તો એ ઉત્તરાર્ધ છે. અને તેથી અન્યની હાનિના વિચાર એ તમારી જ હાનિના વિચાર છે.

—ત્યારે મારા, તમારા અને તેમના નફાના વિચારો જ નિષ્ફળ કરજો, અને હું, તમે અને તે, તમને પુષ્કળ પ્રમાણમાં નફો આપીશું. કેમ, તમને આ વાન ગમે છે ? મને તો ગમે છે.

—ગયા અંકની 'પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ' વાંચી તમે આ અંક જોવાને અધિક ઉત્સુક દર્શો જ. અને તેમાં પણ જો તમને બાકી દર્શો, તો તો તેમના દિનની વાર્તા આ અંકમાં જણાવવા માટે મેં હજુ દોવાથી તમે વધારે આતુર રવા દર્શો. અને તે યથાર્થ છે. પોતાના બાકીનો દિવસો માર્ગ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમે આતુર હો એ સ્વાભાવિક જ છે.

—તમારો બાકી એ જિવિંદગી તમે જ છો, અને વર્તમાન સમયમાં તમે તમારું દિન સાધવા જેમ તત્પર હો છો તેમ 'જિવિંદગી તમે'ને માટે પણ તેટલું જ દિન સાધવા તમે તત્પર હો જ. તો તમારા બાકીના દિવસો શું છે ?

—શ્રી શ્રેષ્ઠસાધકવર્જિતરૂપી આ માસની ત્રણેય-પાત્રપોષીના મુખ દિવસથી બાકીને ઉત્તમ યોધ મળે, બાકી રસપૂર્વક વાંચે અને પ્રસન્ન થાય એવું એક નાનું માસિક કહાણામાં આવશે-આપું છે. કેમો કુન્જયુગ્દેવી કે જે દિવસે આ અંક પ્રકટશે તેના પૂર્વે એક દિવસ પહેલાં ઈશ્વરેજા તો તે પ્રકટ થઈ જશે.

—આ માસિક કામાં સુંદર, લેખમાં સુંદર, દેખાવમાં સુંદર, વાંચવામાં સુંદર, અને સમ-

જવામાં પણ સુંદર છે. વળી તે ત્રિચારમાં સુંદર, બાધામાં સુંદર અને બાધકોને શિક્ષણ આપવામાં પણ સુંદર છે. અને એ સર્વની સાથે ક્રિમતમાં પણ તે સુંદર જ છે. માત્ર વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

તમારા બાલકોમાટે વર્ષે એક રૂપિયો ખર્ચવા શું તમને ભારે પડશે ? નહિ જ. એક વર્ષ માટે માત્ર એક રૂપિયો ખર્ચા તમારા બાલકોને તે આપો, અને તેમને વાંચવા દો. એક વર્ષમાં જ તમને જણાશે કે ૧૦૦ રૂપિયા ખર્ચવાથી તમારા બાલકોને તમે જે જ્ઞાન નથી આપી શકતા તે માત્ર આ એક રૂપિયો ખર્ચવાથી તમે આપી શકા છો.

—ગ્રીજ ગ્રીજ ચોપડી વાંચનાર બાલક પણ આ માસિકને વાંચીને સમજી શકશે, અને તેની સાથે જરા મેટ્રી વખતે અને વધારે સમજણવાળા બાલકોને પણ તેથી લાભ થશે. તેમને માટે પણ બહુ ઉપયોગી વિષયો તેમાં આવશે.

—પરંતુ ‘મારે તો બાલકમાં હું પોતે જ છું, એટલે એ લખેને શું કરે’ એમ કહેનાર પણ કેટલાક નીકળશે. પરંતુ તેની કંઈ અડચણ નહિ. તમે પોતે પણ ફેટલીએ બાળતમાં હજી બાલક છો. તમારે પોતાને પણ ફેટલીએ બાળતમાં હજી એકડા ધુંટવાના છે. તમારે પોતે પણ બાળક જે જ્ઞાન મેળવે તે મેળવવાનું બાકી છે. તમારામાં પણ બાલકનામાં જે જ્ઞાન હોય તે જોઈએ તે હોવાની જરૂર છે. અને તેથી તમે જાતે તે વાંચજો.

—તમારાથી પણ બાલકના જેવા ફેટલાક દોષો થાય છે, તમારામાં પણ બાલકના જેવા ફેટલાક દુરાચાર બંધાય છે, તમારામાં બાલકજેવું અજ્ઞાન ફેટલીક વાર પ્રકટી આવે છે, તમારે પણ બાલકને જાણવાજોઈ ફેટલીક બાજતો હોય છે, તમારી પણ બાલક જેવી ફેટલેક પ્રસંગે દુર્જલ સ્થિતિ થઈ જાય છે, તમને પણ બાલકને આપવા થોડા એવા સરળ જ્ઞાનની અગત્ય પડે છે, અને તેથી તમારે તો આ માસિક ખાસ લેવાની જરૂર છે.

—તમને પુત્ર હો કે પુત્રી અને કંઈ નહિ તો તમે એ સર્વને ઉપયોગી એવું આ માસિક છે. માટે તમારે ત્યાં તેને જરૂર બોલાવજો—આવકારપૂર્વક અને ગ્રેમરડે બોલાવજો. તમે એક રૂપિયો તેના વ્યવસ્થાપકને મોકલજો, એટલે તે ચાલુ આલુ તમારી પાસે આવશે. તમારે બીજી કશી જ મહેનત લેવાની નથી.

—ત્યારે એવું નામ શું ? એવું નામ નાહું અને મીહું છે. પણ શું ? પણ તે નામ સરંજ અને સમજાય એવું છે. પણ તે શું ? વળી તે નામ બાળકોને યાદ રહી જાય તેવું છે. અરે પણ તે શું એ કંઈ સમજાય ? માત્ર જ અક્ષરનું તે નામ છે. એટલે શું સમજ્યા ? એટલે તે જ વર્ષથી ઉપરના બાળકોને ઉપયોગી છે !

—પણ તમે કહેશો કે અમારા બાલકને તો વાંચતાં જ નથી આવડતું. પછી ? તોપણ કશી અડચણ નથી. એ કંઈ તમારે આ માસિકના ગ્રાહક થવામાંથી બચવાનો માર્ગ નથી. તમારા બાલકને સારાં શુટ પહેરતાં આવડતું નથી, તેને સારી રીતે વાળ ઝાળતાં આવડતું નથી, તેને ઘાતીયું પહેરતાં આવડતું નથી, તેને સુંદર ધરેણું પહેરતાં આવડતું નથી. આ બધું તેને આવડતું નથી, છતાં શું બધા વિના તમારું બાલક રહે છે ! ના, કેમકે તમે તે બધું પહેરાવો છો. જ્યારે એ બધું કરે છે ત્યારે આ માસિકમાંથી થોડું કંઈ તેને સમજવો તો શું તે ન બને ! બાલક જ્યારે તમારા કહેવાથી ધરેણું પહેરે અને તમારા પહેરાવ

વાપી ઘાતીયું પહેરે, અને તમે તેના વાળ જોણી શકો તો તમારા કહેવાથી આ માસિકમાની વાત તે શા માટે ન સમજે ? અને તમે તે શા માટે ન સમજવી શકો ? બાલકને માતીયું પહેરાવવાની કળ જેમ તમને આવડે છે અને તેથી તે પહેરાવી શકો છો, તેમ આ વાતો કહેવાની કળાને તમે મેળવો, અને પછી તે બાળકને દેહો.

—તમે ઘાતીયું પહેરાવો તેથી બાળક જેમ રાજ થાય છે, તેમ તમે તેને વાતો કહેો તો તેથી તે વધારે રાજ થશે. તમારાથી બને તેટલી રસિકતાથી એમાંની વાતો અને એમાં જણાવેલા કર્તવ્યને તમે સમજાવો. તમે સમજીને બાળકને સમજાવશો તો તેની બાલકઉપર ધણી સારી અસર થશે. અને તેની સાથે તમને પણ કંઈક લાભ થશે એ વિશેષમાં.

—પણ તેનું નામ ! અહો ! એ વાત તો રહી જ ગઈ કેમ, તમારી મેળે તે નથી સમજી શકતા ? છ અક્ષરનું નામ અને તેમાં ' બાલકો ' શબ્દ આવે છે. હવે તો સરળ થઈ ગયું ?

—મિત્ર બંધુઓ ! આ તો સદૃજ વિનોદ ક્યો. આજના અંતિમ અંક એ વિનોદપૂર્વક આપણે છુટા પડીએ તો નવીન વર્ષના નવીન અંક પુનઃ આપણે વિનોદસહિત મળીએ. સદૃજ વાતમાં પાર વગરની ગંભીરતાની શી જરૂર ! તમે એમ જણો છો કે ગંભીરતા એ જ જીવનને મૂલ્યવાન કરનાર અને વધારનાર છે ? એમ નથી. વિનોદ-નિર્દોષ આનંદ એ જ વાસ્તવ જીવનને વધારનાર છે. ગંભીરતા એ જગત્તો ધર્મ છે. અને જગત્તું આપણને અનેક બાબતોમાં ભારરૂપ નથી થઈ પડતું ! અને બીજી બાબતોમાં જેમ તે ભારરૂપ થાય છે તેમ જ્યારે ત્યારે વિના પ્રયોજનની મિથ્યા ગંભીરતાને આપણી પાસે ધારણ કરાવી શું તે આપણા ઉપર નકામો 'ટેક્સ'—કર—નથી નાંખતું ! ખરું છે, જગત્તા ધર્મોને તેની સાથે વ્યવહાર કરવાનો હોવાથી ભાવે કે કલાવે પણ ધારણ કરવા પડે છે, પરંતુ જ્યાં તેની જરૂર નથી ત્યાં પણ એને અને એને જ આગળ આણવા ? જગત્તા એ બંધનમાંથી મુક્ત થવાની શું આપણે જરૂર નથી ? નિર્દોષ વિનોદ એ આપણું સ્વભાવસિદ્ધ લક્ષણ હોવું જોઈએ, અને તે આવા પ્રસંગે પ્રકટાવીએ તો તેમાં કશો જ વિરોધ નથી. ઉલટું તે વિશેષ આનંદ-જનક તથા સ્નેહમાં અભિરુદ્ધિ કરનાર છે. અને તેમાં પણ આ તો વળી એક રૂપવાની વાત છે ! !

—ઉક્ત માસિકનું નામ " બાલકોના બંધુ " છે. બાલકોને માટે તે લાભકારક છે. અને તે તમારા બાલકોને જરૂર આપશે. દીપોત્સવીના દિવસોને માટે તેમને જાણવા ગોચરેટસીક બાબતો છે, અને તેથી તેમની વસ્તુ તેમને વેળાસર જ આપશે.

—બીજા લેખોનો વિસ્તાર થવાથી, દુધમાં સાકરના પ્રમાણ જેટલો જ શ્રી વિધવંશનો વિભાગ આ અંકમાં આપી શક્યો છું. પણ તે આખા અંકને મંદુર કરશે જ.

—દીપોત્સવીના શુભ દિવસોમાં બને તેટલો આનંદ કરજો. ધણે ભાગે આનંદનાં પ્રવર્તતાં અશિક્ષનોસાથે તમે પ્રકટાવેલાં એ પ્રકારનાં અશિક્ષનો તમને વિશેષ લાભકારક થશે. તેથી એ લાભ લેવાનો ચુકશો નહિ.

—આ અંકમાં બીજી પણ એક નવીન વાતને જણાવવાનું ગયા અંકમાં મેં લખ્યું હતું, તેનું તમે મને આ કાલે સમજાવ આપો છો, કેમ ?

—મહાકાલના ધણા ગ્રાહકોની વારંવાર એવી માગણી આવતી કે મહાકાલની કાંઈ ભેટ નીકળે તો સારું. માગણી તો બહુ મીઠી ! પરંતુ જે સાચા ગ્રેમથી માગણી કરી છે તો તેમને નિર્ભય શા માટે જવા દેવા ! સન્મનો ! આપની ઇચ્છાનો મહાકાલ આજ સ્વીકાર કરે છે. —આવતા વર્ષે એક હિતમ પ્રકારનું ભેટનું પુસ્તક મહાકાલના ગ્રાહકોને આપવામાં આવશે. મહાકાલનું જે ઉત્કૃષ્ટ ગૌરવ છે તેને અનુરૂપ જ તે ગ્રંથ પણ થશે, અને તેથી વાચકોને અવશ્ય અધિક લાભ પ્રકટે એ નિઃસંશય છે.

—પરંતુ કેવલ આ જ વાતો જણાવવાને માટે મેં ગયા અંકમાં લખ્યું ન હતું. એ નવીન વાતો તો બીજી જ છે. પણ આ અંકમાં તે દર્શાવવાની જગા જ નથી. તે પણ ઈશ્વરેચ્છાથી અલ્પ સમયમાં તમે જાણશો. પરંતુ તેનું કંઈ પણ સ્વરૂપ જાણવાને માટે તમારી જ્ઞાતિ આતુર હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી હાલ તો એટલું જાણીએ કે તે પણ તમારા અત્યંત હિતની જ વાતો છે. તમારા વ્યવહારને સર્વોત્તમ કેમ કરવો, એને માટે તમે અખંડ ચિંતા-ગુરુ છો. પરંતુ અધિક કાળ હવે ચિંતાનું પ્રમાણ નથી. ઈશ્વરેચ્છાથી અલ્પ સમયમાં જ તેની કળ તમારા હાથમાં આવશે. તે સત્વર પ્રાપ્ત થવા પરમાત્માને પ્રાર્થના કરજો.

—હાલ તો મિત્ર વાચક બંધુઓ ! આ વર્ષમાં તમને હિતકારક એવી વાતો મથાશક્તિ કહી છે. પરમાત્માના અનુમદથી, ભવિષ્યમાં પણ અધિક હિતકર વાતો કરવા પુનઃ આપણે ઉદ્યત થઈશું જ. હાલ તો એ જ ઇચ્છા છે કે નવીન વર્ષ તમને સર્વ પ્રકારે સુખદ તથા આનંદજનક અનુભવને પ્રાપ્ત કરાવે.

વર્તમાન વર્ષની સમાપ્તિ.

મિત્ર વાચક બંધુઓ ! પરમાત્માના કાંઈ વિજયણ સકેતને પ્રવર્તોનારૂં શ્રીમહાકાલનું વર્તમાન વર્ષ આજ પૂર્ણ થાય છે. ભૂતીત પંદર વર્ષમાં નહિ ઘણેશા એવા એક દુષ્કર પ્રસંગે આ વર્ષને આજીવંત કરી દીધું છે. મહાકાલના નવમ વર્ષમાં તેના આઘ ઉપાદક પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના તિરોભાવનો તેના ઉપર એક અતિ વિકટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. ત્યાર પછી તેઓશ્રીના સ્વરૂપસામર્થ્યના બધે એ જ મહાકાલ પૂર્વકરતાં અધિક દેહીપ્રમાન, પ્રતાપમય, શાંતિજનક તથા ભવતાપાદિને ટાળનારૂં થતું ગયું, અને એમ સદાજ કાલ જતાં પછી તે પ્રધાનપણે શ્રીમાન વિશ્વવંદના તંત્રીપણાને પ્રાપ્ત થયું. અને તેમ થતાં તે ઉત્તરોત્તર અધિક અને અધિક ઉત્કૃષ્ટતાને ધારણ કરતું ગયું. જ્યારથી શ્રીમહાકાલ શ્રી વિશ્વવંદના તંત્રીપણાનીચે આવવા માંડ્યું ત્યારથી તેણે પ્રત્યેક માસે લોકોપયોગી તથા લોકહિતકર એવા અનેક વિષયોઉપર અધિક પ્રકાશ પાડવા માંડ્યો. મહાકાલમાં પ્રસારવામાં આવેલા કેટલાક વિચારો તો એવા છે કે જેના આઘ પ્રવર્તકરૂપે જ શ્રીવિશ્વવંદ ગણાઈ શકે. જેમ જેમ તેમનું અનુભવજલ વધતું ગયું, તેમ તેમ તેમના લેખોમાં અધિક પ્રતિભા, ઉત્કૃષ્ટ તર્કશક્તિ, ઉચ્ચ રહસ્ય, વાસ્તવ સત્ય તથા હૃદયગમતા આવૃત્તી ગઈ. એથના લેખો વાચકોને ઐતીહાસિક સંચોટ અસર કરતા કે જે તેમના જીવનમાં અપૂર્વ અંશમાં પણ સુધારો કર્યા વિના રહે જ નહિ. શ્રીવિશ્વવંદના લેખના વાચકોના શારીરિક, માનસિક તથા આ-

ધ્યાત્મિક ત્રણે જીવનઉપર તેમના લેખોએ ઉત્તમ પ્રકારની અસર કરી છે, અને જેઓ તે લેખના દૃઢ સંગી રહ્યા છે, તેઓ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે મનુષ્યની ઉન્નતિ કરવામાં તેમના લેખો સમાન બીજા કોઈ લેખો સાથે જ દશે. જેમ જેમ તે લેખો વાંચવામાં આવે છે તેમ તેમ અજ્ઞાનતા, ભ્રાંતિ, અસહયુગ અને દોષાદિનું એક-એક પડ નિરૂપ થતું જણાય છે. અને નિષ્પદાપાતજીવિની વાંચનાર કોઈ પણ સજ્જનને તે સદૃશ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

આવા સમર્થના તિરોધાનનો આજનો સમય આ પત્રને એક મહા ચિકિત્સા પ્રસંગરૂપ ગણાય એમ છે. પરંતુ સમર્થ પુરુષનું યથાર્થ સામર્થ્ય તો ત્યારે જ ગણાય છે કે જ્યારે તે પોતાના સામર્થ્યના દૃઢ સદ્ગુણ દ્વારા મનુષ્યોમાં રથાપે છે, અને તેના જ દિવ્યજ્ઞાન બીજાક શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદાદિતી ઉદ્યોગશિકામાં વાંચ્યા હતાં, તેનું પ્રેમપૂર્વક પાઠનપોષણ ક્યું હતું, અને પરિણામે તેને સુદૃઢવાચક પ્રકારે કરી નવપદ્ધતિ કરી શ્રેષ્ઠતા હતાં. તે જ પ્રમાણે શ્રીવિશ્વવંદના સામર્થ્ય અસાધિક જ્ઞાનબીજો અનેક સજ્જનોની મનોભૂમિમાં તથા ઉદ્યોગશિકામાં એવાં તો દૃઢપણે રથાપ્યાં છે કે જેનાં સાર્વજનિક અનુમદ્યથી ભવિષ્યમાં પ્રકટયા જ કરશે. અને એ જ તેમના સામર્થ્યની વિશેષતા છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સ્વરૂપરૂપ થયા ગઈ મહાકાશ ચલાવવું કે કેમ એ એક મોટો પ્રશ્ન ધર્મ પડ્યો હતો. કેમકે તેઓશ્રીના જે અદ્ભુત લેખોથી તે દીપ્તિમાન થઈ રહ્યું હતું તેનું દીપ્તિમાન તે હવે પછી રહેશે કે કેમ એ શંકા હતી. પરંતુ તેઓશ્રીના સંકરૂપે જ આ વર્ગના અનેક મુખ્ય અધિકારિઓના અંતઃકરણમાં આ પત્રને ચલાવ્યા કરવાનું શુરુઆતનું અને તેના પ્રધાન પ્રવર્તકરૂપે શ્રીમાન્ વિશ્વવંદને આ વર્ગના મુખ્ય અધિકારિઓએ રથાપ્યા. ત્યારથી આ પત્રનું સવિશેષ પ્રવર્તકપદ શ્રી વિશ્વવંદને પ્રાપ્ત થયું.

ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તેમની લેખનપ્રવૃત્તિ વધવા માંડી, અને જેમ જેમ તે વધતી ચાલી તેમ તેમ તે ત્યાં ત્યાં અધિકાધિક સ્તુતિપાત્ર થવા લાગી. અને તેમ થતાં જણાવું કે મહાકાશનું ગૌરવ પૂર્વકરતાં કોઈ પણ રીતે ઉતર્યું નથી, પરંતુ અધિક શક્તિને પામ્યું છે. અને એ જ પ્રકારનું ગૌરવ તેના વધતા જતા રૂપમાં મહાકાશ ૨૩ મા વર્ગના અવધિપતિ પ્રકાશનું ગયું.

પરંતુ ૨૪ મા વર્ગ પુનઃ તેને જે ફુલેટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો તેનાથી તમે સર્વ જાણીતા છો. અત્યંત ઉચ્ચ કક્ષાને પામેલા અને સર્વત્ર વિજયને પ્રાપ્ત થતા આ પત્રને આગળ ચલાવવું કે કેમ એ પ્રશ્ન પુનઃ ઉપરિધન થયો. તેની સાથે આ પ્રસંગ એવો હતો કે મહાકાશ જરા મોટું તીકળનાં ઉધરણીના પગોઉપર પગો આવના, અને તેથી તેની અમલ, ઉપયોગિતા અને માત્રાજીનો વિચાર કરતાં તે બધું હતું એ અનેક શ્રેયસાધકોને ઉચિત જણાયું નહિ. અને તેથી તેને પૂર્વવત્ ચલાવવાના નિર્ણયના પરિણામે આ એક વર્ગ પુનઃ તેણે પ્રગતિ કરી છે.

શ્રીશ્રેયસાધકવર્ગના વિદ્વાન્ લેખો પોતાના ધર્મદાર્પણ સમજી આ-કર્તવ્ય તેમણે સ્વીકારી પોતાના લેખો આપ્યા ગયા છે, એ અધિક સંતોષના દારૂરૂપ છે. સાધકરત્ન, વિદ્વાર શ્રીમાન્ જોડીસનદાસ કળીવાળા વેદાંતવિચારમય પ્રાઃ અને ઉન્નત લેખોએ વેદાંતવિચારોને બહુ પૌષ્ટિક આપ્યો છે, તથા એ પ્રદેશમાં વાચકોને અધિક ઉત્થ

ઉત્તરવામાં બહુ સહાય આપી છે. સાધકજીણું વિદ્વાન શ્રીમાન્ નર્મદાશંકરભાઈનો 'બોદ્ધ ધર્મના ઉદ્યાત્તભાગનાં કારણો' એ લેખ અનેકના આકર્ષણરૂપ થઈ રહ્યો છે. તે વિષય રસભરિત હોઈ, વાચકના હૃદયમાં અનેક સુસિદ્ધાંતને ઉપસ્થિત કરનાર થઈ પડ્યો છે. તેની ભાષા પણ મનોહારિણી છે. સાધકવર વિદ્યાવિભૂષિત શ્રીયુત કૈાથિકરામના લેખો પણ રસિક તથા વાચકોને રુચિકર થઈ પડ્યા છે. આ સર્વના લેખોએ મહાકાવ્યના ગૌરવમાં શક્તિ કરી છે. પરમાત્મા તેમનો અભ્યુદય સાધે.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંધનો 'સતી સુવર્ણ'નો નાટ્ય રૂપનો લેખ પણ તેમના પ્રણય રમરણને સતેજ કરતો વાચકોને આનંદ આપી રહ્યો છે. તે એક જૂદી રીતિથી લખાયેલો હોવા છતાં અધિક આકર્ષક અને લેખકની શક્તિના માહાત્મ્યને વધારનાર થઈ પડ્યો છે.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંધના દેહોત્સર્ગને લીધે આ વર્ષના મુખ્ય પુરુષોને વિવિધ પ્રકારનો કાર્ણભાર એકાએક પ્રાપ્ત થવાથી, જે નિયમિતતાથી આજપર્ષત મહાકાવ્ય નીકળતું હતું, તે પ્રમાણે આ વર્ષમાં નીકળી શક્યું નથી, એ તેમને અસંતોષનું કારણ છે. તેમ છતાં આ વર્ષના અંતપર્ષતમાં નિયમિત થઈ ગયું છે, અને તેથી લવિષ્યમાં તે નિયમિત રહેવાના અધિક સંભાવો છે.

અને ઈશ્વરનુબ્રહ્મથી તે ઉત્તરોત્તર અધિક ઉત્કૃષ્ટ થવાના પણ અનેક સંભાવો છે. શ્રીમાન્ નર્મદાશંકરભાઈનો એક ઉત્તમ લેખ આવતા વર્ષમાં આવશે. તેમાં આ વર્ષના સદ્ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના કેટલાકે સિદ્ધાંતોનું સ્વરૂપમાં ઉદ્ઘાટન થશે. તેમ જ શ્રીયુત જ્ઞેહીસનદાસ ભાઈ તરફથી પણ એક વિદ્યાનમય લેખ પ્રકટ થશે, જેમાં માનસ શાસ્ત્રના તેમ જ વિવિધ ઉપયોગી તથા મહત્વના વિચારોનો પ્રકાશ થશે. તે જ પ્રમાણે ખીન્ન પણ કેટલાક, નવીન અને ઉપયોગી વિચારોને સરળ શૈલિમાં વિવિધ લેખોરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આજ પર્ષત જેમ તમે મહાકાવ્યનું એવન કરતા આવ્યા છો, તેમ હવે પછી પણ કરશો તો તમને તેથી સંતોષ થવાનું નહિ જ રહે. મહાકાવ્યપાસે તમને આપવા યોગ્ય ઉપયોગી વસ્તુ હજી એટલા બધા પ્રમાણમાં છે કે જે વસ્તુતઃ ખુટે તેમ નથી. આજ પર્ષત તમે જે સંબંધી લેશ પણ નથી જાણ્યું તેવું પણ તેની પાસે જણાવવા યોગ્ય ઘણું છે.

વર્તમાન વર્ષની વસ્તુસ્થિતિ કંઈક જૂદા પ્રકારની થવાથી કંઈક અન્યવચ્ચાતું સ્વરૂપ તમારી દૃષ્ટિએ આ વર્ષમાં આવી ગયું છે. પરંતુ ઈશ્વરની સત્તાથી તે પણ હવે નિવૃત્ત થવાના ક્રમઉપર છે.

શ્રેયસસાધકવર્ગના જે જે વિવિધ જનહિનકર ઉદ્દેશો છે તેનો પ્રવર્તવાનો આરંભ પણ ક્રમે કરી ચલો જાય છે. આજ જેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાના ઉદ્દેશોને બહાર પ્રસ્તાવે છે, તેના કરતાં પણ વિશેષ ઉચ્ચ ઉદ્દેશો તેના લક્ષ્યબિંદુમાં છે. સ્વચ્છરૂપે પ્રકટવામાં તેને યોગ્ય સાધનોની સિદ્ધિ યતાં તે પ્રકટશે જ અને તે સાધનો પણ પરમાત્માના અનુબ્રહ્મથી પ્રકટતાં જાય છે. તમે તેના સંકલ્પના ભોક્તા થાઓ એ જ આ વર્ષની ઇચ્છા છે.

પ્રિય સજ્જનો ! વિવિધ વિકટતાવાળું વર્તમાન વર્ષ જ્વનિત થયું છે. સદાકાળ વિકટતા ઇકતી નથી. વિકટતા-ભૂત, અવિધ્ય કે વર્તમાન-કોઈ પણ કાલની વિકટતાનું ચિંતન આપણને દિતઝનક નથી. એ ચિંતન નિરંતર ઉપદ્રવને જ કરનાર છે. વર્તમાન વર્ષની પૂર્ણાદિતિની સાથે વિકટતાના ચિંતનની પણ પૂર્ણાદિતિ કરો.

નવીન વર્ષમાં નવીન ઉત્સાહ, નવીન આનંદ, નવીન કર્તવ્ય, નવીન ઉદ્દેશ, નવીન બલ અને નવીન શુભેચ્છાપૂર્વક પ્રવેશો. જે કંઈ સર્વોત્તમ નવીન જાણાય તેને ગ્રહણ કરો. સર્વોત્તમ અને નવીન માર્ગે ગમન કરો. સર્વોત્તમ અને નવીન પદમાં આવીને રિયર થાઓ. નવીન વર્ષ જેમ નવીન થાય છે, તેમ તમે પણ તેની સાથે નવીન થાઓ છો. નવીનને જ ગ્રહણ કરો, જુનાને જવા દો.

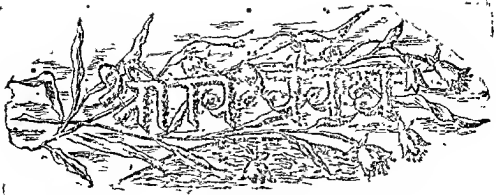
નવીનતાની યજ્ઞને અધિકને અધિક નવપલ્લવિત કરો. નવીનતામાં જે કંઈ તરવ છે, તેને ગ્રહણ કરો, અને તે ગ્રહણ કરીને પુનઃ નવીનમાં પ્રવેશો. આ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારના નવીન અને નવીનમાં જેમ જેમ તમે પ્રવેશતા જશો, તેમ તમે ઉત્તમ પ્રકારનું નવીન જાળ, નવીન જીવન, નવીન સરીર, નવીન સંપત્તિ અને નવીન સક્રિયતાને મેળવતા જશો.

જે કંઈ નવીન થતું બધ છે, તે જ દીર્ઘ કાળ ટકે છે, જે કંઈ જીર્ણ રહે છે તે ટકતું નથી. જે કંઈ નવીન છે તેમાં જ ઉત્સાહ, સામર્થ્ય, શક્તિ, પ્રતિફલતાસંયુત થવાનું બધ તથા જીવન છે. તમારે તે સધળું જોઈએ છે તો નવીનરૂપે બનો. નવીન થતા રહેવું એમાં જ મહત્તા છે, એ જ ખર્ કર્તવ્ય છે અને એ જ ખર્ પ્રાપ્ત્ય છે.

તમારામાંથી સર્વ પ્રકારનાં જીર્ણ પરમાણુઓને ટાળવા પ્રયત્ન કરો. ત્યાં સુધી જીર્ણ પરમાણુઓ રહે છે, ત્યાં સુધી તે પોતાના જેવાં જ પરમાણુઓને ત્યાં ત્યાંથી આકર્ષે છે. તેથી જેમ બને તેમ અધિક પ્રમાણમાં જીર્ણ પરમાણુઓને ટાળીને તેને રથાને નવીન પરમાણુઓને રથાપો. અને તેમ યતાં તમે સર્વ પ્રકારની નવીનતાને પામશો.

બુદ્ધિઓ ! બગિતીઓ ! નવીન વર્ષમાં તમે સુખ તથા આનંદપૂર્વક પ્રવેશો, અને તેમાં પરમાત્માના અનુમદથી નવીન થઈને નવીન નવીન સર્વોત્તમ અશ્વમુદય, શાંતિ, પ્રસન્નતા અને કાર્યસિદ્ધિને અનુભવ કરો.

હવે આ અંકમાં જૂદી જૂદી બાબતોની આપવામાં આવેલી સૂચનાઓપ્રતિ વાચકવર્ગનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે.

વિશ્વવંદ્યસમો બોદ્ધા વિશ્વવંદ્યો હિ કેવલમ્ ।

તમને કોની સંગતિ વધારે લાભ કરનાર છે.

સામાન્ય રીતે તમારામાં જેટલું બળ નિત્ય રહેતું હોય તેના કરતાં કાંઈ કારણસર તમારામાં આજ બળ અથવા સત્ત્વની પ્રતીતિ થાય તે વખતે 'તમે આજે કંઈ ખરાબ નથી જણાતા, આજ કંઈ તમારો ઘાટ રોજજેવો નથી' એ પ્રકારનાં વચનો તમને કહેવાં એ જેઓ પોતાની એક પવિત્ર દ્રશ્ય અથવા સ્વધર્મરૂપે સમજતા હોય તેના મનુષ્યોનો સંગ રાખશો નહિ અથવા તમારામાં કંઈ પણ વિક્રિયા કે દુર્બલતાની પ્રતીતિ થતાં તેની તમને ચોંકાવનારી ખબર આપનાર 'ખબરપત્રીઓ' નો પણ સંગ સેવશો નહિ. 'કેમ કંઈ આજ તમારું મોં કરમાવાળું' લાગે છે, કેમ આજ ઉદાસ જણાઓ છો, 'એવાં વચનો પૂછવાનો કેટલાકનો તો અભ્યાસ જ થઈ ગયો હોય છે. તમારામાં તેલું કંઈ હોય કે ન હોય તોપણ એ પ્રકારે પૂછતું એ તેમનો એક પ્રકારનો 'નિત્યક્રમ' હોય છે. સત્ય વાતો એ છે કે કાંઈ પણ મનુષ્યને જ્યારે 'તમે ખરાબ દેખાઓ છો, તમે મોંઘા દેખાઓ છો, તમે ઉદાસ દેખાઓ છો' એમ વારંવાર કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેલું બળ અથવા સત્ત્વ દશથી સાં ટકાસુધી ઘટી જાય છે. શરીરની સ્થિતિઉપર મનની આટલી બધી સત્તા પ્રવર્તે છે. એથી ઉલટું, જ્યારે મનુષ્યને તે બળવાન, નિરામય અને વધારે સારો જણાય છે એ પ્રકારે કહેવામાં આવે છે, ત્યારે તેના શરીરનું બળ, સત્ત્વ તથા મનનું સામર્થ્ય હર્મેશાં વૃદ્ધિગત થાય છે. તેમ જ તેના બહારના દેખાવમાં તે વધારે સારો દેખાય છે. ઉપરથી જોતાં જ તેનામાં સારો દેશર જણાઈ આવે છે, મળવા આવતાં જ 'અહો! આજ તો પ્રકૃતિ બહુ ઉત્તમ જણાય છે, શરીરમાં બહુ સારો દેશર થયો લાગે છે' એ પ્રકારના ભાવનાં વચનો કહેનાર, જેને ઉદ્દેશને તે કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર બહુ સારી અસર કરે છે. તેથી, જેઓ પોતાના શબ્દો અને કૃતિવડે તમને વધારે સારાપણાને લાગે કરાવવામાં સફાય કરે છે, તેવાની જ સંગતિ કરજો. કેમકે જ્યાં તમને નિરામયતાનું લાગે થાય છે એટલે તમે નિરામય-સર્વ પ્રકારના નિરામય યાઓ છો.

૩ તત્ત્વવિચાર.

અદૃષ્ટમા દૃષ્ટિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૬૦ (અંક૧૦૬)
અધ્યાત્મજ્ઞાનપોષકમંડલપ્રતિ પત્ર (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૩૦૫, ૩૪૩
ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરળ સાધન (કૃષ્ણીયા)૫૪-૮૯-૧૨૫-૨૪૫-૩૩૯ (અંક૧૦૬)
જય જય (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૯
જલ્લભિન્દુ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૭૭
તમને કાની સંગતિ વધારે લાગ કરનાર છે (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૩૬૧
દંપતીના કાનમાં કહેવાનાં સૂત્રો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૦૦
ધ્યાનનું સ્વરૂપ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૪૯
પરમામાનો ગુપ્ત પ્રદેશ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૭૪-૨૭૭-૩૧૬ (અંક૧૦૬)
પરસ્પરમાં ક્ષવી રોતે વાતો કરવી. (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૫૧
બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા (કૃષ્ણીયા) ૨૩-૮૫-૧૭૮-૨૫૦-૨૮૫-૩૨૪ (અંક૧૦૬)
મતભેદ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૩૯
મયોદા (કૃષ્ણીયા)	૧૮૯
મુદ્ધવાન વિચારો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૬૮
વિચારસ્તનસાધિ. (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૩૨૯
(શ્રી) ત્રિશ્વવંશની વાગ્મીજ્ઞાનો મધુરરજકાર (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૭૨-૨૭૫-૩૧૪ (અંક૧૦૬)
સદ્વિચારરશ્મિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૧૫
સર્વ ધિરામણી શક્તિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૧૬
સામર્થ્યજનક વિચારો-(પ્રથમ, દ્વિતીય તથા તૃતીય વિચાર) (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર) ૧૬૦-૧૬૪-૧૬૭

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

આંતર મન (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૦૨
આંતર મનના અદ્ભુત અવતારો (કૃષ્ણીયા)	૨૯-૬૦-૯૩-૧૦૮-૨૪૬-૨૮૯
આર્થિક આરોગ્ય (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૬૨-૨૬૬-૩૦૨, (અંક૧૦૬)
કેટલીક વિચારણા રેવો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૫૨
૯૯ કષ્ટનાશકિતનાં કેટલાંક આશ્વર્થજનક સૂત્રો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૬૬
નિદ્રાનો વિધિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૩૩
માનસ પ્રયોગો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૮૫
માનસસ્થાપન અથવા યૌવનને સ્થિર રાખવાનો ઉપાય (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર) ૪૪-૧૫૬-૨૬૦-૨૯૪ ૩૩૭
માનસસાક્ષના મૂળાસરો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૮૦-૩૧૯, (અંક૧૦૬)
માનસસાક્ષની દૃષ્ટિથી પ્રાર્થનાનું અવલોકન (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૧૦

૫ વિદ્યા.

નવીન કલ્પલિન્દુ સ્વચાને માટે શું પ્રદણ કરવું ? (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૨૮
પૂર્ણ આરોગ્યપુત્ર સો વર્ષનું આયુષ્ય જોખવાનો ઉપાય. (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર) ૩૨-૬૫-૧૭૦

૬ આરોગ્ય.

આદ્યોદય અને આરોગ્ય (કૌશિકશામ)	૩૧-૫૮
ઉત્તમ આરોગ્યમાટે ઉત્તમ નિયમો (શ્રી કૃષ્ણેન્દ્ર)	૧૪૫-૨૫૫
નૈસર્ગિક જીવન (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	૨૫૫-૨૯૭-૩૩૩ (અંક૧૦૬)

૭ ધર્મ.

દ્વૌદ્ધર્મના ઉદ્ધારતત્ત્વના કારણે (ત્રીકેન્દ્ર) ૮૮,-૧૧૩,-૧૩૦,-
... .. ૨૪૪,-૨૪૮,-૨૮૪(અંક૧૦૫)

૮ અર્થ.

શિયાળાના હીરા અને ઊનાળાના હીરા (દેશિકરામ) ૭૦

૯ પ્રકીર્ણ.

આશ્ચર્યકારક રમરણશક્તિ (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૨૬

અડિસનના જીવનના આશ્ચર્યસ્રોત (શ્રીકેન્દ્ર) ૧૯૩

૧૯૧૧ ની સાતમાં અમેરિકામાં વિવિધ પ્રકારે અપાયેલું

ધર્મદાન. (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૦૮

ચતુર્વિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિ નિમિત્તે શ્રીમદ્દાકાશના શુદ્ધગાન તથા

શ્રી માદ્દાકાશાભિન્ન શ્રી ઇશ્વરતત્ત્વ. ૩૬૨

હમી જતા નહિ (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૨૧

તત્ત્વસંલિષ્ઠ સાધુસંસાર શ્રીમાન વિશ્વવંશનું તત્ત્વપ્રદેશપ્રતિ શ્રી

ઇશ્વરસ્વરૂપસદ્ વિદુષન. ૬

તમે કદિ હસ્યા છો વાર ? (શ્રીકેન્દ્ર) ૬૯

ચોકલા નેત્રમાં શું કરવું ? (શ્રીકેન્દ્ર) ૭૬

ત્રયોવિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્તે શ્રીમદ્દાકાશના શુદ્ધગાન

તથા શ્રી માદ્દાકાશાભિન્ન શ્રી ઇશ્વરતત્ત્વ. (શ્રીકેન્દ્ર). ૩૬૨

ધનપતિ રોકેશ્વર (શ્રીકેન્દ્ર) ૧૮૪

૨૫ વર્ષનું મૌન (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૨૭

પ્રકીર્ણ (શ્રીકેન્દ્ર) ૮૦-૨૩૯

પ્રસિદ્ધ ગાનારી મૃદુમ પટીના આરોગ્યના નિયમો (શ્રીકેન્દ્ર) ૭૮

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રીકેન્દ્ર)... .. ૩૯-૭૨-૮૭-
... .. ૧૧૭-૨૩૫-૨૬૭-૨૬૮, ૩૦૯-૩૫૩(અંક૧૦૫),

મનુષ્યના શરીરમાંથી શું કિરણો નીકળે છે ? (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૮૭

રેડીયમની શોધ કરનાર મેડમ કરી (શ્રીકેન્દ્ર) ૧૭૫

વય અને ઉંચાઈની સાથે શરીરના વજનનું પ્રમાણ (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૨૫

વર્તમાન વર્ષની સમાપ્તિ (શ્રીકેન્દ્ર) ૩૫૭

વાદરા બોલી શકે છે ? (શ્રીકેન્દ્ર) ૨૦૭

(શ્રી) વિશ્વવંશ રમરણોત્તમ. ૧૦૩-૧૧૯-૨૩૨

(શ્રી) એયરસાધક અધિકારી વર્ગના મહોત્સવો. ૪૬-૧૦૦-૨૭૨(અંક૧૦૫)

સાર અને ઘણું સાર (શ્રીકેન્દ્ર) ૧૦૨

સિદ્ધપદસ્થિત ઇશ્વરભિન્ન શ્રીમાન વિશ્વવંશની સ્વરૂપસંસ્થિતિ. ૨

૧૦ અંતરિક્ષ.

(૧) શ્રી શંકરાચાર્ય દાદશરત્ન, (૨) દશમ લીલા, (૩) સત્તા અને ૩૪૮

લક્ષિતા, (૪) સુધાસાગરના સાચા મોલી, (૫) યોગિની.

વાલકોનો વન્ધુ.

આમ નાનાં બાલકોને માટે.

(માસિક)

‘ બાલકોનો બન્ધુ ’ એ નામનું આ વર્ષના આશ્વિન કૃષ્ણ ૧૩-ધનતેરસથી એક માસિક કલાકવામાં આપ્યું છે તેમાં નાનાં બાલકોને સમજાવ્યું પડે એવી સરળ ભાષા, અને બાલકોને અત્યંત ઉપયોગી એવાં સારા વિચારો રસિક શૈલિથી જણાવવામાં આવ્યા છે; તેમ જ બાલકોને આનંદ પડે એવી વાર્તાઓ, બાલકોને મુખપાઠ કરવા સરખી સહેલી અને સારી કવિતાઓનો પણ તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેની સાથે બાલકોની ધર્મક્રિયાઓ ઉત્સાદપૂર્વક થતી વગેરે એવી યોજના તેના કેટલાક લેખોમાં કરવામાં આવી છે. વળી કેટલાક જૂદા જૂદા પ્રકારના બોધના પાઠ, બાલકોને વાંચવા ગમે એવી રીતના આપવામાં આવ્યા છે.

આ માસિક બાલકોમાટે ખાસ અગત્યનું અને ઉપયોગનું છે. કેમકે તેમાં બાલકોને આ ન કરવું અને તે ન કરવું, એવી રીતે બોધ આપવામાં આવ્યો નથી. કેમકે જે ન કરવાનું બાલકોને કહીએ, તે કરવાની તેમની તત્કાલ થતી ધાપ છે. પણ આમાં તો કેવળ નથી જ શૈલિથી બાલકોને કર્તવ્યનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે.

તેમાં શું શું અને કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે, તે તો તમે જ્યારે તેને વાંચશો ત્યારે જ સ્વર્ણ જાણશો, અને તેની સાથે જ તમને જણાશે કે તમારા બાલકોને વાંચવાને માટે આ એક જ માસિક સર્વ રીતે યોગ્ય છે. આ અંકમાં જે વિષયો તેમાં આપવામાં આવ્યા છે, તેમના કેટલાક નીચે પ્રમાણે:—

વંદન (કવિતા.)

આપણું જોગબાળુ.

દીવાળીના તહેવારો.

સંખ્યા.

આપણે કેવા થવું જોઈએ.

તમે જાણો છો.

ખૂન જ દેશ.

વગેરે.

દર આ તો પહેલો જ અંક છે. પણ મીમે મીમે અનેક જાનના વિષયો જદુ જ સરળ રૂપમાં આપવામાં આવશે. નાની નાની વાતોમાં જ બાલકોને બોધ આપવામાં આવશે, જેથી તેમને તે વાંચવામાં ખરે જ રસ પડશે.

આ માસિકનું વાર્ષિક મૂલ્ય પેટરોજસાથે માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ છે. તેમ નાનાં પણ ૪૮ પાનાનું માસિક છે. બાલકોને રસિકર થાય એવું તેનું મુંદર ૩૬ છે.

દીવાળીના દિવસોમાં તમારાં બાલકોપામે બીજાં બાલકોને આ અંક તમે ભેટ આપા-
વજો, એથી તમારાં બાલક જેમ આનંદ પામશે તેમ બીજાં બાલકોને પણ ઘણો આનંદ
યશે તેની સાથે તમે એક સર્વોત્તમ દાન કરું એમ ગણાશે. મિત્રો, સંબંધીઓ વગેરેનાં
બાલકોને દીવાળીમાં દારુખાનું, મીઠાઈ વગેરે આપવામાં આવે છે, તેની જ સાથે આ પુરતક
પણ એક એક આપજો. તમને આ પુરતક વહેંચવાં સહેલાં પડે માટે આ વખતે તેની
ખાસ યોગી કિંમત રાખવામાં આવી છે. એક જ રૂપૈયામાં ૨૫ અંકો તમને આપ-
વામાં આવશે. માત્ર એક જ રૂપૈયામાં અનેક બાલકોને પ્રસન્ન કરી તેમના નિદોષ
આનંદના ભોક્તા થું તમે નહિ થાઓ ?

જેમણે આવા સામટા એક રૂપૈયાના અંકો મંગાવવા હોય તેમણે આ અંક મળ્યા
પછી તરત પૈસા મોકલી આપવા.

ગ્રાહક યનારે નીચેના સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

વ્યવસ્થાપક, 'બાલકોનો અંક.'

શ્રીનૃસિંહાશ્રમ વડોદરા.

—(૦૦)—

મહાકાલના ગ્રાહકોને વિજ્ઞાપિ.

શ્રીમહાકાલને આ વર્ષના ઉપહાર (ભેટ) રૂપે આપવાનો શ્રીવિશ્વવંદ્ય-
સ્મારક અંક તૈયાર થવા આવ્યો છે. તેથી તે લેવાની ઇચ્છાવાળા પ્રત્યેક ગ્રાહ-
કોએ તેના પોસ્ટેજની ૦-૧-૦ ની દીડીટ મોકલી આપવી. પોસ્ટેજ મોકલી
આપનારને જ અંક તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. પહેલેથી તેમ જ
પાછળથી થયેલા ગ્રાહકોને માત્ર પોસ્ટેજ મોકલી આપવાથી એ
અંક ભેટ આપવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ, વડોદરા.

દિવ્યમૂર્તિ.

રચનાર—શ્રીમંદ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

આ એક અત્યંત રસિક વાર્તાનું પુસ્તક છે અને તે હમણાં જ પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેની પ્રેક્ષી આશ્ચિત્તરીક કદાવેલી ૫૦૦૦ નકલોમાંથી પહેલા જ આઠવાડીઆમાં ૨૦૦૦ નકલો ખપી ગઈ છે.

વિદ્વાન્ તેમ જ સામાન્ય બુદ્ધિમાન એકસરખા રસથી તે વાંચે છે. અને સર્વ કોઈ તેની સ્તુતિ કરે છે. વિદ્વાનને તેમાંથી જેટલું જાણવાનું મળી આવે છે, તેટલું જ સામાન્ય બુદ્ધિમાનને પણ તેમાંથી મળી આવે છે. વાર્તામાં રસ એવો છે કે વાંચતાં વાંચતાં વાંચનારને એમ થાય છે કે આ પુસ્તક જલદી વાંચાવામાટે આર આખ હોય તો હેવું સાઈ ! તે વાર્તાના રૂપમાં હોવાની સાથે મનુષ્યને ઉન્નતિ પામવામાટે કેવા કેમથી પ્રયત્ન કરવો તેને સૂચવનાર તેમાં એક નિસરણી છે.

આ પુસ્તકની સ્તુતિના જે પત્રો આવે છે તેને જો જાપીએ તો ઘણાં પાત્રાં ભરાય એમ છે, પણ વિવેકી વાંચનાર તે પત્રોને વાંચે તેના કરતાં એ પુસ્તકને જ વાંચીને પોતાની જિજ્ઞાસા વૃદ્ધ કરે તો શું તે તેને વધારે લાભ કરનાર નથી ?

તમારે ગંભીર વિચારોને જણાવનારું પુસ્તક વાંચ્યું હોય અથવા નિવૃત્તિના સમયે મનને આનંદ મળે તેવું પુસ્તક વાંચ્યું હોય તો તેને માટે જે પુસ્તકો ખરીદવાની કરી જ જરૂર નથી. કેમકે તે બંને આ પુસ્તકમાં છે. તો પછી જે પુસ્તકમાંથી બંનેનો લાભ મળે તેવું પુસ્તક સામોટે ન મેલું ?

આ પુસ્તકની દરેક ધરમાં જરૂર છે. કેમકે દરેક ધરનું દરેક માણસ પોતાની ઉન્નતિને હજી છે. અને તે ઉન્નતિના મોર્ગ જેવી સંરણ રીતે આ પુસ્તકે બતાવે છે તેવી સંરણ રીતે જાગ્યે જ બીજું કોઈ બતાવતું હશે.

તમે અનેક બાબતોમાં નિરાશ થયા હશે, પણ આ પુસ્તક ખરીદીને વાંચીને કદાપિ નિરાશ નહિ થાઓ. આ બાબતમાં તમને નિરાશા યશે તો માત્ર એટલી જ કે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી આટલા વિદ્યે તમારે વાંચવાનો કેમ સમય આગ્યો.

વિશેષમાં એ છે કે આ પુસ્તકની તમામ ઉપજ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનસ્મારકમાં આપવામાં આવી છે, અને તેથી આ પુસ્તક ખરીદવું એ એક ધર્મદાન છે એમ બ્યારે તમે જાણો છો ત્યારે તમને તે પુસ્તક લેવાનું મન થયાવિના નહિ જ રહે; કેમકે તમારી ધર્મવૃત્તિ અત્યંત જાગ્રત છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનને તમારું કહેવું પણ દિત થયું છે એમ તમારી વૃત્તિ માનતી હશે તો તેઓના સ્મારકનિમિત્તના આ પુસ્તકને લઈ તમે અવશ્ય તે પ્રવૃત્તિને અનુમોદન આપશો.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનો અત્યંત ઉપકાર જેમને સ્મરણમાં જાગ્રત છે તેવા અનેક સંજ્ઞોના દાઢ પંચોસ તો કોઈ પચાસ અને કોઈ સો તો કોઈ બસે એમ આ પુસ્તકની નકલો લઈને તેને પ્રચાર કરવા મંથી પડ્યા છે. અને તેની ખાતરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

૪૦૦૦ નકલો ચાલી ગઇ છે. માત્ર એક જ હજાર હવે બાકી રહી છે, અને તે પણ હવે બહુ જ થોડા વખતમાં ખપી જશે.

જેઓ તે પુસ્તકો ખપાવવા પ્રયાસ કરે છે તેઓ પહેલાં માત્ર પાંચ નકલો પ્રયાસ કરી જોવા ખાતર મુસદ્દાથી લઇ ગયા હતા. આજ તે જ મનુષ્યોએ પ્રયાસ ઉપરાંત પુસ્તકો ખપાવી દીધાં છે, અને હજી મંગાવ્યા જ કરે છે.

ત્યારે આટલો બધો વેગ ચાલ્યો છે ત્યારે તમારે ખાજી પકવાની શી જરૂર છે ? જો પોસ્ટ ઓફીસ આજે જ તમારો પત્ર લેવા તૈયાર છે તો આજે જ પત્ર લખો અને મંગાવી લો.

મૂલ્ય-રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ-વડોદરા.

સદુપદેશ શ્રેણી.

(સપ્તવિંશતિત્તમસદુપદેશ.)

શ્રીએવરમાધકઅધિકારિવર્ગના આપાદી પૂર્ણિમાના હર મા મહોત્સવપ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે, જેમાં નીચે-પ્રમાણે શ્રીપુરુષના વિષયોના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે:-

પુરુષવર્ગના વિષયો.

- ૧ અખ્યાસ. (જોગીલાલ.)
- ૨ શારદા અને શ્રીકૃષ્ણ. (શ્રીહિપેન્દ્ર.)
- ૩ વેદાંતપરિભાષાવ્યાખ્યા. (કણ્ડીઆ.)
- ૪ પ્રકટ પરમેશ્વર. (કૌશિકરામ પિં. મહેતા.)
- ૫ આત્મલોત્તર. (શ્રીહિપેન્દ્ર.)
- ૬ ઈશ્વરભાવના. (નમોદારશંકર દે. મહેતા.)
- ૭ કીર્તનો.

શ્રી વર્ગના વિષયો

- ૧ પ્રગલિને માટે કથું સાધન જ્યો છે. (પ્ર.)
- ૨ અધિકારિનાં લક્ષણો. (મુલોચના.)
- ૩ કીર્તનો.

આ મોટાં ૨૧૦ પૃષ્ઠ પુસ્તક છે. તેમાં શારદા અને શ્રીકૃષ્ણની વાર્તા ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. તે અત્યંત રસવાળી, સરળ અને અમરકારિક છે. આ વાર્તાનું વધારે વિવેચન લખવા કરતાં તેને વાંચી જવાનું આમદપૂર્વક દહેણું એ વાંચનારને માટે વધારે લાભ કરનારું છે.

મૂલ્ય. રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રેયસ્સાધકોને સૂચના.

સંવત્ ૧૯૬૯ ના, કાર્તિક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીના મહોત્સવ વડોદરામાં તા. ૭ મી ડીસેમ્બર ૧૯૬૨ રાત્રિવારે પાલન કરવામાં આવશે. શ્રેયસ્સાધકોએ પોતપોતાનાં અનુભૂતિ-પત્ર અર્ધા આનાની દીકીટ મોકલી કાર્તિક માસની વદ ૧૦ સુધીમાં મંગાવી લેવાં. વિસ્તરના નિયમો પૂર્વે જાણ્યા પ્રમાણેના જ સમજવા.

જમનાદાસ ગંગારામ.

મહોત્સવ વ્યવસ્થાપક, શ્રીનૃસિંહાશ્રમ, વડોદરા.

— ૦ —

સુજ વાચકોને વિજ્ઞાપ્તિ.

મહાકાવ્યનું ચાલુ વર્ષ પુર થવા આવ્યું છે. નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક સર્વ સન્માન પ્રાદકોને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. જેમને વાં પી. સ્વીકારવાને અડચણ હોય તેમણે કાર્તિક વદિ ૧૪ પહેલાં ખચર આપવા કૃપા કરવી. મનીઓડરથી લવાજમ મોકલવું વધારે સારું છે કારણ કે તેથી ગ્રાહકપાસે લવાજમ મોકલવાનો દાખલો રહે છે. મનીઓડરથી લવાજમ મોકલનાર સર્જનાએ કાર્તિક વદિ ૧૪ સુધીમાં મોકલવા કૃપા કરવી. ૧૪ પછી આવતી વી. પી. કરી દેવામાં આવશે, માટે ત્યાર પછી અંક આવવાની માર્ગશીર્ષે શુદ્ધિ દશમ સુધી વાટ જોવી તે પહેલાં અંક કેમ ન આવ્યો, એમ અધેય ધરી, મનીઓડર કરવો નહિ, કારણ કે પછી વી. પી. અથવા મનીઓડર જેમાંથી એક પાછું વાળવાનો સંભવ હિમો થાય છે.

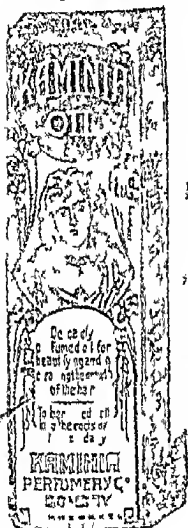
પ્રાતઃકાલ તથા મહાકાવ્યનું લવાજમ બેગ્રું મોકલવા ઇચ્છનારને તેમ કરનાં અડચણ નથી. પ્રાતઃકાલના અંકો આવજુધી હજી નીકળ્યા નથી પણ નવા વર્ષનો નવો અંક નીકળતા પૂર્વે તે સામટા મળી જશે, માટે ગ્રાહકોને ધેર ધરવા વિનવવામાં આવે છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

નમુના મહેલવી ખાતરી કરે.

તમારા વાળમાટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

જેવી વાળ ઘણા લાંબા સુદર, ચળકતા, નરમ
 થઈને મગજને દુકક આપી માથાનો ખોડો વગેરે
 દૂર કરી એકદમ સોંદરે શર કરે છે વિદ્યાર્થીણી,
 સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વખતો, સોનીમીટો તેમ જ મગ
 જખાગીનું કામ કરાવેને ધણું જ ઉપયોગી છે
 માથામા તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી
 વાળના મૂળને ચોખ્ખું આપતર છે એક વખત
 અજમાયાથી ખાતરી થશે

કિંમત ૧ બાટલીનો રૂ ૧-૦-૦

૩ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦

વી પી ખર્ચ જુદો

દીક્ષબહાર

હર ઓ ૭ લ.

આ તેને મા પચ્ચ મારીતીત આપતલા જેવોજ ફાપદો કરનરી વસ્તુઓ ન ખેતી છે
 નન ફક્ત મુગધીમા જ છે તે જુગી જુગી જાનવી મજુર જ છે મિ દરક શીલી એકનો
 ૧-૦-૦ ડોહપગ જાનવી નમુના બા આવાની દીકાટ મોખનાથી મફત
 કામીનીઆ, દીક્ષબહાર, ગુલશન, એ સમો કાવધ ગુજ્જમ ટ્રેમાઈ

ગુલશન

હર ઓ ૬ લ.

पठेत् ॥

તેયાર, જે.

સાધાર. ઉ.

बंधकोश

मन्त्रे

तेने दाळवानो सरळ उपाय.

मूला ०-२-००० पोस्टेज ०-०-६

‘पञ्चमविंशतिवर्षे पञ्चाद्विंशत्यधी श्री “सत्यविजय” प्रिन्टिंग प्रेसमां
‘६ हरिसाहे ज्योती असिद्ध कथु’—अभ्यङ्गावाह.

॥ ૐ શ્રી ॥

॥ મંગલમ્ ॥

કારુણ્યાલિધિ મહેશં યં દુઃસ્વમાત્રાતિ મુક્તયૈ
 સાનંદં જીવ આદ્રિઃ શબ્દૈર્પનોમિશ્ચ નૌતિ ।
 યદ્દૂષણસિન્ન્યા લેશપશાન્તિર્હિ તસ્મૈ
 કાર્યેઽસ્મિન્મંગલીયે પ્રેમ્ણા પ્રણામનપકુર્મઃ ॥ ૧ ॥

જે ધૃષ્ટાસાગર પરમાત્માની આર્દ્ર અંતઃકરણ તથા વાણીવટે ગદગદ
 થયેલ કંઠથી જીવે દુઃખમાત્રથી અત્યંત મુક્ત થવાને આત્મકથી સ્તુતિ કરે છે
 તથા જેના સ્વરૂપના યથાર્થ અનુભવમાત્રથી આ સંપૂર્ણ દુઃખની નિવૃત્તિ
 થાય છે તે વિશ્વવંદ્ય પરમાત્મસ્વરૂપને અમે મંગલકાર્ય નિમિત્તે પ્રેમથી
 પ્રણામ કરીએ છીએ. (૧)

જીવનતત્ત્વપ્રાપ્તિ જયજય.

પદ. (દેવે રમણી શાન બડી, એ લખ.)

જય જય જય જીવનવારિ, લીલા અદ્ભુત તારી,
ગતિ અગમ્ય નોઈ મતિ, મુગ્ધ બનેં મારી—

પૃથ્વી અગ્નિ વાયુ તું જ,
તું જ છે સકલ મનુ જ,
સૂર્ય ચંદ્ર તારા બુજ,
તું જ મુજ પરમપૂજ્ય,
બલિહારી ! બલિહારી !—

તુજ બલ અપ્રકટ ક્રિયા સજીને, ઉદ્ધારે દઇ ઉત્તરંગતિમૃતને,
તુજને સમજી જે મહાશુ કરે, પ્રકટાવે તું તેમાં અમૃતને:—

સ્નેહાભિનંદન.

પદ. (પ્રભુ ચરણોમાં, રમવું મુજને માવે—એ લખ.)

બંધુજનને, હર્ષથી આજ વધારું,
અતિમલકાઈ, હરખાઈ;—

પ્રભુનાં સુંદર સ્વરૂપ ઊ, દૃષ્ટિ જુએ મુજ જોમ,
વિવિધરૂપે પ્રભુ ન્યાળીને, ઉપજે અંતર પ્રેમ,
સહ સ્નેહનો દહાવો લીજીએ, ને દીજીએ, અતિ ભીંજીએ,
આલિંગીએ, આરોપીએ, ગુણ, પ્રભુમય ને થાવું:—

ન્યાં ન્યાં પ્રભુરૂપતાતણું, કરીએ જે ક્ષણ ભાન,
સ્નેહનું આકર્ષણ થતું, સહજે. તે તે સ્થાન,
સચળી સાંતિને ભૂલીએ, ભૂલાવીએ, ને ખીલીએ, ખીલાવીએ,
પ્રતિ ડાળીએ, પુલ એકપતાલું આવું;*

॥ ॐ શ્રી ॥

॥ સુખાર્થે સદુપદેશ ॥

(દ્વિતીય ઉપદેશ.)

મધ્યમ કહેવાયલા ચાર પ્રકારનાં સુખ સાધવાની ઇચ્છાવાળા અધિકારિ પુરુષો પોતપોતાના અધિકારપ્રમાણેનું ઇચ્છિત સુખ કેવા પ્રકારના વિચાર, ક્રિયાદિરૂપ પ્રયત્નવડે સાધ્ય કરી શકે એમ છે, એ સંબંધમાં વિશેષ વિચારથી નિર્ણય કરવો આવશ્યક હોવાથી અત્ર તે યથામતિ કરીએ છીએ.

સુખરૂપ પરમાત્મતત્ત્વરૂપ વસ્તુ સર્વને નિત્ય પ્રાપ્ત હોવાથી વસ્તુતઃ તો સુખ સર્વને પ્રાપ્ત હોય છે. પણ, તે સુખની જે શરીરીના અંતરમાં અશિલ્બ્યકૃતિ નથી હોતી તે શરીરીઓએ તે સુખાશિલ્બ્યકૃતિ નિમિત્ત યોગ્ય સાધનો સેવનની અપેક્ષા છે, એ વાત વિવેક-પ્રાપ્ત પુરુષોને નવીન નથી. તેથી માત્ર સુખાશિલ્બ્યજનક હેતુરૂપ વિહિત સાધનના અર્થાત્ વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયા આદિનાં સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપને જ અત્ર પ્રતિપાદન કરવા ઉચિત ગણ્યું છે.

મનુષ્યમાત્રને અંતઃકરણક્રિયાધિ જે વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયાઆદિ સાધનસામગ્રીના સ્ત્રોતરૂપ છે, તે તો પ્રાપ્ત જ હોય છે, તથાપિ તે સ્ત્રોતરૂપ અંતઃકરણ ન્યૂનાધિક સત્ત્વવાળાં હોવાથી સર્વ મનુષ્યો એક સરખીરીતે યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયા-આદિને કરવાને સમર્થ હોતાં નથી. અને તેથી જ આ વિશ્વમાં પૂર્વ-કાલથી ન્યૂન સત્ત્વવાળાં મનુષ્યોપ્રતિ અધિક સત્ત્વવાળાં મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારે સિન્ન સિન્ન પ્રસંગમાં પારંપર બોધ આપતાં આવ્યાં છે.

આજે પણ જનસમુદાયમાં આપણે જોઈએ જાણીએ છીએ કે જ્યાં-જ્યાં ન્યૂન આંતર ગણવાળા મનુષ્યો હોય છે, ત્યાં ત્યાં

તેમને તેમનાથી અધિક આંતર જલવાળા મનુષ્યો પ્રસંગવશાત્ સ્વમતિઅનુસાર જોધ આપતા હોય છે.

આ અસંખ્યસરખા મનુષ્યસમુદાયમાંના કોઈ કોઈ તો માત્ર વિચારો કરવામાં જ પ્રવીણ હોય છે, પણ તે પોતે કરેલા વિચાર કેટલે અંશે યોગ્ય અને કેટલે અંશે અયોગ્ય છે, તેના સપ્રમાણ તર્ક કે વિચારથી નિશ્ચય કરતાં નથી, અને તદનુકૂલ ક્રિયા પણ કરવા સમર્થ થતા નથી, અને તેવા કોઈ કોઈ તો તે પોતાના યોગ્ય વા અયોગ્ય વિચારથી કરેલા નિશ્ચયપ્રમાણે ક્રિયા કરનાર પણ હોય છે. આ જનમંડલમાંના કેટલાક તો વિશેષતઃ યોગ્ય વિચારને જ કરનારા હોય છે. તથા તે વિચારપ્રમાણે જ યોગ્ય નિશ્ચયમાં સ્થપાઈને યોગ્ય ક્રિયાને જ કરતા રહે છે. અને કેટલાક મનુષ્યો તો અયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયાને જ યોગ્યબુદ્ધિથી સેવે છે. વળી કેટલાક તો અયોગ્ય વિચાર, ક્રિયાઆદિને અયોગ્ય જાણીને પણ સુખની આશાથી સેવે છે. અને અંતમાં, આરંભમાં કે મધ્યે હુઃખની પ્રતીતિથી વિકલ થતા રહે છે.

સર્વ મનુષ્યો ન્યૂનાધિક અંશે પણ એટલું તો સમજે જ છે કે અયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયાનું ફલ સારું તો નથી જ. તોપણ ઘણા મંદમતિવાળા મનુષ્યો સુખની પ્રાપ્તિની અને હુઃખની નિવૃત્તિની ઉત્કટ ઇચ્છાવડે અનેકવાર અયોગ્ય વિચારાદિને સેવે છે, અને પ્રતિફલ ફલ મેળવી સંતાપને અનુભવે છે.

યદ્યપિ વિચાર નિશ્ચયાદિનાં સામાન્ય સ્વરૂપ તો સર્વમાન્ય જ હોય છે, તથાપિ દેશના ભેદથી, જાતિના ભેદથી અને ધર્મના ભેદના જ્ઞાનથી કે અનુમાનથી વા પોતપોતાના કુલાચારના કે સંપ્રદાયના માનેલા ભેદથી મનુષ્યો વિશેષ વિચાર નિશ્ચયાદિમાં ભેદવાળા ભાસે છે. એ ભેદ પરસ્પરથી પરસ્પરને ભયનું કારણ થઈ રહે છે. એ ભેદ પણ યોગ્ય વિચારથી વિદોષનું કે ભયનું કારણ થતો નથી. તોપણ અજ્ઞાનથી થતા દુરાગ્રહવડે એ ભેદ પણ ભયનું તથા હુઃખનું કારણ થઈ રહે છે. જેથી સુખની અભિલાષાવાળા મનુષ્યોએ સદા યોગ્ય વિચારાદિને સેવીને ભેદ, ભય તથા હુઃખની નિવૃત્તિઅર્થે સુખના અધિકારિ થવું હચિત છે.

સ્થલે સ્થલે પ્રસંગોપાત્ત વિવેકી પુરુષોને પ્રતીત થાય છે

કે કેટલાક મનુષ્યો સ્વાભિમાનથી તથા દુરાગ્રહથી વિવિધ વિષયમાં ભિન્ન ભિન્ન નિશ્ચયોને સાધે છે. અને કોઈ સમયે યોગ્ય વિચારથી તે જ મનુષ્યો જ્યારે દુરાગ્રહને તથા મિથ્યાભિમાનને ત્યજે છે ત્યારે એકસરખા નિશ્ચયમાં વર્તે છે.

જનમૃત્તિ જોતાં વિવેકીને સ્પષ્ટ અનુમાન થાય છે કે યોગ્ય વા અયોગ્ય નિશ્ચયને કેટલાક મનુષ્યો તો પોતે વિચાર કર્યા વિના વિધાસથી જ ગ્રહણ કરી લે છે. અને કેટલાક તો પોતાનામાં વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય નહિ છતાં પણ પોતે સમર્થ હોય તેની પેઠે યથામતિ વિચાર કરીને અયોગ્યમાં યોગ્યબુદ્ધિ કે યોગ્યમાં અયોગ્યબુદ્ધિ કરે છે, અને દુઃખી થાય છે. કેટલાક દુરાગ્રહ-વિનાના તો પોતાને અસમર્થ જાણીને જ્યાં જ્યાંથી યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય મળે છે ત્યાં ત્યાંથી મેળવીને તે પ્રમાણે વર્તે છે અને સુખી થાય છે. અને કેટલાક સ્વાર્થપરાયણ મનુષ્યો તો અસૂચા કે દ્વેષાદિ દોષોને વશ થઈ સ્વાર્થસિદ્ધિઅર્થે જાણી જોઇને યોગ્યનો નિંદાપૂર્વક ત્યાગ અને અયોગ્યનું સ્તુતિપૂર્વક ગ્રહણ કરે છે. વળી કેટલાક તો પોતપોતાના સ્નેહશબ્દઆદિ નિમિત્તોથી બાધલા પક્ષને અનુસરીને વિચારથી અને પ્રસંગોપાત્ત અવિચારથી તે એકની વા અનેકની પાછળ જ દોરાયા જાય છે. અને તે પ્રમુખ એક વા અનેકના નિશ્ચયે પોતાનો નિશ્ચય બાંધી સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

આ આદિ અનેક પ્રકારના સ્વભાવમૃત્તિ કે સંસર્ગાદિ નિમિત્તોથી થતા વિચાર નિશ્ચયાદિના ભેદવડે અનેક પ્રકારથી ઇચ્છાવિના પણ કદને સેવતા મનુષ્યોને સર્વ વિવેકી પ્રભુ બુદ્ધે છે. અને તે સર્વ પ્રાપ્તિવેકપુરુષો તે દુઃખઅસ્ત મનુષ્યોને યોગ્ય સુક્રિતથી તથા યોગ્ય શબ્દોવડે કર્તવ્યને સૂચવે છે. તથાપિ બહુ કાલના પ્રાપ્તિદોષથી અને વર્તમાનમાં યોગ્ય પ્રયત્નના અભાવથી તે સર્વ મનુષ્યોની એકેકાદે એકસરખી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તથા-પિ સજ્જન પુરુષો પૂર્વકાલથી આરંભીને આ ક્ષણપર્યંત અન્ય સર્વ સુબોધના અધિકારિ મનુષ્યોને અર્થે સદુપદેશ કરતા આગ્યા છે અને કરે છે.

પ્રાણિમાત્રમાં શ્રેષ્ઠ આપણે મનુષ્યો વિચાર નિશ્ચય અને ક્રિયાઆદિ સાધનોની સામગ્રીવાળાં છીએ તેથી આપણે તે સાધનરૂપ

સામગ્રીનો ઉત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

જનસ્વભાવથી સર્વ સુસ જાણે છે કે મનુષ્યમાત્ર પોતાને અપ્રાપ્ત એવા અનુકૂલ પદાર્થની પ્રાપ્તિમાટે સદા પ્રયત્ન કરે છે. તેમ જ પ્રાપ્ત કરેલા અનુકૂલ પદાર્થનું સદા રક્ષણ કરવા તથા તે અનુકૂલ પદાર્થોની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે પણ યત્ન કરે છે. તો શરીરી-માત્રને પ્રાપ્ત જે અંતઃકરણ છે તે અનુકૂલ પ્રતિકૂલ એમ બે પ્રકારના સંસ્કારવાળું છે. તેમાં પ્રાપ્તઅનુકૂલઆંતરબલની વૃદ્ધિઅર્થે તેમ જ જે અનુકૂલ સંસ્કારબલ અપ્રાપ્ત હોય તેની પ્રાપ્તિનિમિત્તે પણ મનુષ્યે પ્રયત્ન કરવો અવશ્યનો છે. વળી જેમ વ્યાધિઆદિ પ્રતિકૂલની નિવૃત્તિને ઇચ્છીએ છીએ તથા પ્રતિકૂલ એવા રોગ-શત્રુઆદિની નિવૃત્તિઅર્થે પ્રયત્ન પણ કરીએ છીએ તેમ આપણા અંતઃકરણમાં પ્રાપ્ત રોગશત્રુરૂપ પ્રતિકૂલ કામકોષાદિ દોષોના તથા પ્રતિકૂલ વિચારનિશ્ચયાદિ દોષોના નિવારણાર્થે પણ પ્રયત્ન અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

મણા પુણ્ય સંચયવાળા મનુષ્યો આ કર્તવ્યને સુખાર્થે ઇચ્છે છે, પણ જાણવાયોગ્ય ઉપાયને જાણ્યાવિના તેઓ યોગ્ય પ્રકારે સાધી શકતા નથી. સર્વ યોગ્ય ક્રિયા વિચારાદિનાં સ્વરૂપને સત્શાસ્ત્રોમાં કર્તવ્યસહ નિરૂપણ પૂર્વપુરુષોએ કર્યું છે. તથાપિ અધિક વ્યવસાયવાળાં અને અદ્વયાસુ તથા અદ્વપવિદ્યાદિ સાધનોવાળાં મનુષ્યોને સુગમ કર્તવ્યાદિનો યોધ થવા અર્થે તે સત્શાસ્ત્રના સારને આ સ્થલે સ્થાપી કર્તવ્યસિદ્ધિમાં ઉપયોગી વિચાર નિશ્ચયાદિનાં સ્વરૂપને વર્ણવવા યોગ્ય ગણ્યું છે. યદ્યપિ જીવોને જેનો આરંભ અસાત છે એવા બહુ કાલથી વહેતા આ સંસારપ્રવાહમાં વસ્તુતઃ નહું તો કાંઈ જ નથી તોપણ જેમ દેશકાલ તથા રૂપાંતરને પામવારૂપ પદાર્થના સ્વભાવવડે સ્વાભાવિક પ્રતીત થતા લોકથી આ વિશ્વમાં સદા નવીનતા પ્રતીત થવા સંભવ છે, તેમ પૂર્વપ્રતિપાદિત વિષયને પણ દેશકાલાનુસાર યુક્તિ આદિ નિમિત્તોથી નવીનતા પ્રાપ્ત થવા સંભવ છે, તેથી સુત્રની દૃષ્ટિથી આ પ્રકારનો શ્રમ નિરર્થક ગણાય તેમ નથી.

વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયા આ જીવોની ઉન્નતિ તથા પ્રચ્યુતિમાં હેતુરૂપ છે. ત્યાં યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયા તો

મનુષ્યની ઉન્નતિમાં કારણ થઇ રહે છે. તથા અયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયા તો મનુષ્યની અચ્યુતમાં કારણ થઇ રહે છે. માટે સર્વ ઉન્નતિની ધૃષ્ટાવાળા મનુષ્યોએ નિરંતર યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયાને જ સેવવા ઉત્સાહ રાખવો ઘટે છે.

વિચારના વિષય અનેક છે, તેથી વિચાર અનેક પ્રકારના હોવા ઘટે છે, તોપણ સારીરીતે સમજાય એવા તેના લેઢ પાડીએ તો બે લેઢ પડે છે: હિતકર અને અહિતકર અને અહિતકર. એ બેના પુનઃ સ્વપર હિતના લેઢથી આ ત્રણ લેઢ થાય છે: ૧ સ્વહિતાર્થ હિતકર વિચાર, ૨ પરહિતાર્થ હિતકર વિચાર, ૩ સ્વપર ઉભયહિતાર્થ હિતકર વિચાર. એ જ પ્રમાણે અહિતકરના આ ત્રણ લેઢ થાય છે: ૧ સ્વઅહિતાર્થ અહિતકર વિચાર, ૨ પરઅહિતાર્થ અહિતકર વિચાર, અને ત્રીજો સ્વપરઉભયઅહિતાર્થ અહિતકર વિચાર.

આ પ્રકારે જ નિશ્ચય તથા ક્રિયાના પણ છ લેઢ પાડી શકાય છે. જેમકે (૧) સ્વહિતાર્થ હિતકર નિશ્ચય, (૨) પરહિતાર્થ હિતકર નિશ્ચય, (૩) સ્વપરઉભયહિતાર્થ હિતકર નિશ્ચય, (૪) સ્વઅહિતાર્થ અહિતકર નિશ્ચય, (૫) પરઅહિતાર્થ અહિતકર નિશ્ચય, અને (૬) સ્વપરઉભયઅહિતાર્થ અહિતકર નિશ્ચય. અને (૧) સ્વહિતાર્થહિતકર ક્રિયા, (૨) પરહિતાર્થ હિતકર ક્રિયા, (૩) ઉભય હિતાર્થ હિતકર ક્રિયા, (૪) સ્વઅહિતાર્થ અહિતકર ક્રિયા, (૫) પર અહિતાર્થ અહિતકર ક્રિયા, અને (૬) ઉભય અહિતાર્થ અહિતકર ક્રિયા.

આ વિના અન્ય એ ક્રિયાઆદિ ત્રણેનાં, હિતાહિતકરરૂપે વિશેષ લેઢ આ છે:

(૧) સ્વહિત ને પર અહિતાર્થ વિચાર, (૨) પરહિત અને સ્વઅહિતાર્થ વિચાર.

(૧) સ્વહિત ને પર અહિતાર્થ નિશ્ચય, (૨) પરહિત અને સ્વઅહિતાર્થ નિશ્ચય.

(૧) સ્વહિતને પર અહિતાર્થ ક્રિયા, (૨) પરહિત અને સ્વ અહિતાર્થ ક્રિયા.

વિચાર અને નિશ્ચય પણ અંતઃકરણમાંથી થતી ક્રિયાના પરિણામરૂપ છે, તથાપિ આ સ્વલ પૃથક્પણે ક્રિયાની ગણના કરી છે તે વાણીની તથા શરીરની ક્રિયા ત્રણવી. આ પ્રકારથી ક્રિયા,

મનની, વાણીની અને શરીરની એમ ત્રણ પ્રકારની પણ ગણાય છે. એક પક્ષથી જોતાં પ્રથમ અંતરની ક્રિયાના આરંભપછી વિચાર થાય છે, અને તે પછી નિશ્ચય જાણાય છે. અને પશ્ચાત્ ખંડિત ક્રિયા થાય છે. પણ અત્ર તો અંતઃકરણ યોગ્ય પ્રકારે સ્ફુટ થયા પછીના વ્યવહારસંબંધમાં કહેવાય છે. તેથી પ્રથમ વિચાર, પછી નિશ્ચય અને પછી વાણી તથા શરીરની ક્રિયા થાય છે. માટે આ સ્થલે વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયા—એવા ક્રમથી ત્રણની ગણના કરવામાં આવી છે. જેથી આ પ્રકારની ગણના પણ દોષરૂપ નથી. યદ્યપિ દ્રવ્યોત્તર્ગત વર્તતી સૂક્ષ્મ ક્રિયા, આ સર્વ વ્યવહારના કારણરૂપ છે, તોપણ તે કેવલ જીવને અધીન વર્તતી નથી. તેથી તેને આ કર્તવ્યસંબંધી વર્ણનમાં પ્રધાનપણે ગણવી ઉચિત માની નથી.

હવે પ્રથમ યોગ્યાયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયાસંબંધી એકત્ર વિચાર કરીએ.

વર્ષાકાલમાં જેમ પૃથ્વીમાં રહેલાં ખીજ બલ પામીને અંકુર કાઢે છે, તેમ અંતઃકરણઉપાધિ વા ભૂમિમાં રહેલા સંસ્કારરૂપ ખીજ યોગ્ય પ્રકારે સ્થૂલ રચાયા પછી બલ પામીને અંકુર કાઢે છે. એ અંતઃકરણરચવાસનાખ્યસંસ્કારરૂપ ખીજનાં જે સુકોમલ સૂક્ષ્મ અંકુરો તે જ વિચાર છે, એમ માનવાને ચિંતા નથી. જેમ પૃથ્વી અનેક જાતિના ખીજવાળી છે, તેમ અંતઃકરણભૂમિ પણ અનેક જાતિના વાસનાખ્યસંસ્કારરૂપ ખીજવાળી છે. તેમાંના જે જાતિના સંસ્કાર બલ પામી અંકુર કાઢે છે, તે તે જાતિના તે અંકુરરૂપ વિચારો હોવાથી વિચારની પણ અનેક જાતિ થવી સંભવે છે. પ્રત્યેક જાતિના વિચારરૂપ અંકુર બલ પામતાં સ્કંધરૂપ થાય છે. અને તે વિચારરૂપ સ્કંધથી અનેક શાખારૂપ નિશ્ચયો પ્રકટે છે, અને તે શાખારૂપ નિશ્ચયોથી વિવિધ પદ્ધતિરૂપ ક્રિયા પ્રકટે છે અને તે ક્રિયારૂપ પદ્ધતિના પરિણામમાં કામ કોષાદિ વા રાગદ્વેષાદિ અનેક દોષોરૂપ તેમ જ દયા, ક્ષમા, પરોપકારાદિ વા વિવેક વિરાગાદિ ગુણોરૂપ અનેક પત્ર પુષ્પ પ્રકટે છે. અને તેના અવધિએ, સુખ દુઃખરૂપ ફલનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

આ પ્રકારના વિચારરૂપ વૃક્ષના સ્વરૂપપ્રતિ લક્ષ કરતાં એ વિચાર જ સર્વ અર્થ તથા અનર્થના કારણરૂપ ઠરે છે. તેથી સદા

મનુષ્યમાત્રે અતરૂમાં યતા વિચારોની જાતિને જોળખવાનો અભ્યાસ પાઠવો જોઈએ. અને જેમ ક્ષેત્રપાલ પોતાના ક્ષેત્રમાંથી સુખના વિરોધી વૃક્ષનાં પુષ્પ થવાને માટે વૃદ્ધિ પામતાં અંકુરોને કાઢી નાંખે છે, તેમ સાવધાન મનુષ્યોએ પોતાના સુખદુઃખના કારણરૂપ ક્ષેત્રમાંથી સુખનાં વિરોધી વા દુઃખનાં સાધક એવાં દુષ્ટ વિચારરૂપ અંકુરોને પ્રકટ થયેલાં જોઈ જાણીને તેને તત્કાલ કાઢી નાંખવા અવશ્ય યત્ન કરવો જોઈએ. જો સમયપરતે એ યત્ન થતો નથી તો પુષ્ટિને પામી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં એ અંકુરો અતરૂમાં દુઃખરૂપ ફલને અવશ્ય આપે છે. માટે તે સંબંધમાં શુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ સાવધાનતા સેવવી ઘટે છે.

(અપૂર્ણ.)

વૃત્તિનિરોધનો મુખ્ય ઉપાય.

મનના નાશમાં વૃત્તિનિરોધની અપેક્ષા છે. તેથી વૃત્તિનિરોધના ઉપાયદ્વારા વૃત્તિસહ મનનો નાશ કરવો ઉચિત છે. આ વૃત્તિનિરોધના અનેક ઉપાય પૂર્વકાલથી નિશ્ચય કરાયા છે, જેથી મનનો સહજ જય કે નાશ થાય છે. એ અનેક ઉપાયમાંનો મુખ્ય ઉપાય એ જ છે કે સત્પુરુષનો સંગ કરવો. સત્પુરુષના સંગથી અન્ય સર્વ ઉપાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. સત્પુરુષના વેદમાત્રને ધરનાર પુરુષ તે સત્પુરુષ નથી, પણ શાસ્ત્રે વર્ણવેલા અનેક શુભ લક્ષણવાળા જે સત્પુરુષ હોય તે જ સંગ રવા થોગ્ય કદા છે. તેવા સત્પુરુષના સંગથી આપણો અધિકાર તથા અટકૂલ ઉપાય પ્રાપ્ત કરાય છે અને તે દ્વારા મનોનાશ થાય છે.

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

અનેક વિદ્યાર્થીઓતરફથી સ્મરણશક્તિ બળવાન કરવા અમારે શું કરવું, એવા પ્રશ્નો અમને વારંવાર પૂછવામાં આવે છે. પરંતુ સંક્ષેપમાં આપવામાં આવતા ઉત્તરથી તેમનું જોઈએ તેવું સમાધાન ન થતું હોવાથી, આ સંબંધી વિસ્તારથી એક લેખ લખવો જ અધિક યોગ્ય જણી આ વિષયનો આજે આરંભ કર્યો છે.

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની અનેક રીતો આ દેશના તેમ જ અન્ય દેશના વિદ્વાનોએ શોધી કાઢી છે. લોહસેટ, ચેલમેન, ડિકસન, એપલબાય, ઉર્માન, વગેરે અનેક વિદ્વાનોની પદ્ધતિઓ આજે વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ સર્વ પદ્ધતિમાંથી કયી ઉત્તમ છે, અને ઓછે શ્રમે સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરે છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું આ સ્થળ નથી. લેખકે અત્ર ગણાવેલી અને નહિ ગણાવેલી વિવિધ પદ્ધતિઓમાંથી વાંચીને જોઈ છે, અને તેને અનુભવ થયો છે કે એમાંની કોઈક જ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીઓને પેદાશ મેળવી શકાય છે.

આ લેખમાં સ્મરણશક્તિને કેળવવાની એક નવી જ કળા વર્ણવવાની ધારણા છે. જે કેવળ નવીન તો નથી જ; કારણ કે આ જગતમાં જે છે તેનું ને જ, નવાં નવાં વસ્ત્રો ધરીને ફરી ફરીને આવે છે, અને તેથી જાણે તે નવું હોય, એમ જોનારને લાગે છે. ખરું જોતાં સર્વ પ્રકારનાં જ્ઞાન વિશ્વના અખૂટ જ્ઞાનખંડારમાં રહેલાં છે; અને તેમાંથી શોધકો પોતાની વાણીનાં વસ્ત્રો પહેરાવી વિવિધ જ્ઞાનને બહાર કાઢે છે.

જો કે આ લેખમાં વર્ણવી સ્મરણશક્તિને કેળવવાની કળા, આજ સુધીમાં જણાવેલી ખીણ કળાઓ કરતાં જૂદા પ્રકારની છે, પરંતુ તેથી પૂર્વની સર્વ કળાઓ ખોટી છે, અને આ જ એકલી સાચી છે, એમ કહેવાનો દેશ પણ આશય નથી. ઉંટ, બગદ, ઘોડો, હાથી, ખચ્ચર એ વગેરે સર્વે વાહનો, પ્રવાસનું કોઈ નવું વાહન શોધી કાઢવામાં આવતાં નકામાં ગણવાની ભાગ્યે જ કોઈ ભૂલ કરે છે.

પોતાને જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત છે, તેના કરતાં વધારે જ્ઞાન મેળવવાની અને તેને સ્મરણમાં રાખી રહેવાની અભિલાષાવાળા જોઈએ છે, તેમને માટે આ લેખ લખ્યો છે. જે સમયે જે વાંત યાદ આવવી જોઈએ, તે સમયે તે વાંત યાદ ન આવવાથી, જોઈએ પોતાની સ્મરણશક્તિ બહુ જ નબળી છે, એમ માને છે, અને તેથી કરીને તેને બળવાન કરવા જોઈએ આતુરતાવાળા છે, તેમને માટે આ પ્રયત્ન કરવાનો પ્રેમ પ્રકટ્યો છે.

સ્મરણશક્તિને ઠેળવવાના પૂર્વે જે જે ઉપાયો, આ વાંચનારે વાંચ્યા હોય, અથવા આશ્ચર્યમાં મૂક્યા હોય તે સર્વને બૂલી જવા આરંભમાં તેને વિનવવામાં આવે છે, અને આ કળાનું ખરાપણું અથવા ખોટાપણું, તરફથી નહિ પણ અનુભવથી કરી જોવા તેને નિમંત્રણ કરવામાં આવે છે.

જે સમયે જે વસ્તુ સ્મરણમાં આણવી હોય તે સમયે તે વસ્તુ સ્મરણમાં આણવાનું સામર્થ્ય એ વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં થોડું ઉપયોગનું નથી. બળવાન સ્મરણશક્તિ આ સંસારમાં મનુષ્યને જેવું સુખ અને જેવો વિજય અપાવે છે, તેવું સુખ અને તેવો વિજય ભાગ્યે જ મનની ખીજ કાઢ સક્તિ અપાવતું હશે.

સ્મરણશક્તિને બળવાન કરવાની આ કળાનું ખરાપણું, અનેક મનુષ્યોએ અનુભવવડે સિદ્ધ કર્યું છે. તેથી વાંચનારને યદ્વાથી તેને આશ્ચર્યમાં મૂકવા એકવાર પુનઃ વિચિત્રિ કરી, મંગલમય કાળોની સિદ્ધિમાં સર્વદા અનુકૂલ બળ અર્પનાર મંગલસ્વરૂપ પરમાત્માનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરી વિષયનો આરંભ કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૧.

‘અરરર ! એ તો હું બૂલી ગયો,’ ‘સવારથી એ કામ કરવાનું ગોખી રાખ્યું હતું, પણ પછી કોણ જાણે શું થયું કે મને યાદ જ ન આવ્યું,’ આવા વાક્યો કેટલા અસંખ્ય મનુષ્યો દિવસમાં કેટલી બધી વાર બોલે છે ! બૂલી જવાથી જગતમાં કેટલું નુકસાન, કેટલી મદાવિપત્તિઓ, અને કેટલાં દુઃખો આવી પડ્યા છે, અને હજી આવી પડે છે, તેનો એક હાથવાર વિચાર કરો, અને તમને બળવાન સ્મરણશક્તિ હોવી, એ કેટલું લાભકારક છે, અને બૂલી જવું, એ કેટલું હાનિકારક છે, તેના યોગાધરો ખ્યાલ તરત જ આવ્યા વિના નહિ રહે.

મનુષ્યની શક્તિમાં, વિકાસમાં અને વિજયમાં દુર્બળ સ્મરણશક્તિના જેવું હાનિ કરનારું બીજું કશું જ નથી. શ્રેષ્ઠકણ સ્વભાવથી મનુષ્યને જેટલું નુકસાન થાય છે, તેટલું હામપગ વગેરે અવયવોમાંથી અથવા નેત્રકાન વગેરે હૃદયોમાંથી એકાદ ન હોવાથી થતું નથી. હાથી બારણે બાંધવાથી મનુષ્યને પૈસાની જેટલી ખુવારી થાય છે, તેના કરતાં શ્રેષ્ઠકણ સ્વભાવ હોવાથી વધારે થાય છે. તમે બારે કરકસર કરીને એક વર્ષમાં જેટલું બચાવો છો, તેના કરતાં શ્રેષ્ઠકણ સ્વભાવ એક હજારશુદ્ધ વધારે દ્રવ્યની તમને હાનિ કરે છે. ઉપર ઉપરથી વિચાર કરતાં તમને આ સમજાતું નથી, પણ સૂક્ષ્મચિંત્ય કરીને જોશો તો આ વાતમાં રહેલું સત્ય તત્કાળ તમને લક્ષમાં આવશે. જોખેલું યાદ ન આવવાથી આ વર્ષે પરીક્ષામાં તમે નાપાસ થાઓ છો, તેથી તમારું એક વર્ષ નકામું જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ તે વર્ષમાં નોકરી કરવાથી અથવા બીજા કોઈ સદુદ્યોગ કરવાથી તમને જે ધન મળત, અથવા નવો અભ્યાસ કરી જે નવું જ્ઞાન તમે મેળવત, અને તેથી ભવિષ્યમાં જે લાભ તમને થાત, તે સર્વકેપર પાણી ફરી વળે છે. દુર્બળ સ્મરણશક્તિને લીધે મનુષ્યને કાષ્ઠ પણ અભ્યાસ કરવામાં હૃદયકરતાં વધારે મહેનત કરવી પડે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ મહેનતના પ્રમાણમાં તેને થતું જ થોડું સ્મરણમાં રહે છે; અને જ્ઞાન એ જગતમાં મોટામાં મોટું બળ હોવાથી, જેની સ્મરણશક્તિ દુર્બળ હોય

છે, તેને આ મોટામાં મોટું બળ બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થતું રહેતું હોવાથી, બીજાં સધળાં બળ હોય છે તોપણ તે દુર્બળ જ રહે છે, અને જ્યાં ત્યાં દારને જ પામે છે. વળી દુર્બળ સ્મરણશક્તિને લીધે તેનું તે કામ મનુષ્યને ફરી ફરીને કરવું પડે છે, અને તેમ કરવામાં અમૂલ્ય આણુપ્રતી તથા ધનનો વ્યર્થ ક્ષય કરવો પડે છે.

જોયેલી, સાંભળેલી અથવા ગાંભેલી વાત સ્મરણમાં નહિ રાખી શકવાથી જ અસંખ્ય સ્ત્રીપુરુષોને ગદ્ગદૈત્વ કરતાં નિર્ધન સ્થિતિમાં દિવસો કાઢવા પડે છે. એક મનુષ્ય નિરક્ષર રહે છે, અને બીજો સાક્ષર થાય છે, તેનાં અનેક કારણોમાંનું મુખ્ય એક કારણ સ્મરણશક્તિની દુર્બળતા જ છે, કારણ કે ઠાઠ રહેલા મનુષ્યને જે કંઈ શીખવવાની મહેનત દેવામાં આવી હોય છે, તે તેના ભુલકણા સ્વભાવથી નિષ્ફળ ગણ હોય છે. એક મનુષ્ય રોગી રહે છે, અને બીજો સુદૃઢ આરોગ્યને ભોગવે છે, તેમાં પણ સ્મરણશક્તિની દુર્બળતા જ એક મુખ્ય કારણ છે, કારણ કે આરોગ્યના જે નિયમો તેણે જાણ્યા હોય છે તે નિયમો જે સમયે પાળવા જોઈએ, તે સમયે તેમને પાળવાનું તે ભૂલી જાય છે. આમ વિચાર કરીને જોતાં વિવિધ પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓમાં સ્મરણશક્તિની દુર્બળતા, એ સીધી અથવા આકસ્તરીરીતે કારણ છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે.

પૈયાં એ ચોયાં છે, અને ડાયાં એ સાચાં છે, એવું જનકચત્ર પણ એ જ સિદ્ધ કરે છે કે પુસ્તકોમાં રહેલું જ્ઞાન વ્યવહારમાં મનુષ્યને કશા પણ ઉપયોગમાં આવતું નથી, પણ જે જ્ઞાન તેને મુખે હોય છે, અર્થાત્ સ્મૃતિમાં તાજું હોય છે, તે જ તેના ઉપયોગમાં આવે છે. સેકડો પુસ્તકો અથવા હજારો પુસ્તકો આપણે વાંચ્યાં હોય, પણ તેમાંનું કંઈ જ બીજે દિવસે અથવા એક અઠવાડીયાપછી અથવા એક માસપછી આપણને સ્મરણમાં ન હોય તો તે વાંચવાથી આપણને શા લાભ છે ? મોટા મોટા વક્તાઓનાં અમત્કારિક ભાષણો આપણે સાંભળ્યાં હોય, મોટા મોટા મહાપુરુષોની તત્ત્વજ્ઞાનની અર્થઘોષા આપણે શ્રવણ કરી હોય, પણ તેમાંથી કંઈ જ આપણને એ દિવસપછી કે એ મહિનાપછી સ્મરણમાં ન રહ્યું હોય તો તેવા શ્રવણમાં આપણું ગયેલું આણુપ્રતી શું નકાસું નથી ? હજાર સોનાની મહોરો કમાઈને ગજવામાં ભરી ઘેર આવતા હોઈએ, પણ ઘેર આવીને ગજવું તપાસતાં તેના કાણામથી એકે એક મહોર નીકળી પડી હોય, અને ગજવું ખાલીનું ખાલી રહ્યું હોય તો તેવી મહોરો કમાયા તો એ શું ને ન કમાયા તોએ શું ? આણું વર્ષે ગોખી ગોખીને મરી ગયા હોઈએ, પણ પરીક્ષામાં ખરી અણિની વખતે ગોખેલું કંઈ જ ન સાંજરે તો તેવા માયાતોડ અભ્યાસનો શો ઉપયોગ ? અસીલના મુકરદમાની વિગતો ઘેરથી ગોખી ગયેલા વકીલને, કામ નીકળતાં કેચેરીમાં મુદ્દાની વાતો યાદ ન આવે તો ગોખવામાં લીધેલા શ્રમનું શું પ્રયોજન ? પૈદાવિધાનો અભ્યાસ કરનાર, રોગનાં લક્ષણો અને કયા રોગઉપર કયી દવા આપવી જોઈએ તે વાત રોગીનું ઔષધ કરવાની વખતે વિસરી જાય તો તેવો પૈદ જગતમાં કેટલો વિજય મેળવે અને કોષ્ટદવાને બદલે ભૂલથી કોષ્ટ બીજી જ દવા આપી એસે તો રોગીની જીંદગી કેવી રીતે જોખમમાં આવી પડે ?

ભૂલી જવાના સ્વભાવથી કેટલા કેટલા વૈદ્યો અને ડોક્ટરો કેટલા કેટલા રોગીઓના પ્રાણને આજે દુનિયામાં હરી લેતા હશે તે કાણ કહી શકે એમ છે ? એ જ પ્રમાણે ભૂલી જવાના સ્વભાવથી કેટલા અસંખ્ય મનુષ્યો, અન્ય અસંખ્ય વિધ્યોમાં પારવિનાની

હાનિને સહન કરતા હશે, અથવા અન્યને કરાવતા હશે તેનું અનુમાન કોનાથી કરી શકાય તેમ છે ?

ધણા શુદ્ધિમાન મનુષ્યો ધણે પ્રસંગે આરંભેલા ઉત્તમ કાર્યોમાં નિષ્ફળ ગયે જગત્માં જોવામાં આવે છે. તેનું કારણ તેઓનામાં તે કામ કરવાની શુદ્ધિ નથી હોતી, એમ કંઈ નથી; પરંતુ જે સમયે જે કરવું જોઈએ તે કરવાનું તેઓ વિસરી ગયા હોય છે, એ છે.

જે જે મનુષ્યોએ આ વિશ્વમાં અધિક વિજય મેળવ્યો હોય છે, અથવા મેળવે છે, તે સર્વની સ્મરણશક્તિ અત્યંત બળવાન હોય છે, અને જે જે મનુષ્યો આ જગત્માં નિષ્ફળતાને પામ્યા છે, અથવા પામે છે, તે સર્વની સ્મરણશક્તિ અત્યંત દુર્બળ હોય છે, એ અવલોકન કરનાર કોઈ પણ મનુષ્યને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી. આથી જેમ સ્મરણશક્તિ બળવાન તેમ વિજય મળવાનો અધિક સંભવ, અને જેમ સ્મરણશક્તિ દુર્બળ તેમ વિજય મળવાનો અધિક અસંભવ : એ સિદ્ધાંત નિશ્ચયપણે આપણે સ્થાપીએ છીએ.

તમારા પોતાના જ અનુભવના પ્રસંગોનો તમે વિચાર કરી જોશો તો આ સિદ્ધાંતની સત્યતા તમને જણાયાવિના રહેશે નહિ. એવા અનેક પ્રસંગો તમારા જીવનમાં બન્યા હશે કે જેમાં કોઈ અમુક વાન યોગ્ય સમયે સ્મરણમાં ન આવવાથી તમને થોડી અથવા ઘણી હાનિ થઈ હશે.

કોઈ સ્થળે ગયા હોય છે ત્યાં કેટલા બધા માણસો પોતાની લાકડીને, છત્રીને કે જોડાને ભૂલી જાય છે ! કેટલા બધા વિદ્યાર્થીઓ નિશાળમાં આવ્યા પછી, પોતાની જામ કરીને, અરર ! હું શી લાવવી ભૂલી ગયો ! અરર ! ઘેર એકસરસાઈઝ લાવવી ભૂલી ગયો; વગેરે ઉદાહરણો કાઢતા સાંભળવામાં આવે છે ! કેટલા બધા મનુષ્યો ધંધાસંબંધી કામગીરીમાં પોતાનું અને પોતાના મામતું નામ લખવું ભૂલી જાય છે, અને તેથી પોતાને અને બીજાને નકામી ઉપાધિમાં નાખે છે ! કેટલા બધા માણસો કામગીરી પર સરનામાં જ લખવા ભૂલી જાય છે, અને નામ લખે છે, તો ગામ નથી લખતા, અને ગામ લખે છે તો પ્રસંગે ધૂનમાં ને ધૂનમાં બીજું જ લખી દે છે, અને આ પ્રમાણે પોતાને અને ટપાલ ખાતાને હાનિ કરે છે ! વ્યવહારમાં આવા હજારો સામાન્ય પ્રસંગોમાં દુર્બળ સ્મરણશક્તિના ઉદાહરણો અને તેથી થતી હાનિનાં સ્વરૂપો તમારા જોવામાં આવશે. આમ હોવાથી વિજયને માટે બળવાન સ્મરણશક્તિની કેટલી બધી મનુષ્યને અગત્ય છે, એ શું તમને નથી સ્પષ્ટ થતું ?

પ્રકરણ ૨.

સ્મરણશક્તિ એટલે શું તે ધણા મનુષ્યો જાણતા નથી. માદ આણવું અથવા ભૂલવાની ક્રિયાથી ઉલટી ક્રિયા કરવી, એટલે જ અર્થ તેઓ સ્મરણશક્તિનો કરે છે. આથી વધારે સ્મરણશક્તિવિષે તેઓ કશું જ જાણતા હોતા નથી. વિદ્વાન પુરુષોને પણ આ વિષયમાં ખૂંડે શું છે, તેનું માન હોતું નથી તો સામાન્ય મનુષ્યોને તો ન જ હોય તેમાં આશ્ચર્યજનું કશું નથી.

કાષ્ટ પણ સારા ફળવાપકા મનુષ્યને તમે પૂછશો કે આપણે જે કંઈ જોઈએ છીએ અથવા સાંભળીએ છીએ તે આપણને શાથી યાદ રહે છે; તે તે તમને તરત જ ધણું કરીને ઉત્તર આપશે કે અહો ! એમા શું ? જે આપણે જોઈએ છીએ અથવા સાંભળીએ છીએ તેની છાપ અથવા છબી આપણા માનતંત્ર્યોદ્ધારા આપણા મગજમાં પડે છે, અને મગજના અણુઓમાં પડેલી આ છાપ અથવા સંસ્કારને, જ્યારે આપણે કંઈ યાદ લાવવું હોય છે, ત્યારે આપણે જોઈએ છીએ. મગજના અણુમાં પડેલી સાચો છાપોમાંથી જે છાપ આપણે યાદ લાવવી હોય તે છાપવાળો અણુ કયા પડ્યો હોય છે, તે આપણે શી રીતે જોઈ શકીએ છીએ, અને તે અણુપડે શીરીતે આપણે આપણી ઇચ્છેલી વાતને મગજમાં પાછી ખડી કરીએ છીએ, તેનો સમજણ પડે એવો કશો ખુલાસો તે આપી શકતો નથી; કારણ કે તેના વાંચવામાં અથવા સાંભળવામાં તે વિષે કશું આવું હોતું નથી, અને જે થોડું ધણું આવું હોય છે તે ગુચ્છવણને ઉકેલવાને બદલે ગુચ્છવણને વધારનાર હોય છે. વિદ્વાનો જેમને સ્મરણશક્તિના અણુ કહે છે, અથવા જે અણુમાં સ્મરણશક્તિનું સ્થાન છે, એમ કહે છે, તેવા અણુ મગજમાં છે જ નહિ, એ વાતની તેને ખબર હોતી નથી.

મગજના અણુકે ભાગના અણુઓમાં સ્મરણશક્તિ રહેલી છે, એવું જે વિદ્વાનોમાં હાલ મનાય છે, તે સાચું છે કે જોડું; તેનો આપણે વિચાર કરીએ. આપણા જીવનમાં પ્રત્યેક ક્ષણે જે જે બને છે, તે સર્વની છાપ જે મગજના અણુઓઉપર પડતી હોય—જે રથજો, જે ચર ચચર ગ્રાણીપદાર્થો, જે જ્વનિઓ, જે શબ્દો, અને જે લાગણીઓ આપણને પ્રતિક્ષણે યાપ છે તે સર્વનાં સંસ્કાર જે આપણા મગજમાં પડતા હોય—અને આ છાપો અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, એમ કણુષ કરીએ તોપણ મગજમાં રહેલા જ્વાળેટલા ભાગમાં તે સર્વનો શી રીતે સમાસ થઈ શકે તે શુદ્ધિમાં ઉતરી શકતું નથી. એક જ દિવસમાં આપણા મગજમાં આપણી ઈન્દ્રિયોદ્ધારા કેટલી કેટલી બાજતોની છાપો આપણામાં આવે છે, તેનો વિચાર કરો, અને પછી તેને ત્રીસે ગુણીને વિચારી લુઓ કે એક માસના અનુભવનો મગજમાં સંચય થવાને માટે, મગજમાં કેટલો અવકાશ જોઈએ. પછી પ્રત્યેક વર્ષના બાર બાર માસનો વિચાર કરો, અને તમારી શુદ્ધિ કુંઠિત થઈ જશે.

આપણા આંખઆગળ થઈને જે જે વિચાર, જે જે અનુભવ, અને જે જે ચિત્ર પસાર થઈને જાય છે, તે સર્વના સંસ્કાર પડવાને મગજમાં પ્રત્યેકને માટે પૃથક્ પૃથક્ અણુની જરૂર હોત તો કુદરત આપણા મગજમાં કરોડો અણુને સજાત, એટલું જ નહિ પરંતુ આ સર્વના સંસ્કાર તેમના ઉપર પડે એટલા માટે તેમને મગજમાં ક્રમેય તૈયાર સ્થિતિમાં રાખત. પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે આ અણુઓ સૂક્ષ્મ છતાં પણ ભૌતિક છે, અને ભૌતિક શરીરમાં જે કંઈ વપરાયાવિનાતું પડી રહે છે, તે ક્ષયને પામે છે. આમ હોવાથી ભવિષ્યના ઉપયોગને માટે અગાઉથી તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલા અણુઓ ક્રિયારહિત પડી રહેવાથી ક્ષયને પામે છે, અને તેમ યતાં શરીરમાંથી તેઓને કચરારૂપે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે. વળી કુદરત જેનો ઉપયોગ નથી એવી કાષ્ટ વસ્તુને કદી પણ સંજતી નથી. તે જ પ્રમાણે કાષ્ટ વિચાર અથવા અનુભવનો સંસ્કાર પ્રદહ્ય કરવાને માટે અણુઓને તે તત્કાળ રચતી પણ નથી. કારણ કે તાત્કાલિક સર્જન

એ સ્મરકાર છે, અને તેવા સ્મરકારો કુદરત કદી કરતી નથી. ક્રમથી ઉત્પન્ન કરવાનો અને ઉછેરવાનો કુદરતનો નિયમ છે, અને પોતાના નિયમનું કુદરત ઉલ્લંઘન કરતી નથી.

એક ઉદાહરણ લેવાથી આપણને આ વિષય બરાબર સમજાશે ધારે કે નિશાળમાં સાથે ભણનારા બે વિદ્યાર્થીઓને વીસ વર્ષસુધી એકબીજાસાથે કદી મળવું થતું નથી. વીસ વર્ષના અરસામાં આ બંને જણે એકબીજાનું કદી સ્મરણ કર્યું હોતું નથી. અકસ્માત્ તેઓ એકબીજાને એક દિવસ મળે છે. બંનેને વીસ વર્ષપૂર્વેની વાતો જાણે આજે જ બની હોય તેમ સાંભરી આવે છે. હવે વીસ વર્ષકેપર બનેલી વાતોના સંસ્કાર મગજના અણુઓમાં પડ્યા હતા અને તે સંસ્કાર આજે જામત્ થવાથી બંનેને જુની વીસ વર્ષની વાતો આજે સાંભરી આવી, એ વાત જો આપણે કમુદ્ર રાખીએ તો જે અણુઓમાં તે સંસ્કાર પડ્યા હતા તે અણુઓ વીસ વર્ષસુધી ક્રિયાવિનાની જડ હાલતમાં મગજમાં પડ્યા રહ્યા હતા, એમ આપણે સ્વીકારવું જ જોઈએ. અને વીસ વર્ષસુધી ક્રિયાવિનાની હાલતમાં પડી રહેલા અણુઓ એકાએક આમ સચેતન થઈ ક્રિયા કરે, અને નાનપણનાં ચિત્રો આંખેહુણ દર્શિસમીપ આણે, એ શું સંભવે છે ? ભૌતિક શરીરના અણુઓ આમ કરી શકે છે, એવા એક પણ દાખલો આપી શકશો ? વીસ વર્ષસુધી ક્રિયા કે જમણા હાથને, પેસા ઉઘો હાથ રાખી તપ કરનારા આપણોની પેઠે ક્રિયાવિનાનો ઉઘો રાખી મૂક્યા પછી, તે હાથવડે તત્કાળ કશું પણ કામ કરવાની શું તમે આશા રાખી શકો છો ? વીસ વર્ષસુધી નેત્રને બંધ રાખી મૂક્યા પછી, તે નેત્રોવડે પૂર્વના જેવું સ્પષ્ટ જોષ શકશો, એવું શું તમે ધારો છો ? હાથવાસાસવાવિના પયારીમાં એક અંકવાડીયું પડી રહેનાર મનુષ્યના શરીરમાં પણ કેટલી બધી દુર્બળતા આવી જાય છે, એ શું તમે બ્યવહારમાં નથી જોતા ? થોડા દિવસ નદિ વાપરવાથી શરીરના બળવાન અવયવો પણ દુર્બળ પડી જાય છે, અને તત્કાળ કશું કામ કરી શકતા નથી તો વીસ વર્ષસુધી જડ પડી રહેલા મગજના અણુઓ તાકાલ શી રીતે જામત્ થાય, અને પૂર્વે અનુભવેલી વાતોનાં ચિત્રો મનની દર્શિઆગળ શી રીતે રજુ કરે, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. આ એક જ દર્શ્યતથી અણુઓમાં સંસ્કાર પડવાના મતમાં કંઈક દોષ છે, એ દર્શ્ય પણ શુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયા વિના નદિ જ રહે.

અનુભવેલા વિષયોના મગજના અણુમાં પડેલા સંસ્કાર જામત્ થવાથી આપણને કાંઈ વાત યાદ આવે છે, એ સિદ્ધાંત ઉપરના વિચારથી આ પ્રપાણે ભૂખમરેતો જણાય છે. મગજ એ કંઈ ચોપડીનાં પાનાંજેવું નથી કે તેમાં જાણે પડી રહે; તેમ જ તે કંઈ મધપુડાજેવું નથી કે તેમાં દરેક અનુભવની નોંધ, મધની પેઠે પૂરવામાં આવે. જો એકેક અણુમાં એકેક વાતનો સંસ્કાર પડે તો થોડા દિવસમાં બધા અણુ બરાબર જાય, અને તેમ થતાં નવા જ્ઞાનમાટે આપણે કેટલાક અણુને ખાત્રી કરવા પડે, પણ આ ખાત્રી કરવાનો અર્થ, ખીજે કશો જ નથી, પણ ભૂલી જવું, એ જ છે. અને ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન કરનાર સઘળા જ જાણે છે કે જે વાતને ભૂલી જવાનો આપણે અધિક પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે વાત અધિક અને વધિક આપણી સ્મૃતિમાં તાજ થતી જાય છે; આમ ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતો હોવાથી આ મતપ્રમાણે નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો આપણને અસંભવ જ રહે છે.

ભાષાતાનનો વિચાર કરતાં પણ આ મત ભૂલભરેલો લાગે છે. ભાષાના દરેક શબ્દનો સંસ્કાર પડવાને એકેકે અલ્પ જોષ્ઠએ, એમ જો આપણે સ્વીકારીએ તો એક ભાષાના વિદ્વાનના માથામાં જેટલા અલ્પ છે, તેના કરતાં બે ભાષાના વિદ્વાનના માથામાં વધારે અલ્પ હોવા જોષ્ઠએ; અને દશ અથવા વીસ ભાષા જાણનારના માથામાં તો દશગણા અથવા વીસગણા વધારે અલ્પ હોવા જોષ્ઠએ. પણ વ્યવહારમાં આવું ક્યાંદિ અનુભવમાં આવતું નથી. દશ ભાષા અથવા વીસ ભાષા જાણનારનાં માથાં એક ભાષા જાણનાર કરતાં દશગણાં અથવા વીસગણાં મોટાં જોવામાં આવતાં જ નથી. જો આ બધું જાન અલ્પજોષ્ઠમાં જ રહેતું હોય તો આ વધારાનાં અલ્પનો મગજમાં સમાવેશ થી રીતે થયો !

મગજમાં સ્મરણશક્તિનું સ્થાન કયું છે, અથવા મગજના કયા ભાગમાં સ્મરણશક્તિના અલ્પ રહેલા છે, એ વિદ્વાનો હજી સુધી નિર્ણય કરી શક્યા નથી. મગજના અમુક ભાગમાં તેની ક્રિયા થતી અનુભવીને ત્યાં તે છે, એમ તેઓ કહે છે ખરા, પણ તે સ્થાન ખરૂં છે એવું હજી સુધી સિદ્ધ થયું નથી. તે સ્થાનમાં સ્મૃતિજેવી કાષ્ઠ માનસિક શક્તિને હજી સુધી તેઓ શોધી શક્યા નથી, કારણ કે તે સ્થાનમાં તેવી કાષ્ઠશક્તિ છે જ નહિ. સ્મૃતિનું સ્વરૂપ કેવું છે, એ વર્ણવવું કઠિન છે, કારણ કે સ્મૃતિ એવી કાષ્ઠવસ્તુ જ નથી. આ કથન ધણાને હસવાજેવું લાગશે, અને તેમ લાગે તેમાં નવાઈ નથી. કારણ કે સ્મૃતિ એ કાષ્ઠશક્તિ નથી, એવો નિશ્ચય કાષ્ઠ પણ વિદ્વાને હજી સુધી સ્થાપ્યો નથી. તોપણ એ નિશ્ચયમાં જ ખીળ બધા નિશ્ચયેકરતાં વધારે સત્ય રહેલું છે, એ આપણે હવે પછી જોઈશું.*

(અપૂર્ણ.)

* માનસશાસ્ત્રનો થોડો અથવા ધણો અભ્યાસ કરનારા સર્વને આ લેખના સંસ્કારોત્પત્તિ વિચારો વિચિત્ર તથા વિપરીત ભાસાવિના લાગ્યે જ રહેશે. જે શોધકના શોધ અને અનુભવને આધારે આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે, તેના આ પ્રકરણમાં લખેલા વિચારો જેમને વિપરીત ભાસે તેમને તે પ્રતિ અલક્ષ કરવા વિનવવામાં આવે છે. સ્મૃતિને કેળવવાની જે કળા આ લેખમાં લખવામાં આવી છે, તેનું જ જિજ્ઞાસુને મુખ્ય કામ છે, અને તે જો અનુભવમાં મૂકી જોતાં ખરી જણાય તો પછી તેમના ખીળ વિચારો પ્રતિ તત્કાળ ધ્યાતે આપવાનું જુદિમાનનું કામ નથી. આ કળાના શોધકે મગજ અને તેના વ્યાપારોનો દીર્ઘકાળ અભ્યાસ કર્યો પછી, તથા પોતે તથા પોતાના પરિચયમાં આવનાર અનેક મનુષ્યોએ ત્રણ વર્ષસુધી તેનો અનુભવ કરી જોયા પછી અને તેમાં સફળતા પ્રાપ્ત પછી જ તેને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી છે; તેથી મિથ્યા તકોનો તે પરિણામ છે, એવી અશ્રદ્ધા ધરવાનું પ્રયોજન નથી.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(अनुसंधान २६ भा वर्षना पृष्ठ ३१६ थी.)

ॐ परमात्मने नमः ।

चतुर्थः पादः ।

तथा प्राणाः ॥ १ ॥

सुत्रार्थः—ते न प्रभावे प्राण उत्पन्न थाय છે.

તૃતીય પાદમાં આકાશાદિ વિષયક તથા ભોક્તૃવિષયક શ્રુતિઓના વિરોધનો પરિહાર કર્યો છે. હવે એ ભોક્તા જીવોના ઉપકરણરૂપ ઇન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ આ પાદથી દેહેવામાં આવે છે. એટલે કે ભૂત તથા ભોક્તાના વિચાર પછી ભૌતિક પ્રાણના સંબંધની શ્રુતિઓના વિરોધનો પરિહાર આ પાદમાં કરવામાં આવે છે. તેથી તૃતીય ચતુર્થપાદની એ પ્રકારની સંગતિ છે.

ત્યાં તત્ત્વજોડ્વજત-તેણે તેજની સૃષ્ટિ કરી, તસ્માદ્ વા પતસ્માદાત્મનઃ આકાશઃ સંમૂતઃ—આ આત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું—પ્રત્યાદિ ઉત્પત્તિનું પ્રતિપાદન કરનાર ઉપનિષદ પ્રકરણમાં પ્રાણની ઉત્પત્તિનું કથન કર્યું નથી. કાર્કે રચે પ્રાણની અનુત્પત્તિ ન દેહેવામાં આવી છે. અસદ્દા દ્વમય આસીત્ તદાહુઃ કિં તદસદાસીદિત્યવૃથયો વાવ તેઽમેઽસદાસીત્ તદાહુઃ કે તે ઋપય इति प्राणा वा ऋपयः । આ પૂર્વે અસત્ હતું. એ અસત્ તે શું ? પૂર્વે જે અસત્ હતું તે અસત્ તે ઋષિઓ. એ ઋષિઓ કયા ? એ ઋષિઓ તે પ્રાણ—આ શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિપૂર્વે પ્રાણનો સદ્ભાવ કહેવા છે. અહિંનો પ્રાણશબ્દ બ્રહ્મવાચક નથી કેમકે એ પ્રાણ તે ઋષિઓ કહે છે અને ઋષિઓ એ બહુવચન છે તથા પ્રાણાઃ એ પણ બહુ વચન છે. સર્વાણિ હ વા હમાનિ ભૂતાનિ પ્રાણમેવામિસંવિદાન્તિ આ સર્વે ભૂતો પ્રાણમાં જ સય પામે છે હત્યાદિ રચે પ્રાણશબ્દ એક વચનમાં હોવાથી બ્રહ્મવાચક યજ્ઞ શકે છે. તેથી ઉપરની શ્રુતિ પ્રાણની જ અનુત્પત્તિ કહે છે. અન્ય રચે પ્રાણની ઉત્પત્તિનો પણ પાઠ છે. યયાડમેઽર્જલતઃ છુદ્દા વિસ્ફુલિંગા ધ્યુચ્ચરાન્તિ एव मेवेतस्मादात्मनः सर्वे प्राणाः नेम अत्यक्षता अमिर्माथी क्षुद्र तनूभाओ नीकणे છે તેમ આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે—એ શ્રુતિમાં તથા પતસ્માડજાયતે પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ સ-એમાંથી મન, પ્રાણ તથા સર્વે ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે, એ શ્રુતિમાં, સત્ત પ્રાણાઃ પ્રમવાન્તિ તસ્માત્—તેમાંથી સત્ત પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે, એ શ્રુતિમાં તથા સ પ્રાણમજ્જત પ્રાણાચ્છદ્ધાં સં વાયુઽયોતિરાપઃ પૃથિવીન્દ્રિયં મનોઽન્નમ્ તેણે પ્રાણને સખ્યો, તથા પ્રાણમાંથી શ્વેદ, આકાશ, વાયુ, તેજસુ, જલ, પૃથિવી, દીપ્ત્યો મનસ્ તથા અન્ન એ આદિ શ્રુતિમાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ કહી છે. આ પ્રકારે ત્રણ પ્રકારની

શ્રુતિઓ છે; અને તે વિરોધી અર્થને પ્રતિપાદન કરે છે, અને તેમાં એકને સત્ય માનવી અને અન્યને નહિ એવું નિર્ધારણ કરાવનાર કોષ હેતુ નથી તેથી આ શ્રુતિઓ અપ્રમાણ છે એ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા તો ઉત્પત્તિપૂર્વે એટલે કે પ્રલયમાં પ્રાણુનો સદ્ભાવ શ્રુતિ કહે છે તેથી એ શ્રુતિને મુખ્ય લઘુ, પ્રાણુની ઉત્પત્તિ કહેનારી શ્રુતિને ગ્રાણુ માનવી એ દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પ્રકારના પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થવાથી આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે પ્રાણુ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે પ્રાણુની ઉત્પત્તિનું કથન કરનારી શ્રુતિ મુખ્ય છે. ખરું જોતાં તો એક વિદ્યાનથી સર્વ વિદ્યાન ધાવ છે એ મહત્તી ગ્રાતી પ્રતિજ્ઞા છે અને એની સિદ્ધિમાટે પદાર્થમાત્ર બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એ અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ છે. આ વિષદધિકરણમાં આ ન્યાયનું સ્થાપન કર્યું છે. તેથી એ ન્યાયપ્રમાણે પ્રાણુની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ જ થાય છે છતાં આ અનધિકરણ પૃથક્ રચવાનું કારણ આ છે કે પ્રલયમાં પ્રાણુનો સદ્ભાવ રહે છે એવી શ્રુતિ છે. તે શ્રુતિની મતિ શી છે તે જણાવવું અર્થાત્ એ શ્રુતિના અવિરોધનું સ્થાપન કરવું. આમ હોવાથી પ્રથમ સિદ્ધાન્ત જણાવનારો આવ્યો છે કે તે જ પ્રમાણે પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ સૂત્રમાં પ્રથમ પદ તથા-તે પ્રમાણે છે. જેમ અમુક છે તેમ અમુક છે એમ કહેવાય છે એટલે કે તેમ અમુક છે એવું કથન પૂર્વપ્રકૃત ઉપમાનાના સદ્ભાવની અપેક્ષા રાખે છે. અહિં એવું કોષ ઉચ્ચમાન કલા વિના તથા એમ કહ્યું છે તે જવા રીતે ધરી કે ? પૂર્વ પ્રકૃત એવું ક્યું છે કે તેની માફક પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવાય ? ત્યાં તાતીત અનન્તર પાદાન્તમાં તો સર્વમત બહુ આત્મા છે એ વાદીના મનનાં દૂષણો આપનામાં આવ્યાં છે. એ પૂર્વપ્રકૃત તો અહિં ઉપમાન યદ્ય શકે તેમ નથી કેમકે તેની તથા પ્રાણુની વચ્ચે સાદૃશ્ય નથી. જ્યાં સાદૃશ્ય હોય ત્યાં જ ઉચ્ચમાન યદ્ય શકે છે જેમકે જેવો સિંહ તેવો બલવર્મા. અન્ય પૂર્વપ્રકૃત પદાર્થ અદૃષ્ટ છે. તેની સાથે સામ્યનું પ્રતિપાદન કરવા તથા પદ મૂક્યું છે એમ કહો તો જેમ સર્વ આત્માના સંનિધિમાં ઉત્પન્ન થનાર અદૃષ્ટ અનિયત છે તેમ પ્રાણુ પણ સર્વ આત્માપ્રતિ અનિયત છે એવો અર્થ થયો કે જે અસંબદ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ દેહ અનિયત છે અને તેથી પ્રાણુ અનિયત છે એ તો કહેવાઈ ગયું છે તેથી પુનરુક્તિદોષ આવે છે. જોવો પૂર્વપ્રકૃત છે તેને ઉચ્ચમાન લો તો જેમ જોવો ઉત્પન્ન થતા નથી (જોવાની અનુત્પત્તિ પૂર્વપાદમાં સ્થાપન કરી છે) તેમ પ્રાણુ પણ ઉત્પન્ન થતા નથી એવો અર્થ થયો કે જે સિદ્ધાન્તથી વિરોધી છે. તેથી જીવને ઉપમાન લેવાથી અપસિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તથા એ પદ અસંબદ્ધજેવું દેખાય છે.

આમ કહેવામાં આવે તો તે ચોગ્ય નથી. આ સર્વ અધિકરણોની જેમ પરસ્પર સંમતિ છે તેમ એમની શ્રુતિવાક્યોસાથે પણ સંમતિ છે. તેથી શ્રુતિવાક્યમાં આવેલા પદાર્થને અહિં ઉપમાન લઘુ તથાનો સંબંધ કરવાનો છે અર્થાત્ તેમ સંબંધ યદ્ય શકે છે. આ અધિકરણમાં પ્રાણુની ઉત્પત્તિ કથન કરનાર શ્રુતિવાક્ય માત્ર ઉદાહરણ છે, જેનું કે પતસ્માદાત્મનઃ સર્વે પ્રાણાઃ સર્વે લોકાઃ સર્વે દેવાઃ સર્વગાંભિ ભૂતાનિ ચ ચુચ્ચરન્તિ.

આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણ, સર્વ લોક, સર્વ દેવ તથા સર્વ ભૂત ઉત્પન્ન થઇ રહે છે. તેથી આ સૂત્રનો એવો અર્થ થયો કે જેમ લોક, દેવ વગેરે પરબ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેજ પ્રમાણે પ્રાણ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ સર્વ લોક, દેવ આદિ ઉપમાન છે. આ જ પ્રમાણે અન્ય શ્રુતિ કહે છે કે વતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ । ઇં ઘાયુર્યોતિ-રાવઃ પૃથિવી વિભ્વસ્ય ધારિણી—આ આત્મામાંથી પ્રાણ, મનસ્, સર્વેન્દ્રિયો તથા આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ અને સર્વને ધારણ કરનારી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આકાશાદિ-વત્ પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે એમ આ સૂત્રનો અર્થ થયો અર્થાત્ આકાશાદિ ઉપમાનરૂપે થઈ શકે છે.

દૃષ્ટાન્ત દાષ્ટાન્તિકના સંનિહિત હોય તે જ સેતું એવો નિયમ સ્વીકારી આ પ્રમાણે ઉપમાન થઇ શકે છે એ દર્શાવવામાં આવ્યું. હવે ખરૂં જોતાં તો એ નિયમ જ નથી. ભગવાન્ જૈમિનિએ પૂર્વભીમાસામાં અવ્યવહિતની માફક વ્યવહિત પદાર્થ પણ દૃષ્ટાન્ત થઇ શકે છે એ ન્યાયને સ્થાપન કર્યો છે. પૂર્વભીમાસામાં પાનગ્યાપચ તદ્વત્ એમ કહ્યું છે. એનો અર્થ એ છે કે સોમપાન કરતાં જો વમન થાય (દ્યાપત્) તો આ સોમેન્દુ ચરનો નિર્વાપ કરવો. એમાં તદ્વત્ એનો અર્થ અશ્વપ્રતિમદેષ્ટિના અધિકરણના ન્યાયપ્રમાણે એવો છે. એ અધિકરણ ધણી સૂત્રથી વ્યવહિત છે, છતાં તદ્વપદથી તેનો પરામર્શ કરી તેને ઉપમાનરૂપે દૃષ્ટાન્તરૂપે લીધો છે. તેથી એ નિયમપ્રમાણે અહિં જોઇએ તો અતીત જે તૃતીયપદ તેમાં વિષદાદિ બ્રહ્મના વિકારો કહ્યા છે; આ સૂત્રથી એ વિષદાદિ ઉપમાન વ્યવહિત છે છતાં તેનો પરામર્શ કરી કહેવામાં આવ્યું છે કે જેમ એ બ્રહ્મના વિકાર છે તે જ પ્રમાણે પ્રાણ પણ બ્રહ્મના વિકાર જ છે.

પ્રાણને બ્રહ્મના વિકારરૂપ, ઉત્પત્તિવાળા સેવામાં કારણ તો શ્રૌતત્વ છે, શ્રુતિ પ્રાણની ઉત્પત્તિ કહે છે માટે સાચું છે કે કાષ્ઠ કાષ્ઠ પ્રદેશમાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ નથી કહેવામાં આવી. પણ તેની સાથે આ ઉત્પત્તિશ્રુતિને બાધ નથી. ઉત્પત્તિશ્રુતિ છે માટે જ પ્રાણની ઉત્પત્તિ સેવી જોઇએ. એક સ્થળે ઉત્પત્તિનું શ્રવણ નહિ હોય પણ તે અન્યત્ર વિદ્યમાન શ્રવણને બાધ કરી શકતું નથી તેથી જેમ વિષદાદિની ઉત્પત્તિ શ્રુતિમાં કહી છે તેથી અમની ઉત્પત્તિ સેવામાં આવે, એ તેમ પ્રાણની ઉત્પત્તિ પણ શ્રુતિમાં કહી છે માટે તે સેવી જોઇએ.

પ્રાણની ઉત્પત્તિ કહેનાર શ્રુતિને ગૌણ સેવી એવું કહ્યું હતું, તેનું હવે શ્રીસૂત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

ગૌણ્યસંમવાત્ ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—(એ શ્રુતિ) ગૌણ હોવાનો અસંભવ છે તેથી.

પ્રથમસમયે પ્રાણ વિદ્યમાન રહે છે એવી એક શ્રુતિ છે તેને અનુસરીને આ પ્રાણની ઉત્પત્તિશ્રુતિને ગૌણ સેવી એવું પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું તેનું આ સૂત્રથી એ ઉત્તર આપ્યું કે એ શ્રુતિ ગૌણ સેવાય તેમ નથી કેમકે ગૌણીનો અસંભવ છે, એ શ્રુતિ ગૌણ હોય એનો અસંભવ છે. એ શ્રુતિને ગૌણ સેવામાં આવે અને પ્રાણ ઉત્પન્ન થના નથી એમ સ્વીકારવામાં આવે તો પ્રતિદાની દાનિ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. કસ્મિન્તુ મગ્ધો વિજાતે સર્વમિદં વિજાતં મગ્ધતિ-દે ભગવન્ । કેનું વિદાન થયે આ સર્વ વિદાન

યમ જાય છે-એ પ્રકારે એક વિજ્ઞાનવડે સર્વના વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા કરી તેને સાધવા માટે યતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણઃ-એમાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે, ઇત્યાદિ કહેવામાં આવ્યું છે. પ્રાણુદિ સમસ્ત જગત્ જો બ્રહ્મવિકાર હોય તો જ પ્રકૃતિથી અતિરિક્ત વિકારનો અભાવ હોવાથી એ પ્રતિષ્ઠાની સિદ્ધિ યમ રહે છે. પ્રાણુની ઉત્પત્તિ ગૌણ લેવામાં આવે અર્થાત્ પ્રાણ બ્રહ્મના વિકારરૂપ નથી એમ લેવામાં આવે તો એ પ્રતિષ્ઠાની હાનિ થાય છે. ઉપક્રમમાં જેવી આ પ્રતિષ્ઠા છે, જે અર્થની પ્રતિષ્ઠા કરી છે તેવો જ અર્થ ઉપસંહારમાં કહ્યો છે. પુરુષ યદ્વેદં વિશ્વં કર્મ તપો વ્રજ પરમૃતમ્ મહૈવેદં ચિશ્ચમિદં ચરિષ્ટં ઇત્યાદિ ઉપસંહારવાક્યો છે. તેથી ઉપક્રમેપસંહારની એકતાને લીધે પ્રતિષ્ઠા જ ગૌણ છે એમ કહેવાય તેમ નથી અર્થાત્ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય જ છે અને તેથી તેને સમર્થન કરનારી પ્રાણોત્પત્તિશ્રુતિ પણ ગૌણ નથી પણ મુખ્ય છે.

૧ળી જેમ મુદ્ગલમાં આવી પ્રતિષ્ઠા છે તેવી જ અન્યત્ર પણ છે. આત્મનો વા મેરે વર્ણનેન ધ્રુવેનેન મન્વા વિજ્ઞાનેનેદં સર્વં વિવિદિતમ્ આત્માના દર્શન, શ્રવણ, મનન અને વિજ્ઞાનથી આ સર્વ વિજ્ઞાન યમ જાય છે ઇત્યાદિ અત્યન્તરમાં આવી જ પ્રતિષ્ઠા છે તેથી આ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય જ છે અને તેથી પ્રાણોત્પત્તિની શ્રુતિ પણ મુખ્ય છે.

આ રીતે પ્રાણુની ઉત્પત્તિ જ્યારે ઐત છે અને એ શ્રુતિ મુખ્ય છે ત્યારે પ્રલયમાં પ્રાણુનું સત્ત્વ કહેનારી શ્રુતિની થી ગતિ લેવી, એનો શો અર્થ છે એ પ્રશ્ન રહે છે, એ શ્રુતિમાં પ્રલયસમયે બ્રહ્મ પ્રાણુવાળા રહે છે, બ્રહ્મ તથા પ્રાણુ બંને રહે છે એમ લેવું અયોગ્ય છે કારણ કે અપ્રાણો હિ સમન્તાઃ શુષ્કઃ બ્રહ્મતત્ત્વ જે પર અક્ષરથી પણ પર છે તે પ્રાણુરહિત છે એમ કહી મૂળ પ્રકૃતિરૂપ બ્રહ્મતત્ત્વ પ્રાણુદિ સર્વ વિકારથી રહિત રૂપે પ્રલયસમયે રહે છે એમ શ્રુતિ જણાવે છે. તેથી અસ્તુત શ્રુતિ અવાન્તર પ્રલય વિષયક લેવી ઘટે છે. અવાન્તર પ્રલયમાં હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રાણુનો સદ્ભાવ રહે છે અને તે જ અર્થ એ શ્રુતિ કહે છે. હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રકૃતિ પોતાના વિકારની અપેક્ષાએ અધિક સ્થાપી છે અને તેથી એ વિકારોની ઉત્પત્તિપૂર્વે એ અવાન્તર પ્રકૃતિરૂપે સદ્ભાવને પામે છે.

યતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણઃ-એમાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે એ જન્મ દર્શાવનાર અખલ શ્રુતિ હોવાથી એને અનુસરીને આ પ્રાણુનો સદ્ભાવ દર્શાવનાર શ્રુતિનો અર્થ લેવાનો છે અને તેથી યથાશ્રુતિ મહા પ્રલયમાં એમ થાય છે એમ ન લેતાં અવાન્તર પ્રલયમાં હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રાણુ રહે છે એ લેવું આવશ્યક છે. એ હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રાણુ પણ પોતાના વિકારની અપેક્ષાથી પ્રકૃતિરૂપ છે. તેથી એને પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે નથી. શ્રુતિ સ્મૃતિમાં બહુ સ્થળે આ પ્રકારે પૂર્વ પૂર્વ અવસ્થાને ઉત્તરોત્તર અવસ્થાની પ્રકૃતિ કહી વર્ણવવામાં આવે છે અને ઉત્તરાવસ્થાને વિકાર કહેવામાં આવે છે. હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે-હિરણ્યગર્ભ આરંભમાં હતા-એ શ્રુતિમાં તથા આદિકાર્ય સમૂતામ્-એ સર્વ જૂનોના આદિ કાર્ય છે-ઇત્યાદિ સ્મૃતિમાં હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્મના વિકારરૂપ છતાં એમને પ્રકૃતિરૂપ કહી વર્ણવવામાં આવ્યા છે. તેથી આ શ્રુતિએનો વિરોધ નથી અને પ્રાણુની ઉત્પત્તિ જણાવનાર શ્રુતિ મુખ્ય છે તથા ગૌણ લેવાય તેમ નથી.

ગૌણ્યસંભવાત્ એવું જ સૂત્ર તૃતીય પાદમાં, વિષદધિકરણમાં તૃતીય સૂત્ર છે. ત્યાં એ પૂર્વપક્ષનું સૂત્ર છે તેથી તેને અનુસરીને સાં એ સૂત્રનો એવો અર્થ કર્યો છે કે

જન્મશ્રુતિ ગૌણ છે કારણ કે મુખ્ય લેવી અસંભવિત છે. અર્હિં એ જ શબ્દોવાળું આ સૂત્ર સિદ્ધાન્તસૂત્ર છે તેથી અર્હિં એવો અર્થ થાય તેમ નથી. તેથી ગૌણી લેવાનો અસંભવ છે એવો અર્થ કયો છે. તૃતીય પાદમાં પ્રતિષ્ઠા હાનિવડે સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કર્યું છે, અર્હિં તો આ સૂત્રથી જ સિદ્ધાન્ત કહ્યો છે. તેથી પૂર્વસૂત્રને અનુસરી જેઓ અર્હિં પણ તેવો જ અર્થ કરે છે તેઓ પ્રતિષ્ઠાહાનિની ઉપેક્ષા કરે છે અને તેથી તેમનું એ આખ્યાન અયોગ્ય છે.

પ્રાણુની ઉત્પત્તિશ્રુતિ મુખ્ય શા માટે લેવી તેમાં શ્રી સૂત્રકાર અન્ય હેતુ દર્શાવે છે:

તત્ પ્રાક્ શ્રુતેષ્ચ ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—(આકાશાદિમાં મુખ્ય વૃત્તિથી લેવામાં આવતું જાયતે એ) ૫૬ પ્રાણુ-સંબંધે મુખ્યવૃત્તિમાં લેવું જોઇએ કેમકે એ પૂર્વશ્રુત છે.

તત્-અર્હિં પદમ્ એ અધ્યાકૃત છે, તેથી તત્ એટલે તે ૫૬ અર્થાત્ જાયતે એ ૫૬.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે યત્કમાદ્ જાયતે પ્રાણઃ મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ । યં વા-યુજ્યોતિરાપઃ પૃથિવો વિશ્વસ્ય ધારિણી ॥ ૫૮આદિ શ્રુતિવાક્ય છે. તેમાં જાયતે એ ૫૬ છે. એ ૫૬નો સંબંધ સંવાયુઃ ઇત્યાદિ પદોસાથે પણ થાય છે. ત્યાં એ આકાશ, વાયુ આદિમાં જાયતે એ ૫૬ મુખ્યવૃત્તિમાં લેવાય છે, તો ત્યારપૂર્વે પ્રાણઃ શ્રુત છે તેની સાથે કેવી રીતે ગૌણવૃત્તિમાં લઈ શકાય. એક જ પ્રકરણમાં અને એક જ વાક્યમાં એકની સાથે એક ૫૬ મુખ્ય લેવામાં આવે અને બીજાસાથે ગૌણ લેવામાં આવે તો વૈરખ થાય છે. તેથી ઉભયત્ર એક જ અર્થમાં એ ૫૬ લેવાય. આકાશાદિમાં મુખ્ય છે એ પૂર્વે સિદ્ધ કર્યું છે તેથી પ્રાણુના સંબંધમાં પણ એ મુખ્ય જ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ જ પ્રમાણે સ પ્રાણમસૃજત પ્રાણાચ્છૃદ્ધાં ઇત્યાદિ સ્થળે પણ સ્પર્શતિ ધાતુનો પ્રયોગ છે. ને શ્રદ્ધાદિ વિષયમાં મુખ્ય છે તેથી પૂર્વશ્રુત પ્રાણુવિષયમાં પણ મુખ્ય છે એ સિદ્ધ થાય છે.

વળી જ્યાં પૂર્વોપાત્ત પદ્યોસાથે એક ૫૬ મુખ્યાર્થમાં મદહ્યુ કરાય છે તે ઉત્તર શ્રુતસાથે પણ મુખ્યાર્થમાં જ લેવું જોઇએ કેમકે નહિ તો વૈરખ પ્રાપ્ત થાય છે એ પણ આથી નીકળે છે. તેથી સર્વાંણિ મૂતાનિ દ્યુષ્ઠરન્તિ-એ શ્રુતિમાં પૂર્વશ્રુત ભૂતસાથે વ્યુષ્ઠરન્તિ ૫૬ મુખ્યાર્થમાં છે તેથી ઉત્તર શ્રુતપ્રાણુસાથે પણ એ મુખ્યાર્થમાં જ લેવું જોઇએ એ આ જ ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે તેજસ્ આદિની સ્થિતિ પ્રકરણમાં પ્રાણુનું કથન નથી તેથી પ્રાણુની ઉત્પત્તિ નહિ લેવી. આ કથનનો હવે શ્રી સૂત્રકાર પરિહાર કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

અંતઃકરણઉપર અખંડ સાવધાનતા રાખો:

તીવ્રે તપસિ લીનાનામિન્દ્રિયાણાં ન વિશ્વસેત્ ।

વિશ્વામિત્રોઽપિ સોત્કળં કળે જગ્રાહ મેનકા ॥

ભાવાર્થ:—તીવ્ર તપાદિ સાધનમાં લીન રહેવા છતાં પણ આ સ્વભાવથી જ બહિ-શુષ્કતાને પ્રાપ્ત એવી હિન્દ્રિયોવિયે વિશ્વાસશ્રદ્ધિ ધરવી નહિ: વિશ્વામિત્ર સરખા ઉમ્મ તપસ્વીવડે પણ સ્વર્ગઅપ્સરા મેનકાના કણને પ્રીતિ તથા આવેગપૂર્વક આલિંગન થયું.

મારા ઓરડાની મુસાફરી.

[અનુવાદક-શ્રી ધીમંતરામ નવલરામ ચંડિત.]

દિવસ ૨.

પુસ્તકનિરૂપણ.

આકાશમાં આકર્ષિત ગતિએ આવાગમન કરનાર ઝગઝગતા ધૂમકેતુની મારફત નૂતન પથિનું દર્શન કરાવી સાક્ષરચૃષ્ટિસમક્ષ નવીન વિવરણનું પુસ્તક બહાર પાડવાએવું બીજું કયું કીર્તિવંત કાર્ય છે । ગૃહસ્થો, તેને હવે વધારે મખત અધિકારમાં રાખી મુકીશ નહીં. તે આ રહ્યું: વચ્ચે અને વિચારો.

મહે' બહારા ઓરડાની આસપાસ ૪૨ દિવસની મુસાફરી કરવાનું માંધે લીધું હતું અને તે પ્રમાણે તે કાર્ય મહે' પુરૂં કર્યું છે. જે ચિત્તાર્થક અને મનમોહક અવલોકન બહારથી થયું છે અને જે અવલુંનીય આનંદ મહેને રસ્તામાં મળ્યો છે, તે વાચકવર્ગને દર્શાવી બહારી જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા આ કાર્ય ઉદ્દેશ્યનું છે અને ઉપયોગ તથા આનંદની ખાત્રીએ પુષ્ટિ આપી છે,

આધિવ્યાધિ ને ઉપાધિથી પીડાતા અસંખ્ય મનુષ્યોને કંટાળાભરેલા કાળમાંથી મુક્ત કરી અખૂટ આનંદનું સાધનભૂત થનાર આ જ પુસ્તક છે. અને બહારા હૃદયમાં તો અવલુંનીય સંતોષ ઉપજે છે. પોતાના દિવાનખાનામાં પર્યટન કરવાની મજા, મનુષ્યપ્રાણીની ઈર્ષ્યાથી પણ અગમ્ય છે અને લક્ષ્મીથી પણ રવંત્ર છે.

ખરેખર આ જગતમાં એવા કેટલાંક પણ નિર્ભાગી મનુષ્ય નહિ હોય કે જેને એક પણ વિશ્રાંતિસ્થાન નહિ હોય । તે છતાં જેને એવા વિશ્રાંતિસ્થાનનો અભાવ હોય તેને આ બહારી મુસાફરીથી ધણી વિશ્રાંતિ મળ્યા વગર રહેશે નહિ.

મહેને ખાત્રી છે કે દરેક સમજી માણસ બહારી પદ્ધતિ હાખલ કરશે-પછી તેનો સ્વભાવ કે મિત્રસ ગમે તેવો હોય, ઉગ્ર કે કંજીસ, તવંગર કે ગરીબ, યુવાન કે વૃદ્ધ હોય અથવા ઉચ્છૃષ્ટિબંધમાં કે શીતકટિબંધમાં જન્મેલો-હોય । પૃથ્વીના પડઉપર ખદબદી રહેલા અસંખ્ય ટોળામતિ એક પણ એવો નહીં હોય કે જે આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી મુસાફરી કરવાની શોધી કાઢેલી નવીન રીતને સાનંદાચર્યથી અવલોકશે નહિ.

* ફ્રેંચ ભાષામાં "Yoyage autour de ma chambre" નામના એક લઘુ ગ્રંથનો આ અનુવાદ છે. વિવિધ પ્રકારના વિચારોને ૪૨ દિવસના પ્રવાસરૂપે ૪૨ પ્રકરણોમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. શૈલિભેદથી વિચારોનું કથન વાચકોને રુચિકર થઇ પડશે, એમ ધારી આ લેખને અત્રં સ્થાન આપ્યું છે. દ્વપ્ર: સહાકાલ.

દિવસ ૨.

પર્યટનપ્રશંસા.

મ્હારી મુસાફરીની પ્રશંસાના ઉપોદ્ધાતમાં મ્હારે સૌથી પહેલું નિવેદન કરી દેવું જોઈએ કે આ મુસાફરીમાં એક પાઠનો પણ ખર્ચ લાગતો નથી. આ હકીકતમાં આકર્ષણ-શક્તિ છે. મધ્યમ વર્ગના માણસોને આ હકીકત ખેંચાણ કરે છે એટલું જ નહીં પણ ગર્ભશ્રીમતોને પણ આકર્ષવા પૂરતી સમર્થ છે. વળી માંદા માણસોમાટે તો આ મુસાફરી આશીર્વાદસમાન છે; પતનના સપાટા કે ઝડપના ફેરફારથી બહારાજેવું અહિં કંઈ નથી. વળી બ્હીકણ મનુષ્યોમાટે કેટલી મજા ! આ મુસાફરીમાં ચોર કે લુટારા કદી આવી શકતા જ નથી; રસ્તામાં કંઈ ખાઈ કે કાતર નડવાનાં નથી. લાખો મનુષ્યોમાંથી કોઈએ હજી હિંમત ધરી નથી, અને સ્વપ્ને ખ્યાલ પણ ક્યો નથી એવી મુસાફરી કરવા માટે તમે સર્વ તૈયાર થાઓ. ખરેખર એદીનો પાઠચાહ હશે તે પણ મારી સાથે મુસાફરીએ નિકળવામાં આંચકો ખાશે નહિ, કેમકે મ્હારી મુસાફરીમાં જરાએ મહેનત પડવાની નથી. ત્યારે ચાલો, આપણે પ્રયાણ શરૂ કરીએ. પ્રભુપ્રભંડનથી કે મિત્રદોહથી માનજંગ પયસા સર્વ મનુષ્યો ! દુનીયાની ઈર્ષ્યા અને હુલ્લકતા મુખી મારી સાથે ચાલો મારી મુસાફરીમાં દુઃખીયા, માંદા, કાપર, મૂછ વગેરે સર્વને સમાવેશ થશે. કુધારાની કુટિલ યોજનાઓને અને વિશ્વાસઘાતના વેરસાધનોને મંજૂરમાં અગોળો બેસાડનારા હે મનુષ્યો ! ઉઠો અને લમાશ મગજમાંથી મલિન વિચારોને હાંકી કાઢો. એક ફાળનું ડહાપણ મદલ્ય ક્યાં શિવડ્ય એક ફાળની મજા તમે યુમાવો છો. મારી મુસાફરીમાં આવવાની હિંમત ધરો. જે મુસાફરોએ રોમ તથા પારસની રહેઠાણ કરી છે તેથી કંઈક વધારે જ રહેલો અને રસિક રસ્તો આપણે મદલ્ય કરીશું. માત્ર કલ્પનાદેવીના આનંદમાં તક્ષીન યદ સ્વર્ગીય વિમાનવાળી આપણી મુસાફરી સર્વને પ્રિય થઈ પડ્યા વગર રહેનાર નથી.

દિવસ ૩.

કાવ્યદાસાનુન.

અહો ! જગતમાં અધીરા પુરુષો કેટલા બધા છે ! મને ખાત્રી છે કે મારા વાંચનાર બહુવાને જિજ્ઞાસુ બન્યા હશે કે મ્હારો આશ્રમઆસપાસનો પ્રવાસ :૪૨ દિવસમાં કેમ પૂરો થયો અને ૪૩ કે બીજો કોઈ આંકડો કેમ ન થયો ! પરંતુ હું પોતે જ તેનો ખુલાસો કરવા શક્તિ ધરાવતો નથી તો પછી વાચકવર્ગને હું શું ખુલાસો આપું ? પણ હું એટલું જ કહી શકું છું કે જો આ પુસ્તક વાંચનારને લાંબુ લાગે તો તે હું કેમ ન થયું તેમાં મારો દોષ નથી. કોઈ પ્રવાસી પોતાના પ્રવાસવર્ણનને પ્રમાણમાં લાંબુ કરે પણ હું ચાહું તો મ્હારું વર્ણન એક જ પ્રકરણમાં સમાવી દઉં એવું હું ખુલ્લેખુલ્લું બહેર કરી દઉં છું.

એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે મ્હને મ્હારો પ્રવાસ સુખરૂપ નિવડ્યો છે; તે છતાં હું તે ક્યારે પૂરો કરી શકીશ તેની મ્હને સમજ પડતી નથી. વિશેષમાં હું એમ ધારું છું કે કેટલાક મદાપુરુષો જે આ કાર્યમાં વચ્ચે ન આવ્યા હોત તો એક મદાસારવ પુસ્તક લ-

ખવાને મ્હને પુષ્કળ વખત મળ્યો હોત ! પણ તેમની કૃપાથી જ હું મ્હારા ઓરડાની આસપાસ મુસાફરી કરી શક્યો છું.

તેમ છતાં તેઓ કેટલે દરજ્જે દોષવાનું હતા તે હે છુદ્ધિશાળા વાંચનાર ! તમારાથી બની શકે તો નીચેની દલીલપરથી સમજી લેજો.

અવિચારી કૃત્યથી ઉત્પન્ન થયેલા દારૂચક ગુસ્સાના આવેશમાં જો કોઈ માણસ તમારા તરફ કંઈ કટાક્ષ નાખે અથવા ધમ્પો મારી જાય અથવા તમારી પ્રિયતમાની પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં ફાવી જાય તો તે વખતે તમારે તરવાર મ્યાનખંડાર કાઢવી પડે તેના કરતાં બીજું વધારે ન્યાયી કાર્ય કયું હોઈ શકે ?

આવા જ બનાવવખતે તમે ઉદ્દેશાઈ જંગલમાં જાઓ છો અને નીકાલ તથા ગામડીયાની માફક જ્યારે તમારો દુરમન તમારાપર ધા કરે છે ત્યારે તમે સજ્જડ પ્રતિધા મારો છો-તમારું વેરવલ્લ્યા પછી તમે તમારા પ્રતિસ્પર્ધીને દ્વાથે તમારા મરણનું જોખમ બહેારી લઈ તમે તમારી છાતી ખુલ્લી મુકો છો. આ પ્રમાણેનો રીવાજ વારતવિક ગણાય. એમ છતાં આવા પ્રશંસનીય કાર્યને વખોડનારા લોકો ધણી વખત મળ્યા આવે છે; પણ તેનું કહેનારાઓ ઉપર જ્યારે આવા પ્રસંગો આવી પડે છે ત્યારે જેમની તેઓ મોટી ભૂલ કાઢતા હોય છે તેવી જ ભૂલમાં તેઓ પોતે ગોઠ્યા ખાધાવગર રહેતા નથી. આવા માણસોના અભિપ્રાય ઉપર વજન મુકી કેટલાક અભાગીયા માણસો પોતાની આખર અને ગુજરાનનું સાધન ગુમાવી દે છે. તેથી આવી જાતના કાર્યનું સમાધાન કરવા રીવાજ તથા માનની ખાતર જે લોકો વચ્ચે પડે છે તેઓ કાપદાકાનુનપ્રમાણે સમાધાન કરાવવાના કરતાં માત્ર ઉઠાંગ ગોઠવે છે. વળી કાયદો તથા રીવાજ એક બીજાના વિરોધી હોવાથી ન્યાય આપનાર પણ ઉઠાંગના પાસા નાંખી ન્યાય આપે છે.

તેથી મારી મુસાફરી ૪૨ દિવસમાં પૂરી ચવાનો સુકદો કોઈ આવા જ કારણથી કેમ ન કહી શકાય ?

દિવસ ૪.

અક્ષાંશરેખાંશ.

જોકારીયા ગુરુના ગણીતશાસ્ત્રપ્રમાણે મારી ઓરડી પૂર્વ ૪૮ અક્ષાંશ પર આવેલી છે અને તે પૂર્વપશ્ચિમાભિમુખ છે તથા જો વધારે ઉંડાણથી વિચારીએ તો ૩૬ ક્રમ દરેનો સમાતર ચતુર્થાંશ થાય છે. મારી મુસાફરી આ ચતુર્થાંશના કરતાં વધારે લાંબી થશે, કારણ કે અમુક નિયમ કે યોજનાવગર હું આમથી તેમ ફરીશ, વક્રગતિ લઈશ અને જરૂર પડતાં ભૂમિતિની દરેક રેખાનું અનુકરણ કરીશ. દરેક પગલું ભરતાં વિચાર કરી જોએ એમ કહે છે કે હું કાલે ત્રણ જણની મુલાકાત લઈશ, ચાર કાગળ લખીશ અને ફલાણું કરીશ તેવા મનુષ્યોપર મને ઝાઝો વિશ્વાસ નથી. દરેક જાતના વિચાર, રસ તથા લાગણીને માટે મારો આત્મા એટલો બધો ખુલ્લો છે કે જે કંઈ દૃષ્ટિએ પડે તેને તે તરફાળ પ્રદક્ષ કરે છે. જીંદગીના કંઈ રસ્તાપર વેરાયલાં આનંદપુષ્પો વીણવા આત્માએ શા માટે તૈયાર થવું ન જોઈએ ? તે એટલા બધાં આર્થાં આર્થાં અને જવલ્લે વેરાયલાં છે કે જો સહભાગ્યે આપણા પગઆગળ આવી પડે તો તે વીણવાને કપો મૂર્ખ ઉભો નહીં રહેશે ? અમુક નિયમિત પ્રગતિ પકડવાના ડોળ.

શિવાય જેમ પારધી શિકારપાછળ દોડ્યો જાય છે તેમ પોતાની કદપનાને નિરંકુશ છોડી દઈ તેના વેગમાં ચાલ્યા જવા જેવું સુખ ખીલું શેમાં રહેલું છે ? તેથી હું જ્યારે મારા ઓરડામાં મુસાફરી કરું છું ત્યારે મારો પ્રવાસ બાંધે જ સીરી લીટીમાં ચાલે છે. હું ટેમલ-પાસેથી ખુણામાં આવેલા તકતાતરફ જઈ છું. ત્યાંથી બ્યારણાતરફ કુચ કરવા નિર્ણય ગતિ પકડું છું અને જો કે વિચાર તો કર્યો હોય કે પ્રદક્ષિણા કરી ટેમલપાસે પહોંચ્યા પછી તોપણ જો રસ્તામાં વિરામવેત્રાસન આવી ગયું તો વિવેક કે સચુકાઈને સધર્યા વિના હું મારું રથાન ત્યાં જ જમાવી દઈ છું. વચમાં વચમાં મને કહી લેવા દો કે આરામ ખુરસી એ રાત્રીચીલામાંની એક અતિ હિતમવસ્તુ છે, અને વિચારમસ્ત મનુષ્યોના મગજને અતિ લાભકારી છે. શીયાળાની લાંબી રાતે ગીચ વરતીના કોલાહલથી દૂર જઈ આવી ખુરસી પર લાંબા થવામાં ધણે અંશે હતાપણ તથા આનંદ શમાયલો છે. એક સારી સળંગેથી સગડી, કેટલાંક પુસ્તકો અને કાગળ પેન્સીલ-વાહ ! ગમગીનીનો કિલકિલ તોડી પાડવા માટે કેવા સુંદર ફિરસ્તાઓ ! વળી સગડી સકોરતા પુસ્તક તથા પેન્સીલને ક્ષત્રી જઈ મનમાં કંઈ રમણીય તરંગોના વહનમાં ધસાણ જવું કેવું સર્વોત્તમ લાગે છે ! અનતકાળના ચક્રમાં ચુરો થતા આ દરરોજના કલાકોની ગતિ દિલગીરી ઉત્પન્ન કર્યાં શિવાય લપસી જાય છે. તેમ મિત્રમંડળની રમુજના હેતુથી થોડી લીટીઓની શુદ્ધી કરવામાં કેટલી રમ્યતા લાગે છે !

દિવસ ૬

ખીજાનું.

મહારી આરામખુરસીની પાસે ઉત્તરાભિમુખ કરી ચાલીએ તો તરત જ મ્હાઈં ખીજાનું એક ખુણામાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મહારા ખીજાનાએ ધણી જ સરસ જમા પસંદ કરી છે અને પ્રાતઃકાળના કિરણો તેની અંદર નિરંતર રમે છે. મુદર ઉનાળાની રહવારે સફેદ દિવાલપરથી સરી આવતાં કિરણો સર્વ ઉગતાં જ પ્રવેશ કરે છે અને બારીની સામે આવેલું વૃક્ષ આ સંધળા કિરણોનું પ્રચ્છરણ કરી રંગબેરંગી નમુનાનું પ્રતિબિંબ ઓરડામાં પાડે છે. મહારા હાપરાનો કબજો કરી બેઠેલાં પક્ષીઓનો કિલકિલાટ હું રોજ સવારમાં સાંભળું છું. તે વખતે મ્હારો આત્મા કંઈક હજારો રમણીય તરંગોમાં તથા કરે છે, અને અર્ધ જાગ્રતિનાં તરંગવાળું આનંદમય સુખ ખીજા કોઈ પછી પ્રાણીને બાંધે જ મળતું હશે! હું ખરેખર તક્ષીન બની જઈ છું અને ખીજાનાની સુખવાળી ટુંકમાં મનન કરવાની ક્ષણો અને ત્યાં સુધી લંબાવું છું. કદપનાની કળા ખીલવાનાઈ અને સુંદર તરંગ પ્રદિષ્ટ કરનાઈ ખીજાનું એવી સુંદર વસ્તુ ગણાય છે કે તેના ઉપર આપણે સુના કે આત્મનિરમૃતિમાં લીન થયા વગર રહેતા જ નથી. પુત્રના પ્રસવથી હૃદયેલી અનેલી માતા આ જ ટુંકાણે પ્રમુતિની વેદના ક્ષત્રી જાય છે. વિલક્ષણ પ્રમોદ, કદપના અથવા આશાના અંકુરને તલ-પાપડ થવાની આ જ જગ્યા છે. ટુંકમાં કહીએ તો આયુષ્યકાળના અર્ધા વખતમાં બાકીના અર્ધા વખતની વેદના જુલવનાઈ આ જ ખીજાનું છે.

પણ અરે ! કેટલા સારા અને કેટલા દિલગીરીમરેલા વિચારો મારા મગજ પર કુમરો

કરે છે ! ભયાનક અને રમણીય દેખાવના વિરોધાભાસથી મિશ્રણ થયેલી આ વસ્તુ ખરેખર નવીનતા ઉપજાવે છે. બીજાનાએ આપણને જન્મ લેતા જોયા છે અને મૃત્યુ પામતા પણ જોયા છે. હમેશાં અદ્વિતીય અને અચિત્ત રહેતા આ એક એવો પડદો છે કે જેના ઉપર મનુષ્યમતિ વારાફરતી રસમય નાટકો, હાસ્યયુક્ત ફારસો અને કરુણારસવાળા નાટકો લગભગ જ જાય છે.

બીજાનું પુષ્પથી આન્ધારિત ચપલું પારલું છે, મુલાવરચામાં પ્રેમદેવીની ગાદી છે અને અંતે રમસાનભૂમિનું પહેલું સ્થાન છે.

દિવસ. ૬

તત્ત્વવિચારકમાટે.

આ પ્રકરણ મત્ર તત્ત્વશાસ્ત્રીઓને માટે જ છે, બીજાને માટે નથી. એનાથી જન્મ-સ્વભાવપર ધણો પ્રકાશ પડશે. ક્ષુદ્રિના સ્વચ્છ કિરણમાંથી પ્રાણતત્ત્વને લુદ્ધપાદી મનુષ્ય-પ્રકૃતિનું પ્રયક્ષરણ કરનાર લોલકીયાકાચ (Prism) રૂપ આ પ્રકરણ છે.

મારી મુસાફરીના પ્રારંભમાં મારી આગળીઓ શી રીતે દાઝવા પામી તેનો ખુલાસો આત્મા અને જીવ વિષેની મારી દર્શનપદ્ધતિ વાચનારઆગળ સમજાવવા શિવાય આપી શકાય એમ નથી, અને વળી મારા વિચાર તથા કાર્યપર આત્મતત્ત્વવિદ્યાની એવી મોટી અસર થયેલી છે કે જો હું એનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાની કુશળી પહેલેથી જ આપું નહીં તો પછી આ પુસ્તકનો ગૂઢાર્થ ગ્રહણ કરતાં ધણી મુશ્કેલી પડે.

શિન્ન શિન્ન અવલોકનથી મને માલમ પડ્યું છે કે મનુષ્ય આત્મા તથા જીવનો બનેલો છે. આ બે તરવા કેવળ જૂદા છે તોપણ તે એકબીજાસાથે એવાં તો યુગાધિગયલાં છે કે જો તેમની વચ્ચે આપણે કંઈપણ ફરક યોજવા તત્ત્વર થઈએ તો આત્માને જીવ ઉપર ઉપરીપણું ભોગવનારની સત્તા આપવી જોઈએ, એક વૃદ્ધ વિદ્યાગુરુએ મને કહ્યું હતું કે 'પ્રેરેડ રથૂળ વરતુને 'ધતર' એટલે બીજું એવું નામ આપવો દત્તો. એ ઠીક છે પણ હું તો આપણા આત્માની સાથે જ જીવ રહેલો છું તેને જ સર્વોત્તમ ગણી એ નામ આપવું પસંદ કંઈ છું. ધતર પદાર્થ કહીએ તે ખરેખરો આ જ છે અને તે જ આપણા ઉપર વિચિત્ર અવળચડાપણું વાપરે છે. મનુષ્યમાં દ્વિત્વ રહેલું છે એ વાત સામાન્યરીતે સમજવી અધરી નથી; પણ લોકોનું કહેવું એવું છે કે મનુષ્ય આત્મા અને શરીરનો બનેલો છે અને તે ધણી જ વિરોધીપણાથી શરીરને ચિર ધણી બાળતોનો વાંક મુકે છે, કારણ કે શરીરને તો સ્પર્શ કે વિચારસંકિત નથી; ઠપકાને પાત્ર તો માત્ર જીવ જ છે. તે તીવ્ર લાગણીવાળું પ્રાણી છે જે આત્માથી સંપૂર્ણ રીતે અન્ય હોવાને લીધે લુદ્ધ જ પ્રાણી બની એક છુટ્ટી હયાતી ભોગવે છે અને જેનામાં ચોતાના જ સ્વાદ, વલણ તથા ધ્રુવજા હોવાથી બીજાં પ્રાણીઓના કરતાં ઉચ્ચ ગણાય છે; કારણ કે તે બીજા કરતાં વધારે

૧. આત્મા અને જીવ એ શબ્દો અર્થશાસ્ત્રપ્રમાણેના અર્થમાં લેવાતા નથી પણ આત્માનો અર્થ પ્રેરકઆત્મા છે અને જીવનો અર્થ પ્રેર્ય અથવા નિયોજ્ય આત્મા છે.

કેળવાયલું છે અને તેમના કરતાં વધારે સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાળું છે. હે સ્ત્રી પુરુષો, તમે શુદ્ધિને માટે જોઇએ તેટલા અહંકારી લલે થાઓ, પરંતુ ઇતર પદાર્થથી હમેશાં સાંતવેન રહેજો; તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જપારે તમે એકલા હો ત્યારે તો ખૂબ સાંભળજો.

આ બે વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના પ્રાણીઓના એકત્રપણાપર મેં કોણ જાણે કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા છે. દાખલાતરીકે મેં સ્પષ્ટ રીતે નિશ્ચય કર્યો છે કે આત્મા જીવને પોતાના તાબામાં લઇ શકે છે અને સાચી યાપ મારવા માટે જીવ પણ આત્માને તેના વક્ષણથી વિરુદ્ધ વર્તી શકે છે. નિયમતરીકે એક નિયમપ્રકાર છે. બીલું અમલ કરનાર છે; પણ અહુસા તે જાને વિરોધી વર્તનાર છે. શુદ્ધિશાળી પુરુષનું મહાન કાર્ય એ છે કે પોતાના જીવને અરાજક કેલવણી આપવા દેવી કે જેથી તે એકલું વર્તી શકે નહીં અને આત્મા તે જાનથી મિત્રથી મુક્ત થઇ આકાશમાં ગમન કરી શકે, આનો દાખલો આપવાની જરૂર જણાય છે. આપ જપારે એક પુસ્તક વાંચતા બેસો છો, જપારે કોઇ મનોરંજક ગ્રંથ મગજમાં લપણ કરે છે ત્યારે આપને આત્મા એ નથી જોમિસાયે એકદમ જોશદ્દ જાય છે અને તમે પુસ્તકને છુટી જાઓ છો; એટલે તમારી ચક્ષુઓ ધાર્મિક ગતિએ રાખે તથા લીટીપછવાડે જાય છે, સમજાવગર અંતે શું વચ્ચાઇ ગયું તે યાદ રહ્યા વગર તમે પાના ફેરવ્યા જાઓ છો. આમ થવાનું કારણ એ કે તમારા આત્માએ પોતાના સાથીને પોતાની આગળ વાંચી જાનાને હુકમ કર્યો અને પછી પોતે થોડો વખત ગેરદાનર રહેવા વિચારે છે એની કોઇ સૂચના આપી નહિ. તેથી આત્મા સાંભળતો ન હતો તોપણ જીવ તો હુકમપ્રમાણે વાંચ્યો ગયો.

દિવસ ૭

આત્મા.

હું તમને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ પડી નથી કેમ કે આલો ત્યારે દાખલા દેલીલ લઇને આપણે તે વિષયને હલુ વધારે સ્પષ્ટ કરીએ.

એક દિવસ ગયા ઉનાળામાં હું અમુક વખતે દરબારતરફ ધીરેધીરે જતો હતો. આંખો દિવસે હું ચિત્ર કાઢ્યા કરતો તેથી મારા આત્માએ ચિત્રકળાપર જ ધૂત લગાડવાનું પસંદ કરી રાજદરબારતરફ મને લઈ જવાનું કામ જીવ જોને આપણે ઇતરની સંજા આપી છે તેને જ તદ્દન સોંપી દીધું. આત્મા વિચાર કરવા લાગ્યો કે વાહ ! ચિતારાની વિદ્યા પણ કેવી સર્વોત્કૃષ્ટ છે ! કુદરતની પ્રવીતિથી જે આપ્યું થયો છે અને જેણે એ કળા આંજલિકાના આધારભૂત કરી નથી, જે ગમતની ખાતર ચિત્ર કાઢતો નથી પણ સૃષ્ટિસૌંદર્યની મહત્તાથી અને ચિત્ર વિચિત્ર રંગોથી મનુષ્યવદનપર રમી રહેલા પ્રકાશના અગમ આશ્ચર્યમુક્ત નિયમથી વિરમય પામી, પોતાના કૃત્યમાં કુદરતના કૌતુકની ડાયા આવિર્ભૂત કરવા મથતું કરે છે તેવા જ ચિતારાને ધન્ય છે ! વન કુદરતના પ્રેમથી ખેંચાઇ જે એકાંત ખગેથીમાં લટકવા નિકળે છે અને અધમય જંગલ અથવા અદૃશ અરણ્યથી ઉત્પન્ન થયેલી ગ્લાનિની માગણીથી પીગળે છે તેવા ચિત્રકારને જ ધન્ય છે ! તેની કૃતિ કુદરતનું જ અનુકરણ કરે છે; નવો જ દરીયો એને સૂર્યપણ પ્રવેશ ન કરી શકે એવી અધમય શ્રદ્ધાઓ મગજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; લીલી વેલીવાળા લતામંડપોનો જીવનઅંકુર તેના હુકમને અધીન થઇ રકુરે છે અને આકાશનો સુરા રંગો તેના ચિત્રમાં પ્રતિબિંબ પાડે છે; તે

અવકાશને ઘેરી લે છે તથા આપણને તોફાનના ગડગડાટ સંભળાવે છે. કાષ્ઠ વખત વિરમ પામેલા પ્રેક્ષકની દ્રષ્ટિ આગળ પ્રાચીન સિંસીલીના આનંદમય કિનારાનું તે દર્શન કરાવે છે. વનજલદેવતાથી નમ્ર બરમા નાસતી ફરતી ચમકેલી અસરા અને પવિત્ર અરણ્યની આસપાસ આવી રહેલાં, શિશુપ્રકારીગિરીના રમ્ય નમુના રૂપ મંદિરોનાં ભવ્ય મોખરા ચીતરી આપે છે. આવા સ્વર્ગીય પ્રદેશના શાંત ચીલામાં આવતાં કલ્પનાદેવી પણ જુલો પડી જાય છે. આસમાની રંગતી પૃથ્વીમાં આકાશસાથે અવિભક્ત થઈ જાય છે અને આખો દેખાવ શાંત સરિતાના પાણીમાં ચિતરાયેતો ઘર્ષ એવો તો રમણીય ચિતાર ઉભો કરે છે કે તેનું વર્ણન કરવા જીભ અશક્ત છે.

જ્યારે મારો આત્મા આવા વિચારમાં તક્તીન થયો હતો ત્યારે માફ ઇતર કંઈ નવે જ રસ્તે ચઢી ગયું હતું. આત્માનુસાર અદાલતતરફ જવાને બદલે કાબી બાળુએથી એણે એવો તો કતરાતો રસ્તો લીધો કે અદાલતથી છેક અર્ધગાઉ આધે મેડમ દી હોત કેસલના બારણાસુધી માફ ઇતર ભટક્યું ત્યારે જ આત્માએ તેને પકડ્યું.

હવે હું વાંચનારની કલ્પનાને જ માત્ર સોંપું છું કે જો આ ભટકતું ઇતર તે સુંદરીને એકાંતમાં મળી ગયું હોય તો શેા પરિણામ થાત ?

દિવસ ૮.

ઇતર જીવ.

જો ઇતર જીવથી આત્માને આમ છુટો રાખી તેને મરજીમાં આવે તેમ મુસાફરી કરવા દેવાનું ઉપયોગી તથા અનુકૂળ હોય તો તેના ગેરફાવદ પણ છે. તેથી જ દાખલાતરીકે મેં આગળ કહ્યું હતું તે મુજબ મારી આંગળીઓ દાઝવા પામી હતી.

હું ઘણાખરો ઇતરજીવને મારો નારતો તૈયાર કરવાની ખટખટ સોંપું છું. તે સર્વ સામગ્રી સંભાળથી રાંધી આપે છે; કાફી બનાવવામાં તો તે ઉત્તેજાળી બની ગયો છે અને મારા આત્માની મદદશિવાય આવા વ્યાપારમાં તો તે સર્વે સરાડે ઉતારે છે, પણ અનુદાન કરવા માટે આ ધણું કઠિન કાર્ય છે; કારણ કે ઇતરજીવ યાંત્રિકજેવા કાર્યમાં ગુંથાઈ રહે ત્યારે તદ્દન નવે જ રસ્તે વિચારવાનું કાર્ય જો કે સહેલું છે તોપણ તે કાર્યપર દ્રષ્ટિ રાખી સાચવવું અર્થાત્ નિયમાનુસાર બેઠેલીએ તો ઇતરજીવના કાર્યપર આત્માને પરીક્ષા લેવાનું સોંપવું અને તે કાર્યમાં આત્માએ બીજકુલ ભાગ લીધા વિના તપાસવું—એ અતિ દુર્ઘટ છે. માણસ જો કરી શકે તો આત્મતત્ત્વ વિદ્યાની રમતને આ અતિ અસાધારણ ખેલ છે. મારો ખોરાક પકાવવાને સગડીઉપર મેં મારો ચીપીયો મુક્યો હતો અને થોડીવાર પછી જ્યારે મારો આત્મા નવા જ રથાનમાં પ્રયાણ કરવા નિકળી પડ્યો તેવામાં તે લાલચોળ થયેલી લાકડી સધડીપર પડી, મારા જિયારા ઇતરજીવે તે ચીપીયો ઝાલ્યો અને તેથી મારી આંગળીઓ દાઝી ગઈ.

બાલકોનો બોધ.

ધણાખરાનું એવું માનવું છે કે જ્ઞાન પુસ્તકોમાંથી અને મોટા પુરુષનાં વચન તથા કૃતિમાંથી મળે છે. એ માનવું સાચુ છે પણ તે સાથે આ પણ સાચું છે કે જેને આપણે નજીવી વાતો ગણીએ છીએ, જેને આપણે હલકાં માનીએ છીએ તેનાથી પણ આપણને ઓછો બોધ મળતો નથી. બોધ લેવા ધારનાર, જેમ હંસ જ્યાં ત્યાંથી દુધને ગ્રહણ કરે છે, અને જલને પૃથક્ કરે છે તેમ, જ્યાં ત્યાંથી બોધ લઇ શકે છે. એટલું જ નહિ પણ કેટલોક બોધ જે આપણને નજીવી વાતોથી મળે છે તે મોટાં મોટાં પુસ્તકોમાંથી મળતો નથી. શ્રી દત્તાત્રય સમર્થ મહાપુરુષ છે, ઈશ્વરનો અંશાવતાર મનાય છે છતાં તેમણે બોધ શાથી લીધો છે ? તેમણે ૨૪ ગુરુ ક્યાં છે, તે ક્યાં ? સૃષ્ટિમાં રહેલાં હલકાં પ્રાણિઓનું આપું કુદરતનું પુરતક જ ખરું બોધ આપનાર છે અને તેથી ન્યૂન બોધ જ બીજાં કાગળનાં પુસ્તકો આપે છે. કુદરત જે બોધ આપે છે તેમાં તકરાર હોતી નથી, તેને સિદ્ધ કરવા અસંખ્ય પુરાવાની અપેક્ષા રહેતી નથી, છતાં તે બોધ ચન્દ્રપ્રભાણુજન્ય નહિ હોવાથી પરાક્ષ નહિ રહેતાં તરત જ અનુભવશ્ચ યથા રહે છે. એક વાર એ બોધ યનાં મનુષ્ય તરત જ તે પ્રમાણે વર્તવા માટે તેમ છે. મધમાખીને નિરંતર કામ કરતી વિવેકબહે જોનાર ઉદ્દોગ કરવા ઉત્સાહવાળો યથા રહે છે, કીડીને અનુકૂળ સમયે કણસંચય કરી રાખતી જોનાર ઉત્તર સમયમાટે પ્રયત્નથી વ્યવસ્થા કરી રાખતાં શીખે છે, કુતરાને નિમકદલાલીપણે સેવા કરતો જોનાર આભાર માનતાં શીખે છે અને પ્રમાણિકપણાનો પાઠ સચોટ ભણે છે, -ને વિચારપૂર્વક નિરીક્ષણ કરનાર પત્નીમત તથા પતિમતના સંસ્કારથી રહિત રહેતો નથી અને પોતાનાં બચ્ચાને પોતાની પાંખવડે સારીરીતે રક્ષણ કરનાર મરઘીને જોનાર માતાપિતાના ધર્મનો દૃઢ બોધ ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે માણસો ગંભીર યથા બેશી રહેનાર ધ્રુવડો નિરસ્કાર કરે છે ત્યારે માણસોમાંથી જ કોઈ સદા એવો ગંભીર બેશી રહે, વાતચિતમાં પણ પોતે મોટો મહાત્મા છે એવું બતાવવા ગંભીર મુખમુદ્રા કરી રહે તો તેવા લાંબું મોંદું કરી રાખનારને કાણુ પસંદ કરે, પ્રીતિથી ભુલ્યે ? બકગાઠ કર્યા કરનાર મેગપાછ તામના પક્ષીને કોઈ સાંભળતું નથી એ જોનાર પોતાની વાણીને નિયમમાં રચાવતાં શીખે છે. જ્યારે આપણે સમડી, બાજ અને વડને ધિક્કરીએ છીએ ત્યારે એનાથી જ આપણને બોધ મળે છે કે ધતરના હકને છીનવી લેનાર તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે તો આપણે અન્યના હકપર હુમલો કરવાનો શો હક છે ? જ્યારે દેકરને તથા સર્પને માટે આપણને કમકમાટ છૂટે છે ત્યારે છખ્ખાં, દૂધઆદિ દુર્ગુણો જેનો દંશ એથી અધિક વિપમય છે તેનો આપણે કેવી રીતે સમઢ કરીએ ? ચક્રવાકીને કમલમાત્રનો અંતર ચર્તા રડતી જોઈ ક્યાં સ્ત્રી પનિવિરહના દુઃખોથી અચ્ચાત રહે અને તેથી પતિપ્રતિના ધર્મને સેવવા વિલમકરે ? સર્પને ચરત તથા ઉદય પામતા જોઈ જગતમાં આવી પડતી દશાના વિપરિણામોથી કાણુ આશ્ચર્ય ધરે ? દુધમાં ઉલ્લેસ આવતાં તેમાં જલ રેડતાં તે ઉમરો શમેવો જોનાર તથા પુનઃ નાખવડે જળ બળી જતાં દુધ પણ પોતાના આત્માને અગ્નિમાં આહુતિ કરનાર જોનાર કાણુ નત્રોના કુખ તથા મિત્રના ધર્મથી અચ્ચાત રહી શકે ? સક્ષેપમાં એ જ કે વિવેકદષ્ટિથી

જેવામાં આવે છે તે નીતિધર્મનું જ્ઞાન મોટી મોટી સંરચાઓમાં કેળવાયેલા પુરુષોત્તરરૂપી જેમ થાય છે તેમ પ્રસંગે આવતા સાદા અને સર્વત્ર સુલભ હલકા તથા નજીબ મનાતા વ્યતિકરોડિપરથી પણ થાય છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે વૃદ્ધ પુરુષો વિશેષ અનુભવવાળા હોવાથી બાળકોને ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય છે પણ આપણે એ પણ સ્વીકારવું ધટે છે કે બાલકો પણ દૂષિત નહિ થયેલી એવી સ્વપ્રેરણાથી વર્તન રાખનાર હોવાથી ઘણે પ્રસંગે વૃદ્ધોને પણ આ જ નિયમથી બોધ આપી શકે તેમ છે. ક્યો આદાર શુદ્ધ છે, કેવો વિદ્યાર શરીરના સંરક્ષણમાટે કરવો જોઈએ, કેવી ક્રિયાઓ બલની અને શરીરની વૃદ્ધિ માટે કરવી જોઈએ; કેવો હ-સમુખો અને નિશ્ચિન્ત સ્વભાવ રાખવાથી જગતમાં સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે એ આદિ અનેક અંશો બાલકો મોટાને પોતાની કૃતિથી શીખવે છે. જ્યારે પશ્ચાત્ય કવિશિરોમણિ વર્સેવેલે The child is father of the man-આલક એ યુવાનને પિતા છે, એ અમર ચરણ પોતાના કાન્યમાં લખ્યું ત્યારે બાલપણની લાગણી અને સંસ્કારો યુવાવસ્થામાં રહે છે અને તેથી પુત્રનાં લક્ષણો તે પાલણમાંથી જણાય છે એ ભાવ વિવક્ષિત કર્યો હતો છતાં એમની પ્રતિભાથી નીચેજેલું આ વચન અનેક અર્થમાં સત્યતાથી પૂર્ણ થયેલું જણાય છે. અનેક રીતે બાલક મોટાનો ગુરુરૂપે પિતા છે, બોધ આપી પાલન કરનાર રૂપે પિતા છે. આટલું જ નહિ પણ જેમ મોટાની રમતો અનેક ગંભીર અર્થને સૂચવે છે તેમ બાલકોની રમતો પણ તેથી અન્યૂન અર્થને સૂચવે છે. શેતરંજની રમત અનેક પુરુષો રમે છે, પણ એનાપર વિચાર કરનારને એ મોટું સત્ય ખુલ્લું કરે છે. રમતના આરંભમાં રાગ, પોતાના પ્રધાન તથા લક્ષક વગેરેથી સુરક્ષિતપણે, નિર્ભય થઈ જોડેજોડે હોય છે અને આ જગતમાં તેને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી જ, તે સુરક્ષિત સ્થિતિ સદા માટે રહેવાની છે એવું જ્ઞાન થાય છે. પણ થોડી જ ફાળ પછી રંગભૂમિપર દષ્ટિ નાખનારને જણાય છે કે રાજની નિશ્ચિન્ત સ્થિતિ ક્યાં ને ક્યાં જતી રહી છે, અનેક પ્રકારનાં દશાન્તર તેને થયાં છે. પદાતિ જે આરંભમાં પક્ષટણુખે શોભતું હતું તે ગમે ત્યાં આડુંઅવળું કુચ કરી ગયું છે, કેટલા હજીબા છે, કેટલા મૃત્યુના મુખમાં ઝૂમતા આવી રેલાં છે અને ખીમ અન્ય વિરાગિતને આશ્રય આપતાં સન્નિવિસ ઉન્નમરો કરતા બેઠા છે. આ ફાળે ભય આવશે, આમથી આવશે, તેમથી આવશે એવી ભયભીત સ્થિતિમાં આવી રહ્યા છે. જે પ્રધાન રાગના સામી અને આરંભમાં ભોગવતો હતો તેની કાર્યની વિલંબણ મતિએ ક્યાં દૂર પ્રદેશમાં ખસેડી નાખ્યો છે કે જ્યાંથી તેને રાગ જોઈ શકતો પણ નથી. યુદ્ધની રચના સદૃશ થતી જાય છે અને પરિણામમાં સર્વ ભયભાજા જતી રહે છે અને સર્વ પ્રકારે રક્ષાયેલો રાગ નિરાધાર થઈ પડે છે, તેવું લક્ષક જેને લીધે તે પોતાને સુરક્ષિત માનતો હતો તે ક્યાંતું ક્યાં લુપ્ત થયું છે અને રાગ ખીચારો દીનતા ધરતો અનેક પ્રદારો આવી પડવાથી આમ નાસે છે, તેમ નાસે છે અને છેવટે યતુના પંજમાં પકડાય છે. આ પ્રકારે વિવિધ દશાન્તરોતું દર્શન કરાવી, જગતની સંપત્તિનું ક્ષણિકત્વ એ રમત જણાવે છે અને તેથી એને વિવેકપૂર્વક જોનારને એ અમોનિત્વ, નિત્યાનિત્ય વિવેક, વિષત્તિમાં ધૈર્ય, વિરાગ, સમત્વ આદિ અનેક દુર્લભગુણો રાખવાની આવશ્યકતા સૂચવે છે. આ જ પ્રમાણે મોટા પુરુષોની અન્ય રમત પણ વિવિધ

ઉપયોગી અર્થનું જ્ઞાન કરાવે છે. તે જ રીતે બાલકોમાં રમાતી સ્વર્ગનિઃસરણી જેવી બાલિકા રમન પ્રણુ તેવા જ ગંભીર અને સત્ય અર્થનું શિક્ષણ આપે છે. પાસના દાણા પડવાથી એક છેક શિખરપર ચઢી સ્થિર થઈ રહે છે અને ત્રીજે તેથી વધારે દાણા નાંખવા છતાં વારં-વાર સર્પના મુખમાં પકડાઈ પૂંછડે ઉતરી નીચે પડપડ કરે છે. શું આ તમારું દર્તન્ય જણાવતો નથી? ઉંચે ચઢવાને જોઈ તમને આશ્ચર્ય થાય છે પણ જો ઉંચે ચઢવાનો મત્ત ક્યાં છતાં તેમ નથી કરી શકો તો કારણ તમને આથી સ્પષ્ટ થતું નથી? અહિં સ્પષ્ટ-પણે જણાય છે કે ઉંચે ચઢનાર મનુષ્ય જો એક પણ પગથીયું ચૂકે છે તો તે ઉત્તરને બદલે અવનતિને પામે છે. આ નિયમ કેવળ આ રમતમાં જ નથી પણ સર્વ પ્રકારની ઉત્તરિમાં દેખાય છે. દાદરે ચઢી મેડાઉપર જનાર માણસ સીડીનું એક પગથીયું ચૂકે છે તો તેની શી દશા થાય છે? તે દાદરેથી નીચે જ અડ્ડાય છે. પર્વતના શિખરઉપર ચઢનાર એક પગ જો ઉતાવળથી સિધિલ થઈ છે તો તેની કેવી દુર્દશા થાય છે? તો વ્યવહાર તથા પરમાર્થમાં ઉત્તરિ સાધનારે ઉંચે ચઢવા જતાં એક પણ પગથીયું ચૂકતું જોઈતું નથી. શરીરનું આરોગ્ય ગ્રાસ કરવા પ્રયત્ન કરનાર વિવિધ વ્યાયામો કરે છે, પુષ્ટિકર આહાર લે છે, ટોનિક દવાઓ પણ લે છે, પણ જો તેના કોઈ મુખ્ય પગથીયાને ચૂકે છે, નિરંતર ચિન્તાવાળો રહે છે તો તે શરીર સુધારવાના ક્રમમાં પડે જ પડે છે. સમાજની ઉત્તરિ સાધના પ્રયત્ન કરવા નીકળી પડનાર પણ આવી જ કોઈ બૂધ જાણી જોઈને કે અજાણ્યતા કરે છે તો તે ઉત્તરિ કરવા ધારેલા સમાજને અવનતિને અધીન કરે છે. ધર્મમાર્ગમાં ઉંચે ચઢનાર ધર્મનું એક પણ પગથીયું ચૂકે છે તો તે ક્રમે ક્રમે અથવા એકદમ નીચે પછડાય છે. નિરંતર ઉત્તમ આચાર પાળનાર મનુષ્ય એકવાર તેમાં ભૂલે છે અને પોતાની દુર્બલતાથી જરા પણ ખસે છે તો તેને નીચે આવી પડતાં વાર લાગતી નથી દુષ્ટના સ્પર્શવાળા પદાર્થોના એક વાર ઉપયોગ કરવાથી તેને થાય છે કે આપણે હવે આ કર્યું છે તો આ બીજા આહાર ક્યો અધિક ઉતરતો છે. એ પણ પૂર્વના જેવો જ છે. તો હવે કંઈ નહિ. એક વાર એને લેવાથી શું થાય છે? આમ વિચારી તરત જ બીજું પગથીયું તે ચૂકે છે, અને એક ક્રમે ક્રમે ઉતરતાં તે છેક નીચેની પકિતમાં અદ્ય સમયમાં આવી રહે છે. શ્રીકૃષ્ણપતિ શ્રદ્ધા રાખનાર શ્રદ્ધામાં જરા બૂધ કરે છે અને એક નજીવી વાતમાં પણ મિથ્યા સંશયવાળો થાય છે તો તરત જ બીજા પ્રસંગે તેને તે સશય બળવાન વેગમાં રપ્ટરે છે; તૃતીય પ્રસંગમાં તે ઇછું આમાં જ ન હોય હશે એવો નિશ્ચય કરે છે અને એમ ઇછના જ્ઞાનની મર્યાદા કરતો કરતો ઇછને પોતાની પકિતમાં આણી મૂકે છે, અર્થાત્ ઇછશુદ્ધિથી રહિત યર્ષ જાય છે અને એથી પણ આગળ આવે છે તો ઇછને તુચ્છવત્ ગણતાં પણ તે આંચકા ખાતો નથી. ઈશ્વરને દંડપણે માનનાર પુરુષ એક વાર તેમના અસ્તિત્વમાં સદજ પણ શંકાશીલ થાય છે, અને જો તેને માટે તાત્કાલિક ઉપાયોને પોજતો નથી તો અદ્ય સમયમાં એ શંકા વિપર્યયમાં પરિણામ પામે છે અને એક વાર જોને આપણે આસ્તિકરૂપે જોતા હતા તે હવે અદ્ય સમયમાં નાસ્તિકતા સિરો-મથિ થઈ રહે છે. પ્રતિમાદારા શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરનાર પ્રતિમા તો પીતળની છે કે પાપા-ણી છે માટે એમાં શું ઈશ હોઈ શકે, પ્રતિમાપર તો ઉંદર ફરી જાય છે ઇસાદિ મિથ્યા મુજબજીમાં પડે છે અને એનું સમાધાન શાન્ત મતિથી મદ્ય-પ્રાપ્ત કરતો નથી તો અદ્ય

સમયમાં તે પ્રતિભાપૂર્ણને છેડી દેનાર અને એ પૂર્ણનું ખંડન કરવા તત્પર થઇ રહેનાર થાય છે. સદા સત્ય બોલનાર એકવાર પણ અસત્ય બોલે છે તો પછી અસત્ય બોલવામાં જે અંતરનો કમકમાટ થાય છે તેને તે દાખી દે છે અને બીજનાર અસત્ય બોલતાં તે ઓછો આંચકો ખાય છે અને એમ ચાલતાં પછી તે કે જે પૂર્વે સત્યશિવાય બોલતો નહોતો તે હવે અસત્યાશવાય બોલતું નહિ એવા શપથ લેનાર જાણે હોય તેવા થઇ રહે છે. આ જ પ્રમાણે વિચારીને જોતાં સર્વજ જજીશો કે ધર્મનું એક પગથીયું જે પ્રમાદથી ખસે છે તે અદ્ય સમયમાં અધઃપતનને પામે છે. માટે બાળકોની આ રમત જજીવે છે કે તમે તમારા નિશ્ચયથી લેશ પણ ડગો નહિ. તમે ધર્મમાંજ વહન યાઓ છો તેમાંથી તત્કાળ આગળ નહિ વધાય તો ચિન્તા નહિ પણ તેનું એક પણ પગથીયું નહિ ચૂકનાં લખખૂમિ-કાને મીનની માફક પકડી રાખો. આમ કરવાથી તમે તમારી જેળે જ થોડા સમયમાં આગળ વધેલા તમને પોતાને જોશો. આમ હોવાથી જ એક કવિ કહે છે કે યથા હિ મલિને-ર્ચસ્ત્રૈર્યથ તત્રોપવિદયતે । યથં ચલિતવૃત્તસ્તુ વૃત્તશેષં ન રક્ષતિ॥ જ્યાંસુધી મનુષ્યોનાં વસ્ત્રો બીલકુલ ડાઘવિનાનાં હોય છે ત્યાંસુધી તેનાપર એક પણ ડાઘો નહિ પડે તેની તેઓ સર્વોત્તમ સંભાળ રાખે છે પણ ગમે તે કારણથી એક પણ ડાઘો પડે છે તો પછી એ સંભાળ જતી રહે છે અને મલિન વસ્ત્ર યતાં તેના તે જ મનુષ્ય રચાને સાફ કર્યાવિના, રચાન સ્વચ્છ કે અસ્વચ્છ છે તે જોવાવિના પણ ગમે ત્યાં બેસી જાય છે; તે જ પ્રમાણે જ્યાંસુધી જ્ઞાતો લેશ પણ ભંગ થયો નથી ત્યાંસુધી જ્ઞાતનું ઉત્તમ પાલન તથા રક્ષણ થાય છે પણ એક વાર તેમાં લેશ પણ ભંગ થાય છે તો પછી બાકીના જ્ઞાતના રક્ષણમાટે પ્રમાદ જ થાય છે અને અદ્ય સમયમાં તે રહેલા જ્ઞાતનું પણ વિસ્મરણ થઈ જાય છે. માટે જ્ઞાતમાં પ્રથમ ચૂક કરતાં અતિશય વિચાર કરવાનો છે. સર્વ ઉત્તતિ સાધવા પ્રયત્ન કરનારે આ જ પ્રમાણે વર્તવાનું છે, અને એ બોધ તે બાળકો વિવિધ પ્રકારે આપે છે.

શરીરપર ચરખી વધારવા માટે શું કરવું ?

યોગ્ય આદાર મદણ કરવાથી શરીરઉપર ચરખી વધારી શકાય છે. પણ ચરખીથી શરીરનાં હાડકાં પૂરવાં તેના કરતાં માંસ અને રુધિરથી તે પૂરવાં, એ અધિક યોગ્ય છે. અહા, વટાણા વગેરે કઠોળ તથા કેળાં ખજુર વગેરે મીઠાં ફળ પ્રમાણમાં અધિક ખાવાથી શરીર પુષ્ટ કરી શકાય છે. પ્રત્યેક માંસ, મોંમાં લગભગ પાણીજેવા થઇ જાય ત્યાં સુધી આવવાની જરૂર છે. આથી આદારમાં રહેલું સઘળું પૌષ્ટિક તત્ત્વ તેના કબોમાંથી છૂટું પડે છે. ગમે તેવા પૌષ્ટિક ખોરાક પણ યોગ્ય રીતે આવવામાં નથી આવતો તો ધારેલી પુષ્ટિ આપી શકેતો નથી. વધારે આવવથી થોડા ખોરાકથી ઘણી પુષ્ટિ મળે છે, એટલું જ નહિ, પણ શુદ્ધ સમવાયી મનુષ્ય સહેલાણી મિતાદારી થઇ શકે છે.

સદ્ગુરુકૃપાના અનુભવકાલે સદ્ગુરુ- શરણપ્રાપ્ત સાધકના હર્ષોદ્ગાર.

સાહસ.

અરિદ્વક્ષણ નિવારવા, જે બલવત્તમ ઢાલ,
તે રક્ષક સદ્ગુરુતણું, શરણ અહું મેં હાલ.
વક્રદંટિ જેની યતાં, યમ પણ ધારે ભીત,
એવા ગુરુને શરણ યધ, યધ રહ્યા હું અભીત.
સમર્થ કરવા, પાલવા, સંહરવા આ દુરૂપ,
તેવા ઉગ્ર ગુરુતણો, આજ યથો હું શિષ્ય
બ્રહ્મા અને બૃહસ્પતિ, સરસ્વતી પણ સાથ,
જેથી જ્ઞાન અહણ કરે, તે મુજ ગુરુ સાક્ષાત.
જેને ઉપમા આપવા, જડતી ન વસ્તુ કોય,
એવા નિરુપમ સદ્ગુરુ, મુખાગીને શિર હોય.
વેદશાસ્ત્ર જેને સ્તવે, સેવે ઋષિમુનિ આદિ,
તે સર્વ જનના ધ્યેયરૂપ, મુજ ગુરુ આદિઅનાદિ.
જેની સત્તા સ્ફુર્તિથી, જગત્પત્તો વ્યવહાર,—
નીલે છે જે પૂર્વથી, તે મુજ ગુરુ આ વાર.
જેમાંથી છે ઉપજયું, વિવિધ ક્ષાતિયું જ્ઞાન,
તેહ જ્ઞાનધન ગુરુતણા,—શિષ્યતાયું ધરૂં માન.
જેની દૃષ્ટિમાત્રથી, કોટિ જન્મનાં પાપ,—
દળી જાતાં ક્ષણ એકમાં, તે મુજ ગુરુ માબાપ.

જેની હાથી સવે, વિશુદ્ધ પ્રેમપ્રવાહ,
 તે પ્રેમારપદ શુરતણે, શિષ્ય થયો હું આહ !
 યોગી યતિ ને સિદ્ધ પણ, જેની સિદ્ધિનો અંશ,—
 માત્ર લહ્યો તે સિદ્ધિનિધિ, (મુજ) હૃદયમુકુટઅવતંસ.
 આવા સદ્ગુરુ પામતાં, થયો જગતમાં ધન્ય,
 દેવાદિક સ્તુતિ ઉચ્ચરે, એથી શું મુખ અન્ય.
 સદ્ગુરુની છાયામહિં, રમણ કહું હું નિત્ય,
 જેની છાયામાં રમે, બ્રહ્મા શિવ આદિત્ય.
 અનવધિ જે આનંદને, અનુભવતો ઉરમાંદ,
 કાચી ઠલમથકી નહિં, તે કદી પૂર્ણ લખાય.
 જે શ્રીસદ્ગુરુ તારતા, અધમાધમ આ છવ,
 તેવા સમર્થ શરણથી, ધારું ગર્વ અતીવ.
 મુજમાં વારતવ માલ નથી, મુજમાં કાંઈ ન જ્ઞાન,
 પણ શિરપર રાજે સખલ, શ્રીસદ્ગુરુ ભગવાન.
 તે સદ્ગુરુના આશ્રયે, રહી હું દાખલું ભેર,
 ખીલો મુકુટ ભેષને, ભેંસ કરે જેમ તોર.
 મુજમાં સ્વતંત્ર બલ નથી, સદ્ગુરુવિષ્ણુ બલહીન,
 (પણ) મુજથી સદ્ગુરુ નિકટતમ, યકને રદ્ધા અભિન્ન.
 ખડું ભેતાં જડરૂપ હું, કાષ્ટું પોહું ઢાલ,
 સદ્ગુરુચર્મ ધરી મહયું, જેથી બોહું બોલ.
 પ્રેમાવેશે આવી જઈ, અનુચિત હડિં હાંત,
 કાં ને એથી પ્રકટતો, મુજ સાચો સિદ્ધાંત.
 રહી કાગળનો હું તો, પતંગસરખો તુચ્છ,
 સંધાતાં શુરહોરથી, પહોંચું ગગને ઉચ્ચ.
 દુષ્ટ જનોના હિતને, કરવામાંહિં ત્રિપુલ,
 હૃદયમાંત નિવારવા, મુજ શુર દિવ્ય અરુણ.
 આવા સદ્ગુરુ શિર લહી, રહે શી મારે ખોટ,
 અભાગીસમ મુજ હૃદયમાં, નથી ભરતી કે ખોટ.
 જે ભેષજે તે આપવા, સમર્થ સદ્ગુરુરાય,
 વલવલતા આ વિશ્વમાં, ઠાણુ હવે તે ધાય ?
 અનવધિ ધન વેલરતણા, મહારાશિ શુરદેવ,
 મુજ શિર રાજે પ્રકટ પછી, ઠોની કહું હું સેવ.
 હૃદયવિષે ઉપજે કદી, મોહનૃત્તિ ઠા વાર,

તૃપ્તિ પામું નિરખી ગુરુ, સુંદરતાના સાર.
 જેના મોહક રૂપસભ, ત્રિભુવનમાં નથી કાંય,
 એવા શિરપર ગાજતા, મારા સદ્ગુરુરાય.
 કલ્પેશ શોક મારા ટળ્યા, ચિંતા ને વળી દૈન્ય,
 નહ થયું અંતર યદી, કામ ક્રોધનું સૈન્ય.
 ગુરુના બોધ થકી થયું, મારું અંતર શાંત,
 સંશય વિચર્યય જતાં, થઈ રહ્યો નિર્ભ્રાંત.
 અમૃતથી પશુ અધિક પ્રિય, શુભૃતાં સદ્ગુરુવાણ,
 ગળી જાતો આશ્ચર્યથી, હોયે પાકો પહાણ.
 અહો ! મધુર ધ્વનિ ગુરુતણે, જે ક્ષણ પડતો કાન,
 આ વ્યવહારતણું સજ્જ, બુદ્ધિ તત્ક્ષણ ભાન.
 જે ક્ષણથી મેં સાંભળ્યો, સાચો ગુરુનો બોધ,
 તે ક્ષણથી ઉર અનુભવ્યો, મુખસરિતાનો ધોધ.
 અદિતીય એ બોધને, શુભી થયું મન સ્તબ્ધ,
 અંતર જણવી ના શકે, જડે ન વહવા શબ્દ.
 શુભ્યો અનુપમ બોધને, જેણે પ્રીતે કર્ણ,
 ધન્યભાગ્ય તે જાણ્યો, (તેનું) કૃત્યે ભાગ્યનું પર્ણ.
 એ ઉત્તમ આનંદને, વર્ણવતાં વહી જાય,—
 દિવસોના દિવસો તહપિ, યથાર્થ નહિ કહેવાય.
 જ્ઞાનતણા નિધિરૂપ એ, સદ્ગુરુ મારી પાસ,
 તેને ત્યજીને અન્યની, કેમ ધર્મ હું આશ.
 ભલે જ્ઞાન દર્શાવતા, વિવિધ જાતિનું લોક,
 મુજ ગુરુજ્ઞાનનિકટ ગણું, એ સઘળાને શોક.
 શંકામાત્ર વિહારતા, જે ક્ષણ જે જે યાય,
 થઈ રહ્યો નિશંક હું, મુજ સન્નિશ્ચયમાંદા.
 સર્વેશ્વર્યતણા મહા,—સમુદ્ર છે ગુરુસય,
 જેની ઇચ્છા ઉપજતી, તેહુંજુનેતો ત્યાંય.
 સંપત્તિ થોડી થઈ, આઈજર ધરનાર,
 આ જગમાં નાના જનો, ગણતાં ના'વે પાર.
 કંઈક કહે હું જાની છું, સહની પૂરું આશ,
 પશુ નિજની તો ના પુરે એ લોધ આવે હાસ્ય.
 હું તો સમર્થ ગુરુતણે, જગમાં શિષ્ય ગણાઉં,
 લેભાશુ એવાથકી, કેમ હું મોહે તણાઉં.

શ્રીસદ્ગુરુકરુણાચક્રી, મુજમાં દેવી ભેર,—
 બારે અનવધિ આવતું, વય છે હોય કિથોર.
 અધ ઉકેલે શાસ્ત્રને, મૂળે કાળ્યો ગાય,
 બહેરો શ્રવણ કરે બધું, એ મુજ ગુરુમહિમાય.
 અજ્ઞાની મતિહીન પણ, ગુરુનો સેવક છું જ,
 જગના જ્ઞાની જે નહિ, મુજ ગણતીમાં કુછ.
 નથી અભિમાને બોલતો, અંતર નિરભિમાન,
 ગુરુપ્રતાપ બોલાવતો, બોલાવે ગુરુજ્ઞાન.
 શાસ્ત્ર નથી શીખ્યો નથી,—ભણ્યાં પુરાણઆદિ,
 તોપણ ગુરુકરુણાચક્રી, સત્ય લહું મેં આદિ.
 શાસ્ત્રધ્યયનતણો બલે, દર્શાવે બહુ ડોળ,
 (પણ) લવરી કરતી લુભ એ, યુગે ન અનુભવગોળ.
 ગુરુએ નિજ સામર્થ્યથી, મુજમાં પ્રેર્યું જ્ઞાન,
 નિઃસંશય તેથી થઇ, કહું થઇ મસ્તાન.
 ઉપરના આચારથી, બલે જનો વહેમાય,
 મુજ અંતરની જે સ્થિતિ, તેથી કહી ન કળાય.
 પ્રતાપ એ સદ્ગુરુતણો, નથી મારો પુરુષાર્થ,
 ગુરુઅનુગ્રહથી મુધર્યા, મારા સ્વાર્થ પરાર્થ.
 નિર્મલતા અંતરવિષે, કમથી થતી જણાય,
 ગુરુપ્રદર્શિત માર્ગમાં, હાવે સરલ વહાય.
 નિજ સ્તુતિનાં આ વાક્યને, વહવાં છે ન ઉચિત,
 (પણ) ગુરુનાં એ સ્તુતિવચન લહી, ગાઉં ગુરુનાં ગીત.
 જે જ્ઞાનેથી ના ટળે, અંતરનો પરિતાપ,
 તેહ જ્ઞાન સાચું નહિ, બાણવિનાની ચાપ.
 બોધ સ્વરૂપમાં જે દીધો, પણ એ તો અશ્વત્થ,
 હું એ સાચું માનતો, બાકી બીજાં તુલ.
 ગુરુએ દીધા જ્ઞાનથી, જગત લહું હરિરૂપ,
 હરિથી ભિન્ન ન દ્રશ્ય આ, રંક હોય કે ભૂપ.
 આ વિધિ જ્ઞાન થતાં, ઉદે, નથી રહું દુઃખસ્થાન,
 કાં જે એ નિશ્ચય થતાં, રહું નહિ અજ્ઞાન.
 દ્વેતાભાવ જગે સદા, આપે દુઃખ વિવિધ,
 દ્વેતાભાવ થતાં થતો, એવ પણ મોટો સિદ્ધ.
 કેવલ હરિરૂપ ન્યાં લહો, સમગ્ર કાર્યપ્રપંચ,

એક લાસતા અંતરે, શંકર વિષ્ણુ વિરંચ.
હરિના રાજ્યાવધે નથી, લાય શોકાદિ લેશ,
(હું) હરિના રાજ્યવિધે રહું, મુજને ક્યાંથી કલેશ.
જગના અજ્ઞાની જનો, જેને કહે વિકાર,
હરિદ્રષ્ટિ થાતાં મને, જણાય પ્રભુઆકાર.
હરિ ક્વેચ્છાનુસાર જેમ, ધારે અન્ય સ્વરૂપ,
હરિ જ જ્યાં ત્યાં ધારતા, વિકારકેડું રૂપ.
સેવે નિશ્ચય વૃત્તિ આ, ક્યાં પછી દુઃખનું ભાન,
ત્રિકાળ સુખમાં હું રમું, ધરતાં હરિનું ધ્યાન.
નિંદા કે સ્તુતિથી મને, થાય ન રાગ દ્વેષ,
‘તું’ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ છે, કહે ગુરુદેવેશ.
પરબ્રહ્મમાં સ્તુતિ અને નિંદાનો નથી ભેદ,
અખંડ એક સ્વરૂપ તે, બ્રહ્મ કહે છે વેદ.
ગુરુકરુણાથી હું લહું, મુજને તે પરબ્રહ્મ,
અનવધિ મરતીમાં વહું, ‘જ્ઞાનવન શિવોદ્ધમ.’
સદ્ગુરુ નિત્ય પ્રબોધતા, રહેલું પરમ પ્રસન્ન,
ઉચ્ચભાવ ઉર સેવવો, બનવું કદી ન દીન.
બ્રહ્મભાવ જે શ્રેષ્ઠ છે, જેથી પર ના કોઈ,
તેમાં મુજને સ્થાપતો, સાવધાન ઝટ હોઈ.
ક્ષણ ક્ષણ ઉચ્ચપદે થતો, સ્થિર જાણે હું હોઈ,
અંતરમાં તેમજ્જ્વાલાસતું, મુજને યોગી જોઈ.
પ્રતાપ છે આ ગુરુતણો, તે જેમ નચવે જાય,—
ગુરુઅશ્વીન આ મુજનું, તે દિક્ષિ જ્યાં ત્યાં કાલ.
કદી નહિ દુઃખમાં મને, સ્થાપે નિશ્ચય એહ,
તો પછી કરીને કલ્પના, ધરવો શીઠ સંદેહ.
તોપણ જો કદી આપશે, આગળ દુઃખ ગુરુનાથ,
વિચારી દુઃખી ના થતો, ત્યારની ત્યારે વાત.
માતપિતાનો પ્રેમ પણ, ગુરુથી ગણાય ન્યૂન,
ગુરુનો સ્નેહ અમૂલ્ય છે, બાકી બીજાં શૂન્ય.
જેહ પ્રેમના સ્મરણથી, હૃદય અતિ ઉભરાય,
અનુભવ કરતાં-સુખ લહું, (તે) કહું ન સુખથી જા
પુત્રપુત્ર પ્રીતિ ધરે, સાચા સદ્ગુરુ તે જ,
નિહંતુક ગુરુપ્રેમથી, અવધિ અવધિ છે જ.

તેવા દુર્લભ પ્રેમનું, આસ્વાદન કરું નિત્ય;
 એથી અધિક ન જાણતો, કોથી થાવું હિંત.
 કોણ પ્રેમ દર્શાવતું, સદ્ગુરુ સરખોઆજ,
 ચોદ લોકમાં ના લહું, સત્યપ્રેમ ગુરુમાં જ.
 લલો જગજનને રનેહને, તે પણ કરીને વેઠ,
 પણ તે મુજ ઉર બાસતો, ગુરુપ્રેમથી હેઠ.
 એવું કાંઈ ન દેખતો, મુજ ગુરુમાં ના હોય,
 આપે પ્રેમવડે બધું, મુજ છચ્છ જે ભોય.
 મનમાન્યાં સદ્ગુરુ મળ્યા, હવે શું મારે ન્યૂત,
 નિશ્ચય આજ ઉદય થયાં, સર્વ પૂર્વનાં પુણ્ય.
 સુધિત જેમ લોજન મળ્યે, તરસ્થાને જળ જેમ,—
 મળતાં તૃપ્તિ થતી અતિ, મુજને ગુરુથી તેમ.
 જ્ઞાન, વિભવ ને વિષયથી, સર્વથકી હું પૂર્ણ,
 ગુરુપ્રપાદો છવ લોકસમ, થયો હું ચિત્તિમુવર્ણ;
 ગુરુકરુણાથી જ્ઞાનની, નિત્ય ધૂનમાં રહીય,
 મુજ અનુભવના દોહરા, જ્યારે ત્યારે ગર્ધય.

૨ સુખનું સ્થાન:

આડંબરવાળો દખ્ખો નદિ, તેમજ કંગામપણું નદિ એવા પ્રકારની જે સાદાર્થ તે સુખનું સ્થાન છે. અનેક વૈભવો મળે અને અનેક સ્થૂળ પદાર્થોનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય તેમ જ કેવળ શુદ્ધિ, તર્ક આદિની સંકિતઓનો અત્યંત વિકાસ થાય, એ બધામાં સુખનું સ્થાન નથી. આપણા ઉપર અનેક પ્રકારનો કર્તવ્યમાર રહેલો એમાં પણ સુખનું સ્થાન નથી. મનની પ્રગતિ અવસ્થા એ સુખનું રહસ્ય છે. જ્યાં ચિંતા અને ઉદ્વેગનાં પ્રીતિવારો ઉભરાતાં હોય છે, ત્યાં મનની પ્રગતિનો નિરંતર દુકાળ જ હોય છે. જેટલા પદાર્થોનો ઉપયોગ હોય તેટલા પદાર્થોનો સંમદ રાખો. ધરમાં, સરીરમાં, મગજમાં અને મનમાં— બધે જ આ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરજો, અને જેટલાની આપણાથી સરળપણે અવરણ થઈ શકે તેટલી જ જવાબદારી તમારે માથે રાખો. તેથી વધારે નદિ તેમ એથી ઓછી પણ નહિં.

પ્રતાપમય ચારિત્ર્ય.

મનુષ્યના જીવનમાં જે જે તત્ત્વો રહેલાં છે તે સ્વતઃ (પોતાના મૂળરૂપે) સારા પ્રકારનાં જ છે, તેથી જ્યારે તે બધાં ક્રિયામાં યોગ્ય છે-એ તે ક્રિયા અયોગ્ય પ્રકારની નથી હોતી તો-તેનો પરિણામ સારો જ આવે એ નિઃસંશય છે; કેમકે તે સારાં ફળ પ્રકટાવનારાં હોય છે, પરંતુ તે ક્રિયાને ખોટા માર્ગમાં વાળવામાં આવે છે ત્યારે જ અનર્થ પ્રકટે છે. માનવ જાતિને દુઃખોત્પત્તિ થવામાં આ જ કારણ હોય છે.

જગત્માં જે કંઈ ખરાબ અથવા અયોગ્ય છે તે સારી વસ્તુનો દુરુપયોગ કરવાથી તથા તેને અયોગ્ય રૂપમાં ગ્રહણ કરીને તે જ પ્રકારથી તેનો વ્યવહાર કરવાથી, પ્રકટેલું છે. તેથી ખરાબ અથવા અયોગ્યનો નાશ કરવાને માટે મનુષ્યની કર્તવ્યમર્યાદામાં જે જે વસ્તુ આવી મળે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું જ્ઞાન મનુષ્યે મેળવવાની જરૂર છે.

કેાઈ પણ વસ્તુનો દુરુપયોગ થવામાં કાં તો અજ્ઞાન અથવા ચારિત્ર્ય (character) બળની ન્યૂનતા એ બેમાંથી એક અથવા એ બંને કારણરૂપ હોય છે.

જે સદ્ધિમાં મનુષ્ય રહે છે તેમાં વ્યાપાર કરનાં સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોનું જેને જ્ઞાન નથી હોતું તે મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં દોષો કરે છે. અને જેમને તેનું વાસ્તવ જ્ઞાન છે તે મનુષ્યના ઉપદેશને જેઓ અનુસરતા નથી તેઓ લગભગ અત્યેક વસ્તુનો દુરુપયોગ કરતા રહે છે. આમ હોવાથી મહાપુરુષોના નેતૃત્વની જનસમાજના કલ્યાણઅર્થે અનિવાર્ય અગત્ય છે. અને તોપણ જગત્માં કેવળ નેતૃત્વ હોવામાં જ બહું સપૂર્ણ થાય છે એવું નથી; બીજી વસ્તુની પણ તેને અગત્ય છે.

ઉચ્ચ અંતઃકરણવાળા મહાપુરુષોનું નેતૃત્વ અથવા ઉપદેશ અમુક પ્રમાણમાં સહાય કરે છે, અને તે પણ જ્યાંસુધી મનુષ્યની ક્ષિપ્રજ્ઞો સરળ હોય છે ત્યાંસુધી. પરંતુ અમુક પ્રકારનો વિશેષ વિકાસ કરવાને માટે મનુષ્યને જ્યારે આચારના પ્રદેશમાં ઉતરવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે આચારો પણ સરળ નહિ પરંતુ કંઈક ગુંચવણભરેલાં હોય અને તે કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે મનુષ્યે જાતે જ જીવનના અનેક નિયમોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. તે સમયે તેને બીજાઉપર આધાર રાખવાનું પરવડતું નથી.

તેથી જેમ મહા પુરુષોના નેતૃત્વની જનહિતઅર્થે અનિવાર્ય અગત્ય છે, તેમ તે નેતૃત્વનો ઉપયોગ એવા પ્રકારનો ન થવો જોઈએ કે જે મનુષ્યસમુદાયને સામાન્ય સ્થિતિમાં જ રહેવા દે તથા પરાધીનતાનો જ નિરંતર અનુભવ કરાવ્યા કરે; પરંતુ અત્યેક વ્યક્તિ જ્યાંસુધી તેને બહારના નેતૃત્વની અગત્ય નથી રહેતી એવી સ્થિતિમાં મૂકાય ત્યાંસુધી તેને

અખંડ પ્રગતિમાં જાગૃત રાખ્યા કરવામાં અને તેના વિકાસની વૃદ્ધિ કરવામાં જ તે નેતૃત્વનો ઉપયોગ થવો જોઈએ.

સમર્થ પુરુષોત્તમ વારતવ ઉદ્દેશ એ જ હોવો જોઈએ કે જે દુર્બળ છે તેનામાં સામર્થ્યનો વિકાસ કરવો. અને તે દુર્બળ મનુષ્યોને સમર્થ પુરુષની નિરંતર પરાધીનતા રહે, એવું પણ તે મહાપુરુષો ધૃષ્ટતા ન હોવાથી તે દુર્બળ મનુષ્યોની દુર્બળતા શીઘ્ર ટાળવી એ પણ તેમનો તેટલો જ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

ત્રિપુરુષોમાં અધિક પ્રમાણમાં ઉત્તમતાનો વિકાસ થાય, અને આજે અનેક મનુષ્યો જે બંધનમાં ચોતાનું જીવન ગાળ્યા કરતા હોય છે તેમાંથી છુટી મુક્તત્વનો અનુભવ કરે એ પ્રકારનું થવામાં જે કંઈ અને તેટલો પ્રયત્ન કરવાનો આપણો પણ ઉદ્દેશ હોવો ઘટે છે.

બાહ્ય કાલ વીત્યા પછી જ મનુષ્યને કંઈ પણ સ્વતંત્રપણે પ્રાપ્ત કરવાનો સમય આવે છે. પરંતુ આ સમયને વિનાકારણ લંબાવ્યા કરવાની કશી જરૂર નથી. તેમ પ્રત્યેક બલવાન અંતઃકરણવાળો પુરુષ દુર્બળ અંતઃકરણવાળા મનુષ્યની દુર્બળતા ટાળવાનો અને બળનો તેનામાં વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને દુર્બળ મનુષ્યની દુર્બળતાનો તે અયોગ્ય લાભ ન લેવો ધારે તો તે સમય અધિક લંબાતો નથી.

મનુષ્યની હિનતિના નિયમોનું જેમને જ્ઞાન છે તેઓ અજ્ઞાન મનુષ્યોને કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો ભોલ આપે છે, અને તેને લીધે અજ્ઞાન મનુષ્યો સ્વતંત્રપણે જે અનેક દોષો કરતા હોય છે તેમાંના કેટલાક દોષો કરતા તેઓ અટકે એ સત્ય છે, પરંતુ અનુભવ મનુષ્યને બચાવે છે કે આ પ્રકારનું નેતૃત્વ સર્વ પ્રકારના દોષોથી આશ્રિતને મુક્તિ અર્પનાર નથી. કારણ કે બીજાના ઉપદેશને સમજીને તેના પ્રકારે આપણા જીવનમાં ઉપયોગ કરવો એવું પણ યોગ્ય જ્ઞાન હોવાની અગત્ય છે, અર્થાત્ ઉપદેશનો લાભ ઉપજે એવા પ્રકારનો ઉપયોગ કરવામાં પણ અમુક પ્રકારના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

આમ હોવાથી જેમને એ પ્રકારનું જ્ઞાન અથવા શુદ્ધિ નથી તેઓ જીવનના તરવારો પ્રત્યેક પ્રસંગે દુરુપયોગ કરવાના; પછી બલે ગમે તેવા પ્રશુદ્ધ પુરુષોપર તે મનુષ્ય દારવાતા હોય. એથી ઉલટું જેમનામાં એ પ્રકારની શુદ્ધિ છે તેઓ, તેમના નેતાના અખંડ ઉપદેશ અથવા સૂચનાવિના પણ યોગ્ય પ્રકારે કાર્ય કરવાના. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે કિત્ત વિષયસંબંધમાં આ એક બાલુથી જોતા પ્રત્યેક મનુષ્યે જેમ બને તેમ વધારે પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ જ મુખ્ય ઉપાય છે; અને તેમ છતાં તેની બીજી બાલુ પણ છે.

વધારે ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કયું છે એ ન જાણવાને લીધે પણ અનેક મનુષ્યો અયોગ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતા હોય છે. તેમને માટે હિનતિના માર્ગનું વારતવ જ્ઞાન થવું એ જ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિમાંથી મુક્ત કરનાર કારણ છે. જ્યારે તેમને યોગ્ય જ્ઞાન આવે છે ત્યારે તેમના બંધન શિથિલ થઈ જાય છે. પરંતુ ખર્ચ જોતાં એમ છે કે અયોગ્ય માર્ગે જતા મનુષ્યોનો મોટો ભાગ યોગ્ય માર્ગે ક્યો છે અથવા યોગ્ય કર્તવ્ય કયું છે તે સારીરીતે જાણતા હોય છે.

જ્યારે આમ છે ત્યારે તે લોકો શા માટે અયોગ્ય માર્ગે વહેતા દર્શે ?

આનું કારણ બીજું કંઈ જ નથી, પરંતુ ચારિત્ર્યની ન્યૂનતા એ જ છે. જે કંઈ કાર્ય તમે કરતા હો તે કરવામાં તમે નિબૂળ જ યતા હો તો જાણવું કે તમારા ચારિ-

ગ્રામી દુર્બલતા છે. તે જ પ્રમાણે એક વસ્તુનો તમે ઉપદેશ કરતા હો અને તેની વિરુદ્ધ કોઈ ખીણ જ નાતનો આચાર કરતા હો તો તેમાં પણ ચારિત્ર્યની દુર્બલતાને જ કારણરૂપ બાંધીએ.

જેવા પ્રકારની પૂર્ણતા તમારે તમારામાં પ્રકટાવવી હોય, તેમ જેવા પ્રકારનો સદ્-અર્થ તમારે તમારામાં જામવું કરવો હોય અને જેવા પ્રકારના આદર્શરૂપ તમારે થવું હોય તેવા પ્રકારની પૂર્ણતા, સદ્-અર્થ તથા આદર્શરૂપતા તમને ન પ્રાપ્ત થાય, અથવા બીજું કંઈ પણ સિદ્ધ કરવું હોય તે સિદ્ધ ન થાય, અથવા તમને એમ લાગે કે અમુક પ્રકારનું તો હું મેળવીશ અને તે છતાં ન મળે તો તે બધામાં દોષ-પાત્ર તમારું ચારિત્ર્ય છે. મનના વ્યાપારોને પ્રતિમાં અથવા ક્રિયામાં દેરનાર વસ્તુ તે ચારિત્ર્ય છે. ચારિત્ર્યની ન્યૂનતા અથવા દુર્બલ ચારિત્ર્ય જ મનુષ્યને ઉધેમાર્ગે પાળે છે; અને તેથી જ તમને શક્ય લાગતું હોય તે પણ સિદ્ધ કરવામાં અશક્ય થઈ પડે તો જાણવું કે તમારામાંનું કંઈક ઉધે માર્ગે વહેતું હોય છે.

જે કંઈ તમે કરી શકો એમ હો એવું તમને લાગે, તે કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં તે જો તમે ન કરી શકો તો જાણવું કે તમારામાંનું કંઈક ઉધે માર્ગે વહેતું હોય છે.

તમારી સ્વતંત્ર ઇચ્છાપ્રમાણે તમે જે કંઈ ન કરો એમ હોય અને તે છતાં કોઈના દબાણથી તમારે તે કરવાનું આવે-તમે તે કરો-તો તેનો અર્થ પણ એ જ છે કે તમારું ચારિત્ર્ય શિથિલ છે. તેમ જ આસપાસના સંબંધોથી દબાવું, વિવિધ રિયલિટીઓ અથવા પ્રસંગોમાં મૂકાતાં અનિચ્છા છતાં અમુક પ્રકારે અનુસરવું, એ વગેરે થવામાં પણ એક જ વસ્તુની દુર્બલતા અથવા ન્યૂનતા કારણરૂપ છે; અને તે ચારિત્ર્ય.

બલવાન ચારિત્ર્યવાન મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ કશાથી પણ દબાતો નથી. તે કશાથી સંકાય પામતો નથી કે તેને કોઈનો ક્ષોભ થતો નથી. તે કોઈ પણ કારણથી અકળાતું હિતો નથી, હિરોરાષ્ટ્ર જતો નથી, કે કશાથી સ્ત્રીબાવીષ્ય થતો નથી, મનની નિર્માલ્ય ઇચ્છાઓને તે મનુષ્ય વશ થતો ન હોવાથી તેને અંગે કોઈની તાબેદારી તેને ઉઠાવવી પડતી નથી, અને તેથી કોઈ તેનું અપમાન પણ કરી શકતું નથી. એ પ્રકારનાં કાર્યો કેવળ દુર્બળ મનુષ્યમાટે જ નિર્માણ થયું હોય છે.

મનમાં પ્રતિકૂળ વૃત્તિઓના ઉભરાઓ ઉઠવા કરવા, વારંવાર કટોકટીના સમય આવી મળવા, વારંવાર વિરોધ પ્રકટાવાનાં કારણો ઉપજવા, જેના તેના સામે થવાના પ્રસંગો પ્રકટવા જ એ બધું પણ ચારિત્ર્યની દુર્બલતાને જ આભારી છે.

જેમ જેમ ચારિત્ર્ય બળવાન થતું જાય છે તેમ તેમ જેની તેની ટીકા કરવાનો રસ ઓછો થતો જાય છે. કોઈની ટીકા ન કરવાનો સ્વભાવ તેના રમણીય ચારિત્ર્યનું જ દર્શન કરાવે છે. તેમ જ કોઈના દોષોનું કોઈ ખાસ કારણસર પ્રતિપાદન કરવાનું આવે તો તે વખતે બહુ જ સ્વસ્થમાં અને કમવિત્ત જ તે દોષોનું કથન કરવું એ પ્રકારનો અભ્યાસ પણ ઉત્તમ ચારિત્ર્યના જ લક્ષણરૂપ છે.

બલવાન ચારિત્ર્યવાળો મનુષ્ય પ્રતિકૂળની સામે યત્નમાં બળ વાપરતો નથી, પરંતુ અનુકૂળ અથવા હિતમને રચવામાં જ પોતાના સંમય તથા સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરતો હોય છે. તે અંધારાને હાંકી કદાચવાનો મત્તન કરતો નથી પણ દીપકને પ્રકટાવવાનો યત્ન કરે છે. તે જાણે છે કે જ્યાં પ્રકાશ થયો કે અંધકાર તત્કાળ જ ત્યાંથી ભાગશે.

પ્રજાજ ચારિત્ર્યવાળાને કશાનો ભય નથી હોતો. તે કશાની ચિંતા કરતો નથી, કશાથી નિરાશ થતો નથી કે કશાથી હોભ પામતો નથી. કાંઈ પણ કામમાં પ્રયત્નથી કે નિષ્ફળતા મળવા છતાં પણ હિંમત દારી જતો નથી.

ચિંતાના પંડામાં જો તમે સપડાયા હો તો જાણવું કે તમારા ચારિત્ર્યનો કંઈક વિકાસ કરવાની અગત્ય છે. હાથ જોડીને દુર્બળ બની દેવને આધીન થઈ રહેવાની જો તમારામાં વૃત્તિ હોય, આમથી વિપત્તિ આવશે કે આમથી આવશે એવો તમને અખંડ ભય થયા કરતો હોય, કામ કરતાં જરી કઠિનતા કે પ્રતિકૂળતા આવી તે વખતે તે કાર્ય તમે તત્કાળ છોડી દેતા હો, વિરોધી કારણોની મધ્યે તમે તમને રથપાણેલા ભુજો તે વખતે કંપી ઉડતા હો, તેમ જ નિષ્ફળતા કે પરાધીનતા અથવા હૃદયથી વિકૃત કાર્ય કરવાના વખતે પણ તમે તાબે થઈ જતા હો તો જાણવું કે એ બધામાં એક જ કારણ છે, ક્યું? ચારિત્ર્યની દુર્બલતા.

કશા પણ અપવાદવિના કે લેશ પણ અતિશયોક્તિવિના કહીશું તો તે યોગ્ય જ છે કે મનુષ્યમાં જોટલી વ્યગ્રતા તથા ઉગ્રતા તેટલી ચારિત્ર્યની દુર્બલતા.

કાંઈ એ બીજું કંઈ જ નથી પણ સત્વજળનો દુર્બલ છે, પરંતુ મનુષ્યમાં રહેલા સત્વજળને યોગ્ય દિશામાં વાળવાનું કાર્ય ચારિત્ર્યનું જ છે. તેથી જ્યાં ચારિત્ર્યનો યથાર્થ વિકાસ થયો છે ત્યાં કાંઈનો સંભવ જ રહેતો નથી.

જો અંતઃકરણ સદૃજ સદુજમાં પલટાઈ જાય છે, અર્થાત્ ગમે ત્યાં દોરવાઈ જાય છે અને જેનામાં કાંઈ પણ વિષયનું સમતોલપણું રહી શકતું નથી—કશામાં જો મનની સમતોલ સ્થિતિ નથી રહી શકતી—એ બધું એકના જ પ્રતાપે છે—ચારિત્ર્યદૌર્બલ્ય. બલવાન ચારિત્ર્યવાળા મનુષ્યને પોતાનો અગ્નિપ્રાણ અથવા નિશ્ચય ફેરવવાનું કારણ જણાય છે તો અંતઃકરણ વિચારપૂર્વક, ચાંતિથી અને સમજીને ફેરવે છે. તેમાં તે જરા પણ તાણા-વેલીયાપણું કરતો નથી. પ્રખર ચારિત્ર્યવાન પોતાનામાં કમપૂર્વક ફેરફાર કરે છે, એક એક પગથી જેમ જેમ તે ચડે છે તેમ તેમ તે પોતાનામાં ફેરવવાનું ફેરવે છે, નવીન કર્તવ્યનું સર્વ રીતે પૃથક્કરણ કરી તેમાં પગલું ભરે છે, અને આગળનો માર્ગ દિતકર જણાય છે તો જ તેમાં પ્રવેશ કરે છે.

મનુષ્યમાં જેમ જેવે વ્યક્તિક વ્યક્તિત્વ (Individuality) તેમ તેમ તેનું ચારિત્ર્ય વ્યક્તિ બલવાન. મનુષ્યની પોતાનામાં જેમ વધારે જલવતી દંડ શ્રદ્ધા તેમ તે ઉચ્ચતર ચારિત્ર્યવાન. તમને પોતાને રચવાનો અભ્યાસ પાડો. સર્વોત્તમ પ્રકારના થવાનો તથા અત્યંત વિશાળ થવાનો અભ્યાસ પાડો. અને તમારું ચારિત્ર્ય આશ્ચર્યકારક રીતે શક્તિ પામશે.

જે મનુષ્યને જેમાં તેમાં ન્યૂનાત્વું અને દોષોત્વું જ જાન થાય તથા જેના ચિંતનમાં એ જ અખંડ રમણ કરતું હોય તેનું ચારિત્ર્યબળ હલું સમજવું. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે ચારિત્ર્યની દુર્બળતા હોય છે ત્યારે જ તેની દૃષ્ટિએ વારંવાર હલકાપણું જણાઈ આવે છે.

જેનું ચારિત્ર્ય બળવાન છે તેને સદા અનુકૂળત્વું જ જાન રહે છે, તેની શક્તિ અનુકૂળ અંશમાં જ શમેતી રહે છે, કેમકે તેનું ચારિત્ર્ય જ્યાં અનુકૂળ અથવા યોગ્ય અંશ છે ત્યાં જ રહેલું છે, અને તેથી તે પોતાની કર્તવ્યમર્યાદામાં આવતી સર્વ વસ્તુને અનુકૂળ પ્રકારની ધવાના જ કારણોને ઉપજાવે છે.

(અપૂર્ણ.)

સમૃદ્ધ ખારો શા માટે છે.

સમૃદ્ધમાં ખારા જળને બલે મીઠું જળ હોત તો જગતને કેટલું બધું સુખ થાત, એવા વિચારો કેટલાક મનુષ્યો પ્રસંગે દર્શાવે છે, પરંતુ પરમેશ્વરે જે કર્યું છે તે બહુ જ વિચારીને કર્યું છે. ઈશ્વરના કલ્યાણકર હેતુઓ ન જાણવાથી આપણે તેમની કૃતિમાં દોષ કાઢીએ છીએ. સમૃદ્ધને પરમેશ્વરે જે ખારો ન કર્યો હોત તો આ આખું જગત આજે વિવિધ બ્યાધિઓથી બરાબ ગયું હોત. હવામાં બ્યાપેલાં રોગને ઉત્પન્ન કરનાર સધળાં કારણોને પવન ઉડાડીને સમૃદ્ધપ્રતિ ધસડી જાય છે, અને ત્યાં સમૃદ્ધનું ખાઈ જળ તેમને તત્કાળ શોષી લે છે. મીઠું એ શુદ્ધ કરનાર તત્ત્વ છે, અને તે સમૃદ્ધમાં મોટા પ્રમાણમાં રહેલું છે. સમૃદ્ધ એ અશુદ્ધ દ્રવ્યને શુદ્ધ દ્રવ્યમાં રૂપાંતરને પમાડનાર, વિશ્વમાં બ્યાધી રહેલું અત્યંત મોટું ગંજાવર કારખાનું છે. પ્રત્યેક અશુદ્ધ અને રોગ કરનાર વસ્તુને તે ચુસી લેઈને આરોગ્યને આપનાર ‘ ઓઝોન ’ (Ozone) ના રૂપમાં જગતને પાછી આપે છે, અને જગતની આવી મહામુદ્દયવાન સેવા કરવા છતાં તે બદલામાં એક દમડી-સરખી પણ માગતો નથી. સમૃદ્ધની શુદ્ધ હવા આવતી હોય તેવા સ્થળમાં અથવા કાંઈ વહાણના તુલકઉપર એક પ્રહર ઉઠા રહો, અને ત્યાં ત્રણ કલાક દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરો, અને અનુભવ કરી જુઓ કે સમૃદ્ધ તમને શા લાભ કરે છે. તમારા ફેફસામાં જાતી રહેલું સધળું જ મલિન દ્રવ્ય, સમૃદ્ધની હવા વાળીચુડીને સાફ કરી નાંખશે. તમારું લોહી તમારી નસોમાં ઉછાળા મારતું વહેવા માંડશે. તમારા હૃદયને નવા પ્રાપ્ત કરેલા બળથી ધમકારા મારવાની ફરજ પડશે. બરતી એ સમૃદ્ધની જીમ છે. જમીનની ગદી વસ્તુઓને ચાલી જવાને અને સમૃદ્ધના ઉદરમાં તેમને લઈ જવાને દિવસમાં બે વાર તે આવે છે. જે ગંદી વસ્તુઓને તે સમૃદ્ધમાં ધસડી જાય છે, તે વસ્તુઓ સમૃદ્ધ પોતાના ઉદરમાં પચાવે છે, તેમને હારમય કરે છે, તેમને નિર્દોષ કરે છે, અને મનુષ્યનું આરોગ્ય વધારનાર સ્થિતિમાં તેમને પાછી જગતમાં આપે છે.

જનસમાજ તથા દેશનું ઉપયોગી એક ગુપ્ત વલ્લ:

તમે પૂછશો તો મનુષ્યોમાં સૌએ પોણાસો ટકા કહેશે કે આપણો દેશ નિર્માણ થતો જાય છે, લક્ષ્મી, ધાન્ય વગેરે પરદેશોમાં ધસડાઈ જાય છે, અંધનો વધતાં જાય છે અને તેથી દેશનું બળ ઘટે છે. દુષ્કાળથી, કરવેરાથી, વિવિધ પ્રકારના હુક ન મળવાથી, અને પૈસો મળવાના સાધન ઓછાં અને સંકુચિત થઈ ગયાં હોવાથી દેશ દુર્બલ બને છે. કોઈ એવા કારણો જણાવે છે તો કોઈ કહે છે કે આ દેશનું પુષ્કળ ધન લશ્કરીખાતામાં અને એવા જ બીજા કામમાં જર્ણુ રહે છે. અમલદારોને મોટા મોટા પગારો આપવામાં, કેમિસ્ટ્રીની સંસ્થાનાં ખર્ચ પૂરાં કરવામાં અને એવી અનેક શાખાઓમાં ધનનો વ્યય થતો હોવાથી દેશ દુર્બલ પડે છે. કોઈ કહેશે કે આપણા દેશમાં ૫૦૦૦૦૦૦૦ (પાંચ કરોડ) બાવા, સાધુ, ભીખારી વગેરે ન કમાનાર મનુષ્યો છે, તેમનો ખાવાનો ખર્ચ પ્રજાઉપર જ પડે છે, અને તેથી દેશના બળમાં ઘટાડો થાય છે.

આવાં આવાં અનેક કારણોના અનેક મનુષ્યો વિચાર કરે છે, અને તેથી દેશનું બળ ઘટી ગયું એમ માની અસંતોષના ઉદ્ગારો કાઢ્યા કરે છે. મનથી તેઓને ચણચણાટ થાય છે. હવે દિવસે દિવસે દેશનું બળ ઘટતું જશે, એ જ નિર્ણયઉપર તેઓ આવતા જાય છે. મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ દેશની દુર્બલતા યવાનાં કારણોના વિચાર કરવામાં વિવિધ પ્રકારના બળના ક્ષયને આગળ આણે છે. તે ખરું છે, પણ તે વિચાર કરવાથી અને તેને માટે નિસાસા નાખ્યા કરવાથી શું દેશના ઉદયનાં સ્વંરસિમ આપણી દૃષ્ટિએ આવવાનાં હતાં ?

આ સ્થાને જ વિચારને ફેરવવાની જરૂર છે; તેને બીજી દિશાએ વાળવાની અગત્ય છે. દેશનું બળ ક્ષીણ યવાનાં અનેક કારણો વિચાર્યા તો હવે દેશનું બળ વધવાનાં કારણોના વિચાર કરી તેમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો આજે અનેક મનુષ્યોનું વિચાર કરવામાં જે બળ નકામું ચાલ્યું જાય છે તે અટકીને તેનાવડે દેશને પુષ્ટિ મળે.

દેશના બળને ઘટવાના અનેક વિચારો કર્યા કરીએ તો તેથી શું તેના બળમાં શક્તિ થાય એમ છે ? નહિ જ. અને જ્યારે તેમ છે ત્યારે જે પ્રકારે તે બળ વધે એમ હોય તેના વિચારપ્રતિ લક્ષ વાળવો શું ઉચિત નથી ?

દેશને પાંચ કરોડ ભીખારી ભારરૂપ છે, તેમનો ખર્ચ દેશને ભારરૂપ છે, તેમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો દેશની ઉન્નતિમાં તેમ જ વ્યવહારમાં ધણી સુગમતા થઈ જાય એમ ધણા કહે છે. તો દેશમાં તેના કરતાં પણ અત્યંત પ્રમાણમાં સંખ્યાવાળી અને જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ ભીખારીઓ કરતાં અત્યંત પ્રમાણમાં ઉત્તમ કાર્ય કરી શકે એવી કોઈ પ્રજા નથી ? દેશનાં ખેતરોમાંથી રસકસ ક્ષીણ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે, પણ અસંખ્ય પ્રમાણવાળી એક પ્રજાની મનોમૂર્ખિ કંઈ કાળથી ઉખરસરખી થઈ પડી રહી છે, તેમાં યોગ્ય ખેડાણ કરવામાં આવે તો શું તે દેશને અને મનુષ્યોના વ્યવહારને અધિક ફલદ્રુપ કરી શકે એમ નથી ? પરદેશમાં ધસડાતી લક્ષ્મીથી પ્રાપ્તિ થતી દુર્બળતાકરતાં આપણી એક સંપત્તિનો અંકાર તે હજી દબાઈ રહેલો છે,

તેને ઉઘાડવામાં અને તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી તેમાંથી બહુ પ્રકટાવવામાં આવે તો શું દેશ અલૌકિક સંપત્તિને અધિક પ્રમાણમાં પ્રકટાવી શકે એમ નથી ?

અંવરથ, જે કે દેશની અવનતિનાં ઉપરનાં કારણોનો વિચાર કર્તવ્યરૂપ નથી એમ કંઈ નથી, પરંતુ જ્યારે એમ જ જણાય કે તે કારણોને નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય બળ આપણને પ્રાપ્ત નથી તો પછી તે કારણોને વિચારી મિથ્યા શા માટે રોડમાં રજ્યાં કરવાં ? એક ધર બળી ગયું તો પછી બીજું રોધવાની જ જેમ પ્રથમ અગત્ય છે, નહિ કે બળેલા ધરની પેઠી પાડ્યા કરવાની, તેમ મુખ્ય કર્તવ્ય છે તો તે એક જ છે કે દેશમાં જે જે સાધનો હાલ પ્રાપ્ત છે, અને તેમાં પણ જે ઉત્તમ ફલ પ્રકટાવીને દેશના ઉદ્યમમાં તથા મનુષ્યના સમગ્ર જીવનમાં અવ્યુદય તથા શ્રેષ્ઠતા અને બલને ઉપજાવી શકે એમ છે તેનો વિચાર કરી તેની યોજના કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી.

વાયકો । વિચારી જોશો તો જણાશે કે દ્વિમાસપના બરફમાં રહેલા બળ (Energy) કરતાં, નાંચમરાના ધોધમાં રહેલા બળકરતાં અને એવાં અનેક પાણિય તરવોકરતાં અત્યંત દિવ્ય એવું એક બળ મનુષ્યસમુદાયમાં રેલાઈ રહ્યું છે. અને તેનો જો યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે જનસમુદાયને અને તેવડે દેશને અપરિમિત સાહાય્ય આપી શકાય એમ છે. એ બળની વૃદ્ધિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થનાર મનુષ્ય સાથે સાથે પોતાના બળની પણ વૃદ્ધિ કરી શકે છે.

પાંચ કરોડ બીખારીને લીધે દેશને ધણી હાનિ થાય છે અને તેના બળનો ક્ષય થાય છે એ વિચારનારે તે સંખ્યાકરતાં અત્યંત વધારે એવી સીબીનિની સંખ્યાને જોઈને તેમનામાં રહેલા બળને જ્યાં સુધી પ્રકટ કરવામાં નથી આવ્યું ત્યાં સુધી તેઓ પણ ધણી વખતે હાનિના કારણરૂપ થાય છે, અને તે બળવિના દેશ ભિક્ષુ રહે છે, અને તેમનામાં પુરુષોના બળનો ધણો ક્ષય થાય છે તથા ધણા સંસારીમાં તેઓ એક ભારરૂપ યથા અનેક પુરુષોના બળના ક્ષયના કારણરૂપ યથા રહે છે, તે શું વિચારવા સંરખું નથી ? અને તેઓ આવી જ સ્થિતિમાં રહ્યા કરે તો શું સમાજને ભારરૂપ યથા પડે એમ નથી ? પરદેશ જેટલું દ્રવ્ય લઈ જાય છે તેના કરતાં સીબીનિ અઘાન, પુરુષોનું બળ શું ઓછું લઈ લે છે ? અને જો તેમ છે તો પુરુષોની પાસે જ રહેલા એ બળના ક્ષય કરનાર અગ્નિને યોગ્ય દિશામાં વાળીને તેમાંથી સર્વોત્તમ લાભ લેવાની અગત્ય નથી ?

અને કાણુ કહે છે કે સીબીનિ બળનો અને અનેક ગુપ્ત સામર્થ્યોના ભંડાર નથી ? કાણુ કહે છે કે સીબીનિમાં રહેલું એ બળ જનસમાજને અને દેશને ઉપયોગી નથી ? અને એ બળનો જ્યાં સુધી ઉપયોગ થયો નથી ત્યાં સુધી સમાજ સર્વ પ્રકારના બળથી ઉભરાતો યથા શકવાની આશા રહે છે ? જે કેટલાંક બળની ઉત્પત્તિ અને ઉપયોગ સીબીનિમાં અને સીબીનિવડે જ યથા શકે છે, તે શું બીજા કોઈ માર્ગે કરીને યથા શકે કે મળી શકે એમ છે ? અને જ્યાં સુધી તે નથી મળી શકતું ત્યાં સુધી અર્ધાગરૂપ મળતાં પુરુષ પૂર્ણ સ્ત્રી રીતે યથા શકે ? અને તે પૂર્ણ થયા વિના તેને પૂર્ણ બળ, પૂર્ણ સામર્થ્ય કે કોઈ પણ પ્રકારની પૂર્ણતાનો અનુભવ સ્ત્રી રીતે થાય ?

જગતના સજાનો સ કેત જ એ પ્રકારનો છે કે મનુષ્ય જ્યારે પૂર્ણતાને પ્રકટાવે-જ્યારે પૂર્ણ ધાય-ત્યારે જ તેમાંથી પૂર્ણ ફલ ઉપજાવી શકે છે. અને એકલો પુરુષ કે

એકલી સી એ પૂર્ણરૂપે ગણાતું નથી. એ ઉભયનું સંયોગી કાર્ય-જે રૂપમાં યથાર્થરીતે યતું જોઈએ તે પ્રકારનું સંયોગી કાર્ય-જ પૂર્ણ વસ્તુરૂપે ગણાય છે. કુદરતનાં કૃષોપ્રતિ જોશો તો જણાશે કે તેનું અત્યેક કાર્ય આ ઉભય તત્ત્વનું સંયોગી છે, અને એ ઉભય તત્ત્વનો જ્યારે કુદરત સંયોગ કરે છે, ત્યારે જ તે પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે.

પુરુષજાતિ અને સ્ત્રીજાતિ એ બે કુદરતનાં મોટામાં મોટાં કાર્યો છે. અને તે પ્રત્યેકમાં તેણે અનેક સ્વતંત્ર બળને રચાવ્યાં છે. બંને બળ સ્વતંત્ર શક્તિવાળાં છે અને સ્વતંત્ર સામર્થ્યવાળાં છે. પરંતુ તેઓ સ્વતંત્ર ક્રિયા કરી શકતાં નથી, સ્વતંત્ર પ્રકારે ફળ પ્રકટાવી શકતાં નથી. સર્વોત્તમ ફળ ત્યારે જ પ્રકટે છે કે જ્યારે એ બે જાતિમાં રહેલાં જિન્ન જિન્ન પ્રકારનાં બળ પરસ્પર મળે છે. અને તેમ યવામાં હેતુ એ છે કે બંને જાતિનાં બળમાં જૂદા જૂદા પ્રકારની કળાને પ્રકટાવનાર તત્ત્વો છે, અને તેથી એ બે તત્ત્વો જ્યારે બળે છે ત્યારે જ ફળને પ્રકટાવે છે. ફળ પ્રકટાવવામાં એક તત્ત્વ કારણરૂપ નથી પણ બંનેનાં તત્ત્વો કારણરૂપ છે. પુરુષજાતિનાં તત્ત્વમાં ખૂટતી વસ્તુ સ્ત્રીજાતિના તત્ત્વમાંથી મળે છે, અને સ્ત્રીજાતિના તત્ત્વમાંથી ફળ પ્રકટાવવામાં ખૂટતી વસ્તુ પુરુષતત્ત્વ પૂરી પાડે છે.

અને એ તે બંનેની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક એ સર્વ સૃષ્ટિમાં એ જ પ્રકારનો નિયમ છે. તેથી જો એ ત્રણે સૃષ્ટિનાં તત્ત્વોનો એક ખીજનાં તત્ત્વોની સાથે યાનપૂર્વક અને યાત્રીય પદ્ધતિથી સંયોગ કરવામાં આવે છે તો તેમાંથી અદ્ભુત જગ પ્રકટ થાય છે અને તે બળ જનસમાજનું તથા દેશનું સર્વરીતે દિત કરે છે.

જનસમાજના દિતને ઇચ્છનાર બધુઓ । દેશના દિતચિંતક બધુઓ । તમારું કર્તવ્ય છે તો આ એક જ છે કે સ્ત્રી તથા પુરુષ ઉભયમાં રહેલાં સામર્થ્યને બહાર પ્રકટાવવાનાં સાધનો રચો. પુરુષો કંઈક અંશમાં પણ અપભ્રંશીય છે, અને તેઓ પોતાના સ્વતંત્ર બળને પ્રકટાવે છે, પણ સ્ત્રીજાતિના સ્વતંત્ર બળને પ્રકટાવવાનો પૂર્ણ યોગ નથી. સ્ત્રીજાતિમાં રહેલાં સ્વતંત્ર બળ જ્યારે અપૂર્વ પ્રમાણમાં પ્રકટ થશે ત્યારે તેઓ વિશ્વમાં એક અદ્વિતીય વ્યક્તિરૂપે જણાશે. અને ત્યારે જ સમજશે કે દેશમાં બળ નથી એમ નથી, પણ અત્યંત પ્રમાણમાં છે.

સ્ત્રીજાતિનું સ્વતંત્ર બળ ખીલવાની સાથે પુરુષજાતિમાં પણ અનેક બળ ખીલી ઉઠશે. પુરુષનાં અનેક સામર્થ્યો ક્યાંય રહેવામાં સ્ત્રીજાતિનું અજ્ઞાન એ એક મુખ્ય કારણ છે. સ્ત્રીજાતિના અજ્ઞાન અને અકુસલતાને લીધે પુરુષને અનેક નિરુપયોગી કાર્ય કરવાં પડે છે, અને તેવાં કાર્યોમાં તેના બળનો ઘણો દાપ્ત થઈ જાય છે. અને તેથી જ્યારે સ્ત્રીઓ તેમના કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કરી પુરુષજાતિને સદાય આપશે ત્યારે તે પ્રજા ઉન્નતિના ત્રિશૂળગુરુ પર વિરાજશે, અને આ સૃષ્ટિરૂપ નભોમંડલમાં સૂર્ય અને ચંદ્રમાન દાસિને પ્રસારશે.

ઈતર દેશકરતાં આ દેશમાં સ્ત્રીજાતિ વિશેષ માલ પ્રકટાવી શકે એમ છે. કારણ કે ઇતર દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના કર્તવ્યને જે રૂપમાં સમજે છે, તેના કરતાં આ દેશની સ્ત્રીઓ-આર્ય મહિલાઓ-પોતાના કર્તવ્યના અમુક અંશો વધારે સારી રીતે સમજે છે. અને તેમાં પણ સ્ત્રીજાતિનાં અલંકારરૂપ પતિમહિન, પતિસેવા, પતિપરાવશ્યતા, અને સ્ત્રીરૂપમાં કદીએ તો સર્વ પ્રકારનો પતિમાત્ર તેમના અંતઃકરણમાં બદલે ઉત્પટ પ્રકારે રચે.

પાયો છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં પણ એનો મોટો ભાગે દુષ્કાળ છે. પતિની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં અને પતિને અનુસરવામાં આ દેશની સ્ત્રીઓ પૂર્વથી પ્રથમ પંક્તિએ જ વિરાજી છે.

અને એ ગુણુ તે તેમનામાં મોટામાં મોટો ગુણુ છે. જ્યારે આવો મોટામાં મોટો ગુણુ તેમને પ્રાપ્તસરખો છે, તો પછી તેઓને એ યોગ્યરીતે કેળવવામાં આવે તો તેઓ છતર ગુણો શા માટે સિદ્ધ ન કરે ? આ દેશની પૂર્વની સ્ત્રીઓ સર્વ પ્રકારના ગુણુને ધારણ કરનાર હતી, તો તેની પ્રભરૂપ આજની સ્ત્રીજાતિ સામાટે તેવા ગુણુયુક્ત યથ ન રહે ? અવશ્ય થાય.

પરંતુ આજકાલ મનુષ્યસમાજમાં એ અત્યંત વિચારો ચાલતા જોવામાં આવે છે. એક સ્ત્રીજાતિને કેવળ અધમ અને નિંદરૂપે માને છે. જ્યારે ખીજો વર્ગ સ્ત્રીના અત્યંત માહાત્મ્યને પ્રકટાવતો જણાય છે. પરંતુ તે ઉભય વર્ગમાંથી કોઇએ પણ સ્ત્રીજાતિના વારસવ હાઈને-રહસ્યને-જાણવાને માટે ભાગ્યે જ પ્રવર્તન કર્યો હોય છે. અને તે જાણવા વિના એ બંને પ્રકારના નિર્ણય કરનાર મનુષ્યો બૂતે છે. સ્ત્રીજાતિની ક્યા મહત્તા છે, ક્યા તેમની પ્રધાનતા છે, શેમાં તેમના સામર્થ્યોની અધિક અપેક્ષા છે અને તેમનામાં કયું જળ સવિશેષ છે, એ જ્યાં સુધી નથી જાણ્યું ત્યાંસુધી તેમની કરેલી નિંદા અથવા સ્તુતિ કાંઈ પણ યથાર્થ લાભને પ્રકટાવતાં નથી.

જગતમાં સર્વ અંશે પુરુષ જેમ મુખ્ય નથી, તેમ સ્ત્રી પણ નથી. તેમ જ કેવલ સ્ત્રીજાતિ જ અધમ છે અને પુરુષ ઉત્તમ છે, સ્ત્રી પ્રધાન છે અને પુરુષ ગૌણ છે, એવું પણ નથી. પરંતુ પ્રત્યેક ગૈણુ અને પ્રત્યેક મુખ્ય છે. કોઈ કાર્યમાં સ્ત્રી ગૌણ છે તો પુરુષ મુખ્ય છે. અને કોઈમાં સ્ત્રી મુખ્ય છે તો પુરુષ ગૌણ છે. અને આ પ્રકારનો ભેદ હોવાથી જ એ ઉભયનો શરીર, મન તથા આત્માના પ્રદેશમાં યોગ્ય પ્રમાણપૂર્વક સંયોગ હોવાની અગત્ય છે.

જ્યાં પુરુષની પ્રધાનતા હોવી ઘટે ત્યાં પુરુષ પ્રધાનરૂપે રહે અને સ્ત્રી ગૌણપણે રહે અને જ્યાં સ્ત્રીની પ્રધાનતા હોવી જોઈએ ત્યાં પુરુષ પોતાની ગૌણતા સ્વીકારી તે રૂપે પ્રવર્તિ કરે તો તે સમાજ સર્વોત્તમ દિતને જાહુ અલ્પ સમયમાં પામી શકે એમ છે. પરંતુ તકરાર આ જ જગાએ થાય છે. પણ તેમ ન થાય અને પ્રત્યેક પોતાના અધિકારને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે અને તે પ્રકારે વર્તે એ જ કરવા યોગ્ય વસ્તુ છે.

મિત્ર વાચકો ! આ કર્તવ્યને સ્વીકારે બલ દેશમાં અને દેશમાં જ છે. ફલ વૃક્ષમાં અને વૃક્ષમાં જ છે. તેને પ્રકટાવવાનો યત્ન કરો. રત્ન ખાણમાં અને ખાણમાં જ છે. તેને ખોળી કહાડવા યત્ન કરો. બંડાર ઘરમાં અને ઘરમાં જ છે. તેને શોધી લેવા મહેનત કરો.

સ્ત્રીજાતિમાં રહેલા જળને પ્રકટાવવામાં પુરુષે આડે ન આવતાં સહાય કરવાની છે, તેમને ઉત્તેજન આપવાનું છે, તેમને તે માર્ગ દેરવાનાં છે. પુરુષે સ્ત્રીજાતિના બલની ઉપેક્ષા કરવાની અગત્ય નથી, પણ તેને ખીલવવાની અગત્ય છે. અને તેને મિત્ર બધુઓ ! તમે જ કરી શકો એમ છે.

બે ભેદ.

નિવેદવાદી (*Pessimist*) તેના કરવાના કામમાં પણે દંડગા અને શુષ્કસુષામ-
ણીવાળો માર્ગ લે છે, અથવા સીધીમાર્ગના કાનના જેવો નકામી જમણી મહેનત
આપનારો એવો ગોળગોળ માર્ગ તેને જડી આવે છે. કારણ તેનું ચિત્ત દુર્મેષાં એવા
દંડગા માર્ગમાં જ રમ્યા કરતું હોય છે. અનિવેદવાદી (*Optimist*) દુર્મેષાં સૌથી
સરળ માર્ગ લે છે, અને તેનું જે લક્ષ્યરચન હોય છે ત્યાં જ તેને દોરી જનાર હોય છે.
કારણ કે તેનું ચિત્ત દુર્મેષાં લક્ષ્યરૂપે જ પળગેણું રચા કરે છે.

નિવેદવાદી અધેકારમય, કંપારી બાજુનાર અને ફસદુષ ન હોય એવા જગતમાં
રહે છે, કેમકે તેણે વિચારમાં, કલ્પનામાં, નિશ્ચયમાં, ચિંતનમાં, દૃષ્ટિમાં અને કહેવામાં,
એવું જ જગત્ રચેલું હોય છે. અનિવેદવાદી પ્રકારમય, બળ (મરમી,) આપનાર અને ફસદુષ
જગતમાં રહે છે. આરંભમાં કદાપિ તે તેનું માનસિક જગત્ હોય છે, પણ સમય જતાં અને
એ જ માનસિક જગતમાં દૃઢ રહેતાં, તે સ્થૂઢ જગત્ પણ એવા જ પ્રકારનું ઉપજાવી શકે
છે. તેને સ્થૂઢ જગતમાં જેવા યંતું હોય છે, તેવા જ તે આંતર જગતમાં રહે છે. તેના
આંતર જગતની વિચાર, કલ્પના, નિશ્ચયમક વૃત્તિ, ચિંતન, સંકલ્પ એ વગેરે બ્રૂમિ છે.

નિવેદવાદી અસત્તા સાથે લુંમેસ ચસાવે છે, અને પ્રકાશનાર વચ્ચા વિના જ અધે-
કારને ઉસેડી કાઢવા મથે છે; અર્થાત્ સુખના સ્થાનતરફ ગતિ કર્યાવિના જ દુઃખને દૂર કરવા
મથે છે. પણ સુખ અને દુઃખચિત્તવાય ત્રીજી કાઠ રિયતિ ન હોવાથી જ્યાંસુધી તે દુઃખને
ઠોડતો નથી ત્યાંસુધી તે સુખમાં આવી શકતો નથી. એ નિવેદવાદી સત્તાના બળને વધા-
રવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે જાણે છે કે જ્યારે સત્ત પૂરેપૂરું બળવાન થશે ત્યારે અસત્તો
સલાદથી અને ચાંતિમયો અંત આવી જશે સત્ત એ સદ્ગુણો છે. સામાન્ય સદ્ગુણો
નદિ, પણ સચેતન સદ્ગુણો છે, અને અસત્ત એ અધેકાર, દુઃખ અથવા દુર્ગુણ છે.

અનિવેદવાદી એ નિર્માતા બળ (*Building force*) છે. નિવેદવાદી એ પ્રવૃત્તિ-
આત્રણ વૃદ્ધિના માર્ગમાં એક મોટા વિપ્લવ છે. અનિવેદવાદીને તે નિધારનો ઉત્તમ
અદ્યો મર્યાદા કરે છે અને તેથી તે અનિવેદવાદમાં વધારે અને વધારે દૃઢ થતો જાય છે.
નિવેદવાદીને નથી મળતો અને તેમ છતાં પણ ખીજે માર્ગે વળતા તેની આંખ ઉધાતી
નથી. તે અનિવેદવાદમાં જ વધારે દૃઢીયો થતો જાય છે. તે જ પ્રમાણે અનિવેદવાદીને
જ્યારે નિત્ય સદિના દિવસો આવે છે, (વૃદ્ધિ થતી હોય છે) ત્યારે નિવેદવાદીને વીરના
દિવસો આવે છે. (ક્ષય થતો હોય છે) અને તેથી પરિણામે અનિવેદવાદી પુરિષાત્તી
રમણીય અને અમૂલ્ય રાત્રિને લુંમે છે, જ્યારે નિવેદવાદી ધોર, કાપાનક અને અધોતી
અમાવાસવાની રાત્રિને લુંમે છે.

નિવેદવાદી તેના આત્રણ વધવાના માર્ગમાં તેની મેઝે જ આઝખીતી નાંખીને આત્રણ
વધતો બેઠો છે. તેના કરીરમાં શંકા કરેક જગત્પર તે કરવત ચસાવીને તેનો વિનદ
કરતો જાય છે. અને તેની કિયાતી સદિ જે નંદનવનસરખી નવપરવિવ દરિયાની અને
ફસદુષ તથા શુચાસિવ દોતી જોઈએ, તેને જામે ઉકરકાસરખી હોય છે. અનિવેદવાદી
તેનામાં જે કંઈ હોય છે તે સવગાને સારામાં વાળે છે, અને તેથી તે દરેક પ્રસંગમાં
સર્વોત્તમ પરિણામનું ક્ષામ જેમી જાય છે.

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન ૨૬ માં વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૦૨ પી.)

(૧) અસદ્કરણાત્—જો કાર્યકારણની અવસ્થાવિશેષ નહિ હોય અને કાર્યનો પૂર્વ અભાવ હોય અને એ અભાવમાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે નીચત્વરૂપમાં પીતૃત્વનો અભાવ છે તો એ અભાવમાંથી પીતૃત્વ કાઠ પશુ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. જે અસત્ છે તે સદા અસત્ જ રહે છે. વંધ્યાપુત્ર અસત્ છે તો એની ઉત્પત્તિ કારણના વ્યાપારથી થઈ શકતી નથી. તેથી પ્રથમ હોય એ જ છે કે જો કાર્ય અસત્ હોય તો એ કદાપિ સત્ થઈ શકે નહિ. તેથી જેમ કારકના વ્યાપારથી પછી કાર્ય સત્ થાય છે તેમ કારકવ્યાપારપૂર્વે પશુ એ સત્ જ હોય છે. તિલમાં તૈલ છે તો તેની કારકવ્યાપારથી અભિવ્યક્તિ કરાય છે. રેતીમાં તૈલ નથી તો રેતીમાંથી કાઠ પશુ પ્રકારના કારકવ્યાપારથી તૈલ કાઢી શકાતું નથી.

(૨) ઉપાદાનગ્રહણાત્—ઉપાદાન એટલે ઉપાદાનકારણ અને તેનું ગ્રહણ એટલે તેનો સંબંધ. કારણસાથે કાર્યનો સંબંધ છે તેથી કાર્ય સત્ છે એમ માનવું જોઈએ. જે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણથી સંબંધ જ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ કાર્યસાથે જે કારણ સંબંધવાળું હોય છે તે જ કારણ તે કાર્યને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. જો તિલ તૈલસાથે સંબંધ વાળાં હોવાથી તિલ તૈલને ઉત્પન્ન કરી શકે છે, મૃત્તિકા ઘટસાથે સંબંધવાળાં હોવાથી મૃત્તિકા ઘટને ઉત્પન્ન કરી શકે છે; મૃત્તિકાનો સંબંધ તૈલસાથે નહિ હોવાથી અને તિલનો સંબંધ ઘટસાથે નહિ હોવાથી મૃત્તિકામાંથી તૈલ થતું નથી અને તિલમાંથી ઘટ થતો નથી. તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં આપણે વિવિધ કાર્યોનાં વિવિધ ઉપાદાનકારણ જોઈએ છે. ઘટની ઇચ્છાવાળો મૃત્તિકાનું જ ગ્રહણ કરે છે, તૈલની ઇચ્છાવાળો તિલનું જ ગ્રહણ કરે છે, દહિની ઇચ્છાવાળો દુધનું ગ્રહણ કરે છે. અસત્કાર્યવાદ સ્વીકારીએ—કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે અસત્ છે અને સ્વીકારીએ—તો અતિનિયત પ્રવૃત્તિ ઉપપત્તિવિનાની કરે છે. કાર્ય જે કારણસાથે સંબંધવાળું હોય તે કાર્યની ઉત્પત્તિમાટે તે કારણનું ગ્રહણ કરવું પડે એ યોગ્ય છે, પણ તેમ હોય તો કાર્ય સત્ હોવું જોઈએ, કેમકે જે પદાર્થ અસત્ છે તેનો સંબંધ કદાપિ થતો નથી. સંબંધ એ ભાવરૂપ ધર્મ છે અને એ ધર્મનો આશ્રય જે હોય તે સત્ હોવો જોઈએ. અસત્ પદાર્થ ભાવરૂપ ધર્મનો આશ્રય કાઠ સ્થલે દેખાતો નથી. દૂધે જો એમ કહે કે સંબંધવિના જ કારણમાંથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ કારણથી અસંબંધ જ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તો જેમ ઘટનો મૃત્તિકાસાથે સંબંધ નથી તે જ પ્રમાણે દહિ, તિલ આદિ સર્વ પદાર્થસાથે સંબંધ નથી. તેથી જેમ મૃત્તિકાસાથે સંબંધવિના પણ ઘટ મૃત્તિકામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે દુધસાથે પણ સંબંધ નથી તો દુધમાંથી પણ ઘટ થવો જોઈએ અને તે જ હેતુથી તિલમાંથી પણ ઘટ થવો જોઈએ; કારણ કે ઘટનો અભાવ જેવો મૃત્તિકામાં છે તેવો જ દુધ,

તિલઆદિમાં પણ સમાન છે. અને આ રીતે સર્વ પદાર્થોના સર્વમાંથી સંભવ થવો જોઈએ પણ તેમ નથી (૩) સર્વ સંભવાભાવાત્-સર્વમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કાર્યનો કારણસાથે સંજ્ઞ છે એ સ્વીકારવું જોઈએ.

સાંખ્ય વૃદ્ધો કહે છે કે અસત્વાદ્વાસ્તિ સંવચ્ચઃ કારણૈઃ સત્ત્વસંગિમિઃ । જ-સંવચ્ચસ્ય ચોત્પત્તિમિચ્છતો ન દ્યવસ્થિતિઃ ॥ જો કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે અસત્ હોય તો તેના કારણો તો સત્ત્વસત્તાવાળાં છે અને તેની સાથે અસત્ કાર્યનો સંજ્ઞ થાય નહિ અને કાર્યનો કારણસાથે સંજ્ઞવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ જે માટે છે તેના મુખમાં અમુક કાર્યમાટે અમુક કારણનું જ મદ્ય કરવું ઇત્યાદિ જે પ્રતિનિયત પ્રવૃત્તિ લોકમાં દેખાય છે તેની વ્યવસ્થા યથ શકે તેમ નથી. જો કાષ્ઠ આની સામે એવું જણાવે કે કાર્ય અસત્ છતાં અમુક કારણ અમુક કાર્યની જ ઉત્પત્તિ કરી શકે કેમકે તેમ કરતા તેની શક્તિ છે અર્થાત્ જે કારણની શક્તિ જે કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાની હોય તે જ કાર્યને તે કારણ ઉત્પન્ન કરી શકે એ પ્રમાણે કારણનિષ્ઠ શક્તિ માનવાથી વ્યવસ્થા યથ શકે છે તો ત્યાં સાંખ્યશાસ્ત્ર ઉત્તર આપે છે કે (૪) શક્તસ્ય શાયકવરણાત્. એ હેતુથી સાંખ્યશાસ્ત્ર એ પૂછે છે કે એ શક્તિ ભલે કારણનિષ્ઠ માનીએ તોપણ એ શક્તિનો કાર્ય-સાથે કાષ્ઠ સંજ્ઞ છે નહિ ? જો સંજ્ઞ છે એમ માતો તો કાર્ય અસત્ છે અને શક્તિ સત્ પદાર્થ છે. એ બેનો સંજ્ઞ કેવી રીતે થઈ શકે ? તાત્પર્ય કે શક્તિનો કાર્યસાથે સંજ્ઞ માનવા કાર્ય સત્ છે એમ માનવું જોઈએ. જો સંજ્ઞ નથી એ પણ સ્વીકારો તો જેમ દુધરૂપ કારણની શક્તિનો દધિસાથે અસંજ્ઞ છે તેવી જ રીતે ઘટસાથે પણ અસંજ્ઞ છે તો પછી એ શક્તિથી દુધમાંથી દધિની જ ઉત્પત્તિ થાય અને ઘટની નહિ થાય એમ માનવા કાષ્ઠ હેતુ રહેતો નથી. ખરું જોતાં દૃષ્ટને અનુસાર કલ્પના થાય છે. અને દૃષ્ટમાં તો જે શક્તિવાળું કારણ છે (જે શક્ત કારણ છે) તે જે શક્ય છે, જે એ શક્તિસાથે સંજ્ઞવાળું છે તેને જ ઉત્પન્ન કરવું દેખાય છે. તેથી એ રીતે કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે, એમ માનવું જોઈએ. કારણની શક્તિ તે કારણરૂપ જ છે અને શક્તિના આત્મભૂત કાર્ય છે, તેથી કાર્ય એ વસ્તુતઃ કારણરૂપ જ છે. વળી આ અર્થની સિદ્ધિમાટે ધૈર્ય હેતુ આ છે કે (૫) કારણ માત્રાત્-તન્મુઓ જ પરરૂપ થાય છે એવી અજાણિત પ્રતીતિ આપણને થાય છે. પરપ્રતિ આપણે જોઈએ છીએ તો આઝાઅવગા તન્મુઓ જ દેખાય છે અને એથી અતિરિક્ત પર એવી કાંઈ વસ્તુ પ્રતીત થતી નથી. તે જ પ્રમાણે દાહકોજ્જન અને ઓહસિજ્જન એના જેટલા અણુઓ છે તેટલા જ અણુઓ જલમાં દેખાય છે અને આવી કરીને જ એ જ કારણનું જે વજન હોય છે તેથી તત્ત્વમાર પણ વજન એનાથી થયેલા જલનું વધતું નથી. બીજા જ્યારે રૂપરૂપ થાય છે ત્યારે પણ બીજા પેલામાં રહેલી શક્તિવશાત્ ભૂમિ, જલ અને દવામાંથી વિવિધ અણુઓને એકે છે અને તેથી જ મોટા રૂપરૂપ યથ રહે છે. જ્યાં પણ એ કારણભૂત તે બીજા, ભૂમિ, જલ અને દવાના અણુઓ કરતાં તત્ત્વમાર પણ રૂપનું વજન અધિક હોતું નથી. તેમજ બીજા જ રૂપરૂપ થયેલું છે એ આમણને પ્રતીતિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે રેતુમાંથી સરીર થાય છે ત્યારે કારણ અને કલ્પના પ્રમાણમાં ફેર દેખાય છે. પણ તે ફેર બીજા અણુઓ તેમાં વધવાથી થાય છે તેથી જેમ રેતુ ય-

રીરનું ઉપાદાન કારણ છે તે જ પ્રમાણે છે રેતસૂત્રે આકર્ષાઈ આવેલા અણુઓ પણ શરીરના કારણરૂપ જ છે. અને એ કારણબૂત અણુઓનું વજન અને શરીરનું વજન એક જ હોય છે. એ કારણબૂત અણુઓ જ અમુક રચનામાં ગોઠવાયેલા શરીરરૂપ છે એ આપણને જણાય છે. તેથી સર્વજ્ઞ જોતાં કાર્ય કારણરૂપ જ દેખાય છે અને તેથી સાંખ્યશાસ્ત્ર કહે છે કે કારણથી કાર્ય જૂદું નથી, કારણ એ કાર્યની ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે તેથી કાર્ય પણ કારણરૂપ જ હોવાથી ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે. વળી આ જ અર્થની સિદ્ધિ આ અનુમાનોથી પણ થાય છે:—આપણે જોઈએ છીએ કે અશ્વ અને ગાય એ બંને બિન્ન બિન્ન વસ્તુ છે અને તેમાં અશ્વ ગાયનો ધર્મ નથી અને ગાય અશ્વનો ધર્મ નથી. ઘટ અને ઠકું એ બંને બિન્ન વસ્તુ છે અને તેમાંથી ફેરફાર એકબીજાના ધર્મરૂપ નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં વસ્તુઓનો બેદ હોય છે ત્યાં તે એકબીજાના ધર્મરૂપ હોતી નથી. પટ એ તનુનો ધર્મ છે તેથી પટ અને તનુ એ બંને બિન્ન વસ્તુઓ નહિ હોવી ઘટે પણ એક જ હોવાં જોઈએ. વળી અશ્વ અને ગાય, ઘટ અને ઠકું ઇત્યાદિ જે બિન્ન વસ્તુઓ છે તેમાં એકબીજાનું ઉપાદાન કારણ નથી અને બીજું તેનું ઉપાદેય કાર્ય નથી, અર્થાત્ જ્યાં વસ્તુઓનો બેદ હોય છે ત્યાં તે બેની વચ્ચે ઉપાદાનોપાદેયસંબંધ હોતો નથી. પટ અને તનુવચ્ચે એ જાતનો સંબંધ છે તેથી તે પટ તનુથી બિન્ન વસ્તુ નહિ હોઈ શકે. જે જે બિન્ન વસ્તુઓ હોય છે તેમની વચ્ચે સંયોગ થઈ શકે છે અર્થાત્ સંયોગની પ્રાપ્તિ જ હોતી નથી. ઘટ અને જલ એ બંને બિન્ન બિન્ન વસ્તુ છે તો તેનો સંયોગ થાય છે. હિમાલય અને વંધ્યા એ બે પર્વત બિન્ન બિન્ન રચણે રહેલા છે અને તેમના સંયોગનો સંભવ આવતો નથી. પટ અને તનુ એમાં એ બંનેનો અભાવ છે. પટ અને તનુ એ બંને એક પ્રદેશમાં જ છે તેથી એમાં સંયોગની પ્રાપ્તિ છે છતાં સંયોગ બેની વચ્ચે નથી. તેથી પટ એ તનુથી બિન્ન વસ્તુ નથી. વળી પુસ્તક અને કપડું એ બંને બિન્ન વસ્તુઓ છે તો એ બંનેને સાથે મિશ્રિત કરીએ છીએ, પુસ્તકના ઉપર કપડું વીંટાળીએ છીએ ત્યારે એ મિશ્રિત વસ્તુનું શુરત્વ (વજન) પ્રત્યેકના શુરત્વકરતાં અધિક થાય છે. તેથી એ નિયમ જણાય છે કે જ્યાં વસ્તુનો બેદ છે ત્યાં તે બે વસ્તુનું સામઠું શુરત્વ પ્રત્યેકના શુરત્વકરતાં વધે છે. પટને જોખવામાં આવે છે તો એનું વજન તનુના વજનકરતાં વધારે થતું નથી. તનુનું વજન પ્રથમ લાઇએ અને પછી પટ અને તનુ એ બંનેનું વજન બેશું લાઇએ તો તનુનું વજન અને એ બંને સરખાં જ થઈ રહે છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પટ એ તનુથી બિલ વસ્તુ નથી.

આ પ્રમાણે વિવિધ હેતુથી અને પ્રતીતિથી કાર્ય અને કારણનો અબેદ જ જણાય છે. અહિં તમને શંકા થશે કે જો કાર્ય એ કારણરૂપ જ હોય તો કારણમાંથી કાર્ય થાય છે એ વ્યવહાર તથા એ બેની વચ્ચે કાર્યકારણભાવસંબંધ એનું શું? તેમ જ કાર્યથી જે અર્થ સરે તે કારણથી પણ સરવો જોઈએ. ઘટથી જલ લાવવાની ક્રિયા કરી શકાય છે તે મૃત્તિકાથી પણ થવી જોઈએ. શરીરને ઠાંકવાની ક્રિયા પટથી થાય છે તે તનુથી પણ થવી જોઈએ કેમકે એ બંને એક છે, પણ તેમ થતું નથી. વળી કાર્ય અને કારણ એક હોય તો તનુ એ જ પટ છે તો તનુમાંથી પટ વણવા વણકર આદિની જરૂર નહિ રહેવી જોઈએ અર્થાત્ કારકોનો વ્યાપાર વ્યર્થ ઠરવો જોઈએ. આ પ્રકારની શંકા આ

પ્રસંગમાં પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે ભેદને સાધવા સમર્થ નથી, એ વિશેષ ચિચારથી જણાય છે. જેમ કાચખાતા ચરીરમાંથી તેના અંગો બહાર નીકળે છે અને પુનઃ અંદર પ્રવેશે છે અર્થાત્ જેમ અંગોનો આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થયા કરે છે તેજ પ્રમાણે કાર્ય પણ કારણમાંથી બહાર નીકળે છે અને કારણમાં અંદર પ્રવેશે છે. જ્યારે કાર્ય કારણમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે આપણે કાર્ય ઉત્પન્ન થયું એમ વ્યવહાર કરીએ છીએ અને જ્યારે કાર્ય પુનઃ કારણમાં શમી જાય છે, કારણાકાર થઈ રહે છે ત્યારે કાર્ય નાશ પામ્યું એમ કહીએ છીએ. પણ એમાં ઉત્પત્તિ કહેવામાં કેાઈ અપૂર્વ પદાર્થ અસ્તિત્વમાં આવે છે એમ યત્ન નથી અને નષ્ટ થાય છે એમ કહેવામાં તે પદાર્થનો ઉત્કેષ થઈ જાય છે એમ નથી, માત્ર અભિવ્યક્તિ અને અનભિવ્યક્તિ થયા કરે છે. આથી ઉત્પત્તિ-આદિ વ્યવહારની ઉપપત્તિ થાય છે. આ પ્રકારે કાર્યદશામાં કારણના પ્રતીત થતા ગુણધર્મો જે કારણ દશામાં અભિવ્યક્ત નહોતા તે અભિવ્યક્તિમાં આવવાથી આપણે તેને કાર્ય કહીએ છીએ, અને જે દશામાં એ ગુણધર્મો અભિવ્યક્ત નહોતા તેને કારણ કહીએ છીએ, અર્થાત્ તે બેની વચ્ચે કાર્યકારણસંબંધનો વ્યવહાર કરીએ છીએ. તેથી કાર્યકારણસંબંધ એ અભેદનો, તાદાત્મ્યનો જ બોધક છે અને ભેદનો બોધક નથી. ગુણધર્મોની અભિવ્યક્તિ અને અનભિવ્યક્તિ યથાનુ કારણ રચનાવિશેષ છે. જ્યારે એક રીતે કારણની રચના હોય છે ત્યારે તે કારણ કહેવાય છે અને જ્યારે એજ વસ્તુમાં રચનાનો ભેદ થાય છે ત્યારે તે કાર્ય કહેવાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી એ રચનાનો ભેદ કરવા કુલા સાદિ કારકનો વ્યાપાર અપેક્ષિત રહે છે. એ કારકના વ્યાપારને લીધે જ કારણની તે પ્રકારની વ્યવસ્થા થાય છે કે જે વ્યવસ્થામાં તે જ કારણ કાર્યરૂપે પ્રતીત થાય છે. આ રચનાના ભેદને લીધે જ કાર્યથી જે અર્થ સરે છે તેજ અર્થ કારણથી સરતો નથી. હેવદત્ત ઉભો હોય તો ટેનિસ ગ્રથના ક્રિકેટ રમી શકે છે અને એ જ પુરુષ બેઠો હોય તો એનાથી એ બેઠાંથી એક પણ ક્રિયા કરી શકાતી નથી. છતાં હેવદત્ત ઉભો હોય ગ્રથના બોલો હોય તોપણ એક જ છે. ઉભેલો હેવદત્ત અને બેઠેલો હેવદત્ત એ ભિન્ન ભિન્ન પુરુષો નથી. તે જ પ્રમાણે જ્યારે શ્રુતિકારણ સ્થિતિ કારણની હોય ત્યારે જસ તેમાં નદી રદી શો અને ઘટરૂપ સ્થિતિ તેની થાય ત્યારે જળ તેમાં રદી શો છતાં તેટલાથી શ્રુતિકારકો અને ઘટનો ભેદ પડતો નથી. ચાર પુરુષ પૃથક્ પૃથક્ હોય તો કેાઈ પણ પાલખી ઉપાડી શો નહિ પણ જ્યારે બેગા થાય ત્યારે પાલખી ઉંચકી શો છતાં તેટલાથી એ ચાર પુરુષ હોય ત્યારે અને બેગા થાય ત્યારે તેમનામાં ભેદ થતો નથી. કાર્ય એ કારણની અવસ્થા-વિશેષ હોવાથી એક વ્યવસ્થામાં જે અર્થ સરે તે અન્યમાં ન સરે એ સ્વાભાવિક છે; છતાં તેટલાથી તે વસ્તુ કંઈ બદલાઈ જતી નથી. તેથી સર્વ રીતે ચિચારતાં કાર્ય એ કારણથી ભિન્ન નથી અને તેથી કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે એ જ સિદ્ધ થાય છે. આ જ દેવુથી શ્રીમદ્ બ્રહ્મ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે જાણતો વિજ્ઞાતે માયો મામાયો વિજ્ઞાતે સત્ત્વઃ જે અસત્ છે તેનો સદ્ભાવ કદાપિ ધતો નથી અને જે સત્ છે તેનો અભાવ કદાપિ ધરાનો નથી. શ્રુતિ પણ કલ્પે અસત્ત્વઃ સત્ત્વઃ-અસત્ત્વમાંથી સત્ રીતે થાય એ પ્રકારે અસત્ કાર્યવાદનું ખંડન કરીને સદેવ સૌંદર્યદમ્ન સાલીલ-દે સંભવાં અ ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ હતું એમ સત્કાર્યવાદનું સ્થાપન કરે છે. તેથી સર્વ પ્રમદ્ગોથી જ

કાર્યવાદની જ સિદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ કાર્ય એ કારણથી ભિન્ન વસ્તુ નથી પણ કારણનો જ પરિણામ છે એ પરિણામવાદ જ સિદ્ધ થાય છે^૧.

આ કાર્યના કારણથી અભેદના સિદ્ધાન્તપ્રમાણે હવે તમને સ્પષ્ટ સમજાશે કે આ વ્યાકૃત નામરૂપવાળું સમગ્ર વિશ્વ તે પાંચ ભૂતના અણુઓનો પરિણામ છે. પાંચ ભૂતની રચનાવિશેષ છે તેથી પાંચ ભૂતરૂપ જ વસ્તુતઃ છે; પાંચ ભૂત તે પાંચ તન્માત્રાની રચનાવિશેષ માત્ર છે માટે વસ્તુતઃ તન્માત્રારૂપ જ છે. તન્માત્રા અને એકાદશ કરણરૂપ ઇન્દ્રિયો તે ત્રિવિધ અહંકારની રચનાવિશેષમાત્ર છે તેથી વસ્તુતઃ અભિમાનમાત્ર ધર્મવાળા અહંકારરૂપ જ છે; અહંકાર તે મહત્તત્ત્વની રચનારૂપ જ છે તેથી વસ્તુતઃ મહત્તત્ત્વરૂપ જ છે અને મહત્તત્ત્વ તે સત્તાદિ ત્રણ ગુણોની અવસ્થાવિશેષમાત્ર છે તેથી એ ત્રણગુણરૂપ જ છે. આ જ અર્થ શ્રી પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહેતાં જણાવ્યું છે કે તે વ્યક્તસૂત્રમા ગુણાત્માનઃ ॥ ૪. ૧૨ ॥-કાલબેદથી અભિવ્યક્ત અને અનભિવ્યક્ત થઈ રહેનાર એટલે અતીત, અનાગત અને વર્તમાનરૂપે યદ્ય રહેનાર ધર્મો તે સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણરૂપ જ છે. આ સૂત્રમાં તે-ઇન્દ્રિયો અર્થ ધર્મો છે કે જેમના સંખ્યામાં ૪. ૧૨ માં સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે. એ ધર્મો જ્યારે વર્તમાન દશામાં હોય છે ત્યારે તે વ્યક્ત કહેવાય છે અને જ્યારે અતીત તથા અનાગત દશામાં હોય છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. એ ધર્મોમાં મહત્તત્ત્વથી આરંભી ઘટપટ્ટાદિ સ્થૂળમાં સ્થૂળ પદાર્થસુધી સર્વેનું મૂળ્ય કરવાનું છે, કેમકે ઉપર જણાવ્યું તેમ સર્વે કાર્ય પોતાના કારણના ધર્મરૂપ જ છે. તેથી આ સૂત્રનો એ અર્થ થયો કે વ્યક્ત અને સૂક્ષ્મ એ બે રૂપે રહેનાર મહત્તત્ત્વથી આરંભી સ્થૂળમાં સ્થૂળ પદાર્થોરૂપ સર્વે ધર્મો તે વસ્તુતઃ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રિવિધ દ્રવ્યરૂપ જ છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કાર્યનો કારણમાં લય કરતાં, કાર્ય એ કારણની અવસ્થામાત્ર છે, ધર્મમાત્ર છે એ રીતે લયચિંતન કરતાં ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થાપર્યન્ત પહોંચાય છે અને એ ત્રણ ગુણોના પરિણામો વિચારતાં સ્થૂળમાં સ્થૂળ અવધીયવર્ત આવી પહોંચાય છે. અહિં પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સામ્યારરથાવાળા આ ત્રણ સત્તાદિ ગુણોને પ્રકૃતિસંઘા આપી છે તે હવે સ્પષ્ટપણે યથાર્થ જણાય તેમ છે, કેમકે એના વિવરણરૂપ જ આખું અનાતમ વિશ્વ છે. એ પ્રકૃતિને અવ્યક્ત સંઘા પણ અપાય છે અને તેની અપેક્ષાથી સર્વે પરિણામોને વ્યક્ત કહેવામાં આવે છે. એ બેનું સાધર્મ્ય તથા વૈધર્મ્ય સાંખ્યશાસ્ત્ર આ પ્રમાણે જણાવે છેઃ શ્રી સાંખ્યકારિકામાં જણાવ્યું છે કે—हेतुमदनित्यमव्यापि सक्रियमनेकमाश्रितं लिङ्गम् । साद्ययधं परतन्त्रं व्यक्तं विपरीतमव्यक्तम् ॥ ૧૦ ॥ ત્રિગુણમવિવેકિ વિષયઃ સામાન્યમચેતનં પ્રસવધાર્મિ । વ્યક્તં તથા પ્રધાનં તદ્વિપરીતસ્તથા ચ પુમાન્ ॥ ૧૧ ॥ આ કારિકામાં પ્રથમ તો એ કહ્યું કે જે વ્યક્ત-સંઘાવાળા વિકારો છે તે હેતુમત્ છે એટલે તેનું કાષ્ઠ કાષ્ઠ કારણ છે. જેમ પાંચભૂતનું તન્માત્રા, તન્માત્રાનું અહંકાર ઇત્યાદિ, એ વ્યક્ત વિનાશી છે એટલે તિરોભાવ પામનાર છે, અવ્યાપિ છે એટલે સર્વને વ્યાપન કરનાર નથી. જે કારણ હોય તે કાર્યમાં વ્યાપી રહે છે, તેથી જે સર્વેનું કારણ હોય તે વ્યાપી થઈ શકે પણ વ્યક્તસંઘાવાળા વિકારો

હોવાથી પરમ કારણરૂપ નહિ હોવાથી એ સર્વ વ્યાપક છે પણ એની સ્થિતિ મર્યાદાવાળી હોય છે. આ વ્યક્તમાં પરિરૂપન્દરૂપ ક્રિયા રહેલી છે, જેમ કે ભુદ્ધિઆદિ તે તે દેહને મહત્ત્વ કરે છે અને ત્યજે છે અર્થાત્ ગતિઆગતિવાળાં છે. વળી ભુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો આદિ પ્રતિપુરુષ ભિન્ન ભિન્ન છે. એક પુરુષની ભુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો જે હોય તેથી ભિન્ન જ ભુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો બીજા પુરુષનાં હોય છે, તેમ જ ઇતર સર્વ-પાંચ જૂતાદિ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે તેથી આ વ્યક્તસંજ્ઞાવાળા વિકારો અનેક છે એ સ્પષ્ટ છે. જે કાર્ય હોય તે કારણના ધર્મરૂપ છે તેથી કારણરૂપ વસ્તુતઃ હોવા છતાં એકવિવક્ષા કરીએ તો કારણ તેના આશ્રયરૂપ કહી શકાય છે. તે પ્રમાણે આ વ્યક્તસંજ્ઞાવાળા વિકારો પોતા પોતાનાં કારણમાં આશ્રિત છે, એ સર્વ મહદાદિ વિકારો પ્રકૃતિના અનુમાન કરાવનાર હોવાથી સિંગરૂપ છે, એના વિભાગ થઈ શકે છે એનું પૃથક્કરણ થઈ શકે છે તથા પરસ્પર સંયોગને પામી શકે છે તેથી સામયય છે. વળી એ સર્વ પરતન્ત્ર છે એટલે અન્યની અપેક્ષા રાખનાર છે. મહત્તત્ત્વમાંથી અદ્વંકારની ઉત્પત્તિ કરવી હોય ત્યારે પ્રકૃતિના સાદાપ્યની અપેક્ષા રહે છે. પ્રકૃતિપુરુષને ભુદ્ધિને થતું નથી તો એ અદ્વંકારને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. તે જ પ્રમાણે અદ્વંકારઆદિ સર્વ વિકારો પોતાનાં કાર્ય કરવામાં પ્રકૃતિની સહાયની અપેક્ષા રાખે છે. આ પ્રકારનું વ્યક્ત છે અને પ્રકૃતિ અથવા અવ્યક્ત તે આથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી છે કેમકે એનો કોઈ હેતુ નથી, એ જાતે જ સર્વનાહેતુરૂપ છે, નિત્ય છે, કારણ કે સદાસર્વદા અસ્તિત્વમાં રહ્યો છે (એ પરિણામ નિત્ય છે), સર્વના કારણરૂપ હોવાથી સર્વ અનામ પદાર્થમાત્રમાં વ્યાપી રહેલી છે, પરિણામરૂપ ક્રિયા એને છે પણ ગતિઆ ગતિરૂપ ક્રિયા એને નહિ હોવાથી એ નિષ્ક્રિય છે, અનાશ્રિત છે, અલિંગ છે, અવયવરહિત છે અને પરિણામ પામવામાં કોઈની અપેક્ષા નહિ હોવાથી એ સ્વતન્ત્ર છે. આ પ્રમાણે વ્યક્ત અને અવ્યક્તની વિલક્ષણતા છે.

હવે એ જાનેનું સાધર્મ્ય અથવા સાદર્ય આ પ્રમાણે છે: વ્યક્ત અને અવ્યક્ત એ બંને સરવાદિ ત્રણ ગુણરૂપ છે અર્થાત્ ત્રિગુણરૂપ છે. જેમ પ્રકૃતિ પોતાથી વિવેક કરવા અસમર્થ છે, તેમ ભુદ્ધિ આદિ સર્વ પણ પોતાનું ભિન્નપણું જાણવા અસમર્થ છે તેથી ઉભય વિવેકહીન છે અર્થાત્ અવિવેકી છે. એ સર્વ જ્ઞાનના વિષયરૂપ થાય છે, જાણાય છે તેથી વિષયરૂપ છે અર્થાત્ દસ્ય છે અને એ સર્વ પુરુષોમાટે સાધારણ છે, સર્વ પુરુષોને સાધારણ રીતે દસ્ય થાય છે, કોઈ એક પુરુષના જ દરયરૂપ નથી તેથી એ સાધારણ છે અર્થાત્ સામાન્ય છે, ચેતનાવિનાનાં હોવાથી અચેતન છે, સર્વ પરિણામ પામનાર છે તેથી પ્રસવરૂપ ધર્મવાળાં છે. આ પ્રમાણે એ જાનેનાં સમાન ગુણો છે અને આગળ કહેવામાં આવશે તેમ પુરુષ આ ઉભયથી વિલક્ષણ ધર્મવાળો છે.

(અપૂર્ણ.)

૧ આ પ્રકૃતિની સાદાપ્યનું આગળ વિસ્તારથી વર્ણન આવનાર છે તેથી અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી. એને યોગસાક્ષમાં પ્રકૃતિપુરુષ નામ આપવામાં આવે છે.

સચ્ચિંતનમાલા.

જીવન એ પ્રકારથી ગાળી શકાય છે: ૧ દૃષ્ટીરિતે અને ૨ અદૃષ્ટીરિતે; અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એક બાહ્યરૂપમાં અને બીજું આંતર રૂપમાં. બાહ્ય જીવન ગાળવામાં અનેક સ્થૂંસ સાધનોની અને તેને અતુલ્ય વિવિધ પ્રકારની પરિસ્થિતિની જરૂર હોય છે. તેથી તેવાં સાધનો અને પરિસ્થિતિ તમને ન પ્રાપ્ત હોય તો બાહ્યજીવનને અમુક હિંમત પ્રકારનું અથવા વૈભવી કે દબાવવાલયું ગાળવાની લેશ પણ સ્પૃહ કરશો નહિ. બહારનું જીવન જ એવી રીતે ગાળવાથી તમારા જીવનના ઈંડાણમાં તમને વાસ્તવ આનંદ નહિ રહે. તમને બાહ્યજીવનનાં હિંમત પ્રકારનાં સાધનો પ્રાપ્ત ન હોય તો તેથી લેશ પણ નિરાસ ન થશો. અદૃષ્ટ જીવન અથવા આંતર જીવનમાં તમે જેવી જાગૃતતા, જેવી સુંદરતા, જેવી અનુપમતા લાવવા-ઉપજાવવા-ધારશો તેવી લાવી શકવા-ઉપજાવી શકવા-તમે સમર્થ છો. વસ્તુતઃ બાહ્યજીવનમાટે જોઈતા મૂલ્યવાન પદાર્થોને આંતરજીવનને માટે અત્યંતની સામગ્રીસાથે કરશો જ સંબંધ નથી. અને તેથી આંતર જીવનમાં ગમે તેવી દિવ્યતા લાવવી હશે તો બાહ્યજીવનમાટેની કોઈ પણ સામગ્રી તમને પ્રાપ્ત નહિ તો પણ નિઃશંકપણે તમે લાવી શકશો.

તમારાથી ગાળી શકાય એવા હિંમત પ્રકારથી તમે તમારું આંતર જીવન ગાળો, આંતર જીવનને દૈહીયમાન કરનાર જે જે સદૃશ્યો હોય તે તે સદૃશ્યોને તમે ફાવે તે રીતે પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરો. ધસતી ખુલ્લીમાં બેસીને ચંદ્ર તમારું બાહ્યજીવન, તમારા આંતર જીવનને ત્રિલોકના નરપતિના મહાપયમાં મહાસરમાં લેશ પણ પ્રતિબંધક થઈ પડે તેમ નથી. બાહ્ય જીવનના ઠાઠનો પરિત્યાગ કરો, એ મૂર્તિ નથી પણ છાયા છે. જ્યાં મૂર્તિ પ્રકટશે ત્યાં એ છાયાની પેઠે અવશ્ય પ્રકટવા વિના નહિ રહે. મૂર્તિ એ આંતર જીવન છે. તેને પ્રથમ પ્રકટાવો.

દૃષ્ટજીવન અથવા બાહ્યજીવનને શોભાવવાનો અને તેદ્વારા અન્યઉપર તમારો પ્રતાપ પાડવાનો જે પ્રયત્ન તમે કરો છો, અને તેમાં જેટલો કાળજીપ કરો છો, તેના કરતાં ઓછા સમયમાં અને ઓછા પ્રયત્નમાં જો તમે ચેત્તરિતે વર્તશો તો તમારા અદૃષ્ટ અથવા આંતર જીવનને અત્યંત શોભાવમાન અને અત્યંત પ્રતાપમય કરી મૂકશો. બાહ્યજીવનથી તમે મૂલ્યવાન ગણાવામાં, તમારું જેટલું મૂલ્ય અંકાય છે, તેનો મોટો ભાગ બાહ્યસાધનો જ કારણરૂપ છે. તમારી પાસે કરોડ રૂપૈયા છે માટે તમે કોટચંદ્રિપતિ છો, એ રૂપૈયા જતા રહેતાં તમે કોડીના પણ નથી. ત્યારે કોટચંદ્રિપતિતરીકે તમારી જે ગણના થાય છે તેના લગભગ બધો-જ ભાગ રૂપૈયા જ હેતુરૂપ છે, નહિ કે તમે અને તેથી જગતમાં તમારું મૂલ્ય તો કંઈ જ નથી, માત્ર તમને પ્રાપ્ત સ્થૂંસ સાધનોનું જ છે.

તો આવા મૂલ્યરહિત તમારે ગણાઈને સતોષ પામવાનું શું તમને સાઈ લાગે ?

તમારૂં આંતરજીવન જો અત્યંત ભવ્ય હશે, અને તેનું જોટલું મૂલ્ય જગતમાં અંકારી એ તમારૂં પોતાનું જ સ્વતંત્ર મૂલ્ય છે એમ જાણીને. એ મૂલ્યથી તમે સર્વ સંપત્તિસંપન્ન ગણાશો. અને એ સંપત્તિવાળી તમારી મૂર્તિ જ્યાં ધડાશે કે તત્કાળ તેની છાયારૂપે સ્થૂળ જીવન સંપત્તિવાળું અને ઉત્કૃષ્ટ થતું જશે.

અદૃષ્ટ જીવનને ઉચ્ચ કરવામાં તમારા પોતાના સ્વતંત્ર બળની જ મુખ્ય ભૂલ છે. અને બાહ્ય જીવનને ઉચ્ચ કરવામાં અન્યના બળની વિશેષ અપેક્ષા રહે છે. અન્યનું બળ આપણને ત્યારે જ મળે છે કે જ્યારે આપણમાં કંઈ સ્વતંત્ર બળ હોય છે. સામે મનુષ્ય આવીને તમને ત્યારે જ રૂપેયા ધીરે છે કે જ્યારે તમારી પોતાની પાસે સ્વતંત્ર રૂપેયા છે એમ તે જાણે છે; આથી બહારના સાધનોવગેરેમાટે તમારી પાસે જો સ્વતંત્ર બળ નથી તો તે મળવાં કઠિન થઈ પડે છે. માટે તે પ્રયત્ન કરવાનો પ્રથમ પડતો મૂકો. જેમાં અન્ય મનુષ્યોના બળની જરૂર નથી, પણ તમારા પોતાના સ્વતંત્ર બળની જરૂર છે એવા પ્રયત્નને પ્રથમ આદર આપો. અવશ્ય, આંતર જીવનને જનુ મૂલ્યવાળું કરવામાં બહારના કોઈ કોઈ પુરોગામી સદાયની અપેક્ષા રહે છે, પરંતુ તે પ્રાપ્ત થઈ જનુ સુગમ છે. કારણ કે તેના મહાપુરુષો એ સદાયને કયા પણ બદલાની આશા રાખ્યાવિના જેને તેને આપવાને તત્પર હોય છે. અને તેથી તેની સદાય તમે સુગમપણે પામી શકો એમ છે.

અદૃષ્ટ જીવનને કેવું કરવું તેનો સંપૂર્ણ આધાર તમારા પોતાના ઉપર જ છે. તેમાં પ્રતિજ્ઞાક બહારની કોઈ પણ વસ્તુ નથી. અને તેમાં જે કંઈ પ્રતિજ્ઞાક થઈ પડે તેને દૂર કરવા તમે સ્વતંત્રપણે સમર્થ છો. એ પ્રતિજ્ઞાધોષાને દુઃક કરવા કોઈ બીજા મનુષ્યોને આમંત્રણ કરવાની જરૂર નથી કે તોપણ કારખાનામાં તોપો ધડાવવાનો 'ઓર્ડર' આપવાનો નથી. તમે ધરના ખુલ્લે બેઠા બેઠા એકલા જ તે પ્રતિજ્ઞાધોષા દાવ કરી શકો એમ છે.

જેમણે જેમણે આવા પ્રતિજ્ઞાધોષા દાવ કર્યો છે તેમણે એકલાએ જ કર્યો છે. તેમને બીજા મનુષ્યોની જરૂર નથી પડતી એટલું જ નહિ પણ બીજા બહારના સાધનોની પણ જરૂર નથી પડતી. એથી ઉલટું બહારના સાધનો અને અન્ય મનુષ્યોનો મોટે ભાગે પરિત્યાગ કરવો પડે છે. આમ હોવાથી જ તે દાવ તમે ધારો એટલું ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકો એમ છે. સ્થૂળ અથવા બાહ્ય સાધનો અને પરિસ્થિતિને રચવામાં અને તેનાદ્વારા સદાય સેવામાં તમારા પોતાના બળનો અત્યંત વ્યય થાય છે, અને તેથી એ સાધનોનો જ્યાં ઉપયોગ નથી હોતો ત્યાં તમારા તે બળનો સંયમ રહેવાથી બીજા દિશામાં તમારા તે બળને સારી રીતે વાળી શકો છો.

અદૃષ્ટ પ્રકારે ગાના તમારા જીવનને ઉત્કૃષ્ટ કરવા માટે જે આંતર સામગ્રીની જરૂર છે તે તમને પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત છે. પરંતુ તે જાળાવને માટે જે દૈનિક આત્મચર્યા છે તે તમને દાઢ પ્રાપ્ત ન હોવાથી જ તમે પોતે તમને પોતાને તે સામગ્રીથી રહિત માનો છો.

એ સામગ્રી તમારા પોતાના જ અંતરમાં છે, અને તે અત્યંત પ્રમાણમાં છે. એક ડબ્બીમાં બીજી ડબ્બી અને બીજી ડબ્બીમાં ત્રીજી ડબ્બી એમ ડબ્બીઓની યરંપરા એક જ મોટા ડબ્બામાં હોય છે એવા ડબ્બા તમે જોયા છે ને ? ઉપરથી જોતાં એક જ ડબ્બો દેખાય, પણ એક એકની અંદર જેમ એક એક ડબ્બી રહેલી હોય છે, તેમ મનુષ્યની આંતર સામગ્રીમાં છે. ઉપરથી જોતાં મનુષ્યને એમ લાગે છે કે મારામાં અમુક નાની સામગ્રી જ છે. પણ જ્યારે તે તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને એ પ્રકારે એ સામગ્રી-રૂપ ડબ્બીને ઉઘાડે છે, ત્યારે તેને જણાય છે કે તેની જ અંદર બીજી નવીન સામગ્રીરૂપ ડબ્બી તૈયાર જ છે. આવી રીતે જેમ જેમ તે એક એક સામગ્રીને ઉઘાડતો જાય છે, વાપરતો જાય છે, તેમ તેમ તેની અંદરથી નવીન અને નવીન સામગ્રી તેને પ્રાપ્ત થતી જાય છે. હાકાની ઝીણી મલમલનો આખો તાકો જેમ એક આંગળની ઝીણી વાંસની જુગળીમાં શમાઈ રહેલો હોય છે, તેમ અનંત સામર્થ્યની સામગ્રી તમારા અંતરમાં રહેલી હોય છે. તમારે તેને કેવી રીતે વાપરવી એ જ વિચારવાનું છે. અને આથી જ અદૃષ્ટ રીતે ગાળવાના જીવનને તમે જેવું ઉત્કૃષ્ટ કરવા ધારશો તેવું ઉત્કૃષ્ટ કરી તે વડે સુખનો અનુભવ કરી શકો એમ છે.

* * * *

તમારા અદૃષ્ટ જીવનનું ઉંચામાં ઉંચું જેવું સ્વરૂપ તમે કદ્યું હોય તેવા પ્રકારનું જીવન ગાળવા મહિ. દૃષ્ટ પ્રકારનું જીવન તમને પ્રાપ્તસામગ્રીને અનુસાર ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારે ગાળવામાં કરી જ વિરોધ નથી. પરંતુ તેમાં તમારા બળ તથા સમયનો ફેટલો ભોજ આપવો પડે છે, તેનો પૂર્ણ વિચાર કરજો. તમારા અદૃષ્ટ પ્રકારે ગાળવાના અર્થાત્ આંતર જીવનની સાથે તમે વધારે અને વધારે સંબંધવાળા રહેજો. એ જીવન જ તમને સુખ વા દુઃખનો અનુભવ કરાવશે. તમે વાણીથી મોઢા શબ્દો બોલો, પણ અંતર દ્વેષ કે ક્રોધથી પૂર્ણ રહેતું હોય, તમે મનુષ્યોના પ્રત્યક્ષમાં ઝાનના, વિરાગના, પ્રેમના, બોધના, વિવેકના અને એવા જ પ્રકારના શબ્દો બોલના હો પરંતુ અંતરમાં તેથી વિપરીત જ વ્યાપારો ચાલતા હોય તો ભલે થોડી ક્ષણમાટે બાહ્ય જગતમાં તમે કદાચ સ્તુતિપાત્ર ગણાશો, પરંતુ તેથી તમારો પોતાનો કરી જ શુદ્ધવાર વળવાનો નથી. તમારું અંતર તો મિલની ચીમનીની અંદરની કાળાશ જેવું જ રહેવાનું. એ ચીમની બહારથી રંગેલી દશે તેથી શો સાચો લાભ યવાનો હશે ?

* * * *

તમે તમારા જીવનને સર્વોત્તમ પ્રકારે ગાળો અને તેની સાથે બીજાઓને પણ તે જ પ્રકારે સર્વોત્તમ જીવન ગાળવાને ઉત્તેજન આપો, અને તેઓ તે પ્રકારે સર્વોત્તમ જીવન ગાળે તેમાં તમારાથી જેટલી સહાય અપાય તેટલી આપો. ભલે તમે તમારા અમુક સ્વાર્થથી આ કાર્ય કરો વા કેવલ પરમાર્થથી આ કાર્ય કરો, તેમાં કંઈ વાંધો નથી. પરંતુ તે નિર્દોષ અને શુદ્ધભાવપૂર્વક જ કાર્ય થતું જોઈએ. નિઃસ્વાર્થતાની ડાંડળી યમને ફરવાની જરૂર નથી. તમારે સ્વાર્થ સાધવાની ઇચ્છા હોય તો તે ભલે સાધજો, પણ તેને નિઃસ્વાર્થતા અથવા પરમાર્થરૂપ આપીને સ્વાર્થ સાધવાની અધમશતિ કહી પણ રાખશો નહિ. તમારા અને અન્યના કલ્યાણને માટે જ તમે કાર્ય કરો, ખસ એટલું પૂરતું છે.

* * * *

મહાકાવ્યે આ કથન અનેક પ્રસંગે કહ્યું છે અને તેમ છતાં તે પુનઃ પુનઃ કહે છે કે જ્યારે દશે દિશાથી પ્રતિકૂલતાનું જ જન થાય, અને તમારા પ્રત્યેક કાર્યનો પ્રતિકૂલ જ પરિણામ આવતો જણાય, તેવા સમયે પણ તમે પોતે જે કંઈ યોગ્ય અને ઉચ્ચ છે તેમાં જ રમ્યા કરજો. આમદુર્લભ ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુપ્રતિ જ ધર્યા કરજો, અને તમારી માનસ દૃષ્ટિને તો અખંડ અનુકૂલ પરિણામનું જ ચિત્ર જોવા કરવા દેજો. તમે જે વખતે પ્રતિકૂલતાની સાથે-ભળો છો, તે વખતે અગ્નિમાં ધી દોમાય છે, અને તેથી અગ્નિ અત્યંત પ્રજ્વલિત થાય છે. તમારી આ પ્રકારની માનસ સ્થિતિ રથૂસ પરિસ્થિતિને ધારેલા અનુકૂલ પરિણામમાં લાવવા સમર્થ છે.

* * * * *

જે અંતઃકરણ ચિંતાથી બાકુલ થઈ રહ્યું હોય છે તે અંતઃકરણ પોતાના કર્તવ્યમાં વારંવાર ભૂતો કરે છે. આ જેમ સત્ય છે તેમ જ અંતઃકરણમાં પ્રકટતું દ્વિધાપણું અને કરાગપણું, ખોટાં ખોટાં ભાતિજનક મંત્રવ્યો, તેમ જ મનની કુમાર્ણે વાજેથી મતિ એ બધું પણ વારંવાર ભૂતો થવામાં તેટલા જ કારણરૂપ છે. અને એવી ભૂતો અનેક વિધો અથવા કદને ઉપજાવે એ સ્વાભાવિક છે.

* * * * *

વિકળ મન હંમેશાં વિકળતાના જ કારણોને ઉપજાવે છે. વિવિધી યેરાવણું મન વધારે અને વધારે વિધોને જ પ્રકટાવે છે. ટુંકામાં સિદ્ધાંત એટલો જ કે વિવિધ વિવિધ, વિપત્તિ વિપત્તિને, કસેલ કસેલને અને દુઃખ દુઃખને જ રસજે છે. આ સિદ્ધાંતને પ્રચલિત દેહેવતના ચન્દ્રોમાં દહીએ તો ‘વાગ્ધાપર વાગે’ એ છે. તેથી વિવિધ, વિપત્તિ, કસેલ વગેરેથી જેમ બને તેમ ઓછા આપણે રંગાઈએ છીએ, તેમ આપણે આપણાપ્રતિ ઓછાં વિવિધ, વિપત્તિ, કસેલ વગેરેને આમંત્રીએ છીએ. વિવિધ, કસેલ વગેરેનું જેમ વધારે ચિંતન કરીએ છીએ, આપણી માનસ અને રથૂસ દૃષ્ટિને જેમ જેમ વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં તેના જ ચિત્રો દેખાડીએ છીએ, આપણી કદવનામાં તેના જ પ્રસંગોને ખાસ કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે તે જ વસ્તુમાં વીંટળાઈએ છીએ. યોગો સમય જતાં અપણે અનુભવ એ જ પ્રકારનો થાય છે કે વિવિધ, વિપત્તિભાદિના સર્પરૂપ આપણે છીએ, અને તેમાંથી નીકળતા કિરણોથી જ આપણું જગત્ જગાઈ રહ્યું છે.

* * * * *

કસેલાદિકથી, દુઃખાદિકથી જેમ જેમ આપણે કસેલાટત, દુઃખાટત થતા જઈએ છીએ તેમ તેમ તે કસેલ, દુઃખ વગેરે દિગ્બિન્ન, અગ્નિગ્બિન્ન, દ્યગ્બિન્ન, સનધિગ્બિન્ન, સદસગ્બિન્ન અને એમ વધતાં જ જાય છે. આપણે પોતે જ આપણાં કસેલાદિને વધવા માટે જગ આપતા જઈએ છીએ, જીવન આપતા જઈએ છીએ, અને તેમને દહવા દાગને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં લાંબાવતા જઈએ છીએ. આ જ મુખીમાં તમને પ્રાપ્ત થયેલા કસેલાદિકની આ રીતે તમે અનગ્નિગ્નિટકિ કરી છે. હવે તેના ઉગ્ર લાગવો છે !

* * * * *

વર્તમાન સમયનાં વિધ્ન અથવા પ્રતિકૂલતાની ચિંતા કરવી એ આપણા લવિ-
બ્યમાં તેને સ્થાયી રાખવાનાં અને તેની વૃદ્ધિ કરવાનાં કારણને રચવાં એ જ છે, એ.
બધાની ચિંતાથી મુક્ત રહેવું એ તે બધાના સત્વર નાશ કરવાનું કારણ રચવું એ છે.
વિધ્ન અથવા ગમે તે પ્રતિકૂલતા આવી હોય તેને ટાળવાને માટે તેની ચિંતા કરવી એ
એક મુખ્ય સાધન છે એમ ધણા મનુષ્યો સમજે છે. ‘હાય, હાય, તારા માથે આઘાત-
ટહું દુઃખ છે, તેની લગારે ચિંતા નથી ?’ આવું કહેનારા મનુષ્યોના ટોટા નથી. તેઓ તેને
ટાળવાને માટે તેની ચિંતા કરવી એ જ સાધન સમજે છે, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી.
કલેશ, વિપત્તિ વગેરે હોય તો તેનો વિચાર કરો, પણ તે વિચારમાં એ જ હોવું જોઈએ
કે તેને ટાળવાને માટે મારે શોધવો. નહિ કે ‘હાય, હાય, હવે શું થશે, આ દુઃખ
તે કેમ ટળશે’ એવા લમણે હાથ દબને વિચારો કરતા બેસી રહેવું. પ્રાપ્તવિપત્તિના
વિચારો મનને બગાડતા નથી, પણ પ્રાપ્ત વિપત્તિ માટે જે વિકળતાના વિચારો
છે તે મનને બગાડે છે. મનને શાંત રાખો, ધૈર્યવાળું રાખો, સ્થિર રાખો,
સામર્થ્યવાળું રાખો, અને પછી એ વિપત્તિને શી રીતે ટાળવી તેના જ માત્ર સરળપણે
વિચાર કરો. મનને તંગ કરીને તાણી તાણીને વિચાર કરવાથી કંઈ જ વળવાનું નથી,
મનને શાંત અને સ્વસ્થ રાખીને વિપત્તિ ટાળવા જે વિચાર કરવા હોય તે કરો. ચિંતા
ન કરો પણ ચિંતન કરો.

પ્રાપ્તવિપત્તિનું જોઓ ધણું જ ચિંતન કરે છે તેને તે વિપત્તિ ધણા મોટા પ્રમાણમાં
પ્રાપ્ત જ રહે છે અને વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, અને જોઓ વિપત્તિઆદિનું ચિંતારૂપે ચિં-
તન નથી કરતા, તેમને વિપત્તિ ટાળવી સહેલી લાગે છે, અને તેમની પાસે કાંઈ
પ્રસંગ વિપત્તિરૂપે પછી આવતો જ નથી.

ધણી વખત આવી મળનાર કેટલાક ઉપાધિઓ તો એવા હોય છે કે જો આપણે
તેના વિચારો કરવાનું છોડી દઈએ છીએ તો પછી તે અપણી પાસે ઉભા જ રહેતા
નથી અને તેની સામા ઉપાધિમાત્રથી પણ અત્યંત સમર્થ એવી સત્તા જે આપણા
અંતરમાં રહેલી છે તેને જગત્ કરી તત્કાળ તેના સંયુષ્ટ સ્થાપીએ છીએ તો તે જ હાથે
તે લોપ થઈ જાય છે. પરંતુ જગત્માં એવા ધણાએ લડવૈયા પડ્યા છે કે જેના બાથમાં
અજ્ઞાન બાણો છે, અને તેમ છતાં ઉપાધિઓથી ઘરઘરતા જ રહ્યા હોય છે, અને ઉપાધિ-
ઓના ગેબી મારને મૂગે મહોડે સહન કર્યા જ કરતા હોય છે !

બીજું બધું તો ઠીક પણ એ વાર્તા ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે ઉપાધિ અથવા
વિપત્તિની આશા રાખ્યા કરવી નહિ. ધણા મનુષ્યોને આ એક કુટેવ પડી હોય છે. તેઓ
નિત્ય વારંવાર એવા વિચાર કરતા હોય છે કે “કાલુ જાણે, કાલ ઉઠીને કેવોએ
દહાડો આવે, સપ્તમા દહાડા તે કંઈ દીવણી છે, આ દુનીયામાં કાલ ઉઠીને માથે શું શું
નહિ આવી પડે તેનું કાલુ જાણે છે, આજ તો આટલું છે, ને કાલ ઉઠીને શું એ નહિ
આવી પડે તે શું સમજાય.” આવા આવા વિચારો ધરી બે ધરી નહિ પણ કલાકોના
કલાકો કર્યા કરનારા પણ ધણા હોય છે. આવા પ્રતિકૂલતાનાં જ અનુમાનો કર્યા કરવાનું

કશું કારણ નથી. કદાપિ આવે તો તે સ્થિતિ કે પ્રસંગને તત્કાળ જ વિપત્તિરૂપ કે ઉપાધિરૂપ માની લેશો નહિ. અને તેમ છતાં નિશ્ચયપૂર્વક આવે તો તેને આત્માદ્વા એક વિલાસરૂપે જોઈ જાણી લેજો. તેને આનંદના રૂપમાં વધાવી દેજો. પ્રત્યેક પ્રસંગને આનંદના રૂપમાં પલટી નાંખવાથી તે પ્રસંગ અત્ય સમયમાં જ પોતાની તીક્ષ્ણતા ત્યજ દે છે; અને તે વાસ્તવ આનંદના રૂપમાં જ પલટાઈ જાય છે. પશ્ચિમમાં જોનાર મનુષ્ય પ્રથમ અધકાર જ લુએ છે. પરંતુ તે પોતાની દૃષ્ટિ પૂર્વતરફ ક્ષિતિજમાં વાળે છે. 'લાં ઉગતા સૂર્યજિ' અને અને તેના પ્રકાશને નિહાળે છે—ક્ષણભર ત્યાં જોઈ રહે છે. પુનઃ તે જ મનુષ્ય પશ્ચિમપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખે છે. અને ત્યાં શું લુએ છે? જે સ્થળે અધકાર હતો તે જ સ્થળે તેને પ્રકાશ દેખાય છે. શાથી? કારણ કે તેણે પ્રકાશમાંથી દૃષ્ટિ પાછી વાળી છે. તમે આનંદતરફ દૃષ્ટિ નાંખો અને પછી કલેશતરફ જોશો તો તે સ્થળે પણ તમને પેથે આનંદ જ હવાતો નજરે પડશે.

*

*

*

*

પાણીપહેલાં મોજડી ઉતારવાને જરા પણ પરિશ્રમ કરતા ના. જ્યાં સુધી પ્રતિકૂલતા કે એવું જ કંઈ અડચણ આવી પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેને દૂરથી જોઈને આરજી-આગળ વધાવવાને આવીને ઉભા રહેશો નહિ. કંઈ પ્રતિકૂલ મનવાનું બાન થતાં તે બનશે જ એવો નિશ્ચય બાંધશો નહિ, એ પ્રકારના સંશયમાં પણ એલાં ખાશો નહિ. શુભપ્રતિશ્રદ્ધાપૂર્વકે દૃઢ રહેજો. પ્રતિકૂલમાં શુભ અથવા અનુકૂલનું દર્શન ન કરી શકાય તો એ ચિંતનનો સમૂહ પરિત્યાગ કરજો. ખીજા જ વિચારો, અને તે ઉંચા પ્રકારનામાં મનને જોડજો. આમ થતાં તમારા મગજનો ભાર ધણો નિવૃત્ત થયેલો લાગશે.

*

*

*

*

પ્રતિકૂલ વસ્તુ વા સ્થિતિનો મહાસાગર જાણપ તોપણ તેને તરી પાર લઇ જનાર નૌકારૂપે શ્રદ્ધાને જાણજો. શ્રદ્ધા કાં તો તમને કાંઈ આશ્ચર્યકારક રીતે એ જ મહાસાગર ઉપર પુલ બતાવશે કે જેના ઉપરથી તમે નિર્ભયપણે એ સમુદ્રના પારને પાછી યો અથવા એ સમુદ્રની નીચેથી કાંઈ 'ટનલ' (સમુદ્રની નીચેની પૃથ્વીની અંદરથી માર્ગ) દ્વારા તમને ખીજે કિનારે પહોંચાડશે. પ્રિય બંધુઓ ! શ્રદ્ધાનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય તમે શ્રદ્ધાને ધારણ કરશો ત્યારે જ સમજાશે.

*

*

*

*

મનુષ્યને આવી મળતા ઉપાધિઓમાંનો મોટો ભાગ આકાશનાં કાર્યા અથજેવો હોય છે. તેઓ જોવામાં ભયંકર સ્વરૂપવાળાં હોય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ દુઃખસમાન જ છે. અને પવનના એક સામાન્ય ઝપાટામાં જ કપાદિનાં કપાદિ વિખરાઈ જાય એવાં હોય છે.

*

*

*

*

જો અત્ર અમુક પ્રકારનાં દૃષ્ટિચિન્દુથી જોતાં જ માત્ર સ્વામ અને ભયંકર દેખાય છે. એના એ જ અક્ષો દૃષ્ટિચિન્દુ પલટાતાં અથવા ભિન્ન દૃષ્ટિ ચિન્દુથી જોતાં ચીંટી અથવા સુવર્ણસરખાં દેખાય છે. આ અક્ષો મને તેવાં ભયંકર દેખાતાં છતાં લેઈ પણ વાસ્તવદશિન કરનાર હોતાં નથી. ખરૂં જોનાં તો એમ છે કે કલ્પનાથી જ તેમાં અત્યંત ભયને ઉપ-

નની લેવામાં આવે છે. ઉપાધિરૂપ અથ્થા અસદ્ છે એમ કલ્પનાથી જ માની લેવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય એ અથ્થામાં ઘોર અધિકાર અથવા સ્વામતાને જ જુએ છે તેને તે કેવળ ભયની પ્રતીતિ કરાવી તેનામાં ચિંતા પ્રકટાવે છે. જે મનુષ્ય તેના તરફ એટલી હૃદયની ઉંડી લાગણીથી જોતો નથી અને તેના સર્વ અંશોતરફ દૃષ્ટિ નાંખે છે તેને એ અલોની કિનારીમાંથી ઝરતાં મૂવેનાં સુતરોમય રશ્મિઓ એ અમની સ્વામતાસાથે અપૂર્વ સુંદરતાને ધરતાં પશુ જાય છે. એ જ અથ્થા ખીજની કલ્પનામાં મનોહર વિચાર-રચ્ચુતિ કરાવી શકે છે. સ્વસ્થમાં જેવા દૃષ્ટિચિન્હુથી તે જોવામાં આવે છે તેવી અસર તે જોનારના અંતઃકરણમાં ઉપજાવે છે.

* * * *

આપણી શારીરિક સ્થિતિ કેટલીક વખત અત્યંત મંજીર અથવા ત્રાસજનક લાગે છે, અને તેમ છતાં તે ઝાકળ માત્ર જ હોય છે. અને આત્માના સામર્થ્યથી સહજમાં તેની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ કરી શકાય છે. જ્યારે ભય અથવા શંકાની દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોઈએ છીએ, ત્યારે તે અત્યંત ભયાનક લાગે છે, અને આપણામાં તેવા જ ભય-જનક વિચારોને પ્રકટાવે છે. જે વસ્તુઉપર આપણે દૃઢપણે જોયા કરીએ છીએ તેને અનુરૂપ વિચારો જ આપણામાં પ્રકટવા માંડે છે. આ રીતે અમુક પ્રકારના ભયોત્પાદક વિચારો ક્રમે કરી આપણા શરીરમાં તે પ્રકારની હાનિકારક અસરોને પ્રકટાવે છે, અને તે અસર ખીજ અનેક હાનિઓને ઉત્પન્ન કરે છે.

* * * *

આપણા પોતાના આકાશમાં જ્યારે સ્વામ અથ્થા ચઢી આવતાં દૃષ્ટિએ પડે ત્યારે વિચારવાણી મધુર લહરિઓ તેને કાણમાત્રમાં વિખેરી નાંખશે એ જરૂર જાણીએ. આ વિચારો તે તે છે કે જે આત્માના અવ્યંતર પ્રદેશમાંથી ઉઠે છે, અને તે સ્થળે પ્રવેશ કરનાર મનુષ્ય તે વિચારોને રચુરાવી શકે છે. તમે ત્યાં પ્રવેશો, તે વિચારોને રચુરાવો, તેમાં તન્મય થાઓ અને પરમ આરોગ્ય અનુભવો.

મનુષ્યમાત્રના જીવનનો એક અવ્યંતર પ્રદેશ છે; તે અત્યંત શુદ્ધ, મધુર, અને સ્મરણીય છે. એ અવ્યંતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવાથી હૃદયક્રિતની મર્યાદાથી અતીત એવી પરમ શાંતિ અને એ સ્થળવિના અન્ય કપાદિ પશુ નથી એવો અસૌકીક વિલક્ષણ આનંદ મળી આવે છે.

* * * *

મનુષ્યના શરીરમાં જે કાંઈ બ્યાપિતું દર્શન યાય છે, અથવા બ્યાપિ પ્રકટ થવાનાં ચિહ્નો દેખાય છે, ત્યારથી જ તેને એ ભય ઉપજે છે કે રખેને આ બ્યાપિ ભયંકરરૂપ પકડે અથવા આ ચિહ્નોમાંથી કાંઈ મોટો રોગ ઉપજી આવે. પરંતુ આ જ સ્થળે આત્માના વિચાર પ્રકટાવવાની જરૂર છે. આત્માની જ્યાં સત્તા પ્રવર્તી રહી છે ત્યાં ભયંકરજેતું કશું જ નથી. જે કાળે મનુષ્ય આત્મામાં પ્રવેશે છે, પ્રશાંતપણે આત્માના પ્રદેશમાં આવીને ઠરે છે, તે કાળે, પૂર્વે જે અત્યંત ભયાનક દેખાતું હતું તે કેવળ મિથ્યારૂપ યદ રહે છે, અને તત્કાળ ત્યાંથી પલાયન કરી જાય છે.

* * * *

જ્યારે તમે કાંઈ પણ વસ્તુની કઠિનતા જોવા માગો છો, ત્યારે તમને પ્રત્યેક વસ્તુમાં કઠિનતા જણાય છે. પરંતુ ગમે તેવી કઠિનતા હોય તોપણ તમારા પોતાના સામર્થ્ય-ગળ તે દુર્બળ જ છે, એમ જ્યારે તમે નિશ્ચયપૂર્વક જાણો છો, અને એ પ્રકારનો અંતરથી અનુભવ કરો છો ત્યારે કાંઈ પણ વિષયની કઠિનતા ટળી જાય છે.

* * * *

સત્ય પ્રેમ સામાના પ્રેમની રૂપદાવાળો હોતો નથી. તેને બદલામાં કશું જ જોઈતું નથી. બદલો એ તેને મન અત્યંત તુચ્છ ક્રિયા છે. સત્યપ્રેમ અન્યઉપર એક જ શરણથી પ્રેમ રાખે છે, અને તે એ કે તે પોતે સત્ય પ્રેમરૂપ છે અને તેથી અરમ્ય પ્રેમ કરવો જોઈએ. આવા નિઃસ્વાર્થ પ્રેમથી તમારું હૃદય થું છત્કારાઈ રહ્યું છે ?

* * * *

ચિંતામાનથી મુક્ત રહો. તે જ્યાં હોય ત્યાં તેને સડ્યા કરવા દો, તમારું મુખ તેના તરફ જરા પણ ફેરવવાની જરૂર નથી, તમને તેની કશી જ અગત્ય નથી.

* * * *

તમારા ધન, ગૃહ, અલંકારો વગેરેની જેટલી સંભાળ રાખો તેટલી જ તમારી વાણીની પણ સંભાળ રાખજો. જ્યારે તમારે કાંઈ પણ ઉપયોગી કહેવાનું હોય તારે જ તેનો ઉપયોગ કરજો. અન્ય મનુષ્યના જીવનને જે પ્રભાવમય અને સુખીય કરે તેનો જ ઉચ્ચાર કરજો. જે આપાતતઃ સત્ય દેખાય, જે ઘોઘા વખતને માટે જ સત્ય દેખાય, તેનું અખંડ કથન કર્યું કરશો નહિ. જે નિત્ય છે, જે પરમ સત્ય છે, તેને વાણીવડે વારંવાર ઉચ્ચારજો. જેને તમે સત્યરૂપે ન જાણતા હો, જેને તમે દિનારે ન જાણતા હો, તે યદી બલે તમારી જીમને ધીમર મમત ઉપજાવે એમ હોય તોપણ નિરોધપૂર્વક તેને જોડતા અટકજો. અને જે વસ્તુસંબંધી તમને ખજર ન હોય તેણે નકામા ગપગોળા કદાપિ ફેંકશો નહિ, ગમે તે જોડાવું તેના કરતાં મોન એ ખરેખર મહત્ત્વ છે, જરા મોનની મધુરનાને પણ ચાખો તો ખરા.

* * * *

સામર્થ્ય શીમાં છે તે તમે જાણો છો ? જ્યાં અત્યંત શાંતિ છે ત્યાં જ સામર્થ્ય છે. જે સામર્થ્ય મોટા દિમાયકને પણ ઝગાવે છે, તે સામર્થ્ય પૂર્ણ પ્રશાંતિમાં જ રહેલું છે, અને પ્રશાંતિમાં રહીને જ તે સામર્થ્ય પોતાનું કાર્ય કરે છે. આથી મનુષ્ય જ્યાંમુખી પૂર્ણ શાંતિને અનુભવતાં દિખ્યો નથી ત્યાંમુખી મહાન્ સામર્થ્યને તે કદી પ્રાપ્ત કરી શકે નથી. તમે પોતે અખંડ પૂર્ણ પ્રશાંતિમાં છો, તમારી આસપાસ-તમારા સર્વ વ્યવહારમાં, તમારા અંતઃકરણમાં લેણ પણ અંશમાં, ક્યાંદિ અંશમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ નથી. પરંતુ પરમ પ્રશાંતિ જ છે, એ જાવનાને સંદોહિત નામવ રાખો. આવી પ્રશાંતિને તમારામાં અનુભવ કરવો હોય તો નીચેનું ૫૬ વારંવાર શાંતિના બાવપૂર્વક ગાઓ અને તેમાં તન્મય થઈ રહો.

૫૬. (જીવ જીવ લે સદ્યુદ્ધતાને, એ લવ.)

મારું જીવન સતત વહે શાંતિમાં,

શાંતિમાં, વિશાંતિમાં—મારું.

- વસ્તુવિચારે કરી મન પડતું, નથી અવનતિની શ્રાંતિમાં,
 • ઉચ્ચ લક્ષ્યને લક્ષી રહેતાં, સતત વહે ઉત્ક્રાંતિમાં; માફ૦
 હૃદય શોકં ન થતાં અનુકૂળ પ્રતિકૂલ સ્થિતિની સંપ્રાપ્તિમાં,
 દૈતભાવ ક્યાંથી પ્રકટે આ, ચિન્મયતાની વ્યાપ્તિમાં; માફ૦
 અતૃપ્તિના અંતરના અંકુર, પરિજીવતા પર્વાપ્તિમાં,
 ઉપેન્દ્ર એક અચતરચરે રહું, આદિ મધ્યે કે સમાપ્તિમાં; માફ૦

* * * * *

મનના, બુદ્ધિના તથા આત્માના સામર્થ્યનો ઉચ્ચ પ્રકારનો વિકાસ તમારામાં કરવા ઇચ્છતા હો તો પુસ્તકમાં, આકાશમાં, વૃક્ષોમાં, કે મનુષ્યોની વાતચીતમાં રેડાઈયા કર્યા કરશો નહિ. એ બધામાંથી પાછા વળો, બહારની સધળી વસ્તુઓમાંથી પાછા વળો અને અંતરમાં આવી ઠરો. અભ્યંતરનું ચિંતન કરતાં, અભ્યંતરમાં સ્થિર રહેતાં, અભ્યંતરનો અનુભવ કરતાં શિખો. એ અભ્યંતરનું ચિંતન કરવામાં, તમારા સમગ્ર વિચારોને તમારા અંતરના ઉંડાણમાં, તમારા આંતર જીવનના મધ્યબિંદુમાં વાળવા મડિા. મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આમ અભ્યંતરનું ચિંતન કરવાને બદલે બહિર્ગતું જ ચિંતન કર્યા કરતો હોય છે, અને તેથી ઉપરઉપરના જ ચિંતનમાં તે અખંડ રમથૂ કર્યા કરતો હોય છે. ઉપરઉપરના ચિંતનમાં અનરત રહેલું છે, ઉંડાણના ઉચ્ચ ચિંતનમાં તરત રહેલું છે, અને જ્યારે તમે તરતનું ચિંતન કરતા યાઓ છો ત્યારે જ મન બુદ્ધિ તથા આત્માનો સર્વોત્તમ વિકાસ કરો છો.

* * * * *

ઉપરછલા નહિ પરંતુ ઉંડાણના ગંભીર વિચારો અને ઉચ્ચ પ્રકારના વિચારો જ આપણે વાસ્તવ વિકાસ અને આપણામાં વાસ્તવ વિગેષતાને ઉપજાવે છે. પરંતુ તેવા વિચારો કેવળ અભ્યંતરમાં સ્થિર થવાથી અને વારંવાર અભ્યંતરના જ સંર્ગપ્રવાણો રહેવાથી પ્રકટે છે. બહારનું ચિંતન મનુષ્યને વ્યથા, ચંકાણીલ, વ્યવધાનકારક અને અધ્યપતન કરનાર થઈ પડે છે, જ્યારે અભ્યંતરનું ચિંતન મનુષ્યને અવિહસ, પ્રજ્ઞાત, નિઃશંક અને ઉચ્ચગામી કરી મૂકે છે. ઉચ્ચે જતું હોય તો અભ્યંતરના-ઉંડાણના-વિચાર કરો, તીચ્ચે જતું હોય તો ઉપરના-બહિર્ગના-જ વિચારો કરો.

* * * * *

અભ્યંતરના વિશાળ પ્રદેશમાં, આપણામાં રહેલી સર્વ શક્તિઓની શક્યતાની જ બાબતને આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આ પ્રકારે સિદ્ધિના અર્થે શક્યતાના જ કારણોને સ્પષ્ટપણે જાણીને તેનો વિકાસ કરવાને માટે, આપણને એ શક્યતાની બાબતનું અર્થાત્ તે અંશનું વિસ્પષ્ટ જ્ઞાન થવું જોઈએ, અને તેનું આપણને જ્ઞાન રહેવું જોઈએ. આપણી સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિ અથવા શક્તિના પૃષ્ઠ ભાગમાં રહેલા અમર્યાદ સમર્થને આપણે અનુભવવું જોઈએ. આ પ્રકારના ઉંડાણવાળા અનુભવનું દર્શન અથવા આંતર પ્રદેશનું જ્ઞાન, જ્યારે આપણે અંતરનું અને અંતરનું જ અખડિતપણે ચિંતન કરીએ છીએ, અંતરમાં અને અંતરમાં જ અભિમુખ રથા કરીએ છીએ ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે અને વેગપૂર્વક આપણને યાપ છે. આ અનુભવ કરવાનો વિષય

છે, વાણીનો નથી, અને તેથી ઉપરનું લખાણ તત્કાળ સ્પષ્ટ ન થાય તો તેથી અકાશી નહિ તેમ તેને નિર્માણ્ય મણી અથવા કઠિન માનીને ઉવેખી કહાડશે નહિ. આચારમાં મૂકી લુઓ. તેનું અદ્ભુત ફળ ત્યારે જ જણાશે.

*

*

*

જ્યારે જ્યારે તમે તમારા પોતાના સંબંધમાં વિચાર કરો ત્યારે ત્યારે તમારામાં રહેલી આ શક્તિ અથવા સિદ્ધિના સામર્થ્યવાળા તમારા પોતાનો વિચાર કરજો. એટલે તમે કેવળ સામર્થ્યથી નહીં, તમારામાં કશું જ કરવાની શક્તિ નથી, એવા પ્રકારના તમારે પોતાને માટે વિચાર કરશે નહિ. આ શક્તિનાં સામર્થ્ય તમારામાં અનંત પ્રમાણમાં છે, તેથી તેવા રૂપે જ તમે તમને જાણજો અને વિચારજો.

કોઈ અમુક જ પ્રકારની કાર્ય કરવાની અત્યંત કુશળતા (Talent) કે જે આપણને પ્રાપ્ત હોય અથવા પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત ઇચ્છા હોય તે શક્તિના પોષક વિચારોને જ તમારામાં અવકાશ આપજો. કોઈ પણ બાબતના સંપોષક વિચારોમાં જ પ્રતિભાતું સામર્થ્ય રહેલું હોય છે.

જ્યારે ખીજના સંબંધમાં તમે વિચાર કરો, ત્યારે તેમના આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળાને વિચારો કરજો. મનુષ્યમાં બે વિભાગ અથવા બે બાજુઓ છે, એક જીવનની અને ખીજી આત્માની. ત્યારે આત્માની બાજુને જોઈને જ છતર મનુષ્યોસંબંધી વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પાડજો. એ બાજુનો વિચાર કરવાથી કોઈ કાળે પણ તે મનુષ્યમાં આત્માની દિવ્યતા ઝગદળી ઉઠવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ પ્રકારે આપણા પોતાના સંબંધમાં તેમ જ છતરના સંબંધમાં વિચાર કરવાથી આપણે આપણને અભ્યંતરનું ચિંતન કરવાનો અને અભ્યંતરપ્રતિ જ દૃષ્ટિ વાળેલી રાખવાનો અભ્યાસ પાડીએ છીએ.

*

*

*

*

પ્રત્યેક શક્તિની બે બાજુઓ હોય છે, એક અંતરની અને એક બહારની. જ્યાં સુધી મનુષ્ય તે શક્તિની બહારની જ બાજુને જોયા કરે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય એ શક્તિના સામાન્ય બાળને જ જોઈ શકે છે અથવા અનુભવી શકે છે. પરંતુ મનુષ્ય જ્યારે કોઈ પણ શક્તિની અંદરની બાજુપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળે છે અને તેના અંતર સામર્થ્યનો વિચાર કરવા માંડે છે, ત્યારે તે મનુષ્ય તે શક્તિનું વધારે વિશાલ અને ઉંડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે શક્તિનું અધિક ઉચ્ચ સ્વરૂપ તેના લક્ષમાં આવી શકે છે. ચાનસ યા-અના નિયમપ્રમાણે જેનું જ્ઞાન મનુષ્યને ધાય છે તેના તે બાળ જીવનમાં અવિચાર કરી શકે છે, તેથી જ્યારે તમને કાર્ય કરવાની અત્યંત કુશળતાની જે શક્તિ તેનું વિશાલ સ્વરૂપમાં જ્ઞાન અથવા જ્ઞાન ધાય છે, ત્યારે તે શક્તિનો તમે તમારા પોતાના સ્વૂપ બ-વહારમાં વિશેષ અને વિશેષ અવિચાર કરો છો, અને ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક પ્રમાણમાં અને અધિક પૂર્ણ અંશમાં તમે એ શક્તિને જામત્ કરી શકો છો. આમ દેવાથી જ અભ્યંતરના ચિંતનમાં સવિશેષ પ્રમાણમાં શક્તિ પામવાની અશક્ય છે, એ તમને સદૃશ સ્પષ્ટ થઈ શકે એમ છે.

મંગલ લગ્ન.

પદ. (સ્નેહની નદીઓ ઉત્તરાય, એ લય.)

આજે ફડાં મંગલ વર્તાય,
મારો પ્રભુસહ હસ્ત જોડાય;
પ્રભુકરથી મીઠળ બધાય,
ઉડા છેડી પ્રભુથી મઠાય.

કન્યા ને આ પતિ, એવું હતું જે વાન;
તે રૂપ અતરૂપદ હતો, ઉભયના મધ્યસ્થાન,
આજે મધ્યેથી અજપાય,
જેથી એકરૂપ થવાય;—

સાવધાન શબ્દે કરી, કરવા એ પદ દ્વર,
સંજ્ઞા ચાતાં, મુજ વધ્યું, અભિમુખતાતું પૂર;
ત્યાં તો સંલભ મુજને કરાય,
મુજને અખંડ સાસાગ્ય કથાય;—

જલથી જલ મળતું યદા, તેનું વધે પ્રમાણ,
એકરૂપ થાવા વિષ, તેથી એહ અભાણ;
મુજ પ્રભુસહ એકય પમાય,

ત્યારે વધતું ઘટતું ત્યાં ન કાંધ;—
સૂર્યરશ્મિનું એકય પણ, નહિ અમારી તુલ્ય,
(કાં જે) રશ્મિ ને લાનુતણાં, જણાય છે બે સ્થૂલ,
અમ એકય તો એવું યાય,
જેમાં દેત ન કાંઈ લહાય;—

એવા અનુભવ એકયમાં, માણું અવનવી મોજ,
અમે સરોવરરૂપ થતાં, યદ્યપે અમે સરોજ;
એથી અન્ય કર્યું ન વહાય,
લગ્નહેતુસમાપ્તિ સધાય;—

૧ પાણીમાં પાણી બળવાથી તેના જ્યામાં વધારો થાય છે, તેથી તે ખરેખરે એકરૂપ થતું જણાવતું નથી એમ મને લાગે છે. પણ અમારા એકમમાં કાંઈ વધતું કે ઘટતું જણાવતું નથી.

મહાત્મા અમિતવર્ચા.

અથવા

અદ્ભુત યત્ર.

પીપ્પાપ્રવાહા નદીને તીરે શ્રીઅમિતવર્ચા નામના અધિને આશ્રમ આવ્યો છે. એ આશ્રમની દિવ્યતાકે પરથી અનુમાનઅશ્વને અધિના માદાત્મકર પદેચિતાં દણુ પછી વાર લાગે એમ નથી. નદીના આશ્રમવાળા તીરે અનેક વૃક્ષોનાં છુંડા પોતાના સ્વાભાવિક રમણીય સંનિવેશથી સુદૃઢેલીના આતુર્ષેના ઘેાષ કરે છે. અધિના શિષ્યોએ આશ્રમમાં અને આશ્રમની આસપાસ રોપેલા, પૂર્ણ પ્રેમથી પાણી પાકને ઉછરેલા, અપત્તવત્ રહેલા સુમધ અને શોભાના બરથી યુક્ત અનેક વૃક્ષો ટલાડંડી માનવીમાયાની શું શું કરી શકે છે તેનો કંઈક ચિતાર આપે છે. તેવને ઉત્સવરૂપ બનેલા એ વૃક્ષો વાયુવેગથી દામતી પોતાની શુક્રમાર શાખાઓરૂપ દરતીને તે આશ્રમમાં પ્રવેશવાનું નિમંત્રણ અતિધિને કરી શકિતિદેવો મધ્ય એ શ્રુતિને કૃતિમાં મૂકતાં જણાય છે. આશ્રમનું બંધારણ પ્રેમરૂપ દિવ્ય તત્ત્વકે પર રહેલું સ્પષ્ટ જણાય છે. સર્વાતપદેલાં વિશ્રાંતિની એક એ ઘટિકા અધિએને મળે છે તે તેઓમાંના ધણા આશ્રમના પ્રાણીઓના સંદવાસમાં બદલા માળે છે. સુદૃઢ શરીરવાળા કેટલાક શિષ્યો આશ્રમમુખોસાયે દોડવાની સરત કરે છે. અતિવિશ્રાં બને લીધે ધરના મનુષ્યજેવા યજ રહેલા એ મુગો પ્રથમ તો જાણી જોઈને પોતાની સ્પર્ધા કરનાર તરુણીથી પકડાઈ જાય છે, પણ પછી પોતાનો ઉદ્દમ વેગ જણાવી તે તરુણીને સરેશો કહેતા જણાય છે કે, જોયો અમારો વારતવિક વેગ ! શ્રીઅમિતવર્ચા અધિના પ્રભાવથી આટલા વેગથી અમે ઉન્નતિચિપ્પરપ્રતિ ગતિ કરીએ છીએ. આ જન્મમાં અમે મુગો છીએ, પણ ફાળ મારી અમે સત્વર મનુષ્યત્વ, દેવત્વ, અને ઈશ્વર પામીશું. પીપ્પાપ્રવાહા નદી શિષ્યોનો પણ મદલું કરી તે મુગોને ઉત્તર દેવી સંભળાય છે: “ હે મુગો ! જય છે તમારો, મજુ અભિમાન ધરશો નહિ. મારા વેગપ્રતિ દૃષ્ટિ કરો. આ આશ્રમમાં રહી આ અંધિશિષ્યો જે સત્કર્મપરંપરા આચરે છે તેના ફળપ્રતિ વેગને સ્વયંવાર મારો પ્રવાહ છે. જે તમારામાં સામર્થ્ય દોષ તો મારાકે પર આ જે તણુખડું તરે છે તેની સ્પર્ધા, તીરકે પર રહી, કરો. ”

અદિંસાનો મદિમા તમારે જોવો દોષ તો જરા લડા કરે-આશ્રમ આશ્રમ પડેલા ફૂલતાતરક. પગે કટિા વામવથી તે નિર્બંધકરઓ પડી રહે છે, અને તે કાદવાના તેના તેના સ્વગા પ્રવતેના નિષ્ક્રમ મવા છે. તેની આ દશા જોઈ એક નિસાડી દુરથી દોડતી આવે છે. તમે એમ માતા દગો કે ફૂલગો નિસાડીકે પર નવવ મારી તેના પ્રાણ લેશો. પરંતુ અદિંસાનો મદિમા તમારી ધારણાને જૂનમરેલી દેરવે છે. સ્નેહાળ મદેનની પો

નીચે વળી બિલાડી પોતાની જાંબને આમ તેમ ફેરવી દાટી કાઢે છે, અને દૂતરો મતઅથ યર્ધ, વૈલોપચારમાં નિસર્ગસિદ્ધ પાટવચણી પોતાની લગિનીને લાંગૂચલાલનાદિ અનેક ચેષ્ટા-ઓથી પોતાનો આભાર સૂચવે છે. ઉતરતાં પ્રાણીઓવચ્ચે જ્યારે આ પ્રકારનો સંબંધ છે ત્યારે મનુષ્યમનુષ્યવચ્ચે અને ગુરુશિષ્યવચ્ચે સંબંધનું તો કહેવું જ શું ?

પ્રત્યેક શિષ્ય બીજા શિષ્યોને પોતાના પ્રાણુસમાન પ્રિય ગણે છે, અને મહર્ષિ અ-મિતવર્યાને તે સર્વ પોતાના અંતર્ધર્મીની ભૂતિ, પરમેશ્વરના પ્રતિનિધિ અને પ્રાણના અ-ધિપતિરૂપે અવલોકે છે. આશ્રમમાં ૫૦૧ શિષ્યોની સ્થિતિ છે, છતાં કોઇને કોઇપ્રતિ દેવ નથી, કોઇનું અંતઃકરણ કોઇપ્રતિ અમુકાથી ખગતું નથી, કોઇ કોઇનું અનિષ્ટ દેખી પ્રસન્ન થતું નથી, કોઇ કોઇના માર્ગે રોધતું નથી, કોઇ કોઇના ઉચ્ચ અધિકારથી ગ્લાનિ અનુભવતું નથી, કોઇ કોઇના ઉતરતા અધિકારથી અભિમાન, સંતોષ કે પ્રસન્નતા સેવતું નથી, કોઇ કોઇનું કાર્ય કરવામાં પછાત પડતું નથી અને કરીને કદી ખતાવતું નથી, કોઇ કોઇને અપેક્ષિત સાહાય્ય આપવામાં પ્રમાદ કરતું નથી, કોઇ કોઇને વિમ્મનો લેશસ્પર્શો ઉપજા-વતું નથી, અજ્ઞજ્ઞતાં પણ બૂઝ થયે કોઇ કોઇપ્રતિ ક્ષમા વાચવામાં લઘુતા સમજતું નથી, કોઇ કોઇને પોતે જાતે ક્ષમા આપવારૂપ અભિમાન ધારણ કરતું નથી, કોઇ કોઇપ્રતિ વિ-પાદયુક્ત મુખમુદાથી કલાપિ જોતું નથી, કોઇ કોઇના પદાર્થ અન્યાયથી મદ્ય કરવા વિ-ચારતું નથી. સખ્ય, સ્નેહ અને સદ્વિષ્ણુતાની પ્રૌઢિએ શિષ્યો આ પ્રમાણે પહોંચેલા છે. અમિતવર્યા ઋષિને તેઓ માત્ર ગુરુરૂપે માનતા નથી, તેઓ તેમના ગુરુ છે, ઉપર કલા પ્રમાણે પ્રાણેશ છે અને ઈશ્વરના પ્રતિનિધિ છે, માતા છે, પિતા છે, સખા છે, અને પ્રાતા છે. અર્થાત્ શુદ્ધ પ્રેમના પેરણુઉપર બંધાયેલા સર્વ સંબંધોનો અનુભવ અમિત-વર્યા પ્રતિદિન પ્રસંગે કરાવે છે. આ કારણથી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિવિનાના જીવેને નિયમમાં રાખવા અર્થે જેમ રાજ્યમાં અધિકારીઓની યોજના કરવામાં આવે છે તેવી યોજના આ આશ્રમમાં કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ આશ્રમમાં ના-ગરિકસંસ્થા (પોલીસ) નું કાર્ય પ્રત્યેક શિષ્યનું અંતઃકરણ કરે છે, અને ફોજદારી ન્યાયાધીશનું કાર્ય મહર્ષિ અમિતવર્યા કરે છે, અર્થાત્ શાંતિભંગના અસંભવને લીધે નાગ-રિકની આવશ્યકતા નથી, અને શિષ્યોને આચાર, મતેનઆદિ સંબંધી જે કંઈ સંગ્રહ ઉદ્ભવે છે તો તેનું સમાધાન આશ્રમના સર્વવિદ્ધ અધિકષાતાતરથી તેઓ મેળવે છે.

આશ્રમના અધિકષાતા મહાત્મનિને હવે - નિદાગ્નીએ. જામત્ દશામાં નેત્રને આત્માનું સ્થાન કહ્યું છે તે કેવું યથાર્થ છે ! ઇલા મનુષ્યો બીજાની વાણીથી લોભાષ અંતે પથા-તાપ કરે છે, પરંતુ નેત્રલાપા ઉકેલવાનું સામર્થ્ય જે આત્મનું તો એ પ્રમાણે કળાવાના પ્રસંગે અતિન્યૂન આવે છે, અને મનુષ્યસ્વભાવની પરીક્ષા સમીચીન રીતે યથ શકે છે. ઓઅમિતવર્યાનાં નેત્ર અદ્વિતીય છે. નિમગ્ન દર્પણની પેઠે તે તેમના આત્માનું યથાર્થ પ્રતિબિંબ પાડે છે. તેમનું અતિનેશ્વરિવપણું તેમના જિતેન્દ્રિયત્વને અને અંતરાત્માના સંગને સૂચવે છે. તેમના દીર્ઘ અપાંગ, બીજાં લક્ષણોસાથે લેતાં, સિદ્ધિસંભવનો ધોણ કરે છે. તેમાં કંઈકતાનો અંશ નથી, પણ વિવક્ષણુ પ્રમાણે મિશ્રિત દ્રવ રહેલો છે તે તેમના વાત્સલ્યના મહિમાનું ખ્યાપન કરે છે, તેમનું રથેશ્વ મન અને પ્રાણ એ બે અસ્વા-ઉપર તેમના પૂર્ણ નિગ્રહનો નિદેશ કરે છે. સ્મિતની છાયાથી અંકિત તેમની મુખમુદા પ્રસન્નતાપરત્વે પૂર્ણ શ્યાંકિને લગવે છે અને જણાવે છે કે દૈન્યપ્રપંચને ક્રૂયાસમાન

સમગ્ર દશસ્વરૂપ સ્વભવ નિગતમાનો સાક્ષાત્કારથી તેઓ આત્મતુષ્ઠ અને યથાર્થ રસિક બન્યા છે. તેમની ગતિઉપરથી સમગ્રણ છે કે વાવાઝોડાથી મેરુ મહીધરનું ચલત થાય તો વિષયસંનિર્ઘર્ષથી તેમના ચિત્તમાં હોલ્લ થાય. પ્રસંગે પ્રસંગે વિલસણ રીતે નેત્રનિમીલન કરવાની તેમની યુક્તિ સ્પષ્ટ બોધ કરે છે કે વ્યવહાર કરતાં પણ કૂર્મની પેઠે અત્યાહાર કરવો. એ તેમને મન સહેલની વાત છે. વાયુની અતિમંદ લહરીમાં પણ ફરફર ઉડતા, મખમલકરતાં પણ સુંવાળા કેશ તેમનું અતિ અત્યંત મતિસાક્ષ્ય, તથા શિષ્યવર્ગપ્રતિ, મનુષ્યપ્રતિ, પ્રાણિમાત્રપ્રતિ, વિશ્વપ્રતિ તેમનું અપરિમિત કારુણ્ય સૂચવે છે. ચરણુશુશ્રૂષા-કાળે શિષ્યના હસ્તતલવડે સેવાયેલી તેમની પદમજાનું દાણુ પણ પ્રેક્ષણ કરવાથી નેત્રનું સાર્થકય થાય એમ છે. સ્વસ્થમાં કહીએ તો શ્રીઅમિતવર્યા ઋષિ પ્રેક્ષકને એવું જ્ઞાન કરાવે છે કે તેમની સંનિધિમાં શ્રેષ્ઠ આનંદ, આત્મતિક તૃપ્તિ, અણ સિદ્ધિ, નવ નિધિ, મૃગપતિની નિર્ભયતા, લાગીરથીની પવિત્રતા, પ્રભાકરનો પ્રકાશ, સુધાશુની અમૃતદૃષ્ટિ, અંબોધિની અગાધતા, વટવૃક્ષછાયાની શીતલતા, મેરુની ગંભીરતા, અવકાશની સર્વગતતા એ સર્વની અવસ્થિતિ છે. હૃદયપુરોહીની મધ્ય કલ્પિકામાં જેમ-જવાતમાની સ્થિતિ છે તેમ આત્રમના મધ્યમાં મહામુનિ અમિતવર્યા શિષ્યરૂપ વિભૂતિથી પરિવેશિત રહે છે. આત્મ તેમનું દૈવી સ્વરૂપ દોવાથી તેઓ વેદાન્તદૃષ્ટિથી તેમના શિષ્યોના ગ્રેષ્ઠ છે, યોગ-દૃષ્ટિથી તેમના ધ્યેય છે, અને લક્ષ્મીની દૃષ્ટિથી તેમના સેવ્ય છે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ઈશ્વર છે કે કેમ-એવી શંકા કોઇ પણ શિષ્યને યતી નથી, કારણ કે ઉમ ઈશ્વરથી યુક્ત પ્રુણમુક્તિ સર્વના સમક્ષ જ છે.

શિષ્યો સાદા મુદ્દે ઉઠી આવસ્યક દેહકાર્યથી પરવારી ખીયપ્રવાહાના હૃદયમલહર સ્વરૂપ જલમાં સ્નાન કરી સંયમસાધક ક્રિયાઓના આચરણમાં એક પ્રહર માગે છે. અમિતવર્યા મહાત્મા પણ કર્તવ્યતાતીત અવસ્થાને પ્રાપ્ત છતાં અને વિધિનિર્ગેધાનીત દોવા છતાં જનતાને શુદ્ધત્યારનું ઉદાહરણ આપવાન્યયે, શિષ્યોના ધ્યેય છતાં શિષ્યસમાન આચારોને સેવે છે. ધ્યાનના અવસાને શિષ્યો વેદમંત્રોવડે શ્રીઅમિતવર્યાનું અર્ચન કરે છે. તે યથા પછી શિષ્યો ગુરુશ્રીના પ્રસાદરૂપ પ્રસાદાર મહણુ કરે છે, મખાફૂનો કાળ મહાત્મા જહુધા એકાંતમાં વ્યતીત કરે છે, અને શિષ્યો આત્રમના આવસ્યક કર્તવ્યથી પરવારી શાસ્ત્રપરિશીલન, સંખ્યાગણનાદિ ક્રિયાઓમાં માગે છે. શ્રીઅમિતવર્યા કોઇ કોઇ સમયે અણુધાર્યા આવી પહોંચી આ શિષ્યસભાને વિભૂષિત કરે છે. આવા કોઇ પ્રસંગે શિષ્ય-સમાજ ભરાયો છે, અને નીચે પ્રમાણે જહુ સંબંધવિનાનું પરંતુ બોધમુક્ત રનેદસંભાળુ આવી રહ્યું છે:

અનિમેષ કહે છે: આ જગતમાં પૂજ્યત્વ શા ઉપર અવલંબી રહ્યું હશે ?

સ્વયંબોધિતિ કહે છે: આ પ્રશ્નનું એક ઉત્તર આપી શકાય એમ નથી. વ્યવહાર અને પરમાર્થ એ બે દૃષ્ટિથી પૂજ્યત્વના અવલંબન પણ દ્વિવિધ દોવા પડે છે. એમ યથાર્થ કેની, સ્થિરપ્રાણુ ।

સ્થિરપ્રાણુ કહે છે: યથાર્થ છે. પરમાર્થપક્ષે પૂજ્યત્વ અંતઃકરણના ઉચ્ચ અધિકાર ઉપર અંવરણી રહે છે. જેણે ઉચ્ચતમ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે, એક યોગની કક્ષા સાંધી છે, પરમાત્માની અનન્ય લક્ષ્મીમાં જેનું અંતર રમે છે એવો જ્ઞાની, યોગી અને ભક્ત પુરુષ પરમાર્થદૃષ્ટિથી પૂજ્ય છે. વ્યવહારિક પૂજ્યત્વવિશે જહુ દ્વાદશતમા પેનાના અમિ-પ્રાણથી આપણને આનંદ આપશે.

દ્વાદશાત્મા સહિત કહે છે: પરમાર્થનો મધુર રસ પોતે પધાવી પાડી વ્યવહારનો ખારો રસ બધું રિથરપ્રાણે મારે માટે રાખ્યો તેથી મારે તેમને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. ખારા રસની પણ શું વ્યવહારમાં આવશ્યકતા નથી? આપણે તો શ્લાહારી છીએ, અને બીજાઓ જેવું લવણ વાપરે છે તેવું વાપરતા નથી, તોપણ કલમાં પણ કારાંધ રહેશે છે, અને તે રાસાયણિક ઉપચારથી પૃથક્ પાડી શકાય છે એ સિદ્ધ વાત છે. અર્થાત્ આપણે સર્વ પણ ક્ષારભોક્તા હોવાથી તે રસ પિરસતાં મને સંકેત થતો નથી.

પૂર્ણપ્રગ કહે છે: અહો! કલિયુગમાં પિરસનારાઓનું પણ જેવું વાક્યાત્વ હોય છે!

દ્વાદશાત્મા કહે છે: બધું પૂર્ણપ્રગ! શ્રીઅમિતવર્યા શુરના ચરણકમલની ડાયામાં રહેતા તમને કલિયુગની પ્રતીતિ થાય છે તેથી હું તમને પ્રસાદ્યકું કહેવા જતો હતો, પરંતુ તમારું અપમાન ન થાય માટે હું તમને પૂર્ણપ્રગ જ કહીશ. વારુ, વ્યાવહારિક પૂજ્યત્વનો વિષય મને સોંપ્યો છે તો પ્રથમ તો લક્ષ્મીસમૃદ્ધિજન્ય પૂજ્યત્વ છે. લક્ષ્મીના પ્રભાવનું ચિન્તનમાં જ કરવાથી યતો ઘાતો નિવર્તે છે એ શ્રુતિપ્રમાણે મારી વાણી વિરમી જાય છે, શુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે, અને દેહના કુદિત ઘટ જાય છે, તેથી હું અત્ર જ વિરમું છું. બધું પૂર્ણપ્રગ ઉત્તર પૂર્ણ કરશે.

પૂર્ણપ્રગ કહે છે: શ્રી એ વર્ણિતું ચિત્ર છે, તેથી બધું દ્વાદશાત્માએ વણિગૃહાંતિના આશ્રય લઈ ઉત્તર આપ્યું છે એમ કલ્પવિના ચાલે એમ નથી. વિવિધ શાસ્ત્રાદિ વિદ્યાઓ અને વિવિધ ક્ષાત્રોની પ્રાપ્તિથી સિદ્ધ થતું ક્ષાત્રપૂજ્યત્વ શું વ્યવહારમાં અગ્રિમ સ્થાને મૂકવા યોગ્ય નથી?

ઉપાધ્યાય કહે છે: મૂકવાયોગ્ય છે જ, અને શું વિગતના ચમકારાજેવી અસિના પ્રયોગથી સંપાદન કરવામાં આવતું ક્ષાત્રપૂજ્યત્વ બીજી પદવીએ સ્થાપવા યોગ્ય નથી?

સિદ્ધતથ્ય કહે છે, બધું ઉપાધ્યાયે વર્ણવેલું પૂજ્યત્વ બહુ ઉંચી પકિતનું છે, સ્મૃતિ-કારના કહેવા પ્રમાણે

દ્વાધિમૌ પુરુષૌ લોકો દુર્યમણ્ડલમોદિનૌ ।

પરિઘાઙ્ યોગયુક્તસ્ય રણે ચામિમુષ્ણો હતઃ ॥

યોગી અને વીરપુરુષ બંને સર્વમંડલને બેદી અતિક્રમણ કરે છે. ત્રીજે સ્થાને શ્રી-જન્ય પૂજ્યત્વ મૂકીએ તો યોગી સ્થાન બાકી રહે છે, તે સ્થાન વયોજન્ય પૂજ્યત્વને આપવા હું ધાબ્દ્ર્ય ધકું છું. શરૂઆતથી જ તારતમ્યનો નિર્ણય કરવામાં વય ઉપયોગી છે એમ સ્મૃતિકાર કહે છે, પરંતુ વ્યવહારમાં સર્વ વર્ણોમાં અહર્નિશ શ્રેષ્ઠ વપની અધિક સંમાનનીયતાના સંસ્કારો એવા પ્રજલ હોય છે કે ઘણી વાર તો તે યોગી સ્થાનને બદલે પ્રથમ સ્થાને આવી બેસે છે.

એકાંતપ્રિય કહે છે, આ વિના સત્તાજન્ય પૂજ્યત્વઆદિ પૂજ્યત્વના અનેક વિભાગો પાડી શકાય, પરંતુ વીરત્વ, પરાક્રમ, સત્તાઆદિ શ્રેણી ક્ષાત્રપ્રકૃતિના અંગેશૂત હોવાથી તેને પૃથક્ પાડી વર્ણવા આવશ્યક નથી.

સદસાંશુ કહે છે: સત્તાની વાર્તા આવે છે તો, મારા અંતરમાં જે પ્રશ્ન ધણુ સમ-પથી ધોળાયા કરે છે તે કાઢવાનો આજે યોગ આવ્યો છે. યોગીશ્વર આપણા શુરશાંતુ અંધર્ય અપરિમિત છતાં તેઓ તેને કોઈ દિવસ કેમ પ્રકટ કરતા નથી?

આ વાક્ય પૂર્ણ થાય છે કે તરત જ પાદુકાનો ખડખડાટ અવલોકે. ચર થાય છે. શ્રીઅમિતવર્યા મહાત્મા સંભાવણશાળામાં પધારે છે. (અપૂર્ણ.)

વ્યાપારાદિમાં કેવી રીતે વિજય મેળવવો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૬૮ થી.)

યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયા કોઈ પણ વસ્તુના મૂલ્યને વધારે છે. યથાર્થ વિજય એનો અર્થ એ જ છે કે તે વસ્તુના મૂલ્યની નિત્ય વૃદ્ધિ થતી રહેવી. મનુષ્યે બનાવેલી વસ્તુમાટે જ આ પ્રકારનું સમજવાનું નથી, પરંતુ મનુષ્યને પોતાને માટે પણ એ જ પ્રકારે સમજવાનું છે.

કોઈ પણ વસ્તુની જેમ જેમ અધિક ઉપયોગિતા પ્રકટતી જાય છે, તેમ તેમ તેની કૌમલ્ય વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં મળતી જાય છે. જગત્ સારી વસ્તુઓ જ માનવ હોય છે, અને તેની પ્રાપ્તિમાટે વધારે પ્રમાણમાં ખર્ચ કરવાને તે તૈયાર છે. પરંતુ બધવાનું અને શુદ્ધિવાળી માનસિક શક્તિઓ જ ઉત્તમ પદાર્થો બનાવી શકે છે.

અમુક પ્રકારનો પ્રયત્ન જ અમુક પ્રકારની વસ્તુઓ પ્રકટાવે છે. જો કે તે વસ્તુઓનું મૂલ્ય, તે વસ્તુ તૈયાર કરવામાં મનુષ્યના વિવિધ પ્રકારના સામર્થ્યનો નેટલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થયો હોય છે તેના ઉપર જ મુખ્ય આધાર રાખે છે. અધિક સંખ્યામાં બનાવેલી સામાન્ય પ્રકારની વસ્તુઓ મનુષ્યને ધાર્ણો વિજય આપી શકતી નથી. અદિતીય પ્રકારની વસ્તુ બનાવવામાં જ વિજયનો આધાર રહેલો છે, અને તે વસ્તુના શુદ્ધ (Qualitative) તથા પ્રમાણ (Quantitative) ની સાથે તેનું અદિતીયપણું હોવું જોઈએ. આ પ્રકારે વસ્તુ ઉપજાવવામાં મનુષ્યના વિરાજ મનનું તેમાં ક્રિયાત્મકવિધાન (તે વસ્તુ પ્રકટાવવામાં જે પ્રકારની ક્રિયા કરવી જોઈએ તે ક્રિયાને કામે લગાડવી તે) થવું જોઈએ. મનુષ્યમાં જે ઉત્કૃષ્ટ શક્તિવાળું મન છે તેને કામે લગાડીને ચારીરિક કે માનસિક જે કોઈ ક્રિયા કરવાની હોય તે કરવામાં આવે, અને એ રીતે જે વસ્તુ બનાવવામાં આવે તેના વડે જ વિજયની સિદ્ધિ થાય છે.

તેમ છતાં જેમનામાં આવી ઉચ્ચ પ્રકારની શક્તિવાળું મન ન હોય તેવાને વિજય પ્રાપ્ત થવાનો જ નથી, એમ માની એસવાનું કદ્યું કારણ નથી. મનુષ્યમાં રહેલી એ કાર્ય-સાધકતાની શક્તિને અસામાન્ય પ્રમાણમાં વધારી શકાય છે. આ સંજ્ઞામાં મનુષ્યમાં કેવા પ્રકારની કાર્યસાધકતાની શક્તિ મનુષ્યને પ્રાપ્ત છે તે જાણવું, અને તેના પૂર્ણ ઉપયોગ કરવો એ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં કોઈ ને કોઈ શક્તિ તો રહેલી હોય છે, પરંતુ તે કયી છે તેનું ચોક્કસ યાન તે મનુષ્યને ન થવાને લીધે ધણી વખતે તેનામાં રહેલી એ મુખ્ય શક્તિઉપર એ અવશ્ય કરે છે, અને તેનામાં જે નથી તેને માનવે પારવિનાશનાં દુર્લભ માયાં કરે છે. આ કારણ પણ ધણી મનુષ્યને વિજય ન અપાવવામાં નિમિત્તરૂપે હોય છે.

જેના પરિણામમાં ધારેલી કુતેદ મલે એવા પ્રકારનું કામ કરવામાં, તે કામની પેટા અને સદાયક એવી ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. અને તે ક્રિયાઓ પણ સામાન્ય પ્રકારની

નહિ પરંતુ અત્યંત ઉચ્ચ પ્રતિભા યતી જોઈએ. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે મૂળ કાર્યને તોડી પાડે અથવા તેમાં વિધ્ન ઉપજાવે એવી કશી ક્રિયા ન થતાં મૂળ કાર્યની રચના થવામાં જે સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડે એવી જ ખીજી ક્રિયાઓ થતી રહેવી જોઈએ. પરંતુ મનુષ્ય પોતાનો અપત્ન એવા પ્રકારે કરે કે જેથી તેનું પ્રત્યેક કાંઈ પણ મહત્વવાળું કળ ઉપજાવે, તેને માટે તે મનુષ્યમાં કાંઈ સવિશેષ સામર્થ્યની અપેક્ષા છે. એ પ્રકારના સામર્થ્યની જેનામાં ન્યૂનતા છે તેની ક્રિયાઓનો મોટે ભાગે દુર્બલ થતો હોય છે. તેના અપત્નના વ્યાપારો ઉપે માર્ગે જ વહેતા હોય છે. આથી કાંઈ પ્રકારનું જાણુવા જેવું કળ મળતું નથી. પરિણામી વસ્તુમાં જે ગુણ (Quality) ઉપજાવવો જોઈએ તે એ કાર્યો ઉપજાવી શકતાં નથી. જે ક્રિયામાં કાર્યસાધકકૌશલ્ય (ability) નથી રહ્યું તે ક્રિયા કાંઈ પણ વાસ્તવિક મૂલ્યવાળા કળને પ્રકટાવી શકતી નથી. આમ હોવાથી પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રતિભા વસ્તુઓ બનાવવાથી જ વિજય મળતો હોવાથી જેણે વિજય પ્રાપ્ત કરવો છે તે મનુષ્યને માટે કાર્યસાધકકૌશલ્યની શક્તિની અનિવાર્ય અગત્ય છે.

તમારા વ્યાપારને લગતા કૌશલ્યનો વિકાસ કરવાને માટે, તમારામાં તે વ્યાપાર કરવાનું હાલ જે કૌશલ્ય હોય તેનો સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરો, તથા તેનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરો. અને તમારા તે કૌશલ્યનો વિકાસ કરવામાં તમારા સમયનો અને તેટલો વધારે ભોગ આપો. તે વિકાસને અનુકૂળ જે જે સાધનો હોય તેને આગ્રહપૂર્વક પ્રાપ્ત કરી તેના ઉપયોગવડે તે કૌશલ્યનો તમારામાં વધારો કરો.

તમને જોઈએ તેટલો પગાર મળતો હોય કે ન મળતો હોય, અથવા તમારા કાર્યનો ખીજી કાંઈ રીતનો અલ્લો જોઈએ તેવો મળતો હોય કે ન મળતો, તોપણ તમારામાં રહેલી કાર્ય કરવાની જે શક્તિ અથવા કુશળતા (Talent) છે તેનો તમારા કાર્યમાં નિઃસંકોચપણે ઉપયોગ કરો. તમને વધારે સારો પગાર મળે ત્યારે જ તમારી કાર્ય કરવાની જે ઉચ્ચ પ્રકારની કુશળતા છે તેનો ઉપયોગ કરવાનું તમે ધારતા હો તો તેમ કરવાથી તમે વધારે પગાર કે અલ્લો કદી મેળવી શકવાના નથી; અને ઉલટી તમારી તે શક્તિ તમારામાં પડી પડી ધસાઈ જવાની.

તમને પ્રાપ્ત કાર્યસાધકતાનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવાથી, તમારામાં જે કાર્ય સર્વોત્તમ છે તેને પ્રકાશમાં આણીને તમારી એ કાર્યસાધકતાનો તમારામાં વિશેષ વિકાસ કરો છો. એટલું જ નહિ, પરંતુ જેઓ તમને જાણે છે, તેઓને તમે સિદ્ધ કરી આપો છો કે તમે કાંઈ વધારે મોટી પદવીને લાયક છો, અને એવી લાયકાતવાળા મનુષ્યોની જગ્યા ત્યાં અનિવાર્ય અગત્ય હોવાથી, તમે નિઃસંશય તમારી યોગ્યતાપ્રમાણે ઉચ્ચપદ મેળવી શકશો.

તમારી વાણીના ફાકાથી નહિ પણ કાર્ય કરીને સિદ્ધ કરી બતાવો કે તમે અમુક કાર્ય કરવામાં એકલા છો. એ પ્રકારે કરવાથી આગળ વધવામાં તમને અનેક તક-અસંગ આવી મળે છે.

તોડકરીને બદલે તમે કાંઈ વ્યાપાર કરતા હો તોપણ તમારે માટે આ જ નિયમ લાગુ પડે છે, અને તેમાં કશો જ અપવાદ હોતો નથી. જગતને સારી વસ્તુઓ જોઈએ છે, તમે તે ઉપજાવો, અને તમે શું ઉપજાવી શકો એમ છે તે જગતને જાણુવા દો. તમારો વ્યાપાર ધ્રુમ ચાલશે.

ન્યા ઉત્તમ પ્રકારની નોકરી હોય છે ત્યાં મનુષ્યો દોડી જાય છે. તમારામાં રહેલી કાર્યસાધકતાની શક્તિનો સર્વોત્તમ અને પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરીને તે નોકરીની લાવકાતવાગા થાઓ. એ કાર્ય તમારી પાસે પુષ્કળ વ્યાપારને આકર્ષી લાવશે.

મનુષ્યે અત્યંત લક્ષ આપવા યોગ્ય વિષય વ્યાપારને સિદ્ધ કરવાની કુશળતાનો વિકાસ કરવો એ છે. આ ખાસ પ્રકારની શક્તિનો વિકાસ થવાની સામ્રીય પદ્ધતિઓનો શોધ થયેલો હોવાથી, એ વિષયઉપર આપેલું સતત લક્ષ અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે.

જેઓ કાષ્ટ પશુ બાબતમાં અદ્વિતીયસરખા થયા નથી, અને તેથી કરીને અઘણિ કંશો પશુ વિજયી મેળાવાવિનાના જ છે, તેમણે આથી નિરાશ થવાનું કશું કારણ નથી. શરીરમાં સ્નાયુઓનો વિકાસ કરવો એ જોમ શક્ય અને સરળ છે તે પ્રકારે વ્યાપારિકી કાર્યસાધકતાની વિરલ શક્તિને પ્રકટાવવી એ પશુ તેટલી જ શક્ય અને સરળ છે.

આપણી વર્તમાન સ્થિતિમાં મનુષ્યના લૌકિક અનુદયમાં વ્યાપારિકી કાર્યસાધકતા એ અત્યંત મુખ્ય વિષય છે. જીવની સંપૂર્ણ કૃતકૃત્યતા વ્યાપારની સિદ્ધિમાં જ રહી છે એમ નથી. પરંતુ વ્યવહારને સાધવામાં તથા દેહનિર્વાહનાં સાધનને અર્થે તેની અગત્ય પશુ ધણી છે. ન્યાં મુખી વ્યવહારદશામાં રહીને વ્યવહારની ધુરા ખેંચીએ છીએ, ત્યાં મુખી તે વ્યવહાર અને તેટલો સરળ અને સુખજનક થાય એ કરવાની પશુ આવશ્યકતા છે. વળી જે વિજયની કળા આપણને પ્રાપ્ત છે તેમાં જાણીને નિષ્ફળતાનો અનુભવ કરવો અને દુઃખનાં રોહડાં રડયા કરવાં, એથી કંઈ વિશેષ નથી. વિજય કેમ સિદ્ધ કરવો એ આપણે જાણીએ છીએ, તેથી આપણે આપણાં સુખને અર્થે, વ્યવહાર સિદ્ધિની જેટલા પ્રમાણમાં આપણને અગત્ય છે તેટલા પ્રમાણમાં એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને જાણેથી કળાને વાપરીને તેમાંથી ધારેલો લાભ ઉપજવી લેવો જોઈએ, અને તે જ્ઞાનને થોડા ધણા પ્રમાણમાં ન વાપરતાં આપણા સધળા સામર્થ્યપૂર્વક વાપરીને તેમાંથી અધિક લાભ થોડા સમયમાં મેળવી લેવો જોઈએ.

વર્તમાન સમયમાં કાર્ય કરવાની જે શક્તિ તમને પ્રાપ્ત છે તેનો સંપૂર્ણ અંશથી ઉપયોગ કરવાની સાથે વિશેષમાં એ કરવાનું છે કે મનને એ જ સ્થિતિમાં રાખ્યા કરવું. એમ કરવાથી તમને હાલ જે કાર્ય કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત છે, તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થવાને લીધે તે વિશેષ તેજસ્વી બનતી રહેવાની અને તેની સાથે તમારા મનને જોડેલું રાખવાથી તેમાં પશુ વિકાસ થતો રહેવાનો. જેવી રીતે સ્નાયુને યોગ્ય પ્રકારનો વ્યાયામ આપવાથી તે સ્નાયુનું કદ અને તેના સામર્થ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે, તેવી રીતે તમારામાં રહેલી કાર્ય કરવાની શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી તે શક્તિ, તેના કાર્ય કરવાના સમયમાં જ વધારે અલવત્તર થતી જશે.

તમારી એ કાર્ય કરવાની શક્તિને તમારા મનની અનુકૂળ સ્થિતિમાં રાખીને તેની સાથે રહીને ઉઘમ કરવા માટે કર્તવ્ય એ છે કે તમને જે પ્રાપ્ત કાર્ય હોય તે તમારું હિત કરનાર છે, તમારી ઉન્નતિમાં તે સહાયક છે એવા પ્રકારનો તેમાં બાવ રમાપીને પછી તે કર્તવ્ય આનંદથી કરવું. તમારું કાર્ય એક બોજારૂપ છે, માથે પડ્યું છે તે જોમ તેમ કરીને ખૂંદે ક્યું એટલે છૂટ્યા, આ નોકરીની છ કે આઠ દલાકની કેદ બોજાવવી

તે ભોગવરી એવા પ્રકારના કંટાળાવાળા વિચારોપૂર્વક કોઈ કાર્ય ન કરશો, ઉપર કહ્યું તેવા જ પ્રકારનો અનુકૂળ ભાવ નિરતર તમારા મનવડે તમારા કાર્યમાં રાખ્યા કરજો. તમારા વિચારમાં તમારા કાર્યને ત્રાસરૂપે ન રાખતાં પ્રીતિના વિષયરૂપે, રાખજો. અને આ વિચારને તમારા મનમાં એવી રીતે દહાવજો કે જ્યારે જ્યારે તમને તમારા કર્તવ્યનું સ્મરણ થાય ત્યારે ત્યારે તે કર્તવ્ય તમારી પ્રગતિઅર્થે જ છે એવું તમને સ્મરણ રહે.

આ પ્રકારના ભાવપૂર્વક કાર્ય કરવાથી તમે તમારા કર્તવ્યની સાથે એવા પ્રકારના સબધવળા યશો કે પછી જે કંઈ કાર્ય તમે કરશો તે સર્વ કાર્ય તમને સ્થાયી વિનય આપનાર જ થઈ પડશે. આટલા જ અગત્યની બીજી વાર્તા આત્મી સાથે એ લક્ષમાં રાખવાની છે કે જ્યારે તમે તમને પ્રાપ્ત કાર્ય તમારી જ પ્રગતિનું સાધક છે એવા પ્રકારના વિચારો રાખો તેની સાથે એ પ્રગતિના વિચારો એવા તો બળપૂર્વક કરવા કે જેથી તમારું કાર્ય તેનાથી ઉત્તેજિત બને. પ્રગતિના વિચારના આત્માની સાથે તમારું કાર્ય એવું તો એકરૂપ બને કે જેથી તે કાર્ય કરવામાં તમને અત્યંત ઉત્સાહ અને આનંદ રહે. આમ થવાથી તમારું કાર્ય શીઘ્રતાથી આગળ વૃદ્ધિ ધામતું જશે એટલું જ નહિ પરંતુ એથી પણ અધિક ઉત્તમ કાર્ય કરવાને તે તમને શક્તિમાન કરશે અને અધિક ઉત્તમ કાર્ય કરવાને શક્તિમાન થવું એનો અર્થ જ એ કે તમારી અખંડ ઉન્નતિ થવી.

* * * * *

શ્રદ્ધા અનેક મહાન કાર્ય કરે છે. ઉચ્ચતર પ્રાપ્ત્ય તથા ઉચ્ચતર ભૂમિકાની સિદ્ધિ એ જ વાસ્તવ વિનય છે. આ પ્રકારનો વિનય જે મનુષ્ય સિદ્ધ કરવા માગે છે તેને માટે શ્રદ્ધા એક અત્યંત અનિવાર્ય અગત્યની વસ્તુ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ બાબતમાં થોડી પણ શ્રદ્ધાવિના કદી જ આગળ પગ કાપી શકે એ નથી તેમ જ જે અત્યંત સમર્થ પુરુષો યથા ગયા છે તેમનામાં મુખ્ય વસ્તુ બીજી કોઈ જ નહોતી પણ અત્યંત પ્રમાણમાં શ્રદ્ધા હતી.

શ્રદ્ધાનું જે અર્થમાં અદિ મહણ કરવામાં આવ્યું છે તેનો અર્થ એવા નથી કે કોઈ પણ વસ્તુસંબધી કંઈ માનવું. શ્રદ્ધા એ મનની એક સ્થિતિવિશેષ છે—કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ (મેળવળી આપનાર) સ્થિતિવિશેષ છે. શ્રદ્ધા એ મનુષ્યમાં રહેલી એક એવી વસ્તુ છે કે જે મનુષ્યના બંધનોને ત્રોડે છે, જે અનેક ઉચ્ચ પ્રાપ્ત્યને સિદ્ધ કરે છે, અનેક મહાન શક્યતાઓને રચે છે, અને એ શક્યતાઓની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય તેનું અંતરથી જ્ઞાન પ્રકટાવે છે. આપણા વર્તમાન સમયમાં અને આપણી વર્તમાન સ્થિતિમાં અમુક વસ્તુ શી રીતે આપણે મેળવી શકીએ તેનું જ્ઞાન શ્રદ્ધા ઉપજાવે છે, અને તેના સાધનોપ્રતિ આપણને દારી જાય છે.

અધિક પ્રમાણમાં વિનય સાધવાને માટે દીર્ઘદષ્ટિની ખાસ અગત્ય છે. અને જેને મનુષ્યો વિશાળ મગજ કહે છે તેનું હોવાની જરૂર છે. અર્થાત્ અમુક સમયે અમુક જ કરવું અને તે યોગ્ય પ્રગતિનું જ હોય, એવું જાણવાની જે આંતરદષ્ટિ તેની અગત્ય છે. આવી જે આંતરદષ્ટિ તે શ્રદ્ધાવિના બીજું શું છે ?

જ્યારે ઉચ્ચ વસ્તુમાં તમારી શ્રદ્ધા પ્રકટેલી રહે છે, ત્યારે તમારું અંતઃકરણ જે કંઈ ઉચ્ચ છે તેના જ સામર્થ્ય અને તેના જ આત્મામાં પ્રવેશ પામે છે, તેની સાથે જ તમારું અંતઃકરણ સંબંધવાળું થાય છે. એ પ્રકારે યવાથી એ ઉચ્ચ વસ્તુને તમે પ્રાપ્ત કરો છો. આ ઉપરથી એ સરળપણે સમજાય એમ છે કે શ્રદ્ધાની કક્ષામાં રહીને જે અંતઃકરણ વિવિધ વ્યાપારો-ક્રિયાઓ-કરે છે, તે અંતઃકરણે ઉચ્ચ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં પર્વત કદીપણ હારી ન જતાં કાર્ય કરવું જ જોઈએ.

શ્રદ્ધા વિચારની વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરે છે, અને મનને તેજસ્વી બનાવે છે. કારણ કે શ્રદ્ધા મનને તેની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં રચાયેલું રાખે છે-ઉચ્ચ ભૂમિકાનું જ તેને અખંડ જ્ઞાન કરાવ્યા કરે છે. એ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં ઉત્કૃષ્ટ સુદ્ધિ અવશ્ય કરીને રહેલી છે.

આપણામાં અપ્રકટરૂપે ઉચ્ચ કક્ષાવાળાં અને અધિક સામર્થ્યવાળાં જે તરતો રહેલાં છે તેને શ્રદ્ધા જાગ્રત્ કરે છે, અને પ્રત્યેક દિશામાં આપણા જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરે છે. તેમ યવાથી મનની વિજાગતા થાય છે, મનના સામર્થ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે અને કાર્ય-સાધકતાનાં અધિક ઉચ્ચ તરતો પણ આપણને આવી મળે છે.

વર્તમાન સમયમાં મનુષ્યને જે કંઈ પ્રાપ્ત છે, તેમાંથી તેના સર્વોત્તમ અંશને શ્રદ્ધા બહાર પ્રકટ કરે છે. જે મનુષ્યને તેના પોતાનામાં શ્રદ્ધા છે તે મનુષ્ય સર્વ સમય ઉત્તમ અને ઉત્તમ ભૂમિકામાં જ રહ્યા કરે છે, અને પોતાનામાંથી ઉત્તમતાને જ બહાર પ્રસારી કરે છે. તેનો ઉદય ગમે તે પ્રકારનો હોય તોપણ તે નિમિત્તનું કર્તવ્ય તે સર્વોત્તમ પ્રકારે જ કરે છે. અને જે મનુષ્ય તેના પ્રાપ્ત કાર્યને સર્વોત્તમ પ્રકારનું કરે છે, તે મનુષ્ય કાળે કરી જે કાર્ય તેના પ્રાપ્ત કાર્યકરતા વધારે ઉત્તમ પ્રકારનું છે તે તેને અવશ્ય આવી મળે છે.

જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક કાર્ય કરે છે, અને જેને પોતાના કાર્યમાં શ્રદ્ધા છે, તે મનુષ્ય તે કાર્યમાંથી સર્વોત્તમ ફળ મેળવે છે. અધિક મહાન સાહસિક કાર્યો કરવાનો ઉત્સાહ પણ તેનામાં જાગ્રત્ થાય છે, અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં તથા પ્રત્યેક મનુષ્યમાં તેની શ્રદ્ધા હોવાને અંગે, જ્યાં જ્યાં જે જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેની જ સાથે તે મનુષ્ય માનસ સંબંધથી જોડાયેલા રહે છે. આ પ્રકારનું થવું એ અત્યંત અગત્યનું છે, કેમકે જે મન વધારે મહાન અને વધારે સારી વસ્તુમાં જ અખંડ એકાગ્ર-જોડાયેલું-રહે છે, તે હમેશાં વધારે મહાન અને વધારે સારી ક્રિયા જ અખંડિતપણે કર્યા કરે છે.

આ ઉપરથી વ્યાપારાદિમાં વિજય મેળવવાને માટે શ્રદ્ધાનું અંગ કેટલું ઉપયોગી, મહત્વનું અને આવશ્યક છે, એ સદૃશ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

(અપૂર્ણ.)

મયનો જય.

મનુષ્યમાં જ્યાં સુધી ભય નામના વિકારની વિઘ્નમાનતા છે, ત્યાં જ્યાં સુધી મનુષ્યને ભયભીત થવાનો સ્વભાવ રહેલો છે, ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય કંઈ પણ સર્વોત્તમ કાર્ય કરી શકવાને સમર્થ થતો નથી, પરંતુ સુખ, નિરાશ-યતા, સ્વાતંત્ર્ય અને અર્થસિદ્ધિથી યુક્ત એવું સુંદર જીવન ગાળવાની પ્રત્યેક મનુષ્યની ઇચ્છા હોવાથી ભયનો નિરોધ જ્ય કરવાને માટે તેણે તત્કાળ પ્રયત્ન થવું જોઈએ.

મનુષ્ય સામર્થ્યવિનાનો છે એમ નથી, અને તેથી જે કંઈ તે ધારે તે ન કરી શકવાનું પણ તેને કશું જ કારણ નથી. પરંતુ તેનામાં રહેલા વિવિધ પ્રકારના વિકારો તેના સામર્થ્યને શોષી લેતા હોવાથી જ્યારે ત્યારે તે સામર્થ્યથી ખાલી ખં હોય એમ તેને પોતાને સમજાય છે. સામર્થ્યની વૃદ્ધિ ત્રણ પ્રકારથી થાય છે: ૧ નવીન સામર્થ્યને પ્રકટાવનાર વિવિધ ઉપાયો અથવા ક્રિયાઓ કરવાથી, ૨ પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરવાથી, અને ૩ પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો વિવિધ કારણોથી થતા ક્ષયને અટકાવવાથી.

આ ત્રણમાં પણ ત્રીજો પ્રકાર ઉધે રીતે વપરાતાં તે સર્વથી અધિક હાનિકારક થઈ પડે છે. મનુષ્ય એવા અનેક કારણોને અહોરાત્ર ઉપજાવે છે કે જે તેના બળનો નિરંતર અત્યંત પ્રમાણમાં ક્ષય કર્યા કરે છે. સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરનાર મનુષ્ય પ્રથમ એ પ્રકારનો ભારે સાધ્યા કરતો હોય, પરંતુ ત્રીજા પ્રકારતરફ જો તે બેદરકાર હોય છે તો તે દૃષ્ટા દૃષ્ટીને કુલડીમાં વાળવા જેવું થાય છે. કેમકે ત્રીજા પ્રકારસંબંધી રાખેલી અસાવધતા તે મનુષ્યે પ્રાપ્ત કરેલા સઘળા સામર્થ્યનો, ધાસતી ગમે તેટલી મોટી ગંજમાં પડેલી માત્ર અગ્નિની એક ચીજીગારી તમામ ધાસને બરમસાત કરી દે છે, તેમ જોતજોતામાં ક્ષય કરી નાંખે છે.

કાણું ગજવામાં જેમ પૈસા રહેતા નથી, પુટેલા પાત્રમાં જેમ જળ રહેતું નથી, અને તળાયાવિનાના માટલામાં અનાજ રહેતું નથી, તેમ જેનામાં વિકારોની પ્રબળતા છે તેનામાં સામર્થ્ય રહેતું નથી. ભય એ વિકાર છે, અને તે જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં છે ત્યાં સુધી તે ગમે તે કરવાના સામર્થ્યને મેળવી શકતો નથી. ભય નવીન સામર્થ્ય ઉપજાવ દેતો નથી, અને પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો નાશ કર્યા કરે છે, આવી સમર્થ હાનિથી બચવાને માટે ભયનો જ્ય કરવાનું સાધન મેળવવું અને તેને સિદ્ધ કરવું એ મનુષ્યમાત્રને અનિવાર્ય અગત્યનું છે.

વિકાસ થતો અટકવો, એ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થતાં સઘળાં ફુગ્ગેલું વારતાવિક મૂળ કારણ છે. અને એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે જ્યારે મનુષ્ય પોતાનાથી બનતું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારનું કર્તવ્ય કરવામાં ચુકે છે કે તત્કાળ વિકાસ થતો અટકે છે; તેથી પોતાનાથી બનતા સર્વોત્કૃષ્ટ કર્તવ્ય કરવાની વચમાં જે કંઈ આડખીલીરૂપે આવતું હોય તેનો મનુષ્યે તત્કાળ

ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ. આ પ્રકારના આક્રમણીય-આવનાર અનેક કારણો છે, પરંતુ તેમાં પણ ભયનું અસ્તિત્વ એક અત્યંત અગ્રણીય ભોગવે છે.

સ્વભાવથી અત્યંત સામર્થ્યને પ્રાપ્ત મનુષ્યોને તેમનાં તે સામર્થ્યોનો સર્વોત્તમ પ્રકારે સર્વોત્તમ કાર્યનિમિત્ત ઉપયોગ-કરતાં, આ ભયે અટકાવ્યા છે, મનની અન્ય અનેક પ્રતિકૂળ સ્થિતિકરતા મનુષ્યના મહાજળનો ક્ષય કરવામાં, અને તેમની મહત્તા દર્શાવવાના પ્રસંગે તેના ઉપર પાણી ફેરવી મૂકવામાં આ ભયે કાષ્ઠ રીતે પાછી પાતી કરી નથી એ અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે.

અને તેની સાથે એ પણ સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે કે મનુષ્યને અનેક પ્રકારના વ્યાધિ ઉપજાવનાર, વિદ્ય પ્રકટાવનાર તથા દુર્દૈવ લાવનાર બીજાં અનેક કારણો કરતાં ભય એ મુખ્ય છે. તેથી ભયનો જય કરવામાં કંઈક અસામાન્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરવાની કુચી રહેલી છે, એ તત્કાળ જણાઈ આવે છે. કંઈ નહિં તો ભયનો જય મનુષ્યને એકાએક કાષ્ઠ ઉચ્ચ કોટિઉપર લાવી મૂકે છે, કાષ્ઠ અદ્ભુત અભયપદપર સ્થાપી દે છે.

યાગવલ્ક્યસરખા અત્યંત સમર્થ તત્ત્વવિદ પુરવે જનકપ્રતિ કહ્યું છે કે ઇમમં વૈ જનક પ્રાપ્નોસિ હે જનક । તું અભયપદ પામ્યો છે.—એ સદ્જન સ્પષ્ટ કરે છે કે ભયનો જય યવાથી મળતું ને અભયપદ તે મહામૂલ્યવાન અને અત્યંત સ્પૃહણીયપદ છે. યાગવલ્ક્યસરખાને પણ જ્યારે એ પદ અત્યંત મહત્વવાળું જણાયું છે તો પછી તેમાં કંઈ અપૂર્વત્વ હોવું જોઈએ એમાં શી શંકા ? અને આ વચનવડે અભયના મહાભૂમને સૂચવી પ્રત્યેક સુખેચ્છકે અભયપદ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, એમ યાગવલ્ક્યે સૂચના કરાવી છે.

ભયનો કામચલાઉ નાશ કરનારા માર્ગો તો અનેક મળી આવે, પરંતુ તેના નિરોધ લય કરવાને માટે પ્રથમ તેને પ્રકટવાનાં મૂળ કારણોનો વિચાર કરવો જોઈએ. એ આદિ કારણોનો પણ બહુ વિચારપૂર્વક નિર્ણય થયો છે. તેને આ શબ્દોમાં કહી શકીએ કે વર્તમાન સમયવિનાના અન્ય સમયનું ચિંતન, ભવિષ્યના સમ્બંધમાં આપાતતઃ જણાતી અનિશ્ચિતતાના વિચારને લીધે મનની યતી એક રિચિતિવિશેષ તે ભય છે. જો મનુષ્યને એમ સંમત્ય કે ભવિષ્ય જેવા પ્રકારનું આપણે ઇચ્છીશું તેના પ્રકારનું જ થશે, અર્થાત્ જે કંઈ જોઈશે તે ભાવિમાં અવશ્ય આવી મળશે તો પછી ભય યતનું કશું જ કારણ તેને રહેતું નથી. પરંતુ તેની અનિશ્ચિતતા આપણા મનમાં હોઝ પ્રકટાવે છે. મનનો આ વિચારોસાથે નિત્ય સંપર્ક રહે છે, અને તેથી જ આપણામાં વિવિધ પ્રકારની ભયોત્પત્તિ થયા કરે છે. આથી ભયનો નાશ કરવાને માટે આ અનિશ્ચિતાઉપર અંકુશ સ્થાપવો જોઈએ.

આ પ્રકારે યદ્ય શક્યું સંભવિત છે, એ સમાચાર શું તમને આનંદજનક લાગતા નથી!

ભવિષ્યની અનિશ્ચિતતાનો વ્યામોહ અસંખ્ય પ્રકારનાં ભયનાં કારણો રચે છે, તેમાં પણ અત્યંત મુખ્ય કારણ શ્રુત્યનો ભયનું છે. શ્રુત્યનો ભય લાગવામાં પણ મુખ્ય હેતુ એ છે કે ઇતર જન્મસંબંધી મનુષ્યને કેવળ અનિશ્ચિતતા હોય છે, તેનું તેને કશું જ ચોક્કસ જ્ઞાન નથી હોતું. પરંતુ વર્તમાન જન્મકરતાં ભવિષ્યનો અન્ય જન્મ કાષ્ઠ ઉચ્ચ અને અદ્ભુત પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું દ્વાર છે, એ પ્રકારનું મનુષ્યને નિશ્ચયપૂર્વક જ્ઞાન

થાય છે તોપણી તેને મૃત્યુનો વિચાર અત્યંત ભયજનક થઇ પડતો નથી.

આવતી કાલે કોઇ સુંદર ભવ્ય મહાલયના માલિક થઇ તેમાં આપણે નિવાસ કરવા જવાનું છે એ દૃઢ જ્ઞાન આપણને આજના ખરાબ ધરને ત્યજવામાં જરા પણ ભય ઉપજાવતું નથી, પણ ઉલટો આનંદ ઉપજાવે છે, તે જ પ્રમાણે વર્તમાન જન્મકરતાં ભવિષ્યનો જન્મ સર્વ પ્રકારે વધારે ઉત્તમ આવવાનો એની જો આપણને પૂર્ણ ખાતરી થતી હોય તો પછી મૃત્યુનો આપણને આટલો ભય નહિ લાગવાનો.

ભયનું ખીજું કારણ વિપત્તિ છે. થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં- મનુષ્યમાત્રને વિપત્તિનો ભય લાગે છે. કારણ કે તેમાંથી તે સરલપણે ઉગરી શકશે કે નહિ, તેનું તેને જ્ઞાન નથી, તેમ જ એ વિપત્તિથી સર્વોશો સદા બચવાને માટે શું કરવું તેનું પણ તેને નિરંતર જ્ઞાન હોતું નથી. આ જગતના પદાર્થોના અશાશ્વતપણાને લીધે મનુષ્યને દારિદ્ર્યનો પણ ભય રહ્યા કરે છે. મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યોને ધનહીન થતા તથા અણધાર્યા દુર્દેવને પ્રાપ્ત થતા જુએ છે, અને તેથી તેને એમ ભય થાય છે કે કોઇ કાળે આપણી પણ આવી દશા નહિ થાય તેની શું ખાતરી ? પરંતુ આવા પ્રતિકૂલ સંજોગોઉપર મનુષ્ય જો પોતાનું સ્વામિત્વ મેળવે છે, તો આ સંબંધમાં પછી તેને ભય થતો નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ એ પ્રસંગને તે જુદી જ દૃષ્ટિથી જોઇ શકતો હોવાથી તેને એ સંબંધમાં અનુભવ પણ ભિન્ન પ્રકારનો જ થાય છે. પણ મુખ્ય વાર્તા એ છે કે પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિ-ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપવાની ક્ષાનું મનુષ્યને સ્પષ્ટ જ્ઞાન નથી, અને તેથી મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ભવિષ્યમાં દુર્દેવના ભયથી નિત્ય ધ્રુજતો અને ધ્રુજતો જ રહે છે.

મનુષ્યને વ્યાધિનો પણ અખંડ ભય હોય છે, કારણ કે વ્યાધિના વિકટ અનુભવો મનુષ્યની દૃષ્ટિઆજળ નિરંતર તરવરતા હોય છે. વ્યાધિનાં અર્થકર ચિહ્નોને તે ક્યાંહીને ક્યાંહી નિત્ય જોતો હોય છે. ફાણાને આવો વ્યાધિ થયો અને ફાણાને અમુક પ્રકારનું ચિર્ન પ્રકટયું, આવું તે સાંભળ્યા જ કરતો હોય છે. અને પ્રથમ જે સામાન્ય ચિર્નરૂપે જણાતું હોય તે જ પરિણામે વધી વધીને તે મનુષ્યને કાળનો પ્રાસ બનાવી દેતો સર્વ કોઇ જુએ છે.

આ વિના પણ ખીજા અનેક બાજતો અને રિચિતિઓ મનુષ્યમાં થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં ભય પ્રકટાવે છે. અને તે પણ એક જ કારણને લાઇને કે મનુષ્યને તેના ભવિષ્યનું જ્ઞાન નથી. ખરું જોતાં ભવિષ્ય સુધારવાના સામર્થ્યને મેળવવાનું જ્ઞાન નથી. ભવિષ્ય તો સાફ વા ખોટું હોય, મનુષ્યને તેનું જ્ઞાન નથી. પરંતુ તેને ભય થાય કે કદાચ પાછળનું પણ હોય, કારણ કે તે જાણે છે કે પ્રથમનું અર્થાત્ સાફ ભવિષ્ય પ્રકટાવવાનું તેનામાં સ્વતંત્ર સામર્થ્ય નથી. આથી સદૃશ સમજાય છે કે તાત્કાલિક આવી મળનાર ભાવિનું કેવળ અજ્ઞાન હોઇને તેની કેવળ અનિશ્ચિતતાને લીધે મનુષ્યને ભય પ્રકટેલો અને પ્રકટેલો રહે છે. મનુષ્ય દાલ જે કંઇ કરતો હોય છે તેનો શો એ પરિણામ આવશે, એ પણ તેને સ્પષ્ટ નથી, અને તેથી તે નિત્ય ભયની ભઠ્ઠીમાં શેકાયા કરે છે.

મનુષ્ય આજે જે કંઇ કરે છે તેવું તેણે પૂર્વે પણ કોઇ વખતે કર્યું હોય છે, તેણે નથી કર્યું હોય તો ખીજા કોઇએ તેવું અથવા તેને લગભગ મળતું જ કર્યું હોય છે, અને

તેમાં તેણે કાં તો જાતે જ પ્રતિકૂલ કૃણ પ્રકટતું અનુભવ્યું હોય છે અથવા અન્યને તેનું અનુકૂળ કૃણ મેળવતાં જોયું હોય છે. આથી આજે પણ તેને એ જ શંકા થાય છે કે આજના મારા કરેલા કૃત્યનો અનુકૂળ જ પરિણામ આવશે. તેની શી ખાતરી ? મોટે ભાગે મનુષ્ય આનું સંતોષકારક અને ખાતરીજનક કંઈ જ ઉત્તમ મેળવી શકતો નથી. અને તે જ કારણ મનુષ્યને ભવિષ્યને માટે અખંડ ભયભીત રાખે છે.

ખીજા કોઈ કારણથી નહિ પણ સર્વ પ્રકારની અનિશ્ચિતતાને જ જ્યાં ત્યાં જોવાથી મનુષ્યને ભય થાય છે, એ આ ઉપરથી જણાયા વિના રહે તેમ નથી. પરંતુ આ રથને એ જ પ્રશ્ન થાય છે કે આવી અનિશ્ચિતતાને પ્રકટાવનાર કારણ તે કયું છે. મનુષ્યસરખા મનુષ્યને પણ જ્યાં ત્યાં આવી અનિશ્ચિતતા જ દેખાય છે તે શાથી ?

આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં આ અનિશ્ચિતતાનું સ્થૂલ કારણ તો એક એ જણાય છે કે અમુક સમયે અમુક પ્રકારની રિયલિટીમાં અમુક રીતે અમુક ખોટા બનાવ બન્યા હોય; ભવિષ્યમાં એવું નહિ જ અને એવું કશું જ બળવાન કારણ નથી; આ પ્રકારનો વિચાર અથવા નિર્ણય લગભગ બધા જ મનુષ્યમાં પ્રકટતો રહે છે. અને તેથી જ જણાય છે કે મનુષ્યોના મોટાભાગને વર્તમાન સમયમાં ગમે તેવી રિયલિટી હોય પણ કાલ ઉઠીને તે પહાટાઈ જઈ વધારે ઉત્તમ પ્રકારની રિયલિટી નહિ જ મળે એવો દૃઢ નિશ્ચય ઉઠતો નથી. તેને એની જરા પણ ખાતરી નથી. વર્તમાન સમયની રિયલિટી ઉત્તમ પ્રકારની થવા વિના ભવિષ્યની રિયલિટી ઉત્તમ પ્રકારની થાય એની તેને જરા પણ શ્રદ્ધા નથી. પરંતુ ભલે તેને તેવી ખાતરી ન હોય, છતાં તેથી એમ સિદ્ધ નથી થતું કે તેવી ખાતરી મળી જ શકે એમ નથી.

આમ હોવાથી ભયનો જન્મ કરવાને માટે, ભવિષ્યને આપણે જોયું કરવું હોય તેવું કરી શકીએ એમ છે, ભવિષ્યમાં જેવા પ્રકારની અનુકૂળતા ઉપજાવવી હોય તેવી અનુકૂળતા તથા ધાર્યા પ્રમાણેના લાભ આપણે ઉપજાવી શકીએ એમ છે. વર્તમાનકરતા આપણા ભાવિને અધિક ઉત્કૃષ્ટ કરી શકીએ એમ છે, અને આપણી સર્વોત્તમ ઉત્તિને માટે આપણામાં રહેલાં સર્વ કારણોનો સાથે સાથે જ એકમેકપણે-ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે, એ પ્રકારના વિચારની સત્યતાને માટે ચોક્કસ પૂરાવો ઉપજાવવો એ અગત્યનું છે. જનસમુદાય, આ મારેનું ખાતરીજનક પ્રમાણ નહિ જ મળે એવું માનશે, કારણ કે તે ઉપરઉપરનું જોઈને જ અમુક નિર્ણયો બાંધી લેનારો હોય છે, અને ગમે તેટલો તોએ મનુષ્ય તે છેવટ મનુષ્ય અને તેથી તે પરાધીન, પરતંત્ર, દુર્બલ અને અસમર્થ છે-આવો વિચાર માનવ પ્રકૃતિ (Human nature) માટે જ બાંધી લીધો હોય છે.

પરંતુ કારણ અને કાર્યના મહાન સિદ્ધાંતને જેમણે ગણ્યો છે, તથા મનુષ્યના વાસ્તવ સામર્થ્યને જેઓ સમજે છે. તેઓ જાણે છે કે કોઈ પણ વસ્તુનો કેવળ ઉપર-ઉપરનો દેખાવ તે વસ્તુની અંદર રહેલા વાસ્તવ સત્યનું પ્રકાશન કરી શકતો નથી. તેમ તેઓ એ પણ જાણતા હોય છે કે મનુષ્યનાં સમગ્ર જીવનનું સ્ફાતર કરી નાખવાનું, તેના સમગ્ર સ્વભાવનું અને તેના ભાવિનું સ્ફાતર કરી નાખવાનું-અદલી નાખવાનું-સામર્થ્ય તે જ મનુષ્યમાં રહેલું છે.

આ જગત કશા પણ નિયત ધોરણવિના ગમે તેમ ચાલનાઈ જગત નથી.-પોષા-
ખાઈનું જગત નથી. તેમ જ તેમાં બનતા બનાવો હાડનું બેસવું અને તાડનું પડવું જેવા
નિઃપ્રયોજન કે ગમે તેમ થતા નથી. જગતની ઉપરઉપરની સપાટીઉપર જ માત્ર દૃષ્ટિ
નાંખતાં અને તેમાં અસ્તવ્યસ્તપણે ચતા વિવિધ વ્યતિકરો, વ્યાપારો આદિ જોતાં મનુ-
ષ્યને એકાએક એમ લાગી આવે છે કે આમાં કશી પણ વ્યવસ્થા કરવી અને તેનું પુનઃ
કેદાં પણ પ્રકારે બંદોબસ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કેવળ નિરર્થક છે, પરંતુ મનુષ્ય
રિચરતાથી જ્યારે વિચારે છે અને એ વાત શોધી રહ્યો છે કે પ્રત્યેક પ્રતિકૂળ કાર્યો
અથવા વ્યતિકરો કંઈ પણ પ્રતિકૂળ કારણના પરિણામેજ પ્રકટે છે અને તેવાં કારણોને
પ્રકટાવનાર ખીલું કાઢ જ નથી પરંતુ મનુષ્ય પોતે જ છે, ત્યારે તેને કાંઈ ખીજ જ
દૃષ્ટિબિંદુથી નિર્ણય વગેરે કરવાની દુરજ પડે છે.

માનવપ્રજ્ઞના ગહરાટીયાં, ધંધાધણિનાનાં અને હાથે માર્ગ વહેનારાં કાર્યોને લી-
ધે જ જગતની સપાટીઉપર ગહરાટ, ગરખાટ અને અંધાધુધી દેખાય છે. જેમ ઘરનાં
માણસોની અવ્યવસ્થાને લીધે જ ઘરમાં ગરખાટ અને અવ્યવસ્થા જણાય છે, તેમ જગ-
તમાં અવ્યવસ્થા જણાવામાં એ જગતમાં રહેનાર મનુષ્યોવિના ખીલું કાઢ નથી. પ્રત્યેક
ઘરનો અંદરનો ભાગ, જેવા તેમાં રહેનાર હોય છે તેના સ્વભાવને અનુરૂપ જ હોય છે.
ધર ગમે તેવું સામાન્ય હોય અને તેની અંદરનો ઉપસ્કર (સરસામન) બહુ સામાન્ય
પ્રકારનો તથા કશા પણ ખરચવિનાનો તેમ જ ઝાઝા મૂલ્યવિનાનો હોય, તોપણ તેમાં રહે-
નાર મનુષ્ય જો વ્યવસ્થાવાળો હોય છે, તો તે આખું ઘર વ્યવસ્થાવાળું, સ્વચ્છતાવાળું
અને જ્યાં જ જોઈએ ત્યાં તે મૂકેલું હોય એવા પ્રકારની યોજનાવાળું હોવાનું. એથી
હિલકું અત્યંત સુંદર અને નવું તાજું ઘર અને તે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન પદાર્થો
દુરનીયર, વગેરેથી ભર્યું હોય, પરંતુ જો તેને અવ્યવસ્થાવાળા મનુષ્યને સ્વાધીન કરવામાં
આવશે, તો પછી ત્યાં કાઢને ઉભું રહેલું પણ નદિ ગમે એવું ખરાબ રહેવાનું.

મારા જણવામાં છે કે એક શ્રીમાનને ત્યાં વિલાસતથી ચડી ત્રણ હજાર રૂપિયા ખરચીને
સ્નાનગૃહ (Bath-room) મારેનો સુંદર સામન મગાવ્યો હતો. તે સામન આબ્યાને ચડીત્રણ
મહિના નહોતા થયા, ત્યાં તો નહાવાના ટબઉપર અર્ધો અર્ધો આંગળ ધૂળ ચડી હતી, અને
તેના ઉપર પાણી પડવાને લીધે એ ધૂળના યર સાફ થવાને બદલે હિલકા સખત પ્રમાણમાં
જામતા જતા હતા. આ શ્રીમાન અને એક નૃપતિમાં કશો ફેર નથી. કેટલેકાધિ ધન
પ્રાપ્ત છે, અને નોકરોનું તેને ત્યાં કીડીયાઈ ઉભરાયલું રહે છે. તેના દેવગૃહમાં કંઈ નહિ
નો પચીસ ત્રીસહજાર રૂપિયાના પદાર્થો છે, છતાં ત્યાંની અવ્યવસ્થા પણ તેટલી જ છે.
આ ખરચવાનો ત્યાં તોટો નથી, પણ વ્યવસ્થાને નામે ત્યાં મોટું ૦ છે. એવું કારણ ખીલું
કશું જ નથી પરંતુ તે ગૃહપતિનો વ્યવસ્થાનો સ્વભાવ નથી, અને તેથી ત્યાં અવ્યવસ્થાનું
સામાન્ય પ્રવર્તે છે.

જગતમાં નાની અથવા મોટી સર્વ વસ્તુમાં જ્યાં લાં આ જ નિયમ પ્રવર્તેલો હોય
છે. જગત અને જગતના નાના મોટા વિવિધ ભાગોમાં, જેના દરતક તે તે ભાગ હોય
છે, લાં તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ જણાય છે. અરીણી રાખના ગામની અને એક કુશળ
સાવધાન નૃપતિના ગામની વ્યવસ્થા જોશો તો આ વાર્તાની સત્યતા સંદર્ભમાં સમજાશે.

જગત્માં સારી વસ્તુઓ સારાં કારણોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને એથી વિપરીત વસ્તુઓ વિપરીત કારણોમાંથી પ્રકટે છે, પરંતુ સારાં અથવા ખોટાં બંધાં જ કારણો પ્રકટવાનું મૂળ નેશો તો તે એક જ-છે મનુષ્ય. મનુષ્ય ધારે છે તેવાં કારણો સ્ત્રને છે, અને તેથી ભાવિની ચાવી તેના પોતાના જ હાથમાં છે.

જગત્ની ધણીખરી સ્થિતિ બદલવાને માટે તેમાં વસતી માનવજાતની ધણીખરી સ્થિતિ બદલાવી નેમ્મને. એકાએક આ વાર્તા અશક્ય લાગશે, અને તેમ છતાં તેમાં શક્યતા છે જ. મનુષ્યોને કંઈ કાળથી સારાં થવાનું અને ચોખ્ખું પ્રકારના થવાનું કલ્પા કરવામાં આવે છે. 'સુધરો સુધરો' ના કાનના પકડ ફાડી નાખે એવા મોટા અવાજો કરવામાં આવે છે, 'ઉત્તમ પ્રકારના બેના !' 'સર્વોત્તમ થાઓ' ના ઉપદેશોથી આખા જગત્ના વાતાવરણમાં પ્રકંપ ઉપજાવી મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ મનુષ્યે તે પ્રકારનાં થવાને માટે શું કરવું, પ્રાપ્તસ્થિતિથી આગળ કેવી રીતે વધવું, તે સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવતું નથી. અંજો નેતા મનુષ્ય દક્ષી સ્થિતિ ત્યજવાને અને ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે અત્યંત તત્પર છે. માનવજાતના અબુદ્ધ્યમાટે જે જ્ઞાન અને સત્તમની અગત્ય છે, તેને અંધે અનેક મનુષ્ય આતુરતાપૂર્વક પ્રાર્થના કર્યા જ કરતા હોય છે. આથી અગત્યનું છે તો એ જ છે કે જેની મનુષ્યોને ધ્રુષ્ટ છે તે વસ્તુ તેમને આપવી, તેનું જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત કરાવવું; આમ થતાં જગત્માં ફેરફાર થવાનો આરંભ થઈ જશે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ જગત્ એ તેમાં વસતા મનુષ્યની ક્રિયાદ્વારા પ્રકટતું સાક્ષાત્ કાર્ય છે. એક વ્યક્તિગત જગત્ તે વ્યક્તિદ્વારા થતી ક્રિયાને અનુરૂપ હોય છે, તે ઉપરાંત જેની સાથે તે વ્યક્તિ (મનુષ્ય) સંબંધમાં આવે છે તે વ્યક્તિઓ અથવા જગત્ના અંદની ક્રિયાને અનુરૂપ હોય છે. એટલે મનુષ્યની સ્વતંત્ર ક્રિયા અમુક પરિણામ પ્રકટાવે છે, અને તેની જ સાથે તે પરિણામ પ્રકટવામાં જેના સંસર્ગમાં તે મનુષ્ય છે, તે જનસમુદાય પણ કારણરૂપ હોય છે. અર્થાત્ એ કારણોએ કરીને મનુષ્ય અમુક પ્રકારનું કંઈ પણ ઉપજાવે છે-કાર્યરૂપે પ્રકટાવે છે.

પરંતુ મનુષ્ય પોતાની ક્રિયા અથવા પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપને પકડી શકે છે, અને તેની સાથે જગત્ના અર્થાત્ જેની સાથે તે સંબંધમાં આવે છે તેનાં કાર્યોને પોતાને અનુકૂળ રૂપમાં એવી રીતે ગ્રહણ કરી લે છે, અને પોતાની પ્રવૃત્તિની સાથે અનુકૂળપણે મેળવી લે છે કે જેના પરિણામે તે ધારે છે તે જ પરિણામોને સર્વ પ્રસંગમાં પ્રકટાવી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના પ્રદેશમાં પોતાના સ્વતંત્ર જગત્માં જે કંઈ તે ઇચ્છે છે તે પ્રકટાવે છે, અને બાહ્ય જગત્માંથી તેના જગત્માં આવતી વસ્તુઓને પણ તે એવા પ્રકારે પકડાવી દે છે કે જે તેના સ્વભાવને તથા ક્રિયાને કેવળ બંધબેસતી થઈ રહે અને તેના પોતાના દિલને માટે તે જે કંઈ કરી રહ્યો હોય છે, તેમાં તે સહાયરૂપ થઈ પડે.

મનુષ્યના વાસ્તવ સામર્થ્યનું અને વાસ્તવ સ્વભાવનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એટલે એ જ કે જે કંઈ તેણે ઉપજાવવું છે તેના તે જાતે જ નિર્ણય કરી શકે, અને તેની સાથે સંબંધમાં આવનાર જગતે તેના પોતાના દિલને માટે શું શું ઉપજાવવું નેમ્મને તેના પણ તે નિર્ણય કરી શકે, અર્થાત્ જગત્ની પાસેથી પોતાનું દિલ થાય એવું શું અને કેવી રીતે

લેવું તેના પશુ તે જાતે જ નિર્ણય કરે આ પ્રકારની તેનામાં શક્તિ હોવી. આમ થવાથી તે મનુષ્ય પોતાની પ્રાપ્તસ્થિતિનો સંપૂર્ણ નિયામક થઈ રહે છે. અને આ સત્ય હોવાથી આ આખો વિષય કેવળ ગણિતશાસ્ત્રના કાયડાજેવો થઈ જાય છે.

જ્યારે આપણે ગણિતનો કાંઈ દાખલો ગણતા હોઈએ છીએ ત્યારે તેના જવાબનો આપણે પહેલેથી ભય રાખતા નથી. જો આપણે તેના સિદ્ધાંતો જાણીએ છીએ, તો તેના પરિણામમાટે આપણને કશો ભય રહેતો નથી. જો આપણે કુશળ ગણિતશાસ્ત્રી હોઈએ છીએ તો આપણને નિશ્ચયપૂર્વક જણાય છે કે એનો ખરો જવાબ આપણે આણી શકીશું. એ જ પ્રમાણે જોને જો બાબતનું દૃઢ જ્ઞાન હોય છે તેને તેનો કશો ભય હોતો નથી. તેમ છતાં ખીનઓકરતાં વિશેષ એટલા જ કારણથી કે કુશળ ગણિતશાસ્ત્રી પશુ તેની ગણનામાં કેવળ નિર્ઘોષિ અને નિર્ભય હોતો નથી; તે માત્ર એટલી જ બાબતમાં ખીન કરનાં વિશેષ છે કે તે દાખલામાં જે નિયમોને લગાડવાના છે, તે તેને માત્ર ખગર છે. ગણિતશાસ્ત્રની સૃષ્ટિમાં જેમ એક ઠોઠ નિશાળીઓ રહે. તેમ તે પશુ રહેતો હોય છે. ખીજી કશી રીતે બંનેમાં ભેદ નથી. ભેદ છે તે એટલો જ છે કે એકને ગણિતશાસ્ત્રના નિયમોનું જ્ઞાન છે, અને ખીનને નથી. કુશળ ગણિતશાસ્ત્રી ખરો જવાબ કહાડે છે—ખરો હીસાબ કરે છે—જેમ તેમ કરીને પશુ તે ખરે ઠોકણે આવી પહોંચે છે. એ દાખલાનું બિવિધ્ય જેવું તેણે લાવવું ધાર્યું હોય છે તેનું જ લાભ છે. દાખલાના બિવિધ્યમાં તેણે ખરો જવાબ લાવેલો એ જ નક્કી કર્યું હોય છે, અને તેના નિયમોને જાણીને તથા તેના શુદ્ધિ-પૂર્વક ઉપયોગ કરીને જે તેણે ધાર્યું હોય છે તે ફળ ઉપજાવે છે.

તે રહસ્યરૂપ છતાં તેનું સરળ રહસ્ય આ છે. દાખલો ગણવાને માટે કયા નિયમો લગાડવા તે તે જાણે છે, અને તે નિયમોને તે પ્રકારના પ્રત્યેક દાખલામાં લાગુ પાડે છે. અને તેના પરિણામે ખરો જવાબ ઉપજાવી કહાડે છે. આપણા નિત્યના જીવનમાં જે જે દાખલાઓ (પ્રસંગો) આવી મળે, તેના ઉકેલ તે જ રીતે લાવેલો જોઈએ. આપણા જીવનના પ્રસંગોરૂપ દાખલામાટે પશુ ગણિતશાસ્ત્રજેવા નિયમો જ હોય છે. અને તેથી જીવનના તે નિયમોને જો આપણે ખરીરીતે વાપરીએ છીએ, તો તે દાખલાનો ઉત્તર આપણે ખરો જ લાવી શકીએ છીએ—આપણા જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગોમાંથી ધારેલો પરિણામ ઉપજાવી શકીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

વેદાન્તનિબન્ધમાલા.

(૨)

સાધનપ્રણાલિકા.

વેદાન્તશાસ્ત્રની આરંભભૂમિકામાં જે સાધનસંપત્તિને આવશ્યક માની છે તે સંપત્તિ મધ્યસ્થ દીપજેવી છે. જેમ ઉંબરાઉપર મુકેલો દીપ આગલા અને પાછલા બે ખંડને પ્રકાશ આપે છે, તેમ અધિકારિની સાધનસંપત્તિ થયેલી અને થવાની સંપત્તિઉપર પ્રકાશ નાંખે છે. અધિકારિની વિવેકાદિ સાધનસંપત્તિ પણ એક ફલ અથવા કાર્યરૂપ છે અને પુનઃ નવીન તત્ત્વજ્ઞાનાદિ સંપત્તિના ખીજ અથવા કારણરૂપ છે. આ પ્રમાણે વિવેકાદિ સાધનચતુષ્ટય પૂર્વભાવિ નિર્મલ પ્રયત્ન અને તેના સહકારિ હેતુઓની અપેક્ષા રાખે છે, અને વિવિદિધુની સ્થિતિથી પર વિદ્વાન્તની સ્થિતિ સિદ્ધ કરવામાં ઉત્તર પ્રયત્નની અને તેના સહકારિ હેતુઓની અપેક્ષા રાખે છે.

આપણા પ્રાચીન તત્ત્વચિંતકોએ સાધનોનાં જે સ્વરૂપો અને તેના પરસ્પર સંબંધો વર્ણવ્યા છે તે ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે વારંવાર સાધનસિદ્ધિ મન, બુદ્ધિ, અને શરીરના અવિરોધી વિકાસની અપેક્ષા રાખે છે. વેદાન્તની વિશુદ્ધિમાં સાધનો કંઈ ઊન્નિબિન્ન પ્રવાહ નથી, પણ પરસ્પર સંબંધ નાડીવ્યૂહજેવાં છે. જેમ હૃદયસાથેના સંબંધમાં રહી નાડીઓ, ધમનીઓ અને રક્તવાહિનીઓ પોતપોતાના નિયત પ્રદેશમાં ધાતુઓનું શરીરમાં પોષણ કરે છે, અને સંબંધ છૂટતાં વેગથી એક દિશામાં રુધિરનું વહન થતાં શરીરની પ્રાણુચેષ્ટા બંધ થાય છે, તેમ સાધનો પણ પરમપુરુષાર્થના ઉચ્ચગ્રાહસાથે સંબંધ રાખી પોતપોતાની પ્રાપ્ત મર્યાદાનું ઉદ્ધંધન કર્યાવિના પ્રવૃત્ત થાય છે, તે અવાન્તર સિદ્ધિઓસહિત સમગ્ર અધ્યાત્મજીવનને ઉજ્જવલ બનાવે છે, અને તે ઉચ્ચગ્રાહથી વિખૂટાં પડે છે તો એક દેશમાં વહન થતાં તેમનું બલ માત્ર અવાન્તર સિદ્ધિમાં જ ખપી જાય છે અને પરિણામે અધ્યાત્મજીવન શુષ્ક અથવા નષ્ટપ્રાપ્ત થઈ જાય છે. જેમ વ્યવહારમાં પણ કાર્યસિદ્ધિમાં દક્ષતાની જરૂર છે, તેમ પરમાર્થમાં પણ વિજયી થવામાં દક્ષતાની અપેક્ષા છે. સાધનોનો પરસ્પર સંબંધ નહિ જાણવાથી, અથવા જાણ્યા છતાં અવાન્તર સાધ્યતા મોહમાં તણાવાથી, અથવા અમુક સાધ્યતા મોહને લીધે તેના સાધનમાત્રપ્રતિ લક્ષ્ય રાખવાથી, અને ઇતર સાધનોની અવગણના કરવાથી પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાલમાં એકદેશી રાક્ષસો પ્રકટ થાય છે, અને ઇતર દેશમાં વામનો જાણાય છે. પરિપૂર્ણ કલાવાદા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજેવા મહાત્માઓનો જે અભાવ જાણાય છે તે ઉપરના દોષોને લીધે છે.

સાધનોનો પરસ્પર સંબંધ હોવાથી સાધનોની પ્રણાલિકાઓ બધારેલી હોય છે, અને તે પ્રણાલિકાઓનો સંબંધ અખૂટ રસને પ્રકટાવનાર એક મોટા સરોવરસ્થાનીય ઇશ્વરી સાથે હોય છે.

સાધનના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે સાધ્યના સ્વરૂપસાથે તેનો અસાધારણ સંબંધ હોવો ધટે છે. એક એક સાધ્ય સિદ્ધ કરવા એક એક સાધન કદાચ પ્રસંગે પૂરતું હોઈ શકે, પરંતુ સરોવરસ્થાનીય પરમ સાધ્યને સિદ્ધ કરવામાં અર્થાત્ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં અવાન્તર પ્રજ્ઞાવિકાસપ્રાપ્તિ લક્ષ કરવાની આવશ્યકતા છે.

આપણા વિચારકોએ સાધ્ય બે પ્રકારનાં સ્વીકાર્યા છે: (૧) વાસ્તવ પ્રાપ્ત્ય અથવા અપ્રાપ્ત વસ્તુ, (૨) સિદ્ધ છતાં અપ્રકટ રહેલું પ્રાપ્ત્ય.

વાસ્તવ સાધ્યને પ્રેયસ્ અથવા અવ્યુદય કહે છે; અને સિદ્ધ છતાં અપ્રકટ રહેલા પ્રાપ્ત્યને શ્રેયસ્ અથવા મોક્ષ કહે છે. આ ઉભય પ્રાપ્ત્યનો “ સુખ ” શબ્દમાં સમાસ થાય છે, અને તે સુખના સાતિશય અને નિરતિશય એવા બે ભેદ પડે છે. આ ઉભય સુખના વિરોધી દુઃખને પરિહાર્ય ગણવામાં આવે છે, અને તે દુઃખ આધ્યાત્મિક, આધિ-ભૌતિક અને આધિદૈવિક એમ ત્રણ પ્રકારનાં મનાય છે. સુખના અવિર્ભાવનાં તે પ્રતિ-બંધક છે અને તેથી તેના નિવારણની અપેક્ષા ઉભી રહે છે. નિરતિશય મોક્ષસુખના અતિબંધકરૂપે અજ્ઞાનની જ ગણના કરી છે અને તેથી તે સુખનું વિરોધી દુઃખથીજ અજ્ઞાન છે, અને તેનું નિવારણ થયા પછી જેવી રીતે સાતિશય સુખના અવિર્ભાવમાં પ્રયત્ન કરવો પડે છે તેવી રીતે નિરતિશય સુખના અવિર્ભાવમાં પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી, આપ્રમાણે ઉભય પ્રકારનાં સુખ અને દુઃખની અનુક્રમે પ્રાપ્તિ અને પરિહાર કરવા ઉપાયોની વ્યવસ્થા કરી એક અર્થક અથવા પૂર્ણ જીવનને પ્રકટ કરવામાં અને તેનું જીવન વર્તમાન સમયમાં જાળવામાં આપણા તત્ત્વચિંતકોએ કૃતકૃત્યતા માની છે, અને વ્યવસ્થાવિનાનાં જીવન ખંડ અથવા અપૂર્ણ જીવનરૂપ હોવાથી તેને પશુજીવનની ઉપમા આપી છે.

આપણા વેદશાસ્ત્રમાં આ સાધ્યને બે સંજ્ઞામાં વહેંચી નાખ્યું છે. સાતિશય સુખના બીજભૂત પદાર્થને ધર્મ, અને નિરતિશય સુખના બીજભૂત પદાર્થને બ્રહ્મ કહી તે તે પદાર્થના સ્વરૂપને જણાવનારાં સાધનોની શ્રેણી વર્ણવવામાં આવી છે. સુખના વિરોધી દુઃખને અધર્મ, અને અજ્ઞાન એમ વર્ણવ્યું છે. સ્વત્વમાં, સાતિશય સુખને જન્મ આપનારને ધર્મ કહે છે અને તેના વિરોધી દુઃખને જન્મ આપનારને અધર્મ કહે છે; તથા સ્વતઃસિદ્ધ નિરતિશય બ્રહ્માત્મસુખને પ્રકટ કરનાર હેતુને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર અને તેના પ્રતિબંધક હેતુને અજ્ઞાન કહે છે.

આ પ્રકારે ઉભય પ્રકારના સાધ્ય અને પરિહાર્યનો વિચાર કરી સાધનવ્યવસ્થા કરવાની રહે છે. ત્યાં ધર્મ જે સાતિશય સુખનો પ્રવર્તક છે તેનો આશ્રય કરવાનો આપણી આર્યબૂમિમાં જન્મથી જ અને વસ્તુતઃ ગર્ભાધાનસમયથી જ ઉપદેશ કરવામાં આવે છે. જે સમયમાં ગર્ભસ્થ બાલકનું મન અવ્યક્ત હાથમાં હોય છે તે સમયમાં ધર્મપાલનનો બોબો માતાપિતાના ઉપર નાખવામાં આવે છે; સ્તનધ્યાવસ્થામાં પણ સંસ્કાર આપવાનું જોખમ માતાપિતાને શિર જ રહે છે; માત્ર ઉપનયનસંસ્કારપછી જ કિશોરાવસ્થામાં બાલકને પોતાના સ્વધર્મના પાલનની વિશેષ દર્શન્યતા જણાવવામાં આવે છે. ગર્ભાધાનથી માંડી ઉપનયનપર્યંતના બાલકને અને વિવાહપર્યંતના કન્યાને આપવાના સંસ્કારો તેમના અવ્યક્ત મનને પોતાની પ્રાપ્ત સામગ્રીને જામત્ કરી તેના પૂર્ણ જીવનને અભિવ્યક્ત કરવાની યોગ્યતા અર્પનાર છે.

જેવડે વ્યક્તિનું અને સમાજનું ધારણુ થઈ શકે છે તેના ધર્મના વિચાર લક્ષણમાં આર્યોએ ધણી ઉદાર શુદ્ધિ વાપરી છે. તે ધર્મનું અસાધારણુ લક્ષણુ જે ક્રિયામાં ખરી રીતે યોગ્યથેલું જણાય તે ક્રિયાને ધર્મ સંજ્ઞા આપવામાં આર્યોએ સંકેત ધર્યો નથી. આ તેમની ઉદાર ધર્મભાવનાના બળથી જ અનાર્ય-દરયુ-દાસ-વર્ગને તેઓએ શરૂ ગણી પોતાની વર્ણવ્યવસ્થામાં સ્થાન આપ્યું છે, અને હિંદુસ્થાનનો જ્યાં સુધી વિકાસક્રમ ઇતિહાસના પાનામાં સ્થાયત રહેતા ત્યાં સુધી તે વર્ણવ્યવસ્થા સારી રીતે ચાલી શકી, અને શત્રોની હાલ જે કંઈ સુધરેલી દશ જણાય છે તે તે કાલની ઉદાર ભાવનાનું અનુમાન કરાવી શકે છે. મહાત્મા ઝાતમ છુદ્દના સમયમાં જ્યારે તે વ્યવસ્થામાં બાહ્યોએ અસાધારણુ તાણુ કરી ત્યારે તે વર્ણવ્યવસ્થા તૂટી, શત્રોએ પોતાની ઉન્નતિ, સાધવામાં બાહ્યો અને વેદાદિની અવગણના કરી; અને પરિણામે મિથ્યજ્ઞનો ઉદય થયો. ત્યારપછી અમેરિકાનારના યુદ્ધકાલપછી ગ્રીક પ્રજાનો સંબંધ; મગધના સામ્રાજ્યની ધુરાઅંકુસ નામના શત્રુને હાથે જવાનો પ્રસંગ; અશોકની પરમ ઉદાર રાજ્યવ્યવસ્થા પછી કેવળ ધર્મપરાયણતાના માફ પરિણામ, અમુક સૈકાસુધી રાજ્યવિસ્તાર; સીધીઅન, હુન આદિ બાહ્યપ્રજાનું આગમન; અને નાનાં રાજ્યોનો ઉદય અને પરસ્પર વિગ્રહ; પ્રજાની રાજ્યવિસ્તારક્રમમાં નીતિભ્રષ્ટતા—આદિ અનંત આપત્તિના પરિણામમાં આર્યોની ચાર વર્ણની વ્યવસ્થા ભાંગી પડી અને તેના રથને નાતોનો ઉદય થયો. ત્યારપછી મુંસલમાન રાજ્યનો લગભગ સાત આઠ સૈકાં સુધીનો કાલ અને અપવાદરૂપ અકબરઆદિ રાજાઓ વિનાના સઘળા રાજ્યકાલમાં મનની સ્વતંત્રતાનો અભાવ અને જૂલમના પરિણામમાં આર્યોની શરીર અને મનની અવનતિ અને વિદ્યાઆદિ વિકાસકે હેતુઓના અભાવે ધર્માન્ધતા અને ધર્મની માત્ર આચારમયતા પ્રકટ થઈ. હાલના વ્યવસ્થિત રાજ્યસમયમાં આર્યોએ પોતાના પાંચલા ઇતિહાસનાં ૫૪ ઉકેલી, પોતાની અવનતિનાં કારણોનો વિચાર કરી, વર્તમાન સમયને અનુકૂળ પોતાના લઘ્ય આર્યધર્મની પરિશુદ્ધિ કરી તેના મૂલ સ્વરૂપને જાગૃત કરવાનું છે; તે કરવામાં પોતાના આર્યત્વનો લેખ કરવાનો નથી. પરંપ્રજાના શુભધર્મોને રવીકારવાના છે, પણ તેની ભૌતિક ઉન્નતિ આપનાર સુધારાથી બ્યામોહ પામી આચાર અને વિચારમાં સંકરતા પ્રકટ કરવાની નથી. આ પ્રકારની તે તે રાજ્યસમયને લઈ કરેલી સંકરતાને લીધે જ આપણી અનંત નાતો, બાલવિવાહ, સ્ત્રીકેળવણીનો અભાવ-ઇત્યાદિ અવનતિની નિસરણીનો આપણને વારસો મળ્યો છે. જાપાનાના રાજદશ પુરુષોએ થોડા દિવસઉપર પશ્ચિમના સંબંધથી પ્રાપ્ત કરેલી ભૌતિક સંપત્તિથી બ્યામોહ નહિ પામતાં પ્રત્યેક જાપાનવાસીને રાજતરૂથી આધેડપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે કે તમારે શાંત અને સ્થિર સુધારણાના હિમાયતી રહેવું; ગૃહવ્યવસ્થામાં કરકસરવાળા રહેવું; માત્ર પોતાના અંતર્દીપની અને કર્તવ્યશુદ્ધિની પ્રેરણાને વશ વર્તવું; અને આચારમાં સરલ અને નિષ્કપટી થવું; તે સાથે સાદાઘઉંપર લઈ રાખવું, અને લપકો મારવાની વૃત્તિને દબાવવી. સ્વલ્પમાં વૈકલ્ય ભોગવવાની વૃત્તિને તિલાંજલિ આપી, આવી ૫૩૦૦ દ્વંદ્વોને સહન કરવાના બધને અર્થાત્ તિતિક્ષાને સિદ્ધ કરવી.

શરીર અને મનને આવા સાદા સદ્ગુણોની સિદ્ધિથી અજકૃત કર્યા વિના વાસ્તવ ધર્મસિદ્ધિ કદી થતી નથી. વૈભવીવૃત્તિ અને વિદ્યા—એ બેનો સંયોગ વિલસદ્ધ્યુ પુણ્ય-

તમામાં હોઈ શકે છે. ધણેલાગે વિભવ અને વિનાશ, અને વિદ્યા અને નિર્મલ ચારિત્ર્ય-વાળી નિષ્કલંચનતા સુધુક્ત જોવામાં આવે છે. આપણી ત્રિમૂર્તિની ભાવનામાં જ્ઞાનઃ સર્વવિદ્યાનામ્-એ મંત્રથી પ્રભોધાતા મહેશ્વરની બાહ્યશૈભા દિગંબરતામાં જ રહેલી જણવી છે; કંઈ અખંડ રાસલીલા રમનાર વૈકુંઠવાસીમાં વર્ણવી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એવું નથી કે બાહ્ય વૈભવથી કેસરપંખુની અથવા ભૂતિઆની પેઠે ભડકવું; અથવા મુખ્ય પ્રાપ્તિની સિદ્ધિમાં ઉપયોગી સાધનોના ફલરૂપે આવતા તે વૈભવનો સ્વીકાર ન કરવો. તાત્પર્ય એ છે કે તે વૈભવથી વ્યાપોદ્ધ નહિ પામતાં અંતઃકરણને અને શરીરને સાદા સદ્ગુણોથી અખંડ અલંકૃત રાખવા ભૂલવું નહિ, અને વૈભવવિનાની સ્થિતિને વારંવાર યોગનામાં અને ધૃતરને તે સ્થિતિમાં ટેવાય તેવા પ્રભોધ કરવામાં સાધક રહેવું.

શ્રેયઃસાધકે ઉપરના વિચારો ખાસ કરવાના છે, કેમકે તેઓએ શ્રેયસને પોતાનું મુખ્ય સાધ્ય માન્યું નથી. જેઓએ શ્રેયસને જ અર્થાત્ સાતિશય સુખને જ પોતાનું પરમ પ્રાપ્તવ્ય માન્યું છે તેઓ ઇન્દ્રિયવનના વિભવ મેળવવા પ્રયત્ન કરે, તેમાં નિષ્ફળ થાય અથવા સફલ થાય તોપણ તે શોભાપ્રદ છે. પરંતુ શ્રેયસને મુખ્ય ગણવું અને માત્ર શ્રેયસની ચોરીશ કલાક આરાધના કરવી એ ધણું લજ્જારપદ છે. જે પદવીનો સ્વીકાર કરી આપણા ઉચ્ચપ્રાહને વિશ્વમાં પ્રકટ કર્યો છે તે પદવીને અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ ન કરવા, એ વિલાયત જન્મ આવા ધોળકું ધોળનાર બરીરટરજેવા છે. તેના કરતાં હિંદુસ્થાનમાં રહી ઉત્તમ વકીલ તરીકેની પદવી મેળવી નામ કાઢવું વધારે યોગ્ય ગણાય, કેમકે તેવા વકીલ જેવા સમાજના ઉપકારક થાય છે, તેના પેલા વિલાયતી બારીસ્ટર થતા નથી. તેથી જ રીતે શ્રેયસમાં અમને વિશ્વાસ નથી; કદાચ હોય તોપણ ઇતર અધિકારીને અર્થે છે. અમારી તેમાં યોગ્યતા નથી માટે અમે તો શ્રેયસને જ ધર્મમર્્યાદામાં રહી સાધીએ છીએ, એમ કહી પોતે શ્રેયઃસાધક નથી, એવું સ્પષ્ટ કહેવું એ નિષ્કપટ ભાવને પ્રકટ કરનાર છે અને તેથી તેવા પુરુષોને વધારે ધન્ય છે.

શ્રેયઃસાધકને પોતાની દૃષ્ટિઆગળ વધારે ઉત્તમ આદર્શની જરૂર જ નથી. તેઓએ પ્રસંગે સમગ્ર વૈભવથીયુક્ત છતાં તે વૈભવપ્રતિ દૃષ્ટિપાત પછી ન કરનાર; પ્રસંગે સમગ્ર બાહ્યઉપાધિથી વિરહિત કર્કસ તપશ્ચર્યાની પરાકાષ્ઠાનું જ્ઞાન કરાવનાર; પ્રસંગે સામાન્ય મનુષ્યો જે કાર્ય કરતાં લાજ પામે તેવાં કાર્ય પોતાના પ્રાણાત્મસ્વરૂપ શિષ્યોને અર્થે કરતા રમેર મુખને પ્રકટ કરનાર; અને પ્રસંગે અવધૂત દશાનું ભવ્ય સ્વરૂપ જણાવનાર તેમના આચાર્યશ્રીની લીલાતનુનો તેમને એક સમયે સાદ્ગત્કાર થયો છે, અને તેની અનુવૃત્તિ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનમાં તેઓ દક્ષમતિવાળા હોય તો જોઈ શકે તેમ છે. જેમની અનુભવમર્્યાદા સંકુચિત છે તેમને જ અર્થે ઉપરનું લખાયું છે.

સાતિશય સુખના સાધનરૂપ ધર્મ પ્રવૃત્તિમય અને નિવૃત્તિમય એમ બે પ્રકારનો છે. ત્યાં પ્રવૃત્તિમય ધર્મ સર્વ દેશકાલમાં સ્વીકારાયેલો છે, અને તે ધર્મ કાં તો ઈશ્વરના અસ્તિત્વના સ્વીકારપૂર્વક અથવા તો ઈશ્વરના અસ્તિત્વસ્વીકારપૂર્વક હોય છે. જ્યાં ઈશ્વરના સદ્ભાવના સ્વીકારપૂર્વક ધર્મનું બંધારણ નથી હોતું, ત્યાં ધર્મ માત્ર નીતિના શાસનમય હોય છે, અને તેને પાલન કરવાની અગત્યનો આધાર માત્ર આંતર દીપના પ્રકાશઉપર જ હોય છે. અમુક પ્રવૃત્તિ કર્તવ્ય છે કે કેમ તે સંબંધમાં અંતરઃમાનો આદેશ

અથવા ઈળવાયલી કર્તવ્યશુદ્ધિનું શાસન જ પ્રમાણભૂત મનાય છે. આ પ્રકારના પ્રવૃત્તિ-મય ધર્મનું બધારણ સુદૃઢ છે કે કેમ, તેની પરીક્ષા કરવાનો અત્ર અવકાશ નથી. માત્ર એટલું જ જણાવવું બસ યશ કે આપણી આર્યભૂમિમાં ધર્મનું બધારણ કેવલ કર્તવ્ય-શુદ્ધિના શાસનઉપર રહેલું નથી, પરંતુ સર્વેષ્ઠ પરમાત્માના શબ્દમય વેદાદિ શાસ્ત્રઉપર રહેલું છે, અને સંસ્કાર પામેલી કર્તવ્યશુદ્ધિ, અને તેને અનુકૂલ શિષ્ટજનોની પ્રવૃત્તિ ગૌણ આધારરૂપ મનાય છે. કાર્ય અકાર્યની વિચારણામાં શાસ્ત્રવાક્યને જ આપણા તત્ત્વજ્ઞે પ્રમાણભૂત માને છે, અને કેવલ તર્કને પ્રમાણભૂત માનતાં નથી. અનુકૂલ તર્કવડે શાસ્ત્ર-તાત્પર્યનું દોહન કરવાની સ્વતંત્રતા અર્થવામાં આવી છે; પરંતુ ધર્મ અને તેના સંસ્કાર-રૂપ વ્યવસ્થાના સંબંધમાં સ્વતંત્ર શુદ્ધિને કાંવે તેમ ઉકવાની સ્વતંત્રતા આપી નથી.

વેદાદિ શાસ્ત્રના તાત્પર્યને અનુકૂલ ધર્મવ્યવસ્થા દેશકાલાનુસાર આપણી ભૂમિમાં થતી આલી છે; અને તેથી જ જો કે પ્રાચીન સમયની પેઠે આપણે યજ્ઞાદિમાં હિંસા કરતા નથી, અને વદકલાદિ ધારણ કરતા નથી, તોપણ આપણા સનાતન આર્યધર્મના બીજબૂત તત્ત્વો જેવાં તે તેવાં કાયમ રહેલાં હોવાથી આપણે તે ધર્મની પરિશુદ્ધિમાં એકપણુ જોષ શકીએ છીએ.

જેવી રીતે પ્રવૃત્તિમય ધર્મ ઈશ્વરના સહભાવનો સ્વીકાર કર્યાવિના ઇતર ભૂમિમાં સ્વીકારાય છે અને તેના ઉપર નીતિશાસ્ત્રનું બધારણ રચવામાં આવે છે, તેવી રીતે આપણી ભૂમિમાં સ્વીકારાયું નથી. હિંદુસ્થાનમાં આવેલા આર્યોએ પોતાની ધર્મભાવનાનો આધાર પરમાત્માના શબ્દબ્રહ્મમય શાસ્ત્રઉપર જ રાખ્યો છે, અને તેમને જ આગળ કરી સર્વે વ્યવસ્થા કરી છે; એટલે નીતિશાસ્ત્ર અને ઈશ્વરસંબંધી જ્ઞાન એ ઉભયનો ધર્મ-શાસ્ત્રમાં સમાસ કર્યો છે.

નીતિસૂત્ર ઈશ્વરાજાનું વિરોધી હોવું ન જોઇએ, તેમ ઈશ્વરાજા કાષ્ટ રીતે દેશકાલમાં પ્રચલિત નીતિસંસ્થાની વિરોધી હોવી ઘટતી નથી. ઉભયનો પ્રીતિપૂર્વક સંબંધ બંધાયેલો હોવાથી આપણા સાધુજનોમાં નીતિની દૃઢતા ઈશ્વરશરણના સાથે સારીરીતે જોડાયેલી જોવામાં આવે છે. જ્યાં તેનો વિયોગ જોવામાં આવે છે ત્યાં સાધુતાનો સ્વીકાર થતો નથી, અને દાંલિકતાથી તેવા જનોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

જેમ જેમ પ્રજાના અંતઃકરણ સંસ્કાર પામતાં જાય છે, તેમ તેમ ઈશ્વરાજાને અનુકૂળ અમુક કર્મ છે, માટે કરવું એવા નિયમને વસ વર્તવાને બદલે ઈશ્વર આપણા અંતરાત્મારૂપ હોવાથી અને અંતરાત્માકરતા કેષ્ઠ પણ પદાર્થ અધિક પ્રિય નહિ હોવાથી કેવલ ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિથી કર્તવ્યકર્મો કરવાનો વેગ રચે છે. આ વેગ લોકપ્રસિદ્ધ ઇલાનિ-ઇનો વિચાર કર્યાવિના અંતઃકરણમાં પ્રવર્તે છે. અને તેવી ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિથી થયેલાં કર્મો લોકમાં કદાચ ઇતર હેતુઓથી દુઃખસામગ્રીને પ્રકટ કરે અથવા પ્રસંગે અપૂર્વ સુખસામ-ગ્રીને પ્રકટ કરે, તોપણ કર્મ કરનારના અંતઃકરણનો સ્વાભાવિક પ્રસાદ ભંગ પામતો નથી, અને તેથી જ ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિથી કરેલાં કર્મો ચિત્તશુદ્ધિમાં જ પરિણમીને પામે છે. આ પ્રકારના આચરેલા પ્રવૃત્તિમય ધર્મને નિષ્કામ કર્મયોગ કહે છે, અને તે નિવૃત્તિમય ધર્મનું પ્રવેશક દ્વાર છે.

(અપૂર્ણ.)

અતીન્દ્રિયતત્ત્વસ્ફુરણ.

જે પદાર્થોનું ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યક્ષ યથ શકે, જેમનું ચોક્કસ અવલોકન યથ શકે; જેમના સંબંધમાં ખાતરીપૂર્વક પ્રયોગો યથ શકે, રાસાયનિક સૂક્ષ્મ તાજવાથી જેમને તોળી શકાય, જે સ્પષ્ટ અનુભવની દૃષ્ટિમાં આવી શકે એ સર્વ પદાર્થો સામાન્ય રીતે વિજ્ઞાન (Science) ના વિષય છે. આધુનિક યુગ વિજ્ઞાનયુગ કહેવાય છે. એ સમયમાં અનેક આશ્ચર્યજનક શોધો થયા છે, સૃષ્ટિઉપર મનુષ્યનું સામ્રાજ્ય વધ્યું છે, અને ભવિષ્યમાં શું શું નહિ થાય એવી આશાઓ બંધાઈ છે. પરંતુ એ વિજ્ઞાનશક્તિની અસ્પૃશ્યશીલ એક અસર એવી યથ છે કે સ્પષ્ટ અનુભવમાં નહિ આવના વ્યતિકરણિયે અશ્રદ્ધાનો ઉદય થયો છે. ધર્મેને જે તત્ત્વસાથે સંબંધ છે, જે તત્ત્વઉપર ધર્મનું અવયંબન છે તે ઇન્દ્રિય અને મનથી પણ અગોચર હોવાથી વિજ્ઞાન અને ધર્મ (Science and Religion) એ બેવચ્ચે વિગ્રહ ઉપસ્થિત થાય છે, અને આસ્તિકતાની વૈજ્ઞાનિકને ન જાળે એવા યુગ્મોમાં ગણુના થયાનું ભય રહે છે.

વિજ્ઞાન પોતાની મર્યાદામાં ભલે સખલ હોય, પરંતુ તેટલા ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે વિજ્ઞાન સા કાદ્યા સા પરા ગતિ: જેવું છે. વિજ્ઞાનજેવી અને વિજ્ઞાનકરતાં ચઢિયાતી ધર્મેની પણ મર્યાદા છે. અને તે મર્યાદામાં ધર્મનું સામ્રાજ્ય ન ચાલવા દેવાનો વિજ્ઞાનનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર નથી, પરંતુ તિરસ્કારપાત્ર છે. વિજ્ઞાન કહે છે કે આખ ઉઘાડી રાખવાથી અનુક વ્યતિકરોનું જ્ઞાન થાય છે, તો ધર્મ કહે છે કે કશ્ચિદ્ ધીરઃ પ્રત્યગાત્માનમૈક્ષદ્વાલુચ્ચક્ષુરમૃતત્ત્વમિચ્છન્. આખ મીચવાથી, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવાથી, અજરામર તત્ત્વનું પ્રત્યક્ષ થાય છે. સામાન્ય રીતે લોકો સુષુપ્તિ સ્થિતિમાં જ આવવાને આખ મીચે છે, સંયમના વ્યતિકરોનો સાક્ષાત્કાર કરવાઅર્થે મીચતા નથી. એ ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે મીચેલી આખવાળી જાગત્ સ્થિતિ ચમત્કારયુક્ત નથી.

ધર્મ અને આસ્તવાક્ય—આગમ (Revelation.)

મનુષ્યથી શ્રેષ્ઠ, એટલે દેવ અથવા ઇશ્વરોટિ, સત્યાર્થનો મનુષ્યને પ્રકાશ કરી શકે છે એ ધર્મેનો એક મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. વૈદિક ધર્મનું તો અવલંબન જ એ સિદ્ધાંતઉપર છે. વેદના ઋષિઓએ કંઈ લેખિની લખ મંત્ર જનાન્યા નથી, પરંતુ જેવું તેમણે સાંભળ્યું અર્થાત્ ઇશ્વરતાથી જેવો તેમને ઉન્મેષ થયો, તે પ્રમાણે તેમણે જનતાને ઘોષત કર્યું છે. આ આસ્તવાક્ય—આગમ—ઉન્મેષનો સિદ્ધાંત વિજ્ઞાનને સ્વીકર નથી. સ્વીકર ન હોય તો પ્રતિબંધ નથી, પરંતુ તેથી તે સિદ્ધાંતમાં સત્ય નથી એવો ધૃષ્ટતાનો અંગીકાર વિજ્ઞાનને ઉગ્ર નથી. વિજ્ઞાન જાતે જ કહે છે કે વિશ્વમાં કંઈ જૂલોક એકલો જ નથી, હજારો લોકો એવા હશે કે જેમનો પ્રકાશ-૧૮૬૦૦૦ માઈલ એક સેકન્ડમાં કાપનાર પ્રકાશ—દશ આ લોકઉપર પડ્યો નથી. આમ હોવાથી જૂલોકનું રત્ન જે મનુષ્ય તે કરતાં વિશ્વમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રાણી જ નથી એમ કહેવું એ હાસ્યપાત્ર ધૃષ્ટતા છે. જૂલોકથી નાના મોટા જેમ અસંખ્ય લોક હોવાનો સંભવ છે, તેમ મનુષ્યથી નિમ્ન ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય વ્યક્તિઓ હોવાનો સંભવ છે. એમાં કેટલીક વ્યક્તિ એવી ઉત્કૃષ્ટ પણ હોઈ શકે કે જે

દેવદત્ત એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં જે પ્રથમ આવે છે, ત્યાર પછી જ દ ત્ત અનુક્રમે આવે છે, તે પ્રમાણે લખવામાં પણ વર્ણોની એ આનુપૂર્વી સચવાય છે અર્થાત્ ઉચ્ચાર કરાયેલો અથવા લખાયેલો શબ્દ સમયથી અવચ્છિન્ન છે. પરંતુ એ સમયનો અવદંડેદ દેવદત્ત નામના પુરુષને તત્ક્ષણ લાગુ પડતો નથી, કારણ કે તે ક્ષણે તો એ પુરુષનું સિદ્ધ અખંડ રૂપમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે શરીરસંબંધને લીધે આત્મતત્ત્વને અમુક લેપ લાગતો હોય, પરંતુ આત્મતત્ત્વ વસ્તુતઃ સર્વદા સ્ફુરતું અને અનવચ્છિન્ન તત્ત્વ છે.

સમષ્ટિ તત્ત્વ.

જડવાદીઓનો જડવાદ જ એક પ્રકારે તેમના કંઠમાં પાશરૂપ થઈ પડે છે. જડવાદીઓનું મત બધે સત્ય હોય કે જડ અણુઓના સંયોગથી ચેતનની અભિવ્યક્તિ થાય છે, તોપણ તેથી દૃશ્યતત્ત્વના અસ્તિત્ત્વના સ્થાપનમાં પ્રતિબંધ આવતો નથી. કારણ કે જેમ મનુષ્યશરીરમાં જડ અણુઓ એકત્ર થઈ ચેતનને પ્રકટાવે છે (જે ચેતન જીવનવ્યાપારોનું નિયામક થઈ પડે છે), તેમ વિશ્વમાં સૂર્યચંદ્રાદિ પ્રહો, અનેક બ્રહ્માંડો આદિ પદાર્થોના સંયોગથી કોઈ જૂદા ચેતનની અભિવ્યક્તિનો સંભવ કેમ ન આવે હોય ? અર્થાત્ જેમ જડ શરીરમાં આત્માની અભિવ્યક્તિ થાય છે તેમ જડ વિશ્વમાં ઇશાની અભિવ્યક્તિ પણ થઈ હોય. મનુષ્યનું શરીર જેટલું ક્ષુદ્ર છે તેટલું તેનું ચેતન મર્યાદિત જેમ જોવામાં આવે છે, તેમ બ્રહ્માંડ જેટલું વિશાલ છે, તેટલું વિશાલ વિશ્વચેતન પણ હોવું સંભવે છે.

આ પ્રમાણે અનેકવિધ દૃષ્ટિોથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે જો કે વિજ્ઞાનનું અવશોકન અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગો વિશ્વસનીય હોય છે તોપણ તેના ઉપર કાશી સિદ્ધાંતોની રચના સર્વથા અદ્વિત હોતી નથી, અને અતીન્દ્રિય શાશ્વત ચેતનતત્ત્વજેવી કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ એમ સિદ્ધ કરવાનો વિજ્ઞાનનો પ્રયાસ સફળ થઈ શકે એમ નથી.

શુરુપ્રાપ્તિનો હેતુ :

સહન કરી દુઃખ ક્ષણિક, ક્ષણિક સુખઆશા ત્યજવી,
કાર્યસહિત દુઃખની નિત્ય નિવૃત્તિ ભજવી,
તદર્થ ગ્રહેના યત્ન, પ્રથમ શુરુશરણે જાવું,
યોગ્ય શુરુધર વસી, સુક્રિત ગ્રહી નિઃસંગ થાવું,
વિષયાસક્તિ દુર્ગળ કરી, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ સાધવા—
જન, સાથી ભક્તિ ધરી વહે, ના ન્યૂન રહે દુઃખ બાધવા.

—શ્રીમન્મુનિહાર્યાચાર્ય.

કાર્ય કરવાનો વિધિ.

જો કંઈ પણ કામ તમારે કરવાનું હોય તો તે કરવા જ માડો. જો કંઈ પણ કામ તમારે આજે જ કરવાનું આવ્યું હોય તો તે હમણાં જ કરવાનો આદેશ કરી દો. જો આજે તે કાર્ય ન થઈ શકે એવું હોય, તો પણ તે સંબંધને મગજમાં બંધોડો. ક્યાં કરવાનું તત્કાળ છેડી દો, અને આજે જે કરવાનું હોય તેના ઉપર જ લક્ષ્ય આપો, અને તે કરવાનું શરૂ જ કરી દો. પરંતુ હમણાં કરીએ છીએ, કરીએ છીએ, એમ વિચારી સાજસુધી તે કાર્ય રહેવા દેશો નહિ. આજે નહિં તો કાલે કરીશું, એવું જે કામ હોય તે કાલે કરજો, પણ આજે જ જે કરવાનું છે, તે સાજે કરીશું એમ વિચારીને મુદતથી રાખશો નહિ.

‘ થોડીવાર પછી લખીશું-સાજ પહેલાં જ્યાં ત્યાં નાખવી જોઈએ ’ આવા વિચારથી ટપાલ સમયમાં કરેલી દીલથી, કેટલાંક દિવસ તમે ટપાલ નથી લખી શક્યા, એ જો તમે આજસુધીના તમારા પાછળના જીવનમાં જોશો તો સમજાશે. તે જ પ્રમાણે અત્યારે જે કામ તમે કરી રહ્યાં એમ હોય તે છતાં સાજે કરીશું એવા વિચારથી સાજઉપર રાખેલાં કાર્યોમાં ઘણી વખતે સોએ નવાણું કાપી સાજ પડવા છતાં તમે નથી કરી શક્યા એ તમારા વ્યતીત જીવનનાં કરેલાં સાજના વાપડાઓથી સમજાયું હશે જ. સાજના સમયસુધીમાં જીજ્ઞા અનેક આગંતુક કારણો અને કાર્યો ઊભાં થાય છે કે જેથી તમારે સાજે કરવા ધારેલું કાર્ય પડતું જ મૂકવું પડે છે.

અમુક માણસને આ રવિવારે મળતું ધાર્યું હોય, અમુક કાર્ય આ રવિવારે કરવું ધાર્યું હોય પરંતુ તે રવિવારના દિવસની તમારી જરાક આળસને લીધે એ કાર્ય અને પેલા માણસને મળવાનું એ બંને બીજા રવિવારસુધી ટાલે મૂકવામાં આવે છે. અને ઘણી વખતે તો આવા કેટલાંક રવિવારો એમને એમ ચાલ્યા જાય છે. ‘ જરા અમથી આળસ ’ છેડી દો, અને આજે જ તે કાર્ય કરી લો.

લાસરીયાપણું, એ આપણા સમયને ચોરી લેનાર મોટામાં મોટો ચોર છે. પરંતુ એ ચોર એટલેથી જ અટકતો નથી. ‘ લાસરીયો ચોર ’ (લાસરીયાપણું) તમારા સમયને ચોરી લે છે એટલું જ નહિ, પણ તેની સાથે તે તમારા સત્ત્વ (Energy) ને તમારી કાર્યદક્ષતાની જીલ્દિને, અને તમારા વિજયને પણ તમારી આંખોમાં ધૂળ નાખીને ચોરી જાય છે. લાસરીયો ચોર તમારા પૈસા લઈ જાય છે એટલું નહિ, પણ ભવિષ્યમાં પુષ્કળ પૈસા કમાવાના તમારા સામર્થ્યને પણ ચોરી જાય છે. સંભળજો—આ ચોરે પોતાનું રોજનું રહેણાં જ તમારામાં કુપું છે.

હાલ જ કાર્ય કરવું, એ સંબંધમાં પુષ્કળ કહેવાની જરૂર છે. અત્યેક મનુષ્ય આ

સૂત્રને નથી જાણતો એમ નથી. તેમ છતાં લાસરીયાપણું એ એક એવી વમળની જગા છે કે જ્યાં જાણ જાણ ચકરીમાં પડી જાય છે, આ અનુભવ લગભગ પ્રત્યેક મનુષ્યનું જીવન કરે છે, અને તેથી આજસ અથવા લાસરીપણાની ચકરીમાં કોઈ મનુષ્ય ન સપડાય તેને માટે આ સૂત્રને પુનઃ પુનઃ સ્મરણમાં લાવવાની જરૂર છે કે હાલ જ કાર્ય કરે.

એકા એકા જૂતકાળના વિચારો કરવા, કાં તો બિવિધ્ય કાળના ધંધાધણિનાનાં કાકડાં વણવાં, એ પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનો સ્વભાવ જ પડી ગયો છે. એ સંબંધમાં પણ પુષ્કળ કહેવાની જરૂર છે; અને તે આપણે વારંવાર ક્યાં જ કરીશું. તમે માત્ર તે શ્રવણ કરજો. તમારે આ વિચારને તત્કાળ અટકાવી દેવાની સેવાની અગત્ય છે.

પરંતુ વર્તમાન સમયમાં કાર્ય કરવું, અથવા વર્તમાન સમયમાં રહેવું એનો અર્થ એટલો નથી કે માત્ર આજના જ વિચારોનું ચિંતન કરવું—આજના માથા ઉપરના ખોળાનો જ ફક્ત વિચાર કરવો—આજે આવી મળેલા પ્રસંગોની સાથે જ માત્ર જેમ તેમ કરીને અનુકૂળપણે વર્તી લેવું, પરંતુ તેની સાથે આજનું કાર્ય આજે જ કરી લેવું.

“ ગયા વર્ષે મને આવી આવી બીડો નડી, ગયા મહિનામાં મને આવાં આવાં દુઃખો પડ્યાં, ગયું અકવાડીયું તો માફ મન જાણે છે કે મેં કેમ કરીને વીતાવ્યું છે.”—આવા આવા વિચારો કરીને બતીતકાલનો ભાર પણ આજે માથે લઈને રહેવું, એ કેવળ મૂર્ખતા છે, એ તો તમે જાણો છો, પરંતુ આજનું કામ આવતી કાલઉપર રાખવું એ પણ તેટલી જ મૂર્ખતા છે. આવતી કાલે કરવાથી તે કામ વધારે સાફ થશે, એવો વિચાર આપણું મન આપણને માત્ર દગવાને માટે જ ઉપજાવે છે. તેથી કાલઉપર કામ રાખવું એ જેમ યોગ્ય નથી, તેમ કોઈ વિશેષ ફળ ઉપજાવનાર પણ નથી.

આજના આપણે જેવા આજે છીએ તેવા આવતી કાલ રહેતા નથી. આવતી કાલના આપણે જુદા જ હોઈએ છીએ, અર્થાત્ આજના આપણે કરતાં આવતી કાલના આપણેમાં કંઈક વધિ યથા હોય છે. આજના આપણે અને તે ઉપરાંત આજના દિવસમાં જે અનુભવ અટકાવી છીએ છીએ, તે જાને મળીને આવતી કાલના આપણે યથા છીએ, તેથી આજે કાર્ય કરીને જે કંઈ સારો અનુભવ આપણે લીધો હોય છે, તેના લાભ કાલના આપણને મળે છે. તેમ આજના આપણે આજે ઉત્તમ કાર્ય ન કરીને તેનો લાભ નથી લેતા તો આવતી કાલના આપણે તે લાભવિનાના જ રહીએ છીએ.

આમ હોવાથી તમારા માથાનો ભાર તમારા બાઈઉપર કે કોઈ મિત્રઉપર નાંખવો એ જેમ તમારી અયોગ્ય પ્રકારની સ્વાર્થચિંતિ છે, તેમ આજના તમેઉપરનો કર્તવ્યનો ભાર આવતી કાલના તમેઉપર નાંખવો એ પણ આજના તમારાની અયોગ્ય પ્રકારની સ્વાર્થચિંતિના બીજું કશું જ નથી. એ કેવળ સ્વાર્થચિંતિપુરતું નુકસાન કરનાર છે એટલું જ નહિ પરંતુ બીજી રીતે પણ તે નુકસાન કરે છે—આજના આપણેનો યતો વિગ્રહ તે અટકાવે છે.

કંઈ પણ જ્ઞાન પામવાને માટે આજનું કાર્ય આજે તમને મળ્યું છે, તેથી તેને ન કરીને તમે તે જ્ઞાન નથી પામતા તો તેની ખોટનો અનુભવ કરનાર તમે જ છો. આવતી કાલઉપર આજના કામને મુક્તવી રાખવાથી તે કામના ભારથી તમે કામમના નિષ્ફળ ધાઓ છો એમ કંઈ નથી. જ્યાં સુધી તે કાર્ય સધાયું નથી તેનું ત્યાં સુધી ફરીફરીને તે

તમારા સંમુખ ખડું જ થાય છે. તેથી જો તમે આજનું કાર્ય આજ જ કરી લો છો, તો પછી પાછળ પડી ગયેલા વિદ્યાર્થીની પેઠે તમારે માથે સામઠું કામ કરવાનો જોગો એકદમ વખતે આવતો નથી.

આવતી કાલ ઉપર કામને મુક્તવી રાખવાથી તમે બીજું કશું જ કરતા નથી, પરંતુ આજના કામનો જોગો માત્ર આવતી કાલઉપર નાખો છો, તેમ ચતાં આજનું જ કામ છે તે આવતી કાલ 'ત્રાસરૂપ' અથવા 'ભારરૂપ' લાગે છે—પછી તે માત્ર સકળ કામરૂપે જ રહેતું નથી. આવતી કાલનું કર્તવ્ય તો તમારે આવતી કાલે કરવાનું જ છે, તે ઉપરાંત આજના કામનો જોગો આવતીકાલના કર્તવ્યઉપર વધારે નાખો છો. આનો પરિણામ મોટે ભાગે એ પ્રકારનો આવે છે કે આવતી કાલે નથી તમે આવતી કાલનું કામ કરી શકતા કે નથી તમે કાલઉપર રાખેલા આજના કામને પણ આવતી કાલે કરી શકતા. આ પ્રકારનું લાસરીયુંખાતું રાખવામાં તમે કોઇ જુદાનો ઉપયોગ કરો છો એવું કશું જ નથી; એ તો મૂર્ખતામાત્ર જ છે.

લાસરીયાપણાની ટેવ તાત્કાલિક આટલી જ દાનિ કરીને બટકતી નથી. એની વધારે દાનિ કરનાર અસર તો એ છે કે મનુષ્યના સમગ્ર મનની રિયતિમાં તે વિચાર પ્રકટાવે છે. તે આજસને, એકાપણને, 'હોતી હે ચલતી હે' એ પ્રકારના સ્વભાવને, અનિશ્ચિતતાને, મુઝવણને, અલ્પઉદ્દેશને, બેકાળજીને, ગફલતીયા સ્વભાવને, અને એવા જ બીજા ન ઇચ્છવા યોગ્ય દેખોને આપણા વિચારો તથા ક્રિયામાં પ્રકટાવે છે. જે મનુષ્ય તેને સેવે છે તેના જીવનમાં કોઇ ને કોઇ અંશમાંથી પણ તે ડાકીયું કઠાડે છે. અનેકરીતે તેને ખુવાર કરે છે. તેની કાર્યક્ષમતા (કામ કરવાની હોશીયારી) ને બટ્ટા લગાડે છે. અને તેના સમગ્ર જીવનની કિંમત એકંદમ ઘટાડી દે છે.

ચાલું એટલું ખર્ચ અને ન ચાલું તે રહ્યું, એવો સ્વભાવ રાખવાથી પણ તમે તમને દાનિ ઉપજાવો છો. પહેલાંના કામનો જ પાર ન આવતો હોય તો પછી તમે નહું કામ તો શી રીતે જ કરી શકવાના ! એનો તમને વખત જ મળતો નથી. કામમાં લાસરીયાપણું કરનાર મનુષ્યને તેનો માનસિક સુધારો કરવાનો તો વખત જ ક્યાંથી મળે ? કારણ કે તેના મગજમાં કંઈ જરીપુરાણા કામનાં કોઠાં ગુંથાયાં જ કરતાં હોય છે. આ ઉપરાંત સમયના મૂલ્યનો વિચાર તો તેના મગજમાંથી ધસાતો જ ચાલે છે. પ્રત્યેક ક્ષણને સાધી લેવી, અને એક ઘડી પણ નકામી ન ગુમાવતાં તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી લેવો, એ પ્રકારનો વિચાર કાળે કરીતે તેના મનમાં ઉત્તેજ પડ્યું નથી. તેને તેના પોતાના સમય-તરીકે કોઈ સમય જ જણાયો નથી. 'હમણું નહિ, પછી કરીશું' એ તેનો મહામંત્ર હોય છે, અને પ્રાત્નકાંધને બાલુએ મૂકવું, એ તેની માળાનો મજુકો ફેરવવો એ છે. તે તેનો પોતાનો જ ગુલામ બન્યો હોય છે. વિચારો !

મનુષ્યને નિષ્કળતા મળવામાં અઘો ભાગ, અરે લગભગ પોણો ભાગ, તેની આ પ્રકારની ટેવ છે. ઉપરઉપરથી જોતાં આ ખર્ચ લાગતું નથી, પરંતુ તે કેવળ સત્ય છે. આ પ્રકારની ટેવથી સાક્ષાત્ જો દાનિ થાય છે એટલા ઉપરથી જ આ નિર્ણય કયો નથી, પરંતુ મનુષ્યના જીવનઉપર તે જો ખરાબ અસર પ્રકટાવે છે તેનો વિચાર કરતાં તમને પણ ઉપરનો નિષ્કય સત્ય જણાશે.

વિચારની અવ્યવસ્થા ક્રિયામાં પણ અવ્યવસ્થા પ્રકટાવે છે; અને વિચાર તથા ક્રિ-

યાની લાંબા કાળની અવ્યવસ્થા, મનુષ્યનાં સમય ચારિત્ર્યને દુર્બળ કરી મૂકે છે. તે મનુષ્યને યોગ્ય પ્રકારે ક્રિયાની સુઝ પડતી નથી. આ કારણથી અનેક મનુષ્યો નિર્ધનતાનો અનુભવ કરતા હોય છે. જગતને એવા મનુષ્યોની જરૂર છે કે જે ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય કરે છે, અને હાલ કરવાનું કાર્ય હાલ જ કરે છે.

તમારામાં લાસરીયો ચોર ભરાયો હોય તો સાવધ થઈ તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરજો, અને આ ક્ષણથી જ કામે લાગજો. આ દોષને ત્યજવાનું કાલઉપર જોજો રાખતા. તમારા કામ કરવાના સ્થાનઉપર, અથવા જ્યાં તમે તમારો ધણો સમય ગાળતા હો ત્યાં એક કાળકેપર કાળી સાદીના મોટા અક્ષરથી આ પ્રકારે લખજો:—‘હાલ જ કરો.’

આ પ્રકારનો નિર્ણય કરીને તે રી-નથી જેમ અને જેમ તરત કામ કરવાથી, તમને થોડા જ સમયમાં સમજાશે કે તમારા કાર્યની ઉપયોગી તમારી માનસિક શક્તિઓ વિકાસ પામવા લાગી છે, અને પછી તો જે વખતે જે કાર્ય કરવાનું હશે તે વખતે નિયમસર જ તે કાર્ય કરી શકવાના સામર્થ્યવાળા તમે થશો. એમાં ખીજો કશો જ પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય નહિ રહે. યથાસમય યથાધર્મિત કાર્ય કરવાની મનને ફેળવણી આપી શકાય છે. કંઈક ધૈર્ય, કંઈક ખંત, કંઈક સાંકેપજળ અને કંઈક આમકની તેમાં અશ્વત્થ છે, પરંતુ આ પ્રકારના પરિશ્રમનો બદલો તમને લગભગ તત્કાળ જ મળવા માંડે છે. તમે ધણા ભારથી નિરંતર મુક્ત જ રહો છો.

આજસની કુટ્ટેવને ઊડી દો, આગ્રહપૂર્વક ઊડી દો.

જેટલાંક કાર્યો એવા હોય છે કે જે નિત્યનાં નિત્ય જ કરવાં જોઈએ. આઠ આઠ દિવસે સામટું ખાવાનું રાખ્યું હોય તો તે જેમ બનતું નથી, અને આઠ દિવસનું સામટું ખાવા જતાં હાનિવિના ખીજો કશો જ પરિણામ આવે તેમ નથી. તમે ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરતા હો, કે જપ કરતા હો તો તે નિત્ય જ અમુક સમય કરવાની જરૂર છે. આઠ દસ દહાડે સામટા બે ચાર કલાક એ સરિક્યા કરવી ધારતા હો કે કરતા હો તો તેનો જોઈએ તેવો લાભ તમે પામી શકશો નહિ. એ ક્રિયા નિત્ય કરવાથી જ તેના સંસ્કાર તમારા અંતઃકરણમાં કાયમ પડ્યા કરે છે.

તમારે વાંચવાનો અભ્યાસ હોય તો તે આઠ કે દસ દહાડે સામટું વાંચી જવાનું ધારતા હો તો તે પણ ભૂલ જ છે. નિત્યનું વાંચન અને તેનું ચિંતન જ ખરો લાભ પ્રકટાવે છે.

તે જ પ્રમાણે સદ્વિચાર, અનુશાન, કસરત, વગેરે નિત્ય જ કરવાનાં છે. થોડે થોડે દિવસે સામટું કરવામાં તેનો વાસ્તવ લાભ નથી. એક દિવસ સામટા દસ દીપક કરવાથી શું દસ દિવસ નિત્ય દીપક નહિ કરે તો આશરો ? એક દિવસમાં દસ વખત નાદી ભેવાથી, શું દસ દિવસ નાદા વિના ચરીરશુદ્ધિ રહેશે ? કદી નહિ.

નિત્ય કરવાનાં કાર્ય નિઃશ જ કરો, અને તે પણ તેના યોગ્ય સમયે જ. સવારમાં પાંચ વાગે ઉઠી જમવાં જોસનાને અને સાંજની વખતે દાનજ કરનારને કોણ શુદ્ધિમાન ગણશે ? ભલે તે નિત્યની ક્રિયા છે, અને નિત્ય તમે કરો પણ ખરા, પરંતુ યથાસમય નથી કરતા તો તે ક્રિયા નહિ ક્યાં જેતી જ છે.

તમને સવારે જપ કરવાનો વખત નથી મળતો એમ નથી પણ તમે બદલીને જ

તેને બપોરઉપર મુક્તથી રાખે છે અને એ જ પ્રમાણે મધ્યાહ્ન હોય છે આ પદ્ધતિને આજથી ત્યાગ કરે. ગમે તેમ કરીને બપોરનું જમવાને માટે બપોરે વખત કદાકો જ છે, તેમ પ્રત્યેક ક્રિયાને જમવા જેટલી જ અગત્યની સમજી તેને યથાસમય સાધો.

‘ મુક્તરી રાખવાનાં માહાં ફળ ’ એ કહેવત તમને કાઠએ કહી છે, ખરું ? પરંતુ તેણે બહેરાઆગળ સંખ ઝુક્યો છે એમ તમને નથી લાગતું ?

વાચકો ! લાસરીયાપણું છોડી દો, આળસ ત્યજી દો, મુક્તરી રાખવાનું માંડી વાળો, અને એક જ વ્રત સ્વીકારો કે—આજનું કાર્ય આજે જ કરવું.

સુખ અંતરમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે :

તમને બહારના પદાર્થોમાંથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે કે અંતરના ? સુખપ્રાપ્તિની આશા તમે બહારના પદાર્થોમાંથી રાખે છે કે અંતરમાંથી ? જેટલો કાળ અમુક પદાર્થો મળે ત્યાંસુધી જ તમે સુખી રહી શકો છો કે ગમે તેમ હોય,—જે તમારે ન જોઇતું હોય તે કદાપિ આવે અને જોઇતું હોય તે ન આવતું જણાય—તોપણ તમારા અંતરમાં એવો કાષ્ઠ પદાર્થ છે કે જેથી તમને સુખની પ્રાપ્તિ થયાં કરે ?

જગતમાં એવા ધણા માણસોને જોઇએ છીએ કે જેને રહેવાને સુંદર ઘર હોય, ધણા મિત્રો હોય આગળ પાછળ ખીલું અનેક અનુકૂળતા હોય, સારી સંપત્તિ હોય, સારી ક્ષી હોય, અને જગતમાં ઇચ્છવાયોગ્ય અનેક વસ્તુઓ તેમને પ્રાપ્ત હોય તે છતાં પણ તેઓ અસંતુષ્ટ હોય છે, અનેક ફરીવારો કર્યા કરતા હોય છે, અને દુઃખની મૂર્તિરૂપ તેમને માનતા હોય છે. એથી ઉલટું કાષ્ઠ એવા જણુપ છે કે જેમને રહેવાને ઘર નથી, મિત્રો કે પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યો નથી, જેઓ પ્રતિકૂલ સ્થિતિ અને પ્રતિકૂલ પ્રસંગોથી વીંટળાયેલા હોય છે, જેને જગતમાં સુખો કહીએ છીએ તે નથી હોતાં, અને તેમ છતાં તે દુઃખમાં ગરકાવ હોવાને બદલે, દુઃખનાં રોડાં રડવાને બદલે, પોતાના દુર્ભાગ્યને નિંદવાને બદલે, સુખી અને પ્રસન્ન જણુપ છે. તેમનું અંતઃકરણ, તેમની વાણી, તેમનાં નેત્ર, તેમની જીભ એ સઘળું પ્રસન્ન હોય છે. કશામાં જોતારને દુઃખ કે ગ્યાનિ જણાતાં નથી. આ પ્રકારનો જોદ આપણને આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

વળી, આપણે જોઇએ છીએ કે એક માણસ એવો છે કે જે દરેક પ્રકારના આનંદથી વીંટળાયેલો છે, જૂદી જૂદી જાતના આનંદજનક કામો જેને કરવાનાં છે, અને જેનું જીવન વિવિધ આનંદજનક વ્યતિકરોમાં પલટાયું જ કરતું હોય છે, અને તેમ છતાં તે નિત્ય ક્લેશવાળો, કાંડથી પણ પ્રસન્ન થઈ શકેલો અસંભવિત, હમેશાં વધારે અને વધારે સુખનાં વલખાં મારનાર, વધારે આનંદને ખેળનાર અને સદાનો અતુષ્ટ હોય છે. ખીજે એક એવો છે કે જેની હૃદયમાં આનંદ કે ઉત્સાહજનક પ્રસંગો કશા જ જાનતા નથી, જેનું જીવન એક જ ધરડાં ચાલનારું યજ્ઞ રહ્યું હોય છે, જેના જીવનમાં કંઈ પણ નૂનતા આવતી નથી, અને જે હમેશાં નિર્વિશેષ (Monotonous) હોય છે, જેને અખંડ કામ ચાલ્યા કરતું હોય છે, અને તે પણ કઠિન અને નીરસ હોય છે, જેને આનંદ ભોગવવાના પ્રસંગો ખૂબ વિરલ હોય છે, તેમ છતાં પણ તે સંતુષ્ટ અને સુખી હોય છે. તે તેના કામમાં સંતોષી હોય છે, તેમાં તેને આનંદ પડે છે, અને બીજાઓ જે કંઈ આનંદ તથા ભોજ્યોખ ભોગવતા હોય છે તેને તેના જીવનમાં તે પ્રત્યક્ષ કરવાને પણ ઇચ્છતો નથી,

આ બંને દૃષ્ટાંતના બે પ્રકારનાં મનુષ્યોમાં એક એ છે કે એક મનુષ્ય સુખને મેળવવાને, સુખને ઉપજવાને અને સુખને ટકવાને માટે બહારનાં સાધનોને જ કારણક્રમ માને છે—બહારના પદાર્થોમાંથી જ તે સુખને શોધનાર હોય છે, અને બીજો તેના અંતરને સુખના સાધનરૂપ માને છે—અંતરમાંથી જ સુખને શોધનાર હોય છે.

અનેક મનુષ્યો પોતાને પ્રાપ્ત ઉપાધિ અથવા સંલેગોમાંથી સુખને મેળવી લેનારા હોય છે, પણ ઉપાધિ અથવા પરિવેશન (Environment) એ જ મેળાં બદલાયું જ હોય છે. આજના કરતાં આવતા વર્ષની સ્થિતિ બહુ જ પ્રકારની હોય છે. જેના સુખનો આધાર તેના આગળપાછળના અનુકૂલ સંલેગોઉપર જ રહેલો છે, તેનેથોડા વખતમાં સમજાય છે કે તેઓને નિરાશ થવાનો સમય બહુ નજીક છે, અને જો તેમને લાગે વખત આવે એવું સુખ જોઈતું હોય તો તેમણે બીજી દિશાપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળવી જોઈએ.

પરંતુ જે મનુષ્યોને તેમના અંતરમાંથી સુખને મેળવવાનો અભ્યાસ પામે છે તેની પાસે સુખનું સાધન એવું છે કે જે કોઈથી છીનવી લેવાય એવું નથી. કોઈ પણ પ્રકારની દાનિ, કોઈ પણ અપ્રિય પ્રસંગ, કોઈ પણ નિરાશા કે કંઈ પણ તેના એ સુખની મૂળને ઉખેડી શકે કે બાળી શકે એમ નથી. કેમકે તેને પ્રેમની અને આનંદને ઉપગમવવાની કુચી મળી હોય છે. આથી સુખને અંતરમાંથી ઉપગમવવાની જરૂર છે.

જો મનુષ્યને ઊંચા વિષયના પ્રયોગોમાં કે કોઈ ક્ષેત્રમાં પ્રેમ હોય છે, સંગીતમાં પ્રેમ હોય છે, હલકી જેવી ગણાતી વસ્તુ કે પ્રસંગમાંથી પણ આનંદ ઉપગમવી લેવાની જો તેનામાં શક્તિ હોય છે, સતોષશક્તિ હોય છે, પ્રતિકૂલ પ્રસંગને પણ અનુકૂલ કરી લેવાનું જો તેનામાં બળ હોય છે, અને એવા પ્રસંગો કંઈ વધારે સાઈ થવાના માર્ગમાં એક સોપાનપ્રસ્તર (Stepping stone) રૂપ છે એમ માની તેમાંથી કંઈ દિત જે મેલણ કરે છે, તે સુખને પામે છે.

તે જ સહસાગી છે કે જે પોતાના સુખને પોતાના અંતરમાં રહેલું મળે છે, અને ત્યાંથી મેળવે છે. કારણ કે તે સુખ કોઈથી કોઈ કાળે છીનવી લેવાતું નથી.

અંતરમાંથી સુખ ઉપગમવું એના અર્થ એમ કહેવાનો નથી કે બહારના પદાર્થમાં દોષશુદ્ધિ કરવી અથવા તેના તિરસ્કાર કર્યા કરવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કેવળ બહારના પદાર્થોઉપર જ આપણા સુખનો આધાર ન રાખવો. બહારના પદાર્થમાં સુખ નથી રહ્યું, પણ તેની સાથેની આપણી મમત્વશુદ્ધિને લીધે તે પદાર્થોમાં સુખ બાસે છે.

અંતરમાંથી સુખ ક્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે તેનું વિરોધી એવું કોઈ કારણ આપણે ઉપગમવતા નથી. દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસુખ, દોષદર્શન વગેરે એનાં કારણો છે. કે જે અંતરમાંથી સુખને બહાર પ્રકટવા દેતાં નથી અને તેથી કોઈના ઉપર—અંતરના કે બહારના કોઈપણ પદાર્થઉપર—એમાંનું કંઈ પ્રકટવું ન જોઈએ.

અભ્યાસથી અંતરમાંથી સુખ મેળવાય છે. વારંવાર અંતરમાં અભિમુખ થવાનો અભ્યાસ એ સુખને બહાર આણનાર છે. બહારના જગતનું વિસ્મરણ અને અંતરમાં જ સ્થિતિ એનું નામ અંતરમાં અભિમુખ થવું એ છે.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર ઉક્તાવર્ગનો શ્રી નૃસિંહજયંતીને કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ ચતુર્દશીનો ૧૦૦ મો મહોત્સવ વડોદરામાં શ્રી નૃસિંહાશ્રમમાં સર્વ વિધિપૂર્વક પાલન કરવામાં આવ્યો હતો.

સામર્થ્યોને આહવાન.

પદ. (વારો, વારો કુવરજ કલુડો, એ ૧૫)

આવો, આવો, સામર્થ્યો ! હું તમને તેહું છું તમે, મારે અંતર આવજો.
હું તો હૈયાના હેતે બોલાવું, ઉમળકાના ઉછાળે તેણવું—હું તેણવું—

સ્વાગત દઈને બોલાવું સન્માને,

પ્રેમે બેસાડું જુદાં જુદાં સ્થાને,

હું છાને માને—મારા મકાને,

જેથી પામું રૂડી દિવ્ય પ્રભાને, હૈયાનાં હેતે બોલાવું—હું બોલાવું

આવો યદ્વાદેવી ! મારા હૃદયમાં,

કાશ્વરૂપ છા મારા ઉદયમાં,

યશમાં ને જયમાં, ને અકબુદંયમાં,

આપ ૪ છા સ્થાપનાર અભયમાં, હૈયાનાં

મારા મગજમાં પ્રતિભા ! પધારો,

જેથી કરી યાચું તેમાં સુધારો,

ખુબ વધારો, રૂઠા વિચારો,

જ્ઞાનનો જેથી ધાયે અગારો; હૈયાનાં

નિર્મલતા ! મારા નેત્રમાં રહેલો,

નિર્ભયતા અણુ અણુમાંકિ પહેલો,

દહનાને દેલો, કષ્ટ આવેલો,

તત્ક્ષણ તો મારી મંલાળ લેલો, હૈયાનાં

અવિકલતા ! મારી વૃત્તિમાં આવો,

ઉદારતા ! મારો હૃદય શોભાવો,

સંપત્તિ લાવો, દૈન્ય વિલાવો,

સામર્થ્યો માફે સર્વોગ લીધાવો, હૈયાનાં

બ્રહ્મત્વ ! પ્રકટો મારા અનુભવમાં,

સાક્ષીત્વ ! સગી રો' ચોકઉત્સવમાં,

સર્વદા ભયમાં, બંધ અને છવમાં,

સમદૃષ્ટિ ! હો લાભહાનિસંભવમાં, હૈયાનાં

આ વિધિ સામર્થ્યો સવળા મારામાં,

આવીને પ્રેરજો મુજને સારામાં,

મટી વામાટામાં, (નિ) સરળા ઉચામાં,

પ્રકટાવો આત્મજ્યોત અધારામાં; હૈયાનાં

કર્તવ્યસ્વરૂપ.

આ સંસારવૃક્ષને મુખ તથા દુઃખ એ બે ફલ છે. તેમાં મુખ ધર્મથી અને દુઃખ અધર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમ જ મુખઃ સર્વની ઇચ્છાનો વિષય છે તેથી મુખ. આપનાર ધર્માચરણ જ કર્તવ્યરૂપ છે. પ્રથમ પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મનું પાલન કરવું ઉચિત છેઃ યોરીઃ અને ઉછલ ત્યજીને વ્યવહારધર્મને સેવવાઃ મોહ લજીને ધનાદિ પદાર્થોનો ભોગ તથા સદ્વ્યય કરવોઃ પરોપકાર કરવોઃ પ્રાણિમાત્રપર સામાન્ય રનેહ રાખવોઃ સર્વ પ્રાણિ- પર દયા રાખવીઃ સદા ચિત્તની પ્રસન્નતા રાખવીઃ દોષવાનના દોષ જાણીને તેની ઉપેક્ષા કરવીઃ તેમના સંસર્ગથી રહિત રહેવુંઃ પદાર્થમાત્ર નાશવાન છે, અને અવિનાશી ઈશ્વર છે, માટે નાશવાન પદાર્થોપ્રતિની આસક્તિ છોડવી અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ, રક્ષાપત્તિઃ ઉપાધિજન્ય મુખની રપૃહા ન કરતાં વાસ્તવ મુખની રપૃહા કરવીઃ તાપ, વૃદ્ધિ અને શીત, તથા અન્ય આધિવ્યાધિઆદિથી જન્ય દુઃખને સહન કરવાનો સ્વભાવ રાખવોઃ ઈન્દ્રિય તથા અંતઃકરણનો નિશ્ચલ રાખીને તેમનો જય કરવોઃ સત્યવ્રત આચરથી પાળવું. સદ્ગુરુ તથા સત્શાસ્ત્રમાં વિશ્વાસ રાખવોઃ એક કિંવચ મૃત્યુસમયે જ્યારે આ સર્વ પ્રાણિ-ઓનો આશ્રય છૂટે છે ત્યારે સર્વના આધારરૂપ માત્ર ઈશ્વર જ છે, અને તેથી તે જ નિરંતર આશ્રય કરવા યોગ્ય છે એવો દૃઢ નિશ્ચય કરવોઃ સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, ક્ષેત્રઆદિ, પદાર્થો મારા છે, અને હું એમનો છું, એમના દુઃખે હું દુઃખી અને એમના મુખે હું મુખી એવા ભાવથી જે દૃઢ મમત્વભાવ બંધાય છે, તેનાથી મુક્ત થવુંઃ વળી દૃઢ મમત્વ તથા દૃઢ અહંકાર જો જીવને પ્રાપ્ત હોય છે તો તે અહંમગ સહસા જીવથી ન છૂટી શકે એવી અંતીકરૂપ થઈ રહે છે, જેને વિદ્વાનોએ મહામોહ કહ્યો છે, તેનાથી પણ ધૃટું

વિષયપદાર્થસંબંધી ઉકતી વાસનાને શુદ્ધ મોક્ષવાસનાવડે ત્યજવી,
અને અંતમાં તે મોક્ષવાસનાના વિલાપનપૂર્વક જીવન્મુક્ત થઈ સ્વરૂપે
સ્થિત થવું, એ કર્તવ્ય છે. હે પ્રાપ્તિવેક મહાપુરુષ ! જે કલ્યાણની
ધૃષ્ટાવાળો પુરુષ પૂર્વ પૂર્વ સાધનોને સિદ્ધ કરતો ઉત્તર ઉત્તર
સાધનોનો અધિકારી થાય છે તેને જીવન્મુક્તિસુખઅર્થે આ જગત્-
માં જે જે પ્રકારની અંતર્યાહિરક્રિયાથી વાસનાક્ષય, મનોલય,
અને તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે, તે તે સર્વ ક્રિયાઓ અતિમ કર્તવ્યરૂપ
છે. અદૃષ્ટબલથી પ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત પદાર્થોમાં સંતોષ માનીને વિહિત
આચાર સેવાનો અભ્યાસ રાખનાર મનુષ્ય જો વ્યવહારભારને
કમથી વહન કરી રહ્યો હોય છે તો સહજમાં આ સંસારને તરે છે.
દુસ્તર દુઃખરૂપ સંસારને તરવો એ જ જીવમાત્રવું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

શ્રીમન્ત્રસિંહાચાર્યજી.

—કર્તવ્યમાર્ગ—

જો ના કરો અવર સાધન આપ સાધો !
તો સદ્ગુરુચરણમાં મનને જ બાંધો;
જો ના સ્તવે ગુરુ સદા અતિ તો લખવો,
લેજો વિચારી અધિકારિ ! મુખોપ આવો.
યત્ને થશે જય સદાય સમીપ જોજો,
કાળે કરી જય થશે ધરો ધીર તો તો;
ના યત્ન ના ગુરુ લેજો ચિહ્ન સત્તાવો,
લેજો વિચારી અધિકારિ ! મુખોપ આવો.

—શ્રી ગુરુ

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

(અતુસંધાન ગયા અંદેના પૃષ્ઠ થી.)

પ્રકરણ ૩.

જે નિશ્ચયો દીર્ઘ સમયથી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાતા આવ્યા છે, તે નિશ્ચયોને રચાને વધારે સારા નિશ્ચયો જણાવ્યાવિના, તેમનું અંદન કરી નાખવું, એવો આ લેખનો આશય નથી.

મગજ અણુઓનું (cells) બનેલું છે, એવું સર્વત્ર મનાતું આવ્યું છે. પરંતુ આ સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ કરવાની કલાના શોધક તે નિશ્ચયને ખૂલબરેસો કહે છે. તે જણાવે છે કે મેં મનુષ્યના મગજનું સદૃશ દૃષ્ટિથી અવલોકન કર્યું છે તથા તેની રચનાનો તન દૃષ્ટિને અભ્યાસ કર્યો છે. અને મને જણાયું છે કે મગજ અણુઓનું બનેલું નથી, પણ પુષ્કળ સદૃશ તંતુઓનું બનેલું છે. આ પ્રત્યેક તંતુ એક બીજાથી પૃથક્ છતાં જેમ એક રેસમની દોરીના અથવા કુતરના દોરડાના તાર એકબીજા સાથે અત્યંત નિકટના સંબંધથી જોડાયેલા હોય છે તેમ પરસ્પર જોડાયેલા હોય છે. આ તંતુઓનો લાગણીને જણાવનારા શાનતંતુઓ સાથે સંબંધ હોય છે, અને આ લાગણીને દર્શાવનારા શાનતંતુઓનો નેત્ર, કર્ણ, વગેરે પાંચ શાનેદ્રિય સાથે દૃઢ સંબંધ હોય છે. મગજના આ તંતુઓનું અધિક નિરીક્ષણ કરતાં વળી એ સ્પષ્ટ થયું કે તેઓ મસ્તક અને મરદનના પાછળના ભાગઆગળ યમને કરોડરજીનના ઊંદમાં પ્રવેશેલા હોય છે. અદિથી આગળ ચાલતાં સિન્ન સિન્ન રથગ આગળ તેઓ જૂદી જૂદી શાખામાં વહેંચાઈ જાય છે, અને શરીરમાં સર્વત્ર બાપી રહેલા શાનતંતુઓની સાથે સંબંધવાળા થાય છે. આ પ્રમાણે શરીરની અંદરની તથા બહારની સધળી દૃદિયો સાથે તથા અવયવો સાથે તેઓનો સંબંધ હોય છે. મસ્તકમાં જે દૃદિયો છે, અને શરીરમાં જે દૃદિયો છે, તેઓનો સંબંધ આ પ્રકારે થયેલો હોય છે. આ શરીરક વાત, કોઈ પણ શરીરહેડનવિદ્યોનો અભ્યાસ કરનાર મનુષ્ય, મરનકને ચીરીને તેનું અવલોકન કરી જોશે તો કેવળ સત્ય છે, એમ તેને જણાવ્યાવિના નહિ જ રહે. આ એક જ વાનઉપર વિચાર કરવાથી મને લાગ્યું કે મગજ એ સ્મરણશક્તિને યાદ રાખવાની વાતો ભરી મૂકવાનો બંડાર હોવો સંભવતો નથી, કારણ કે જગતો આ પ્રમાણે દુરુપયોગ કરે, એવી કુદરત હિઠિ નથી. આથી મેં ધણાં વર્ષો સુધી પ્રયોગો કર્યા, અને તેના અંતમાં સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કળા મને જાણી આવી.

જેમ જાણેલો કોયડો કોડીતો થાય છે, તેમ આ કળા પણ સધળી મદતવની શોધોની પેઠે, એક વાર જાણવામાં આવી કે અત્યંત સરળ જણાય છે, અને સ્વાભાવિક જ હોય.

ગાર નીકળે છે કે આટલી સહેલી આ કળા હતી તો બીજા કાષ્ટને તે આજ સુધી કેમ જાણવામાં ન આવી ?

જે ભાષા આપણે બોલીએ છીએ તેમાં જે કે હજારો શબ્દો છે, તે પછુ તે માત્ર ખાવન અક્ષરોની જ બનેલી છે. મહાદેવિઓની અદ્વૃત્ત કાવ્યચમત્કૃતિઓ, ઉત્તમ લેખ-દાના હૃદયહારી લેખો, અને સમર્થ વક્તાઓનાં મનોવેધક વ્યાખ્યાનો આ ખાવન અક્ષરોની જ રમત છે હૃદયના ઉચ્ચ ભાવોને જાગ્રત્ કરનાર અને કેળવનાર સંગીત માત્ર સાત સ્વરોનું જ બનેલું છે. તારના યંત્રદ્વારા વીજળાવેગે પ્રેરવામાં આવતા હજારો સંદેશા, માત્ર થોડી નિશ્ચય કરેલી નિશાનીઓના જ બનેલા છે.

તારના યંત્રમાં ભાષાના પ્રત્યેક શબ્દો ભરી મૂકવામાં આવેલા નથી, અને તોપણ ગમે તે શબ્દને તે મૂકણુ કરી શકે છે, અથવા અન્ય સ્થળે પ્રેરી શકે છે. સતારમાં, તાલ-સમાં કે સારંગીમાં ભેરવી કે આશાવરી કે ગિહામ વગેરે રાગરાગણીઓ ભરી મૂકી નથી, અને તોપણ તેમાંથી નીકળતા સાત સુરવડે કોઈ પણ કુશળ વાદિત્ર વગાડનાર ગમે તે રાગ તેમાંથી કાઢી શકે છે, અને તે એકવાર નહિ પણ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે સેંકડો અથવા હજારો વાર કાઢી શકે છે.

આવી સરળ શક્તિઓવડે, ઉત્પન્ન કરવાની અને પુનઃ પુનઃ તેનું તે ઉત્પન્ન કરવાની રીતો મનુષ્યે શોધી કાઢી છે, અને તોપણ પોતાનું મગજ જે રીતે ક્રિયા કરે છે તે રીત પણ આવી જ છે, એમ તેને આજસુધી જણાય નથી.

પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ મગજમાં જે ઘોળો પદાર્થ છે, તે સૂક્ષ્મ તંતુઓનો અર્થાત્ તાંતણીનો બનેલો છે. જેમ તાલિસના અથવા સતારના કોઈ પણ તારને છેડવામાં આવે છે કે તરત તેમાંથી તેનો પોતાનો સુર નીકળે છે, અને જેટલી વાર તેને છેડવામાં આવે છે તેટલીવાર તેમાંથી તેવો જ સુર નીકળે છે; તે જ પ્રમાણે આ મગજનો પ્રત્યેક તંતુ એકસ આદિભલેને પોતાનામાંથી કાઢે છે. તમે ગાંધારાનો પહો દાખી તારને છેડો છો કે તત્કાળ તે તાર ગાંધારાના સુરનું લાન થાય તેનાં આદિભલેને ઉત્પન્ન કરે છે, અને આકાશમાં ફેલાવે છે. તારવિના સંદેશો પહોંચાડનારા યંત્રમાં પણ એમ જ થાય છે. તે યંત્રની એક ખીલીને સ્પર્શ કરતાં તત્કાળ આદિભલેને ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યની મદદવિના આકાશમાં વેગથી વહીને જ્યાં તેને પહોંચવાનું હોય છે, ત્યાં પહોંચે છે, અને પોતાને મૂકણુ કરનાર યંત્રમાં સમગ્રીય આદિભલેને ઉત્પન્નવે છે.

મગજ એ માનને રહેવાની મજુલા (મલુસ) નથી, પણ સંદેશો મોકલનાર અને મૂકણુ કરનાર યંત્ર છે. મત્તસિક છદ્મિઓ અને શરીરવચ્ચે સંદેશો લઈ જવા લાવવાની તેની તારની રચના એટલી તો પૂર્ણ છે કે પહેલે એક ઝીણીસરખી ફાંસિનો સ્પર્શ થતાં તેનું આદિભલેન તત્કાળ મગજમાં લઈ જવામાં આવે છે. નેત્ર, કાન અથવા નાકને કંઈક પ્રિય કે અપ્રિય જણાય છે કે તત્કાળ તેનાં આદિભલેનો શરીરના કોઈ ભાગને પહોંચાડી દેવામાં આવે છે. જાણ્યાં તળાવાની કે એવા જ કોઈ સ્વાદવાળા પદાર્થને તળાવાની વાસ નાકને આવતાં જ તેનાં આદિભલેનો નીકળી પડે છે, અને જહરને એકદમ તેની ખજર પહોંચી જાય છે. જે નેત્રને કોઈ મનોહર દેખાવ નજરે પડે છે, અથવા કાનને કોઈ સુંદર ગાન સંભળવામાં આવે છે કે આનંદનાં આદિભલેનો આખા શરીરમાં

ફરી વળે છે. આ પ્રમાણે મગજને જેમ બધી વાતની ખજાર પડે છે, તેમ ઘરીને પણ પડે છે.

માયામાં જેમ મગજ અથવા ધોળો પદાર્થ છે, તેમ આખા શરીરમાં પણ મગજ રહેલું છે. (આધિના મનુષ્યની અગ્નિશીખાનું અવલોકન કરવાથી આ વાતની ખાતરી થશે.) મસ્તક એ માત્ર સધળા સંદેશાઓને પોતાના દ્વારા યદ્યપે જવા આવવાનું મધ્ય બિંદુરૂપ સ્થાન છે.

મકરણ ૪.

આ બાબત જેમ અને તેમ સહેલાઈથી સમજાય તેટલા માટે એ સિદ્ધાંત રચ્ય જણાવવાની જરૂર છે કે જ્ઞાન એ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે. એવી એક પણ જગા નથી કે જ્યાં જ્ઞાન ન હોય. તે પૂર્વે દત્ત, આજે છે, અને હવે પછી સદાકાળ રહેશે, અર્થાત્ શાસ્ત્રો જેને અનાદિસિદ્ધ કહે છે, તેનું તે છે. જેમ હવા જેને જેટલી જોઈએ તેટલી અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે વગર પંસે મળી શકે છે તેમ જ્ઞાન પણ જેટલું જોઈએ તેટલું અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી શકે છે, કારણ કે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે. સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા આ જ્ઞાનમાંથી જેટલું જોઈએ તેટલું અને જે પ્રકારનું જોઈએ તે પ્રકારનું લેવાનો ખાત્રી, મુલાન કે વદ, સ્ત્રી કે પુરુષ, રાગ કે રંક સર્વને સરખો જ દુઝ છે, અને આ જ્ઞાનમાંથી મનુષ્ય જેટલું સમજવાનો અને ઉપયોગ કરવાનો અધિકારી થયો હોય છે, તેટલુંતેને મલે છે. નદીમાંથી જેટલું જોઈએ તેટલું જળ પી લેવાનો સર્વને સરખો દુઝ છે, પણ ચકલી દશ બાર દીપાં જ પી શકે છે, મનુષ્ય શેર બશેર પી શકે છે, અને દાથી એક પખાણ ભરીને પી શકે છે. આમ હોવાથી જ્ઞાનના મદ્યનું આધાર, મદ્ય કરનારની લાપટી-ઉપર આધાર રાખે છે.

જ્ઞાન સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે કે કેમ, એ ચંકાનું સમાધાન આ લઘુ લેખમાં કાઢી શકે તેમ નથી. ચૈતન્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને તે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે, એનું શાસ્ત્રોદ્ધાર જણનારને આ વિષયમાં ચંકા થવી સંભવતી નથી. એમ છતાં જેમને ચંકા રહે તેમજે શાસ્ત્રાભ્યાસદ્વારા તે ચંકાને નિવૃત્ત કરવા પ્રયત્ન સેવવો.

પૂર્વે કહ્યું તેમ મગજ એ જ્ઞાનનાં આદિલનેત્રે અર્થાત્ વિચારોને મદ્ય કરનાર અને મોકલનાર પત્ર છે. આદિલનેત્ર મદ્ય કરવાના અને મોકલવાના તેના પેતાના નિયમો હોય છે, અને તે નિયમો વિશ્વમાં રહેલાં સધળા પ્રકારનાં તેજ રંગ, અને ખનિ-સાથે બંધનેસતા આવે એવા હોય છે. મનુષ્ય ગમે તે જાણ બાલનેત્ર હોય છે તે પછી તેનું મગજ આ નિયમોનો સ્વીકાર કરે છે, અને તેનો ઉપયોગ કરે છે. આમ રિશ્તિ અથવા પ્રસંગથી વિચારનાં આદિલનેત્ર પ્રકટી મગજમાં જ્યાં મુધી નથી પ્રવેશતાં અને મગજદ્વારા નેત્ર, કર્ણ, વગેરે ઉદ્વિગ્ધામુધી જ્યાં મુધી નથી પડેલિતાં ત્યાં મુધી જાવને જોઈ શકતા, સાંભળી શકતા, સ્પર્શ કરી શકતા, મુંવી શકતા, અથવા સ્વાતને જાણી શકતા નથી.

જેમ કોઈ તારવંત્રઉપર હાથ કરનાર મનુષ્ય કોઈ સંદેશ તારમાં મૂકે છે ત્યારે તે દિકામ્ નાંખેલાં તારનાં દોરડાંઉપર કામ કરનાર સ્વયં જ મનુષ્યોને તે સંદેશનું દર્શન

યાય છે, તે જ પ્રમાણે તમે અથવા કોઈ પણ મનુષ્ય વિચારનાં આદેશનને પ્રેરે તો જે જે મનુષ્યનું મગજ તે પ્રદક્ષ કરવા યોગ્ય રિચિત્રિમાં હોય તે મનુષ્યનું મગજ, તે આદેશન જે સમયે પસાર થતું હોય છે તે સમયે કોઈ બીજા કામમાં ગુંથાયલું નથી હોતું તો તેને પ્રદક્ષ કરે છે, અર્થાત્ તે વિચારને જાણે છે.

વિશ્વમાં બાપી રહેલા જ્ઞાનમાયી જે પ્રત્યેક વિચારનું આદેશન તમે સ્વીકારો છો, અને તેના ઉપર પ્રીતિની દૃષ્ટિથી જુઓ છો તે આદેશન તમારા શરીરના બધા ભાગમાં ફરી વળે છે, અને શરીરના ચોક્કસ ભાગોને કાં તો નવા રચવામાં અથવા ફરી રચવામાં મદદ કરે છે અથવા તો તેમનો નાશ કરવામાં મદદ કરે છે; અને આમ કરીને તે વિચારનું આદેશન શરીરના તે ભાગને પોતાને અનુકૂળ કરે છે, અર્થાત્ પોતાના આદેશનને બહુ સત્વર પ્રદક્ષ કરવા યોગ્ય કરે છે. આથી કરીને બીજા પ્રસંગે જ્યારે તેનું જ આદેશન તેના પ્રતિ આવે છે ત્યારે તે તેને સત્વર પોતાના પ્રતિ આકર્ષી લે છે અને સહેલાઈથી તેને અનુકૂળ થઈ જાય છે.

માનસિક આદેશનોના નિયમો સઘળા જ મનુષ્યોના એક જ હોવાથી જ્યારે કોઈ વિચાર કોઈ મનુષ્યના મગજમાં ઉઠે છે, ત્યારે જે તંતુઓમાં તેણે જેવાં આદેશનો પ્રકટાવ્યાં હોય છે, તેવાં જ આદેશનો બીજા મનુષ્યના મગજના તે તંતુઓમાં તે પ્રકટાવે છે, અને તેના મગજમાં તેવાં આદેશનો પ્રકટતાં તે મનુષ્યને તે વિચાર શો છે, અને શાનો છે, તેનું જ્ઞાન થાય છે. સઘળા પ્રકારનાં તેજ, રંગ, અને અવાજ બીજા કંઈ જ નથી પણ અમુક સંપ્રદાયાનાં આદેશનો છે, અને તેથી કરીને કોઈ ચિત્ર જ્યારે આપણી નજરે પડે છે, ત્યારે તે ચિત્રના રૂપરંગનાં આદેશનો પ્રમાણે જ આપણા મગજમાં આદેશનો પ્રકટે છે, અને તેથી તે ચિત્ર જોવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ.

વધારે સ્પષ્ટ સમજાય એટલા મટે એક ઉદાહરણ લેઈને આ વિષય સમજાવીએ. ધારો કે આપણા મગજમાં બાવન તંતુઓ છે, અને તે દરેક તંતુ ગ્રૂપાક્ષરના અક્ષરોનાં ઉચ્ચારપ્રમાણે આદેશનો પ્રકટાવે છે; અર્થાત્ કોનો ઉચ્ચાર કરતાં જેટલાં આદેશનો થાય તેટલાં આદેશનો એક તંતુમાં થાય છે, જ નો ઉચ્ચાર કરતાં જેટલાં થાય તેટલાં બીજા તંતુમાં, એમ આવને તંતુઓમાં આવને અક્ષરોના ઉચ્ચારનાં આદેશનો પૃથક્ પૃથક્ થાય છે. આમ હોવાથી કોઈ મનુષ્ય ચ નો ઉચ્ચાર કરે કે તરત જ તમારા મગજમાં ચ નો તંતુ, ચનો ઉચ્ચાર કરવામાં જેટલાં આદેશનો થયાં હોય તેટલાં જ આદેશનો તમારા મગજમાં પ્રકટાવે છે, અને આ પ્રમાણે તેટલાં આદેશનો પ્રકટતાં તમને ચ તું જ્ઞાન થાય છે. (વસ્તુતઃ મગજમાં હજારો તંતુઓ છે પરંતુ ઉદાહરણરૂપે જ બાવન તંતુ લીધા છે.) હવે ધારો કે તમને પ્રેમનો વિચાર સ્ફુરે છે. આ વિચારનું તમને જ્ઞાન થાય છે. તેનું કારણ એ કે તમારા મગજમાં પૂરૂ એ જ અને ચ નો ઉચ્ચારમાં જે આદેશનો થાય છે, તે થયાં છે. હવામાં પ્રેમના વિચારનાં આદેશનો પસાર થતાં હોય છે, અને તમારા મગજની રિચિત્ર તેમને પ્રદક્ષ કરી શકે એવી તે સમયે હોવાથી તેઓ આકર્ષાઈને તમારા પ્રતિ આવ્યાં છે, અથવા કોઈએ પ્રેમના વિચારનાં આદેશનો તમારા પ્રતિ પ્રેર્યા છે, અને તેથી તમારા મગજના તંતુઓમાં તેટલાં જ આદેશનો થવાથી તમને પ્રેમનાં

વિચારનું જ્ઞાન થયું છે. આ પ્રેમના વિચારના આદિલનો તમારા જ્ઞાનતંતુઓકેપર ફરી વળે છે, અને પોતાની મુખદ અસરનું તમને જ્ઞાન કરાવી આકાશમાં આગળ વળ્યા જાય છે, અને માર્ગમાં ખીજાં જે જે પ્રાણીઓનાં મગજ તેમને મદદજુ કરી શકે એવી દાસતમાં દોષ છે તે સર્વમાં પોતાના આદિલનો ઉત્પન્ન કરે છે અને તેમનામાં પોતાની મુખદ અસર પ્રકટાવે છે. શોકના, ક્રોધના, લપના, દ્વેષના એ વગેરે વિરિધ નિંદ્ર વિચારોમાં પણ આમ જ થાય છે. ફેર માત્ર એટલો જ પડે છે કે તેઓ પોતાની પ્રતિકૂળ દુઃખદ અસર પ્રકટાવે છે, અને તેથી તમને લાભ ન થતાં દાનિ થાય છે.

વાતાવરણમાં જે સમયે પ્રેમના વિચારના અથવા દ્વેષના વિચારના આદિલનો પસાર થતાં દોષ તે સમયે તમારું મગજ કોઈ ખીજા કામમાં અને વિચારમાં તકલીફ ધર્મ ગયું દોષ છે, તો તે આ પસાર થતા વિચારના આદિલનોને મદદજુ કરવાપેજ રિયલિમાં હોતું નથી, અને તેથી તે આદિલનો તમારા મગજના તંતુઓને દોડાવમાન કરતાં નથી, અને તમને તે પ્રેમના અથવા દ્વેષના વિચારનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ ખુર્તા નેત્ર છતાં ખીજા કોઈ કામમાં આપણું મગજ પ્રેવાઈ ગયું દોષ છે, તો પાસે ધરેલા ચિત્રનાં આદિલનો આપણા મગજમાં પ્રવેશી શકતાં નથી, અને તે ચિત્રનું આપણને જ્ઞાન થતું નથી, તેમ ખીજા કામમાં એકાકાર થયેલા આપણા મગજને વાતાવરણમાં વહેતાં વિચારના આદિલનોની કશી જ અસર થતી નથી. આથી વાતાવરણમાં વહેતા અસંખ્ય અપોગ્ન અને દાનિકારક વિચારનાં આદિલનોની દુઃખદ અસરથી જયવાતી કુંમી આપણને દરતગત થાય છે. અને તે એ કે ઉપયોગી, શુદ્ધ અને સુખદ વિચારોમાં જ આપણા મગજને નિરંતર પ્રેવાયકું રાખવું. મનુષ્યમાં નિમગ્નજ રહેલું છે, અને તે વડે તે અપોગ્ન વિચારોને પોતાના પ્રતિ આવતા ખાળી શકે છે.

સતારમાં કે સારંગીમાં જેમ આસાવરી કે બિદાજ વગેરે રાગો ભરી મૂકવા નથી, તથા તારયંત્રમાં સદિશાઓ જેમ ભરી મૂકવા નથી, તથા ટાઇપરાઈટરમાં લખેલા પત્રો જેમ ભરી મૂકવા નથી તેમ આપણાં મગજમાં વિચારો અને જ્ઞાન ભરી મૂકવું નથી. જેમ વાદિત્રો રાગને પ્રકટાવવાનાં સાધનો છે. તેમ આપણાં મગજ વાતાવરણમાંથી આવતા જ્ઞાનનું આપણને જ્ઞાન કરાવનારાં સાધનો છે, જેમ વાદિત્ર વગ્રાડનાર વાદિત્રતા તારને ઉડે છે એટલે તેમાંથી સ્વર નીકળે છે, તેમ વાતાવરણમાં વહેતા વિચારો આપણા મગજના તંતુઓને ઉડે છે, એટલે આપણને વિચારોનું જ્ઞાન થાય છે.

દાનરો વિચારો આપણા આગળ થઈને નિરંતર વળા જાય છે, પરંતુ આપણને તે વિષે કશું જ્ઞાન થતું નથી, કારણ કે તે વિચારોને આપણે આપણાપ્રતિ આકર્ષતા નથી. પણ વિચારો આપણા પ્રતિ આવે છે, આપણા મગજના તંતુઓકેપર પસાર થાય છે, અને પસાર થઈને બહાર નીકળી જાય છે, પણ તેની જગ્યા અથવા નિષ્ક્રમ અસર આપણને થતી નથી; કારણ કે આપણને તેમનો તત્કાલ કશો ઉપયોગ દોરો નથી, તેથી અથવા ખીજાં કોઈ કારણથી, તેઓ આપણામાં ફેરાર કરીને આપણા અંતર્યર્થમાં જાય ત્યાં સુધી આપણે તેમને મદદજુ કરી રહેતા નથી. પણ મનુષ્યે અજ્ઞાનજેવા રહે છે, તેનું કારણ જ્ઞાનના વિચારો તેમના મગજમાં પ્રવેશતા નથી, એ

નથી, પણ જે જ્ઞાનના વિચાર તેમના પ્રતિ આવે છે, તેના પ્રતિ તેઓ બેદરકાર રહે છે, અને તેમને પકડી રાખ્યા વિના અને તેમને ઉપયોગ કર્યા વિના તેમને જેવા આવે છે તેવા વહી જવા દે છે.

કોઈ ખાસ વિચારના આદિશનને ૧૩૮ ગાળીને જ્યારે મગજના તંતુને અથવા તંતુઓને છેડેલી સ્થિતિમાં રાખી રહેવામાં આવે છે ત્યારે તે તંતુઓ તે જ વિચારને પછી આકર્ષ્યા કરે છે, અને મનની દૃષ્ટિઆગળ તે વિચારના જ ધિત્રને પ્રત્યેક સમયે વધારે અને વધારે સહેલાઈથી રજુ કરે છે. તમે તમારા ઓરડામાં સતારના કોઈ સુરને વગાડો તો તેનું આદિશન તે ઓરડીમાં ખીળ જે જે સતાર પડ્યા હશે તે સર્વ સના-રમાં તે સુરની સાથે મળેલા તારોમાં યથારા પ્રકટાવશે; અર્થાત્ તેઓમાં આદિશનો પ્રકટાવશે. એક વાર પ્રકટેલું આદિશન કદી નાશ પામતું જ નથી. તે સર્વદા આકા-શમાં ગતે કર્યા જ કરે છે. સતારનો તાર યથરતો બંધ પડી જશે અને આપણે કાને કશો જ અવાજ નહિ આવે પણ તેથી તે અવાજનું આદિશન નાશ પામ્યું છે, એમ સમજવાનું નથી. તે આદિશન તો ઓરડીમાંથી બહાર પ્રવાસ કરતું નીકળી પડ્યું હોય છે. જો તે ચાલતું ન હોત તો સતારને વાગતો આપણે કદી પણ સંભળી શકત નહિ. આપણે કાન સતારના અવાજને સંભળવા જે તરફ તે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં જતો નથી, પણ અવાજનું આદિશન કાનપાસે આવે છે. તે જ પ્રમાણે આપણી આંખ કરેડો માંદા દૂર રહેલા તારાઓને જેવા તારાઓપાસે જતી નથી, પણ તારાના તેજના અને રંગનાં આદિશનો તારામાંથી નીકળી આપણા નેત્રની પાસે આવે છે અને તેના જ્ઞાનતંતુઓને અથડાય છે, અને આપણે તારાને જોઈએ છીએ. બહેરો મનુષ્ય સં-ભળતો નથી, તેનું કારણ અવાજનાં આદિશનો તેના કાનને અથડાતાં નથી એ નથી. અવાજનાં આદિશનો તો તેના કાનને અથડાય જ છે, પણ તેના કાનનો પડદો બહુ જડો થઈ ગયેલો હોવાથી તે આદિશનોના અથડાવાથી તે કંપતો નથી, અને તેથી તેમાં આદિશનો ઉપજતાં નથી. જેમ તોડસમાં એક ઝીણા તારને છેડાથી તેની પામેનો ખીજો ઝીણો તાર કંપે છે, પણ તે તારની જગ્યાએ આપણે એક જડો સળીયો બાંધ્યો હોય તો તે કંપતો નથી, તેમ સાધારણ સ્વરનાં આદિશનના અથડાવાથી બહેર માણસના કાનનો પડદો કંપતો નથી. જ્યારે ધણી મોટી જીમ તેના કાનઆગળ પાડામાં આવે છે ત્યારે તેનાં વધારે વેગવાળાં આદિશનો જોઈથી તેના કાનના જડા પડદાને અથડાય છે અને તેમ યતાં તે ધ્રુજે છે, અર્થાત્ તેમાં આદિશનો પ્રકટે છે, અને તે સંભળે છે. ઓછું જોનાર અથવા ટુંકી નજરવાળા મનુષ્યના સંબંધમાં પણ એમ જ થયું હોય છે. નેત્રના જ્ઞાન-તંતુઓમાં કંઈક બિગડા થવાથી પ્રકાશનાં આદિશનોવાડે તેઓ બરાબર કંપતા નથી, અને તેથી ઓછું દેખાય છે. પાસેના પદાર્થોનાં બગવાનું આદિશનો જ તે તંતુઓઉપર અસર કરતા હોવાથી પાસેના પદાર્થો દેખાય છે.

સ્વાદને જાણનારી, ગંધને જાણનારી અને સ્પર્શને જાણનારી ઇન્દ્રિયોના સંબં-ધમાં પણ એ જ નિયમ લાગુ પડે છે. આ કારણથી જ એકના એક પદાર્થનો સ્વાદ, વાસ, અને સ્પર્શ સર્વને સરખો અનુભવમાં આવતો નથી. ઇન્દ્રિયોની તીવ્રતાઉપર જ વિષયોના અનુભવનો આધાર હોય છે. દોષવાનું નેત્રવાળો એક દેખાવને જેવો જુએ છે,

તેના કરતાં નિર્દોષ નેત્રવાળો સેંકડો દરજ્જે વધારે સારો જુએ છે. કેટલીક સદ્મ આખતો દોષવાન નેત્રવાળાને જણાતી પણ નથી. આથી જ સર્વ મનુષ્યોનાં એકના એક પદાર્થનાં વર્ણન સરખાં હોતાં નથી. એકના એક પદાર્થને એક મનુષ્ય જ્યારે બહુ જ ખારો, અથવા ગંભીર અથવા તીખો કહે છે, ત્યારે બીજાને તે જોઈએ તેટલો જ ખારો, ગંભીર અથવા તીખો જણાય છે. એકનું એક જ ગામન એકના હૃદયને પાણી પાણી કરી નાંખે છે, ત્યારે બીજાને તે ચકલીઓની ચીંચીયારીજવું લાગે છે. જેઓની ધંદિયો બહુ તીક્ષ્ણ હોય છે, તેઓનાં જ મનને પદાર્થોનાં વધારે યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય છે, અને તેથી કરીને તેઓની જ સ્મરણશક્તિ વધારે સારી હોય છે, અર્થાત્ તેઓ જ સાંભળેલી અથવા જોયેલી બાબતોને, સંપૂર્ણરીતે જ્યારે જોઇએ ત્યારે પોતાના મગજમાં ખડી કરી શકે છે.

આપણને જે જે અનુભવો થાય છે, તે સર્વનું મનની દૃષ્ટિઆગળ ચિત્રરૂપે જ્ઞાન થાય છે. આમ હોવાથી બૂતકાળમાં અનુભવેલા કોઇ વિષયનું ચિત્ર આપણે મગજમાં પાછું ખડું કરવું હોય છે, અર્થાત્ કોઇ વાતને પુનઃ સ્મરણમાં આણવી હોય છે ત્યારે, સતારના પડદાઉપર જેમ કોઇ આંખથી ફેરવી વળે તેમ આપણે મગજના તંતુઓઉપર મનોમયરીતે ફરી વળીએ છીએ; અને જ્યારે ખરા તંતુઓને સ્પર્શ થાય છે ત્યારે ઘાનતંતુઓ તે ચિત્રને વાતાવરણમાંથી આકર્ષી આપણી દૃષ્ટિસમીપ ખડું કરે છે, અને પુનઃ આપણે તેનું અવલોકન કરીએ છીએ. વિચારમાં રહેલા આ પ્રકારના સામર્થ્યને લીધે આપણે અમર્યાદ જ્ઞાનને આપણાપ્રતિ આકર્ષી શકીએ છીએ, અને આપણે જોયેલા કોઇ પણ રથળને અથવા દેખાવને પુનઃ જોઈ શકીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

અરુચિના:

દુહ તથાપિ દાસ, આપતણો લહી સર્વદા,
અંતરૂમાં આભાસ, આપસ્વરૂપનો પ્રકટજ્ઞે.
સ્મરૂં ન પ્રતિશ્ણ નાથ ! તોપણ આપ દયાનિધે !
શિરથી રક્ષક હાથ, ક્ષણ પછી દૂર કર્યો નહિ.
મનનો દુહ સ્વભાવ, નથી અભણ્યો આપને,
તેથી દાખી પ્રભાવ, બલ હણ્યો તેનું પ્રભો;
કૃત દુરિતોથી દુઃખ, ક્ષણ ક્ષણ પીડા આપતું,
દીન કરીને મુખ, આપવિના કયાં ધારીએ ?
જોજો સત્વર ઇશ; દરજ્જાનયથી દાસને,
ધાતું નમાવી શીશ, કાપો રજતમયાશને.

—મીનિધનંધ.

મહાત્મા અમિતવર્ચા

અથવા

અદ્ભુત યન્ત્ર.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૫૪ થી)

શ્રી અમિતવર્ચાના પધારવાથી સંભાષણશાલાનું રૂપાંતર થઈ ગયું છે. શિષ્યવર્ગમાં એકદમ સંભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મુરલીના શ્રવણથી જોખીઓને જેમ જગતનું અજ્ઞાન યર્ષજતું હતું તેમ અમિતવર્ચાની સત્ત્વમયી મુખચળવિના દરેકનથી શિષ્યગણની ટૂંતિઓ વિશ્વપ્રપંચથી તત્કાલ વિમુક્ત થઈ જાય છે. શિષ્યો પોતાના અંગોની વિશેષ ચેત્તાવિના જ્યારે ખેડા હતા ત્યારે જે સંભાષણશાલા સામ્યાવસ્થાચુક્ત પ્રકૃતિજેવી લાગતી હતી, તેણે શ્રીઅમિતવર્ચાના આગમનથી થયેલા શિષ્યોના સસંભ્રમ ઉત્થાનને લીધે કુબ્ધ-દશામાં અવસ્થિત પ્રકૃતિનું સામ્ય ધારણ કર્યું છે. તેમાં વળી શુરુથીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ અર્પણ કરવાના શિષ્યોના વેગે તે શાલાના દેખાવને અખિનવવિલક્ષણતા સમર્પણ કરી છે. વાત્સલ્યમૂર્તિ, રાનરાશિ શ્રી અમિતવર્ચાના પરમયાવન ચરણના સંચારથી પૃથ્વીનું અંતઃકરણ દ્રવીભૂત થઈ ગયું હોય, તે પિંગળી જળરૂપ બની ગઈ હોય, તે જળપૃષ્ઠઉપર અમિતવર્ચારૂપ ઉદિયતાવસ્થાવાળા નૂતન નારાયણ વિલસી રહ્યા હોય અને તેમના ચરણકમલમાં શિષ્યરૂપ મત્સ્યો સ્થિતિ કરી રહ્યા હોય એમ પ્રેક્ષકને જ્ઞાન થયાવિના રહેતું નથી. શિષ્યોના સર્વોંગે વ્યાપી રહેલી દીનતા, તથા વિરેષે કરીને તેમનાં મુખઉપર પ્રસરી રહેલી ગંભીરતા અને પ્રસન્નતા; ખીજે પક્ષે શ્રી અમિતવર્ચાના મુખઉપર વ્યક્ત દેખાતી સ્મિત-ચાયા તથા અમૂલ્ય આશીર્વાદના લાવને સૂચવનાર તેમનાં દિવ્ય નેત્ર તથા શુક્રામલ હસ્ત આ દેખાવનું અન્યને યથાસ્થિત પ્રદર્શન કરવા અદ્વિતીય લેખકની લેખિની અસંમર્થ છે, કોઈ ચિત્રકાર કદાચ પોતાની પિંછાથી પ્રેક્ષકોના અંતરમાં તે બાવો ઉપજાવી શકે તો તેણે પોતાને ધન્ય માનવો.

મહાત્માશ્રીને માટે ઉચ્ચ આસનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. તેઓ તે ઉપર વિરાજમાન થયા પછી શિષ્યો ખેસે છે. શ્રી અમિતવર્ચા કહે છે, કેમ સ્વયંજયોતિ ! આજ તમારા સંભાષણમાં શા વિષય ચાલી રહ્યો છે ?

સ્વયંજયોતિ ઉત્તર દે છે: હે ભગવન્ ! આપશ્રીનાં પાપપુંજહર ચરણકમલ સ્પર્શવાથી આજે પુનઃ આ શાલા પવિત્ર અને વિભૂષિત થઈ છે. હે પ્રભો ! અંતર્યામીરૂપે અમને સર્વને ગુપ્ત બોધ અર્પેનાર આપશ્રીનું અમને સ્પષ્ટ બોધ આપવાઅર્થે અત્ર પધારવું અનંત ઉપકારકર છે. દીપકોમધ્યે સૂર્યની પેઠે યે.મિટ્ઠંદમાં વિરાજમાન જાગૃણ ! મધ્યાહ્નને સૂર્ય પ્રકાશ આપનાર છતાં શરીરના મરતકાદિ અવયવોને સંતોષ કરે છે, પરંતુ આપશ્રી તો અવર્ણનીય શીતલતાચુક્ત પ્રકાશના દાતા છે, તેમની યથાર્થ સ્તુતિ શી રીતે કરવી ? હે પરમ કૃપાલો ! આ મધરાત્રી વર્ષમાં અમુક ઝડપમાં વર્ષે છે, કોઈ સ્થલે વર્ષે છે તો કોઈ સ્થલે વર્ષતા નથી, કોષ્ઠકનાં ક્ષેત્ર અદૃશ્યિયી ક્ષીણ થાય છે તો કોષ્ઠકનાં ક્ષેત્ર અતિદૃશ્યિયી પાંચમાસ થાય છે, અનેક વાર આંખ ખેંચાવી ખેંચાવીને પણ દીપ્તસરખું પણ પાડતા નથી, અને કેટલીક વાર દેવના આવેશમાં પૃથ્વીને લદાય કરી નાંખે છે, પરંતુ આપશ્રીની કૃપા તો બારે માસ વર્ષે છે, અદૃશિ તેને સદા અગ્રણી છે, તેની અ-

તિરુદિ અત્યંત દુઃખલય અને સૌખ્યપરાકાશને જ અર્પે છે—એવા આપશીતું માહાત્મ્ય વર્ણવાની ધૃષ્ટતા કાણુ કરશે ?

હે સર્વજ્ઞ આશકામ પ્રભો ! અમારા સંભાષણને જાણવાની આપની દૃષ્ટિ આપ-શ્રીના વાતસલ્યને અનુરૂપ જ છે. મધ્યે મધ્યે અંતઃકરણની લઘુતાના આવિર્ભાવવાળી અમારી વાર્તા સંગોપાંગ આપશ્રીને નિવેદન કરતાં અમારૂં અંતઃકરણ લગભગ એ રવાણાવિક છે, પરંતુ આપનાં શ્રુતિતુલ્ય અમૃતરસથી વચ્ચેને શ્રવણ કરવાનો અત્યંત શુભયોગ અમારી તુચ્છ વાર્તાથી પણ મળતો હોવાથી તે પણ અમારૂં નિષ્કૃષ્ટ સંભાષણ પણ થય છે. નાનામાં નાની નદી પણ અગાધ મહાસાગરનો સંગોગ કરાવે છે તેમ અમારી તુચ્છ-તમ વાર્તા પણ કૃતકૃત્યતાગ્નનક આપશ્રીનાં બોધમય વચ્ચેનું પાન કરાવે છે. પ્રભો ! આજનો વિષય ' પૂજ્યતત્ત્વનું અવગ્રંથન ' એ હતો. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક પૂજ્યતત્ત્વ એમ બે પ્રકારે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. પારમાર્થિક પૂજ્યતત્ત્વના હેતુરૂપે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિને સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં. વ્યાવહારિક પૂજ્યતત્ત્વસંબંધે વિદ્યા, કલા, વીરત્વ, સત્તા, લક્ષ્મી, વય-ઘટ્યાદિનો વિચાર આવતો હતો, એટલામાં બધું સદસાંશુએ પોતાની લાંબા સમયની એક શંકા પ્રકટ કરી. તે શંકા

સ્વયંજ્યોતિનો શોભ જોઈ શ્રીઅમિતવચ્ચાં કહે છે, જ્યાંપર્યંત સાધકઅવસ્થા છે, અને સિદ્ધશાને અનુભવ નથી ત્યાંપર્યંત અંતઃકરણમાં શંકાનો ઉદ્ભવ થવો એ યુક્ત જ છે. શંકા પણ બે પ્રકારની હોય છે; એક પોષક, અને બીજી શોષક. પોષક શંકા ખાટો ખોદી યાંત્રણને હયમથાવી તેમાં તેને સ્થિર કરવા જેવી છે; અંતઃકરણના રથેયમાં તે ઉપકારક છે. શોષક શંકા યાંત્રણાજેટલો અથવા યાંત્રણાકરતા વધારે ઉઠે ખાટો ખોદી યાંત્રણને તેમાં ઉતારી શૂન્ય કરવા જેવી છે; અંતઃકરણના રથેયની તે વિષાતક છે. શાસ્ત્ર-સદ્ગુરુ-અનુભવ એ ત્રિભૂતિના ચરણે શંકાનું નિવેદન કરનાર પુરુષ કદાપિ શોભ્ય-હેતો નથી. અઘાનરૂપ અંધકારને વિખેરવામાં જેના અંતઃકરણના અંશુઓનું સામર્થ્ય સર્વને વિદિત છે તે સદસાંશુની શંકા પોષક બદતની હોવી ધટે છે, અથવા તો તે વિનો-રૂપ જ દરો. તેનું સમાધાન અજ્ઞાપિતરીતે ચાએ, અને તેનું નિવેદન અજ્ઞાપિત રીતે ધરમાત્રા કરો. મારૂં અત્ર આગમન તમારા સંભાષણના અનુસંધાનમાં પ્રતિબંધરૂપે યજુવાનું નથી.

આટલું કહી શ્રીઅમિતવચ્ચાં પોતાની અંશુર્વસૂચક કરજુર્દદિષ્ટિ બેઠેલી સંતામાં ચારે છેડે પ્રસારે છે. કોઈ અલૌકિક પ્રવાદમાં જળે રનાલ થયું હોય અને રિબજસ પ્રાદ્ય રયું હોય એમ સર્વને લાગુ થાય છે. દિષ્ટિ સંક્રાયાધ પાસેના જમિપ્રદેસરૂપર રચ-પાય છે. માતૃકુક્ષિમાં રુદ્રેય માસે જેમ ગભેનું રકુરણ થાય છે તેમ શિષ્યસભામાં સંગ-વળાટનો આરંભ થાય છે, અને યોદ્ધાક દણ્ડમાં તો શ્રીઅમિતવચ્ચાંના આગમનપૂર્વે જેનું અનિર્વચિત રોદવર્તન હતું તેનું તેમના સમદા લગભગ ઘણું રહે છે. શિષ્યો ગુરુઅભિમુખ બેઠા હતા તે બે વિભાગમાં સામસામા બેસે છે. શ્રીઅમિતવચ્ચાં તટસ્થ-સજાના અંત-માંમીરૂપે વિરાજ રહ્યા છે.

અલરર્ચસી કહે છે, પ્રિયબંધુ સદસાંશુ ! આપણા ગુરુશીતું અંશુર્વ અપરિમિત જતાં તેઓ તેને કોઈ દિવસ કેમ પ્રકટ કરતા નથી, એવી તમને જે શંકા દીર્ઘસમયથી ચર્ચા કરે છે તેના સંબંધમાં પૂછવાનું કે પ્રશ્નનિપતિ શ્રી મહેશ્વરનું અંશુર્વ અપરિમિત હતાં તેઓ પણ તેને કેમ પ્રકટ કરતા નથી ?

બૃહત્પા કહે છે, અને શ્રી મહેશ્વર પોતાનું અંશુર્વ પ્રકટ કરે છે તેમ આપણા

ગુરુશ્રીએ પણ પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ કર્યું નથી, કરતા નથી, અને કરશે નહિ ? આપણને વિસ્મૃતિ તો નહિ થતી હોય ?

જિજ્ઞાસુ કહે છે, વિસ્મૃતિની વાત જવા દોને, નથી પ્રકટ કર્યું એમ જ સ્વીકારોને. તોપણ શું કોઈ એમ કહી શકશે કે ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરવામાં જ ઐશ્વર્ય રહેલું છે ? ઐશ્વર્યની ગુપ્તિ કરવામાં શું ઐશ્વર્ય રહેલું નથી ?

પ્રકૃતિપાવન કહે છે, અરે ! ગમે તેમ હો. ગુરુશ્રીનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ જ છે. હોય આપણો ને આરોપ અન્ય શિર ! વાદળથી ઢંકાયેલો સૂર્ય પણ વાદળોની પ્રતીતિ નથી કરાવતો શું ? સૂર્ય ઢંકાતો જ નથી. આપણી દૃષ્ટિનું જ આવરણ થાય છે. આપણા ગુરુશ્રીનું ઐશ્વર્ય અદર્શિત પ્રકટ જ છે.

તીર્થસ્નાત કહે છે, યથાર્થ છે. સૂર્ય વંદ્યવર્થી પરિવૃત્ત ક્રાંતિપતિને સાદાઈ રાખવામાં અંતઃકરણને ઝોછો નિમગ્ન જોઈતા નથી, તેમ ઐશ્વર્યપતિ આપણા ગુરુશ્રીનું પ્રવૃત્તિસાર્થ અંતઃકરણની અલૌકિક અવસ્થારૂપ ઐશ્વર્ય જ દર્શાવે છે.

મતબધુ કહે છે, અને જો ગુરુશ્રીના ઐશ્વર્યના પ્રકટીકરણના દર્શાવો જ જોઈતા હોય તો તે શું મળી આવે એમ નથી ? મને પોતાને થોડાક માસ ઉપર ઉમ્મ જવર આવતો હતો, અને કોઈ ઉપાયે મટતો ન હતો ત્યારે ગુરુશ્રીએ શું આપના સર્વતા દેખતાં વિલક્ષણ કરુણદૃષ્ટિપાત કરી મારા શરીરઉપર પોતાતો સુકુમાર વરદ હરત રથાપી તે જવરને તત્કાલ મટાડ્યો ન હતો ?

પ્રસન્નાત્મા કહે છે, અને શું પરમદિવસે જ, પૂર્વરાત્રિએ જ તુના કરાવાથી મારા ગાલપર ચઢી ગયેલો સોજો ગુરુશ્રીએ પોતાના સુધાર્થની કરકમલના સ્પર્શથી તત્કાલ ઉતાર્યો ન હતો ?

સંદેહથીલ કહે છે, એવા દર્શાવોની કિમત બહુ ન્યૂન છે. ઉદાહરણ કેવલ શ્રદ્ધા ઉપર રચાયેલાં હોવાં જોઈએ નહિ, પરંતુ ત્રાહિત માણસના-અપ્રજ્ઞાલુના પણ કાન પકડાવે એવાં જોઈએ.

નવપ્રવિષ્ટ કહે છે, અર્થાત્ ઐશ્વર્યનો પ્રયોગ સાખીત અને સામાજિક હોવો જોઈએ એમ તમારું કહેલું છે. રંગભૂમિઉપર જેમ પાત્ર પોતાનો ભાગ ભજવે છે તેમ ઐશ્વર્યખ્યાપકે સર્વ લોકસમક્ષ પોતાના ઐશ્વર્યનું પ્રકટીકરણ કરવું જોઈએ. પરંતુ એવે પ્રકારે ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરાવવાનો અભિલાષ શું ઐશ્વર્યવાનને નાનમ આપવાસરખો નથી ? અને એ રીતે ઐશ્વર્યનો રક્ષેટ શું ઐશ્વર્યવાનને હાનિ કરતો નહિ હોય ?

કૌતુકી કહે છે, એમ કરવાથી જો ઐશ્વર્યની હાનિ થતી હોય તો મૂળ જ ઐશ્વર્યની અસ્થિતા સમજવી. પચીસ ટીપ્પણેલું જલ સમુદ્રમાંથી કાઢવાથી સમુદ્ર જો શોષાઈ જતો હોય તો તેને સમુદ્ર એ ગંભીર સંજ્ઞા કોણ આપશે ? નવું નવું જાણવાની ઇચ્છા મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉઠતી એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ કુતૂહલખાતર જ નવીન જાણવાની ઇચ્છાવાળા હોય, તેમ બીજે પક્ષે કોઈ નવીન જ્ઞાનનો સાક્ષાત્ ઉપયોગ કરવાના સ્વભાવ આશયવાળા હોય છે.

તિગ્મશસ્ત્રી કહે છે, બધું કૌતુકી ! તમે અરેખરા સપડાયા છો, કુતૂહલની કુતૂહલની તુમિતિએ જ આપણા ગુરુશ્રીને શ્રમ આપવાની અયોગ્યતા તમે સ્વીકારશો જ, અને બીજા જે સરલ અંતઃકરણના યથાર્થ જિજ્ઞાસુ લોકો તમે કહો તેમને ગુરુશ્રીનાં ચરણકમલનો આશ્રય લેતાં કોણ અટકાવે છે ? ગુરુશ્રીએ પોતાને ઐશ્વર્ય દર્શાવવા તેમના સમક્ષ જવું, એમ તમે કહેવા માગો છે ?

(અપૂર્ણ)

કના પ્રકાશનું વ્યવધાન થયે જેવી અનુપલબ્ધિ યાચ છે તેવો જ છે, તો પછી એમાં સ્નાન કરવું, દાન કરવું, વસ્ત્રનું પ્રક્ષાલન કરવું ઇત્યાદિ ક્યાં રહ્યું એવી શંકા આ વિદ્યાનની પ્રક્રિયા જાણનાર કેટલાકને ઉદ્ભવે છે. અને તે ઉપરથી કેટલાક એવું પણ માને છે કે અદ્વિતિ વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો વિરોધ છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું અજ્ઞાનમૂલક છે અને વહેમમાત્ર છે તેથી એવું કંઈ કર્તવ્ય નથી. મદલ્ય એ સામાન્ય વાતિકર છે; શ્વિત્રી અને ચંદ્રની રિથિતિવિશેષથી થતો રહે છે. તેમાં સ્નાન શું કરવું, દાન શું કરવું વગેરે.

આ જ પ્રમાણે વિવિધ રથો અને વિવિધ પ્રસંગે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનો વિરોધ કદાચી શાસ્ત્રમાં કહેલી વાત અપ્રમાણ છે અથવા વહેમની જ માત્ર વાત છે એમ કેટલાક સચવે છે. વિશેષે કરીને જે બાહ્ય પ્રગ્ભને વિજ્ઞાનની શોધો જણાવવામાં આવે છે તેમનાં મન શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તમાં નિષ્પ્રયુક્ત થયાં હોતાં નથી અને તેઓ પોતે વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો અવિરોધ કરી શકે તેમ નથી, તેથી તેમનાં ઉછરતાં મન શાસ્ત્રની આઘાતું ઉલ્લંઘન કરવા વિશેષ તત્પર થઈ જાય છે.

શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ જાણનાર મનુષ્યો આ શંકાને અવકાશરહિત જ ગણે તેમ છે. તેઓ સારી રીતે જાણે છે કે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનો વિરોધ હોવાનો જ સંભવ નથી, પ્રથમ તો વિજ્ઞાન તથા શાસ્ત્રની મર્યાદા સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ છે; એ બંને જૂડી જૂડી ભૂમિકામાં પોતાનો વ્યાપાર કરે છે, પોતાનું રાજ્ય ભોગવે છે. વિજ્ઞાન માત્ર તે તે દૃષ્ટિકોણને જાણવનાર વિદ્યા છે અને અમુક અમુક વ્યતિકર કેવી રીતે, કઈ રિથિતિથી યાચ છે તે જ જણાવે છે. પણ તે વ્યતિકરનું શું મૂલ્ય છે તે આંકવાનું કામ વિજ્ઞાનનું નથી, વિજ્ઞાનને એ મૂલ્યસાથે સંબંધ જ નથી. સારે શાસ્ત્ર પ્રત્યેક દૃષ્ટિકોણનું મૂલ્ય આંકનાર અને તેથી તે ઉપરથી યોગ્ય કર્તવ્યને ઉપદેશનાર છે. આમ હોવાથી જ દિતનું શાસન કરનાર તે શાસ્ત્ર છે એમ કહેવા માનવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વ્યતિકર મનુષ્યના દિતમાં શો ભાગ ભોગવે છે અથવા તેને એ દિતના સાધનરૂપ કેવી રીતે કરવો એ પ્રતિ લક્ષ રાખી શાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત યાચ છે અને વિજ્ઞાનને એ દિતસાથે સાક્ષાત્ સંબંધ નથી. વિજ્ઞાન જણાવે છે કે દારૂગોળો અમુક પ્રકારે તૈયાર કરાય છે. અમુક અમુક પદાર્થોનું અમુકપ્રમાણમાં મિશ્રણ યાચ તો એ મિશ્રણ અવાજસાથે ફાટે છે. આ જણાવી વિજ્ઞાન વિરમે છે. પણ પછી એ મિશ્રણનો મનુષ્યના દિતને માટે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ એ વિજ્ઞાનની મર્યાદાથી બહાર છે આમ હોવાથી જ એ દારૂગોળાનો દિવસ પણ આદિને મરવામાં ઉપયોગ થઈ શકે તે જ પ્રમાણે મનુષ્યને, સજ્જન મનુષ્યોને મારવામાં પણ ઉપયોગ થઈ શકે છે. શાસ્ત્ર દેવે જણાવે કે દારૂગોળાનો ઉપયોગ પ્રથમ કાર્યમાં કરવો અને દ્વિતીય કાર્યમાં ન કરવો, દ્વિતીય કાર્યમાં કરનાર પતકી યાચ છે તો એમાં વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો કશો વિરોધ રહેો ? વિજ્ઞાન જણાવે છે કે દીરો એ કારજનમાત્ર છે; રસાયન તરવના નિષ્ક્રમથી એનામાં અને કારજનમાં જરા પણ ભેદ નથી. તેટલા ઉપરથી કોઈ શંકા કરે કે દીરો તો કાચલો જ છે તો પછી શા માટે એવું કાચલાથી અધિક મૂલ્ય મળ્યું, એને માટે શા માટે લોકો અધિક પૈસા લે છે; દીરાનું અધિક મૂલ્ય લેનાર મનુષ્યોને હેતરે છે, કોણે, દીરાને કાચલાથી અધિક મૂલ્યવાન ગણવો એ વહેમ માત્ર છે, એ રસાયનશાસ્ત્રના

નિયમથી વિરુદ્ધ છે, વગેરે, તો આ આશ્લેષ કરનારની મતિને ઝવેરી લોક ઉપદ્રાસને પાત્ર જ ગણે છે. હીરાતું મૂલ્ય આંકવું એ ઝવેરીની વિશ્વતું કામ છે અને રસાયનવિદ્યા તે એનું તત્ત્વમાત્ર જાણવા વિરમે છે.

વિવિધ વર્નસ્પતિઓ અને ઔષધમાં વપગતા પદાર્થો સમાન તત્ત્વોના બનેલા છે એમ રસાયનવિદ્યા જાણાવે છે તે ઉપરથી સર્વ રોગોમાં અનિયમે એ સર્વનો ઉપયોગ કરવાની દલીલ કરનારની મતિની પ્રેક્ષતા વૈદ્યવિદ્યા સ્વીકારે તેમ નથી, અને એમ કરનારને મંદમતિ જ ગણે તેમ છે એટલું જ નહિ પણ એવા પ્રયોગ મનુષ્યોપર કરનારને સરકાર સજા કર્યા વિના રહે તેમ નથી.

દવાની અંદર ઓકસીજન, નાઇટ્રોજન આદિ પદાર્થો છે અને તેમાં નાઇટ્રોજનનો મોટો ભાગ છે અને હંવા આપણે શ્વાસમાં લેવી પડે છે, આપણું જીવન તે પર ચાસે છે એ પ્રગણે જાણનાર મનુષ્ય એકલા નાઇટ્રોજનનો વાસ લેવા જાય છે તો મોટી હાનિને જ પાત્ર થાય છે.

સંક્ષેપમાં જાણાવવાનું કે તે તે વ્યતિકર શા છે, શા કારણથી ઉત્પન્ન છે એ જાણવાનાર વિદ્યા તથા તે વ્યતિકર શા દિતમાં ઉપયોગી છે અથવા દિતમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકાય છે તે જાણવાનાર વિદ્યા-એ બંનેની મર્યાદા જિનન જિન છે અને તેથી એ બેમાં વિશેષ હોષ શકતો નથી.

આ નિયમથી જોતાં અમુક અમુક તિથિ અમુક રીતે થાય છે તે જાણાવવું એ વિજ્ઞાનનું કામ છે અને એ પ્રમાણે તે જાણાવે છે. અને જાત્રએ તિથિની મનુષ્યતા સ્વભાવપર, કૃતિપર અને દિતપર શી અસર થાય છે તેને જોનાર છે અને તેને ઉદ્દેશીને કર્તવ્યનું વિધાન કરનાર છે તેથી એ બંનેની મર્યાદા જિનન જિન છે તેથી ઉભય સાથે હોષ શકે છે અને એકબીજાને અસત્ય, અપ્રમાણ ઠેરવી શકે તેમ નથી.

વિજ્ઞાન કારણની શોધ કરી તે તે વ્યતિકરને સકારણ સ્પષ્ટ કરે છે અને તેથી વિસ્મયનો અન્ત આણે છે. અમુક વ્યતિકર કેવી રીતે થાય છે તે જ્યાં સુધી સકારણ સ્પષ્ટ થતું નથી ત્યાં સુધી તેને જોનારને વિસ્મય થાય છે, પણ જ્યારે તેને સકારણ સમજવામાં આવે છે ત્યારે તે વિસ્મય રહેતો નથી. સીનેમામાં મનુષ્યો, આકૃતિ વગેરે કેવી રીતે ચાસે છે, આખી ગતિ કેવી રીતે જાણાય છે એ ન જાણનારને એથી વિસ્મય થાય છે. જોએ જાણે છે કે નેત્રદર્પણપર પડેલું પ્રતિબિંબ કે સેકન્ડસુધી ત્યાં રહે છે અને તેથી એ સમયપછી બીજી પ્રતિબિંબ પડે છે. તો તે બંને અસંમદ જાણાય છે. પણ જો એ સમય વ્યતીત થાય ત્યાર પૂર્વે બીજી પ્રતિબિંબ નેત્રદર્પણપર આવી પડે છે તો તે સંયુક્ત ભાસે છે. આથી કરીને સીનેમામાં એ બીજી ગતિથી દ્વિતમે દ્રવ્યમાં આવે છે કે કે સેકન્ડપૂર્વે તે તે પ્રતિબિંબો નેત્રદર્પણપર પડ્યા કરે અને તેમ થતાં એ સર્વ સંયુક્ત ભાસે એ સ્વાભાવિક જાણાય છે; એમાં વિસ્મયનું કારણ રહેતું નથી. જાદુગર હાથ ચાલાકી વગેરેના ખેલો કરે છે ત્યારે તેનું રહસ્ય ન જાણનાર એ જોઈ વિસ્મયને તથા તેને લીધે આનંદને પામે છે પણ એ ખેલો કેવી રીતે થાય છે, તે તે પદાર્થો કેવી યુક્તિથી સંતાડવામાં અથવા ખસેડવામાં આવે છે તે જાણનાર સમજનાર વિસ્મયને પામતો નથી અને તે વડે ઉત્પન્ન થતા આનંદને પણ પામતો નથી. આ જ પ્ર-

માણે જ્ઞાનનું સર્વત્ર એ જ રૂળ છે કે અજ્ઞાનજન્ય વિરમય દૂર કરવો. વિજ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે તેથી તે તે અતિકરોના કારણોને સ્પષ્ટ કરી વિરમયને દૂર કરે છે. વિજ્ઞાનનાં મૂળમાં વિરમય જ હોય છે, વિરમયને લઈને જ તે તે શોધમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તે તે શોધ પૂર્ણપણે થયે તે તે વિરમયનો અન્ત આવે છે.

આથી ઉલટું ધર્મશાસ્ત્રના મૂળમાં વિરમય છે જ નહિ. વિરમયથી વા કુતૂહલથી ધર્મ-શાસ્ત્રના નિયમો જાણવામાં અથવા ઉપદેશવામાં પ્રવૃત્તિ થઈ નથી. પણ હિતની ઇચ્છા જ પ્રધાન કારણ છે. તેથી વિજ્ઞાન વિરમયનો અન્ત આણનાર છે અને શાસ્ત્રહિતનો ઉપદેશ કરનાર છે.

વળી વિજ્ઞાન એકદેશી છે ત્યારે શાસ્ત્ર સર્વદેશી છે. વિજ્ઞાન પોતપોતાની શાખા-નું જ નિરીક્ષણ કરી પ્રવૃત્ત થાય છે, રસાયનવિજ્ઞાન પોતે પદાર્થોની પૃથક્કૃતિને ઉદ્દેશ લીધો છે તેને જ અવલંબી તે કાર્ય કર્યું જાય છે. જે પદાર્થોની એની પ્રયોગશાલામાં લાવી નહિ શકાય તેની સાથે એ સંબંધ રાખતું નથી. ખગોળવિદ્યા તારામંદ ઇત્યાદિનું જ નિરીક્ષણ કરી રહે છે. વૈષ્ણવ વિદ્યા રોગો, તેનું નિદાન તથા ચિકિત્સાપ્રતિ જ લક્ષ આપી રહે છે. યુદ્ધકલાવિજ્ઞાન યુદ્ધના સંબંધમાં પોતાને સંકુચિત કરી રહ્યું છે. આમ લૌકિક વિજ્ઞાન તે તે પોતાના સ્તરીકારેલા એક દેશને જ અવલંબી રહે છે. ત્યારે શાસ્ત્ર સર્વદેશી છે. શાસ્ત્રનો પ્રધાન ઉદ્દેશ મનુષ્યનું હિત છે. એ હિત જેમ ઐદિક છે તેમ પારલૌકિક પણ છે અને અલૌકિક પણ છે. જીવ આ મૃત્યુલોકમાં જ રહેનાર અને મનુષ્યચરીરની સાથે ઉત્પત્ત યનાર તથા મનુષ્યચરીરના પડવાથી વિનાશ પામનાર વ્યક્તિ નથી, પણ વિવિધ યેનિમાં જન્મણ કરનાર, વિવિધ ચરીરોને વસ્ત્રોની માફક કાઢનાર અને પહેરનાર છે તથા વિવિધ સ્થાનમાં ગતિઆગતિ કરનાર છે. તેથી એ જીવનું હિત તે મૃત્યુલોકમાત્રમાં જ સમજ થતું નથી પણ એ સાથે સર્વ લોકમાં પણ રહેલું છે. અને તે સાથે જીવનું વાસ્તવ સર્વોત્કૃષ્ટ દિન તે પોતાના મૂળ કારણરૂપ પરમાત્માસાથે અગ્નિન્નરૂપે ઘટ્ટ રહેવામાં છે. તેથી જીવનું દિન ઐદિક છે, પારલૌકિક છે અને અલૌકિક પણ છે. તેથી એ દિતનું સાધનાર અને એ હિતનો ઉપદેશ કરનાર શાસ્ત્ર પોતાની દૃષ્ટિ માત્ર ઐદિક દિતપર રાખતું નથી પણ તે સાથે ઇતર જે દિતપ્રતિ પણ વાળે છે અને પછી જે ક્રિયા એ સર્વનો વિચાર કરનાં પરિણામે અધિક દિતકર હોય તેને જ શાસ્ત્ર શાસ્ત્રતરીકે વિધાન કરી શકે છે અને જે પરિણામે અધિક અહિતકર હોય તેનો જ નિરોધ કરી શકે છે. આથી શાસ્ત્રે વિજ્ઞાન કરેલી ઠોષ ક્રિયા ઐદિક કદાચ આપનાર આપાતતઃ દેખાય છે, વિજ્ઞાન એ ક્રિયાને ઐદિક સદજ કદાચ આપનાર જણાવે તો તેટલાથી વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો વિરોધ સ્પષ્ટ થઈ જાય નથી. શાસ્ત્રે એવું કર્યું જ નથી કે એ ક્રિયા ઐદિક તાત્કાલિક આનંદ આપનાર છે, શાસ્ત્ર એને અધિક દિનકર જ માત્ર જણાવે છે. બાલકને અથવા યુવાનને કદાચ આપવામાં આવે છે તે આપણ તાત્કાલિક કદાચ જણાતાં છતાં પરિણામે દિનકર છે, અહિતકરતાં અધિક દિનનું સાધક છે માટે જ સુગ લોક તેને આપનાં અથવા તેનાં સંકાય ધરતા નથી.

વેદાન્તનિવંધમાલા.

(૨)

સાધનપ્રણાલિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૮૬ થી)

ઈશ્વરાર્પણબુદ્ધિથી નહિ પરંતુ ઇષ્ટફલની પ્રાપ્ત્યર્થ અને અનિષ્ટ ફલની નિવૃત્ત્યર્થ જે ધર્માચરણ કરવામાં આવે છે તે યોગ્ય દેશ, કાલ અને કર્તાના પ્રયત્નને અનુસાર પોતાનું નિયત ફલ પ્રકટાવે છે. આ પ્રકારના ધર્માચરણને સકામ કર્મયોગ કહે છે. આ સકાલ કર્મયોગ બાહ્ય અનુકૂલ સામગ્રીને રચી આપે છે અને આંતર સુખાનુભવની સામગ્રીને રચી આપે છે. બાહ્ય સામગ્રીને પ્રકટ કરવા ધર્મના પરિણામને અર્થસિદ્ધિ કહે છે અને આંતર સામગ્રીને પ્રકટ કરવાના ધર્મના પરિણામને કામસિદ્ધિ કહે છે. અર્થ શબ્દવડે કેવળ ધનનો સ્વીકાર કરવાનો નથી પણ અધર્મી વ્યક્તિની બાહ્ય પદાર્થોની ઇષ્ટ સામગ્રીનો તેમાં સમાસ થાય છે. આથી મારો અર્થ તે આપનો અર્થ ન હોય અને આપનો હોય તે મારો ન પણ હોય. ધર્માનુકૂળ જે સામગ્રી ન હોય તે વસ્તુતઃ અર્થ નથી પણ અનર્થ છે, અને તેથી જે ધનાદિ સંપત્તિ ધર્માનુકૂળ ન હોય તે અનર્થની પોષક હોવાથી અધર્મજન્ય ગણી ત્યાગ કરવાયોગ્ય જ ગણાય છે હવે ધર્માચરણ હોય, તેને અનુકૂલ અર્થસામગ્રી પ્રાપ્ત થાય પરંતુ બોક્તાનું શરીર, અને ઇન્દ્રિયોત્તુ બોગવવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો સકામ કર્મયોગ ચરિતાર્થ થતો નથી. આથી શબ્દ, રૂપરંગ, રૂપ, રસ, ગંધ ઇત્યાદિ બાહ્યાર્થ ધર્માનુકૂળ પ્રાપ્ત થયા હોય, તે વડે તે તે વિષયની વાસનાથી તૃપ્તિ કરવારૂપ પુરુષાર્થને કામસિદ્ધિ કહે છે.

જેમ ધનવડે બાહ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થતી હોવાથી અર્થનો સંકુચિત અર્થ ધન ગણાય છે, તેમ જીરૂપ સાધનવડે પંચવિધ વિષયની વાસના તૃપ્ત થતી હોવાથી કામ શબ્દનો સંકુચિત અર્થ જીવિષયક વાસના ગણાય છે. વસ્તુતઃ અર્થ અને કામનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિસ્તૃત ભાવ છે, અને તે ભાવને લક્ષમાં લઈ તેને પુરુષાર્થમાં આપણા પ્રતીત પુરુષોએ ગણ્યા છે.

આ પ્રકારના ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવૃહની પરસ્પર અબાધિત સિદ્ધિ નિષ્કામ કર્મયોગને જન્મ આપે છે; અર્થાત્ ઇશ્વરાર્પણબુદ્ધિનો ઉદય કરાવે છે. સૌભારિ આદિનાં દષ્ટાન્તો આ જ અંતર્ગત નિયમને લક્ષમાં લઈ પ્રજ્ઞ થયેલા છે.

બાહ્યાર્થની વાસના હોય, તે તૃપ્ત કરવા ઇન્દ્રિયપ્રાપ્તિનો વેગ હોય તો તેને ધર્મમધ-નમાં નાખી દષ્ટાર્થની સિદ્ધિએ પુનઃ આત્મિનો ઉદય થતાં; પુનઃ પ્રયત્ન, પુનઃ ઇષ્ટફલની પ્રાપ્તિ, પુનઃ ક્રમેશ-ઇત્યાદિ પરંપરાથી રૂચિ બોધ પામે છે પરંતુ ધર્મબધનને અનુકૂળ અર્થકામ પ્રજ્ઞ થયા હોય તો જ, નહિ તો બોધ નહિ, પણ જડતા અને અવનતિ જ પ્રકટે છે. આ કારણથી આ ત્રિવૃહની અબાધિત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા આપણા તત્ત્વજ્ઞોનો આદેશ છે. કેવળ અર્થસિદ્ધિ માત્ર બોક્તાને બોળરૂપ થાય છે; કેવળ કામસિદ્ધિ અધર્મમાં જેવી જાડ સત્વર અનર્થને પ્રકટાવે છે; અને ઇશ્વરાર્પણબુદ્ધિવિનાનું અથવા અમુક ઇષ્ટફલના ઉચ્ચ આશયવિનાનું ધર્માચરણ કર્મક્રતા અથવા જડતાને લાવે છે.

મોટા શ્રીમાનોની સ્થિતિ જ્યાં ઇન્દ્રિયસામર્થ્યના અભાવવાળી અને ધર્મરૂઢિવિનાની

જેવામાં આવે છે, ત્યાં અર્થ કેટલા યોગ્યરૂપ થઈ પડે છે, એ સુઘને જણાયાવિના નહિ રહે. કેળવાયલાં શરીર તથા મનવાળા ઉંચી જાતના નાગરિકોમાં લગનાદિ અનુકૂળ અર્થના અભાવે અને ધર્મના શિથિલ વેગથી આંતર વાસનાનો વેગ અથવા કામ શું સુખ આપે છે તે જોવું હોય તો કન્યાની જ્યાં અછત છે, અને નોંતોનાં બંધન સખત છે તેવી નાતોના યુવાન પુરુષોનો મનોવૈભવ તપાસવો. રત્નિદિવસ આ ઉભય પ્રકારના કેવળ અર્થસામગ્રીવાળા અને કેવળ કામસામગ્રીવાળા મનુષ્યો સળગતી ચિતામાં બળે છે, એમ સુઘને જણાશે. જેમને કાષ્ટ નિયત અર્થ સિદ્ધ કરવો નથી, કામનું પણ ઉત્તમ સ્વરૂપ જેની મતિમાં ચઢ્યું નથી, જેમને ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિનું જ્ઞાન નથી; તથા જેમને કેવા નિયમથી ધર્માચરણ કરવું યોગ્ય છે તેનો ત્રિવેક નથી—એવા હિંદુસ્થાનના ચારે ખુણાનાં તીર્થોમાં ફરનારા બાવા અને પતિઓનાં શ્રુંડ જોવા, અથવા જેમનો આખો જન્મારો પાનાપોથી વાંચવામાં અને ત્રિકાલ સંખ્યા કરવામાં ગયો છે તેમ છતાં મતિને કોઈ પણ પ્રકારનો સંસ્કાર મળ્યો જણાતો નથી એવા બ્રાહ્મણો અથવા ગામડાંના પુરોહિતોને જોવા.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે કેવળ ઇન્દ્રિયવનના વૈભવો પ્રાપ્ત કરવામાં અથવા કામદેવતુલ્ય શરીરાદિ પ્રાપ્ત કરવામાં, અથવા દુર્વાસાજેવું ધર્માચરણ કરવામાં સુવ્યવસ્થિત જીવન ગળાતું નથી, અને પરમ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થતી નથી. માટે ધર્માનુકૂલ અર્થ અને કામને ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિ જાગ્રત થવા પુરતાં સિદ્ધ કરવાં, અને ત્યારપછી ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિવડે કર્તવ્ય કર્મોને લાભાલાભનો વિચાર કર્યાવિના કરવાં, અને ત્યારપછી શમાદિ નિશ્ચિતધર્મનું પાલન કરવું, એ આપણી સનાતન સાધનપ્રણાલિકા છે.

ઉપર ખતાવ્યાપ્રમાણે આચરવાયોગ્ય ધર્મના મુખ્ય નીચે મુજબ વિભાગ પડે છે:—
 (૧) વ્યક્તિનો પોતાના જ હિતને પ્રવર્તાવનાર ધર્મ, જેને આપણે વ્યક્તિધર્મ કહીશું;
 (૨) કુલધર્મ અથવા જે કુલમાં જન્મ છે તે કુલની પ્રાચીન પૂર્વજો અથવા પિતૃશ્રી પરપરાગત નીતિરીતિનું પાલન, કુટુંબધર્મ જેમાં પિતાનો પુત્રપ્રતિનો, પુત્રનો પિતાપ્રત્યેનો, સ્ત્રીનો પતિપ્રત્યેનો, વિધવાઓનો, વિધુરનો, કન્યાનો વગેરેના કુટુંબવ્યવસ્થા જળાપય તે પ્રકારના નિર્દેશ વર્તનના નિયમોનો સમાસ થાય છે. (૪) વર્ણધર્મ જેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્રને પોતપોતાના વર્ણને અનુકૂલ શુભાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાના નિયમોનો સમાસ થાય છે. (૫) જાતિધર્મ જેમાં મનુષ્યતરીકે ઇતર પ્રજા—મુસલમાન, યાદવી, ખ્રીસ્તીઆદિ ચતુર્વર્ણજનદારની પ્રજાસાથે કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તેમનું, તેમ આપણું હિત કેવી રીતે સિદ્ધ કરવું એના નિયમોનો સમાસ થાય છે; (૬) આશ્રમધર્મ જેમાં ત્રિવર્ણિક પ્રજાએ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ તથા યતિતરીકે જે પ્રકારનું જીવન ગાળવાનું છે તેનો તથા ઇતર આશ્રમીસાથે કેવી રીતે વર્તવું તેના નિયમોનો સમાસ થાય છે. ૭ વિશ્વધર્મ જેમાં મનુષ્ય પ્રજાથી ચઢતી દેવાદિ યોનિની વ્યક્તિઓની સંબંધના તથા નિરૂપ્ત પદ્ધતિ પ્રજાના સંબંધમાં અને ચરાચર જગતના પ્રાણી પદાર્થોના સંબંધમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતપોતાના શુભકર્મનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાના નિયમોનો સમાવેશ થાય છે, અને (૮)—પરમાત્મવિષયક ધર્મ જેમાં ઈશ્વરસાથેનો વ્યક્તિનો કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, તેનું નિર્વહણ કેવી રીતે કરવું; અને તેની સાથે સામીપ્ય, સારસ્થ, સાયુજ્ય, અને કેવલ્ય, શી રીતે સિદ્ધ કરવું એ આદિ ગદન વિચાર અને તેને અનુકૂલ આચારનો સમાસ થાય છે.

જેમ અર્થ અને કામનો વિરતૂત અર્થ છતાં ધન અને સ્ત્રીમાં તેની નિયંત્રણા શિબલથી થઈ ગઈ છે તેમ ધર્મનો ઉપરપ્રમાણે વિરતૂત અર્થ છતાં માત્ર ઈશ્વરવિષયક જ્ઞાનમાં તેની નિયંત્રણા થઈ છે.

અપૂર્ણ.

મારા ઓરડાની મુસાફરી.

[અનુવાદક-શ્રી ધીમંતરામ નવલરામ પંડિત]

દિવસ ૯.

દ્વિતીયક્રમ.

હું વિવેકી વાચનાર, તમારે વિચાર કરવા માટે જોઈતાં તત્ત્વોનું નિગૂઢરૂપ પાછલા પ્રકરણમાંથી થયું હશે એવી હું આશા રાખું છું અને તમે પોતે જ તે ઉજ્જવલ પગથિને અનુસરી નવીન શોધ શોધવાને શક્તિમાન થશો. જે તમે કદાચિત્ તમારા આત્માને એકલો પ્રયાણ કરાવવામાં ફોટા પામે તો તમે પોતે જ એ કાર્યથી સંતુષ્ટ થયા વિના રહેશો નહીં. આ અદ્ભુત શક્તિથી પ્રાપ્ત થતી મજા તેનાથી ઉત્પન્ન થતી અનેક અડચણ સાથે તુલના કરતાં સપૂર્ણ રીતે વધી પડે છે. આના કરતાં ખીજે કયો પ્રિયકર આનંદ સમજવો કે આપણે આપણા જીવનનો વિકાસ કરવા શક્તિમાન છીએ? પૃથ્વી તથા સ્વર્ગ ખંનેમાં વ્યાપી રહેલાં સશક્ત છીએ. સ્પષ્ટ કહીએ તો આપણા જીવનમાં દ્વિત્વ આપણા શક્તિવાળા છીએ. પોતાનું બળ તથા માનસશક્તિ વધારવાને, જ્યાં તે ન હોય ત્યાં જ વાને, ભૂતકાળનું સ્મરણ કરવાને અને ભવિષ્યમાં જીવવાને શું મનુષ્યની પ્રબળ તથા સદા અતુલ થયેલી ઇચ્છા નથી? અરે! એ જીવ તો લશ્કરનો સરદાર થશે, વિદ્વદ્ વર્ગમાં અધ્યક્ષ બનશે, અને સુંદરીઓમાં લક્ષ્યમિત્રુ થઈ મ્હાલશે અને જે તેને આ સઘળું મળે તો પાછો ગામડાની જીદગીની કુદરતી શાંતિ ન મળવાથી ફોજ પામશે અને એક ભરવાડની બુધ્ધિની અદેખાઈ કરશે. તેની યોજનાઓ તથા આશાઓ મનુષ્યચર્મના વારસાંધ વ્યાધિથી ખંડિત થાય છે; તેને કોઈ સ્થળે સુખ જડતું નથી. માત્ર પા કલાક મારી સાથે મુસાફરી કરતાં તેને હું નવો રસ્તો ઉઘાડી દઉં.

અરે! તે બધી હૃદયવેષક ચિંતા, ફિક્કર અને અતિ પીડાકર સ્પૃહા પેલા ઇતર જીવને તે મનુષ્ય કેમ સોંપી દેતો નથી? મારા પ્રિય મિત્રો, ચાલો તમારા જંજીરો તોડી મુક્ત થવાનો એક યત્નમાત્ર કરો અને હું તમને લઈ જવા માગુ છું તેટલી અવકાશની ઉંચાઈથી, સ્વર્ગીય છાયાના મધ્ય ભાગમાંથી, સ્વર્ગમાંથી જ, તમારા ઇતરજીવને લક્ષ્મી અને પ્રતિષ્ઠાના માર્ગે દોડતો જુઓ. જુઓ તો ખરા, એ કેવો ગભીર ઠાવકાઈથી બધા મનુષ્ય વચ્ચે ચાલી રહ્યો છે? મનુષ્યો તેને માન દર્શાવતા પાછા હડી ગય છે અને ખાતરીથી માનજો કે તે એકલો છે એમ કોઈ કહેશે નહિ. જે જનપૂથમાં તે ધુમી રહ્યો છે તે ભાગ્યે જ દરકાર રાખે છે કે એને આત્મા છે કે નહિ અથવા તે વિચારશક્તિ ધરાવે છે કે નહિ. કેટલીએ તરંગી નારીઓ દોષ તપાસ્યા વિના તે ઇતરસાથે પ્રેમમાં ઝંપલાવે છે; તે વળી આત્માની મદદ લીધા વગર જ માન મરતો તથા લક્ષ્મીનાં ઉંચાં શિખરપર ચઢે છે. એટલું જ નહિ પણ એ સ્વર્ગસદનમાંથી તારા ઘેર પાછા આવતાં આત્મા પોતાને ઉચ્ચ ઉમરાવણીને જીવમાં જોશે તો તેથી મને આશ્ચર્ય થશે નહિ.

દિવસ ૧૦, છબી.

તમારે એમ નહીં ધારવું કે મારા ઓરડાની વ્યાસપાસ મુસાફરી કરવાનું વચન આપ્યાને બદલે હું તે મુશ્કેલી ટાળવાને ફર્ક માફ છું. એમ ધારશો તો તમે મોટી ભૂલ કરો છો એમ ગણાશે, કેમકે આપણી મુસાફરી તો ખરેખર વ્યાધ્યા કરે છે અને ન્યારે મારો આત્મા પોતાની સાધનસામગ્રીને અવલંબી પાછલા પ્રકરણમાં કલા પ્રમાણે આત્મતત્ત્વવિદ્યાના ગદ્યન માર્ગમાં ફરતો હતો ત્યારે હું મારી આરામખુરસી પર એવો બેઠો હતો કે તેના વ્યાગલા બે પાયા જમીનથી બે તસુ ઉંચા ટોકેવી પૂર્વપશ્ચિમ હું મારો બાર સમતોલન કરતો કરતો ધીરે ધીરે પ્રયાણ કરતો હતો અને આખરે મને ખચર પડ્યા શિવાય હું ૧૬વાણની નમદીક જઈ પહોંચ્યો. કારણ કે ન્યારે મને પુસ્તક હોય છે ત્યારે હું ધણુખડે આ જ પ્રમાણે ગમન કરું છું. એટલામાં અચાનક રીતે માત્ર યાત્રિક પ્રવત્ને ગારા હાથે મેડમદ હોત કેસલની છબી ગદ્ય કરી અને ઇતરજીવ તેનાપર વળગેલા ધૂળના પડ સાફ કરવામાં આનંદ માનવા લાગ્યો. આ કાર્ય કરતાં રાત મજાની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ અને મારો આત્મા બે કે સ્વર્ગના વિશાળ પ્રદેશમાં ધુમી રલો હતો તોપણ આ મજાની લાગણી ઠેક આત્માસુધી પહોંચી; કેમકે આટલું કહેવું કરવું ઉચિત છે કે ન્યારે આત્મા અવકાશમાં રમણ કરી રહે છે ત્યારે ત્યાં પણ તે ગ્રામ અને અર્ધ સદમ સાંકલવડે મુનિયોસાથે સંકલિત જ રહે છે; તેથી તે પોતાના કાર્યમાં વ્યગ્ર થયા વિના ઇતર જીવના પ્રયાત આનંદમાં ભાગ લઈ શકે છે; પણ બે આ પ્રયાત આનંદ કોઈ ઉન્નત શિખરે પહોંચે અથવા કોઈ અણુધાર્યો દેખાવ દૃષ્ટિઆગળ આવી આત્માને ચમકાવે તો તરત જ વિજળીના વેગથી તે નીચે ઉતરી પડે છે અને પોતાના સ્થાનમાં પાછો પેલી ન્યથ છે. આ પ્રમાણે છબીની ધૂળ સાફ કરતાં કરતાં મારી એ જ અવસ્થા થઈ. ન્યારે કપડાંએ સર્વ ધૂળ કાઢી નાંખી અને રેશમજેવા સુંવાળા વાળની લટો તથા તેના શિખા-ભરણુપ થયેલા ગુલાબી ગન્દા દેખાવા લાગ્યા ત્યારે મારો આત્મા જે પોતાની ઇન્છાનુસાર ઉંચે સૂર્યમાં પર્યટન કરી રલો હતો તેને આનંદનો ચમકાર પહોંચ્યો અને મારા હૃદયની અમ-તમાં તેણે રિનઘટાથી ભાગ લીધો. ન્યારે એક અપાટે તેનું સુંદર કપાળ અગત્યું દેખાઈ ત્યારે આનંદ વધારે સ્પષ્ટ અને ચિત્તાકર્ષક થઈ રલો. આવો રમણીય દેખાવ નિદાગવાને મારો આત્મા આકાશ ઊડવાની તૈયારીમાં જ હતો પણ બે તે સ્વર્ગમાં ગયો દોત કે અ-પસરાનૃત્ય નિદાગતો દોત તો પણ ન્યારે ઈતરે એક મોટી વાદળી લીધી અને તેની ભરમર આંખ નાક તથા મુખપર-દા પચ્ચેશ્વર ! માફ હૃદય એ વિચારથી ધબકે છે-ફેરતી ત્યારે તે આત્મા એક ક્ષણ પણ વધારે યોગ્યો ન દોત. આ સર્વ કાર્ય એક ક્ષણમાં બની ગયું. આખો ચહેરો એકાએક બદલ દેખાઈ આવ્યો. ખરતાતારાની પેઠે મારો અકમા ઉપરથી પડ્યો. તેણે આવીને જોયું તો ઇતરને નહુન આનંદમાં આવી ગયેલું દીકું અને પોતે પણ તેમાં ભાગ લઈ તે આનંદમાં વધારો કર્યો. આવી વિચિત્ર અને અતર્કિત અવસ્થાથી સમય તથા સ્થાનનો વિચાર મારા મનમાંથી ઉડી ગયો. હું એક ક્ષણભંગી પક્ષાત્મક જીવતો માલમ પડ્યો અને કુદરતવિરુદ્ધ હું પાછો સુવાન થતો ગયો. હા, મારી અત્યંત હૃદયરમણી ઉબી છે ! ખરે તે તેજ છે. તે મારા સામું જોઈ દસે છે. તે દમખાં બેઠો અને પ્રેમ સ્વીકારશે. અહા ! તે કટાક્ષ ! તે પ્રિય ! મારા હૃદયને દલાસિગન સેવા દે ! મારા આ માદક દર્પમાં ભાગ લે ! તે ક્ષણ મણી હુંથી પણ દર્પો-માદ કરાવે એવી છે. શાન્ત વિચારકલ્પિત એ પોતાનો રાજ્યદાર હાથમાં લીધો અને નિમિષમાત્રમાં હું એક વર્ષ જેટલો વધારે જીવ બની ગયો. માફ અતઃકરણ ખરજેતું ચંકુ ધણ ગયું અને આ પૃથ્વીપર ઉભરાતા પ્રમત પુરોનાં રોગાની સપાટીપર હું આવી ગયેલા માલમ પડ્યો.

દિવસ ૧૧.

ગુલાબી અને સફેદ.

પણ આપણે તે બનાવોની પૂર્વભૂક્તિ કરવી ન જોઈએ. આત્મા અને ઇતરજીવની મારી પદ્ધતિ વાયકવર્ગને સમજાવવા ઉતાવળ કરવાથી મારા બીજાનાનું વર્ણન અધવચ્ચી રહી ગયું છે. આ વર્ણન પુરું કરી દેવા પ્રકરણમાંથી મુસાફરી અટકી છે ત્યાંથી આપણે આગળ ચાલીશું; પરંતુ કૃપા કરી આટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે દીવાલની નજીક મારા કબાટથી ચાર કદમ દુર મેડમદ હોતકેસલની છબી પકડીને માફે ઇતરરૂપ અર્થ ત્યાં જ ઉજું થઈ રહ્યું હતું.

બીજાનાવિષે બોલતાં હું દરેક મનુષ્યને ભલામણ કરવાની જુદી ગયો હતો કે બને તો તેમણે ગુલાબી અને સફેદ મઝરદાની વાપરવી. એ તો નિઃસંશય છે કે રંગની આપણાપર એટલે સુધી અસર થાય છે કે તેથી આપણને આનંદ કે દિવંગીરી ઉત્પન્ન કરી શકે. હવે ગુલાબી તથા સફેદ એ બે રંગ આનંદ ઉત્પન્નવાના છે. ગુલાબના ઉપર એ રંગોપરતો કુદરતે તેને ફોલોરાના રાજ્યનો મુકુટ પહેરાવ્યો છે અને જ્યારે આ કાથ સર્વને સુંદર દિવસ બતાવે છે ત્યારે પ્રાતઃકાળે આ ચિતાકર્ષક રંગથી તે વાદળોને ચિતરે છે.

એક દિવસ અમે મહામુસ્કેલીથી ઉચો ઢોળાવ ચઢના હતા. અમારી માયાણ રાજાહી અંચળતાથી પાંખધારી બની ઘણી આગળ ચડી ગઈ હતી, તેથી અમે તેને પકડી શક્યા નહિ એકદમ તે કુંગરની ટોચપર ચડી અમારા તરફ જોઈને શ્વાસ લેવા લાગી અને અમારી ચઢવાની, સુસ્તાઈપર દારૂ કરતી દેખાઈ. જો બે રંગના હું વખાણ કરું છું તે કહી પણ આટલા ફતેહ પામ્યા ન હોત. તેના લાલચોળ ગાલ, પરવાળાજેવા હોઠ, કપોતજેવી ડોક, આસપાસની લીલોતરીથી મુદુભાવને ધમ્યા હતા, અને અમને સર્વને મોહિત કરતાં હતાં; ત્યાં ઉભા રહી તેના તરફ તાકીને જોયાવિના રહેવાય જ નહી. તેની જુરી આખો તથા તેણે અમારા પર નાંખેલાં છટાક્ષવિષે તો હું બોલતો જ નથી; કારણ કે એમ કરવાથી આપણે આપણા વિષયથી ઘણા આડકતરા ચાલ્યા જીએ અને વળી આવા બીજીત વ્યતીકરોરેર હું ભાગ્યે જ વિવેચન કરવા તત્પર થાઉં છું.

બધા રંગકરતાં બે રંગની સર્વોપરી સત્તા સાગીત કરવાને અને તેમની મનુષ્ય સુખપર ચતી અસર દર્શાવવાને મેં પુરવું દર્શાવ આપ્યું એટલે બસ છે.

આજે હું જોઈલેથી જ અટકીશ. હવે મારે કયો વિષય વિચારવો કે જે નીરસ ન થાય ? કયા વિચાર આ વિચારથી જુસાઈ જતા નથી ? હું માફે કર્તવ્યપાછું હાથ ધરવા ક્યારે તત્પર થમ્મ તેની મને જ સમજ નથી. જો હું એ લેશ પણ બાગળ ચલાવું અને વાચકને એનો અંત જોવાની હઠ્ઠા હોય તો, જે દેવી સત્તા વિચારોને વિભક્ત કરી આપે છે તેનો અગ્રય વાચકે લેવો અને તે કુંગરની પ્રતિમાને બીજા અસંગદ તરંગો જે પ્રતિ-ક્ષણે તે મારાપર વર્ષાવે છે તેની સાથે મિશ્રણ ન કરે એવી પ્રાર્થના કરવી.

જો આ મુગ્ધનનો અમલ ન કરવામાં આવે તો, મારી મુસાફરી નિષ્ફળ નીવડશે.

દિવસ ૧૨.

કુંગર.

દિવસ ૧૩.

મુકામ.

મારા બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ છે. ગમે તેમ થાય તોપણ મારે અહિંઆ રહેવું જ પડશે. મુકામ એ અનિવાર્ય વસ્તુ છે.

અપૂર્ણ.

દિવ્ય વલય.

—૨—

પ્રાદ્યુ,

ગૃહસ્થાશ્રમનાં અપૂર્વ સુખનાં સાધનોમાં ગૃહ એ સર્વથી મુખ્ય છે. ગૃહમાં રહે માટે ગૃહસ્થ, ગૃહનો વ્યવહાર ચલાવે તે ગૃહી-આ હોય તો ગૃહસ્થી-એ વગેરે શબ્દો જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગૃહની પ્રધાનતાને સૂચવે છે. 'જામમાં ધરતું તો ઠેકાણું નથી અને મોટો શાહુકાર ધવા જાય છે' આનું સામાન્ય જનકથન ગૃહના મૂલ્યને અનાપાસ દૃષ્ટિએ લાવે છે.

' દુનીયાનો છેડો તે ધર ' એ પ્રકારનું મનુષ્યો કહે છે તે ગૃહના સુખનો વિચાર કરીને જ કહે છે. જ્યાં ત્યાંથી યાકચ પાકચ આવીને એક મુંપકાસરખા પશુ પોતાના સ્વતંત્ર ધરમાં આવીને મનુષ્ય બેસે છે ત્યારે તેને જે સ્થિતિ યાપ છે તેના સુખને અનુભવી જ જાય છે.

જ્યારે મુંપકાસરખા ગૃહમાં પશુ મનુષ્ય સુખનો અનુભવ કરે છે તો જ્યાં સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા, સર્વ પ્રકારના વૈભવ અને સર્વ પ્રકારનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ છે, એનાં જુઓ પેસો મદાલય ! તેના બોક્તાને તે કેમ સુખનું જાન કરાવનાર ન યર્મ પડે !

કંઈ પશુ બોલ્યા ચાલ્યાવિના જેમ મદાલય અન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણમાં તેમની અપૂર્વતાની ઊપ પાડી રાકે છે, તેમ આ મદાલય બીજાં કશું ક્યાં વિના પોતાની પ્રતાપમરી સ્થિતિવડે જ અન્યના અંતઃકરણમાં તેનું અપૂર્વ ગૌરવ પ્રકટાવી રહ્યા છે.

અત્યંત વિસ્તારવાળા ઉદ્યાનના મધ્યભાગમાં એક મદાલય, નાનાં મોટાં અનેક બાલકોના ' ઉજળા વાડીવરતારથી ' જેમ જુદમપિતા શોભે તેમ આ મદાલય આશ્વાસના નાનાં નાનાં મુન્દર મકાનોથી અને બગીચામાં કરેલા ટુચ્ચારો તેમ જ ગિરિધ વિરમંદિરોવડે શોભી રહ્યા હતા. તેના ગગનચુંગિ ઘિખરો અને તે ઉપરના સુવર્ણકળશો આકાશના અનેક લોકની સાથે સંદેશ ચલાવી રહ્યા હતા ત્યારે તે મદાલયની ભૂમિવસતી ગુપ્તિ (બોવરા) પુરનીનીમેના લોકની સાથે કંઈ ગોપ્ય ગોપિ કરી રહી હતી અને તેથી જેમ અપૂર્વ યાત્રીશ્રવ તથા સર્વ સામર્થ્ય રૂપ જાંવતી પોતપોતાના વ્યવહારપ્રદેશમાં સ્વતંત્રપણે પોતપોતાના કર્તવ્યને ઉત્કૃષ્ટરીતે કરવા કરે, તેમ આ મદાલયના આ જાને (વજાગો) પોતપોતાના પ્રદેશમાં સ્વતંત્ર કાર્ય કરનાં શોભી રહ્યાં હતાં.

પરંતુ મનુષ્યમરીમાં બે માનુ તથા વધુરચલ (જાતી) અને ૫૪ (પીઠ) પશુ અત્યંત અગત્યના અવયવો છે, અને તે સર્વની ૫૫૨ ૫૫૨ શોભા છે તેમ જા

મહાલયના ઉત્તર દક્ષિણના વિસ્તારવાળા દસ્તરૂપ વિભાગો પણ તેના મધ્યનું સર્વરીતે રક્ષણ કરવાને સમર્થ હોઈ દશરથની આસપાસ રામ હૃદયથી બેસવાથી એ ઉત્તમથી દશરથ અને દશરથવડે એ ઉત્તમ બાલમૂર્તિઓ જેમ ચિત્તાકર્ષક અને ગૌરવયુક્ત જણાય તેમ દશરથસદૃશ મધ્યના મોટાઆગથી આમપાસના નાના વિભાગો પિતાની આસપાસ ખેલતા બાલકો શોભે તેમ શોભતા દત્તા, અને બાલકોવડે જેમ પિતા શોભે તેમ મધ્ય વિભાગ પોતાના ગૌરવની, આસપાસના વિભાગોવડે વૃદ્ધિ કરી શોભા પામી રહ્યા હતા.

મહાલયનું પ્રાદુર્ય (આગળનો પૂર્વનો ભાગ) સૂર્યના રથનો સમ મુખનો અથ જો રથને તે વહન કરે છે તેમાં વિરાજેલા સૂર્યના આશ્વર્યનું આરંભથી જ સ્પષ્ટ કરે છે, તેમ આ મહાલયના ગર્ભના આશ્વર્યને પ્રથમથી જ દર્શાવી રહ્યું હતું. મનુષ્યના માથાથી પગસુધીના પ્રત્યેક અવયવો સપ્રમાણ અને સુધર્મિત હોવાથી જેમ તેની સુન્દરતા દેખાય છે, તેમ આ પ્રાદુર્યના ઉપરના ચિત્રકામ, વિવિધ ક્રમાંકો અને એવા જ ઘાટો તેની સુંદરતાને વગર બોલેલાએ સક્ષણવડે જ કેમ જણે દર્શાવતા હોય તેમ સાચું હતું.

અંતઃપુરમાં રહેનારી સુરપતી સસજ્જ કુલવધૂ પ્રસંગે દેખાય ન દેખાય અને પ્રસંગે પડતી અંદર રહીને તીર્થદુર્લભિની કાષ્ઠના પ્રતિ જુએ અને પ્રસંગે પાછું મુખને પડતી સંતાડે એવી રીતે આ મહાલયનો પૃથ્વ-પશ્ચિમનો ભાગ-આગળથી જોનારને કંઈક અંશમાં આમથી દેખાતો અને કંઈક અંશમાં તેમથી દેખાતો છતાં જોડેબાજે અદરૂપ એવો કુસવધૂસરખો શોભતો હતો.

આવો અનુપમ મહાલય, સુવર્ણનો મોટો તાટ જેમ તેના કાનાઉપર કરેલા કોનર-કામથી દીપી ઊઠે, તેમ તેની આસપાસના બળિયાથી દેહીપમાન જણાતો હતો. તેની બા-બ્યતા મનુષ્યના ચિત્તને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકતી.

આવા અપૂર્વ મહાલયને જોવાથી કેને અત્યાનંદ ન પ્રકટે, અને તે જોવાની ઇચ્છા પણ કેને ન હોય ! દૃષ્ટાની દૃષ્ટિથી આજે પણ તે મહાલયને જોવાનો પ્રયત્ન વાયકો કરી તેનો આનંદ લઈ રહ્યા હશે તો જેમણે તે જોયો હશે તેના આનંદનું શું પૂછવું ? મહાલયના આગળના માર્ગથી જનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય ત્યાં મોડો સમય ગાળીને બહારથી પણ એ મહાલયને જોઈને આનંદ પામ્યાવેના રહેતો નહિ.

પરંતુ બાગના મુખ્યદ્વાર આગળ પેટું કોણ જણાય છે ? એક મનુષ્ય એ જ મહાલયપ્રતિ રિયરદૃષ્ટિથી સાધક જેમ ધ્યાનમાં પોતાના ખેયને જોઈ રહ્યો હોય એમ જોતો જણાય છે. અવસ્થ, તે મનુષ્ય છે, અને મનુષ્યવૃત્તિના આશ્ચર્યના વિષયરૂપ આ મહાલયને તે ચકિતદૃષ્ટિથી જુએ એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ જ આશ્ચર્યજનક તો એ છે કે જોનારમાત્રની દૃષ્ટિમાં આનંદ રસુરાવનાર આ મહાલયપ્રતિ જ તે જોતો છતાં, તેનાં નેત્રમાં જલ છે ! કંઈક કાળથી જેની રાત્રિદિવસ ઝંખના કર્યા કરે છે અને જેના વિના ખાતું પીતું કે કોઈ પ્રકારનો વ્યવહાર કરવો પણ જેને રચતો નથી એવા બહાને જ્યારે તેના ઉપાસ્ય ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે દર્પથી તેનું હૃદય ગદગમિત

યત્તાં તેના નેત્રમાં પ્રેમનાં અશ્રુઓની ધારા ચાલે છે, તેનું શું આ મનુષ્યના નેત્રના જલનું કારણ તો નહિં હોય ?

જેમ મહાપુરુષને જગતના સુખદુઃખાદિ ધર્મો સેવાયમાન થતા નથી, પરંતુ જગતમાં રહેનાર તે મહાપુરુષ વિવિધ વિધારોથી લિપ્ત અને સુખદુઃખાદિના ભોક્તારૂપ જન્માય છે—જગતની દૃષ્ટિ એ પ્રકારે લુપ્ત છે—તેમ જેને ઉદયઅસ્તરૂપ સ્થિતિ તિલમાન પણ ૨૫૬૯ કરી શકે એમ નથી એવા સૂર્ય ભગવાન પણ જગતની દૃષ્ટિમર્યાદામાં આવવાને લીધે, ઉદયારતના જગતના આરોપથી સેવાયા છે, અને જ્યારે રામચંદ્ર લંકામાંથી સીતાને લઇને આવતાં હનુમાનની માતાને મળ્યા ત્યારે તેમને તે માતાએ સ્નેહમયી ઉપાલંબવાનો કહેતાં દંત્યુ કે હે રામચંદ્ર દેવ ! તમે ઈશ્વર થાના ! તમે જે ખરા ઈશ્વર હો તો આ ગરીબસરખી મારી સીતાને આટલું બધું દુઃખ પડવા દો ! તમે જે ઈશ્વર જ હોત તો તમારે વળી મારા હનુમાનની જરૂર થી ? તમારે સૈન્યનું શું કામ ? તમારે પૂજા શા બાંધવા ? તમારે તો ઘેરબેઠા એક બાણ મારીને રાવણનો નાશ કરવો જોઇતો હતો. આટલાટલું દુઃખ સીતાસરખી સાખીને તમે ઉપગમ્યું તો પછી તમે ઈશ્વર હો એ દુઃખ માનું જ નહિં ”—આ વગેરે વચનોના ઉત્તરમાં અન્ય કોઇ રીતે સમાધાન મદલ કરવાને અસમર્થ એવાં તે માતાને સમાધાન, પ્રીતિ અને આશ્વાસન પ્રકટે એ હેતુથી તેમની કહેલી સર્વ વાર્તા કબૂલ કરતા હોય એવો બાર સૂચવી ‘ સત્ય સત્ય જોતમસુતા, જે તુમ કહેા સો સત્ય ’ એટલું વચન માત્ર પ્રસન્ન મુખે કહેતા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા હતા, તેમ તે સૂર્યદેવ જગતના આરોપને કબૂલ કરતા મધુર સ્મિતમયો મુખથી પશ્ચિમમાં પોતાના રથની ગતિ આપી ચુક્યા હતા.

સાપંદાસનો સમય થતા આગ્યો હતો. દિવસનો સુધળો સમય જોયો પરિશ્રમ કરે છે તેમને સાંજનો સમય નિશ્ચિતમાટે—દિવસના કરેલા શ્રમનું નિવારણ કરવા માટેના હોવાથી, મનુષ્યો તે સમયે યથેચ્છ રથાને આનંદપૂર્વક દરે દરે છે.

આ સમયે પેલો મનુષ્ય મુખ્યદ્વારઆગળ ઉભો મહાકાવ્યપ્રતિ લુપ્ત છે મુખ્ય દ્વાર-આગળ કોઇ મનુષ્ય જેવામાં આવતો નથી. નેત્ર સજલ છે. તેજે દ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો અને અંદર ચાલતા મોકલ્યું. ચાર ડગલાં ચાલે, વળી અટકે, પુનઃ ચાલે, પુનઃ અટકે એમ કરતાં થોડો માર્ગ કાપ્યો, પરંતુ એથી આગળ જવાની તેની દિશાંત ખૂંટી પડી.

તે મનુષ્યનાં પહેરેલાં વસ્ત્રો, તે જાગતા માણીનાં વસ્ત્રોને લગ્ન પમાડે એવાં હતાં. અને તેથી વિચ્યુતોકમાં ગયેલા નરસિંહ મહેતા, રાસની ગમ્મે ઉભા જેવા શોભતા હતા તેવો આ મનુષ્ય પણ આ જાગમાં શોભાવાળો જણાતો હતો ! તે એક જગાએ સ્થિર-સરખો થઇ ઉભો હતો. તેના સર્વ અવયવો અને નેત્રો સ્થિર દર્તા, પણ જેમ જને તીર અને તેના ઉપર આવેલાં વૃક્ષો સ્થિર હોવા છતાં મધ્યનું નદીનું જળ ખગખગ કરતું વહેતું હોય છે, તેમ તેના નેત્રના જલ મુખઉપર વહેતાં હતાં. સમગ્ર જગ વિશ્વની મધ્યમાં એક ચેતનસત્તા વિલાસઆપાર કરી રહી છે તેમ તેના જડવટ સરીરઉપર આ નેત્રનું જલ શવે ત્યાં ગતિ કરતું હતું.

પ્રસંગે તે આસપાસ જોતો પણ ક્યાંદિ કોઇ નજરે ન પડતું હોવાથી, કેવળ સ્થૂળને જ જોનારને આ વિશ્વના અંતર્દિન ઈશ્વરનું અનસ્થિત જન્માય છે, તેમ તેને અદિ કોઇ

મનુષ્ય નથી એમ લાગ્યું. તેની દૃષ્ટિ કાષ્ઠ મનુષ્યવ્યક્તિને જોઈ શક્તી ન હતી. પરંતુ સંતાકુકડીના શેત્રીની વિશ્વવ્યવસ્થાપક ઈશ્વર આ વિશ્વની દૃષ્ટિથી અપ્રકટ રહવા છતાં વિશ્વમાત્રની ચેષ્ટાને જોઈ રહ્યા હોય છે, તેમ તથા 'પિંડે સો બ્રહ્માંડે અને બ્રહ્માંડે સો પિંડે' એ ન્યાયે પેલા મનુષ્યરૂપ નાના વિશ્વની ચેષ્ટાને કાષ્ઠ જોઈ રહ્યું હોય તો તેમાં શું અશક્ય છે !

જેમ ખાલી અવકાશમાંથી તે અવકાશમાં જ વ્યાપી રહેલા પુરમાત્મા ઉપાસકને દિવ્યતત્ત્વ ધરી એકાએક સાક્ષાત્કાર કરાવે છે, તેમ પાસેનાં જ્ઞેયોની ઘટામાંથી પ્રકટતા એક મનુષ્યશરીરે, જેમ ધ્યેયસ્વરૂપ ખ્યાતસ્થ ખ્યાતાને મસ્તકે હસ્ત મૂકી ખ્યાતમાંથી ઉત્થાન કરાવે, તેમ પેલા મનુષ્યની પીઠેથી આવીને સ્કંધઉપર ક્રોમળ હસ્ત મૂક્યો.

વિજળીના ચમકારાની પેઠે તે મનુષ્યે પાછળ જોયું અને મહાલય તથા ઉદાનની ચેતનસત્તા જોણે શરીર ધારણ કરીને આવી હોય તેવી મનોહર મુખાકૃતિવાળા પુરુષને જોતાં તે એકાએક સ્તબ્ધસરખો થઈ ગયો. અને સ્તબ્ધીભાવ એ સ્થાયીભાવ ન હોવાથી એક બે ક્ષણમાં જ તેણે કંપનું રૂપ પકડ્યું-તેણું શરીર ભયથી કંપવા લાગ્યું.

પરંતુ તે જ ક્ષણે મુખાકૃતિકરતાં પણ અત્યંત મનોહર અને મધુર શબ્દોવડે તે પુરુષે કહ્યું : મહારાજ ! ગભરાશો નહિ. કહો કાણુ છે, ક્યાથી આવો છો, કોને શોધો છો, અને કેમ રહો છો ?

ભયથી કંપનાર મનુષ્યનાં વંદોસાથે કરાવેલા પરિચયથી તે કાણુ હશે એવું વાંચકોએ અનુમાન કર્યું જ હતું, અને તેના સત્યાસત્યનો નિર્ણય નવીન પુરુષે તેને કરેલા સંજોશનથી ચોક્કસ થયો હતો જ. જેમ પુષ્પ ભય છે પણ પુષ્પનો સુવાસ રહી ભય છે, તેમ બ્રહ્મણ્યુનું બ્રહ્મણ્યુત્વ જવા છતાં પણ તેમનો 'મહારાજ' નામનો ઉપાધિ હજી રહ્યો છે તેવું અભિમાન બ્રહ્મણ્યુ જેટલું રાખે તેટલું ઓછું છે !

દીનતાના અનંત એશ્વર્યવાળા આપણા પ્રયમના પરિચિત મનુષ્યે હસ્ત જોડી કહ્યું : મહારાજ ! હું તો ગરીબ બ્રહ્મણ્યુ છું. હું તો આ મહેલ જોઉં છું, મારે ખીણું કશું કામ નથી, જો કહો તો હું જતો રહું.

પેલો પુરુષ બ્રહ્મણ્યુનો ભય સમજી ગયો હતો તેણે કહ્યું : મહારાજ ! ગભરાશો નહિ. હું તમને કંઠાડી મૂકવા નથી આવ્યો, તમારે મહેલ જોવો છે ? આવો, આવો મારી સાથે. હું તમને બતાવું.

આ શબ્દો તે પુરુષે એવા પ્રેમથી અને ભાવથી કહ્યા કે જેથી બ્રહ્મણ્યુનું કાગળું જરા હેકું બેઠું. તેને ધૈર્ય આપ્યું અને સંકોચ પામતો પામતો તથા આશ્ચર્યનો અનુભવ કરતો તે પુરુષની સાથે ચાલ્યો.

(અપૂર્ણ.)

પ્રતાપમય ચારિત્ર્ય.

(અનુસંધાન પતંગાન વર્ષના પૃષ્ઠ થી.)

મનુષ્યમાં જે જે સામર્થ્યો તથા જે જે તત્ત્વો રહેલાં છે, તે બધાં મનુષ્યમાં જે જે કાર્ય કરવાને માટે નિર્માણ છે, અર્થાત્ જે જે કાર્ય કરવાને માટે સજ્જતા છે, તે જ કાર્ય અથવા વ્યાપારો તે તે સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોપર જે કરાવવામાં આવે છે તે ચારિત્ર્યનો વિકાસ થાય છે. મનુષ્યો આંખેથી જુએ છે, મોંથી જામે છે, કાનથી સાંભળે છે, હૃદય મુખથી પીવાને બદલે નાકમાં કે કાનમાં રેડતો નથી અને સાંભળવાને માટે કાનને લંબાવવાને બદલે પગને લંબાવતો નથી એ ખરું છે. પરંતુ તે જ મનુષ્ય તેનાં અતિર સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોના ઉપયોગમાં આવા જ મર્યાદા ગોટાળા વાળી કે છે.

આ પ્રકારે ન થાય પણ જેનું જે કર્તવ્ય હોય તે જ તે કરે એ પ્રકારે તે સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોને કેળવવાની અગત્ય છે. અને તેની સાથે પોતાના ચારિત્ર્યનો વિકાસ કરવારૂપ જે મૂલ ઉદ્દેશ તેને સિદ્ધ કરવામાં તે સામર્થ્યો તથા તત્ત્વો વપરાય તેને માટે પણ મનુષ્યે સાવધાનતા રાખવાની છે.

શરીરના પ્રત્યેકભાગને તેનું પોતાનું સ્વતંત્ર પૃથક્ પૃથક્ કાર્ય કરવાનું હોય છે, અને તેને માટે જ તે બધાની ઉત્પત્તિ છે. હવે જ્યારે પ્રત્યેક અવયવ અથવા ભાગમાં રહેલાં તત્ત્વો, તે તે ભાગ કરવામાં જ પ્રવૃત્ત હોય છે, તો તેને તેનાં હેતુને સિદ્ધ કરે, અને તેમાં વિશેષ અને વિશેષ બળ ઉપજ્યા કરે, એવા પ્રકારના વ્યાપારો ભાગના સખગા વ્યાપારો યોગ્ય પ્રકારનાં છે એમ જાણવું અને ચારિત્ર્ય એ એક જ એવી વસ્તુ છે કે જે આ પ્રકારે તત્ત્વોને યથાયોગ્યમાર્ગે યોગ્યરૂપમાં પ્રવર્તાવે છે. તેથી મનુષ્યે પોતાના જન્મમાં બહે એ તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવો પાડ્યો હોય પણ તેને ચારિત્ર્ય એ અનિવાર્ય અગત્યની વસ્તુ છે.

મનુષ્યમાં સખગા વસ્તુઓનો યોગ્ય માંડે વ્યય થવામાં ચારિત્ર્ય વાસ્તવ નિયામકરૂપે છે. અને કોઈ પણ વસ્તુનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી જેને માટે તે વસ્તુને સજ્જતામાં આવી છે, તે વસ્તુ સર્વોત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થતી હોવાથી, ચારિત્ર્ય એ સર્વ વસ્તુને સિદ્ધ કરનાર છે એ સ્પષ્ટ છે. પુનઃ પુનઃ કઠીનું કે સખગા વસ્તુનો યથાર્થ નેતા ચારિત્ર્ય છે, અને સખગા વસ્તુનો યોગ્ય ઉપયોગ કરાવનાર પણ તે ચારિત્ર્ય જ છે.

આ પ્રકારે અગત્ય ધરાવતી વસ્તુ જે ચારિત્ર્ય તેનો વિકાસ કરવાને માટે મનુષ્યે જીવન શાને માટે છે તે જાણવાની અને જીવનના એ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરનાર ક્યાં સાધનો છે, અને એ ઉદ્દેશને નિર્મૂળ કરનાર ક્યાં માર્ગો છે તે જાણવાની પ્રથમ અગત્ય છે, અર્થાત્ સાધકશાધકયુક્તિનો રિવેક કરવાની આવશ્યકતા છે.

જેનું જોષ્યે તે પ્રકારનું એટલે. યથાર્થ પ્રકારનું કર્તવ્ય કેવી રીતે થાય એ જો શોધી કહાડવામાં આવે અને મનુષ્યના પ્રત્યેક અંશને યોગ્ય કર્તવ્યનો જ પ્રકાશ કરવામાં સ્થિરતાથી ફેળવવામાં આવે, તો ચારિત્ર્યનો વિકાસ થવાનો. પરંતુ મનુષ્યનો વિકાસ થવાના પરિણામે તે જો ચારિત્ર્યવલ્લભ સંપાદન કરે તે સઘળા જ બળતો કોઈ પણ કાર્યમાં પૂરેપૂરા અંશમાં ઉપયોગ થવો જોઈએ. કેમકે યોગ્ય પ્રકારનો અને અખડિતપણે અમુક કાર્યમાં અમુક સમયસુધી તે બળતો ઉપયોગ થવાથી કોઈ પણ વસ્તુને સ્થાયીપણે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અથવા ન હોય તો તેને ઉપભવી શકાય છે.

મનુષ્યના સઘળા વ્યાપારોને યોગ્ય પ્રકારના વ્યાપારરૂપે કરી શકવાના અર્થાંત પ્રપત્તિને જ ચારિત્ર્યનો વિકાસ થાય છે. મનુષ્ય ગમે તે ક્રિયા કરે, ગમે તેવા વિચારો કરે ગમે તેવી કલ્પનાઓ કરે તો તેથી ચારિત્ર્યનો વિકાસ થતો નથી. મનુષ્યમાં એવા પ્રકારની ક્રિયા થવા કરવી જોઈએ કે જ્યાં જો જો પ્રકારની ક્રિયા થાય ત્યાં તે તે પ્રકારનો ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ થાય. મનુષ્યના જે પ્રદેશમાં જે કોઈ પ્રકારનો વ્યાપાર થતો હોય તે એવી જ બળતો હોવો જોઈએ કે તે તે પ્રદેશના ઉદ્દેશને વિશેષ અને વિશેષ અંશમાં સિદ્ધ કરતો બને.

આમ થવું શક્ય અને સ્વાભાવિક છે. કેમકે યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયાનું બળ એ જ ચારિત્ર્ય હોવાથી યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયા કરાવનાર તથા યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયાનો જ વિસ્તાર કરનાર જે કંઈ પ્રપત્તિ છે, તે ચારિત્ર્યના બળની વૃદ્ધિ કરે છે.

ચારિત્ર્ય હોવું એટલે આપણા જીવનનો જે ઉદ્દેશ આપણે સ્વીકાર્યો હોય તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરનાર બળની આપણને પ્રાપ્તિ હોવી, અને જ્યારે આપણને કોઈ પણ વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય ત્યારે તેવી યથાર્થ પ્રકારની જ ક્રિયા કરવાની આપણમાં શક્તિ હોવી.

ચારિત્ર્ય હોવું એટલે જે કંઈ યથાર્થ છે તે જાણવું, અને તે જાણેલા યથાર્થને સિદ્ધ કરવાને માટે એટલા બધા દૃઢઆગ્રહપૂર્વક યત્ન કરવો કે એથી વિરુદ્ધ દિશાપ્રતિ ગમે તેવા કારણ પ્રકટવા છતાં પણ આપણું વલણ ન થાય.

આ સર્વ વિચારથી એ નિર્ણય થાય છે કે આ સંબંધમાં મુખ્ય મહત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન પામવું એ છે. જે કંઈ યોગ્ય અથવા વિહિત છે તેની જ પસંદગી કરવી, આપણા કર્તવ્યનો યથાર્થ માર્ગ તત્કાળ આપણી દૃષ્ટિએ તરી આવે એ પ્રકારનું યથાર્થ સંકલન થવું અને મનુષ્યજીવનનો મૂલ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં આપણા સઘળા સામર્થ્યો અને તરવોને કેવી રીતે યોજવા તેનું યથાર્થ જ્ઞાન હોવું. આ મુખ્ય અગત્યનું અને મહત્ત્વનું છે.

જીવનના વિવિધ નિયમોનું જ્ઞાન, આ મહત્ત્વના વિષયને જુદાના પ્રદેશમાં પ્રકાશિત કરશે, અને આરંભમાં તેની પણ અગત્ય છે. પરંતુ ચારિત્ર્યનો જેમ જેમ વિકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ મનુષ્યને લાગ્યા તર્કવિતર્ક કયાં વિના જ 'યથાર્થ શું છે' તેનું તેના અંતરમાં જાન થઈ આવે છે. ચારિત્ર્યનો વિકાસ મનુષ્યને જે કંઈ યથાર્થ છે તેનો અનુભવ કરવાની શક્તિને તેનામાં પ્રકટાવે છે. અને બહારની સ્થિતિ અથવા સાધનો ગમે તેવા પ્રતિકૂળ હોય તેમ જુદા અથવા તર્ક પણ જેને માટે કરી ઉત્તર ન આપી શકતાં હોય તેવા કાર્યને સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય પણ એ આપે છે.

જુદાશક્તિ એટલો નિર્ણય કરી આપે છે કે મનુષ્યનો વિકાસ અને વૃદ્ધિ કરનાર જે કંઈ હોય તે સઘળું યોગ્ય અથવા યથાર્થ છે, ત્યારે ચારિત્ર્ય મનુષ્યના અંતરમાંથી જ એમ

જ્ઞાન કરાવે છે જે કંઈ યથાર્થ છે તે મનુષ્યને વધારે ઉદ્ધૃષ્ટ અને વધારે ઉત્તમ મનુષ્યપ્રતિ આકર્ષી જાય છે, અને જે કંઈ અયોગ્ય છે તે મનુષ્યને નિંદા અને અધમપ્રતિ ધસડી જાય છે.

ચારિત્ર્યબળનું જ્યાં અસ્તિત્વ હોય છે, તે મનુષ્યના સમગ્ર અંશમાં વૃદ્ધિનું જ્ઞાન રસા કરે છે, કેમકે ચારિત્ર્યબળ મનુષ્યમાં વૃદ્ધિના જ્ઞાનને અખંડ પ્રકટાવ્યા કરે છે. તેથી એ ચારિત્ર્ય જેમ જેમ વધારે બળવાન થતું જાય છે, તેમ તેમ તે મનુષ્યને બહુ સુદમ પણે તંથા સ્પષ્ટરીતે સમજાય છે કે તેનામાં જે કંઈ છે તે સઘળાનું પુનરંચન થતું જાય છે, તેમાં સુધારો થતો જાય છે, તેમાં પૂર્ણતા આવતી જાય છે, અને કંઈક વિશેષ ઉચ્ચ સ્તરમાં તેનો વિકાસ થતો જાય છે.

આ પણ સ્વાભાવિક જ છે, કેમકે જ્યારે ચારિત્ર્ય બંધવાન બને છે ત્યારે મનુષ્યના સઘળા અંશનો યોગ્ય વ્યાપાર જ બહાર પ્રકાશમાં આવે છે, અને કોઈ પણ વસ્તુનો યોગ્ય વ્યાપાર તે વસ્તુમાં સ્થાયી વિકાસને પ્રકટાવે જ છે.

આમ હોવાથી જે કંઈ યથાર્થ છે તે વૃદ્ધિ કરનાર અથવા ઉન્નતિ કરનાર છે, અને જે અયોગ્ય અથવા અયથાર્થ છે તે ઉન્નતિ અટકાવનાર છે, એવું જેને જ્ઞાન ધાય છે તે મનુષ્યને યોગ્યયોગ્યનો ભેદ સમજવો બહુ સુગમ થઈ પડે છે.

(અપૂર્ણ.)

દુઃખનું કારણ.

દુઃખનું કારણ મુખ્ય, અહંબુદ્ધિ આ તનમાં,
તેથી હઠ થઈ રહી, વિષયસુખરૂપતા મનમાં,
વળી વધતાં અવિવેક, ધરી મમતા વહે જનમાં,
પછી સાચું સુખ કળે, વ્યર્થ સ્ત્રી સુત ગૃહ ધનમાં.
અવિવેક એક આ દુઃખ સકળ, આણી અંતિ પીડા આપતો,
પણ નૃસિંહકરુણા પ્રાપ્ત જન, અહીં વિવેક પીડા કાપતો,

—શ્રીમંન્નૃસિંહાચાર્યશ્રી.

ધ્યાન આપો:

આ વાક્ય શ્રવણ કરતાં શો વિચાર મનમાં આવે છે ? શું કરવાનું લક્ષમાં આવે છે ? શા પ્રયત્નનો વિધિ આથી સમગ્રાય છે ? આ પ્રશ્નો પોતાની જાતને પૂછીને શાન્તિથી એનું ઉત્તર અંતરમાંથી મેળવનારને એનું રહસ્ય સમગ્રાય છે. પણ એ રીતે વિચાર જેઓ કરતા નથી તેઓ આ વાક્યથી મિથ્યા પ્રયત્નને આદરી ઉલટું મનને ભટકવું કરી દે છે અથવા મિથ્યાશ્રમિત કરી નાખે છે. પ્રાથમિક કેળવણીની શાલાઓના વર્ગના વિદ્યાર્થીને ધણા શિક્ષકો તેમનું અંતર ભટકવું જોઈ ધ્યાન આપવાનું કહે છે. આ વાક્ય સાંભળતાં તે બાલક શું કરે છે ? એ બાલક પુસ્તક પોતાની ચક્ષુસમીપ ધરે છે અને તેમાં આ લખેલા અક્ષરોપ્રતિ ટગર ટગર તાકી તાકીને જુએ છે. શાલાથી બહાર ગૃહમાં પણ બાલકો વાંચતાં હોય અને તેમને જ્ઞાન આપવાનું કહેતાં તેઓ પણ આ જ પ્રમાણે કરે છે. શિક્ષક અને માતાપિતા આ પ્રમાણે બાલકોને કરતાં જોઇને સમજે છે કે એ બાલકો ધ્યાન આપે છે અને હવે એમનું ચિત્ત બરાબર તે તે વાચનઆદિ કાર્યમાં લાગેલું છે. પણ આમ સમજવામાં તેઓ મેદી બૂધ કરે છે. આ પ્રકારે જે બાલકો ધ્યાન આપે છે તેમની યુગ્મયુગ્મપ્રતિ જોવામાં આવશે તો સમજશે કે તે કેવી વિરૂપ થઇ રહે છે. તેમના અહેસાની નસે નસ ખેંચાતી જણાશે અને તે બાલકોનો પ્રયત્ન આખના તન્તુઓને તથા યુગ્મના તન્તુઓને ખેંચવામાં જ લાગી રહેલો જણાશે. મનનતન્તુઓનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેમને પરિશ્રમ થતાં અલ્પ સમયમાં તે વિશ્રાન્તિની અપેક્ષા રાખે છે, અને તેથી શિથિલ થઈ રહે છે. આ નિયમને અનુસરીને જ આ પ્રમાણે ધ્યાન આપનાર સાતવ્ય વિષયને ગ્રહણ કરી શકતા સમર્થ થશે નથી પણ તેને બદલે આ તન્તુબૂદને મિથ્યાશ્રમિત કરી દેવાનો જ પ્રયત્ન સેવે છે. અને તેથી અલ્પ સમયમાં જ નિદ્રાથી અનિબલવને પામે છે.

આ રિયતિનો વિશેષ અનુભવ સંયમ સાધવા પ્રયત્ન કરનારને અવશ્ય થાય છે. આરંભક સાધક સંયમતા અનુજાનમાં જોડે છે ત્યારે ધ્યેય વસ્તુની વ્યાકૃતિ કલ્પનાશક્તિવડે આલેખે છે. મનની વૃત્તિ ક્ષણિક છે એટલે કે જ્ઞાનરૂપ જે વૃત્તિ ઉદ્ભવને પામે છે તે ચિરકાલ રહેતી નથી. નેત્રદ્વારા પુસ્તકને પાંચ મિનિટસુધી જોયા કરનારને એમ લાગે છે કે એને પાંચ મિનિટસુધી પુસ્તકનું જ્ઞાન રહ્યું છે. પણ એ જ્ઞાન્તિ છે. એ મનુષ્યને એક જ્ઞાન રહેતું નથી પણ થોડે થોડે કાણે એને નવું નવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું રહે છે; પણ એ સર્વ જ્ઞાનો એક પ્રકારનાં હોવાથી એને એવો ભાસ થાય છે કે એ જ્ઞાન એનેક નહોતાં પણ એક જ હતું.

દીપકપ્રતિ જોતાં આ અર્થ સ્પષ્ટ થશે. દીપકની વાટ સળગાવવામાં આવે છે ત્યાંથી તે દીપકને ઓલવી નાખવામાં આવે છે ત્યાં સુધી એક જ દીપક પ્રજ્વળતો હોય એવું સામાન્ય દૃષ્ટિવડે જણાય છે, પણ વિશેષ વિચારતાં એ સત્ય કરતું નથી દીપકમાં પ્રતિક્ષેપે નવી નવી જ્વાલા પ્રકટતી રહે છે. આરંભની જ્વાલા નષ્ટ થાય છે, ત્યાર પૂર્વે દ્વિતીય જ્વાલા પ્રકટે છે અને એ યતાં આરંભની જ્વાલા નષ્ટ થાય

છે. આ દ્વિતીય જ્વાલા પશુ તૃતીય જ્વાલા પ્રકટતાં નષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે સત-
તરૂં એક પછી એક મોગ્ગની માફક દીપકમાંથી જ્વાલા પ્રકટતી રહે છે. પૂર્વ પૂર્વ નષ્ટ
થતી જાય છે અને ઉત્તર ઉત્તર આગિલાવને પામે છે. જ્યાં સુધી દીપક બળતો રહે છે
ત્યાંસુધી આ દ્વિયા એકસરખી રીતે ચાલ્યા કરે છે. આમ પ્રતિક્ષણે પ્રકાશ પાડનાર જ્વા-
લાનો ભેદ છતાં એ સર્વ જ્વાલાઓ પ્રકાશ પાડવારૂપ કાર્યને કરનાર હોવાથી સમાન દે-
ખાય છે અને એ સામ્યને લીધે એ જ્વાલાઓ ભિન્ન ભિન્ન નહિ દેખાતાં અખંડિત
દીપ હોય તેવું લાગે છે. તેથી વસ્તુતઃ જ્વાલાનો પ્રવાહ ચાલે છે અને તેમાં સામાન્ય-
ણને લીધે ઐક્યની શ્રાન્તિ થાય છે.

નદીનદપર ખેસી જળને અવલોકનારને જણાય છે કે તટ એક ક્ષણ પશુ જળ-
મિનાતું રહેતું નથી પશુ જલને વહેતું જોનાર તે તરત સમજે છે કે એક ક્ષણનું જલ તે
દ્વિતીય ક્ષણનું જલ નથી. જે જલ આ ક્ષણે તટને સ્પર્શ કરે છે તેથી અન્ય જલ જ
દ્વિતીય ક્ષણે તટને અડકે છે. પ્રથમનું જલતો સ્પર્શ કરી તરત જ પ્રવાહમાં વહી ગયું છે.
આમ પ્રવાહમાં સતત વહેતાં જલો પ્રતિક્ષણે ભિન્ન ભિન્ન થતાં હોય છે છતાં જલરૂપે
સમાન હોવાથી એક જલનું જ્ઞાન કરાવે છે.

આ જ પ્રમાણે વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન તે અસ્થિર છે, ક્ષણિક છે. એક વૃત્તિ ઉદ્ભવને પામી
તે અદ્ય સમયમાં જ થમે છે પશુ દ્વિતીય ક્ષણે તેવી જ વૃત્તિ ઉદ્ભવને પામે છે. પ્રથ-
મના સમાન સમતીય વૃત્તિ જ ઉદ્ભવને પામે છે, તો તે બંને વૃત્તિ સમતીય હોવાથી
તે એક છે એવી શ્રાન્તિ થાય છે. પ્રથમની વૃત્તિ પુસ્તકને વિષય કરનાર હોય છે
અને દ્વિતીય ક્ષણની વૃત્તિ અન્યને વિષય કરનારી હોય છે તો એ બંને વૃત્તિ વિભતીય છે
અને એમ થતાં તરત જ સમજાય છે કે પ્રથમનું જ્ઞાન જતું રહ્યું અને આ નવું જ્ઞાન
થયું. ખરું જોતાં તો પુસ્તકને વિષય કરનાર વૃત્તિ ઉદ્ય થાય છે ત્યારે પશુ આ જ પ્રમાણે વૃત્તિને
પ્રવાહ ચાલે છે. એક વૃત્તિ એક વાર ઉઠી સ્થાયી રહેતી નથી પશુ નવી નવી વૃત્તિ ઉદ્ભવ્યા કરે છે,
અને તે સર્વ પુસ્તકને જ વિષય કરનાર હોવાથી વૃત્તિના પ્રવાહને બદલે ચિરસ્થાયી એક વૃત્તિનું
એક દીપકની માફક, જ્ઞાન કરાવે છે.

આમ હોવાથી સંયમમાં પ્રવેશનાર સાધક પોતાની કલ્પનાશક્તિવડે ધ્યેયની
મૂર્તિ રચે છે અર્થાત્ તેવી એક વૃત્તિને ઉપભવે છે અને તેને જુએ છે. ત્યાર
પછી એવીને એવી વૃત્તિનો ઉદ્ભવ થયા કરે તે માટે તે ધ્યેયની પ્રતીત થતી મૂર્તિપ્રતિ
તે આરંભક સાધક બળાતકારથી માનસદૃષ્ટિવડે જોવા કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ
પ્રયત્ન તેના તન્મુગ્યહને શ્રમ આપે છે અને એ શ્રમના પરિણામમાં શ્રમિત થયેલી વૃત્તિ
વિદ્રાન્તિ લેવાઅર્થે નિદ્રાને આણે છે. સાધકનો પ્રયત્ન તે મુખ્યમુદાને ધ્યાન આપવા
અર્થે વિરૂપ કરનાર આળસના પ્રયત્નના સમાન છે.

(અપૂર્ણ)

॥ ૐ ॥

॥ તત્ સત્ ॥

॥ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥

શ્રીજમદગ્નિચરિત.

(આરંભક પ્રવેશ.)

સ્થલ—ગુરુઆશ્રમ.

[પાત્રો—ગુરુ તથા તેમના શિષ્યો.]

[એક સુંદર નિવાસસ્થાનવાળો ગુરુનો આશ્રમ છે. પાસે શિષ્યોને રહેવાની પણ કુટિઓ છે. મધ્યે જુદાની ધરાવાળો સ્વચ્છ રસ્તો ચોક્કસ છે. આજે ગુરુનો જન્મદિવસ હોવાથી તે નિમિત્ત ઉત્સવનું પાલન કરી તે સ્થળને શિષ્યવર્ગે ઉત્સાહપૂર્વક અત્યંત લગ્ન અને મનોહર ક્યું છે. મધ્યના ચોક્કસ એક જુદા-લતાનો સુંદર મંડપ ક્યો છે. તેમાં સ્થાને સ્થાને ધૂનતા દીપડો મૂક્યા છે. લતામંડપની મધ્યે ગુરુમઠે ઉચ્ચ લગ્ન આસન રચવામાં આવ્યું છે. ચોક્કસ તથા આસપાસનો સાગ પણ સાત્વિક ચોક્કસ ચોક્કસ અલંકૃત કરવામાં આવ્યો છે, અને તેથી તે દેવસહસ્રરમ્યો થોભે છે. ઉચ્ચાસનઉપર શ્રીગુરુ નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રસન્ન મુખથી વિરાજ્યા છે. બે શિષ્યો ચામર વ્યવસ્થા કરે છે. એક શિષ્ય ગુરુના ચરણ તળાસે છે. બીજા શિષ્યો સંમુખ વક્ષા રદી દાપ નોડી સ્તુતિ કરે છે.]

શિષ્યો—

મંગલ.

જય જય શ્રીમહેશ્વર સદ્ગુરુવર ! જય સચ્ચિદ્ધન ! સુંદર વપુધર !

જય લગ્નલયહર ! અક્ષર સુખકર ! મનમતિથી પર, ઇ બહિરંતર.

જનનહરણુ જય શિષ્યંતરણુ જય વિશ્વલરણુ જય પુણ્યસ્મરણુ !

જય અશરણુશરણુ, પ્રપૂજ્યચરણુ, જય હૃદ્ધિહરણુ !—જય૦

રતવી રક્ષા શેષશારદહરિહર, જેને નિજ અંતર, નિરંતર,

આરંભ્યું કાર્ય અમે હુકર, હો સફલ થવા સદ્ગુરુવર ! વર;—જય૦

કર્તુ દિદ્ધિભઅયે જલશોષણ, ગરુડે, તેમ કરજે બલઅર્પણ,

કર્તુ તવ કૃપાથી આરંભઆચરણ, છર્ધ્યે જાલક પણ;—જય૦

જવ તવ કરુણા યાત્રી અંમપર, અમ અર્થો સિદ્ધ થતા સત્પર,

હે પૂર્ણકામ ! હો વર જયકર, કર્તવ્ય જેથી કરીએ હિતકર;—જય૦

(સ્તુતિ કરીને સર્વ શિષ્યો સાદૃશ્ય દેવતા પ્રણામ કરે છે. તથા હસ્ત નોડીને સંમુખ વક્ષા રહે છે.)

ગુરુ—(પ્રસન્ન મુખમુદ્રા પૂર્વક સંતાપડે સર્વને બેસવાનું સૂચવીને) હે પ્રીતિપાત્ર શિષ્યો! તમારી શી ઇચ્છા છે તથા આજે કયા ક્ષિતિકર કાર્યનો આરંભ કરવો ધર્મો છે ?

પદ્મશિષ્ય—(હસ્ત જોડી અત્યંત વિનયવિવેકપૂર્વક) ભગવન્ ! આજ અમારા જીવનનો પરમ ધન્ય મંગલકર દિવસ છે. મહેશ્વરસ્વરૂપ આપ સદ્ગુરુશ્રીનું અમારા સરખા અનેક પામરોના પરમ ઉદ્ધરણુઅર્થે અવતરણુ થવાનો આજનો પુણ્ય દિવસ અમને પરમ આનંદરૂપ છે. હે કૃપાનિધિ ! આપના અમારા પ્રતિના અત્યંત ઉપકારોનું સ્મરણુ અને અમારી કૃતજ્ઞતાનું સ્મરણુ, અમારા એક નેત્રમાંથી આજે જ્યારે આનંદાશ્રુ ખેરવે છે, ત્યારે કૃતજ્ઞતાના ભાવવાળું અમારું બીજું નેવ અમારી દુષ્ટતાક્રિયાર શોકાશ્રુ ખેરવે છે. તેમ છતાં આપનો નિઃસીમ કરુણાકટાક્ષ જ્યારે શોકાશ્રુકવર પડે છે કે તત્કાલ તે પોતાના પ્રભાવમાં અમને આકર્ષી અમને સર્વાંશ આનંદમય કરી મૂકે છે, અપી આજની અમારી પરમ આનંદમયી અવરથામાં આજના પરમ દિવસનક દિસે, અમારા દિનમાં અત્યંત ધિક્કાર વૃદ્ધિ થવાના દૃઢ સંસ્કાર જાગે એ ઉદ્દેશથી આપ પ્રભુએ રચેલા આર્થકુલ-બુધણુ શ્રીજમદગિનશ્રુપિના પુણ્ય ચરિતને દશરૂપે નિદર્શન કરાવું ધાર્યું છે. આજના અભિષ્ટાદવસે વિવિધ સ્થાનથી પધારેલા આ અમારા પ્રાણાભસ્વરૂપ પૂજ્ય ગુરુશ્રીઓ સમીપ તે પરમ અપરકર કૃતિનું નિરૂપણુ કરી તેમને આનંદ પ્રકટાવી અમે કૃતાર્થ થઈએ એ તેમાં મુખ્ય હેતુ છે. આ નિમિત્ત આપ પ્રભુની અનુગ્રા તથા અમારી સદ્સત્તાઅર્થે આ સ્તુતિવચન ઉચ્ચારાયાં છે.

ગુરુ—શિષ્ય પોતાના ક્ષિતિને વિચારી તેને અનુકૂલ કૃતિવિચાર્યાદિ કરવા ઉત્સુક થાય તેમાં જેમાં શિષ્યોએ ગુરુભાવને ધર્મો છે તેવી વૃત્તિમાં શા માટે અસંતોષ પ્રકટે ? પરંતુ તમે આ કૃતિથી શું હિત થવા વિચાર્યું છે ?

૨ શિષ્ય—હે ભગવન્ ! આપ પ્રભુના જોષદ્વારા અમે જાગ્યું છે કે જે જે વસ્તુનું અત્યંત દૃઢપણે ચિંતનમનન કરવામાં આવે છે, તે વસ્તુના અતઃકરણમાં પ્રવળપણે સંસ્કાર પડે છે, અને તે સંસ્કારો જેમ જેમ વધારે દૃઢજન થતા જાય છે, તેમ તેમ તે સંસ્કાર મનુષ્યને તદનુકૂલ આચરણમાં દોરે છે. અને તે પ્રકારનું આચરણ જેમ જેમ સિદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ તે મનુષ્ય તદ્દર્શ થતો જાય છે. આથી તેવા અનુકરણીય ચરિતના આજે અમારા તથા દુષ્ટના અતઃકરણમાં કંઈક વિશેષ સત્સંસ્કાર પડે અને સદસદ્નો વિવેક કરવારૂપ ગુરુપન્ન મતિ શું અલ્પ અને શું ત્યાજ્ય છે તેનો નિર્ણય કરી પોતાના જીવનમાં તેવડે પ્રગતિને સાધી શકે તે અર્થે ગ્રાહ્ય તથા ત્યાજ્ય એ ઉભય વિષયના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરનાર એવા અનેક રસમય એ ચરિતનો યથાવિધિ પ્રયોગ કરવા વિચાર્યું છે. તે સફલ થવા આપની અપરિમિત કરુણ જ હેતુરૂપ છે.

ગુરુ—એ વિના વિશેષ કાષ્ટ હેતુ છે !

(કેટલાક શિષ્યો મંદસ્મિતથી એકબીજા સંમુખ જુએ છે.)

૩ શિષ્ય—હે સર્વત્ર ! આપથી શું અજ્ઞાન છે ? પરંતુ આપ સમર્થ આપના સર્વ-સત્વાદિ મહાસામર્થ્યને નિગૂઢ રાખવારૂપ આદિ નીતિને અમારા હિત તથા જોષઅર્થ પાલન કરે છે. આપ અનર્તધર્મ તેથા સર્વતત્ત્વ સર્વશક્તિમત્વાદિ પરમ સામર્થ્યાથી યુક્ત છતાં તેની અપ્રતીતિ કરાવી અમને એ જ પ્રકારનો જોષ આપવા કૃપાળુ છે કે વાસ્તવ સ્વ-

સ્વસ્થાનુભવરૂપ સ્થિતિમાં એ સામર્થ્યની પ્રતીતિ કદા પ્રયોજનરૂપ નથી, તેન કાર્મના વાસ્તવ અર્થને તે ત્રિશૈવપણે સિદ્ધ કરતી નથી તેમ સ્વસ્થાનુભવરૂપ મહા ઐશ્વર્ય તથા આશ્ચર્યના પરમ વિષયઆગળ અન્ય સર્વ ઐશ્વર્ય તથા સામર્થ્ય નિષ્કૃષ્ટ છે. અને તેથી સદા સર્વદા સ્વસ્થરૂપાનુભૂત જેની સમગ્ર સ્થિતિ છે તેના આપ પ્રભુ આપશ્રીના સ્વસ્થ-રૂપાનુભવઐશ્વર્યથી અખંડિતપણે વિશ્રાન્તમાનને અન્ય સર્વતત્વાદિ સાપર્થ્યાને આમરૂપૂર્વક પ્રતીત કરવાનો કદા જ હેતુ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. અને એવા ધર્મોની પ્રધાનપણે અપ્રતીતિ દર્શાવનારૂપ આપની અમર્ય હીલા એ જ અમને અતિ મોહક છે.

તે ઉપરાંત અમે શિષ્યોને આપની એ હીલાવડે એ ઉપદેશનું દાન આપવાને આપ કૃપાળુ છે. કે કાંઈ કાંઈ આપ વરદ પ્રભુના અનુયજ્ઞે અમારામાંના સુભાગી શિષ્યવર્ગને લૌકિક અલૌકિક વિવિધ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યના પ્રતિ યતારૂપ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશ યાંચે તો તે સમયે તેમણે તે ઉન્નતને ઉન્નતતરે પરાવધિ ન માનીને આગળ વધવા અને નિરુપાધિક એવા આપના વાસ્તવ સ્વસ્થરૂપાનુભવ કરવાના માર્ગમાં જ ઉત્તરોત્તર ક્રમરૂપે વધ્યા કરવું, અને અર્વાંતર ફાસિદ્ધિરૂપે જણાતા ચમત્કારિક પ્રદેશમાં જ અહોભાવ ન ધરવો તથા તેના જ ઉપયોગમાં મિથ્યા બલનો વ્યય ન કરતાં એ ચમત્કાર પણ જેના એક વિકારરૂપ છે એવા પ્રકૃતિના ઈશ આપના પદમાં સાચી પ્રીતિ સ્થાપેલી રાખવી. ચમત્કાર અથવા વિવિધ ઐશ્વર્ય એ પરિણામી સામ્ય નથી પરંતુ જીવત્વની સ્ફુર્તિ જ્યાં નિઃશૈવ લય પમે છે, એવા પરમ સ્થાનના મર્ગને એ માત્ર મમ્ય પ્રદેશ છે, તેથી તેના પ્રદેશમાં આવનાર મનુષ્યે તેના ઉપ્ર બળનો એ પ્રદેશનાં ચમત્કાર અથવા ઐશ્વર્યનું અન્યને જ્ઞાન કરાવવાની ઇચ્છાનાળાં જે આકાશનો ત્યાં પ્રવર્તી રહ્યાં હોય છે તેનાથી લેવાપમાન ન થતાં અગ્રપણે અને ધૈર્યરૂંક ઐશ્વર્યનું જ્ઞાન કરાવવાની ઇચ્છાપ્રતિ તિરસ્કારણુદિ સ્થાપવી એ જ કર્તવ્ય ધટે છે. અને ભગવાન વસિષ્ઠના કરેલા બોધઅનુમાર આંતરથી એક પરમ ઉચ્ચ અને પરમ ઐશ્વર્યના નિધાનરૂપ પદમાં રહેવા છતાં આ લોકસમુદાયમાં અને તેના સંબંધના સર્વ પ્રસંગોમાં તો નાનારૂપમાં અર્થાત્ જ્ઞાનીઅજ્ઞાની અને પ્રસંગે મૂઢ એવી સ્થિતિઓની જ પ્રતીતિ જ્યાં જેવી ધટે ત્યાં તેવા તેવા પ્રકારથી કર્યા કરવી. અને આ જ હેતુથી પ્રસંગે વિલક્ષણુ દલિતવચ્ચ મહાત્માઓએ તો આ શિષ્ય સ્વસ્થાનુભવ જગત્માં બાલક, ઉન્મત્ત તથા પિશાચસરખી વિચિત્ર રૂપિત પણ સેવી છે.

હે ભગવાન ! આમ છતાં પણ જીવોપ્રતિ મહદઅનુચદ કરીને કાંઈ કાંઈ મહા-પુરુષોએ પોતાના ધર્મ તથા સ્વીકારેલા કર્તવ્યને બાધ ન આવે એવી રીતે અધિકારીના વિચાર કરીને વિવિધ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યની સુરક્ષા બનાવવા પ્રસંગે પ્રસંગે પ્રવૃત્તિ કરી છે. બાકી ખરું જોતાં અમે તો, મેધથી આગ્રહિન સૂર્ય હોય છતાં જેમ સૂર્ય દષ્ટિવાળાને તેના આકાશવિષે અસ્તિત્વની જેમ પ્રતીતિ થવા વિના રહેતી નથી, તેમ અનતેશ્વરપ્રિ-પતિ આપે પ્રવૃત્તિનાં (ગુમવણના) પટમાં રાખેલું ઐશ્વર્ય અને સર્વતત્વાદિ પણ અમારાં આંતર ચક્ષુએ અનેક પ્રસંગે દર્શન આપે છે. અને તેમાં આપ પ્રભુની અમારા પ્રતિ નિઃસીમ દયા એ જ હેતુ છે; અમારો અધિકાર તેમાં નિમિત્તરૂપ નથી.

(સદા સંકાય પામતાં કહે છે) હે કૃપાળુ ! આ અકાણનાવડ કરવાનો મારો હેતુ એ જ છે કે આપ વાસ્તવિક રીતે સર્વત તથા સર્વશક્ત છે એ અમે અનેક પ્રસંગે

જાણું છે, અને આ ક્ષણે, પણ અમને તો તેનું જ દર્શન થયું છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના સામર્થ્યને જાણવા છતાં જેમ વ્યામોહવશ થઈને ગોવર્દનગિરિને તોળવાનાં સંભવે, એ કે શ્રીકૃષ્ણની અંગુલિકા પર જ એનો સર્વ ભાર હતો છતાં પ્રત્યેક ગોવાળાઓએ પોતાની ડાંઙ ઉંચી કરીને તે ગિરિને ક્રીડતી રાખવારૂપ જેમ મિથ્યા ચેષ્ટા કરી હતી, તેમ અમારે આપને આપના સર્વશક્ત્યનું પ્રકાશન ન કરવા વૃત્તિને વેગ આપે છે તો આપની એ લીલાંતરી અમે પણ વ્યામોહવશ થઈ, આપને અનુદયથી જાણી આપને 'જાણીવવાનો' અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરીએ તો તેથી અમે પેલા 'ગોવાળાયાઓ'નું અનુકરણમાત્ર જ કરીએ છીએ, અને તેથી વ્યામોહભાવ પામવામાં એ દોષ થતો હોય તો તેના મુખ્ય અધિકારિ અમે નથી પણ પેલા ગોવાળાયાઓ જ છે ! (શુદ્ધસદ્વિત સર્વ સભા આ વચનથી વિનંદ પામે છે,) અને તેથી આપે ગર્ભિત સર્વશક્તિથી પૂછેલા પરંતુ ઉપરથી અજ્ઞાનના પડથી વીંટાળેલા અમરું ઉત્તર આપવા મૃદુતા ધરીએ તો તે દોષના પણ મૂલ કારણરૂપ અમે નથી એ વિચારતાં અમને સંદાય રહેતો નથી. (આ વચનનો શુદ્ધ તથા ધર્મ સર્વ મર્મ સમજવાથી સર્વ મુખકે પર પ્રસન્નતા દર્શાવે છે.)

... હે ધૃષ્ટાં જેમ ખીસકાલીના શરીરકરતાં તેનું પુચ્છ લાંબું હોય છે, તેમ મારા નિવેદનના તાત્પર્યરૂપ શરીરકરતાં વાણીના વિવેચનરૂપ પુચ્છ અત્યંત વિસ્તારવાળું ધર્મગુણ છે. જે આપ ક્ષમા આપવા કૃપા કરશે.

શુરુ—(પ્રસન્નતાથી) હે શિષ્ય ! તારા વચનો નીતિમર્્યાદા તથા વિવેકયુક્ત હોવાથી અયોગ્ય નથી પરંતુ યોગ્ય છે, અને સર્વ શિષ્યોએ અહણુ કરવાયોગ્ય તારી દેખે છે. અને તેથી તારી આકૃતિ ખીસકાલીની ઉપમાને યોગ્ય નથી, પરંતુ તે જે સૃષ્ટિની ઉપમાનો સ્વીકાર કર્યો છે તેને અનુરૂપ જ કહું તો તારી આ કૃતિ મોરના શરીરજેવી છે, મોરનું ધડ ખંધું હોવા છતાં તેના પીંછાને તેના કરતાં વિશેષ વિસ્તાર છે, તેમ તે તાગ તાત્પર્યનો વાણીરૂપ પીંછાવડે વિશેષ વિસ્તાર કર્યો છે. પરંતુ મોર જેમ ખીંછે રણીઆમણે છે, અને એ પીંછાની કળા તેના શરીરને વિવદ્ધણુ શોભાયુક્ત કરી મૂકે છે, અર્થાત્ મોરના શરીરને શોભાવવા માટે પીંછાની જેમ અગમ્ય છે, તેમ તારા તાત્પર્યરૂપ શરીરને દીપાવીને દર્શાવવા માટે તારી વાણી પીંછાકરતાં ઓછી સુન્દરતા આપતી નથી. પ્રસંગે પોતાની દુષ્ટિકત અન્યને દુઃકામાં દુઃકા કેવી રીતે કહેતી તેનું જ્ઞાન મનુષ્યને હોતું નોંધએ, તે તને છે, જેથી આ સમયે કહેલો વિસ્તાર અયોગ્ય નથી. માટે તેનો સંકાય ન માનતાં હવે સ્વર્ણમાં તમારા સર્વનો અન્ય હેતુ પ્રકટ કરો.

૩ શિષ્ય—(નિઃસંકાયભાવને પામતાં) હે ભગવન ! અમારા બધુવર્ગના અત્યંત ઉત્સાહી તથા મુખ્યસંરખા આ 'સુતીદ્યુતેતા' ને ગર્ભ રાત્રિમાં કંઈ સ્વપ્નસરખી પ્રતીતિ થઈ અને ગર્ભ કાલે જ તેમણે અવયોદેશ 'શ્રીજન્મદગ્નિચરિત' નાં ટેટલાક ચિત્રો તેમની દૃષ્ટિએ આગ્યાં, અને તેથી તેમને અપૂર્વ આદરારૂપ પ્રકટયો. શ્રીજન્મદગ્નિએ કોષનો નિગ્રહ કરવારૂપ કરેલી પ્રવૃત્તિનું ચિત્ર એમની વૃત્તિમાં વિશેષ પ્રધાનપણે આલેખાયું, અને તે ચિત્રે તેમનામાં ટેટલાક સંસ્કરણો ઉદ્ભવ પમાડ્યો અને કંઈક વિચારશક્તિ કરતી તથા અમારા સર્વનાં હિતમાં વૃદ્ધિ કરનાર કંઈ યોજનાનું સ્વરૂપ પણ તેમની વૃત્તિએ રચ્યું. પછી આજના પુણ્ય પ્રમાત્રમાં અમે સર્વ એ ઘટિકા રાત્રિ હતી તે સમયે કહીને

આપ ઇષ્ટનું સ્મરણશ્યાન કરી રહ્યા હતા, એટલામાં અમારા સર્વની પાસે તે બ્યાબ્યા, અને ઝાઝના મંગલ દિનના સવિશેષ કર્મસંગ્રહથી અમારું સર્વનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું, અને એ અનુકરણીય ચરિતને દરમરપે ભજવવાવિષે સર્વની ઇચ્છા પૂછી, અને તેમાં સર્વ કોઈએ આનંદ દર્શાવ્યો. તે ઉપરાંત જેમ શ્રીશ્રમહાગ્નિએ પ્રધાનપણે કોઈના વિરોધને નિશ્ચય સેવ્યો હતો, તેમ તેમણે જણાવ્યું હતું કે તેમણે પોતે આજના મંગલમય દિનથી આરંભી હાલ તરતને માટે એક સંવત્સર (વર્ષ) પર્યંત એક સદ્ગુણને પોતાના જીવનમાં દૈન્યપણે સ્થાપવાનો આપ પ્રભુના અનુગ્રહથી નિશ્ચય કર્યો છે. અમને સર્વને પણ આ પ્રવૃત્તિ બહુ આજીજી જણાઈ અને તેથી કેટલાક બધુઓએ પરસ્પરે મંથા પોત-પોતાની અત્યંત રચિવાળા એક એક સદ્ગુણને આજથી એક વર્ષપર્યંત આગ્રહપૂર્વક ધારણ કરવાનું વિચારી આપશ્રીના સ્મરણસદ્ધિ તેને નીભાવવાને આપ પ્રભુના વરદ્ધકરણા-કટાક્ષની માનસ માયનાપૂર્વક, નિશ્ચય કર્યો છે. આપની સર્વદાદષ્ટિને તે કંઈ અચાલ નથી, પરંતુ અમારા મુખથી જ જ્યારે તેનું પણ નિવેદન કરવાનું છે તો તેનું નિવેદન તો અમારા અમણી શુરસ્વરૂપ બધુથી જ થાય એ ઉત્તમ છે.

શુરુ—હો પ્રિય શિષ્યો! સત્સાધનોપ્રતિ તમારી સર્વેની આ પ્રકારની અભિરુચિ જોઈને મને વિશેષ સતોષ અને પ્રસન્નતા થાય છે, અને એ જ પ્રકારે તમે સત્પ્રવૃત્તિ જે પરિણામે વાસ્તવ નિષ્ઠિતને પ્રકટાવનાર છે તેમાં સાવધાનતાથી ભાવપડે જોડાયેલા રહેશો તો પરમાત્મા ઉત્તરોત્તર તમારો વિશ્વ જ કરશે. હવે જેણે જેણે જે જે મુખ્ય સદ્ગુણને પોતાના વિષે પ્રકટ કરવાનો ધાર્યો છે, તે તે તમે સર્વ પૃથક્ પૃથક્ મને નિવેદન કરો. કેમ એવરકર! તે કયા સવિશેષ સદ્ગુણને આરાધ્ય ગણ્યો છે?

પદ્મશિષ્ય—ભગવન્! ચિત્તમાં સ્વાભાવિક પ્રસાદને જાળવીને સંકલ્પને બનતો નિરોધ કરવા વેગ પ્રકટ્યો છે, આપ પ્રભુની આજીજીએ વેગને નિશ્ચયરૂપે સેવવા વિચાર્યું છે.

શુરુ—તારો નિર્ભય યોગ્ય છે. કેમ પરમર્મજ્ઞ! તે શું સ્વીકાર્યું છે?

પરમર્મજ્ઞ—શુરુ! કોઈમાં દોષશુદ્ધિ ન થતી સર્વપ્રતિશુભ્યુદ્ધિને ધરવાની ઇચ્છા રાખી છે.

શુરુ—યોગ્ય છે વિવેકપૂર્વક સર્વે જુભયુજ્જ્વલેન તારા હિતનું સાધક થશે. કેમ, સુતીક્ષ્ણચેતા! તે પોતે શો નિશ્ચય અંગિકાર કર્યો છે?

સુતીક્ષ્ણચેતા—પ્રભો! શોકક્રોધાદિથી અંતઃકરણ કલૂષિત ન બને પરંતુ સંદા અવ્યવસ્થાપૂર્વક સમસ્થિતિમાં રહે તે નિમિત્ત-સાવધાનતા સેવવી ધારી છે.

શુરુ—અનુકૂલ વિચાર્યું છે. કેમ બૃહદ્બલ! તે?

બૃહદ્બલ—પરમાત્મન્! કોઈને કદુરુચ્છ કે મર્મવચન ન કહેતાં પ્રીતિકર વાણી વહવા વિચાર્યું છે.

શુરુ—તે?

ઉમ્મતપત્ન—સર્વદા આનંદનું વૃત્તિવડે પ્રધાનપણે આસ્થાદન કર્યા કરવું એવી અભિલાષા છે, પ્રભો!

શુરુ—(તેની જોડે જેટલા શિષ્યને તેજના ઇશારામાત્રથી પૂછે છે.)

પ્રાયઃકત—દે ઇષ્ટ! કૃષિકેપર જ્ય પ્રકટાવવાની વૃત્તિ છે.

ગુરુ—હુધાપર ।

સુધાધર—મનરચનવડે અદિ સાવતને પ્રભો । પાલન કરવું ધાર્યું છે.

ગુરુ—તમે ?

પાંચપ્રજા—નિરજિમાનતાના લક્ષણને સિદ્ધ કરવા રૂંચિ છે.

ગુરુ—સદ્ધિવેદિનું । તે ?

સદ્ધિવેદી—મોહના જયમાં મારી રૂંચિ છે ભગવન ।

ગુરુ—જયધ્વજે શો નિશ્ચય ધાર્યો છે ?

જયધ્વજ—નિશ્ચિંતતા અને પ્રચલિતે આંતર પ્રદેશમાં સતત અનુભવવાનો પ્રવાસ સેવવા રૂંચિ છે.

ગુરુ—(બાકીના દિગ્બોધપર દષ્ટિ પ્રસારતા) આ બધા વિદ્યાર્થીઓએ પણ આવા જ સદ્ગુણો સેવવા વિચાર્યું છે ?

ઉમતપન—ભગવન । કોઈ કોઈએ વિવિધ કર્તવ્યોને પણ સ્વીકાર્યા છે.

ગુરુ—કેવા કેવા પ્રકારનાં સ્વીકાર્યા છે, તે વિદિત કરો.

૧ શિષ્ય—આ આશ્રમ તથા આશ્રમની આસપાસના રથસને માર્ગન કરવું (સાધુ સુદ કરવું) એનો અનુપમ લાભ સેવાની મારી વિશિષ્ટ છે.

૨ શિષ્ય—આ આશ્રમનાં દેવદેવો તથા સુરસુરજો (ગાય) ની શુશ્રૂષા કરવાની મારી રૂંચિ છે.

૩ શિષ્ય—શ્રીગુરુસેવાનો અલભ્ય લાભ મને આપવા મારા પૂજ્ય જપુઓને મેં દીનપણે પ્રાર્થના કરી છે, અને તેમણે તે સ્વીકારવાનો અનુમત્ત કર્યો છે.

શુતીક્ષ્ણચેતા—એ સર્વના દક્ષિણે લાભ તમને એકજાને નદિ આપીએ !

એ લઘુશિષ્યો—(દસ્તબેડી વિનયથી) ભગવતી (ગુરુપત્ની) ની શુશ્રૂષા કરવાનું અદોભાવ્ય અમને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે.

૪ શિષ્ય—પ્રાતઃ, મધ્યર્ન, સાયં તથા મધ્યરાત્રિ એ ચાર સમય એક એક ઘટિકા છટસાધન સેવવા મારી અભિલાષા છે.

૫ શિષ્ય—માર પ્રદરપર્વત આસનની એક રિપતિ સેવવા ઇચ્છા છે.

૬ શિષ્ય—ભગવન । જિહ્વાઈન્દ્રિયના જયરથ વાણીનિરોધ અને સ્વાદરૂચિનો જય કરવા ઉપર મારી રૂંચિ છે.

૭ શિષ્ય—અતિદિસેવક તથા આ સમગ્ર પૂજ્ય મંડલની યથાશક્તિ સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળો દાસાનુદાસ હું ખું પ્રભો ।

શુતીક્ષ્ણચેતા—ભગવન । અમને સર્વને પેલાની, મધુર વિનોદજનક વાણીવડે પ્રસન્ન કરનાર અને ક્રિયાવડે અસંકલ્પસરખાં કાર્યો કરનાર અમારા આ પ્રભો (સા તમે સિંધ) જપુનો અમારા પ્રતિ આપ અનુમત્ત નથી.

ગુરુ—દેવે વિશેષ જન્માવવા યોગ્ય છે ?

પ્રાયગત—ભગવન । જેમણે વિવિધ સદ્ગુણોનું અનુભવ કરવું ધાર્યું છે, તેમણે એક એક રમ્ય કર્તવ્ય સાથે સાથે સ્વીકાર્યું છે. તેમાં અમારા પૂજ્ય ગુરુરૂપ મેરુરૂપ દેવને અમારાં સર્વનાં જ્યાં જ્યાં રખતોને યાજ ત્યાં ત્યાં અમને જન્માવવા કૃપા કરી,

એ પ્રકારનો કર્તવ્યમાર સ્વીકારવા અમે તેમને પ્રાર્થના કરી છે. તેમ આપ પ્રભુદાસ આમારો દિલનાં કર્તવ્યોપરિતિ આમારું નિરંતર લક્ષ દોરવાનું ઉપ કર્તવ્ય પણ તેમના વિના અન્ય કોઈ કરી શકે તેમ નથી. તથા આપ પ્રભુને વિવિધ લેખનઆદિ જગદુપકારક કાર્યો કરવા સર્વ જીવોપરિતિ અર્જુનદ કરો એ પ્રમારની અમારી સર્વની વિનીત પ્રાર્થના પ્રભુચરણે લાભા કરવાનું કર્તવ્ય પણ એ સમયે કૃપાળુ દેવને શિરે સ્થાપ્યું છે.

શુરુ—પ્રિય બાલકો! તમે તમારા દિલના યથામતિ કરેલા વિચારો આસ વિશેષ-કારક વા અનુચિત નથી, તેમ તમે સધળાએ સ્વીકારેલાં કર્તવ્યો પણ અવિદિત નદિ હોય એમ તમારી પ્રવૃત્તિ જણાવે છે, તેથી એ સંબંધિ હવે વિશેષ કથન કરવાયોગ્ય નથી તમારા સર્વપરિતિ મારી પ્રસન્નતા વિચારી તમારા કર્તવ્યને આનંદપૂર્વક કરજો. વારુ, તમારા પ્રયોગમાં સહસ્ત્રાર્જુનનું ભીષણ પાત્ર કોણ ધનાર છે ?

(શિષ્યોએ કયું પાત્ર કોણ ધનાર છે એ પ્રકટન કરવું એવા પ્રકારની પ્રથમ યોજના કરેલી, તેથી શુરુના આ પ્રશ્નથી તેઓ પરસ્પર રિમિતપૂર્વક જુએ છે, અને કેટલાક શિષ્યો પ્રયોગપ્રતિ દષ્ટિ સ્થાપે છે તેથી)

પ્રમોદક—(દસ્ત જોડીને) આપ સર્વજ્ઞ પ્રભુને શું અર્જવ્યું છે ! (આ ઉત્તરથી સર્વ પ્રસન્નતા પામે છે.)

શુરુ—(તેમના અંતરનો જાણ વિચારી મંદસ્મિતપૂર્વક) હા, હા, તમારી એ ઇચ્છા પણ હીક છે. પ્રથમથી એ સર્વ જણાવવાથી દષ્ટાની કૃતદયતાવાળી જિજ્ઞાસાવૃત્તિ શમે છે, અને કંઈક રસમંગ થાય છે, તેથી એ સર્વ યથાસમય જણાય એ જ યોગ્ય છે.

મુતીદિગ્ધેયતા—પ્રભો ! એ ચરિતનો પ્રયોગ કરવાની આગા—

શુરુ—હા, તમે સર્વે નિશ્ચય કર્યો છે અને ઇચ્છા પ્રકટાવી છે તો બંને ભવિતવ્ય થાયો. (સર્વ શિષ્યો જય જયનો આલોષ કરે છે. પત્રી એક બે શિષ્ય પ્રમોદકપરિતિ દષ્ટિ વાળે છે એટલે)

પ્રમોદક—(ઉઠતાં ઉઠતાં વિનોદપૂર્વક) હા હા, આપની સેવામાં તત્પર જ છું. (એમ કહી શુરુના સમીપ ધરેલા નૈવેદ્યના યાજ્ઞકપરના આચ્છાદનને દૂર કરી તે યાજ્ઞ પ્રથમ શુરુસમીપ ધરે છે. શુરુ તેમાંથી ક્રિયિત મદલુ કરે છે.)

શુરુ—(સ્મિતમુખથી) આ કાર્યમાં કુશલતા મેળવવાનું પણ તે સ્વીકાર્યું છે કે શું ?

પ્રમોદક—કૃપાનાથ ! દેવને અમન પાવનું કર્તવ્ય તો વિશ્વભ્રમજાનનું જ છે ને !

(સર્વ પ્રસન્ન થાય છે. સર્વને તે પ્રસાદ વહેવે છે. અને પુનઃ સર્વ શુરુ-અભિમુખવૃત્તિ સ્થાપે છે.)

શુરુ—હા, હવે તમારા પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાં લક્ષ આપો, અને

(ગીતિ.)

વિધવિધ સદ્ગુણ સાધી, હરજો મત, કરી અંતર સુશુભ્યર્થ.

હોધનો જય કરતાં જેમ, જમદગ્નિએ સધળું સિદ્ધ કર્યું.

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વજ્ઞાન એજ સર્વોત્તમ સાધન છે.

૫૬. (આંખ વિના અંધારું રે, એ લય.)

જ્ઞાનવિના અંધારું રે, સદા જીવેને, જ્ઞાનવિના અંધારું,
ખીજાં બધાં સાધન ખોટાં, જોને ધરે નામ મોટાં,
“ મીઠું ” નામ પણ એ ખારું ખારું રે; સદા
મુક્તત્વનું નાવ આવે, જીવને પ્રભુનિકટ લાવે,
ઉઘડે જો જ્ઞાનનું ખારું ખારું રે; સદા
ખીજા સાધનઉપચારે, રૂએ ન કાનું લગારે,
ઉંડું જીવત્વનું ધારું ધારું રે; સદા
જોને તાપે છે જ્ઞાની, એવા દિવ જ્ઞાનાગ્નિ,
ખાજે કર્મોનું જારું જારું રે; સદા
જોમાં નથી કાંઈ વિકારો, લેદનો ના અણસારો,
નથી જોમાં કપાહિ મારું તારું રે; સદા
જ્યાં ન અસ્તિત્વ કશાનું, જ્યાં ન કાંઈ કર્મનું પાનું,
જોને નથી કાંઈ સારું નહારું રે;— સદા
એવા એ તત્ત્વજ્ઞાને, વિચરો બંધુ । શુરુસાને,
આપે જો અનુભવ ચારુ ચારુ રે; સદા
સદ્ગુરુથી મહી કળ જાની, યાજો સાચા તત્ત્વજ્ઞાની,
કરીને આ જીવપદ ન્યારું ન્યારું રે; સદા

બ્રહ્માનુભવીની સ્થિતિ.

૫૬.

બ્રહ્મા મતિ જેની રમે છે.

ધતર કાંઈ પણ આસક્તિથી, તેને ન નયતે જોતું મમે છે;—
સ્વર્ણરૂપે તે આપે શોભે, તેથી ધમધમ ન અન્ય ધમે છે;—
દુઃખને તે દુઃખરૂપ ન ગચ્છતો, તેથી આવી પડે તે ખમે છે;—
અસંગ રહીને સર્વ વસ્તુમાં, નિર્ભયતાથી તેહ બમે છે;—
જોડ્યા વિષુ પણ વાણીમાંથી, તેની નિત્ય પ્રિયૂષ જમે છે;—
મૃત્યુ કે મહા આધિવ્યાધિ, ત્રિકાળ પણ તેને ન દમે છે;—
નરહરિમય એના પુરુષોને, પ્રેમવડે મતિ મારી નમે છે;—

પ્રમાનક્રમણિકા.

પ્રશ્ન.	પાન્યુન.	વિસ્તાર.
૧ પદ્યસંગ્રહ.		
૧ ધર્મનું સ્વરૂપ
૨ ધર્મરત્ન નિઠરતા
૩ મનપ્રતિ વચન
૪ મનને પ્રબોધ
૨ તદ્દગુણ ધર્મનુસિદ્ધાવાર્યજીવનતિ લેણ.		
૧ સંસારસ્વરૂપ
૩ શીમાનુ વિદ્યવંદ્યપ્રણીત લેખ.		
૧ સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રેક્ષારત્ની કરવાની કલા.
૪ તત્ત્વવિચાર.		
૧ વેદાન્તનિમિષમાલા (નર્મીશી)
૨ ધર્મચર્ચા
૫ માનસશાસ્ત્ર.		
૧ ભાવનો જ્ઞાન
૨ માનસ રસાયન
૩ બાલકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન
૬ વિદ્યા.		
૧ મહાત્મા અમિતવચા અથવા અદ્ભુત મંત્ર (કૌશિકરામ વિ. મહેતા.)
૨ શાસ્ત્ર અને વિદ્યા. (કૃષ્ણીયા.)
૭ સાહિત્ય.		
૧ દિવ્ય વલ્લભ
૨ શ્રી જગદ્ગિરિચરિત.
૮ પ્રકીર્ણ.		
૧ મારા ઓરડાની મુસાફરી (ધી. ન. પડિત.)

શરૂ થઈ ચુક્યું છે.

શ્રી

ત્રેપરસાધક વર્ગ તરફથી પ્રકટ થતું 'બાળકોનો બંધુ' નામના પત્રિકાને હરી આરંભ થયો છે. બાળકોને માટે ઉપયોગનું આ એક જ માસિક ગુજરાતી ભાષામાં છે. તેની બાબા અત્યંત સરળ છે. બાળકોને વાંચવા અત્યંત જ્ઞાન ઉપજાવે તેનું છે, અને તેમને સારીરીતે કેળવી શકે એનું છે.

અર્થ: વ્યવસ્થાપક બાળકોનો બંધુ.

વાંચક લવાનું માત્ર રૂ. ૧-૦-૦

વડોદરા.

સંસારસ્વરૂપ.

જેમ વાયુમાં સ્પંદ થાય છે, જેમ અગ્નિથી વિસ્ફુલ્લિંગ પ્રકટે છે, જેમ જલમાં તરંગાદિ ઉપજે છે, અને જેમ આ મનમાં સકલ્પો ઉઠે છે, તેમ મૂલ પ્રકૃતિમાં વ્યાપી રહેલ ચેતન સત્તાબળથી વેગવડે પ્રકૃતિસ્વભાવ જાતે થવાથી તે પ્રકૃતિસ્થાનમાં આ વિચિત્ર પ્રતીત થતું જગત્ ઉપજી આવે છે અને તે પ્રકૃતિમાં સ્ફુટ થએલો મૂળ એક વેગે પાતાના પર-પશાએ થતા વેગોને જ્યારે શમાવતો નિઃસત્ત્વ થઇ શમે છે ત્યારે આ પ્રતીત થતું જગત્ કારણાકાર થતું મૂલ પ્રકૃતિમાં શમી રહે છે. આ પ્રકારે ઉપજતું જાતે જ્યાં સુધી જીવત્વનું નિર્વાહક 'આ હું' હું,' 'આ અન્ય છે,' એવું પૃથ અસિમાન બદ્ધ-પૂર્વક વિદ્યમાન હોય છે, ત્યાં સુધી વ્યપ્તિભેદવાળું હોય છે, અને એ વ્યપ્તિભેદ છે ત્યાં સુધી જાય અને દુઃખવાળું છે; જેથી લેહ-ભાવની નિવૃત્તિપૂર્વક અસિમાનનો અભાવ તે જગદભાવ છે, અને લેહભાવપૂર્વક જે અહંસ્ફુર્તિ છે તે જગત્ છે. આ પ્રકારનું તે આ સંસારનું સ્વરૂપ છે. એ સંસારનો નિર્વાહક હેતુ પ્રવૃત્તિ છે. અહંપૂર્વક જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિ હોય છે, ત્યાં સુધી આ જગત્ ટકી રહે છે. જે સદા પ્રવાહની પેઠે વદ્યા કરે છે, તથા જે ક-દાયિત્વ પણ નિર્વિકારપણે સ્થિર હોય નહિ તે સંસાર છે. આવા પ્રવાહરૂપ અને વિકારી સંસારને અનુભવતો જે પ્રવૃત્તિયુક્ત છે તે સંસારી છે. જ્યાં સુધી સંસારીપણામાં સ્થિત છે ત્યાં સુધી તે દુઃખી છે. સંસારીપણાના અભાવે દુઃખાભાવ હોય છે. પ્રવૃત્તિના અભાવે સંસારીપણાનો અભાવ અને સંસારીપણાના અભાવે મુક્તત્વ છે.

—શ્રીમન્મુક્તિહાવાર્પણી.

મહાત્મા અમિતવર્ચા

અથવા

અદ્ભુત યન્ત્ર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૧૦૬ થી.)

પ્રકટવિદ્ય કહે છે: ચમત્કાર દર્શાવી કુતૂહલીઓના કુતૂહલને તૃપ્ત કરવાનો શ્રમ એશ્વર્યસંપન્ન વ્યક્તિને આપવારૂપ અનિવાર્ય આ વિદ્યાર્થીમંડલમાંથી કોઈ પણ કારે એમ હું ધારતો નથી. પરંતુ આપ સર્વ સ્વીકારશો કે સમય સમયમાં ફેર હોય છે. સત્યયુગેજેવા પવિત્ર સમયમાં શ્રદ્ધા અને વિદ્યા અર્વણુનિય પ્રેમપ્રિયથી જોડાયલાં રહે છે. તે સમયે ચમત્કાર સંબંધી ઇચ્છા જ કાં તો અંતરમાં સ્ફુરતી નથી, અથવા તો તે સ્ફુરતાં શ્રદ્ધાના વિદ્યાસમીપ વાસથી ઇચ્છાની તૃપ્તિ થાય છે. પરંતુ આ સમય મિલ્ન છે. સાંપ્રત ક્ષણિકાલીન મનુષ્યોમાં જાણર અંતરમાં ચમત્કારસંબંધી ઇચ્છા સામ્રાજ્ય ભોગવે છે, અને તે ચમત્કાર પણ કોઈ તેમને ધેર સામા જઈ કરે અથવા ખેલતી પેટે તેનું સામાજિક પ્રદર્શન થાય એ જ તેમને ઇષ્ટ છે. અપ્રકટ ચમત્કારને પ્રકટ કરી જોવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં હોતું નથી. તેથી આપણા સદ્ગુરુશ્રીનું એશ્વર્ય અપરિમિત છતાં તેના અવિશ્વાસપ્રધાન લોકો તેથી અભિભવ પામે એ જોઈ સંભવ છે.

પ્રશ્નપંદુ કહે છે: ચમત્કાર દર્શાવવાથી એકંદર હાનિ તો નહિ થતી હોય? બંધુ દૈતુકી, શું તમને લાગે છે કે જેમાં લાલ ન્યૂન અથવા નહિવત્ હોય અને ખોટ વિશ્વ હોય એવા વ્યાપારમાં પ્રાપ્ત શુદ્ધિ અથવા સર્વેશુદ્ધિ પ્રવર્તે?

દૈતુકી કહે છે: ત્યારે શું જગતમાં નિર્દોષ ચમત્કાર પ્રકટપણે બનો? અશક્ય છે! વિશ્વમાં શું સર્વ જ શંકાથી મરત છે? ગુપ્તવિદ્યાનું પ્રકટીકરણ શું સર્વદા હાનિને જ ઉપજાવનાર છે? સૃષ્ટિના ઇતિહાસમાં શું આજપર્યંત કોઈએ ચમત્કારરૂપે કશું જ કર્યું નથી? વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર આદિ શું પોતાના એશ્વર્યને સર્વદા, પેટીમાં દીરાના કંઠાની પેટે સાચવી રાખતા હતા? બંધુ સદસાંશુ! તમે આ પ્રસંગ ઉપજાવો તમારા વિચારરૂપ કિરણોને આમ-એક સામાટે સંકેતી દો છો? મૌનભંગ કરવો શું તમે કદિ ધાર્યો નથી?

સદસાંશુ કહે છે: અનેક લેખ:પુજો પ્રકટ થયા છે એટલે માફ તેજ સ્વાભાવિક રીતે અભિભવ પામે છે. વાત વધી જડી છે, અને આપણી અદ્યત્ત મતિ એમાં નિર્જાત વ્યાપાર કરતી નથી તો લાવોતે આપણા વાતસદ્યમય સર્વદા ગુરુશ્રીને એ સંબંધી પ્રાર્થના કરીએ.

આ સ્થળે સર્વ વિદ્યાર્થીઓના અંતરમાં કોઈ અલૌકિક વેગજન્ય પ્રેરણા થવાથી

સમગ્ર મંડલ બોલી ઉઠે છે: હા આવો, આપણા સદ્ગુરુશ્રી ક્યાં આધા છે? પોતે અ-
હિંજ બિરાજે છે.

આ વાક્ય બોલી રહ્યા પછી સર્વ મંડળ શ્રીગુરુસંમુખ બેસવાને પુનઃ ઉદ્બુદ થયું.
પરંતુ બેઠા પછી સંમુખ જુએ છે તો શ્રીગુરુનું આસન સર્વને યત્ન માલમ પડે છે.
મહાશય! પરમ ચમત્કાર! સર્વેની હૃદિ, અતદ્વિતે થયલા શ્રીકૃષ્ણની બોગમાં ગોપીઓની
પેઠે, તિરોદ્ધિત થયલા શ્રીઅમિતવર્માના અન્વેષણમાં આમતેમ ફરે છે. આખરે તેઓ
દ્વારઆગળ જળના રેલાની પેઠે વેગથી વહી જનાર શ્રીગુરુના પવિત્ર ઉપવચનો છેડા,
તેમના પાવન ચરણની પાની, અને તેમની વંદનીય પાદુકાનો પૃથ લાગ એટલું જોઈ શકે છે.
આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર સર્વના ગુપ્તમાંથી નિકળે છે. આશ્ચર્યની અભિવ્યક્તિ જોવાને ઇચ્છનારા
પણ કહે છે, આજનો પ્રસંગ સર્વોપરિ થયો છે. શ્રીગુરુ આસનઉપર વિરાજ્યા ત્યારથી જ
એઓશ્રીએ આશ્ચર્યરૂપ પોતાની યોગમાયા આપણા ઉપર પાથરી, અને તેઓશ્રી સમક્ષ છતાં
જાણે તેઓ ન હોય એમ આપણે અજાનવથ થઈ તેમના વિરે તથા તેમના આશ્ચર્યવિષે
વિવાદ કર્યો, અને કેટલાક તો શિષ્યશૃંગને ન છડે એવા વચનો નિઃશંકપણે ઉચ્ચારી
ગયા. વાતસહ્યમય ગુરુશ્રીને પ્રાર્થના કરવા સંબંધી બંધુ સદસાશુએ પુનઃ બાપણ કયું
ત્યારે જ આપણને સર્વને જાગૃતિ આવી કે ગુરુશ્રી તો અહિંજ વિરાજમાન છે ને! પરંતુ
સંમુખ થઈ આપણે જોઈએ છીએ તો આસન આપણને યત્ન માલમ પડે છે. ચાલાની
સર્વ દિશાએ સૂક્ષ્મ હૃદિ કરતાં આખરે આપણને શ્રીગુરુદેવના ઉપવચનો, ચરણકમલનો
અને પાદુકાનો પ્રતિ લાગ જણાયો, પરંતુ આપણામાંથી કોઈએ એઓશ્રીને દ્વારપર્યંત
ગમન કરતા જોયા નહિ. અહો કેવું આશ્ચર્ય! ચમત્કારનું પ્રસક્ષ પ્રદર્શન! પૂજ્ય બંધુ
સ્વર્વંજ્યોતિ! આપે પણ અમને સાવધાન કર્યો નહિ.

સ્વર્વંજ્યોતિ કહે છે. જે સત્તાનો તમને વ્યાગ્રહમાં નાંખવાનો સંકેત હોતો તે
સત્તાના પ્રતિપક્ષી થવાનું મારામાં સામર્થ્ય ન હોવાથી મને ક્ષમા કરશો. જાણે તમને
સાવધાન કરવા હું સુકત નહિ.

ઋજુહૃદય કહે છે: અહો, હવે મને સ્મરણ થાય છે. પૂજ્યબંધુ સ્વર્વંજ્યોતિ
શુરશ્રીનો સર્વ સંકેત જાતે જાણે છે. આપણા વાદવિવાદમાં બે ત્રણ પ્રસંગે શ્રીગુરુનાં
નેત્રોમાં એમના નેત્રોને અર્ધમય સંદેશો મળેલો મેં જોયો હતો, અને એમણે સાદાંગ
પ્રણામ કર્યો હોય એમ પણ મારી રજૂતિ કહે છે. શ્રીગુરુના આસનઉપરથી ઉઠવાના
સમયે એમણે વંદન કયું હશે. આ પ્રસંગો, જે કોઈ અક્ષણીય સત્તાથી અંતરમાં હ્રુમ
થયા હતા, તે હવે ઉપરિથત થયલા મને જણાય છે.

તિગ્મસત્ત્વ કહે છે: અને તેથી આશ્ચર્યમાં શ્દિ થાય છે, અને ચમત્કાર વિશેષ
નમસ્કારને પાત્ર બને છે.

આ સ્થલે સંવાદ અટકયો. સંમેલનનો આવા પરિણામથી ધણીને ભારે ગ્લાનિ થઈ.
આખરે મંડળ એવા નિર્હૃયઉપર આબુ કે સ્વર્વંજ્યોતિએ સાવંકળે શ્રીગુરુચરણસમીપ
જઈ સર્વ પ્રસંગ નિવેદન કરી અચેત્ન્ય વર્તનનિમિત્ત શિષ્યમંડળતરફથી ક્ષમાની
પાત્રના કરવી.

આ પ્રસંગ બન્યા પછી કેટલાક સમયપર્યંત શિષ્યોમાં મોહોમોહિ તેની કોઈ પ્રકાર-

ની ચર્ચા થઇ નહિ, તેમ જ. શ્રીઅમિતવચ્ચા તથા તેમના શિષ્યોવચ્ચે એ પરત્વે મૌન રહે એ તો સ્વાભાવિક જ હતું. સાતમે દિવસે સંયમશાલામાં જ્યારે સર્વ શિષ્યોની વૃત્તિ પોતપોતાના અધિકારપ્રમાણે ન્યૂનાધિક પરંતુ તત્ત્વસંસ્પર્શ કરી નિયમિત કાલે ઉત્થિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે સર્વને તે પ્રદેશમાં એક વિચિત્ર યંત્ર સ્થપાયાનું જ્ઞાન થયું. સ્વયંજ્યોતિનો દક્ષિણ દસ્ત તે યંત્રને સ્પર્શ કરી રહ્યા હતા. એ યંત્ર શું છે તે કોઈ કળી શકે એમ નહતું, તેથી સર્વની વૃત્તિ સ્વભાવિકરીતે સ્વયંજ્યોતિતરફથી તત્સંબંધી સ્પ-
ર્શીકરણ ગેળવવાની હતી. તે વૃત્તિને તૃપ્ત કરતાં તે અગ્રિમ શિષ્યે કહ્યું: પરમપ્રિય બંધુ જો ! આજથી સાત દિવસઉપર બનેલા પ્રસંગસંબંધી વિશેષ ચર્ચા થયલી કાંઈ સ્વયં જણ્યામાં આવી નથી. તે ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે સર્વના અંતરમાં એ પ્રસંગ ફટાઇ ગયો છે. કરુણાવરુણુલય સદ્ગુરુશ્રી નિરંતર શિષ્યહિતપરાયણ છે એ કાઠને અમણ્યું નથી. શ્રીગુરુદેવના પ્રાઠ પ્રતાપથી જ્યારે આપણને તેમનાં સાન્નિધ્યમાં શબ્દ-
માત્ર ઉચ્ચારતાં કવચિત્ સાત્ત્વિક ભય થાય છે ત્યારે અનેક પ્રસંગે તેઓથી અંતઃકરણની અસાધારણ સુકુમારતાથી આપણી બાલસદૃશ અનેક એંજાઓનું અભિનંદન કરી આપણાં અંતઃકરણને હર્ષમાન કરે છે, એ પણ સત્ય છે. એ સુકુમારતાનો અનુપમ દૃષ્ટાંત આજે આપને જણાવવાનું સુભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે. આવ સર્વ જાણો છો ચમત્કારની ચર્ચાના દિવસે શ્રીગુરુદેવે પોતાનું ઐશ્વર્ય વિસ્તારી પોતાના આસનઉપરથી એ ચર્ચા સાંભળી હતી, અને આપણા મંડલના મોટા ભાગના અજ્ઞાનમાં તેઓશ્રીનું તિરોધાન થયું હતું. તે દિવસે સાધકાણે એકાંતમાં શ્રીઈશ્વરચક્રમળમાં મે 'મારું' મસ્તક અર્પ્યું. પછી તેઓશ્રી-
તરફથી જે અનુમદવાક્ય ઉચ્ચરવામાં આવ્યાં તેનું સ્વરૂપ આપનાં સંબોધનરૂપે મારા શબ્દોમાં હું નીચે પ્રમાણે જણાવું છું:

પરમપવિત્ર મહાભાગ બંધુજો ! સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત ન થયલો પુરુષોમાં વિરલ જ એવા પુરુષો હોય છે કે જેમનું અંતઃકરણ ચમત્કારસંબંધી કદાચિત્ પણ ચિંતન કરતું ન હોય. સાધનને સાધનવાળા થણા પુરુષો વાર્તાદિ પ્રસંગે ચમત્કારપ્રતિ તીવ્ર અંરુચિ દર્શાવે છે, પરંતુ તેઓ પણ પોતાની સત્ક્રિયાના અનુદાનમાં સંતત પ્રીતિ જમી રહે એ અર્થે કાંઈ પણ કેતેજીક અંતર પ્રતીતિમાટે ઉત્સુક હોય છે. આ પ્રમાણે ચમત્કાર અર્થાત્ અસારણુ વ્યતિકરને પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા કેવલ દસી કાંઠવા જેવી નથી. ચમત્કાર બે પ્રકારતા હોય છે: જ્ઞાંતર અને જ્ઞાત, અથવા સ્વસંવેદ અને પરસંવેદ. આ પની સર્વની યોગમાર્ગમાં ન્યૂનાધિક પ્રવૃત્તિ થઈ ચુકેલી છે તેથી આપની ઇચ્છાનો તેજ સ્વસંવેદ ચમત્કારના સાક્ષાત્કારસંબંધી હોવી ઘટે છે કે જેનું સ્વરૂપ શ્રુતિમગવતી પ્રતિ-
પાદન કરે છે. ત્યાં શ્વેતોશ્વતર શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે—

પૃથ્વ્યાપ્ય તેજોનિલલ્લે સમુત્થિયતે

પજ્જાત્મકે યોગગુણે પ્રવૃત્તે ।

ન તસ્ય રોગો ન જરા ન મૃત્યુઃ

પ્રાતસ્ય યોગાગ્નિમયં શરીરમ્ ॥

અર્થાત્ ધારણા ધ્યાનાદિ પ્રયોગોવડે પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ એ પંચત-
ત્વોનો જય સિદ્ધ થતાં યોગાગ્નિમય શરીરને પ્રાપ્ત થએલા પુરપને રોગ થતો નથી, જરા

આવતી નથી, અને મૃત્યુનું લાપ હોતું નથી. ખીજો ચમત્કાર કુહળજાવાલ હૃપનિપદમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે:—

અગ્નીવોમપુટં છત્વા ન સ મૂયોઽભિજાયતે

અર્થાત્ અગ્નિ અને ચંદ્ર એ બેના પુટ જેને સિદ્ધ થયો છે તે પુરુષ પુનઃ જન્મને પામતો નથી. આ શ્રુતિમાં જે પદાર્થને અગ્નિતત્ત્વરૂપે, અને જે પદાર્થને ચંદ્રતત્ત્વરૂપે વર્ણવે છે તેના યથાર્થિ સંમિશ્રણ અને સેવનથી અજરામરત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સર્વોપરિ ચમત્કારો આપે સિદ્ધ કરવાના છે, અને તેની પ્રયત્નતા ભોધ આપે નિરાસ ન થવાનું લેશ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ કે પંચતત્ત્વજ્ઞ અને અગ્નિચંદ્રતત્ત્વરસકુરુષુ એ બેના ક્રમમાં જ આપ છે, અને એ મુખ્ય ચમત્કારોના અંગરૂપ ઉપચમત્કાર આપના સર્વમાં જોઈએ વધતો સિદ્ધ થયો છે.

લઘુત્વમારોગ્યમલોલુપત્ત્વં

વર્ણપ્રસાદઃ સ્વરસૌષ્ઠ્યં ચ ।

ગન્ધઃ શ્રુતિ મૂત્રપુરોષમેહવં

યોગપ્રવૃત્તિ પ્રથમા ઘટન્તિ ॥

અર્થાત્ શરીરની લઘુતા, આરોગ્ય, યાંચદ્યનો અભાવ, નિમેશ કાલ, મધુર સ્વર, સુગન્ધ અને મલમૂત્રની ન્યૂનતાએ યોગસાધકનાં લક્ષણોથી આપ સર્વ દેહીધ્યમાન છે.

(અર્થ.)

ધર્મનું સ્વરૂપ:

હવે ધર્મનું સ્વરૂપ, સુગમ આ જાણી લેવું,

સુસ જનોએ સદા, સુખ ગ્રહી જો છે વહેવું,

એક પ્રવૃત્તિધર્મ, જેથી વ્યવહાર સધાતો.

અન્ય નિવૃત્તિધર્મ, ગ્રહી જીવ સુખમાં ધાનો,

આ સુખ્ય લેઈ બે ધર્મના, જાણી વિધિવત્ જન ધસે,

કમથી સાધે ઉશયને, તો દુઃખ દહી સુખમાં વસે.

—શ્રીમંન્નૃસિંહાચાર્યેષ્ટ.

મયનો જય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૮૧ થી.)

મનુષ્ય જ્યારે એ નિર્વિવાદપણે જાણે છે કે જીવિષ્ય એ ખીલું કાંઈ જ નથી, પણ વર્તમાન સમયની છાયા એ જ જીવિષ્ય છે—વર્તમાન સમયમાં કરેલા કાર્યને ભોગવવાનો સમય એ જ જીવિષ્ય છે—તો પછી જીવિષ્યસંબંધનો તેનો જાણ ટળી જાય છે. મનુષ્ય વર્તમાન સમયમાં જીવનના હેતુનો યથાર્થ વિચાર કરી જીવનનો યોગ્ય રૂપમાં ઉપયોગ કરે છે. અને તે જે કંઈ કરે છે તેમાં જીવનના ઉદ્દેશનો વિચાર કરી તેના નિયમોને જ કામે લગાડે છે તો પછી તેને જીવિષ્યમાટે જાણ ધરવાનું કશું જ કારણ રહેતું નથી.

આમ હોવાથી વિશેષમાં આપણે એ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે જે મનુષ્ય અવિ-રોધીપણે અથવા તેને લાભ જ પ્રકટે એવું અનુકૂળપણે (Constructively) નિ-ત્યનું જીવન ગાળ્યા કરતો હોય છે તે મનુષ્ય તેનું જીવિષ્ય અધિક લગાડતાવાળું, અધિક ઉત્તમતાવાળું અને વર્તમાન સમયકરતા વધારે-પૂર્ણતાવાળું રહે છે, એ નિઃસંશય છે.

તે મનુષ્યની સંપૂર્ણ ખાતરી હોય છે કે તેના વર્તમાન પ્રયત્નનો ઉત્તમ જ પરિ-ણામ આવવાનો, અને તે વળી તેથી પણ ઉત્તમ પરિણામને જ કાળે કરી પ્રકટાવવાનો. કેમકે તે જાણતો હોય છે કે હું એવા પ્રકારની ક્રિયા કરું છું કે જે અતિ ઉત્તમ અને મહાન વસ્તુને જ રૂપરે પ્રકટાવનારી છે. શું આખાનો વાવનાર નથી જાણતો કે હું આખો વાણું છું અને તેથી ફરીએ મેળવીશ અને આવળ વાવનાર શું નથી જાણતો કે હું તો ખાવળાયા જ ઉગેલા નેપથ્ય ?

આવા મનુષ્યને જાણ એ અશક્ય વસ્તુ છે. તેના મનમાં જગડગપણું કે અનિશ્ચિતતા ન હોવાથી તેના મનમાં જાણની પ્રતીતિ થતી નથી. તેને દારિદ્ર્યને જાણ પણ રહેતો નથી, કેમકે તે નિત્ય સાવધાન થતો જાય છે, નિત્ય સુધરતો જાય છે, અને કોઈનું પણ કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે કરીને તેને વધારે અને વધારે ઉપયોગી થતો જાય છે,—તેથી તેનું દારિદ્ર્ય નષ્ટ થવાનાં કારણો જ રચાતાં જાય છે. એ તો નિર્વિવાદ સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્ય જેમ જેમ ઉત્તમ કાર્ય કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેનું જીવન પણ ઉત્તમ પ્રકારનું જ તેને પરિ-ણમે અનુભવવામાં આવે છે.

કવચિત્ આ સિદ્ધાંતના અપવાદો દૃષ્ટિએ પડે, પરંતુ તે અપવાદો દેખવામાત્રના હોય છે, અને તે પણ જ્યારે તે કાર્ય કરવામાં આવ્યું હોય છે ત્યારે કાંઈ પણ પ્રશ્નના નિયમનો અંગ થવાના પરિણામરૂપે જ હોય છે.

એવા ધણા મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ યોજનાના જીવનમાં અમુક પ્રકારના સિદ્ધાંતોનું યથાર્થરીતે પરિણામન કરતા હોય છે. જ્યારે ખીજા કેટલાક સિદ્ધાંતોમાં તેઓ કેવળ ઉધું જ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે અને તેથી ઉધી જ ક્રિયાઓ કરતા હોય છે. આથી તેના પરિણામમાં અનિશ્ચિતતા હોય એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી જાણની ઉત્પત્તિ હોય એ પણ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ તે જ મનુષ્ય જ્યારે સર્વ સિદ્ધાંતોને યથાર્થ રૂપમાં કામે લગાડે છે ત્યારે તેને અનિશ્ચિતતા અથવા જાણનું કશું જ કારણ રહેતું નથી, કેમકે તે તેના ધારેલા પરિણામને જ જીવિષ્યમાં પ્રકટ થતો જુએ છે.

જે મનુષ્યમાં કંઈ પણ કાર્ય કરવાની શક્તિ રહેલી છે, અને એ શક્તિની પૂર્ણ-રૂપમાં બહાર-રૂપમાં-પ્રતીતિ કરાવી શકાય એવા પ્રકારે તેનો ઉપયોગ કરીને જે પ્રદેશમાં તેની અગત્ય છે ત્યાં તે પૂરી પાડે છે—ત્યાં તેનો ઉપયોગ કરે છે—તેના તેવા મનુષ્યમાટે જગતની નિરંતરની માગણી હોવાથી જગત તેનો જોઈએ તેવો બદલો વાળી આપે છે, અને તેને બદલારૂપે મળતું ફળ નિત્ય વૃદ્ધિ પામતું રહે છે.

અનેક મહાન કાર્ય કરનારા મનુષ્યોની જો તેમના સમયમાં યોગ્ય કદર કરવામાં નથી આવતી તો તેનું કારણ તેઓ પોતે જ છે. કેમકે તેમનામાં રહેલી અલૌકિક શક્તિ-એના તે સમયે જેની જરૂર હતી તેમાં તેમણે ઉપયોગ કર્યો નહોતો. તેમણે ભવિષ્યને મટે કાર્યો કર્યા હતાં અને તેનું ફળ તેમને ભવિષ્યકાળે આપ્યું જ હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેમણે વર્તમાન કાળની જરૂરીઆતો પૂરી પાડી હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેમને વર્તમાન કાળમાં તેનો લાભ મળ્યો હોય છે. જેમણે કેવળ વર્તમાન કાળનો જ વિચાર કરીને તે જ કાળની જરૂરીઆતો પૂરી પાડી છે તેમને વર્તમાન કાળમાં જ તેનું ફળ મળ્યું છે, અને પછી આગળના સમયમાં મળતું અટકી ગયું છે. જેમણે વર્તમાન અને ભવિષ્ય બંને કાળનો વિચાર કરી અને રાજની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમને બંને કાળે વધારી લીધા છે.

તેમ છતાં કોઈ પણ મનુષ્ય તેની કાર્ય કરવાની કોઈ પણ શક્તિને તેના પોતાના સમયની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાના વ્યાપારમાં વાપરી શકે એમ છે, અને તેથી તેકેવળ પોતાના સમયમાં જ પ્રશંસાને પામે છે અને તેજ સમયના લોકો તેની કદર કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે પોતાની પ્રાપ્ત શક્તિને અત્યંત વિજય અપાવે એવા રૂપમાં કામે લગાડી શકે છે, અને તેથી ધારેલું ફળ તે અવશ્ય પ્રકટાવે છે.

જે મનુષ્યો આજે તેમનાથી બનતાં સર્વોત્તમ કાર્યો કરતા હોય છે તેમને આ નિયમનું જ્ઞાન થતાં કરીને કોઈપણ પ્રસંગ બાપના કારણરૂપ થઈ પડતો નથી. કેમકે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાનાથી બનતી સર્વોત્તમ કૃતિ કર્યા કરવનું જાણી રાખે છે ત્યાં સુધી તેઓ ઉત્તરોત્તર ચઢતી ચઢતી કળાને પ્રાપ્ત થતા રહેતા હોય છે, અને તેમનો એ ઉત્તરોત્તર ક્રમશઃ રધાવીપણે વૃદ્ધિ પામ્યા કરતો હોય છે. આવા મનુષ્યોનું ભાવિ નિત્ય અગ્રહણતું હોય છે. તેઓ ઉત્તમ કારણોને સજ્જતા હોવાથી તેઓ ભવિષ્યમાં ઉત્તમોત્તમ ફળને જ વેડવા સમર્થ થઈ રહે છે. અને તેથી જ ઉપર દેહું તેમ જેઓ આ નિયમને પોતાના જીવનક્રમમાં કામે લગાડે છે તેઓને બપોતો ભય રહેતો નથી.

આ કથનનો તો સર્વ કોઈ સ્વીકાર કરશે, પણ મનુષ્યના મોટાભાગને તેમનામાં કેવળ સારા અને સારાં કારણોને જ કેવી રીતે રચવા, અને તેઓ જેનાથી પરિણામે લાભ જ ઉપજે એવા પ્રકારનું જીવન ગાળે છે એ શી રીતે જાણવું એ પ્રશ્ન ઉપરિધન થાય છે. એવા અનેક મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ પોતાને સારા ધાર્યા કરે છે, અને સર્વોત્તમને સજ્જતાનો જ પ્રયત્ન કર્યા કરતા હોય છે અને તેમ છતાં તેઓ નિરંતર કષ્ટમાં અને દુર્દેવના પંડામાં સપડાયેલા જેવા કરવામાં આવે છે.

પરંતુ આનું કારણ બીલું કંઈ નથી પણ તેમના જીવનમાં આવી મળતા પ્રસંગો અને તેમને પોતાને જ લગતા પ્રશ્નોનું શી રીતે સમાધાન કરવું અને કેવી રીતે વર્તવું, તથા તેવા પ્રસંગે કયા સવિશેષ યોગ્ય નિયમોનું પાલન કરવું તેનું તેમને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હોતું નથી.

(અપૂર્ણ)

વેદાન્તનિવંધમાલા.

(૨)

સાધનપ્રણાલિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૧૬ થી)

આ પ્રમાણે અનંત વિભાજ અથવા ક્રૌંટિમાં વહેંચાયેલા ધર્મના અર્થ અને કામ ડાંગા જમણા હોય છે. એ ત્રણ પરસ્પરના ઉપકાર છે. પરંતુ ધર્મ અંગી છે અને અર્થકામ અંગરૂપ છે, એ વિસરવું જોઈએ નહિ. જેમ તામસ તપ કરનાર બાવાઓ એક હાથ ઉઘો અખંડ રાખી તેને નિરુપયોગી બનાવે છે, તેમ અર્થ અથવા કામને શુદ્ધ બનાવવાનો નથી; વળી જેમ માત્ર સ્નાયુબલને જ વધારનાર મહા પોતાના બાહુને અત્યંત બલવાનું કર્યા છતાં મગજને કંઈ પણ વ્યાયામ આપતા નથી, તેમ કેવળ અર્થ અથવા કામને સિદ્ધ કરવાથી તત્તજ્જન્ય મદ્દ અથવા ઉન્માદને પણ સ્વીકારવાનો નથી. ધર્મ્યવૃત્તિને પરિપોષણ કરનારી બાહ્ય સામગ્રી અથવા અર્થ અને નિર્દોષ વાસનાની તૃપ્તિ અથવા કામ સેવ્યક્રૌંટિમાં છે. તે વિનાની સધગી બાહ્ય સામગ્રી અને વાસનાતૃપ્તિ અસેવ્ય અથવા હેવ છે. પ્રેયસુની આર્થિક્ષા રાખનારને ધર્મ્યવૃત્તિનું પરિપોષણ નહિ કરનારી અર્થસિદ્ધિ અથવા કામસિદ્ધિ હોય જ છે; પ્રેયસુની જ અભિલાષા રાખનારને તે ભડે ઉપદેય હોય. લોકા પ્રતિ ગમન કરનારને માર્ગમાં આવનાર પંચાઆદિ તીર્થોનાં દર્શનનું અનુપંગી ફલ મળે છે, અને તે ભોગવવા પ્રતિબંધ નથી. પણ તેને ઉત્તરનાં તીર્થોનાં દર્શનનું ફલ ન મળે તેથી અસતોષ પામવાનું નથી, કેમ કે તેનું લક્ષ્ય લોકા અથવા સેતુબંધ છે, કંઈ અદ્વિકાશ્રમ નથી. માત્ર લક્ષ્યવિના ચારે ખુણે રવડું હોય તો લિનન સ્થળોને જોવામાં આનંદ મળે, પણ પ્રવાસના અવધિએ " Happy home " અથવા પ્રાપ્ત્યપ્રાપ્તિજન્ય આનંદની આશા રાખવી નહિ.

ધર્મ્ય વૃત્તિનાં અર્થકામ અનુપંગી ફલો છે, અને ઉત્તરોત્તર ચઢીઆતા ધર્મની સિદ્ધિમાં એ ઉભયને ભોગ આપવો પડે છે, અર્થકામના ભોગવડે જ અથવા પરમં પુરુષની તૃપ્તિ કરવારૂપ મ્હત્તમાં બાહ્યતી આપવાવડે જ ઉત્તમ ધર્મસિદ્ધિ થાય છે. ધર્મવડે અર્થપ્રાપ્તિ અને કામસિદ્ધિ કરવી અને ચઢીઆતા ધર્મની સિદ્ધિઅર્થે ઉભયનો ત્યાગ કરવો એ આદ્ય નીતિ છે. કુલધર્મની સિદ્ધિમાં વ્યક્તિધર્મજન્ય અર્થકામનો ભોગ આપવો પડે છે; વર્ણ અને આશ્રમધર્મની સિદ્ધિમાં કુલધર્મજન્ય અનુકૂલતાનો ભોગ આપવો પડે છે; જાતિધર્મની સિદ્ધિમાં વર્ણાશ્રમધર્મજન્ય અનુકૂલ સામગ્રીનો ભોગ આપવો પડે છે; અને જ્યેષ્ઠ યદ્વતા ક્રમથી પરમપુરુષ અથવા પરમાત્માના સંતર્પણર્થે સમય ધર્મજન્ય અનુકૂલ સામગ્રીનો ભોગ આપવો પડે છે.

આ અર્થકામના ત્યાગની વૃત્તિ ચઢીઆતા જીવનનું પગથીયું છે, અને આ વૃત્તિ કામત્યાગના સંજ્ઞાધર્મ દાન અથવા વિતરણમાં પરિણત થાય છે. પોતાના ધર્મ્ય નિર્મલ સ્વપ્રપત્ત્યથી પ્રાપ્ત કરેલી ધનાદિ સામગ્રી અથવા અર્થસંપત્તિનો ઉત્તમ ધર્મની સિદ્ધિઅર્થે ધંતર પાત્રજનનાં કલ્યાણાર્થે વિતરણ કરવાથી તથા પ્રાપ્ત થયેલી બાહ્ય સામગ્રી પોતાના જ સુખાર્થે નથી પરંતુ ધંતરના સુખાર્થે છે અને તેથી પરદિતાર્થ તેનો વ્યય કરવાનો છે,

આ નિશ્ચય આરંભ થતાં અર્થજન્ય અને કામજન્ય મદમાત્સર્પાદિ દોષો શમે છે, અને અંતઃકરણ સરળ, શાંત, અને પ્રત્યક્ષપ્રત્યક્ષ થાય છે. આ પ્રમણે અર્થકામના ત્યાગવડે આપણા સત્ત્વની મર્યાદા બહેણી થાય છે, અને પ્રત્યેક કર્મ પરમ પુરુષ અથવા પરમાત્મા જ્યાં આપણું સ્વત્ત્વ શમે છે ત્યાં વિરગી નિષ્કામકર્મયોગના ફલરૂપે સાક્ષાત્ વિવેક વેરા-વ્યાદિ સંપત્તિને જન્મ આપે છે. ધર્મવડે અર્થકામસિદ્ધિ અને ઉત્તમ ધર્મસિદ્ધિ અર્થે તેના ત્યાગ અને તે વડે વિસ્તાર પામતું આપણું સ્વત્ત્વ અને પરિણામે સર્વાન્તર્યામી અમુત્તું સંતર્પણ—એ પ્રકારની સાધનપ્રણાલિકા સિદ્ધ થવામાં એકઠી વિરાગ અથવા ત્યાગવૃત્તિ જ કેળવાય છે તેમ નથી, પરંતુ અંતરાત્માપ્રતિભા પ્રેમ પણ ચઢેલા જાય છે એ કર્મ આપણે ખોતાના શરીરાદિના, ત્યાર પછી આપણાં સ્ત્રીપુત્રાદિના, ત્યાર પછી આપણા વર્ણના એમ ઉત્તરોત્તર પરમાત્માના સંતર્પણાર્થ કરીએ છીએ, તે પ્રત્યેક કર્મ અથવા ધર્માચરણવડે આપણી પ્રેમમર્યાદાનો વંદારો કરતા જઈએ છીએ, જો તે પ્રકારનો પ્રેમ વધેનો ન હોય તો આપણે ચઢીઆતા ધર્મની સિદ્ધિમાં પ્રેરાઈએ જ નહિ. અર્થ અને કામના ત્યાગમાં પ્રત્યક્ષ રીતે આપણે કંઈક ખોઈએ છીએ, પણ તે ખોવાવડે આપણે જેના અર્થે તે ખોઈએ છીએ તેના પ્રેમને વધારે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, એ અનુભવ અને નિશ્ચયબલથી જ આપણે તે ખોવાનું ઇષ્ટ માનીએ છીએ.

આ ત્યાગવૃત્તિ અને તે સાથે જીવિત થતી પ્રેમવૃત્તિ વિવેકથી પરિપોષણ પામે છે ત્યારે પરમાત્મવિષયક ભક્તિના રૂપમાં પદ્મરાગ છે; અને તે ભક્તિને તત્ત્વજ્ઞાનના સાધનમાં ધણી જ ઉપયોગી ગણી છે. કર્મયોગના ઉપર વર્ણવેલાં સાધનોની પ્રણાલિકા આ રથએ ભક્તિયોગનાં સાધનોની પ્રણાલિકાસાથે જોડાય છે. કર્મયોગ પ્રધાનપણે વૃત્તિદ્વારા ધર્મના અનુપગી ફલરૂપે અર્થકામની સિદ્ધિ કરાવે છે; તેની નિષ્કામશાખા અંતઃકર્મજીને નિર્દોષ તથા પ્રસન્ન બનાવી ત્યાગવૃત્તિને જન્મ આપે છે; અને વિવેક, વિસાગ અને શમાદિ સાધનના ઉદયપૂર્વક અંતરાત્માપ્રતિભા અસાધારણ પ્રેમને ઉદય કરે છે; અને આ રથ-લથી પરમાત્મવિષયક પ્રેમનો સંબંધ થતાં અંતઃકરણ ધણી વેગથી પ્રત્યક્ષપ્રત્યક્ષ બને છે. સ્વરૂપના અનુસંધાન કરવાનો આ પ્રેમનો અવેશ પ્રસંગે બાહ્ય પ્રતીકને શોધે છે, પ્રસંગે અંતરાત્મામાં કુમે છે. બાહ્ય પ્રતીકને ઉદેશી જ્યારે પ્રસંગે આંતર પ્રતીકને શોધે છે અને પ્રેમપ્રવાહ પરમેશ્વરવિષયક કહે છે ત્યારે પ્રતિમાપૂજનાદિ વિરિધ સામગ્રીમાં તે પ્રેમનો ઝોલ વહે છે. જ્યારે આંતર પ્રતીકને ઉદેશી પ્રેમપ્રવાહ વહે છે ત્યારે ધ્યાન ધારણા અને સમાધિરૂપ સંયમની ભવ્ય ભાવનામાં તે પ્રેમ આવી ફરે છે. જ્યારે કેવલ અંતરાત્મા સંબંધમાં તે પ્રેમપ્રવાહ વહે છે ત્યારે જ્ઞાનયોગમાં તે પરિણામ પામે છે.

જેઓ ભક્તિને આંતરભાવનારૂપ જ માને છે તેઓ તેના આવેશના પરિણામને ભક્ષમાં રાખ્યાવિના એકદેશી નિશ્ચય કરે છે. પ્રતિમાપૂજનાદિ એ આવેશનાં બાહ્ય ચિહ્નો છે, અને એ ચિહ્નોવડે આંતર આવેશનું અનુમાન થાય છે. એ ભક્તિનો આવેશ મનો-ભવ જ હોવો જોઈએ એવો નિયમ રચાથી સકાય તેમ નથી. જેમને આંતર પ્રતીક સિદ્ધ રહી શકે તેમ નથી, તેમને અવશ્ય બાહ્ય પ્રતીકની જરૂર પડવાની અને તે પ્રતીકના અંગે પૂજનાદિ બાહ્ય સામગ્રીનો વૈભવ અવશ્ય પ્રકટ થવાનો જ. કેટલાંક અંતઃકરણને આ બાહ્ય સામગ્રીનો વૈભવ જ કંઈક સ્થિરતા આપી આંતર પ્રતીકને ભગત્ કરાવે છે, અને આથી

જ દેવમંદિરોની સાંકેતિક રચના, પ્રતિમાઓની રહસ્યસચક સ્થાપના, નૈસર્ગિક અને કૃત્રિમ તીર્થોનાં સેવન ઇત્યાદિ સાધનો ભક્તિપરિણામ્યમાં ઉપયોગી ગણ્યાં છે. પણ આ સર્વ ઉપાયો છે, અને ભક્તિરસ તેમનું ફલ છે-તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. નહિ તો સાધન-પ્રતિનો વ્યાપોહ, અને સાધનનું વિરમરણ પ્રકટે છે, અને ભક્તિમાર્ગનાં “ઘેસાં” મનુષ્ય-ની ગણના થવાનો ભય રહે છે.

બાહ્ય પ્રતીકને લઈ જામત્ થનારી પ્રતિમાપૂજનાદિ ભક્તિના સ્વરૂપમાં, અને આંતર-પ્રતીકને લઈ જામત્ થનારી ધારણાધ્યાનદિ ભક્તિના ઉપાસનામય સ્વરૂપમાં સંગીત ઉત્તમ સહકારિ સાધન છે, કેમકે ભક્તિનો પરિણામી રસનિષ્પત્તિરૂપ લય તે સાધનવડે સતત સિદ્ધ થાય છે.

પરમાત્માનો વિશદ સ્વરૂપમારને ઉદ્દેશી પ્રકટ થતો પ્રેમરસ ભક્તિયોગનું સૌથી ચઢીઆતું સ્વરૂપ છે, અને તે સ્વરૂપસાથે જ્ઞાનયોગ અથવા સામ્યયોગની સાધનપ્રણાલિ-કાનો સંબંધ થાય છે.

આપણા તત્ત્વજ્ઞો શુભપ્રધાનભાવનો વિચાર કરી કહે છે કે કર્મયોગ પ્રવર્તક છે, ભક્તિયોગ પ્રવર્તકનિવર્તક છે, અને જ્ઞાનયોગ નિવર્તક છે. આ ત્રણ માર્ગો અને તેનાં સાધનો પરસ્પર અશિત છે, અને તેથી એક માર્ગનું પ્રધાનપણે સેવન કરનાર છતર માર્ગના નિષેધો થી મુદ્દ હોવો ઘટતો નથી.

શ્રવણાદિ અંતરંગ સાધનવડે જ્ઞાનયોગનું વસ્તુનિર્ણયાત્મક ફલ પ્રાપ્ત થયા પછી આપાત્તતઃ જણાતા દષ્ટ દુઃખની નિવૃત્ત્યર્થ ઉપરતિ અને વૈરાગ્યની દૃઢતાની અપેક્ષા રહે છે. બોધ વૈરાગ્ય અને ઉપરતિ એ ત્રણનો સમન્વય જીવન્મુક્તિના અનુપમ આનંદને પ્રકાશવદા સમર્થ છે, અને એ સમન્વય સિદ્ધ કરવો એ મોટા પુરુષનું ફલ મનાય છે.

આપણા પ્રસ્તુત ચિંતનનો સાર એ આવ્યો કે સમગ્ર વેદાર્થનો સાર ધર્મ અને બલમાં પરિસમાપ્ત થાય છે અને તે સાધ્ય સાતિશ્ય અને નિરતિશ્ય સુખનાં પ્રવર્તક છે. પ્રથમના સુખને પ્રેયસ્ કહે છે, બીજા સુખને શ્રેયસ્ કહે છે, ધર્મ પ્રવૃત્તિવડે સાતિશ્ય સુખની સિદ્ધિ કરવામાં બાહ્ય સામગ્રીરૂપ અર્થ અને આંતર વાસનાની તૃપ્તિરૂપ કામ નામના પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે. આ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વ્યૂહની પરસ્પર અજાણિત સિદ્ધિ શ્રેયસ્ની આર્કાશ્વા રાખનારને સેવ્ય ગણી છે. એકલા અર્થની અથવા એકલા કામની સિદ્ધિ દષ્ટ માનવામાં આવી નથી. અને તેનાં કારણો આપણે વિચારી ગયા છીએ. ધર્મ-પ્રવૃત્તિની એક શાખા જેને નિષ્કામકર્મયોગ કહે છે તેવડે અર્થકામનો ભોગ આપી અંતઃકરણને પ્રસાદવાળું બનાવી ત્યાગવૃત્તિ અને પ્રેમવૃત્તિને કેળવવાની છે, અને ધર્મના અત્યંત વિશાલ પ્રદેશમાં રમણ કરવાનું છે. જાત પરમાત્માના સંતર્પણનો નિધિ પ્રાપ્ત થતાં ભક્તિના બાહ્ય અને આંતર સ્વરૂપોપરતિ લક્ષ્ય કરી સ્વસ્વઅધિકારાનુસાર પ્રેમરસની અભિવ્યક્તિ થયે, અંતરાત્મસંબંધી પ્રેમનો આવેશ જાગત્ થતાં, શ્રવણાદિ સાધનવડે તત્ત્વનિર્ણય અથવા બોધને પ્રાપ્ત કરવાનો છે. આ બહાસાદ્ધાર અથવા તત્ત્વબોધને વૈરાગ્ય અને ઉપરતિ નામનાં સાધનોવડે સુશોભિત બનાવી દષ્ટ દુઃખના પણ નિવારણપર્યંક સ્વરૂપના નિરતિશ્ય આનંદને અદુભવવાનો છે. આ પ્રકારની વેદાન્તની સનાતન સાધનપ્રણાલિ ક્રિષ્ણ છે.

મારા ઓરડાની મુસાફરી.

[અનુવાદક-શ્રી ધીમંતરામ નવલરામ પંડિત.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૧૯ થી)

દિવસ ૧૪.

બેનેડી.

હું આગળ નિવેદન કરી ગયો છું કે મારા બાંછાનાની મીઠી હુંદરી સ્ફુરિત મતા વિચારોમાં નિમગ્ન થવાનો મને વિચિત્ર શોખ છે, અને મુખ્યત્વે કરીને આગળ વર્ણવી ગયેલા બે રંગની બલિકારી તે આનંદની નિમગ્નતામાં વધારો કરે છે. આવી જાતના આનંદનો અનુભવ લેવા માટે મારા તરફથી એવો હુકમ ઘડાયેલો હતો કે મારા નોકરે મારા ઉઠવાના અર્ધા કલાકઆગળથી જ મારા ઓરડામાં દાખલ થવું. તેને હલકે પગે ફરતો અને છાનીમાની રીતે પોતાની તૈયારી કરતો હું ધણી વખત સાંભળું છું. આવી જાતનો ધીમે અવાજ હું અર્ધ જાગૃત અર્ધ સ્વપ્નવત્ અવસ્થા ભોગવું છું એવું સુખમદ્દલાન કરાવવા બસ છે કે જે સુખનું જ્ઞાન બીજાને બાગે જ હશે. કેઈ વખત જ્યારે તમે અર્ધ જાગૃત થયા હો અને ઉઠવાનું મન ન હોય ત્યારે સુતા સુતા ગણતરીના એવા અકસદ્દા કરો છો કે ધમાલતી ચરુઆતનો કલાક વખત બતાવનાર વાલુકાપત્રમાં જ હજી વિલંબ કરે છે. ધીમે ધીમે મારો નોકર ખડખડાટ બડબડાટ વધારતો જાય છે અને તેને તેમ કરતાં અટકાવવું ધણું મુશ્કેલ પડે છે; વળી તે જાણે છે પણ ખરો કે હવે તો બારેક કલાક સુમીય જ છે. તે મારી ધડીયાલતરફ જુલે છે અને એતવણીખાતર એક યાત્રિક ઘંટડી વગાડે છે, પણ હું તેના પર લક્ષ આપતો નથી. આવી સુખની ધડી લાંબાવવા માટે તે બિચારાપર હું દરેક જાતની ચક્રય યુક્તિઓ અજમાવું છું. હું આગળથી અનેક હુકમો આપી ચુકું છું અને તે સમજે છે કે તેમ કરવા મારી ઇચ્છા નથી એવા દેખાવસાથે બીજાનામાં વધારે વાર પડી રહેવાની ખાતર કંઈક ચીડાઈને આપેલાં આ હુકમો માત્ર ગાળાં રૂપ છે; પણ જાણે તે આ સમજતો નથી તેવા દેખાવ તે ધારણ કરે છે અને ખડું પુછાવે તો હું મનથી તેનો ધણો ઉપકાર માવું છું.

આખરે જ્યારે મારી પાસેથી સર્વ યુક્તિઓનાં સાધનો ખુટી પડે છે ત્યારે તે ઓરડાની અધવચ્ચ આવે છે અને જરા પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગરનો ઘઘ અદ્ય કરી ઉભો રહે છે. મારે ખુદને ખુદનું કબુલ કરવું જોઈએ કે મારા આત્મચરિત્ર નાપસંદગી દર્શાવવાખાતર આથી વિશેષ હદાપણુ અને માનજરેલો ત્રિવેક બીજો હોષ શકે નહીં. આવા મૂક આમંત્રણને હું દર્શેશ માત્ર આપું છું અને તેનો બાવાર્ય સમજાવે છે એમ બતાવવા આજસ મરડી લાંબા હાથ કરી હું તરત પચારીમાંથી બેઠો થઇ જઈું છું.

મારા નોકરની વર્તણૂકપર જે વાચનાર વિચાર કરશે તો તરત તેને પોતાની મેળે ખાત્રી કરશે કે આવા પ્રકારના કેટલાક નાણુક વિષયોમાં તીવ્ર કટાક્ષકથનના કરતાં

સાદાઈ તથા ભલાઈ વધારે સારી અસર ઉપજવી શકે છે. હું ખાત્રીથી કહું છું કે આ-
ળસની અયોગ્યતાઉપર વિદ્વાનભરેલા વ્યાખ્યાનકર્તા મારા જોનેડીના મુખ ૪૫-
કાથી હું મારી પધારીમાંથી જલદી બેઠો યાકે છું. મારા નોકર પૂર્ણ પ્રમાણિક છે અને
વળી મારા જેવા મુસાફરને જોઈએ તેવો જ યોગ્ય છે. મારા આત્માના પર્યટનવિશે તે
વાંકેશ્વાર છે અને હૃદયના અસંખ્યપણાપર તેને હસવું આવતું નથી; પણ એથી ઉલટું
કોઈ કોઈ વખત તે હૃદય એકલું દેખે છે ત્યારે તેને દેશવવામાં સાધનશૂન યાવ છે.
એથી એમ કોઈ કહી શકત કે એવે સમયે એ હૃદય બે આત્માથી દેવાય છે. દર્શન-
તરીકે જ્યારે હૃદય કપડાં પહેતું હોય ત્યારે તે નોકર અણુસારો કરી મોઝાં ઉપાં પહેર-
વાની તથા વેરકોટ પૂર્વકોટ પહેરવાની જુલની ચેતવણી આપે છે. જુલથી રહી ગલ્લી
ટોપી અથવા રમાલાવશે યાદ દેવડાવવા મારો નોકર ઘણી વખત આ હૃદય જીવની પાછળ
દોડતો આવે છે અને તેથી મારા આત્માને અમુક જાતનો ગુસ્સો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.
મારે ખરેખર કહેવું જોઈએ કે જો આ નિમકહલાશ નોકરે એક દિવસ દાદરેથી ઉતરતાં
ચેતવણી આપી ન હોત તો આ હૃદય મૂર્ખ તરવારવગર જાણે તે મોટા દંડને ધારણ કર-
નાર પ્રતિદારી હોય તેમ આદ્યાદી દિવાનખાનામાં હાજર થયો હોત.

દિવસ ૧૬.

મુરોલી.

મેં કશું કે જોનેડી, આમ આવ, આ હળી લટકાવ. હળીકપરની ધૂળ કાઢવામાં
તેણે પણ માદ કરી હતી પણ હળી સંબંધી પ્રકરણમાં દર્શાવેલા વિચારોની ભિન્નતા
ખ્યાલ તેના બેજમાં ચત્યવત્ હતો. તેણે પોતાની સાદી અકલથી બીની, વાળી વાપરી
હતી અને જો કે આ એક દેખીતું નહતું કામ હતું તોપણ મારા આત્માને દમરો મારતી
મુસાફરી એક કણમાં કરાવવામાં કેટલું જલિલ હતું તે વાચકવર્ગે પાછળ વાંચ્યું હશે.
તે હળીને જળા રથાને, ગેલકવરને ખરે જોનેડીનો આત્મા તેને નિદાગરો જાણે. એક
એક મુરોલી-એક મુજવણ-ઉકી અને તેની મુખમુદા જિતામુ ધમને જે મેં પ્રત્યક્ષ પારખી.
તેથી મેં પુછ્યું “કેમ અસ્થા, આ હળીની અંદર શું બોડાપણ જડે છે ?”
જોનેડી બોલ્યો “ના રે સાહેબ, નિલકુલ નહીં.”

મેં કહ્યું “પણ આમ આવ, તારે કંઈ કહેવું હોય એવું દેખાય છે.” તેણે હળીને
કપાટની ખાલુપર મુકી અને પાછે પગે ચોડું આપી પુછ્યું “સાહેબ, મદેરજાની કરી
મને સમજાવશો કે આ ઔરડાના ગમે તે ખુલામાં કોઈ ઉભો રહે પણ આ હળી જાણે
તેના સામું જ જોવા કરે છે, તેવું શું શરણ ? સવારમાં જ્યારે હું આપની પધારી ઉઠાઉં
છું ત્યારે તેની આંખો મારા તરફ દેખાય છે અને હું ખારીઆગ જાળું તે પણ તે
મારા સામું જ જોવા કરે છે. અને હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં મારી તરફ આંખ નાંખે છે.
ત્યારે મેં પુછ્યું ‘જોનેડી, જો આ ઔરડામાં ઘણા માણસો હોય તો આ મુન્દર અંધિય
એકો વખતે દરેકને એકદમ કટાક્ષ દેશે,, ” નહિ તારે !

જેનેદી બોલ્યો “ ખરાબર સાહેબ, એમ જ છે. જેમ તે મારા સામું રિમતસદ્ જીએ છે તેમ દરેકના સામું પહોંચીએ. ”

જેનેદીએ પોતાનો પ્રશ્નતર હુંકામાં જ પતાવ્યો અને હું મારી ઇઝીએચરપર લાગ્યો હુંકા થયો અને માથું ઢગતું રાખી હિંડા અગાધ વિચારસાગરમાં ગરકાવ થઇ ગયો. કેવું સુંદર આ કિરણ આવી રહ્યું છે? અમુના કિરણમાં કસાઇ પડતા હે પતંગીયાઓ, ત્યારે તમે તમારી પ્રિયાથી દૂર રહી ઉતકંઠાને વશ થાઓ છો, ત્યારે તમને બાએ જ ખબર હશે કે તમારે રથાને અન્ય વ્યક્તિ તેની સમીપ દાખલ થઈ છે. ત્યારે તમે પ્રતિમાતરફ આતુર આંખથી જુઓ છે અને વિચાર કરો છો કે આ પ્રતિમામાં તો તમે એકલા જ તેના પ્રેમના પાત્ર થઇ રહ્યા છો ત્યારે તે જ વખતે તે જ કૃતદ્વી છત્રી, પોતાના મિંબની માફક જ સર્વના ઉપર પ્રેમ લાવે દષ્ટિપાત કરતી દેખાઇ આવે છે. પ્રતિમા અને તેના મિંબવચ્ચે નૈતિક સાદૃશ્ય કેટલું છે તે જુઓ અને વિચારતાં સમગ્રે કે કોઇપણ દિલસુદ કે ચિતારાએ પૂર્વે આવું અનુભવ્યું નથી. હું એક પછી બીજી એમ શોધો કરતો જાઉં છું.

ધૃવરની નિકટતા: અને તેથી સેવવાયોગ્ય સ્થાત:

વિશ્વપતિશરણે રહી, લાજે નામ નિધામ,
જગપતિ ભક્તિવશ રહે લહિ જન તજે ન હામ.
નિકટ હરિ છે સર્વદા, નિઃસંશય ધરિ ધીર !
રજો નિત્યાનંદમાં, નૃસિંહસમ વહી વીર !

—શ્રીમ-નૃસિંહાચાર્યજી

યૌવનને સ્થિર રાખવાને માટે આનંદોપભોગસંબંધમાં પ્રજ્ઞમાં હાલ જે વિચારો ચાલી રહ્યા છે તેને કેવળ ઉલટાવી નાંખવા જોઈએ. કેમકે આનંદ એ મનુષ્યજીવનનો એક અભેદ્ય અંશ છે, અને જેઓ વર્તમાન સમયમાં આનંદ ભોગવવાના સમયમાં પ્રજ્ઞમાં જે વિચારો ચાલી રહ્યા છે તેનો સ્વીકાર કરનાર અને તેને અનુસરનાર મનુષ્યો તે અંશનો યોગ્ય ઉપયોગ નથી કરતા.

પ્રજ્ઞનો મોટો ભાગ માનતો હોય છે કે આનંદ એ તો ક્ષણિક છે, ગમે ત્યારે આવી મળે અને ગમે ત્યારે જતો રહે એવો છે, અને સુખ પણ એવું છે કે જેનું કંઈ મોં-માથું જ નથી; ગમે ત્યારે મળે અને ગમે ત્યારે ટળે. અને એમ થવામાં શું કારણ છે તે કોઈ જ જાણી શકે એવું નથી. તેથી મનુષ્ય ગમે તેવું વિચારવર્તન રાખે પણ તેની સાથે તેને કશો જ સંબંધ નથી.

મનુષ્યોનું આ પ્રકારનું માનવું ખરું નથી, મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે સુખ ઉપજાવી શકે છે, અને તેથી મનુષ્યે પોતાના જીવનના સર્વ સમયમાં આનંદમગ્ન રહેવું એ તેનું દર્શન જ છે. તેણે તેને પોતાને આનંદનો અનુભવ કરાવવો જ જોઈએ.

જ્ઞાન અથવા સદૃશ્ય પ્રાપ્ત કરવા એ જેમ અત્યંત અગત્યનું છે તેમ મનુષ્યે આનંદ મેળવવો એ પણ તેટલું જ અગત્યનું છે. અને નીતિના ક્ષેત્રમાં સદ્વિચાર જોટલા મૂલ્યવાળા છે. તેટલું જ મૂલ્ય પોષક (Wholesome) આનંદનું પણ છે. મનુષ્ય જ્યારે આનંદરહિત હોય છે ત્યારે તે અનેક અયોગ્ય માર્ગે વહી જાય છે, અને તેને જ્યારે આનંદ શોધ્યો પણ જડતો નથી ત્યારે તે પોતાના જીવનકેપરના મનના કાષ્ટને ખોઈ બેસે છે, અને તેના ઉદ્દેશોમાં સ્થિર ન રહી શકતાં તે કેવળ નિરર્થક યત્ન રહે છે.

સજીવ શરીરને પોષણથી જોટલી અગત્ય છે તેટલી જ અગત્ય સજીવ મનને આનંદની છે. અને મનુષ્યના યૌવનને સ્થિર રાખવામાં તેના શરીર તથા મન બંનેની સજીવચર્યા રાખવાની ખાસ અગત્ય છે. મનમાંથી જ્યારે આનંદ દૂર થયો હોય છે, ત્યારે તે મન યુવાવસ્થાના જીવનનો અનુભવ કરી શકતું નથી. તે જીદ્દ-વૃદ્ધ-ધર્મા માડે છે, અને તેમ ધર્મા તે મનને પોતાનું શરીર જેવા પ્રકારનું વૃદ્ધ જણાવું જાય છે તેવા જ પ્રકારે તે શરીર રચૂરૂપમાં વૃદ્ધ થતું જાય છે. તેથી જો શરીરની યુવાવસ્થા જાળવી રાખવી હોય તો મનને આનંદમય-અખડિત આનંદમય-જ રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

(અપૂર્ણ.)

સુખનો સુગમ ઉપાય:

ભિલ્લ મધ્ય અધ લોકમાં, નયિ અવિનાશી સુખ,

એ જાણી સુજનો કમે, યાય વિચયંથી વિમુખ.

શું પૂછે રથલ રથલ જઈ, સુખનો સુગમ ઉપાય,

સજ્જ સજ્જ સાવધ થઈ જવે, મંત્ર તથા શુભ ગાય.

—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી.

વાઝકોહું વિધિપૂર્વક વિનયન.

(અનુસંધાન ૨૩ માં રૂપના પૃષ્ઠ ૩૬૯ થી.)

અદ્ય પ્રદેશમાં રહેલા વિષયો જાણવાની સૂક્ષ્મ શક્તિઓને બહુ વિવેકપૂર્વક યોગ્ય માર્ગમાં વાળવામાં નથી આવતી તો તે, મનુષ્યમાં રહેલી ન્યાયવૃત્તિ તથા સૂક્ષ્મશુદ્ધિના અત્યેક કાર્યને ઉધે માર્ગે જ દોરી જાય છે, અને જીવનનું કોઈ વિપરીત સ્વરૂપ જ મનુષ્યના મનમાં ઠસાવે છે—અર્થાત્ જીવનસંઘર્ષમાં ઉધી જ કલ્પનાઓને તે પ્રકટાવે છે. પરંતુ આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને જ્યારે બહુ વિવેકપૂર્વક યોગ્યમાર્ગમાં વાળવામાં આવે છે ત્યારે તે શક્તિઓ સૂક્ષ્મશુદ્ધિની સર્વ કાના તોળની વૃદ્ધિ કરી શકે છે. અને મનને સર્વ વસ્તુનું વધારે વિશાળ, વધારે સત્ય અને અધિક અંશમાં ગ્રહણ ધારણ કરી શકાય એવા પ્રકારનું જ્ઞાન આપે છે.

સમર્થ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરનારી તથા તેનું આપણાથી ગ્રહણ કરી શકાય એ પ્રકારે જ્ઞાન કરાવનારી શક્તિ જીજ્ઞાસુ જ નથી, પરંતુ અદ્ય પદમાં રહેલી વસ્તુને જાણવાનારી જે સૂક્ષ્મશક્તિ છે તે જ છે. મનુષ્યના મનને અત્યંત આશ્ચર્યજનક પ્રદેશની મર્યાદામાં સ્થાપનાર પણ એ જ શક્તિઓ છે, અને એમ કરીને સર્વ જાણપણે બાધી રહેલા સંભાવનાની જે આશ્ચર્યકારક શક્તિ છે તેનું પણ તે જ્ઞાન કરાવે છે. આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓ મનને કોઈ પણ વસ્તુના સ્વરૂપમાં ન ભ્રમાવતાં તેના આત્મામાં પ્રવેશ કરાવે છે. અને મનની પારદર્શી દૃષ્ટિને જાગૃત કરે છે. તેમ યતાં તે કોઈ પણ વસ્તુના આંતરસ્વરૂપ અથવા પ્રદેશને સારીરીતે જોઈ જાણી શકે છે.

જ્યારે આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવામાં નથી આવતો, ત્યારે તે મનુષ્યનું અંતઃકરણ અધિકારમાં જ પડી રહે છે, અંધની પેઠે દુર્લભ મારનાઈ યદ જાય છે. પરંતુ જ્યારે તે શક્તિઓનો ઉપયોગ યતો હોય છે, ત્યારે તે મનુષ્યનું અંતઃકરણ પ્રકાશનો અનુભવ કરતું હોય છે, તેને તેના સ્થાનનું પૂર્ણજ્ઞાન હોય છે, તે ક્યાં ક્યાં જાય છે, તે શું જોઈએ છે, અને જે કંઈ તે હમ્મ છે તે મેળવવા ક્યાં જવું. એને તે સારી રીતે જોઈ જાણી શકે છે.

અગમ્ય પ્રદેશમાં રહેલી વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવનારી આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરવી એટલે સત્યાસત્યનો વિવેક કરાવનારી આંતરદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવી, જે કેવળ નિર્માણ છે તેના અને મૂલ્યવાન વસ્તુના સ્વરૂપનું યથાવત્ સ્પષ્ટીકરણ થવું, અને હમ્મલા વિષયને સિદ્ધ કરવાને માટે રેવો પ્રયત્ન સેવવો તેનું જ્ઞાન થવું, એ છે. આ આંતર દૃષ્ટિને જ યોગ્ય સમયે યોગ્ય કાર્ય કરવાનું જ્ઞાન વિચર્ય પામર મનુષ્યને સુધરે છે. અને એ આંતરદૃષ્ટિ વડે જ મનના કોઈ અનુકૂળ સમયમાં કવચિત્ અને સ્વભાવતઃ આવીને પ્રાપ્ત થતા પ્રસંગો

વા તકનો કામ લઈ લેવાનું 'મનુષ્યમાં સામર્થ્ય આવે છે. તેમ જ કશા પણ વિન, વિપત્તિ, ગુન્ધવડો કે મનુષ્યને કંપાપમાન કરી મૂકે એવી નિષ્ફળતાને પણ મણકામાં વિના કોઈ મદાન સાદસને પણ પૂર્ણઅંશે ખેડવાનું બળ એ વડે જ ઉપજે છે.

કોઈ પણ વસ્તુ મેળવવાનો માર્ગ આવશ્યક પ્રયત્ન કયો છે એ જવાબે તે બધી શકે છે ત્યારે ધર્મપૂર્વક તે જો કંઈ મેળવવા ધારે છે તે મેળવી શકે છે. અને એ આવશ્યક પ્રયત્નનું જ્ઞાન આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓ જ કમવે છે. મનુષ્યના મોટા ભાગમાં આ જ્ઞાન ન હોવાનું કારણ આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને તેમણે નાનપણથી જ દસી કઢાડી હોય છે, કાં તો તેને લાત મારી પોતાનામાંથી દાંડી કઢાડી હોય છે. અને તેથી કરીને તેઓ પોતાનો મહામુશીબતે નિર્વાહ કરવા શિવાય બીજું કશું જ કરી શકના નથી. જ્યારે તેઓ બાળપણમાં હતા ત્યારે તેઓ ગગનમાં ઉડતા હતા, તેઓ પોતાના મનથી અને મનથી કંઈ ઉઠી અને ઉઠી વસ્તુઓસાથે સંબંધમાં આવ્યા કરતા હતા, મદનનું કાર્ય કરવાની તેમના પોતાનામાં સત્તા છે, એવું તેઓ પોતાનામાં ભાન કરતા, અને મોટા થયે આમ કરીશું અને તેમ કરીશું એવી કલ્પનાઓ અને ખ્યાલો બાધતા. પરંતુ તેમની પોતાનાં જ માખાપોએ તેમને નીચે પટકી પાડ્યાં હોય છે, હિરણ્યકશિપુની જે તેમણે જ પોતાના પ્રદલાદ બાળકને પર્વતઉપરથી નીચે ફેંટી દીધા હોય છે, અને નીચે પડીને ત્યાં માટીના ઢેફાએવા બનીને અખંડ પડી રહ્યા હોય છે.

કલ્પકને (શોધકને), લેખકને, ચિત્રકારને, કવિને તથા શિક્ષકને આ સૂક્ષ્મશક્તિઓની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોય છે, તેમ બીજા બ્યાપારાદિમાં પણ આ શક્તિઓની તેટલી જ આવશ્યકતા છે. બ્યાપારાદિ કાર્યમાં પડેલા મનુષ્યને પણ એ દિશાના સામાન્ય કોટિના મનુષ્યો કરતાં વધારે ઉત્તમ થવાને માટે જો તેનામાં આ શક્તિઓ નથી હોતી અને હોવા છતાં તેનો વિકાસ નથી કરતો તો તેવા થવાનો કહી યોગ આવતો નથી, કેમકે કોઈ પણ ગિપદમાં સામાન્ય કોટિના મનુષ્ય કરતાં વધારે ઉચ્ચ પ્રકારના થવાને માટે અસામાન્ય અથવા અદ્વિતીયસરખી વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવનાર દિશાપ્રતિ મનને ઘાળવું જોઈએ. આ પ્રકારનું જ્ઞાન કરાવનાર આ સૂક્ષ્મશક્તિઓ છે. અદ્વિતીયસરખી વસ્તુનું દર્શન કરાવનાર પણ તે જ છે.

અનેક મનુષ્યોની અદૃષ્ટ પ્રદેશમાં રહેલા વિષયોને જાણવાની આ સૂક્ષ્મશક્તિઓ કોઈ બીજા અનિશ્ચયાત્મક પ્રદેશના જ સંબંધની હોય એવી કલ્પના હોય છે. પરંતુ વસ્તુને તેમ નથી. આ સૂક્ષ્મશક્તિઓએ આ જગતમાં જ અસ્તિત્વ ધરાવતી મદાન વસ્તુઓનું તથા આ વર્તમાન જીવનમાં જ અનુભવગમ્ય થાય એવી સૂક્ષ્મવસ્તુઓનું જ્ઞાન પામે છે. અને એ સૂક્ષ્મશક્તિઓનું કર્તવ્ય જ એ છે કે સર્વ વસ્તુમાં રહેલી વિચારગત, મદતાનું, ઉત્તમતાનું, અને અદ્વિતીયપણાનું દર્શન કરવાની આપણા મનને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ અથવા આંતરદૃષ્ટિ આપવી.

આ સૂક્ષ્મશક્તિ અન્ય કોઈ અમમ્ય અથવા અગત્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી જણાય ત્યારે જાણવું કે તે માત્ર મનના કોઈ વિશેષ મોટા પ્રદેશનો અનુભવ કરવામાં પોતાના ચિત્તન (consciousness બાન) નો વિસ્તાર કરે છે. મનની ઉચ્ચતર દશામાં જ ઉચ્ચતર વિચારો રહેલા છે,—ઉચ્ચતર જ્ઞાનનો રહેલો

છે. અને તેમાંથી ઉચ્ચ પ્રકારની યોગ્યતાઓ, પદ્ધતિઓ, તથા ઉત્તમ પ્રાપ્તિઓનું જ્ઞાન સ્પુર્તિ આવે છે.

સ્વચ્છ દૃષ્ટિથી જોને આપણે અજ્ઞાતસરખું ગણીએ છીએ તેમાં આ સૂક્ષ્મશક્તિઓને પ્રવેશવા દેવામાં કરો જ બાધ નથી. જો કે ત્યાં પ્રવેશીને આ સૂક્ષ્મશક્તિઓને જ્ઞાન મેળવે તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા આપણમાં હોતી જોઇએ. એ વિના તેમાં પ્રવેશાવવાનું કશું જ ફળ નથી. તેમ નથી કરવામાં આવતું અને મનને કેવળ એની કલ્પના જ કરાવ્યા કરવામાં આવે અથવા તેની માત્ર ઉપપત્તિ (Theory) જ ગોઠવ્યા કરવામાં આવે તો તેથી તો માત્ર વિવિધ પ્રકારની ભાનિઓ જ પ્રકટે છે. અર્થાત્ જો અનુભવો તે અગમ્ય પ્રદેશમાંથી જાણી લાવે તેને આચારમાં મૂકવાથી જ સૂક્ષ્મશક્તિઓને તે પ્રદેશમાં પ્રેરેલી સાર્યક છે.

તેથી બાળકોને કેળવવામાં, તેનામાં રહેલી સૂક્ષ્મશક્તિઓ તે બાળક આચારમાં ઉતારી શકે અને તે પશુ ક્રમે ક્રમે મોટી મોટી વસ્તુઓને આચારમાં ઉતારી શકે એવા પ્રકારના સામર્થ્યનું તેનામાં જ્ઞાન થાય તેમાં તે શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવો એ જ ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ. એ વિના બાળકોના સંબંધમાં આ શક્તિઓનો વિકાસ થવામાં બીજો કરો હેતુ નથી.

ધારો કે બાળક કોઇ અસાધારણ વસ્તુને શોધી કઢાડે છે. તો તે વખતે એ પ્રશ્ન યશ કે એ શોધવડે તેની એ અવસ્થામાં તેના નિયંત્રણ જીવનમાં તે તેનો શુ ઉપયોગ કરે એમ છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન મનને આચારના પ્રદેશમાં વળવાનું સૂચવે છે. કોઇ પશુ જ્ઞાનને વ્યવહારમાં કામે લગાડવાના સામર્થ્યની સાથે આ સૂક્ષ્મશક્તિવડે પ્રકટતા જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ભણે છે, ત્યારે મનુષ્યનું મન અત્યંત બળવાન ધાર છે. એ મનુષ્ય અત્યંત મદાનુ કાર્યો કરે છે. અને તે કાર્યો પશુ અત્યંત મૂલ્યવાળી તથા મહત્વનાં હોય છે.

ધર્ણાખરાં બાળકોમાં અદૃષ્ટ પ્રદેશમાં રહેલા વિષયોને જાણવાની સૂક્ષ્મશક્તિઓનો વિકાસ કરવાં માટે કોઇ સંવિશેષ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ યોગ્ય વિષયમાં તેને વિધિપૂર્વક વાળવી એટલી જ જરૂર છે. તેનું વિધિપૂર્વક પ્રેરણ (Direction) થવું જોઇએ એટલું જ અગત્યનું છે.

આ પ્રકારનું પ્રેરણ યત્નમાં એ આશયો દૃષ્ટિમાં હોવા જોઇએ: પ્રથમ એ કે આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને પ્રયત્નના ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા પ્રકારમાં વાળેથી રાખવી, અને બીજું એ કે એ પ્રકારે કરવાથી, એ મૂળ કારણમાંથી જે કંઈ સ્પુર્તિ થાય તે સ્પુર્તિઓને આચારમાં મૂકવા માંડવાં.

પ્રથમનો આશય સિદ્ધ કરવામાં, બાળકના જીવનમાં રહેલી સૂક્ષ્મ વસ્તુઓપ્રતિ તેનું સક્ષય વાળવું, પ્રત્યેક વસ્તુની ઉચ્ચ અથવા ઉત્કૃષ્ટ ગુણોત્તર વાળતું, અને સર્વેન વ્યાપી રહેલી ગુણ શક્તિઓ છે તેનો તરફ વાળવું. બીજા સરળ ચબ્દોમાં કહીએ તો કેવળ સામાન્ય નહિ પણ કંઈક વિશેષતાવાળી તથા ઉચ્ચ પ્રદેશની વાતો તથા વિચારોમાં તેની પાસે વિચાર કરાવવાની ટેવ પાડવી અને તેની એ ટેવને નિત્ય ઉત્તેજન આપ્યા કરવું. કંઈ મોટો પ્રશ્ન તે પૂછે તો 'એમાં તે તું શું સમજે' એમ કહી તેને આગળ વધતો

અટકાવવો નહિ, પણ તે સમજી શકે એવા સરળ ઉત્તરવડે તેની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવી. વાર્તાના સાધનવડે આ પ્રકારનું કાર્ય બાળકોસાથે થઈ શકે છે, અને તે વાતો જ્યારે બાળકને અત્યંત રસ ઉપજે એવા પ્રકારથી કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેના કામળ મનઉપર ડિંઝાણથી ધારેલા સરંકારો પડી શકે છે. કેમ પછી વાતને છેક અવધિ (Extreme) સુધી લઈ જવાની જરૂર નથી, અને તેમાં પણ શરૂઆતમાં તો એ પ્રકારે કરવું જ નહિ. પરંતુ બાળકને કંટાળો ન ઉપજે, તેમ તમારી વાર્તા શ્રવણ કરવાથી તેને શ્રમ ન ઉપજે, તેમ તે વાર્તા તરફ અલક્ષવાળું ન રહે એટલા સમયમાં જ તેને અટકાવી દેવી. બાળકની જિજ્ઞાસા જાગત રહે ત્યાંસુધી વાર્તા કરવી. પરંતુ અત્યંત લાંબા વખતસુધી જિજ્ઞાસા રહેવાથી પણ બાળકને શ્રમ પહોંચે છે, તેથી તેની જિજ્ઞાસાને એટલી હદસુધી ન લંબાવ્યા કરવી કે જેના પરિણામમાં બાળકને થાક લાગી જાય, અને તેટલી હદસુધી જિજ્ઞાસુવૃત્તિને ધારણ કરવાનું તેનામાં બળ ન હોવાને લીધે તે છેવટે કંટાળી જાય.

અનેક બાળકોમાં કંઈ કંઈ આશ્ચર્યજનક કલ્પનાઓ રચી છે. તેના મગજમાં કંઈ કંઈ ચિત્રો ખડા થતા હોય છે. આ બધાને દરેક કદાચવાની કે અલક્ષ કરવાની ભૂલ કદી પણ કરતા ના. એ કલ્પનાઓ તે બાળકના મનને ઉત્તમ પ્રકારના પ્રામોદની સિદ્ધિ કરાવવામાં પ્રસંગે કારણરૂપ થઈ પડનાર પણ હોય છે. તે કહેવાતી કલ્પનામાં પણ પ્રસંગે એવા ભાવો રહેલા હોય છે કે જે તેના જીવનના મુખ્ય તથા નિયામક પાયારૂપ પણ બને. માટે બાળકની તેવી કલ્પનાઓને તોડી પાડવાનું કશું કારણ નથી. જે તે હલકી કલ્પનાઓ કરતું હોય તો ઉચ્ચ કલ્પના કેમ કરવી તે તેને શીખવે. અને તે ઉચ્ચ કલ્પનાની વાતો વારંવાર તેને કલા કરવાથી અને તેનું લક્ષ વારંવાર એવી આખતોમાં દર્શાવવાથી, શીખવી શકાય છે.

બાળકોની કલ્પના અથવા મનોગત ભાવોને યોગ્ય પ્રકારે ઉત્તેજન આપે. પરંતુ તે ઉત્તેજન આપવામાં બાળકનામાં એવો ખોટો ખ્યાલ ન ઊભાઈ જવો જોઈએ કે તે જે કંઈ કહે છે તે તમને દેવવાણીજેવું જ લાગે છે. તે તેની મર્યાદામાં રહીને કેવળ જાણવાની ઇચ્છાથી વાત કરતા આવે એ પદ્ધતિને તો તમારે જાળવવી જ જોઈએ. આ પ્રકારે સાવધાનપણે ઉત્તેજન આપવાની સાથે તે બાળકના મગજમાં એ પ્રકારનું દસાવો કે તે જે કંઈ કલ્પના કરે છે તેમાં કંઈ પણ તરત રહેલું છે. અને તેની જ સાથે તેના મગજઉપર એ વાર્તા દસાવવાનું કદી પણ ભૂલતા ના, કે તેની વાતમાં જે કંઈ ઉંચું તરત રહેલું છે તેને તે જાતે જ શોધી કઢાડે એમ છે અને જાણી શકે એમ છે. અને જ્યારે તે બાળક તેને શોધી કઢાડશે અથવા જાણી શકશે ત્યારે તેણે એક મદતવની શોધ થઈ છે એમ મનાશે. આ વાર્તા પણ બાળક સમજી શકે એ રૂપમાં સરળ ભાષામાં તેનામાં દસાવજો. જેથી તે પોતાનામાં ઉદ્ધર્તા રચીને કેવળ નિર્માલ્યરૂપે માનવું ન થઈ જાય. અને તેની સાથે પોતે તે જાણે શું છે, એવું મિથ્યા અભિમાન પણ તેનામાં ન ઉપજે એ આખતની પણ સાવધાનતા રાખજો.

(અપૂર્ણ.)

દિવ્ય વલય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૨૨ થી.)

-૨-

બ્રાહ્મણની હકીકત.

પેલા પુરુષે બ્રહ્મણને પ્રથમ નીચે બધે ફેરવ્યો. જે ઓરડામાં તે જતો ત્યાં અપાર આશ્ચર્ય પામતો, અને પાછો જ્યાં ખીજા ઓરડામાં જતો કે પ્રથમના ઓરડાનું આશ્ચર્ય તેને ત્યાં ને ત્યાં જ મૂકી દેવું પડતું કેમકે ખીજા ઓરડામાં ખીજા પ્રકારનું આશ્ચર્ય તેને માટે તૈયાર જ હતું. મનુષ્યને વીતી ગયેલા સધળા જન્મોનું વિસ્મરણ થાય છે, અને માત્ર વર્તમાન જન્મનું જ સ્મરણ રહે છે, તેમ જે જે ઓરડામાંથી તે આગળ ચાલતો તે તે ઓરડાનું ધુનઃ તેને સ્મરણ થતું નહિ. પરંતુ બ્યતીત જન્મના સંસ્કારો જેમ વર્તમાન જન્મમાં પ્રસંગે પ્રસંગે વિવિધ ક્રિયાઓ કરાવે છે, તેમ તે બ્રાહ્મણને કંઈ જૂનું જૂનું પ્રસંગે સ્મરણ થઈ આવતું, અને જ્યારે તે થઈ આવતું ત્યારે તે આ બ્રાહ્મણપાસે નાનાં મોટાં પણ નિઃશ્વાસ મૂકાવ્યા વિના રહેતું નહિ.

ચોર ચોરી કરવી એ ખોટું અથવા દુઃખદ છે એ જાણવા છતાં પણ ચોરી કરવા જમ છે, તેમ બ્રાહ્મણના અંતઃકરણમાં કલેશાદિકની મધ્યે મધ્યે પ્રતીતિ થવા છતાં પણ તે પેલા મદ્દાલયને જોવાની ઇચ્છા છોડી શકતો ન હતો.

આમ ધીમે ધીમે નીચેતો ભાગ જોઈને પછી તેઓ ઉપર ગયા. ઉપર, નીચેના કરતાં પણ અલૌકિક વિકલ્પો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. તે સર્વને જોતો વિવિધ વિચારોને સેવતો તે આશાવાન બ્રાહ્મણ પેલા પુરુષની પાછળ પાછળ, જ્યાં જેમ પકવાત્તસરેલા ટોપલાને સમ જનાર મનુષ્યપાછળ ચાલ્યા કરે તેમ તે જવા લાગ્યો.

અહો ! આશાનો પાશ કાઠ અલૌકિક છે. તે કેવો છે તે કાઠ જોતું નથી, અને કટશે લાંબો છે તેની પણ કાઠને ખબર નથી પરંતુ જીવમાત્ર તેનાથી બંધાયેલા હોય છે. તે પાશ કઈ જગાએ બંધાયો છે તે પણ કાઠ જાણતું નથી અને તેનાથી કેવી રીતે છૂટાય એ વાર્તાથી તો સર્વ જાણીતા હોવા છતાં અજાણ્યાથી પણ અજાણ્યા હોય છે. ખરેખર, વિદ્વાનોનું આ પણ કહેવું યોગ્ય જ છે કે

આશાયાયે દાસાસ્તે દાસાઃ સર્વ લોકસ્ય ।

આશા યેર્ષા દાસી તેર્ષા દાસાપતે લોક ॥

સત્ય જ છે કે જેઓ આશાના દાસ છે, તે આશુપદાર્થમાત્રના દાસ છે, અને આશાને જેમણે પોતાની દાસી કરી મૂકી છે તેનું લોકમાત્ર દાસપણું કરે છે. આમ હો-

વાથી જ આશાને યોગિઓ દંઢ અધર્મા પકડી રાખે છે તે પણ યોગ્ય જ છે. (હા-
શ્વાસીઓ પ્રાણુની ગતિમાં ફેરફાર કરવા માટે પવન પાવડી રાખે છે, તેને 'આદ્વા' કહે
છે, અને તેને અગલઆગળ દંઢપણે ધારણ કરી રાખવામાં આવે છે.)

પેલો પુરુષ બ્રાહ્મણને તેડીને આપ્યા મહાસયમાં ફેરવી તેને છેક ઉપરના ભાગમાં
તેડી ગયો. આ સ્થળ તે ગૃહના અધિપતિ પેલા પુરુષનું નિશ્ચિતિનિવાસમાટેનું હતું તે સ્થ-
ળમાં બ્રાહ્મણની જેવી દષ્ટિ પડે છે તેવા જ જાણે વિદ્યુતનો ઝમકારો યતો હોય તેવી
એક સ્ત્રીશરીરની ગતિ થતી જણાઈ, પરંતુ તે જ ક્ષણે મનોહરતાની મૂર્તિરૂપ તે સ્ત્રીની
દષ્ટિ પોતાના પતિ અને તેની સાથે આવતા અતિથિઉપર પડી, અને અતિથિ બ્રહ્મણ
છે એમ સહજ સમજવાથી પટાંતરે જતાં તે અંટકાઈ. અને તે જ ક્ષણે દ્વારે આવેલા
મુદામાને તેડીને સ્ત્રી કૃષ્ણ અંતઃપુરમાં આવતા હોય એવું દર્શન થવાથી તેણે પોતે સુ-
કિમણીપદનું અભિમાન ધરતાં પોતાનું અહોભાગ્ય માન્યું અને કૃષ્ણને મુદામા મળવાંથી
જેમ અત્યંત આનંદ થયો હતો તેમ પોતાના પતિને પણ આજે અત્યંત આનંદ થતો હશે,
એવી કલ્પનાથી વિનોદ માનતી પોતાના પતિને પોતાની દષ્ટિરૂપ આચમનીવડે સ્નેહરસ-
જલની અંજલિ આપતી રિમતવદનરૂપ પુષ્પવડે વધાવી લેવા લાગી.

બ્રાહ્મણ સંહજ સંકેતાયો, પણ પેલા પુરુષે એ સ્થળમાં પ્રવેશતાં 'અંદર આવો
મહારાજ, એમ કહેવાથી તે પાછળ પાછળ ગયો. એક ઉત્તમ આસનઉપર બ્રાહ્મણને
ખેસવા કહ્યું. ગૃહાધિપતી એક દ્વારઆગળ અર્ધો ચન્દ્ર અક્ષમાં અને અર્ધો બહાર હોય
તેવી રીતની બેઠી. ચતુર સ્ત્રિયોને ખેસવાની આવા પ્રકારની પદ્ધતિ દૈતીક વખતે વિવેક-
વિનયના હેતુરૂપ હોવાને બદલે અધિક આકર્ષકતાના હેતુરૂપ શું નથી હોતી ?

પેલો બ્રાહ્મણ તો નવા વાડામાં બંધાયેલા ટોરની સ્થિતિ સાથે પોતાની સ્થિતિની
સ્પર્ધા કરવા લાગ્યો. આ સ્થલ રમણીયતાના અવધિરૂપ હતું. તેથી તે સ્થળ જોતું કે સં-
મુખ બેઠેલા ચન્દ્રરોહણીનાં દર્શન કરવા કે પોતાના સ્વતંત્ર વિચારમાં ચિત્ત પરાવતું
એની ગડબાંજ તેને થવા લાગી. અને તેથી એક ક્ષણે તેની દષ્ટિ તે સ્થળતરફ વળતી
તો બીજી ક્ષણે ગૃહપતિતરફ વાળીને તેની ચિત્તશક્તિ તેને 'શિપાળ તાણે સીમબણી અને
કુતરૂં તાણે ગામબણી' એ કયનની સ્થિતિનો ગંભીર અનુભવ કરાવવા લાગી !

બ્રાહ્મણની આ કુતુહલશક્તિ સમાવવાને માટે થોડો અવકાશ આપ્યા પછી પેલા પુ-
રુષે પૂછ્યું: કહો મહારાજ ! અહિં તમે શો ધર્મો કરો છો ?

બ્રાહ્મણે પોતાની સાત પેઢીની ગરીબાઇને લાંછન ન લાગે એવી રીતે નમ્રતાથી આ-
ગળ વધીને દીનતાને ધારણ કરી કહ્યું: અન્નદાતા ! ત્રણ વર્ષથી હું આ ગામમાં ટહેલ
નાખવાનો ધર્મો કરું છું.

પેલા પુરુષે પૂછ્યું, શા માટે ટહેલ નાખો છો ?

આ બ્રાહ્મણે કહ્યું: પૈસા મેળવવાની ઇચ્છાથી.

પેલા પુરુષે કહ્યું, તમારી બધી હડકત મન કહો.

લાંબે પ્રવાસે જનારા મનુષ્યો આગમીના ડબ્બામાં પુષ્કળ ગરદી યતાં પ્રથમ અ-
કળાય છે પણ પછી ધીમે ધીમે ત્યાંને ત્યાં જ તેમનાથી બનતી સ્વસ્થતા પ્રકટાવી લે
છે, તેમ અનેક વિચારોથી ઉભરાતા બ્રાહ્મણના અંતઃકરણે ધીમે ધીમે ત્યાંને ત્યાં જ સ્વ-

સ્થિતા ધારણ કરવા માંડી હતી, તેથી તેણે આ પ્રકારે તેની હકીકત કહી :

મહારાજ ! હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું. ત્રણ દીકરીઓ છે. તેમની ઉંમર મોટી થઈ ગઈ છે. પરણાવવાનો કાળ થઈ ગયો છે. એક મોટી છોકરીને પરણાવવાની ઇચ્છાથી મેં આજથી ત્રણ વર્ષપહેલાંથી ટહેલ નાંખવાની શરૂઆત કરી હતી. પણ મારી ટહેલ ફળી નહિ, પણ ખીજ બે નાની છોકરી પરણવા લાયક થઈ ગઈ. એક નાનો છોકરો છે તેને પણ જનોઈ દેવું છે. અમારી ન્યાતમાં વરની અછન છે, અને જે હોય તે ખાવાને માગે છે. બળબે હજાર રૂપિયો હોય તો એક એક છોકરી પરણે. એટલાજધા પૈસા હું ક્યાંથી લાવું. છોકરો હોય તો કુંવારાએ રહે, પણ છોકરીની જાત કપાદિ કુંવારી રહી શકે છે ? અને ગમે તેટલું તોએ માથે હું આપ બેઠેલો છતાં એ ન પરણે તોપણ તેમની શી વહે ? મહારાજ ! છોકરી તો સાપનો ભારો છે. એ મારી સંધરી ક્યાં સુધી સંધરાયેલી રહે ? છોકરીઓની મા પણ રાતદહાડો ટોકવા કરે છે. અને એના કહેવાથી જ આજ ત્રણ વર્ષથી ટહેલ નાંખવી શરૂ કરી છે. કંઈ કંઈ ગામોમાં ટહેલ નાંખી, પણ હજી રાતી પાંદસરખી દેખવામાં આવતી નથી, ઘણીએ તપાસ કરી પણ કોઈ કન્યા અને કંકુ લેનાર મળતું નથી. એક છોકરી હોય તો તે કોઈને જીવનભરનું શુભાખીખત લખી આપું અને કહું કે બાઈ ! જીવીશ ત્યાં લગી જે કમાઈશ તે તને ભરીશ, અને હું ને છોકરીની મા રાતદહાડો જે મહેનત મજૂરી મળશે તે કરીને પણ તારું દેવું પતાવીશું. પણ અન્નદાતા ! પણ આ ત્રણ ત્રણ દીકરીમાં હું કેને માટે એમ કહું અને કેને માટે ના કહું ? પચાસ વર્ષ થવા આવ્યા છે, અને સરીરની આય દહાડે દહાડે ધટતી જાય છે. રાત દહાડો આ ચિંતાઓએ એન પડતું નથી. શું કહું, અને પૈસો લાવું એમ થાય છે, પણ મારી પાસે આવવાથી પૈસાને તેનું પૈસાપણ જતું રહેવાનો ભય થતો હોય તેમ મા-રાથી આઘો ને આઘો નાસતો ફરે છે. કન્યાકાળ વહી જાય છે, અને મોટી થયેલી છોકરીઓને પછી પરણતાંએ કોઈ વિચાર કરે. આ ચિંતામાં ને ચિંતામાં હું રાતદિવસ સળગ્યા કહું છું. કેને કહું, ક્યાં જઈ, અને મારા માથાનો આ ભાર કોણ ટાળે તેની કંઈ સૂઝ પડતી નથી. આખો દહાડો ટહેલ નાંખવામાં સાંજ પડ્યે પાંચ દસ ગાડનું ટાંપુ થાય છે. થકી પાડીને ફાવદામાં એકલી મહેનત લઈને ઘેર જઈ છું તો છોકરીઓની મા મોં વિકાસીને મારી વાટ જોતી બેઠી જ હોય છે. મેં કંઈ ખાધું પીધું કે ભુખ્યો છું, હું સાંજે છું કે મોડો છું, એનો મને જ વિચાર નથી આવતો તો એને તો ક્યાંથી જ આવે ? સ્ત્રી અનાજ મળ્યું હોય છે તો તે લોકોને ખાવાને આપું છું અને કહું છું કે મને તો ખાવાનું મળ્યું છે. આ મારી હકીકત છે, મહારાજ !

દયાના સમુદર મા પેલા પુરુષનું હૃદય દયાથી આર્દ્ર થયું. અને તેની પત્નીનાં નેત્રમાં તો જલ આવી ગયાં. તે પુરુષે કહ્યું : હશે, મહારાજ ! ગમરાશો નહિ સર્વ દાદાડા સરખા હોતા નથી પરમેશ્વરની મરજી પાય છે તો કુમરજેવકું દુઃખ તણખલાની પેઠે ઉડી જાય છે. આજ દાદાડાસુધી તમે જેટલી લોકોઆગળ ટહેલ નાંખી એટલી જો લોકપતિ પરમેશ્વરઆગળ નાખી હોત તો તમને એમ નથી લાગતું કે આજ સુધીમાં તમારું કંઈ કમારનું એ ટળા ગયું હોત ?

બ્રાહ્મણે કહ્યું: અરે માન્યાપ ! મારે તો આજ પૈસા આપે એ પરમેશ્વર. અનદાતાનું કહેવું તો ખરું છે, પણ મને લાગે છે કે આજે તો મેં પરમેશ્વરઆગળ જ 'ટહેલ નાંખી છે.

પેલા પુરુષે પૂછ્યું: તમારે કેટલા રૂપૈયા હોય તો તમારી છાકરીઓ પરણે અને છાકરાને જનોઈ દેવાય ?

તેલતું ટીપું તો પડ્યું ન હોય, પણ સંકારવામાત્રથી જ દીવો જેમ પ્રકાશનો ઝબકારો કરી ઉઠે છે, તેમ પેલા પુરુષના આ પ્રશ્નથી જ બ્રાહ્મણના અંતઃકરણમાં કંઈ જુદા જ પ્રકારનો ચેતનનો સંચાર થઈ જતો લાગ્યો. અત્રવિના ભુખથી ટળવળતું ચકલીનું બચ્ચું તેની માને પાસે આવતી જોતાં જ જેમ ચાંચ ઢિલાસ વાસ કરે છે, તેમ આ બ્રાહ્મણનું હૃદય પેલા પુરુષપ્રતિ જોતું આ સમયે તેવી જ સ્થિતિનો અનુભવ કરવા લાગ્યું. તોપણ ધ્રુવ જોમ નિરંતર અધિકારનો જ અનુભવ કરતું હોય છે, તેમ આજ સુધી જેણે કેવલ નિરાશાને જ જોયું છે, એવા તે બ્રાહ્મણ તેના અંતરના ઉમળકાને દબાવતો બોલ્યો: અનદાતા ! શું કહું ? કશું ન કરું તો એ છદ્દબદ્દ રૂપૈયામાં એક દમડી. પણ એછી ન જોઈએ, એમ હું ધારું છું.

પેલા પુરુષે કહ્યું: વારુ, તે તો ઠીક, પણ તમે આ મારા મકાનસામું જોઈને રડતા હતાં તેનું શું કારણ ?

મહા મુશીબતે ચીલામાં નાંખી આગળ ચલાવેલું માકું અધવચથી પાકું હકતાં અને ચીલામાંથી ગમે ત્યાં બહાર નીકળી જતું જોઈ ગાડાવાળાને જેમ ફાળ પડે અને ગમરાઈ જાય, તેમ આ બ્રાહ્મણને ફાળ પડી અને મુખ લેવાઈ ગયું. મુદ્દાની વાત તો જતી રહી અને આ તો આડી વાત ચાલી એવા વિચારથી એક તો તેનું મન સિધ્ધિ થઈ ગયું. અને જે વિચારથી તેને આ મહાલય જોતાં નેત્રમાં અશ્રુ આવ્યાં હતાં તે અધમ વિચારને પ્રકટ કરવાનો સમય આવ્યો. જાણીને પણ તેના મુખઉપર શેરડા પડી ગયા.

પરંતુ ફરીથી તે પુરુષને તેને એ પ્રશ્ન કર્યો અને ખરેખરું કારણ જણાવવાને આગ્રહ કર્યો. આથી ઉવટે બ્રાહ્મણ બોલ્યો: મહારાજ ! મને એમ થયું કે આવા મોટા મહેલમાં રહેનાર માણસ કેવી સુખી હશે ? એમના વૈભવનો કેવોએ આનંદ હશે ? મારા જેવાને એક પાઈના પણ સાંસા પડે છે ત્યારે આમાં રહેનાર માણસની સાલખીનો શો પાર છે ? અરે ! મને જો આવું ધર મળે તો મારા જેવું સુખી પછી બીજું કોણ હોય ? અનદાતા ! આવા વિચારો મને આવ્યા, પણ એમાંનું કશું સુખ મને મળે એવું નથી એ વિચારથી ઉવટે મને રડવું આવ્યું.

પેલા પુરુષે મંદસ્મિત કરતાં પૂછ્યું: શું આવું મકાન અને આવી બધી વસ્તુઓ તમને મળે તોપણ તમને બીજું કોઈ જાતનું દુઃખ ન રહે ? તમને બધી વાતે સુખ મળે ખરું ?

બ્રાહ્મણ મલકાઈ જતા મુખે બોલવા લાગ્યો: અરે માન્યાપ ! આથી તે બીજું કશું સુખ જોઈવું હતું ? આમાં એવા કયા સુખની ખામી હોય કે જે બીજે લેવા જવું પડે ? માન્યાપ ! માફ કરજો. તમે પૂછ્યું ત્યારે મેં તો ખરેખરું હતું તે કહ્યું છે. દવે રળ આપો તો હું આ સાંજ પડતા સુધીમાં ચાર ટહેલ નાંખીને ધર ભેગો થઈ જઈ.

હજારો મનુષ્યોપાસે અનેકરીતે ભીષ્ માગવાની કળાની કેળવણી પામેલો ભીષ્મારી પણ કોઈ નૃપતિએવા મોટા પુરુષઆગળ આવી ઉભો રહેતાં ભીષ્ માગવી બૂધી જઈ સનનું-સરખો યધ્ જાય છે તેમ આ બ્રાહ્મણ પેલા શ્રીમાન્ પુરુષના ઐશ્વર્યના પ્રતાપઆગળ તેની સ્પષ્ટ યાચના કરવાની હિંમત આવી નહિ, અને તેણે ઉપર જણાવ્યું તેમ ઉડવાનો વિચાર જણાવ્યો.

પરંતુ તેના તે પ્રશ્નનું ઉત્તર ન આપતાં પેલા શ્રીમાન્ પુરુષે કહ્યું: તમને-જોઈતા પૈસા મળે તો પછી તમે હું કહું ત્યાં આવો ખરા? કંઈ દેશ પરદેશ જવું હોય તો મારી સાથે આવો!

આ પ્રશ્નનું ઉત્તર તેની જીભ દે તે પહેલાં તો તેનું અંદરનું હૃદય જાણે કેમ કરીને હું તેનું ઝટ ઉત્તર આપી દઉં તેમ યાદ રહ્યું! છતાં આ બધી મસ્કરી તો નહિ હોય એમ શંકા થતાં બ્રાહ્મણે તેના અંતરનો આનંદ અંતરમાં જ શમાવીને કહ્યું: અરે વગર પૈસા મળ્યે હું આપનો દાસાનુદાસ છું. મને હુકમ કરો તેમ હું કરું. કહો તો કાળે પાણીએ જમને એમું અને હુકમ થાય તો યમલોકમાં પણ જઈ. હું આપને તામે છું.

શ્રીમાન્ પુરુષે કહ્યું, ના ના તેવું કંઈ નથી. મારો યાત્રાએ જવાનો વિચાર છે, અને તેથી જો તમે સાથે આવો તો સાફ

બ્રાહ્મણે કરગરવાના ભાવપૂર્વક કહ્યું: માફ એવું ભાગ્ય ક્યાંથી! આપ કહો ત્યારે હાજર થઈ.

પેલા પુરુષે કહ્યું: આપણે જે ત્રણ મહિનામાં અદિત્યી નીકળવાનું થશે. તે પહેલાં હું તમને જોઈએ તેટલા પૈસા અપાવું છું, તેનાથી તમે છાકરાંએને સારીરીતે પરણાવો અને એ બધા કામથી પરવારી લો.

જેનો આનંદ શમાવવાને આ આજીવિશ્વ પણ નાનું પડ્યું છે એવા તે બ્રાહ્મણે પેલા પુરુષને લાંબા યધને નમસ્કાર કર્યા અને અનેક ઉપકારવચનો કહ્યાં. તે પુરુષે તેને જ્યારે જોઈએ ત્યારે પૈસા લઈ જવાનું કહ્યું. આખા જીવનની સફળતાને અનુભવતો તે અત્યંત આનંદપૂર્વક ઘેર ગયો.

(અપૂણે.)

મનપ્રતિ વચન.

મન ! તું યા નિષ્કામ, માગ્યું ન દે જગદીશ તો,
(છે) એ જ કરવાનો કામ, રાખવી ઘટે ન રીસ તો;
રંકતણું શું જાય, દેશ લલે ઉજડ વળે,
જો કંઈ હુઈટ ધાય, તો ધણિને નાનમ મળે,
ત્યજિને સુખની આશ, સુખસ્વરૂપને સેવવું,
વળતાં ના'યે ત્રાસ, ઈચ્છી વસ્તુ નવ મળે

—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી.

શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ થી.)

વિજ્ઞાનસિદ્ધાન્તોનો આધાર બાહ્યતાનપર નિયમે કરીને હોય છે અને તેથી વિજ્ઞાનની જે હકીકત જણાવે છે તેની ખાતરી સર્વ મનુષ્યો તે તે સુલભ સાધનોની સહાયથી એક સરખીરીતે કરી શકે છે, ત્યારે શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોના મુખ્ય આધાર આંતર જ્ઞાનપર છે. આંતર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાહ્ય જ્ઞાનના જેટલી સરલતાથી થતી નથી; આંતર જ્ઞાનમાટે જે આંતર સાધનસામગ્રીની અપેક્ષા છે તે સર્વ સુલભતાથી પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી. આથી કરીને વિજ્ઞાનના વ્યતિકરોમાટે જેવું સકારણુ પ્રતિપાદન કરી શકાય છે તેવું શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તમાટે કરી શકાતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે શાસ્ત્ર આંતર જ્ઞાનપર આધાર રાખે છે અને તે સાથે સર્વદેશી છે. ત્યાં જે આ લોકના સંબંધવાળી હકીકત છે, આ લોકના સંબંધવાળાં કારણો છે તે જો જણાવવામાં આવે તો આ લોકના મનુષ્યો તેને સ્પષ્ટપણે મહણુ કરી શકે છે. પણ એ કારણો લૌકિક પ્રમાણુવડે જણાતાં હોવાથી જ શાસ્ત્ર તે માટે વિસ્તાર કરતું નથી. કારણ કે લૌકિક પ્રમાણુથી અજ્ઞાત વસ્તુનું જાપન કરવામાં જ શાસ્ત્રનું શાસ્ત્રપણું રહેલું છે. તેથી લૌકિક કારણો મતિમાનની મતિપર રાખી તેનું પ્રતિપાદન કરવા શાસ્ત્ર ઉપેક્ષા ધરે છે. અને જે ધૃતર લોકના સંબંધવાળાં કારણો છે તે લૌકિક પ્રમાણુથી જણાય તેવાં હોતાં નથી તેથી તે જણાવે તો તેમાં શાસ્ત્રનું શાસ્ત્રત્વ રહે છે, પણ તે જણાવવામાં આવે તોપણ તે ઉપપાદ્ય કાર્યના જેટલા જ દુર્બોધ હોય છે, લૌકિક મનુષ્યો તેનું મહણુ કરી શકે તેમ નથી કારણ કે લોકને તે તે ધૃતર લોકના સંબંધનું જ્ઞાન નથી. આથી એ સર્વનો પુણ્ય અથવા પાપ, ધર્મ અથવા અધર્મ એ સામાન્ય શબ્દમાં સમાવેશ કરી એ કારણોનો વિસ્તાર શાસ્ત્ર કરતું નથી. આ પ્રમાણે વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રની પદ્ધતિ તથા વિષયમાં ભેદ છે અને તેથી પણ એ બેની મર્યાદા ભિન્ન યથ રહે છે. માટે એકબીજાના સત્યને ત્રાડી પાડે તેમ નથી.

આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે જે સંસ્કૃતમાં લખાયેલું છે તે શાસ્ત્ર છે એવો ભ્રમિત અર્થ શાસ્ત્રનો કરવાનો નથી. સંસ્કૃતમાં તો ચાર્વાકનો સિદ્ધાન્ત પણ લખાયો છે, શબ્દકોષ પણ સંસ્કૃતમાં લખાયો છે. સંસ્કૃત તો બાષામાત્ર છે તેથી જે જે ધૃતર બાષામાં લખી શકાય છે તે સર્વ સંસ્કૃત બાષામાં પણ લખી શકાય છે. પણ તે તે બાષામાં લખાયાથી તે શાસ્ત્ર થતું નથી. ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જેમાં હોય તે અને તે જ શાસ્ત્ર છે.

આ નિયમો ઉદાહૃત વિષયોમાં સ્પષ્ટીકરણાર્થે લગાડીએ. સૂર્યચંદ્રનું મહણુ અમુક પ્રકારે પૃથિવી અને ચંદ્રની સ્થિતિ યવાથી થાય છે એ હકીકત વિજ્ઞાન જણાવે છે તે માત્ર એ વ્યતિકરતું કારણુ સ્પષ્ટ કરે છે. અને શાસ્ત્ર જે સ્નાનાદિ કરવાનું વિધાન કરે

છે તે એ વ્યતિકરતું મૂલ્ય આપી એને દ્વિતર્યવસાથી કેવી રીતે કરવો તેની યોજના અગે છે. તેથી એ બંનેની મર્યાદાનો ભેદ છે અને તેથી એ બંને સત્ય હોય શકે છે. હીરો કારબન-માત્ર છે, કેપલો પણ કારબનમાત્ર છે છતાં ઋત્વેરીઓ એ બંનેનું મૂલ્ય બિન બિન આ-કર્ષામાં ભૂલ કરતા નથી. તેમ જ સુર્ય પ્રગ્ન કેપલાને પાકાદિ કાર્યમાં વાપરે છે અને હીરાઆદિને શોભા આપનાર અલંકારના કાર્યમાં વાપરે છે તેમાં ભેદ પણ વિરોધ નથી.

સૂર્ય તથા ચંદ્ર એ બંનેના ઉપર આપણો દૈવલો આધાર છે તે આપણે લૌકિક પ્રમાણથી તથા અલૌકિક પ્રમાણરૂપ વેદાદિવડે જાણીએ છીએ. આપ્તા વેદમાં પ્રધાનપદ મંત્ર ભાગ ભોગવે છે અને તેમાં પણ પ્રધાનપદ ગાયત્રીને આપી બ્રાહ્મણોના નિત્યકર્મમાં એનો જપ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે અને ગાયત્રીનો જપ સમગ્ર પાપને દૂર કરનાર ગણ્યો છે. એ ગાયત્રી તે શ્રી સવિતાનારાયણની જ સ્તુતિ છે. તેથી વેદાદિ સત્સાક્ષો બોતાં સવિતાનારાયણનું માહાત્મ્ય સ્પષ્ટ થાય છે. લૌકિકપ્રમાણથી વિલોકતાં સૂર્યનો પ્રકાશ જ આપણને જીવન અર્પનાર છે અને રોગમાત્રથી રક્ષિત કરનાર છે. સૂર્યના રશ્મિવડે દુર્ગ-ધમય પરમાણુઓની શુદ્ધિ થાય છે, પૃથ્વીનું વાતાવરણ રોગજનક અણુઓથી રક્ષિત રખાય છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જ જગત્માં જીવન પ્રસરી રહ્યું છે અને રાત્રિએ સૂર્યનો દષ્ટિગોચર થતો નથી ત્યારે સર્વે જીવનની ભરતીમાં ઝોટ થાય છે અને શરીર તથા મન ઋમિત યર્ષ નિદ્રાવશ યર્ષ જાય છે તથા આસવાસ બન્યાં ચિદ્દેવો ભાસે છે. સૌર પ્રકાશ જ્યારે હોય છે ત્યારે જે રમ્યતા જણાય છે તે અંધારી રાત્રિએ કદાપિ જણાતી નથી. તે જીવનનો પ્રવાહ દિવસે હોય છે તે પ્રવાહ રાત્રિએ કદાપિ તેવા વેગમાં રહેતો નથી. મરણોની સંખ્યા તપાસવામાં આવશે તો તે પણ સૌર પ્રકાશવાળા દિવસમાં જેટલાં થાય છે તે કરતાં રાત્રિનાં મરણોની સંખ્યા અધિક જણાયાવિના રહેશે નહિ. તેનું કારણ એ જ છે કે રાત્રિમાં જીવનપ્રવાહની ઝોટ હોય છે અને દિવસ જીવનપ્રવાહની ભરતી હોય છે. ચંદ્રના સંબંધમાં પણ આ જ વિવેચન સહજ સહજ ફેરસાથે લાગુ પડે છે. ચંદ્ર સર્વ ઔષધિનો પતિ છે; જેમ વનસ્પતિની જૃદ્ધિમાટે અને જીવનમાટે સૌર પ્રકાશની આવશ્યકતા છે તેમ તે નહિ હોય ત્યારે ચંદ્રપ્રકાશની પણ આવશ્યકતા છે. જે કાર્યે સૂર્ય મોટા પ્રમાણમાં કરે છે, તે જ કાર્યે ચંદ્રમાં રહેલો સૂર્યનો પ્રકાશ કંઈક ન્યૂનપણે કરે છે. પ્રકાશવાળી રાત્રિની રમ્યતા અને અમાવાસ્યાની રાત્રિની અરમ્યતાથી કોણ અચૂત છે ? જો સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બેને ખસેડી લેવામાં આવે તો પૃથ્વીની શી દશા થાય તે કળી શકવું અત્યંત કઠિન છે. સૂર્યપ્રકાશમાં સ્નાન આરોગ્યશાસ્ત્ર વારંવાર વિધાન કરે છે, તે અંકારણુ નથી.

આ પ્રમાણે લૌકિક પ્રમાણથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે સૌર પ્રકાશ અને ચંદ્રપ્રકાશ આપણા જીવનમાં આપણા આરોગ્યમાં અને આપણા દિતમાં આવશ્યક છે. તો પછી એ પ્રકાશની જ્યારે આપણને અપ્રાપ્તિ થાય ત્યારે આપણા જીવનમાં, આરોગ્યમાં અને દિતમાં ન્યૂનતા થાય એ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. આમ હોવાથી જ્યારે સૂર્ય તથા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય છે ત્યારે સૂર્યનો અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આપણને મળતો નથી. તેથી તે સમયે આપણા જીવન, આરોગ્ય અને દિતનું સંરક્ષણ કરનાર ઉપાયો શાસ્ત્રપ્રબોધે

એ હિતનો જ બોધ છે. એ પ્રસંગે જીવનના તથા આરોગ્યની હાનિના છે તેથી એ સમયે જીવનતત્ત્વને સંરક્ષણ કરનાર સંયમ કરવાનું શાસ્ત્ર પ્રબોધે છે. જપક્રિયા પણ જીવન-તત્ત્વને સંરક્ષણ કરનાર સમર્થ સાધન છે તેથી શાસ્ત્ર તેનું વિધાન કરે એ ઉચિત છે. વાતાવરણની અશુદ્ધિ આપણા આરોગ્યનો ભંગ નહિ કરે 'માટે તે સમયે સ્વચ્છતા સ્વચ્છ સેવવાની આવશ્યકતા હોવાથી સ્નાનનું શાસ્ત્ર વિધાન કરી આપણા પર ઉપકાર કરે છે. વાતાવરણની અને પાર્શ્વિકાણુની એ પ્રકારના અભાવને લીધે અશુદ્ધિ થાય છે, રોગવર્ધક સૂક્ષ્મજંતુઓ અને આરોગ્યનો ભંગ કરનાર રાસાયનિક ફેરફારો આસપાસ અને હવામાં થઈ રહે છે અને તેની અસર જે ત્વરાથી ગ્રહણ કરે એવાં આપણાં ખુર્ચી વચ્ચે, પડવાળાં આદિ પદાર્થો તેને જળવડે પુનઃ શુદ્ધ કરવાનું જણાવવામાં આવે છે. કાંઈ પણ મલિન-સ્થાનમાં, મોટા વિપુલિકાઆદિ પ્રસરેલાં છે તે સ્થાનમાં જવાથી જેમ રોગકર અણુઓનો સ્પર્શ વચ્ચેને થાય છે અને તેની શુદ્ધિની અપેક્ષા રહે છે તે જ પ્રમાણે આરોગ્યની હાનિને કરનાર અણુઓ અને સૂક્ષ્મ જંતુઓ વચ્ચેના લાગી રહેવાનો સંભવ હોવાથી વચ્ચેને ઘોષ નાંખવાનું શાસ્ત્ર ઉપદેશે છે. ગ્રહણ થઈ રહ્યા પછી પણ સ્નાન કરવાનું શાસ્ત્ર વિધાન કરે છે તેમાં પણ લૌકિક આશય આ હોવો સંભવે છે. આરંભક સ્નાન તે તે આરોગ્યના વિધાતક અણુઓ જે ઉત્પન્ન થવાના છે તે આપણને હાનિ ન કરે તે માટે છે, તેમ એ ઉત્પન્ન થઈ આપણને સ્પર્શ કરવા પામેલાં એ અણુઓ પછીથી આપણને અને આપણા સંબંધમાં આવનાર છતરને હાનિ ન કરે તેમાટે પાછળનું દ્વિતીય સ્નાન છે.

વનસ્પતિઆદિ પદાર્થો, ધૂત, તૈલ, પડવાળા, અપકવાળા આદિ પદાર્થો સર્વ બહારથી સરખી અસરને પામનાર નથી. કોઈ સત્ત્વર અસર પામે તેવાં છે તે કોઈને અસર પામતાં દીર્ઘ સમયની અપેક્ષા રહે છે. આથી જે સત્ત્વર અસર પામનાર પદાર્થો છે, તથા જેનાં સૌર પ્રકાશાદિના અભાવથી હાનિકર રાસાયનિક ફેરફાર થનાર છે તેવા પદાર્થોને ગ્રહણ-પછી ઉપયોગ ન કરવો અને તેને ફેંકી દેવાનું શાસ્ત્ર જણાવે તે સર્વોચ્ચ યોગ્ય જ છે.

સંયમ અને જપ ઉપર જણાવ્યું અને જીવનના સૌરક્ષણમાં અતિઉપયોગી ક્રિયા છે. તે કરવાને અસમર્થ મનુષ્યોમાટે દાન એ સમર્થ સત્ક્રિયા છે, તેથી શાસ્ત્ર દાન આપવાનું જણાવે છે. એ દાન આપવાની દ્રવ્ય સર્વને હોય છે તેથી એ સમયે દાનનો પ્રતિ-ગ્રહ કરનાર કોઈ ઉન્નત વ્યક્તિ મળવી કઠિન છે માટે નીચ પાત્રને દાન આપવામાં આવે છે. કાશીમાં દેવરથાને એ સમયે પણ બ્રાહ્મણો દાન લે છે ત્યાં એ સમયે બ્રાહ્મણોને જ દાન આપવાનો પ્રચાર છે અને નીચ પાત્રને દાન આપવાની પદ્ધતિ નથી. આ તરફ પણ ટેટલેક રથે એ સમયે બ્રાહ્મણો દાન લેતા નથી પણ દાનનો સંકેદ કરાવી રાખે છે અને ગ્રહણ સુકત થયા પછી તે દાન લે છે. આમ થાય છે ત્યાં દાન બ્રાહ્મણને જ આપવામાં આવે છે. તેથી દાનનાં સંબંધમાં ચાલતી પદ્ધતિ સકારણ છે એમ સમગ્ર જ છે.

જપક્રિયા વિવિધ લોકના સંબંધવાળી ક્રિયા છે કેમકે એમાં શબ્દોની આનુપૂર્વી તથા મંત્રદેવતા ઉભયનો સંબંધ છે. તેથી ગ્રહણનો વ્યતિકર થતાં તે સમયે એ મંત્રની આનુપૂર્વી કેવાં રચ્ય સૂક્ષ્મ આદેશનને ઉપજાવે છે તથા એ મંત્રના દેવતા એ સમયને કેવા પ્રકારે અવલોકે છે હયાદિ સંકેત જણનાર જ એનું જ યથાર્થ રૂપ આંકી શકે છે. તેથી એ સર્વનું અવલોકન કરી એ મંત્રનું જપનું પુરસ્કરણ કરેલું રૂપ છે એમ કહેવામાં

આવે તો તે અયોગ્ય નથી. અથવા તો એ સમયે એ જીવનના રક્ષણને માટે અત્યંત આવશ્યકક્રિયા ગણી અર્થવાદરૂપે એ ફલકચન હોય તો તે પણ અનુચિત નથી.

આ પ્રમાણે લૌકિક કારણોનો વિચાર કરતાં મદ્યસ્રમયે શાસ્ત્ર જે જે ક્રિયાઓનું વિધાન કરે છે તે સકારણુ જોણાય છે, અને તેટલાનો જ વિચાર કરવામાં આવે તો પણ એ વિધાન તથા ખજોળવિજ્ઞાન જે મદ્યસ્રમયે કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે તેમાં સર્વોચ્ચ અવિરોધ યદ્ય રહે છે. આ ઉપરાંત એ સર્વ ક્રિયા ઉપર જણાવ્યું તેમ અદૃષ્ટ કારણોને લીધે પણ વિધાન કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટકરતાં અદૃષ્ટ કારણુ પ્રધાનપદ ભોગવે છે, પણ તે લોકના લક્ષમાં સ્પષ્ટ આવી શકે તેમ નથી તેથી તેને અદૃષ્ટ; પુણ્ય ઇત્યાદિ નામથી જ સામાન્યરીતે જાણખાવી શાસ્ત્ર વિરામ પામે છે. અને લૌકિક દૃષ્ટ કારણો તો મનુષ્યમતિથી જ્ઞાત યદ્ય શકે છે તેથી એની શાસ્ત્રમાં ઉપેક્ષા છે. તેથી એ સર્વ રીતે યરણના સંબંધમાં શાસ્ત્રનો અને વિજ્ઞાનનો લેશ પણ વિરોધ નથી એ સમજાય છે.

આ જ પ્રમાણે તિથિઓને પવિત્ર માનવામાં આવી છે, જેને મુખ્ય પર્વરૂપ કહેવામાં આવી છે તે તિથિઓ ચંદ્રની કલામાત્રના પરિણામ હોય છતાં પવિત્ર હોય એમાં લેશ પણ વિરોધ નથી. એ તિથિઓ પિતૃઓસાથે સંબંધવાળા છે અને તેથી એની પવિત્રતાના અદૃષ્ટ કારણો એ લોકના સંબંધથી ઉત્પન્ન થાય છે કે જેનો લક્ષ એ લોકસાથેનો સંબંધ જેમને પ્રત્યક્ષ નથી એવા મનુષ્યોને આવી શકે તેમ નથી.

આ નિયમપ્રમાણે અમુક દિવસોએ ઇષ્ટ કરવી, અમુક સમયે કરલો યજ્ઞ અનંત ફલને આપનાર છે ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવચનો અને એ સંબંધી યજ્ઞ વિજ્ઞાનથી સકારણુ સ્પષ્ટીકરણ એકબીજાના વિરોધી નથી. વસ્તુતઃ તો શાસ્ત્ર એ મુખ્ય સૂત્રસ્થાનીય છે અને વિવિધ વિજ્ઞાન તેના બાહ્યરૂપ છે. શાસ્ત્રે કરેલાં વિધિનિષેધની ઉપપત્તિ વિવિધ વિજ્ઞાનની શોધો કરી શકે છે, પણ શાસ્ત્રની સામે યુદ્ધ કરવા વિજ્ઞાનને મૂકવું એ ઉભયના સ્વરૂપનું અગાન જ સૂચવે છે. તેથી સર્વરીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન એ એની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન છે, એની પદ્ધતિ ભિન્ન ભિન્ન છે, બંનેના ઉદ્દેશ ભિન્ન ભિન્ન છે, અને બંનેનો આધાર ભિન્ન જ્ઞાનપર છે ઇત્યાદિ હેતુઓને લઇને એ બંનેનો વિરોધ કદાપિ સંભવતો નથી. જો એ બેનો કાંઇપણ સંબંધ છે તો વિજ્ઞાન શાસ્ત્રનું ઉપાકારક છે. તેથી સુદ મનુષ્યોએ એનો એ અર્થમાં જ ઉપયોગ કરવો ઉચિત છે.

વાસ્તવ અમરત્વ અને સત્કીર્તિ.

સાચા પ્રેમવડે નિહુ વશ કરી, સાચાં સુખે જે વહાં,
તે તો આ ભવમાં સુકીર્તિ લઇને, જાણે વસી છે રહ્યાં;
જેણે આ ઉરમાં સમસ્ત રિપુને, જ્ઞાનાગ્નિએ છે દહ્યાં,
તેને આ જગમાં સદા અમર ને, સત્કીર્તિવાળા કહ્યા.

ईशज्ञप्ति.

सत्यं स्वप्न.

“ सत्यस्वप्नो संलारीये,

बुंदा भनवाने वारी रे डे ल. ”

—श्रीमन्नृसिंहाचार्यल.

सत्येन लभ्यस्तपसा होप आत्मा.

[सत्य तथा તપવડે આ આત્માનો અનુભવ થાય છે.]

—મુળદ્રક ઉપનિષદ્. ૩, ૧, ૫

ઈશ્વરના સ્વરૂપનો વાસ્તવ અનુભવ કરવાની અત્યંત અવિસાધા કયા મુશ્કેલીના અંતરમાં સંદોહિત જામત નથી રહેતી ? પરંતુ તે જ મુશ્કેલું અંતઃકરણ આ વાર્તાની સાક્ષી પૂરતું હોય છે કે ઈશ્વરનો અનુભવ થવામાટે ઈશ્વરના શુણ્યલક્ષણના જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાન થવું જોઈએ. તેથી ઈશ્વરના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવા માટે પ્રથમ ઈશ્વરના શુણ્યલક્ષણોનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ, અને જેનાવડે તે સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાનું છે તે ચિત્તવૃત્તિમાં ઈશ્વરનાં લક્ષણોનું પ્રથમ સ્પષ્ટ ચિત્ર રચાવું જોઈએ.

આથી એ ચિત્ર રચવાને માટે ઈશ્વરનાં કયાં કયાં લક્ષણો છે એ પ્રશ્નનું ઉત્તર તત્કાળ જ જાણવાની અગત્ય રહે છે.

શાબો કહે છે કે સત્ ચિત્ત તથા આત્મંદ્ર એ તથા મુખ્ય લક્ષણો ઈશ્વરનાં છે. અને તેથી જ કૃતિ કહે છે કે ‘ સત્યના જ્ઞાનવડે આ આત્મા અનુભવગમ્ય છે. ’ ઈશ્વરનાં લક્ષણોમાં પ્રથમ સ્થાન સત્યને મળ્યું છે. આથી ઈશ્વરના સ્વરૂપને અનુભવવાની ઇચ્છાવાળાએ આ સત્યને જાણવું જોઈએ.

આપણે આ સ્થળે આ સત્યસ્વપ્ન અસતો વિચાર કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

સત્ય શબ્દ કોઈ પણ મનુષ્યના કાનને આજે અજાણ્યો નથી, પરંતુ તે જ પ્રમાણે સત્યનું સ્વરૂપ કોઈ વિરલને જ જાણીતું દરો. ‘ સત્ય બોલવું, ’ ‘ સત્ય માગે ચાલવું ’ એ પ્રકારે બ્યવહારના કાર્યોમાં વપરાતા અર્થજેટલું જ મનુષ્યના મોઢા બાજને સત્ય શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ આ શબ્દ ઈશ્વરના કયા તરવનો નિર્દેશ કરે છે તે જાણવું અત્યંત આમહતું છે.

જે કે આ વિશ્વમાં પ્રવર્તેલી ચેતનસત્તા આ સત્યનું જ ન્યા ત્યા ઉદ્ધાટન કરવાને પ્રયત્ન કરી રહી છે, પરંતુ તેટલા ઉંડા ઉતરીને તે સત્યનો વિવેક કરવા પ્રતિ મનુષ્યોનું એટલું તો ઝાણું લક્ષ છે કે તેનો ખ્યાલસરખો પણ તેને આવવો કઠિન છે.

પરંતુ વિશ્વના જડ પદાર્થો અને જડસરખા બ્યાપારોથી શ્રમિત થઈ, અને ધણો કાળ તેને ભોગવવા છતાં તેમાંથી વાસ્તવ ત્યાં અથવા શાશ્વત સુખની કરી જ પ્રતીતિ પતી નથી. એ પ્રકારનો જ્યારે મનુષ્યને અનુભવ થાય છે ત્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિ વિશ્વના સમગ્ર જડ અંશને બાળુએ ચૂરીને કાંઈ બીજું જોવાને પ્રયત્ન કરે છે. તે સમયે તેની ઈશ્વર અથવા ચેતનતત્ત્વપ્રતિ દૃષ્ટિ વળે છે.

જ્યારે આવી રીતે જુદી દિશાપ્રતિ મનુષ્યની દૃષ્ટિ વળે છે, ત્યારે તેને કંઈ કંઈ એ પ્રકારનું સમજાવા માટે છે કે અત્યાર સુધી જે કંઈ જોયું અને અનુભવ્યું તે બધું મિથ્યા અને અપૂર્ણ છે. તો દિવસ અને રાત્રિ, સ્થામતા અને શુભતા, દૃષ્ટિ અને અધૃત્ય એ બે વિરોધી પદાર્થો, અવસ્થા, શુષ્ક, દ્રવ્ય, આદિની ન્યા ત્યાં પ્રતીતિ થાય છે તેવી રીતે મિથ્યાથી વિરોધી જે સત્ય અને અપૂર્ણતાની વિરોધી જે પૂર્ણતા તેનું પણ અસ્તિત્વ હોવું જોઈએ. અને પૂર્વ ગણાવેલી વિરોધી સ્થિતિઓનો જેમ અર્થ જ અનુભવ થાય છે તેમ મિથ્યાપણાની અને અપૂર્ણતાની વિરોધી સ્થિતિઓનો પણ અર્થ જ અનુભવ થવો જોઈએ.

આમ યતાં સત્ય એ શું છે, સત્યમાં શું ભાવ રહેલો છે, સત્યમાં શું શું સામર્થ્ય છે, તે ક્યાં છે, શાવડે પ્રતીત થાય છે, કેવી રીતે અનુભવાય છે એ વગેરે પ્રશ્નો તેને વારંવાર પ્રકટે છે, અને મિથ્યાત્વથી વિરોધી જે સત્ય તેને કાંઈ પણ રીતે જોવા અશુભાની શિમિ તેના અંતરમાં વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં ઉઠવા માટે છે.

આ સત્ય અને તેનું સ્વરૂપ દર્શાવવું તથા તેના સામાન્ય સાધનોની પ્રક્રિયાઓ જણાવવી એ શાસ્ત્રોનો હેતુ છે, શાસ્ત્રમાત્ર પ્રધાનપણે એક જ ઉદ્દેશ કરી રહ્યાં છે, એક જ વસ્તુપ્રતિ મનુષ્યોનું લક્ષ ખેંચી રહ્યાં છે, અને તે સત્ય. સત્યના વાસ્તવ સ્વરૂપપ્રતિ મનુષ્યોને પરિણામે આકર્ષી લાવવાને માટે, આરંભથી જ તે દિશાપ્રતિ એમની લક્ષણા રહે તેને લઈને શાસ્ત્રોએ મનુષ્યોના આરંભક ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં આ સત્યનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં શાસન કર્યું છે કે સત્ય વદ-સત્ય બોલો.

સદૈવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્—“ હે સૌમ્ય ! સહૃદી પ્રથમ કેવલ સત્ જ હતું. ” એ શ્રુતિવાક્ય સત્યરૂપ વસ્તુની પુરાણુતાને દર્શાવી તેમાં સાધકની નિસાસાટુતિને જાગ્રત કરીને તે વસ્તુને અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ દે છે. સત્ એ ત્રિકાલાગ્રાહિત છે. અને તેથી તેનો કાંઈ પણ કાલમાં અનુભવ ન થઈ શકે એમ નથી. અને જ્યાં સુધી સત્ય તત્ત્વમાં મતિનો લેશ પણ સંચાર નથી થયો હોતો ત્યાં સુધી તે મનુષ્યને ઈશ્વરની અન્ય કળાઓ જે ચિત્ તથા આત્મદરે જણાવાય છે, તેના અનુભવ પણ સુલભ થઈ પડતો નથી.

આ પ્રકારે સત્ય એ પરમ જ્ઞાતવ્ય, પ્રાપ્તવ્ય તથા અનુભવ્ય કરે છે. જે કેવલ સત્યરૂપ નથી તે વસ્તુતઃ જણાવા યોગ્ય નથી, જે સત્ય નથી તે વાસ્તવિકરીતે જોતાં મેળવવા યોગ્ય કે અનુભવવા યોગ્ય નથી એ સર્વ જુદામાન નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ કરે છે. એનો જ પૂર્વના સમર્થ નિષિધિનિઓએ જણાવેલો પ્રયત્ન કર્યો છે, એની જ ઉપાસના અને ધ્યાન કરતાં કહ્યું છે કે સત્ય પરં ધીમહી. (અમે પરમ સત્યનું ધ્યાન કરીએ છીએ.)

જેમ ક્ષિતિજમાં અરુણરૂપે દીપ્તિમાન થતો પ્રકાશ બીજું. કંઈ નથી પણ સૂર્ય જ છે, તેમ ઈશ્વરરૂપ સૂર્યનું પ્રથમ દર્શન અરુણરૂપ સત્યની કસાવડે થાય છે, બાકી કુતૂહલ ઈશ્વરમાં કરો જ ભેદ નથી. આ સત્યનું સ્વરૂપ દર્શાવનારને શાસ્ત્રી 'સદ્ગુરુ' એવી સંગા આપે છે. શાસ્ત્રમાર્ગ કંઈરવથી સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય અને તેમની અનિવાર્ય અત્યંતનું જે કથન કરે છે તેનો હેતુ આ જ છે કે જે પરમ સત્યરૂપ વસ્તુ છે તેનો અધિકારિ-અંતઃકરણમાં વિવિધ બોધવડે તથા સાધનવડે તે અનુભવ કરાવે છે, અને જે અંતઃકરણ તેવા અધિકારવિનાનું છે તેને તે અધિકારની પ્રાપ્તિ પણ એ જ સદ્ગુરુ કરાવી આપે છે. અને તેથી જ અધિકારી અનધિકારી સર્વને સદ્ગુરુની અત્યંત આવશ્યકતા ગણી છે.

સત્યનું જ્ઞાન કરાવવામાં જે કેવંલ ગુરુ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે તે જ સદ્ગુરુ છે. આથી સદ્ગુરુતત્ત્વ એ સત્ય અથવા સત્ય એ સદ્ગુરુતત્ત્વ છે એમ કહેવામાં કરો વિરોધ નથી. આવા અલૌકિક પુરુષને માટે જ સમર્થ શંકરાચાર્ય વડે છે કે હૃદ્યાન્તો નૈવ દષ્ટ-સ્ત્રિભુવનજઠરે સદ્ગુરોક્ષાંત વાતુઃ અર્થાત્ જ્ઞાનદાતા સદ્ગુરુને આપી શકાય એવી કોઈ પણ ઉપમા આ ત્રિલોકમાં જડતી નથી. સદ્ગુરુના અપૂર્વ માહાત્મ્યનો હેતુ પણ એ જ સ્લોકના અવધિમાં જણાવી દીધો છે કે સદ્ગુરુ પોતાના શિષ્યને પોતાના દુષ્ટ અર્થાત્ કેવલ સત્યરૂપ જ કરી મૂકે છે.

આમ હોવાથી પ્રશુદ્ધ પુરુષોએ એ પ્રજ્ઞાસિક્ષા સ્થાપી છે કે સત્યના જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ પોતાના મિથ્યાભિમાનના સર્વ સમર્પણપૂર્વક અભિમુખ થતિસહિત સદ્ગુરુપ્રતિ જનું અને વિનયવિવેકાદિવડે પૂછવું કે હે ભગવદ્ ! સત્યનું સ્વરૂપ શું છે.

મનુષ્ય આ જગત્પ્રપચનો કંઈ કાળ ભોગ કરે છે, અને પરિણામે જગત્ તથા તેનાં દર્શોની નિઃસારતા જુએ છે, અને અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં તેમાંથી વાસ્તવ મુખસંતોષ ઉપજાવે એવું કશું જ મેળવેલું તેને જણાતું નથી, અને તેનાં ઉદ્વેગ અને અસંતોષ મટતાં જણાતાં નથી ત્યારે તે ઉંઘમાંથી જગતો હોય તેવું સાધવાન થાય છે, અને તે કાળે તેના અંતઃકરણમાં એક જ પ્રશ્ન પ્રગટે છે કે જ્યારે આ સપચું જ મિથ્યા છે, સર્વમાં કશું જ શાશ્વત નથી તો પછી સત્ય ક્યાં અને શું છે ?

મનુષ્યોનો મોટો ભાગ એમ માનતો હોય છે કે અનુભવ ધીમે ધીમે સત્ય સમજાવે છે, જગત્ના વિવિધ અનુભવોના પરિણામે સત્યનું સ્વરૂપ તે મનુષ્યની દૃષ્ટિએ તરી આવે છે, પરંતુ તે યથાર્થ નથી. જગત્નો અનુભવ ધણું ધણું તો જગત્ના મિથ્યાત્વનો અને તે પણ ધણી વખત તો કોઈ વિસદ્ગુ પ્રકારના પ્રાંતિજન્ય મિથ્યાત્વનો અનુભવ કરાવે છે, પણ તેટલા માત્રથી કેવળ સત્યની પ્રતીતિ થાય છે એમ નથી.

સત્યનું સ્વરૂપ આત્માની સદ્બોધવિધિવડે (Soul Perception, અંતરથી સ્પર્શનું જ્ઞાન) થાય છે, આત્માના સદ્અનંત ચિંતન, મનન ધારણા અને ધ્યાનવડે જ સત્યનો પ્રકાશ અનુભવાય છે જે સદા નયો તે અસત્ છે, જે વિકારી છે તે અસત્ છે, અને તેથી તેવા વિકારી અને અનિત્યના ચિંતનાદિવડે કદાપિ સત્યની પ્રતીતિ થતી નથી. અંધકારવડે જેમ પ્રકાશની પ્રતીતિ થતી નથી તેમ જેમાં અસત્ય જ રહેલું છે એવા સાધનમાત્રથી સત્યની ઝાંખી થતી નથી. જે નિત્ય નિર્વિકાર અને વિશ્વ અર્થાત્ સર્વત્ર વ્યાપક છે તેમાં પ્રવેશવાથી જ સત્યનું વાસ્તવ સ્વરૂપ સમજાય છે. (અપૂર્ણ.)

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૦૬ થી.)

પ્રકરણ ૫,

જેને આપણે વિચારો કહીએ છીએ તે બીજી કશું જ નથી પણ સર્વત્ર બાપી રહેલા જ્ઞાનમાંથી જે અંશો આપણાપ્રતિ આપણે આકર્ષ્યા હોય છે તે છે. વિચાર અથવા જ્ઞાન કોઈ પુસ્તકમાં ભરેલું હોતું નથી. પુસ્તક તો કાગળ અને શાહીનું બનેલું હોય છે, પણ તેમાં જે નિશાનીઓ અથવા અક્ષરો હોય છે, તેઓ, જેમ તમે કોઈ પુષ્પને અથવા કોઈ બીજી વસ્તુને જુઓ છો, અને તેઓ જેમ વિચારનાં આદિશબ્દોને તમારામાં જાગ્રત કરે છે, તેમ દષ્ટિદ્વારા તમારા મગજઉપર અસર કરે છે, અને તેથી કરીને જ્યારે કોઈ લેખકનો લેખ તમે વાંચો છો ત્યારે તમારી ઇન્દ્રિયો તમારા મગજમાં જે તંતુને કંપાવેલાં હોય તેને જ કંપાવે છે, અને તેમ યતાં લેખ લખતી વખતે લેખકના મગજે જેવાં આદિશબ્દો પ્રકટાવીને સર્વત્ર બાપી રહેલા જ્ઞાનમાંથી વિચારો આકર્ષાવે લેખ લખ્યો હતો, તે જ વિચારો બહારથી તમારાપ્રતિ આકર્ષાઈ બાપી તમને તેમનું જ્ઞાન કરાવે છે.

અમુકના મગજમાં અત્યંત જ્ઞાન ભરેલું છે, અથવા અમુકના મગજમાં અત્યંત થોડું ભરેલું છે, એમ જે કહેવામાં આવે છે, તે સાચું નથી. કોઈના મગજમાં કે સ્તરી-રમાં જ્ઞાન લયું જ નથી. સર્વબ્યાપક જ્ઞાનમાંથી તેને આકર્ષતાં જેને અધિક આવડે છે, અર્થાત્ જેણે પોતાના મગજના તંતુઓને અમુક પ્રકારે કંપાવવાનું અધિક સિદ્ધ કર્યું છે, તેને પોતાનામાં અધિક જ્ઞાનની પ્રતીતિ થાય છે, અને જેને ન્યૂન આકર્ષતાં આવડે છે, અર્થાત્ જેણે પોતાના મગજના તંતુઓને અમુક પ્રકારે કંપાવવાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યો હોતો નથી, તેને પોતાનામાં તે જ્ઞાનની પ્રતીતિ થતી નથી. દુનિયામાં એક મનુષ્યવિના સર્વનું મૃત્યુ થતું તોપણ પૂર્વના મનુષ્યોએ પ્રકટાવેલું સઘળું જ્ઞાન અને તેથી અધિક જ્ઞાન તે એક મનુષ્ય પોતાનામાં પ્રકટાવવા સમર્થ છે. કારણ કે સર્વત્ર બાપી રહેલું જ્ઞાન મનુષ્યોના મરવાસાથે મરી જતું નથી.

કોઈ પુસ્તક જ્યારે આપણે વાંચીએ છીએ ત્યારે લેખકને જેટલા વિચારો તે લખતી વખતે રચ્યાં હોય છે તે બધા જ તેના લેખથી આપણને રહુરે છે, એવું કંઈ નથી. પ્રસંગે લેખકને રહુર્યાં હોય છે, તેના કરતાં અત્યંતશુદ્ધઅધિક આપણને રહુરે છે; પ્રસંગે તેથી ન્યૂન પણ રહુરે છે. આપણા મગજના તંતુઓના કંપઉપર સઘળો આધાર હોય છે. લેખકના મગજકરતાં આપણું મગજ કંપવાની અધિક યોગ્યતાવાળું હોય છે તો જે વિચારનું લેખકને જ્ઞાન થયું હોતું નથી તેવા અનેક વિચારોનું આપણને જ્ઞાન થાય છે; અને લેખકના મગજકરતાં આપણું મગજ કંપવાની ન્યૂન યોગ્યતાવાળું

હોય છે, અર્થાત્ લેખકના મગજના તંતુઓ જે પ્રકારે કપ્પા હોય છે તે પ્રકારે કંપવાનો આપણા મગજના તંતુઓને કોઇ દિવસ અભ્યાસ નથી હોતો, તો લેખકનો લેખ આપણને તુંગડીમાં ઠંકરાજેવા થાય છે.

કોઇ લેખ વાંચવાથી અપણા મનના દારૂ, કરુણા, શૃંગાર વગેરે જે વિવિધ રસોનું ભાન થાય છે, તે ભાન તે લેખકનાં શબ્દો કરાવતા નથી, પણ એ શબ્દોવડે મગજમાં થયેલા કંપથી જે વિચારો બહારથી આપણાપ્રતિ આપણે આદર્શ આશીર્વાદો છે તે વિચારો આપણામાં વિવિધ લાગણીઓ અને મનોભાવો ઉપજાવે છે. કોઇ કોઇ વખતે માત્ર એકાદ શબ્દથી જ આપણા મગજનો તંતુ કંપે છે, અને તે કંપતા જ તેના સંબંધના અસંખ્ય વિચારો આપણાપ્રતિ આદર્શાઇ આવે છે. કોઇ કોઇ સમયે આ વિચારો પહેલી જ વાર આપણા મગજમાં રજુરે છે. મગજમાં તેઓ ક્યાંથી આવે છે? શું મંથમાંથી? નહિ જ. જ્ઞાનનો મહોદધિ જે સર્વત્ર વ્યાપી રહેતો છે તેમાંથી.

જે કામ તમે કરી કર્યું હોય તેનું તમને સ્મરણમાં ન આવવું હોય અથવા જે મેં જોયું અથવા સાંભળ્યું ન હોય તેના વિચારો તમારા મનમાં આત્માનો શું તમને અનુભવ નથી થયો? મુશ્કેલિના અથવા કશો પણ પ્રયત્ન કર્યું વિના તેના વિચારો તમને આત્મા હોય છે, અને તેમ જનાં તે વિચારો એટલા તો તાદરા અને ખરેખરા હોય છે જ્યારે તે વિચારો તમારા પોતાના જ હોય એમ તમને ભાન થાય છે. વળી તેના તે જ વિચારો એક વાર નહિ પણ અનેક વાર ફરી ફરીને તમારા મગજમાં આવે છે. સડોળી રહેલાં આવા વિચારો જ્યારે તમને આત્મા હોય છે ત્યારે તે કોઇ સ્વરચ્છાસ્તિમાંથી ઠીકઠીકા વિચારો હોતા નથી, કારણ કે એમ જે હોય તો તે વિચારોનો તમારા બૂન-કાલના ઇવનસાથે કંઈ પણ સંબંધ તમને સંભરી આત્માપિના રહે જ નહિ. આ પ્રમાણે છે તો પછી શા માટે બીજી કે ત્રીજી વાર સ્મરણશક્તિમાંથી તે તમને સ્ફુરવા જોઈએ? એક વાર જ્યાંથી તેઓ આત્મા ત્યાંથી જ બીજીવાર તેઓ આવે છે, એ માનવું વધારે યોગ્ય છે. જે સાધનવડે એક વાર તેમ બની શક્યું છે, તેના જ વડે બીજી વાર, ત્રીજી વાર અને સોમી વાર પણ તેનું તે બની શક્યું સંભવિત છે. એક રીતે જે કામ સાધી શકાય છે, તેને સિદ્ધ કરવામાં જે રીતો વાપરવાનું—પ્રથમ વિચાર સ્ફુરવાની અને બીજી તેને ફરી ફરીને સ્મરણમાં આણવાની—એમ બે રીત વાપરવાનું કોઈ રીતે યોગ્ય ગણી શકાય જ નહિ. જે રીત અને માનસિક શક્તિ, એક વિચારને મગજમાં પ્રકટાવે છે, તે જ રીત અને તે જ શક્તિ સઘળા જ વિચારોને પ્રકટાવે છે. જે કરવાની જરૂર છે તે એ જ કે એક જ પ્રકારનો પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાને માટે એક જ પ્રકારની રિયલિટી પ્રકટાવવી. એકનું એક કારણ દબેલાં એકનું એક જ કાર્ય પ્રકટાવે છે.

જે જે વાતોનું આપણે પુનઃ સ્મરણ કરીએ છીએ તે સર્વ વિચારદારા આપણે કરીએ છીએ, અને આ વિચારો આપણા મગજમાં ચિત્રરૂપે રચાઈ રહે છે. એ વાતનો આપણને સર્વને અનુભવ છે ચિત્રરૂપે આપણા મગજમાં જો તેઓ ન આવતા હોત તો આપણે તેમને કદી પણ સમજી શકત નહિ. જ્યારે ‘ગાય’ શબ્દને આપણે કોઇ પુસ્તકમાં ઓપેસેલા વસ્તીએ છીએ ત્યારે તેના ચિત્રને આપણી માનસિક દષ્ટિ તત્કાળ જુએ

છે. પૂર્વે અનુભવેલા પ્રસંગોનાં ચિત્રોને આપણે પાછાં રમરણમાં આણી શકીએ છીએ, એ જેમ્મ સાચું છે, તેમ કોઈ અધારી કેટડીમાં જાહેર, તેવી જ માનાસિક દ્રિયા કરીને નહિ અનુભવેલા પ્રસંગોનાં ચિત્રો પણ આપણે આપણા મગજમાં ખડાં કરી શકીએ છીએ, એ પણ તેટલું જ સાચું છે. આ નહિ અનુભવેલા પ્રસંગોનાં ચિત્રો આપણા મગજમાં ભરી રાખેલાં હોવાં ન જાહેર. કારણ કે જો નમ હોય તો અનુભવ કર્યાવિના, આપણા મગજમાં તેમના સસ્કાર પોતાની મેળે આવીને પડ્યા શી રીતે ?

જે કંઈ આપણે જોઈએ છીએ અને સાંભળીએ છીએ તેના ઉપર અર્થાત્ આપણે અનુભવેલા વિષયોના રચિતમાં પડેલા સંસ્કારઉપર આપણાં મગજને જ્ઞાનમાટે જો આધાર રાખવો પડે તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં આપણાં સધળાં દ્વાર બહુ જ મર્યાદાવાળાં થઈ રહે. જો આમ જ હોય તો ઘણી વાર જે નવા વિચારો આપણને સ્ફુરે છે, તે ક્યાંથી સ્ફુર્યાં, તેના ખુલાસો શી રીતે આપવો ? કોઈની પાસે એક અક્ષર પણ શીખ્યાવિના કેટલાક મનુષ્યો જે અસાધારણ બુદ્ધિશળ વિદ્વાકલાની નિર્વિધ શાખાઓમાં દર્શાવે છે, તે બળ તેમને ક્યાંથી મળ્યું ? કેટલાક મનુષ્યો પૂર્વે કદી નહિ બનેલાં એવાં કામો કરવાના વિચારો ઠાંઠે છે, તે ક્યાંથી ઠાંઠે છે ? મગજમાં રમરણશક્તિનું એક સ્થાન છે, અને પ્રાપ્ત કરેલું સધળું જ્ઞાન તેમાં રહે છે, એ નિશ્ચયને સ્વીકારીએ તો ઉપરની બાબતોનાં શા ખુલાસા આપવા ?

આ લેખમાં જે વિચારો લખવામાં આવ્યા છે, તે ક્યાંહિથી શીખેલા અથવા સાંભળેલા નથી; ઉલટા એ વિચારો તો હાલ જે વિચારો આ સંબંધમાં પ્રવર્તે છે, તેના પ કેવળ વિરુદ્ધ છે. તો આ વિચારો ક્યાંથી આવ્યા ? એક ચીરસા યુગદાના મગજમાં રહેલા છુરા દ્રવ્યનું નિરીક્ષણ કરતાં આ વિચારોમાંના કેટલાક વિચારો, લેખકને પ્રથમ દિવસે આવ્યા હતા, અને તે વિચારોને રસપૂર્વક અવલોકવાથી તેઓ વારંવાર પછી આવ્યાં કર્યાં હતા, અને પ્રત્યેક સમયે પોતાની સાથે થોડા નવા વિચારોને લેતા આવતા હતા.

જે કંઈ આપણે જોઈએ છીએ તેની મગજમાં છાપ પડે છે, અને આ પડેલી છાપને આપણી માનાસિક દૃષ્ટિઆગળ રમરણશક્તિ પુનઃ ખૂલી કરે છે, એ નિશ્ચય જો ખરો હોય તો આપણાં માતાપિતા, અથવા આપણો કોઈ અલંકાર અથવા કોઈ સામાનને જ્યારે આપણે યાદ લાવવાની ઇચ્છા કરીએ ત્યારે આપણાં મગજમાં, તમે શું ધારો છો કે શું થયું જોઈએ ? આપણાં માતાપિતાને અથવા અલંકારને અથવા સામાનને આપણે કદાચ સેંકડો વાર કે હજારો વાર જોયો હોય છે, અને તેની સેંકડો કે હજારો છાપ આપણા મગજમાં પડી હોય છે. હવે જ્યારે, તેમને યાદ લાવવાને આપણે, ઇચ્છીએ ત્યારે સહજ સહજ ફેરફારવાળી આ હજારો છાપો આપણી માનાસિક દૃષ્ટિઆગળ આવીને ઉભી રહેવાની. ખુરશીને યાદ લાવવા જતાં એક નહિ પણ સેંકડો ચિત્રો આપણી દૃષ્ટિસમીપ ખડાં થવાનાં. મારી કનમતરફ હું એક કલાકમા સો વાર જોઉં અને સોએ વાર તેની છાપ મારા મગજમાં જૂદી જૂદી પડે તો તેવો નિયમ રચવામા કુદરતનું ઉદા-પણું શી રીતે ગણાય ? જો મગજમાં છાપો પડવાનો નિયમ સ્વીકારીએ તો સોએ છાપો મગજમાં પડવી જ જોઈએ, અને તેમ જો પડે તો કુદરત જે બહુ કરકસરવાળી ગણાય

છે. તે શી રીતે ગણાશે ? આ વગેરે કારણથી મગજમાં સંસ્કાર પડવાનો સિદ્ધાંત બૂલબરેલો સ્પષ્ટ થાય છે.

આ સંબંધમાં પૂર્વે કહેલી બીજી એક વાત આપણે વિસરી જતી જોઈતી નથી અને તે એ કે મગજના અણુમાં જો સંસ્કાર પડતો હોય, અને તે સંસ્કારને ભવિષ્યમાં પુનઃ જન્મત્ થયેલો જોવા, એનું નામ સ્મૃતિ છે, એ જો ખરું હોય તો મગજના અણુ અવિનાશી હોવા જોઈએ. તેમનો ક્ષય થવો ન જોઈએ, અથવા તેમનું રૂપાંતર થવું ન જોઈએ. પરંતુ મગજના અણુ પાર્થિવ દ્રવ્ય છે, અને શરીરના બીજા અવયવોની પેઠે જ ખોરાક વગેરેના બનેલા છે, અને કસરતથી ધસાય છે, અને ક્રિયારહિત રહેવાથી ક્ષીણતાને પામે છે. થોડા માસ ક્રિયારહિત રહેવાથી શરીરનો કોષ પણ અણુ અથવા સ્નાયુ ક્ષીણ થઈને નાશને પામે છે, એ સિદ્ધ વાર્તા છે. તો પછી કેટલાક વર્ષપૂર્વે અનુભવેલી વાત પાછી સ્મરણમાં આવે શી રીતે ? જે અણુમાં તેનો સંસ્કાર પડ્યો છે, તે અણુનું શરીરમાં અસ્તિત્વ જ ક્યાં છે ? અને અણુ જ નથી તો પછી સંસ્કાર ક્યાં ? નાનપણની સેંકડો વાતો આજે આપણને જેવી બની હતી તેવી મયાર્ય સ્મરણમાં આવે છે, પરંતુ તે અવસ્થાનો એક પણ અણુ આજે આપણા મગજમાં નથી. વિદ્વાન પુરોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે મગજના અણુ દર સાઠ દિવસે નાશ પામે છે, અને નવેસરથી રચાય છે. સ્વંપ્નમાં જેમ જેમ આ સંબંધમાં આપણે અધિક વિચાર કરીએ છીએ તેમ તેમ મગજમાં છાપો પડવાનો સિદ્ધાંત અધિક અધિક દોષવાળો જણાતો જાય છે; અને અધિક આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે આ નિશ્ચયમાં રહેલો દોષ આટલાં આટલાં વર્ષો થયાં કોઈને કેમ જણાયો નહિ.

(અપૂર્ણ)

મનનો પ્રબોધ.

મન ! તું જ્યાં ત્યાં જાય, આધિદુઃખ વધારવા,
નિજ પદમાં ન શમાય, શરણાગતને તારવા;
વિષયતણો નર્થી પાર, ક્યાં લર્ગી મેળવવાં ધસે.
વર્ષે દુઃખની ધાર પણ કાં ના પાછું ખસે,
જાણે ના'વે કામ, ઇચ્છે પણ ધનધામને;
બીડે આપે હામ, તે ન જપે ગુરુનામને.
પઢતણો સમુદાય, હરખી શું સુત આપશે,
દુઃખી જીવ સદાય, શું તુજ દુઃખને કાપશે;
ભલે ન દે મુખદાન, તો પણ ભજ ભગવાનને;
નર્થી તેને અજ્ઞાન, અતે દે મહાદાનને.

—શ્રી મન્મથસિંહાચાર્યજી.

શ્રી જમદગ્નિચરિત.

[નાટ્ય રૂપે]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૪ થી.)

પ્રવેશ - ૧

રથલ—સરવરઉપર જવાનો માર્ગ.

પાત્ર—જલ ભરવા જતી સ્ત્રિયો, ઋષિ પત્નીઓ, રેણુકા.

[જલ ભરવા જતી સ્ત્રિયો પોતપોતાના પાત્રની સરસાધ કરતી ગાતી ગાતી નીકળે છે.]

સ્ત્રિયો—

આલો, મધુરાં લેવા પાણીડાં, સખિ ! આલો રે,

જમને સરવરતીર, ભરીશું આજ નીર, ગાળીને ઝીણે ચીર; મધુરાં
(નગરની) એકે સ્ત્રી—

સોનાસચ્ચં આ માડું ખેડલું રે,

રણકલું જાણે નૂપુર^૧, ચમકે જાણે સૂર^૨, ઉઠટે જોવા પુર^૩; મધુરાં
(નગરની) બીજી સ્ત્રી—

મોંઘા મૂલયું માડું માટલું રે,

ધોળી લકીરે રંગેલ, (જાણે) હીરાહારે જઢેલ, જોટો ન જોનો મહેલ^૪; મધુરાં
ઋષિપત્ની—

મારો ઘડુલો કાચી માટીનો રે,

મારા પતિનું એ તો પાણી^૫, જે સત્યની એધાણી, જેથી ન ઝમે પાણી; મધુરાં
ઋષિપત્ની—

(મારો) ગરબાસમો કાણો ઘડો રે^૬,

તો એ ઘડામાંથી નીર, ન ટપકે લગીર, એ પ્રતિમતહીર^૭; મધુરાં
(રેણુકા ગાતી ગાતી પ્રવેશ છે.)

માડું ખેડું તો ઓળી ચીરની રે,

તેમાં હું પાણી ભરી જાઉં, પિયુને હું પાઉં, પતિમતા કે'વાઉં; મધુરાં

ખલેલી સ્ત્રી—(ગાતી ગાતી બંધ પડીને) વાહરે સખિ ! જોઈએ તો ખઈ તાઈ
હીરાજોડું માટલું ! મને તો લાગે છે કે તારે માટે જ આ તો બ્રહ્માએ જાતે જ ધાયું

૧ અંજરજેવા રણકારો કરતું, ૨ જાણે સૂર્ય ઝળકતો હોય તેવું, ૩ આપું નગર જોવા ઉઠટે એવું. ૪ કેટલાક માટલાઉપર સૂઈત રંગની લીટીઓ ચીતરવામાં આવે છે, તે જાણે હીરાની દારો જડી હોય એવું જણાય છે, અને જોનો જોટો ભલભલા રાખના મહેલમાં પથ નથી. ૫ પરાક્રમ. ૬ માતાના ગરબા કાઢવાનાં માટલાં કાણું કાણાવાળાં હોય છે તે ગરબાજેવું માટલું.

હશે ! કે તારે ઘેર જડનરીયા બેસાડ્યા હતા ! અને હીરાની તો મને લાગે છે કે કાંઈ ખાણે ખોદાવી હશે ! વાદ રે સખિ વાદ !

બીછ સ્ત્રી—અને સખિ ! તારું બેડયું ઘડવાને માટે તો કેટલાએ સોનાના આચા દશે, નદિ વાહ ! અને સોનાની તો કેટલીએ ખાણોનો દાઢ વાળી દીધો હશે, અંતે ! (પરસ્પર આનંદ વિનોદ કરે છે.)

પહેલી સ્ત્રી—(બીછને એક ખાલુએ લઈ જઈને) પણ હેં સખિ ! આ કાચો માટીનો ઘડો લઈને પાણી લેવા આવી છે, એ શું ! એ તો નવાઈ, તેં કાંઈ દહાણે આનું ભેંચ્યું ?

બીછ સ્ત્રી—અરે બહેન ! આજના લોકોની તો તું વાત જ જવા દેને ! એ તો કંઈ કંઈ કળાઓનાં કરનાર. કાણ જાણે એ માટી કેવીએ જાતની હશે, મારું શું ભેજ મેળવ્યું હોય તેની આપણને શું ખબર પડે ?

બીછ સ્ત્રી—અરે હારે બહેન, એ તો કંઈ એવી જાતની મેળવણી કરી હોય કે થોડી વાર પાણી ટપી રહે. હાલ એને આપણે પૂછીએ તો ખરા. (પહેલી કમિપત્નીને પૂછે છે). હેં બહેન ! તમે આ ઘડો કઈ જાતની માટીનો બનાવેલો ?

૧ કમિપત્ની—બહેન ! ઘડો તો આપણી આ સાદી માટીનો જ છે.

પહેલી સ્ત્રી—ત્યારે એ માટીમાં કંઈ મેળવણી એવી કરેલી કે એની કારીગરી જ એવી કે જ્યાં આમાં પાણી રહે !

૧ કમિપત્ની—હા. બહેન ! એનું કાંઈક ખર્ચ તો ખરું.

બીછ સ્ત્રી—(પહેલીને સ્વગત) બે, હું નહોતી કહેતી ! એ તો મારું કંઈ ગરબ ખરી.

પહેલી સ્ત્રી—હેં બહેન ! એમાં શી જાતની મેળવણી હશે એ કહેશો !

કમિપત્ની—હા બહેન, ઝીંના બૂલણરૂપ જે પતિવ્રતપણું તેનું જાજ એ માટીમાં મેળવેલું છે.

બીછ સ્ત્રી—(સ્વગત) એતારી, આલો કંઈ બીલું જ નીકળ્યું. (પહેલી સ્ત્રીને) પણ હેં અક્ષી ! આ કાણ વાસણમાં તે પાણી શી રીતે રહેવાનું હતું ! એમાં કંઈ મારું બીછ કળા હશે કે કંઈ મંતર જંતર માર્યાં હશે !

પહેલી સ્ત્રી—હારતો, મોટા જંતરમંતર બેસી રહ્યા છે. મને એક વાત ખબર છે કે એક મોટો રાજા હતો તે એક વખત ખૂબ મહિમા પડ્યો. તેને સંપરજીનો રોગ થયો હતો, અને તેથી પારવિનાના લુપ્તાજ યતા હતા. કેટકેટલાં યોક્ષક ઉપચાર કર્યા પણ એ રોગ મટ્યો નહિ. એ રાજાને જે ધણેજ દેવદીવાર વેદ હતો તેની પાસે એક વખત રાજાનાં માણસો આપ્યાં અને કહ્યું કે તમે જરાજર દવા કરતા નથી અને તેથી મહા-રાજાનો રોગ મટતો નથી. આનું સાંભળવાથી વેદને બદલે એક સાધુનું કંઈ મારાણી બને તેટલી વધારેમાં વધારે મહેનત કરી છું તો એ આ લોકો આમ કહે છે ! પછી તેણે એક આલો કાળું કાણુંવાળો ઘડો મંગાવ્યો. અને જે લોકો તેને કહેતા આપ્યા હતા, તેમનામાંના એકે કહ્યું, આમાં પાણી મરો. પેલાએ પાણી ભર્યું. અને જેનું મનું તેનું તરત જ પાણું નીનરી મનું એટલે પેલા વેદે કહ્યું. હવે પાણું ભરો. પછી જ્યાં ભર્યું એટલે તે વેદે તેમાં દવાની એક નાની સરખી ચપટી નાંખી પણ જ્યાં તે ચપટી નાંખી કે તે જ વખતે બહાર વધી જતું તમામ પાણી બટપી મનું અને પડામાં જાડું

રહ્યું. પછી વેદે કહ્યું, જુઓ, હું આવી આવી દવા અન્નદાતાને આપું છું, પછી શું કરું? આથી પૈલા બધાની ખાતરી થઈ કે વેદ દવા તો સારી જ આપે છે. તો બહેન! આવી જાતનું કંઈ પાણીમાં એ નાખતી હશે. બાપી એમને એમ તે કંઈ રહે ?

બીજી સ્ત્રી—વાહ ! તું પણ કંઈ કંઈ વાતોની જાણકાર જણાવ છે તો. તોએ લાવ તો ખરી ! એને પૂછી જોઈએ, જોઈએ શો જવાબ આપે છે. (બીજી ઋષિપત્નીને પૂછે છે) હેં બહેન ! આવો કાણો ધડો શું કામ લાવ્યાં છે ?

૨ ઋષિપત્ની—બહેન ! આશ્વમર્મા આ જ કુટલાજેતું પાત્ર પડ્યું હતું. બીજું કાંઈ નહોતું, અને ઉતાવળ હતી એટલે આ જ લઈ આવી. જ્યાં ત્યાં આપણે પાણી લઈ જવા સાથે કામ.

બીજી સ્ત્રી—હેં શું આમાં તમે પાણી ભરી જશો ?

૨ ઋષિપત્ની—હા.

બીજી સ્ત્રી—તમે શું પાણીઉપર કંઈ મંત્રમંત્ર મારશો ? આ કુટલા ને કાણા વાસ-ણમાં તે શી રીતે રહેશે ?

૨ ઋષિપત્ની—બહેન ! મારે તો મંત્ર અને બંત્ર જે કહેા તે પતિમેવા છે. હું બીજું કશું જાણતી નથી. પતિનું વચન જડમાં પ્રાણ પ્રકટાવવાને સમર્થ છે તો પછી આ કાણાવાળા અને કુટલા ધડામાં પાણી ધારણ કરવાનું બળ ન મૂકી શકે ? એમાં તે શી મોટી વાત છે ! ખરૂં પતિવ્રતાપણું તો પૂરૂપ દેરી રેણુકાનું કે જેના વધની ઝેળા જળ ધારણ કરી રાખે છે,

બીજી સ્ત્રી—(પહેલીને) સખિ આ તો સહથી ચડતું ! કપડામાં પાણી ભરે છે એ શું દશે ?

પહેલી સ્ત્રી—(બીજીને) ગરે ! એ તો મીઠાકાપડજેતું કંઈ હશે.

બીજી સ્ત્રી—(રેણુકાને) બહેન ! તમારું આ કપડું સાદું જ કપડું છે કે કોઈ બીજી જાતનું ?

રેણુકા—તમે જ જુઓને બહેન ! એ તો સાદું જ કપડું છે.

બીજી સ્ત્રી—(જોઈને) હા, લાગે છે તો બીજા કપડાજેતું જ ત્યારે આમાં પાણી શી રીતે ભરાય ! (પહેલી સ્ત્રીને પણ ખતાવે છે.)

રેણુકા—બહેન ! જેણે પતિવ્રતધર્મને યથાર્થ પાળ્યો છે, તે જે કંઈ ધારે તે કરી શકે છે. અત્રિ ઋષિના પત્ની અનસુયાએ સાક્ષાત્ મંગલે અરણ્યમાં પોતાના પાનિવ્રતના પ્રભાવે પ્રકટાવ્યાં છે તોપણ આમાં તે શું વિશેષ છે ! સ્ત્રીના પતિવ્રતમદિમાની તુલ્ય આ વિશ્વમાં બીજું કાંઈ જ નથી.

બીજી સ્ત્રી—બહેન ! ત્યારે ગમે તે કપડામાં તમે પાણી ભરી શકો, કે આ જ કપડામાં ?

રેણુકા—ગરે બહેન ! મેં તમને કહ્યું ને કે કપડાની સાથે કરો જ સંબંધ નથી ? ગમે તે કપડામાં પાણી તો લેતું હોય તો લેવાય. કપડામાં પાણી લેવાનું બળ રહ્યું નથી, પણ સ્ત્રીના પતિવ્રતપણાના બળથી તેમાં પાણી રહે છે જેમ તમારા પતિ મોટા નગરશેઠ-જેવા છે, તે જે કમગ્રથી અને શાહીથી પોતાની સહી કરે છે, તે શાહી અને કલમમાં દૈવત અને માન નથી, પણ તે લખાણની જે કિંમત ઉપજે છે તે તેના લખનાર તમારા પતિ નગરશેઠ છે તેની છે, બાપી એ જ શાહી અને એ જ કમગ્રથી બીજું કાંઈ લખે તો તેમાં તેના લખાણની કિંમત કાંઈ વધતી નથી, અને તમારા પતિ ગમે તેની કમગ્રથી અને ગમે તેની શાહીથી લખે તોપણ તેમના લખાણની કિંમત જે હોય છે તેની તે જ

રહે છે, તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી ગમે તે કપડામાં પાણી લઇ શકે છે. તેમાં કિંમત કપડાની નથી, પણ તે સ્ત્રીના પતિવ્રતપણાની છે.

બીજી સ્ત્રી—ત્યારે બહેન ! આ ઝોળા તમે અમને આપશો ? તમે કહો તે તમને કિંમત આપીએ.

રેણુકા—(સહજ હસીને) અરે બહેન, મેં તમારા પ્રશ્નનું ઉત્તર તો સમજીને પહેલેથી જ આપી દીધું છે. તમારા પતિની કલમથી ટાઇ લાગે તો તેની જેમ કિંમત નથી, અને તમારા પતિ લખવામાં જે શાહી વાપરતા હોય તે જ બીજે વાપરે તેથી તેના લખાણની કંઈ વધારે કિંમત ઉપજતી નથી, તેમ આ ઝોળામાં કશું બળ નથી, અને તેથી તેને બીજું કાંઈ વાપરે તો તેથી તેમાં પાણી ઝીલાવાનું નહિ. એટલે તમે એને લઇને શું કરશો ? પણ જો તમે ધારશો તો તમારા ધરના કપડાંની ઝોળામાં જળ ભરી શકશો.

બીજી સ્ત્રી—(આશ્ચર્ય પામતાં) હેં બહેન ! શું અમરાથી આવી ઝોળા કરીને તેમાં માણી ભરી શકાય ? એ શી રીતે ? એની કેળા બતાવશો ?

રેણુકા—જરૂર બહેન, શા મારે નહિ ?

પહેલી સ્ત્રી—ત્યારે તે બતાવોને.

રેણુકા—બહેન ! એ કંઈ એમ રસ્તે આસંતાં બે કાણુમાં સમજવી શકાય નહિ. મને અત્યારે વધારે અવકાશ નથી, તમારી ઇચ્છા હોય અને અમારી રાંકની પર્યૂરિએ વધારશો તો આપણે એ સંબંધી નિરતિ વાતચીત કરીશું.

બીજી સ્ત્રી—(રેણુકાનાં વિવેકવચન અવણુ કરીને અને વિનય જોઈને લગભગ પામે છે, અને આ કાંઈ સાધારણ સ્ત્રી નથી, એમ જાણે છે, તેથી) અરે વાહ ! એ શું બોલ્યાં ? તમે તો અમારે પૂજનિક છો, તમારે ત્યાં આવાવાથી અમે તો કિસ્ટાં પરિત્ર યજ્ઞ. હું જરૂર દાઈ વખત આવીશ. મને તો આવી ઝોળામાં પાણી લાવવાનું બહુ મન થાય છે.

રેણુકા—ઝોળામાં પાણી લાવવાનું તો શું પણ તમે જે કંઈ કરવું ધારશો તે કરી શકશો. પાત્રવ્રતપણાનો મહિમા કાંઈ અદ્વૈત છે.

બીજી સ્ત્રી—એ ઉપાય જો બતાવશો તો બહેન ! તમારો મોટો ઉપકાર થશે. એમાં કંઈ ખર્ચ ખૂટણુ યતું હશે તો તેનું તો પરમેશ્વરની દયાથી યજ્ઞ રહેશે.

રેણુકા—(મનથી હસીને) બહેન ! એમાં કાંઈ ખર્ચ તો છે જ નહિ અને છે તો તન, મન, ધન અને જીવન સર્વસ્વનો ભોગ આપવાનો છે. પણ એનું નામ ભોગ નથી. એ તો ઉલટો આર્નંદ છે. આપણા પતિને આપણું જીવનસર્વસ્વ ગણવું એ કાર્ય અઢો ! કેવું મનોહર છે ! હવે હમણાં તો આપણા કામે જ ચાલો.

પહેલી સ્ત્રી—(બીજીને) અરે ચાલો જોઈએ તો ખરા કે આ બધાં વાસણોમાં પાણી શી રીતે ભરાય છે.

બે ઋષિપંતનીઓ—અગવની રેણુકા ! આપ જલ લેવા ક્યાં પધારશો ?

રેણુકા—અગિનીઓ ! મારો કાંઈ નિત્યના સ્થાનનો ચોક્કસ નિયમ નથી. વખતે કુવેથી અથવા જળાશયમાંથી જલ ભરી લઉં છું.

પહેલી—આજ તો બધાંએ સરોવરકાંડ પર ચાલો.

(બે ઋષિપંતનીઓ રેણુકાતરફ જુએ છે.)

રેણુકા—સર્વની ઇચ્છા હોય તો તેમ કરો.

(બે ઋષિપંતનીઓ વિનયવિવેકપૂર્વક રેણુકાને માર્ગ આપે છે, અને તેની પાછળ બધાં ચાલી નીકળે છે.)

(અપભ્રંશ)

શ્રી મહાકાલ

૩૭૧

વર્ષ ૨૭

ચૈત્ર કૃત્તિક ૧૪

જગતમાં પુરુષની સર્વ

પ્રકારની ઉન્નતિ કરનાર કેવલ

તત્ત્વશાસ્ત્ર છે, મીઠા અનેક

ઉપાયથી પંથુ તેને પ્રાપ્ત કરવા

યત્ન કરવો.

—શ્રીમન્મહાકાલાર્ચન

વાર્ષિક મૂલ્ય:

રૂ. ૨-૦-૦

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રમા :

૧ પદ્યમંથર.	વિસ્તાર :
૧ માર્ગાગ્રિક પ્રાર્થના	૧૧૬
૨ પ્રભુમય ચિત્તના ઉદ્ગાર	૧૭૦
૩ અભેદચિત્ત	૧૭૦
૪ ઇશ્વરીય દર્શન દેવા સપ્રેમ પ્રાર્થના	૧૭૧
૫ ઇશ્વરપ્રતિ અભિમુખતા ધરી આનંદથી ખેડવા સાધકોને આમંત્રણ	૧૭૧
૨ મદગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીપ્રણીત લેખ (ઉક્ત ૧)	
૧ પ્રાસન્નચરિત્ર	૧૭૨
૩ શ્રીમાન બિંદુવંદ્યપ્રણીત લેખ.	
૧ સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રદારની કન્વાર્સિકા.	૧૭૩
૪ તત્ત્વવિચાર.	
૧ દુઃખ નિરુપયોગી નથી.	૧૭૮
૨ બ્રહ્મમૂલ અર્થવા બ્રહ્મભીમાંસા. (કણીયા)	૧૮૦
૩ શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય, (નર્મદ.)	૧૮૫
૪ ગ્રંથપ અને અધ્યાય. (નર્મદ.)
૫ મનનીય પંચાયતન	૧૯૭
૫ સાહિત્ય.	
૧ બે સાહેલિઓ.	૧૮૬

આ માસિક શ્રી ભાગ્યોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ અમદાવાદ-આરીયામાં બોધાલાલ દેવશંકર દ્વેએ
ખાતુ અને શ્રી શ્રેયસ્સાધક અધિકારીવર્ગ વડોદરા તરફથી તેમજોજ તે રચેલી
પ્રસિદ્ધ કર્તુ. [સને ૧૯૧૬ જુલાઈ.]

॥ ૐ શ્રી ॥

સામાજિક કીર્તન.

પદ ૧.

વંદન નૃસિંહ ! ઠરું વંદન નૃસિંહ !
 નંદે આજ ઠરું વંદન નૃસિંહ !
 પાજ વિશ્વવંદ સમરું આજ વિશ્વવંદ,
 પાવી ઉમંગે સમરું આજ વિશ્વવંદ.

। સુભાગ્યવંત, બંધુ ! છે સુભાગ્યવંત,
 પામી નૃસિંહ થયા છે સુભાગ્યવંત.

આજનો આનંદ અહો ! આજનો આનંદ,
 વર્ણી ન શકાય અહો ! આજનો આનંદ.
 સદ્ગુરુ પ્રસન્ન થયા સદ્ગુરુ પ્રસન્ન,
 સાધકપર આજ થયા સદ્ગુરુ પ્રસન્ન.
 ઉન્નતિને શૃંગ ચઢ્યા ઉન્નતિને શૃંગ,
 સાધક સહિ આજ ચઢ્યા ઉન્નતિને શૃંગ.

આનંદે આજ હસે, આનંદે આજ,
 બંધુઓ ! આવો હસે, આનંદે આજ.

પ્રભુમય ચિત્તના ઉદ્ગાર.

પદ ૨. (હરિ હું તો જાગી રે, એ લય.)
 ચિત્ત પ્રભુસંગે રે, રંગ્યું રંગે,
 પ્રભુરૂપ થયો બાહ્યાંતર અંગે રે;—
 અંતરમાં ઐશ્વર્યભાનમાં હું મહાહુ,
 ઉપરથી દેખાતા હુઃખના પ્રસંગે રે;—
 આજ પ્રભુકરુણાથી ગિરિપર રાણું,
 બાકી તો ચઢાય શી રીતે હું અપંગે રે;—
 શોક ઠલેશકેરી છાયા કદી આવે,
 તોય ઉરે રહું છું સદાય હું હિમંગે રે;—
 કદી કદી દ્રહમાં પડ્યો મને લાણું,
 તોય મારી દષ્ટિ રમાડી મેં શુંગે રે,—
 પરિણામે પ્રભુકરુણાને હું પામ્યો,
 આજ શમ્યો નૃહરિમાં રંગેયંગે રે;—

અમેદર્શિતન.

સ્નેહથી, સંગે આવોને મહાલીએ,
 લઇએ બંધુત્વહાવ, દઇએ પ્રીતિને દાવ; સંગે
 બીજા સ્નેહીઓ શરીરથી,
 ભેટે પરસ્પર ચહાઈ,
 આપણ તો અંતરથી ભેટીને,
 રહીએ પરસ્પરના અંતર શમાઈ,—લાઈ—આજે
 ભેદતણા ભાનને વિલાવીએ,
 જેથી એકરૂપ થવાય,
 છુટી પણ થઈને જેમ એકઠી,
 પેસે આંગળીઓ મુખની માંદા;—સદાય—આજે
 આજના ઉત્સવ પ્રસંગમાં,
 આણી ઉરમાં આનંદ,
 દેને તિલાંજલિ ભેદને,
 જેથી થાયે પ્રસન્ન વિશ્વવંદ; મહંત—આજે

ઈષ્ટશ્રીને દર્શન દેવા સપ્રેમ પ્રાર્થના.

પદ ૪. (જો જો સખી ઓ રહો પેયો, એ લય.)

આવો, આવો, મારા વહાલા, છુપી હું સાન કરીને બોલાવું.
આવોને ઘાલમા પાન કરો પ્રીતથી, પ્રેમના જે ધુટ હું ઘોળાવું,—
હેતથી ઉભરાતા મારા હૈયાપર, આવો રસીલા રોળાવું,—
મારા અંતરના મંદિરનાં બારણાં, આપતણા હાથે ખોલાવું,—
સઉપ્રતિ સમજાવે દર્શાવનારૂં, આપપાસે તાજવું તોળાવું,—
વિધવિધ કામનાતા અંતરના અગ્નિને, આવો આપપાસે બોલાવું,—
અંતરમા ઉઠતા અલૌકિક નાદથી, આવોને આપને ડોલાવું,—
પસ્તાશો પાછળથી જો ન અટ આવશે, મળશે હૃદય ન ફરી આ'વું,—
નરહરિ આવશે જો મારાં હૃદયમાં તો, મટશે તમારૂં બીજે જાવું,—

ઈષ્ટપ્રતિ અભિમુખતા ધરી આનંદથી खेलવા સાધકોને આમંત્રણ.

પદ ૫. (દર્શન દેખેરે, એ લય.)

ખેલીએ, ખેલીએ રે, આવો આજઃઆનંદે ખેલીએ રે,
જીવની સમીપ આજ યાચવાડું છોડી, પ્રભુ પાસે ટહેલીએ રે,—
ચિંતાચિંતાપર સુવું ત્યજી સુધએ, પ્રભુપદઠહેલીએ રે,—
આપણામાં જીવપણું લેળવવું છોડી, શિવપણું લેળીએ રે,—
પ્રેમના વિશાળ ક્ષેત્રે કરીએ વિહારને, ફરીએ ન દેવનેળીએ રે,—
વિષયમાં વિસ્તાર પામેલી વૃન્નિઓ, પ્રભુમાં સંઘેલીએ રે,—
અવપ્રજ્ઞતામાં હેળવેલા આ ચિતને, નૃહરિમાં હેળીએ રે,—

પ્રાત્નવ્યસ્વરૂપ.

આ

સંસારમાં દુઃખનો અભાવ અને સુખાનુભવ એ સર્વ સમર્થ પુરુષોએ મેળવવા યોગ્ય ગણ્યું છે; કેમકે દુઃખ કોઈની પ્રીતિનો વિષય નથી. અને સુખ સર્વની પ્રીતિનો વિષય છે. જીવંતવતું જાગવું થયેથી પ્રથમ પ્રાત્નવ્યરૂપ વિષયસુખ છે. ઉત્તમોત્તમ વિષયસુખની અભિલાષા એ જીવંતાવનો પ્રથમ વેગ છે. તે અભિલાષા પૂર્ણ કરવાને અર્થાત્ ઉત્તમોત્તમ વિષયસુખ પ્રાપ્ત કરવામાં ધનાદિ સંપત્તિની આવશ્યકતા હોય છે, તેથી બીજું પ્રાત્નવ્યરૂપ ધનાદિ સંપત્તિ છે. તે ધનાદિ વિષયપદાર્થ વિદ્યાકલા આદિ શુભોપિના પ્રાપ્ત થતા નથી. તેથી ત્રીજું પ્રાત્નવ્ય વિદ્યાકલા આદિ શુભો છે. શુભોથી તથા વિષયોથી પણ રોગીને દુર્બલ કે અદ્ય આયુષ્વાણાને ઘટિત સુખાનુભવ થતો નથી. તેથી નીરોગતા, ઉત્તમ પ્રકારનું શારીરિક તથા માનસ બલ અને દીર્ઘ આયુષ્ એ ચોથું પ્રાત્નવ્ય છે. રોગ રહિતપણું, બલ તથા આયુષ્ અને વિષય પ્રાપ્ત હોય તો પણ વિષય વિષયીનો સંબંધ નિત્ય નથી, તેમ જ ગનના અસ્થિરપણાથી પ્રાપ્ત વિષયમાં જ સુખપ્રુદ્ધિ હોતી નથી, તેથી વિષયવિષયીનો નિત્ય સંબંધ તથા મનની સ્થિરતા એ ચોથું પ્રાત્નવ્ય છે. આ વિષયો વિકારી છે, અને તેની અપેક્ષાથી વિષયી પણ વિકારી છે, તેથી તે વિકારી પદાર્થની નિત્ય નિર્વિકાર સ્થિતિ હોતી નથી, તેમ જ વિકારીના સંબંધવાળું મન વિકારી અવસ્થારૂપ અસ્થિરતાને ટ્યજતું નથી, તેથી નિર્વિકાર અને નિત્ય એવો વિષય, તેની અપેક્ષાવાળી વિષયીની અવસ્થા, તથા મનના અને વિકારી વિષયના સંબંધનો ઉચ્છેદ એ પાંચમું પ્રાત્નવ્ય છે; અને તે વિકારી વિષયનો સંબંધના અભ્યાસવાળા મનને વિકારીસંબંધથી રહિત કરવા અર્થે સર્વ વિકારી વિષયમાં દુઃખરૂપતાનો નિશ્ચય એ છઠું પ્રાત્નવ્ય છે. દુઃખરૂપતાના નિશ્ચયથી પ્રાપ્ત થતી વિવેક વિરાગાદિ સંપત્તિ એ સાતમું પ્રાત્નવ્ય છે, તે સંપત્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થતો નિર્વિકાર નિત્ય સ્વરૂપનો સંબંધ એ આઠમું પ્રાત્નવ્ય છે, અને તે સંબંધથી પ્રાપ્ત થતો નિત્ય નિર્દોષ સ્વરૂપસુખાનુભવ એ નવમું પ્રાત્નવ્ય છે. હે સાતા ! આ નિત્ય સ્વરૂપ સુખાનુભવ એ જ આ જગતમાં અતિમ પ્રાત્નવ્ય છે. એથી અન્ય કોઈ વસ્તુ પ્રાત્નવ્ય નથી.

—શ્રીમન્મુલિહાચાર્યજી.

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૭ ૧૬૪ થી)

• પ્રકરણ ૬૬ •

એક આખા દિવસમાં તમારી દૃષ્ટિએ જેટલું જેટલું પડે છે, તેમાંથી કેટલું તમે લુપ્તો છો ? તમારી દૃષ્ટિસંમુખ જે કંઈ આવે છે, તેમાંના ઘણા જ થોડા ભાગ તમે લુપ્તો છો, એ તમે જાણો છો ? માર્ગમાં ચાલતાં તમારી નજરઆગળથી કંઈ કંઈ મનુષ્યો પસાર થઈને ગયાં હોય છે, અને તમારી નજર તેમના સામી હોય છે, તથાપિ તમારા જોવામાં તેઓ આવ્યા હોતા નથી, એવો ઘણી વાર શું તમને અનુભવ નથી થયો ? કોઈ પદાર્થ-ઉપર, અથવા પ્રસંગઉપર, અથવા આપણી દૃષ્ટિ છતાં જે આપણું મન કાઢી બીજા વિષયના વિચારમાં જોડાયું હોય છે, તો તે પદાર્થ, અથવા પ્રાણી અથવા પ્રસંગ આપણી સંમુખ છતાં પણ આપણને તેનું જ્ઞાન થતું નથી, એનું આપણને દરેકને નિત્ય અનુભવમાં આવે છે. આવે પ્રસંગે, ફરીને સ્મરણમાં આણી શકાય, એવી કશી જાપ મગજઉપર પડતી નથી. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આપણી આંખઆગળ થઈને જે જે પસાર થાય છે, તેની મગજઉપર જાપ, જાણી કે સંસ્કાર પડના નથી.

આપણી દૃષ્ટિઆગળ થઈને પસાર થતા પ્રાણીપદાર્થોમાંથી આવતાં આદોષનોનું જ્યારે આપણને જ્ઞાન થાય છે ત્યારે જ આપણા મગજમાં અનુકૂળ આદોષનોને ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યારે જ તેની આપણા ઉપર સારી અથવા નહારી અસર ઉત્પન્ન થાય છે. આથી ફરીને જે જે પ્રાણીપદાર્થ આપણા લક્ષ્યને આડે છે, તેમનાં જ આદોષનો આપણા મગજમાં પ્રકટે છે, અને તેથી આપણા લક્ષ્યને ખેંચનાર પ્રસંગોની જ આપણાઉપર અસર થાય છે. અને તેઓ જ આપણા જીવનને સાફ અથવા નહાફ, વિજયો અથવા નિષ્ફળ કરવામાં મદદગાર થઈ પડે છે.

જે પ્રાણી, પદાર્થ અથવા પ્રસંગ, દૃષ્ટિસમીપ પસાર થતાં છતાં પણ પોતાનાં આદોષનોવડે આપણા મગજમાં અદિષ્ટનો ઉત્પન્નવી શક્તાં નથી, તેઓનું આપણાથી પુતઃ કદી પણ સ્મરણ કેરી શકાતું નથી. જે મનુષ્ય એકનો એક પ્રસંગ જોતાં છતાં બીજાં તે પ્રસંગનું કિન્તુ કિન્તુ પ્રકારે વર્ણન કરે છે, તેનું કારણ આ જ છે. બીજાની દૃષ્ટિઆગળ તે પ્રસંગ બન્યો હોય છે, તથાપિ તે પ્રસંગના જે ભાગે એકના મગજમાં જે આદોષનો પ્રકટયાં હોય છે, તે જ આદોષનોને બીજાના મગજમાં પ્રકટયાં હોતાં નથી. આથી જેના મગજમાં જે ભાગે આદોષનો પ્રકટાયાં હોય છે, તે ભાગને જ તે મનુષ્ય પદાર્થ વર્ણી શકે છે, અને બીજા ભાગને વર્ણી શકતો નથી.

એકની એક વસ્તુને કેટલાક સારી, અને કેટલાક નહારી લુપ્તો છે, તેનું કારણ હવે તમારા લક્ષમાં આવ્યું હશે. જેઓ તેને સારી લુપ્તો છે, તેઓના મગજમાં તે પદાર્થમાં રહેલો સારો ભાગ આદોષનો પ્રકટાવે છે, તેથી તેઓ તેને સારી લુપ્તો છે, અને જેઓ તેને નહારી લુપ્તો છે, તેઓના મગજમાં તે પદાર્થનો નહારો અંશ આદોષનો પ્રકટાવે છે સારો ભાગ જોનારના મગજમાં નહારો ભાગ આદોષનો પ્રકટાવતો ન હોવાથી નહારા ભાગ તેમને જ્ઞાન જ થતું નથી, અને તે જ પ્રમાણે નહારો ભાગ જોનારના મગજમાં સારો ભાગ

આદિલનો પ્રકટાવતો ન હોવાથી સારા ભાગ્યનું તેમને જાન થતું નથી. આખી સભામાં ધર્મરાજને પ્રત્યેક સભાસદની સબજનતાનું અને સાધુતાનું તથા દુયોધનને તેની તે જ સમાના પ્રત્યેક સભાસદની દુર્જનતાનું અને દુષ્ટતાનું જાન આ કારણને લીધે જ થતું હતું.

નઠારી અથવા દુઃખદ વસ્તુ દષ્ટિ દ્રવ્યાથી સારી અને સુખદ હોવાનું થાય છે, અને સારી અને સુખદ વસ્તુ દષ્ટિ દ્રવ્યાથી નઠારી અને દુઃખદ હોવાનું જાન થાય છે. એક વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષને કાપલાના કચરામાં પણ સંપત્તિ જણાય છે, અને વિદ્યામાં પણ સુગંધ જણાય છે, તથા એક મૂર્ખને મૂલ્યવાન રત્ન પણ કાચનો કકડો જણાય છે, અને સુગંધમાં પણ દુર્ગંધ જણાય છે. આથી મનુષ્ય જેના ઉપર દષ્ટિ નાંખે છે, તેને તે જોતો નથી, પણ જેવાં આદિલનો તે પોતાના મગજમાં પ્રકટાવે છે, તેને તે જુએ છે. જગતને જોઈને જીવો જડ, દુઃખ અને અસતતાં આદિલનો પોતાના મગજમાં પ્રકટાવા દે છે, તેથી તેઓ જગતને કેવળ દુઃખાદિથી ભરેલું જુએ છે, અને તત્ત્વ મહાપુરુષો તે જગતને જોઈને સત્ત્વિદ્ અને આનંદનાં આદિલનો પોતાના મગજમાં પ્રકટવા દે છે, અને તેથી આપું જગત તેમને બ્રહ્મા આનંદાદિ લક્ષણથી ભરેલું લાગે છે.

જેનામાં જે સમજવાનો અધિકાર આવ્યો નથી, તેના આગળ તે વસ્તુ આશુર્તા છતાં પણ તેને તે સમજી શકતો નથી, તેનું કારણ પણ મગજમાં આ આદિલનો પ્રકટવામાં જ રહ્યું છે. ઉત્તમ આલોપયુક્ત સંગીત ધણીને બેંસના આરડવા જેવું અથવા કાખરના કકળાટ જેવું આથી જ લાગે છે.

દુઃખનો અથવા અશુભનો એક વાર અનુભવ કરનાર મનુષ્ય જેમાં તેમાં અશુભની શંકા ધરી અશુભને જોવા માંડે છે. અશુભનાં આદિલનોને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવાનો તે પ્રયત્ન સેવે છે, અને પરિણામે પ્રત્યેક વસ્તુ અને પ્રસંગમાંથી અશુભનાં આદિલનો જ તેના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે, અને તેણે જે આકર્ષ્યું છે, તેનું તેને જાન કરાવે છે. માંદા માણસ જમવા બેસે છે, અને જમવાના દરેક પદાર્થમાં શંકા ધરે છે. કાષ્ઠ પદાર્થને તે દુર્જર જુએ છે, તો કાષ્ઠને ખાદી કરનાર જુએ છે. કાષ્ઠને બંધકાશ કરનાર જુએ છે તો કાષ્ઠને કફને કરનાર જુએ છે. પોતાની જ શંકાનાં આદિલનોને તે ભોજનકાળે પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, અને તેવાં જ આદિલનો તેના મગજમાં ઉત્પન્ન થઈ તેને તેનું જાન કરાવે છે. તેની સાથે જમનાર ખીજા મનુષ્યોને તેના તે જ પદાર્થો જમતાં છતાં કશું જ લુકચાન થતું નથી, પણ ઉલટું ખસ તથા પોષણ મળે છે, ત્યારે તેના મંદવાડોનો વધારો થાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે જગતમાં દુઃખ વગેરે છે, એવું જે કહેવામાં આવે છે, તે દુઃખ વસ્તુતઃ છે, માટે કહેવામાં આવે છે, એવું કંઈ નથી. જે દુઃખ ખરેખર હોય તો તે જોનાથી એકને દુઃખ થાય છે, તેનાથી અન્યને યંતું જ જોઈએ; પણ અન્યને તેની તે જ વસ્તુથી સુખ થાય છે, માટે સુખદુઃખનું જાન કરાવનાર કારણમાં જ સુખદુઃખ રહ્યું છે. અને આ કારણ તે ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે આદિલનોનું આકર્ષણ જ છે.

જેવી દષ્ટિથી આપણે કાંઈ પદાર્થને જોઈએ છીએ તેવો જ તે આપણને જણાય છે. તેને શુદ્ધ જોતાં તેમાંથી શુદ્ધનાં આદિલનો આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવી, આપણા મગજમાં તેવાં આદિલનો પ્રકટાવી તેની શુદ્ધપતાનું આપણને જાન કરાવે છે, અને દોષરૂપ જોતાં તેની દોષરૂપતાનું આપણને જાન કરાવે છે. જેને આપણે જોઈએ છીએ તેને જ

આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષી આણીએ છીએ. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી આપણા હૃદય-
નને સુખમય કરવાને માટે જે ઉત્તમ બોધ આપણે તત્કાળ આ ઉપરથી પ્રદાન કરી લેવા
જેવો અને આચારમાં ઉતારવાજેવો છે, તે આ છે:—સર્વત્ર શુભ દર્શન કરવું. અશુભ
અથવા અનિષ્ટને ક્યાંદિ પ્રણ ન જોવું. શાસ્ત્રીય લખામાં કહીએ તો સર્વાત્મદર્શી થવું.

સર્વત્ર શુભ દર્શન કરનારે, જે જે પ્રાણીપદાર્થોના સંબંધ થાય, અથવા જે જે પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થાય, તે સર્વમાં હિતને જ જોવું. પોતાનું અનિષ્ટ થશે, એવી ક્યાંદિ ક્યારે પણ કલ્પના
ન કરવી. સર્વદા ઉચ્ચ અભિલાષાયુક્ત રહેવું, અને તે સિદ્ધ થવાના દિવસને જ જોયા
કરવો. જગતમાં મનાતા દુઃખવાળા પ્રસંગો બનનાં છતાં પણ તે પ્રસંગોમાં શુભનું જ
લાભ ક્યાં કરવું.

શુભ દર્શન કરવાનો તમને અભ્યાસ ન હોય તો આજથી જ તે અભ્યાસ પાડો. તમારા
પૂર્વાના સઘળા નિશ્ચયો છોડી દો, અને બળાકારથી દુઃખમાં સુખનું લાન કરવાનો પ્રયત્ન
સેવવા માંડો. આમ થતાં પ્રત્યેક પ્રાણી, પદાર્થ, અને પ્રસંગમાંથી શુભનાં આંદોલનો તમે
તમારા પ્રતિ આકર્ષવા માંડશો, અને તેમ થતાં, આ જગત જે સ્વચ્છદ્ય દુઃસાધ્યમય
એ વાક્યાનુસાર અજાનીને દુખના મોટા દગલારૂપ છે, તે સ્વચ્છાનંદમય જગત્ એ વચના-
નુસાર તમારા સરખા જ્ઞાનવાનને કેવળ આનંદમય થઇ રહેશે.

કેવી રીતે વિચાર કરવો કે જેથી જે પ્રકારનાં આંદોલનો આપણા મગજપ્રતિ આપણે
આકર્ષવાં ધાર્યાં હોય તે જ પ્રકારનાં આંદોલનો આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે, તે રીતનું જ્ઞાન
મેળવવા સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કળા રહેલી છે. સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ
પ્રકારની કરવાની જે જે રીતોનો આજે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તે સઘળી અત્યંત અપૂર્ણ
છે. નિશાળમાં તો જે વાત સ્મરણમાં રાખવી હોય તેને દસવાર, વિશ્વ વાર, સો વાર કે
હજારવાર ગોખવી, એ જ તેને યાદ રાખવાની ઉત્તમ રીત મનાય છે. જેમાં સુધી મગજમાં
ગમે તે રીતે તેની દહ છાપ પડે ત્યાં સુધી ફરી ફરી તેની તે વાતની આદૃતિ કર્યા કરવી,
એ જ કોઈપણ વાતને સ્મરણમાં રાખવા ઇચ્છનારનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, એવો જ્યાં ત્યાં બોધ
અપાય છે. પરંતુ પૂર્વે કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે મગજઉપર કોઈ પણ વાતની છાપ
પડતી જ નથી, તેથી આ બોધ નિષ્ફળ છે, જે મગજઉપર છાપ પડતી હોય તો જે
વિષયની દસ વાર કે સો વાર આદૃતિ કરવામાં આવે તેની દસ કે સો પૃથક્ પૃથક્ છાપો મગ-
જઉપર પડવી જોઈએ. પણ તેની પૃથક્ પૃથક્ છાપ પડતી હોય તેનું કોઈના અનુભવમાં
આવતું નથી. જેમાં તેને રસ પડતો નથી, એવી કોઈ વાતની ગમે તે મનુષ્ય સો તો શું પણ
હજાર વાર આદૃતિ કર્યા કરે તો પણ એવીસ કલાક પછી તેને જે તે વાત સ્મરણ કરીને પછી
કહી જવાની કહી હોય તો તે કહી શકવાને નહિ. આમ થવાનું કારણ શું? એ જ કે વાર-
વાર આદૃતિ કરવા છતાં પણ તે વાત તેના મગજમાં પોતાનાં આંદોલનો પ્રકટાવી શકવા
અને તેના પોતાના અંશભૂત ધર્મ શકવા સમર્થ થઈ નથી. ગોખણ પટ્ટીની આવી અયોગ્ય
રીતોથી પ્રુષ્ઠ અમુક સમય ચાલ્યો જાય છે, શુદ્ધી તીવ્ર થવાને બદલે જડ થતી જાય છે,
અને બાહ્ય પ્રદેશમાંથી જ્ઞાનને આકર્ષવાનું બળ તથા સમજશક્તિ ન્યૂન થતાં જાય છે. વળી
તેથી વિદ્યાર્થીઓનું સ્વતંત્ર વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય તથા નવાં કામોને આરંભ કરવાનો ઉત્સાહ
ઘટી જાય છે. તે ગદ્ગદવૈત્ક કરવાની પદ્ધતિનો શુદ્ધામ ધર્મ જાય છે. આથી જ પાઠશાળામાં

કેળવણી લીધેલા મનુષ્યો કરતાં પોતાની મેળે જ કેળવણી પામેલા મનુષ્યો સંસારમાં અધિક વિજય મેળવતાં જોવામાં આવે છે.

આપણા વિચારોને અને આપણા અનુભવોને પ્રસંગોને પાછા સ્મરણમાં આણવાનું બળ આપણા મગજમાં આણવાને માટે આપણે આપણા મગજને યોગ્ય રીતે વિચાર કરતાં તથા જે જે પ્રસંગો તેના આગળ અને તેમનાં આદિલનોને મદદ કરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં તત્કાળ તેને મૂકતાં કેળવવું જોઈએ. વળી આપણે તેને આપણી આત્માને અર્પીત વર્તતાં, સેમીપ આવેલા વિષયને તત્કાળ સમજી જતાં, તથા તેની દરેક વિગતોને બહુ ચોકસીથી અવગોળી જતાં કેળવવું જોઈએ. સ્વરૂપમાં જે કંઈ આપણી દૃષ્ટિઆગળ આવે તેને તત્કાળ મદદ કરી લેવાનું, તથા પ્રત્યેક વિચારને બધી દિશાઓથી બહુ સાવધાનપૂર્વક જોઈ જવાનું તેને શીખવવું જોઈએ. જે વિચારના પૃથક્ પૃથક્ ભાગને આપણે બહુ બારીકીથી અવગોળીએ છીએ અને તેના ઉપર વિચાર કરીએ છીએ તે વિચાર આપણા પોતાના અંગરૂપ જ થઈ જાય છે. તે વિચારપ્રતિ આપણું લક્ષ્ય ખેંચાયું છે, એ વાત જ દર્શાવી આવે છે કે તે વિચારનો અને આપણો કંઈક અંશમાં અનુકૂળ સંબંધ પૂર્વથી જન્મેલો છે. આથી કરીને આપણા શરીરના જે અણુઓને તે વિચારસાથે અનુકૂળ સંબંધ હોય છે તે અણુઓપ્રતિ તે વિચારનાં આદિલનો આપણા મગજદ્વારા પ્રેરવામાં આવે છે, અને આ આદિલનો તે ભાગમાં રુધિરની ગતિ વધારીને ત્યાં નવું જીવન અને ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે. વળી આ નવેક્ષરથી જન્મત થયેલાં અણુઓ, અવયવો અથવા ઇદરિયો મગજમાં પાછાં તેવાં જ આદિલનો મોકલે છે, અને મગજમાંથી તે આદિલનો બાહ્ય પ્રદેશમાં, બીજાં મગજોપ્રતિ જવાને, અથવા જે મગજો તે વિચારને ખાસ અનુકૂળ હોય છે તેમનાપ્રતિ જવાને નીકળી પડે છે. આ રીતે જ્ઞાનતંત્રીઓને શરીરની સાથે સંબંધ હોય છે. એક વિચારના સંબંધનો ઉપર વર્ણનો વિધિ પૂર્ણ થઈ રહે છે કે તે જ જાતના બીજા વિચારો, અથવા તેના સંબંધનાળા વિચારો મગજમાં પ્રવેશી શકે છે, આખા શરીરમાં ફરી વળે છે, પોતાની અસર શરીરઉપર કરે છે, અને મનુષ્યના કશા પણ પ્રયત્નવિના વિદાય થાય છે.

કોઈપણ વિષયનાં આદિલનોસાથે મનથી અને શરીરથી અનુકૂળ સંબંધ બાંધ્યા પછી, તે વિષયના વિચારોની દારની દાર આપણુપ્રતિ આકર્ષી આણુવી, એમાં કશો જ પરિશ્રમ પડતો નથી. સ્વરૂપમાં, અમુક સમયમુધી ઉપરની ક્રિયા ચાલુ રાખવામાં આવે છે તો તે ટેવરૂપ થઈ જાય છે અને તેના તે વિચારોને ફરી આવતા અટકાવવાનું કામ કેવળ અશક્ય થઈ પડે છે, અર્થાત્ આપણે તે વિચારોનું વિસ્મરણ કરી શકતા નથી.

આપણા શરીરના કોઈપણ ભાગનાં આદિલનોસાથે જે વિચારોને અનુકૂળ સંબંધ હોતો નથી, તે વિચારો આપણાપ્રતિ આકર્ષાઈ આવતા નથી. આથી આ એક સિદ્ધ નિયમ જ સમજવો કે આપણા મગજમાં જે જે વિચાર પ્રબળ વેગથી પ્રવેશ કરે છે, તેના આપણી સાથે સંબંધ છે. તે આપણું કલ્યાણ કરનારો હોય અથવા આપણો વિનાશ કરનારો પણ હોય. તે શું કરનારો છે તેનો નિર્ણય આપણે પોતે જ કરી લેવો જોઈએ, અને પછી કલ્યાણ કરનારો ભાગે તો સેવવો અને વિનાશ કરનારો ભાગે તો લજવો.

કોઈ મનુષ્યે કોઈ વિષય અથવા પ્રક્રિયા અથવા કોઈ યોજના તમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય અને તે સમજાવવામાં તેણે ભાષા પણ સરળ વાપરી હોય, કારણો પણ બજાવ્યાં આપ્યાં હોય, અને તમે પણ તેના ઉપર બરાબર લક્ષ આપ્યું હોય, તે છતાં પરિણામમાં તમને તે વિષય જરા પણ સમજાયો ન હોય, એવો કોઈ પ્રસંગ તમારે કદી આવ્યો છે? તે વિષયનો ભાવ કયા કારણથી તમારા મગજમાં ન ઉતર્યો, તેનું કારણ પણ તમને નહિ સમજાયું હોય, એવું પણ તમારે બન્યું હશે. તે વિષય તમને નહિ સમજાવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે: તે વિષયમાં જે જે અંશોની ચર્ચા કરવામાં આવી હોય છે, તે અંશો તમને કેવળ નવીન હોય છે. વિચારનાં આદેશનોનો જે ખાસ સંયોગ તેમાં થયો હોય છે, તેનો પૂર્વે તમારા મગજને કોઈ દિવસ સંબંધ થયો હોતો નથી. આથી તે વિષયના નિરૂપણથી તમારા મગજમાં સમ્પત્તિ આદેશનો ઉત્પન્ન થઈ શકતાં નથી. આમ છતાં તે વિષય ન સમજાવાથી જે તમને સંતાપ પ્રકટે છે, તો તમે એકલા પડો છો. ત્યારે તે વિષયમાં તમારી વૃત્તિ એકાગ્ર કરો છો, તેનો વિચાર કરો છો, અને તેના ચિંતનમાં ને ચિંતનમાં તમારી વૃત્તિને જોડેલી રાખો છો. આમ યતાં પરિણામમાં તે વિષયને સમજવામાં જેવા પ્રકારનાં આદેશનોનો સંયોગ થવો જોઈએ, તેવા સંયોગ તમારા મગજમાં થાય છે, અને તેમ યતાં તે વિષયઉપર આચિંતો પ્રકાશ પડે છે, અને તે તમને સમજાયો હોય એમ તમને લાગે છે.

જ્યારે તે મનુષ્યે તે વિષય તમને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોય, ત્યારે તમે તેને સમજી શક્યા ન હતા, પણ એકલા પડતાં તમારા મને મગજના જ્ઞાનતંત્રીઓ ઉપર ક્રિયા કરવાનું જારી રાખ્યું, અને અતે ખરાં આદેશનોને ઊપજાવ્યાં, અને જ્ઞાનનો એકદમ તમારા મગજમાં પ્રકાશ થયો. આ પ્રકાશ તે મનુષ્યે કહેલા શબ્દોથી તમારા મગજમાં પ્રકટ થયો નથી, પણ એકાગ્રતાથી જે વિચાર (જ્ઞાન) તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષ્યો તેથી પ્રકટ થયો હોય છે. તે વિષયવિષે જે તમને જ્ઞાન થયું, તે કંઈ તેણે સમજાવેલી વાત તમને યાદ આવી તેથી થયું, એમ કંઈ નથી. કારણ કે તે વિષયને તમે સમજેલા જ ન હોવાથી કયા મુદ્દા યાદ રાખવા તે તમે જાણતા જ ન હતા, પણ તે જ્ઞાન ઐકાંતમાં એકાગ્રતાપડે તમે બહારથી તમારા પ્રતિ જે જ્ઞાન અવશ્યું તેમાંથી પ્રકટ થયું હોય છે.

અનેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તથા વિદ્યાનિવેદિનાં ચરિત્રોનો તમે લક્ષ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરશો તો તેઓને આમ જ બન્યું હતું, એમ તમને સ્પષ્ટ થશે. ભારે અભ્યાસથી અને એકાગ્રતાથી તેઓએ એવા ઉચ્ચ વિચારોને શોધી કાઢ્યા હતા કે સામાન્ય મનુષ્યોને તે કેવળ અજાણ્યા હોવાથી તેઓ તેમને લેશ પણ સમજી શક્યા ન હતા, અને તેથી તેવા વિચારોને પ્રકટ કરનારા તે મહાપુરુષો તેમના જીવનકાળમાં શ્રમિત શક્તિવાળા અથવા ધર્મોદ્ધારક પુરુષોત્તરીકે લેખાયા હતા, અને તેમના ઉપદેશોનું હાર્દય કરી કાઢવામાં આવ્યું હતું. તેમના મરણપછી કેટલેક વર્ષે તે જ વિચારોમાં રહેલા ઉચ્ચ જ્ઞાનનો લોકોમાં સ્વીકાર થયો છે, અને તેઓનાં મહાપુરુષોત્તરીકે યશોભાવ ગવાયાં છે, તથા તેમના કીર્તિસ્તંભો પણ ચણવામાં આવ્યા છે. આમોંના ધણ મહાપુરુષોને જ્યારે તેઓ જીવતા હતા ત્યારે ધણું જ ઓછું જ્ઞાન મળ્યું હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમના ઉપર જીવન પણ ગુનારવામાં આવ્યો હોય છે. તેઓનું વાર્તાવિક સ્વરૂપ તેમના જીવનકાળમાં ભાષ્યે જ સમજાવવામાં આવ્યું હોય છે, કારણ કે

મનુષ્યોના એ સ્વભાવ જ હોય છે કે પોતાના ઉપરથી બીજાની કિંમત આંધવી, અર્થાત્ પોતાના જ્ઞાનઉપરથી આખા જગતના મનુષ્યોના જ્ઞાનની પ્રમાણતાનો નિર્ધાર કરવો. પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદામાં જે વાત ન આવી હોય તે યથાર્થ દ્રષ્ટિથી ગમે તેટલી સાચી હોય તોપણ મનુષ્યો તેને ખોટી જ ગણે છે. જે વાત સમજવાની પોતાનામાં શક્તિ નથી હોતી તે વાત પોતાનાથી ચઢીયાતી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે ભલે શોધી કાઢી હોય તોપણ મનુષ્યોના મોટે ભાગે તેને જુદી કહે છે, અને તે ચઢીયાતી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને ચક્રમ્ અને ગાંડાની દરખીતાદમાં મોકલવા લાયક ગણે છે. પોતાને નહિ સમજવાથી જે મનુષ્ય બીજાના વિચારોઉપર અને તર્કત્રેષ્ટીઉપર ટીકા કરે છે તે મનુષ્ય પોતાની તેવી કૃતિથી પોતાની બુદ્ધિની નિરૂપતા દર્શાવી આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

દુઃખ નિરૂપયોગી નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્યના જીવનમાં દુઃખના પ્રસંગો આગાધિના રહેતા જ નથી. કાર્ધ કાર્ધ પ્રસંગ તો એવા આવે છે કે જાણે દુઃખોએ આપણા ઉપર સામટાં. તુટી પડવાનો સંપ ક્યો ન હોય, એમ આપણને લાગે છે. સર્વ રીતે સુખી મનુષ્યનું ધન એકદમ જતું રહે છે, સ્ત્રી-પુત્ર આદિ કુટુંબનાં સધળાં મનુષ્યો ખરી ભય છે, ધરખાર વેચાઈ જાય છે, અને ખાવાંને મુકા રોટલો એકે ટુંક પણ નુમ્બે, એવી રિયતિ ધર્ષ રહે છે. આવા પ્રસંગો વ્યવહારમાં ન્યૂનાધિક અંશમાં નિત્ય જનતા આપણે જોઈએ છીએ, અને તેમ ધરાવું કારણ ઘણે પ્રસંગે આપણે સમજી શકતા નથી.

આવા દુઃખ સોગાંથી પાંચને કે દશને જ આવે છે, એમ કંઈ નથી. સર્વને જ દુઃખનાં કાળાં વાદળાંથી ઘેરાયલા આવા અધકારના દિવસો આવે છે. વર્ષોનાં વર્ષો આનંદમાં મહાદયા કરતા હોઈએ છીએ, સમુદ્રની લહેરીઓની પેઠે આપણે ત્યાં પૈસાની ઊંચો ઉછળતી હોય છે, ગાડી ઘોડે બેશીને તાંજુલ ચાવતા મિત્રોની સાથે પ્રસન્ન પદાથી નવાં નવાં શોભિતાં વસ્ત્રો 'હેરીને ફરતા હોઈએ છીએ, અને સધળાં જ કામમાં અપણા પૈસા સવળા પડતા હોય છે, એટલામાં એકાએક દુઃખનું કાળું વાદળું નેત્રનેતામાં ચડી આવી આખા આકાશને ઘેરી વળે છે, અને આપણે સાવધ થવા જઈએ તે પહેલાં તો આપણા ઉપર તુટી પડી આપણને સર્વજન બીજાની નાંખે છે સધળું જ તળેઉપર ધર્ષ જાય છે. કાંઈ ભયંકર બાગ્ય છુટ્યો હોય તેની પેઠે આપણા સુખના ભવનના પુરએ પુરયા ઉડી જાય છે.

સુખમાં કદલોલ કરતાં આ મનુષ્યોને આવા અપ્રિય પ્રસંગો શા માટે આવવા જોઈએ? શા માટે જગતમાં નિરંતર સુખ ન પ્રવર્તે રહેવું જોઈએ? શા માટે દુઃખે વગરબોલાએ જ્યાં ત્યાં પ્રવેશી રંગમાં ભંગ કરવા જોઈએ?

એટલા જ માટે કે આપણે અપૂર્ણ છીએ. અપૂર્ણ રાવાથી આપણને પૂર્ણ કરવા દુઃખ આપણા ઉપર આવે છે. આરસના પથ્થરઉપર સલાટનું ટાંકણું શું તેને પીડા આપવા માટે પડે છે? આજે અપૂર્ણ રહેલી પાલાણીની મૂર્તિઉપર કાલે સલાટ તીક્ષ્ણ ટાંકણાના સોંકડો પ્રહારો તેને પૂર્ણ અને મનોહર કરવા મારે છે, એ શું આપણે નથી જાણતા?

ટાંકણના પ્રહારો પડ્યાવિના પાપાણુમાંથી મનોહર મૂર્તિ કેવી રીતે થાય ? પૂર્ણ મૂર્તિ ઘડાઈ રહ્યા પછી કયો સલાહ તેના ઉપર ટાંકણું મારે છે ? ઉલટું તેનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવા જ સાવધાનતા સેવે છે.

આપણે અપૂર્ણ છીએ, અને આપણને પૂર્ણ થવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી આપણે અપૂર્ણ છીએ, અને અપૂર્ણ રહીશું ત્યાં સુધી દુઃખ આપણા ઉપર આવ્યા જ કરવાનું. ટાંકણું ન પડતાં પાપાણુ જેમ પાપાણુરૂપ જ રહે છે, અને મનોહર મૂર્તિરૂપ કદી પણ થતો નથી, તેમ દુઃખ ન પડતાં આપણે અપૂર્ણ અને દોષવાળા જ રહીએ છીએ, અને પૂર્ણ અને શુદ્ધ કદી પણ થતા નથી.

જો આપણે અપૂર્ણ અને દોષથી ભરેલા છીએ તો દુઃખનાં કાળાં વાદળાં આપણા ઉપર તુટી પડવાં જોઈએ જ. મેલા સુવર્ણ ધગધગતી ભઠ્ઠીમાં પડવું જ જોઈએ. દુઃખના અગ્નિમાં યજ્ઞને પસાર થવાની આપણે અગત્ય જ છે. આપણા ધાર્મિક પ્રમાણે જ જો સઘળું બન્યા કરે, સંપત્તિ અને સુખના સમુદ્રોમાં જો આપણે આપણી આજની સ્થિતિમાં અખંડ રોળાયા કરીએ તો પરિણામ એ જ આવવાનો કે આપણે આવા ને આવા દોષવાળા અને અપૂર્ણ જ રહેવાના. પૂર્ણ અને શુદ્ધ થવાનો આપણને કદી પણ પ્રસંગ નહિ જ આવવાનો.

દુઃખ પ્રાપ્ત થવાથી અને તેમાં પણ તે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી જ મનુષ્ય મોટો બને છે. વિપત્તિના અગ્નિમાં ધૈર્યથી પસાર થવાથી જ મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વ અને દેવત્વ આવે છે, અને પરિણામે તે ઈશ્વર થાય છે.

હરિશ્ચંદ્ર, નળ, ધ્રુવ, પાંડવ આદિ અસંખ્ય મહાજનોને દુઃખ ન આવ્યું હોત તો શું તમને લાગે છે કે આજે તેઓ મદાજનોતરીકે પૂજાતા હોત ? દુઃખમાં જ મનુષ્યોના દૈવી ગુણો પ્રકટી આવે છે. દુઃખે જગતનું જેટલું હિત કર્યું છે તેટલું ખીજ કાઢ્યું કેવલિત જ કર્યું હશે.

દુઃખ નપાડે, આપણાથી ન ઉંચકાય એવા બોળથી આપણને દાખે છે ત્યારે આપણે જર્મીનસાથે એકાકાર થતા નથી, પણ ઉંચા વધીએ છીએ; અને જેમ જેમ તે આપણને વધારે દાખે છે, તેમ તેમ આપણે વધારે ઉંચા થતા જઈએ છીએ, તે એટલે સુધી કે અંતે ગગનમાં પહોંચતા જતા આપણા મનોબળને પહોંચવા દુઃખ અસક્ત થઈ રહે છે.

આ કરેલુથી દુઃખ આવે ત્યારે નિઃશ્વાસ ન નાખો, રડો નહિ, અને પોતાને દુર્ભાગી ન માનો; પરંતુ આપણી ઉભતિ કરવાને જ તે આવ્યું છે એમ માની તે સ્થિતિમાં આપણામાં રહેલા ઉંચા ગુણોને પ્રકટાવો. ઉચ્ચ ગુણોને પ્રકટાવી વાસ્તવિક મહત્તાને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ આપણું જીવન છે, એમ નિશ્ચય કરી, ઉચ્ચ ગુણોને પ્રકટવામાં મદદ કરનાર દુઃખને જોઈને પ્રસન્ન થાઓ.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૧ થી.)

તાત્પર્યકત્વાદ્ યાચ્ચ ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—વાગાદિનાં તેજસ્ આદિ ભૂતો કારણ છે તેથી (પ્રાણુની ઉત્પત્તિ એ પ્રકરણમાં કહેલી સિદ્ધ થાય છે.) તત્પર્યકત્વાત્—તે એટલે તેજસ્, અપ્ અને અન્ન એ પૂર્વ છે—કારણ છે તેના તે તત્પર્યક કહેવાય છે.

એવા વાગાદિ હોવાથી,

યાચ્ચઃ—આ ૫૬ ઉપલક્ષક છે એથી વાદ, મનસ્ અને પ્રાણ એ ત્રણું ત્રણું કરવાનું છે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે યદયિ તત્તેજોઽમૃત—તેણે તેજસ્ને સ્વયં એ પ્રકરણમાં પ્રાણુની ઉત્પત્તિનો યાદ નથી કેમકે તેજસ્, અપ્ અને અન્ન એ ત્રણની ઉત્પત્તિનું એ શ્રુતિમાં કથન છે; તોપણ વાણી, મનસ્ અને પ્રાણનું કારણ, જલ જેની પ્રકૃતિ છે એવાં તેજસ્, અપ્ અને અન્ન એ ત્રણ ભૂતો છે એમ કહ્યું છે અને વાગાદિ પણ અક્ષુરાદિની મારફત કરણરૂપ છે તેથી અક્ષુરાદિને સમાન છે તેથી સર્વ પ્રાણ (હ્રિદયો, મનસ્ અને પ્રાણ) જલના વિકારરૂપ છે એ આ પ્રકરણથી પણ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રકરણમાં જનનમયં દિ યોમ્ય મનઃ આપોમયઃ પ્રાણઃ તેજોમયો વાક્—હે સોમ્ય ! મન અજનમય છે, પ્રાણ જનનમય છે, વાણી તેજોમયી છે એમ કહ્યું છે. તેમાં મયદ્ પ્રત્યયનો અન્નમય આદિમાં પ્રયોગ કર્યો છે. મયદ્નો અર્થ વિકાર છે. તેથી અન્નના એટલે પૃથિવીના વિકારરૂપ મનસ્ છે ધૃત્વાદિ આ શ્રુતિનો અર્થ થયો. આ પ્રકારે મયદ્નો વિકારરૂપ મુખ્ય અર્થ હોવામાં આવે તો સ્પષ્ટપણે આ પ્રાણ વિકારરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે કેમકે એ તેજસ્ આદિનાં કાર્ય છે અને તેજસ્ આદિ જલનાં કાર્ય છે. પ્રાણ વાયુરૂપ છે અને તે જલનું કાર્ય ન હોઈ શકે તેથી જલની સ્થિતિને અધીન પ્રાણુની સ્થિતિ થાય છે એવો (તદધીન સ્થિતિ હોવારૂપ) મયદ્નો અર્થ કરવામાં આવે તોપણ જેની તેને અધીન સ્થિતિ છે તે તેના વિકારરૂપ છે એમ લઈ પ્રાણાદિ ભૂતના વિકાર છે એમ સિદ્ધ થઈ શકે છે. વળી જલ-કૃત્ ક નામરૂપનું વ્યાકરણ પ્રતિપાદન કરતાં આ કથન આવે છેઃ યેનાશ્રુતં શ્રુતં મવતિ—જેના શ્રવણથી સર્વ ઇતર અશ્રુત પણ શ્રુત થઈ રહે છે ઇત્યાદિ રીતે ઉપક્રમ છે, એ-તદાત્મ્યામિદં સર્વ—આ સર્વ આત્મરૂપ જ છે—એવો ઉપસંહાર છે. તથા અન્ય શ્રુતિમાં પ્રાણાદિની ઉત્પત્તિ સ્પષ્ટ રીતે કહી છે તેથી એ સર્વ કારણોથી સિદ્ધ થાય છે કે મનસ્ આદિને અદિઃ જનનમયાદિ કહેવામાં આવ્યાં છે તેનું તાત્પર્ય એ સર્વ જલનાં કાર્યરૂપ છે એ પ્રતિપાદન કરવાનું જ છે. તેથી આ રીતે પણ પ્રાણો જલનાં કાર્યરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણમાં બોક્તા આત્માના ઉપકરણરૂપ પ્રાણોની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરી. હવે એ પ્રાણ કેટલા છે તે સંખ્યાનો નિર્ણય કરવા ઉત્તર અધિકરણ ત્રી સૂત્રકાર રચે છેઃ

સસ ગતેર્વિદ્યોપિત્તવાદ ॥ ૫ ॥

સત્યાર્થઃ—(પૂર્વપક્ષી કહે છે કે પ્રાણુ) સપ્ત જ છે કેમકે એ સાત છે એમ શ્રુતિ કહે છે અને એને પ્રાણુપદથી વિશેષિત કરવામાં આવ્યા છે.

પ્રાણોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં શ્રુતિઓની વિપ્રતિપત્તિનો પરિહાર થયો હવે આ અધિકરણમાં સંખ્યાના સંબંધનો શ્રુતિઓનો વિપ્રતિષેધ પરિહાર કરવામાં આવે છે. ત્યાં મુખ્ય પ્રાણુના સંબંધમાં શ્રીસૂત્રકાર આગળ કહેશે. હાલ તો ઇન્દ્રિયોરૂપ ગૌણ પ્રાણુની કેટલી સંખ્યા છે એનો નિર્ણય કરે છે. ત્યાં ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા કેટલી લેવી એ શ્રુતિનો ભેદ હોવાથી સંદિગ્ધ થાય છે. સપ્ત પ્રાણાઃ પ્રમવન્તિ તત્ત્માત્-તેમાંથી સાત પ્રાણુ-ઇન્દ્રિયો-ઉત્પન્ન થાય છે એમ એક શ્રુતિ કહે છે. અહિં સાતમાં પાંચ જાનેન્દ્રિય તથા વાણી અને મનસ્ એ સાતનું ગ્રહણ થાય છે અન્યત્ર બીજી પ્રજ્ઞા બ્રહ્મવતિપ્રજ્ઞાઃ—પાંચ જાનેન્દ્રિય, વાણી, મનસ્ અને હરત એ આઠ ગૃહાન્તિ વર્જન્તિ-ગ્રહણ કરે છે એટલે બંધન કરે છે તેથી બંધનરૂપ ગ્રહણુ ગૃહ્યવડે ગ્રહ કહેવાય છે અને એ વિષયોને લીધે બંધક થાય છે તેથી એના આઠ વિષયો તે અતિગ્રહ છે. કેાદ રથને સપ્ત વૈ શીર્ષણ્યાઃ પ્રાણા દ્વાવવાજ્ઞૌ-સાત શીર્ષણ્ય-શિરસમાં રહેનાર-પ્રાણુ છે અને બે નીચેના પ્રાણુ છે-એમ કરી બે ચક્ષુષુ, બે શ્રોત્ર, બે નાસિકા અથવા ઘ્રાણુ અને વાક્ એ સાત શીર્ષણ્ય ઇન્દ્રિયો તથા પાપુ અને ઉપસ્થ એ બે નીચેની ઇન્દ્રિયો એમ મળી નવ ઇન્દ્રિયોનું કથન કર્યું છે. કવચિત્ નવ વૈ પુરુષે પ્રાણા નાભિર્દશમો-એમ કહી આ નવ તથા દશમી નાભિ મળી દશ પ્રાણુનું કથન છે, કવચિત્ દશમે પુરુષે પ્રાણા ક્ષાત્મકાદય એમ કહી પાંચ જાનેન્દ્રિય, પાંચ ઇન્દ્રિય તથા અગ્નીઆરમો આત્મા એટલે મન વા અતઃકરણુ એમ કહી એકાદશ પ્રાણુનું કથન કર્યું છે, સર્વેષાં સ્પષ્ટાનાં સ્વરૂપાવન-ઇત્યાદિ રથલે બાર પ્રાણુનું કથન છે. અહિં બારમો પ્રાણુ તે છુદ્ધિ છે જેને એ રથને હૃદય નામ આપ્યું છે ચક્ષુષ્ય દૃષ્ટવ્યમ્-ઇત્યાદિ રથને આ બારમા ગ્રહકારને ઉમેરી તેર પ્રાણુનું કથન આવે છે. આ રીતે પ્રાણોની સંખ્યાના સંબંધમાં લિન્ન લિન્ન શ્રુતિઓ ભિન્ન ભિન્ન સંખ્યા દર્શાવે છે તેથી સંશય થાય છે કે પ્રાણુ વા ઇન્દ્રિયોની કયી સંખ્યા લેવી.

આ પ્રશ્નને સંશય યતાં આ સૂત્રથી પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થતો જણાવ્યો કે પ્રાણુ સાત જ લેવા યોગ્ય છે. કેમકે સપ્ત પ્રાણાઃ પ્રમવન્તિ તત્ત્માત્-તેમાંથી સાત પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે, એ આદિ શ્રુતિમાં સાતની જ ગતિ (અવગતિ) એટલે ઉપલબ્ધિ થાય છે. વળી સપ્ત વૈ શીર્ષણ્યા-પ્રાણાઃ એ રથલે જે શીર્ષણ્ય સાત છે તે પ્રાણુ છે એમ કહી પ્રાણુત્વથી એ સપ્તને વિશેષિત કર્યું છે.

અહિં કેાદ સાંકા કરે કે ગૃહાશયા નિહિતાઃ સપ્ત સપ્ત-ગૃહા એટલે હૃદય તેમાં રાચન કરનાર અર્ગાત્ ૨૧ ૨૧ સ્થાનમાં નિહિત સાત સાત છે. એ રથને સપ્ત સપ્ત એમ બે વાર કહી લીપ્સા કરી છે તેથી સપ્તપ્રણુ લેતાં આ શ્રુતિનો વિરોધ આવે છે, કેમકે એ શ્રુતિ સપ્તથી અતિરિક્ત ખીજા સપ્તનું પ્રતિપાદન કરે છે. આમ કહેવામાં આવે તો, પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, એ સાચું નથી. અહિં જે લીપ્સા છે તે પુરુષભેદને લેખને કરી છે એટલે કે પ્રતિપુરુષ સપ્ત સપ્ત પ્રાણુ છે એવો આનો અર્થ છે અને સાત સાત એટલે ચૌદ પ્રાણુ છે એવો એ લીપ્સાનો અર્થ નથી. તેથી આ શ્રુતિસાથે વિરોધ નથી.

જેમ ઉદાહૃત શ્રુતિમાં સાતની સંખ્યાનું શ્રવણુ છે તેમ અષ્ટા નવ આદિ સંખ્યા પણ તે તે રથને શ્રુતિમાં જ કહીએ તો પછી સપ્ત જ શા માટે લેવા ? એ પ્રશ્નનું ઉત્તર એ કે તે તે સંખ્યા શ્રુતિમાં કહેલી છે એ સત્ય છે પણ જ્યારે બે સંખ્યામાં વિરોધ

હોય ત્યારે એકનું જ મહત્ત્વ થઇ શકે છે. ત્યાં જો યોગાત્મી કલ્પનાથી ચાલતું હોય તો ત્યાં અધિકનું મહત્ત્વ કરતું એમાં ગારવ છે. તેથી લાઘવને અનુસરી સમ સંખ્યા સાચી છે એ નિશ્ચય કરાય છે અને એ સમની વૃત્તિભેદની અપેક્ષા કરી અન્ય સંખ્યા શ્રુતિમાં કહી છે તેની ઉપપત્તિ કરવી યોગ્ય જણાય છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં હવે શ્રીમત્પ્રકાર એ સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત જણાવે છે.

હસ્તાદ્યપ્તુ સ્થિતેષ્ટો નૈવમ્ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—(સમથી અતિરિક્ત) હસ્તાદિનું શ્રુતિમાં કથન છે તેથી આ રીતે સમથી આધિક્ય રિયત હોવાથી સમ જ પ્રાણ છે એમ લેવું અનુચિત છે.

આ સિદ્ધાન્તસૂત્રમાં પ્રથમ તો એ કહ્યું કે સમથી અતિરિક્ત હસ્તાદિ ઇન્દ્રિયોનું શ્રુતિપ્રતિપાદન કરે છે. હસ્તો વૈ પ્રહઃ સર્વકર્મણાતિગ્રહેણ ગૃહીતઃ હસ્તાભ્યાં હિ કર્મ કરોતિ—હસ્ત એ ઇન્દ્રિય છે તથા તેનો વિષય દાનાદાન કર્મરૂપ અતિમહ એ વડે એ ગૃહીત છે, સંબંધ છે, બે હસ્તવડે એ દાનાદાન કર્મ પુરુષ કરે છે. ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં હસ્તની ઇન્દ્રિયરૂપે ઉક્તિ છે.

સમથી અધિક હોવાથી એમાં સમનો અંતર્ભાવ થઇ શકે છે. ન્યૂન અને અધિક એમ બે સંખ્યાનો સંશય હોય ત્યાં અધિક સંખ્યા સંભાલ્ય થાય છે કેમકે તેમાં ન્યૂન સંખ્યા અંતર્ભાવને પામે છે. ન્યૂનમાં અધિક અંતર્ભાવને પામતી નથી. તેથી અલ્પની કલ્પના કરવારૂપ લાઘવને અનુસાર સમ જ પ્રાણ છે એમ માનવું યોગ્ય નથી.

આથી ઉલટું ઉત્તર સંખ્યાને અનુસાર એકાદશ જ પ્રાણ-ઇન્દ્રિયો-લેવા ઉચિત છે. આ જ અર્થ દશેષ પુરુષે પ્રાણા શાસ્ત્રેકાદશ-પુરુષમાં દશ ઇન્દ્રિયો છે અને આત્મા એટલે મનસ્ એકાદશ છે, એ શ્રુતિ કહે છે. અહિં ઇન્દ્રિયોનું પ્રકરણ છે તેથી આત્મા શબ્દવડે મનસ્ એટલી અંતઃકરણનું મહત્ત્વ કરાય છે.

અહિં પૂર્વપક્ષી કહેશે કે એકાદશથી અધિક દ્વાદશ તથા ત્રયોદશ પણ શ્રુતિ કહે છે. હા, એ સાચું છે પણ એકાદશથી અધિક વ્યાપાર રહેતો નથી કે જેને માટે અધિક કરણની કલ્પના કરવી પ્રાપ્ત થાય. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગન્ધ એ પાંચને વિષય કરનાર પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન છે અને તેને માટે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે; વચન, આદાન, વિદરણ, ઉત્સર્ગ અને આનંદ એ પાંચ કર્મ છે અને તેને માટે પાંચ કર્મેન્દ્રિય છે; તથા સર્વ અર્થને વિષય કરનાર, ત્રણે કાળને વિષય કરનારી જેની વૃત્તિ છે એનું અનેક પ્રકારની વૃત્તિવાળું મનસ્ એક અંતર દન્દ્રિય છે. આ મનસ્ જ વૃત્તિભેદથી-વ્યાપારભેદથી-કોઇ કોઇ સ્થળે ક્ષિત્ર નામેથી, મનસ્, શુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત એ નામેથી વ્યવહારાય છે. કામ, સંકલ્પ આદિ નાનાવિધ વૃત્તિનો અનુક્રમ કરી શ્રુતિ કહે છે. કે એતદ્ વર્ષ મન એવ-આ સર્વ મનની વૃત્તિ હોવાથી મનસ્ જ છે, અને મનસ્થી ક્ષિત્ર તરવો નથી. તેથી દ્વાદશ તથા ત્રયોદશનું કથન આ રીતે ઉપપન્ન થાય છે અને તેને લીધે મારકે તેર ઇન્દ્રિયો માનવાની અજાયબ રહેતી નથી.

વળી સમ શીર્ષણ પ્રાણ છે એમ આમહ ધરનાર પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે જો ચાર જ પ્રાણ અભિમત હરે છે અને એ સ્થાનભેદથી સમ કહેલા કરે છે. બે શ્રાવ, બે ચક્ષુષ, બે શ્રાણ અને એક વાહ એ ચાર જ ઇન્દ્રિયો ગણતાં થાય છે.

આ ચાર અથવા સમ પ્રાણની વૃત્તિભેદરૂપ ખીજ ઇન્દ્રિયો છે એમ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું તે પણ અયોગ્ય છે કારણ કે હસ્તાદિ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર અને આ ચારના

આપારમાં અત્યંત વૈભવ્ય છે તેથી એ ઇન્દ્રિયોને મોત્રાદિ ચારની વૃત્તિભેદરૂપ લેવાય તેમ નથી.

આ જ પ્રમાણે નવ વૈ સુર્યે પ્રાણા નાભિદર્શમાં-એ શ્રુતિમાં દસ પ્રાણ કલા છે તે દેહનાં છિદ્રોને અગ્નિપ્રેત કરી દેલા છે અને દસ ઇન્દ્રિયો છે એમ ઇન્દ્રિયભેદને અભિપ્રેત કરી દેલા નથી. કારણ કે અહિં નાભિદર્શમાં છે એવું વચન છે. નાભિ એ કેષ્ઠ ઇન્દ્રિયરૂપે પ્રસિદ્ધ નથી. મુખ્ય પ્રાણનું એક ત્રિશેષ સ્થાન નાભિ પણ છે એટલાપરથી જ અહિં નાભિને દર્શાવી કહી છે. શ્રુતિમાં કેષ્ઠ કેષ્ઠ સ્થળે ઉપાસનાને અર્થે કેટલાક (જેવા કે સમ) પ્રાણનું કથન છે અને કેટલેક સ્થળે ઉપલક્ષણાર્થે (અપ્રાદિત) કથન છે. તેથી આ પ્રકારે પ્રાણની સંખ્યાસંબંધમાં કિંતુ કિંતુ શ્રુતિ દેવાથી કયી શ્રુતિ કયા અભિપ્રાયવાળી છે એનો વિવેક કરવાનું આવશ્યક છે. હાં ઇન્દ્રિયોવડે યતાં કાર્યોમાત્ર જોતાં એકાદશ સંખ્યા જણાવનાર શ્રુતિવચન સંખ્યાના સંબંધમાં પ્રમાણ છે એ સિદ્ધ છે.

વર્ણક ૨.

આ પ્રકારે આ બે સૂત્રોનું એક વ્યાખ્યાન છે. આ વ્યાખ્યાન અસંમતજેનું કેષ્ઠ કહી શકે તેમ છે. કારણ કે સમ પ્રાણ જ્યાં કલા છે હાં પાંચ યાનેન્દ્રિય, વાઙ અને મનસુ એ સાતનું મહણ છે. અને રીર્ષિરૂપ પ્રાણ કલા છે હાં એ સાત નહિ લેવાતાં માત્ર ચાર જ લેવાય છે. તેથી પ્રથમ સૂત્ર આ વ્યાખ્યાનમાં ઘટતું નથી. આ અરચિને લીધે આ બે સૂત્રોની આ બીજી યોજના છે, આ દ્વિતીય વ્યાખ્યાન છે. તે આ પ્રમાણે:—

પ્રથમ સૂત્રમાં પૂર્વ પદા એ કલો કે પ્રાણ સમ જ લેવા કેમકે સાતની જ ગતિ તત્કાલમન્ત પ્રાણોન્નૂકામતિ પ્રાણમન્નૂકામન્ત સર્વે પ્રાણા બન્નૂકામન્તિ-શ્વપની ઉત્ક્રાન્તિ યાય છે એટલે તેની પાછળ મુખ્ય પ્રાણની ઉત્ક્રાન્તિ યાય છે અને મુખ્ય પ્રાણની આ રીતે અન્નક્રાન્તિ થઈ એટલે તેને અનુસરીને સર્વ ઇન્દ્રિયોરૂપ પ્રાણની ઉત્ક્રાન્તિ યાય છે— એ સ્થળે કહેવામાં આવી છે. અહિં શંકા યાય કે આ શ્રુતિમાં સર્વ શબ્દનો પાઠ છે અને તેથી સર્વ ઇન્દ્રિયોનું એ વડે મહણ યાય છે તો પછી સાત જ કેમ લેવા ! એ શંકાનું ઉત્તર કે આ પ્રકરણમાં મધુથી આરંભી તત્ત્વપર્વન્ત સાત ઇન્દ્રિયો જ વિશેષિત છે અને તેથી તે જ પ્રકૃત છે. આ પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ય યત્રિય ચાક્ષુષઃ સુર્યઃ પરાઙ્ પર્માવર્તતે બધારૂપજો મવતિ એકીમવતિ ન પશ્યતીત્યાદુઃ-ત્યારે અન્નપ્રદેશમાં રહેલો સૂર્યના અંશરૂપ પુરુષ બહિર્દેશમાંથી પોતાના અંશી સૂર્યમાં જતો રહે છે ત્યારે આ મરણના સધિપર આવેલો પુરુષ રૂપને જાણતો નથી, ત્યારે એના લિંગ દેહના અંશરૂપ ચતુર ઇન્દ્રિય મનસાથે એક થઈ રહે છે અને ત્યારે પાર્શ્વરૂપ અનુભવે દેહ છે કે દેવે એ દેખી શકતો નથી, હતાદિ. અહિં દેખતો નથી, સુંઘતો નથી, જોલોતો નથી, સ્વાદ જાણી શકતો નથી, અવણ કરતો નથી, સંકલ્પાદિ કરતો નથી, જાણતો નથી એમ આગળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેથી સાતનાં જ કાર્યોનો અભાવ અહિં વર્ણ્ય છે સર્વ શબ્દ સર્વનામ છે અને તેથી પ્રકૃતને જ લાગે છે. પ્રકૃત જ્ઞાત છે તેથી સર્વવડે એ સાતનું જ મહણ યાય છે. જેમ સર્વ બ્રહ્મણને જોગન કરાવતું એ વાક્યમાં સર્વ શબ્દથી ભૂત, ભાવી અને વર્તમાન સર્વ બ્રહ્મણમાત્રનું મહણ થતું નથી પણ જે બ્રહ્મણો નિમન્ત્રિત છે અર્થાત્ પ્રકૃત છે તેનું જ મહણ યાય છે, તે જ પ્રમાણે અહિં પણ જે પ્રકૃત સમ ઇન્દ્રિયો તેનું જ સર્વ શબ્દવડે મહણ કરી શકાય છે,

અને અન્યનું નહિ. અહિં શંકા યશે કે મનન કરતો નથી એમ કહ્યા પછી “ જાણતો નથી, વિજ્ઞાન પામતો નથી ” એમ અષ્ટમ ઇન્દ્રિયનું મહત્ત્વ છે તો પછી સમનું જ અહિં પ્રકૃતત્વ કમલો છે ? એનું ઉત્તર એ કે મન અને શુદ્ધિ- (વિજ્ઞાન) એ બંને તરફથી એક જ છે, માત્ર વૃત્તિભેદથી એક મન અને તે જ વિજ્ઞાન કહેવાય છે. તેથી એ વિજ્ઞાન-પદવડે સમથી અતિરેક પ્રાપ્ત થતો નથી અર્થાત્ સમ સંખ્યા ઉપપન્ન જ છે. તેથી સમ જ પ્રાણ છે એમ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થયો.

આ યતાં સિદ્ધાન્તસૂત્રથી એ ઉત્તર અપાયો કે એ સમથી અતિરિક્ત હસ્તાદિ ઇન્દ્રિયો હસ્તો વૈ ગ્રહઃ-ધૃત્વાદિ શ્રુતિમાં કહેલી છે. ત્યાં ગ્રહ એટલે બંધન કરનાર ક્ષેત્ર પુરુષ આગ્રહસંગ્રહ ઇન્દ્રિયવડે બંધનને પામે છે, એ ક્ષેત્ર ગ્રહ એક જ શરીરમાં બંધન પામે છે એમ નથી પણ અન્ય શરીરોમાં પણ બંધન પામે છે કેમકે બંધક ઇન્દ્રિયો સર્વત્ર સમાન છે, તેથી અન્ય શરીરમાં સંચાર પામનાર આ બંધન જેને ગ્રહ સંગ્રહ આપી છે તે છે એ કહેવામાં આવે છે. આમ હોવાથી રમૃતિવચન છે કે પુર્યષ્ટકૈન લિંગેન પ્રાણ-યેન સ યુજ્યેત । તેન વદસ્ય વૈ વન્ધો મોક્ષો મુક્ત્ય તેન વ ॥ અવિદ્યા, કામ, કર્મ, ભૂત પંચક, પ્રાણ પંચક, માનેન્દ્રિય પંચક, કર્મેન્દ્રિય પંચક, અને અંતઃકરણ એ અષ્ટનું નામ પુર્યષ્ટક છે. એ પુર્યષ્ટક પ્રાણપર આરૂઢ યદ્ય પ્રયાણ કરે છે. તેથી પ્રાણાત્ એ પુર્ય-ષ્ટકથી ક્ષેત્ર પુરુષ સંયુક્ત થાય છે અને એને લીધે જ એને બંધ તથા મોક્ષ થાય છે. આ રમૃતિવચન જણાવે છે કે મોક્ષથી પૂર્વે ગ્રહસંગ્રહ આ બંધનનો જીવનો વિયોગ થતો નથી અર્થાત્ જીવસાથે એ સદા સંયુક્ત રહે છે. આઘર્ષણમાં ઇન્દ્રિયો તથા વિષયોનો અનુક્રમ કરતાં જેમ ચક્ષુષ દૃષ્ટવ્યં ચ-ચક્ષુ એ ઇન્દ્રિય છે તથા રૂપાદિ દૃષ્ટવ્ય તેના વિ-ષય છે એમ કહ્યું છે તે જ પ્રમાણે હસ્તાં ચાદાતવ્યં ચ ઉપસ્થધાનન્દયિતવ્યં ચ પાણ્ય વિસર્જનિતવ્યં ચ પાદો ચ ગન્તાવ્યં ચ ॥ એમ કહી હસ્ત એ ઇન્દ્રિય તથા આદાન તેનું કામ, ઉપસ્થ એ ઇન્દ્રિય તથા આનંદ તેનું કર્મ, પાણ્ય એ ઇન્દ્રિય તથા વિસર્જ તેનું કર્મ અને પાદ એ ઇન્દ્રિય તથા ગમન તેનું કર્મ એમ જણાવ્યું છે અર્થાત્ ચક્ષુરાદિની માફક હસ્તાદિને ઇન્દ્રિયરૂપે વર્ણવે છે. તે જ પ્રમાણે દશેમે પુરુષે પ્રાણા આત્મૈકાદશઃ તે યદાદામા ચ્છશીરાન્મર્ત્યાદુલ્કામન્તિ અથ રોદયન્તિ-પુરુષમાં આ દશ ઇન્દ્રિયો તથા અગ્નીઆરમ્ભી ઇન્દ્રિય તે ગન છે એ અગ્નીઆર જ્યારે આ મરણુશીલ શરીરથી ઉત્ક્રમણને પામે છે ત્યારે પાત્તવરથ લોકને રૂદન કરાવે છે-એ શ્રુતિમાં આ એકાદશની ઉત્ક્રાન્ત કહી છે વળી ઉપર જણાવેલી શ્રુતિમાં સર્વ શબ્દ પ્રાણસાથે સંબદ્ધ છે તેથી અશેષ પ્રાણોતું અસિધાન કરે છે અને પ્રકરણને લક્ષને સમ પ્રાણનું જ અસિધાન કરતો નથી, કારણ કે પ્રકરણકરતાં શબ્દ અર્થાત્ શ્રુતિ અધિક જલવાન છે. સર્વ બ્રાહ્મણોને ભોજન આપતું એમાં પણ અવનિવર્તી સમસ્ત બ્રાહ્મણેનું જ મહત્ત્વ કરવું યોગ્ય છે કારણ કે સર્વ શબ્દનો પ્રયોગ છે, પણ એ સર્વને ભોજન કરાવતું અસંબંધિત હોવાથી જ સર્વ શબ્દની વૃત્તિ નિમગ્નિત બ્રાહ્મણોના વિષયક લેવાય છે. અહિં સર્વ શબ્દના અર્થને સંકુચિત કરવામાં એનું કોઈ કારણ નથી. તેમ અહિં સર્વ શબ્દથી અશેષ પ્રાણો-ઇન્દ્રિયોતું પ્રવિગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે. સમ ઇન્દ્રિયોતું ઉત્ક્રમણ કહ્યું છે તે પ્રદર્શનાર્થે છે, ઉપસક્તણ્ય રૂપ છે, તેથી સર્વ રીતે શબ્દનઃ તથા કાર્યતઃ ઇન્દ્રિયો એકાદશ છે એ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રાણોની ક્ષયતાના સંબંધમાં નિર્ણય કરી એ ઇન્દ્રિયોરૂપ પ્રાણોતું પરિ-માણ્ય નિર્ણય કરવા શ્રી સૂતકાર અન્ય-અધિકરણ રચે છે, તથા તેનો સિદ્ધાન્ત જણાવે છે. (અપૂર્ણ.)

શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય.

(અનુસંજ્ઞાન ૨૬ મા વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી.)

ગૃહમેધ.

ગૃહસ્થાશ્રમીનો દ્વાપત્ય યોગ ગૃહમેવરૂપ છે—વિષયી જનોના સંસાર અને ગૃહમેધના સ્વરૂપનો ભેદ—ગૃહમેધની શારીર માનસ અને અધ્યાત્મભૂમિકા—ગૃહમેધની ઐતહાસિકતા અને બૃહદ્દારણ્યકના અવિદ્યાસૂત્રની મીમાંસા—ગૃહમેધના પાંચ સાધનો—શારીર ગૃહમેધના રૂપ પતી સંતતિની ધારા—માનસ ગૃહમેધથી ઉત્પન્ન થનારા જ્ઞાનવૈભવ—અધ્યાત્મગૃહમેધનું “સ્વાત્માનુભવ”રૂપ રૂઢ—આ સિદ્ધાન્તના પ્રામાણ્યમાં વિશ્વાધારની ઉક્તિ—પશ્ચિમના ગૃહસ્થાશ્રમ અને આપણા ગૃહમેધના સ્વરૂપ, સાધન અને ફલનો ભેદ—આપણા ગૃહમેધમાં ગુંથાયેલી ત્રિવિધ ઋણભાવના—ત્રિવિધ ધિણ અને ત્રિવિધ ઋણભાવનાનો પરસ્પર સંબંધ—આ ઋણભાવનાની અવગણનાથી ઉત્પન્ન થતી વનરૂપિતા, પ્રાણી, અને જનસમાજપ્રતિનિ આપણી અપારવાણી પ્રવૃત્તિ—પ્રકૃતિદેવીનો પ્રભાવ—આપણી ભૌતિક નીતિની શિથિલતા—ત્રિવિધ ઋણનિવૃત્તિના ઉપાયો—દેવવર્ગપ્રતિનું અને ધ્યાનજીવન—પ્રતિદ્વં કર્તવ્ય—ઉપાસના અને સ્વાધ્યાયપ્રવચનની મહત્તા—વર્તમાન કાલનો અધ્યયનલેખ—આપણી પરદર્શિતાના ઉપદેશરૂપર આધાર રાખવાની ચોચનીય દશા—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના જીવનપ્રસંગમાંથી સ્વાધ્યાય પ્રવચનનો લેખ—અતિથિયજ્ઞ—સ્વયં, અન્ન, જલ, વસ્ત્ર, અને ધન—રૂપ પાંચ પદાર્થોથી અતિથિનું સંતર્પણ—ચતુર્ભૂતનો લેખ.

પંચમ કલા.

ગૃહમેધ.

પત્તાવાન્ ઘૈ કામ. ॥—પૃ આ. ઉ.

૦૫ તીત પ્રકરણોમાં આપણે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગની સિદ્ધિ શી રીતે કરવી તે સંબંધમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સન્નિશ્રયો વર્ણન કરી ગયા, અને આ ત્રિવર્ગની સિદ્ધિ એકાગ્રી પુરુષ સાધી શકે તેમ નથી, પરંતુ સદ્ધર્મચારિણીના યોગથી અર્થાત્ શુદ્ધ ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મપાલનવડે તે ત્રિવર્ગની પરસ્પર અભ્યાસિત સિદ્ધિ સાધી શકાય છે એમ પ્રતિપાદન કરી ગયા.

શ્રી સનાતનવેદધર્મના ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ વિભાગની વર્તમાનક લમાં એ પ્રકારથી તાણુતાણુ થતી આપણે અનુભવીએ છીએ. એક પક્ષ પશ્ચિમની વિદ્યાપદ્ધતિથી ઢેળવાયેલો દેવતાયોગને ધૈર્ય માની માત્ર ઐહિકસુખના સાધનભૂત તેને ગણી કાઢે છે; અને બીજો પક્ષ પ્રાચીન રહસ્ય-ત્રેણીને નહિ જાણવાથી ગૃહપતિ અને ગૃહિણીના યોગને માત્ર ઐહિકસુખસિદ્ધિમાં અધઃપતન ન થાય—અર્થાત્ નીતિ રીતિમાં સમ્યક્તાથી રહેવાય એવા હેતુથી આપણા વિચારોએ

યોગેલો એક કૃત્રિમ માર્ગ છે એમ માને છે. ત્યારે એક પક્ષ દાંપત્યધર્મને પરમાર્થનો અનુસંધાયક માનતો નથી, ત્યારે બીજો પક્ષ વસ્તુતઃ તેને પરમાર્થવિરોધી માની શિષ્ટતાની છાપવડે તેનો સત્કાર કરે છે અને પક્ષ સનાતન વેદધર્મના અંશભૂત દાંપત્યધર્મને અન્યાય આપે છે. ગૃહસ્થાશ્રમીઓનો ગૃહમેધ માત્ર વિપરીતનોમા વિદગ્ધ વિલાસરૂપ નથી, તેમ મોટા અનર્થમાં પડતાં અયાવનાર કૃત્રિમ નીતિરક્ષક ઉપાય નથી. ગૃહમેધ કેવલ વિપયભોગને અર્થે નથી, તેમ કેવલ સદ્વર્તનના રક્ષણસાર ઉભો કરેલો કોલો નથી, પરંતુ પરમ પાવન એક પદ છે. તે પદમાં દીક્ષા અને વ્રતપાલનની અપેક્ષા છે. હોળીની પેઠે ગમે તે રીતે તે પદ સધાતો નથી. અવિધિથી સેવાયેલો તે હોળીરૂપ અને છે; વિધિથી સેવાયેલો તે શ્રૈતાપચના કરતાં પણ ચઢીઆતા ફલને આપનાર છે.

વેદધર્મમાં પત્નીને આવશ્યક અંગભૂત ગણવામાં ઋષિ મુનિઓએ ધણો ગંભીર વિચાર કર્યો છે, અને તેના યોગથી ઉત્પન્ન થતા અધ્યાત્મભૂમિકાના લાભો આ ગ્રંથના દત્તરર્થમાં વર્ણવવામાં આવશે. પરંતુ નિર્વર્ગનું પ્રતિપાદન કરતા પૂર્વધર્મમાં દાંપત્યયોગ ચારીર અને માનસ ભૂમિકામાં કેવા પરિણામોને પ્રકટ કરે છે તે વર્ણન કરતું ઇષ્ટ ગણ્યું છે.

કર્મકાંડ અને જ્ઞાનકાંડની વચલી ભૂમિકા ઉપાસના કાંડની આપણા ધર્મમાં છે. આ ઉપાસના કાંડનો મોટો ભાગ ગૃહીઓને અર્થે વિધાન થયેલો છે, અને રદસ્યવિધાના મુખ્યાધિકારી આવા કૃતોપારિત ગૃહીઓને જ માનવામાં આવ્યા છે. બૃહદારણ્યકમાં આ વસ્તુની મીમાંસા કરવામાં આવી છે:—

આત્મેવેદમગ્ર આસીદેકયવ સોઽકામયત જાયા મે સ્યાદય-પ્રજાયેયાય ચિન્તિ
મે સ્યાદય કર્મ કુર્વીયેત્યેતાવાન વૈ કામઃ :

“આત્મા આ વિશ્વના આરંભમાં એક હતો. તેમણે ઇચ્છા કરી કે મને પત્ની પ્રાપ્ત થઓ. જેથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય; મને વિત્ત પ્રાપ્ત થઓ જે પડે છે” પતાદિ કર્મ કહે—આટલામાં કામની પરિસમાપ્તિ છે”—ઇત્યાદિ.

વેદાન્તદર્શનના પ્રવર્તકો આ શ્રુતિવાક્યને અવિદ્યાસૂત્ર કહે છે. કારણ કે અત્મ અક્ષરથી ‘યાગ્યેલુ’, સંદેહવિનાના અર્થનું પ્રતિપાદન કરતું. સારવાનું, અને વિશાલ રદસ્યને પ્રસરાવનારું તે વાક્ય છે. બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિના આરંભને પ્રમોદનાર આ અવિદ્યાસૂત્ર પિંડ-સૃષ્ટિને વૃત્તમાન સમયમાં પણ લાગુ પડે છે; નહિં તો તે સનાતન ધર્મને પ્રમોદનાર વાક્ય ગણાય નહિ. પિંડ-બ્રહ્માંડનો ન્યાય એક જ પ્રકારનો છે. સંસારનો આરંભ કરનાર દેહાદિ ઉપાધિમાં આત્મશુદ્ધિ અધિનાર પુરુષ પ્રથમ પોતાને અપૂર્યું માને છે; પોતાની અપૂર્યતાની નિવૃત્તિઅર્થે પત્નીને ઇચ્છે છે, તેનો યોગ થતાં પ્રગ્નરૂપ ફળને જાંખે છે; અને વ્યવહાર સાધવાના સાધનરૂપ માનુષ વિત્તને, અને પરમાર્થ સાધવાના સાધનરૂપ દૈવી વિત્તને મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે (૧) આત્મા, (૨) પત્ની, (૩) પ્રજા, (૪) માનુષવિત્ત અને (૫) દૈવી વિત્ત—એ પાંચ સાધનોએ ગૃહમેધ સધાય છે, અને તેમાં તે વચને પાંક્ત અર્થાત્ પાંચ સાધનથી સધાય તેવા વ્રત શાસ્ત્રકારો કહે છે.

આ સૂત્રવાક્યમાં ગૃહમેધનાં સાધનો અને સાધ્યનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. સાધનો પાંચ છે, ત્યારે સાધ્ય એક છે. અને તેને ફૂલનતાપ્રાપ્તિ અર્થાત્ પૂર્યુભાવાપત્તિ કહે છે.

ગૃહ્યોની અપૂર્ણતા શારીર, માનસ અને અધ્યાત્મ—એમ ત્રણ પ્રકારની હોવાથી પ્રામગ્યપૂર્ણ । પણ ત્રણ પ્રકારની હોય છે, અને તેથી ગૃહમેધ પણ શારીર, માનસ, અને અધ્યાત્મ એમ ત્રણ પ્રકારનો વિધાન કરવામાં આવ્યો છે. નિર્દોષ પ્રેમભાવથી જેમનો દેહયોગ થયો છે એવાં દંપતીઓ—યજ્ઞ મનશ્ચુષો રાગસ્તજ ક્રદિઃ ॥—એ ધર્મસૂત્રકારના વચનાનુસાર રામચંદ્રાદિ તનુજીને “આનંદમયિ”રૂપે પ્રાપ્ત કરી શારીર પૂર્ણતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવતાં વર્ણવામાં છે; ક્ષત્રા અને સાવિત્રીના અદ્ભુત માનસ યોગથી સનકાદિ મહા-ધિઓ જન્મ્યા છે; અને કેવલ અધ્યાત્મયોગના પ્રભાવથી વેદવ્યાસને શુદ્ધવેદ્ય પ્રાપ્ત થયા છે. આ શાસ્ત્રનાં ઉદાહરણોવિપર જેમને શ્રદ્ધા ન હોય તેમને વર્તમાન સ્થિતિ નિરીક્ષણ કરવાનું વિનવવામાં આવે છે, અને તેમ કરતાં તેમને અવશ્ય જણાશે કે પવિત્ર દંપતી-ઓની અપત્યધારા શારીર, માનસ, અને અધ્યાત્મભૂમિકામાં પ્રસરેલી હોય છે. આ રદ-સ્વયોગ પ્રવર્તે તો ન હોય તો એક સામાન્ય સુતારનું કામ કરનાર દંપતીને ત્યાં મહાત્મા જિસસ કાષ્ટરનો જન્મ શી રીતે સંભવે? દરિદ્રાવસ્થામાં રહેલાં બ્રાહ્મણકુટુંબમાં અમા-ધારણુ રાજ્યનીતિના આણુકય અથવા વિષ્ણુગ્રમ્ભેના આવિર્ભાવ શી રીતે થાય? અને પરમ રાજ્યવૈજયમાં ઉછરેલા અને દુઃખની પ્રતીતિ ન થાય એવી યોજનામાં વિંટળાયેલા યોગીનમ છુદ્ધનાં જ્ઞાનપૈરાગ્વની પરાકાષ્ઠા શી રીતે થાય? આ દૃષ્ટાન્તો શુકાદિજેવા પૈરાણિક નથી, પણ ઐનિદામિક છે, અને તેથી કોઈપણ શુદ્ધિમાને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. આ સર્વ ઉદાહરણોમાં દંપતીયોગનું વિશુદ્ધ ફલ પ્રગ્ભા તે તે ભૂમિકામાં ઉત્પન્ન છે એ સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ રહે.

શ્રીમત્તુલસિંહાચાર્યશ્ચ ગૃહમેધના આ રહસ્યનો વારંવાર પ્રબોધ કરતા હતા. “અપુત્ર-વાનતી મતિ નથી”—એવા શાસ્ત્રવચનનો અર્થ વિશ્વાધારના સુખથી શ્રી સિદ્ધાન્ત-સિદ્ધિમાં આ પ્રકારનો કરવામાં આવ્યો છે:—

“એક તો અર્થ એવો છે કે શાસ્ત્રે વિધાન કરેલે માર્ગે ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર પુરુષ સ્વધર્માચરણી સુપુત્રને ઉત્પન્ન કરે જેથી તે દ્વારા તે સ્વર્ગાદિ સુખને અથવા પરમપદની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય અધિકારી થાય; અને બીજો અર્થ એવો કે ગૃહસ્થાશ્રમના સેવનથી પુત્ર ન થાય તો તેણે આ લૌકિક સંપૂર્ણ દુઃખરૂપ વિપયોમાંથી સુખશુદ્ધિનો પરિત્યાગ કરી ઉત્તમ પ્રકારે કર્મઉપાસનાદ્વારા સ્વાત્માનુભવ જ્ઞાન જે પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરે છે તે અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરવો જેથી સાક્ષાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે. આ બેમાંથી એક પણ કાર્યની સિદ્ધિ ન કરી તો તે પુરુષ હજારો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવનારો તથા અનેક વૈભવયુક્ત હોય તો પણ વિદ્વાના કીટ સરખો જન્યુવો એવો એક પુરુષોનો અનિવાર્ય સિદ્ધાન્ત છે.”

ગૃહમેધનું ઇષ્ટફલ (૧) દેહધારી સુપુત્ર અને (૨) સ્વાત્માનુભવરૂપ અધ્યાત્મ-પુત્ર—એમ બે છે. વિષયસુખ ગૃહમેધનું ઇષ્ટફલ નથી, પણ આનુષંગિક ફલ છે. સનાતન વૈદિક ધર્મના દાંપત્યરૂપ યોગને વિષય સુખના જ સાધનરૂપ માનનારા નવકુતૂલ્લીઓ, અને પુત્રવિના નરકમાં જવાના ભય ધરાવનારા જીવી ધરડના મનુષ્યો ગૃહમેધના રહસ્યને ગજુ-તા જ નથી, અને તેથી શાસ્ત્રપ્રતિપાદ ફલથી શ્રેષ્ઠ રહે છે.

પશ્ચિમના ગાદીરથ્ય, અને આપણા ભારતવાસીઓના ગૃહમેધમાં મોટા ભેદ છે. પશ્ચિમના ગાદીરથ્યનું બંધારણ ધર્મભાવનાસાથે સંબંધ રાખતું નથી, તથા દંપતીઓની પોતાની વ્યક્તિની ઐહિક ઉત્તિ સાધવા વિના તેમાં ઉંડું રહસ્ય નથી; આપણા ગૃહમેધ ધર્મસૂત્રથી બંધાયેલો છે, અને તેમાં કુટુંબ તથા સમાજની ઉત્તિ મુખ્ય લક્ષ્ય છે, અને વ્યક્તિની ઉત્તિ ગૌણ છે. પશ્ચિમના લગ્નઅર્થિત જોઈ લગ્ન થયા પછી માતૃપિતાદિ કુટુંબીજનો સાથેના સંબંધને, જાણે કાંઈ જાતનો ઉપકાર તેમણે કર્યો જ ન હોય તેમ, શિથિલ બનાવે છે, અને સમાજને પોતાની સ્વતંત્ર હૃતિને અનુકૂલ વર્તવિવા જાણે પોતાનો હેઠ હોય એમ માની પ્રજ્ઞ થાય છે. આ ભાવનાના પરિણામમાં જો કે સ્વાત્મ્ય, અને આત્મગૌરવ વગેરે વ્યક્તિનિષ્ઠ ગુણો કેળવાય છે, તોપણ સહાનુભૂતિ, સમાજગૌરવ ઇત્યાદિ ગુણો શોધાય છે. આપણા ગૃહિણી કુટુંબ અને સમાજપ્રતિ પોતાનું ધન ધણું છે, અને તે ઐશ્વર્યનિવૃત્તિરૂપ પોતાનું કર્તવ્ય છે તે સારૂ ગૃહમેધ સાધે છે, અને તેથી કુટુંબ અને સમાજના બંધારણને સુલિષ્ટ બનાવે છે એટલું જ નહિ પણ ધનલાલસા, સ્વાર્થજીદિ વગેરે દોષોનું શમન કરી દાન અને પરમર્થજીદિ વગેરે ગુણોને સાધી શકે છે.

આ ગૃહસ્થાશ્રમના સ્વરૂપના બંધારણનો પશ્ચિમ અને પૂર્વનો મુખ્ય ભેદ વિચાર-કાએ અને સામાજિક દિગ્વિતરકાએ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. પશ્ચિમના મનુષ્યોને જન્માન્તર-ભાવના ઇષ્ટ નહિ હોવાથી, અને દેવાદિની ભાવના સંદેહ પડતી હોવાથી પોતાનો જન્મ જાણે પૂર્વપર સંબંધવિનાનો, અને ઉપકાર તથા પ્રસૂપકારના બંધનવિનાનો હોય એવું દૃઢ મતવ્ય હોય છે; જ્યારે આપણા ધર્માનુસારી મનુષ્યોને જન્માન્તરભાવના, અને દેવાદિની ભાવના પોતાના વર્તમાન જીવનજીવી જ સત્ય હોવાને લીધે પોતાનો જન્મ કર્મ-વિપાકોને અનુસાર હોવાથી પોતે આ વિશ્વના પ્રાણીપદાર્થોપ્રતિ પ્રભુમંધનથી બંધાયેલા છીએ એવું મતવ્ય હોય છે, પોતે કુટુંબ, સમાજ, તથા પ્રાણીવર્ગપ્રતિ નેટલો ઉપકાર કરે તેના કરતાં તેમનો ઉપકાર પોતાના ઉપર અધિક છે તેથી પોતે લેણદાર નથી પણ પ્રાણી છે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈ વર્તમાન જન્મના કર્તવ્યોને તે સાધે છે; અને પ્રાણીનિવૃત્તિ લેણદારોનો અનુબ્રહ્મ મેળવી યથાશક્તિ સાધી પોતાના આત્મહિતને સાધવા પ્રજ્ઞ થાય છે.

વનસ્પતિવર્ગ અને પ્રાણિવર્ગ આપણા માનુષ જીવનમાં આપણા ઉપર કેટલો ઉપકાર કરે છે તે આ વિજ્ઞાનપ્રધાન (Scientific) જમાનામાં સર્વ કાંઈ જાણે છે, છતાં આપણુ મનુષ્યપ્રજા તે વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓના વર્ગપ્રતિ દૂર દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ. અને તેઓ પોતાની જરૂરીઆતઉપરાંત આપણા જીવનનું ઉપયોગી અંશો ઉદાર ભાવથી આપેા નાથ છે, તોપણ દિંસાથી પ્રેરાઈ નિષ્પ્રયોજન તેમનો નાશ કરીએ છીએ. જીવનના સ્વતંત્ર હકધાળા અને પશ્ચિમના જડવાદી તાણુમાં તણાતા ધણા વિદ્વાન ગણ્યતા મનુષ્યો વનસ્પતિ અને પ્રાણિવર્ગના ઔદાર્ય અને ઉપકારનો સંકેત અને અપકારથી બદલો વાળે છે; વનસ્પતિઓને નિષ્પ્રયોજન છેદી, અથવા કેતલ ઐહિકસુખના ઉદ્દેશથી પ્રેરાઈ જંદગીના અવર્તક ગાદાં અને સુરમ્ય જંગલોનો નાશ કરી અનાજીવિનાં નિમિત્તોને ઉભાં કરે છે; પ્રભુની અલૌકિક મહત્તાને જણાવનાર અને પોતાના મધુર કલ કલ શબ્દોવડે સંસારના તાપથી તપેલા જીવોને વિનોદ આપનાર પક્ષીઓનો

નાશ કરી મનુષ્યવર્ગના કબજે ન આવે તેવા જંતુ વર્ગનો વધારો કરી ધાન્યાદિનો ક્ષય કરે છે. વળી વધારે તાનમાં આવી જંતુવર્ગનો નાશ કરવામાં નવા રોગોને પ્રસારાવનાર અલ્પમય જીવવર્ગ (bacilli) નો વધારો કરે છે; અને છેવટમાં હવામાં તેપના ગોળા મારી રોગનિવૃત્તિ કરવાની આશાથી તે અલ્પમય જીવવર્ગનો શી રીતે નાશ થાય તેવા ઉપાયો શોધે છે; અવિનાશી અને પરિણામી નિત્ય પ્રકૃતિ-કુણ્ડો જાયેત ક્ષવિદયિ કુમાતા ન ભવતિ એ ન્યાયે કેવલ કૃપાભાવથી પ્રેરાઈ મનુષ્યપ્રજ્ઞના આ દિંસ સ્વભાવને સદન કરી કુપુત્રોને જીવવા દે છે; અને જ્યારે અધિક ઉન્માદ અને જ્ઞાનનો ગર્વ ધરી કુપુત્રો માતાને પોતાને મારવા તૈયાર થાય છે ત્યારે નવા કુપુત્રોની જનની તે પ્રકૃતિદેવી તેવી કુપુત્ર પ્રજ્ઞને અંતઃકલહથી, પ્રકૃતિક્ષોભથી, ભયંકર ચેષી રોગેથી, અને એવી અનંત અગમ્ય રીતિઓથી નાશ કરી પૃથ્વીને હારમુક્ત કરે છે. પ્રકૃતિના આ સ્વરૂપનું શ્રીકાલિકાની મૂર્તિમાં પૈરાશ્વિકોએ ચિત્ર ચિત્તર્યું છે.

(અપૂર્ણ.)

વે સાહેલીઓ.

મોહિની અને રમ્યા એ સમાન વયની સાહેલીઓ હતી અનેનું વય લગભગ ૧૮ વર્ષનું થયું હતું. મોહિની અતિશય સુંદર હતી. કામના બાળસરખી શ્મશ્રે, શ્રીમતિની સ્વભાવસિદ્ધ સ્વપ્રજ્ઞતાના નિદર્શનરૂપ નેત્રાનું સ્ફુરણ, પદ્મપત્રના મધ્ય ભાગસમાન વર્ણુવાળા ઓઠ, મૌકિકસરખી ધવલ દંતપક્ષિઓ, અને એ વિના સુંદરતાના અનેક ભાવો તેના સમગ્ર ગૌર શરીરજિવર તરી રચાઈ હતા. સર્વ કાષ્ઠ તેને એક જ વખત જોનાં તેની સુંદરતા-માટે એક સ્વરે કબુલ કરી દે તેમ હતું.

રમ્યાનો વર્ણુ ગૌર હતો, અને આકૃતિ પણ સારી હતી. તેમ છતાં મોહિનીજેવી સુંદર ન હતી. તેનાં નેત્ર સૌમ્ય અને કાષ્ઠ વિલક્ષણ લાવને દર્શાવનારાં હતાં.

સુંદરતામાં આવો ભેદ હોવા છતાં પણ જે તે રમ્યાને વધારે બોલાવે, તેની સાથે પ્રેમથી વાતો કરે, અને જેમાં તેમાં તેને બેળવે. મોહિની સુંદર છતાં મનુષ્યોનું એટલું બહું આકર્ષણ તેના પ્રતિ થાય નહિ. તેને આ સંબંધી ધણી વખત વિચાર આવતો અને પ્રશ્ન થતો કે રમ્યાકરતા હું સુંદર છું, છતાં મને કેમ કાષ્ઠ એટલા બધા ઉમળકાથી બોલાવતું નથી કે જેટલા ઉમળકાથી સહ કાષ્ઠ રમ્યાને બોલાવે છે? આનું ઉત્તર તે કાષ્ઠ રીતે બેળવી શકતી ન હતી. તેમ તેના મનમાંથી એ વાત પણ ખસતી ન હતી. રમ્યાકરતા વધારે બાળ પડતી થવાને માટે તે શરીરને સુંદર રાખવાનો બનતો પ્રયત્ન કરતી. અને તેમાં ઘણો સમય ગાળવા છતાં પણ તેમાંથી જે લાભ તેણે બેળવવો પામ્યો હતો તે હજી સુધી બેળવી શકી ન હતી.

રમ્યા અને મોહિની બંને સાથે જતાં હોય તો જે કાષ્ઠ મળે તે પ્રથમ રમ્યાને બોલાવે. કદાચ તે એકલી જતી હોય અને કાષ્ઠ મળે તોપણ તે પહેલું એ જ પૂછે કે 'રમ્યા બહેન આજે સાથે નથી કે શું?'

તેના કરતાં રમ્યાતરફ બધાનું પ્રથમ આકર્ષણ થાય છે એ વાત તેને દિવસે દિવસે ,

વધારે દૃઢ થતી ગઈ અને તેથી મનમાં અસંતોષ પ્રકટવાની સાથે પછીથી ધીમે ધીમે રમ્યાપ્રતિ ક્રોધમયું વૈર પણ ઉપજવા માંડ્યું. તે બહાર અતાવતી ન હતી, તેઓ બંને રનેદથી જ્યાં ત્યાં સાથે જ જતા હતા. અને આટલું છતાં રમ્યાકરતાં મોહિની સુંદર હતી એ નિઃસંશય હતું, અને સર્વ તે વાત કણસ કરતું હતું.

એવામાં શરદ પૂર્ણિમાની રાત્રે એક ગૃહસ્થને ઘેર ગરબા ગાવાનું સ્ત્રીમંડળને આમંત્રણ થયું. અને તેમાં આ બે બાલાઓને પણ જવાનું હતું. રાત્રિ પડતાં સર્વ તે ગૃહસ્થને ઘેર ગયા. બગીચામાં એક રમણીય સ્થળે ગરબા ગાવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. તે સ્થાન પ્રકાશિત દીપકોથી અને ફીજ સુંદર પદાર્થોથી શણગાર્યું હતું. બેસવાને માટે પણ સુંદર આસનો ચૂકરામાં આપ્યાં હતા. એ સ્થાનની જ શોભા એની હતી કે ત્યાં જઈને ઉભા રહેનારની કાંતિ પણ ફરી જાય. તોપણ મનોહરતાની મુર્તિઓમાંટે શું કહેવું! એક પછી એક ભિયો આવવા લાગી. એ ઘેરથી હમેશાં દલાણી બહુ સારી મળતી તેથી જેમ કેટલાક દેવીના નિમિત્તે દેવનાં દર્શન કરવાને મંદિરે જાય છે (૧) તે પ્રમાણે એ દલાણીની લાલચથી પણ સ્ત્રીવર્ગની સંખ્યા સારી થઈ હતી.

જેમ કરતાં મોહિની અને રમ્યા પણ મલકતા મુખે આવી પહોંચ્યાં. અને તેમના આવતાં જ ત્યાંની શોભામાં અધિક વૃદ્ધિ થઈ. બધાં આવી ગયાં બેસી ગરબા ગાવાનું શરૂ થયું. જેને જેને રુચું તેણે તેણે ગાયા. જેમ કરતાં કેટલાક વખત જવાને લીધે બધાં થોડી વાર થાક ખાત્રાને બેઠાં. જેણે આમંત્રણ કર્યું હતું તેના તરફથી બધાંને થોડું થોડું ખાવાનું આપવામાં આવ્યું. બધાં એક સ્થાને બેસીને ખાતા હતા એટલામાં વાતકેપર વાત નીકળતાં એ પ્રશ્ન થયો કે આપણાં બધાંમાં કૈયી વધારે આકર્ષક કોણ છે.

અને આ પ્રશ્ન નીકળવાની સાથે મોહિની મનમાં પ્રસન્ન થઈ, તેને વિચાર થયો કે આ વાત અનાયાસ રીતે ઠીક નીકળી. આજે તેણે ધારણ કરેલા અલંકારો, વસ્ત્રો બહુ ઉત્તમ હતાં, અને ખીજી રીતે પણ બહુ સુંદર દેખાવાય એવું તેણે કર્યું હતું.

પ્રશ્ન નીકળતાંની સાથે ભિયોના સ્વભાવપ્રમાણે કોઈએ કહ્યું દલાણી ને કોઈએ કહ્યું ઠીકણી. અને સહજમાં તો બધાં સાથે બોલવા લાગ્યાં. આથી એક સ્ત્રીએ કહ્યું, એમ નહિ. કોઈ કોઈને મોહોડે કહેવાથી એક ખીજાને સાફ ખોટું લાગે, માટે દરેક જણે જે તેને આકર્ષક લાગે તેનું નામ એક ચીડીમાં લખવું, અને એમાં જેનું નામ વધારે ચીડીઓમાંથી નીકળે તે સર્વથી અધિક આકર્ષક ગણાય. જે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ સર્વને આમંત્રણ કર્યું હતું તેને પણ આવી બાબતોમાં રસવૃત્તિ હોવાથી તેણે કહ્યું, જેનું કૈયી વધારે ચીડીઓમાં નામ આવશે તેને હું કંઈ ભેટ આપીશ.

આમ થતાં દરેકની વૃત્તિને વધારે વધારે ઉત્સાહ થયો, અને બધાંએ એક એક ચીડીમાં નામ લખ્યું અને તેને એકઠી કરવામાં આવી. હવે પરિણામ જાણવાની સર્વની વૃત્તિ ઉત્સુક થઈ. આમાં બધાં કરતાં મોહિનીની વૃત્તિ અંદરથી સડેથી અધિક આગુર હતી. નામ વાંચતાં દૈવચોગે બે પાંચ ચીડીઓમાં સાથે સાથે જ તેનું નામ નીકળ્યું અને વંચાયું. આથી મનથી તે પ્રસન્ન થવા લાગી. જેમ કરતાં બધી ચીડીઓ વંચાઈ અને છેવટે ગણતરી કરતાં કૈયી વધારે ચીડીઓમાં રમ્યાનું નામ નીકળ્યું! અને તેમાં પણ જે કંઈ વધારે હુદ્દિવાળાં હતાં તેમણે તો તેનું જ નામ લખ્યું હતું.

અને આમ થતાં જ મોહિનીનું મુખ પડી ગયું. તેના અંતરના ઉંડાણમાં એટલું અને દેવ અને પ્રકટયાં. બીજાંઓને તો એથી ગ્વાનિ થવાનો સંભવ જ ન હતો તેથી તે તો સહ પ્રસન્ન થયાં, આમંત્રણ કરનાર સ્ત્રીએ તન્કાળ રૂપાતું એક સુંદર પાત્ર રમ્યાને તેનાં થોડાં વખાણ કરીને ભેટમાં આપ્યું. આથી સર્વ વધારે ખુશી થયાં. બહારથી તો મોહિનીએ પણ પ્રસન્નતા દેખાડી, પણ અંતરમાં તેને ઉદ્વેગ થયો. રમ્યાના મુખઉપર તો પૂર્વજેવી જ પ્રસન્નતા હતી. આ પ્રસંગે તેના મુખઉપર કંઈ અધિક આનંદ ઉપજાવ્યો નહતો.

થોડી વાર પછી યુવક ગરમા સરુ થયા. બંધાંએ પૂર્વવત્ ઉત્સાહથી ગાવા માંડ્યા. પણ મોહિનીને પૂર્વનો ઉત્સાહ ન હતો. તેના મુખઉપર પ્રથમ જેવી પ્રસન્નતા પણ નહતી, તેમ હવે તે કશામાં હિમંગ્ભેર ભાગ પણ લેતી ન હતી.

થોડા સમયપછી ગરમા પૂરા થતાં બંધાંને દુધ વગેરે આપવામાં આવ્યું. અને સુંદર દહાણીઓ વહેંચી. અને પછી સર્વ છૂટી પડ્યાં. રમ્યા અને મોહિની બંને સાથે જ જતાં હતાં. રમ્યા તો સારી રીતે વાતચીત કરતી હતી, તેમ મોહિની પણ હસતી બોલતી, પણ પૂર્વ જેવું તે ન હતું. થોડી થોડી વારે તે વિચારમાં પડી જતી. એટલામાં ઘર આવતાં બંને છૂટાં પડ્યાં. રમ્યા તો ઘેર જઈને નિરાંતે સુઈ ગઈ, પણ મોહિનીને તો નિદ્રા આવી નહિ. તે તો વિચારમાં મુકાઈ મારા કરતાં એ થી રીતે ચડે તેનો એ ધણો વિચાર કરવા લાગી, પણ કોઈ રીતે તેને સમજાયું નહિ. આથી અંતરથી તેનો દેવ પણ વધારે ભગ્ન થયો અને એ બધું મળતાં તેને નિદ્રા આવી નહિ. કેટલીવાર આમતેમ પાસાં ફેરવ્યાં ત્યારે થોડી રાતે તે ઉઠી.

સવાર થતાં ઉઠી, અને ઉઠતાં પહેલાં તો રાત્રિનો વિચાર તેના મગજમાં રમતો જ હતો. તેની બીજા કશામાં ઇતિ લાગતી ન હતી, અને તેથી કંઈ પણ કાર્યમાં તે બે-ડાઈ શકતી ન હતી. થોડા વખતમાં તેની પાડોશી કે જે ગરમા ગાવામાં રાત્રે સાથે હતી, તે ઉઠેલી જણાઈ. બારીએ ડોકું કરતાં મોહિનીને તે તેના ધરના બોલને જ ઉભેલી જણાઈ.

‘આવો બહેન’ કહીને તત્કાળ તેણે તેને બોલાવી. તે ત્યાં આવી અને થોડી વાર બીજા બાડીઅવળી વાતો કરી, પછી કાંઈ વાતનો સંબંધ કહાડીને મોહિનીએ પેલી સ્ત્રીને પૂછ્યું, ‘હેં બહેન! રમ્યા અને હું એ બેમાં વધારે સુંદર કોણ?’

પેલી સ્ત્રીએ તત્કાલ કહ્યું, તમે.

મોહિની અંતરથી પ્રસન્ન થતી બોલી, ‘સારે હેં બહેન! કાલે ગરમા વખતની ચિઠ્ઠીઓમાં તો એમનું નામ વધારે ચિઠ્ઠીઓમાં હતું તેનું શું કારણ?’

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, તે તો કોણ જાણે બહેન, રૂપાળાં તો તમે જ છો, પણ મને તેમ હો. પણ બેનારને ગમે અને વધારે બોલાવવા બેસાડવાનું મન થાય એવી તો એ રમ્યા છે. એનું શું કારણ તે તો કંઈ મને સમજાતું નથી. બે બહેન! બોલું ન લગાડી શકો છો.

મોહિનીએ હસતે મહોડિ કહ્યું, ના રે બહેન! એમાં બોલું શાનું? મેં તો સદા જ પૂછ્યું હતું થોડી વાર વાતો કરી તે બંને છૂટાં પડ્યાં. મોહિનીના મનનું સમાધાન થયું નહિ. દેવયોગે ગરમામાં આવેલી પાંચ સાત સ્ત્રીઓની સાથે તેને તે દિવસે મળવાનું થયું અને દરેકને યુક્તિપૂર્વક તેણે ઉપરનો પ્રશ્ન કર્યો, અને પ્રાયેક તરફથી ઉપરના જ કાણું

રખાએ કહ્યું, મોહિની બહેન ! એનું કારણ એ છે કે ઘણાં માણસો એમ માને છે કે મનુષ્યની જેવી આદૃતિ મૂળથી ધણી હોય તેવી જ આદૃતિ છત્રન પર્યંત રહે, અને એમાં કંઈ ફેરફાર કરી શકાય નહિ. આમ માનવાને લીધે ઘણાં મનુષ્યો તે તેને સુધારવાનો વિચાર સરખો કરતાં નથી અને તેથી બીજાં મનુષ્યોના મુખ ઉપર જે યુક્ત બેઠો હોય છે, તેના કારણને તેઓ જાણી શકતાં નથી. તે તે એમ જ જાણે છે કે આનું મ્હોડું આણું થવાનું હશે તે આણું ચંચું અને બીજાનું મ્હોડું તેવું થવાનું હશે તે તેવું થયું. પણ ખરે જોતાં તેમ નથી.

મનુષ્યના મુખની આદૃતિ નિરંતર બદલાયા જ કરે છે, અને એ બદલાવાનું કારણ બીજું કંઈ નથી પણ મનુષ્ય પોતે જ છે. જે મનુષ્યો એમ જાણે છે કે આપણી આદૃતિમાં કશો ફેરફાર શક્ય નથી, તેમની આદૃતિમાં બદલાવા જેવો ઉત્તમ ફેરફાર થતો નથી. કેમકે તેમનું તે તરફ લક્ષ જ હેતું નથી, પણ જેઓ એમ જાણે છે કે મારી આદૃતિને જેવી મારે કરવી હશે, તેવી હું કરી શકીશ.

તે જ મનુષ્યો તેને માટે કંઈ પણ યત્ન કરે છે, અને તેવો ન યત્ન કરનારને અને અન્યની આદૃતિઓમાં રહેલા યુક્તબેઠાનું નિરીક્ષણ ન કરનારને એના બેઠ સાધી પડે છે તે સમજાતું નથી, અને તેને લીધે જ તમે ઘણાને પૂછ્યું પણ તે ઉત્તર ન દઈ શક્યા. જો કે પ્રત્યેક જોનાર મનુષ્યમાં તે બેઠોની આસર તે ચાલ જ છે.

મનુષ્યની આદૃતિમાં સુંદરતા અને આકર્ષકતા એમ બે વસ્તુઓ રહી છે. સુંદરતા મોટે ભાગે જન્મથી પ્રાપ્ત હોય છે. જોકે કેટલાક અંશે તેમાં પણ ફેરફાર કરી શકાય છે, અને આકર્ષકતા એ મનુષ્યનું સ્વાધીન ક્ષણ છે. આપણે જેટલી આકર્ષકતા આપણામાં આણવા માગીએ છીએ તેટલી આવે છે, અને એ આકર્ષકતા સૌન્દર્ય કરતાં ચડી જાય છે. સુંદર સરી તત્કાળ જોવું ગમે છે, પણ સમય જતાં તેના પ્રતિભા મોઢ ઓછા ચાલે છે જ્યારે તેનામાં આકર્ષકતા હોય છે તેનું મુખ ખારવાર જોવું ગમે છે અને સમય જતાં તેમાં વધારે અને વધારે મોઢ જોનારને પ્રકટ થા કરે છે.

આ આકર્ષકતાનો આપણા મન સાથે બહુ સંબંધ છે કેમકે મન જ લેને રચે છે. મન જો નિરંતર સારા જ વિચારને કરે છે તો જગી આદૃતિમાં આકર્ષકતા ઘણી આવે છે. જોના તેના ઉપર ચીઢાવું, મનમાં બળ્યા કરવું, કોઈ ઉપર પ્રકટપણે કે અંતરમાં પણ દ્વેષના વિચારો કરવા, વારંવાર મનમાં દબાવ્યાં રહેવું, ગમે તેવા કારણથી પણ ઉદાસીનતા પ્રકટાવવી, કોઈ પણ પ્રકારનો અંતરમાં દંસ રાખવો, અકળાવું, તિરસ્કાર કરવો, જોમાં તેમાં સંશયચક્ર રહેવું અને કોઈ પણ મનુષ્યમાટે દલકા લાવના વિચારો કરવા, આ અને આવાજ બીજાં લક્ષણો આપણી આદૃતિમાં આકર્ષકતા આણના નથી, આદૃતિમાં અત્યંત સુંદરતા હોવા છતાં પણ તેવા મનુષ્યનો સહવાસ ઘણાને ગમતો નથી.

તેનું કારણ આજ છે. સર્વ ઉપર ખરા અંતઃકરણથી પ્રેમ રાખવો, કોઈને માટે જોરા વિચારો કરવા નહી. કોઈના ઉપર ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, અસુખ વિગેરે દર્શાવવાં નહિ, અને નિત્ય પ્રસન્નતા, આનંદ, આપણા દિતના જ અંતે તે પણ અને તેટલા ઉચ્ચ પ્રકારના દિતના જ વિચારોને આપણા મનમાં અર્પક રાખવા. એથી આપણામાં આકર્ષકતા પ્રકટે છે. આપણા મનથી સર્વને સારા રૂપમાં જોવા, હમેશાં મનથી સારાં ચિત્તની કલ્પના કરવી, સર્વનું શુભ જ વિચારવું. જ્યાં ત્યાં સુંદરતાને જ જોવી, ઉપરથી દેખાતા ગમે તેવા ખરાબ પદ-

ચંદ્રમા પશુ તેના ગર્ભભાગમાં જે રમણીયતા અને અદ્વિતીયપણું રહેતું છે તે જોવા, અને એ સધળીથી નિરંતર આનંદમાં રહેવું, એ આપણા મુખમાં ઉત્તમ આકર્ષકપણું આવે છે.

દરેક વસ્તુમાં કાંઈકે કાંઈક પ્રકારની સુંદરતા રહેલી છે, પછી તે પાણી હો, પથરા હો, કુસ હો, પ્રાણી હો, મનુષ્ય હો, સૂર્ય હો, ચંદ્ર હો, વાયુ હો, મગજ હો, વિચાર હો, સંકલ્પ હો, જમે તે હો પરંતુ સર્વમાં પ્રત્યેકની પોતાની સ્વતંત્ર સુંદરતા છે. અને જે કાંઈ સદ્ગુણપણે તે જીવે છે, ત્હને દરેકમાંથી તેની તેની સ્વતંત્ર સુંદરતા, તથા આકર્ષકતા જણાઈ આવે છે, જોયો ત્હને જીવે છે, તેઓ પોતાનામાં પશુ ઉત્તમ આકર્ષકતાને પ્રકટાવે છે.

મોહિની બહેન! એક જગ્યાએ મેં એવું વર્ણન હતું, કે સોળ વર્ષની વયે કાંઈ સ્ત્રી અધિક આકર્ષક ન હોય તો તેમાં તેનો હોય નથી પણ જો સાઠ વર્ષે અધિક આકર્ષક ન બની હોય તો તેમાં તેનો પોતાનો જ દોષ છે, કેમકે તે વખત સુધિમાં તો આકર્ષકપણું કેવી રીતે મેળવાય, તે જાણીને તેના પ્રયોગ પશુ કરી લેવાનો ત્હને પુરતો અવગણ મળ્યો હોય છે.

તેમ જ મ્હા ! વાંચવામાં આવ્યું હતું કે, વિશુદ્ધ પ્રેમ એ એક એવું રાસાયણિક તત્ત્વ છે કે જે સર્વ વસ્તુના મેલને કાઢી નાંખીને તેમાં અપૂર્વ સુંદરતા પ્રકટાવે છે. આથી એ તત્ત્વમાં મેં પ્રાણી, પદાર્થ, તથા પ્રસંગો એ સર્વને અખંડાળવાનો વિચાર કરીને, પછી મેં તેમ કરી જોયું તો હું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. પ્રથમ જે પ્રસંગો અને જે મનુષ્યો મને ખરાબ દુઃખ દેનાર, ત્રાસ આપનાર, વિરોધી, ક્ષત્રી અને હાની કરનાર જણાતા હતા તેજ પ્રસંગો અને તેજ મનુષ્યો એ તત્ત્વમાં અખંડાળી કાઢ્યા પછી મને કેવળ વિશુદ્ધ અને નિર્મળ જણાયા. અને મને જણાયું કે તેમાંનું કાંઈ પણ મને હાનિ કરે તેમ નથી.

કાંઈથી માઈ સુખ છીનવી લેવાય એમ નથી, કાંઈ માઈ વિરોધી નથી, ત્યારથી જોના જોના સંબંધમાં આવું, પછી તે કાંઈ પ્રસંગરૂપ હોય, કે મનુષ્યરૂપ હોય, પરંતુ તેને સૌથી પહેલાં આ તત્ત્વમાં અખંડાળી દઈ છું, અને તેથી તેમના દોષ, દુષ્ટ સ્વભાવ કે કાંઈ પણ મારી નજરે ચઢતું નથી.

પશુ શરણાત્માં મ્હને આ કરવું પ્રણું કરીને ચર્ચ પડ્યું. કંઈ કંઈ પ્રસંગોમાં મ્હારી ક્ષોડીઓ થવા માંડી પણ મારે એનું સત્ય જાણવું છે, એવો નિશ્ચય કરેલો હોવાથી કાંઈ પણ રીતે હું કળી નહિ. કેટલોક વખત સુધી તો તેનો કરો પરિણામ જણાવ્યો નહિ, તેમ છતાં હું તે ક્ષિપાને વગળી રહી, કેમકે મારા અંતરમાંથી કાંઈ મને એમ કહેતું હતું કે આ ખરું છે, અને પછી તો પરિણામ પણ મને તેવો જ જણાયો.

સુંદરતા ધણીનામાં હોય છે; પણ આકર્ષકતા બહુ જ ઓછામાં હોય છે, અને જ્યાં સુધી આકર્ષકતા નથી આવી ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય કાંઈનો પણ નિરંતર પ્રીતિપાત્ર થઈ શકતો નથી. બહેન ! ઉપર પ્રમાણે મેં મારા મનમાં ફેરફાર કર્યો અને તેની સાથે યોગ્ય કસરતથી અને મુખ્યત્વે કરીને પ્રસન્નતાથી મારા લોહીની શુદ્ધિ કરી. લોહી જેનું શુદ્ધ હોય છે તેનામાં એક પ્રકારનો પ્રકાર જણાય છે. શરીરના નિયમો પણ એ રીતે સાચા: તેમ છતાં આકર્ષકતાને માટે તો મને ઉપર કહેલા મનના નિયમો જ સફલ જણાયા.

રમ્યાએ આ પ્રયોગને 'રજરટર્ડ' કરાવ્યો નથી; પણ પોતાની પ્રત્યેક બહેનોને તેનો સર્વ હક આપી દીધો છે.

સ્વરૂપ અને આભાસ.

(Reality and Appearance.)

પરમાત્માનું એક વિગ્રહાણુ નામ સત્યસ્યસત્યમ્ એવું ઉપનિષદમાં આપવામાં આવ્યું છે. "સત્યનું સત્ય"—પરમાત્મા છે. એટલે તે કેવલ શૂન્ય નથી, તેમ કહેવા માત્ર સત્તારૂપ નથી, પણ અનંત ભેદવાળા સત્ય સંસારના સારભૂત સત્ય તત્ત્વરૂપ છે. ભલે પરમાત્મા સત્યસ્યસત્ય હોય તેમાં મારે શું? આ પ્રશ્ન કરનાર મર્યાદાવાળા અભિમાનીને અર્થે સ્વરૂપ અને આભાસ—આ બે પદાર્થોની મીમાંસા કરવી યોગ્ય ગણી છે.

આપણે આ બાદાવિધના પ્રકાશક ત્યોતિર્મહાસને સૂર્ય અથવા આદિત્ય—એ નામથી જાણીએ છીએ. સામાન્ય દૃષ્ટિથી એ ત્યોતિર્મહાસના પૃથ્વીઉપર દેખાતા બિંબને આપણે સૂર્યનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. તે બિંબના ઉદય પહેલાં, અને ઉદય પછી જે પૃથ્વીને પ્રકાશ મળે છે તેને આપણે સૂર્યનો આભાસ કહીએ છીએ. આ આભાસ જે જે પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે તે તે પદાર્થો બારંબાર અથવા અમકતા દેખાય છે. સૂર્યના બિંબભૂત સ્વરૂપ અને આભાસનો સંબંધ લગભગ આપણા દેહ અને તેની છાયા જેવો હોય છે. દેહના આશ્રયે છાયા રહે છે; સ્વતંત્ર રહી શકતી નથી. પ્રસંગે દેહમાં રામી જાય છે, અને પ્રસંગે પૃથક્ દેખાય છે. જ્યારે પૃથક્ દેખાય છે ત્યારે દેહના સાથે કદ કરતાં ઘણી લાંબી ટુંકી દેખાય છે, દેહ લાંબો ટુંકો થતો નથી; છાયા લાંબી ટુંકી થાય છે. તેમ સૂર્ય કંઈ માપમાં ઝોઝો વતો થતો નથી, છતાં તેનો આભાસ ન્યૂનાધિક થાય છે.

આભાસ જે કે સૂર્યનું સ્વરૂપ નથી, સૂર્યનો સાચો આત્મા નથી, તોપણ તે સૂર્યના સ્વરૂપને સમજાવે છે. સૂર્યનો મહિમા અગણિત અંતરે રહેલા બિંબવડે આપણે જાણી શકીએ છીએ. મૂર્ત સૂર્યબિંબનો આભાસ એક અમૂર્ત મહિમા છે. ઘોઠ પૂછે કે સૂર્ય શામાં પ્રતિષ્ઠિત છે તો આપણે કહીશું કે તે પોતાના આભાસરૂપ મહિમામાં પ્રતિષ્ઠિત છે, આભાસ બાતલ કરે તો સૂર્ય પોતાની મોટાઇમાં ભલે રહે, પરંતુ તે આપણાથી તો અજગો જ ગણાશે, આપણી અને તેના સ્વરૂપની સગમ નહિ રહે. આપણી તેની સાથેની સગાઇ આભાસદ્વારા જ છે. આભાસ જ તેનો અહિમા છે, અને તે વડે તે અનંત ગોલકો અને આપણાં પિંડો સાથે સગાઈ સંબંધ રાખે છે.

આ પ્રમાણે દેખાતા સૂર્યનું સ્વરૂપ અને તેનો આભાસ હોય છે. તે પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્વરૂપ અને આભાસ હોય છે. બંને સત્ય છે. એક આશ્રયભૂત સત્ય છે, બીજું આશ્રિત સત્ય છે. એક બહાવવાળો અગ્નિ અને બીજો ભડકાવિનાનો અગ્નિ. બંને અગ્નિરૂપે સત્ય છે. લોક બહાવવાળા અગ્નિને વધારે ઉપયોગી માને છે, પણ તે ભડકાવિનાના અગ્નિને આશ્રયે રહેલો હોય છે. ભડકાને ઉત્પન્ન કરે છે, ભડકાને પોતાના સંબંધમાં રાખે છે, અને ભડકાને પોતામાં-રામાવે છે; પ્રસંગે અમૂર્તદશામાં રામી જાય છે. દીવાસળીની ટાંચમાં

સ્રષ્ટા વિશ્વને લય કરી શકે તેવા સામર્થ્યસંહિત તે શુભ રહી શકે છે. અમુક જગદીશ ધર્માર્તા તે પ્રક્ટી નીકળે છે. તે અગ્નિ સ્વરૂપ ઉપરાંત આભાસવાળો થાય છે.

ચૈતન્ય પરમાત્માનું પણ આપું અદ્ભુત સ્વરૂપ અને આભાસ છે. સ્વરૂપને આપણે પરમાત્મા કહીએ તો આભાસને આપણે જીવાત્મા કહીએ છીએ. આભાસ પરમાત્માનો પ્રભુનો મહિમા છે. તે પ્રભુની પરા પ્રકૃતિ છે. તે તટસ્થ નથી, પણ અંતર્યામી છે. તે આભાસ તુલ્યથી માંડી દ્વિરવ્યયગર્ભ—બ્રહ્મા મુખી પ્રસરેલો છે, અને મૂલ પરમાત્માના સ્વરૂપનો આરવધાર કરે છે. જેવું સમુદ્રનું તરંગવાળું અને તરંગવિનાનું સ્વરૂપ હોય છે; તેમ ચૈતન્ય પરમાત્માનું પણ હોય છે. નિરતરંગ ખંડ અને સતરંગ ખોદું અથવા સતરંગ ખંડ અને નિરતરંગ-ખોદું—એ બંને કાટિ દોષવાળી છે. સ્વરૂપ અને આભાસ એ અવિનાશાય સંબંધવાળા અથવા નૈયાયિકની પરિભાષામાં કહીએ તો સમવાય સંબંધવાળા છે. મહા-સમુદ્ર એકી વખતે સતરંગ નિરતરંગ હોઈ શકે છે. તમે કહેશો કે સાવચ વ સમુદ્રમાં તેવું સંભવે, પણ નિરવચ વ ચેતનમાં કેમ અને ? હા, અવચનું સ્વરૂપ દેશકાલ અને વસ્તુ પરિ-ચ્છેદવાળું આપણે જેવું કહ્યું છે તેવા સ્વરૂપથી અસંભવ જેવું ખંડ. પણ એક જ દોરડી એકી વખતે એકને સર્પરૂપે દેખાય અને અન્યને પાણીના લીસોટા લાગે એ જેમ સંભવિત છે, તેમ એક જ પરમાત્મા સતરંગ અને નિરતરંગ વ્યવહારના વિષયમૂળ થાય એ પણ સંભવિત છે. દોરડીમાં એકી વખતે સર્પનો અને પાણીના લીસોટાનો ભ્રમ બે જોને થાય તે સમયે ત્રીજો કેવલ દોરડીને અતુલવે એ પણ સંભવિત છે. આ લિન્ન પ્રકારની અતુ-ભૂતિમાં દોરડીને પોતાના મૂળરૂપથી લાંબા હુંક્ર થવું પડતું નથી. તેમ પરમાત્માને પણ પોતાના સ્વરૂપનો સંક્રામ વિકાસ આભાસ પ્રદર્શનમાં કરવો પડતો નથી. તે સ્વપ્રતિક્રિત રહી શકે છે, અને તે રૂપે રહ્યા છતાં જગદ્જીવ, અને ઇશ્વરરૂપે ભાસે છે.

ન્યારે સત્ય રજુને એક મનુષ્ય જોતો હોય ત્યારે પાણીના લીસોટાના ભ્રમવાળો સર્પ ભ્રાંતિવાળાને—“જોને ભાઇ ! પગ જગડે નહિ એવો ઉપદેશ આપે; અને સર્પભ્રાંતિ વાળો—“અરે શાનો પગ જગડવાનો; જોને કરડે નહિ”—એવો પણ ઉપદેશ આપે. પ્રત્યેક પેતાનાં અનુભૂતિને સાચી માની વિશ્વસ કરે, અને સત્યજ્ઞાનવાળો અને જિજ્ઞાસુરૂપે આધ-પ્રત્યય થવાની રાહ જોઈ અતુભોદન આપે એવું આશ્ચર્ય જીવનમુકતના આનંદનું પ્રેરક થાય છે.

આભાસ પ્રત્યય અને શૂન્ય પ્રત્યયમાં ઘણો ભેદ છે. આભાસ પ્રત્યયનો ત્રિષય વિધમાન હોય છે; શૂન્ય પ્રત્યય વસ્તુના આલંબન વિનાનો હોય છે.

સ્વરૂપ અને આભાસ એકજ વસ્તુની લિન્ન લિન્ન પ્રતીતિઓ હોઈ શકે છે. હીરાનું મૂળ કાર્બનરૂપ અને આભાસવાળુંરૂપ કેવી વિરોધી લિન્ન પ્રતીતિઓ છે ? અવિશ્વ પરમાત્મા જગત્ જીવરૂપે ભાસે—એ કંઈ જોઈું અશ્વયં નથી, કે તે અશ્વયંની સિદ્ધિ અર્થે વિકાસ પ્રકૃતિ—પ્રધાન—માયા સ્વીકારવી પડે. પરમાત્માના સ્વરૂપનો અંતર્ગત મહિમા જગત્ અને જીવરૂપે આભાસ પામવાનો છે. ન્યારે જગત્ રૂપે આભાસ પામે ત્યારે તે ચૈત્ય; ન્યારે જીવરૂપે આભાસ પામે ત્યારે ચેતન; ન્યારે કસ્ટુરરૂપે આભાસ પામે ત્યારે ચિત્ત; ન્યારે નિરાભાસ રહે ત્યારે ચિત્તિ. આ ચારે અવસ્થાઓ જિજ્ઞાસુ સ્વરૂપ સાથે સંબંધવાળી છે.

કેટલાક ચૈત્યને જ પ્રતુનો મહિમા માની ચેનનની અવગણના કરે છે; કેટલાક ચેનન-વાદનો સ્વીકાર કરી ચૈત્ય અને ચિત્ર-ઉગમની અવગણના કરે છે; કેટલાક ચિત્તનો જ સ્વીકાર કરી ચૈત્ય અને ચેનનને બાબુ ઉપર મૂકે છે; અને કેટલાક ચિત્તના નિરાભાસ મહિમાને વખાણે છે. પરંતુ ચિત્ત પોનેજ ચેનનરૂપ વળી ચિત્તરૂપ હિન્ધનનો આશ્રય કરી ચૈત્યનો પ્રકાશ કરી વિધને સગમતી તેની વિશ્વનિષેડ સરન્સ છતાં વિરભદીશા સ્વરૂપ અને આભાસનો અવિનાશાય સંબંધ ઓળખી:—

સત્યસ્ય સત્યમ-પ્રાણાયૈ સત્યમ્ તેષામેષ મન્યમ્—

પરમાત્મા સત્યના પયુ સત્ય રૂપ છે. પ્રાણો સચેતન શક્તિઓ સત્ય છે. અને તે શક્તિચક્રના અધિષ્ઠાતા પરમ સત્ય છે—એવું રહસ્ય જ્ઞાન ગાય છે.

મનનીય પંચાયતન.

શિવ, વિષ્ણુ, શક્તિ, ગણપતિ તથા સૂર્ય એ પંચ આરાધ્યદેવ અથવા ઉપાસ્યદેવ મનાય છે, એ તમે જાણો છો. હવે, મહર્ષી આદિ તેમનાં વિશિષ્ટ સ્થાનોમાં વિવિધ પ્રકારથી તેમની ઉપાસના કરવાની પદ્ધતિ પણ તમારા જાણવામાં છે. જાણવામાં છે એટલું જ નહિ પરંતુ તમે તેના પ્રયોગ પણ કરો છો. પણ તે પંચાયતનની ઉપાસનાથી જે ઐદિક આધુનિક ફલસિદ્ધિ થરી જોઈએ તેને તમારા કોઈ અંશમાં પ્રત્યક્ષ થયેલી તમને જણાતી નથી, અને તેથી 'તે શાથી' એ પ્રશ્ન તમારા અંતઃકરણમાં બહુ મથન કરે છે—વારંવાર બહુ શોભ ઉપગમ્યા કરે છે ખરું? ઉત્તરમાં હા તમે કહો છો; પરંતુ અચળ કરવા છતાં એ પ્રશ્નનું તમે નિરાકરણ કરી શક્યા નથી; અને તેથી તેનું સમાધાન પામવાની તમારી ઇચ્છા તમારામાં જાગત રહે છે એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આ છે:

ઉપાસના વા આરાધનામાં હવે વા અંતઃકરણની પરિશુદ્ધિની અને તેના સ્વતંત્ર સામર્થ્યની જરૂર છે, ઘણા મનુષ્યો કેવલ અંતઃકરણની શુદ્ધિ અથવા ત્રિવિધ સદગુણોને જ ઉપાસનાસિદ્ધિમાં હેતુરૂપ સમજતા હોય છે, પરંતુ વસ્તુતઃકેવલ તેમ નથી. અંતઃકરણની શુદ્ધિની સાથે અંતઃકરણના કેટલાક શુદ્ધ સ્વતંત્ર સામર્થ્યની અગત્ય છે. જો કે અંતઃકરણની શુદ્ધિ એ તેનું સામર્થ્ય છે, પરંતુ તે ઉપરાંત તેનામાં એકવિશેષ સામર્થ્ય જાગવાની જરૂર છે, અને તે એ કે અદ્ભુત પ્રકારનું દૃઢ ચિંતનગત. જે પ્રકારનું આપણે અંતઃકરણને ચિંતન કરવાનું આપ્યું હોય તે જ ચિંતનને તે અહોનિદ્ર કર્યા કરે, તેના જ રંગથી અર્ધ-દિત રંગાયતું રહે, એમ થતું જોઈએ. સામાન્ય મનુષ્યો અંતઃકરણની શુદ્ધિમાં કેવલ નૈતિક શુદ્ધિની જ ગણના કરે છે. પરંતુ એની માગાન્ય શુદ્ધિ ઉપાસના સિદ્ધિમાં કેવલ નિમિત્ત રૂપ વા સાધનરૂપ થઈ શકતી નથી. પરંતુ નૈતિક આદિ ત્રિવિધ શુદ્ધિની સાથે અંતઃકરણ અત્યંત ઉચ્ચ ચિંતનમય થવાની જરૂર છે.

ઉચ્ચ ચિંતન અંતઃકરણમાં જાગવાનું આકર્ષક સામર્થ્ય પ્રકાશે છે, અને તેથી ઉપાસનાદ્વારા કોઈ પણ વસ્તુ આકર્ષાઈ આવે છે. આ સ્થળે એ પણ લક્ષ્ય રાખવાનું છે

ક ઉપાસના વિનાનું કેવલ ઉચ્ચ ચિંતન જોઈએ તેવી ફલસિદ્ધિ કરતું નથી. ઉચ્ચ જલવાન ચિંતન કરતું અંતઃકરણ ત્યારે ઉપાસનાના નિયત ક્રમમાં ચોગળ છે ત્યારે જ તે ફલસિદ્ધિને અનુભવે છે. ફલસિદ્ધિ માટે અંતઃકરણને એક જ કેન્દ્રમાં તન્મય કરવું પડે છે. ઉચ્ચ ચિંતનથી અંતઃકરણ રિયર થાય છે ખરું, પરંતુ એક જ કેન્દ્રમાં તન્મય થઈ શકતું નથી. તન્મય થવાને માટે તો ઉપાસનાની જ અગત્ય છે. તેની સાથે એ પણ એટલું જ સત્ય અને મહત્વપૂર્ણ છે કે ઉપાસના માટે-ફલસિદ્ધિ જનક ઉપાસના માટે-જલવાન ચિંતનનું જ અંતઃકરણની જરૂર છે.

કેવા પ્રકારનું ઉચ્ચ ચિંતન અંતઃકરણમાં જલવાન આર્કાઈક સામર્થ્ય પ્રકટાવે છે તે જાણવાની આવશ્યકતા છે. તેને સ્વસ્થમાં જણાવવાનો આ લેખનો ઉપદગ છે, પૂર્વે દર્શાવેલા વિષય, શિવાદિનું ઇશપંચાયતન જેમ મનુષ્યનું સર્વથા કંવાણુ સાથે છે. તેમ નીચે દર્શાવેલું મનનીય પંચાયતન મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જલવાન આર્કાઈક સામર્થ્ય પ્રકટાવવાને સમર્થ છે. પૂર્વેક્ત ઇશપંચાયતનની મનુષ્યે આત્મત્રિવાથે આરાધના વા ઉપાસના કરવાની અગત્ય છે તેમ અંતઃકરણને જલવાન આર્કાઈક સામર્થ્યનાં કરવાને માટે અત્ર દર્શાવતા મનનીય પંચાયતનનું આમદપૂર્વક શુદ્ધ સેવન કરવાની અગત્ય છે. ઇશપંચાયતનની ઉપાસના જેમ ઉપાસકને મોહરૂપ પરિણામી ફલ આપતા સમર્થ છે, તેમ આ મનનીય પંચાયતન અંતઃકરણમાં જલવાન આર્કાઈક સામર્થ્યરૂપ શ્રેષ્ઠ સંપત્તિને આપનાર છે. ઇશપંચાયતનની અપૂર્ણ વા અસ્પ ઉપાસના પણ મનુષ્યના શ્રેયમાં કંઈક અંશમાં પણ વૃદ્ધિ કરનાર છે, તેમ આ મનનીય પંચાયતનની અપૂર્ણ વા અસ્પ સાધના પણ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉપાસના સાધવાની યોગ્યતા લાવવા સક્ષમ છે. આથી જેમણે ઉપાસનાને સંપૂર્ણ અંશે સિદ્ધ કરી ફલની પ્રતીતિ કરવી છે તેમણે તેના પ્રકારની ઉપાસના સેવવાની યોગ્યતા લાવનાર આ મનનીય પંચાયતનને પૂર્ણ અંશથી સેવવાની અગત્ય છે.

પ્રથમ: આ એકં પરમ સત્યને સિદ્ધરૂપે જાણીને કે પ્રત્યેક માનવ બ્રહ્મ પોતાના જીવનમાં જેવી રીતે જીવતું ધારે છે તેવી રીતે તે જીવી શકે છે. આથી જે કોઈ મનુષ્ય પોતે ધારે તેવી રીતે જીવી શકતો નથી તો તેમ યત્નમાં તે પોતે જ કારણરૂપ છે. જે શિષ્ટી ધાર્યો પ્રમાણે ગુનિ નથી પડી શકતો તો તેમાં બીજાનો દોષ નથી, બીજાની અપૂર્ણતા તેમાં કારણરૂપ નથી, પરંતુ મુખ્યત્વે તેનો પોતાનો જ દોષ છે તેની પોતાની અપૂર્ણતા જ તેમાં કારણરૂપ છે.

મનુષ્ય પોતે પોતાનો ગુરુ છે, એવું જે કટણક અનુભવીએનું કથન છે તે સત્ય જ છે. દંતર ગુરુ તો કવચિત કોઈ કલાને વા રદસ્થને સૂચવે છે, પરંતુ મનુષ્યના અખંડ સંજ્ઞામાં રહેનાર, અને તેની ગુણ તથા પ્રકટ પ્રવૃત્તિમાત્રનો નિરીક્ષક તથા પ્રેરક તો તે પોતે જ છે અને તેથી પોતાના હિતમાં તે પોતે જેવી સાવધાનતા રાખી શકે છે તેવું બીજાને કોઈ રાખી શકે એમ નથી. આમ હોવાથી મનુષ્ય પોતે જ પોતાના જીવનને કેવું પૂર્ણતાવાળું અને રમ્ય બનાવવું તેના નિર્ણય કરી શકે છે.

તમારું સર્વ કંઈ તમારા પોતાના હાથમાં છે-તમારું જીવન પણ એને નમે જેવા રૂપમાં ગાળવા ધારે તેવા રૂપમાં આવી શકે એમ છે. તમારા જીવનમાંથી જે કંઈ પ્રાપ્તવું

હોય, તમારા જીવનમાં જે કંઈ સિદ્ધ કરવું હોય, તે પ્રકારની શક્તિ એમ જો-તે સિદ્ધ કરી શકો એમ જો; કેમકે જીવનના સામર્થ્યનો અવધિ નથી, અને તેવા જીવનનો સંપૂર્ણ અંશે ઉપયોગ કરવાની તમારી શક્તિનો પણ કોઈ અવધિ નથી. તમારી શ્રેષ્ઠ પ્રકારની વ્યા-યપુરઃસર જે કંઈ આગ્રદવાળી અભિજ્ઞાયા અથવા અનિવાર્ય સુદૃઢ ઇચ્છા હશે તે સિદ્ધ થાય એવા પ્રકારનું તમે તમારા જીવનનું સદૃજ અથવા સંપૂર્ણ રૂપાંતર કરી શકો એમ જો, પ્રાપ્ત સ્થિતિના કરતાં જીવનનો વધારે વિકાસ કરી શકો એમ જો, અથવા તેને સમગ્ર અંશથી પરિપૂર્ણ કરવા ધારે તો તે પ્રમાણે પણ કરી શકો એમ જો. ગમે તેટલી વિશાળ અથવા મોંઘી તમારી યોગ્ય જરૂરીયાત હશે તો તે પણ સિદ્ધ કરી શકાય એટલા પ્રમાણમાં તમારા જીવનની વિવૃદ્ધિ થઈ શકે એમ છે. આવું કારણ શું ? કારણ એ જ કે તમે અનન્ત. અમર્યાદ અથવા અપ્રિમ જીવનતત્ત્વ સાથે સંજીવન સંબંધમાં છો. અને તેથી તમારું પ્રાસિદ્ધનક મૂલ્ય એવું છે કે જેને મર્યાદા કે અંત નથી, તે પરમ શાશ્વત સમૃદ્ધ છે.

આ દેવસ સત્યની નિરતિશય પ્રત્યક્ષિતા-સુસ્થિર જ્ઞાન-પૂર્વક નિરંતર જીવન વ્યતીત કરવાથી આપણા જીવનઉપર આપણું ક્રમે ક્રમે સંપૂર્ણ વિજેતાપણું સિદ્ધ થતું જાય છે. આપણા જીવનને આપણે જેવા પ્રકારનું ધારીએ તેવા પ્રકારનું કરી શકીએ એમ છે-એ સત્યને અવિચિન્નપણે નિરંતર લક્ષમાં રાખવાથી આપણે વાસ્તવ જીવનની ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ કક્ષામાં પ્રવેશતા જઈએ છીએ, જીવનનું ગૂઢ અને ગૂઢતર હાર્દ સમજતા થઈએ છીએ, જીવનની ઉડી મધુરતાને અનુભવતા જઈએ છીએ, જીવનનો અંતર્દિત સામર્થ્યને પ્રકાશમાં લાવતા જઈએ છીએ.

વિકાસ પામતા પ્રત્યેક મનુષ્યની દષ્ટિમર્યાદામાં રમી રહેલા આ દષ્ટિબિંદુએ પહોંચવાને માટે આ સત્ય સિદ્ધાન્તને નિરંતર સ્વીકારવો જોઈએ સ્મરણમાં રાખવો જોઈએ અને તેને સંદોદિત ક્રિયામય કરતા રહેવું જોઈએ. આ સત્યનો અવિચલ વિશ્વાસપૂર્વક આચારમાં ઉપ-યોગ કરવો, એ જ એ સત્યને વ્યર્થરૂપે સ્વીકારવું કહેવાય. આપણને જેનો નિત્ય ઉપયોગ કરવો પડે છે એવા જીવનગત અને સિદ્ધાન્તોમાંની આ એક સિદ્ધાન્ત છે. આપણા જીવનને ગમે તેટલું ઉચ્ચ અથવા દૈવી કર્યું હોય અને કરતાં હોઈએ, તોપણ તે દશામાં પણ આ સિદ્ધાન્તનું દૃઢ-મન્યન સ્મરણ અને તેને અનુસૂચ જીવન વર્તન રાખવાની અગત્ય છે.

મનુષ્યના વિકાસમાં જે મેટાયાં મેટી હરકત આવી પડે છે તે આજ છે કે તે પોતાના જીવનને સર્વાંશ પરાધીન માનતો હોય છે. તે પોતાને સર્વ બાબુએથી બંધાયેલો જુએ છે. તેણે પોતાના જીવનના કેટલાક લાગને આકાશના મહેને દસ્તગત કર્યું હોય છે, તો જીવનના કેટલાક અંશે હાથમાંની દસ્તરેપાઓને સ્વાધીન કર્યું હોય છે- કેટલોક લાગ દૈવને સોંપી હોય છે તો કેટલોક અંશ પ્રારબ્ધને સોંપી હોય છે. અને આમ અનેકને પોતાના જીવનના અંશે સોંપતાં પરિણામ એ આવ્યો હોય છે કે પછી તેને પોતાના જીવનનો એવો એક પણ ભાગ શેષ જણાતો નથી તેની કે જેના ઉપર પોતાની જ સ્વતંત્ર સત્તા અનુભવાતી હોય. વસ્તુતઃ જે સર્વ રીતે સ્વતંત્ર છે તે પોતાના વિકારીજ્ઞાનને લીધે અહો ! કેવો બદ્ધશામાં પોતાને જુએ છે !

આપણું જીવન આપણે અધીન નથી. અને આપણે જેવું તેને કરવા ધારીએ તેવું તે થઈ શકે એમ નથી. આ પ્રકારના તેણે બાંધેલા સિદ્ધાન્તનું દીર્ઘ કાલપર્યંત સેવન કર-

વાથી પરિણામ એટલે સુધી આવ્યો હોય છે કે પૂર્વે જે સિદ્ધાન્તનું આપણે પ્રતિપાદન કર્યું છે તેનું તેને થયેલું ચનાં કોઈ હકિકતા અસત્યથી ભેદથી અને અન્યંત પાપમય વાતો કહી હોય એવું તેને ખાન શર્મ તેનું હૃદય કંપી છે છે. તે જગતમાં ત્યાં ત્યાં દષ્ટિ કંઈ છે, ત્યાં સર્વ કાંઈ, તેણે જાણેલા જીવનપ્રાપ્તિનાના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ જાનતું હોય એમ તેને જણાય છે. તેના સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ સિદ્ધાન્તનું કથન કરનાર પ્રતિ તેની ક્રોધકીતાથી ચાર આંખો ધાય છે, અને તેના જીવનમાંથી પ્રતિક્રિયા વાનને શોધતા તે મગી પડે છે. ત્યાં ત્યાંથી પોતાના સિદ્ધાન્તને અતુદ્ગ્રહ દષ્ટાન્તો તે શોધી કદાકી પોતાના જીવનની તેની સાથે તુલના કરી સમાધાનને પામે છે.

પરંતુ આ જીવન અત્યંત દુર્ગંધ જીવન છે. આવું જીવન ભોગવનાર મનુષ્ય આત્મ-નિદ્રાસને સત્વર સાધી શકતો નથી. કેમકે તેની દષ્ટિમાં નિદ્રાસને જાહેર સર્વંદ શંકુચિત્તા જ રમતી હોય છે. તેનું અંતઃકરણ સંકુચિતતાનાં-પરાધીનતાનાં-દુઃસ્વપ્નનાં-ચિત્તો ચિત્તો કરતું હોય છે. તેના માનસ મહાક્ષયમાં પોતાના દુર્ગંધ સિદ્ધાન્તનું સમર્થન કરનારાં અનેક ઐતિહાસિક અને કાવ્યનિક ચિત્રોને તેણે ટાંચ્યાં હોય છે, અને તેને ભેદો તે પોતાના જીવનને પણ તદ્દનુરૂપ જ અનુભવતો હોય છે.

(અપૂર્વ.)

શ્રી સદુપદેશશ્રેણી.

(સદુપદેશ ૪૧ મો.)

—વિપર્યાનુદ્ધમણિકા—

વિષય.

પૃષ્ઠાંક.

૧ રસરાસ્યનું પ્રાપ્તિ સ્વમય ઉ. (કોમીલાલ જ. ઓઝા.)	૧
૨ ઉચ્ચ સ્વાતંત્ર્યનું નીતિમાત્રમાં સ્થાન. (તીરાલાલ કે. ઠક્કીઆ.)	૧૨
૩ શ્રી ગાંધીજીન અને સાધનસિદ્ધિ. (નર્મદાસંકરદે. મહેતા.)	૨૩
૪ સ્વપ્રતિષ્ઠા. (કે. કે. ઠક્કીઆ.)	૩૫
૫ મનનીય વચાવતન. (શ્રી ડૉ.)	૪૫
૬ સીતે	૧૮

મુદ્રણ: શ્રી. ૮-૮-૮

અવસ્થાપક-મહાદાસ-વરદાસ.

શ્રી

મહાકાલ

અંક ૨૨

કાર્તિક પૂર્ણિમા ૧૪-સંવત્ ૧૯૭૬.

દર્શન-૧.

વીરનવ મુખ અને સતોષ મનુષ્ય ત્યારે પોતાના કર્તવ્યને
અર્થ રીતે સાધે છે, ત્યારે જ તેને થાય છે. પરંતુ પોતાના
કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કરવાને માટે તેણે સર્વ રીતે મનની ઉચ્ચ
સ્થિતિમાં રહેવું જોઈએ.

વાર્ષિક મૂલ્ય

૨-૦-૦

પોસ્ટલ ઓર્ડર

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા :

વિસ્તાર :

૧ પદસંગ્રહ :

૧ પ્રારંભક સ્તવન	૧
૨ શુદ્ધવને અભ્યર્થના. (સુલેચના બહેન)	૧૭

૨ તત્ત્વવિચાર :

૧ શ્રી મહાકાવર્તા વ્રતન દર્શન	૨
૨ દુઃખનિવૃત્તિનો એક માર્ગ	૧૪
૩ પ્રભુધા	૨૨
૪ પ્રભુનું નામ	૨૫

૩ સાહિત્ય :

૧ અલંકારપ્રકાશ (જે. જે. કણીયા)	૪
----------------------------------	-----	-----	-----	---

૪ તંત્રશાસ્ત્ર :

૧ ત્રિપ્રસારહસ્યયોગ (નંદ દેવ મહેતા)
---------------------------------------	-----	-----	-----	-----

૫ માનસશાસ્ત્ર :

૧ લેખ અને તેનું રહસ્ય (જે. જે. કણીયા)	૬
૨ સૌખ્ય-સ્નાન	૧૮

૬ પ્રકીર્ણ :

૧ શુભદર્શીપંચાને રાગીંગાથે મંબધ	૧૧
૨ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ	૨૮
૩ ફર્ટ બોરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ	૩૧

આ મામિક થી ભાગ્યે જ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ અગાઉ-ખાલીબના નોવાલ દેવશર
દેવેએ છાપ્યું અને શ્રી શ્રેયસાધક અધિકારીનમ વડોદરા તરફથી તેમણે તે
રચનાથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

શ્રી મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૩૨ કાર્તિક કૃષ્ણ ૦ ૧૪ સેવત્ ૧૯૭૬ દર્શન (અંક) ૧

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રારંભક સ્તવન.

૫૬ (શ્રી હરિ ૐ વિનયી, એ ભવ.)

સર્વાન્તર્ધામિ । જપ જપ સર્વાન્તર્ધામિ । સચ્ચિદ્રૂપન ।

આપતું સર્વત્ર સર્વિમાં હૃદયે શુન્નનઃ સર્વાં

આપ સ્વરૂપ અનુપ, ન્યાં ન્યાં અભિવ્યક્તિ પામે,

કલેશા ડામે, અગણિત ભવ વામે, નિજ ધામે,

સહજે તે જઈ વિશ્રામે;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

સમમ કાર્યસંહિત, તેવું જીવત વિદ્યાતું,

દુઃખ દહાતું, સદૃષ મન લાતું, તેને આ,

ત્વન્મય સઉ વિધ સહાતું;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

તને કશુંજે ભિન્ન, પોતાથી જાણ્ય ના ક્યાં,

નિરખે ન્યાં ન્યાં, ચિદ્રુપિ વિદ્યસતીં ત્યાં ત્યાં, અનુભવો,

શમતો તે પૂર્ણતામાં;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

આપતું હૃદય સ્વરૂપ, જે સુખતું પરમ નિરેતન,

પ્રત્યક્ષચેતન, જીવનતું જીવન, અનુપમ તેવું,

હરીએ અભ્યંતર દર્શન;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

श्री महाकालनां नूतन दर्शन.

શ્રી મહાકાવતના નૂતન દર્શન । તમને તથા અમને આનંદજનક યાત્રી જ. જે અંતઃકર-
ણમાં કોઈ પણ શુભ વસ્તુનું દર્શન થતાં આનંદ નથી પ્રકટતો તે
અંતઃકરણ વસ્તુતઃ જડ છે. જડ વસ્તુનો વિકાસ જેમ અન્યઉપર આધાર રાખી રહ્યો છે—
તે સ્વયં પોતાનો વિકાસ કરી શકતી નથી—તેમજે અંતઃકરણ જડવત્ છે તેનો વિકાસ થવામાં
તેને અન્યઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આના સરખી બીજી દાનિકારક વસ્તુ કદ છે કે પોતાનું
કોઈ પણ પ્રકારનું ક્રિયા કરવામાં જ્યાં જેને સર્વદા પારકાઉપર જ આધાર રાખવો પડે
છે, તેને વાસ્તવ અથવા સર્વોત્તમ ઉત્તરિતો અધિકાર જ નથી, એમ કદીએ તોપણ માટે.
ભલે દક્ષિણ હો વા દીર્ઘઘડપર્યંતનું હો, પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારના શુભદર્શનથી મનુ-
ષ્યના અંતઃકરણમાં આનંદ થવો સ્વાભાવિક છે.

આનંદ મનુષ્યના અંતઃકરણને વિકસિત કરે છે, અને વિકાસ પામેલું—વિકસિત થયેલું—અંતઃકરણ જ કંઈ પણ શુભને પ્રદક્ષ કરવામાં અથવા પોતાનામાં કંઈ પ્રકારનું વિશેષત પ્રદેશવામાં સમર્થ થાય છે. તેવું અંતઃકરણ જ સચેતન અથવા જીવનમય છે. જીવનમય અંતઃકરણ મનુષ્યને સર્વદા ઉત્તરગામી કરી શકે છે. જીવનમય અંતઃકરણ પોતે પોતાનું અને પરનું પણ દિન સાધવા સમર્થ થાય છે. જીવનમય;અંતઃકરણમાં સ્વતંત્રતા છે—સ્વતંત્ર બસ છે, ઉત્કર્ષની સ્વતંત્ર ઇચ્છા છે, ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ છે, પોતાની શક્તિનો સદ્વ્યય કરવાની શ્રદ્ધા છે, શુદ્ધિને સૂક્ષ્મ કરવાની કલા છે.

આથી કોઈ પણ શુભ વસ્તુના દર્શનથી આનંદ પ્રકટાવવાની અવસ્ય અમત્ય છે, શુભનું દર્શન થતાં આંતઃકરણ સ્વભાવથી જ આનંદમય અને એવી યોગ્યતાવાળું કરવાની જરૂર છે. કોઈ પણ પ્રકારના શુભને જોઈને જે મનુષ્યને આનંદ નથી પ્રકટતો, અને એથી વિપરીત કંઈક તો તેમાં અશુભની દૃષ્ટિના, અશુભની ભાવના કે અશુભનું દર્શન થતાં સરખું થાય છે તો નિશ્ચય જાણવું કે તે આંતઃકરણ વિનિપાતને પામનાર છે. અપુત્રતા જ ન્યાં વિપત્તિ દૃષ્ટિના, ભાવના કે દર્શન, ત્યાં પછી કદાચ અને કેવા પ્રકારથી વિનિપાત સંભવ રહે !

દર્શન શબ્દ સ્વભાવથી જ જે કંઈ હિચ્ચ, શુભ અથવા અપૂર્વ છે તેને લાગુ પડાય છે. એની વસ્તુનું દર્શન મનુષ્યના અવિકારને વધારે છે. મનુષ્યનો વધતો જતો અધિકાર મનુષ્યમાં અમાપ સામર્થ્ય પ્રદર્શવે છે, અત્યંત અનુભવો કરાવે છે, અસીમા અપાર અથવા અમાનુષી-દૈવી-શુદ્ધોને ઉપજાવે છે; મનુષ્યને ઈશ્વર બનાવે છે.

મનુષ્યની ઉત્તમોત્તમ અભિલાષાનો વિષય આત્મી જીવે છે. દોષ શો ? મનુષ્યની સર્વોત્તમ અભિલાષાની સિદ્ધિમાં ઉચ્ચ વસ્તુનું વાશુમનું દર્શન એ એક-માર્ગપ્રેરક સાધન છે. પોતાના અભિલાષને સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળો છે. મનુષ્ય, આ સાધનશ્રી ઉપેક્ષા કરી પોતાના અભિલાષને અસ્વિકાર્ય દુરવાની દિશા બીટી શકે છે !

કોઈ પણ વસ્તુનું દર્શન શુભભાવપૂર્વક અથવા ઉચ્ચ ભાવપૂર્વક કરવામાં આવે છે, તો તે મનુષ્યજીવનમાં ઉત્તમ ફેરફાર કરવા સમર્થ થાય છે, તો પછી જ કાંઈ સ્વયં શુદ્ધ, શુભ અથવા ઉચ્ચ છે તેના દર્શનથી તો માનવ જીવનમાં મહદ્ રૂપાંતર થાય એમાં શી જ શંકા હોઈ શકે!

આથી તેવા શુભનું દર્શન કરવાને નિરંતર ઉત્સુક રહેા, આગ્રહવાળા રહેા, યત્નવાળા રહેા. કોઈપણ ઉચ્ચ અથવા શુભની સાથે પ્રથમ સંબંધ દર્શનરૂઝે થાય છે, સ્થૂળ દર્શનવડે એવો સંબંધ ન્યાં યતો હોય, ત્યાં તેની રીતે શુભ અથવા ઉચ્ચની સાથે સ્થૂળ દૃષ્ટિથી, સંબંધ બાંધી, અને ન્યાં કલ્પના અથવા સૂક્ષ્મ વૃત્તિવડે તેનું દર્શન કરવાનું હોય ત્યાં તે પ્રકારથી સંબંધ બાંધી, કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ ઉચ્ચ અને શુભનાં દર્શન કરવામાં વૃત્તિમાં અત્યંત આતુરતા પ્રકટાવેલી રાખેા.

તમારામાં શુભનું દર્શન કરવાની ઉત્સુકતા હોય, અને તેનું દર્શન થતાં તમારા અંતઃકરણમાં સ્વયંજ્ઞ આનંદ ઉદભવતો હોય તો નિઃશંકપણે જાણજો કે તમારો અધિ-કાર ઉઠેા છે, તમે ઉચ્ચ અથવા શુભને પામી શકો એમ છે.

શુભ અથવા ઉચ્ચનું બહુ નિર્મલપણે દર્શન કરો. ધણા મનુષ્યો ઉચ્ચ અથવા શુભનું દર્શન કરે છે, પરંતુ તેમાં મલિનતા હોય છે, અત્યંત સ્વચ્છ રૂપમાં તેનું તેઓ દર્શન કરતા નથી. એ દર્શન કરવા પછી કાષ્ટને થોડે સમયે અને કાષ્ટને તે જ ક્ષણે સાથે સાથે તે દર્શનીય વસ્તુમાં હોય, અપૂર્ણતા, અલ્પતા અથવા જડતાનું ભાન થાય છે, અર્થાત્ દર્શનીય વસ્તુના શુભ અથવા ઉચ્ચ અંશતરફની એકાગ્રતા તત્કાળ નિવૃત્ત થાય છે. આપણા અંતઃકરણની આવી સ્થિતિ જો જલદી થતી હોય તો જાણવું કે તે અંતઃકરણ બહુ દુર્બલ, મલિનતાની અધિકતાવાળું, બલવાન અથવા તેજને અધિક સમય જોવા જતાં અંખવાદ જનારૂં અને અસ્થિર છે. આપણા અંતઃકરણના આ દોષને, જો તેને પ્રગામી કરવું છે તો સહી પહેલો ટાળવો જોઈએ.

શુભ અથવા ઉચ્ચ ન્યાં હોય ત્યાંથી તત્કાલ દૃષ્ટિએ આવે, ઉગ્રાણુમાં રહ્યું હોય તો ત્યાં પર્યંત દૃષ્ટિ પહોંચી જાય, એ શુભદર્શન અધિક કાલ સતત થાય, એ શુભમાં વૃત્તિ કુબળી જાય, એ શુભને પોતાનું કરી લેવાનું બળ અને કળા અંતરમાં આવિર્ભાવ પામતાં જાય: આંતું કરવાની અગત્ય છે. શુભના ક્ષણિક દર્શનથી સતોષ ન પામો, પણ તેને સંપૂર્ણ અંશમાં અને દીર્ઘ કાલપર્યંત જોવાના અભ્યાસને સેવો, એમાં તન્મય બનો, એને તમારૂં પોતાનું કરી લો. તમે સ્વયં સર્વોચ્ચ શુભસ્વરૂપ બની રહેા.

શ્રી મહાકાલના આ નૂતન દર્શનનો આ જ આરંભક આદેશ.

શ્રી.

અલંકારપ્રકાશ.

આ સુદૃશ્ય રામણીયકમાનના મૂલરૂપ, સર્વ અમરકારના મૂલ કારણરૂપ, દિવ્ય સૌંદર્યથી વિરાગિત, અલૌકિક તત્ત્વઓના આત્મારૂપ, સચ્ચિદાનંદરૂપ છતાં જગજગન્માદિના હેતુ ઓમાન નૃસિંહ પરમાત્માને તથા તેમની સમગ્ર વિશ્વતિઓને આરંભમાં અનંત પ્રજ્વલિત-પરંપરા સમર્પુ હું.

શુભરૂપાવામાં "કાવ્ય" શબ્દનો ઉચ્ચાર થતાં પ્રાચર્યાઃ કાષ્ઠ કવિતા, રાગગદ્ ગીત આદિનું જ્ઞાન થાય છે, તેનું કારણ એ છે કે કેટલાક વર્ષો થયાં કાવ્યરચના પદમાં જ કરવામાં આવી છે, પણ પ્રાચીન કાળથી તે અઘાપિપર્યન્ત સર્વ સાહિત્ય-કારોએ કાવ્યશબ્દનો અર્થ પદમાં સંપ્રુચિત કર્યો નથી. ખરૂં જોતાં તો પદ હોય તે કાવ્ય કહેવાય એ જ્ઞાન્તિ છે. અમરકોષમાં "અમરા નિર્જરા દેવા" છત્યાદિ સર્વ શ્લોકો છે પણ તેમના એક પણ કાવ્યરૂપ નથી. કાષ્ઠ કાષ્ઠ વિદ્યાર્થીએ અમરણ રાખવું સરલ પડે તે માટે "કા-જ્ઞારી કાપદાના ગુન્દાઓ"ને પદમાં કરેલા છે પણ તેમના એક દોહરા કે છાંપી કે ચોપાઈ તે કાવ્ય નથી. કાન્સમાંથી રહાઈન નદીપરના ચહેરા અથવા ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રા નદીપરનાં ચહેરાનાં નામેને સ્મૃતિની સુકરતાને અર્થે પદમાં ગુંદવામાં આવે તો તેમણે કાષ્ઠ પણ પદ કાવ્ય નથી. તેઓ પદ હોય તે કાવ્ય છે એ સાચી વાત નથી.

આ જ પ્રમાણે પદ નહિ હોય તે કાવ્ય નથી, એ જ્ઞાનવું પણ એટલું જ જૂઠામરેણું છે. બ્રાહ્મકવિની વિશ્વવિખ્યાત કાદંબરી, યોગિનીકુમારી આદિ ગદ્યમાં હોવા છતાં ઉત્તમ કાવ્યોમાં જ ગણાય છે, તેથી કાવ્ય અને ગદ્ય એ બે પ્રતિપક્ષી શબ્દો નથી. કાવ્યનો પ્રતિ-પક્ષી શબ્દ તે વિજ્ઞાન છે અને ગદ્ય નથી. કાવ્ય જગ પદમાં હોય છે તેમ જ ગદ્યમાં હોઈ શકે છે. આ જ 'રહીયો' કાવ્યના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવે છે: ગદ્યાત્મક, પદ્યાત્મક અને ગદ્યપદ્યાત્મક અર્થવા મિશ્ર. આ તૃતીય પ્રકારના કાવ્યને ચંપુ નામ આપવામાં આવે છે.

પુનઃ સ્પર્શાર્થે કહેવું યોગ્ય છે કે કાવ્ય એ આખા મંથનું નામ નથી, પણ આખા મંથમાં તો અનેક કાવ્ય હોય છે. કાવ્યતા એ વાક્યમાં રહેલો ધર્મ છે, અર્થાત્ એક વાક્ય, એક શ્લોક કાવ્ય હોઈ શકે છે. ઉદાહરણતરીકે લઈએ તો "સર્વ અસ્ત પામ્યા," "સર્વોસ્ત યયો" એ વાક્યો કાવ્ય યઈ શકે છે. જો માત્ર એટલી જ હકીકત જણાવવા અર્થે એ વાક્યોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય તો એ બંનેમાંથી કાષ્ઠ પણ કાવ્ય નથી, પણ એ વાક્યોનો ઉચ્ચાર કાષ્ઠ નૈહિક બ્રહ્મણે કર્યો હોય અને તેથી એવું સ્વચ્છંદ હોય કે સંખ્યાવંદનનો સમય થયા, અથવા કાષ્ઠ ચીરોએ એ વાક્યોનો પ્રયોગ કરી એવું સ્વચ્છંદ હોય કે હવે સૌંદર્યકર્મનો સમય થયા આવ્યો, અથવા કાષ્ઠ અભિસારિકાએ એ જ વાક્યનો પ્રયોગ કરી એવું સ્વચ્છંદ હોય કે હવે પતિપ્રતિ અભિસરણનો સમય થયો તો એ બંને વાક્યો કાવ્ય થાય છે. એટલું જ નહિ પણ ઉત્તમ કાવ્યનો બેદ છે તેમાં એનો સમાવેશ

કરાય છે. તેથી કાવ્યતા એ વાક્યનિષ્ઠ ધર્મ છે. કોઈ અર્થોમાં કાવ્યતાવાળાં અનેક વાક્યો અથવા શ્લોકો હોય તો તેને આખાને આ નિયમથી જ કાવ્યઅર્થ કહેવામાં આવે છે.

કાવ્ય કાને કહેવું, કાવ્યનું સ્વરૂપ શું, કાવ્યનું લક્ષણ શું, તે સંમંધમાં બિન્ન બિન્ન અંધકારો જૂદા જૂદા અભિપ્રાય દર્શાવે છે, અગર જો મુખ્ય અંશમાં સર્વનું એકમત્ય છે જ. કેટલાક અંધકારો શબ્દ અને અર્થ એ યુગલમાં કાવ્યતા રહેલી છે એમ કહે છે, ત્યારે બીજા કાવ્યતા શબ્દનિષ્ઠ ધર્મ છે એમ કહે છે. વળી કેટલાક અંધકારો કાવ્યને સંકુચિત અર્થમાં લે છે અને તેથી વિવિધ વિગેષણો વધારે છે ત્યારે અન્ય કાવ્યને વિસ્તૃત અર્થમાં વાપરે છે. આ નિયમથી કાવ્યમાં આપવામાં આવેલાં લક્ષણોના મુખ્ય ત્રણ વર્ગ પડે છે:—(૧) દોષભાગથી રહિત, માધુર્ય, ઓજસ અને પ્રસાદ એ ત્રણ ગુણોવાળા અને જ્યાં રસની પ્રધાનતા હોય તે શિવાય સર્વત્ર અલંકારવાળા શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય છે; (૨) રસાત્મક વાક્ય તે કાવ્ય છે, (૩) રમણીય અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દ તે કાવ્ય છે. આ ત્રણ વર્ગમાંનાં લક્ષણોની ચર્ચા અત્ર કરવાની રાખી નથી, છતાં એટલું જ સંક્ષેપમાં સૂચવવું યોગ્ય છે કે તૃતીય લક્ષણ વિશેષ બ્યાપક છે તથા કાવ્યના ખરા રહસ્યને સૂચવે છે તેથી બહુધા સંમત ગણાય છે. દૃષ્ટી અને જગન્નાથ એ બંને અંધકારો આ લક્ષણને જ સ્વીકાર્યું છે. એનો અર્થ એ છે કે જે વાક્યમાં રમણીયતા છે અર્થાત્ તેને હીષે જે અલૌકિક આનંદને આપે છે તે કાવ્ય છે. કોઈ મનુષ્ય બીજાને કહે કે “તમારે ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો” તો એ વાક્યના શ્રવણથી શ્રીતાને આનંદ થાય છે પણ તે આનંદ લૌકિક આનંદ છે તેથી એ વાક્ય કાવ્ય નથી અહિં એ પુત્રવિશે મમત્વશુદ્ધિ જ આનંદનો હેતુ છે અને એ વાક્યનો અર્થ જે પુત્રજન્મ, તેટલો જ આનંદનો હેતુ નથી. આમ હોવાથી જ “તમારા શત્રુને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો” એ વાક્યમાં પણ પુત્રજન્મરૂપ અથ પ્રતિપાદિત છે, પણ તે આનંદ આપનાર શ્રીતાને યતો નથી, કારણ કે અહિં મમત્વશુદ્ધિ થતી નથી. પણ મહીય શત્રુત્વશુદ્ધિ હોય છે. પ્રતિપક્ષી કવિના ઉત્તમ કાવ્યથી પણ ગ્લાનિ થાય છે ત્યાં તે કાવ્ય સ્વતઃ જો આનંદ જ આપે છે પણ જ્યારે તે વાક્યની સાથે શત્રુકાર્યત્વનું અવસંધાન થાય છે ત્યારે જ તેને હીષે ગ્લાનિ અથવા ખેદ થાય છે તેથી અહિં કાવ્યવાક્ય તો રમણીય અર્થને જ પ્રતિપાદન કરનાર છે તેથી એ વાક્યોનો કાવ્યમાં સમાવેશ થઈ શકે છે.

કાવ્ય એ રત્નોનાં જેવાં છે એટલે કે જેમ હીરા આદિમાં છરક આદિ દોષ હોવાથી તે હીરા મટી જતો નથી પણ એજવાળો હીરા ગણાય છે, તે પ્રમાણે કાવ્યમાં કોઈ દોષ આવી જાય છે તો તેટલાથી તે કાવ્ય મટી જતું નથી પણ દુષ્ટ કાવ્ય-સંદોષ કાવ્ય-ગણાય છે. વળી કેવળ નિર્દોષ વાક્યને જ કાવ્ય ગણવાનો આગ્રહ ધરવામાં આવે તો મહાકવિ-પ્રણીત સર્વસંમત કાવ્યો પણ સૂક્ષ્મ દોષને હીષે અકાવ્ય ધર્મ રહે. તેથી સામાદિ વિચારને અવલંબીને કાવ્યનું વિસ્તૃત લક્ષણ કે જે ઇષ્ટ અર્થને અર્થાત્ રમણીય અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર વાક્ય તે કાવ્ય છે તે જ ઘણી રીતે સંમત કરાય છે. આ પ્રકારનું કાવ્યનું લક્ષણ કરવાથી નિરપેક્ષ રવ તે શ્રુતિ છે, મનુ, મન્વન્તરાદિને પ્રતિપાદન-કરનાર અંધ તે પુરાણ છે ઇત્યાદિ વેદપુરાણાદિનાં લક્ષણો છે તેને જ અનુસરવું કાવ્યનું પણ લક્ષણ થઈ રહે છે,

આ પ્રકારના સ્વરૂપવાળા કાવ્યનો આત્મા તે રસ છે. જેમ શૌર્ય, દયા આદિ આત્માના ગુણ છે તેમ તે રચાને કાવ્યના માધુર્ય ઓળખી અને પ્રસાદ એ તણ, ગુણ છે. જેમ આત્માને શરીર હોય છે તેમ શબ્દરચના એ કાવ્યનું શરીર છે. જેમ મનુષ્યને કંઠક, કેપૂરાદિ શોભા આપનાર ભૂષણો અલંકાર છે તેમ ઉપમા અનુપ્રાસાદિ કાવ્યને શોભા આપનાર કાવ્યના અલંકાર કહેવાય છે.

કાવ્યના કેટલાક અંશકારો (૧) ઉત્તમ, (૨) મધ્યમ અને (૩) અધમ અથવા અવર એવા ત્રણ ભેદ પાડે છે. ત્યાં જે કાવ્યમાં વાચ્યાર્થના કરતાં વ્યંગ્યનાથી પ્રતિપાદન કરાતો વ્યંગ્યાર્થ વિશેષ ચમત્કારિક હોય તે કાવ્ય તે ઉત્તમ કાવ્ય છે. આ કાવ્યને જનકાવ્ય એવું નામ પણ આપવામાં આવે છે. જેમ રફોટરૂપ આંતરે શબ્દને અભિવ્યક્ત કરનાર કુચ્ચાર્યમાણ શબ્દને વૈયાકરણિકો જ્વનિ નામ આપે છે તેમ રસ, અલંકાર તથા વસ્તુરૂપ વ્યંગ્યાર્થનું વ્યંગ્યન કરનાર કાવ્યરૂપ શબ્દને આલંકારિકો જ્વનિ નામ આપે છે.

જે કાવ્યમાં વાચ્યાર્થના કરતાં વ્યંગ્યાર્થ અધિક ચમત્કારવાળો હોતો નથી તેવું કાવ્ય તે મધ્યમ કાવ્ય છે. એને ગુણીભૂત વ્યંગ્ય કાવ્ય એવું નામ પણ આપવામાં આવે છે.

જે કાવ્ય રફુટ પ્રતીયમાન વ્યંગ્યથી રહિત છે અને તેથી અવ્યંગ્ય કહેવાય છે તે અધમ અથવા તૃતીય પ્રકારનું કાવ્ય છે. આ કાવ્યનું બીજું નામ ચિત્રકાવ્ય પણ છે.

આ તૃતીય પ્રકારના કાવ્યમાં ચમત્કારનું કારણ અલંકાર છે અને તેથી એના બે વિભાગ—શબ્દચિત્ર અને અર્થચિત્ર—એવા કરવામાં આવે છે. ત્યાં જ્યાં શબ્દાલંકારમાં કવિનું તાત્પર્ય હોય છે તેવા કાવ્યને શબ્દચિત્ર કહે છે અને અર્થાલંકારમાં કવિનું તાત્પર્ય હોય છે તેને અર્થચિત્ર કહે છે.

અન્ય મંથકારો આ ત્રિવિધ વિભાગને સંમત ગણતા નથી. તેમનું કહેવું એવું છે કે જ્યારે જ્વનિ અને ગુણીભૂત વ્યંગ્ય એ બે કાવ્યોમાં વ્યંગ્યની પ્રધાનતા અને અપ્રધાનતા એવા હેતુથી ભેદ પાડવો છે ત્યારે વાચ્યના નેટલો જ ચમત્કારિક વ્યંગ્ય હોય અને વાચ્યના કરતાં ન્યૂન ચમત્કારવાળો વ્યંગ્યાર્થ હોય એ બેને એક વર્ગમાં મૂકવા ઘટતા નથી. વળી શબ્દચિત્ર અને અર્થચિત્ર એ બેની વચ્ચે મહાન ભેદ છે છતાં એ બેને એક વર્ગનાં મુકવા એ ભૂલ જ છે. આ સાથે શબ્દચિત્ર એ પામરસ્થાન્ય કાવ્ય છે અને ખર્ષે જ્વેતા એમાં શબ્દનો માત્ર આડંબર છે અને ચમત્કારવાળો (રમણીય) અર્થ નથી તેથી એ તો કાવ્ય જ નથી. તેથી એ મંથકારો કહે છે કે કાવ્યના ચાર વિભાગ કરવા ઉચિત છે (૧) ઉત્તમોત્તમ કાવ્ય, (૨) ઉત્તમ કાવ્ય, (૩) મધ્યમ કાવ્ય અને (૪) અવર કાવ્ય. ત્યાં જ્વનિનું ગણના ઉત્તમોત્તમ કાવ્યમાં કરવી, વાચ્ય અને વ્યંગ્ય સમાન કક્ષાવાળા હોય તેની ઉત્તમ કાવ્યમાં ગણના કરવી. વાચ્યના કરતાં વ્યંગ્ય ન્યૂન ચમત્કારિક હોય તેની મધ્યમ કાવ્યમાં ગણના કરવી અને અર્થચિત્રની અવર કાવ્યમાં ગણના કરવી.

આ વિચારથી એ સમગ્રય છે કે સર્વ સાહિત્યમંથકારના મતપ્રમાણે જે કાવ્યમાં કવિનો સંદર્ભ અલંકારપ્રતિ હોય છે તેને ચિત્રકાવ્યમાં ગણવામાં આવે છે. શબ્દચિત્ર અને અર્થચિત્ર એવા બે ભેદ કાવ્યના જ્યાં પાડવામાં આવેલા છે ત્યાં એ ભેદનો હેતુ શબ્દ

લંકાર અને અર્થલંકાર છે. ત્યાં શબ્દલંકારમાં કવિનું તાત્પર્ય જણાય છે તે કાવ્યને ચિત્ર કહેવામાં આવે છે, અને જેમાં કવિનું તાત્પર્ય અર્થલંકારમાં જણાય છે તે અર્થચિત્ર કહેવામાં આવે છે.

શબ્દલંકાર અને અર્થલંકાર એ આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અલંકારના બે ભેદ ત્યાં સાધારણ એમ કહેવામાં આવે છે કે જે અલંકાર શબ્દાશ્રિત હોય તે શબ્દલંકાર અને જે અલંકાર અર્થાશ્રિત હોય તે અર્થલંકાર છે. અમુક અલંકાર શબ્દાશ્રિત છે અર્થાશ્રિત છે એ નિર્ણય કેવી રીતે કરવો ? એ પ્રશ્નનું ઉત્તર એ કે અન્ય અને વ્યર્થ એ વડે જ એ નિર્ણય થઈ શકે છે. અન્યનો અર્થ સદ્ભાવ છે અને વ્યર્થનો અર્થ અભાવ છે. શબ્દનો અન્ય એટલે સદ્ભાવ હોય તો જે અલંકારનો સદ્ભાવ યતો અને તે શબ્દને કાઢી નાંખી અન્ય શબ્દ મુકવામાં આવે-અન્ય પર્વાય શબ્દ વાપરવા આવે-તો તે અલંકારનો વ્યર્થનો સદ્ભાવ હોય તો તે અલંકાર તે શબ્દાશ્રિત છે એમ જાય છે. અને અમુક અર્થનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે અમુક અલંકારનો સદ્ભાવ થાય અને તે અર્થનો પ્રતિપાદક શબ્દ બદલી તેનો પર્વાય શબ્દ મુકીએ તોપણ તે અલંકાર વિદ્યમાન રહે છે તથા તે અર્થને બદલે બીજો અર્થ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે ત્યારે જ તે અલંકાર જતો રહે છે. એવી રીતે અર્થના અન્ય અને વ્યર્થને અલંકારના અન્ય અને વ્યર્થને અલંકાર અનુક્રમે અનુસરતા હોય છે તે અર્થને વ્યાપ્તિ તે અલંકાર છે એમ સમજાયું છે તેથી તે અર્થલંકાર છે. તાત્પર્ય કે શબ્દની પરિવૃત્તિ જે અલંકાર સહન કરી શકે તે અર્થલંકાર છે અને શબ્દની પરિવૃત્તિ જે અલંકાર સહન કરી શકતો નથી (પર્વાય શબ્દ મુકતાં જે અલંકાર જતો રહે છે) તે શબ્દલંકાર છે તેથી પર્વાયપરિવૃત્તિ-સંદર્ભ અને પર્વાયપરિવૃત્તિઅસંદર્ભ એ બે આ બે અલંકારમાં ભેદ છે. જે અલંકારમાં એ ઉભય છે તે શબ્દાર્થલંકાર કહેવાય છે એ આગળ સ્પષ્ટ થશે. અનુપ્રાસ, યમક, આદિ શબ્દલંકારો છે અને ઉપમા, રૂપકાદિ અર્થલંકારો છે. અત્ર શબ્દલંકારનું નિરૂપણ અવિવક્ષિત છે, અને અર્થલંકારનું વિવેચન જ માત્ર વિવક્ષિત છે.

(અપૂર્ણ)

સંજ્ઞાનતાનિમિત્ત સંકાર:

કેટલાએ સમયથી શ્રીમહાકાલ અનિયમિત રહી અપ્રસિદ્ધ રહેલું તે સમયમાં પણ મહાકાલના બદલામાં આવતાં વૈદ્યકદ્વપતર, સુન્દરીસુબોધ વગેરે પત્રો નિયમિત આવ્યાં છે, તેમજ એક એક વર્ષપર્યંત સમાલોચક, વીસમી સદી વગેરે પત્રો પણ નિયમિત મળ્યાં છે. તેમની આ ઉદાર દૃષ્ટિમાટે બહુ અતોષપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વાતાવરણ શબ્દોનું સહજ વાતાવરણ તો જે હોય છે તે હોય જ છે પણ તે ઉપરાંત લેખક પોતાનું વાતાવરણ તે તે શબ્દોને અર્પે છે. આથી એક લેખકે એક વાક્યને જે વાતાવરણ અર્પ્યું હોય છે તેના કરતાં અન્ય લેખકે અર્પેલું વાતાવરણ ભિન્ન થાય છે અને તેથી તેના તેજ વાક્યની અસર વાચકને ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. આ અસરનું શબ્દમાં નિરૂપણ પ્રસંગે કરી શકાતું નથી છતાં સર્વ વાચકનું હૃદય તેને અનુભવે છે અને તેથી એ સ્વસંવેદ્ય વસ્તુ છે એમ કહીએ તો ચાલે તેમ છે. એ વાતાવરણ લેખક જે અર્પે છે તે સર્વ કરી શકતા નથી અર્થાત્ સર્વ લેખકે આવું બલવાન વાતાવરણ અર્પી શકતા નથી. દેવીકેશિનનો વ્યવહાર સુપ્રસિદ્ધ છે. એક મનુષ્ય બીજાસાથે વાત કરવા માગે છે ત્યારે દેવીકેશિનની વ્યવસ્થા રાખનાર માત્ર માગેલા નંબરોને 'જોઈન્ટ' આપે છે અને પછી તે બે નંબરો વાત કરી શકે છે પણ તે 'જોઈન્ટ' આપનાર પોતે નિર્લેપ કારા કાગળજેવો રહે છે. તેમ જે લેખક માત્ર બાહ્ય મનની સહાયતાથી જ લખે છે તેના વિચારો ઉપર ઉપરની સપાટીપરથી ઉઠેલા હોવાથી એનાં લખાણમાં આવું વાતાવરણ બંધાતું નથી. આ કારણથી જેઓ લાપાન્તરો કરે છે અને તેમાં પણ એક લાપાનો એક શબ્દ જોઇ તેવા સમાનાર્થ-વાળો અન્ય લાપાનો શબ્દ માત્ર ચોજે છે તેમનાં તે લાપાંતરો લેશ પણ અસર કરનાર થતાં નથી અને મૂળની સર્વ અસર—સર્વ લાભો—તે તે લાપાન્તરથી જતાં રહે છે. લેખક જ્યારે પોતાના આંતર મનમાં પ્રવેશે છે અને આંતર મનના ઉક્તાં વિચારોને શબ્દમાં દર્શાવે છે ત્યારે જ તે તે આંતર મનનું વાતાવરણ તે તે શબ્દની આસપાસ લાગે છે અને તેને લીધે તે તે શબ્દો વાચકને ઉંડી અસર કરનાર થઈ રહે છે. જે પુરુષો લેખો, નિબંધો, ગ્રંથો આદિ લખનાં આસપાસના જાનથી રહિતજેવા થાય છે એટલું જ નહિ પણ જાણે પોતાનું પણ જાન ખૂલી જતા હોય તેમ જણાય છે અર્થાત્ આવી સ્થિતિને લીધે જેમનાં બાહ્ય મન વિરોધી વ્યાપારચિનાના અથવા તો લગભગ વ્યાપારચિનાના થઈ રહે છે અને તેથી જાણે કાંઈ એમને લખાવતું હોય, કાંઈ બહાત્કારથી પ્રેરતું હોય તેમ તેઓ લખે છે અથવા તો જેમ આરસીમાં ગતિ કરનાર સર્વ પદાર્થોનાં પ્રતિબિંબ પડતાં રહે છે તેમ તેમના બાહ્ય મનપર માત્ર આંતર મનનાં આદોલનરૂપ વિચારોના પ્રતિબિંબ માત્ર પડતાં રહે છે અને બાહ્ય મન તે તે પ્રતિબિંબને જોઈને જ શબ્દો કરતાં રહે છે—આવા લેખકોનાં તે તે લખાણો અસર કરનાર થઈ રહે છે. લેખકોની આવી સ્થિતિ બધા લેખમાં થતી નથી અને તેથી તે બધા લેખ સરખા અસરકારક થઈ રહેતો નથી, પણ જે એક અથવા અનેક વાક્યોપર આવી સ્થિતિ થઈ રહી હોય છે તે જ વાક્યો સર્વોત્તમ જગતના વાતાવરણથી સંપન્ન થવાથી વાચકને તદનુસાર અસર કરનાર થઈ રહે છે.

આપણે સર્વત્ર જોઈએ છીએ કે જેના હૃદયમાં, આંતર મનમાં વૈરાગ્ય નથી તે મનુષ્ય વૈરાગ્યનાં બોધક અથવા સૂચક વાક્યો લખે છે તો તે વાક્યો વાચકના હૃદયમાં વૈરાગ્યને જન્મત કરનાર થતાં નથી; જેનામાં રાગની કડા ખીટી નથી તેના લખેલાં વાક્યો વાચકના આંતરમાં રાત અથવા મૂંગારને ઉપજાવે શકતાં નથી; જેનામાં પોતામાં વીરત્વ નથી તેનાં શૌર્ય અજ્ઞાતા લખેલાં પદો વાચકમાં ઉત્સાહ, વીરત્વ કે શૌર્ય પ્રકટાવી શકતાં નથી—વગેરે. આ રથને રપટીકરણે જ જણાવતું જોઈએ કે એ વૈરાગ્ય, રાગ, વીરત્વ આદિની જન્મતિ તે તે લેખકમથે જ હોવાની આવશ્યકતા છે. આથી ઉચ્ચ જેનામાં નીતિ, વૈરાગ્ય, રાગ,

વીરતા આદિ હિભાર્થ જાણ છે અર્થાત્ એ ધર્મો જેના આંતર મનમાં આતમીય ધર્મ રહ્યા છે તેમનાં લખાણો જ પાળકના હૃદયમાં આગ્રેહુષ્ય તેવા લાગે. ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આનું કારણ પણ ઉપરની ચર્ચાની સ્પષ્ટ થાય છે. વેદ તથા મંત્રવિદ્યામાં પણ આ જ રહસ્ય રહેલું છે. સમષ્ટિ ધ્વનિના સર્વશક્ત ચિત્તમાંથી અને પછી બ્રહ્માના વિશુદ્ધ સર્વશક્ત ચિત્તમાંથી પછી તે તે ઋષિના તપસુ, નીતિ, બ્રહ્મચિંતનાદિથી પવિત્ર અને વિશુદ્ધ અને જળના મયેમાં આંતર ચિત્તથી અને છેવટે ગુરુ સદ્ગુરુના સર્વશક્તવત્ આંતર ચિત્તમાંથી એ મંત્રો ઉઠેલા અને ઉડતા હોવાથી જ એ મંત્રોની અસર અપૂર્વ થાય છે કે જે અન્ય શાખોની થતી નથી, આ હેતુથી મંત્રની રચના વા શબ્દમાં દેરદાર કરવાનો નિષેધ છે; તથા જે અર્થ એ આનુપૂર્વાવાળા શબ્દો સારે છે તે જ અર્થ ધતર લાધાના સામાન્ય મનુષ્યવડે ઉચ્ચારિત શબ્દો સારતા નથી.

આ વિચારોથી એ સ્પષ્ટ થયું કે જે લેખો, જે વાક્યો લેખકના આંતર મનમાંથી ઉઠેલાં છે તે જ તે આંતર મનનાં જલના પ્રમાણમાં વાયકના હૃદયન અસર કરી શકે છે. જે લેખો અથવા વાક્યો લેખકના સ્વતંત્રી આકિત છે, તેમાં લેખકના સ્વતંત્રી પ્રતિભા છે, જે લેખો અથવા વાક્યો અશુદ્ધિપૂર્વકને ઊઠેલાં છે તેની અસર જ મહાન છે.

આમ કહી લેખોમાં બાહ્ય મનનો ઉપયોગ નથી એવું કહેવાનો ભાવ નથી. બાહ્ય મનનો ધણો ઉપયોગ છે. કારણ કે આંતર મનમાંથી ઉઠતાં વાક્યોને મહત્ત્વ કરવાનું કામ બાહ્ય મનનું છે. તેથી બાહ્ય મન ને મહત્ત્વ નથી કરી શકતું અથવા તદ્દપે મહત્ત્વ નથી કરતું અથવા મહત્ત્વ ક્યાં પછી યોગ્યરૂપે પ્રદર્શિત નથી કરતું તો તે વાક્યો જળવાળા ભાવયુક્ત છતાં સમીચીન અસર કરનાર થતા નથી, તેથી બાહ્ય મનનો ઉપયોગ નહીં એમ નથી; બાહ્ય મનનો ઉપયોગ પણ આત્મ મહાન છે. અને તે કારણથી જ વ્યુત્પન્ન અને અવ્યુત્પન્ન લેખકોના લેખોમાં ભેદ પડે છે. વ્યુત્પન્ન લેખકોના લેખો અવ્યુત્પન્ન લેખકના લેખકરતાં અધિક શોભી નીકળે એમ છે. આંતર મન ન્યારે લેખોના આત્માને અર્પે છે ત્યારે બાહ્ય મન તેના શરીરને અને અલંકારને અર્પે છે. તેથી હિભય મનની આવશ્યકતા છે એ સિદ્ધ છે. છતાં સુશોભિત શરીર ને આત્મારહિત હોય તો તે આનંદનક ભાસતું નથી અને ગ્રેશ્વકને પ્રેમનતા આપતું નથી તેમ આંતર મનના સ્પર્શવિનાના લેખો આત્મરહિત-જેવા હોવાથી હૃદયવેધક થતા નથી અને નોંધએ તેવા અસર કરનાર નીવડતા નથી. એ આત્મા તે જ તે લેખનું રહસ્ય છે. તેથી પ્રકાશનતરે કહીએ તો આંતર મનના પટાવનાના લેખો રહસ્યથી રહિત છે. જેમ સમુદ્રનું પાણી ન્યારે સૂર્યના તાપના સંસ્કારને પાની વરાળ-રૂપ ધર્મ ઉપર ચડે છે અને વૃદ્ધિરૂપે ઋષે છે ત્યારે જ તે મિટ જન ધર્મ-રહે છે અને કૃષિ આદિના ઉપયોગમાં આવી સરવાદિ પાકને ઉપજાવી શકે છે તેમ આંતર મનની મર્વા-દામાં જે વિચારો સરુન થયા નથી તે વિચારમાં મિટતા આવતી નથી અને તે વિચાર પોતાના સમાન જાપ વાયકના હૃદયમાં પાકાય અસમર્થ થાય છે એ જ તાર્પર્ય છે.

લેખોની ઉત્તમતામાં અનેક હેતુઓ રહેલા હોય છે. પણ તેની ગણના નહિ કરતાં આ એક જ હેતુનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું કારણ એ છે કે બીજા હેતુઓ બહુધા યાત છે અને આ હેતુની ધણીને ઉપેક્ષા ચલાવો સંભવ છે. વળી આ હેતુ લેખને જીવન અર્પનાર હોવાથી મુખ્ય છે. આ સાથે એ પણ જણાવવું ઘટે છે કે જે લેખોના સંબંધમાં રિચાત છે

તે જ બાપણેના સંબંધમાં પણ સ્થિતિ છે; લેખને માટે કરેલું આ લખાણ બાપણને માટે પણ તે જ પ્રકારે લાગુ પડે છે.

હવે વાચકના સંબંધી કારણનો વિચાર કરીએ. લેખકના સંબંધના કારણનો વિચાર ક્યાં પછી વાચકના સંબંધના કારણનો વિચાર કરવો સરળ થઈ રહે છે અને તે કરવાનું પણ અત્ર જ અવશિષ્ટ રહે છે.

જેમને અંધકારના શબ્દો ન સમજાય અથવા વાક્યરચના ન સમજાય તેમને તે તે અંધકારનું રહસ્ય ન સમજાય એ તો સ્વાભાવિક છે, અને એ માટેના ઉપાય પણ પ્રસિદ્ધ છે કે તેણે તે તે શબ્દોના અર્થ સમજવા અથવા તો તે વાક્યરચનાને જાણનાર-પાસે તે વાક્યરચનાનો અર્થ સમજી લેવો.

પણ શબ્દો અને વાક્યરચનાને સમજ્યા પછી પણ અંધકારનો મર્મ ધણીને દુર્બોધ જ રહે છે એ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. કોલેજમાં શિક્ષણ લેનાર અસંખ્ય વિદ્યાર્થીઓ તથા કોલેજનું શિક્ષણ પૂર્ણ કરી રહેલા અને પછી આગળ અભ્યાસ કરનાર અનેક વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે એમાંના ધણાખરા તે તે અંધકારોના અંધોનું અધ્યયન કરે છે અને તેના પર કરેલાં વિવેચનને પણ તેઓ મુખપાઠ કરે છે, તે તે વિવેચક જે પંક્તિ સુંદર કહી હોય તે સુંદર છે એ મુખપાઠ કરે છે અને તેના સૌંદર્યનું કારણ આપ્યું હોય તો તે પણ મુખપાઠ કરે છે તથા પરીક્ષાના સમયે એ સર્વની પરિગણના કરી બતાવે છે. આ સાથે એ વિદ્યાર્થીનાં હૃદય તે તે અંધને નહિ વાંચ્યો હોય તેના જ લગભગ રહેતાં હોય છે એ તેમનો પોતાનો આત્મા સાક્ષી પૂરી જણાવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓને ઊડી ઇષ્ટ ઇતર વાચકવર્ગપ્રતિ દષ્ટિ કરીએ તો ત્યાં પણ આવી જ સ્થિતિ ધણે રથળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેથી શબ્દોના અર્થ અને વાક્યરચનાની સમજાણ એ શિવાય કોઈ સાધનની અપેક્ષા છે કે જેનો સફલાવ યતાં અંધનો મથાર્થ રસ મદલ્ય મર્મ શકે છે. અંધકારનો અર્થ મથાર્થરૂપે હૃદયમાં ઉતરે છે અને તેના અભાવ યતાં, જેમ કડકી વિવિધ પોકોમાં ફરી વળે છે, જેના તેના સંબંધવાળી થાય છે છતાં તે તે રસથી અજાણ જ રહે છે તેમ, વાચક તે તે રસ અને રહસ્યનો અનુભવ કરી શકતો નથી. એ સાધન કયું તે સંબંધમાં એક અતિ વિદ્વાન અંધકાર જણાવે છે કે *It requires as much inspiration to understand as it requires to write*-કોઈ પણ લેખ લખવામાં આંતર મનની જેટલી પ્રતિભાની અપેક્ષા રહે છે તેટલી જ એ પ્રતિભાની અપેક્ષા તે લેખને સમજવામાં રહે છે. તાત્પર્ય કે જે પ્રતિભા અને જેટલી પ્રતિભા લેખકમાં ઉદ્ભવી તે લેખને માટે જવાબદાર છે તે જ પ્રતિભા અને તેટલી જ પ્રતિભા વાચકના આંતર મનમાં ઉદ્ભવે છે ત્યારે જ તે વાચક તે લેખના રહસ્યને મથાર્થ મદલ્ય કરી શકે છે. તો હવે એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થાય છે કે એ પ્રતિભાને જાગ્રત કરવા શું કરવું યોગ્ય છે, એકું-શું સાધન છે? એનું ઉત્તર આપણે વાંચનથી તત્કાલ સમજી શકીએ છીએ. સારંગી, સીતાર, દીવજી આદિ તન્તુવાદમાં કે જેમાં તરપ હોય તે તેમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જે તરપ જેટલી જે સ્વરમાં મળેલી હોય છે તે જ તરપ તે સ્વર વગાડવામાં આવતાં તેનાં અદિલનને મદલ્ય કરી લે છે અને તેથી કંપી ઊંડે છે તથા તેઓ જ સ્વર પોતામાંથી કાઢે છે. જે તરપ બરાબર મળેલી નથી હોતી, તે તરપ અદિલનનું બરાબર મદલ્ય કરી શકતી નથી અને તેથી તેમાં અનુરણન

નોંધએ તેનું થતું નથી અને જે તરફ ખીલકુલ મળેલી હોતી નથી તે તો તે તે સ્વરૂપ-
રથી વગાડતાં છતાં જાણે અધિર જ હોય તેમ કંપનિનાની જ સ્થિત થઈ રહે છે. ઉદાહર-
ણથી વિશેષ સ્પષ્ટ કરી કહીએ તો ૨૫૬ આંદોલનનો પડખર થાય છે, તેથી તે વાદ્યમાં
૨૮૮ આંદોલનનો ઝડપ, ૩૨૦ આંદોલનનો મધ્યમ અને ૩૮૪ આંદોલનનો પંચમ થાય
છે. હવે જો કોઈ તરફ એવી મેળવેલી હોય છે કે જેનાં ૨૫૬-આંદોલન થાય છે અથવા ૩૨૦
જ થાય છે તો તે તરફ ઉપરના તારથી કે તનુથી પડખર અને મધ્યમ વગાડતાં તરત જ
તેના જ પડખર અને મધ્યમનું અનુરણન કરશે. જો એ તરફ ૨૫૨ આંદોલનવાળી કે ૩૧૫-
૧૬ આંદોલનવાળી મેળવાઈ હોય છે તો પ્રથમની તરપના જેનું તેમાં અનુરણન નહિ થશે છતાં
શ્રીતાની અપેક્ષા તેનું જ અનુરણન તે પણ કરનાં જણાશે. પણ જો એ તરપનાં આંદોલન
૨૪૦ કે ૩૧૦-૧૨ હશે તો એ પડખર અને મધ્યમનું અનુરણન કરશે પણ તે બરાબર
નહિ જ થશે. આ જ નિયમ વાચકના મનમાં પડે છે, જો વાચકનું આંતર મન લેખકના
આંતર મનસાથે બરાબર સંવાદ પામેલું થઈ રહે છે તો લેખકના શબ્દો લેખકના હૃદ-
યના વચાર્થ રહસ્યને વાચકના આંતર મનમાં પ્રકટાવે છે. જો વચાર્થ સંવાદ હોતો નથી
તો સંવાદના પ્રમાણમાં એ રહસ્યનું ઉદ્ધારન થાય છે અને જો લેખકના આંતર મનથી
વાચકનું મન વિવાદી હોય છે તો લેખકના મર્મને તે વાચકનું આંતર મન કદાપિ ચક્રવ્યુ-
હરી શકતું નથી. જો આંતર મનને સંવાદી કરવાં, તરપની માફક બરાબર એક કરવાનો
ઉપાય પ્રસિદ્ધ છે કે જે સ્થિતિમાં, જે પરિવેશનમાં એક આંતર મન રહેલું હોય અને જે
આચારવિચારાદિથી વાચકને પામેલું હોય તે જ સ્થિતિ, પરિવેશન અને આચારવિચાર-
માં ખીલ આંતર મન મુકાયું. આ કારણથી જે અંધકારનો મર્મ જાણવો હોય તેના લેખ-
પ્રતિ પ્રથમ વિવેચક થઈ બેસે, તેના વિરોધી થઈ બેસે અથવા તંબુ દશમાં તે તે લેખ
વાંચના એના જેવી મોટી ભૂલ કોઈ નથી. તે રહસ્ય પ્રથમ સમજવા માટે તે તે અંધકારના
જીવનને તપાસવું, તેણે જે સ્થિતિમાં રહીને તે લેખ લખ્યો હોય તે સ્થિતિમાં અથવા
તેવી સ્થિતિમાં વાચક આવવું, ખાલા રીતે ન આવી શકાય તો તેવી મનોમય સ્થિતિ ઉપ-
જાવવી અને તેમાં આવી બેસવું તથા તે જ પ્રમાણે તે તે પરિવેશનને જાણી જેમાં પોતાને
અથવા પોતાના મનને રચાવવું અને એ આદિ સાધનસંપત્તિ થઈ પોતાના ખાલા મનને નિ-
ર્બાપાર કરવું એટલે કે તે તે લેખકના અન્ય ચિંતનથી રહિત થવું અને છેવટે તે લેખનું
શુદ્ધિપૂર્વક પણ ચિંતન ત્યજી મનને શિથિલ કરી રચાવવું એ જ વાચકના મનના લેખકના
મનની સાથે સંવાદી કરવાનો અને તેથી લેખકનું વચાર્થ હાર્દ સમજવાનો ઉપાય છે એ
રીતે તે હાર્દનું ચક્રવ્યુથ થયા પછી તે લેખકને જે અભિપ્રાય બાંધ્યો હોય, તે હાર્દ બજ
કે અનિષ્ટ છે તે નિશ્ચય કરવો. અનિષ્ટ હોય તો તેનું વિવેચન કરી તેનું ખંડન કરવું ઇત્યાદિ
પ્રવૃત્તિ શોભે છે પણ પ્રથમ આ અને આવા ઉપાયથી વાચકે તે તે રહસ્યને જાણવું જોઈએ,
ચક્રવ્યુથ કરવું જોઈએ અને ત્યાર પછી જ અન્ય પ્રવૃત્તિ આગળ કરવા તેને અધિકાર થાય
છે. રસવિદ્યા અને ખીલ શુદ્ધિદાને ચક્રવ્યુથ કરવાનો પણ આ જ ઉપાય વિચારણા
અનુભવીએ સ્થાપી વર્ણવેલો સુપ્રસિદ્ધ છે, તેથી આવી શુદ્ધિદાનું સ્મરણ પણ આ જ
ઉપાયથી થઈ શકે છે એ સિદ્ધ થાય છે.

દુઃખનિવૃત્તિનો એક માર્ગ.

તમારા અંતઃકરણમાં કંઈક ચિન્તાનું કારણ ઉઠ્યું યશું છે. અમુક સંબંધમાં શો પરિણામ આવે છે તેના ઉપર તમારા સંધર્ભો આધાર રહેલા છે. તમને લાગે છે કે એ સંબંધમાં જો કોઈ પ્રતિકૂળ પરિણામ આવ્યો તો તમારા જીવિમાં તમને અત્યંત દુઃખનું કારણ પ્રકટવાનું. એ એક જ વ્યતિકરના પરિણામ-ઉપર તમારા સમગ્ર જીવનનો આધાર હોય એમ તમને જણાય છે. એ પ્રસંગ તમને હાલ અત્યંત મહત્વનો લાગે છે, નહિ ?

હજીબર અટકો. તમે તમારા અંતરને આ પ્રશ્ન પૂછો: આ પ્રસંગને આજથી એક વર્ષપછી હું કેવા રૂપે જોઈશ ? આજથી એક વર્ષપછી આ જ બનાવ મને કેવો લાગશે ? આ પ્રશ્ન અંતઃકરણની કસોટીરૂપ છે. આ પ્રકારનો પ્રશ્ન એ એક એવા પ્રકારની કલડી છે કે જેમાં આપણી કલ્પનામાં રહેલા ક્યારા અથવા નિર્માલ્યતાના અનેક અંશો બળી જાય છે. આપણા અંતઃકરણના મહિન, સ્વાર્થમય અથવા સંકુચિત ભાવો હોય છે તેને દૂર કરીને-તેને ખાળી નાખીને-વાસ્તવ સત્યના શુદ્ધ સુવર્ણને તે જૂઠું દર્શાવી આપે છે.

આજે પ્રાત્ર ચનાર આ પ્રસંગ એક વર્ષપછી મને કેવા રૂપમાં જણાશે ? આજથી એક વર્ષપૂર્વે જે પ્રસંગ મને અત્યંત વિકટ, પરમ ચિન્તાજનક અને અસહ્ય લાગતા હતા, તે પ્રસંગો આજે મને કેવા લાગે છે ? આવા પ્રકારનો વિચાર ચિત્તના એક વિનોદરૂપ નથી લાગતો ? એક વર્ષપૂર્વે જે પ્રસંગો પરંતપ્રમાણ મહાન લાગતા તે હાલ કેવા તુચ્છ-સરખા જણાય છે ? આજના સ્મૃતિપટમાંથી પણ તે ધણે અંશે જતા રહ્યા છે. એક વર્ષના કાળે આપણા દષ્ટિબિન્દુમાં ધણા ફેરફારો કર્યા છે, આપણા મંતવ્યોમાં જુદું રૂપ પ્રકટાવ્યું છે. જેને પૂર્વે આપણે અત્યંત મહત્વનું ગણતા હતા, તે આપણને આજે સ્વભાવથી જ તુચ્છ લાગે છે.

જે વસ્તુ વા પ્રસંગને માટે એક વર્ષપૂર્વે આપણે હર્ષ-શોક-મોહ-વશ થતા હતા, તે વસ્તુ વા પ્રસંગ આજે આપણને તેવા કશા જ ભાવો ઉપજાવતા નથી. આપણી દષ્ટિ-આગળથી તે પ્રસંગ વીતી ગયો છે, અને તેની પાછળ જ તેના સંબંધમાં ખોટા ભ્રમથી પ્રેરાયેલી આપણી મતિ પણ ધીમે ધીમે જુસાવા માંડી છે-ખસાવા માંડી છે.

સમકો વહી ગયાં છે-જાવન-સમકો વીતી ગયાં છે. તેણે તમારા અભ્યાસોને, તમારા સ્વભાવોને, તમારી રચિઓને, તમારા નિશ્ચયોને, તમારા સિદ્ધાન્તોને ફેરવી નાખ્યા છે. તમે જો તમારા જીવનના સહ્રમ અભ્યાસી વા નિરીક્ષક હો છો, તો તમને તમારામાં એક વર્ષમાં ધણે મોટા ફેરફાર થયેલા લાગ્યા વિના રહેતો નથી. તેમ છતાં તમે તો ત્યાં હો છો ત્યાંના ત્યાં જ હો છો. તમે તો તમારા એ જૂના સ્વરૂપે જ જ્યારે ને ત્યારે પ્રતીત થાઓ છો. એક વર્ષના એકત્રિન અનુભવોના સંસ્કારથી તમે કંઈક જૂદા પ્રકારના થયા હો છો. પરંતુ તમારામાં શું જૂદાપણું યશું છે, એનું તમે શોધન કરતા નથી. અને એ

ગત શું ખરી નથી લાગતી કે જે મનુષ્ય પોતાના ધરખર્ચ વગેરેનો હીસાગ થોડે થોડે સમયે પણ નથી જોતો, તેને પ્રસંગે અનેક પ્રકારની દ્વાનિ પ્રકટવાનો સંભવ આવે છે ?

સમય બદલાય છે, તેમ મનુષ્યોના વિચારો પણ બદલાય છે. જો તે સાવધ હોય છે, તો તે વિચાર આચાર આદિની ઉંચી કક્ષામાં આવ્યો જાય છે. અને તે સમયે એક વર્ષ-પૂર્વે જે પ્રસંગે વા અનુભવો વિષમસરખા જણાતા હતા, તે સર્વ વપના પરિણામે વિનોદજનક જણાય છે. પ્રિય જન ! આવો ફેરફાર એક મનોહર વિનોદ નથી તો ખીજું શું છે ! એક વર્ષ પૂર્વના 'આપણે' પ્રતિ આજના 'આપણે' એ હસવાનું નથી તો ખીજું શું છે ? તે જ પ્રમાણે એક વર્ષ પછીના 'આપણે' આજના 'આપણે'ને એ જ રીતે હસીશું, ખરેખર, આપણા આત્મ સામર્થ્યોમાટે આ એક વિનોદજનક રમતગમત નથી તો ખીજું શું છે !

આ વિષયનું રહસ્ય આ પ્રકારનું છે: આજે જે કંઈ પ્રતિકૂળતાવાળી સ્થિતિનું જ્ઞાન થતું હોય તે એક વર્ષ પૂર્વે યદ્ય ગઈ છે એ પ્રકારે જોવાનો પ્રયત્ન કરો. પ્રથમ એ કઠિન જણાશે, પરંતુ પ્રયત્ન કરતાં એ તમને સિદ્ધ થશે, તે સમયે તમે સર્વ રીતે સુખી હશો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ પ્રસંગ તમને વિશ્લેષ ઉપગમનાર જણાય કે તત્કાલ આ પ્રયોગ કરજો. તેને એક વર્ષ પાછળ નાખી દેજો આ પ્રયોગ તમારા મુખઉપર નિરંતર સ્થિત રાખજો, તમને દુઃખથી મુક્ત કરશે, અને આગળનાં કર્તવ્યોમાં તમને ઉત્તેજન રાખશે. જ્યારે તમે આ પ્રયોગ શુદ્ધરૂપે કરશો, ત્યારે પરિણામે તમને વિનોદનું જ જ્ઞાન થશે, અને સમગ્ર જીવન-જીવનના સર્વ પ્રસંગો-સર્વ કાલ વિનોદરૂપે જાણના, એના સરખું સુખદ ખીજું શું હોય !

વિપત્તિ-કષ્ટ-રૂપી વાયુના મોટા દડામાં આ પ્રયોગરૂપ ટાંકણી જોસો, અને પછી જુઓ કે તે દડાની કેવી શિથિલતા થઈ જાય છે ! જેમ મહા વ્યથા કરનાર ગુમડું-હોય છે, તેના ઉપર સહજ નક્તર મૂકતાં ક્ષણિક દુઃખની વિશેષના પ્રકટાવી પછી કાયમની દુઃખનિવૃત્તિ થાય છે, તેમ આ પ્રયોગ ચિતા અથવા દુઃખના ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગઉપર પણ તેની જ અસર કરે છે. પ્રયોગ આચારમાં મૂકતા ક્ષણિક દુઃખની વિશેષના જણાય, પણ તે નિત્યની નિવૃત્તિમાટે છે, તેથી લેશ પણ વિકંગ ન થશે.

જે કંઈ પ્રતિકૂળ ખનનું જણાય તેને જૂનકાળના પડામાં છુસાવવાનો પ્રયત્ન કરો. જૂનકાળને અજાનઅવસ્થારૂપ ખનાવો. પછી તેમાં જે કંઈ પ્રતિકૂળ હોય તેને નાખ્યા કરો. પુનઃ તે તમારી આગળ આવશે નહિ.

શુભદર્શીપણને શરીરસાથે સંબંધ.

અમંતુષ્ટ વૃત્તિ-અસંતોષ-જીવનને સુકવી નાખે છે-જીવનને ક્ષીણ કરે છે. બળીયલ, મુજ અથવા ઉદાસ સ્વભાવ શરીરના ચાનતંતુઓમાં કુર્બલતા, વિધમતા આદિ હાનિ ઉપજાવે છે. જો તમે જીવનની વિધમ અથવા પ્રતિકૂળ ખાણુને જ જોવા કરતા હોશો તો તમારું ઉન્નતિનું આકાશ સર્વદા કાળી વાદળાથી છવાયેલું રહેશે. સિદ્ધિનો સર્વ તમારા આકાશમાં તમે કદી જોઈ શકવાના નથી.

નિર્વેદ એ શરીરના જીવનબલને ક્ષીણ કરનાર વસ્તુ છે. નિરાશાવાદી અથવા અશુભ-દર્શીના વિચારોનું, તેના આંતર લાગણીનું કે તેની વિવિધ પ્રકારની લાગણીઓનું સ્વરૂપ તેના મુખઉપરથી જણાઈ આવે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં પણ તેની અસર થતી હોય છે, અને અસુક અંશમાં મનના વિદાતક વિચારોની અસર તેની સાથે ધાતુઓમાં પ્રસરી જતી હોય છે.

શુદ્ધ શુભાશાવાદી અથવા શુભદર્શીનો અનુભવ આનાથી જૂદા જ પ્રકારનો હોય છે. સર્વ પ્રકારથી વિશેષે કરીને મુખનું ભાન એ શરીરને દીર્ઘાયુષી કરનાર છે, એ શા રિક્તે તેમ જ માનસિક પોષકદ્રવ્ય છે. જે સમયે તમે સર્વ વસ્તુમાંના શુદ્ધ અંશને જ જુઓ છો-વસ્તુ વા પ્રસંગમાત્રના ઉત્તરજન અંશને તમારી દાષ્ટ્યમાં તરતો રાખો છો, ત્યારે તમે તમારા શરીરમાં ચાલતી પચનક્રિયાને મદદ કરો છો, અને તમારા શરીરમાંના સર્વ અંતર્ગત વ્યાપારો બહુ એકતાપૂર્વક અને અનુકૂળપણે ચાલ્યા કરે છે.

જો તેટલાં વિધનકારક વાદળાં હોય તોપણ તેને બેઠીને તમારા હૃદય-આકાશમાં હળવે ફિરવોવાળો સર્વ પ્રકારી શંકે એમ છે. આપણા સ્વભાવને બહુ પ્રસન્નતાવાળો બનાવવો, આપણું મુખ સદા સર્વદા મુપ્રમન્ન જ રહે એમ કરવું, એ બહુ અગત્યનું છે, એ પ્રકારનો આપણો પ્રયત્ન, આપણી આસપાસના મનુષ્યોને ઉત્તેજિત કરી તેમના જીવનમાં પણ અનેક પ્રકારના લાભને ઉપજાવી આપે છે તથા તેમના જીવનને પ્રગામી કરવામાં સહાયબૂત થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ આપણી શારીરિક સંપાત્તિને તથા ચેતનતાની વૃદ્ધિ કરે છે.

મુજ-નિરાશાપૂર્ણ-મનુષ્ય કે જે નિરંતર જૂનકાલના દુઃખદ પ્રસંગોના સ્મરણમાં જ વીરણાઈ રહેલો હોય છે, તે મનુષ્ય પોતે જ પોતાના હાથે પોતાની ચિંતા રચે છે. તે જીવનને પોતાનામાં ઉદ્ભવતું અટકાવે છે.

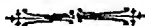
ભવિષ્યની નિરાશાના, નિષ્ફલતાના કે વિપત્તિના વિચારથી કેટલાએ મનુષ્ય દુઃખી રહે છે, કેટલાએ મનુષ્યોનો એ સ્વભાવ પડી ગયો હોય છે કે ભવિની પ્રતિકૂલતાની જ કલ્પના કરી કરવી. તે મનુષ્યોને તેમના બળીત અને વર્તમાન જીવનમાં જે સુખ અને આનંદમય પ્રસંગો અન્યા હોય છે કે જને છે, તેને તેઓ જુવી જતા હોય એમ લાગે છે.

શું આ દેવ ઉલટાવી શકાય એની નથી ? જૂનના સર્વ પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને શા માટે જુલી ન જવા ? પ્રવે જે સખાનભવ કયો હોય તેના સુખ સ્મરણ કરીને વર્તમાનમાં

સુખી રહેવા શા માટે પ્રયત્ન ન કરવો ? એ પ્રકારનો અભ્યાસ આપણા જીવનના જીવનને વધારે હર્ષમય કરે છે, આપણા હાલનાં સુખોમાં તે આત્મવૃદ્ધિ કરે છે, સમગ્રીય સમ-તીયને આકર્ષે છે, એ નિયમ આ પ્રસંગમાં પણ અજ્ઞાપિત રીતે સત્ય જ ઠરે છે. રોગ જોમ ચોપી હોય છે તેમ સુખનો સ્થિતભાવ એ પણ ચોપી વસ્તુ છે. આનંદને આનંદની સાથે જ મળતી રાશ આવે છે. પ્રસન્ન સ્વભાવમાં એવું આકર્ષક બન રહ્યું છે કે મનુષ્ય તેને સેવનાથી જ્યાં ત્યાંથી પ્રસન્નતા તથા સુખને આકર્ષે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના પોતાના જીવનમાંથી પણ તેને વિશેષ અને વિશેષ સુખાનુભવ થતો જાય છે.

સુખાસિનાથી મનુષ્ય । નીકળ, અંધકારમાંથી બહાર નીકળ. તું સુખ છે, અંધકાર તારાથી દૂર થવો જ જોઈએ. તું સંગીતસ્વરૂપ છે, રો કકળ તારામાં ન જ હોવી જોઈએ આનંદના જ ગાન ગા. જીવનપ્રભાતમાં સુખનાં પ્રભાતીયાં જ ગા.

વાચકો, મુજ ન બનોઃ રમુજ બનો

ગુરુદેવને અભ્યર્થના.

પદ. (દશદિશ શાંતિ કેવી જાણ, એ ભય,)

અનુભવ રત્ન કેરી ખાણ, હો ગુરુવર તમે.

તેમાંથી દીવો કંઈ સ્હાણ, હે ગુરુવર ! તમે.

પૂજે શોક હિંગતો ભાણ,

મારે હૃદય આપ સુખણ, હો ગુરુવર ! તમે.

મધુરી—મધુરી ગંભીર વાણ,

વદીને સાધો મુજ કલ્યાણ; હે ગુરુવર ! તમે.

શ્રુત્ય કુસસ્કારતું ખાણ,

તેને વાળો કચ્ચરધાણ, હે ગુરુવર ! તમે.

સાગે અંતમાં કંઈ હાણ,

કરજો ભક્તતું પરિત્રાણ, હે ગુરુવર ! તમે.

મારે મન હો આપજ પ્રાણ,

તારો કે કુખાવો વહાણ; હે ગુરુવર ! તમે.

સૌખ્ય-સ્નાન.

આખા દિવસના ચોવીસ કલાકમાં સહીયો વધારે સંભાળવા જેવો સમય તે રાત્રે નિદ્રા લેવા પૂર્વનો એક કલાકનો સમય છે. બાહ્ય સાવધાનતામાંથી અસાવધાનતામાં પ્રવેશવાપૂર્વનો જે છેલ્લો સાઠ ક્ષણો તે બહુ ઉપયોગી ક્ષણો છે.

તમે કદી સૌખ્ય-સ્નાન કર્યું છે? સુખના ચિંતનમાં નિમગ્નન કરવું એ સૌખ્ય-સ્નાન છે. યાકેતો અથવા કંટાળેલો મનુષ્ય જેમ જગતું સ્નાન કરવાથી પુનઃ સતેજ થાય છે, અમને ભૂમી જઈ નવીન શક્તિ, નવીન બળ, નવીન ઉત્સાહનું ભાન કરે છે, તેમ આ સૌખ્ય-સ્નાન કરવાથી દીર્ઘકાળનું કલુષિત યથેચ્છું, અમિત યથેચ્છું મનુષ્યનું અંતઃકરણ શાંતિ, સ્વસ્થતા, આનંદ, ઉત્સાહ, આશા આદિને પોતાનામાં પ્રકટતાં અનુભવી શકે છે.

અમને આવું સૌખ્યસ્નાન કરાવવાનો સહીયો ઉત્તમ સમય તે રાત્રે નિદ્રા લેતા પૂર્વનો સમય છે. જે જે મનુષ્યો આ પ્રકારના અભ્યાસને આમકપૂર્વક સેવે છે, રાત્રે સૂતાપૂર્વે ઠાંઠ પથ્થુ પ્રમારના ક્ષોભજનક વિચારો ન કરવાનો નિશ્ચય પ્રવલનપૂર્વક જાળવી રાખે છે, અને અંતઃકરણને અત્યંત પ્રસન્નતાજનક ચિંતનમાં જ તરવા દે છે તેઓ, રાત્રે સૂતી વખતે ગમે તેના વિચારો કરતા અને અંતઃકરણને ગમે તેવું વિરૂપ રાખી સુનાર મનુષ્ય કરતાં વધારે દીર્ઘ સમય પોતાના ચરીરમાં યૌવનને, બળને, વીર્યને તથા માનસિક સ્વસ્થતા અને ઉચ્ચતાને જાળવેલી રાખે છે.

દિવસનો જાગ્રત અવસ્થાનો જે સહીયો છેલ્લો કલાક તે એક પક્ષે સહીયો ભયંકર સમય છે. દિવસના બીજા ઠાંઠ સમયમાં કંઈ અયોગ્ય અથવા પ્રમાદખીમરેલા વિચારો કરવામાં આવે, તેના કરતાં તે સમયે કરવામાં આવેલા એ પ્રકારના વિચારો વધારે પ્રમાણમાં હાનિ પ્રકટાવે છે. અન્યત્ર કરેલા દોષો જેમ તીર્થક્ષેત્રમાં નાશ પામે છે, પરંતુ તીર્થ-ક્ષેત્રમાં કરેલા દોષો વલ્લભેષ પામે છે, તેમ દિવસમાં અન્ય સમયે કરેલી અયોગ્ય ક્રિયા વાં વિચારોનું જે મનુષ્ય ક્ષાત્રન કરવા અથવા તેની તીવ્રતાને ન્યૂન કરવા પારે તે નિદ્રાપૂર્વના આ એક કલાકના સમયમાં યથાર્થ ઉચ્ચ ચિંતન અથવા શુદ્ધ આનંદવડે તે કરી શકે છે-તેના વેગને શિથિલ કરી શકે છે, પરંતુ તીર્થક્ષેત્રમાં કરેલા દોષો જેમ વલ્લભેષ ધવાતું કહેવાય છે, તેમ નિદ્રાપૂર્વના એક કલાકના સમયમાં કરેલા અયોગ્ય ચિંતનોનાં સંસ્કારો તેના અંતઃકરણમાં અધિક પ્રમાણમાં સુદૃઢ થઈ જાય છે. નિદ્રાપૂર્વનો આ એક કલાક મનુષ્યજીવનનો તીર્થકાલ છે.

નિદ્રા એ મૃત્યુની એક નાની બહેનજેતી છે. મનુષ્ય જીવનની છેલ્લી ક્ષણે બહુ વિકળ દોષ છે તે તેનું મૃત્યુ સખદ મૃત્યુરૂપ કહેવાતું નથી, અથવા જંગલના અનેક પ્રકારના ક્ષોભજનક સંસ્કારોને પોતાનામાં તીવ્રપણે જાગ્રત રાખી મૃત્યુવશ ધનાર, સુખ શાંતિથી મૃત્યુ પામતો નથી, અથવા સામાન્ય લોકચલનપ્રમાણે તે 'સદ્ગતિ'ને પામતો નથી, તેમ નિદ્રારૂપ લઘુ મૃત્યુના પૂર્વના સમયમાં જે મનુષ્ય સ્વસ્થતા, શાંતિ, આનંદ, સારિયકતા, નિર્ભયતા,

આદિ ઉચ્ચ લક્ષણોને પોતાનામાં અનુભવતો નથી, તે મનુષ્ય સુખપૂર્વક નિદ્રામાં પ્રવેશી શકતો નથી. નિદ્રાના જે અર્પૂર લાગે છે, તેનાથી તે ચિત્તુષ્પ રહે છે, અને નિદ્રારૂપ નાના મૃત્યુમાં તેની 'સદગતિ' ને બદલે 'અસદગતિ' થાય છે. મરણે વા મતિઃ સા ગતિઃ મરણ્યમયે જેવી જેવી મનિ તેવી તેની લોકાર્તર ગતિ થાય છે, એમ જે દીર્ઘ મૃત્યુમંડે કહેવાય છે, તેવું જ આ અલ્પ મૃત્યુમાટે પણ હોય છે. નિદ્રાપૂર્વના એક કલાકના સમયમાં મનુષ્યના અંતઃકર-ણની જેની સ્થિતિ હોય છે, તેના પ્રમાણમાં તેની નિદ્રામાં ગતિ થાય છે, —તેવા અથવા તેને મળતા અનુભવો લેવાનો પ્રસંગ તેને નિદ્રામાં આવે છે.

લોકમાં કહેવાય છે કે અમુક મનુષ્ય તો જગત્માંથી પરનારીને મુઓ, આત્મા મૃત્યુને શુભ મૃત્યુ કહેવાય છે, તેવી જ રીતે શુભ નિદ્રા લેવાનો આપણને નિત્ય સુયોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. આખા દિવસની લેવડ દેવડ જે વ્યાપારી સાંજ પડતાં પતાવી દે છે, તે રાત્રે બહુ સુખનો અનુભવ કરે છે, તેમ જે મનુષ્ય આ નિદ્રાપૂર્વના એક કલાકજેટલા સમય-પૂર્વે બધી નિત્યની લેવડદેવડ પતાવી ચોખ્ખા નિદ્રારૂપ આનંદજનક વિચારોસાથે જ જે રમત રમે છે, તે મનુષ્ય તે દિવસપૂરતો ફનફૂત્ય થયો જાણવો. તેને નિદ્રા એ લઘુ મૃત્યુ નથી, પરંતુ લઘુ સમાધિ છે.

આપણે અસાવધપણે અજ્ઞાનઅવસ્થામાં પ્રવેશવાની કંઈ જરૂર છે ?

ઉપાધિ એ મલ છે—કચરો છે, અંતરનો કચરો છે. આપણે સુતી વખતે હાથપગ ધોઈ સ્વચ્છ થઈને સુઈએ છીએ, ત્યારે અંતરને પણ સામાટે તેવું ન કરવું ? શરીર ઉપે અને મન ન ઉપે, એવું નામ કંઈ નિદ્રા છે ? નિદ્રામાં બંને ધસધસાટ ઉંધવાં જોઈએ.

શાંત બન્યા વિના મન સ્વસ્થપણે ઉંઘી શકતું નથી. પથારીમાં અંગારા નાંખીને કોઈ નિષ્ક્રિયપૂર્વક યથાર્થ નિદ્રા લઈ શકતું નથી, તેમ અંતરમાં પણ પરિતાપના, કલેશના, દ્રેષના, દુઃખના, ભયના, શોકના અને એવા જ વિવિધ અંગારાઓ પજા હોય તો ત્યાં સુધી મન કદી પણ સ્વસ્થતાથી નિદ્રા લઈ શકતું નથી.

નિદ્રામાં પ્રવેશતી વખતે જેવા પ્રકારનું ચિંતન આપણે કરતા હોઈએ છીએ તેના સંસ્કાર બહુધા આપણા આંતર મનમાં ઉડાણથી પડી રહે છે, અને એ આંતર મનમાં પડેલા સંસ્કારો આપણામાં ઇન્દ્રિયજનિતો ઉદ્ભવ કરે છે, તથા કામનાનાં બીજકને રોપે છે.

આથી નિદ્રાપૂર્વના સમયમાં અનુકૂળ હિતાવહ ચિંતનોને જ અવકાશ આપે. જે કંઈ અનુકૂળ ન બન્યું હોય તે બધાને કોઈ અગમ્ય પટમાં નાંખી દો. સ્મિતપૂર્વક પ્રતિકૂળને ઉલેખી કહાડો, નહિ કે રડતાં રડતાં અથવા જનિતા કોષિજાવપૂર્વક.

પ્રાતઃકાલમાં બ્યારે તમે ઉઠવાન પામે ત્યારે જગત્માંયે કામ કરવાને, ગમે તેવો પ્રસંગ આવે તો તેને સહન કરવાને તમારામાં પ્રસન્નતાયુક્ત પૂર્ણ ધૈર્ય અને પૂર્ણ બલ હોવું જોઈએ. તમે જાણે કેવલ નવા રૂપમાં પ્રકટયા છો, એવું તમારા સમગ્ર અંશમાં તમને જ્ઞાન થવું જોઈએ. આજ સુધીનો અનુભવ તમને શું કહે છે ?

પ્રાતઃકાલમાં ઉઠતાં જ તમારા શત્રુનાં અધુરાં રહેલાં કોકડાં ઉઠેલાં આવું થાય કે 'આ પાછી ક્યાં સવાર થઈ કે બ્યારે ત્યાંથી ત્રાસ ભોગવવાનો શરૂ થયો' આવા પ્રકા-

રો ભાવ રુદ્રે તો તે કોઈ રીતે લાભકારક નથી. અને ઉકતાં જ એ પ્રકારે ભાવ થવાનું કારણ બીજું કશું નથી હોતું પણ સુખ્યત્વે રાત્રે નિદ્રા લેતા પૂર્વે એ બધી બાબાઓને આપણા મનમાંથી તિલાંજલિ આપી નથી હોતી.

ધણા વ્યાપારીઓએ તેમ બીજા મનુષ્યોએ પોતાના આજના દિવસની અથવા આવતી કાલના કામની ચુંચો રાતના જ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા ઉઠેલાવનું નક્કી કરી રાખ્યું હોય છે. વ્યાપારમાં અથવા બીજા કોઈ બાબતમાં જે કંઈ જોડું કરવું હોય તેને માટેના ખર્ચા રાતમાં પથારીમાં પડ્યા પડ્યા ધણાના મગજમાં ધડાતા હોય છે. આ બધું તેમના જીવનને અત્યંત હાનિ કરનાર છે. અયોગ્ય આચરણ કરવાને મનુષ્ય જેમ રાત શોધે છે, તેમ અયોગ્ય વિચાર કરવાને ડેટલાક મનુષ્યો રાત શોધે છે.

હૌરેસ યુંશનેલ નામનો એક પાશ્ચાત્ય પુરુષ એટલે સુધી કહે છે કે “જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાલમાં ક્રોધપૂર્વક જાગે અથવા ઉકતાની સાથે જ જોડો મીઠાનું ઠેકણું નથી હોતો તે મનુષ્ય નથી પણ પિચાય છે.” જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાલે ઉકતાની સાથે ચીડીયા કરે છે, અથવા તેની ઇચ્છા ન હોય તોપણ તેનાથી ચીડીયા કરી દેવાય છે, તેમ જ એવા જ પ્રકારના બીજા કોઈ વિચારો જાગ્રત થવાની સાથે જ તેના ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવી રહ્યા હોય છે, તો નિશ્ચય જાણવું કે રાત્રિએ ઉંખતા પૂર્વે તે મનુષ્યે અનેક ઉંધાચર્તા કર્યા છે.

પ્રાતઃકાલમાં કળીમાંથી ધુધરપે ખીસતા પેલા ગુલાબને જુઓ. રાત્રિકરતા શું તે અત્યારે વધારે મનોહર નથી દેખાતું? અરુણોદયથી પ્રકાશિત થતી પેલી દિશાઓને જુઓ, રાત્રિકરતા શું તે અત્યારે અધિક દેહીપ્રમાન નથી જણાતી? પરિશ્રમને લીધે રાતે થાકી ગયેલાં પેલાં પશુઓપ્રતિ દષ્ટિ કરો, અને તેમને જ પ્રાતઃકાલમાં અવલોકિ અને નિશ્ચય કરો કે રાત્રિકરતા અમાનમાં એ બધાં અધિક મનોહર જણાય છે કે નહિ? અને એ બધાં જો મનોહર, પ્રકુલ અને નવચેતનમય જણાતાં હોય તો પછી આપણે સામાટે તેના ન ઉડી શકીએ? માનવ સામર્થ્ય શું ધુધ અને પશુકરતા પણ ગણું.

મનુષ્યોને સાયંકાલનો સમય શ્રમપૂર્ણ અને કંટાળાભર્યો લાગે છે. કારણ કે આખા દિવસના કાર્યનો પરિશ્રમ જ્ઞાનતંત્રીઓને દુર્બલ-શિથિલ-મનાવી દે છે, અને અંતરાત્માને શ્રમિત કરે છે. આ કારણથી પણ રાત્રિના નિદ્રા લેવાના પૂર્વના સમયમાં કોઈ ઉચ્ચ રમણીય ચિંતનમાં મનને તંત્ર કર્યા વિના સરળણણે પ્રસન્નતાથી જોડેલાં રાખવું અગત્યનું છે. જાગૃતિના છેલ્લા સમયને બને તેટલો આનંદમય બનાવો.

હાં તો સુવાના સમયપૂર્વે યોગાં સુંદર ભાવનાં ચિત્તવૃત્તિને શાંત અને જીર્ણગામી કરનાર સુંદર મધુર કીર્તનો ગાઓ અથવા શ્રવણ કરો. એ તમારા અંતઃકરણને અનાયાસ ઉન્નત કરનાર ઉત્તમ સાધન છે.

તે સમયે કોઈ પણ પ્રકારના વાદવિવાદ, ઝડપા કે કળંગા ન કરો.

૧. સર્વપ્રતિ સ્નેહમયી દષ્ટિ પ્રસારો. અંતરના અત્યંત પ્રેમથી ભરેલી નિર્મળ વાતો, વિતોદ કરો.

કાંઈ સારી રસિક છતાં બોધક કયા વાર્તા કહો, અવશ્ય કરો અથવા વાંચો. આપ-ણમાં મૂર્તે રાત્રે જરા મોડેથી એક શરીના મનુષ્યો એકઠા યર્ષ પદબદ્ધ ભાગ્યવત માતા. શ્રવણ કરતા, કાંઈ સુન્દર કથાઓ કહેના-સાંભળના, એ પ્રવૃત્તિ આ ઉપર કહેના સત્યને કેટલી સમર્થન કરનાર છે, અને તેની ફરી વાસ્તવ ઉપયોગના છે, એ સહજ સક્ષી શકાય એમ છે.

કાંઈ ઉચ્ચ અને સૌખ્ય વિચારોમાં ચિત્તને પરાવો, અને એ રીતે તારાની પેઠે રા-ત્રિની શાભારૂપ બની રહો.

એવું ધણી વખતે બને છે કે અનુકૂળ નિપોના ચિંતનકરતાં મનુષ્યને સ્વભાવથી જ નિષ્ફળતાના, ઉદ્વેગના, હઠાકપટના, ક્રોધના અને એવા જ પ્રકારના વિચારો એકાએક પ્રકટી આવે છે, પરંતુ કંઈક કળાએ કરીને અને સંકલ્પમળનો ઉપયોગ કરીને એ ઉપાધિ-મારક ચિંતનને તથ્યતાં બોધાએ. સ્મરચુસ્કિતનાં કળ્યા કંઠાસ કરનાર કરાવનાર અને નિરર્થક બુધ્ધિપ્રવાહ પાડનાર પડાવનાર કારણોને બનતા પ્રપત્તે દૂર કરો. એ બધાને માટે વિસ્મૃતિની શક્તિને બામત્ કરો, અને હિતકારક સુકુમાર વિચારોને જ ત્યાં સ્થાન આપો.

સ્વસ્થ નિદ્રા ન આવવાની બુધ્ધિ પાડનારમાં સોએ નેવું ટકા શરીરની અવ્યવસ્થાને લીધે નિદ્રા નથી આવતી એવું નથી, પરંતુ આ માનસ વિકારને લીધે જ તેમ બને છે. જેમણે થોડો ધણો પણ આત્મનિગ્રહ કરી બાંધ્યો નથી, તેમની આવી દુર્દશા બહુ સત્વર થાય છે.

વિચારોઉપર અંકુશ કેમ લાગવો, એ શીખવાની સાથે તમે નિદ્રા ન આવવાના વ્યાધિને સહજમાં મટાડી શકશો, અને તેનો વ્યાધિ નહિ હોય તો તમે નિદ્રાને કંઈક સમાધિજેવી બનવતી બનાવી શકશો.

એવી કેટલીએ વસ્તુઓ અથવા પ્રવૃત્તિઓ હશે કે જે તમારા ચિત્તના ચિંતનને પસંદી થકે અને તમને અધિક સ્વસ્થતા, પ્રસન્નતા તથા શાંતિ અર્પી શકે. દિવસની છેલ્લામાં છેલ્લી ક્રિયા તરીકે એ કાર્ય તમે કરજો. કાંઈ પણ પ્રકારની ગુચ્છવસ્તુથી અભ્યાસો નહિ દિવસને માટે તેનો વિચાર કરવાનું રાખજો.

શ્રીમન્મુસંકાચાર્યજી આ સંબંધમાં તેમના અધ્યાત્મતત્ત્વલપ્ત શબ્દોમાં કહે છે કે:
“કષ્ટસ્મરણ કરતાં સુષ્ઠ જાઓ.”

જગતમાં પ્રભુદ્ધતાને ભાવેકભાવે પણ મનુષ્યોએ મોટી માનવી પડે છે. 'પ્રભુ-
દ્ધતા પ્રમાણે જે યશસ્વ હશે તે યશે,' એમ મનુષ્યોને વાકું
મોં કરીને પણ બોલવા વિના છૂટકો ચલો નથી.

ધણે ભાગે મનુષ્યો પ્રસન્નતાથી આ ઉદ્દગાર કાઢતા નથી, અથવા એ ઉદ્દગારની સાથે
તેમનું અંતઃકરણ યથાર્થ રીતે સંતોષપૂર્વક સંમત હોતું નથી. તેમને એ શબ્દો બહાતકર-
ના છૂટકો-બોલવા પડે છે.

આનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે જગતમાં જે કંઈ અનુકૂળ બને છે તેમાં પોતાના
પુરુષાર્થને તેઓ કારણરૂપ માનતા હોય છે, અને જ્યારે કંઈ પ્રતિકૂળ બને છે ત્યારે જ
તેમને પ્રભુદ્ધતા અથવા ઈશ્વરદ્વંદ્વ માનવી પડે છે; કેમકે તે વિના-એમની શક્તિને બીજા
કથાથી સમાધાન થતું નથી, અને તેન લીધે 'પ્રભુદ્ધતા પ્રમાણે જે યશસ્વ હશે તે યશે.'
એ ઉદ્દગાર નિસાસારૂપે જ જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો કાઢતા હોય છે, જના પરિણામમાં કાંઈ પણ
અરુચિકર હોય, જ્યાં હવે નિષ્ફળતાનું ભાન થતું હોય, જ્યાં પોતાની સમગ્ર શક્તિઓ
સંકુચિત બની જતી હોય, એવા એવા પ્રસંગોમાં-પ્રભુદ્ધતાને આગળ મૂકી મનુષ્યો તેને
બોલવા છતાં અંતરથી એ વાક્યથી અગમ્ય રહે છે.

આમ શાથી થાય છે? તેનો હેતુ એક જ છે કે મનુષ્યોને પ્રભુ પ્રિય નથી, પણ
પોતાની ઇચ્છા સિદ્ધ કરી આપે તે પ્રભુ પ્રિય છે; અર્થાત્ તેમની ઇચ્છા તેમને વસ્તુતઃ
પ્રિય છે. ને પ્રભુ જ પ્રિય હોય તો તેમની ઇચ્છાને તેમણે ક્યારનીએ વધારી લીધી હોત.
પોતાને માટે પ્રભુદ્ધતા થઇ, એ વિચારથી જ તેમના અંતરમાં આનંદના ઓષ ઉકળા
હોત, પરંતુ તેમ નથી. પ્રભુદ્ધતાને તેઓ પોતાની ઇચ્છા સાથે સરખાવે છે અને જુએ
છે કે તે તેને અનુકૂળ છે કે કેમ. ને અનુકૂળ જણાય છે તો જ પ્રભુદ્ધતાને તેઓ 'પા-
સંગ માફ' આપે છે, નહિ તો પ્રભુદ્ધતાના તેમને વિરોધ જ રહે છે. અરે, માનવ
અભિમાન ! તારી આ શી બલિહારી !

પ્રભુદ્ધતાને સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનવી એ અંતઃકરણની મોટામાં મોટી ઉચ્ચતા છે, પ્રભુ-
દ્ધતાને પોતાની હિતકર માનવી એ પ્રભુની ઉચ્ચતામાં ઉચ્ચી સ્થિતિ છે, પ્રભુદ્ધતા એ જ
આપણું સર્વોત્તમ હિત કરનાર છે, એમ દૃઢપણે અને પ્રસન્નતાથી જાણવું એ પ્રભુપ્રતિની
ઉત્તમોત્તમ શ્રદ્ધા છે.

પ્રભુદ્ધતા એ આ વિશ્વમાં પ્રવર્તી રહેલી મહાન સત્તા છે. એવું એક સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
અથવા પણ નથી કે જ્યાં તે ઇચ્છા ન-પ્રવેશો કે ન કાર્ય કરી શકતી હોય. આથી સર્વથી
સમર્થ તે સત્તા છે. જે મનુષ્ય એ પ્રભુદ્ધતાની સાથે અનુકૂળપણે અને મમતાપૂર્વક રહે
છે, તે મનુષ્ય વિશ્વની સર્વથી સમર્થ શક્તિ સાથે સંબંધિત થાય છે, અને તે વડે તે
બલિષ્ઠ બને છે.

પરંતુ પ્રશ્નપત્રના સર્વદા અનુકૂલ નથી જણાતી તોપણ તેમાં મમત્વશુદ્ધિ શી રીતે પ્રકટે? પ્રશ્નપત્રના બે પ્રકારના વિચારથી અનુકૂળ જણાય છે: પ્રશ્ન આપણા છે અથવા આપણે પ્રશ્નના છીએ. પ્રશ્ન આપણા છે એ ભાવને શુદ્ધ અને પૂર્ણરૂપે જામત રાખતાં પ્રશ્નની ઇચ્છા એ જ આપણી ઇચ્છા થઇ રહે છે, અને તેમ થતાં પરિણામ એટલે સુધી પણ આવે છે કે પ્રશ્ન જે કરે છે તે આપણે જ કરી ન છીએ, એવું ભાન પણ વૃત્તિમાં રહે છે. તેવી રીતે પ્રશ્નના આપણે છીએ, એ ભાવ યથાર્થ રૂપમાં પ્રકટનાં આપણું પૃથક્ અભિમાન સમી જાય છે, અને આમમાન સમી થી આપણામાંથી કર્તૃત્વમોકત્ત્વના ભાવો વિરમી જાય છે—શિયિત્ત થઇ જાય છે, અને તેમ થતાં આપણી સ્વતંત્ર કામતાઓ ધટતી જાય છે. કામતાઓ ધટતાથી આપણી વૃત્તિમાં સુખ:ખવલાના વારંવાર ઊકતા તરંગો શમે છે, અને તે શમતાં આપણી વૃત્તિમાં સુસ્થિરતા—શુરત્વ—પ્રકટે છે. આ પ્રકારનું શુરત્વ પ્રશ્નના મહાન્ શુરત્વસાથે એકતા પામતાં આપણે આપણામાં પ્રશ્નના શુદ્ધ પ્રભુત્વનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

બેમાંથી એક કરો: કાં તો પ્રશ્નને આપણા કરો, કાં તો આપણે પ્રશ્નના થઇ જાઓ.

પુનઃ બેમાંથી એક કરો: કાં તો પ્રશ્નને આપણા 'એજન્ટ' અથવા 'સુખત્યાર' કરો, અથવા તો આપણે પ્રશ્નના 'એજન્ટ' અથવા 'સુખત્યાર' થાઓ, મનુષ્યોએ પ્રશ્નને પોતાનું સુખત્યારનામું લખી આપવું, આપણા સર્વ કાર્યના 'એજન્ટ' એમને નીમવા, એ તેમને માટે સુગમ છે, મનુષ્ય એ જ કરી શકે છે, ત્યારે ઈશ્વરાવતારો અથવા મહાપુરુષો ઈશ્વરના 'એજન્ટ' અથવા 'સુખત્યાર' બનીને—ઈશ્વરપાસેથી સુખત્યારનામું લખાવીને—જગતમાં આવે છે, તેઓ જે કાંઈ કરે છે તે ઈશ્વરે કચ્છ રાખવું જ પડે છે.

તમારામાં પ્રશ્નના સુખત્યાર બનવાનું સામર્થ્ય હોય તો નિઃશંકપણે બનો. પ્રશ્ન એ ઇચ્છે જ છે કે આપણું વિશ્વે માફે સુખત્યાર બને. પ્રશ્ન પોતાની સર્વ સત્તા અને સર્વ શક્તિઓ અન્યને આપવા તત્પર છે, અનેક તે લીધી છે અને પ્રશ્નને તેમને દીધી છે, તમે ભો, તમને તે અર્પવસ્થ દેશો.

પરંતુ હાલ તત્કાલ તમારામાં તે શક્તિ ન હોય તો પ્રશ્નને તમારા 'એજન્ટ' અથવા 'કુલ સુખત્યાર' બનાવો, પ્રશ્નને તમારી સર્વ સત્તા આપો. પ્રશ્ન જે કરે તે કશુંક રાખો, તમારી કાંઈ પણ ઇચ્છા હોય તે પ્રશ્નને નિઃશંકપણે વિદિત કરો, અને અનુકૂલ જણાયે તે પ્રમાણે પ્રશ્ન કરશે જ પરંતુ આ, તમારા અંતરનો પ્રશ્નસાથેનો ગુપ્ત બ્યવહાર હોવો જોઈએ.

પ્રશ્ન મારા છે અથવા હું પ્રશ્નનો છું એ નિશ્ચય દૃઢ થતાં પ્રશ્નની ઇચ્છાને જ તે પોતાની ઇચ્છા સમજે છે. પોતાને માટે તે પ્રથમ પ્રશ્નને જ ઇચ્છા કરવા દે છે, અને પછી પ્રશ્નની ઇચ્છા એ જ પોતાની ઇચ્છા સમજી તેમાં પોતાનું સંપૂર્ણ મમત્વ સ્થાપે છે, પ્રથમ પ્રશ્નની ઇચ્છા શી છે તે મનુષ્યથી નહો સમજાવું, પરંતુ પ્રશ્નની ઇચ્છાપ્રમાણે જ પોતાનું જે થવાનું હોય તે થાઓ, અથવા વિશ્વમાં જે બનવાનું હોય તે બનો, એ નિશ્ચયવાળા પુરુષને પ્રશ્નની ઇચ્છા જાણવાની પણ સ્પૃહા હોતી નથી. તે તો માત્ર પોતાને વંચરૂપે સમજી શુદ્ધ

અને ઉચ્ચ ઉચ્ચ વર્તન સેવા કરે છે. શાસ્ત્રો અથવા. સત્પુરુષોનાં વચનો વા ઉપદેશો એ ધર્મચરત્રી પ્રકટ ઇચ્છાઓ છે. તેને તે પોતાની ઇચ્છારૂપે કરી લે છે, અને તેનાથી અને તેટલી પ્રસન્નતાપૂર્વક તે ઇચ્છાને અનુસરે છે, અને તેને પોતાની વૃત્તિને અનુકૂળ કરી લે છે.

એ એક સ્વાભાવિક નિયમ છે કે મનુષ્ય જેમ જેમ પ્રભુની ઇચ્છાને અધીન થતો જાય છે, તેમ તેમ તે અનાયાસ પ્રભુમય બનતો જાય છે, અને તેથી કરીને પરિણામે તેની પોતાની ઇચ્છા એ જ પ્રભુની ઇચ્છા થઈ રહે છે. લૌકિકમાં પણ આપણે આ નિયમ પ્રવર્તતો નોંધ્યો છીએ. એક કુશલ ગુમાસ્તો શેઠની ઇચ્છાને સમજીને જેમ જેમ અધિક હંડાણથી તેને અનુસરતો જાય છે, તેમ તેમ તેની મતિ તેના શેઠની મતિને અનુરૂપ બનતી જાય છે, જેથી તે ધીમે ધીમે એવું કાર્ય કરતો થાય છે કે જે શેઠને અનુકૂળ પડે છે, અને પરિણામે તે કુશલ ગુમાસ્તો એટલે સુધી વિશ્વાસપાત્ર બને છે કે છેવટે શેઠ તેની ઇચ્છાને અનુસરે છે, એ જે કરી લાવે તે શેઠને કશું જ હોય છે.

આ જ નિયમે પ્રભુની ઇચ્છાને પોતાની ઇચ્છા કરી લેનાર પરિણામે પોતાની ઇચ્છાને પ્રભુની ઇચ્છા બનાવી શકે છે, અને ત્યારે તે જ મહાપુરુષ અથવા અવતારી પુરુષરૂપે થાય છે. મહાપુરુષ થવાનો પયાર્થ માર્ગ જ આ છે.

પ્રભુમાં જેમ જેમ તમે અધિકાધિક પ્રીતિને વધારશો, તેમ તેમ પ્રભુની ઇચ્છા અથવા પ્રભુની કૃતિ તમને પ્રિય થતી જશે, અને જેમ જેમ એ પ્રિયપણું વધતું જશે, તેમ તેમ પ્રભુની ઇચ્છા અને કૃતિ તમને વિશેષ અને વિશેષ અનુકૂળ જણાતી જશે. પ્રભુની લીલાના અગમ્ય સંકેતો તમને તે સમયે રખડ થતા જશે.

પ્રભુની ઇચ્છાઓ સમજવી હોય, પ્રભુના સંકેતો જાણવા હોય, પ્રભુની કૃતિનું હાર્દ સમજવું હોય તો પ્રભુને અત્યંત પ્રિય કરતા જાઓ. પ્રભુની પ્રત્યેક કૃતિ વા ઇચ્છાને અત્યંત મહાન, અત્યંત કલાશુકારી અને અત્યંત યોગ્ય જોતા જાઓ, તેને અનુસરવામાં આહ્વાદને માનો, તેને સ્વીકારવામાં જ પ્રભુતા માનો.

કોઈ પણ વસ્તુ વા પ્રસંગ કે રિયલિતે માટે તમારો પ્રિયપણાતું, તમારા યોગ્યપણાના નિર્ણયનું, તમે તેમાંથી કદાચેના પરિણામનું મિથ્યાભિમાન છોડી દો. સમગ્ર પ્રભુને સોંપો. તમે એક પ્રભુને જ જોવા કરો, સર્વ કોઈ પ્રભુની લીલારૂપે જ સમજો. તમારી અલ્પ દૃષ્ટિએ કોઈ પણ જોઈને તથા અલ્પપણુદ્ધિએ કોઈ પણ વિચારીને જ નિર્ણયો બધાતા હોય તે બધા વિસારી દો. એક જ દૃઢ નિર્ણય રાખો કે પ્રભુની ઇચ્છા એ જ મારી ઇચ્છા છે.

પ્રભુને તમારા કુલ મુખત્યાર ક્યારે બનાવશે ?

પ્રભુનું નામ.

હમણાં એક બાલક રમતું રમતું પડી ગયું, પડવાથી રડવાની તૈયારીમાં હતું તે જ ક્ષણે
માતાએ આવી એકદમ કહ્યું: ને! ને! ને! પેલી ચકલી!
બોલાવ, બોલાવ, બોલાવ એને! બાલક એકાએક આમ તેમ જોવા લાગ્યું. થયું, રડવાની
વાત તે ભૂલી ગયું.

માતાએ આમાં કયા નિયમને પ્રવર્તીએ? બાલકનાં ચિત્તવૃત્તિને એક વિષયમાંથી
બીજા વિષયમાં દોર્યાં. પ્રતિકૂલ વિચારમાંથી અનુકૂલ વિચારમાં ખસેડી નાંખ્યાં. અનુકૂલ અથવા
વધારે ઉચ્ચ વસ્તુપ્રતિ લક્ષણ વાળીને પ્રતિકૂલ અથવા ક્ષુદ્ર વસ્તુપ્રતિ જતી લક્ષણને અટકાવી.

પરિણામ કેવો સુંદર આવ્યો! રડવાનું શરુ કરનાર બાળક તત્કાલ દસતું થઇ ગયું,
દુઃખ સુખમાં પલટાઇ ગયું, નિકૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટમાં પરિણામ પામ્યું, નીચું જનાર ઉંચે ચડી ગયું!

આપણે આણું ન કરી શકીએ? રડવું આવતાં આવતાં આપણે હસી ન શકીએ?
દુઃખને સુખમાં પલટાવી ન શકીએ? નીચે પડનાં ઉંચે ન ચડી જઇએ? બાલકથી બને
અને આપણાથી એવું ન બને? હા, પણ બાલકને તો માતા હતી, તેણે આવીને બાલકનાં
ચિત્તવૃત્તિ પલટી નાંખ્યા, પણ આપણે?

હા, હજી તમારે પણ માતાની જરૂર છે, કેમ? અભિમાનથી અનેક મનુષ્યોને અનેક-
વિધ ઉપદેશ દેનાર છતાં પોતાના જ હિતથી અત્યંત કેવલ પામર મનુષ્ય! ત્યજ, અન્યનું
ઉપદેશ દર્ષિ હિત કરવાના મિથ્યાભિમાનને ત્યજ. તું હજી બાલક જ છે, તારે જ માતાની
જરૂર છે, તું શું કાઢને ટેકા દર્ષિ ચકવાનો હતો! ત્યારે આપણે માતા છે? -

મિત્ર જનો! પ્રભુને પ્રાર્થતાં શું તમે વારંવાર કહ્યું નથી કે ત્વમેવ માતા ચ
પિતા ત્વમેવ-તમે જ મારાં માતા છો અને તમે જ મારા પિતા છો? ત્યારે હવે
તમારે ક્યાં માતાને શોધવાનાં રહ્યાં! પરંતુ પ્રભુરૂપ માતા પ્રત્યક્ષ નથી, ખરું? પરંતુ
પ્રભુનું નામ આપણી પાસે છે, તે દેતાં તત્કાલ તે આપણી વહારે આવે એમ છે, આપ-
ણુને રડવામાંથી હસવું લાવે એમ છે, આપણા દુઃખને સુખમાં પલટાવી શકે એમ છે,
નીચે પડતાં પહેલાં તો આપણને શિખરે સ્થાપી શકે એમ છે.

આને માટે શું કરવું? એ જ કે સહથી પ્રથમ પ્રભુનું આપણને અત્યંત મિત્ર લાગે
એવું નામ પસંદ કરવું. અનેક નામો કરતાં એક નામ ઉપર આપણી સંવિશેષ પ્રીતિ રહે
તેમ કરવું. તે નામ સ્મરણ થતાં આપણને સર્વાંગિય ચક્ર આવે, આપણાં નેત્ર પ્રભુના ભક્તિ-
ભાવથી સજલ થાય, આપણું હૃદય પ્રેમવડે આદ્રિ-બની જાય, એવું એક નામ પસંદ
કરે. આ નામ તમારી માતારૂપ છે. માતા ઉપર બાલકની પ્રીતિ હોય છે તો તે બાલ-
કની માતા સંભાળ લે છે જ, તેમ જ પ્રભુના નામ ઉપર તમારી અપૂર્વ પ્રીતિ હશે, તે

નામ ત્યાં તમે લીધું કે પ્રભુરૂપ માતા તમારી સંભાળ લીધા વિના રહેશે જ નહિ. તમે ગમે ત્યાં હો, માતા ગમે ત્યાં હશે, પરંતુ અત્યંત પ્રીતિવાળો નામસ્મરણી, સાથે જ તમારી પાસે તે આવી પહોંચશે. નરસિંહ મહેતાપાસે તે આવી પહોંચી હતી, પ્રહ્લાદ-પાસે તે આવી પહોંચી હતી, મીરાં, તુલસીદાસ, સુરદાસપાસે પણ તે આવી પહોંચી હતી. હમણાં હમણાંની તે રામકૃષ્ણ પરમહંસપાસે પણ આવી પહોંચી હતી.

પ્રભુનું જે નામ પસંદ કરો તે જાડુ પ્રીતિવાર્ધુ હોવું જોઈએ. એ નામ દેતાની સાથે આપણી પ્રીતિ ઉછળી જવી જોઈએ. દરતાં કરતાં, કંઈ પણ કામ કરતાં તે નામ મધ્યે મધ્યે વૈષ્ણવી થી વા મધ્યમા વાણીથી—મનવડે—ગોલતા રહેજો. એનો પરિણામ એ આવશે કે તમારા ગમે તેવા ચિંતનમાં તે વચ્ચે વિશેષ કરશે, અને પૂર વેગથી વહેતી તમારી અયોગ્ય ચિંતનની ધારાને તોડશે. તેમ યતાં તમારું વેગપૂર્વક અયોગ્ય ચિંતનથી જામતું બંધ લીધુ થશે. તમે નીચે જતા તત્કાળ અટકી પડશો.

ધારો કે પ્રભુના નામસ્મરણરૂપે ‘પ્રભુ’ શબ્દને જ અત્યંત પ્રિય શબ્દરૂપે તમે નક્કી કર્યો. કાંઈ પણ પ્રતિકૂળ પ્રસંગ બનતાં તમે તત્કાલ ‘પ્રભુ !’ એમ બોલી ઉઠો છો, અને તે જ ક્ષણે તમારી ચિત્તવૃત્તિ ક્ષણમાત્ર પણ પ્રતિકૂળ પ્રસંગના ચિંતનમાંથી છૂટી પ્રભુપ્રતિ વળે છે. જે વાર ચાર વાર પ્રભુને સંભારતાં વેટલો અધિક સમય, તે પ્રતિકૂળના ચિંતનથી દૂર રહે છે, પ્રતિકૂળના ચિંતનની ધારા અટકત ચાપ છે. પ્રતિકૂળમાં વેગથી ચલા જતા તમે, ક્ષણભર અટકો છો, અનુકૂળનરૂં જાઓ છો; પુનઃ પ્રતિકૂળના ચિંતનમાં અટકી જતાં વળા ચોટી ક્ષણે ‘પ્રભુ’ એમ બોલો છો, અને તેની સાથે જ પાછા તમે વૃત્તિની સમરિચિતિઉપર આવી જાઓ છો. તમારી માતા તમને નિકૃષ્ટમાંથી ઉત્કૃષ્ટમાં લાવે છે.

તમે ક્ષેત્રના પ્રસંગથી રડું રડું થઈ રહ્યા હો છો, ત્યાં, ‘પ્રભુ !’ એમ આવેશભર્યા લાવથી બોલી ઉઠો છો, કે તે જ ક્ષણે ક્ષણભર પણ તમારું મુખ હમે છે. માતા તમને રડવામાંથી હસાવે છે.

તમને કોઈ અગત્યની જાબબના નિર્ણયમાં કશું સજાતું ન હોવાથી તમે મનથી ગમ-સાઈ ગયા હો છો, અને અકાળાંમણે લીધે તમારું મન વધારે અને વધારે વિકળ ક્રાન્તું બન્યું છે. તે જ ક્ષણે એકાએક તમે ‘પ્રભુ !’ એમ બળપૂર્વક બોલી ઉઠો છો, અને તેની જ સાથે તમારા મનની ગણગણાણી ઝુટી પડે છે. તમે ક્ષણભર ગમરામણી પૃથક્ થઈ જાઓ છો, ગમરામણવાળી જે સ્થિતિ હતી, તેના કરતાં કોઈ જુદી જ સ્થિતિમાં આવી જાઓ છો. માતા તમને નીચે જતા અટકાવી દે છે.

તમે કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કરવાને પ્રેરાઓ છો, મધ્યે કઠિનતાનું—દુષ્કરતાનું—તમને લાન ચાપ છે, અને તેની જ ક્ષણે ઓગિંતા તમે ‘પ્રભુ !’ એમ બોલી ઉઠો છો તે જ ક્ષણે કઠિનતામાંથી તમારું ચિત્ત ગારી જાય છે. કોઈ બલવાળી વસ્તુપ્રતિ તમે વળા છો, તમારામાં ધૈર્ય, વેગ, બળ, ઉત્સાહ પ્રગટે છે. ક્ષણપૂર્વે તમે તમને બધી રીતે ‘હુદાઈ ગયલી નાર’ જેવા લાગતા હતા, તે પુનઃ તમને કંઈક સંપત્તિમાનરૂપે જુઓ છો. માતા તમને નિકૃષ્ટમાંથી ઉત્કૃષ્ટમાં લાવે છે.

આ રીતે પ્રભુનું સ્મરણ તમારા અયોગ્ય વેગને, અયોગ્ય ચિંતનને, અયોગ્ય ક્રિયાને હાથગર પણ અટકાવે છે. તમે જે તેના વેગમાં ધસડાઇ જતા હો છો, તેમાંથી અટકાવી હાથગર પણ તમને તીરઉપર લાવી મૂકે છે. તેના એક ઉપર એક જાગતા યરમ વિદ્યેષ ઉપજે છે. ઘાસના ગોઠાપલા પુઝામાં એક એવી ચીજીયારી મૂકાય છે કે જે ફેટવાએ પૂજાને તે બાળી મૂકે છે. પુનઃ થોડા પૂજા ગોઠવાતાં એક વખત પ્રભુનું નામોચ્ચરણ ચતાં તે પેલા બધા પૂજાને ફરી ભસ્મીભૂત કરવાં સમર્થ થાય છે.

પ્રભુનું નામ પસંદ કરવામાં એ બાજત ખાસ લક્ષમાં રાખજો: એક એવું નામ પસંદ કરવું કે જેનો ઉચ્ચાર-ચારવાર ઉચ્ચાર-કરવો પણ તમને બહુ ગમે. તમને તે નામ દેતાં અંતરમાં વધારેમાં વધારે ઉમંગો યથા આવે, વધારેમાં વધારે પ્રેમ પ્રકટી આવે, વધારેમાં વધારે શ્રદ્ધા ઉપજી આવે. બીજું લક્ષમાં રાખવાનું એ છે કે પ્રભુના તે નામથી આપણા અંતરમાં પ્રભુનાં સંપૂર્ણ સામર્થ્યો, નામ દેવાની સાથેજ સ્ફુરે, આપણે જે નામ પસંદ કરીએ, તેના ઉચ્ચારની સાથે જ આપણામાં પ્રભુનાં ઐશ્વર્યો તથા સામર્થ્યોનું જ્ઞાન પ્રકટવું જોઈએ. આરંભમાં એ પ્રકટાવવાની જરૂર છે, પરંતુ અભ્યાસ પડતાં પછી તો એ આપણને સિદ્ધવત્ થઇ રહે છે.

પ્રભુનું જે નામ બોલો તે બહુપૂર્વક અને વેગપૂર્વક બોલજો, ઘણાં મનુષ્યો નિમાસા નામવામાં પ્રભુનું નામ બોલે છે, તેવું ઢીલું, અને મનને ધાણુનો પોદળો બનાવી દે એવી રીતે ન બોલે. સિંદ્ધ ગર્ભના કરે તેમ ગાળજો બોલજો. પ્રભુનું નામ તે થું લાછલાછને દેવાનું છે કે ઘણા મનુષ્યો પ્રભુનું નામ પણ એવા રીતે દે છે કે જે સાબાગનારને પણ કંટાળો ઉપજાવે. પણ એ પ્રભુનું નામ નથી. પ્રિયતમા જેમ ગમે તે બહારના શબ્દમાં પણ અંદરથી પોતાના પ્રિયતમને જ ઉદ્દેશ કરતી હોય છે, તેમ આ મનુષ્યો તેનાથી ઉધું કરતા હોય છે. ઉપરથી પ્રભુનું નામ દે છે, પણ અંતરથી તો તે ક્રોધ, દુઃખ કે સંતાપને જ તેડતા હોય છે. પ્રભુનું નામ દેનામાં પોરૂપ દાખવજો.

જેમ શુદ્ધામાંથી સિંદ્ધ ગર્ભ, તેમ જે હાથે તમે અંતરના સમગ્ર બળથી ગાળજો પ્રભુનું નામ દો છો, તે સમયે તમારી પાસેની ગમે તેવી વિર્ષા, ગમે તેવી પ્રતિકૂલતા, ગમે તેવાં દુઃખો, ગમે તેવાં અનિષ્ટ ચિંતનો તમારી પાસેથી પલાયન કરી જાય છે, તમે મહા મસ્ત-પરમ મસ્ત-મનો છો. તમારો પ્રભુનામનો ટંદાર ત્રિભુવનને મળવે છે.

પ્રભુ, હરિ, ગુરુ, પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા, ગુરુદેવ, સદ્ગુરુ, હરિહર, હરિગુરુ, સન્નિધાનંદ, દયારેશ, જગદીશ્વર, આદિ અનેક પ્રભુનાં નામો છે. તેવામાંનું કાંઈ પણ અત્યંત પ્રિય નામ પસંદ કરો, અને પછી અપૂર્વ લાવથી તેનો પ્રસંગે પ્રસંગે ઉચ્ચાર કર્યો કરો. તમારા જીવનને તે બહુ પ્રફુલ્લ કરશે.

બીજી એક વાત પણ સ્મરણમાં રાખવાની છે: પ્રયોગમાં તે બહુ મનોહર છે, પરિણામ પ્રકટાવવામાં બહુ અમરકારિક છે. તમે ક્રોધ, દુઃખ, લાગ, શોક, નિરાશા, ઉદ્વેગ, અનિષ્ટચિંતન આદિ વિકારથી દયાયા હો વા દયાતા જતા હો તે સમયે બહુ જ બળપૂર્વક પ્રભુનું નામ ઉચ્ચારજો. તમારામાં જેટલો પ્રતાપ હોય, અન્યને દાખી દેવાની જેટલી

શક્તિ હોય, ખીજ ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપવાનું જોઈતું સામર્થ્ય હોય, તેવાં. પ્રતાપ, શક્તિ અને સામર્થ્યપૂર્વક પ્રભુના નામનો ઉદ્ધોષ કરજો. વૃત્તિની દુર્બલતામાત્ર દબાઈ જાય, એવા ભાવ અને દૃઢતાપૂર્વક નામોચ્ચરણ કરજો. પ્રભુના નામમાં એ શક્તિ છે—અવશ્ય છે; તમારું સંપૂર્ણ ઝાંતર બળ તેમાં ચેજો, અને તે જ ક્ષણે તે નામ પોતાના સ્વતંત્ર સામર્થ્યને તમારા બળસાથે ચેજશે. તીવ્ર, લોહઉપર જેમ અદ્ભુત ધાર ચડે, તેમ તે અત્યંત તેજસ્વી અસ્તરૂપ બનશે.

પરંતુ જે કાલે તમારામાં તેવા વિકારો પ્રગલ્ભણે ન ઉઠતા હોય, મંદ મંદ વહેતી સરિતાજેવું તમારું ચિત્ત શાંત, સ્વસ્થ અને સૌમ્ય ગતિથી વહી રહ્યું હોય તેવા સમયે તોપના ધડાકાજેવું પ્રભુનું નામ દેવાની જરૂર નથી. તે કાલે ચિત્તના વેગને દબાવવાની જરૂર નથી; એવી જરૂર હોય ત્યારે જ બલપૂર્વક પ્રભુનું નામ લેવું. અને ચિત્ત શાંત, પ્રસન્નતાભર્યું અને સાર્વિકતાવાળું હોય ત્યારે તો પ્રભુનું નામ બહુ પ્રેમપૂર્વક અને અતિ કામદશાવધી લેજો.

પ્રભુનું કામલપણે ઉચ્ચારેલું નામ પ્રભુના કામલ લક્ષણો આપણામાં ઉપજાવે છે. દયા, પ્રેમ, આનંદ, ભક્તિ, કૃતવ્રતા, આત્મત્વ, આદિ મૃદુ મધુર ભાવો આપણામાં પ્રસરે છે. આપણને તેની જરૂર છે.

પ્રભુનું મૃદુ સ્મરણ કરવામાં પ્રભુના પ્રેમાળ પત્ની બનો. પ્રભુનું મૃદુપણે પરંતુ મધુર ભાવે નામ દેતાં દેતાં મહાકાષ્ટ જાણો. પ્રભુને સંભારતાં સ્નેહનાં જલધી તમારાં મેત્રો બીજાઓ. પ્રેમાળ પત્ની પતિનું સ્મરણ કરતાં અર્ધી અર્ધી યષ્ટ જાય છે, તેમ તમે પ્રભુને સ્મરતાં ગાંડાધેલા યષ્ટ જાણો. પ્રભુથી કોઈ રીતે સંકળાણ નહિ. તે બહુ રસિક પતિ છે, તમે રસિક પત્ની બની શકશો તો દિવ્ય રસનું દાન તે રસમૂર્તિ તમને દેશે જ.

‘પ્રભુ’ જોઈતું ઉચ્ચારતાં પ્રભુના મહિમામાં વૃત્તિને કુળાવો, પ્રભુના પ્રેમમાં ચિત્તને નચાવો, પ્રભુની રસાલ દષ્ટિમાં મનને રસબસ કરો, પ્રભુના મધુર સ્વરસાથે તમે પણ કાંઈ મધુરૂં મધુરૂં જાણો, પ્રભુની લીલાને જોતા પ્રભુની સાથે તમે પણ રસ-વિકાર કરો, પ્રભુના રસદાનને ઝીલો.

ત્યારે ત્યારે પ્રભુનું નામ દો, ત્યારે ત્યારે આનંદથી ઉભરાઈ જાણો. પતિના નામ વિના પ્રેમી પત્નીને રીઝવાને બીજો કયો શબ્દ હોઈ શકે ? પતિનું નામ દેતાં પ્રિયાનું હૃદય રેસાઈ ન જાય તો બીજું શું જ યાય !

મેઘગર્જનાથી પ્રભુને સ્મરો, રૂપાની ઘંટડીના સ્વરથી પ્રભુને સ્મરો, વીણાના તારના સ્પર્શથી રસિક નાદથી પ્રભુને સ્મરો. નથી આવડતું ? પ્રભુના પ્રેમી બનો. સર્વ કાંઈ આવડશે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—ધણે સમયે-દીર્ઘ કાલના અવધિએ-શ્રી મહાકાવ્ય પ્રુતઃ પોતાની પ્રભાને વિસ્તારે છે. ધણુએ ધાર્યું પણ નહિ હોય એવા પ્રસંગે નવીન રૂપમાં આજે તેનું પ્રકાશન થાય છે. ધન્ય છે વાચકો-લેખકોનો આજનો દિન કે જે કાલે તેઓ પોતાના પ્રિયદર્શનને કરી-કરાવી શકે છે. ભણે લખે કાળે, પરંતુ તમારું પ્રિય મહાકાવ્ય આજે તમને આવી મળે છે. તમે તેને વર્ધાવશો કે ઉવેખશો ? પ્રીતિપાત્રને ઉવેખી શકતાં-તમને આવડશે ?

—કેટલીક વખતે પ્રભુનો સંકેત ધાર્યું ન હોય તેવા વખતમાં, કોઈ નવીન જ પ્રકારથી ફળે છે, અને તે તેના અધિકારીઓને અધિક આહ્વાન આપે છે. પ્રભુની સંકેત-સિદ્ધિ કાંઈ પણ અમોઘ ફળ ઉપજાવનારી હોય છે. પરંતુ તેનું યથાવત્ ભાન પ્રભુનો સંકેત સમજવાને યોગ્ય અંતઃકરણ જ કરી શકે છે. પ્રભુના સંકેતનું રહસ્ય પામવું, એના સમાન ખીજું દિવ્ય જ્ઞાતવ્ય કયું હોઈ શકે ? કાંઈ જ નહિ.

—પ્રભુનો સંકેત બે રીતે પ્રવર્તે છેઃ એક કોઈ દૃષ્ટ સાધનદ્વારા માનવ મતિને ગમ્ય થતો થતો પ્રવર્તે છે, અને અન્ય માનવ મતિને અગમ્ય રહી, જીવેલી કલ્પનાકરતા જૂદા જ પ્રકારથી પોતાની સ્વત્તાવડે પ્રવર્તે છે. એમાં ખજવાનું નિમિત્તની પણ અપેક્ષા નથી હોતી. એવા પ્રસંગને ચમત્કાર, આશ્ચર્ય, અસૌકિકતા વગેરે શબ્દોથી ઓળખવામાં આવે છે. પ્રભુના દ્વિતીય રીતિના સંકેતને તો કાંઈ વિરલ જ જાણી શકે છે, અથવા તે જે રૂપમાં ચરિતાર્થ થવાનો હોય તે રૂપમાં પૂર્ણ ચરિતાર્થ યથા વિના તેનું રહસ્ય સર્વને અગમ્ય રહે છે, એમ કહીએ તો પણ ચાલે. જેના દ્વારા તે સંકેત પ્રવર્તવાનો હોય છે, તેને પણ અતર્પ્ય તે અગમ્ય હોઈ શકે.

—આવા પ્રસંગમાં જોયો પ્રભુપ્રતિ પૂર્ણ શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા અને વિશ્વાસપુર્ણ 'ધરે છે, તેમના ચિત્તમાં હોભતો પ્રસંગ નથી પ્રકટતો, પરંતુ ચીંતિ અને શુભાશા રહ્યા કરે છે, જ્યારે અશ્રદ્ધાવાનું ગાયવા તાર્કિક મતિમાં વિવિધ પ્રકારના હોભતો ઉદ્ભવ રહ્યા કરે છે. આ હોભતે રામાની પ્રભુમાં વિશ્વાસ ધરીને ઉચ્ચાશા સેવવી એ મતુષ્યમાનનું કર્તવ્ય છે-ઉત્તમોત્તમ કર્તવ્ય છે.

—પ્રભુના સંકેતને સમજવાને અથવા પ્રભુની લીલાના રહસ્યને જાણવાને મનુષ્યનું અંતઃકરણ ક્યારે યોગ્યતા પામે છે કે જ્યારે પ્રભુત્વસાથે તે બહુ પ્રચીતપણે સંબંધ બાંધી શકે છે. એ પ્રકારે સંબંધ બાંધવામાં કેવલ દસ્યમાં પ્રવર્તતા સ્થૂળ નિયમોને જ પ્રભુના સંકેતમાં પણ નિયમરૂપે જાણવાનું અચ્છાન મોટા વિશ્લેષ ઉપજાવે છે. પ્રભુની સંકેતમયાદમાં જોને સ્થાન મળ્યું હોય છે, તેની સિદ્ધિમાટેના નિયમો દૃષ્ટના નિયમો-કરતા કેવલ જૂદા પ્રકારના જ હોય છે. અને તે ભાવને સૂચવતાં નજીરસરખા આત્મર દર્શિવાને કયું છે ?—

“ને ખૂબ દેખા તો ચાર આખર, ખુદાની બાતાં ખુદાદિ જાને.”

—પરંતુ એવી ‘ખુદાની બાતાં’ અથવા આપણા ચાલુ શબ્દમાં કહીએ તો પ્રભુનો સંકેત પ્રાણીમાત્રને સદા સર્વદા અગમ્ય જ રહે છે, એવું કાંઈ નથી. પ્રભુએ કેવલ પોતાની પાસે જ રાખવાની અને કાંઈને કદાપિ ન આપવાની એવી એક પથ વરતુ જ બનાવી નથી. યોગ્ય અંતઃકરણમાં અને યોગ્ય કાલે તે સર્વતું પ્રકાશન કરે છે.

—આનો હેતુ એટલો જ હોય છે કે અનુક કાલપર્યંત મનુષ્યે તે જાણવું નિરર્થક હોય છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રયોગે હાનિકારક પણ હોય છે. માનવ વ્યક્તિના વિકાસમાં ત્યારે તેની જરૂર જણાય છે ત્યારે તેનું યોગ્ય સ્થલે વિકાસન થાય છે. આથી મનુષ્યે પોતાને પરમાત્મસંકેતથી સર્વદા અજાન રહેવાનું માની લેવા કશુંજ પ્રયોજન નથી. તેનું કર્તવ્ય એક જ છે કે પોતાના અંતઃકરણને પરમાત્મસંકેતને સ્પષ્ટ થવાને યોગ્ય રમવું.

—આને માટે એક જ કર્તવ્ય છે કે આપણા અંતઃકરણને પરમાત્મમય કરતાં જવું. જલનું ઉંડાણ માપવું વા જાણવું હોય તો એક જ કામ કરવાનું કે તેમાં ઉંડા ઉતરતા જવું, તેમ પરમાત્મસંકેતનું સ્વરૂપ સમજવાને માટે તેમાં અંતર્મુખ થતાં જવું એ એક જ માર્ગ છે.

—અંતર્મુખ થતાં પ્રભુનું એક પણ એવું સ્થાન કે સંકેત નથી કે જે મનુષ્યને અગમ્ય રહે. પ્રભુની સવળી લીલા, મનુષ્યને જ્ઞાન આપવા માટે છે; જેથી એ લીલાને જાણવાનો મનુષ્ય અધિકારી જ છે. પરંતુ તે અધિકાર મેળવવા માટે તેણે પ્રથમ અંતર્મુખ થવું જોઈએ.

—એવું એક પણ સત્ય નથી કે જે અંતર્મુખતાવિના મળે, અને એવું એક પણ સત્ય નથી કે જે વધાર્યું અંતર્મુખતા થતાં ન મળે. પ્રભુના સંકેતનું સત્ય જાણવું છે તો મનુષ્યે અંતર્મુખ થવું જ જોઈએ. પ્રભુના સંકેતને મફતમાં મેળવાની લાલસા ઊડીને જો આપણે સંયમી-અંતર્મુખ-યત્નનું તો લેને સદાજમાં જાણી શકીશું. ન જાણી શકીએ ત્યાં સુધી પરમાત્માનું સર્વ કાંઈ શુભમય અને પ્રાણિમાત્રને હિતકર જ હોય છે, એ નિશ્ચય રાખી સર્વમાં પ્રભુની પ્રભુતાને જાની.

—આરંભમાં આથી અધિક શું ? મહાકાવ્યના દર્શનથી તમને સંતોષ થશે એ જ અભિલાષ છે. ધણી સંજ્ઞાઓની છત્રાંશી ચાલુ વર્ણનો આ પ્રથમ અંક પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. પૂર્વના ખૂટતા અંકો વાંચકોને ક્રમે ક્રમે પૂરા પાડવામાં આવશે. તેમ હવે પછી ચાલુ વર્ણના અંકો નિયમિત રીતે પ્રકટાને મળ્યા કરશે.

—ઈશ્વરેન્દ્ર છે તો શ્રીમદ્વાકાવ્યના લાગિ અંકોદારા આપણી હિતમયાં ચાલુ રહેશે.

ફર્સ્ટ ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ.

પ્રથમ પ્રાચ્ય સંશોધક પરિષદ, પુના.

હિંદી પ્રાચીન સંશોધકોની પરિષદ પૂનામાં નવેમ્બર માસની તા. ૫-૬ અને ૭ એ ત્રણ દિવસોએ મળી હતી. એને માટે પ્રથમથી ઘણી તૈયારી અતિ શ્રમ લઈ કરવામાં આવી હતી. ડૉ. ગુણે આદિ ત્રણ સેક્રેટરીઓ, પ્રો. બેલ્લકર અને રા. વિશ્વનાથ પ્ર. વૈલ (ખેરીસ્ટર ઝાટ લો) જેઓ સ્વાગતમંડળ (રીસેપ્શન કમીટી) ના પ્રમુખ હતા તેમણે તથા સંખ્યાબંધ સુશિક્ષિત સ્વયંસેવકોએ ઘણો શ્રમ લેઈ સવળતા તૈયારી કરી હતી. સ્ટેશન-ઉપર F. O. C. ચાંદવાળા સ્વયંસેવકો બધી ટ્રેનવખતે હાજર હતા, તેઓ પરિ-પક્ષે માટે આવેલા પ્રતિનિધિઓને માટે નિર્માણ કરેલા ઠેકાણે તેમને પહોંચાડતા હતા. હિંદુ પ્રતિનિધિઓને માટે ફર્ગુસન કોલેજપાસે આવેલા “સ્માર્તવૈદિકાશ્રમ” માં રહેવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. પારસી અને યુરોપિયન પ્રતિનિધિઓની ગોઠ-વણ સ્ટેશનપાસે “નેચનલ હોટેલ” માં કરી હતી. અને મુસ્લિમ બ્રાહ્મણોને પૂનાના, એક પ્રતિષ્ઠિત મુસ્લિમ ગૃહસ્થે પોતાના મેમાતતરીકે સત્કાર આપ્યો હતો. બંગાલી, મદ્રાસી, ગુજરાતી અને દક્ષિણી પ્રતિનિધિઓ પરિપક્ષે કરેલી વ્યવસ્થા જોઈને સરખી રીતે આનંદ પામતા હતા, ખુશી વિસ્તીર્ણુ અને હવાવાળા જગ્યામાં વૈદિકાશ્રમ બાંધ્યો છે; તેના વ્યવ-સ્થાપકોએ પરિપદનું મહત્ત્વ જોઈ તે કાર્યમાટે અશ્રમનો ઉપયોગ કરવા દીધો હતો. આ-શ્રમમાં ઓરડીઓ વિશાલ હોવાથી પ્રતિનિધિઓની રહેવાની મગવડ સારી રીતે થઈ હતી. પરિપદનું કામ ૧૧ વાગે ચરૂ થવાનું હતું; માટે ભોજન ચર્ના જ પ્રતિનિધિઓ ભાંડારકર ઇન્સ્ટિટ્યૂટ તરફ ચાલવા લાગ્યા. આ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, ફરગ્યુસન કોલેજની પછવાડે, સર્વેટસ ઝોડ ખન્ડીબાના “હોમ” પાસે છે. ત્યાંના દેખાવો રમણીય છે. પછવાડે લાગણ્યમટ્ટેક-રીઓની હાર છે. સામે ચાનડે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, કોલેજ અને “ભારતસેવક મંદિર” છે. એક બાલુ વાનવડીતરફનો દેખાવ નગરે પડે છે; બીજી બાલુ ઉચ્ચ પર્વતી માતાનું મંદિર દેખાય છે; ત્રીજી બાલુ હતિહાસપ્રસિદ્ધ સિંહગઢનો કિલ્લો છે. આ પ્રકારે દૈવી સત્તા, સ્વભાવ અને ક્ષાત્રતેજ એટલાઓનું જો એકીકરણ કરવાનો ઉદ્દેશ હોય તો તે માટે એ સ્થળ લાયક છે. પરિપક્ષે માટે મોટો મંડપ ઉભો કર્યો હતો; અંદર જુદા જુદા સ્થળેથી આવેલા પ્રતિનિધિઓને માટે જૂદી જૂદી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. પ્રતિનિધિઓ આખા હિંદુસ્થાન, સ્વદેશ અને લંકાદીપમાંથી આવ્યા હતા. બાલુજી, ભુલ, જૈન, પારસી, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, એ બધા ધર્મના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં ભેગા થયા હતા. ૧૧ વાગે ગવ-ર્નર સાહેબ પધાર્યા. લેડી ગવર્નેસ કાંઈ કારણને લીધે આવી શક્યા નહીં. ગવર્નર સાહેબને આવકાર આપ્યા પછી સ્વાગત કમીટીના પ્રમુખ ખેરિસ્ટર વૈલ એઓએ પોતાનું બાવણ વાંચ્યું. તે પછી ગવર્નર સાહેબે પરિપદ ખુશી મુક્યા બાબતનું બાવણ ક્યું. પછી ડૉ. સર બ્રાંડરકરને પરિપદના પ્રમુખ નિમંત્રમાં આવ્યા. તેઓ પોતે બહુ માંદા હોવાથી તેઓ

તરફથી યો. રાજવાડેએ પ્રમુખનું લાખણું વાંચી સંભળાવ્યું. ઉપપ્રમુખની નિમણૂક અને પરિપક્વની ઘટનાં નિર્માણ કરવા માટે એક કમીટીની નિમણૂક થયા બાદ ગવર્નર સાહેબ- તરફ આગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો. અને સવારનો કાર્યક્રમ પૂર્ણ થયો. ૧ થી ૨૫ સુધી બજા પ્રતિનિધિઓ પ્રદર્શન - એન્જીનીયરીંગન-વેટના દેતા. તેમાં જૂના શિક્ષકો, દયિયારો, તામ્રપટ્ટો તથા ધણા પ્રધરના દસ્તલિખિત ગ્રંથો ખુલ્લા મુકવામાં આવ્યા હતા. પરિપક્વની ખીછ બેઠક ૨૫ થી ૩૫ સુધી હતી. તેમાં મુંડાએલા નિર્મથો વિદ્વાનોએ વાંચ્યા, બીજે દિવસે પ્રતિનિધિઓના ૬ વીભાગ વિધવાનુરૂપ કરવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાં તે તે વિધવને લગતા લેખો વાંચવામાં આવ્યા હતા. તેમ જ તે દિવસે સાંજના ૨૫ થી ૩૫ સુધી બાપી રહેલા નિર્મથોનું વાચન થયું. ત્રીજે દિવસે પરિપક્વની સામાન્ય બેઠક હતી અને ત્યાં કેટલાક લેખોનું વાચન થયું. બપોરે કમીટીએ પરિપક્વની ઘટનાને લગતા તૈયાર કરેલા નિયમોનો વિચાર કરીને નિયમો નક્કી કરવામાં આવ્યા. હવે ખીછ પરિપક્વ કલકત્તામાં લરવા માટે સર આશુભાષ મુકર્જના નિમંત્રણને માન આપી સને ૧૯૨૧ પછી કલક- ત્તામાં પરિપક્વ લાગવવાનો દરખાવ પસાર કર્યો. પરિપક્વને માટે લગભગ ૧૧૦ નિર્મથો વિદ્વા- નોએ મોકલ્યા હતા. તેમાંથી મુંડાણી કરીને તેમને છાપીને પરિપક્વમારફત એક મંથ બધાર પાઠવો એવો બીજે એક દરખાવ પસાર થયો. ઉપર સેક્રેટરીઓ, સ્વયંસેવકો વિગેરેનો આ- બાર માત્રી પરિપક્વનું કામ પૂર્ણ થયું. ૮ મી એ પ્રદર્શન-એન્જીનીયરીંગ-ખુલ્લું રાખવામાં આવ્યું હતું. એકંદર રીતે વેન્ટા પરિપક્વનું કામ બહુ જ સારી રીતે હતેદમંદ થયું એમાં બલકૂલ શક નથી. ડૉ. બેલ્લેલકર, ડૉ. ગુણે વગેરે સેક્રેટરીઓનો ઉલ્લાહ અને કર્તવ્ય- તત્પરતા, અને સ્વયંસેવકોની બ્યવરયા અને આગ્રાધારકતા તથા વિદ્વાન લેખોનું સાદ- મર્થ આ બધાના સંવનગે સારી રીતે મળી આવ્યા હતા. તેને માટે તેઓ પ્રશંસાપાત્ર છે. આખા દિંદુરયાનમાંથી આવેલા વિદ્વાનોના સદવાસ એ એક પરિપક્વ ઉત્તમ કાર્ય કર્યું છે. તેથી દિંદુરયાનના બૂદા બૂદા વિભાગોમાં રહેનારા વિદ્વાનોના વિચારવિનિમય સહે- લાકથી થઈ દિંદુર વાર્ધવની વૃદ્ધિ થોડી રીતે થશે એવી આશા રાખીએ તો અરયાને નહીં મળાય.

પ્રમાતુક્રમણિકા.

પ્રભા.

૧ પદસંમિલન:

- ૧ યથાર્થ સાધકના અન્ત કરજીનો ઉચ્ચકો
- ૨ ઉત્સવના અગત્ય કર્તવ્યતાન. (શ્રી જ. દેવી.)
- ૩ આત્મ સાક્ષાત્કાર અર્થે મનોનિયમ કરવા અધિકારીઓને ઉપદેશ. (શ્રી જ. દેવી)... ..
- ૪ કહે વાણી સર્વથા સર્વને હાનિકારક છે

૨ તત્ત્વવિચાર:

- ૧ આન્તર ભૂમિકાને રચનાર સાધન
- ૨ પ્રોત્સાહક પત્રો

૩ માનસ શાસ્ત્ર

- ૧ આન્તર મન અને વિચારસંક્રમણ. (જો જો કણિયા.)
- ૧ શ્રી સૌન્દર્યલહરી. (નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા.)...

૪ વિશ્વવંદન:

- ૧ શ્રી વિશ્વવંદનમંત્રસુ સંમેલન
- ૨ શ્રી હૃષ્ટિમંત્ર સંમેલન માળા
- ૩ શ્રી વિશ્વવંદનમંત્રોત્તરિનું એક કીરણ
- ૪ શ્રી વિશ્વવંદનમંત્રપ્રાપ્ત. (કૌંઠ વિંઠ મહેતા) ..

આ માસિક શ્રી ભાગોદય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ અમદાવાદ—ખાડીઆમાં જાણનાં દેશ દેવેઓ હાથે અને શ્રી શ્રેયસ્સાધક અધિકારીનું વડોદરા તરફથી તેમજ જ તેમજથી પ્રગટ કર્યું.

શ્રી મહાકાલ

રૂપ (પુસ્તક) ૨૨ માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૦ ૧૪ સંવત ૧૯૭૬ દર્શન (અંક) ૨

॥ ઓમ શ્રી ॥

યથાર્થ સાધકના અંતઃકરણનો ઉમલકો.

પા: ૧

એવો ઉમળકો યદિ આવે, જાણે મેરી પ્રભુને ભાવે,
તદ્દ્રુપ યદ્ય રહું હું હાવે, એ પ્રભુ સગ, સગ, સગ,
રમતું ચિત્ત રહે પ્રભુધ્યાને, આ હિર સ્વરૂપે સદાય માણે,
મુગ્ધને પ્રભુમય જોઈ જાણે, અગે અગ, અગ, અગ, એવો
સમસ્ત બાન નિવરણ છોડી, વૃત્તિ પ્રભુતત્ત્વમાં ચોડી,
જાણે ચહું હું વેગથી દોડી, હિન્નતિશૂન્ય, શૂન્ય, શૂન્ય, એવો
ચિંતન દશ્યતણું હિર પ્રુએ, ધમ્મ જાણે ચીતે હિએ,
પ્રભુનું નામ નિરંતર ગુણે, આ મનહૂંગ, ભૂંગ, ભૂંગ, એવો
જાણે તરવે લક્ષણ સ્થાપી, જીવને પ્રનિત કરું, જે પાપી,
સાધી, ગુરુએ કળ જે આપી, જીતું, જંગ, જંગ, જંગ, એવો
નૃહરિમાં મુજ બાન વિદ્યાપી, સ્વરૂપે હિર ઉપમાડી,
જાણે ત્રિભુવન વશ વર્તાવી, રાખુ રંગ, રંગ, રંગ, એવો

ઉત્સવના અંગનું કર્તવ્યજ્ઞાન.

પદ ૨ [આ બીજીવીએ મતિ, એ લખ.]

આ ઉત્સવનીએ આવો, ઉત્સવ બધુ, હર્ષથી ઉત્સવનીએ.
આવા હિતકર કર્તવ્યોરો આવે કર્તવ્યિત્ પ્રસંગ,
વ્યર્થ ગુમાવીએ તેને તો જાણવા, આપણે ૧ દ્વઅંગ; આ૦
વ્યાવહારિક અન્ય ઉત્સવોમાં નથી થાતું આત્મકલ્યાણ,
આવા આધ્યાત્મિક ઉત્સવથી તો, પમાય પદ નિર્વાણ; આ૦
નિજ વ્યવહારનું ચિંતન ત્યાગી, યજ્ઞએ ગુરુ અભિમુખ,
અધ્યાત્મમોજન ઇચ્છતા મનની, ભાગે જેથી ઝટ લુખ; આ૦
આપણને સત્ત્રાણ અને વળી, સત્ચિંતનને કાળ,
સદ્ગુરુસનાધમાંથી મળ્યો છે, સુંદર સમય આજ; આ૦
ભક્તિ વધારીને, શ્રદ્ધા વધારીને, ઇચ્છા વધારી અમાપ,
આજ જે સદ્ગુરુધ્યાનને ધરીએ તો, જાય સકળમાં પાપ; આ૦
પાપને ડાંમવા, પુરુષને પામવા, આજ ધરે ગુરુધ્યાન,
જયન્તીજીવન સકળમાં દેશે, તો નિજ પદનું દાન; આ૦

આત્મસાક્ષાત્કારઅર્થે મનોજય કરવા અધિકારિઓને ઉપદેશ.

પદ ૩ (આ ગગને ચઢીને કોઈ નાણો ર; એ લખ.)

જો બ્રહ્મદર્શનની ઇચ્છા ધારે ર, તો તો બંધુ,
કરવા મનોજય સઘ વિચારે ર છ.

ચાતાં મનોનાશ, વાસના લય યજ્ઞ, અવિદ્યા દૂર પળાતી ર છ,
તત્ત્વજ્ઞાનાશિમાં, કર્મસંસ્કારોની, ત્રિયિ આ ભસ્મ યજ્ઞ જાતી ર; તો તો૦
મનતણા જયઘડી, વિશ્વપ્રપંચનો, પ્રકૃતિમા લય થાતો ર છ,
પ્રકૃતિનો લય યજ્ઞને યમલમાં, બ્રહ્મરસરૂપે ભળાતો ર; તો તો૦
મન શમી જાતો પીરા! જગ શમી જાશે, મનનું કલ્પેહું એ બોલું ર છ,
જામત ચાતાં પછી યાને જણાશે, જગ હતું, સ્વપ્ન એક મોહું ર; તો તો૦
પૃથક્ યજ્ઞને સહિથી તત્ત્વાભ્યામથી, અમનરક્ષાવ, પ્રકટાવે ર છ,
જલના તરંગો, જલમાં શમે તેમ, મનને ચિન્મયમાં શમાવે ર; તો તો૦
ત્રિપુટી ટાળીને સર્વ ક્રિયામાં, જીવન્મુક્તાવત્ રહેજો ર છ
નરહરિચ્છાથી, અખડ અનેદતાનું, અનુભવમુખ સદા લેજો ર; તો તો૦

૧ જેના શરીરને દાદર થઈ હતી તેવો મનુષ્ય આ દર્શાત એવા છે કે કોઈ એક આધિજા મનુષ્ય હતો, તે ચહેરની બહાર જવા માટે ચહેરના કાટની દિશાએ હાથ લગાડીને દરવાજો શોધતો ફરતો હતો, પણ જ્યારે જ્યારે દરવાજો આવે ત્યારે એને દાદરનો રોમ લાગુ પડતો હતો, તેને લઈને ખજાગ આવતી હતી એટલે બહાર નીકળવાની તક મળતાં દાદરને લીધે તે મનુષ્ય તે તકનો લાભ નહિ અને વારંવાર એક જ જાતનું કાર્ય તેને કરવું પડતું.

કટુ વાણી સર્વથા સર્વને હાનિકારક છે.

પદ ૪ (ન કીજીએ, પ્રીતકી, અમણી ન કીજીએ: એ સથ.)

ન બોલીએ, વાણી કડવાશભરી બોલીએ,
ન ઘોળીએ, અમૃતને સ્થાને હેર ઘોળીએ,—
રત્નપેટીનેની વાણી વિચારીને બોલીએ,
વાણીને બનાવી શકે મોઢને ન છોલીએ,
વચન કટુ સુણાવી, બીજાનું હિર દ્વારી,
મનથી ને મનથી ન ડોલીએ; ન બોલીએ.

હક્કી વાત ચીકણી કરીને ન ચોળીએ,
નિંદાના કાદવમાં તેને ન રોળીએ,
સોનાની જાડાનેની, વાણી આ લહેરી,
પાણીમાં તેને ન ઝોળીએ; ન બોલીએ.

સત્ય, પ્રિય, હિનકામી હોય તેને બોળીએ,
શુભ વાણી બોલી, સહિર્ના હૃદયો ઘોળીએ,
સત્કથ અપાવનારી, જીવન સુવારનારી,

સાચી સિદ્ધિ જાણે જાણે, *અબોલી એ; ન બોલીએ.

આંતર મૂમિકાને રચનાર સાધન.*

પ્રિય સાધક બંધુઓ,

હજીની તનુનો પ્રાદુર્ભાવનો આજ પુરવતમ શ્રેયસ્કર પ્રસંગ છે. જે શરીરની અંદર પ્રગળ્યલિત ઘર્ષેથી રમણીય ચિત્તજ્યોતિએ અનેકનાં ચિત્તને હરણુ કરી, પોતાને અભિમુખ બનાવી, અનેકનાં અનેક પ્રકારનાં દિલને સાંધ્યાં, તે શરીરનું પ્રાકૃત્ય કયા અનુ-ભવી તથા અધિકારિઅતઃકરણને પરમ આનંદના વિષયરૂપ ન હોય ? અને તેથી જ તે દિવસને આપણા જીવનમાં એક અવગ્ય હિતવર્ણ પ્રસંગ સમજી તેને ઉજવવાને આજે આપણે એકત થયા છીએ.

હિતવ એટલે 'શું ? હું'માં એટલું જ કે અંતઃકરણને કંઈ મવિશેષ આનંદાનુભવ કરાવે, એને આપણે હિતવ કહીશું આ બ્યાખ્યા હિતવના સામાન્ય હેતુને સ્પષ્ટવતી હોઈ શ્રેયસ્સાધકોમાટે તે સંપૂર્ણ બ્યાખ્યારૂપ નથી. અંતઃકરણના એકને લઈને આનંદના વિષયો.

* બહુ મૂલ્યવાળી.

+ પરમપૂન્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજીએ આ લેખ શ્રેયસ્સાધકવગના કાર્તિક કૃષ્ણ ૦ ૧૪ના હિતવનિમિત્ત સમ્પ્રવામાં આપ્યો હતો.

પણ લિન્ન લિન્ન હોય છે. વ્યસનીને ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારનું વ્યસન યથેચ્છ પ્રમાણમાં અનુ-
કૂળ વ્યસનાગ્રાસાથે મળે તે તેના અંતઃકરણને આનંદસ્વરૂપ હોવાથી તેને તે ઉત્સવસ્વ છે.
તે જ પ્રમાણે જેને જેમાં રસ હોય તેનો ત્યાં સમૂહમાં ઉદ્ભવ થતો હોય ત્યાં તેને ઉત્સ-
વનું લાન થાય છે.

આમ હોવાથી યથાર્થ શ્રેયસ્સાધકને શું ઉત્સવસ્વ થાય, અથવા એવું તે શું હોય કે
જેને શ્રેયસ્સાધક ઉત્સવસ્વ સ્વીકારે એ પ્રશ્ન પ્રકટે છે. આનો નિર્ણય કરવા માટે શ્રેય-
સ્સાધક એટલે શું, અને તેના અંતઃકરણનું કેવું સ્વરૂપ હોય એ પ્રથમ વિચારવું જોઈએ.
આ સંબંધી સ્વરૂપમાં આપણે એ જ નિર્ણય કરીશું કે જોના જીવનમાં પ્રધાન ઇચ્છા
શ્રેયસ્ને સિદ્ધ કરવાની છે તે શ્રેયસ્સાધક અને એ પ્રકારની ઇચ્છાને સિદ્ધ કરનાર જે જે
પ્રયત્નો છે, તે સાધવામાં ઉત્સાહ, આગ્રહ આદિ પ્રયત્નને સિદ્ધ કરનારાં લક્ષણો જોના
અંતઃકરણમાં અર્પિત પ્રકટ રહે છે, અને તેને જ અનુકૂલ પ્રયત્નમાં જેનું સતત વહેતું
થાય છે, તે યથાર્થ શ્રેયસ્સાધકના અંતઃકરણનું સ્વરૂપ છે.

આ નિર્ણય યથાર્થ તેવા અંતઃકરણને શું વસ્તુ આનંદજનક થઈ પડે, અને કેવા
કાર્યમાં તે ઉત્સાહસહિત જોડાય એ વિચાર કરવો જરૂરનો થઈ પડે છે. અહીં જોતાં આ
પ્રશ્નનું ઉત્તર શ્રેયસ્સાધકના અંતઃકરણના સ્વરૂપની જે વ્યાખ્યા કરી, તેમાં જ આવી
ગયું છે, તો પણ તેના વિશેષ સ્પષ્ટીકરણમાટે આપણે ધ્રુવઃ કહીશું કે યથાર્થ શ્રેયસ્સા-
ધકના અંતઃકરણને જે વસ્તુ પેનાના નિર્ધારિત લક્ષ્યપ્રતિ લાગે જવામાં મદદરૂપ થઈ
પડતી હોય, તે વસ્તુપ્રતિ તેના લક્ષ્યને દોરવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો એ તેને ઉત્સવસ્વ
તેમ જ પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્યની કિચિત અંશમાં પણ સિદ્ધિ કરાવનાર શારીરિક વા માન-
સિક જે કંઈ કાર્ય હોય તે સાધવાનો જે સમય મળે, તે શ્રેયસ્સાધકના અંતઃકરણને ઉત્સ-
વસ્વ હોવો જોઈએ.

આ પ્રકારનું કાર્ય આપણે અહિં એકલા થઈ જઈ ચક્રતા હોઈએ તો જ આપ-
ણે ઉત્સવને ઉગતીએ છીએ એમ કહે છે. આપણે કહી ગયા તેવા પ્રકારના આયણા
નિર્ધારિત લક્ષ્યપ્રતિ દોરનારા સાધનને જો કોઈ પણ અંશે આપણે સાધી શકતા નથી તો
આપણે ઉત્સવ ઉજવવા એકલા યથા છીએ, એમ કહવું નથી, પણ પરસ્પરમાં વાતો કરવ,
એક બીજાના ચિંત્સા જોવા, ખાવા પીના અને મનની નિરૂદ્ધ યોગ બોગવવા એકલા યથા
છીએ એ સ્પષ્ટ જ છે. અને જો આ રીતે આપણે આજના સમયને ચીતાવીએ છીએ તો
પછી આપણે શ્રેયસ્સાધક છીએ એનો પૂરાવો શી રીતે આપી શકીશું ?

આમ હોવાથી આપણા ઉત્સવના સ્વરૂપનું વિશેષ સ્પષ્ટ ચિત્ર રચાય છે; અને તેમાં
વિધિ તથા નિયેશ્વર કલ્પવૃક્ષો પણ સ્પષ્ટ નિર્ણય થાય છે.

પ્રિય બધુઓ, આપણા નિર્ધારિત લક્ષ્યપ્રતિ આપણે વિશેષ અભિમુખ થઈએ તેને
માટે જો સાધના છે: એક તે આપણને પ્રાપ્ત ઉપદેશ સાધનાનું એકાંતમાં સુન્દર અનુશીલન
કરવું, અને બીજું એ કર્તવ્યમાં વિશેષ મુગ્ધતા સંધાય, વિશેષ ઉત્સાહ પ્રકટે, આગળ
પધવાનાં કમનું જ્ઞાન થાય આપણી કક્ષિતિઓ નિરૂદ્ધ થવાના કામ મળે તો સ્પષ્ટીકરણ
થાય, આપણા રમતમ સંસ્કારોનું કંઈક અશમાં પણ ક્ષાલન થાય, એ વગેરે કરનાર જે

છટસમાગમ, તેને સેવે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આપણે એવા વાતાવરણમાં આવવું કે જ્યાં આવવાથી સ્વભાવથી આપણને પૂર્વોક્ત લાભ થાય.

આ બીજા સાધનની સિદ્ધિમાટે આપણા હિસાબોની યોજના છે, અને તેને માટે જ આપણે આ સમયે એક જ ચિંતન શરૂ કરવું છે. આથી આ ઉદ્દેશની સફલતા કરવા તરફ જો આપણી અભિરુચિ તથા અભિમુખતા હોય છે તો જ ઉત્સવરૂપે આપણે પૂર્વે કહ્યા તે પ્રકારના બીજા સાધનને સાધી આપણા નિર્ધારિત લક્ષ્યમાં આપણે આગમ વહી શકીએ છીએ.

આ બીજા સાધનની સવિશેષ સિદ્ધિ થવા માટે પૂર્વે એવી પ્રથા હતી કે સાધક ઉત્સવના એક દિવસપૂર્વે અહિં આવે, વિવિધ સદ્વિચારોથી શ્રવણ કરી પોતાના અંતઃકરણમાં વેગથી વહેતા બાવલારિક તરવણું કંઈક શમન કરે, અને તે અંતઃકરણને ઉત્સવના વાસ્તવ લાભને પ્રવણ કરવા યોગ્ય ભૂમિમાં આણી મૂકે, પછી બીજા દિવસે છટપૂરનાદિ શ્રવણ કરવાને સાધે, અને સદ્બોધ આદિ શ્રવણ કરે, પોતાના અધિકારની વિરુદ્ધિની કષાઓને પ્રાનાદિ દ્વારા જળણી દે, ઇષ્ટના દર્શનથી સહજ સ્વભાવે અંતઃકરણમાં અપૂર્વ ખસી જાય અને તેના મનન સંસ્કારને નિવૃત્ત કરે, પછી બીજા દિવસે પોતાની સાધન-ક્રિયાસંબંધી ગોપ્ય વાર્તા કરી ઘેર સાધનક્રમને માધનાના વેગને પ્રાપ્ત કરી પછી પોતાના સ્થાને નિવર્તે.

આપણે પૂર્વે આપેલા ઉત્સવના ઉદ્દેશને આ રીતે વધારે સાર્યક કરવાનો આપણો ક્રમ હતો. ગમે તે કારણથી આપણો તે ક્રમ બદલાયો છે. કાં તો માનવ્યતા અવધિને પામ્યા હોય, કાં તો અધિક બાવલારમય થવાથી અવકાશ ન મળતો હોય, કાં તો નવીન જાણનાની ક્ષમ્બા શમી ગઈ હોય, ગમે તે હોય, પણ માધકાનું હિતમર્મા આવવાના સમયનું બહુ ઓછાપણું થઈ ગયું છે. કેટલાકનો તો પોતાના ગામથી નીકળ્યા પાછા પોતાને ઘેર પહોંચવાનો બધો ક્રમ ઉત્સવના એક દિવસના ૨૪ કલાકમાં જ સમાપ્ત થાય છે. આનો પરિણામ એ આવે છે કે ઉત્સવના વાસ્તવ રંગથી રંગાવા જેવું તે પોતાના અંતઃકરણને કરી શકતા નથી.

વધારે આશ્ચર્યસરખું તો એ છે કે આપણામાંના ઘણાને અવકાશ નથી હોતો એમ કાંઈ નથી. તેઓ એક જિવમ પડેનાં પણ આવે છે, પરંતુ પોતાના સંબંધોને ત્યાં જ રાખી ત્યાં જ આનંદવાર્તા કે જે કરવું હોય છે તે કરે છે, ગામમાં હરે હરે છે, કાંઈ વિષયરસને પોષણ દરમિયાન સાધન મળે છે તો તે જીએ છે, અને આ રીતે તે દિવસનો ઘણો સમય બ્યતીન કરે છે. ઉત્સવના મુખ્ય જિવમે પણ સાત્ત્વિક શાંત આનંદ લેવાને બદલે નિત્યના કાયા ક્રમના કરવામાં ઘણા પોતાનો સમય ગાળે છે, એજાનું કાર્ય જે અત્યંત અલ્પ સમયમાં આટોપી લઈ અન્ય અધિક દિનકર કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ, તે જડવે તેમાં ઘણો સમય વીતાવે છે, પછી અગ્રેષ્ઠ કહેવન પ્રમાણે Affix d'importance ના નિયમે થોડો દાવ 'ગમકુળી' કરે છે (1) અથવા આર્થવૈદ્યશાસ્ત્રના મોજનાન્તે જ્ઞાતપદે ગચ્છેત્ એ સત્વરું સ્મરણ કરી, ગામના થોડા પ્રદેશપર્યંત પોતાના પગલાં લંગાવે છે. અને પછી કાં તો અન્ય ઉત્સવરૂપે આવવાના વિચારપૂ-

વંક આશ્રમને પ્રણામ કરી નીકળી પડે છે ! અને પોતાના મુકામઉપર આનંદ કરે છે, અથવા અન્ય વ્યવહારમાં ઉત્તન થાય છે. ત્રીજા દિવસે પણ આવે જ કાંઈ વ્યવહારિક વિધિ ચાલતો હોય છે. કશું કરવાનું ન હોય તો છેડે કમાડી ખાગના વાધના પાંગરાતરફ દૃષ્ટિ ફેંકવામાં આવે છે ! આ રીતે ઉત્સવના નિમિત્તથી પોતાના જીવનના ત્રણ દિવસ વ્યતીત કરવા છતાં, ઉત્સવના વાસ્તવ અંશમાં ત્રણ કલાક પણ સ્થિરતાથી ટકતા હશે કે કેમ એ શંકા રહે છે ! અસ્તુ. આપણે આ વિષયને ચર્ચના અર્થે જ આ લેખનો ઉપક્રમ કર્યો ન હોવાથી તેના વિસ્તારને અટકાવીશું.

પ્રિય બંધુઓ, પરતુતઃ ઉત્સવ શું છે, તેનો ઉદ્દેશ શો છે, અને તેને યથાવિધિ કેવી કેવી રીતે પાલન કરવો જોઈએ, એનું સ્વરૂપ અત્યંત સરૂમમાં આપણે વિચારી ગયા. આ ઉત્સવના અંગની આપણી વ્યાખ્યાનની પ્રવૃત્તિ, ઉત્સવની સિદ્ધિના બીજા વિભાગને લખને છે. સદ્વિચારનું પ્રસારણ, આપણા કર્તવ્યપ્રતિ લક્ષ કરાવનાર વચનોનું શ્રવણ એ ઉત્સવની સિદ્ધિના ઉદ્દેશરૂપ છે, અને તે અંગ આ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિવડે સંધાતું હોવાથી હવે આપણા એ મૂલ ઉદ્દેશને ચરિતાર્થ કરવાનો પ્રયાસ કરીએ.

મનુષ્યને ગૃહની ઉપમા આપીએ તો તે અથોગ્ય નથી, જગતમાં અનેક પ્રકારનાં ગૃહ હોય છે, કાંઈ જુનું, કાંઈ નવું, કાંઈ નાનું, કાંઈ મોટું, કાંઈ બસવાનું, કાંઈ કુળીલ, કાંઈ દરિદ્રી તો કાંઈ લક્ષ્ય, કે.ઈ મહિન તો કાંઈ રમણીય, કાંઈ કુપડા જેવું તો કાંઈ મહાલક્ષ્ય-સરખું; એમ અનેક પ્રકારનાં હોય છે, તેમ મનુષ્યોમાં પણ એવા જ વિવિધ પ્રકારો હોય છે. કાંઈ પણ ધરને જેવા પ્રકારનું બનાવડું હોય, તેવા પ્રકારનું બને છે, તેમ કાંઈ પણ મનુષ્યને જેવા પ્રકારના બનવું હોય તેવા પ્રકારે તે પણ બને છે. ગૃહ સ્વતંત્રપણે ગખડી પડવા શિવાય ઉત્તમ થવાનું કાર્ય કરી શકતું નથી, તેમ મનુષ્ય પણ ગખડી પડવાનું કાર્ય સ્વતંત્રપણે કરે છે, પરંતુ ઉત્તમ થવાનું કાર્ય તે સ્વતંત્રપણે કરી શકતો નથી. ધરને ઉત્તમ બાધનારની જેમ જરૂર છે, તેમ મનુષ્યને ઉત્તમ થવા માટે સદ્ગુરુની જરૂર છે. ભેદ માત્ર એટલો જ છે કે ધરમાં પોતાને ઉત્તમ કરવાનું નવીન બળ નથી, જ્યારે મનુષ્યમાં, તેના પોતાનામાં જ એવી સામગ્રી છે કે જેનાથી તે પોતાને ઉત્તમ કરી શકે.

જેમ મનુષ્ય, ઉત્તમ વ્યવસ્થાવાળા, જોષ્ઠી અનુકૂળતાવાળા, ઉપયોગનાં સર્વ સાધનોથી યુક્ત ધરમાં રહેનાર વધારે સુખાનુભવ કરે છે, તેમ મનુષ્યધર ધરની સામગ્રી પણ સર્વ પ્રકારથી ઉત્તમ હોય તો તેમાં રહેનાર મુખ્ય પુરુષરૂપ જે અભિમાની, તે પણ બહુ સુખને ભોગવતો તેમાં રહી શકે છે. આથી મનુષ્યે સુખાર્થે પોતાના ગૃહને જેમ ઉત્તમ પ્રકારનું રાખવાની જરૂર છે, તેમ મનુષ્યે પોતે અધિકાધિક સુખાનુભવ કરવા માટે પોતાને અત્યંત ઉત્તમ કરવાની જરૂર છે.

આ કરવા માટે શું કરવું, એ પ્રશ્ન અદિ ઉપરિચિત થાય છે. ધરને સર્વ પ્રકારથી મજશુન કરવા પ્રથમ જેમ અત્યંત જલ્દાન પાયાની જરૂર છે તેમ મનુષ્યે પોતાને સર્વ રીતે સુદૃઢ કરવા માટે પોતાના પાયાને બલવાન અને ગૃહ કરવાની જરૂર છે. મનુષ્યનો પાયો કોયો છે, તથા તેને સુદૃઢ કરવા શું કરવું, એટલાનું જ માત્ર આજના વિષયમાં ચિંતન કરવાનું રાખ્યું છે. આટલા વિધિને જો આપણે બહુ સારી રીતે જાણી રાખ્યો

હશે, અને તેનો જો આપણે યથાર્થ રીતે આચારસાધ્ય પ્રયોગ કરીશું. તો આપણા જીવનને જેવું સુધોગ્ય કરવું હવે તેવું કરી શકીશું.

માનવ જીવનરૂપ ગૃહનો પાયો એ મનુષ્યનું અંતઃકરણ છે. એ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચવી એ માનવ જીવનરૂપ ગૃહનો પાયાનો સુદૃઢ કરવા જેવું છે. જ્યાં સુધી અંતઃકરણની યોગ્ય ભૂમિકા રચાઈ નથી હોતી, ત્યાં સુધી તેના ઉપર આધાર રાખતું મંદિર યથાયોગ્ય રીતે ચણાતું નથી અને એ જ્યાં સુધી યોગ્ય રૂપમાં નથી ચણાતું ત્યાં સુધી તેની અંદર રહેનાર મનુષ્ય કદી વાસ્તવ સુખનો ઉપભોગ કરી શકતો નથી. જેના અંતઃકરણની ભૂમિકા દુર્બલ, અદૃઢ અને અચ્ચરચિત્ત છે તે મનુષ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારનું સ્થાયીપણું રહેતું નથી, અને જેનામાં કોઈ પણ યોગ્ય વસ્તુનું સ્થાયીપણું છે, તેનાથી જ જીવનનો વાસ્તવિક રીતે લાભ લેવાતો હોવાથી, જો તે નથી તો તેનું જીવન જ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે. આમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે અંતઃકરણની ભૂમિકા રચવામાં અત્યંત લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

અંતઃકરણની ભૂમિકા તૈયાર થતી એટલે ? આપણે પ્રશ્ન કરીશું કે ધરતો પાયો તૈયાર થયો એટલે ? એટલે એ જ કે તેના ઉપર જે મકાન તૈયાર થવાનું છે તેને જમીનમાં નીચે ન ઉતરવા દેતાં ધારણું કરી શકે એવી પૃથ્વીને આપણમાં આવેલી શક્તિ. તે જ પ્રમાણે માનવ જીવનમાં જે કંઈ આતો પડે તેનો બધો ભાર નિર્ભય અને અડગપણે અંતઃકરણમાં સહન કરવાની શક્તિ તેનું નામ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાવી, એ છે.

માનવ જીવન કેટલા ભારવાળું થશે એ કાંઈ જાણેલું હોતું નથી, અને તેથી તેને સહન કરવા માટે અંતઃકરણની ભૂમિકારૂપ પાયાને જેમ અને તેમ અત્યંત સુદૃઢ કરવાની અગત્ય સહજ રપટ થાય એમ છે.

ખીન્ને પ્રશ્ન એ ઉપરિષ્ઠ પછી કે અંતઃકરણની ભૂમિકા શી રીતે તૈયાર થયેલી જાણવી ? આપણે તેને અંગે પ્રતિપ્રશ્ન કરીશું કે ધરતો પાયો શી રીતે તૈયાર થયેલો જાણવો ? એનું, એ જ ઉત્તર આપી શકીશું કે ઉપરના ભારથી તે જ્યારે કદી દબાય નહિ, જેટલો નોખવા ધાયો હોય તેટલા ભારને ઝીંકે, પૃથ્વીમાં રહેલા જળથી પોચો પડી જાય નહિ, પોતાનામાં આસપાસથી આવતા જળપ્રવાહને પોતાની બીનર પ્રવેશવા દે નહિ, ત્યારે જાણવું કે પાયો તૈયાર થયો. તે જ પ્રમાણે જીવનમાં ગમે તેવા પ્રતિદુષ્ણ પ્રસંગ આવે પણ તેથી દબાય નહિ, ગમે તેમ મોઢક અનુકૂળ સંભોગો પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ જે અવિહિત હોય તેનાથી દૃસાય નહિ, સંસારના અનેક મનુષ્યોદ્ધારા મળતા અયોગ્ય સંસ્કારરૂપ જરણેને પોતાનામાં પચાડ દે નહિ, જીવનના કોઈપણ પ્રકારના ભારને તે અચકપણે ધારણ કરે—ઝીંકી શકે—તો જાણવું કે અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાઈ છે, માનવજીવનરૂપ ગૃહનો પાયો સુદૃઢ થયો છે.

આ નિર્ણયના અંતે ત્રીજો પ્રશ્ન સદસા ઉઠશે કે અંતઃકરણની આવી ભૂમિકા શી રીતે તૈયાર થાય ? આપણે પણ પુનઃ પ્રશ્નની શૈક્ષણિક જ અનુસરીને પૃથ્વીનું કે ધરતો પાયો શી રીતે તૈયાર થાય ? તેનો ઉત્તર એ મળે છે કે સુનો, ઈંટનાં શાકાં, કાંકરી વગેરે બધ-

વાન ચીકાસવાળા પદાર્થોને એકા કરી તેના ઉપર સારી પેઠે ટીપણી કરવાથી—અર્થાત કાન્કીટ કરવાથી તેની સાથે સાથે જળનું પણ પુષ્કળ સિંચન થતું રહેતું જોઈએ.

પરાબર છે; આપણે પણ તેવું જ જોઈએ છે. અંતઃકરણની ભૂમિકા રચવામાટે શાસ્ત્ર, તથા સત્પુરુષોએ દર્શાવેલાં જે અનેક સાધનો છે તે રોડાં, યુનો વગેરે વસ્તુરૂપ છે. તેમાં જલને રથાને ભક્તિરૂપ રસ રેખા કરવાનો છે; જે કંકરી, યુનો, રોડાં વગેરે સર્વનું એકા કરણ કરી તેને અત્યંત દૃઢ શેકે બનાવી છે.

આ સર્વ વસ્તુઓ સર્વને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ મનુષ્યે જાતે જે કરવાનું છે તે એ કે એ બધાં રોડાં વગેરે ઉપર ટીપણી—સખત ટીપણી કરવાની છે. કિંવનાબનજેનું મનુષ્યનું મહોદું ખગાડનાર આ જ વસ્તુ છે, પણ યથાર્થ રીતે વપરાતાં તે રામબાણ ઉપચાર ધર્મ પડે છે.

આંતર ભૂમિકા કુળાથી સારી પેઠે ટીપાવી જોઈએ, અને એ કુળો તે તિતિક્ષા છે. નિતિક્ષારૂપ કુળાથી જો તે ટીપાતી નથી, તો સાધનરૂપ સામગ્રી બહે મને તેટલી ઉત્તમ કે બલવાન હોય તો પણ તે નિર્થક સરખી છે, આથી અત્યંત અત્ય તિતિક્ષારૂપ ટીપણી ની છે. તિતિક્ષાથી ટીપાવા વિના કાંઈ પણ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાઈ નથી, રચાતી નથી અને અંતઃપર રચાશે નહિ.

આપણે માટે પ્રશ્નકાર તૈયાર જ છે, અને તે પૂછે છે કે તિતિક્ષા એટલે શું ? આનો ઉત્તર પ્રશ્નજ્ઞ શ્રીસિદ્ધાન્તસિન્ધુ આ પ્રકારે કહે છે: “ તિતિક્ષા એટલે તાપ, શીત, ક્ષુધા તૃષ્ણા આદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ તથા વિવિધ મુખ સહન કરવાનો અભ્યાસ સિદ્ધ થયો તે. ” આ કથનને સહજ વિસ્તારથી વિચારીએ. ખાવા પીવામાં, પહેરવા ઓઢવામાં, સૂવા બેસનામાં, વગેરે સરીરથી થતા જે જે બાપારો છે તેમાં આપણું મમત્વ હોય છે, અને જ્યાં મમત્વ હોય છે ત્યાં તેનું વિરોધી દેવ પણ હોય છે. ત્યારે આપણી જ્ઞાતિને અનુકૂલ પડે તેની પ્રાપ્તિ તથા બોધમાં મમત્વ રહે છે અને જ્ઞાતિથી પ્રતિકૂલ પદાર્થ વા સ્થિતિની પ્રાપ્તિ અર્થાત તેમાં દેવ ઉપજે છે. આ જને બાવાથી રહિત રહોને જે કંઈ આવી મળે તેને સહન કરવું—સારી રીતે સહન કરવું—એ તિતિક્ષા છે.

તે જ પ્રમાણે અંતઃકરણમાં ઉડતા દૈત્યભાવો જેમકે સારા ખોટાપણું, લાભ હાનિ, યશ અપયશ, રાગદ્વેષ, વગેરે છે તે બધા ભાવોને અંતઃકરણમાં ઉડતા દુઃખાવના એ પણ તિતિક્ષારૂપ જ સ્વરૂપ છે. આ જને પ્રકારની સ્થૂલ તથા માનસિક તિતિક્ષા સહન કરવામાં આવે છે તો જ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાય છે.

જોડી વસ્તુ આવી મળે તેને સહન કરવારૂપ તિતિક્ષા છે, તેમ સારી વસ્તુ આવી મળે તેના તરફ તજાઈ ન જવારૂપ જ્ઞાતિની સમસ્થિતિ એ પણ તિતિક્ષા જ છે. પ્રથમની સ્થૂલ તિતિક્ષાકરતા આ દ્વિતીય પ્રકારની માનસિક તિતિક્ષા અનેકચુલકડિન અને ચઢી-ચાતી છે. સ્થૂલ તિતિક્ષા સેવનાર મનુષ્યો મળી આવે છે, પણ સૂક્ષ્મ તિતિક્ષા સેવનાર વિરલ હોય છે.

રીતકાલમાં થંડા પાણીમાં મેમી તાંદને સહન કરવારૂપ તિતિક્ષા મહન કરનાર મનુષ્યો જડશે, પરંતુ ઓઝી સંપત્તિરૂપ રીતકાલમ દાનરૂપ જન્મમાં બેસી તાંદને સહન કરનાર ક્વચિત્ જ મળશે ઉંચુ જ્ઞાનમાં પાંચ પચીસ ધીખતી ધુણીની વચ્ચે મળ્યાદને બેમી તાપને સહેવારૂપ તિતિક્ષા કરનાર મનુષ્યો મળવા સુનમ છે, પરંતુ સંસારની અનેક પ્રતિકૂલનારૂપ ધીખતી ધુણીવચ્ચે મરમેશ્વરને અર્થે અનેક કંટાને ઉપદા રીકારવારૂપ ઉગ્ર તાપને રીકારી તેને પ્રમનનાથી મહેનતર મગરે જ મળવાના. આ પ્રમાણે માનસ તિતિક્ષા સાવડી એ અત્યંત કડિન છે.

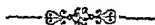
જ્યાં દાન કરવાથી જન્મમાં યશઃ કંઠા વાગી રહેતા હોય તે તરફ દાન કરવા વળેલા હોયને એકદમ શેકી ત્યાંથી પાઠો વાળી આપણે ડામો હાય પણ ન જાણી શકે એવા કોઈ ગુપ્ત સ્થાનમાં જે રીતે આપણ નામ નિશાન પણ ન રહે એવા રૂપથી દાન કરવું: આ બીજી કાંઈ જ નથી, પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની મનમિક તિતિક્ષા છે.

જે ગ્રંથના લેખથી આપણી દિગંત કીર્તિ થતી હોય, અને જે ગ્રંથ જગતમાં ઘેરે ઘેર વચાહ અનેક પુરુષોનું આત્મંત દિન કરવાને સમર્થ હોય, તે ગ્રંથને આપણું નામ લખ્યા વિના જ પ્રકટ કરવો, અને તેની કીર્તિની સ્પૃહાથી રહિત રહેવું એ અત્યંત સમર્થ માનસ તિતિક્ષા છે.

આપણને અત્યંત પ્રીતિપાત્ર પદાર્થ પ્રાપ્ત હોય, પરંતુ અન્યના હિનઅર્થે તેનો ત્યાગ કરવારૂપ ભોગ આપવો, આપણને પ્રાપ્ત પ્રિય પ્રત્યર્થપ્રતિ આપણા અંત કરણને મમના છોડી તેને તટસ્થશુદ્ધથી અવગણવો, મર્મ પ્રકારના પ્રાપ્ત સુખોમાં પણ વિરાગ-ભુદ્ધિ ધરી તેનો ઉપભોગ ન કરવો, આપણે કષ્ટમહન કરીને પણ અન્યના કુખનું વિનાશ કરવા પ્રયત્ન સેરવો, અન્યના અયોગ્ય આલેખોનાં બલવાન ઉત્તરો આપણી પામે હોય છતાં તે સામા પ્રતિઉત્તરરૂપે ન કહેતાં, અન્યના દોષોને દોષરૂપે જાણવા છતાં તેના તરફ ઉપેક્ષા સેવી તેના યત્નક્રિમિત ગુણને પણ આપણી જતિમા મહદ્ ગુણરૂપે સ્થાપી રાખવો: એ સર્વ મનોભય તિતિક્ષા છે.

પ્રિય બંધુઓ, આપણને કોઈ મહત્વની વસ્તુનું જ્ઞાન હોય છતાં તે પુલાહ પુલાહને કે આપણા જ્ઞાનને અતાવતા આંતર તે જ્ઞાનનું પ્રમથન ન કરુ, આપણને જે કાર્ત્ત વિશેષ શક્તિ મળેલી હોય તેને બીજા આગળ ન કઢી સમજાવતી, આપણને વિશ્વાસપૂર્વક જે કંઈ ગુપ્ત કથન કરવામાં આવ્યું હોય તેનું કપાલિ કથન ન કરવું. અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને પ્રાપ્ત હોવા છતાં, અન્યની આતુર નિગમાર્થિતા તેને ઉપરે આપતા ન બેમી જવું, અંતરથી પ્રભુ હોવા છતાં બદારથી માતાનવત્ વા અદ્યવત્ વિચરવું, એ વગેરે પણ સૂક્ષ્મ તિતિક્ષા જ છે.

(અપૂર્ણ.)

આન્તર મન અને વિચારસંક્રમણ.

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારોના વિષયમાં ફેટલાક ચમત્કારોનેવા જણાતા વ્યક્તિકર્તાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને એમાં ક્યા ક્યા નિયમો રહેલા છે તે પણ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. આદિ વિચારસંક્રમણ અથવા વિચારસંક્રાન્તિ અને આંતર મનનો સંબંધ પ્રવિષાદ છે.

વિચારસંક્રમણને પાશ્ચાત્ય ભાષામાં 'ટેલીપથી' નામ આપવામાં આવે છે. એ આંતર મનની એક શક્તિવિશેષ છે. પાંચ બાલ ઇન્દ્રિયોની સહાયતાવિના જ બે અથવા અધિક આંતરમનની વચ્ચેનો વ્યવહાર આ શક્તિવડે થાય છે. બાલ મનના સંબંધમાં એ પ્રસિદ્ધ છે કે એ બાલ પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયદ્વારા બાલ જગત્ત્વ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ એ ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના બે આંતર મન પરસ્પર વ્યવહાર કરી શકે છે, એક બીજાના વિચારો જાણી શકે છે, એક બીજાને અસર કરી શકે છે, એક બીજાને લાખાં શિક્ષણ આપી શકે છે ઇત્યાદિ એટલું પ્રસિદ્ધ નથી અને તેથી એનાં ઉદાહરણો આદિની અપેક્ષા એ સંબંધમાં રહે છે.

મનુષ્યોની અથદા પ્રથમ તો આવા કોઈ વિષયને માનતી જ નથી. પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદાની ટેપ લઈને તે વડે જ્ઞાનમાત્રના સંભવનું માપ કાઢતા મનુષ્યો તત્પર થતા. કોઈ પણ વિષય પોતાની શુદ્ધિમાં ન સમજાય તો તેને અસંભવ તરત જ કહેવામાં આવતો અને તેવા વિષયને માનનારના મતની જાહેરમાં ગણતરી થતી. હાલ પણ પ્રજાવર્ગનો ધણો ભાગ આ દશાનું અતિક્રમણ કરી ગયો છે એમ નથી, છતાં વિજ્ઞાનની ફેટલીક શોધોને લીધે આવા મનુષ્યોને પણ પ્રસંગે વિચારમાં પડવાનું થયું છે; અને એમના મતપ્રમાણે વહેમને ધારણ કરનાર મનુષ્યોને ઉત્તર આપવો એક સમયે કઠિન થઈ રહ્યો છે. ન્યાં સુધી ટેલીફોનની શોધ નહોતી થઈ ત્યાં સુધી દૂરદેશરથ બે મનુષ્યો વાત કરી શકે છે એ માનવામાં નહોતું આવતું; એવું મેં જોયું છે અથવા કર્યું છે એમ કહેનાર મનુષ્યને હાસ્યપાત્ર ગણવામાં આવતું. પણ હવે કેવલ આમ્ય મનુષ્યોશિવાય સર્વ એ વ્યતિકરને માનનાર ગણનાર અને સ્વાભાવિક ગણનાર થઈ રહ્યા છે. તારના સંદેશ તારવડે મોકલવામાં આવતા પૂર્વે એ વ્યતિકર પણ એવો જ અસંભવિત અને અચકચ મનાતો. કમેકમે એ શોધ થઈ સર્વના અનુભવમાં એ વ્યતિકર આવ્યો એટલે એ સ્વાભાવિકજેવો થઈ ગયો, પણ પછી તારવિના સંદેશ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે મોકલી શકાય એ અશક્ય મનાતું. કમે કરી એ શોધ થઈ એટલે એ વ્યતિકરને વહેમ ગણનારની સંખ્યા ઓછી થઈ એટલું જ નહિ પણ એને વહેમ ગણનાર ને પૂર્વે ડાહ્યા અને પ્રાઠ ગણાતા તે હવે અજ્ઞાન અને હાસ્યમાત્રની પકિતમાં આવી રહ્યા છે. આ જ પ્રમાણે બે મન પરસ્પર વાત કરી શકે છે, એક બીજાના વિચારને કોઈપણ દષ્ટ સાધનવિના પરસ્પર મોકલી શકે છે, એના વ્યતિકરો હજારો વર્ષથી વિશ્વમાં ચતા રહ્યા છે અને એ સાચા આવ્યા છે, છતાં એની સકારણ ઉપપત્તિ ન જડવાથી એ વ્યતિકરો વહેમમાં ગણવામાં આવે છે અને મનુષ્યોનું મન એની આ રીતે ઉપેક્ષા કરતું હોવાથી જગતમાં એના ફેટલા વ્યતિકરો પ્રતિદિવસ થાય છે તેની

મોંઘ પશુ લેવામાં આવતી નથી. આમ છતાં આંતર મનની શક્તિપ્રતિ વિદ્વાન શોધકનું લક્ષ્ય જવાથી એ સંબંધના વ્યતિકરણ દ્વારા કેવલ અપ્રસિદ્ધ રહ્યા નથી અને આંતર મનની શક્તિનો અભ્યાસ આવવાથી એ વ્યતિકરણને સુષ્ટ પ્રભુ હવે વહેમમાં ગણાતી નથી, અને પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદાથી જ કુદરતમાં શું સક્રિય છે અને શું અસક્રિય છે તેનો નિર્ણય કરતાં અટકે છે.

હાલ પશુ માનસ વિદ્યાના અભ્યાસીઓ અને તેમાં પ્રવીણ થયેલા પુરુષો વિચાર-સંક્રમણ યથા શકે નહિ એવું ખાનગીમાં માને છે અને પ્રસિદ્ધપણે પશુ કહે છે. કેમકે તેમણે અભ્યસન કરેલા માનસ શાસ્ત્રોના પ્રયોગમાં આવા વ્યતિકરણનું પ્રતિપાદન નથી અને તેઓ પોતે વિચારસંક્રમણ ધાર્યા પ્રમાણે કરી શકતા નથી, પશુ પોતે કરી શકતા નથી એટલા પરથી વિચારસંક્રમણ અસક્રિય છે એ માનવામાં મોટી ભૂલ થાય છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતે પ્રત્યેક ક્રિયા કરી શકે તેમ નથી જ. જે જે રમત ગમતો શારીરિક કેલવણીયાળા કસરતી યુવાનો કરી દેખાડે છે, તે શું સર્વ મનુષ્યો હાલતાં ચાલતાં કરી શકે છે? અને કરી શકતા નથી તેટલા પરથી શું એ કસરતી યુવાનો જે કરી દેખાડે છે એ નજરખંધી છે, ભ્રાન્તિ છે એમ માની શકાય છે? નહિ જ. પ્રત્યેક અસાધારણ વ્યતિકરણ ઉપગમવામાં અનુકૂળ અભ્યાસની અપેક્ષા રહે છે અને તે અભ્યાસ જેમણે કર્યો હોય તે જ વ્યક્તિ તે વ્યતિકરણ ઇચ્છાનુસાર ઉપજાવી શકે અને ઇતર વ્યક્તિઓ તેમ ઉપજાવી ન શકે એ ઉચિત જ છે. એક યોગી મહાત્મા જે સ્થિતિમાં આરંભ યથા શકે તે સ્થિતિમાં ક્ષિપ્ત, મૃદ કે વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો પુરુષ કદાપિ દૃષ્ટિ પશુ કરી શકે છે? પશુ તેટલા ઉપરથી એ સ્થિતિનું અસ્તિત્વ જતું રહેતું નથી. આ જ પ્રમાણે વિચારસંક્રમણની ક્રિયા અમે તે મન ગમે ત્યારે કરી શકતું નથી. પશુ એને માટે તેને મનની અમુક પ્રકારની સ્થિતિ અપેક્ષિત રહે છે અને તે સ્થિતિની જ્યારે અને જેટલા પ્રમાણમાં સિદ્ધિ થાય ત્યારે અને તેટલા પ્રમાણમાં વિચારસંક્રમણ યથા શકે છે અને એ સ્થિતિની ન્યૂનાધિક અંશે પશુ સિદ્ધિ જેને ન થઈ શકે તે વિચારસંક્રમણ ન કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી આવા વિષયમાં પોતાની શક્તિથી સર્વનું માપ લેવું એ ભૂલ છે.

આ સાથે એ પશુ વિચારવાનું અગ્ર રહે છે કે બાહ્ય જગતના પદાર્થોનું જ્ઞાન પરાક્રમ્થી થાય છે તેથી તેના સંબંધમાં ઉપપત્તિ પશુ સદસા થાય છે. બાહ્ય મન મસ્તિષ્કરૂપ હોવાથી અથવા મસ્તિષ્કના અવયવવિશેષ હોવાથી એના વ્યાપારો આદિના ઉપપત્તિ સદજ થઈ શકે છે અને તેથી તે કમી શકાય છે. પશુ આંતર મન એથી ભિન્ન નિયમોથી જ પ્રવર્તે છે અને એનાથી અતીવ સૂક્ષ્મ છે. તેથી એના સંબંધના વ્યાપારોનો, પોતે માનેલા સંબંધ અને અસંબંધના સ્વરૂપોથી નિર્ણય યથા શક્યો નથી. પશુ તે માટે તો એ વ્યાપારો જેના જેનામાં આવિષ્કારને પામતા હોય તેની તેની તટસ્થ જ્ઞાતિથી તપાસ કરવી જોઈએ અને તેને અનુસરી સંબંધ અને અસંબંધની પોતાની મર્યાદાને નાની મોટી કરવી જોઈએ. આ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી આ સંબંધમાં માનસ શાસ્ત્રના અભિગ્ન પુરુષોને પશુ સંકેત રહેતી જણાય તો તેથી ચકિત થયા જેનું નથી. એ પુરુષોએ એ વ્યાપારોને અનુભવ કરવો હોય તો જે પ્રકારની માનસ સ્થિતિ એ વ્યાપારોના આવિષ્કારમાટે અનુકૂળ હોય તે સ્થિતિને પ્રથમ સાધવી જોઈએ; ઇતર સામાન્ય વ્યાપારોની માફક આ

વ્યાપારો જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થતા નથી, તેમ જ્યારે ત્યારે આવિર્ભાવને પામતા નથી. તેમ થતું હોય તો એમની જ્યાં ત્યાં થતી અનુપલબ્ધિને લીધે એમના અભાવનો નિશ્ચય કરી શકાય, પણ જ્યારે અમુક સ્થિતિમાં જ અને અમુક વાતાવરણમાં જ એ આવિર્ભાવને પામે તેમ છે અર્થાત્ એ વ્યાપારો અસાધારણ છે અને વિરલ છે ત્યારે તો જ જો વિરલ પ્રસંગે અને વિરલ વ્યક્તિમાં એમનો આવિર્ભાવ થતો હોય તેને તેને અવલોકવા એ જ એમના અભ્યાસમાટે સાદો અને સરલ ઉપાય છે.

એક દૂરદેશસ્થિત મનવર અમુક વિચારને મોઠકલો, અમુક વિચારનું સંક્રમણ કરતું એટલો જ આંતર મનની શક્તિ નથી—એટલાનું જ નામ અત્ર વિચારસંક્રમણ આપ્યું નથી. પણ જ અને ય એવા બે મનો પરસ્પરથી દૂર રહેલા છે, તેમાંથી જ નામનું મન ય ની સમીપ જાય છે અને એ ય નામના મનવાગ્ય વ્યક્તિના સંબંધના સમાચાર ત્યાંથી પ્રદશ્ય કરી લે છે અને જ તું જે બાહ્ય મન તે મનના સંવેદનના એ સમાચારને વિષય કરે છે; આનો પણ વિચારસંક્રમણમાં જ સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ એ આંતર મનની શક્તિવિશેષ છે.

બે દૂર દેશમાં રહેલાં મનનું આ પ્રકારે સંમિલન કેવી રીતે થાય છે એ આપણા કળાવામાં આવે કે નહિ પણ આવે, પણ તેટલાથી આ શક્તિમાં બેઠ થતો નથી. આપણે વિદ્યુતનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, એના ઉપયોગથી વિવિધ વ્યવહારો સાધીએ છીએ છતાં એ વિદ્યુત સ્વરૂપે શું છે તે કયે દિવસે જાણીએ છીએ ? પણ વિદ્યુત શા માટે અને કેવી રીતે આ વ્યવહારો સધાવી શકે છે એ જ્ઞાન નહીં હોવાથી વિદ્યુતના અસ્તિત્વમાં અથવા એનાવડે સધાતા તે તે વ્યવહારોમાં બેઠ થતો નથી, વિદ્યુત નથી અથવા એ વ્યવહારો થતા નથી એનું કોઈ માનનું નથી. અથવા શા માટે અને કેવી રીતે એ પ્રશ્નોનું ઉત્તર ન જણાવાથી વિદ્યુતને કોઈ નિરુપયોગી ગણતું નથી. ગુરુત્વાકર્ષણ સ્વરૂપે શું છે, તે પણ તેટલું જ અજ્ઞાત છે. ગુરુત્વાકર્ષણ કેવી રીતે પોતાનો વ્યાપાર કરી શકે છે તે પણ અજ્ઞાત છે, છતાં સર્વ એના નિયમનો સ્વીકાર કરે છે અને એને વશ વર્તે છે અને એના નિયમોને વશ વર્તી તે નિયમોવડે વિવિધ ઉપયોગી વ્યવહારો સાધે સધાવે છે. આ જ પ્રમાણે વિચારસંક્રમણના સંબંધમાં કદાચ શા માટે અને કેવી રીતે એ પ્રશ્નો અનુસરિત રહે તો પણ તેટલાથી એ શક્તિનો અભાવ થતો નથી અને એનાવડે થયેલા અને થતા વ્યવહારો બેઠ પામતા નથી.

સગભગ પ્રત્યેક મનુષ્યના અનુભવમાં આ વિષયના વ્યતિકરો કોઈ કોઈ સમયે આવી ગયો હોય છે પણ એ વ્યતિકરોને ન સમજવાથી અને એનું કારણ સ્પષ્ટ નહિ થવાથી બદ્ધ કરીને મનુષ્યો તેને અકરગ્રાત્ અથવા કાકનાલીપ ગણી કાઢી નાખે છે. આમ થવાથી એ વ્યતિકરોપ્રતિ ધ્યાન રહેતું નથી. અને કેવી રીતે થાય છે એનું જ્ઞાન પણ પત્તી થતા પામતું નથી; આ સર્વ વિચારી જ્યારે એ વ્યતિકરોનો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે એના નિર્ણય-માટે ત્રિવિનં સંરચાઓ ઉભી થઈ અને તેથી એ સંરચાઓએ આગ્રહ કરી પ્રયાસ કર્યો અને તેના પરિણામમાં આવા વ્યતિકરોની સખ્યા મદસ્તક જણાઈ છે. આથી આ વ્યતિકરોની સત્યતા તથા એના સંબંધના કેટલાક નિયમો જાણવામાં આવી શક્યા છે.

એ વ્યતિકરોની મદસ્તાવધિ સંખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે. છતાં દિગ્દર્શનાર્થે માત્ર કટલાકને જ અત્ર ઉદાહૃત કરવામાં આવે છે.

પારિસના કેમિયી ફેલેમેરિગ્યોન નામના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાને ઇ. સ. ૧૮૬૯ ના દીસે-અરમાં એક "ધી અન્નોન" નામનો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. એમના પર આવેલા હજારો પત્રોમાંથી વિશ્વાસપાત્ર ગણેલા લગભગ એક હજાર પત્રોમાંનાં ૧૮૦ પત્રો આ ગ્રંથમાં એ વિદ્વાને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. તેમાંનાં કેટલાંક આ પ્રમાણે છે:

એન્નેલી એસ્પેરોનની બ્રેન્ટ નામની સ્ત્રીએ એક પત્ર લખ્યો છે અને એ પત્રની હકીકત કેવળ સત્ય છે એમ એમના પતિએ ખાતરી આપી છે. એ પત્રની હકીકત આ પ્રમાણે છે: ઇ. સ. ૧૮૮૪ ના ડીસેમ્બરની તા. ૪ થી એ પ્રાતઃકાળે લગભગ ૩૩ કલાકને સુમારે હું સાદા જામત્ હતી ને ઉડી અને ઉભી થઈ. એ સમયે મારા ભાઈ જેસેફ બ્રેન્ટના બ્રેન્ટું મને સ્પષ્ટ દર્શન થયું. આવજીરીઆમાં આવેલા કૉન્સ્ટેબલ દેશના બાટનામાં એક રેજમેન્ટમાં એ પુરુષ સર્વેન્ટેનન્ટ હતા. આ સમયે એ મુદ્દાપારમાં રોકાયા હતા, અને એમને એમના સંબંધના કાષ્ટ પશુ સમાચાર નહોતા કે એ ક્યાં છે. આ સમયે મારા ભાઈએ મારે લખાટે સુખન કર્યું, મને શીતની કંપારી થતી જણાઈ અને મને એનું આ વચન સંભળાયું કે "એન્નેસિ! જા, જય, મેં દેક લખ્યો છે." આ સંભળનાં જ હું મહારાષ્ટ્ર ગઈ અને ચમત્તી ઉઠી અને મારા પતિને મેં જામત્ કર્યા તથા તેમને જણાવ્યું કે જેસેફ મરણ પામ્યા છે, એમણે પોતે જ મને આ સમાચાર જણાવ્યા.

હવે આ ડીસેમ્બરની તા. ૪ થી એ મારા ભાઈનો જન્મ દિવસ હતો અને એ દિવસે એની ૩૩ વર્ષની ઉંમર થઈ હતી આથી વ્યતીત રાત્રિએ અમે મર્ચે એના સંબંધમાં ધણી વાતો કરી હતી અને તેથી મારા પતિએ મને "આ માત્ર મારી કલ્પના છે" વગેરે કહી આ સંબંધમાં કાંઈ આપ્યો. એ આખો દિવસ મેં કનેક્ટમાં વ્યતીત કર્યો; મધ્યાહ્નનોત્તર ત્રણ વાગે મને તાર મળ્યો. તેને ઉઠાડનાં પૂર્વે મેં જલ્દયું કે એમાં આ સમાચાર લખેલા છે, કે મારો ભાઈ અગાજીરીઆમાં આવેલા કેનીડીયામાં ગઈ રાત્રિએ ત્રણ વાગે મરણ પામ્યો છે.

એની ઇ. રાષ્ટ નામની સ્ત્રીએ પોતાની દીકરીના સંબંધમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે:-

મારી દીકરી ફ્રેનીનું મરણ ઇ. સ. ૧૮૭૪ ના મે માસની તા. ૧૭ મીએ થયું છે મારે કહેવું જોઈએ કે એ ચિત્ર જાળે ૧૭ મારી દૃષ્ટિઆગળ એટલું સ્પષ્ટ આવે છે કે જલ્દી એ મરણ થોડા દિવસપર જ થયું હોય. એ દિવસે પ્રાતઃકાળેના સમય સુંદર જણાયો હતો. અને એની સવાર જલ્દી મેં પૂર્વે કદાપિ અનુભવી નથી એવું મને લાગે થયું હતું. મારી દીકરીનું વય ૪ વર્ષ અને ૮ માસનું હતું અને એ અતિ આસાક અને હસમુખી હતી. સવારના ૧૦-૫૫ ના સમયે એ છોકરી રમવામાં હોડતી આવી અને મને "પૂછ્યું" કે હું બહાર રમવા જઈ 'મ'ે હા કહેનાં એ રમવા ધરતી બહાર નીકળી; અને હું એને હા કહી મારા ઓરડામાં પાછીરી તાંબડી લઈ જવા ગઈ. જોરી હું આંગણમાં આવી એટલે મને એક પ્રકાશમય ઇલાકાનિ મારી છોકરીની જણાઈ. હું તેને જોવા અટકી અને દક્ષિણ-

તરફ નજર ફેરવું પું એટલે તો એ ચિત્ર અંતર્ધાન થઇ ગયું. આ પછી તરત જ મારા પતિના બાપએ મને એકદમ જણાવ્યું કે ફેની હુંદાઇ ગઇ છે. હું ખાણી મારક ઘરમાં દોડી આવી; અને ત્યાંથી શેરીમાં દોડી ગઇ તો ત્યાં એ પડેલી જણાઇ. એક ગાડાને બેઠેલા ઘોડાએ એને લાત મારવાથી તેની ખરીનીચે એ હુંદાઇ હતી. અને એ ગાડાનું પૈડું એની ગરદન પર ફરી ગયું હતું તેથી એની ગરદન તૂટી ગઇ હતી. હું એની પાસે ગઇ અને થોડી જ ક્ષણમાં તેણે પ્રાણ ત્યાજ્યા હતા. આ પ્રમાણેની હરીકત એમના પત્રમાં એણે સ્પષ્ટ જણાવેલી છે.

સામગ્રીકલ રીસર્ચમાટે સ્થપાયેલી સોઆપટીતરફથી આવા અને આવાને મળતા હજારે વ્યતિકરોની તપાસ થઈ છે અને તેમની નોંધ લેવાઇ છે. વળી આવા વ્યતિકરો-માંથી જેટલાની નોંધ લેવાય છે તેના કરતાં સહસ્રગુણ એ અને છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રોત્સાહક પત્રો.

પત્ર: ૧

તમે રામચન્દ્રને જમ પાડો અને કેશવચન્દ્ર તમારી પાસે આવે એવું નહિ અને, તમે જેને જીમ પાડો-જેના નામની જીમ પાડો-તે જ તમારી પાસે આવશે. બહુ બહુ તો તેનું કોઇ લાગતુંવળગતું કે અંગત સંબંધવાળું હશે તે જ આવશે. અને તેમાં પણ તેનાથી વિરોધી મનુષ્ય તો કદી જ નહિ આવે. તમે દુઃખની જીમો પાડો છો, અને ધારો છો કે સુખ તમારી પાસે દોડી આવશે, તો તેમ નહિ અને દુઃખની જીમો દુઃખવિના બીજું કોઇ જ સાંભળતું નથી, અને દુઃખની જીમોથી દુઃખવિના બીજું કોઇ આકર્ષાતું પણ નથી.

તમારો આજ સુધીનો અનુભવ આ વાતમાં સાક્ષી નથી પૂરતો? દુઃખની જીમો સાંભળી-સુખ કદી તમારી પાસે દોડી આવ્યું છે અરે? કદી જ નહિ, અને કોઇ એવું સુખજેવું આવ્યું હશે, તો તે પણ પરિણામે દુઃખની જ અધિક પ્રાપ્તિ અને પ્રાપ્તિ કરાવે એવું સુખ હોવાતું.

તમે પાડેલી દુઃખની જીમો એ તમારી દુઃખઉપરની ટપાલ છે. તે તેને જ મળશે. આઠ કે દસ રૂપૈયાનો ટપાલી જેના નામનો પત્ર હોય છે તેને જ તે પહોંચાડે છે, તો સુખ દુઃખાદિને ઓળખનાર વ્યવસ્થાપક સત્તામાં એ ટપાલીજેટલી પણ અક્રમ નહિ હોય એમ તમે ધારો છો? તેનામાં ઘણી શુદ્ધિ છે, તેનામાં અવ્યવસ્થા નથી. તે પણ જેની ટપાલ તેને જ આપશે.

તમારે દુઃખની જરૂર ન હોય તો દુઃખઉપર કાગળો લખ્યા ન કરશો, તેના નામના દોહરા ન પાડ્યા કરશો. સુખને આમન્ત્રો, સુખની વાતો કરો, સુખની ઇચ્છા કરો. તો જ સુખ તમારા પ્રતિ આવશે. તમે રડો છો, ચિન્તા કરો છો, કંજુસાઇ કરો છો, સંશય

ધરો છો, ભય ધરો છે; પણ એ બધું દુઃખનું જ કુટુંબ છે—દુઃખનાં જ એ બધાં લાગતાં વળગતાં છે. એમાંની એક પણ વસ્તુની તમને ઇચ્છા ન હતાં, તે બધાં તમારી પાસે આઠે પહોર હાજર રહે છે, તેનું કારણ તેઓ તમને તેમના અનદાના સમજે છે—પ્રાણુપાપક સમજે છે. એ બધાં ચિન્તનવડે "પોપણ જામનાર હોય છે. તમે તેને ચિન્તવનાર છો. અનદાતા આગળ દુઃખાળીયાં આવે જ ને!

દુઃખની તમને જરૂર ન હોય, તેના પરિવારની તમને ઇચ્છા ન હોય તો દુઃખનો એક પણ ઉદ્ગાર ક્યાંથી પણ કદાચરો નહિ. કંઈ લક્ષણ બાધેલો મનુષ્ય મોટા શુભમહે ભર્મા બેસીને ઓહાર ખાધ, તોપણ તેમાં કંઈ લક્ષણની જ વાસ આવવાની, તેમ તમે ગમે તેવા મોટા માણસપાસે જઈને, કાંઈ મંદિરમાં કે નદી કિનારે કે લક્ષ્મીભાઈ પ્રવેશીને પણ દુઃખનું સ્મરણ કરો છો, તોપણ દુઃખ જ તમારા પ્રતિ આવે છે. સુખ જ બેઠવું હોય તો દુઃખને છુટી જાઓ.

દુઃખને બૂલી જવું એટલે દુઃખની વાતો ન કરવી, દુઃખની કલ્પના ન કરવી, દુઃખના વિચારો ન કરવા, દુઃખનું આપણમાં જ્ઞાન ન ચગા દેવું; અને યથાર્થ રીતે કહીએ તો દુઃખમાંથી દુઃખશુદ્ધિ ઉઠાવી લેવી.

સુખ એ પરમાત્માનો અંશ હોવાથી તે જ અખંડ સત્ય છે, અને દુઃખ એ અસત્ય તથા કલ્પિત છે: આ લાવતો પદ તમારા મનને ચિરંતર આપ્યા કરે. સુખની જ સ્થાપી સત્તા છે, દુઃખની નથી, એમ દૃઢપણે માનતાં રહો. મો'ની પામે આ વાત મનાવવાની નથી, મન પામે મનાવવાની છે. મો'ના કરતાં મનને દુઃખની જુઓ પાઝા કરવાની બધું ટેવ પડી હોય છે.

જેમાં તેમાંથી સુખને શોધો; દૂર દૂર દેખાતું અથવા ઉંડું ઉંડું જણાતું વાસ્તવ સુખ હોય તેના પ્રતિ જ દષ્ટિ સ્થાપો. સોનીના ધરની મુગમાં જેમ સોનાની રજકણો હોય છે, તેમ ઈશ્વરના આ જગતમાં દુઃખમય જણાતી સ્થિતિ વા પ્રમંગોના ઉંડાણમાં સુખના અને તે પણ વાસ્તવ સુખના અંશો રહેલા છે. તેને શોધો, છૂટા છવાયા તે અંશોને એકઠા કરો, અને તેના ચિન્તનમાં નિમગ્ન રહો.

નાનાસરખા ગોટાને માટે જેમ મોટું નાળીયર લેવું પડે છે, તેમ કેટલીક વખત કાંઈ સુખના વાસ્તવ અંશને મેળવવાને માટે ઈશ્વર આપણને દુઃખનું મોટું નાળીયર આપે છે. તેને ઊંડાતાં અને કાચવી ફેણતાં આપણને શ્રમ પડે છે, પણ તેમાંથી જ કોઈ નીકળે છે.

સુખ, શાંતિ, આનંદ, કેહાસ, શુભાશા વગેરેને બોધાવો—મનના ઉંડાણથી બોધાવો. મો'થી—ઉપરઉપરથી—બોધાવ્યે તમારે ધેર પડોણો પણ નથી આવતો, તો સુખ, આનંદ વગેરે કેવી રીતે આવે? સાચા હૃદયથી તેમને નિમગ્ન. તેમના વિરોધી જે કનેઈ, દેષ, દુઃખ, વિપત્તિ, પ્રતિકૂલતા, હાનિ વગેરે છે, તેમને ચિન્તનમાંથી પણ દૂર કરો. પ્રેમથી કરીને સુખી કરો, મર્યાદા સુખ જુઓ, જ્યાં ત્યાં જોતે તેને સુખ ઉપજારાતો પ્રવલ

કરો. પરને સુખી કરી સુખી થાઓ. દુઃખનું મુખ્ય કારણ સ્વાધે છે, તેને ત્યજો. નિઃસ્વાર્થપણમાં અનન્ત સુખ છે.

દુઃખથી શમાટે ડરવું? દુઃખના કે દુઃખના પરિવારરૂપ ભય, શોક, સંતાપ, ઉદ્વેગ, ચિંતા વગેરેના પ્રસંગો ખરે જોતાં આપણને નિર્ભયતા આપવા, આપણને સુખને માટે અધિક યોગ્યતા આપવા, આપણા મનની અનેક શક્તિઓને વધારવા અને સુખનો અધિક સ્વાદ અપાડવા માટે આવે છે. જ્યાં સુધી આપણે તેમાંથી દિલને મેળવી નથી લેતા, ત્યાં સુધી એ દુઃખ જતું નથી, અને તટકાળ કદાપિ કોઈ કારણસર વિશાળ છે, તો પુનઃ પ્રકાર-ાન્તરે પછી તે આવીને હલું જ રહે છે.

મનુષ્યત્વ દુઃખને હઠાવવામાં છે, દુઃખથી ડરીને દૂર ભાગવામાં નથી. તમને મનુષ્ય કહેવા-કહેવડાવવાનો તમે હક્ક ધરાવો છો? જો હા, તો દુઃખથી તમારે ડરવાનું નથી. દુઃખનો તમારે ભુમો પાડવાની નથી, દુઃખનું ચિંતન કરવાનું નથી.

આ વિશ્વમાં દુઃખને જો કોઈ પણ હઠાવવા સમર્થ છે તો તે એક મનુષ્ય જ છે. આ વિશ્વમાં વાસ્તવ અને ઉત્તમોત્તમ સુખને આકર્ષવા અને ભોગવવા જો કોઈ પણ લાયક છે તો તે મનુષ્ય જ છે. જેટલા અંશમાં તે દુઃખને નથી હઠાવી શકતો અને સુખનો અનુભવ નથી કરી શકતો તેટલા અંશમાં તે મનુષ્ય નથી; તેટલા અંશમાં તેનું મનુષ્યત્વ દબાયેલું છે.

તમારે દુઃખ હઠાવવું જ જોઈએ. તમે તેને હઠાવી જ શકો. તમને હાલ ગમે તેટલું દુઃખ પ્રાપ્ત હોય, તેપણ તેનાથી દબાવાનું પ્રયોજન નથી. તમારા દુઃખની ખાતર કોઈ બીજા મનુષ્યપાસે દબાવો છો, એ પણ ખરે જોતાં પરોક્ષપણે દુઃખના પાસે જ દબાવા-જેવું છે; અને કોઈ પણ નિમિત્તથી જ્યાં તમે દબાવો છો, એટલે તે દુઃખ તમારા ઉપર સ્વાર થવા વિના રહેતું નથી. દુઃખપ્રતિ દષ્ટિ પણ કરવાની જરૂર નથી. સુખપ્રાપ્તિના પ્રયત્નો સાધતાં દુઃખ એની મેળે જ જતું રહે છે.

કહેવાય છે કે ઉંટ મરવાનું થાય ત્યારે મારવાડમાં મોં કરે છે, તેમ દુઃખ પણ ટળવાનું હોય છે ત્યારે જ તમારા તરફ દષ્ટિ કરતું થાય છે. તમે વંજ બનો, દુઃખના અનંત બાણોથી પછી તમે વાંધાશો નહિ રૂના ગાળાઓના ઢીરા થવાનું કશું પ્રયોજન નથી. સાચા મનુષ્યથી તેવા યદ જ શક્ય નથી.

મનુષ્યના આકારમાં મિલાડી કે કુતરું ન રહેશો. નિડર થાઓ; દુઃખ વાધજેવી ભુમ પાડી તમારી સામે આવે, તો તમે સિંહજેવી ગર્જના કરી તેના સંમુખ થાઓ, દુઃખ ફર્જ છે, તમે સમજ છો. દુઃખ રંક છે, તમે રાખો છો. દુઃખે તમારાથી ડરવું જ જોઈએ, તમારાથી તેણે દૂર જ ભાગવું જોઈએ. તમે વીરદાક કરો, ભુઓ, તે કંપીને તમારી આગળથી પસાવન થઈ જાય છે.

॥ ॐ श्री ॥

શ્રી સૌન્દર્યલહરી.

ઉપાધ્યાતના પ્રતિપાદ વિષયો:

મંથપ્રકાશના હેતુઓ—મૂલ ગ્રંથના બાહ્ય-વસ્તુત્વ અને તત્ત્વજ્ઞતાના ઉદ્ભવના પ્રસંગો—ઉપાધ્યાતની આવરણતા—નિગમ અને આગમ અર્થના પ્રકટ અને ગુપ્ત વિદ્યાની પ્રખ્યાતિકા—આગમવિદ્યામાં ગુરુ અને દીક્ષાની આવરણતા—ઉચ્ચતરી સંખ્ય અને રમ્ય ભાવનાઓ—સૌન્દર્ય તથા શાસ્ત્ર આગમનાં ઇતીહાસ તત્ત્વો અને તેનું વર્ણન—આગમરહસ્ય અને રાક્ષિયાધન—દીક્ષાનું સ્વરૂપ અને તેના ત્રણ પ્રકાર—સાંખ્યી, શાક્તી અને મૌનિકી દીક્ષાનાં મૂલો—શાક્ત ધર્મના બે માર્ગો, સમયમાર્ગ અને કૃતમાર્ગ—શ્રી સૌન્દર્યલહરીમાં સામયિક સંપ્રદાય અને શુભાગમ પંચકનો આધાર—મંથ ॥ ત્રણલહરી અને મૃગારણ્યહરી નામના બે ખંડ તથા નિરાકાર અને સાકાર ઉપાસના—હિંદુધર્મનું આપક સ્થાપન—વેદમાત્રમાં શાક્ત ધર્મનું બીજ—અદિતિ ભાવના—શાક્ત ધર્મપ્રતિ ધર્મો અનાદર અને તેના પ્રતિના અપેક્ષાની પરીક્ષા—વૈદિક આચાર અને શાસ્ત્રાચારની સરખામણી—શાક્ત સંપ્રદાય અને આચારનાં ઊંડાં મૂલો અને તેનાં કલ્પપત્રો અને મીમાંસા, દ્રવ્યવશ અને ભાવયશ અથવા બાહ્યવશ અને અંતર્યામિ—ભાવયશની દીક્ષાના અધિકારી—ભાર-પ્રસવના હેતુઓ—ભગવતીના સ્વરૂપનું સામાન્ય તથા વિશેષ જ્ઞાન—શુદ્ધિચિંતન—મૌનિક તનુ મંદ-વાની કલા—યેયનિમગ્નન—ધર્મના એનરેશી અનેશનાં માહાં પરિણામો—સાક્ષ્યપ્રદાયના ભાવ-પરતુ તેનિરીય આરવપદમાં આવેલા અસાધ્યકેતુક ઉપનિષદમાં બીજ—અસાધ્યકેતુક ઉપનિષદ અને તેના અનુવાદ—આરણ્યકેતુક નામના અગ્નિચયનની પ્રક્રિયા—ગિંદુભાવમાંથી વિસર્જભાવમાં પામતી રાક્ષિના જ્ઞાનમાં અને પિંડમાં પ્રસર અને રિપતિ—પિંડરૂપ સુખરાક્ષિતનું ઉત્પાન અને જ્ઞાન અને કિનારાગિત્તે આવિર્ભાવ—મંથરાત્મના ત્રણ રૂટ અને બીજાં ત્રણે ઉદ્ધાર—સંહિતા અને આરવપદમાં કુપા-યેશી દેવીના ચક્રની ઉપાસના—શ્રી ચક્રની કોલમાર્ગમાં અવગતિ અને શ્રીશંકરાચાર્ય કરેલા સમુદ્ધાર—

શ્રી સૌન્દર્યલહરી.

ઉપાધ્યાત.

સ તસ્મિન્નેવાકાશે સ્ત્રિયમાજગમ યદુશોભમાનામુમાં
હેમવર્તી તાં હોવાચ કિમેતચક્ષમિતિ ॥

તદ્ તદ્જનં નામ તદ્જનમિત્યુપાસિતવ્યં સ ય પતદેયં
વેદાડમિદેનં સર્વોણિ મૂતાનિ સંવાંછન્તિ ॥

॥ કેનોપનિષદ્ ॥

તે ઇન્દ્રે તે આકાશમાં બદ્ધગોભાવળાં કિમચનૂર્તા પુત્રો ઉપાને પ્રકટ થતાં નેવાં,
તેને પૂજ્યું કે આ મળન કરવા યોગ્ય દિવસ સ્વરૂપ શું છે ? * * * તે સુદર્શન પ્રાપ્ત
કરવા યોગ્ય છે એ રીતે ઉપાસના કરતો. જેઓ સૌન્દર્યમૂર્તિરૂપે જાત્રવિદ્યાને મળે છે
તેના પ્રતિ સર્વ સુખપ્રાપ્તિઓ આકર્ષાય છે.

કેનોપનિષદ.

કવિ બાલરચિન શ્રીસૌન્દર્યલહરીના ભાષાન્તરને ઉપોદ્ધવાત લખવામાં એ હેતુઓ મને પ્રેરે છે:—(૧) તે કવિના સહવાસમાં જોણે બાલભાવ ગાળ્યો

અંધ પ્રકાશકના

હેતુઓ.

છે તે બાણેજ—અંતેવાસી હોષ કવિ બાલના નિમંલ ચિત્તના આદર્શને પ્રકટ કરવાનો ઋણી છે, અને તે ઋણનિવૃત્તિ કરવી એ ધર્મ છે; (૨) કવિએ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં સર્વસ્તર દીક્ષા

લખવાની આશા જણાવેલી તે દૈવયોગે સફળ ન થયાથી ગુજરાતી ભાષામાં અગમ્ય તંત્ર-પ્રાંતરીકે તેને પડી રહેવા દેવો એ ગુર્જરી ભાષાના વિકાસને હાજો એમ નથી. આ ભાષાનુવાદને પ્રકટ થવાને ત્રીસ વર્ષ થઈ ગયાં છે, તેથી કવિ બાલને નવીન પ્રભે ઉત્તમ સ્વાનુભવરસિક કવિતરીકે જાણે છે, અને તેવના વલ્લાન્ત કવિ, હરિમેમપંચદશી ઇત્યાદિ અંકકાવ્યોના પ્રશંસક થયા છે. પણ કવિ બાલ એક ધર્મજ અને તત્ત્વજ પુરુષ હતા તે બાણેજ જાણે છે. તેમના ધર્મમય જીવનની દિશા જોઈ નિકટમાં આવેલા તેમના જાણુવામાં હતી; તેમનો ધર્મ ગોપ્ય ભાવપદરૂપ હતો, અને પ્રકટ રૂપપંચરૂપ ન હતો. તેઓ ભાવપદ અથવા અંતર્યામ કરનાર હતા અને તે ચતુર્ની દીક્ષા તેમને તેમના પૂજ્ય પિતા-દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેમના પિતા એક રસિક, અનેકભાષાભિજ્ઞ, અને આરૂઢ દક્ષિણ-માર્ગના શિવ-શક્તિના ઉપાસક હતા.

સને ૧૮૮૧-૮૨ ના અરસામાં તેમના પૂજ્ય પિતા શ્રીઉદ્દેશસરાગભાષ્યે મામહત-દારના પદઉપરથી નિવૃત્ત થઈ પેન્શન લીધું, અને પોતાના વતનમાં. કવિ બાલની ધર્મજ્ઞતા અને તત્ત્વજ્ઞાનના ઉદ્દભવના અસંગો. આથી શિયાલપનો ઉદ્ધાર કરાવી ચતુર્થાશ્રમને ઉચિત જીવન ગાળવાની દિવ્ય યોગના ધરી દારી હતી. અને સંસારભાર પોતાના પુત્રને શિર મૂકી ક્રમશઃ મોક્ષરૂપ ચતુર્થ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા પ્રયાત્ન કર્યો હતો. તે યોજનામાં પુત્રને શિવશક્તિના ધર્મની દીક્ષા આપી મોક્ષમોક્ષનો માર્ગ ઉઘાડો કરવાની એક પ્રવૃત્તિ હતી.

આ સમયમાં કવિ બાલે પિતાની આજ્ઞાથી સતીદેવન નામનું ખંડકાવ્ય રચ્યું હતું, અને તે પૂર્ણ રૂપમાં પોતાના કોષ વિદ્વાન મિત્રને સને ૧૮૮૧ માં મોકલ્યું હતું એમ તે મિત્રના પત્રના ટુકડાઉપરથી તથા જેટલાંક છુટક પત્રો તે કાવ્યના હાલ કવિ બાલના ચિરંજીવી ત્રિપુરાશંકરના કમળમાં છે, તે ઉપરથી સમજાય છે. પૂર્ણ રૂપમાં આ કાવ્ય મળી આવે તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં સારી પુરતી ચવા સંભવ છે.

કવિ બાલને ત્રણ-ચાર વર્ષની લાંબી રત્ન લેવડારી મહુમ ઉદ્દેશસરાગભાષ્યે પોતાની પાસે રાખ્યા હતા, અને તે અવસ્થામાં શિવરહસ્ય, દેવોમાગવત, લિંગાર્ચનચંદ્રિકા, સૌન્દર્યલહરી ઇત્યાદિ ઉપાસનાપ્રધાન ગ્રંથોનું પરિદીક્ષન ચાલતું હતું. આ ત્રણ ચાર વર્ષની રત્નમાં કવિ બાલનું જીવન પરમ પવિત્ર અને મસ્ત શ્રીકૃષ્ણદારીકિતું મારી નજર-આગળ હલુ તરવરે છે. “મુશીકમ” અને “તંત્ર” નાં રહસ્યો તેઓ પોતાના પૂજ્ય પિતાપાસે શીખ્યા હતા, અને પ્રસંગે સાચી “દરી” અને પ્રસંગે હિંદુધર્મની “મા-પુતા” તેમના સઘળાં આચારમાં કિતરી આવી હતી. તેમનામાં વિદ્યમય “દાનવીરત્વ”

ઝગઝગ હતું. કેઈ પણ કંઈ ચીજ માગે તે ગમે તેવી કીમતી હોય તોપણ તેમણે આપવામાં આનાકાની કરી ન હતી, અને હિદાયતાના નિવશ્ચ અભ્યાસથી વ્યવહારમાં તેમને ધણું સંકટો વેઠ્યાં પડ્યાં હતાં. સર્ગા, સંબંધી અને મિત્રોએ આર્થિક સંકટના પ્રસંગમાં તેમનાથી અગગા રહેવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, તોપણ આ હિદાયિત કવિએ તેમના પ્રતિ મરણ-પર્યંત અશ્વગમે દર્શાવેા મારા નજીવામાં નથી. સંબંધાક્રમે લોખાનના ધૂપસાથે બંદગી કરતા, અને ત્યાંથી નિવૃત્ત થઈ શ્રોમહાદેવજીની મહાપૂજની આરતીવખતે હાજરી આપના, વાઘ અને તાલમાં મનોહર મુખમુદ્રાથી ટેકા આપતા મેં ધણીવાર જોયા હતા.

તેમના જીવનના ધર્મમય પરિવર્તનની સાખ નીચેના શ્રીરાજરાજાશ્વર શંકરાચાર્યની પદ્યશમણીના પ્રસંગે રચેલા કુહા પુરે છે:—

મુમુક્ષુકી ગુરુપતિ ધાવના.

મમુ હમ પ્રેમડપાસી પુરન નિર્મલ અંતરવારે,
લક્ષણ વિલક્ષણ પ્રેમમદોગ્મત પ્રેમકે પૂજનદારે ॥ ૧ ॥
તત્ત્વમસિતરૂપહૃદયશાલા ઘુલઘુલ વાસનદારે,
રમણીય વેદવચનવનડવન ગહન સૌં મુલે વિચારે ॥ ૨ ॥
પ્રિયદર્શનવિરહિત અતિ અકુલિત ચલિતચિત્ત દુગારે,
મમુ તુમ્હે ચાતુર હમ વિરહાતુર આતુરતા યદિ દારે ॥ ૩ ॥
દૃષ્ટ સુરત સુવરિષ્ઠ સુરત રત્ત પુરન કીજે પ્યારે,
અમીદ પદાર્થ ગરિષ્ઠર્થ પ્રિય મિલન મિત્ર હમારે ॥ ૪ ॥
સંવૃત્તિકુલે કુલિનવિજમૂલે મનદોંદુલે દોંચનદારે,
ગતિ અતિ સંગિત અમિત આનંદિત નયનશિવિરવર સ્થેલનદારે ॥ ૫ ॥
લોક વિચારે હમ દુરાચારી મન કલુ સ્થેદ ન ધારે,
જાકો પ્રેમપ્રવાહ યદો ચિત્ત જગપુનીત સો વેદ પુકારે ॥ ૬ ॥
અભયકરેચક્રચલિતઉદધીગતરંકગતિ કોડ યુક્તનદારે,
કદા ઉપકંઠઉપસિયત જાનેં ડરકી હમારે પહે જો વેચારે ॥ ૭ ॥
અદ્ભુત પ્રેમલ ચાલકી ઘાની મોદિમંદાકિનીં દેત સુદારે,
અંતરભાષ પરમપદપાવન સમજ લેહિ જન સમજનદારે ॥ ૮ ॥

● પ્રસંગે સાક્ષરચિત્રમણિ રા. નરસિંહરાજાશાહસાથે વાવચીત કરતાં તેમનાદ્વારા મારા નજીવામાં આવ્યું કે આ પશ્ચિમોના સાવ હાકિજના મૂલ કાવ્યમાં છે:—

“શયે તારીકે ઓમે મોમે,
ગિર્દાએ ધુની હાયલ,
કુલ દાનંદ હાલેમા
સુબુક ખારાને સાદિલ હા.”

રા. નરસિંહરાજાશાહના અભિપ્રાયપ્રમાણે ફારસીના અનુવાદમાં હવિ આવ મપુરે, પ્રસાદ્યુજ અને સરલ રચના લાવી રાખ્યા છે.

આપણે જણાવું છે. અગ્નિ, વાયુ, ઇન્દ્રિયો-એ મહાપ્રભાવવાળા દેવતાઓ, પોતાના બળના અભિમાનવાળા, દિવ્ય યજ્ઞરૂપે પ્રકટ થયેલા પ્રભુના સ્વરૂપને ઓળખી શક્યા નહિ, અને જ્યારે બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રત્યક્ષ મુર્તિરૂપે ઉમાદેવીએ પ્રત્યેષ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્ર ઇન્દ્રત્વને પ્રાપ્ત કરી શક્યા, અને પછી આપેલ કર્યો કે પ્રભુનું સ્વરૂપ અતીવ રમણીય છે, અને રમણીયભાવે પ્રભુની ઉપાસના કરવી.

ઈશ્વરની પ્રભુતા ત્રણિઓએ લગ્નભાવમાં સંકુચિત કરી નથી. પણ રમ્યભાવમાં પણ સ્વીકારી છે. પ્રભુનું જેવું મહાકાલ સ્વરૂપ છે, અને મનાકાલીરૂપ ઈશ્વરની લગ્ન અને તેમની ભવંદર શક્તિ છે, તેવું સદાશિવરૂપ તેમનું સ્વરૂપ છે અને રમ્ય ભાવનાઓ. ગૌરીરૂપ પરમ રમણીય તેમની શક્તિ છે. જે લગ્ન છે-જે ભવં-દર છે-તેજ અન્ય દષ્ટિથી રમ્ય છે, અને તેજ મનોહર અથવા મોહક છે. પ્રભુના અને તેમની શક્તિના ભવંદર ભાવને યજ્ઞનારા પણ અને વીરો છે; તેમના અને તેમની શક્તિના રમ્યભાવને યજ્ઞનારા દિવ્ય તત્ત્વો અને દર્શિઓ છે. કેટલાક વામમાર્ગી છે; કેટલાક દક્ષિણમાર્ગી છે; માર્ગના પ્રયોજક આધિકારભેદ છે. પશુભાવવાળો વીરભાવમાં આવી શકે છે, અને વીરભાવવાળો દિવ્યભાવમાં પ્રવેશી શકે છે. પ્રત્યેક ભાવવાળો ઉપાસક તેની પોતાની ભૂમિકામાં યોગ્ય રીતે પ્રવૃત્તિ યાચ એટલી કલા યોગ્ય શુરુમાં છે. અને તે દીક્ષા આપતા પહેલાં ત્રણ ભાવમાંથી કઈ અનુકૂલ યજ્ઞ પડશે તેનો નિશ્ચય કરી માંત્રિકા, શાક્તી, તથા શાંભવી એ ત્રણમાંથી યોગ્ય દીક્ષા આપે છે.*

શિવમાર્ગમાં અથવા શક્તિપ્રપ્રદાવમાં વસ્તુવિચારનું અને સિદ્ધાન્તનું સરખાપણું છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આગમો કંઈક જૂડી પ્રજ્ઞાસિદ્ધાંતો આપ્યા છે; શિવ અને શાક્ત આગ. પરંતુ શિવ અને શક્તિપ્રપ્રદાવના આગમો પરસ્પર સારો મોનાં ઉત્તરીક તત્ત્વો સંબંધ જાળવી શક્યા છે. આ જાને સંપ્રદાયના આગમો અને અને તેનું વર્ગીકરણ. તંત્રદંડો (ચરના યુગમાં શક્તિને ઉપદેશારીકે મૂકવામાં આવ્યા છે, અને દપતીનો જેવો અવિશ્વાસ્ય સંબંધ છે તેવો શિવ-શક્તિનો અને તેને લગતા આગમોનો છે. માત્ર ચૈત્યગ્રંથમાં શિવને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે, અને શાક્તાગ્રંથમાં શક્તિને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. આ પ્રાધાન્યમાં સિદ્ધાન્ત ભેદ નથી, પણ અનુભવની પ્રજ્ઞાસિદ્ધાંતો ભેદ છે, જાને આગમમાં કેવલ તત્ત્વને ચિત્તવત્ત્વ કહે છે, અને તે અસ્પંદ ચૈતન્યમય ગણાય છે અને તેથી તંત્રમંથમાં તેને પ્રેતની સ્વરૂપમાં આપવામાં આવે છે. તે અસ્પંદનત્ત્વમાં ગર્ભભાવે રહેલી જે જગદાકાર પરિણામ પમાડ નારી, સ્પંદ ઉત્પન્ન કરનારી, ચેતનશક્તિ છે તેને શક્તિતત્ત્વ કહે છે. ઉપમા આપી સ્વરૂપ સમજાવીએ તો જેમ નિરિન્ધન અગ્નિ બળે છે તેમ ચિત્તવત્ત્વ ચૈત્યરદિન ચિત્તિ છે અર્થાત્ નિર્વિષય સ્વયંપ્રકાશ જ્યોતિ છે; અને તેમાં ક્ષોભ યનાં તેના સજ્જતશનું વિશેષજનન જે વડે યાય છે તે ચૈત્યરદિન ચિત્તિ છે અર્થાત્ સર્વિષય ચિત્તિ છે. ચૈત્યરદિન ચિત્તિ ચિત્તવત્ત્વ છે. ચૈત્યરદિન ચિત્તિ એ શક્તિ છે. આ જાને તત્ત્વો અવિશ્વાસ્ય ભૂમિકામાં અર્થાત્ સંયુક્ત-દશમાં એકાદે જ્યારે પ્રતીત યાય છે ત્યારે સદાશિવ તત્ત્વ. કહેવાય છે, ચિત્તવત્ત્વને

• જુઓ પરમુપમનિરાચન વિષ્ણુકલ્પસૂત્ર; તથા શ્રીમદ્દાશિવમૂર્તિ શિવસૂત્ર.

યોગવડે પ્રસાદ અર્થાત્ પ્રસન્નતા અર્પનારી શક્તિ અર્ધોગરૂપે સદાશિવમાં રહેલી છે, અને તેથી આ તત્ત્વ મધ્યમાગ અદ્વૈતવાળું છે. તેમાં જ્ઞાન અને જ્ઞેય-ચેતન અને ચૈત્ય-અસ્પષ્ટ કલાવાળા મિથ્યાભાવે રહ્યું છે. આ તત્ત્વને યોગિનિયુક્ત ક્ષિંગવડે અથવા ત્રિકોણરૂપ બિંદુવડે સૂચવવામાં આવે છે. આ બિંદુ ચણાનો દાણાજેવો દૈત અને અદૈતને-મેદ અનેદને-ચૈત્ય-ચિત્તિને-યુક્તભાવે દર્શાવનારો બોદાય છે ત્યારે ધૃશ્વરતત્ત્વનો પ્રદાશ થાય છે; અને તે તત્ત્વને અપરબિંદુ કહે છે અને જેમ ચણાના દાણાઉપર છોકુ, ખે પડ, અને ગર્જાકુર હોય છે તેમ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ અને કારણ અવસ્થાવાળા ધૃશ્વરતત્ત્વની ત્રણ અવસ્થાઓ પ્રકટ થાય છે, અને તેને અનુક્રમે બિંદુ, નાદ, અને ઘીન-એવી પરિભાષાથી ઝેળખવામાં આવે છે. ધૃશ્વરતત્ત્વના આ ત્રણ ભાવો પ્રકટ થવામાં જે અવ્યક્ત શબ્દશક્તિ કામ કરે છે તેને શબ્દબલ કહે છે, અને તે પ્રણવ શબ્દવડે સૂચવાય છે ધૃશ્વરતત્ત્વનો સ્ફોટ થયા પછી વાચ્યશક્તિ શબ્દબલથી પૃથક્ પડે છે, અને તેને તંત્રમાં શુદ્ધ વિદ્યા કહે છે. જ્ઞેય દુધને તપાવ્યા પછી તર ઉપર આવે છે તેમ વાચકશક્તિના પ્રણવજન્ય મથનવડે જે શુદ્ધ વાચ્યાર્થ તરે એ તેને શુદ્ધ વિદ્યા કહે છે, અને આ શુદ્ધ વિદ્યાતત્ત્વનો પ્રસવ માનિથી દીક્ષાવડે થાય છે. આ પ્રમાણે શિવ-શક્તિના તંત્રોમાં તત્ત્વત્ત્વ નીચે પ્રમાણે ગોઠવાય છે.—

૧ શિવતત્ત્વ—કેવલ નિર્વિષય ચિત્તિ.

૨ શક્તિતત્ત્વ—સત્વિષય ચિત્તિ અથવા સ્પંદભાવ.

૩ સ્વાશિવતત્ત્વ—શિવ-શક્તિના યોગવાળી અર્પનારીશ્વરની બિંદુયુક્ત ત્રિકોણ-વાળી ચેતનપત્તી અવસ્થા.

૪ ઈશ્વરતત્ત્વ—અપરબિંદુ-સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ, અને કારણરૂપ, પ્રણવ મથનથી બોદાતું સર્વાતર્પામી વ્યાપક ચેતનતત્ત્વ.

૫ શુદ્ધવિદ્યા-પ્રણવમથનથી પૃથક્ પડતી વાચ્યશક્તિ-ઉપાસનાના રૂપની પ્રેરક અશ-રૂપ વ્યાપક જ્ઞાન-શબ્દ અને ક્રિયારૂપ શક્તિ.

આ ક્રમમાં પ્રથમ તત્ત્વને શિવતત્ત્વ, અને બીજી પાંચ સુધીનાને વિદ્યાતત્ત્વ કહે છે. કારણ કે પ્રથમ તત્ત્વ અત્યંત નિર્દોષ-નિરંજન-સુખરૂપ છે; અને બીજી પાંચ સુધીનાં તત્ત્વો—

મિવિધ વાસનાજાલમૂલમજ્ઞાનમુત્કટં ।

ઇતિ સર્વાત્મના યસ્માત્તસ્માદ્વિષતિ ફીત્યંતે ॥

(આત્મપુરાણ.)

નિવિધ વાસનાજાલવાળા અવગત મધ અગાને સારી રીતે શાપે છે માટે વિદ્યા કહેવાય છે.

આગમશાસ્ત્રમાં વસ્તુસિદ્ધાન્ત વિદ્યાનવાદઉપર બધાએવો હોય છે, અને વેદાન્તશાસ્ત્ર અથવા ઔપનિષદ દર્શનના અનિર્વચનીયશાસ્ત્રરૂપે વિશ્વતું સ્વરૂપ કંઈક ભુલ પ્રકારથી વણવવામાં આવે છે. ત્યારે ઔપનિષદ દર્શનમાં વિધ માપામગ અથવા પદારૂપ અધિ-ધાનમાં અનિર્વચનીય માયાવડે પ્રાપ્ત થતા આશ્રમ મનાય છે, અને સત્ત્વ નિર્વિકલ્પ મનાય છે ત્યારે આગમશાસ્ત્રમાં ચિત્તિઃ સ્વર્તયા વિશ્વસિદ્ધિદેહુઃ । સ્વેચ્છયા સ્વ-

મિત્રો વિશ્વમુખીલયતિ-એ પ્રત્યક્ષતા યુગેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચિત્તિક્ષિત વિધની
શિદ્ધિ કરવામાં પૂર્ણ હેતુ છે, અને તે કદને આશ્રય લીધા વિના પોતાના સ્વરૂપમાં, જેમ
દર્શનમાં પ્રતિબિંબો અંતર્ગત રહે છે તેમ, સ્વેચ્છાથી વિશ્વવૃંદાં નિર્માણ કરે છે.* વિધના
સંબંધમાં આવે સૂક્ષ્મભવમેદ છે એટલું જ નહિ પણ બ્રહ્મતત્ત્વના સંબંધમાં પણ
કંઈક વિચારમેદ છે. અને સિદ્ધાન્તમાં નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યનો સ્વીકાર છે. ઔપનિષદમાં જેને
નિર્ગુણ બ્રહ્મચૈતન્ય કહે છે તેને આગમમાં સામાન્યવિશેષાંતરહિત પરશિષ્ય અથવા
પરાસંચિદ્ કહે છે, પરંતુ આને વેદાન્તમાં સમગ્ર બ્રહ્મને માવાનો આશ્રય લઈ વિધ-
નિષંતાત્મિક વર્ણવવામાં આવે છે ત્યારે આગમમાં કંઈ સૂક્ષ્મવિચારથી મૂલતત્ત્વની પાંચ-
જૂમિયા વર્ણવી છે અને એ નીચે પ્રમાણે:—

[અપૂર્ણ.]

* તુષિ:—

સંયેદનં સત્યમેકં સંયેષં તથા કલ્પિતમ્
સાદૃશનગરમણ્યં મૃણેય પરિભાષિતમ્ ।
સા ચિત્તિઃ પરમાશક્તિઃ સંચિદ્રૂપામદેશ્વરો
સ્વાત્મમિત્તો જગન્નિચયમવ્યક્તાદિ પ્રમેદિતમ્
માસયેત્સ્વાનંભ્ય માયાગ્નિદપાદાનદેતુકમ્

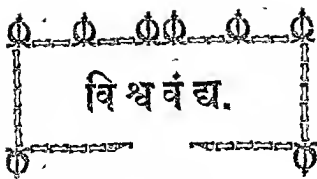
(ત્રિપુરારહસ્ય જ્ઞાનવંદ અ. ૧૨-૩-૬).

સંચિદ્ એક પરમ સદ્ વત્ છે; તેમાં વિષય પ્રક્રિયત છે. તે દર્શનમાં પ્રતિબિંબિત નગરમેયું
છે, અને તેથી મિથ્યા છે. તે સંચિદ્ મદેશ્વરી બ્રહ્મની શક્તિ છે; અને તે પોતાના સ્વરૂપથી
કપા અવ્યક્તાદિ અંતર ચિત્ત ચિત્તરે છે, તે અન્ય ઉપાદાનની અપેક્ષા સામ્યાવિના પોતાના
સ્વાત્મ્ય માદાત્મ્યથી પોતામાં વિશ્વનો પ્રસાર કરે છે.

ઔપનિષદ દર્શન અને આગમશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનો આ મર્મ સ્વતઃક્રિયામાં નીચે માણે
સ્પષ્ટ કર્યો છે:

સર્વં માયેતિ ચદજ્ઞાનમજ્ઞાનં પરિકીર્તિતમ્ ।
સર્વં શિયં હિતિ જ્ઞાનં જ્ઞાનં જ્ઞાનવિદોષિદુઃ ॥
પટપટકટાપમાસજ્ઞાલમસદ્વિતિ ભયંદ્રિપિષા ।
પટપટકટાપમાસજ્ઞાલં સદિતિ સુચિદિતં ભયંદ્રિપિષા ॥

સર્વં માયા છે-એ પ્રમાણ જ્ઞાન અજ્ઞાન મનાય છે, સર્વં શિય છે-એ પ્રમાણ જ્ઞાન સત્ત્વ જ્ઞાન
છે. પટપટકટાપ વિગેરે આભાસબદ્ધ અસત્ છે એવું જ્ઞાન અભિપ્રાય છે, અને તે આભાસબદ્ધ
અસત્ છે એ પ્રમાણે હનિમય તે વિદ્યા છે.

વિશ્વવંદ્ય.

શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મરણસંમેલન.

જ્યતનાં દષ્ટિવાન મનુષ્ય જેમ સૂર્યથી અઘાત ન હોઈ શકે, તેમ શ્રી મહાકાલના વાયકા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના નામનો અઘાત ન હોઈ શકે. માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમી એ તેમની અવસાનતિથિ છે. વ્હીન એ વર્ષથી એ તિથિના દિવસે વડોદરામાં શ્રીવિશ્વવંદ-ઉદ્ધાનમાં શ્રીમાન્ વિશ્વવંદપ્રતિ મદ્ભાવ મેરનાર અને એર-મારનાં નવા ઇ.સ. ૧૮૪૪ નોનું સંમેલન થાય છે. તે દિવસ યુવોકન ઉદ્ધાનમાં એકાંતમાં નિરુપાધિકપણે વ્હીન કરવામાં આવે છે. પ્રાતાઃકાલથી આરંભી રાત્રિવર્ધન્ટ વ્યાખ્યાનો, કીર્તનો, ચર્ચા વગેરેથી શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનું ગુણસ્મરણ થયાં કરે છે. મંવત ૧૯૭૫ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમીએ આ સંમેલનઆમળ વાંચવામાટે આઠ દસ લેખો તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા હતા. તે સર્વના અવશ્ય કરવામાં આવવાથી સર્વને બહુ સતોષ પ્રકટ્યો હતો, અને તે લેખોની અપૂર્વતા જણાવાથી તે સર્વ લેખો હતર સજ્જનોને અવલોકવામાં આવે, તથા પોતાનાથી તેનું પ્રસંગોપાત્ત પરિશીલન કરી શકવામાં અનુકૂલતા થાય એ આશયથી એ લેખો શ્રી મહાકાલમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની અનેક સજ્જનોએ ઇચ્છા દર્શાવી હતી. તે સમયે મહાકાલ પ્રકટ થતું ન હતું, *જેથી તે પ્રસિદ્ધ ન થઈ શક્યા, હવે તે પ્રસિદ્ધ થવાથી એ લેખો ક્રમે ક્રમે અત્ર પ્રકટ કરવામાં આવશે, અને તેને માટે જ આ વિશ્વવંદ એ નામના એક સ્વનંત્ર વિભાગનો અત્ર ઉપક્રમ કરવામાં આવ્યો છે. એ લેખો વિવિધ સજ્જનોએ લખેલા છે, તથા વિવિધ દલિમિદુથી તે લખાંપવા છે. કેટલાક વિશ્વવંદના ગુણસ્મરણરૂપે તો કેટલાક તેમના લેખો તથા પ્રવૃત્તિઓની ચર્ચારૂપે એમ કિત્ત કિત્ત પ્રકારના ઉદ્દેશથી લખવામાં આવ્યા છે છતાં તેમાંથી તેમના જીવનના અનેક છંદા જવાયા પ્રમગોર્ન જ્ઞાન થાય એમ છે. એમના જીવનચરિતનો કોઈ સદ્ગ્રંથ પ્રકટ થયેલો યોગ ન આવે ત્યાં સુધીમાં આ રીતના તેમના ચરિતના વિવિધ પ્રસંગોના ઊલ્લેખ-વર્ણનમાંથી પણ વાયકાને અનેક પ્રકારનો લાભ થવા સમ્ભવ હોવાથી આ લેખોને અત્ર સ્થાન આપ્યું છે. એ સર્વ લેખો પરિપૂર્ણ થતા સુધી મહાકાલમાં આ વિભાગ પ્રકટ ચર્ચા કરશે. પ્રથમ મંવત ૧૯૭૫ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમીએ જ જે લેખો આવેલા તે પ્રકટ થશે, અને ત્યાર પછી વર્તમાન વર્ષના એ જ પ્રસંગે લખાયેલા લેખો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

જેના શ્રીમતના અભાગારમાંથી મળેલું હોવાથી જાતીમાં કચુરો ખાંડે તેવું જાહેર નથી. છતાં તેનો યથાર્થ પાક કરતાં મને ન આવડ્યો હોય, તો તેમાં દોષપાત્ર હું પોતે જાણું, અને તોપણ મને નિરાશા નથી થતી. આપને આજે શ્રીમતે તારફથી ઉત્તરોત્તમ જ્ઞાનચાતી-ઓની યજ્ઞ ધરતીમાં આવશે જ, અને તેમાં મંદુર રસોનો આપને સ્વાદ લેવાનો યોગ આવશે જ; જેથી કદાચ મારી ચાતીઓમાં નિર્મલ્યતા હશે તોપણ આપ ઉદારભાવે તેને નીભાવી લેશો એવી મને આશા છે. તે છતાં એ. પણ મારી ખાતરી છે કે કદાચ માફ નિવેદ્ય જાણું પાનણું કે અપકવમરણું હશે તોપણ આપનું બક્ષવાનું-સમર્થ-માનસ જરૂર તેને સુગમપણે પચાવી લેશે, અને એમાંના સત્ત્વને મદદ કરશે.

આજના પ્રસંગને ઉચિત કર્તવ્ય તો એ જ ગણાશે કે પૂજ્ય શ્રી વિશ્વવંદનું ગુણ-રમણપૂર્વક ભાવ-પૂજન કરવું, અને એ કર્તવ્ય કરવા મારી વૃત્તિ લલચાય એ પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ શ્રીમાન વિશ્વવંદની સમગ્ર ગુણનિકેતન, ભગ્ય મૂર્તિ કયાં, અને તેમનું ગુણ-પૂજન કરનાર અર્થ મતિનો હું લઘુ જાત્રક કયાં? પરંતુ મારી આશાને સંચેનન કરતું પૂર્વજાનું એક રમણીય દરપ હું મારી માનસ સુષ્ટિમાં જોઉં છું. ઉત્તર સ્વરૂપે શ્રી નૃસિંહ સ્તંભ સીરીને પ્રકટ્યા છે, અને બાક્ય પ્રદ્વાદ પારો કોઓ ઉઓ તેમનું ગુણ-ગાન કરી રહ્યો છું. માફ ચંપાચીત્ર હૃદય આથી ધૈર્યવશ થવું જાય છે. જંધુઓ! આથી પ્રદ્વાદના આંતર સામર્થ્યસાધે મારી તુલના કરાવા હું માગું છું એવો આશ્રેય મારા ઉપર ન કરશો. આ દરપમાંથી મને પ્રકટેસો ભાવ એ છે કે માનવ હૃદય ગમે તેટલું બાત્રક હોય તોપણ યુક્ત ભાવથી જો ઉપાસ્યને જાણે છે તો તેને તે ઉપાસ્ય પોતાના સૌમ્ય ભાવે દર્શન દે છે. શ્રીમાન વિશ્વવંદપ્રતિ પણ મારી તેવી ભાવના હોવાથી હું તેમનું યત્નકિચિત ગુણ-પૂજન કરવા સમર્થ થાઉં છું.

તેમ છતાં તેમની સમગ્ર ગુણમૂર્તિનું જ્ઞાન કરવાની ધૃષ્ટતા હું ધરી શકતા નથી. તેમની ગુણમૂર્તિને સર્વાંશે હું આતેખી શકું એમ નથી; તેટલું બળ મારામાં નથી. તેથી જેમ ધ્યાનના પદ્મ, પિંડરમ, રૂપરમ અને રૂપાતીત એ પ્રકારોમાં, આરંભ અધિકારી સાધક પદ્મ પ્યાન જ કરી શકે છે, તેમ હું પણ તેમના એકાદ ગુણનું ધ્યાન કરી શકીશ-કેવલ પદ-પૂજન જ કરી શકીશ. અને તેટલું કાર્ય પણ જો હું કરી શકું તો આપ મારી અર્થ શક્તિનો વિચાર કરી તેની અવગણના નહિ કરા એવું હું ધન્ય છું.

મનુષ્યમાત્રની સર્વ પ્રવૃત્તિ અચળ લગભગ સમગ્ર જીવન કોઈ પ્રકારના અભિમાનને લઇને ચાલે છે. તેની બાવદારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ ક્રિયામાં અભિમાનનો અંશ હોય છે. એ અભિમાન મનુષ્યને અધિકાધિક સંસ્કારજનન આપે છે, અને તેથી તેનું સંસાર-ભગણુ ચાલુ રહ્યા કરે છે.

પરંતુ ખરી રીતે જોઈએ તો ‘ગાઝનજે કુનઈ ચાલે અને જાણે કે તેનો બધો ભાર હું જ ખેંચું છું.’ તેના જેવું છે. મનુષ્ય કોઈ બીજા જ વસ્તુને અધીન છે, ત્યારે તે પોતે એમ સમજે છે કે મારા અભિમાનને લઈને જ બધું ચાલે છે, અને હું જ સર્વ કાંઈ કરનાર છું; -આ અભિમાન મહા દુઃખદ છે. તેનો ત્યાગ કરવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. પરંતુ એ અત્યંત દુઃખ છે, અને તેની સાથે અભિમાનનો નિઃશ્રેય લય થવા પૂર્વે તેને દટલીક રિધિતમાં રૂપાંતર પમાડવું પડે છે.

અભિમાન બે પ્રકારનું છે: ૧ શુદ્ધ, અને ૨ મહિન. જીવત્વપ્રધાન અભિમાન તે મહિન છે. ઈશત્વપ્રધાન અભિમાન તે શુદ્ધ છે. મહિન અભિમાનને પ્રથમ શુદ્ધાભિમાનરૂપે કરવું જોઈએ છે. જેમાં નિરતરુ જીવત્વનાં જ કાર્યોનાં સ્ફુરણો થયા કરે છે તે જીવત્વપ્રધાન અંતઃકરણ છે, અને જેમાં ઈશ-ધર્મોનાં સ્ફુરણો થાય છે તે ઈશત્વપ્રધાન અંતઃકરણ છે. એ અંતઃકરણોનો જીવાત્મા તે તે પ્રકારના અભિમાનથી યુક્ત હોય છે.

આથી જીવત્વપ્રધાન અંતઃકરણને ઈશત્વપ્રધાન અંતઃકરણ કરવા માટે જીવત્વના અભિમાનનો ત્યાગ કરી ઈશત્વના અભિમાનમાં પ્રવેશવું પડે છે. આપણો અભિમાની ઈશત્વના યુક્તધર્મોનું ચિંતન કરે છે ત્યારે જ તેની સિદ્ધિ થયે તે ઈશત્વમય બની રહે છે.

આ પ્રકારની રિયતિનું સ્વરૂપ પૂજ્ય શ્રીમાન્ વિશ્વવંશમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું આવે છે. તેમનામાં જ્યારે જે કંઈ અભિમાનનો અંશ જણાતો તે ઈશત્વપ્રધાન અભિમાન હતું. ઈશત્વપ્રધાન અભિમાનના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં તેની વધાર્થતા સમજાયી.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંશ જે કંઈ કાર્ય કરતા તેના ફલની તેમને સ્પૃહા ન હતી. તે મમત્ર કાર્યને ઈશ્વરાર્પણ શુદ્ધિથી કરતા. તેના મન અવયવમાં તેમની વ્રતિ વિરક્ત રહેતી. કોઈ પણ અનિહિત કાર્યમાં ન પ્રવેશવાનો તેમનો દૃઢ આગ્રહ હતો. જીવત્વના ચિંતનથી રહિત રહેવું, જીવત્વના ભાષાને અંત કરવામાં ન ઉડવા દેવ એ તેમનો ઉદ્દેશ હતો. પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સર્વ કંઈ કરવું એ તેમનું જીવનસૂત્ર હતું, અને તેનું સૂત્ર તેમની મર્મ પ્રવૃત્તિ હતી. ક્ષિપ્ર અહંમત્તનો ત્યાગ એ ઈશત્વવાળા અભિમાનનું મુખ્ય લક્ષણ, તે તેમનામાં સિદ્ધ હતું.

આ પ્રકારના શુદ્ધ અભિમાનને હીલે આપણા વર્ગની તે મર્મોત્કૃષ્ટ પરિચયાં કરી શક્યા હતા. અને તેમની સમગ્ર પરિચયાંનું વિશેષ માહાત્મ્ય પણ આ હેતુને લઈને જ હતું. શરીરની વ્યાપિવાળી રિયતિમાં પણ વર્ગના અગત્ય સ્વીકારેલું કાર્ય અવિચ્છિન્નપણે તેમની પાસે કોણ કરાવતું ? પ્રસંગોપાત અનેક મનુષ્યોના અનુચિત આલેખોને સહન કરવા છતાં તેમણે સ્વીકારેલું આ વર્ગનું કાર્ય તેમની પામે તૈત્તરારવત અખંડિતપણે કોણ કરાવી શકતું ? વ્યવહારની સાધારણ અનુકૂલતારૂપે નોકરીને છોડતી તેમના જીવનને કેવન વર્ગ-અર્થે કરી દેનાર કોણ હતું ? વર્ગના સમસ્ત નિયારથી ન સાધકોતરૂપી તેમના કર્તવ્યનું અત્યંત મૂલ્ય સાધી અકારું હતું ? આ મર્તનું કારણ એક જ હતું, અને તે એ કે તેમનામાં વર્ગનું શુદ્ધાભિમાન હતું. તેઓ ઈશત્વપ્રધાન અંતઃકરણયુક્ત ધર્મ રહ્યા હતા.

બધુઓ, આ તેમનું એક જ લક્ષણ આપણને શું કર્તવ્ય-સૂચન કરે છે ? એ જ કે જીવત્વના સ્વાર્થમય અભિમાનને ત્યજી ઈશત્વના શુદ્ધ અભિમાનને ધારણ કરવું.

તેમના અભિમાનનો આ પલટો યી રીતે મરાયો હશે, અથવા કયા પ્રવૃત્તિ કરીને તેમણે મહિન અભિમાનને ત્યજી શુદ્ધાભિમાન ધારણ કર્યું હશે એ જાણવાની આપણને સહજ ઇચ્છા થશે.

આપણને તેમના જીવનની પ્રેક્ષાલિક્ષામાંથી જ તે માર્ગ જાણી આવતો. તેમણે પોતાના હૃદયે રોષ, ખેય તથા પરમપ્રીતિના વિષયરૂપ માન્યા હતા. અને તેમના યોધને અનુસરવું એ તેમનું જીવનસૂત્ર હતું. આ જ સાધન તેમને ઈશત્વના અભિમાનયુક્ત કરી શક્યું હતું.

જેમાં જે વસ્તુ ઝમકોળાય તેના રંગને તે વસ્તુ પામે છે, એ ન્યાયે તેમનું અંતઃકરણ પોતાના હૃદયસ્થા અખંડ ઝમકોળાવું હોવાથી તે પોતાના અભિમાનને પવટાવી શક્યા હતા.

આથી આપણે પણ આપણા અભિમાનને પવટવું હોય તો તેને આપણી ઉપાસ્ય-વસ્તુમાં વારંવાર ઝગડાવવું જોઈએ, તેના પટ તેને પુનઃ પુનઃ આપ્યા કરવા જોઈએ. જીવનના ચિંતનમાંથી તેને ઊઠારી વારંવાર ઈશ્વરના ચિંતનમાં સ્થાપવું જોઈએ.

આપણને આપણું અભિમાન બહુ પ્રિય છે, તેનું જરૂર પણ ખડન યતાં આપણને બહુ દુઃખ થાય છે. તેથી તે આપણી અત્યંત પ્રીતિપાત્ર વસ્તુ છે એમ જણાય છે. તો જ્યારે આપણા ઇંદ્રને આપણે પરમ પ્રીતિના પાત્ર માનીએ છીએ ત્યારે સ્વભાવથી જ આપણું અત્યંત પ્રિય જે અભિમાન તે, તેમને સમર્પીએ છીએ. કમકે પરમ પ્રીતિપાત્રને આપણી પ્રિય વસ્તુ આપતાં સંકાય કે અસંતોષ થતો નથી, પણ ઉદ્વેગ આનંદ થાય છે.

આથી પ્રથમ આપણા ઇંદ્રને પરમપ્રીતિના વિવરણ માનવાની જરૂર છે. તે પ્રમાણે કરવાથી તથા તેમના સંશોધનું ચિંતન અને આચરણ કરવાથી આપણા અભિમાનને શુદ્ધ કરી શકીએ છીએ.

શ્રીમાન વિશ્વવંદની જીવનજ્યોતિનું આ એક ઝગડનું કિરણ છે. તેને જોઈને આપણા પોતાનામાં તેનું કિરણ પ્રકાશવા પ્રવળ સેવવાનો આપણે આજે નિશ્ચય કરીશું તો આપણું આજનું આ સત્કાર્ય સફલ થશે, એ નિઃસંશય છે.

પરમાત્માના અનુમદ્ધી આપણે આ પ્રવરણું શ્રી વિશ્વવંદનું અનુકરણ કરી તેમની જ્યોતિને આપણા હૃદયમાં જગાવી શકતા સમર્થ થઈએ એ યાચનાપૂર્વક ઈશ્વરને પ્રણામ કરી વિરમું છું.+

શ્રી વિશ્વવંદચરિતપંચામૃત.

લેખક: કૌશિકરામ વિદ્યહરરામ મહેતા.

શ્રીકૃષ્ણપાત્ર પ્રાણાત્મચરણ જંબુએ ।

ગ્રીહ અને બધા વર્ચસ્વાળા જે ગુર્તિના પવિત્ર વાતાવરણમાં રાત્રિ અને રાત્રિના અલભ્ય લાભો આપણને વારંવાર મળ્યા હતા તે ગુર્તિ આપણા હૃદયને આ રમ્પી દષ્ટિમાં પાંદામાંથી હુપા ધર્મ ઉપદ્રવભરથી દગાઈ ગયલા અનંકરણરૂઝે આ પ્રશ્નને તેમનું પ્રુદ્ધ સ્મરણ કરવું અને ગદગદ કંઠે તેમની વિરલ સદ્ગુણમંડિતનું વર્ણન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. શ્રીવિશ્વવંદના અનેક સદ્ગુણમંડળે અમૃતસરખા તેમના પાંચ સદ્ગુણોને આ લઘુ લેખમાં પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે.

૧ નાસામદષ્ટિ—શ્રીવિશ્વવંદની આમૃતિમાં વિચારણીય પ્રેરકનું જ્ઞાન તત્કાલ ખેંચનાર તરત તેમની નાસામદષ્ટિ હતી. આપણને અવલોકન કરનારનું લક્ષ તેમની સીધી તરફ અને પ્રભાવશાળી ગતિપ્રતિ જનું, પરંતુ સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરનારના નેત્ર એકિંચ દાંધકપર જ મોંડી રહેનાં. નાસામદષ્ટિ સિદ્ધ થતી એ કાંઈ બાળકનો ખેલ નથી,

+ આજ પુલહલનો રોડ આ લેખ લખવા પછી રોડે કાંઈ પડ્યો છે એમની લઘુ વચને વિદાર કર્યાં અને લેખ લખવાની તેમની આ પ્રથમ જ પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં જે વિચારશીલ એમને આ લેખમાં દર્શાવ્યું છે, તે કાંઈ કલ્પિત જગાવાથી આ લેખને અત્ર સ્થાન આપ્યું છે,

યોગસાધનમાં જે આગળ વધ્યા હોય છે તે જ એ રીતે આત્મનિષ્ઠતા કરી શકે છે. એ દષ્ટિ સિદ્ધ થતા અંતર્મુખતાનો અમૃતરૂપે અને બહિર્મુખતાનો વિષરૂપે સ્વાદ ઇતિ અનુભવે છે, આરક્ષક નહિ એવા પળથોડા દર્શનથી ઇતિ વિરમી જાય છે, અને અતિમોહક રૂપ પણ યોગાભ્યાસીના ચિત્તને ચિક્ષ કરી શકે નથી. શ્રીવિશ્વવંદ્યની પ્રત્યક્ષપ્રવચ્ચતા તથા નિર્મોહના આપણ સર્વને સુવિદિત છે: એમનામાં એ દિવ્ય સદ્ગુણોનો સદ્ભાવ એમની નાસામદષ્ટિ ડિગિમનાદથી શુદ્ધિમાન પ્રેક્ષકને નિવેદન કરો રહી હતી, અને એમનો વિરાગ આવો હૃદય છતાં એઓ અરણ્યસ્થ ન લેતાં મસારમાં કેમ રહ્યા એ પ્રશ્નરતું આશ્ચર્ય પણ એમના નિકટ સમગ્રજગતમાં આવનારાઓને અનેક પ્રશ્નો હતું.

૨. ગુરુદેવશરણ—ગુરુદેવશરણ એ મહાત્મા વિશ્વવંદ્યની આધ્યાત્મિક સંપત્તિમાં અમગવપ ગુણ હતો, શ્રીગુરુદેવનો પ્રથમ સમાગમ ત્યારે એમને ઘણો ત્યારે જગાનાની તાસીરને કંઈક વચ ઘણે પરીણકશુદ્ધિથી કેટલાક કૃતપ્રેમી ગુરુદેવને કરવા એઓ પ્રેરાયા હતા, પરંતુ ત્યારથી એમને સમગ્રયુગ કે વાસ્તવિક ગૌરવ ગુરુદેવનું જ છે અને વાસ્તવિક લાઘવ પોતાનું જ છે ત્યારથી એમણે પોતાના જીવનસૂત્રની પદ્ધતિએ ગુરુશરણને રચાધું હતું. એ ગુરુશરણને પ્રતાપે ગુરુદેવના વિચાર, વાણી, વર્તન તથા લેખમાં જે ઐશ્વર્યસમત્કારનું જ્ઞાન એમની સંસ્કૃત અને અનુગૃહીત મતિને યતું તેવું બીજા કોઈ સાધકને યતું નહિ. ગુરુદેવનું સ્વરૂપ મહાત્મા વિશ્વવંદ્ય એવું સમગ્રતા તેવું બીજા કોઈ સમગ્રતા નથી એ આપણા વર્તમાન સર્વ જાણે છે; ગુરુદેવનું હું ગૃહવચ્ચે સ્વરૂપ એઓ સમગ્રતા એટલું જ નહિ પણ અપાર સ્નેહથી મારાજેવા અનેકને સમગ્રથી તેમને કૃતાર્થતાને દિવ્ય માર્ગે વાળ્યા. જેમ કુશીન વિશ્વાસપાત્ર સમર્થ પ્રધાન રામનું હૃદય સમજી જઈ સુદક્ષ રીતે રાજ્યપત્ર ચવારી રામને પૂર્ણ સંતોષ આપે છે અને દેવાથી રાજ પોતાના પ્રધાનને પોતાની અભિનન ગણી તેને તે પ્રમંદ્રે માન આપે છે—એવું અમેઘ અવર્ણનીય યુગ ગુરુદેવ અને વિશ્વવંદ્યનું હતું. લાખવિના સૂત્રયથો જેમ કુર્બોધ હોય છે તેમ વિશ્વવંદ્યની હૃદય પ્રતિભાએ જો મધ્યસ્થ કાર્ય કર્યું ન હોત તો ગુરુદેવના દિવ્ય ચરિતના કેટલાક અંશોના મર્મસમગ્રતા વિતાના જ રહ્યા હોત.

૩. નિયમપાલન—મહાત્મા વિશ્વવંદ્યમાં ત્રીજો વિરલ ગુણ તેમનું નિયમપાલન હતું. હિંચી કરીગરીની ધડિયાળવિષે જેમ આપણે જાતી ઠોકાને કહી શકીએ છીએ કે અમુક સમયમાં આટલી જ ગતિ તે કરશે, તે પ્રમાણે એ મહાત્માના સંબંધમાં કહી શકાતું કે રાતના નવનો ઠંડકો થયો છે એટલે એઓ ગુરુદેવને સાષ્ટાંગ કરતા હશે, સવારના પાંચ વાગ્યા છે એટલે પધારીમાંથી જાગ્યા હશે, સાંઝ ૭ વાગ્યા છે એટલે ખોળસ્ય યજ્ઞ પોતાનો દિવ્ય ક્રમ સાધતા હશે, અગિયારમાં દ્ય મિનિટ જોઈ છે એટલે પોતાની નોકરીપરદાજર મંજ થયા હશે, અને રવિવારે એ વાગ્યા છે એટલે કાંતો. ગુરુદેવના લેખનો નકલ કરતા હશે અથવા તો મૂક તપાસતા હશે. પ્રતિભા અસ્વસ્થતા અને પરિણવશ પ્રવૃત્તિ એ બે મુખ્ય કારણોવિના એમના આ ગિવમમાં કશાપિ અનવિચર થયું ન હતું. આવું હિંચ નિયમપાલન ઉત્તમ યોગસંસ્કારવાળા જ કરી શકે છે, જે ઉપરથી આપણને ખાતેરી થશે કે તેમના વિલે યવાયો કેતું મહાદેવ આપણે શુભારી બેઠા છીએ.

૪. પુરુષાર્થ—મહાત્મા વિશ્વવંદની પ્રતિમા ચોથો મહાયુગ્ય પુરુષાર્થનો હતો. એમને અને આજ્ઞાપ્રમાદને કાણુ પણ જાનતું નહિ. પોતાના ઇષ્ટક્રમપ્રતિ એનને અતીત અનુરાગ હતો, અને વિવિધ પ્રતિજ્ઞાઓ છતાં તે દિશામાં એમણે પુણ્ય શ્રમ કર્યો હતો. સાધનસમારમ્ભને. અંગે દુષ્કર તપ બીજા પાસે કરાવતા ઉદાત્ત પુરુષ પર પોતાના જ ક્રમમાં કેમ પ્રમાદવશ હોઈ રહે? અને પોતાના પુરુષાર્થના પ્રમાવથી મહાત્મા વિશ્વવંદે આપણા મંડડની અને જનતાની સેવા કરવામાં મજા રાખી નથી. શ્રીગુરુદેવ સ્વરૂપેય ચયા ત્યારે આરંભમાં તીવ્ર શોકના આવેશમાં મંડડના અગ્રગી પુરુષોને એનો વિચાર આવેલો કે મહાકાલ-જંધ કરવું, પરંતુ પત્રીથી કંઈક નિરાતે પકડ વિચાર કરતાં તેમને નિશ્ચય થયો કે મહાકાલ આજુ રાખવું. તે સમયે મહાકાલના પ્રાદેશની સંખ્યા ૪૦૦-૫૦૦ જેટલી હતી. પરંતુ તેનું તંત્ર પોતાને હરનગર થતાં અંદરૂન ચોગિનોના લેખક ધારે ધારે એનો ચમત્કારિક વ્યૂહ ઝોડ્યો : પ્રાદેશની સંખ્યા ૩૦૦૦ સુધી પહોંચી અર્થાત ૬-૭ ગણી વધી પડી ! યુજ્જરાનનાં માસિકોના પ્રતિકાસમાં આવો મોહનપ્રયોગ બીજે ક્યાંય જોવામાં આવ્યો નથી, અને મહાકાલના પ્રાદેશ તે અનેક ઉપરાંથી કેરાની લગાનમ બરનાર અથવા તે' વી. પી. પાણું 'સળગાનું' સહી સહેલું કામ કેરનાર સહેલાણી રેંછ પેંછ પ્રાદેશ નહિ, પરંતુ પ્રતિમાના મહાકાલના દર્શનમાટે તરંગી રહેનાર, અંક મેડો મળે તે અધીર્ગોદ્ગારના પત્ર લખનાર, સાચા મહદેવ ઉપાસકો ! મહાત્મા વિશ્વવંદે પોતાના મોતીના દાણાજેવા અશ્વત્થથી ગુરુદેવના કેટલાએ દિવ્ય લેખોની નકલ કરી ! કેટલા મુરના ગંજ તપાસ્યા ! કેટલા લેખ પોતા અને લખના ! ચિથિત ઉત્પાદવાળા કેટલાને ટટાર કર્યા ! આગળ વધતા કેટલાને હજુ પણ આગળ વધતા ઉત્તેજિત કર્યા ! કેટલા રમનાને રમાડ્યા ! હસનાને હસાડ્યા ! રડનાનાં આંસુ ડુંગ્યાં ! એ બધો વિચાર કરતાં એ જ નિશ્ચયપર આવ્ય છે કે એ મહાત્માના પરમપતિત છારનો લગ્નમર્મ બધી ક્ષણે પોતાનું ઉત્તમ એક સાધનામાયે સંસ્કૃતિ જન્ય મુશ્કેલીને એક ક્ષણને માર્ગે સ્થાપનામાં તથા રિયર કરવામાં વ્યતીત થઈ હતી.

૫. આત્મદર્શન—મહાત્મા વિશ્વવંદનો પાંચમો અતૈકિક યુગ્ય તેમનું સર્વાત્મદર્શન હતું. એ દિવ્ય યુગ્યને લીધે એપને મળે તે મનુષ્ય મળે તે સમયે અગાં સહતો, બીજાની સદ્ગુણમંપત્તિ જોઈ પોતે અંતરથી હરખાતા, કાંઈને પણ માર્મિક કે કટુ વાક્યથી દુઝના નહિ, પોતાનો તમામ આશય નિષ્કપટ અંતઃકરણથી પ્રકટ કરી દેતા, અને સર્વપ્રતિ બલન નિરક્ષિમાનપણે અંધુઆવે વર્તતા. એ દિવ્ય યુગ્યને લીધે એવઃસાધકક્રમમાં યુધિષ્ઠિરુષ એ મહાત્માએ વિરલ અન્નનસત્રુપણું મિદ્ધ કર્યું, જે અન્નનસત્રુપણું વાગાતીન સ્વરૂપવૈભવની પ્રાપ્તિમાં પગથિવાર છે એમ શ્રી ગુરુદેવ પોતે

“અન્નનસત્રુપણે શોભીને વસીએ પારં પરાને રે”

એ મંત્રુક પંક્તિથી આપણને ઉપદેશ કરે છે.

ગાહકોને વિજ્ઞપ્તિ

શ્રી મહાકાવ્ય ગાહકોને વિજ્ઞપ્તિ કે મહાકાવ્યનો આલુ વર્ષનો એમાં
માધ્ય માસનો અ. વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે તે સ્વીકારી લેવો. જેમને
આહક રહેવા પ્રતિ ન હોય તેમણે પ્રથમથી તે સંબંધી જણાવી દેવા
કૃપા કરવી.

શ્રી મહાકાવ્ય સંવત ૧૯૭૧ ના ચૈત્ર માસ સુધીના જુ અંકો બહાર
પડી ચુકેલા છે, ના બાકીના અંકો પણ થોડા વખતમાં તૈયાર કરી મોકલા-
વવામાં આવશે. તે ત્યારથી આજ સુધીના પ્રત્યેક વર્ષના અંકો પણ ક્રમે
ક્રમે પ્રસિદ્ધ કરવા આવશે.

વ્યવસ્થાપક મહાકાવ્ય,

વડોદરા.

નવાન ન્યા.

શ્રી જયન્તીપદ્મપીયૂષ

પ્રથમ વિન્દ.

શ્રીમતી જયન્તીદેવીના રચેલા આ ગ્રંથન પુસ્તકમાં વિવિધ રત્ના કીર્તનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં ભક્તિનો, જ્ઞાનનો, ઉપદેશનો, અર્પનો, નીતિનો, નમસ્કારનો, સ્તોત્રનો, એમ અનેક પ્રકારનાં કીર્તનો છે. તેમાં જ શ્રી ઉપદેશી વિચારનાં પણ મનોહર કાવ્યો છે. તેમજ ગરબા વગેરેમાં ગાવાને માટે અનેક ઉત્તમ નૃત્યનાં પદોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

મૂલ્ય: દાશુ પુર્ ૩. ૧-૦-૦.

શ્રી સદુપદેશશ્રેણી

૪૨ મો સદુપદેશ.

૧ શ્રીમદ્ભૂ નીચેના લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે:

૧ બ્રહ્મિ તયા સમષ્ટિ છવન. (નં ૬૦ મહિતા.)

૨ રાજયોગ. (જા ૫૦ પડિત.)

૩ શ્રી માણિક્યોપનિષદ. (દુર્ગેશ્વર નં ૦)

૪ કમળી કે મહરી. (લેા ૧૦ જા ૦ એઓ)

૫ પ્રત્યોત્તર. (શ્રી ૦ હો)

૬ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૮-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦.

જીવનનાં વ્રત.

મૂલ્ય: ૦-૨-૦: પોસ્ટજ ૦-૧-૦.

શ્રીમદ્દ ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનો રચેલો આ એક શ્રી ઉપદેશી ગ્રંથ છે. શ્રીએના કર્તૃ-મંત્રથી તેમાં પ્રપાનપત્રે ચર્ચા છે. શ્રેયસ્સાધકશ્રીઓમાટે તે સરિશો ઉપદેશી છે.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું.

વ્યવસ્થાપક મહાદેવ વડોદરા.